

NOU

Norges offentlige utredninger **2007: 14**

Samisk naturbruk og retts- situasjon fra Hedmark til Troms

Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget

Avgitt til Justis- og politidepartementet 3. desember 2007.

Departementenes servicesenter
Informasjonsforvaltning

Oslo 2007

ISSN 0333-2306
ISBN 978-82-583-0940-3

Lobo Media AS

Til Justis- og politidepartementet

Samerettsutvalget ble gjenoppnevnt ved kongelig resolusjon 1. juni 2001. Som en del av sitt mandat skulle utvalget gi en fremstilling av rettsutviklingen og en historisk redegjørelse for hvilke sedvaner, rettsoppfatninger og rettsregler som har gjort seg gjeldende når det gjelder retten til og bruken av land og vann i tradisjonelle samiske områder fra og med Troms fylke og sørover.

Utvalget ble også bedt om å gi en historisk redegjørelse for den faktiske bruken av land og vann i disse områdene og for eventuelle uoverensstemmelser mellom rett og faktisk bruk.

For å imøtekomme denne delen av mandatet, anmodet Samerettsutvalget ved brev 18. juni 2003 Senter for samiske studier ved Universitetet i Tromsø om å administrere et utrednings- og forskningsprosjekt om samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Troms, Nordland, Midt- og Sør-Norge. Dette prosjektet ble igangsatt høsten 2003 og pågikk frem til våren 2007.

De ulike utredningene som er inntatt i nærværende publikasjon har fortløpende vært lagt frem for Samerettsutvalget til gjennomgang og kommentarer. Foruten å være en selvstendig oppfyllelse av deler av Samerettsutvalgets mandat, har utredningene dermed også vært en viktig del av bakgrunns materialet for de forslagene til endringer av gjeldende rett som utvalget legger frem i NOU 2007: 13A og 13B Den nye sameretten.

Oslo/Tromsø, 3. desember 2007

For Samerettsutvalget

Jon Gauslaa
utvalgsleder

Bjørn Bjerkli
Prosjektleder,
Senter for samiske
studier

Innhold

Del I	Innledning	17	4		
1	Bakgrunn og mandat for arbeidet	19		Fra fangstbasert til nomadisk reindrift fra Nord-Østerdal i sør til Tydal i nord på 1500- og 1600-tallet	43
2	Organisering av arbeidet	20	4.1	Skriftlige kilder fra 1600-tallet	43
3	Kort omtale av de ulike bidragene	21	4.2	Uår og sult	44
4	Organisering av bidragene i deler	23	4.3	Klimaforverring og bestandsdynamikk hos rein	44
5	Forfatterne	24	4.4	Domestisering – en prosess	45
Del II	Sverre Fjellheim		4.5	Samebyer med fangstbasert og nomadisk reindrift på 1600-tallet i Rørostraktene	46
	Samisk historie i Hedmark, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag	25	4.6	Samer øst for Femund–Lappvollen .	51
1	Innledning	27	4.7	Fangstbasert og nomadisk reindrift nord for Driva	52
2	Tidligere utredninger for Samerettsutvalget	28	4.8	Svenske samebyer på 1600-tallet	52
2.1	Lars F. Stenvik og Inger Zachrisson:	28	4.9	Oppsummering og konklusjoner om 1600-tallet	53
2.2	Ola Stemshaug: Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norskspråkelege stadnamn	29	5	Samer i Rørostraktene på 1700-tallet	54
2.2.1	«Finn»-navn i annen litteratur	30	5.1	Den store nordiske krig	54
2.3	Jørn Sandnes:	30	5.2	Samer i Nord-Østerdal på 1700-tallet	55
2.4	Knut Bergsland:	31	5.3	Strekningen Røros–Tydal/Selbu/ Meråker på 1700-tallet	56
2.4.1	«Overhaldens fjelde»	32	5.4	Seterbruk på gamle trøplasser – konflikter med jordbruket	56
2.4.2	Snåsa	35	5.5	Gruvedrift med sterk ekspansjon i jordbruket	57
2.4.3	Områdene sørover til Teveldalen ...	36	5.6	Klageskriv fra samene ved Riasten i 1794	57
2.5	Annen litteratur som omhandler Nord-Trøndelag	37	5.7	Oppsummering 1700-tallet	59
3	Samer i Sør-Trøndelag og Hedmark i førhistorisk tid	38	6	1800-tallet – konfliktene forsetter og forsterkes	60
3.1	Debatten om «framrykkingsteorien»	38	6.1	1801 – ny klagesak fra samene ved Riasten	60
3.2	Skriftlige kilder på 1600- og 1700-tallet om samer i Rørostraktene	39	6.2	Nye overgrep på Gauldalsvidda	61
3.3	Tre hovedteorier om tidligere fangstkultur i midtnorden	40	6.3	Setervoller på gamle trøplasser også på 1800-tallet	62
3.4	Samer i sagaene	40	6.4	Konfliktene ved Riasten flyttes til rettssalen	63
3.5	Samer i Åmot i yngre steinalder	41	6.5	Samer og rein på 1800-tallet	66
3.6	Samer i Dovretraktene i tidlig middelalder	41	6.6	Lappelover, lappekommisjon og reinbeitedistrikter	66
3.7	Samer i Nord-Østerdal i middelalderen	41	7	Organiseringen av det samiske samfunnet	68
3.8	Konklusjon vedrørende «framrykkingsteorien»	42	7.1	Et samisk rettssamfunn	68

Del III	Anne Severinsen	4	Utvikling av eiendomsrett og allmenningsrett	99
	Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Trøndelag	73	4.1 Innledning	99
1	Innledning	75	4.2 Eiendomsforhold i Namdal, Lierne og Meråker	99
1.1	Målsetting	75	4.2.1 Namdalen	99
1.2	Generelt om kildebruk og litteratur som er gjennomgått	75	4.2.2 Lierne	100
1.3	Geografisk avgrensning	76	4.2.3 Meråker	101
1.4	Tidsmessig avgrensning	76	4.3 Statens allmenningsrett	101
1.5	Historiografisk oversikt	76	4.3.1 Innledning	101
2	Samisk bosetting i Nord-Trøndelag med hovedvekt på 1700–1800-tallet	80	4.3.2 Kongen eier allmenningen	102
2.1	Innledning	80	4.3.3 Kongen eier ikke allmenningen	103
2.2	Indre Nord-Trøndelag	80	4.3.4 Kløyvd eiendomsrett	107
2.2.1	Namsskogan/Namdalen	80	5	Prosessen fram mot Felleslappeloven av 1883
2.2.2	Høylandet	81	5.1	Interessekonflikt bønder – samer ..
2.2.3	Grong	81	5.2	Lappekodisillen
2.2.4	Overhalla	82	5.3	1843-kommisjonen
2.2.5	Røyrvik	82	5.4	1857-kommisjonen
2.2.6	Lierne	83	5.5	1866-kommisjonen
2.2.7	Snåsa	86	5.6	Felleslappeloven av 1883
2.2.8	Verdalen	87	6	Lappekommissionen av 1889 ..
2.2.9	Meråker	87	6.1	Politisk initiativ
2.2.10	Steinkjer, Inderøya, Levanger og Stjørdal	88	6.2	Lappekommissionens innstilling
2.2.11	Frostad	88	6.2.1	Mandat og sammensetning
2.3	Nord-Trøndelagskysten	88	6.2.2	Yngvar Nielsens «fremryknings-teori» og Lappekommissionens historieoppfatning
2.3.1	Leka	88	6.2.3	Lappekommissionens syn på reindriften som næring
2.3.2	Vikna	89	6.2.4	Resultatet av Lappekommissionens arbeid med særlig vekt på Nord-Trøndelag
2.3.3	Nærøy	89	6.2.5	Reinbeitedistrikt og «Lappernes Betesret»
2.3.4	Fosnes	89	7	Avsluttende bemerkninger
2.3.5	Namsos	89		
2.3.6	Namdalseid	90	Del IV	Anne Severinsen
2.3.7	Flatanger	91		Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold på Helgeland
2.3.8	Mosvik og Verran	91		127
2.3.9	Leksvik	91	1	Innledning
3	Samenes bruk av naturen	92	2	Befolkningshistorie
3.1	Generelt	92	2.1	Tiden fram til ca. 1500
3.2	Samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal i eldre tid	92	2.1.1	Dokumentert tilstedeværelse av samer
3.3	Samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal i nyere tid	93	2.1.2	Andre folk
3.4	Reindriften	94	2.1.3	Relasjoner mellom forskjellige folkegrupper
3.5	Den samiske sijte og bruken av landskapet	95	2.1.4	Vurdering av kunnskapsstatus
3.5.1	Østre Namdal reinbeitedistrikt	95		
3.5.2	Slektens bruk av området	97		
3.5.3	Oppsummering	98		

2.2	1500–1700-tallet	134	4.5.5	Samenes rettsoppfatning	157
2.2.1	Sedentær samisk bosetting	134	4.5.6	Lappekodisillen	158
2.2.2	Nomadisk samisk tilstedeværelse ..	135	4.5.7	Utvikling av lovgivning og norsk- svenske avtaler	159
2.2.3	Andre folk	135	4.5.8	Lokale rettsoppfatninger	160
2.2.4	Relasjoner mellom forskjellige folkegrupper	135	4.5.9	Vurdering av kunnskapsstatus	160
2.2.5	Vurdering av kunnskapsstatus	136	5	Oppsummering	162
2.3	1700–1800-tallet	137	5.1	Vurdering av forskningsstatus	162
2.3.1	Sedentær samisk bosetting	137	5.1.1	Befolkningshistorie	162
2.3.2	Nomadisk samisk tilstedeværelse ..	139	5.1.2	Det rettshistoriske feltet	163
2.3.3	Andre relasjoner	140	5.2	Svakheter og mangler	164
2.3.4	Vurdering av kunnskapsstatus	141			
2.4	1900-tallet fram til nyere tid	141	Del V	Anne Severinsen	
2.4.1	Sedentær samisk bosetting	141		Bruk og rettigheter i	
2.4.2	Nomadisk samisk tilstedeværelse ..	142		Rana-allmenningen	167
2.4.3	Relasjoner til andre	143	1	Innledning	169
2.4.4	Vurdering av kunnskapsstatus	143	1.1	Tema	169
3	Bruk av naturen	145	2	Innkjøpt statsgrunn i Rana	
3.1	Innledning	145		– om eiendomsrettens hjemmel	
3.2	Reindrift og nomadisme	145		etter år 1666	170
3.3	Konkurransen om ressursene	146	2.1	Kongens salg av krongods i 1666 ...	170
3.3.1	Tiden 1500–1700	146	2.2	Petter Dass og «Rødnings Platzer i Helgelands Fogderie»	170
3.3.2	Tiden 1700–1800	147	2.3	Kongens salg av allmenningene i 1750	171
3.3.3	1900-tallet	148	2.4	Coldevin-familien og Rana- allmenningen 1761–1888	173
3.4	Sedentær og semi-sedentær tilpasning	149	2.4.1	Skjøtet til Isach Jørgen Coldevin av 1767	173
3.5	Vurdering av kunnskapsstatus	149	2.4.2	Skjøtet til Hans E.T. Coldevin av 1787	173
4	Det rettshistoriske feltet	150	2.4.3	Delingsforretning av 1835	173
4.1	Innledning	150	2.4.4	Skjøtet til Jacob Zacarias Coldevin av 1836	173
4.2	Den eldre sjetteorganisasjonen (før 1600-tallet)	150	2.4.5	Panteregistret for «Det Uop- ryddede af Almindingen»	174
4.2.1	Rettsorden og beskyttelse av rettigheter	150	2.5	Statens kjøp av Coldevins eien- dommer i Mo herred	175
4.2.2	Vurdering av kunnskapsstatus	150	2.5.1	Motivene for kjøpet	175
4.3	Statlige myndigheters håndtering av eiendoms- og bruksrettslige forhold før 1600	151	2.5.2	Størrelsen på «Det uoppyrdede af Almindingen»	175
4.3.1	Generelt	151	2.6	Coldevin-skjøtet og den innkjøpte statsgrunnen i Rana	177
4.3.2	Vurdering av kunnskapsstatus	151	2.7	Statseiendom i tillegg til Coldevin- godset?	177
4.4	Sedentær samisk bosetting etter 1600: innhold og utvikling i de rettslige betingelsene	151	2.8	Stormheimfeltet og Høyesteretts dom	178
4.4.1	Finneodel og finnerydninger	151	3	Rådighetsrett i allmenninger	181
4.4.2	Leilendingsvesen	151	3.1	Teoretiske hovedlinjer	181
4.4.3	Finneskatt – lappeskatt	152	3.2	Den teoretiske modellen og Helgelandsallmenningene	182
4.4.4	Utvikling av rettslige betingelser og rettsvern over tid	152			
4.4.5	Vurdering av kunnskapsstatus	153			
4.5	Reindriftsnomadismen	153			
4.5.1	Internrettslige forhold (sjtte)	153			
4.5.2	Allmenningsrettslige forhold	153			
4.5.3	Lappeskatt	155			
4.5.4	Bygsel	156			

4	Nord-Rana allmenning – Utmarkskommisjonen	184	Del VII Lars Ivar Hansen	
4.1	Rettshistoriske premisser	184	Sjøsamene i Salten fogderi ca. 1600-1760: folketall og jordeiendomsrettslige vilkår	223
4.2	Avsluttende bemerkninger: Nord-Rana-dommen	189	1 Innledning	225
5	Samenes rettigheter i Helgelandsallmenningen	190	2 Metodiske problemer	227
5.1	Innledning	190	3 Finneodel – ikke bare for samer?	228
5.2	Samenes rettigheter i og utenfor allmenning – generelt	190	4 Økt press mot finneodels- gårdene	230
5.3	Samenes rettigheter i 1750-skjøtet .	191	5 Kontroll for bumannsbrukere på finnerydninger	233
5.4	Kilder til samenes bruk	192	6 Kontroll av sorenskriverens manttall i 1743	236
6	Avsluttende bemerkninger	195	7 Samiske rydningsplasser og «skoglapper» i ekstraskatten av 1762	239
6.1	Kongens rettigheter i «Almindin- gerne udi Raanen og Vefsen ...»	195	8 Det sjøsamiske folketallet 1701, ca. 1740 og 1762	241
6.2	Omfattet skjøtet av 1750 hele det samiske bruksområdet på Helgeland?	196	9 Sammenlikning med det norske folketallet	244
6.3	Samenes rettigheter i utmark og allmenning	196	Del VIII Bård A. Berg	
Del VI Bjørg Evjen	Samisk befolkningshistorie, bruk av naturen og rettighets- forhold i Salten, Vesterålen og Lofoten	199	Lulesamisk reindrift 1750–2000	251
1	Innledning	201	1 Innledning	253
1.1	Sentrale kilder – generelt om forskningslitteraturen	201	1.1 Tema og problemstilling	253
2	Samisk befolkningshistorie	203	1.2 Geografisk avgrensning	253
2.1	«Same», «lapp» eller «finn»	203	1.3 Rammevilkårene for reindrift 1750–2000	254
3	Bruk av naturen	206	1.4 Forskningsstatus	255
3.1	Samiske fiskerier	206	1.5 Kilder	256
3.2	Reindrift	207	2 Reindriften på 1700-tallet	257
3.3	Grenseoverskridende reindrift	207	2.1 Bakgrunnen for Lappekodisillen	257
3.4	Tiden for flytting	209	2.2 Reindriften i nordre Nordland omkring 1750	257
3.5	1800-tallet	209	2.3 Den dominerende reindriftsformen på 1700-tallet	260
3.6	Fjellsamenes beiteområder på øyene	211	3 Reindriften på 1800-tallet	261
3.7	Reindrift på norsk side	211	3.1 Konsekvensene av Lappekodisillen	261
3.8	Sytingsrein	213	3.2 Grenseoverskridende reindrift på 1800-tallet	261
4	Rettigheter	214	3.3 Felleslappeloven av 1883	262
4.1	Noe om reindrift og rettigheter	214		
4.2	Nordlands allmenninger	215		
4.3	Finneodel/finnerydninger/ finnejorder	216		
4.4	Utmarkskommisjonen	217		
5	Avsluttende kommentarer	220		

3.4	Lappekommisjonen av 1892 for Nordland	263	3.1.2	Ressursutnyttning	298
3.5	Reindriften i nordre Nordland omkring 1890	264	3.1.3	Handelskontakter og markeds-tilknytning	299
3.6	Reindriftsloven av 1897	266	3.2	Innlandssamene og deres overflyttinger til kystregionen i vest	301
3.7	Distriktsinndelingen av 1898	266	3.3	Finneodel	302
3.8	Den dominerende reindriftsformen på 1800-tallet	267	4	Perioden 1670/80–1769/70:	
4	Reindriften i første halvdel av 1900-tallet	269	4.1	Omstillingstid	309
4.1	Reindrift og unionsoppløsning	269	4.2	Omstillingstid	309
4.2	Reindrift og norsk nasjonalisme	269	4.3	Etterkommerne av de tradisjonelle kystsamene	310
4.3	Reindriften i nordre Nordland omkring 1920	270	4.3	Samiske bygsselfolk, husmenn og innerster i tilknytning til det etablerte gårdssamfunnet	311
4.4	Reinbeitekonvensjonen av 1919 mellom Norge og Sverige	272	4.4	Reindriftssamene	312
4.5	Reindriften i nordre Nordland i årene før andre verdenskrig	272	4.4.1	Størrelsen på de overflyttende reinhjordene – utvikling mot storskala reindrift	313
4.6	Den dominerende reindriftsformen i første halvdel av 1900-tallet	274	4.4.2	Reindriftssamer med fast tilhold i kystregionen	316
5	Reindriften i andre halvdel av 1900-tallet	276	4.5	Utviklingen av markebygdene	317
5.1	Situasjonen for reindriften etter andre verdenskrig	276	Vedlegg		
5.2	Avviklingen av den lulesamiske reindriften	278	1	Det samiske folketallet i Sør-Troms 1865–1930	322
5.3	Endrede rammevilkår for reindriften	280	Del X	Janicken E. Olsen	
6	Avslutning: Fra subsistens-reindrift via markedsreindrift til dagens korporative reindrift	282		Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Sør-Troms og Nordre Nordland (Ofoten) ca. 1700-1900	329
Del IX	Lars Ivar Hansen		1	Innledning	331
	Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Sør-Troms fra jernalder til ca. 1750	285	2	Befolkningshistorie	332
1	Utvikling av samisk etnisitet i løpet av det siste årtusenet før Kristi fødsel – kulturdualisme i nord	289	2.1	En begynnende markasamisk bosetting frem til 1700-tallet	332
2	Samisk og norrøn/norsk sameksistens i Sør-Troms i yngre jernalder og tidlig middelalder ..	291	2.2	Ekspansjon og sedentarisering fra ca. 1769–1820	332
3	Kystsamiske og innlandssamiske tilpasningsformer 1560–1670 med gjensidig kontaktflate	296	2.3	Bosetting i markebygdene etter 1820: en konsolideringstid	333
3.1	Kystsamisk tilpasning 1550–1670 ...	296	2.4	Den samiske befolkningen i Ofoten 1701–1801	334
3.1.1	Skattelistene	297	2.5	Samisk bosetting og folketall i Kvæfjord	336
			2.6	Spor etter samisk bosetting i indre Troms: Mauken–Blåtind	337
			3	Samisk ressursutnyttelse og bruk av naturen	340
			3.1	Kystsamisk ressursutnyttelse: Kvæfjord og Ofoten	340
			3.2	Kombinasjonsbruk hos den markasamiske befolkningen	342

3.3	Relasjoner mellom menneske og territorium	344	1.4	Tidsmessig avgrensning	374
4	Det rettighetshistoriske feltet	346	2	Samisk tilstedeværelse i Nord-Troms gjennom jernalder og middelalder	375
4.1	Den sedentære bosettingen	346	2.1	Kildegrunnlag og tolkning	375
4.2	Reindriftnomadismen	347	2.2	Nord-Troms - et grenseområde mellom nordmenn og samer	376
4.3	Relasjoner mellom nomadisk og sedentær tilpasning	348	2.3	Samisk bruk av de indre områdene i Nord-Troms fram til 1600 - fra jakt og fangst til reindrift	379
5	Avslutning	350	3	Samisk befolkningshistorie etter 1550	381
Del XI	Dikka Storm		3.1	Samisk befolkning 1550–1700	381
	Bruksområder, ressursutnyttning og næringskombinasjoner under fremveksten av markebygder i Sør-Troms	353	3.2	Reindriftssamer før 1700-tallet	382
1	Innledning	355	3.3	Norske og andre folk 1550–1700	382
2	Fremveksten av markebygder – analytisk rammeverk	356	3.4	Utviklingen på 1700-tallet	383
2.1	Markebygder – samiske bygder i Sør-Troms og Nordland	356	3.5	1700-tallets reindriftsbefolkning	384
2.2	Avgrensning av undersøkelsesområde/-ne	356	3.6	Forholdet mellom de ulike gruppene på 1700-tallet	384
2.3	Opplegg for undersøkelsen og kronologisk periodisering	357	3.7	Utviklingen på 1800-tallet	385
2.4	Stadier i fremveksten av en markebygd	359	3.8	Utviklingen på 1900-tallet	387
2.5	Modeller for arealfordeling og ressursutnyttning	360	4	Bruk av naturen	388
3	Kronologisk oppsummering av virksomheten innenfor undersøkelsesområdene	363	5	Utvikling med hensyn til rettsforholdene	390
3.1	Fra om lag 1550 til 1770-tallet	363	5.1	Norsk ekspansjon gjennom middelalderen fram til begynnelsen av 1600-tallet	390
3.2	Fra siste halvdel av 1700-tallet og frem til 1840-tallet	364	5.2	Eiendomsforholdene i middelalderen	390
3.3	Perioden fra 1840-tallet til 1919 i områdene rundt Gressmyrskogvannet	366	5.3	Samisk rådighet over land og naturressurser før 1600?	391
4	Avslutning	368	5.4	Overgangen til 1600-tallet – endringer i sjøsamenes rettslige status	391
Del XII	Bjørn Bjerkli		5.5	Kongen selger rettighetene til private	394
	Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Troms	371	5.6	Eiendomsoverdragelsene fram til 1783	395
1	Innledning	373	5.7	Striden om allmenningene	396
1.1	Målsetting med arbeidet	373	5.8	Finnerydningene – sjøsamiske sedvanerettslige forestillinger	397
1.2	Generelt om kildebruken og litteraturen som er gjennomgått	373	5.9	Avviklingen av finnerydningene – tap av tidligere rettigheter?	398
1.3	Geografisk avgrensning	373	5.10	Privatisering av godsenes enkeltbruk	401
			5.11	Utmarkskommisjonens og Høyesteretts behandling av Manndalen feltet	403
			5.12	Reindriftenes rettigheter	404

Del XIII Øyvind Ravna	3.4	Fiskerfellesskapet i Indre Kåfjord – avsluttende bemerkninger	440
Den eiendomsrettslige utviklingen i Tromsdalstindområdet: fra samisk allmenning via kirkegods til privat sameie	4	Kvænangen	441
1 Bosetnings- og eiendomshistorie fra Ottars tid til 1700-tallet: fra samisk allmenning til norsk kirkegods	4.1	Spildra som ressursbrukssystem	441
1.1 Sjøsamere og norske høvdinger	4.2	Organisering på fiskefeltene gjennom året	442
1.2 Samiske rettigheter, leilendinger og rydningsmenn	4.3	Matfiskanlegg ved Ravelsnes	443
1.3 Proprietærgodset og allmenning retten	4.4	Rett til bruken av sjøarealene – avsluttende bemerkninger	444
1.4 Statsgodset	5	Ullsfjord	446
1.5 Det benefiserte godset	5.1	Heimefiske, fabrikkarbeid og jordbruk	446
2 Eiendomsretten til Tromsdals-tinden	5.2	Organiseringen av fisket på Revet på 1960-tallet	447
2.1 Rettssaker om eiendomsrett til Tindområdet	5.3	Inkludering og ekskludering av andre	448
2.2 Staten frasa seg sin mulige eiendomsrett til Tinden	6	Sammenfatning	450
2.3 Eiendomsretten til Tindens «framside» fastsettes	Del XV Bjørg Evjen	Samisk tilstedeværelse i området sør for Finnmark 1865-1930	453
2.4 Allmenning, sameie eller eksklusiv privat eiendom?	1	Innledning	455
2.5 Avslutning	1.1	Samisk tilstedeværelse i området sør for Finnmark 1865–1930	455
Del XIV Bjørn Arntsen	1.2	Folketellingene fra 1800- og 1900-tallet, kilder til samiske bosettingshistorie	456
Lokale rettighetsoppfatninger og praksiser knyttet til bruken av fiskeressursene i noen utvalgte fjordområder i Nord-Troms	1.3	Kartene til Jens Andreas Friis	457
1 Innledning	1.4	«Hel, halv- og kvartamer»	457
1.1 Sedvane og rettsoppfatning	1.5	Uklare hovedkategorier – «lapp», «finn» eller «kven»?	458
1.2 Lokal sedvane eller særegen samisk sedvane?	1.6	Hvor hørte «finnene» hjemme?	459
2 Fiskerier i Nord-Troms	1.7	Nomadene, en problemfri kategori?	460
2.1 Fiskens avgjørende betydning for bosetningen	1.8	Den ikke-norske befolkningen sør for Finnmark	460
2.2 Heimefiske og sesongfiskerier – kombinasjonstilpasninger og helårsfiske	1.9	Hvem er så den «registrerte samiske befolkningen» som er tatt med på kartene?	461
2.3 Fisken og fiskerne «forsviner» fra fjordene	1.10	Selveiere	461
3 Kåfjord	1.11	Kraft, krutt og nye kart	461
3.1 Tre ulike perioder	2	Nord-Troms	464
3.2 Kåfjorddommen	2.1	Endringer 1865–1930	464
3.3 Ressursutnyttelse som eksklusiv rett for lokalbefolkningen?	3	Midt-Troms	468
	3.1	Endringer 1865–1930	468
	4	Sør-Troms og Ofoten	472
	4.1	Endringer 1865–1930	472

5	Lofoten og Vesterålen	476	9	Gränsstängningarnas effekter	540
5.1	Endringer 1865–1930	476	9.1	1852-års gränsstängning	540
6	Salten	480	9.2	1889-års gränsstängning	540
6.1	Endringer 1865–1930	480	9.2.1	1890-års folkräkning i Sverige	540
7	Helgeland	484	9.3	1919-års renbeteskonvention	540
7.1	Endringer 1865–1930	484	9.4	Sammanfattning	541
8	Trøndelag	488	10	Sammanfattning	542
8.1	Endringer 1865–1930	488	10.1	Avslutning	543
9	Sør-Norge	492	Del XVII Øyvind Ravna		
9.1	Endringer 1865–1930	492	Forvaltningspraksis, retts-		
10	Registrert kvensk befolkning i		oppfatninger og løsnings-		
	folketellingen 1865 i Troms		modeller i konflikter mellom		
	og Ofoten	494	bufehold og reindrift i områder		
			sør for Finnmark 1938–1978		
			1	Innledning	545
Del XVI Nils Johan Päiviö			1.1	Hva vil bli gjennomgått	547
	Gränsoverskridande renskötsel.		1.2	Kort om hva materialet forteller	548
	Historisk belysning	499	2	Et bakteppe: eldre oppfatninger	
1	Inledning	501		om samenes beiterettigheter	549
2	Förhistoria	502	2.1	Beskatning var uttrykk for rett til	
3	1751-års gränstraktat och dess			beitestrekninger	549
	förhistoria	505	2.2	Forbehold om lappenes rettigheter	
3.1	Major Peter Schnitlers grense-			i kongeskjøtet av 1750	549
	eksaminasjoner	505	2.3	Hogstrettsdommen av 21. juni 1862	551
3.1.1	Vittnesutsagorna	505	2.4	Endring i oppfatningen av rein-	
3.1.2	Diskussion	513		driftssamenes beiterettigheter	552
4	Lappekodisillen	515	3	Bureisning og jordrydding etter	
4.1	Bakgrund	515		unionsoppløsningen	553
4.2	Traktattext med kommentarer	516	3.1	«Indre kolonisasjon» etter unions-	
5	Utvecklingen 1843-1883	526		oppløsningen	553
5.1	1843-års kommission	526	3.2	Bakgrunnen for den organiserte	
5.2	1857-års kommission	527		sauedriften	553
5.3	1883-års felleslag	527	3.3	Rettsoppfatninger knyttet til bu-	
6	Unionsoppløsningen	529		reisning i Nordland på 1930-tallet ...	554
6.1	Karlstadförhandlingarna	529	3.4	Oppfatninger om etablering av	
7	Utvecklingen mot 1919-års			sauedrift i reinbeiteområder på	
	renbeteskonvention	532		Fosen	556
7.1	1909-års renbeteskommission	532	3.5	«En sund og ønskelig utvikling	
7.2	1913-års renbeteskommission	534		mot en bedre utnytting av distriktets	
7.2.1	Refleksjoner over 1919-års			jordbruksmuligheter enn det	
	konvention	534		reinsdyrhold kan bringe»	557
8	Mot 1972-års konvention	537	4	Utviklingen i etterkrigsårene	559
			4.1	Økt fokus på fjellbeitene	559
			4.2	Anledningen til å begrense rein-	
				driften i relasjon til jordbrukets	
				interesser	559
			4.3	St.prp. nr. 141 (1947) om tilskott	
				til frakting av sau på fjellbeite	561

4.4	Rundskriv fra departementet om «lappenes» beiterett	561	6.1.1	I gamle reindriftstrakter gikk reindriftens rett foran organisert sauedrift	592
4.5	Lappefogden i Nordlands brev om flyttsamenes rett til reinbeite	562	6.1.2	Ble samfunnets behov satt framfor reindriftssamenes rett?	593
4.6	Reinbeiteretten og Nord-Norgeplanen	562	6.1.3	Rettsgrunnlaget for organisert sauedrift kontra beite i «hjemmemarka»	593
4.7	Betraktninger om reinbeiterett på Fosen	563	6.1.4	Landbruksdepartementets hjemmel for å avgjøre tvister og ordne beitebruk	594
4.8	Rollen til Selskapet for Norges vel og landbruksselskapene	563	6.1.5	Vurderingen i relasjon til den senere bestemmelsen i reinkl. § 15 ..	594
4.9	Litt om departementets holding til søknader om organisert sauedrift i Nordland	564	6.1.6	Oppfatningen av reindriftens rettsgrunnlag i Ot.prp. nr. 9 (1976–77)	595
5	De rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeitedistrikter	566	6.2	Lappevesenet og lappefogdene	596
5.1	Landbruksdepartementet oppnevner rådgivende utvalg	566	6.3	Landbruksmyndighetene på fylkesnivå	597
5.2	Nordland fylke	566	6.4	De rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeiteområder	598
5.2.1	Påtrykk fra Nordland Landbruks-selskap	566	6.4.1	Karakteren av arbeidet til de rådgivende utvalgene	598
5.2.2	Utvalgets første sak: «Beitespørsmål for Vefsn Saubeitelag»	567	6.4.2	Sammenlikning av de rådgivende utvalgene i Nordland og Nord-Trøndelag	598
5.2.3	Grane landbrukslags søknad om å leie sauebeite i reinbeitedistrikt ..	568	6.4.3	Hvordan karakterisere de rådgivende utvalgene	599
5.2.4	Rettsforhold ved leie av sauebeite på privat grunn (Kilmarksaken)	568	6.4.4	Ble utvalgets tilrådninger fulgt?	600
5.2.5	Karakteristikk av utvalgets arbeid ..	570	6.4.5	De rådgivende utvalgene – en egnet måte å løse konflikter på?	600
5.2.6	Leiekontrakter på reindriftens premisser	574	6.5	Andre myndigheter og organisasjoner	602
5.2.7	Beiteutvalget var i stand til å bilegge tvistespørsmål	578	6.6	Advokater og rettshjelp	602
5.2.8	Reindriftsloven av 1978 og det rådgivende utvalget	578	6.7	Fragmenter av reindriftssamisk rettsoppfatning	603
5.3	Nord-Trøndelag fylke	580	7	Oppsummering	604
5.3.1	Den «gamle» beitetvisten på Fosen ble utvalgets første sak	580	Del XVIII	Øyvind Ravna	
5.3.2	Bønders beiterett i statsallmenning i Fosen reinbeitedistrikt	583		Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms og de samiske interessene	607
5.3.3	Anledning til å oppføre sperregjerder for sau i reinbeitedistrikter ..	584	1	Innledning	609
5.3.4	Slående bevis for meningsløsheten av statsbidrag innen reinbeitedistrikt	587	1.1	Mandat, problemstillinger og rammer	609
5.3.5	Utvalgets arbeid på 1960- og 1970-tallet	588	1.1.1	Utredningens bakgrunn og mandat ..	609
5.4	Troms fylke	590	1.1.2	Sakene som er valgt ut for utredning	609
5.5	Sør-Trøndelag fylke	590	1.1.3	Grunnlagsmateriale, andre kilder og metodisk tilnærming	610
5.6	Finnmark fylke	591	1.1.4	Rammen for denne utredningen	611
6	Vurdering av rettsoppfatninger og praksis	592	1.2	Litteratur om Utmarkskommisjonen	611
6.1	Landbruksdepartementets rettsoppfatning og praksis	592			

1.3	Samiske spørsmål og rettskraftsvirkninger	614	2.3.2	Utmarkskommisjonens avgjørelse av krav om avvising	665
1.3.1	Hvorfor vurdere kommisjonens avgjørelser i forhold til samiske rettigheter?	614	2.4	Utmarkskommisjonens avgjørelse av eiendomsgrenser og bruksretter	666
1.3.2	Rettskraftvirkninger	615	2.4.1	Høyesteretts dom i Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232	671
1.4	Utmarkskommisjonens bakgrunn og opprettelse	615	2.5	Kåfjord-Manndalenfeltet	674
1.4.1	Uklare grenser mellom statlig og privat grunn	615	2.5.1	Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale	674
1.4.2	Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms 1971–1985	617	2.5.2	Annet materiale til opplysning av saken	675
1.4.3	Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms	618	2.5.3	Ingen avklaring av reindriftssamenes rettigheter	680
1.4.4	Samisk protest	619	2.5.4	Utmarkskommisjonens avgjørelse om eiendomsrett	680
1.4.5	Samerettsutvalgets paradoks	620	2.5.5	Utmarkskommisjonens avgjørelse om bruksrett	682
1.5	Utmarkskommisjonens prosessregler	621	2.5.6	Høyesteretts dom i Svartskogsaken, Rt. 2001 s. 1229	683
1.5.1	Sivilprosessens regler gjelder så langt ikke annet er bestemt	621	2.6	Tysfjord Nord-feltet	685
1.5.2	Oppnevning av kommisjonen og dens sammensetning	621	2.6.1	Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale	686
1.5.3	Utmarkskommisjonens opplysningsplikt	623	2.6.2	Utmarkskommisjonens avgjørelse ..	687
1.5.4	Utvidet partsforhold	625	2.7	Narvikfeltet	690
1.5.5	Rettsmiddelordningen	627	2.7.1	Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale	690
1.5.6	Strukturutvalget for herreds- og byrettens forslag	628	2.7.2	Utmarkskommisjonens avgjørelse ..	690
1.6	Kort om hva materialet forteller	629	3	Vurdering av grunnlagsmateriale sett i forhold til domsavsigelsene	695
2	Grunnlagsmaterialet og domsgrunnene i sju saker med samisk aspekt	631	3.1	Innledning til vurderingene	695
2.1	Beiarn- og Skjerstadfeltene	631	3.2	Beiarn-Skjerstadfeltene	695
2.1.1	Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale	631	3.2.1	Fastboende samers landrettigheter: Hva kan utledes av grunnlagsmateriale?	695
2.1.2	Utmarkskommisjonens avgjørelser	639	3.2.2	Reindriftsrettighetene: Hva kan utledes av grunnlagsmateriale?	697
2.1.3	Høyesteretts dom i Beiarn-Skjerstadsaken, Rt. 1991 s. 1311.	649	3.2.3	Hogstretten: samsvar mellom grunnlagsmateriale og domsavsigelse	697
2.2	Kvæningen-Nordreisafeltet	651	3.3	Kvæningen-Nordreisafeltet	701
2.2.1	Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale	651	3.3.1	Bruksrettigheter for gårdeierne: samsvar med mellom grunnlagsmateriale og domsavsigelsen	701
2.2.2	Grunnlagsmateriale om reindriftens faktiske bruk og rettslige status	653	3.3.2	Noen følger av grunnlaget for dommen og den seneste rettsutviklingen	702
2.2.3	Utmarkskommisjonens avgjørelse om eiendomsrett til fjellstrekningene	654	3.3.3	Reindriftsrettighetene: samsvar mellom grunnlagsmateriale og domsavsigelse	703
2.2.4	Utmarkskommisjonens avgjørelse om gårdeiernes bruksrettigheter	655	3.4	Tysfjordfeltet	707
2.2.5	Utmarkskommisjonens dom om reindriftssamenes rettigheter	658	3.4.1	Krav om avvising	707
2.2.6	Høyesteretts kjennelse	660	3.4.2	I prinsippet får staten rett, i praksis samene	709
2.3	Tysfjordfeltet	660			
2.3.1	Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale	661			

3.4.3	Høyesterettsdom i saken	711	3.7.2	Spørsmål som kan reises	717
3.4.4	Finnerydninger	711	3.8	Avsluttende bemerkninger	718
3.5	Kåfjord-Mann-dalenfeltet	712	3.8.1	Liten vekt på samisk bruk	718
3.6	Utviklingen etter Svartskogdommen	712	3.8.2	Særlig om nordnorske forhold	719
3.6.1	Tysfjord Nord-feltet	712	3.8.3	Dømmende kommisjon, en hensiktsmessig ordning?	720
3.6.2	Narvikfeltet	714	3.8.4	Utmarks-kommisjonen, Høyesterett og rettsutviklingen	721
3.6.3	Samsvar mellom grunnlagsmateriale, andre kilder og domsgrunnene	715			
3.7	Noen betraktninger omkring et særlig samisk rettsgrunnlag	716	Vedlegg		
3.7.1	Finneodel, finnerydninger og bufinner	716	1	Prosjektbeskrivelse: Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Troms, Nordland, Midt- og Sør-Norge	727

Del I
Innledning

Kapittel 1

Bakgrunn og mandat for arbeidet

I forbindelse med Samerettsutvalgets arbeid om den samiske befolkningens rettslige stilling med hensyn til rett og bruk av land og vann i samiske bruksområder sør for Finnmark i Norge fikk Bjørn Bjerkli, Bjørg Evjen, Sverre Fjellheim og Lars Ivar Hansen, i brev av 20. desember 2002 i oppdrag å utarbeide et forslag til prosjektbeskrivelse for utrednings- og forskningsbehov i den sammenheng. Mandatet til Samerettsutvalget ga retningslinjer for dette arbeidet. I mandatet sies det at «Utvalget bør gi en historisk redegjørelse for hvilke sedvaner, rettsoppfatninger og rettsregler som har gjort seg gjeldende når det gjelder retten til og bruken av land og vann i samiske bruksområder i den utstrekning det er nødvendig for å klarlegge gjeldende rett». Videre sies det at «På samme måte bør det gis en historisk redegjørelse for den faktiske bruken av land og vann i disse områdene og for eventuelle uoverensstemmelser mellom rett og faktisk bruk».¹

Med bakgrunn i disse formuleringene i Samerettsutvalgets mandat ble tre hovedproblemstillinger for et utrednings-/forskningsarbeid skissert:

1. Hvordan har bruken av land og vann vært utøvet?
2. Under hvilke rettslige rammer har bruken vært utøvet?
3. En befolkningsmessig undersøkelse for nærmere å kunne fastslå samisk tilstedeværelse i såkalte «samiske bruksområder» sør for Finnmark.²

Samerettsutvalget vedtok i møte den 8. april 2003 å igangsette arbeidet med bakgrunn i prosjektskissen. Samerettsutvalget forespurte deretter i brev av 18. juni 2003 Senter for samiske studier ved Universitetet i Tromsø om de ville påta seg å administrere arbeidet, noe senteret sa seg villig til.

¹ Kgl. res. av 1. juni 2001 nr. 19.

² For en nærmere redegjørelse for problemdrøftinger i prosjektbeskrivelsen henvises til Vedlegg 1.

Kapittel 2

Organisering av arbeidet

Prosjektskissen påpekte at et utrednings- og forskningsarbeid kunne bli svært omfattende både på grunn av tids- og områdedimensjonen i prosjektet. I forhold til tid ble begrepet historisk forstått som særlig å gjelde fra seinmiddelalder og fram til nyere tid, men i den grad tidligere kilder kunne kaste lys over senere forhold ville en også måtte ta hensyn til dette. Undersøkellesområdet var også stort. Samiske bruksområder i Norge utenom Finnmark vil måtte gjelde fylkene Troms, Nordland, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Hedmark, da vi finner tradisjonelle samiske bosettingsområder hvor bruk av naturen har vært basis for tilstedeværelsen i alle disse fylkene. Både tidsdybden og det geografiske området som skulle behandles ga utfordringer med hensyn til hvordan arbeidet skulle organiseres og hvordan de mer generelle problemstillingene skulle underkastes mer spesifikke undersøkelser.

I utgangspunktet ble det samiske bosettingsområdet delt inn i fem ulike deler man antok kunne oppvise ulike tilpasninger og forutsetninger med hensyn til samisk tilstedeværelse, bruk av naturen og de rettslige premisser denne bruken hadde vært underlagt. Områdene var 1. Nord-Troms, 2. Sør-Troms og nordre Nordland, 3. Tysfjord/Salten samt Vesterålen og Lofoten, 4. Helgeland og 5. Hedmark og Trøndelagsfylkene.

En utfordring med hensyn til organiseringen av arbeidet har vært tematisk overlappende problemstillinger. Siden det ble valgt en regionvis gjennomgang av forskningsstatus har det ikke vært til å unngå at noen sentrale tema går igjen og blir behandlet av flere forfattere. Dette gjelder for eksempel omtale og analyse av det eldre finnerydningsinstituttet eller finneodelen. Et annet eksem-

pel er utviklingen av de eiendomsrettslige forholdene i Nordland og Troms fra 1666 og framover, med salg fra staten til private proprietærer og delvis gjenkjøp av grunn fra statens side. Det foreligger visse uklarheter rundt disse forholdene. I ulike områder har også utviklingsforløpet vært noe forskjellig. Derfor kan det forsvares at slike forhold behandles av flere forfattere. I den sammenheng kan det også sies at de engasjerte forskerne står selv som ansvarlige for de ulike analyser som legges fram i dette arbeidet.

Utrednings- og forskningsarbeidet har vært organisert i to faser. I den første fasen ble en gjennomgang av forskningsbasert litteratur prioritert. Hensikten var en samstilling og kritisk litteraturgjennomgang knyttet til de fem skisserte områdene. Formålet med en slik gjennomgang var todelt. For det første ville det frambringe en grundigere klargjøring av forskningsstatus med hensyn til de aktuelle problemstillingene for Samerettsutvalget. For det andre ville en gjennomgang og en drøfting av eksisterende forskning klarere kunne avgrense nye forskningsprosjekter. Resultatet av arbeidet i tilknytning til den første fasen gjenfinnes i delene 2, 4, 6, 9, 10 og 12. I omtalen av bidragene vil disse behandles først. De resterende forskningsmessige oppgavene ble igangsatt og gjennomført etter en vurdering av disse første bidragene.

Budsjettmessig ble det avsatt 3 til 6 månedsverk for enkeltprosjekter levert til Samerettsutvalget. Tidsrammene for enkeltprosjektene har også vært med å styre engasjement av forskere. Det ble avgjørende at enkeltforskerne tidligere hadde gjort relevant forskning i de regioner de skulle behandle.

Kapittel 3

Kort omtale av de ulike bidragene

Sverre Fjellheim behandler i del 2 sørsameområdet fra Nord-Trøndelag til Hedmark. I forbindelse med arbeidet til det først oppnevnte same rettsutvalget (1980) ble det innhentet flere faglige utredninger relatert til sørsameområdet. Dette gjaldt Knut Bergsland: *Samenes historie språklig belyst*, Jørn Sandnes: *Samer, rein og bønder. Trekk fra sørsamisk historie til ca. 1900*, Ola Stemshaug: *Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norsk-språklege stadnamn* og Lars F. Stenvik/Ingrid Zachrisson: *Arkeologisk materiale som grunnlag for slutninger om sørsamisk historie*. Disse arbeidene ble avlevert til Justisdepartementet i perioden 1987 til 1996. Arbeidene er ikke inkludert i denne publikasjonen. Fjellheim gir imidlertid et kort sammenfatning av innholdet.

For området sør for Saltfjellet i Nordland (Helgeland) ble Anne Severinsen engasjert i første fase for å foreta en litteraturgjennomgang. Dette arbeidet er presentert i del 4. Bjørg Evjen gir i del 6 en oversikt for Salten, Vesterålen og Lofoten. Når det gjelder området nordre Nordland og Sør-Troms ble arbeidet med litteraturgjennomgang delt i to ut fra hvilken tidsepoke som var behandlet. Den eldre tidsepoken fram til 1750 ble gjennomgått av Lars Ivar Hansen (del 9) og tiden deretter fram til 1900-tallet ble behandlet av Janicken Olsen (del 10). Disse to bidragene må imidlertid sees i sammenheng. Det siste bidraget i denne første fasen av utredningsarbeidet ble utført av Bjørn Bjerkli som tok for seg Nord-Troms (del 12).

I et møte med Samerettsutvalget den 23. november 2005 ble arbeidene fra første fase av utredningsarbeidet lagt fram. Med grunnlag i gjennomgangene drøftet også de engasjerte forskerne sammen med Samerettsutvalget behovet for ytterligere utredninger og forskningsmessige bidrag. De tema som ble underlagt forskningsmessig behandling i neste fase av arbeidet ble deretter definert og besluttet av Samerettsutvalget. Disse arbeidene ble i hovedsak gjennomført i løpet av 2006 og suksessivt oversendt Samerettsutvalget etter som de ble ferdigstilt.

Samerettsutvalget ønsket en nærmere utredning over samisk bosetting, samenes bruk av området og de rettslige rammebetingelsene for

denne bruken på 1700-tallet og 1800-tallet for Nord-Trøndelag, enn det som forelå. Anne Severinsen ble engasjert til å gjøre dette arbeidet. Dette er presentert i del 3. I forbindelse med arbeidet Anne Severinsen hadde gjort med hensyn til Helgeland i den første fasen (del 4) framkom det også et ønske om at utviklingen med hensyn til bruk og rettigheter i Rana-allmenningen i søndre Nordland ble gjort til gjenstand for en nærmere analyse. Dette arbeidet er også forfattet av Anne Severinsen i del 5.

Et annet problemfelt som Samerettsutvalget etterspurte var en utredning angående sedvaner og rettsoppfatninger i kystnære fiskerier i samiske bosettingsområder. Et slikt område, Nord-Troms, ble valgt ut for nærmere undersøkelse. Innenfor dette større området ble så enkelte fjordområder valgt ut hvor det i tillegg til fiskeriaktivitet også forelå et visst datamateriale i form av forskningsrapporter eller annen skriftlig informasjon. Arbeidet som er presentert i del 14 ble utført av Bjørn Arntsen.

Utredningsarbeidet i den første fasen påpekte også at en mer sammenfattende analyse av demografiske forhold med hensyn til etnisk fordeling av befolkningen i undersøkelsesområdet i stor grad var fraværende. For enkelte regioner og/eller kommuner fantes slike. I mindre grad fantes slike undersøkelser brutt ned på bygdenivå eller presentert for hele området samlet. Bjørg Evjen fikk derfor i oppdrag med grunnlag i folketellingene i perioden 1865 til 1930 å foreta en demografisk analyse. Disse folketellingene er sannsynligvis de beste kildene vi har til å foreta en slik samlet analyse, da etnisitet var en kategori som ble registrert nominelt på gårds- og krets nivå. Analysen presenteres i del 15, hvor også kartbilag gir et visuelt bilde av etnisk fordeling i nær fortid.

Samisk reindrift er en av de viktigste bruksformene av utmarksarealer i undersøkelsesområdet, i store områder kanskje den aller viktigste. Reindriftens bruk og de rettslige premisene for bruk er generelt sett redegjort for i de utredningene som tar for seg de ulike områdene som behandles særskilt. Arealbruken til norske reindriftsutøvere og de lover og regler som styrer og beskytter denne

finnes beskrevet i en rekke utredninger og dokumenter som er offentlig kjente. Dette gjelder slike ting som Stortingsmeldinger om reindrift og forarbeider gjort i den forbindelse. Ut over bidraget til Bård A. Berg (del 8) som analyserer det historiske forløpet for reindriften de siste 250 år i et område, så ikke Samerettsutvalget det nødvendig med en nærmere forskningsmessig utredning generelt om norsk reindrift. Derimot ønsket de en framstilling og analyse av den grenseoverskridende reindriften mellom Sverige og Norge. Historisk har dette vært en tilpasning som har gått langt tilbake i tid og gjelder i større eller mindre grad hele undersøkelsesområdet fra Troms til Sør-Trøndelag. Nils Johan Päiviö ble engasjert for å gjøre en slik utredning. Den er presentert i del 16.

Et annet sakfelt i forbindelse med reindrift som Samerettsutvalget ønsket en forskningsbasert utredning om var knyttet til arealkonflikter og tvisteløsninger med hensyn til forvaltning av beite. Øyvind Ravna (del 17) har bidratt til dette. Med utgangspunkt i tidsepoken 1938 – 1978 analyserer Ravna bruksordninger og tvisteløsninger mellom reindriftsutøvere og organisert sauedrift i noen utvalgte områder. Det legges også vekt på Landbruksdepartementets (som overordnet forvaltningsmyndighet for reindriften) praksis og oppfatning av reindriftsamenes areal- eller landrettigheter, og forholdet mellom disse rettighetene og bufeholderens beitebehov og beiterettigheter.

I lov av 7. juni 1985 ble Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms opprettet av Stortinget. Kommisjonens oppgave var å ordne rettsforholdene mellom staten og private eiere av utmarksområder i Nordland og Troms ved å avgjøre hvorvidt staten var eier av omtvistede grunnarealer, fastsette grensene mellom statens og de tilstøtende grunnarealer og fastslå om det forelå, og hvem som i tilfelle hadde, bruksretter på statens grunnarealer. I perioden 1990 – 2004 ble det avsagt dommer i alle områder i Nordland og Troms hvor staten har hatt eierpretensjoner. Utmarkskommisjonen hadde imidlertid ikke spesifisert i sitt mandat å vurdere samisk bruk og rett eksplisitt, selv om også slike forhold ble berørt i varierende grad i enkeltsaker, noe også enkelte av bidragene i den første fase av dette prosjektet påpekte. Samerettsutvalget ønsket i det videre forskningsarbeidet at visse sider ved Utmarkskommisjonens arbeid ble analysert. Dette var særlig rettet mot å få en oversikt over hvordan kommisjonens grunnlagsmateri-

ale gjenspeilte samisk bruksutøvelse og eventuelle samiske rettigheter og rettsoppfatninger. Der nest hvordan dette materialet, i den grad det forelå, fikk betydning for domsavsigelsene. Øyvind Ravna ble engasjert for å utføre dette arbeidet som er presentert i del 18. Dette er det mest omfangsrike forskningsarbeidet gjort for Samerettsutvalget. Dette har sammenheng med at så mange som 7 av 36 saker som av ulike grunner ble ansett å ha spesiell relevans for samerettslige problemstillinger ble valgt ut for nærmere analyse. Dermed ble tilfanget av skriftlig materiale som skulle gjennomgås også relativt stort.

Et siste bidrag fra Øyvind Ravna er presentert i del 13. Dette er et tidligere arbeid som ikke ble initiert av Samerettsutvalget, men forelå som et upublisert manus fra Ravnas hånd. Analysen omfatter den eiendomsrettslige utviklingen i Tromsdals-tindsområdet i Troms. Saken er av spesiell interesse fordi den representerer en av de tidlige sakene som ble behandlet av Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms som ble nedsatt ved Kgl. resolusjon i 1971. Staten ønsket her en vurdering av om staten hadde eiendomsrett til høyfjellet i Tromsdals-tindsområdet. Saken ble avgjort til de private eiernes fordel.

En nærmere analyse av framveksten av de såkalte markebygdene i nordre Nordland og Sør-Troms ble også etterspurt av Samerettsutvalget. Markebygdene var i hovedsak et resultat av sedenteringsprosesser (fast bosetting) blant nomadiske reindriftssamer på 1700- og 1800-tallet. Dikka Storm som har forsket på slike spørsmål ble engasjert for å bearbeide et tidligere upublisert manus i den sammenheng. Dette er presentert som del 11.

Forskningsgruppen inngikk også et samarbeid med et større pågående flerfaglig forskningsprosjekt ledet av Lars Ivar Hansen og finansiert av Norges Forskningsråd i perioden 2002 – 2005. Prosjektet hadde tittelen *Etniske relasjoner i nordre Nordland i et historisk perspektiv* og var administrert av Árran lulesamisk senter i Tysfjord. Enkelte av delprosjektene i dette prosjektet var av direkte relevans for Samerettsutvalget. Del 7, *Sjosamene i Salten fogderi ca. 1600-1760: Folketall og jordeiendomsrettslige vilkår* av Lars Ivar Hansen og del 8, *Lulesamisk reindrift 1750 – 2000* av Bård A. Berg er bearbejninger gjort for Samerettsutvalget med bakgrunn i forskning gjort i nevnte prosjekt.

Kapittel 4

Organisering av bidragene i deler

Organiseringen av delene er foretatt ut fra regionvis inndeling av stoffet. Delene 2 til 14 omhandler stoff som har et områdespesifikt nedslagsfelt fra sør til nord i undersøkelsesområdet. Del 2 og 3 omhandler aktuelle problemstillinger i sørsameområdet i Trøndelagsfylkene og Hedmark. Del 4 og 5 tar for seg området sør for Saltfjellet i Nordland. Dernest kommer delene 6, 7 og 8 som behandler tematikk fra Salten/Tysfjordområdet, samt Lofoten og Vesterålen. Saksforhold i nordre

Nordland og Sør-Troms er videre behandlet i delene 9, 10 og 11. Til slutt i den regionvise behandlingen av stoffet kommer tre bidrag, delene 12, 13 og 14, som omhandler forhold i Nord-Troms. Selv om det er valgt en regionvis framstilling vil bidragene også kunne si noe mer allment om relevante problemstillinger. De resterende fire delene, 15 til 18, har et mer eksplisitt regionovergrepene nedslagsfelt, selv om bidragene også her belyser enkeltsaker i avgrensede områder.

Kapittel 5

Forfatterne

Følgende forfatterne har vært engasjert i utrednings- og forskningsarbeidet for Samerettsutvalget i forbindelse med denne utredningen:

Bjørn Arntsen: Førsteamanuensis, dr.polit, Visuelle kulturstudier/Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Tromsø.

Bård A. Berg: Førsteamanuensis, dr. art, Institutt for historie, Universitetet i Tromsø.

Bjørn Bjerkli: Førsteamanuensis, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Tromsø.

Björg Evjen: Forsker, dr. art, Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.

Sverre Fjellheim: Tidligere konservator/amanuensis med arbeidssted Sametingets distriktskontor for kulturminnevern i sørsameområdet, Snåsa, Nord-Trøndelag. Engasjert som forsker av Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.

Lars Ivar Hansen: Professor, dr. philos, Institutt for historie, Universitetet i Tromsø.

Janicken E. Olsen: Master i historie, engasjert av Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.

Nils Johan Päiviö: Stipendiat/forsker, jur. cand., Nordisk samisk institutt, Kautokeino.

Øyvind Ravna: Universitetsstipendiat, cand.agric., Det juridiske fakultet, Universitetet i Tromsø.

Anne Severinsen: Forsker, cand. polit, engasjert av Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.

Dikka Storm: Konservator, Fagenhet for samisk etnografi, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

Det administrative arbeidet ved Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø er utført av førstekonsulent Terje Lilleeng, og øvrige ansatte ved senterets administrasjon.

Tromsø 19. september 2007

Bjørn Bjerkli,
Prosjektleder

Del II

Sverre Fjellheim

*Samisk historie i Hedmark, Sør-Trøndelag og
Nord-Trøndelag*

Kapittel 1

Innledning

Denne utredningen om den samiske historien i Trøndelagsfylkene og Hedmark tar for seg tidsperioden fram til omtrent 1900. Det første samerettsutvalget som var oppnevnt, engasjerte faglig ekspertise fra arkeologi, historie og språkvitenskap til å utrede ulike sider vedrørende sørsamiske forhold. Fire rapporter ble avgitt av disse fageksperterne i perioden 1987–1996. Innledningsvis i

denne rapporten vil det bli gitt korte resymeer av innholdet i disse utredningene. Generelt sett vil det bli lagt vekt på hva som sies om forholdene i Nord-Trøndelag. Deretter vil det bli gitt en grundigere behandling for Sør-Trøndelag og Hedmark, med fokus på å redegjøre for den samiske tilstedeværelsen i disse områdene fra eldre tid og fram mot nyere tid.

Kapittel 2

Tidligere utredninger for Samerettsutvalget

Følgende fire utredninger vedrørende sørsameområdet er tidligere avgitt til Samerettsutvalget. De er ikke publisert i den formen de ble avgitt, men innholdet er til dels kjent fra forfatternes publikasjoner i andre sammenhenger.

- Lars F. Stenvik og Inger Zachrisson: *Arkeologi materiale som grunnlag for slutninger om sørsamisk historie*. Uten dato
- Ola Stemshaug: *Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norskspråkelege stadnavn*. 1987
- Jørn Sandnes: *Samer rein og bønder. Trekk av sørsamisk historie til ca. 1900*. 1996
- Knut Bergsland: *Sørsamenes historie språklig belyst*. 1996

I det følgende vil en kort oppsummering av disse arbeidene bli gitt.

2.1 Lars F. Stenvik og Inger Zachrisson:

Arkeologisk materiale som grunnlag for slutninger om sørsamisk historie

I 1986 ble Lars Stenvik og Inger Zachrisson oppnevnt som arkeologisk sakkyndige for Samerettsutvalget av Justisdepartementet, og fikk i oppdrag å gjøre rede for arkeologiens muligheter og begrensinger når det gjelder å trekke slutninger om sørsamisk historie, og å gi en sammenfattende utredning om hva som kan utledes av eksisterende arkeologisk materiale om sørsamisk historie, herunder næringsliv.

Stenvik gjør rede for situasjonen i Norge, mens Zachrisson i hovedsak beskriver situasjonen på svensk side. De innleder med en kort drøfting av etnisitetsproblemet, og hva de forskjellige etniske gruppene signaliserer gjennom gjenstander og materielle levninger.

Når det gjelder Norge, gir Stenvik følgende oversikt over registreringer av sørsamiske kulturminner fram til 1987:

- registreringer for Økonomisk kartverk
- registreringer for SEFRAK
- registreringer i forbindelse med arealdisposisjonsplaner

- registreringer i forbindelse med 10 års verna vassdrag
- registreringer i forbindelse med vassdragsutbygginger
- forskningsstyrte registreringer

Stenvik konkluderer med at mangelen på systematiske registreringer og arkeologiske undersøkelser viser «at man ikke kan trekke for bastante slutninger om sørsamenes historie på basis av eksisterende materiale og slett ikke av funntomhet». Videre skriver han at de registreringene som er gjort av sørsamiske kulturminner de siste to-tre årene, har endret kunnskapsstatus drastisk. Han sikter her til at det i 1985 ble igangsatt et registreringsprosjekt ved Saemien Sijte på Snåsa der en kunne registrere uavhengig av eventuelle utbygginger og kartutgivelser, og at det i 1985 og 1986 ved dette prosjektet ble registrert til sammen 1349 kulturminner (Stenvik og Zachrisson 1986: 7–11).

Siden da har det skjedd mye på registreringsiden i det sørsamiske området. Dette store registreringsprosjektet ved Saemien Sijte fortsatte til og med 1988. Til sammen var det da registrert nærmere 5000 kulturminner i hele det sørsamiske området, av disse ca. 3000 i Nord-Trøndelag fordelt slik: Færen reinbeitedistrikt 230, Skjækra reinbeitedistrikt 254, Snåsa/Lierne 570, Østre Namdal reinbeitedistrikt 539, Fosen reinbeitedistrikt 295 og Vestre Namdal reinbeitedistrikt 1082 (Fjellheim 1991: 57).

For Nord-Trøndelags vedkommende er registreringene publisert for Luru i Jåma/Fjellheim 1993, Færen i Fjellheim/Jåma/Mjåtvedt 1987. For de andre områdene i Nord-Trøndelag er det ikke utarbeidet rapporter, men alt registreringsmateriale er lagt inn på en database som nå disponeres av Sametingets kulturminnevernavdeling på Snåsa for bruk i det daglige forvaltningsarbeidet. Siden det store prosjektet ved Saemien Sijte ble avsluttet i 1989, har det foregått ytterligere registreringer av kulturminner i ulike sammenhenger, og ved Sametingets avdeling foregår det årlige registreringer og til dels også større prosjekter, for eksempel i forbindelse med planarbeid for nasjonalparker.

Men den arkeologiske utforskningen av kulturminner holder på ingen måte følge med registreringstempoet, og dermed har vi svært få dateringer som kan bringe oss nærmere et svar på hvor lenge samene har holdt til i Trøndelag/Hedmark, skriver Stenvik (1986: 11). Dette er riktig og gjelder fortsatt for Nord-Trøndelags vedkommende. Det er fremdeles ikke foretatt noen arkeologiske undersøkelser. Men for Hedmark, derimot, er det skjedd ting siden 1986. I forbindelse med etableringen av nye Rena Leir på Rødsmoen i Åmot kommune, ble forsvaret pålagt å foreta arkeologiske undersøkelser. Arkeolog Lars Erik Narmo deltok både i registreringer og arkeologiske utgravninger på Rødsmoen og publiserte resultater fra undersøkelsene i boka *Oldtid ved Åmøtet* i 2000. Her skriver han bl.a. at spor etter en germansk kultur i Østerdalen «nærmest mangler før merovingertiden», og at samene må ha vært dominerende i Østerdalen, i hvert fall frem mot 700-tallet e.Kr. (Narmo 2000: 99). (Dette omtales nærmere under pkt. 3.5).

Inger Zachrisson konsentrerer seg naturlig nok om situasjonen i Sverige i sin del av rapporten fra 1986, og i særlig grad om det store arkeologiske prosjektet hun hadde startet opp ved Vivallen øst for Røros på den tida. Siden har hun utgitt en bok der hun sammen med andre forskere presenterer resultatet av dette prosjektet (Zachrisson red.: 1997). (Denne kilden er også omtalt under pkt. 2.2).

2.2 Ola Stemshaug: Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norsk-språkelege stadnamn

Ola Stemshaug ble i 1986 oppnevnt som språkvitenskapelig sakkyndig for Samerettsutvalget av Justisdepartementet. Hans mandat var å «gi en sammenfattende utredning av hva som kan utledes av norske stedsnavn om sørsamisk historie, herunder næringsliv (dersom det kan sies noe spesielt om dette)».

Stemshaug slår i sin utredning fast at vi sør for Saltfjellet har fire slags stedsnavn når de klassifiseres etter opphav, nemlig

- rent norsk namn
- hele navnet eller et navneledd er lånt fra sørsamisk til norsk (og gitt ei norsk form)
- hele navnet eller et navneledd er lånt fra norsk til samisk (og gitt ei sørsamisk form)
- rent sørsamiske navn

Stemshaug ser det som sin oppgave å behandle det første av disse fire, nemlig de rent norske navna. (De andre tre punkt b, c og d blir drøftet i Knut Bergslands utredning for Samerettsutvalget i Bergsland: 1988).

Stemshaug begynner utredningen sin med å drøfte folkeslagnavna same, lapp og finn. Når det gjelder etnonymet «same» har han ikke funnet dette ordet som navneledd verken i kartmateriale eller navnearkiv.

Lapp:

Stemshaug har funnet at «lapp» som førsteledd i stedsnavn i det sørsamiske området først og fremst er kjent fra Helgeland, og gir følgende eksempel: Lappstøa, Lapptjeldan, Lappvika, Lapphaugen, Lapphella, Lapptjørna, Lappskaret og Lappskarvatn.

Finn:

Stemshaug slår fast at «finn» er «ei av dei mest omdiskuterte namnegrupperne innafor nordisk namnegransking i vårt hundreår», og sorterer dem i følgende ni grupper:

- finn i betydningen 'kant, spiss, topp'
- finn i betydningen 'stad der det veks finn'
- finn(e) av fyrne 'gammalt, visna gras'
- finn i betydningen 'villmark; fjernt, ubyggd område'
- finn som elvenavn
- finn som del av imperativsnavn
- finn som personnavn
- finn som benevnelse for folkeslag, 'same' og 'finnlendar'
- finn i betydningen «trollkar» og «troll»

Om begrepet «finn» i stedsnavn skriver Stemshaug bl.a. at «*sjølv om det er tydeleg at skandinaviske stadnamn på Finn(e) viser tilbake på fleire ulike ord (som t.d. terrengnemne, planteslag, elve- og personnamn), så bør det knapt vera tvil om at i somme område er finn i slike ord for største delen tale om to folkegrupper, samane og finnlendarane*».

Navn som gir direkte opplysning om samisk boplass og tilhald:

Her nevner Stemshaug f.eks. Finnburrabben, Finnbuan, Finnbudalen, Finnheimen, Sjurfinnheimen, Finnhushaugen, Finnkøthåjen, Finnstubecken, Finnpålstuggu, Lappkåstøet, Lappstøa, Lapptjeldhågen m. fl.

Navn som forteller om samisk næringsutøving:

Eksempel her er: Lappfløttarskaret, Finnvegen, Finnstien, Lappstøa, Finnlæggra, Oksdalen, Simlefloan, Kalvtjørna, Sjurskruhaugen, Kruhauggjerdet, Finntrøhaugan m. fl.

Samisk arbeidsliv utafør reindrifta:

Eksempel Stemshaug gir her, er bl.a.: Finnburhaugen, Bursdalen, Finnburklumpen, Kjerrisberget, Martnstadene m. fl.

Samisk religion og norsk overtro:

Gudfjelløya, Reinhornfjellet, Reinhornheia m. fl.

Særnavn på samer i stedsnavn:

Stemshaug skriver at det er vanskelig å skille samiske personnavn fra norskspråkelige personnavn, og at vi derfor kan være helt sikker dersom de er koblet sammen med etnonymet «finn» som i følgende eksempel: Finnkjerstiholet, Finnjonasbekken, Finnpålstuggu, Finnolahemmet m. fl.

Holdninger til samer i stedsnavn:

Til slutt nevner Stemshaug eksempel på stedsnavn som forteller noe om holdninger til samer, f.eks. Finnskiten, Finnreva m. fl.

Når det gjelder Stemshaugs drøfting av de forskjellige temaene, vises til hans utredning fra 1987 og den konklusjonen han sjøl gir fra side 108 til 114 i denne utredningen.

2.2.1 «Finn»-navn i annen litteratur

Det nyeste arbeidet som tar opp «finn»-begrepet til brei drøfting er en hovedoppgave i historie fra 1998 ved Universitetet i Bergen av Leiv Olsen, som han kaller: «Sørsamane: Urfolk eller nyinnvandra folk?». Her drøfter Olsen stedsnavn og stedsnavntolkinger sett i sammenheng med bl.a. arkeologiske spor og skriftlige kilder om samer.

2.3 Jørn Sandnes:*Samer, rein og bønder. Trekk av sørsamisk historie til ca. 1900*

Jørn Sandnes ble i 1983 engasjert som historisk sakkyndig av Justisdepartementet for å skrive en kortfattet framstilling av samenes historie i de sørsamiske områdene i Norge. Framstillingen skulle i hovedsak baseres på tidligere utført forskning. I

utgangspunktet skulle Sandnes samarbeide med historikeren Helge Salvesen, men Salvesen trakk seg som sakkyndig.

De første 38 sidene av Jørn Sandnes sin utredning er en gjennomgang av debatten om sørsamisk historie, der Sandnes sjøl var en av de sentrale aktørene på 1970- og 1980-tallet. På de neste fire sidene drøfter han metode, teori og ideologi i historieforskningen, og spørsmålet om hvorfor det har vært så stor uenighet mellom forskerne i synet på sørsamisk historie. Fra kapittel III på side 43 behandles tema som ligger innafor rammen av det forskergruppen prioriterer i denne sammenhengen: samisk tilstedeværelse, bruk av naturen og rettighetsforhold.

Sandnes begynner kapittel III med en kort omtale av sijte-begrepet før han drøfter spørsmålet om når sørsamene gikk over fra en fangstbasert næringstilpasning til nomadisk reindrift. Han mener at «det er et solid kildegrunnlag for teorien om transformasjon fra fangstøkonomi til tamreindrift blant samene», og at dette også gjelder for sørsamene. Han mener også at denne omleggingen skjedde fra omkring midten av 1500-tallet, og at dette var en gradvis prosess. Når det gjelder årsakene til transformasjonen, heller han til at ildvåpnet som kom i bruk fra 1530-åra, bidrog sterkt til at jaktpresset ble så stort at en del arter ble sterkt redusert, og at samenes næringslinje var truet med å bli tømt. Samenes svar på dette, mener Sandnes, var omlegging til tamreindrift.

Kapittel IV omhandler sørsamene på 1700-tallet. Her tar han utgangspunkt i «Finnemanntallet» fra 1686 og major Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1742. Sandnes finner at finnmanntallet er høyst ufullstendig, og begrunner det bl.a. ut fra at Schnitler konstaterer at det på begynnelsen av 1700-tallet var «50 [same]familier i Snåsa og Overhalla, mens det i de to samme prestegjeld i 1686 bare var 13 'finner'». Av dem var til og med ca. halvparten enslige. Etter Sandnes sin mening må «Schnitlers protokoller generelt vurderes høyt som kilde» (Sandnes 1996: 56). Schnitlers opplysninger om at det skulle være 50 samefamilier i Snåsa og Overhalla, stemmer bra med at presten Muus i 1742 oppgir at det var 23 samefamilier i Snåsa prestegjeld. Ut fra dette anslår Sandnes at det kunne være 70–80 samefamilier i Trøndelagsfjella først på 1700-tallet. I tillegg mener han at det må ha vært et betydelig antall «bygdesamer». Med alle mulige forbehold beregner han at det kunne være ca. 500 samer til sammen i Trøndelag på den tida.

I kapittel IV, del 2, gir Sandnes en kort beskrivelse av lappekodisillen av 1751.

Kapittel V omhandler forholdet mellom samer og bønder. Her hevder Sandnes bl.a. at det var en intensiv utnyttelse av fjellområdene fra bondebygdenes side, og mener at det er vanskelig å forestille seg et permanent, stabilt innslag av samer i de samme traktene uten at det i det hele tatt skulle ha nedfelt seg i det skrevne kildematerialet slik det har gjort for traktene nord for Børgefjella. Men han presiserer samtidig at samene har vært mobile, og at det er store områder. Derfor mener Sandnes og at det «er ingen ting i vegen for at samiske fangstfolk i perioder mer sporadisk har streifet omkring Børgefjella».

I det siste kapitlet i sin utredning behandler Sandnes trekk av sørsamisk historie på 1800-tallet. Sandnes begynner dette kapitlet med å presisere at det «ville være en uoverkommelig oppgave i denne korte rapporten å gi en bred framstilling av sørsamenes historie på 1800- og 1900-tallet», og at et slikt arbeide i så fall måtte utføres av «en eller flere personer med kunnskaper i sørsamisk språk og med personlig innsikt i sørsamiske kultur- og samfunnsforhold». Han konstaterer videre at det «gjensstår et omfattende forskningsarbeid for å kartlegge økonomiske, driftsmessige, demografiske, samfunnmessige, sosiale, kulturelle og politiske forhold blant sørsamene» (Sandnes 1996: 72).

Med utgangspunkt i de opplysningene som lappekommisjonene av henholdsvis 1889 og 1892 hadde fra folketellingene, har Sandnes laget en oversikt over antall samer og rein i Trøndelagsfylkene. Ifølge lappekommisjonen av 1892 skulle det i 1855 være 215 samer og 7 900 rein i Nord-Trøndelag, og for 1875 er det oppgitt 190 samer med 7183 rein i dette fylket. Ca. halvparten av samene betegnes som «fastboende». Ifølge de samme lappekommisjonene skulle det i 1855 være drøyt 800 samer med ca. 23 000 rein i hele det «norske» sørsamiske området til sammen, i 1875 612 samer med vel 19 000 rein, og i 1890–91 716 samer med vel 21 000 rein. Men Sandnes understreker at disse tallene er meget usikre.

Til slutt i sin utredning gir Sandnes en kort omtale av lappekommisjonene av 1889 og 1892, den første for Hedmark og Trøndelagsfylkene, den andre for Nordland.

2.4 Knut Bergsland:

Samenes historie språklig belyst

Av de fire utredningene om sørsamisk kultur og historie som ble utarbeidet for det første same-rettsutvalget, er Knut Bergslands utredning *Same-*

nes historie språklig belyst både den mest grundige og omfattende. Det er ikke uventet. Bergsland må vel regnes som en av de fremste kjennere av sørsamisk språk, kultur og historie vi har hatt. Han begynte med feltarbeid i Rørostraktene tidlig på 1940-tallet, og tok sin doktorgrad i *Rørossamisk grammatikk* i 1946. Han ble etter hvert professor i finsk-ugriske språk ved universitetet i Oslo.

Av Bergslands omfattende produksjon er det naturlig i denne sammenheng å trekke fram følgende: Om middelalderens finnmarker (Historisk Tidsskrift, 1970), *Jemtlands grense mot Herjedalen i samisk lys* (Fornvårdaren, 1970), *Lais Lappebyen* (By og Bygd XXVI, 1978), *Utredning for skattefjells-målet om de sydlige sameområders historie til omkring 1750* (Samernas Vita Bok III, 1975), *To samiske navn på Namsen lånt fra norsk* (By og Bygd, 1978) og *Sørsamiske arvefjell på 1700-tallet* (Saemien Sijte årbok nr. 2, 1985). I 1992 (50 år etter at han begynte sine sørsamiske språkstudier i Rørostraktene) kom *Bidrag til sydsamenes historie* som blant annet bygger på utredningen for Same-rettsutvalget fra 1987, og er utgitt av Senter for samiske studier ved Universitetet i Tromsø i 1992.

I sitt historiske arbeid tar Bergsland utgangspunkt i et bredt kildemateriale: stedsnavn, samisk språk, trykte og utrykte dokumenter fra 1500- og 1600-tallet, regnskaper og rettsdokumenter, sagaer, lover og annet skriftlig kildemateriale fra middelalderen, eldre kart og arkeologiske funn.

Bergsland begynner sin utredning *Samenes historie språklig belyst* med en innføring i samisk språk spesielt relatert til stedsnavn. Innledningsvis gir han også en generell innføring i samisk samfunn og næringsliv motivert ut fra at det er et nødvendig bakteppe for å forstå historiske og kulturelle sammenhenger i det samiske samfunnet.

Etter denne innføringen tar Bergsland systematisk for seg det sørsamiske området fra Umesamisk område i nord til Femundstraktene i sør. Vi skal her se på den delen av utredningen som berører *Nord-Trøndelag*, dvs. del 8 «*Overhaldens Fjelde*» (s. 123–158) med «Blaa-Søe- og onker-vands-Skouge», «Kiørmoe-skougen», Steinfjellet, Tunn-sjøen og Vestre-Namdal; del 10 «*Snåsaen*» (s. 184–216) med Gaajhtege, «Finneli» – «Haarkiølen», «Finliden» – Grubbdalsfjället og Ansättfjället, «Kiellingsnasens-fielde» og Brannsfjellene; og del 11 *Områdene sørover til Teveldalen* (s. 217–226) med Skjæker- og Verdalsfjellene, Gaskelaante og Fosen. En vil også referere til andre arbeider som Bergsland har gjort, der det kan supplere utredningen for Samerettsutvalget. I denne oversikten har en valgt ut hovedproblemstillingene om samisk tilstedeværelse, bruk av naturen og rettsforhold i det

norske sørsameområdet. Dette betyr bl.a. at områdene på svensk side, som også behandles grundig av Bergsland, er holdt utafør dette sammendraget. En har dessuten i størst mulig grad lagt vekt på å bruke Bergslands egne formuleringer.

2.4.1 «Overhaldens fjelde»

I Namdalens beskrivelse fra 1597 sies det under omtalen av Overhalla prestegjeld:

Men hinne wille lapper, som holder till wdi fieldenne pleyer 2 gange eller 3 huertt aar att komme hid med deris Finde skat, och daa fører de dyne war, som ere gjorde aff renshuder, och Finde sko, och Finde handske ned och selge for mad, for sølff, som er sølff skeder, kaabe spender och andit saadant giordt sølff. (Bergsland 1987: 123).

Bergsland har ikke funnet spor etter denne «Finde skat» i norske regnskaper, men derimot i svenske skattelister.

I de svenske skattelister fra 1591 for «Söderbyen» av «Laisby» nevnes bl.a. Tomas Jönsson som holder til «wid Nondal, och på Suerigis fiel om winter tiid» (Bergsland 1987: 124). Denne «Laisby» eller «Lais Lappebyen», også kalt «Lais Sijte», var stor. Den strakte seg faktisk fra Malå i sørøst til Rana i nordvest, mer enn 250 km i luftlinje, og derfra sørover til Snåsa, også over 250 km i luftlinje. I 1607 ble denne samebyen slått sammen med den gamle «Uma lappmark» og «Ångermanne Lappar» til en ny «Ume lappmark». Den besto av 6 avdelinger der de to siste var «Nondal» (Namdal) og «Snåsen» (Bergsland 1978: 77). Bergsland mener at nevnte Tomas Jönsson må ha holdt til i traktene omkring Namsvatnet.

Tomas Jönsson var sønn av Jöns Jonsson, som er oppført i skattelister fra 1553 (det aller første året) og fram til 1579. Om Jöns står det at han var

Kong. Mattz. Lenzman medh sitt selskap bruke thesse fiell som kalles Nondalls fiell Sampt med the andra omliggende fiell Och utgiöre til Suerigis Crone Een Mård Annan till Norige. Och boo som andra bönder mest udi huus (Bergsland 1977: 124).

Tomas Mortensen hadde skattet siden 1553 (da som førstemann på skatlisten), og var innført i regnskapet fram til 1597. Han var ifølge Bergsland svenskenes mann, og den største skinnhandleren i «Söderbyen.» Hans etterfølger var kanskje Anders Jonsson under «Nondall» i 1607–1620, men hvilke «Nondall fiell» det skulle være er Bergsland usikker på.

Bergsland mener at beskatningen i dette området sannsynligvis ble satt i gang av Gustav Vasa. I 1606, da beskatningen hadde foregått i over 50 år, rapporterte Daniel Hjort at det bodde «6 Lapper som skatta een daler til Swerge och een till Norge». Av disse seks gjenfinnes to i de svenske regnskapene fra 1500-tallet, men heller ikke disse er gjenfunnet i norske regnskaper. Men i prestemann-tallene fra 1665 står det: «Tiende af Sex Finder til fields, Hver en Rix ort: En dlr. Tou ort». I det kjente finnemanntallet fra 1686 opplyste innehaveren av «kiørmandsschow» at han før krigen hadde gitt «aarlig schat och leje der af 1 Rd.r 2 ort, og innehaveren av børefield [Børgefjell] 1 Rd.r I Ko. Ma. schatter och 1 pd. fier till Presten i offuerhalden» (Bergsland 1987: 127–128).

Omkring 1730 fant Finnemisjonen at det i «Overhaldens fjelde», inklusive «Bindalen, Nærøens og Foosnæss-Sogne» var «Finnfamilier omtrent 60, Sjæle 283». På den tida skulle det være ti-tolv familier i «Bindalens fielder», og omtrent 48–50 i de øvrige, og med de seks «Selskap» som i perioden 1607–1620 betalte én daler til hvert rike, og de seks som i 1665 betalte én riksort til Overhalla, skulle det tilsvare omtrent 24–30 familier eller ca. 120 personer i «Overhaldens Fjelde» på 1600–1700-tallet.

«Blaa-Søe- og onker-vands-Skouge»

Innehaveren av dette landet var i 1742 Joen Anderssen som kunne oppgi nøyaktige grenser på sitt skatteland til Schnitler. I sør grenset han mot Ole Nilsens land, i nord mot Thomas Andersens nord for Børgefjellet og mot øst mot den svenske samene Pouel Bentsen. Andersen var da 50 år gammel og gift med en «Finne koene fra Wæfsen», og står oppført som gruppens overhode og «skattelapp» i gamle regnskaper. De hadde seks barn, og hele gruppen besto av fire matlag eller familier, og var til sammen 23 personer.

I 1703 hadde hans far, Anders Torkelsøn, på Hildrem i Overhalla «bøxlet Hans faders Torkel Olsens Skoug». Torkel Olsen var en av to som ifølge «Finnemanntallet» fra 1686 betalte «1 Rd.r I Ko. Ma. schatter och 1pd. Fier till Presten i offuerhalden» (Overhalla). Han var barnefødd «paa børefield [Børgefjell] hvor hans forfedre saavelsom hand sig haffuer opholdt». Torkel var gift og hadde fire barn, og «hans føde tagis i samme field och schov med fugellschytteri och fischefang, samt haffuer och 20 Melke Reinsdyr». I 1686 hadde gruppen 25 melkesimler. Om sommeren holdt de til i sjøområdene i den østre delen av skattelandet. Men dersom beitene låste seg vinters tid, flyttet de

enten til Børgjellet eller Hartkjølen (Bergsland 1987: 132–133). I en artikkel i *Saemien Sijte* si årbok nr. 2 fra 1985, side 58 og 59, har Bergsland kartfestet dette skattelandet.

«Kiørmoe-skougen»

Naboen sør for Torkel Olsson i «Blaa-Søe- og onker-vands-Skouge» var i 1686 «deris lensmand Jacob Johansen» som holdt til i en «schov» han kalte «kiørmandschov», med fogdebevillinger fra 1662, og var en av de «Sex Finder» som i 1665 betalte en riksort i tiende. Han var gift, hadde en sønn, levde av fuglejakt og fiske, og hadde 20 melkesimler (Bergsland 1987: 138).

I 1699 fikk Ole Nilsen «Fæste-Sæddel» for «Kiørmoe skougen» der hvor «Hands Fader og Farfader har Siddet». Denne «Fæste-Sæddel» kom overraskende fram da han i 1742 fikk Ole Nilsen som grensevitne i Harran. Han kunne som sin nabo i nord, Joen Anderssen, gi Schnitler nøyaktige opplysninger om grensene for sin sijte. Om vinteren flyttet han til Hartkjølen, dels til den norske siden, dels til den svenske, der han undertiden betalte ½ riksdaler eller tilsvarende til svenske samer. Men tre–fire år før han traff Schnitler hadde han blitt utarmet fordi «Ulvene og Sygdom har borttaget hands Dyer» (Bergsland 1987: 139–139).

Ole Nilsen har også spesiell interesse i en annen sammenheng. I 1723 måtte 70 samer møte opp for Thomas von Westen på en bondegård ved Grong hvor de var under «behandling» fra 6. februar til 9. mars. Etter Westens død fikk Hans Skanke i oppdrag å utarbeide et utdrag av Westens omfattende materiale. Helt til slutt i dette materialet anfører Skanke eksempler på syv «Lappe-Personer med een hvers Saiwo og uddenemo, at deraf kand forstaaes hvordan med de Sager sig forholder». Saiwo (saajve) er som regel fjell «hellige fjell», og uddenemo er en form for nynavn som ble gitt i forbindelse med sykdom. Den som hadde flest saajve, var den da 70 år gamle «Djesse». Bergsland mener denne Djesse må ha vært Ole Nilsen (Bergsland 1985: 55–56). Bergsland har identifisert og lokalisert de forskjellige arvefjella til både Ole Nilsen, kona hans og dattera, og presentert det i en bred artikkel i årbok nr. 2 for *Saemien Sijte*. Vi skal se litt nærmere på Ole Nilsens arvefjell.

«Djesse» (Ole Nilsen) hadde ifølge Skanke følgende saajve (arvefjell, hellige fjell):

Branzen-Hermans oiliken, og Brantzenjokken-Saiwo faaet af sin Moder da levende, tillige med 3 Ringe, hvilke hand siden haver givet sine

børn, naar de ere blevne gifte og hand hår givet dem Saiwo. Jörman-Jouma-Dærkan- og Melkan-Saiwo arvet efter sin Farfader. Kjøkkel- og Sotsala arvet efter sin Morbroder. Aimetal efter sin Moders Søskende barn. Houelle-Holken- og Akan-Saiwo efter sin MorModers Søster af uddenemo Weikan. Mutzvjell efter sin Faster. Saa de ere alle Arb-Saiwo.

Nedenfor er opplistet de samme arvefjellene i kursiv, med Bergslands identifikasjon i parentes.

Djesses Saiwo (saajve, hellige fjell):

1. *Brantzen-Saiwo* (Brandsfjellet)
2. *Jörman-Saiwo* (Jorm på østsiden av svenskegrensen)
3. *Jouma-Saiwo* (Jåmafjellet)
4. *Kjøkkelen-Saiwo* (Lurusneisa)
5. *Sotsala-Saiwo* (Sodtsåale, Litlfjelløya i Tunn-sjøen)
6. *Aimeta-Saiwo* (Heimdalshaugen)
7. *Hermans oilk-Saiwo* (Hermansnåsen, grensefjell mellom Verdalen og Meråker)
8. *Brantzenjokken-Saiwo* (Brantze er Brandsfjellet, området mellom Sandøla og Luru)
9. *Huolle Holken-Saiwo* (?)
10. *Akkan-Saiwo* (Akkafjellet nord i Hartkjølen)
11. *Mutzvjell-Saiwo* (Munsfjellet øst for Hartkjølen)
12. *Dærkan-Saiwo* (Dærgafjellene)
13. *Mælkan-Saiwo* (Høyeste toppen i Hartkjølen ev. i Dærgafjellene)

Som vi ser hadde Ole Nilsen 13 arvefjell fra Børgfjell (nr. 2 og 3) i nord til Verdalsfjella (nr. 7) i sør, og Heimdalshaugen (nr. 6) nær Harran i vest til Hartkjølen (nr. 10) ved svenskegrensa i øst. Mellom de nordligste og det sørligste er dette i luftlinje en strekning på mer enn 200 km. Disse saajve har «Djesse» (Ole Nilsen) arvet av henholdsvis sin mor, farfar, morbror, mors søskenbarn, mormors søster og av sin faster. Skanke gir også en viss forklaring på hvordan det fungerte, og skriver bl.a.

Jo fleere Saiwo nogen Lap eyer, jo fornemmere agtes hand iblandt sit folk, ti Saiwo gaaer i arv, kand ogsaa afhændes og selges hvorføre een hver, som haver børn, skifter og deeler gjerne sine Saiwo naar hand bliver gammel førend hand døer, og ligesom hand da ynder det eene barn meere end ded andet, saa giver hand i ded barns lod bædre og sterkere Saiwo end i de andres. Ded agtes og for de lykkeligste giftemaale, naar nogen med sin befriede festemøe faaer mange Saiwo udi hjemme-givt, eller kand vente dem at arve. Saadanne Saiwo kalde lap-perne Arb-Saiwo.

Bergsland skriver at det er viktig å holde fast ved at «hjelpændene» i saajve representerte forfede i den forstand at de normalt gikk i arv til slektninger, og var knyttet til bestemte steder (som regel fjell) som i likhet med «skattefjell» kunne arves. Han skriver videre at det var vanlig at en mann søkte kone utafør sin egen sijte slik at giftermålet knyttet familieområdene sammen i en større krets av nære og fjernere slektninger, fordi en var avhengig av gjensidig hjelp og forståelse både når det gjaldt næring og slektens fortsettelse. Hva den dypere meningen enn må ha vært, skriver Bergsland, svarer de konkrete eksemplene på «Arb-Saiwo» til faktiske forhold mellom levende mennesker som var knyttet sammen med sterke slektskapsbånd og var nært knyttet til hvert sitt familieområde som arveland fra generasjon til generasjon. Kanskje var det slik at mens bondens odelsgård gikk i arv i rett nedstigende linje, var samenes rett til land og vann en plass i et større fellesskap, så å si i et horisontalt forhold mellom samtidige slektninger, skriver Bergsland til slutt i sin artikkel (Bergsland 1985: 55–75).

Stoerrebaertie (Steinfjellet)

Stoerrebaertie må ifølge Bergsland ha grenset mot Joen Andersens og Ole Nilsens land. Det strakte seg trolig østover til Golmes-jaevrieh og opp til Namsvatnet vest for sundet der Namsvassgårdene ble ryddet fra 1822. Sørover omfattet det Saaksen-jaevrie. Ole Nilsen hadde også landet mot denne sjøen, men det er vanskelig å si nøyaktig hvor grensen til «Kiørmoe-skougen» gikk ved Limingen. Landet omfattet trolig også dalen nord for det søndre Steinfjellet. Nabo mot nord var trolig «Bindals Lapper». Den naturlige grensen mot vest er Namsen. Finnvollan var ifølge samisk tradisjon vår- og høstland med melkehager osv. Denne gruppen har sannsynligvis brukt dalen sørover til tettstedet Brekkvasselv (Bergsland 1987: 147–150).

Tunnsjøen

Tunnsjøen nevnes i Nærøymanuskriftet som «Tonsie Gud, som er deris Søe-Gud». I 1742 fikk Schnitler høre om Tun-Søen, Tunsjø-Elven og om Tunsjø-field som i likhet med diverse andre «af Lap Finnerne indehaves og bruges» (Bergsland 1987: 150–154).

Vestre Namdal

Ved eksaminasjonsretten i Harran 6. august 1742 kom det ikke fram andre opplysninger om samisk

bruk i selve Namdalen enn lensmannen og lagretens forsikring om at «Lap Finnerne» var enerådende østafør deres «bøjds-Grændser» som ikke rakk lenger enn «en ½ Miil østen for dend yderste Gaard Aasmulen i bøjden». Det har naturligvis sammenheng med at formålet med Schnitlers arbeid i første rekke var å kartlegge grenseforholdene mot Sverige. I 1720-åra bodde Bendix Andersen Frennings-Field i Folldalen og brukte sannsynligvis den øvre delen av Freavna om sommeren. Den nedre delen kan ha tilhørt «Owerhaldens Fjelde». «Bjørnhusdalen» peker seg ut som hovedboplass for den gruppen som var enerådende i denne delen av Namdalen før 1810 (Bergsland 1987: 154–158).

Oppsummering – «Owerhaldens Fjelde»

Bergsland begynner sin oppsummering for dette området med at lensmann og lagrett i 1742 fortalte Schnitler i 1742 at samenes enemerker begynte «½ Miil» innafor den øverste gården Åsmulen. Bergsland mener at denne grensen kan ha bestått helt siden før vikingtiden som grense mellom «heimdalen» og «finnefjellene». Ifølge Namdals beskrivelse fra 1597 brukte samene å komme ned til bygd med sin finneskatt, og for å handle skinnvarer mot mat og sølv, slik forholdene også var på begynnelsen av 1700-tallet. I 1708 skrev Resen at samene «fremkom» med sin ringe «Contribution» bare «etter eget behag», uten fullstendig manntall.

Siden 1553, kanskje enda tidligere, skattet Namdalssamene også til Sverige som en del av «Laisby» av Pite lappmark. Helt inn på 1700-tallet hadde samene en sjølstendig stilling både overfor svenske og norske myndigheter. Ifølge svenske skattelister i perioden 1606–1620 (og en norsk tiendeinnførsel fra 1665) var det i «Overhaldens Fjelde» seks «Lapper» eller «Finner», dvs. samegrupper som utad var representert med hver sin «skattelapp», med fire–fem husstander («matlag») eller ca. 20 personer. Bergsland poengterer at denne organiseringen ikke kan være instituert av statsmakten, men at det var en sørsamisk sijteorganisasjon.

De to østligste samegruppene var av spesiell interesse for Schnitler, fordi de grenset mot jemtske samegrupper som siden 1645 var under svensk overhøyhet, slik at grensen mellom samegrupper også var en slags riksgrense. Han tok derfor nøye rede på grensene for disse to gruppene, mens de øvrige Namdalssamene lå utafør hans oppdrag. Disse to gruppene omfattet hovedsakelig de øvre delene av vassdraget. De øvrige gruppene har Bergsland lokalisert øst for Namsen med en

nordlig gruppe i Steinfjellet (Stoerrebaertie), en sørlig ved Tunnsjøen med dalen vestover (samisk Davnesvuemie), og to vest for Namsen – en nordlig med hovedplass i «Bjørnhusdalen» (samisk Guertiesvuemie) og endelig en sørlig med uviss grense mot «Nærøens og Fosnæss-Sogne» (Bergsland 1987: 158–164).

2.4.2 Snåsa

Med Snåsa mener Bergsland i denne sammenheng nærmest «Sneaasens Præstegjeld». Oluf Jonsson betalte i 1548 finneskatt for «Finneli», og han fantes fra 1553 også i det svenske regnskapet under «Lai-iss Lappe byen» av Pite lappmark som også omfattet «Harchara fiell eller lappemark». Til Snåsa hørte også en Torkil Nilsson som vi finner i svenske regnskaper fra 1564 til 1611. Han var trolig sønn av Nils Torkilsson som skattet til «Laisby» fra 1553 til 1562. Han ble av slottsherren i Trondheim satt til befalingsmann over andre lapper. I 1607 ble han oppført under «Nondal», og fra 1609 under «Snåsen» der han i 1612 ble etterfulgt av Nils Torkilsson. Denne gruppen må ifølge Bergsland ha sittet vestafor «Harchara fiell», eventuelt helt i sør-vest i Snåsa (Bergsland 1987: 184–185).

I 1626 ryddet menn fra Snåsa gårdene Skjelbred og Brattland som ble begynnelsen til Nordli. Under «Offerdals socken» i Sverige ble det i 1646 oppført 10 halvskattemenn, men det kom fram at fem av dem var helt ukjente eller hørte heime på den norske siden. Av de fem som egentlig hørte heime under Offerdal, hadde den ene land som lå klart innafor Sørlis grense i 1645. Som «Snaasens Lapper» (uten samene i Skjækerfjella) ble regnet 84 sjeler. I 1742 fikk Schnitler oppgitt 23 familier. Til disse skulle svare seks skattemenn eller «selskap», samme antall som svenskenes «Snåsen» før 1611 (Bergsland 1987: 187–188).

Gaajhtege

Med Gaajhtege forstås i dag fjellområdet mellom Tunnsjøen og Sanddøladaløret, i øst til riksgrensen og i vest til Grong og Formofoss. I eldre tider var vestgrensa sannsynligvis Heimdalshaugen. I 1742 fikk Schnitler vite at Joen Fridrichen satt i «Gietings-fjeldet». For bøndene både i Nordli og Harran var dette et grensefjell mellom disse to bygdene (Bergsland 1987: 189). Under opptaket av finnemanntallet i februar 1686 nevnes Siufer Johanssen som «opholder sig i Quedalsfield paa grentzerne mellom Snaasen och Jemteland», som ikke kunne møte fram fordi han lå så langt borte (Bergsland 1987: 190). Under de svenske härads-

rättsundersøkelsene i 1739 kom det fram at denne Sjufer ble fordrevet av nybyggere (Bergsland 1987: 190–191).

«Finneli» – «Haarkiølen»

I 1548 betalte Oluf Jonsson to mårsinn og 51 gråskinn som finneskatt i «Fynnelidit wdij Sparboens leen». Fra 1553 betalte han og de to sønnene hans hver sin mår til «Laisby». I 1565 ble han avkrevd fem mårer av den svenske fogden, i 1568 fire skattemårer og én mår i tiende fordi han brukte «Harchara fiellet». Pga. grensetvister mellom Norge og Sverige har bruken av dette området en komplisert historie som er grundig omtalt av Bergsland (1987: 193–201).

«Finliden» – Grubbalsfjället og Ansättfjället

I det svenske spesialregnskapet for 1649 er under «Hammerdals Lapparne» oppført en skattemann for «Finliden». I 1654 lot fogden i Offerdal en same, som fra 1651 hadde skattet for Offerdal, feste «ett Hans Kungl Mai:ts och Kronans avradsländ Ansättsfjäll», der poenget tydeligvis var å utvide «Ansätt fjäll» i Offerdal nordover til «Finliden». Grubbalsfjället er i jordeboken for 1718 oppført som eget skattefjell (Bergsland 1987: 203). Også her var det store interessekonflikter mellom Sverige og Norge som påvirket grensespørsmålet mellom samebyene.

«Kiellingsnasens-fielde»

I 1742 fikk Schnitler vite at samene Nils Andersen satt i «Kiellingsnasens-fielde i Sneaasens Præstegjeld». Det var ett av fjellene som lå i «Søndere Finlie». Bergsland mener Nils Andersens fjell lå vest for selve Kiellingsnasen. Hovedplassen hans var trolig Paradis lapp Platz, som på et kart fra 1743 er avsatt ved nordvestenden av Råphajauri (Bergsland 1987: 206–207).

Brannsfjellene

I 1742 fikk Schnitler forklart at Brandsfjellet var grensefjell mellom «Findlierne og Sneaasens Sogn». I 1686 fortalte Nichodemus Thorchildssen at han oppholdt seg i «Brands och Gietfeld», og hadde fire rein og «Nære sig af veide och schötteri udj fieldet». Da Paul Resen i mars 1706 reiste fra Snåsa prestegjeld til Overhalla, fortalte skysskaren hans at det for ½ år siden bodde tre finner på «Giedefieldet, liggende imellem Stood, Snaasen og Ofwerhalden i 3 år mens ere nu flyttede till Bestad-

fieldet. NB finder ere ikkun faa Patres familias, mens ere dog mange i stor familie med deris tienestefolch, børn og huusfolch, som hører dem til» (Bergsland 1987: 210–212).

2.4.3 Områdene sørover til Teveldalen

Dette omfatter fire områder, nemlig Skjækerfjella på hver side av riksgrensa sørover til den gamle veien over Sul, dvs. på norsk side fra den sørligste delen av Snåsa til fjell i østre Verdalen; Gaskelaante, «Midtlandet» mellom veien over Sul og Teveldalen, mesteparten av Meråker kommune og Fosen. Omkring 1690 hersket rene krigstilstander mellom bønder og samer i grenseområdene mot Sverige. I 1720-åra fant en av Thomas won Westens kateketer «111 Lappe- og Finne-Sjæle, hvoraf den største deel om Sommeren sidde paa fjeldene her i Trunhjems Amt, men vidløfteligen forstrødde, nogle i Wærdals fjelde... eller ved Skikkerfjeld imod Jemtlands bøyg... andre i Meragerfjeld; andre i Tydalsfjeld; andre i Aafjord-fjelde; andre igien i Bestad-fjeld». Sammen med Snåsa skulle disse utgjøre «Finnefamilier 57, Sjæle 195». I 1742 fikk Schnitler oppgitt 23 familier i Snåsa, så de øvrige utgjorde kanskje 34. I de to grenseområdene fant Schnitler 12 familier (41 personer). Fosen kan ha hatt et lignende antall (Bergsland 1987: 217–219).

Skjæker- og Verdalsfjellene

Her satt norske samer fra tida før 1645, på 1500-tallet kanskje slottsherrens befalingsmann Torkil Nilsson, og hans forgjenger Nils Torkilsson som var skattlagt under «Laisby» fra 1553. Mot slutten av 1600-tallet ble forholdene meget vanskelige. Under arbeidet med «finnemanntallet» på Snåsa i 1686, møtte den gamle og nesten blinde Morten Johansen. Han var muligens identisk med «finnekongen» Morten Jonsson fra 1646 som oppholdt seg på «Skiecher, Werre og Gouldals fælde» sammen med sin sønn og en taus, der han levde av sine 100 rein og jakt og fiske. Av en tidligere fogd, i tiden 1663–1674, var han gitt tillatelse til å være «lendsmand ofuer finderne. Naar hand effter løffte, forschaffer fleere finder i fieldene, huilchet hand iche hafuer effterkommet». Han hadde årlig betalt ett mårskind i skatt. Allmuen klaget over at han oppholdt seg for nær byga, og han ble etter hvert landsforvist. I 1689 ble han anklaget av Torkil Ols-son på svensk side for reintyveri og ble igjen landsforvist. I 1692 ble bønder fra Kall og Gaundal anklaget og senere dømt for å ha skutt 34 av samenes rein. Blant disse var også åtte norske samer som var «fördrivna från Norge».

De nybyggerne som hadde slått seg ned i Helgådalen omkring 1700, hadde samiske naboer. Da Schnitler i 1742 ble skyssset av samer fra Julnes i Helgådalen til Ognadal, overnattet de i en gamme på fjellet der det var fire samefamilier (Bergsland 1987: 221–222).

Gaskelaante

Gaskelaante er hele området mellom Verdalen og Meråker. I 1742 fikk Schnitler opplyst at det var seks samefamilier som undertiden holdt til i Verdalsfjella. Som samenes oppholdssted i Verdalsfjella i slutten av 1720-åra ble nevnt «Skarswandet» og «Stoorsøen». Lengst i vest ligger Hermansnasa som var en del av morsarven til den tidligere omtalte Ole Nilsen i «Kiørmoe-skougen» ved Børgefjell. Blant samenes oppholdssteder i Meråkerfjellene i slutten av 1720-årene nevnes «Holsøe» (Hallsjøen). Som samenes oppholdssted nevnes i 1720-årene også Storlien sør for Skurdalsvatnet (Bergsland 1987: 224–226).

Fosen

I 1720-åra fortelles det at noen av de «vidløftigen forstrødde» samer i «Indherredets fjelde» oppholdt seg «i Aafjord-fjelde enten i Tromsdalen eller Wærranfjeldet eller ved Letsjaure [Lysvatnet], et vand som ligger der i fjeldene midt imellom Aafjordens, Ørlands og Stadsbøygens Sogne; andre igien i bestad-fjeld ved Sillojaure som er et langt men smalt vand, hvilket ligger der i Fjeldet». I 1791 ryddet en same en plass en halv mil sørvest for Lysvatnet, som i 1802 ble overtatt av bønder som seter. Det er også solid lokal tradisjon for samisk bosetting ved Selavatnet før norsktalende begynte å bosette seg der i 1770-åra. Omkring 1720 kom en samisk sjaman nordfra og manta sine tolv «Arve-Saiwo» i to store klumper på et stort fjell i «Bedstaden». Navn som Sillejaevrie viser ifølge Bergsland klart at samer før 1700-tallet innehadde store deler av de indre områder av Fosen, men fra 1770-åra ble samene her som andre steder mer eller mindre foretrengt av nybyggere (Bergsland 1987: 226–228).

Anders Løøv er inne på noe av det samme. Han skriver i en artikkel at det i Beitstaden prestegjeld, som dekket et 1100 km² stort overgangsområde mellom Namdalen og Fosenhalvøya, i den første kirkeboka for dette prestegjeldet i perioden 1722–1804 var 155 innførsler som omhandlet samer. I de følgende kirkebøkene finner han også en del samer, men de blir stadig færre, og i tiden omkring 1850 er de få. Løøv finner også at dette faller godt sammen med den ekspansjonen som fra slutten av

1700-tallet fant sted fra den hovedsakelig ved kysten etablerte skandinaviske bosettingen innover i det som tidligere hadde vært regnet som utmark (Løøv 2004: 95).

2.5 Annen litteratur som omhandler Nord-Trøndelag

Ut over disse fire utredningene er det skrevet lite om samenes historie i Nord-Trøndelag som er relevant i forhold til prioriteringer gjort for Same rettsutvalget. Nils Hallan har skrevet en artikkel i Nord-Trøndelag historielags *Årbok for 1966* med tittelen «Dei første meldingane om samar i Nord-Trøndelag» som både Bergsland og Sandnes viser til.

Rundbjørg Bremset Hansen har et kapittel om samene i sin bygdebok for Nærøy kommune, *Nærøyfolket 1800–1920*. Omtalen av samene har fått relativ stor plass i dette bindet av bygdeboka.

Innledningsvis drøfter hun kort temaet sjøsamer kontra flyttsamer der hun bl.a. referer til Nærøy-manuskriptet Det ble forfattet av Johan Randulf som var sogneprest på Nærøya i tida 1718–1727, og omhandler samenes tro og religiøse adferd. Bremset Hansen referer også til Håkon Hermannstrand som har arbeidet mye med samisk bosetting i ytre Namdalen, og som mener at det i tidligere tider har vært sjøsamer her. Hovedkilden hans har vært kirkebøker fra 1775 mot 1800 der han har funnet at både Nærøy- og Viknakirka i denne perioden ble brukt av samer i sommerhalvåret. Dette tolker Hermannstrand som et mulig tegn på at det kunne være et sjøsamisk samfunn her, da flyttsamene hadde sitt sommerbeite i innlandet.

Men bygdeboka for Nærøy omhandler i det vesentlige 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Temaet for det samiske kapitlet er i hovedsak skildringer av samiske tradisjoner, liv og virke og en del personschildringer.

Kapittel 3

Samer i Sør-Trøndelag og Hedmark i førhistorisk tid

3.1 Debatten om «framrykkings-teorien»

Omkring midten av 1800-tallet hevdet sentrale historikere som Rudolf Keyser og hans elev P.A. Munch at samene var de første som befolket den skandinaviske halvøya da isen forsvant for ca. 10 000 år siden. I første bind av *Det norske Folks Historie* fra 1852 skriver Munch at den steinalderkulturen som det finnes rike spor etter i Danmark og Sør-Sverige, utvilsomt må skrive seg fra «et Polarfolk af samme slags som Lapperne». Ifølge P.A. Munch er det usikkert når dette polarfolket kom til Norge, men pga. språket mener han at de må ha kommet hit fra Nord-Russland og Sibir (Sandnes 1996: 1–5).

På slutten av 1800-tallet ble denne teorien byttet ut med en hypotese om at det har vært en fast kulturgrense mellom nord og sør, og at det i relativt sein tid hadde foregått en samisk «innvandring» nordfra og sørover, inn i et germansk område. Yngvar Nielsen publiserte i 1889 en artikkel med tittelen «Lappernes fremrykning mot syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt» (Nielsen 1891) der han lanserte teorien om at samene rykket inn i Rørostraktene nordfra først på 1700-tallet. Yngvar Nielsens hovedbegrunnelse for dette synet var major Schnitlers *Relation om Lap Finnerne* fra 1742 der Schnitler bl.a. skriver at tydalssamene «vel ere de Sydligste her Nordenfields» (Schnitler 1742). For øvrig baserte Yngvar Nielsen sin framrykkingsteori på såkalte ex silentio-slutninger, dvs. kildetaushet eller mangel på kilder om samer i Rørostraktene, og at det manglet både samiske stedsnavn, offerplasser og tradisjoner fra førkristen tid i Rørostraktene. Denne framrykkingsteorien har stått sentralt i den sørsamiske historiedebatten hele siste halvdel av 1900-tallet.

I *Snåsaboka* bind 1 fra 1956 gir professor i historie og senere rektor ved Universitetet i Trondheim Jørn Sandnes en framstilling av samenes historie som i det vesentlige støtter Yngvar Nielsens framrykkingsteori, og han holder fast på dette hovedsynet i *Namdalens historie* fra 1965, og mener at det i vikingtida ikke var samer lenger sør enn til Børgefjelltraktene (Sandnes 1996: 10–11).

Den fremste opponenten mot Yngvar Nielsens framrykkingsteori på siste halvdel av 1900-tallet kom til å bli professor i finsk-ugriske språk ved universitetet i Oslo, Knut Bergsland. I sin argumentasjon tok han utgangspunkt i et bredt kildemateriale som samisk språk, trykte og utrykte dokumenter fra 1500- og 1600-tallet, regnskaper og rettsdokumenter, sagaer, lover og annet skriftlig kildemateriale fra middelalderen, eldre kart, arkeologiske funn og stedsnavn. I en artikkel fra 1964 om det gamle samiske navnet på Namsen, konkluderte han med at samene hadde tilhold i Øvre Namdalen lenge før middelalderen (Bergsland 1964, s. 136 ff).

På 1970-tallet tok Bergsland klart avstand fra Yngvar Nielsens framrykkingsteori om at samene på 1500- og 1600-tallet hadde trengt sørover fra traktene i Lierne og nordre Jämtland, og at de først omkring 1700 hadde kommet til Rørostraktene. Bergslands hovedsyn kom til å bli at samene har hatt tilhold i hele det nåværende sørsamiske området, og sannsynligvis enda lenger sør, allerede i tidlig middelalder. I en artikkel i *Historisk Tidsskrift* i 1973 hevder Sandnes at Bergslands historiske teorier ikke holder mål, og at Bergsland trekker inn usikre kilder og tolker dem i en bestemt retning for å underbygge hypotesen om samer i søndre deler av Trøndelag før 1500-tallet. Debatten mellom disse to fortsetter i *Historisk Tidsskrift* i 1974, der de utdyper synet sitt på flere punkter, uten at det kommer fram særlig nye realhistoriske momenter (Sandnes 1996: 17 ff). Sandnes har for øvrig gitt en grundig og balansert beskrivelse av framrykkingsteorien og debatten om denne fram til 1980-tallet i sin utredning for Justisdepartementet i 1996.

Mens det på 1970-tallet var Knut Bergsland og Jørn Sandnes som var hoveddebattanter i sørsamisk historie, kom det på 1980- og 1990-tallet flere nye aktører på banen. To av de mest sentrale forskerne og debattantene i den perioden var historikeren Kjell Haarstad og arkeolog Inger Zachrisson. Kjell Haarstad, som for øvrig er elev av Jørn Sandnes på Universitetet i Trondheim, publiserte i 1981 boka *Samiske vandringer i Sør-Norge*, der han forsvarer «framrykkingsteorien» og begrunner det som Yngvar Nielsen bl.a. med mangel både på

skriftlige kilder og arkeologiske funn vedrørende samer i Rørostraktene. Han legger som Yngvar Nielsen også stor vekt på at major Schnitler fant de sørligste «Lap Finner» i Tydalen, og at de var kommet nordfra «i itzige bønders foreldres tid» (Haarstad 1981). I 1992 utvikler Haarstad sitt syn ytterligere i boka *Sørsamisk historie. Ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630–1900*.

En av de fremste opponentene til Haarstad på 1980- og 1990-tallet kom til å bli arkeolog og dosent ved Historiska Museet i Stocholm, Inger Zachrisson. I 1997 kom boka *Möten i gränseland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*, der hun har vært både redaktør og hovedforfatter. Her publiseres resultatet av tverrvitenskaplige studier som startet i 1984 under tittelen «Sørsamiska projektet», som hadde som mål å besvare spørsmålet: «Fanns det samer under vikingetid – tidig medeltid i Jämtland, Härjedalen och Hedmark?» (Zachrisson 1997: 7).

Vivallen, som ligger i Funesdalen ca. 5 mil øst for Røros, og bare noen få kilometer øst for riksgrensen, har stått sentralt i Zachrissons forskning. Sammen med flere andre forskningskolleger fra ulike fagdisipliner konkluderer hun med at samer hadde tilhold ved Vivallen i hvert fall i perioden 800–1200 e.Kr. Dette synet begrunnes både ut fra gravskikker og boplassfunn. De døde på Vivallen var svøpet i never, en karakteristisk samisk gravskikk som er kjent tilbake til jernalderen lenger nord i Skandinavia. I nærheten av gravplassene ble det funnet to ildsteder som var typiske for visse samiske boplasser i vikingtid og tidlig middelalder. Det ene ildstedet ligger på en oval, ca. 6 x 5 m svak forhøyning, og samsvarer godt både i form og størrelse med samiske gammetufter som vi kjenner fra senere tid, og ifølge Zachrisson er de «med största sannolikhet lämningarna efter en kåta med väggrester av nedrasat torv» (Zachrisson 1997: 123).

3.2 Skriftlige kilder på 1600- og 1700-tallet om samer i Rørostraktene

Som et apropos hva gjelder Yngvar Niensens påstand om at samer manglet i skriftlige kilder fra tida før 1742, kan vi se på en oversikt som viser at samer er omtalt i en rekke skriftlige kilder i Rørostraktene omtrent hvert tiår fra begynnelsen av 1600-tallet fram til 1740-tallet. (Flere av disse kildene vil bli nærmere omtalt i etterfølgende kapitler).

- Fra ca. 1620 til 1690 har Anders Larsen og senere Thomas Mortensen bygsel på området mellom Sylene og Hyllingsdalen (jf. kap. I i Fjellheim 1999).
- I 1632 fikk Jens Bjelke klage fra Holtålen på samenes fangst (Dok. 8). Det samme skjedde på Tynset i 1643 og i Härjedalen i 1645 (Dok. 6, jf. kap. I i Fjellheim 1999).
- Torkil og Nils Mortensen har store tamrein-flokker vest for Femund på midten av 1600-tallet (Dok. 6, jf. kap. I i Fjellheim 1999).
- I 1660 får vi vite at samene Morten og Jon har vært på fogdegården på Hamar med tre rein, og skal ha skyss tilbake til Røros (Dok. 7).
- I 1685 møtte kong Christian V på Oppdals prestegård «de første Finner, som een gammel Mand og Qvinde med et Rensdyr, som de medførte til at sælge» (Bergsland 1992: 36), jf. kap. IV.00 i Fjellheim 1999.
- I 1690-åra finner vi flere samiske barsedåper i den eldste bevarte kirkeboka for Røros fra årene 1691–1700, og ifølge denne bar Nils en sønn til dåpen i mars 1692 som fikk navnet Israel. Ved juletider samme året ble ei samejente døpt Lucia. I april 1693 ble datter til Nils Mortensen døpt Anne Catrine. I februar 1694 døpte Anders Nilsen en sønn som fikk navnet Nils, og i januar år 1700 ble Niels Israelsens datter døpt Lisbeth (Fjellheim, P. 1998).
- Resen skriver i 1707 bl.a. at det «for nogen tid siden» bodde samer med «deris Reensdyr» på Dovre (Bergsland:1992: 73), jf. kap. I i Fjellheim 1999.
- I 1718 forteller samemisjonæren Isaac Olsen at det finnes samer både i Tydal, Røros, Holtålen, Nord-Østerdal og mange flere steder sør etter fjellet (Løøv 1994a: 49).
- I 1724 skrev Thomas von Westen til professor Steenbuch «at en Fin fra Tønseæt, foruden en fra Sælboe havde givet ham nok at bestille» (Hammond 1787: 505).
- I 1733 skrev «Finneskolemester» Jens Bloch til biskopen der han forteller at «De omboende Finner vare til stede, skjønt de fleeste vare bortflyttede fra Tydals fieldene – Nogle til Jemteland – Nogle til Brechen ved Røraas – Nogle til Merager» (Bergsland 1992: 100).
- I 1743 utstedte fogden over Solør, Østerdal og Odal bygselkontrakt til samene John Thomesen, Nils Larsen, Anders Nilsen og Henrik Nilsen i et område vest for Femund (Fjellheim, P. 1983).

3.3 Tre hovedteorier om tidligere fangstkultur i midtnorden

Zachrisson skriver at det er tre hovedteorier som har utkrystallisert seg i spørsmålet om hvordan en skal forstå fangstkulturen i midtnorden, nemlig

- en fast «kulturgrense» mellom samer i nord og germanere i sør
- en fangstkultur og en agrarkultur ved siden av hverandre
- en samisk kultur som har utviklet seg fra en såkalt fangstkultur (Zachrisson:1997: 33 ff)

Yngvar Nielsen, Jørn Sandnes og senest Kjell Haarstad representerer teori 1 i Norge. I Sverige opererer bl.a. Baudou også med en fast kulturgrense mellom nord og sør, og betrakter Mellannorrland som agrart samfunn fra tida omkring Kristi fødsel og fram til ca. 1100 e.Kr. Men han ser ikke bort fra enkelte samiske bosettinger i Jämtland og Härjedalen fra omkring år tusen f.Kr. fram til omkring Kristi fødsel. I motsetning til Haarstad aksepterer Baudou Vivallen som samisk i perioden 800–1200 e.Kr., men betegner det som en tilfeldig innflytting.

Teori 2 opererer med to parallelle grupper og drøftes utelukkende ut fra arkeologisk materiale. En av de mest framtrepende representantene for den teorien i Sverige er arkeologen Klas-Göran Selinge. Han ser for seg en selvstendig fangstkultur som var knyttet til de store innsjøene i Sverige, innbefattet Storsjö i Jämtland. Han hevder at denne fangstkulturen etter hvert ble presset tilbake, men at den eksisterte helt inn i middelalderen (Zachrisson 1997: 34–37).

I Norge er denne tokulturteorien bl.a. representert med Arne Skjølsvold som har gjort seg refleksjoner omkring jernaldergravene i sørnorske fjellstrøk, og stilt spørsmålsteget ved tidligere tolking av dem. Det er funnet ca. 50 stykker av denne gravtypen i sørnorske fjellstrøk mellom 700–1100 moh., og de finnes både enkeltvis og i grupper. Skjølsvold har undersøkt mange av disse gravtypene både i Hedmark og Oppland, og har aldri «fått det helt til å stemme at graver i fjellområder og perifere utkantstrøk skulle være bondekulturens graver». Skjølsvold snakker også om to ervervsgrupper med to forskjellige kulturer som har levd ved siden av hverandre, der den ene har hatt jordbruk som hovedverv, mens den andre drev fangst. Men han unngår å ta stilling til etnisitet. Likevel sier han at «hypotesen om de finner som stedsnavn og sagatradisjon forteller om, uvilkårlig vekker en viss interesse dersom man ser den i lys av den tolking som ovenfor antydnet for en

rekke av våre fjellgravers vedkommende», men han mener det er «liten grunn til å velge en så 'dramatisk' tolking som at det kan være tale om rester etter en 'urbefolkning' eller et førgermansk veidefolk» (Skjølsvold 1980).

Zachrisson er talskvinne for teori 3 om at samisk kultur også i Midt-Norden må ha sitt utspring i en såkalt fangstkultur. Hun betrakter denne teorien som et tverrvitenskapelig syn og en videreutvikling av teori 2 der en også trekker inn etnisitet og kulturtilhørighet, og vektlegger den indre utviklingen i fangstsamfunnet. Hun understreker at begrepet «fangstkultur» også må inkludere botradisjoner, bosettingsmønster, gravskikker, rituelle skikker m.m. Fangstkulturen i Nord-Skandinavia defineres som samisk fra omkring år 1000 f.Kr. Hvorfor kalles ikke den samtidige fangstkulturen i Midt-Skandinavia også for samisk? spør Zachrisson (Zachrisson 1997).

3.4 Samer i sagaene

Den samiske bosettingen på Vivallen i perioden 800–1200 blir naturligvis interessant i forhold til samtidige skriftlige kilder. Det har også Zachrisson drøftet (Zachrisson 1997: 158–174). Ifølge *Historie Norvegiæ* (fra ca. 1190), *Ågrip* (1190-tallet) og Snorres *Heimskringla* (ca. 1230) skal det ha bodd finner/samer i vikingtid og tidlig middelalder på en rekke steder i Sør-Norge, som på Dovre (Harald Hårfagres saga), i Oppland (Olav den helliges saga) og på Hadeland (Halvdan Svartes saga). I *Ågrip*, som sannsynligvis er skrevet i Trøndelag på 1190-tallet, får vi høre om finnekongen Svåse som hadde fått lov av kongen til å sette opp gammen sin ved kongsgården Tofte på Dovre. Her fortelles det også at Harald Hårfagre skal ha fått sønnene Ragnvald, Gudrød, Halvdan og Sigurd med Snøfrid, datter til Svåse. Snorre forteller også om samer på Dovre, og bortsett fra historien om et beverskinn, er Snorres beretning nesten ord for ord lik den vi finner i *Ågrip*.

Sagaene og de gamle lovene blir av enkelte betegnet som problematiske kilder som har ført til spekulative konklusjoner (Sandnes 1974: 418 ff). Mens f.eks. Salvesen (1981) kommenterer dette spørsmålet slik:

Kanskje blir ikke slutninger bygd på direkte omtale av samer i sagaer, eldre historieverk og lignende mer spekulative og usikre enn andre slutninger bygd på slike kilder, og som historikerne ellers, tross nyere sagakritikk – eller kanskje nettopp derfor – fullt ut aksepterer.

Zachrisson referer i denne sammenhengen bl.a. til professor i nordisk filologi Else Mundal. Mundal har studert de skriftlige kildene fra middelalderen, og hevder at vi møter en omfattende bevissthet om at den skandinaviske halvøya var bebodd av to folk med ulike kulturer, nemlig det nordiske folket og det samiske folket. Mundal henviser både til norske og islandske kilder som til dels tilhører vidt forskjellige genrer, så som norske lover, forordninger og diplom, norske og islandske skaldedikt, eddadikt, kongssagaer og kongekrøniker, islandssagaer, middelalderske samtids-sagaer og forhistoriske sagaer og historieverk som Landnámabók, og funnet at alle disse omtaler samer.

Mundal finner ikke skarpe geografiske grenser, eller etniske eller kulturelt bestemte grenser, mellom samer og nordmenn i disse kildene. Mundal påpeker heller at:

Vi får det bilete at det finst område både i nord og i sør der samar og nordmenn bur meir eller mindre i dei same områda og har nær kontakt med kvarandre,» og: «Når leiaren for samane er kalla konge, understrekar dette at samane er sedde som eit eige folk med eigne leiarar, og ein kan vel også seie at i bruken av denne tittelen ligg det ein viss respekt og godkjenning frå det nordiske nabofolket si side.

(Mundal 1997: 42)

3.5 Samer i Åmot i yngre steinalder

På 1990-tallet ble det foretatt arkeologiske undersøkelser i et stort område i Østerdalen som underbygger Inger Zachrissons forskning på Vivallen. I forbindelse med etablering av nye Rena Leir på Rødsmoen i Åmot kommune, ble forsvaret pålagt å foreta arkeologiske undersøkelser. Det var et stort prosjekt som pågikk fra 1993 til 1996 og sysselsatte mange arkeologer og medhjelpere. Universitetets Oldsaksamling registrerte 693 kulturminner innenfor 80 km², og av disse ble 423 frigitt (Narmo 2000: 9).

Arkeolog Lars Erik Narmo deltok både i registreringer og arkeologiske utgravninger på Rødsmoen og publiserte resultater fra undersøkelsene i boka *Oldtid ved Åmotet* i 2000. Her skriver han bl.a. at spor etter en germansk kultur i Østerdalen «nærmest mangler før merovingertiden», og at samene må ha vært dominerende i Østerdalen, i hvert fall fram mot 700-tallet e.Kr. Sporene etter samene ser ut til å opphøre i hundreårene før vareproduksjonen starter. Men datering av en gravrøys

ved Rena viser samisk tilstedeværelse i middelalderen. Narmo mener at de to etniske gruppene må ha utnyttet forskjellige nisjer, og at det er nærliggende å tro at de har hatt gjensidig nytte av hverandre. Når det gamle landnåmet av bønder starter i Åmot, forsvinner imidlertid de materielle levningene etter samene, og svært lite taler for at de to kulturene fortsatte å leve ved siden av hverandre. Men de såkalte fangstmarkgravene som finnes i utmarka, indikerer at samene utgjør små grupper som utnytter spesielle nisjer ved siden av en dominerende germansk kultur. Narmo tror at dette kan ha vært situasjonen fram til begynnelsen av middelalderen, men at det deretter ikke finnes kjente spor etter samisk kultur i Åmot (Narmo 2000: 99).

3.6 Samer i Dovretraktene i tidlig middelalder

Nyere arkeologiske funn viser at det var samer i Dovretraktene i tidlig middelalder. I 2006 ble det påvist såkalte samiske rekkeboplasser ved Aursjøen i Lesja kommune. Slike boplasser er kjent både fra *finnsk Lappland, Varanger, Norrland og på Saltfjellet, og er datert til perioden fra 800 til 1200 e.Kr.*¹ I 1999 ble det funnet et fangstanlegg for rein i samme fjellområde i Lesja kommune som har klare paralleller til samiske samlegjerder for rein slik de er beskrevet på 1600-tallet, og slik som rein-gjerder med ev. beitehager i prinsippet bygges den dag i dag (Einbu 2005, Fjellheim 2005). Dette anlegget er foreløpig datert til ca. 1200-tallet. Det viser at det var samer i Dovretraktene samtidig som Snorre satt og skrev om finnekongen Svåse på Dovre i vikingtid, og bekrefter også at det var samer på den skandinaviske halvøya i middelalderen, som Elsa Mundal (1997) har påvist i en rekke norrøne skrifter i til dels svært ulike genrer både i islandske og norske kilder fra den tida.

3.7 Samer i Nord-Østerdal i middelalderen

I 1939 ble det funnet en runebommehammer på gården Nordset i Øvre Rendal som forteller om samisk tilstedeværelse lenger nord i Østerdalen. Den er datert til perioden 1160–1260 e.Kr. (Pareli 1991: 24). Guttorm Gjessing publiserte en artikkel

¹ Meddelelse ved e-post fra arkeolog Jostein Bergstøl 2. jan 2007, som deltok i undersøkelsene ved Aursjøen. Registreringen ligger på Riksantikvarens database «Askeladden» med ID nr. 101326.

i 1945 der han antok at det dreier seg om et offerfunn som trolig var lagt ned på 1400-tallet (Gjessing 1945: 99 ff).

Enda lenger nord i Østerdalen enn Øvre Rendal ligger Innerdalen i Kvikne i Tynset kommune. I forbindelse med en utbygging av Orklavassdraget ble det foretatt arkeologiske og pollenanalytiske undersøkelser i dalføret. Under den siste felt sesongen ble det helt tilfeldig funnet tre tufter som var nedgravd i bakken, som fikk arkeolog Lil Gustavson til å reise spørsmålet om det fantes samer som drev elgfangst i Innerdalen på 1400–1500-tallet. Det ble funnet et ildstål i en av tuftene. Tuftene ble funnet i slutten av felt sesongen, og Gustavson mener derfor at det kan ha vært flere slike tufter som ikke ble funnet.

Gustavsson viser til andre tufter som er kjent i sørnorske fjellstrøk, som også er nedgravd i bakken, men konstaterer at ingen av tuftene i Innerdalen har naturlige likhetstrekk med disse. Hun finner det derimot nærliggende å sammenligne tuftene i Innerdalen med de såkalte «stallotomtene» som er kjent fra bl.a. Saltfjellet i Nordland. Disse tuftene ligger vanligvis i grupper i fangstområder nær tregrensen, og er beskrevet som ovale med nedsenket gulvplan omgitt av en bred voll. Gustavsson konkluderer med at det har bodd en utmarksbrukende fangstbefolkning i Innerdalen i senmiddelalderen som kan ha vært samer (Gustavson 1987).

Pollenanalyser fra dette området viser en sterk oppgang av pollenprofiler som er C14-datert til 1565 ± 95 . Disse pollenutslagene tolker Gustavsson som tegn på setring. Men som vi skal drøfte senere, skiftet samene i dette området sannsynligvis fra fangstbasert til nomadisk reindrift på slutten av 1500-tallet, og Fjellheim/Liavik har påvist at intensivt melkebruk i reinnomadismens dager har satt minst like sterkt kulturpreg på vegetasjonen i fjellnære områder i Rørostraktene som seterdrifta har gjort (Fjellheim 1999: 145 ff). Det kan derfor gjerne være spor etter intensiv reindrift som pollenundersøkelsene fra Innerdalen har avslørt. Tuftene i Innerdalen ligger dessuten svært nær setervoller, og det er godt dokumentert at gamle trøplasser pga. sin frodige grasvekst ble attraktive både som slåttmark og lokalisering av setervoller (Fjellheim 1999: 56 og kap. III og kap. IV i samme).

Det er dessuten foretatt undersøkelser av samiske kulturminner som ikke ligger så langt fra Innerdalen. Finntjønnan i Budalsfjella ligger i luftlinje bare ca. 30 km nordøst for Innerdalen. Der foretok Leif Pareli i 1989 arkeologiske undersøkelser både av gammetufter og en offerplass. C14-datering av en prøve nederst i vollen på offerplassen ga som resultat 1470–1650 e.Kr. Dette er samtidig med dateringene både på boplassene og pollenprøvene i Innerdalen (Pareli 1991:87 ff, Fjellheim 1999: 57).

Forolsjøen ligger i luftlinje bare ca. 15 km sørøst for Finntjønnan. Der er det også registrert et mulig offersted. Arkeolog Lars F. Stenvik foretok nærmere undersøkelser av stedet i 1982, og mener hans undersøkelser støtter hypotesen om at det er et samisk offersted (Stenvik 1982/83: 87 ff, Fjellheim 1999: 57).

3.8 Konklusjon vedrørende «framrykkingsteorien»

Vi har sett at Inger Zachrisson og hennes forskningskolleger har påvist samisk bosetting fra vikingtid til tidlig middelalder i Vivallen like øst for Røros. På grunnlag av store utgravinger i Åmot i Sør-Østerdalen mener arkeologer at det er mye som tyder på at den yngre jernalderkulturen i dette området var samisk, og at samisk må ha vært dominerende i Østerdalen i hvert fall fram til 700-tallet e.Kr. Lenger nord i Østerdalen er det gjort arkeologiske funn som sannsynligvis betyr at det bodde samer i disse traktene både i tidlig- og senmiddelalderen. Arkeologiske funn de siste årene viser at det også var samisk bosetting i Dovretraktene i middelalderen.

Videre er det referert til en rekke skriftlige kilder fra begynnelsen av 1600-tallet og fram til 1742. Mot en slik bakgrunn blir det naturligvis svært vanskelig å forsvare «framrykkingsteorien» som innebærer at samene kom til Rørostraktene først etter 1742, og verken Jørn Sandnes eller Kjell Haarstad, som har vært de eneste som meget aktivt har forsvart denne teorien fra 1970-tallet og fram til slutten av 1990-tallet, har ytret seg i denne debatten i de senere årene.

Kapittel 4

Fra fangstbasert til nomadisk reindrift fra Nord-Østerdal i sør til Tydal i nord på 1500- og 1600-tallet

4.1 Skriftlige kilder fra 1600-tallet

Rørostraktene har fra naturens side svært gode reinbeiter. Før den nomadiske reindriften ble etablert i området, var dette villreinsens rike. Det vitner bl.a. de mange og til dels store fangstanleggene om. Det har sikkert vært svingninger i bestanden både pga. jakt og fangst, rovdyrmengde og klimaforhold. Det finnes enda ikke noe «bevis» for når reinen ble domestisert (temt) blant samene. Det er til og med litt uklart hvordan domestisering av rein kan påvises i arkeologisk materiale (Mulk 1994: 195 ff, Lundmark 1982: 14 ff). Men de fleste forskerne tidfester overgangen til nomadisk reindrift til 1500–1600-tallet, og mener at det foregikk ved en sterk desimering av villreinstammen (f.eks. Lundmark 1982 og Vorren 1981). Men det foreligger flere teorier om årsaken til den store nedgangen av villreinstammen på 1500–1600-tallet.

Dette spørsmålet har til nå vært lite drøftet for Rørostraktens vedkommende. Men Sverre Fjellheim¹ har redegjort for sitt syn i et kapittel i boka *Samer i Rørostraktene*. Fjellheim (1999: 18 ff) tar utgangspunkt i følgende fire kilder fra 1600-tallet²:

Den 16. juli 1632 mottok Jens Bjelke en klage fra allmuen i Holtålen på at

Finnerne eller Fieldlapperne gjøre oss stor offuer-Wold och skade paa diur att Weyde Wdi Woris allmenninger och Leye maall. (Bergsland 1992: bilag 1).

I 1643 klager «almuen paa Tønsett» (øvre Østerdal) på vegne av «ald Østerdahlen» over hvordan

Field Lapperne paa en thj aarsz tid sig mere haffde fordristet, baade sommer och windter at tilholde paa Østerdalens fiede och schowe, drebt och ødelagde alt det de offerkomb baade aff elszdiur, rinszdyr, beffuer och fugle, huor

offuer dj dennom stoer schade och affbreck til-føyede. (Bergsland 1992: bilag 2).

Den 30. oktober 1646 skriver landshøvdingen over Härjedalen at allmuen klager over at en

Hop Lappar och Lössefinnar som Wistas der kringh på Fiällen och fahra öf[we]r alla deras egor och Skogar och Uthskiuta alla de diur och Foglar som der finnas kunna (Bergsland 1992: bilag 4. Finnes i flere versjoner. Se f.eks. Olsen 1998: 160–161).

I juni 1663 ble flere bønder av Tynset sogn ført for retten fordi de hadde tatt «nogit gods fra en del lapfinder». Under vitneavhørene i denne saken kom det fram at Torkil Mortensen hadde bygd i Hommelfjell hvor han ikke bor mens med alle sine «medhaffuende ligger i deris Skoge, oc dennem ruinerer paa alle de diur derudj ere». (Bergsland 1992: bilag 5C).

Her har vi fire ulike skriftlige kilder som har flere fellestrekk. Alle er fra 1600-tallet innafor en tidsperiode på ca. 30 år. Alle er fra området mellom Härjedalen og strekningen Nord-Østerdalen–Gauldalen, dvs. innafor et kjerneområde for samisk reindrift i Rørostraktene også i dag. Alle klagenes er framsatt av bønder og/eller øvrighet og går ut på at samene overbeskattet viltet. Formuleringene varierer, men felles for alle klagenes er at samene bedriver en sterk beskatning av viltet, ja at de *utrydder det!* Men virkeligheten bak disse klagemålene begrenser seg ikke bare til en kamp om ressurser mellom samer og bønder. Kildene røper i tillegg, slik Fjellheim ser det, sannsynligvis sluttfasen i en dramatisk endringsprosess i det samiske samfunnet, nemlig overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift i Rørostraktene. Hva er det egentlig som skjer, og hvorfor skjer det? (Fjellheim 1999: 18 ff).

4.2 Uår og sult

Lokalhistorikeren Anders Reitan fra Ålen karakteriserer slutten av 1500-tallet og begynnelsen av

¹ Fjellheim arbeidet på slutten av 1970-tallet som forsker ved Nordisk samisk institutt. På 1980-tallet var han konservator/bestyrer ved Saemien Sijte på Snåsa, og på 1990-tallet hadde han ansvaret for å lede og bygge opp kontoret for forvaltning og vern av samiske kulturminner i det sørsamiske området.

² Understrekningene i sitatene er mine.

1600-tallet som svært trasig for Rørosdistriktet på grunn av uår og misvekst. 1591 betegnes som «svartåret» da «grastuen ikke ble grønn nord for Dovre», og i 1599 var det «alminnelig misvekst i hele Nord-Europa» (Reitan 1936: 45).

De første 20 åra på 1600-tallet skal matsituasjonen ha vært noe bedre, men mellom 1630 og 1640 var det misvekst, dyrtid og hungersnød som rev bort folk i hundrevis. Året 1635 skal ha vært like ille som «svartåret» 1591, og i 1647 fortelles at «fleire døydde avkrefta attmed trea som dei hadde flekt borken av til mat» (*Inderøyboka* 1973: 83). Ut fra dette må det også ha vært et betydelig «lokalt» marked for kjøtt.

En annen kilde forteller at samer i Nord-Østerdal i 1660-åra leverte 30 pulklass (ca. 2,5 tonn) dyrekjøtt til noen kullbrennere ved Røros (tingbok 8 for Solør og Østerdalen fol 51 a og 51 b, Fjellheim 1999: 39). Dette innebærer at samene hadde solid handelskontakt med det nye industri-samfunnet bare knappe 20 år etter at virksomheten ved Kobberverket var kommet i gang. Dette bidraget til matforsyningen i lokalsamfunnet kan godt ha vært en videreføring av et handelssamkvem samene hadde med lokalsamfunnet allerede da gruedrifta ble etablert, og kan ha direkte sammenheng med matmangel i området bl.a. på grunn av klimatiske forandringer fra omkring midten av 1500-tallet.

4.3 Klimaforverring og bestandsdynamikk hos rein

Det kjølige klimaet med matmangel og hungersnød på 1500- og 1600-tallet ville naturlig nok øke presset og beskatningen av villrein for å hjelpe på matforsyningen i distriktet. Men de klimatiske betingelsene kan dessuten ha influert direkte på populasjonen av villreinen. For det kalde klimaet som lokalhistorikeren Reitan refererer til på 1500- og 1600-tallet kan faktisk bekreftes av dagens klimaforskere.

I litteraturen omtales perioden 1550–1850 gjerne som «den lille istid». Den kaldeste 30-års perioden inntraff temmelig sikkert mellom 1675 og 1705. Undersøkelser utført under et europeisk forskningsprogram i 1992/93 slo fast at det særlig var vårmånedene som ble kaldere. Men også sommer- og vintermånedene ble kaldere, slik at under den sentrale delen av «den lille istid» var årsmiddelttemperaturen blitt 1 til 1,5 gr. C lavere enn den hadde vært under det «lille optimum», og 0,5–1,0 gr. lavere enn nåtid. Dette gjaldt i hvert fall sentral-Europa, men det

er grunn til å anta at forholdene i Norge var noenlunde de samme. Det ville for Trøndelagsområdet bety relativt stor hyppighet av vinder mellom nW og nE om våren, med sein snøsmelting, hyppigere snøfall og hyppigere frostperioder om våren enn det som er vanlig i vår tid. Somrene var kjøligere, og sommersesongen kortere, med noe mindre sol og hyppigere regn enn i våre dager. Når det gjelder vintrene, var også de kaldere, men ikke nødvendigvis rikere på snø enn i vår tid. Snødekkets varighet var i gjennomsnitt lenger, slik at beitearealene kanskje var noe innskrenket, og kanskje hyppigere utsatt for nedising om våren.

(Brev til Sverre Fjellheim fra klimaforsker Erik Wishman, 05.12.95)

Wishman avslutter brevet med å understreke at det her er snakk om gjennomsnittsforhold, men konkluderer med at det sikkert er

berettiget å si at utviklingen mot kaldere klima på 15-1600 tallet medførte en viss forverring av beiteforholdene for rein i vår- og sommermånedene i Rørostraktene.

Som vi ser, refererer Wishman i sitt brev til et forskningsprogram fra 1992/93 som viser at det i særlig grad var vårmånedene som ble kaldere i «den lille istid». Og vårværet har spesiell interesse nettopp når det gjelder populasjonsdynamikken hos rein. Julie Axman fra *Gåebrien sijte* (Riast/Hylling reinbeitedistrikt) fortalte Bergsland (1943: 295) bl.a. at det var dårlig klima og vanskelige forhold i reindriften på den tida far hennes giftet seg. Faren, som var Paul Johnsen, giftet seg i 1867. Og flere kilder bekrefter at de klimatiske forholdene var svært dårlige i siste halvdel av 1860-åra i Trøndelag. I 1867 var det totalt uår omtrent over hele landet. Vårblomstene kom en måned senere enn vanlig, og sommeren var både sein og kald. I 1869 var det «ingen sommer», og noen steder måtte de ty til borkemel både i 1867 og 1869 (*Inderøyboka* bind I 1973: 94).

Julie Axman forteller videre at kalvene kreperte på grunn av de lange og kalde vårene slik at reinflokken minket, men poengterer samtidig at reinen formerte seg igjen så snart vårklimaet bedret seg. Ifølge dagens klimaforskere var det da også i særlig grad vårene som var dårlige i «den lille istid», og når Reitan (1936) skriver at 1591 var «svartåret» da «grastuen ikke ble grønn nord for Dovre» må det ha vært en ekstremt dårlig vår det året.

Når de dårlige vårene på 1860-tallet medførte at kalver kreperte og at reinbestanden minket, må vi kunne ta for gitt at de enda dårligere klimatiske forholdene med spesielt kalde vårer på 1500- og 1600-

tallet, også fikk negative konsekvenser for reinbestanden på den tida. Når kildene dessuten forteller at samene drev sterk beskatning av viltet i første halvdel av 1600-tallet, og at vi pga. av gruveetableringer fikk en sterk befolkningsvekt som økte presset på matressursene i fjellregionen omkring midten av 1600-tallet, kan det ha resultert i at samene i Rørostraktene så seg best tjent med å skifte over fra en næringstilpasning som i hovedsak var basert på fangst, til nomadisk reindrift (Fjellheim 1999: 18 ff).

4.4 Domestisering – en prosess

Sjøl om samene i Rørostraktene utvidet tamreinholdet og etter hvert skiftet over fra fangstbasert til nomadisk reindrift på 1500- og 1600-tallet, er det viktig å presisere at samene hadde tam rein også i fangstsamfunnets dager i form av melkesimler og trekkdyr.

Men de få tamme dyrene som fangstfolket holdt, var nærmest som «husdyr» å regne. Ved overgang til nomadisk reindrift måtte reintallet økes, og en flokk på opptil flere hundre dyr kan naturlig nok ikke holdes så tett inntil menneskene som 10–20 dyr. Sjøl om reinen i nomadismens dager var svært tam og under kontinuerlig tilsyn, måtte dyrene bevege seg fritt i landskapet. Med en stor villreinstamme tett innpå de tamme hjordene ville risikoen for å miste dyr til villreinflokken være overhengende, særlig vinterstid og i brunstida om høsten. Flere forskere (f.eks. Lundmark 1982: 159) har da også påpekt at reinnomadisme i større skala er uforenlig med en rik villreinstamme.

Fjellheim (1999: 15 ff) har også drøftet dette, og understreker at villreinstammen måtte desimeres før, eller helst parallelt med, et utvidet tamreinhold. Det krevde intensiv, målrettet og kraftig beskatning, naturligvis avhengig av villreinstammens størrelse. I den sammenhengen viser Fjellheim til et referanseområde der en tilsvarende omstillingsprosess er godt dokumentert, nemlig hos suenjel folket, eller skoltesamene, der overgangen fra fangst til nomadisk reindrift foregikk så sent som i siste halvdel av 1800-tallet.

Så lenge skoltene hadde en fangstbasert næringstilpasning, hadde de også bare noen få tamme rein som dekket transportbehovet mellom boplasser og basisområder, samt noen lokkedyr til villreinjakten slik Ottar hadde for ca. 1000 år siden. Det de derimot trengte av kjøtt og skinn, fikk de gjennom villreinfangsten. Men etter hvert som villreinstammen minket, måtte de øke tamreinflok-

ken, og Nickul kan fortelle at det var meget interessant å se

hur tamrenshjorden från släktled till släktled växte. Man kan följa denna utveckling vid flere av Suenjels sjöar, där skolterna kring sommarvistet byggde ringgården för renhjorden så att den ej skingras i skogen, sälla sig til vildrenflokkarna eller gå i för vildren gillrade snaror och fallgropar. Man kan ännu se lemningar av sådana gården, och skolterna kan berätta var gården funnits också där man ej mera ser några rester. Man kan med dessa uppgifter tydligt påvisa hur ringgårderna från son till son byggts större och större tills de slutligen, sedan vildrenarna praktisk taget dött ut, ej mer behövdes (Nickul 1955).

Suenjelsamene løste, som vi ser, sammenblandingsproblemet ved å bygge gjerder for å unngå at de tamme dyrene forsvant inn i villreinflokkene, eller for ikke å risikere at tamreinen gikk seg inn i fangstanretninger som var tiltenkt villreinen. Disse gjerdene ble større og større fra generasjon til generasjon.

Vi har ingen dokumentasjon på at det har foregått på tilsvarende måte i Rørostraktene. Men eksemplet illustrerer tydelig at overgangen skjedde i kontrollerte former, med til dels svært arbeidskrevende tiltak, at endringsprosessen varte i generasjoner, og at før samene kunne etablere en nomadisk livsform med en større tamreinflokk, måtte de foreta en sterk desimering av villreinstammen. Men villreinfangsten var i prinsippet også en form for reindrift som Fjellheim (1999: 27 f) betegner som *fangstbasert reindrift*, og Fjellheim viser til at analyse og strategi i arbeidet med reinen i dagens såkalte ekstensive driftsform f.eks. har store likheter med strategiske analyser og taktiske disposisjoner som ble foretatt av samene i fangstsamfunnets dager og viser til at

både fangstmann og reingjeter må forholde seg til reinens naturlige trekkvaner og bevegelser i landskapet etter årstid, vær, beite og terrengforhold. Begge supplerer naturgitte forutsetninger med nødvendige tekniske anlegg i bestrebelsene på å styre flokken. Dagens reingjerde plasseres i prinsippet på samme måte i terrenget som fangstanleggene for villrein i fangstsamfunnets kulturlandskap, og fangstmannen bygde ledegjerd av stein eller tre som hadde samme funksjon som de fangarmene som bygges i dag for å styre flokken inn i et «moderne» reingjerde. (Fjellheim 1999: 27 ff)

Det finnes en beskrivelse fra 1600-tallet som Fjellheim (1999: 29 f) viser til og som illustrerer

dette. I en bok fra 1672 beskriver nemlig Tornæus hvordan samenes fangst kunne foregå med såkalte *konvergerende gjerder*, eller «vuobman» som de ble kalt på nordsamisk. Anleggene ble bygd på åpne fjellstrekninger hvor det ble satt opp lange staker som stadig nærmet seg hverandre. Ytterst var det langt mellom stakene, mens avstanden minket jo nærmere radene kom hverandre. På disse stakene ble det hengt noe svart som skulle skremme reinen. Disse stolperekkenene fungerte som en fangarm, og ledet reinen inn i et gjerde som var bygd som et «stakitt» der intet «Creatur» kunne komme ut.

Tornæus gir også en detaljert beskrivelse av hvordan samene på 1600-tallet ledet reinen gjennom landskapet inn i et slikt fangstanlegg, og forteller at denne fangstmetoden var så effektiv at de samene som drev med dette, av «andra Lappar mykit förhatade äre» (*Berettelser* 1983: 58). Denne metoden som Tornæus beskriver, er svært lik den teknikken som reindriftssamene bruker på hele Nordkalotten den dag i dag når reinen skal samles i trøa for merking eller slaktning, og viser at samene har hatt kompetanse, teknologi og strategi til å håndtere reinen til alle tider enten den var «vill» eller «tam» (Fjellheim 1999: 29 f).

4.5 Samebyer med fangstbasert og nomadisk reindrift på 1600-tallet i Rørostraktene

Vi har ovenfor sitert fire kilder som forteller om klager på samenes fangst på 1600-tallet. I boka *Samer i Rørostraktene* (Fjellheim 1999: 31 ff) finner vi en oversikt over hvor de ulike samegruppene det ble klaget på, må ha hatt tilhold.

Thomas Mortensens og Anders Larsens sijte i Tydal:

I 1690 gjorde Røros kobberverk et malmsfunn ved Gruvsjøen øst for Brekken. Det oppstod tvist mellom Sverige og Norge hvem som hadde rett til denne malmen. Dette resulterte i at det ble nedsatt en dansk-norsk og en svensk kongelig kommisjon for å utrede spørsmålet. Både svenske og dansk-norske myndigheter brukte samene til å «spionere» for seg.

I 1690 ble det foretatt vitneavhør i saken i Brekken. Ett av vitnene var den da 60 år gamle samens Thomas Mortensen som forklarte at han av «voris fogder» hadde bygslet fjellene på den vestre siden av Helagsfjellet, som også samens Anders Larsen hadde gjort det før han. Som nabo i øst hadde han

den svenske samens Blind Niels på Flatruet, og de to hadde aldri kommet hverandre for nær.

Senere ble saken behandlet på tinget i Selbu. Der kunne Thomas legge fram en bygselseddel som var utstedt av den da avdøde fogd Rasmus Jensen, som var fogd i Selbu fra 1657–1670 der han gjorde

Sin bekiendelse saaledis, at hand med hans Rensdiur hafuer besiddet Fielderne paa dend Vestre Side av Herlop [dvs. Helags] field, som for hans Tiid imod de 70 Aar af Anders Laffridsen [Larsen] Finde hafuer hafft for bøxell, og paa dend anden Side forbem field hafuer En Suendsch Blind Niels find Sided paa Flatrøe, og aldrig kommen huer Andre Nermere, derhos producerte hand hans meddelte Bøxelzedel af forrige Ko. Ma. fogid ofuer Selboe fogderie Sallig Rasmus Jensen, som indholder forbem fielder at bruge og besidde, hvilche forskr hans aflagde Vidne og bekiendelse hand ved Æd effter loven bekrefftede (Bergsland 1987: 256).

Blind Niels var ifølge Bergsland den Nils Jonsson som i 1656 fikk brev på «Täfwerdalen jämte Flatrums fiället» og som i jordeboken for 1662–1680 sto som «Nils Jonsson för Taeverdals og Flatron fiället» (Bergsland 1987: 256).

Thomas ble øyensynlig betraktet som et sentralt vitne i saken, og denne bygselen er da også et viktig dokument i rørossamisk historie. Her dokumenteres samisk bruk i området i hvert fall bakover til omkring slutten av 1500-tallet. Det er sjølsagt vanskelig å vite eksakte grenser for Thomas Mortensens bygselområde. Men det lå sør for Sylene, kanskje sørover fra Ekornåa, eventuelt Rotåa, og grenset i øst mot Helagsfjellet som på Hedræuskartene fra 1645–46 er avsatt som grensefjell mellom Härjedalen og Norge. Men fordi det var en grensetvist mot Sverige, forteller kildene ingenting om hvor langt vestover bygselen rakk. I den sammenhengen hadde vestgrensa for området til Thomas naturligvis liten interesse. Men bygselområdet hans måtte nødvendigvis strekke seg sørover til Brekken ettersom han ble innkalt som vitne i tvisten om malmsfunnet som lå der.

Bergsland (1987: 260) mener det er rimelig å anta at bygselområdet fulgte tydalsgrensa i vest. I en grensetvist mellom tydalinger og holtålinger på begynnelsen av 1700-tallet forklarer lensmannen i Tydal at han hadde hørt av sin far, Peder Bjørnsen Aas, som var født i 1636, at tydalsgrensa på den tida skulle starte på et ikke nærmere angitt sted ved svenskegrensa til Dagvola og fortsetter derfra til Myssmervola, Storhøgda, Rypkleppen og til Kjøliskarven (Bergsland 1987: 260). Denne tradisjonen

om tydalsgrensa stemmer også godt med det Paul Resen skrev i 1707, nemlig at «Da Kongen var i Trondhiem [i 1704] supplicerte en Fieldlap om ald Tydalsdistrict, som er under Strindens Fogderi, forbi Gauldals Fogderi og langt ind i Østerdalen, at ville have alene forbeholden for en ringe Afgift» (Reitan 1936: 111).

Dersom vestgrensa til bygselområdet til Anders og Thomas fulgte denne gamle tydalsgrensa, noe det er rimelig å tro at den gjorde, omfattet Anders og Thomas sitt bygselområde både Hyllingsdalen og det meste av Ridalen. I dette området som ligger i hjertet av Gåebrien sijte (Riast/Hylling reinbeitedistrikt), ligger det mange fine basisområder hvor det er registrert et stort antall kulturminner fra nomadismens og melkebrukets dager både i Hyllingsdalen, Tjerrålia i Ridalen, og Rien, Langen, Litle-Langen og Riasten (Fjellheim 1999: 262 ff).

Vi vet ikke når overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift skjedde i Anders Larsens og Thomas Mortensens sijte. Men når det sto på bygselen til Thomas at han med sine reinsdyr «hafuer besidded» fjella på vestsida av Helagsfjellet, må det bety at det var tamrein han hadde, og når Thomas forklarer fogden at han og hans nabo i øst, Blind Nils, «aldri hadde kommet hverandre for nær», kan det vanskelig forstås på annen måte enn at de aldri hadde kommet hverandre «for nær» med tamreinflokkene sine. Dessuten får vi i forbindelse med en mordsak i Ljungdalen i 1652 vite at Lars Klemetsen hadde 37 rein som morderne delte mellom seg, hvilket må bety at også han var etablert med nomadisk reindrift i 1652. Når Klemetsen hadde tilhold i Ljungdalen, må det bety at han drev reindrift i samme område som Blind Nils, nemlig traktene ved Flatruet, og dermed også kan ha vært Anders Larsens nabo på østsida av Helagsfjellet. Vi må derfor kunne slutte at Anders Larsen også hadde etablert tamreindrift i tida før 1650 (Fjellheim 1999: 31 ff).

Flere samebyer i Tydal på 1600-tallet:

I en jordebok fra 1661 (lensregnskapene) står det at «Anders find och Thorchil find haffr tilholdt i Thydals fielle», og at de til sammen betalte to riksdaler i skatt. Det er vel den samme Anders som hadde bygsel fra Sylene og sørover før Thomas Mortensen. Det betyr at Tomas fikk bygsel på det området som Anders ifølge jordeboka tidligere hadde skattet for. (Ifølge Ascheougs og Gyldendals leksikon er «jordebok» en «fortegnelse over eiendommer og rettigheter som tilhørte et jordegods» og «jordeboksrettigheter» en rekke mindre avgifter av

forskjellig navn som fra gammel tid av hvilte på de fleste landeiendommer i Norge; de var i sin opprinnelse dels skatter, dels kontraktsmessige ytelser.) Det er rimelig å tenke seg at Thorkil var Anders sin nabo i nord i et område som i dag tilhører Essand reinbeitedistrikt.

I jordeboka for 1668–70 skattla fogden fem samer, nemlig Morten Torkelsen, Jonas Torkelsen, Torkel Mortensen, Anders Lauritzen og Torkel Jonassen (Tøsse 1987: 227). Navnene tyder på at i hvert fall noen av disse er i nær familie slik at f.eks. Morten og Jonas Torkelsen er sønner til Thorkil, og at disse fem helt eller delvis skattet for samme område som Thorkil gjorde.

«Finnerne eller Fieldlapperne» i Holtålen:

I 1632 mottok Jens Bjelke et klagebrev fra en rekke bønder i Holtålen som først ble publisert av Yngvar Nielsen i hans bok *Jens Bjelke til Østraat* i 1872. I dette brevet klager de fattige «skaugmend» i Ålen på «Finnerne eller Fieldlapperne» at de gjorde dem stor vold og skade i jakten på «djur» i deres «allmenniger och Leye maall», slik at de ikke uten frykt for sitt liv kunne søke vanlig næring i sine «Field och Wey-skoffue», og ba om middel til å tvinge samene til å avholde seg fra slik vold og skade (Dok. 8).

Klagen på at «Finnerne» gjør stor vold og skade i jakten på «djur» i bøndenes «allmenninger och Leye maal», kan bare forstås som at samene drev fangst på villrein i Holtålingenes nærrområder, og at samene som drev denne fangsten, sannsynligvis var inne i en sen fase i overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift. Det er ikke godt å vite hvor ålbyggene hadde sine «Field och Wey-skoffeue», men vi har hørt at grensa i øst mot tydalingene på 1600-tallet skulle ha gått på vestsida av Riasten, og vet at at Holtålen i dag grenser mot Midtre Gauldal langs høgste Gauldalsvidda i vest og mot Os og Hedmark i sør.

Gauldalsvidda og områdene vest for Gaula ble stengt for tamreindrift på slutten av 1800-tallet, men det er funnet flere spor etter samisk virksomhet fra tidligere tider på Gauldalsvidda og tilgrensende områder. I Midtre Gauldal nær grensa til Holtålen kommune er det registrert en offerplass og to boplasser ved Finntjønna (Pareli 1991: 87 ff). På grunnlag av tradisjoner i Dalsbygda ble det i 1975 registrert offerplass ved Forolsjøen. Arkeolog Lars F. Stenvik undersøkte stedet i 1981 og tok bl.a. en del fosfatprøver som ble analysert, og fant at disse analysene kan støtte tradisjonen om at det er et offersted (Stenvik 1982, Fjellheim 1999: 199).

På vestsida av Gaula i Røros kommune er det registrert en offerplass ved Orvsjøen ca. tre km vest for Ratvollen, og Johan Falkberget har formidlet tradisjon om at det skal ha vært en offerplass på Tullodden på nordøstsida av Orvsjøen. Falkberget skrev dessuten i en avisartikkel i 1927 at det skal være «*hele 10 kojatomter paa en strekning av snaue 2 km*» i området rundt Ratvollen. Fram til i dag er det påvist og registrert tre samiske boplasser i dette området (Fjellheim 1999: 191–193).

Fra nyere tid er det registrert samiske kulturminner ved Elgsjøkneppen og mellom Elgsjøkneppen og Gardåa i Holtålen kommune. Ved Dalbusjøen i samme kommune er det registrert samiske boplasser både fra eldre og nyere tid (Fjellheim 1999: 200–201).

Torkil og Nils Mortensens sijth – to samebyer i Nord-Østerdal på 1600-tallet:

I 1643 fikk stattholder Hannibal Sehsted en supplikasjon (bønneskrift, ydmyk ansøknings) fra allmuen på Tynset som klaget på samene, ikke bare på egne vegne, men på vegne av allmuen i *hele Østerdalen*. Klagen gikk ut på at samene i ti års tid mer og mer hadde fordristet seg til å oppholde seg både sommer og vinter i Østerdalens fjell og skoger, og gjort allmuen skade og avbrekk ved å drepe alt de kom over av elg, rein, bever og fugl. Allmuen ba om at samene måtte forbys dette, og at de måtte straffes for det de hadde gjort, og deretter «forvises på de steder de burde være».

I prinsippet fikk allmuen støtte fra stattholderen, men det er ikke funnet noe som tyder på at samene vitnet på tinget, eller at saken ble etterforsket. Det går heller ikke fram av dokumentet om hvor samene egentlig «burde være» eller «hvor de intet har at forrette» (Bergsland 1992: 54).

I 1661 ga fogden allmuen skriftlig tillatelse til å gripe de «Stripfinder» som fantes i skogene for den overlast de måtte ha hatt, og det er mulig dette har sammenheng med klagen fra 1643.

Det ser ikke ut som at det skjedde noe mer med disse sakene. Tvert imot stevnet fogden den 26. juni 1663 Jon, Tore og Oluf Aasen fra Vingelen for at de hadde tatt noe gods fra en del «Lap finder» (Dok. 6). Realitetsbehandlingen av denne saken ble utsatt til høsten 1663 for å få navnet på alle som hadde vært involvert, og den 24. september 1663 ble både denne saken og en annen sak som vedrørte samene i området, behandlet på tinget. Det var tydeligvis bare bøndene som ble innkalt på tinget, for ingenting tyder på at samene ble hørt på tinget.

Den første av de to sakene fra 1663 finner vi i tingbok 8 for Solør og Østerdalen. Den gjaldt samene Nils Mortensen som hadde anmeldt 15 bønder fra Tynset. Bøndene på sin side erklærte at samene løy, og hevdet at det heller var samene som burde etterlyses fordi de «overstripper» deres skoger hele vinteren, og enda mer om sommeren, og at de ødelegger «dyrene» både om vinteren og sommeren. Bøndene hadde funnet samene ikke lenger enn 2 ½ «små mil» fra Tynset hvor de hadde slått seg ned. Da de ikke kunne få dem vekk fra skogene på annen måte, hadde de tatt fra dem 100 rein som de ville bringe til øvrigheten. Men om natten hadde samene greid å ta tilbake dyrene sine, unntatt to dyr som bøndene hadde skutt til eget underhold. Fordi samene hadde tatt tre elger og to bjørner 1 ½ «mil» fra «Elvdalen» og jaget dem to «mil» opp til Savalen der Nils Mortensen holdt til, og nedlagt dem, ba bøndene om å bli frikjent for anklagen.

I den andre saken forteller Tore Aasen at Torkil Mortensen «selv femte» [til sammen fem], foruten kone og barn, hadde tatt til seg brorsønnen «lille Torkil» og en fattig husmann kalt Jon som bøndene kjente, og enda flere som de ikke kjente. Disse hadde de anklaget funnet i bøndenes skoger både vinter og sommer, og hvor de ifølge bøndene hadde ødelagt «alt» [Tore Aasen og tolv andre bønder, hvorav en var fra Os og fem (eller flere) fra Dalsbygda nordvest for Os, fortalte at bare Torkil Mortensen «er bygd i hommelsfield, huor hand iche boer» [har bygsel i Hommelfjell, hvor han ikke bor]. Torkil og alle de som var sammen med ham, lå i deres skoger og ruinerte dem for alle de «dyr» som var der. Bøndene lette etter dem, og fant dem ved Buhø, Tynset tilliggende (Buhøgda like vest for Femund, ca. 40 km i luftlinje fra Os), der de hadde 30 pulklass med dyrekjøtt (reinkjøtt) og tre spilte elghuder. Samene ga bøndene den ene elghuden for at de skulle tie med at samene var så mange, eller at de hadde drevet på slik, og om våren samme år forærte de huden til fogden.

Om høsten fant tre av bøndene Torkil Mortensen og sønnen hans ved bøndenes fiskeboder ved Siksjøen (7 km vest for Buhøgda), der samenes «hytter» enda skulle finnes, og et stabbur som samene hadde satt opp der det første året de kom dit, og hvor de hadde tre brennevinsanker som de hadde kjøpt på Røros. Bøndene fortalte at de hadde tatt fra samene bare en rein og ikke mer, som Tore Aasen fortalte at han hadde levert fogden, og at alt ble sendt til Danmark. Siden den tid hadde Torkil Mortensen og hans følge oppholdt seg i deres skoger vinter og sommer som før, og hadde sin kjøring til noen kullbrennere omtrent to «mil» fra

Røros som de drev handel med. Bøndene ba om at samenes virksomhet slik som de hadde fortalt om, måtte avskaffes.

Til slutt får vi høre at samene hadde 600 reinsdyr i 1663, at de la sine barn i stubber og trær, og at de begravet bjørnens knokler i den tro at de igjen skulle komme dem til nytte (Dok. 6, Fjellheim 1999: 38 ff).

Torkil Mortensens sijte:

Disse dokumentene er svært viktige kilder av flere grunner, ikke minst når det gjelder tidspunktet for overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift i Rørostraktene. Dette gjelder særlig omtalen av Torkil Mortensen og hans sijte. I denne saken får vi høre om en stor sijte i Østerdalen med fem familier som hadde en tamrein flokk på 600 dyr. Det var en svært stor flokk på 1600-tallet, ikke bare i lokal målestokk, men i Sameland overhode. Til sammenligning hadde f.eks. 13 «skattelapper» i Vefsn i 1607 til sammen bare 154 dyr fordelt på 49 bukker, 59 simler, 20 fjorårskalver og 26 kalver. Ingen eiere hadde mer enn 10 simler og 10 bukker. I Rana hadde «10 Lapper» bare 136 dyr (Bergsland 1975: 137, 134). Gjennomsnittlig hadde samene i Snåsa og Namdalen i 1605 bare 30 dyr, og den største reineieren bare 100 dyr (Hultblad 1968). Men dette var tidlig på 1600-tallet. Mye kan ha endret seg der også fram til omkring 1660.

Men det finnes kilder som omtaler større tamrein flokker allerede på 1500-tallet. Olaus Magnus (1555) skriver at det finnes «två slags renar: vilda och tama. I tämt tillstånd äro dessa djur, likasom annan boskap, sina ägare till synnerlig nytta, nämligen genom mjölken, huden, senorna ... Somliga af befolkningen äga 10, 15, 30, 70, 100, 300 eller 500 renar» (etter Storli 1992: 79, Fjellström 1985: 69).

Enkelte skriftlige kilder fra 1600-tallet kan fortelle om samer som eide 100, ja 1000 rein. Noen mener at disse avvikende opplysningene skyldes at det i 1602 ble innført tiende på reinens avkastning, og at samene av den grunn oppga et så lite reinantall som mulig. Forskjellene kan kanskje også bero på misforståelser blant forfatterne når det gjelder eierforholdene, ved at sijteoverhodene i enkelte tilfeller kan ha blitt oppfattet som eier av alle tamreinene innafor en sijte (Storli 1992: 80 ff).

Det kan være vanskelig å vite hvor stor flokk en husholdning på den tida trengte for å basere sin økonomi utelukkende på reindrift, men samene i Vefsn, Rana og Namdalen kunne neppe dekke kjøttbehovet bare med disse dyrene. Lundmark drøfter dette spørsmålet grundig, og konkluderer med at et hushold måtte ha omtrent 30 simler for å

få dekket behovet for melkeprodukter, pluss et slakteuttak på ca. 30 dyr i året, og at dette forutsetter en flokk på ca. 200 dyr (Lundmark 1982: 155).

Nå visste bøndene neppe nøyaktig beskjed om hvor mange tamme rein samene vest for Femund hadde i 1660-åra. Men andre opplysninger i dokumentet forutsetter at de måtte ha hatt en betydelig tamrein flokk. For det første forteller bøndene at de hadde stjålet 100 rein fra samene, og for det andre at samene hadde et relativt stort antall kjørrerein. Sannhetsgehalten i opplysningene forsterkes ved at opplysningene er gitt i rettslige avhør, og dermed ikke stammer fra mer eller mindre «tilfeldige» kilder. Ja, flere opplysninger i dokumentene indikerer at samene kan ha hatt mer enn 600 dyr.

Da bøndene traff Torkil og hans folk ved Buhøgda, hadde de ikke mindre enn 30 pulklass med kjøtt. En må regne med at det trengtes minimum tre–fire mann for å føre en så stor raid som sikkert også hadde hver sin kjørrerein. Dette innebærer at gruppen minimum hadde et 40-talls voksne temte kjørrereiner. En voksen og trent okserein trekker bortimot 100 kg på godt føre. På lange strekninger noe mindre, men på lett føre som f.eks. skareføre kan reinen trekke opptil 150 kg. Det medfører at hver pulk kunne være lastet med inntil 3 slakterein (grovpartert), og at raiden ved Buhøgda dermed samlet kunne ha ca. 90 reinslakt i pulkene sine. Vi har tidligere vært inne på at en familie trengte et slakteuttak på omkring 30 dyr i året. For disse fem familiene ville det samlet utgjøre ca. 150 dyr. Vanligvis var det også bukk som ble slaktet som matrein. Slakteuttak av simler vil normalt begrense seg til gamle dyr og gjeldsimler.

Kjørrerein og slakteuttak til eget bruk i denne samebyen ville dermed til sammen utgjøre over 300 dyr, hovedsakelig bukker. Dersom kjøttet i pulklassene også i hovedsak var slakt fra egen flokk, ville slakteuttak og kjørrerein til sammen utgjøre mer enn halve flokken. Det ville innebære en flokkstruktur med bare ca. 150 simler og drøyt 100 årskalver i flokken. Et slikt simletall ville ifølge Lundmark være tilstrekkelig for å dekke behovet for melk og melkeprodukter til fem familier, men det ville ikke være nok simler til å opprettholde en flokkstørrelse på 600 dyr med så mange kjørrerein og et årlig slakteuttak på bortimot 250 dyr.

I det hele tatt tyder opplysningene vi får om denne samebyen, på at de holdt relativt mye kjørrerein. I skattelistedene både fra Vefsn og Rana fra begynnelsen av 1600-tallet, var det som vi har sett ingen av «skattelappene» som hadde mer enn 10 okserein totalt. I Torkil Mortensens sijte, derimot, må de ha hatt minst fire ganger så mange okser

bare som kjørerrein, og så mange trengte gruppen neppe bare for å tilfredsstille det daglige transport-behovet.

Det faktum at samene transporterte flere tonn reinkjøtt i pulk, kan derfor indikere at det ikke var slakt fra egen flokk. Sjøl om det ikke går klart fram av teksten hvem kjøttet skulle leveres til, står det i kilden at de hadde sin kjørevei til noen kullbrennere ved Røros «nogit fra Platzen for 2 Mil beliggende», med hvilke de hadde «deris handling at driffue». Vi må derfor kunne gå ut fra at de var på vei til disse kullbrennerne med kjøttet. Bare strekningen fra Buhøgda der bøndene traff samene og fram til Røros er seks-sju mil lang, og vi vet ingenting om hvor langt de allerede hadde kjørt da bøndene traff dem. På god vei og godt føre kan en kjøre sju-åtte mil om dagen, men med tunge lass eller ved flytting blir det ikke mer enn to-tre mil (Nissen 1924/1926). De trengte derfor et par tre dager til Røros med full last.

Hvis det var slakt fra egen flokk de skulle levere, kan det virke tungvint og upraktisk å transportere det på denne måten. Det ville vært mye lettere og enklere å føre med seg disse dyra levende. Med den tamme flokken samene tydeligvis hadde (bl.a. står det i kilden at bøndene hadde tatt 100 dyr fra Nils Mortensen), ville det vært en enkel oppgave for et par mann å føre med seg de dyrene det her er snakk om, levende til bestemmelsesstedet, og vi vet dessuten fra en tysk kilde (Vargas 1819: 266) at det var vanlig å gjøre det på denne måten når samene leverte slakterein på Røros ved begynnelsen av 1800-tallet. Fjellheim tror derfor det var villreinslakt de hadde i pulkene sine (Fjellheim 1999: 41 ff).

Men hvordan forklare at en sameby med en stor, tam hjord på 600 dyr også kunne drive villreinfangst? På det tidspunktet dette skjedde, kan dette meget godt forklares, og det finnes t.o.m. skriftlig belegg fra 1600-tallet for at samer med tam hjord kunne supplere kjøttforsyningen med villreinfangst. I 1653 skrev Tornæus:

Om vinteren åter förutan de renar, som de själva slakta, få de också vildrenar, var med de sig den tiden över utan någon nöd kunna uppehålla (Berättelser, Tornæus 1983: 61).

I en overgangsfase var naturligvis ikke all villreinen utryddet. Det ville derfor i en periode, som for så vidt kunne vare i noen generasjoner, finnes rester av en villreinstamme som kunne beskattes både til eget behov og for ev. salg.

Det er store og fine beiteområder for rein både vest og sør for Tynset der Torkil og folket hans lå. Det kunne derfor godt ha eksistert tilgrensende

villreinstammer som Torkil fangstet på. Dessuten var ett av klagemåla til bøndene i 1663 nettopp dette at samene lå i «deris Skoge, oc dennem ruinerer paa alle de diur ere», noe som bare kan forstås som at de drev intensiv fangst. Torkil var sannsynligvis blant de «allmuen paa Tønsett» klaget på i 1643, og som ifølge bøndene «Utskiuta alla de diur og Foglar som der finnas kunna». Torkils sijte hadde naturligvis stort behov for å holde en eventuell villreinstamme nede, og når det dertil med etableringen av Røros kobberverk oppsto et voksende marked for både kjøtt og skinn i nærområdet, kan vi lett forstå at denne samegruppa også så seg tjent med å drive fangst.

I 1661 ga fogden allmuen skriftlig tillatelse til å «gripe» de «stripfinder» («løsfinner», av strippe, streife omkring) som fantes i skogene for den overlasten de eventuelt måtte påføre allmuen. Men det finnes ingen kilder som forteller noe om at det ble gjort forsøk på å pågripe samene. I 1663 var det tvert imot samene som anmeldte bøndene for overfall og tyveri. Det hadde de neppe gjort dersom de ble betraktet som rettsløse «stripfinder», som bøndene fritt kunne «gripe» med myndighetens velsignelse. Bøndene nevner heller ikke fogdens skriftlige tillatelse til å «gripe» dem i sine forklaringer i 1663.

Vi skal dessuten merke oss at bøndene gjorde en viktig distinksjon, nemlig at Torkil Mortensen med familie hadde bygsel («var bygd») i Hommel-fjellet, mens husmannen hans og de øvrige samene øyensynlig ble betraktet som «stripfinder» som nærmest var en betegnelse på omstreifende samer som av en eller annen grunn ikke hadde (eller av andre ble ansett for ikke å ha) sedvanerett. Det kan bare forstås som at bøndene ikke betraktet Torkil som «stripfind», men at han hørte til i denne trakten. Og det høres unektelig merkelig ut at futen skulle ha gitt bøndene fullmakt til å «gripe» personer som hadde lovlig bygslet land i området.

Men det kan godt være at Torkil hadde engasjert såkalte «stripfinder» til å hjelpe seg med «sesongarbeid» i en arbeidsintensiv periode, f.eks. i forbindelse med slakting som han tydeligvis holdt på med da bøndene «fant» dem, for i sin forklaring presiserte bøndene at det var flere av samene som de ikke kjente. Major Schnitler forteller i 1742 at det fantes «Fattige Fiiner Som tienner de riigere, og de ere de, Som gerne Strippe omckring i bøjdene og Tigge».

Bergsland (1987) tror at bygslingen i Hommel-fjellet kan ha funnet sted mellom 1661 og 1663, kanskje i forbindelse med landskommisjonen av 1661. Denne bygslingen må være stadfesting av eldre bruk i området, for det er vanskelig å forstå

hvordan samene skulle fått tildelt bygsel i et nytt område bare noen få km fra bøndenes gårder på et tidspunkt da bøndene tydeligvis gjorde alt de kunne for å bli kvitt dem. Ettersom bøndene hadde truffet Torkil ved Siksjøen om høsten, må dette ha vært høstboplassen hans.

Det ser heller ikke ut som om Nils Mortensens opphold med 100 rein ved Savalen var bestridt. Det er dessuten flere opplysninger i dokumentet som indikerer at samene har hatt nær kontakt med lokalsamfunnet over lengre tid, som at samene brukte å grave ned beina til bjørnen etter at kjøttet var fortært, fordi de trodde at «de igjen skulle denem Nytte». Men at samene brukte å begrave barna sine i «stubber og trær» høres meningsløst ut, og må være en misforståelse. Det som det sannsynligvis dreier seg om, er at samene begrov barna sine i komser. Komsa, som er samebarns «vugge», er nemlig laget av en uthult trestamme. Det er velkjent at voksne samer kunne bli begravd i pulk, og derfor ikke usannsynlig at små barn i stedet kunne bli begravd i komsa (Fjellheim 1999: 38–45).

Nils Mortensens sijte ved Savalen:

Nils, som var bror til Torkil, hadde tilhold i Savalen. Savalen ligger på vestsida av Glomma i Tynset kommune, ca. 50 km sørvest for Hommelfjellet der Torkil hadde bygsel. Opplysningene om Nils er sparsomme. Det står i dokumentet at bøndene hadde funnet samene ikke lenger enn 2 ½ «små mil» fra Tynset, og at de hadde ranet 100 rein fra samene «fordi de ikke kunne få dem vekk fra skogene deres på annen måte». Denne flokken tilhørte trolig Nils og hans gruppe. Men vi vet ikke hvor mange rein de hadde totalt. Det kan derfor godt være at Nils hadde like stor flokk som Torkil. Vi vet heller ingenting om hvor mange familier som tilhørte Nils' sijte.

Disse kildene dokumenterer at det på midten av 1600-tallet var minst to samebyer i Nord-Østerdal på midten av 1600-tallet. Når vi kan si minst to, er det fordi at stattholder Hannibal Sehsted i 1643 sendte klage på samene på vegne av allmuen i *hele Østerdalen*. Og både Os og Tynset der henholdsvis Torkil og Nils hadde tilhold, var vel like lite da som nå regnet som *hele Østerdalen*. Dessuten tilsier funnet av en runebommehammer i Rendalen datert til middelalderen, at det må ha vært en samegruppe som hadde tilhold i disse traktene på den tida (Fjellheim 1999: 45–46).

Samenes nærvær i Østerdalen i 1660-åra må dessuten ha vært både kjent og anerkjent av myndighetene. På gården Trøan som er en gammel skysstasjon i Vingelen, er det funnet et doku-

ment som forteller at samene Morten og Joen leverte tre reiner til fogden på Borg sør for Elverum i juni 1660, og at de etterpå fikk to hester av skysskafferen for å komme seg tilbake til Røros (Dok. 9 i Fjellheim 1999).

En dåp i Røros kirke:

Ifølge Røros kirkes eldste kirkebok (1691–1700) bar i mars 1692 samene Nils en sønn til dåpen som fikk navnet Israel. Mot jul samme år ble en samejente døpt Lucia; i april 1693 fikk lille Nils Mortensen en datter døpt Nils, og i januar 1700 ble Niels Israelsens datter døpt Lisbeth. Men Bergsland mener det slett ikke er sikkert at alle samer bar barna sine til dåpen på den tida, for ennå 20 år senere fant Thomas von Westen at samene holdt fast ved sin gamle religion (Bergsland 92: 81).

4.6 Samer øst for Femund–Lappvollen

Ved Grövelsjöen rett øst for Elgå finnes en grasbevokst åpning i skogen som kalles Lappvollen. Lappvollen ligger helt inntil norskegrensen bare ca. 25 km øst for Femund. Der ble det i september 1998 gjort en arkeologisk undersøkelse av en *aernie* (ildsted) med oval form som arkeologene definerer som samisk, og som måler 1,1 x 0,75 m. En bit trekull fra *aernie* ga kalibrert alder mellom 1040 og 1300. Men dateringene viser vedens alder og ikke plassens brukstid, og kunne være tatt fra gamle trær og stubber som kan oppnå høy alder i fjellnær skog. Det betyr at boplassen sannsynligvis er yngre.

Men i et område som ble undersøkt i tilknytning til ildstedet, ble det gjort flere funn av metallgjenstander, bl.a. en blykule som var allment brukt på 1600-tallet og som i denne sammenhengen er spesielt interessant. Det vil nemlig innebære at det var en samegruppe også øst for Femund på 1600-tallet. Arkeologene skriver i sin rapport bl.a. at «Kulturmiljön Lappvollen kan betraktas som en sydlig utløpare av ett äldre samiskt kulturlandskap längs den skandinaviska fjällkedjan» (Aronsson/Hedman 1999).

Johs. Falkenberg (1983) fikk under sitt feltarbeid i Rørostraktene i 1940-åra høre at den gamle samebyen i dette området ble kalt for Svahken sijte, men fant ingen som kunne gjøre rede for de nøyaktige grensene for denne samebyen. Falkenberg mener at det muligens bare var sommerbeiter på norsk side av grensen, mens vinterbeitene lå i Sverige.

4.7 Fangstbasert og nomadisk reindrift nord for Driva

I 1706 engasjerte kong Fredrik IV Paul Resen til å foreta undersøkelser om samene i Norge. Resen foretok en reise som varte ett år. Etter endt reise la han fram to «relasjoner» for kongen. Den 3.2.1708 skrev Resen et brev til kongen der han gir to eksempler på hvordan samene ble trakassert. Ett av disse eksemplene gjaldt sørsamer.

I dette brevet får vi først vite at det for «nogen tid siden» var samer nord og nordvest for Driva, og at disse samene hadde «mangfoldige» reinsdyr. Deretter får vi en detaljert beskrivelse av at noen personer fra bygda «rottet» seg sammen og stjal samenes penger, sølv og kobber. Ved hjelp av bjøllereinen fikk de også med seg tamreinflokken som samene hadde.

Vi får ikke vite nøyaktig når dette skjedde, bare at det hadde hendt «for nogen tid siden». Men de mange detaljene i beretningen om bl.a. bjøllereinens funksjon i flokken, virker svært troverdige. «Nogen tid siden» i 1708 betyr sannsynligvis en gang på 1600-tallet, og muligens i siste halvdel av dette hundreåret. I så fall skjedde dette overgrepet omtrent samtidig med bøndenes forsøk på å jage brødrene Nils og Torkel Mortensen og deres «selskap» fra Nord-Østerdalen. Til og med måten det foregikk på har klare likhetstrekk. Også her røver bygdefolket med seg tamreinflokken til samene, slik de gjorde i Savalen med flokken til Nils, og Savalen ligger faktisk bare ca. 50–60 km øst for Driva.

Det tyder ellers på at det var villreinfangsten som lå til grunn for konflikten også i disse traktene, og at det enten var folk fra Oppdal eller Romsdalen på Nordmøre som sto bak aksjonen pga. godt «skiotterie af disse vilde Reinsdyr». Ifølge Resen har det aldri bodd samer i disse fjella etter at dette skjedde. Det innebærer i så fall at bygdefolket oppnådde det som sikkert var hensikten, nemlig å fordrive samene fra disse fjelltraktene. Når Resen oppgir at samene hadde tilhold nord og nordvest for Driva, tyder det på at de hadde vært nord for øvre delen av Sunndalsdalføret, f.eks. i traktene rundt Gjevlivatnet. Dette området ligger for øvrig i sørenden av Trollheimen hvor det drives samisk reindrift den dag i dag.

Helt til slutt skriver Resen noe som «er vitterligt blant alle», nemlig at det siden aldri hadde vært villrein i disse fjellene. Det er også en interessant opplysning med hensyn til problemstillingen omkring overgangen fra fangst til nomadisk reindrift. At denne samegruppa hadde en tam reinflokk, må innebære at de hadde skiftet over fra fangstbasert

til nomadisk reindrift. At det «aldri siden» har vært villrein i «samme fælde», må innebære at villreinen var så godt som utryddet, og underbygger det vi har drøftet tidligere, nemlig at nomadisk reindrift ikke er forenlig med en større villreinstamme i ett og samme område (Fjellheim 1999: 36–38).

De samene Resen forteller om, kunne for øvrig være «de første Finner» som kong Christian møtte på Oppdal prestegård i 1685, og som hadde «et Rensdyr som de medførte til at Sælge» (Bergsland 1992: 36), og ifølge «finnemanntallet» fra 1686 var det en som blir kalt «Niels Find» som betalte skatt i Oppdal (Olsen 1998: 153).

4.8 Svenske samebyer på 1600-tallet

Skal en danne seg en bredere forståelse av situasjonen på 1600-tallet i det sørsamiske området, bør en også se på forholdene på svensk side. Som kjent ble ikke den endelige grensa mot Sverige fastsatt før i 1751. Professor Knut Bergsland har laget en grundig redegjørelse for 1600-tallets samiske skattefjell på svensk side i sin utredning for Same rettsutvalget også hva gjelder grenseområdene i Rørostraktene, som vi nedenfor gir et kort sammendrag av (Bergsland 1987: 229 ff, Bergsland 1992: 74 ff).

I 1646 fikk Jämtlands første svenske landshøvding Hans Strijk på Sunne prestegård besøk av de to samene «Mårthen Jonsson finnekung uthj Lappefjällen» og «Thomas Jonsson fiellde Lappe» som ville fornye de «Frijheetz breef» de hadde fått «opå sine fiäller» resp. «opå sin Marck» av «Hans K. Mtt i Dannemarch betiänte» [sannsynligvis sammenheng med Brömsebrofreden og Sveriges overtagelse av Jämtland og Härjedalen i 1645]. Thomas Jonsson fikk straks sitt frihetsbrev på «Lappefjällerne i Jemtelandh» med stedsangivelser og betingelser. Men finnekongens fjell strekte seg «een deell till Herredalen och een deel til Jemteland». Derfor anbefalte Strijk finnekongen å ta kontakt med landshøvding Ivar Nilsson for det området som lå i Härjedalen.

«Finnekongens» område var i 1646 oppført som «Morten Jonsson för Sarf och Suule fjäll» (Bergsland 1987: 234). Dette er et stort område som strekker seg fra Särvfjellet i sør til «Sulfjellet» i nord. Särvfjellet ligger omtrent på høgde med Røros, og «Suule fjäll» ligger i Sul i Verdal. I 1686 het det at Morten Johansen var «lensmann over finnene».

Finnekongens område fra 1646 ble i siste halvdel av 1600-tallet oppdelt med flere brukere.

I jordeboken for 1653 står finnekongens sønn, «Joen Mårtensson för Saris och Cronones fjäll», men i 1668 heter det at han har forlatt sine fjell. I hans sted kom i 1668 Nils Jonsson, svoger av finnekongen, som bruker av «Sarijs fiähl», og i 1656 fikk Nils brev på «Täwerdalen jämte Flatrums fiället». «Täwerdalen» er Tveldalen ved Storlien, og «Flatrums fiället» er Flatruet nordvest for «Saris», så i forhold til finnekongens gamle skattefjell, var det nye skattelandet betydelig redusert i begge ender.

På 1680-tallet møter vi Jonas Torkelsson som bruker av «Flatråens fiellet». Det er den samme Jonas Torkelsen som er oppført i jordeboka Tydal for 1668–70, og som omkring 1685 fant kobbermalm i Mittåkläppen vest for Flatruet. Men på tinget i Undersåker i 1698 klaget finnekongen Morten Jonssons enke over at Jonas og hans sønn og svigersønn hadde trengt seg inn på hennes manns skattefjell Täwerdalen. I Bergsland 1987 og Bergsland 1992 vil en finne detaljerte beskrivelser av de samiske skattefjellene på 1600-tallet på svensk side.

4.9 Oppsummering og konklusjoner om 1600-tallet

Ifølge kildene må det ha vært følgende sijth (samebyer) på strekningen Tydalsfjella–Nord-Østerdal/Dovretraktene på 1600-tallet:

- 2 sijth i Tydal, henholdsvis Anders Larsens sijte (senere overtatt av Thomas Mortensen), og Larsens nabo «Thorchil find».
- 1 sijte (minst) i Holtålen (ifølge klagemål fra bøndene i 1632).
- 2 sijth i Nord-Østerdalen (Torkil Mortensen med bygsel i Hommelfjell, og Nils Mortensen vad Savalen i 1643).
- 1 sijte nord for Driva ifølge Paul Resen «for nogen tid siden» i 1708.
- 1 sijte ved Lappvollen øst Femunden (ifølge arkeologiske undersøkelser som har påvist samisk boplass datert til 1600-tallet).

Dette viser at det må ha vært minimum sju sijth i området Tydal–Dovre på 1600-tallet. De sørsamiske sijth som er kjent i detalj fra 1700-tallet, besto vanligvis av tre–fem familier (hushold) med til sammen omkring 20 mennesker med bestemte grenser mot naboene (Bergsland 1987: 276). Ut fra dette kan vi anslå at det på den tiden kunne være ca. 150 personer som var direkte knyttet til reindriften. I tillegg har vi hørt at samer kunne bli betegnet som «stripfinner». Dette indikerer at det kanskje var omkring 200 samer i dette området på den tida.

Kapittel 5

Samer i Rørostraktene på 1700-tallet

Vi har referert til Røros kirkes første kirkebok der det bl.a. heter at Nils Israelsen i januar 1700 døpte sin datter Lisbeth. Denne innførselen i den første kirkeboka på Røros i den første måneden i det første året på et nytt århundre, kunne vært en positiv begynnelse på et nytt århundre for samene i Rørostraktene. Men i stedet ble det et århundre preget av uår, krig og store konflikter med bøndene i fjellregionen.

Den første kjente skriftlige kilden fra 1700-tallet er fra 1704 da det under kongens besøk i Trondheim ifølge fogden for Strinda og Selbu «Suplicerte Een Fieldlap om ald Tydals district og langt meer» (Haarstad 92: 162 ff). Vi vet ikke hvem dette var eller om vedkommende ba om et kongelig dokument på et område som han allerede oppholdt seg i. Men den sørligste delen måtte i hvert fall omfatte Thomas Mortensens bygselland i den sørlige delen av «Tydals district» som Thomas vitnet om i 1690, og det resterende var sannsynligvis det området som fem samer skattet for ifølge jordeboka fra 1668–70. Det er også mest nærliggende å tro at samene som oppsøkte kongen, var etterkommer etter noen av disse.

I 1706 ble samene Nils Nilsen stilt for retten i Selbu anklaget av samene Torkel Mortensen for å ha slått i hjel hans bror som gjette deres far Mortens rein på fjellet mellom Tydalen og Jämtland. Bergsland antyder at dette kan ha vært Morten Torkilsen fra skatteboka for 1668–70. I sin beretning fra 1707 skriver Resen at samene i disse grensefjella snart var på den ene, snart på den andre siden til Jämtland og Härjedalen, slik at en ikke kunne vite hvilke fogder de sorterte under. Dette innebærer ifølge Bergsland at en i norske domsprotokoller eller lignende kilder ikke kan vente å finne samer nevnt annet enn eventuelt i drapssaker eller lignende, eller som gjenstand for klager fra bønder eller andre (Bergsland 92: 84).

5.1 Den store nordiske krig

Den store nordiske krig begynte allerede i år 1700 og kom til å vare helt til 1721. Kildene sier lite om hvilke direkte konsekvenser krigen fikk for

samene. Men Hammonds beskrivelse av situasjonen for samene like etter krigen indikerer at den til dels hadde hatt fatale konsekvenser. For om tiden fra 1720 skriver Hammond bl.a. at «Finnerne betlede over alt i den Trundhiemske Egn» og at

aarligen omstrøg en Mængde Landet; de ernærede sig ved at forrette for Borgere og Bønder de allernedrigste, og av alle meest forargete Gierninger, at kastrere Creature,... Finnerne havde andre Begreber om Æren; Maven knurrede, Hestekiød stillede Hungeren: Finnerne bleve Ærede og levede vel i Fieldene, af de Penge, Dumhed, Ladhed og Overtroe betalede dem i Dalene; thi, da Nordmendene vare næsten ligesaa vandkundige som Finnerne, følgelig overtroiske (Etter Bergsland 92: 98–99).

I hvert fall er det sannsynlig at samene trakk seg unna direkte krigshandlinger og troppeflytninger som f.eks. Armfelts berømte felttog vinteren 1718–1719 da flere tusen av hans soldater omkom i Tydalsfjella, noe som medførte at det «om Vaaren efter, var til de Stæder ej fremkommendes for Stanch men der Saaes mangfoldige Ræve og vilde Rof-Fugle» (etter Bergsland 87: 233). Etter krigen fant Finnemisjonen samer i «Tydalsfjeld», men kunne samtidig fortelle at det i

fjeldene imellem Tydalen og Røros haver mand ifra Missionens begyndelse, da Krigen imellem Danmark-Norrig og Sverrig var begynt, aldeles ingen Lapper fornummet, da dog er bekendt, at i forige tiider sig adskillige Lappe-Familier endogsaa paa disse fjelde have opholdet (Skanke 1943: 28 f, Bergsland 87: 233).

Dette kan tyde på at samene på strekningen Tydal–Røros var særlig berørt. Ifølge Finnemisjonen holdt samene i Tydalsfjella i den første tida etter krigen til enten ved Øysan-vandet, Essandsjøen eller «Honddalen» [Handölsdalen] på svensk side, og samene i Meråkerfjella holdt til i Regsdalen «Østen for Nedkja-field paa grentserne mod Jemteland» (Skanke 1943: 28, Bergsland 87: 248). Bergsland mener at både «Honddalen» og «Regsdalen» må ha hørt til «Tafweldahls skattelappfiell» som samene Anders Mårtensson i 1734 hadde

skattet til Undersåker siden 1720 (Bergsland 87: 248).

5.2 Samer i Nord-Østerdal på 1700-tallet

Den 18. mars 1724 skrev Thomas von Westen til professor Steenbuch «at en Fin fra *Tønsæt*, foruden en fra Sælboe havde givet ham nok at bestille». Lars Nielsen var den første samene som ble kristnet i Kristiania stift («den første grøde av Christianias Stifts samers omvendelse»), og foruten han «vare 4 Finner Afgudsdyrkere der, angifne av Lars Nielsen». Dette må forstås som at det var en sjette på fem familier i Tynsettraktene i 1724, og som vi må kunne gå ut fra var etterkommere etter de tidligere omtalte samene som 60 år tidligere var ved Savalen og i Hommelfjellet. Lars Nielsen anmodet Thomas von Westen om å omvende de andre samene i Tynset og Christianias stift også, spesielt kona og barna. Men biskopen likte dårlig at det fantes hedninger i hans stift, og nektet von Westen å reise (Bergsland 1992: 100).

Den 24. oktober 1743 utstedte fogden over Solør, Østerdal og Odal en bygselkontrakt på et område ved Sålekinna til samene John Thomesen, Nils Larsen, Anders Nielsen og Henrik Nielsen på strekningen «*Fæmunden til Siletjernet*», derfra til *Glaføken*, videre til Graahøiden og siden til Fæmunden igjen, alt «paa vestre Side af Fæmunden» (Lappekommisjonen 1889: 24). Det kan se ut som om disse samene kom fra Tydal, men om så var, visste de naturligvis at det var samer i området fra før. For som vi har sett, var det fem familier i området bare 20 år tidligere. John Thomesen og Nils Larsen ble navngitt blant de som var lesekyndige ved bispevisitasen i Tydal kirke 14. juli 1737.

John Thomesen brukte i 1735 øyensynlig et vinterbeiteområde som gjorde det naturlig å søke kirkelige tjenester på Røros. For den 17. april dette året presenterte han sin heimedøpte sønn, Thomas, i Røros kirke, med bl.a. proprietær Rasmus Finne på Røros som fadder, og den 17. januar 1737 døpte han dattera Karen også på Røros.

Proprietær Finne var også fadder da Henrik Nielsen presenterte sin heimedøpte sønn Niels i Røros kirke den 5. august 1736. Dette indikerer at Henrik hadde et sommerbeiteområde som lå slik til at det var naturlig å søke Røros kirke tidlig i august. Han kunne derfor ha hatt tilhold i *Gæbrien sjetje* om sommeren. Den samme Rasmus Finne bisto for øvrig Schnitler i hans arbeid med grensekommisjonen i 1740-åra. Av fadderskapet går det fram at Finne må ha kjent samene godt, og derfor

var det sannsynligvis han som engasjerte Nils Larsen og brødrene Henrik og Anders Nielsen som skysskarer for Schnitler nordover fra Tydal til Meråker den 30. april 1742. Anders døde i 1755, 70 år gammel, og ble begravd fra Tolga kirke. Kona hans hette Sigrid Hansdatter og døde i 1787, 80 år gammel. Nils var gift med ei som hette Lisbeth. De hadde en heimedøpt sønn, Lars, som ble presentert i kirka i 1746, og en annen sønn som ble døpt Anders i Røros kirke i 1755 (Fjellheim, P. 1983: 81).

I 1768 ble bygselen fornyet av Anders Nielsen sammen med sønnene Jonas og Nils Andersen og Israel Henriksen. Som vi ser er verken Nils Larsen eller noen av sønnene hans med på bygselen denne gangen. Det er heller ikke John Thomesen eller noen av hans etterkommere.

Begge Andersenbrødrene ble betraktet som rike og ble derfor kalt henholdsvis Rik-Jonas og Rik-Nils. I 1781 bygslet Nils et område som lå vest for det opprinnelige bygselområdet, og etablerte der sin egen sjetje. Nils ble gift med Kari Thomasdatter i Tolga kirke i 1776. De fikk døtrene Sigrid (1777) og Lisbeth (1779), og sønnene Anders (1783) og Thomas (1785). Kari døde i 1790. Nils giftet seg på nytt i 1793 med Ane Catrine Larsdatter. Brødrene prøvde å sikre sine rettigheter ved å kjøpe fast eiendom. I 1779 kjøpte Jonas en strekning i Svartdalen av oppsitteren på Holøien for 16 riksdaler, men bare fire år senere overdrog han eiendommen til oppsitteren igjen. Det virker litt merkelig, og det er grunn til å undre seg over om Jonas foretok disse transaksjonene frivillig, for det oppstod etter hvert mange tvister i området. Lappekommisjonen oppgir at Jonas også skal ha eid Røsjødalen (Fjellheim, P. 1983: 84).

I 1795 kjøpte Jonas seterhus og havn i nordre *Spekedalen* for 12 riksdaler, og i disse traktene finner vi stedsnavn som *Finnroa*, *Finnroan*, *Finnrokampen* og *Finnrobekken* (Løvv 1991a: 12). I 1797 kom det i stand en ny overenskomst mellom Jonas og oppsitterne på Holøyen som gikk ut på at Jonas skulle ha rett til havning i *Svartdalen* annet hvert år. Men det oppstod nye tvister, og etter en rettssak ble Jonas i februar 1801 dømt til å betale både mulkt og omkostninger (Lappekommisjonen 1989: 26).

Den 27. juli 1799 fikk Jonas Andersens sjetje besøk av Thomas Robert Malthus som gir en lengre skildring av dette besøket i sin *Reisedagbok fra Norge 1799*. Jonas var da 62 år, og kona Sophia Maria Andersdatter 52. Begge sønnene og de fire døtrene var heime, foruten en svigersønn og tre barnebarn. Det var den nest eldste dattera, Andrea, som giftet seg med Anders Thomassen i Tolga kirke i 1790.

5.3 Strekingen Røros–Tydal/Selbu/ Meråker på 1700-tallet

I 1720 skrev Jens Bloch (1692–1737) som hadde vært misjonær i Finnmark 1716–1719, til Finnemissionen og tilbød seg «at forrette Missionarii Tjeneste – udi Omkredsen af Sælboe Kald, hos Finnerne, udi Tydalens Meragers, Holtaalens og Røros Fielde», hvilket han også gjorde i seks år som sin fars kappelan, til han i 1727 etterfulgte faren som sogneprest i Selbu (Hammond 1787: 739 ff, Bergsland 87: 248).

I 1733 fikk biskopen av «Finneskolemesteren» i Tydalen forklart «at der vare icke fleere Finner i Tydalen end 8te familier, som alle næsten vare gamle følch, fattige, og vankundige». Men fra sin visitas i Tydals kirke den 14. juli 1737 skrev biskopen: «De omboende Finner vare til stede, skjønt de fleste vare bortflyttede fra Tydals fioldene – Nogle til Jemteland – Nogle til Brechen ved Røraas – Nogle til Merager.» (Trondhjems biskop, visitasprotokoll for aarene 1732–1770, Statsarkivet i Trondheim, Bergsland 87: 248–249).

5.4 Seterbruk på gamle trøplasser – konflikter med jordbruket

Mange klager fra samene:

Som vi har omtalt tidligere, dreide konfliktene på 1600-tallet seg i første rekke om fangst på elg og villrein. Fra 1700-tallet får vi en konflikt mellom reindrif og jordbruk. Årsaken til denne konflikten var først og fremst knyttet til de mange trøplassene samene hadde i sine respektive basisområder. I slike basisområder ble det bl.a. bygd trøer hvor reinen ble melket og merket. Men reinen kunne ikke holdes for lenge i et slikt basisområde, fordi grasen i nærheten etter hvert ble nedbeitet, og fordi en trøplass etter ei tid med intensiv bruk blir opptråkket, skitten og utrivelig både for dyr og mennesker. Intens bruk av ei trø over lang tid kan dessuten påføre reinen sykdom. Det var derfor nødvendig å skifte både beiteområde og trøplass flere ganger i løpet av en melkesesong, som normalt varte fra slutten av juni til begynnelsen av september. Samene vendte tilbake til de samme basisområdene år etter år i et årlig repeterende system. Når reinen hadde tråkket rundt i ei slik trø i en periode hver sommer noen år, ville jorda bli både gjødslet og bearbeidet. Dette var sannsynligvis en grundigere bearbeiding og gjødsling av jorda enn bønderne hadde på sine setervoller og gårder på den tida. Ja, det er slik at gamle trøplasser som vi vet

med sikkerhet ikke har vært brukt i reinnomadismens dager, fortsatt skiller seg ut som grønne oaser i Røroslandskapet (Fjellheim 1999: 116).

Bøndenes store interesse for den frodige grasveksten på disse trøplassene er beskrevet i en rekke kilder både på 1700- og 1800-tallet. Schnitler fikk høre av tydalssamene Nils Larsen, Anders og Hendrich Nilsen allerede i 1742 at

.... naar Finnerne i Fieldalene nogle aar kan have haft Sit tilhold med deris Reendyer, og dermed frødig-giordt, eller bemøeget det Støkke græs-land nogen Stædz imellem fioldene, Saa derefter voxer godt Græs; Saa vil een del bønder tilEigne Sig det Støcke græs-land til deris Egne Creaturer, og viiser Finnen der fra (Schnitlers prot. I: 63).

Året etter Schnitlers undersøkelser i Rørostraktene, den 18. mai 1743, skrev oberst Jobst Conrad Rømeling, som var leder for grenseoppmålingen mellom Sverige og Norge, et brev der han skildrer hvordan bøndene

med deres sætre gaer viden op i Fielddalene, da de benøtter sig saaledes af de Dale som Lapfinnerne med deres Reensdyr haver opgiødet og giort frugtbare til Græsvext (Løøv 1989).

Den 10. oktober 1788 skriver fogden Hiort et brev til amtet der det bl.a. heter at Iver Bersvendsen

havde for et par Aar siden Egenmægtig anmasset sig nogle Slotter i en af Finnernes Bøxel Strækninger, og der uden Tilladelse opprettet sig en Sætter ... (Løøv 1989)

Thomas Robert Malthus, som besøkte samene i Tolga i 1799, kunne bl.a. fortelle

... at naar de hadde gjødslet et stykke jord med sine reinsdyr, ble de straks jaget bort fra området.

Bildet er entydig innafor hele det Røros-samiske området, fra Tydal i nord til Tolga i sør, nemlig at det på 1700-tallet etter hvert ble et sterkt press fra bøndenes side mot samenes trøplasser som reinen «haver opgiødet og giort frugtbare til Græsvext». Oberst Rømeling gir også i sitt brev til kongen i 1743 en del av forklaringen på hvorfor dette skjer, nemlig fordi:

Almuen tileigner sig Fieldene, som en Alminding deres Gaarde tilhørende, og paastaaer at have Rettigheed til enten at tillade eller negte Lapfinnerne at boe sammesteds. Aarsagen, som Bønderne, fornemmelig de i Tydalen, angiver, bestaar deri, at bemeldte Tydal ikke er over 3 Miile fra Fieldet beliggende, og aarlig

skal tilvoxe i Folkemengde, saa at bøigde Markerne i sig self, efter deres sigende, derover efter Haanden bliver knappe og trange, hvorfor de efter Haanden gribe videre om sig ... (Løø 1989).

Det oberst Rømeling her korrekt observerte og beskrev, var en ekspansjon av jordbruket «viden op i Fielddalene». Denne ekspansjonen skapte grunnlaget for en konflikt mellom samer og bønder i Rørosområdet som kom til å vare helt inn i vår tid. Rømelings beskrivelse samsvarer da også godt med det kildematerialet som finnes om framveksten av setrer og gårder i Rørostraktene fra slutten av 1600-tallet, og som fortsatte utover på 1700- og 1800-tallet (Fjellheim 1999: 117–118).

5.5 Gruvedrift med sterk ekspansjon i jordbruket

Den sterke ekspansjonen av jordbruket inn i de samiske bruksområdene har sammenheng med etableringen av Røros kobberverk i 1644. Omkring 1760 skrev en misjonær at det var noen få samer i Tydalsfjellene som lå i Selbu prestegjeld, men

der er endnu et præstegjeld syndenfor i lige linje av Selbo oppe i landet heder Holtaalen. I det districtes fielder har og i forrige tider ligget lapper, men siden Røraas kaaberwerk (som ligger synderst i det district mod de Syndenfieldske grenser) blev optaget og bønder tid efter anden har fløttet alt længer og længer øster op i dalene for at rydde sig jorder og gaarder, ere lapperne tid effter anden blevet alt ferre og ferre (Bergsland 1992: 99).

Ved en landsomfattende matrikulering i 1667 ble følgende bruk skyldsatt: Rugeldalen, Tamnes, Bakken, Sølandet og tre bruk i Brekken, nemlig Østgård, Midtgård og Nordgård Brekke. Men i 1688 foretok lagmann Dreier en enda mer omfattende matrikulering av «Rødnings Pladser og Engesletter». Foruten noen registreringer sør for og omkring kobberverket, registrerte han bruk ved Sandneset, Bekkosen, Tamneset, Sølandet og Borgosen ved Brekken, og videre i Feragen, Hitterdalen, Djupsjølia og Stikkilen. De aller fleste av disse er enten setrer, engslåtter eller «Lycher» (Haarstad 1992: 75).

I 1669 laget Gauldalsfogden en nøye spesifisert matrikkel der både engsletter, slåttemyrer og setervoller er lokalisert med navn. Haarstad (1992: 73) karakteriserer denne oversikten som en «utmerket kilde til bruken av Rørosvidda noe etter midten av 1600-tallet». I denne oversikten er det

ingen engsletter, slåttemyrer eller setervoller i eller ved noen av de kjente samiske basisområdene i *Gåebrien sijte*. De setervollene som er nevnt i matrikkelen fra 1669, ligger i Killingdalen, Moldingdalen, Rugeldalen, Riskletten, Langen (ved Feragen) og Hitterdalen, og de aller fleste ligger rundt Aursunden. Det er ikke oppført setervoller ved samenes kjerneområde og basisområder verken i Vauldalen, Hyllingsdalen, Ridalen, Møsødalen eller traktene rundt Holtsjøen og Grønsjøen nord for Kjølifjellet.

Etter ei tid ble seterbrukene omkring Aursunden selvstendige gårdsbruk, og ut fra disse gårdene ble det etter hvert etablert setervoller og utmarksslått inn i de samiske kjerneområdene, f.eks. ved Hyllingen, Rien og i Ridalen. Mange av setrene ved Aursunden var ålbyggsetrer. Etter hvert som disse ble selvstendige bruk, måtte ålbyggene se seg om etter nye setertrakter. Mange ålbygger fant slike bl.a. ved Riasten, som vi senere skal se både var et viktig kjerneområde og basisområde for reindrifta. De første setrene ved Riasten var sannsynligvis Rønnigsetra og Langelandsvollen som ser ut til å ha blitt etablert omkring år 1700.

Det finnes i hvert fall god dokumentasjon på at det ikke var setrer ved Riasten før 1690. I den forbindelse referer Fjellheim (1999: 114) til J. Fyrens kart fra 1690 (Statens kartverk nr. 15). På dette kartet er det avsatt en vei og tre setrer langs nordsida av Aursunden, nemlig Naustervoll, Sulus og Snæckerwollen. Videre finner vi fire gårder i Brekken, og to setrer sør for Hyddas utløp i Glåma et par km nord for disse gårdene. På vestsida av Rien ligger det tre setrer, nemlig Volvollen, Brynildsvollvoll og Storelvollen. Veien videre er tegnet langs østsida av Riasten over til Stugusjøen, der det er markert en seter øst for sørøstenden av sjøen der grenda Stugudal i dag ligger. Killingdalgruve er avmerket på kartet, men det er ingen setrer verken i eller i nærheten av samenes sentrale basisområde på nordvestsida av Riasten der det 100 år senere kom til store konflikter mellom samene og setereierne (Fjellheim 1999: 144 ff).

5.6 Klageskriv fra samene ved Riasten i 1794

Den 23. desember 1794 tok samene Thomas Christian Nielsen kontakt med ålbyggen prokurator Mons Lie (som senere ble politimester i Trondheim) for å få hjelp til å lage et klageskriv til amtet ved stiftsamtmann Fjeldsted. Brevet ble skrevet på vegne av tolv samefamilier som «boe i Fjelds-

trækningerne ved Røros og Tydahlen». Grunnen til klagemålet fra samene var

at en Deel av Bønderne i de senere Aar har foretaget sig adskillige lovstridige og voldsomme Handlinger mod Finnerne; thi paa Steder i Fjeldene, hvor vi bestandig har havt vore Sommerboliger, og hvor der av Rensdyrgjødselelen nu voxer godt Græs, vil Bønderne bortjage os fra, under Trudselen af, at de vil nedskyde vores Dyr – ja undertiden komme de og til vore Boeliger i Fjeldene – og uden Aarsag borttager, hvad vi Eier, hvorom vi kunne skaffe mange Beviser.

Sitatet gjør oss kjent med en konflikt som tydeligvis har pågått i flere år. Denne sommeren må det ha gått svært dramatisk for seg oppe ved Riasten, for lenger nede i klageskriftet heter det at

Bønderne fra Rønningen, Grønlie og Gjære i Aalen, kom næstafvigte Sommer til Lapfinnerne, som havde sine Boeliger ved Riasten, og der, medens Finnerne tillavede Reensdyrost etc. slog Maden ned og borttog Finnernes Kobberkjedler m.v. (Reitan 1936: 115–117, Fjellheim 1999: 435–436).

Klagen fra samene i 1794 som ålbyggen Mons Lie hadde ført i pennen for dem, var datert 23. desember. Allerede dagen etter, selveste juleaften 1794, skriver fogden en kommentar til klageskrivet der vi bl.a. får vite at Jon Mortensen og Thomas Larsen hadde oppsøkt fogden på siste sommerting og beklaget seg over det som hadde skjedd ved Riasten denne sommeren. Fogden hadde også innkalt bøndene, som ikke kunne benekte det som hadde skjedd. Det eneste de kunne forsvare seg med, var at dette var den eneste måten å få fjernet samene på. Samene fikk tilbake kobberkjelene som bøndene hadde frarøvet dem. Til slutt ga fogden beskjed om at både bønder og samer for framtidige måtte «holde sig fra at fornærme hinanden».

Bare 6 dager senere, den 29. desember 1794, utferdiget stiftsamtmann Fjeldsted en «resolusjon» (Fjellheim 1999, bilag 1). Tematisk er resolusjonen todelt. Den første delen er generell og gjelder alle samene i Rørostraktene. Her får vi vite at kronprinsen av Danmark/Norge allerede i 1788 nådigst har «befalt» at samene i Brekken, Ålen og Tydalen skal leve i fred med sin lovlige gjerning, og at de ikke må jages eller fordrives fra «Sted til andet med deres Reen», og videre at alle som beviselig har gjort «nogen ond eller voldsom Medfart mod Finnerene», skal straffes. Det betyr at kronprinsen på sin reise i Norge allerede seks år før de omtalte episodene i 1794, er blitt gjort kjent med at samene i

Rørostraktene var utsatt for trakassering og overgrep.

Videre henviser amtmannen i sin «resolusjon» til «Grændse Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill». Dette var som kjent et dokument som ble utarbeidet i forbindelse med grenseforhandlingene mellom Norge og Sverige i 1751, den såkalte lappekodisillen, og som ble tillagt samme status og gyldighet som selve grensetraktaten. Lappekodisillen var for øvrig den første og eneste statlige reguleringen av samenes reindrift inntil vi fikk den såkalte «Fælleslappeloven» av 1883 (Severinsen 1998: 9). Samerettsutvalget karakteriserer lappekodisillen som en gjensidig garanti fra nasjonalstatene, der den norske og svenske staten påtar seg et felles ansvar for å sikre samenes rettigheter og eksistensgrunnlag (NOU 1984: 168–169). Professor Israel Ruong skriver i sin bok *Samerna* i 1969 at lappekodisillen utgjør et livsviktig dokument, og at den er et slags «frihetsbrev för samerna» i Norge og Sverige (Diedut nr. 3/1998: 187).

Den første delen av amtmannens «resolusjon» fra 1794 er tydeligvis utformet med referanse til lappekodisillens § 10 der det bl.a. heter at

Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige ...

Videre i samme paragraf heter det at samene skal ha rett til

at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv, da de venligen skal imodtages, beskyttes og hielpes til Rette ...

Når kronprinsen i sin «befaling» refererer direkte til lappekodisillen, innebærer det naturligvis at samene i Rørostraktene i 1780-åra også skulle være beskyttet av denne traktaten etter «gammel Sædvane», og at de derfor også skulle «nyde den billige Rett at opholde sig med deres Reen og Folk udi de Fjeldstrækninger inden Tydalen og Guldals Fogderie, hvor de ere Føde og opdragne», som det heter i «resolusjonen».

Den andre delen av resolusjonen begynner slik: «Derimot bør Lappefinnerne fra sin Side (...) vogte sine Dyr saaledes, at de ikke indkommer paa nogen Mands lovlige bøxlede eller eiende Sæter eller Høeslaatter, da de i saa Fald bør erstatte den Skade ...» Dette går på samenes erstatningsplikt, og henspiller nok på lappekodisillens § 16 hvor det heter at samene må ta seg i akt:

at de ikke ved deres Flytnings Færd gjøre landets egne Indbyggere nogen Skade, enten Vinter eller Sommer, paa Skoug, Ager eller Eng,

Multe-Bær eller Hiort Ron-myrrer eller noget andet, under Straf efter Loven; og bør Skaden strax erstattes efter uvillige Mænds kiendelse.

Her ser vi at lappekodisillens «Ager eller Eng» i amtmannens «resolusjon» er blitt til «Sæter eller Høeslaatter». Det er tydeligvis en tilpasning til de lokale konflikter i Rørostraktene, men det er unektelig en viss forskjell på åker og eng, og bygglede setervoller og utmarksslått. Særlig når disse er lagt på eller ved samenes gamle trøplasser og boplasser. Resten av «resolusjonen» dreier seg om de konkrete trakasseringene av samene ved Riasten i 1794.

5.7 Oppsummering 1700-tallet

1700-tallet ser på mange måter ut til å ha vært en svært vanskelig periode for samene i Rørostraktene. Den store nordiske krig begynte allerede

ved århundrets begynnelse, og varte i 21 år. Kildene indikerer at samene pga. av krigen en periode var mer eller mindre fraværende på strekningen Tydal-Røros. Omkring 1720 skriver Hammond bl.a. at «Finnerne betlede over alt i den Trundhieske Egn», men like etter krigen fant Finnemisjonen samer i Tydalsfjella.

I 1724 forteller von Westen om samer på Tynset som nok er etterkommere etter dem som vi vet var der i 1660-åra. Både i 1743, 1768 og 1781 får vi vite at samer bygles i Tynsettraktene, og i 1799 får Jonas Andersen besøk i sin sijte av Malthus.

Fra midten av 1700-tallet får vi høre om en stigende konflikt med bøndene som etablerer seter-plasser på mange av samenes trøplasser og boplasser. Denne konflikten toppe seg til regelrett «finnejaging» ved Riasten på slutten av 1700-tallet. Det er få holdepunkter for å anslå hvor mange samer som hadde tilhold i Rørostraktene, men vi får vite at det i 1794 var tolv samefamilier som «boe i Fjeldstrækningerne ved Røros og Tydahlen».

Kapittel 6

1800-tallet – konfliktene forsetter og forsterkes

6.1 1801 – ny klagesak fra samene ved Riasten

I 1801 fremmet samene ved Riasten en ny klagesak for myndighetene. Mens samene lå ved Riasten denne våren hadde det, som i 1794, kommet noen ålbygger opp til boplassene deres, og nå var også lensmannen med. Denne gangen ble det ikke bare øvet vold mot samene i form av «Hug og Slag», men gammene deres ble også brent (Dok. 5).

På «Amtets Ordre» foretok sorenskriveren og to «Lavrettesmænd» et såkalt preliminært (foreløpig) forhør av partene den 7. august i 1801. Den første samer som forklarte seg for retten i 1801, var Morten Olsen. Han begynte med å fortelle at han nå (7. august) lå omtrent $\frac{3}{4}$ mil fra Riasten, og at han for 14 dager siden

fløttet saa høyt op fra Kjeraaedahlen hvor Slaatter gives og hvor han til denne Tid har opholdt sig», og hvor han hadde «sin Kaaje» som setereierne «skulde have opbrænt.

Det var også trøer i området, fortalte Morten, men de hadde han ikke brukt den våren. Derimot mente han at Thomas Larsen, som også var den som eide trøene, hadde brukt dem denne sommeren «imedens Græsset spirede».

Thomas Larsen sto deretter fram og fortalte at han nå lå med sin drift mellom $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ mil fra «Riastaasen», og at han også hadde flyttet dit fra Tjerrådalen. Hvert år tok Thomas materialer fra skogen for å vedlikeholde trøene, og trøene hans lå ca. $\frac{1}{2}$ mil fra «Sæterhuset», og såvel han «som hans Forfædre» hadde «haft sit Tilhold her». Opplysninger både fra 1794 og 1801 tyder for øvrig på at Thomas brukte å oppholde seg ved Riasten utover sommeren, for i 1794 må udåden ha foregått etter at melkesesongen var kommet i gang, vanligvis fra sankthans og utover. For Thomas Larsen var en av klagerne også i 1794, og i denne klagen heter det at bøndene kom «medens Finnerene tillavede Reensdyrost». Thomas avsluttet sin forklaring med å fortelle at «Lensmanden og Consortes [likesinnede]» hadde brent opp gammene hans (Dok. 5, Fjelheim 1999: 93 ff). Den siste samer som sto fram med klagemålet sitt for retten i 1801, var

Torkil Thomassen. «Saavidt han kan skionne» lå han nå ca. $\frac{1}{2}$ mil fra Riasten, dit han kom for ca. 8 dager siden. Også han forteller at han hadde kommet dit fra «Kjeraadahlen», noe som kan tyde på at både Morten, Thomas og Torkil hadde holdt til i samme trakt før de kom til Riasten, slik de tydeligvis også til dels gjorde da de ble oppsøkt av bøndene ved Riasten denne våren.

Gaulhåen - et gammelt, sentralt samisk basisområde:

I klagemålet fra 1794 opplyser samene at de var «10 Familier i Fjeldene ved Sælboe, Tydalen og Aalen» pluss «2de benævnte nærmere Røraas ved Hyllingen og Krus-sjøen».

Det er nærliggende å tro at de navngitte personene bar fram klagemåla på vegne av hvert sitt lag med til sammen 10 familier, og at alle disse fire laga, hvert lag med to til fire–fem familier, delvis oppholdt seg ved Riasten samtidig, delvis til forskjellige tider i løpet av sommeren i kortere eller lengre perioder.

Ut fra samenes forklaringer i 1801 har vi sett at de hadde boplassene og trøplassene sine på strekningen Søosen–Riasten øverst i Gaulavassdraget. I en rettssak mellom samer og bønder i 1888 fortalte Ole A. Kant, født 1815 i de samme traktene, at nemlig i Syas dalføre, Gauldalen og ved Riasten kunne han påvise minst 20 gammetufter på ti–tolv forskjellige steder, uten at noen av bøndene benektet dette eller forlangte at Kant skulle påvise disse tufene i terrenget (Dok. 2, 3 og 4, Fjelheim 99: 33 ff).

Dette viser tydelig at samene var tungt etablert med boplasser og trøplasser i området Gaulhåen–Riasten i 1794 og 1801. Hvor mye rein de hadde til sammen, er ikke godt å vite. Men etter datidens forhold ser det ut til å ha vært betydelig. Det blir oppgitt at Ole Thomasen hadde 700–800 dyr i 1801. Sannsynligvis var dette samlet reinantall for hele «laget» hans. Dersom de tolv familiene til sammen utgjorde fire «lag» med tre familier i hvert lag med omtrent like mye rein i hvert lag, hadde de omtrent 3000 dyr til sammen.

Fra naturens side var dette det ideelle basisområdet i reinnomadismens dager. Boplassene og trø-

plassene lå lunt til i skogbandet, og med frodig grasland i alle retninger. Bjørkeskogen ga livd, og her fantes høvelige byggematerialer både for gammer og trøer, og veien var kort til gode fiskevann. Fra boplassene var det heller ikke langt til en eller annen snøfonn i Kjølifjella, for på varme dager med sol og insekter kunne det bli utrivelig å oppholde seg i skogbandet både for folk og dyr.

Det samiske navnet på Kjølifjell er *Gåebrie* (derav *Gåebrien sijte*). Ordet er det samme som i nordsamisk *goarvi* som betyr 'utoverhengende hvelvet kant av jord, berg eller snø'. Ifølge professor Bergsland er ikke begrepet kjent som terrengbeskrivelse på sørsamisk (bare om noe foldet eller krøllet, f.eks. et forfrossent hundøre). Dette innebærer at navnet må være temmelig gammelt ifølge Bergsland (1987: 263).

Dette lille dalføret har til alle tider ligget i trekkleia for rein, noe et større fangstanlegg for villrein langs dalen gir sitt tause vitnemål om, og Gaulhåen er sentralt også for dagens reindrift. Her og i Grønvola har samene i *Gåebrien sijte* merket kalvene sine også i dette hundreåret, og mellom de gamle gammetuftene fra reinnomadismens dager har reineierne de senere åra bygd moderne gjeterhytter og trøanlegg (Fjellheim 1999: 93 ff).

Bøndernes forklaring:

På «Administrators Forlangende» forklarte lensmannen i 1801 at han og de «øvrige anklagede» denne våren hadde kommet opp til «Riasten og Svartkiønnen, hvor de har bøklet Engesletter for der at reparere Huuse og hugge Sæterbrænne», og da hadde de truffet «Finnen Ole Thomasen som hadde omtrent 7 á 800de Dyr gaaende paa deres Engesletter». De hadde forlangt at Ole skulle flytte, noe han også ifølge lensmannen «paa Forlangende gjorde».

Men de øvrige samene hadde nektet å flytte, og hevdet at de hadde like stor rett til å være ved Riasten som seterfolket. Lensmannen nektet for at han hadde vært med på å brenne samenes gammer og ha overfalt dem med «hugg og slag». Men han vedgikk at han hadde truet med å «jage dem derfra med Magt og flytte for dem» dersom de ikke holdt dyrene sine unna de bygslede engslåttene. Samene bekreftet at lensmannen ikke hadde slått dem, men at det var Ellen[d] Ejnersen som «hadde begagnet dem med Hug og Slag». Men samene fastholdt at lensmannen hadde brent gammene deres.

Einarsen nektet også for å ha slått samene, men vedgikk at han hadde truet med det dersom de ikke ville flytte frivillig. Han innrømmet også at han

hadde kjeftet på dem og ledsaget dem på veien «da de endelig omsider flyttede ... uden dog at begægne dem med Hug eller Slag».

Lensmannen prøvde i sin forklaring å legitimere voldsbruken med at det ikke nytter «at procedere med Finner», men at den eneste måten å «hævde sine Ejendomme for disses Fornærmelse, var at jage dem bort, naar disse ikke godvillig ville erkiende hellige Rettigheder». Til slutt overleverte lensmannen en bygselseddel utstedt av «Hr. Foged Elster ... paa endeel Engesletter og Sættervolde ved Riasten og omkring ved Svartkiernen». Det siste kan ikke være riktig fordi bygselområdet til Rønningen som Ellend Einarsen hevdet rettigheter på, lå på østsiden av Riasten, mens «Svartkiernen» (som må være Tjørnvolltjørna) ligger på vestsida. Som det går fram av forklaringa, var bygselen utstedt i Ellend Einarsens navn, men lensmannen (som var gift med Ellend Einarsens mor) forklarte at han hadde «Bøxel paa samme Steder».

Til slutt avga Gjøri, som var lensmannens kone og Ellends mor, sin forklaring. Men hun hadde ikke noe nytt å tilføye.

Ifølge anklagen fra samene var det bare Ellend Einarsen, mor hans og lensmann Lien som deltok i ugjerningene i 1801. Alle disse hørte til på Rønningsetera. Det er litt rart, for samenes boplasser og trøplasser der voldshandlingene tydeligvis hadde foregått, lå på vestsida av Riasten. Rønningsetra derimot, lå på nordøstenden av Riasten der Kvila ligger i dag (Fjellheim 1999: 102 ff).

Det foreligger ingen opplysninger om at samene prøvde å reise straffesak mot bøndene for overgrepene de var utsatt for ved Riasten i 1794 og 1801. Kanskje så de det som nytteløst. Didrik Lien, som overtok som lensmann etter faren i 1794, var ikke bare på bøndernes side i konflikten, men deltok sjøl som vi husker aktivt i voldshandlingene mot samene i 1801. En kan heller ikke se at lensmannens voldsbruk fikk noen direkte konsekvenser for «lovens håndhever», men Lien skikket seg ifølge Reitan (1936: 167) dårlig som lensmann også på andre måter, og ble tvunget til å søke avskjed fra stillingen i 1809 (Fjellheim 1999: 120).

6.2 Nye overgrep på Gauldalsvidda

I etterkant av disse tildragelsene ved Riasten forsøkte Jon Mortensen, Morten Olsen og Morten Olsen Kant å flytte over til vestsida av Gauldalen. Vi vet ikke sikkert hvorfor, men trolig var det et forsøk på flukt fra problemene ved Riasten. Men denne flukten førte dem bare inn i nye tragedier. Vinteren 1810 oppholdt de seg på ei seter som

Hans Hansen Almås hadde ved Elgsjøen. På vårparten flyttet de videre sørover til Forraelva hvor de bygde seg gammer ikke langt fra Dalbusjøen. Men en dag kom 40–50 bønder fra Os opp til gammene deres, bevestret med geværer, ljåer og andre våpen. Bøndene slaktet nesten hele flokken og drev samene fra området.

Bøndene som sto bak udåden, ble tiltalt og dømt til å betale erstatning, som ved forlik ble satt til 18000 rd. Men forliket innebar også at samene måtte flytte fra området. Samene fikk dessuten liten glede av pengene. Det fortelles at han som hentet pengene i banken, drakk seg full. Eller kanskje noen så seg tjent med å skjenke han full. I hvert fall førte det til at han mistet eller ble frastjålet alle pengene, som aldri ble gjenfunnet. Slik tapte samene alt de eide. Jon, som var regnet som en velholden mann, ble helt utarmet. 200 av dyrene som ble nedslaktet ved Dalbusjøen var hans, og det var en bra flokk på den tida. Det fortelles også «at han oftere gikk og betlede helt nede paa Leinstranden» ved Trondheim (Reitan 1936: 122–125, Løøv 1991b, Løøv 1994c).

6.3 Setervoller på gamle trøplasser også på 1800-tallet

I klageskrivet fra i 1794 sier samene at bøndene kan komme og utnytte gresset på de gamle trøplassene, men samene presiserer at det i så fall må skje «efter Forening» med dem, *slik det har vært tidligere*. Men forutsetningen for dette skulle være at samene kunne fortsette sin virksomhet uhindret, og at bøndene ikke med «Slagsmaal, Vold eller nogen anden Overlast» fornærmet samene eller røvet fra dem deres «Eiendomme». Under disse forutsetningene mente samene at bøndene

fremdeles som før, efter Forening med os faa benytte sig af Slotten paa de Steder, vi har opgjødet, ligesom vi og i andre Ting (naar vi selv maa leve i Fred) vil være Bønderne tjene-stagtige i, hvad som Ret og billigt er.

Dette tyder på at setrene i utgangspunktet var etablert i en slags forståelse med samene. Men bøndene fortsatte å legge setrer på samenes boplasser og trøplasser utover hele 1800-tallet både ved Riasten og på strekningen Søsosen–Riasten, og disse etableringene skjedde i hvert fall ikke i forståelse med samene.

I vitneavhør for Høyesterett i 1888, som vi senere kommer tilbake til, kom det fram at fire–fem setervoller ble bygd på gamle gammetufter bare i perioden 1850–1875. Vitnet Ole A. Kant, f.

1815, kunne påvise gammetufter på eller like ved Solandsvollen, og hadde hørt at seterhusa var bygd på en gammetuft. Det bekreftes også av andre vitner i denne saken. Kant visste også at gammene ved Solandsvollen hadde tilhørt Anders Larsen, Torkild Kristiansen, Morten Kant og Anders Andersen. Dessuten fortalte Kant at han kunne påvise gammetufter nær setervollene både på Støvnevollen og Gjerdevollen (Jålvoll) der Thomas Larsen lå i 1801. Der har Saemien Sijte også registrert flere gammetufter. Kant var sikker på at gammene både ved Støvnevollen og Solandsvollen var eldre enn setrene. Dette erkjente også bøndene i rettssaken mot Paul Johnsen i 1888. Kant hadde dessuten hørt at husene på Renolsvollen ved Riasten var bygd på en gammel gammetuft, og uavhengig av disse opplysningene er det registrert to trøplasser ved Riasten like øst for Renolsvollen (Fjellheim 1999: 122 og dok. 2).

Forholdene ved Riasten var ikke enestående i Rørostraktene. Lappefogd Herstad, tidligere lensmann i Røros og medlem av Lappekommisjonen, skriver f.eks. i sin årsmelding for 1896 bl.a. at Storerikvollen ved Essandsjøen ble anlagt på en gammel samisk boplass og trøplass i 1830-åra.

For omtrent 60 år siden havde norsk lapp Ole Klemmetsen og flere i lag med ham koier og rentrøer netop paa det sted, hvor nu sæteren Storerikvold paa nordre side af Essandsjøen er anlagt, og hvornu en turisthytte er opført. Medens Ole Klemmetsen i 2 á 3 aar var borte fra sin koie, lod nuværende gaardbruger, Lars Larsen Østby's nu afdøde fader, Lars Østby paa samme tomt opføre sæterhuse og ryddede og anlagde sætervolden. Da lappen omsidder kom tilbage, var saavel koie som rentrøer nedrevne og borte.

Et annet sted i samme årsmelding gir Herstad klart uttrykk for hvor urimelig dette er, og skriver bl.a:

Medens lappernes trakter tid efter anden indskrænkes næsten paa alle kanter, søge de fastboende successivt at utvide sine eiendomme, idet disse passer paa og annektere hver liden plet i fjeld og dal, hvor lapper i tidligere tider har holdt til i koier og havt rentrøer og hvor jorden er bleven opgjødset efter renen.

Ja, Herstad går så langt at han foreslår at Staten burde kjøpe opp noen setervoller f.eks. i Ridalen slik at samenekunde faa et sikkert tilholdssted i den tid om sommeren lapperne ligger i sommertrakt.

Men jordbrukskoloniseringen av samenes boplasser, trøplasser og bruksområder skjedde

ikke bare i Rørostraktene. I Susendalen innerst i Hattfjelldalen, f.eks., bodde det ifølge Schnitler i 1742 «ingen uden Lap-Finner». I 1731 var det ifølge misjonens sameskole 100 samer fordelt på 21 familier i dette dalføret. De første nybyggerne kom til Susendalen først i 1820–1830 åra. I løpet av bare 20 år ble det etablert hele 23 nye gårder i Susendalen, og på slutten av 1800-tallet var samene presset bort fra alle sine basisområder med gammer, stabbur og melkegjerdar som de hadde langs østsida av Susna. Egentlig var det bare på Melkvoll at noen samer enda holdt stand til omkring 1900. I resten av dalføret måtte de gi opp langt tidligere (Fjellheim 1998a: 12).

Lignende forhold er også kjent fra Finnmark. I forbindelse med rettsoppjøret etter Kautokeino-opprøret i 1852 forklarte Erik Ulrik Grape, som hadde vært lensmann i Karesuando i 24 år, at det i hans første tjenesteår sjelden forekom konflikter mellom samer og jordbrukskolonister. Men i løpet av 1840-åra hadde klagene vokst dramatisk. Etter lensmannens syn skyldtes dette først og fremst at den norske kystbefolkningen (gjennom innvandring) hadde vokst så sterkt den siste tiden. Kolonistene hadde fortrinnsvis slått seg ned der samene fra gammelt av hadde hatt flytteveiene sine eller brukt å samle reinen på bestemte tider, og fordi at gjødsling fra reinen hadde gjort jorda der bedre enn andre steder (Zorgdrager 1997: 103).

6.4 Konflikten ved Riasten flyttes til rettsalen

Foran har vi hørt om en rekke eksempel på at setervoller ble lagt på gamle trøplasser, og at dette skapte til dels store konflikter mellom reineiere og setereiere. I mange tilfeller forsøkte bøndene med forskjellige midler å få samene fjernet fra seterområdet, slik som ved Riasten i 1794 og 1801. Og konflikten fortsatte utover 1800-tallet med flere dramatiske episoder.

Bygdehistorikeren Olav Kvikne (1942: 283–284) gjengir en episode som må ha foregått omkring midten av 1800-tallet. Samene hadde akkurat samlet reinen i trøa for å melke simlene, da det kom det settende en ti–tolv ålbygger mot dem. De ga samtidig høylydt til kjenne at samene skulle jages fra trakten. Anders Larsen Holm, 1809–1869, hørte spetaklet og skyndte seg bortover til trøa. Lars nådde fram akkurat da en bonde red inn i trøa for å spre flokken. De andre ålbyggene hadde plassert seg rundt gjerdet for å holde samene unna. Det oppstod et voldsomt slagsmål, «men ingen ble drept», fortalte Paul Johnsen, som hadde hørt om

denne tildragelsen av sin svigermor, som var datter til den samme Anders Larsen Holm.

I siste halvdel av 1800-tallet bygde Anders Støvne ei ny seter ved Søsoknippen der Thomas Larsen hadde sitt basisområde i 1801. En gang på 1870-tallet samlet Støvne en del rein inn i ei trø som bøndene hadde laget for anledningen. Det ble sendt beskjed til samene med anmodning om å komme å løse inn sine respektive dyr. Samene kom ikke, men med myndighetenes velsignelse ble dyrene solgt på auksjon. Pengene ble brukt til dekning av bøndenes utgifter og til erstatning for påståtte skader reinen skulle ha gjort på setrene. Konflikten var den direkte årsaken til at bøndene ved Riasten reiste sak mot samene på slutten av 1870-åra, for da stevnet nevnte Støvne og fire andre setereiere samene ved Paul Johnsen for retten. Saken ble behandlet i Ålen forlikskommissjon den 14. januar 1877.

Klagen gikk ut på at samene Paul Johnsen

volder os Skade paa vaare Sætervolde, Havnes-trækninger og slaatter ved Riasten, Søosen, auldalen og Killingdalen ... ved at han lader en uhyre Masse Rensdyr ... overstrømme disse strækninger i årene 1875, 1876 og 1877 (Fjellheim 1999:125 og dok. 3).

Saken verserte i rettssystemet i nær 15 år, før endelig dom falt i Høyesterett den 7. april 1892. Bøndenes påstand i 1877 var intet mindre enn at Paul Johnsen

1) Kjendes uberettiget til at lade egne og under hans Bevoktning staaende Ren beite paa Citanternes Sætervolde, Slaattemarken og Havnes-trækninger i Guldalen, Killingdalen, Søosen og Riasten. 2) At han efter et paa hans Bekostning optaget Skjøn tilpliktes at betale Citanterne Erstatning med 5 % Rente af Skjønbeløbet fra Forligsklagen for den Skade den paaklagede Beitning har forvoldts Citantere i Aarene 1875, 1876 og 1877. 3) At han tilpliktes at betale Sagens Omkostninger.

Paul Johnsen klaget på sin side over at setereiere hadde jaget reinen hans med hunder, og at noen av bøndene som gjorde dette, hadde øks med seg, uten at vitnet hadde sett at den ble brukt. Et vitne fortalte at en av bøndene hadde innhentet en reingjeter og «stødt til ham under haken», mens et annet vitne kunne fortelle at det for fire år siden kom to mann fra setrene som med hjelp av hund hadde jaget reinflokken han gjette, helt opp i Kjølifjellet.

Samtlige vitner, både samer og bønder, forklarte at etter det de visste hadde samene hatt tilhold i disse traktene fra «gammel tid». Husmann

Ingebrigt Larsen Løvøien sa f.eks. at det i disse traktene har «færdes fin med sine ren, saa langt tilbake vidnet kan mindes», og «at trakten var finne-trakt ogsaa før hans dage, ja fra gammel tid». Slike og lignende utsagn var representative også for det de andre vitnene forklarte om dette spørsmålet.

Den meste utfyllende forklaringen ble avgitt av tidligere nevnte Ole A. Kant og Anne Margrethe Bull. De uttalte seg først og fremst om samisk bruk av området i eldre tid, hvem som hadde brukt området, til hvilke tider på året samene brukte å være ved Riasten, samiske boplasser, og om seter-voller som var bygd på gamle samiske boplasser.

Ole Andersen Kant, som også var et sentralt vitne for Lappekommisjonen av 1889, var født på Grønvola (like nord for Riasten) den 8. august 1815, og døde i Tydal i 1903. Ole A. Kant kunne bl.a. navngi samene som hadde tilhold ved Riasten omkring 1830. Deretter gjør Kant rede for hvordan de forskjellige lagene flyttet i sommerhalvåret i Gæbrien sijte, og hvor de oppholdt seg ved Riasten til forskjellige tider i løpet av sommeren.

Ole A. Kant forklarte ellers at det i Syas dalføre, Gauldalen og Riasten fantes tomter etter minst 20 gammer på ti–tolv steder. Det var ingen av setereierne som bestred dette, og de forlangte heller ikke å få påvist disse tuftene i terrenget. Det ble dokumentert at fire–fem setervoller ble bygd på gamle gammetufter og trøplasser etter at Ole A. Kant hadde flyttet fra trakten, dvs. etter 1850 (Fjellheim 1999:125 ff og dok. 2 i denne).

Både samer og bønder som vitnet, sa at det ville være umulig for samene å beite med rein ved Riasten om sommeren uten at reinen gjorde skade på setervoller og utmarkslått. En 63 år gammel bonde fra Stugudal, John Johansen Stuedal, som hadde seter på østsida Riasten (i det gamle bygselområdet for Rønningsetra i Ålen), vitnet f.eks. at han anså det

umulig at færdes her med ren, uden at disse gjør skade paa sætervoldene og udslaatterne. Vidnet finder det derfor ogsaa umulig at drive rensdrift her i tiden før slaatten og saalænge høstakkerne staar, ifald finnerne skulde betale erstatning for den skade, som renen maatte gjøre.

Et annet vitne var gårdbruker Peder Olsen Stuedal, 53 år, som også hadde seter på østsida av Riasten. Han kunne huske fra han var gutt at samene brukte å gjete reinen rundt Riasten sjøl om de bodde i Tjerrålia eller ved Litlelangen. Han også anså det som umulig for samene å ferdes i disse traktene

hvis de skulle ansvare den skade renen kunde forvolde paa de sætervolde og udslaaatter som er beliggende netop i de strøg, hvor finnerne fra gammel tid har været vandt til at fare omkring med sine ren, idet skade kunde gjøres dagligdags.

En annen gårdbruker fra Stugudal, John Johansen Stuedal, 63 år, hadde tilsvarende synspunkter i dette spørsmålet.

Bøndenes hovedtalsmann i rettssaken mot Paul Johnsen m.fl. var John Reitan. Han var ikke bare setereier og part i saken, men var dessuten både ordfører og stortingsmann. Som stortingsmann var han «bondefører» og pådriver for opprettelse av Lappekommisjonen av 1889. I 1888 (samme året som det ble foretatt vitneopptak ved Riasten i saken mot Paul Johnsen der Reitan også var til stede), fremmet han et privat lovforslag der det i innledningen heter:

For at forebygge de Ødelæggelser, som Lapperne tilføier de Fastboende i Herredene Røros, Aalen, Holtaalen, Singsaas, Tolgen, Tønset, Kvikne og flere Steder ved at lade sine Rensdyrflokke vanke om paa sidstnævntes Eiendomme, tillader jeg mig herved ærbødigst at fremsætte følgende Forslag til Lov angaaende Lapperne inden Norges Grændser.

Reitan tok initiativ til flere møter med gårdbrukere, ordførere m.m., og enkeltpersoner gikk ofte veien om han når de hadde ønske om å legge fram klagemål i reindriftsspørsmål for amtmann eller departement (Berg 1990: 47–48). Rettssaka mot Paul Johnsen ved Riasten viser at han også hadde sterke personlige interesser i konflikten med samene.

Det falt dom i Høyesterett den 7. april 1892 som er gjengitt Norsk rettstidende 1892: 411–416. Paul Johnsen tapte saken og ble dømt til å betale for skade på

Sætervolde og Slaattemarken i de under Sagen omhandlede havnestrækninger i Guldalen, Riasten og Søsen forvoldt ved havning av ham dels tilhørende og dels under Bevokning havende Ren i Aarene 1875, 1876, 1877.

Høyesterett tok ikke stilling til beitetider, men førstevoterende i saken kommenterer dette spørsmålet slik:

Da Spørgsmaalet om Havneretten ikke her foreligger til Afgjørelse, skal jeg ikke indlade mig paa Spørgsmaalet om, til hvilken Tid Paul Johnsen har Ret til med sine Dyr at komme til de her nevnte Trakter. Dette vedkommer jo ikke det Høyesterett til Afgjørelse forelagte Spørgsmål. Paul Johnsen er forpliktet til at

erstatte den Skade, hans Ren gjør paa Sætervolde og Slaattermarker. Og naar Lapperne antages at have Bevokningsplikt, bortfaller jo ogsaa den faktiskste Interesse af Spørgsmaalet for Sætervoldenes og Slaattermarkenes Vedkommende.

Men som det kom fram under vitneforklaringene både fra bønder og samer, ville det være umulig å ligge med rein ved Riasten om sommeren uten at reinen gjorde skade. Derfor ble samene i praksis fradømt mulighetene til å beite lovlig ved Riasten sommerstid. Paul Johnsen prøvde å forklare retten at i det minste utmarksslåttene måtte holdes utafør erstatningsplikt, men uten å bli hørt. «Lappernes Bevokningsplikt maa ligesaavel gjælde Fjeldslatter eller Slaattermarker som Sætervolde», heter det i dommen. Høyesterett har tydeligvis lagt stor vekt på Yngvar Nielsens framrykkingsteori, for i domspremissene heter det bl.a. at

Paul Johnsen paastaar, at Lapperne i disse Egne ere de oprindelige Beboere, der af Nordmænderne trænges tilbage. Forholdet er imidlertid det modsatte. Af en Afhandling af Professor Yngvar Nielsen om Lappernes Fremrykning mod Syd i Trondhjems Stift og Hedemarkens Amt fremgaar det nemlig, at Lapperne paa sin Fremtrengen sydover i Norge i Aaret 1742 endnu ikke havde slaaet sig ned her. Bøndernes Sæterdrift og Slaattermarker i disse Fjeldstrækninger ere selvfølgelig langt ældre.

Det Høyesterett i virkeligheten her sier, er at reindriften må underordne seg jordbrukets behov fordi jordbruket selvfølgelig er «langt eldre». Dette er den første høyesterettsdommen som legger Yngvar Nielsens framrykkingsteori til grunn i spørsmålet om samenes rettigheter til land og vann i Rørostraktene.

Det ble også anført at det var mye mer rein enn tidligere i området. Dette er heller ikke riktig. Det oppgis at det var 1000 rein. Ut fra vitneavhørene i 1801 får vi vite at Ole Thomassen hadde «7 á 800 Dyr». Dersom de to-tre andre lagene hadde tilsvarende, var det minst 3000 rein som i løpet av sommerhalvåret beitet ved Riasten på begynnelsen av 1800-tallet. Under vitneopptakene kom det dessuten fram at ca. halvparten av flokken var såkalt sytingsrein som tilhørte bønder. Det er nok riktig, og bekreftes i andre kilder. Men en kan undre seg over hvorfor Paul Johnsen og de andre samene på den tida hadde sytingsrein i flokken sin. Det innebar mye ekstraarbeid for gjeterne, økt risiko for skade på eng og utmarksslåtter, og sist, men ikke minst: misunnelse og dermed økt press fra de bøndene som ikke hadde sytingsrein. Det kan ikke

være noen annen forklaring på dette enn at samene slik prøvde å kjøpe seg støtte og fred fra bøndene. To av dyra som ble slaktet ned av bøndene i flokken til Jon Mortensen og Morten Olsen m.fl. ved udåden i Os i 1811, f.eks., tilhørte Ellend Einarsen Rønningen fra Ålen som var med på å jage samene og brenne gammene deres ved Riasten i 1801. At han ti år seinere hadde sytingsrein i flokken deres, var neppe noen vennetjeneste (Fjellheim 1999: 135).

Paul Johnsen ble dømt til å betale erstatning for skader som angivelig skulle være begått i 1875, 1876 og 1877. Han hevdet at det ville være umulig å påvise eventuelle beiteskader på setervoller og i utmark som hadde funnet sted for opptil 13 år siden. Men rettens flertall hevdet at

Naar det er paa det Rene at Uret er begaaet eller Skade tilføiet, vilde det være ilde, om dette blive uten Følger ...

Men en av dommerne hadde sterke innvendinger mot flertallets syn i dette spørsmålet, og sa bl.a. at saken etter hans mening var behandlet «høyst overfladisk», og fortsatte med at

Der er underet vidnet om skadegjørende Beiting paa 10 forskjellige Sætervolde og en hel Del Slaattermarker (hvor mange og hvordan er ikke oplyst) i tre forskjellige Aar, men de nærmere Omstændigheter derved ere ikke omforklarede, ligesom flere Momenter, som efter min Mening kunde være af Indflydelse i Sagen, ikke ere medtagne under Vidneførselen. Nogen Paavisning af Stederne har heller ikke fundet Sted.

Men ingen av de andre dommerne delte dette synet. Fjellheim (1999: 125 ff) konkluderer med at høyesterettsdommen i 1892 bygger på en rekke premisser som var direkte feil, som Yngvar Nielsens «framrykkingsteori», tidspunktene for etablering av samenes basisområder ved Riasten kontra seterdrifta, uriktige beitetider for rein ved Riasten, samt påstanden om at samene ved Riasten hadde mer rein på slutten av 1880-tallet enn de hadde hatt tidligere. Det ble dessuten under rettsaken dokumentert at det var etablert en rekke setervoller på gamle samiske trøplasser/boplasser. Trakassering og voldsbruk fra setereienes side i forsøk på å jage samene fra Riasten fra slutten av 1700- og på 1800-tallet kom derimot ikke fram. Dommen innebar at det i praksis ville være umulig å beite «lovlig» med rein ved Riasten sommerstid.

Grunnsynet i 1892-dommen kom til å bli førende i rettsvesenet i konflikten mellom samer og bønder helt fram til våre dager, og bare fem år senere (dvs. i 1897) falt det ny dom i Høyesterett i

en konflikt mellom Paul Johnsen m.fl. og bønder på nordsida av Aursunden som viser det. Her henvises både til dommen av 1892 og til Yngvar Nielsens historiesyn. I domspremissene heter det bl.a. at

Hvad Sagens Realitet angaar, antager Retten under henvisning til den i Retstidende for 1892 Side 111 refererede Høyesterettssag, at den videnskabelige Forskning maa ansees at have godtgjort, at de Fastboendes Rettigheder i de heromhandlede Trakter er ældre end Lapperne.

Paul Johnsen tapte også denne saken, og her ble han ikke bare idømt erstatningsplikt for skader, men regelrett fradømt retten til å beite med rein i det området nord for Aursunden som saken gjaldt. Det er i hovedsak det samme området som samene i Gåebrien sijte tapte i den meget omtalte «Aursundsaka» i 1997, ganske nøyaktig 100 år senere (Fjellheim 1999: 136).

6.5 Samer og rein på 1800-tallet

Etter opplysninger fra folketellingene som lappekommisjonen av 1889 og 1892 samlet inn, skulle det i 1855 være 59 samer i Sør-Trøndelag (i Røros, Selbu med Tydalen og Meldalen) med 1249 rein. For Hedmark er det ingen oppføringer. I folketellinga for Sør-Trøndelag av 1875 er det oppført 82 samer med 3210 rein. I 1890–91 er det oppført 47 samer med til sammen 6785 rein i Hedmark, og for Sør-Trøndelag 104 samer med 5380 rein, men tallene er svært usikre både for samer og rein (Sandnes 96: 73–75).

6.6 Lappelover, lappekommisjon og reinbeitedistrikter

I områdene sør for Finnmark var lappekodusillen den eneste form for lovbeskyttelse for reindriften fram til 1883 da vi fikk «Lov angaaende Lapperne i de forende Kongeriger Norge og Sverige». Denne loven fikk betegnelsen «felleslappeloven» fordi den fastslo at flyttsamene skulle ha rett til å ferdes på begge sider av grensen i de områdene de hadde brukt fra gammelt av. Men i tillegg ble samene pålagt strenge forpliktelser. I § 6 heter det bl.a. at «De Strækninger, i hvilke Lapperne søge Bete for sine Ren, Kunne inddeles i Distrikter», og videre skulle de være underkastet «Ansvar for Skade, som af Rensdyrene tilføyes den jordbrugende Befolknings Eiendom».

Hovedhensikten med distriktsinndelingen var at myndighetene skulle få kontroll med samenes reindrift, slik at det kunne innkreves erstatning for skader som reinen påførte bøndernes setrer og utmarksslåtter (Severinsen 1979). Denne målsettingen hadde sterk støtte både hos bønder og politikere i Rørosdistriktet på slutten av 1800-tallet. I 1888 skrev ordfører Anders Bergan et brev som ble enstemmig bifalt i Røros herredsstyre der myndighetene ble bedt om

iverksettelse af offentlige foranstaltninger overfor de inden herredet og de tilgrænsende distrikter værende flyttlapper, enten i form af kongelig kommisjon til bestemmelse af grændser eller i en form af det offentliges initiativ til en voldgift.

Hvis ikke, mener Bergan

synes den tid ikke å være fjern, som mangen oppsitter heromkring allerede frygter at se, da bønderne hellere kan sette nøglen i døren og forlade sin hjembygd end ligge i stadig krangel med lapperne (Falkenberg 1988: 19 ff).

Den 8. juni 1889 ble det nedsatt en kommisjon som skulle

undersøge Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre- Trondhjems Amter og at afgive Forslag til Fastsettelse af Grændserne for lapperne betesret samt Ordning for øvrig af Forholdet mellem disse og de fastboende i de nævnte Amter.

Kommisjonen fikk betegnelsen Lappekommisjonen av 1889, og kom med forslag om hvor distriktsgrensene skulle gå, og med kongelig resolusjon av 10.07.1894 ble følgende reinbeitedistrikt i Hedmark og Sør-Trøndelag opprettet: Essand-distriktet, tilsvarende den gamle samebyen Saanti sijte, Riast-/Hyllingdistriktet som i hovedsak omfattet samme trakter som samebyen Gåebrien sijte, Tolgendistriktet (som senere fikk navnet Elgå reinbeitedistrikt) som lå i samme trakter som samebyen Svahken sijte, og Femunddistriktet (Falkenberg 1988: 33). I 1894 ble også distriktsgrensene fastlagt. Dette medførte bl.a. at tidligere viktige samiske bruksområder ble liggende utafor reinbeitedistriktene.

I 1897 kom det en lov som fastslo at reindrift utafor reinbeitedistriktene bare var tillatt dersom grunneierne ga tillatelse til det. Denne loven ga dessuten hjemmel for å innføre generelt forbud mot reindrift uten at reindriftssamene ifølge loven hadde krav på erstatning for de beiteområdene som de dermed ikke fikk bruke. Dette gjaldt Trollheimen (deler av kommunene Surnadal, Rindal,

Meldal, Rennebu, Oppdal og Sunndal); deler av Gauldalsvidda; traktene vest for Glomma i Hedmark (hele Kvikne, deler av Tolga, Tynset og Lilleelvdalen) samt fjellpartiet omkring Sålekinna øst for Glomma.

Med hjemmel i denne loven ble det i perioden 1899 til 1915 innført forbud mot å drive reindrift i til sammen 33 kommuner utafør reinbeitedistriktene. Bakgrunnen for det var hensynet til jordbruket. Dette uttrykkes klart i Lappekommisjonen av 1897 der det bl.a. heter at

saalenge Flyttlappernes Næring nyder Lovgivningens Beskyttelse, har den følgelig krav paa at bydes saadanne Vilkaar, at den kan bestaa. Men i og med dens stilling som en historisk Overlevering, der i ikke ringe Grad virker som hemske paa Udviklingen af bedre berettigede og formaalstjenligere Samfundsinteresser, er Grænserne for deres Krav givne. Og disse Grænser maa efter Forholdets natur blive vigende (Severinsen 1979: 44–46).

Kommisjonen erkjente at

Distriktsinndelingen medfører store Fordele for de Fastboende, medens Lapperne stilles under Kontrol og paalegges byrder.

Dette kunne kommisjonen legitimere med Yngvar Niensens ferske «framrykkingsteori» som ble presentert samme år som kommisjonen startet sitt arbeid. Nielsen holdt nemlig sitt foredrag i november 1889, der han hevdet at samene var sene inntrengere i Rørostraktene.

Johs. Falkenberg mener at kommisjonen baserte sitt arbeid på «at bøndene angivelig hadde bosatt seg i de nevnte trakter og etablert seg der før samene invaderte denne del av landet», for:

Det ville nemlig by på problemer å etablere en ordning med reinbeitedistrikter som ga bøndene store fordeler på samenes bekostning hvis det ikke helt utvetydig kunne bli slått fast at bøndene var de første som hadde slått seg ned i de aktuelle trakter og at de hadde etablert seg der før samenes ankomst (Falkenberg 1988: 28–29).

Falkenberg fant under sitt feltarbeid i Rørostraktene så sent som i 1940-årene samer som kunne gi han opplysninger om de gamle «samebyene» i området mellom Stjørdal og Femundtraktene. Men kommisjonen gjorde ingenting for å informere seg om disse forholdene, skriver Falkenberg. Hvis derimot

kommisjonen hadde stilt relevante spørsmål til «gammelfinnan» og hørt på hva de hadde å fortelle om «sørfinner» og «nordfinner», eller mer spesielt om hvordan de gamle «byene» nord og sør for Tya var organisert, hvor grensene for disse 'byene' gikk, hvordan medlemskap i byene var ordnet osv. ville opplysninger ha sivet ut som vi må gå ut fra ville ha stilt samenes tilknytning til sine områder i et helt nytt lys (Falkenberg 1988: 31–32).

(Dette temaet er fyldig omtalt i Severinsen 1979: 38–55, Falkenberg 1988: 19–37 og Berg 1990: 8 ff).

Kapittel 7

Organiseringen av det samiske samfunnet

Overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift var på mange måter både udramatisk og dramatisk. Den var udramatisk på den måten at både fangstmann og nomade baserte sin økonomi hovedsakelig på reinen. Den var udramatisk fordi fangstmannen også hadde et visst antall tamme dyr. Den var udramatisk på den måten at det var en glidende overgang mellom disse fasene som varte noen generasjoner, som beskrevet hos suenjelfolket så sent som på slutten av 1800-tallet, og fordi beredskapen og forutsetningene for en domestisering av rein allerede fantes i fangstsamfunnet.

Men overgangen var også dramatisk. I fangstsamfunnets dager var fellesskap og deling av ressurser en vesentlig verdi. Tamreinflakken i nomadesamfunnet, derimot, ble privat kapital som ga spillerom for private strategier. Dessuten var nomadisk reindrift med intensivt melkebruk i stor skala utvilsomt mer arbeidskrevende enn fangst. Men endringsprosessen var kanskje først og fremst dramatisk fordi den i stor grad krevde både endret livsform og en ny samfunnsorganisasjon, samtidig som den forutsatte en omorganisering og omdisponering av landskapet i det territoriet de forskjellige sijtegruppene (samebyene) disponerte (Fjellheim 1999: 63).

7.1 Et samisk rettssamfunn

Johs. Falkenberg mener at major Schnitler i sin «Relation om Lap Finnerne» gir et «overbevisende uttrykk for at det på midten av 1700-tallet fantes et samisk rettssamfunn i Tydal som var noe langt mer enn spredte, uavhengige samiske familier» (Falkenberg 1983: 67). Schnitler skriver bl.a:

Angaande Rættten og d(i)siplinen imellem Sig; Saa fornemmer man ej, at de nogen tiid komme til bøjde-Ting med nogen Trædte eller process imod hinanden; De have som en Lensmand, eller oldermand iblandt Sig hvilcken med fleere ældste træder Sammen, og, naar uskickelighed med Rapperie eller andet kand være foregaaet, finder dend Skyldige efter forseelsens beskaffenhed, enten til at bød dyer, eller om iche har at Pidskes paa bare krop, eller bagbunden at

kastes paa jorden, eller bindes til et Træe der af Myggene og utøyg at Stickers og plages een tiid lang, ellers erfaris iche meget i bøjdene, hvad, eller om u-dyd af Findnene i fieldene begaaes, thj de ere for langt fra dem, og det folck tier den Eene med dend anden (Schnitler: 1742: 57).

Bak dette sitatet øyner Falkenberg et spesifikt og velorganisert samfunn, og at «Tydals-samene ikke bare har en leder, men også et råd av eldre som treffer beslutninger og tildeler straffer uavhengig av det norske rettsapparatet», og at vi har å gjøre med en «spesifikk samisk sosial organisasjon som er større enn familien». En av Schnitlers (1742: 52) informanter var for øvrig 62 år gamle Morten Nilsen, som kunne fortelle Schnitler at han var «af Finde-Folck», og at hans far var «lensmand iblandt Finderne».

Falkenberg ser dette i sammenheng med opplysninger som han fikk av Lars Jakobsen i sitt feltarbeid i Rørostraktene i 1942. Jakobsen kunne da fortelle at han hadde hørt av «gammel-finnan» at det gamle Røros-samiske området var delt i tre «byer», nemlig *Saanti sijte*, *Gæbrien sijte* og *Svahken sijte*, som i dag er offisielle samiske betegnelser på henholdsvis Essand reinbeitedistrikt, Riast/Hylling reinbeitedistrikt og Elgå reinbeitedistrikt.

Dessuten fikk Falkenberg vite at *Saanti sijte* omfattet tre grupper som delte samebyens territorium mellom seg, nemlig *Tjohkeli-saemieh* som hadde sine sommerbeiter i Skarven, *Løpmesvarien-saemieh* som hadde sine sommerbeiter ved Fongen, og *Saanti-saemieh* som hadde sitt sommerområde ved Essandsjøen. Falkenberg tror at det dreier seg om de samme tre «Finne Familier» som Schnitler omtaler i Tydalsfjella i 1740-åra.

Samlet gir dette et bilde av at Tydalsamene på 1700-tallet var organisert i en samisk «by» som ble kalt *Saanti sijte*, og at denne «byen» ble ledet av en «lensmann» og et eldreråd, og at den var organisert i tre grupper som delte arealet i «byen» mellom seg. Falkenberg forsøkte å få nærmere opplysninger om hvordan de gamle samebyene var organisert, men måtte konstatere at det på det tidspunktet var lite gjenlevende tradisjon å finne om dette forholdet i Rørostraktene i 1940-åra (Falkenberg 1983: 68).

I 1799 foretok tyskeren Johann Wilhelm Schmidt en reise gjennom Hälsingland og Härjedalen, hvor han også tok turen om Grøndalen for å besøke samene der. Det var for øvrig samme år som Thomas Robert Malthus besøkte samene i Tolga. Grøndalen ligger i Sverige like ved grensen rett øst for Hyllingsdalen. Her traff Schmidt ei gruppe samer på til sammen tjue personer, og han snakket med samene som «tycktes vara ledare» for de tre familiene som til sammen utgjorde et lag.

I en rettssak mellom samene Paul Johnsen og setereiere ved Riasten i Gåebrien sijte (som er grundig omtalt foran), forteller noen av vitnene både om flere lag og hvor de forskjellige lagene hadde tilhold i *Gåebrien sijte* i løpet av sommeren. Hvert lag besto av to–fire familier. Det framgår tydelig at de forskjellige lagene hadde regulert bruken av området mellom seg. Morten A. Kant, f. 1815, kunne f.eks. fortelle følgende:

I begynnelsen av december maaned flyttede en hel del forskjellige finnelag sammen og drog med sine ren til trakterne ved Fæmundsjøen, hvor de da opholdt sig til slutningen af april eller begynnelsen af mai. -De forskjellige finnelag flyttede da atter fra hverandre med sine ren, og hver tog efterhaanden bosted i sine paa forskjellige kanter liggende gammer.

Han forteller videre bl.a. at «Midsommergubben» Nils Mortensen og Lars Larsen, «hvilke dannede et lag, allerede kom flyttende til Gulhaaen i Juli maaned». Dette laget pleide først at komme til Busjøen ved Sya, derfra flyttede han til Kjæraalien og saa hid til Gulhaaen eller ogsaa til Knuglene. -«Midsommergubben» flytete fra Busjøen ved St. Hanstider og opholdt sig derefter i Kjæraalien saa vidt vidnet kan mindes en 3 a 4 uger.

Ane Margrethe Bull, som var vitne i samme sak, kunne bl.a. fortelle at hennes far var «i lag med Anders Andreassen og Nils Mortensen og undertiden med 5te vidne Ole Kant, samt i de senere aar med Kristian Kjeldsberg, og at dette lag opholdt sig i juli ved Brænkjønnen, laa i august ved Gulhaaen og for derfra til Hulten sø paa grænsen mellom Holtaalen og Aalen. -Det andet lag som opholdt sig i omspurgte trakter, var Torkild Kristiansen og Anders Larsen, disse sad i kalvingstiden ved Søasknippen, opholdt sig i juni ved Gulhaaen, hvorfra de i juli maaned flyttede til Kjæraadalen og derfra til Busjøen, hvor de opholdt sig i september maaned» (Dok. 2, 3 og 4).

Her ser vi at vitnene betegner de forskjellige gruppene i Gåebrien sijte i første halvdel av 1800-tallet som lag. Gruppene i Saanti sijte hadde ifølge Jakobsen navn etter det området de hadde tilhold i,

mens Schmidt i sin skildring fra 1799 forteller om en same som «tycktes vara ledare» for tre familier ved svenskegrensa øst for Hyllingen. I realiteten handler det nok om ett og samme fenomen, nemlig at samene i Rørosområdet på 1700- og 1800-tallet var organisert i flere «lag», og at disse «lagene» fordelte området mellom seg ved en innbyrdes avtale.

Schmidt fikk også vite av samene i Grøndalen at

varje år kommer de tillbaka til de samma platserna. Emellertid överger de emellanåt också denna trakt och överlåter den till ett annat hushåll, med vilket de sluter en överenskommelse (Schmidt 1799: 90).

Det var ikke uvanlig at flere lag var innom samme beiteområde eller basisområde i løpet av sommeren, men ikke samtidig. Det ser f.eks. ut som om de fleste lagene i Gåebrien sijte var innom traktene ved Gaulhåen og nordenden av Riasten i løpet av sommeren, for Ole A. Kant oppga navn på en rekke familier som var innom eller passerte dette området fra april/mai til september/november i første halvdel av 1800-tallet.

Når det var flere grupper i en sijte, var det helt nødvendig å regulere bruken av området gruppene imellom. Det intense melkebruket på 1700- og 1800-tallet høvde dårlig for store flokker. Dermed ble flokkene for store, ville området inn til boplassen fort bli nedbeitet, noe som bl.a. ville medføre behov for hyppigere flytting mellom basisområdene. En stor flokk ville bety lenger opphold i gjerdet, og dermed bl.a. økt risiko for sykdom i flokken. Dessuten ville en stor flokk være uhåndterlig i gjerdet når kalvene skulle kjevles og simlene melkes. En stor flokk ville også komplisere gjetinga. Både sammensetningen av og antall hushold i laget ble nok regulert både i forhold til størrelsen på det enkelte husholdet og på antall dyr de respektive husholdene til enhver tid hadde.

På slutten av 1700-tallet var det til sammen tolv familier i Gåebrien sijte. To av disse hadde tilhold i Hyllingsdalen/Vauldalen. Det er vanskelig å vite med sikkerhet hvordan de 10 familiene i *Gåebrien sijte* var organisert på slutten av 1700-tallet, men alt tyder på at de var fordelt på flere lag.

Ut fra dette må vi kunne slutte at det gamle Røros-samiske samfunnet var organisert på tre nivåer, nemlig *hushold- eller familienivå, lag* som bestod av to til tre–fire familier med en *leder og talsmann* slik bl.a. Schmidt forteller i 1799, og endelig et *overordnet sijte-organ* som bestod av et *eldreråd* ledet av en «lensmann» slik Schnitler fikk høre av Tydalssamene i 1742.

Husholdet var vanligvis en utvidet «kjernefamilie» med foreldre, barn og besteforeldre og/eller andre nære slektninger, samt eventuelle drenger.

«Laget», som var sammensatt av flere hushold, utgjorde et arbeidsfellesskap og sosialt fellesskap der det ble samarbeidet om en rekke praktiske oppgaver, spesielt i sommersesongen, men sammensetningen av laget kunne skifte. I løpet av sommeren flyttet «laget» mellom flere beiteområder eller basisområder. I hvert basisområde ble det etablert boplass med et nødvendig antall gammer. Sokneprest Svend Aschenberg på Røros skrev i 1828 at samene gjerne satt sammen «i Hobe, 2–3 til 4 Familier og have Kojerne tæt sluttede til hinanden for at staae hverandre bie ved Khreaturenes Bevoktning» (Kvikne 1941: 278).

I tilknytning til boplassene ble det bygd bjørke-trær der reinen skulle melkes. I det hele tatt var melkesesongen meget arbeidskrevende. I den mest intensive og hektiske perioden ble det melket to til tre ganger i uka. Da ble også kalvene kjevlet. Det innebar at flokken måtte fotfølges dag som natt. Det var derfor tvingende nødvendig å kunne dele døgnets arbeidsoppgaver på flere, og at hele denne virksomheten foregikk i organiserte former (Fjellheim 1999: 64–68).

Fra gammelt av skjedde beskatningen av samene ved samiske lensmenn, som i sørområdene også kunne betegnes som finnekonger (som f.eks. tidligere omtalte Märten Jonsson). En slik lensmann kunne representere flere skattemenn, som igjen representerte et «selskap» (sørsamisk sijte) med flere hushold, eventuelt også såkalte husmenn (Bergsland 1992: 115).

Litteratur

Følgende fire utredninger ble utarbeidet for det første Samerettsutvalget:

- Bergsland, K.: Sørsamenes historie språklig belyst. 1987
- Sandnes, J.: Samer rein og bønder. Trekk av sørsamisk historie til ca. 1900. 1996
- Stemshaug, O.: Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norskspråkelege stadnavn. 1987
- Stenvik, L. F. og Zachrisson, I.: Arkeologi materiale som grunnlag for slutninger om sørsamisk historie. (Uten dato)

Annen referert litteratur:

- Aronsson, K. Å. og Hedman S. D.: Rapport över dokumentation av lämningar efter ett samiskt viste vid Lappvollen, Floåsen 20:13, Idre socken, Dalarnas län. 1999

- Berättelser om samerna i 1600-tallets Sverige. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar nr. 27. 1983
- Berg, B. A. : Myndighetenes behandling av konflikten mellom reindriftssamer og bønder i Nordland, Trøndelag og det søndenfjeldske på 1880–1890-tallet. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø, 1990
- Bergsland, K.: Rørossamiske tekster. Etnografisk museum. Oslo, 1943
- Bergsland, K.: To navn på Namsen lånt fra norsk. I: *Mål og Minne*. 1964
- Bergsland, K.: Jemtlands grense mot Herjedalen i samisk lys. I: *Fornvårdaren 1970*
- Bergsland, K.: Om middelalderens finnmarker. I: *Historisk Tidsskrift 1970*
- Bergsland, K.: Synsvinkler i samisk historie. I: *Historisk tidsskrift 1974*: 1–36
- Bergsland, K.: Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområders historie til omkring 1751. *Samernas Vita Bok III*: 1 og 2. Oslo, 1975
- Bergsland, K.: Lais Lappebyen. By og bygd XXVI: 77–100. Oslo, 1978
- Bergsland, K.: Sørsamiske arvefjell på 1700-tallet. I: *Saemien Sijte årbok nr 2. Snåsa*, 1985
- Bergsland, K.: Bidrag til sydsamenes historie. I: Skriftserie nr. 1. *Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø*. Tromsø, 1992
- Bremset Hansen, R.: Saemieh Samene. Kapittel 2 i *Nærøyfolket 1800–1920*. Nærøy kommune, 2000
- Dahle, H.: Røros kobberværk 1644 –1894. Trondhjem, 1894
- Det Norske meteorologiske Institutt: Temperaturnormalhefte. Klimaavdelingen. 1993
- Dieđut nr. 3/1998: Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon. Sámi Instituhtta. Kautokeino, 1998
- Einbu, T.: Verket på Slådalen i Lesja. I: *Årsskrift for Lesja Historielag*. 2005
- Dok 1: Bygsel Rønningsetra ved Riasten. Bygsel og allmenningsprotokoll 1774–1876 fol. 45b. Ork- og Gauldal futeembete. Kopi fra Statsarkivet Trondheim
- Dok 2: Rettssak ved Riasten mellom Paul Jonsen og John Reitan m. fl. Gauldals Sorenskriveries ekstraretsprotokoll av 15. August 1888. Kopi fra Statsarkivet i Trondheim av vedlegg til åstedstingsvitne 15.–17. august 1888
- Dok 3: Rettssak mellom Paul Johnsen og John Reitan m.fl. Kopi av Domsprotokoll for Guldal Sorenskriveri 1881–1897. Fra Ekstraret, 14. mars 1883. Kopi fra original i Statsarkivet Trondheim. Februar 1994

- Dok 4: Rettssak mellom Paul Johnsen og John Reitan m.fl. Vedlegg til Stiftsoverrett – Domsprotokoll 1883–1885. Statsarkivet Trondheim
- Dok. 5: Voldshandlinger ved Riasten i 1801. Tingbok nr. 9 år 1799–1803, Gauldal sorenskrive-rembete. Avskrift fra Statsarkivet Trondheim. 9. mars 1994
- Dok. 6: Tvister mellom samer og bønder i Tynset 1661 og 1663. *Tingbok 6 for Solør og Østerdalen fol. 11 a og 12 b (A), tingbok 8, fol. 30 b og 31 b (B) og fol. 51 a og 51 b (C)*. Avskrift besørget av Riksarkivet. (Bergsland: 1992, bilag 5A, 5B og 5C)
- Dok. 7: Morten og Joen med rein til fogden på Hamar i 1660. Kopi av avskrift av innlånt dokument. Statsarkivet i Hamar. J.nr. 892/1968. EO/SL (Bergsland: 1992, bilag 6)
- Dok. 8: Klage fra bønder i Holtålen 1632. RA Danske Kancelli – Skap 8, pk. 152 A. Lit. M. M. Kopi av vidimert avskrift fra Riksarkivet 17/1 1968. J. nr. 31/1968. EØ/KR (Bergsland 1992, bilag 15)
- Dok 9: Høyesteretts votering og dom av 7. april 1892 i saken mellom Paul Johnsen og setereiere ved Riasten. *Norsk rettstidende* 1892: 411
- Falkenberg, J.: Samiske bruksområder og stedsnavn i Rørostraktene. I: *Åarjel-saemieh – Samer i sør*, s. 66–79. Snåsa, 1983
- Falkenberg, J.: Fra nomadisme til fast bosetting i Rørostraktene (1890–1940 årene). I: *Åarjel-saemieh - Samer i sør*, s. 7–28. Snåsa, 1985
- Fjellheim, P.: Bygselsamer vest for Femund. I: *Åarjel-saemieh - Samer i Sør*. Snåsa, 1983
- Fjellheim, P.: Database over Rørossamiske slekter. Upublisert. 1998
- Fjellheim, S.: Kulturell kompetanse og områdetilhørighet. Metoder, prinsipper og prosesser i samisk kulturminnevern. Snåsa, 1991
- Fjellheim, S.: Samer i Rørostraktene. Snåsa, 1999
- Fjellheim, S.: Fra fangstbasert til nomadisk rein-drift i Rørostraktene. I *Rangifer*. 2005
- Fjellheim, S., Jåma, P. og Mjaatvedt, S.: Sørsamiske kulturminner i Færen. Snåsa, 1987
- Fjellheim, S. og Jåma, M.: Samiske kulturminner i Låarte. Snåsa, 1991
- Fjellström, P.: Samernas samhälle i tradition och nutid. Stockholm, 1985
- Gjessing, G.: To hamrer til samiske rune bomber. I: *Studia Septentrionalia II*. Oslo, 1945
- Gustavson, L.: Hvem drev elgfangst i Innerdalen i seinmiddelalderen? Nordkalotten i en skiftende värld – kulturer utan gränser och stater över gränser. I: *Studia Historica Septentrionalia 14: 2. Rovaniemi*, 1987
- Hallan, N.: Dei første meldingane om samar. I: *Nord-Trøndelag historielag årbok. 58. årg. Side 121–141. 1981*
- Hallan, N. og Salvesen, H.: Kritiske prinsipielle og pragmatiske bemerkninger til sørsamenes eldste historie. I: *Historisk Tidsskrift nr. 3. 1977*
- Hammond, H.: Den Nordiske Missions-Historie. Kiøbenhavn, 1787
- Haarstad, K.: Samiske vandringer i Sør-Norge. Trondheim, 1981
- Haarstad, K.: Sørsamisk historie. Ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630–1900. Tapir forlag, 1992
- Inderøyboka. Bind I. Steinkjer, 1973
- Kvikne, O.: Samene og reindriften på Rørosvidda. I: *Rørosboka. 1. bind. Røros, 1941*
- Lundmark, L.: Uppbörd, utarmning utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till renomadism i Lule lappmark. Arkiv avhandlingsserie 14. Lund, 1982
- Lappekommissjonen 1889: Indberetning fra den ved kongelig Resolution af 12te Juli 1889 til Undersøkelse af Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trondhjems Amter anordnede Kommisjon. 1889
- Løøv, A.: Samer, bønder, bergverk – og en skoginspektør. I: *Norsk Skogbruksmuseum årbok nr. 12, 1987–1989. Elverum, 1989*
- Løøv, A.: Samer vest for Femund omkring år 1800. Nils og Jonas Anderssoner. I: *Åarjel-saemieh Samer i sør*. Snåsa, 1991
- Løøv, A.: Samemisjonæren Isaac Olsen (1680–1730) og hans «Underdanigst undretting om Norlandenne» (1718). Snåsa, 1994
- Løøv, A.: En samisk sijte går under på Gauldalsvidda år 1811. I: *Festskrift til Ørnulv Vorren. Tromsø Museum, 1994*
- Løøv, A.: Sørsamene på 1700- og 1800-tallet, i *Kusmenko, J. (red.): The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact. Verlag Dr. Kovac, side: 89–98. Hamburg, 2004*
- Malthus, T. R.: Reisedagbok fra Norge 1799. J.W. Cappelens Forlag. Oslo, 1968
- Mulk, I. M.: Sirkas – samiskt fångstsamhälle i förändring. Kr.f - 1600 e.Kr. Umeå, 1994
- Mundal, E.: Kong Harald Hårfagre og samejenta Snøfrid. Samefolket sin plass i den norske rikssamlingsmyten. I: *Nordica Bertgensia. Nordisk Institutt, UiB nr. 14. 1997*
- Narmo, L. E.: Oldtid ved Åmøtet, Østerdalens tidlige historie belyst av arkeologiske utgravninger på Rødsmoen i Åmot. *Åmot Historielag. Åmot, 2000*

- Nickul, K.: Det samiska samhället såsom jag lärde känna det hos suenjelskolterna. I: *Sameliv – Samisk Selskaps Årbok 1953–1955*. Oslo, 1955
- Nielsen, Y.: Lappernes fremrykning mot syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt. I: *Det Norske Geografiske Selskabs Aarvog I, 1889–1890*. Kristiania, 1891
- Olsen, L.: Sørsamane: Urfolk eller nyinnvandra folk. Hovudoppgåve i historie. Universitetet i Bergen, 1998
- Pareli, L.: Spor etter samer i Budalsfjella. I: *By og bygd 33*. Norsk Folkemuseums årbok 1989–91. Oslo, 1991
- Pareli, L.: Runebommehammeren fra Rendalen – et minne etter samer i Sør-Norge i middelalderen? I: *Åarjel saemieh Samer i sør*. Snåsa, 1991
- Reitan, A.: Ålen. Ålen, 1967. Trykt første gang 1936 «Røroskommissjonen»: Indberetning fra den ved kongelig Resolution af 11te Januar 1875 nedsatte Kommission til Undersøgelse af Røros Kobberværks og Statens indbyrdes Forhold med hensyn til Skovvæsen. 1875
- Sandnes, J.: Sørsamenes eldre historie igjen. Replik til Knut Bergsland. I: *Historisk tidsskrift nr. 4 1974*. Universitetsforlaget. Oslo, 1974
- Schmidt, J. W.: Resa genom Hälsingland och Härjedalen år 1799. Oversatt og kommentert av Anders Løøv. Luejie, 1992
- Schnitler, P.: Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller. 1742–1745. Utgitt av Kjeldeskriftfondet. Bind I ved Kristian Nissen og Ingolf Kvammen. Oslo, 1962
- Schweingruber, F. H. m.fl.: Radiodensitometric-dendroclimatological conifer chronologies from Lapland (Scandinavia) and the Alps (Switzerland). I: *Boreas – an international journal of Quaternary research. Volume 17*. Norwegian University Press. 1988
- Skjølsvold, A.: Refleksjoner omkring jernaldergravene i sydnorske fjellstrøk. I: *Viking nr. 43*. Oslo, 1980
- Snorre Sturlasson: Norges kongesoger. Den norske bokklubben. Gjøvik, 1979
- Stenvik, L.: En sørsamisk offerplass ved Forolsjøen, mellom Hedmark og Sør-Trøndelag. I: *Årbok nr 1*. Saemien Sijte. Snåsa, 1982
- Storli, I.: «Stallo» boplassene. Tromsø, 1992
- Tøsse, S.: Bygdebok for Tydal. Bind 1. Tydal, 1987
- Vorren, Ø.: Kritiske avsnitt i samisk kulturutvikling på Nordkalotten. I: *Det Norske Videnskaps-Akademis årbok 1981*
- Vargas, B.: Reise nach dem Hohen Norden durch Schweden, Norwegwn und Lappland. In den Jahren 1810, 1811, 1812 und 1814. 1. Band. Frankfurt a. M., 1819
- Zachrisson, I. (red.): Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavia. Stockholm, 1997
- Wishman, E.: Beiteforholdene for reinsdyr i Rørostraktene på 15-1600-tallet. *Brev til Sverre Fjellheim av 05.12.95*.
- Zorgdrager, N.: De rettferdiges strid. Kautokeino 1852. *Samiske Samlinger, Norsk Folkemuseum. Bind XVIII. Red. Ove Pettersen. Oslo, 1997*

Del III

Anne Severinsen

*Samisk befolkning, bruk av naturen og
rettighetsforhold i Nord-Trøndelag*

Kapittel 1 Innledning

1.1 Målsetting

Formålet med dette arbeidet er å gi en oversikt over samisk bosetting, samenes bruk av områdene og de rettslige rammebetingelsene for denne bruken i Nord-Trøndelag på 1700- og 1800-tallet. Utredningen skrives på oppdrag fra Samerettsutvalget II, og den vil være et supplement til Sverre Fjellheims utredning «Samisk historie i Nord-Trøndelag» (2004), som ble skrevet for Samerettsutvalget II i fase A. Det anbefales at disse to utredningene leses i sammenheng. Denne utredningens kapittel 2 bør dessuten kompletteres med Bjørg Evjens utredning for Samerettsutvalget, som er basert på folketellinger, deriblant fra Nord-Trøndelag.

I dag omfatter den samiske bosettingen i Nord-Trøndelag både reindriftssamer og samer som har andre yrker enn reindriften. Samene i de sørnorske områdene har generelt vært utsatt for et sterkt fornorskingspress, og det er nå svært få samer som har sørsamisk som hovedspråk utenfor reindriften. Reindriftsnæringen har derfor en viktig identitetsbærende funksjon, samtidig som det er meget begrenset hvor mange som kan ha sitt levebrød innenfor denne næringen.

Sammenlignet med Sør-Trøndelag finnes det relativt lite litteratur om samene i Nord-Trøndelag, og de kildene som finnes og som er omtalt, forteller i all hovedsak om reindriftssamene. I alle fall de siste par hundre år har inngifte mellom samer og ikke-samer vært vanlig, og det er ikke mange spor i historiske kilder etter de samene som på denne måten er en del av bygdesamfunnet. Denne utredningen vil bære preg av dette på den måten at den i hovedsak omhandler reindriftssamer, men i den grad det har lyktes å finne omtale av sjøsamer og bygdesamer, blir også disse nevnt.

1.2 Generelt om kildebruk og litteratur som er gjennomgått

I direkte tilknytning til Samerettsutvalget I er det tidligere – på oppdrag fra departementet – skrevet følgende utredninger om samene i Nord-Trønde-

lag innenfor fagområdene arkeologi, språkvitenskap og historie:

- Lars F. Stenvik/Inger Zachrisson: *Arkeologisk materiale som grunnlag for slutninger om sørsamisk historie*
- Knut Bergsland: *Sørsamenes historie språklig belyst*. 1987
- Ola Stemshaug: *Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norskspråklege stadnamn*. 1987
- Jørn Sandnes: *Samer, rein og bønder. Trekk av sørsamisk historie til ca.1900*. 1996
- Sverre Fjellheim: *Samisk historie i Nord-Trøndelag*. 2004

Den sistnevnte utredningen er – som allerede nevnt – en del av fase A for Samerettsutvalget for de sørsamiske områdene. Her foretar Sverre Fjellheim en gjennomgang av de fire andre nevnte utredningene, og de trekkes inn i den grad de måtte være direkte relevante for denne fremstillingen.

To viktige primærkilder er gjennomgått: major Peter Schnitlers grenseeksaminasjons-protokoller fra 1742–1745 og Lappekommissionens innstilling fra 1892 med forarbeider. Hvis man ønsker en demografisk beskrivelse av den sørsamiske befolkningen, er naturligvis både folketellinger og kirkebøker meget viktige primærkilder. Det er tidkrevende å gå gjennom kirkebøker, og som Anders Løøv har påpekt, kan identifisering av samene i de eldste kirkebøkene være vanskelig. Årsaken er at prestene i enkelte tilfeller ikke oppgav navn, men bare omtalte samene som «finner» – prestene kunne være usikre på navnene, og i noen tilfeller er enkelte navn overstrøket og erstattet med andre navn.¹ Som Løøv også nevner, er både materialinnsamlingen og analysen av demografisk materiale en meget tidkrevende prosess, og i særdeleshet vil det være tilfelle for et så stort område som Nord-Trøndelag. I denne sammenhengen er kirkebøker og folketellinger derfor bare omtalt i den grad de er nevnt i andre kilder.

Nord-Trøndelag fylke består av 24 kommuner, og det har vært en målsetting å gjennomgå alle

¹ Løøv 1983: 10

bygdebøkene fra disse kommunene for å se etter relevante opplysninger om samer. (Liste over de bygdebøkene som er gjennomgått, ligger bak i litteraturhenvisningene.) Det er et gjennomgående trekk at samer nevnes i bygdebøker fra de fleste kommunene langs svenskegrensen og i indre deler av Nord-Trøndelag, men at de er fraværende i bygdebøker fra de fleste kystkommunene. De bygdebøkene som er redigert etter gårds- og bruksnummer, er ikke gjennomgått i detalj, fordi dette vil være meget tidkrevende og trolig ikke gi opplysninger om samer som vil være av vesentlig betydning i denne sammenheng, selv om det er klart at en del samer har vært gårdbrukere eller giftet seg med gårdbrukere og på den måten blitt en del av den fastboende befolkningen. De aller fleste omtalene av samer i bygdebøker er kortfattet, noen er knyttet til enkelthistorier, og andre gir et noe mer helhetlig bilde.

Med unntak av to utgaver av Årbok for Namdalen og Åarjel-saemieh som utgis av Saemien Sijte på Snåsa, er historiske årbøker ikke gjennomgått. Dette fordi årbøker i sin alminnelighet ofte inneholder korte, populærvitenskapelige artikler som bygger på kjente primærkilder, og det er lite trolig at en gjennomgang av alle årbøkene fra disse kommunene vil gi vesentlig ny kunnskap som ikke er kjent fra andre kilder om samer.

1.3 Geografisk avgrensning

Utredningen er i prinsippet avgrenset til samisk bosetting i Nord-Trøndelag fylke som omfatter de følgende 24 kommunene: Meråker, Verdal, Snåsa, Lierne, Røyrvik (langs svenskegrensen), Stjørdal, Levanger, Frosta, Leksvik, Mosvik, Verran, Inderøy, Steinkjer, Namdalseid, Flatanger, Namssos, Overhalla, Grong, Høylandet, Namsskogan, Fosnes, Nærøy, Vikna og Leka.

1.4 Tidsmessig avgrensning

De utredningene som allerede er skrevet for Same rettsutvalget I, omhandler arkeologi, språkhistorie og eldre historie. Bergslands utredning inneholder en meget detaljert gjennomgang av de sørsamiske stedsnavnene – funnet i skriftlige kilder – fram til omkring midten av 1700-tallet. Med utgangspunkt i Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1743–1745 og Lappekommissionen av 1889 for Hedmark, Sør- og Nord-Trøndelag gir Jørn Sandnes en relativt generell beskrivelse av den samiske bosettingen i Nord-Trøndelag på 1700- og 1800-tal-

let². Sverre Fjellheim har i sin utredning for Same rettsutvalget II bl.a. foreslått at det bør lages en utredning for tidsrommet 1700–2000 for hele Nord-Trøndelag inklusive kystområdene. Innenfor den tidsrammen som er avsatt til denne utredningen, vil det ikke være mulig å gi en dyptgående analyse av demografiske og rettslige forhold tilknyttet hele Nord-Trøndelag i denne 250-årsperioden. Perioden som beskrives, går fra om lag 1700 og opp mot 1900 med hovedvekt på 1800-tallet, fordi det er 1800-tallets interessemotsetninger som danner grunnlag for de rettslige rammebetingelsene som fortsatt langt på vei er gjeldende for rein-driften. Denne utredningen bør leses som et supplement til de utredningene som allerede er skrevet for Samerettsutvalget I og II om Nord-Trøndelag.

1.5 Historiografisk oversikt

Rettigheter er nært tilknyttet historisk bruk, og vitenskapsmenn har de siste 170 år kommet med forskjellige teorier om tidspunktet for sørsamenes innvandring til de områdene de nå benytter. I tiden etter 1970 har den historiske debatten langt på vei blitt avgrenset til en debatt for eller mot Yngvar Nielsens fremrykningsteori fra 1890-årene. I sin utredning for Samerettsutvalget I gir Jørn Sandnes en historiografisk oversikt over hva forskerne har kommet fram til både i eldre og nyere tid. Her gis et meget kortfattet sammendrag av de viktigste arbeidene samt noen nyere studier fra tiden etter at Sandnes skrev sin utredning i 1996. (For ytterligere informasjon, henvises til Sandnes' utredning *Samer, rein og bønder*, side 5–38.)

Rudolf Keyser utviklet sin «innvandringslære» fra 1839, og han mente at Norge og Danmark var befolket av samer i steinalderen. I den etterfølgende perioden, «kobberalderen», trengte kelterne inn i Danmark og Sør-Sverige og fordrev samene nordover. Små grupper av samer overlevde i de nordlige delene av Sverige og Norge, i skog og fjelltrakter, mens de i det sørlige Norges skogtrakter ble helt utryddet av den norrøne folkestammen. Det «lappiske folkeferd» som levde lengst i nord, kan være forferdrene til de samene som lever i dag, men Keyser er ikke sikker på dette. En annen teori er at de er trengt vestover fra Finland og Nord-Russland.

P.A. Munch var Keyseres elev, og i *Det norske folks historie* (1852) skriver han at da nordgermanerne kom til Norge, var landet «sparsomt beboet

² Sandnes 1996: 54–75

af et Jæger-og Nomadefolk af Polarracen, der ej kjendte Metallernes Brug, hvis eneste Huusdyr var Renen, og som følgelig havde sit Tilhold paa Høifjeldene». Ifølge Munch er det uvisst når polarfolket kom til Norge. Han antok i likhet med Keyser at da nordmennene vandret inn i landet ved inngangen til jernalderen, møtte de spredte grupper av nomadiserende «Finner eller Lapper» også i Sør-Norge. Men da nordmennene begynte å ta innlandet i bruk, ble «Finnerne» drevet nordover. Muligens oppholdt «Skridfinnerne» seg ennå i det sjette århundret e.Kr. sør i landet.

Oluf Rygh slo i 1874 fast at det finnes spor etter to helt forskjellige steinalderkulturer i Norge, en skandinavisk og en arktisk gruppe. Spor etter den arktiske gruppen finnes særlig i Nord-Norge, men spredt også i sør. Den folkegruppen som var bærer av den arktiske kulturen, er forfedrene til samene i dag.

Oscar Montelius, svensk arkeolog, gav i 1876 uttrykk for det synet at samene i svært tidlig tid hadde vandret inn i Sverige fra nordøst, og at de etter svartedauden i 1349 kanskje trakk så langt sørover i Sverige som til den 61. breddegrad. Montelius presiserte at teorien om samene som urbefolkning også i Skandinavia, var feilaktig.

Gustav Storm sa på et foredrag i 1889 at han regnet med at samene var kommet østfra til den skandinaviske halvøya, antagelig to–tre tusen år før f.Kr. På 1400-tallet trakk samene sørover i Nordland fylke og slo seg bl.a. ned som «fiskerlapper» ved de indre fjordene. Sørgrensen for samene skulle da ha gått ved den 64. breddegrad. På grunn av den svenske regjeringens beskatningspolitikk ble det så stor etterspørsel etter vilt på siste halvdel av 1500-tallet at samene trakk enda lengre sørover.

Yngvar Nielsen hevdet i et foredrag samme år som Storm (1889) at samene ikke var kommet sørover til Tydals-og Røros-fjella før ved år 1700. Et viktig poeng for Nielsen var at han – under et forskningsopphold på Røros sommeren 1889 – ikke hadde funnet samiske stedsnavn, ingen graver og ingen offerplasser i dette området. I løpet av 1600- og 1700-tallet skjedde den «lappiske folkevandring» mot sør, og den førte til at det var samer så langt sør som i Hedmark fylke og i Tännas og Storsjö i Härjedalen på siste halvdel av 1700-tallet³. Denne teorien ble lagt til grunn for det arbeidet som Lappekommissionen av 1889 utførte, og som førte til innføring av reinbeitedistrikt i Hedmark og Trøndelagsfylkene i 1894. Lappekommissionens arbeid blir nærmere omtalt i kapittel 6.

Th. Petersen – arkeolog – viste i 1923 til at det i 1520 var oppført åtte norske skatteyttere i «Finnelid» (Lierne). Ettersom bygda hette «Finnelid» i 1520, måtte samer eller finner har vært her i så stor utstrekning før 1500 at de hadde rukket å gi bygda navn. Han lanserte den teorien at befolkningen i Nordli var så desimert etter Svartedauen at de ikke klarte å motstå samene som trengte inn her på 1400-tallet.

Kristian Nissen sluttet seg i artikler fra 1929 og 1940 til den oppfatning at samer ikke hadde nådd lenger sørover på 1400-tallet enn til Lierne. Også Nissen mente at navnet «Finnli» viser at samene har vært i disse traktene tidligere.

Knut Bergsland har i en rekke større arbeider studert sørsamenes utbredelse mot sør, og vært en skarp kritiker av Yngvar Niensens utbredelsesteori, jf. utredning for Samerettsutvalget I. Bergsland var språkforsker og kunne kople sørsamiske stedsnavn til skriftlige kilder fra 1500–1600–1700-tallet. Ett av Bergslands metodiske prinsipper var at man ikke måtte foreta såkalte ex-silentio-slutninger, altså trekke den slutning at mangel på eldre skriftlige kilder om samer i et område var ensbetydende med at samene ikke hadde vært i det aktuelle området. Bergsland påpekte at samene var den svakere parten som benyttet et annet språk, og som bare indirekte kom til orde i den grad de overhodet ble nevnt i eldre skriftlige kilder. Bergsland legger stor vekt på stedsnavn og lånord. Han påpeker at sørsamene har hatt nordisktalende naboer og opptatt et stort antall nordiske lånord i det sørsamiske språket, og han påpekte i 1988 at noen «av de spesielt sydlige lånord må være lånt så tidlig som omkring år 500, andre iallfall før år 800, andre igjen i vikingetid eller tidlig middelalder»⁴. Bergsland mener at «Snåsen» lå omtrent ved sørgrensen for 1200-tallets «Finnmork», men her var det også nordisk bosetting av eldre dato. Han nevner svenske dokumenter etter 1645 som viser at det i Jämtland var samiske skattefjell som lå sør for 1200-tallets «Finnmork», og som hadde bestemte grenser mot nabobøndernes eiendommer og avradsland. (Utmark i Jemtland som ikke var privateid, men som heller ikke tilhørte kongens allmenning.) På trøndersk side er slike grenser mindre dokumentert. Bergsland mener det kan være fordi dokumentasjonen er langt mer fragmentarisk, men det kan også skyldes at det har vært et nærmere samvirke og dermed også mer flytende grenser mellom bønder og samer. Han nevner som eksempel Fosen, der stedsnavn vitner om kontakt mellom samer og norske bumenn i alle fall siden

³ Sandnes 1996: 1–7

⁴ Bergsland 1988: 275

senmiddelalderen.⁵ Bergslands hovedkonklusjon er at samene har hatt tilhold i hele dagens sørsamiske område fra tidlig middelalder av.

Jørn Sandnes er i hovedsak uenig med Bergsland. Han baserer seg langt på vei på Yngvar Nielsens utbredelsesteori med visse justeringer. Jørn Sandnes legger til grunn at det før svartedauden i 1349 var en meget omfattende gårdsbosetting i grensebygdene Røros, Brekken, Tydalen, Meråker, Verdalen, Snåsa og Lierne, og at bøndene utnyttet hele fjellområdene intensivt til fangst, jakt, fiske, forslått, myrmalm-smelting osv. Under svartedauden ble hele bygdelag lagt øde, således all gårdsbosetting i Rørosbygdene, øvre del av Tydalen, hele Meråker og hele Nordli. Dermed ble det skapt et vakuum som samene kunne ekspandere i, mener Sandnes. «Kanskje trengte de sørover fra sin tidligere nordgrense i eller like nord for Lierne på 1400- og 1500-tallet, » skriver Jørn Sandnes.⁶

Kjell Haarstad er også uenig med Bergsland. Haarstad har bl.a. gjennomgått kirkebøker fra en rekke prestegjeld i Trøndelag og søkt etter personer med tilnavnet *fin* (*d*) eller andre kriterier som kan identifisere individer som samer. I boka *Sørsamisk historie* (1992) skrev Haarstad at de negative kildene som Yngvar Nielsen systematisk bygde sin forskningsstatus på, gjaldt fremdeles: ingen stedsnavn, ingen graver og ingen offerplasser. Haarstads konklusjon er at Yngvar Nielsens «fremrykningsteori» står urokket, hundre år etter at den ble lansert.⁷

Inger Zachrisson – svensk arkeolog – hevder at samer kan ha oppholdt seg i fjellområdene i Jemtland og Härjedalen helt siden vikingtida. Hun er særlig kjent for sitt arbeid på 1980-tallet med funnmateriale fra et tjuetalls flatmarksgraver på Vivalen i Sverige, øst for Røros. Zachrisson mener at disse gravene er samiske, og at de trolig er anlagt over en lengre periode fram mot 1200-tallet.

Sverre Fjellheim har hatt ansvaret for en omfattende registrering av samiske kulturminner i det sørsamiske området, og han slutter seg til Inger Zachrissons teori om samisk bosetting på Vivalen før 1200-tallet. Han viser ellers til at det er funnet en runeboommehammer i Rendalen, og at Lil Gustafsons boplassfunn i Rendalen (publisert 1987) vitner om samisk bosetting i Nord-Østerdalen både i tidlig og sein middelalder.⁸

Lisa Dunfeld-Aagård har i en hovedfagsoppgave fra 2005 tolket en del arkeologiske funn i Ytre

Namdal i forhold til en mulig tidlig samisk tilstedeværelse her. Her er det arkeologisk materiale som for eksempel steinsettinger, som kan være ringforma offerplasser, gravfunn med østlig tilknytning, kultusteiner i strandsonen, funn av bortgjemte runeboomer og stedsnavn med forstavelsen *finn*. Hennes konklusjon er at det i religionshistorisk sammenheng er naturlig å se samisk tilstedeværelse i Namdalen i en tidsperiode på minst 1000 år.⁹

Håkon Hermanstrand har i en hovedfagsoppgave i historie fra 2005 beskrevet utviklingen av den samiske befolkningen og deres bruk av landskapet mellom Bindalsfjorden-Namdalsfjorden og Namsen. Hermanstrand har valgt tidsrommet 1775–1865, og hans hovedkilder er kirkebøker, manntall og folketellinger. Hans konklusjon er at samene i dette området hadde en kysttilpasning, en innlandstilpasning og en tilpasning i bygdene i innlandet. Han har kommet til at det i undersøkelsesområdet var ca. 280 samer i 1775, og at det kunne ha vært så mange som 370 samer her i 1804.¹⁰ Reindriften var etablert i hele området før 1805, og etter 1865 var det kun reindriften igjen som hovedtilpasning, hvis man legger folketellingen av 1865 til grunn. Den samiske landskapsbruken tilknyttet kysten var da borte. Det er likevel mulig å finne etterkommere etter samer i folketellingene og kirkebøker, men de er ikke telt som samer. Konklusjonen er at de samene som ikke drev reindrift, var blitt assimilert og bofaste i 1865.

Jostein Bergstøl ledet sommeren 2006 en arkeologisk utgravning av en samisk boplass ved Aursjøen i Lesja. Lokaliteten besto av fire rekkeorganiserte ildsteder med helt karakteristiske samiske trekk. Tilsvarende rekkeildsteder var fra før funnet fra Varanger til Saltfjellet (jr. Hansen og Olsen 2004). Aursjøen renner ut i Eikesdalen, hvor den øverste gården for øvrig heter Finnset. En hengende dal i fjellsiden ovenfor lokaliteten kalles Finnemansbotten av de lokale på stedet. I Rondane/Dovrefjellområdet er det også funnet en rekke fangstanlegg fra vikingtid og middelalder med konvergerende gjerder som har stor likhet med samiske reingjerder.

Et svært viktig karakteriserende trekk for samiske boplasser er funn av asbestmagret kjelmøykeramik. Denne keramikken finnes ikke så langt sør. Bergstøl hevder at sørsamiske bosettinger er vanskeligere å definere enn andre, siden slik keramik ikke er til stede i de sørlige områdene. Han mener, på samme måte som Inger

⁵ Bergsland 1988: 279

⁶ Sandnes 1996: 20

⁷ Haarstad 1992: 299

⁸ Fjellheim 1999: 59

⁹ Dunfeld-Aagård 2005: 114

¹⁰ Hermanstrand 2005: 139–140

Zachrisson, at de såkalte «fangstmarksgravene» tilhører sørsamisk kultur.¹¹

Denne gjennomgangen gir langt fra noen komplett oversikt over historisk og arkeologisk forskning om sørsamene. Hensikten med den er kun å vise at forskningen i samenes historie i løpet av en periode på 50 år endret seg dramatisk fra Rudolf Keyzers «innvandringslære» i 1839 til Yngvar Nielsen «fremrykningsteori» i 1889. Keyser mente at Norge og Danmark var befolket av samer i steinalderen, og Nielsen hevdet at samene kom nordfra og ikke var kommet sørover til Rørostraktene før omkring 1700. På begynnelsen av 1970-tallet kom Knut Bergsland med skarp kritikk av Yngvar Nielsens teori, men både Jørn Sandnes og Kjell Haarstad har helt opp til vår tid i all hovedsak vært

enig i Yngvar Nielsens fremrykningsteori. I løpet av den siste 20-årsperioden er det utført arkeologisk forskning i sørsamiske områder i Norge og Sverige, og både Inger Zachrisson, Lisa Dunfeld-Aagård og Jostein Bergstøl synes å gi de gamle historikerne fra første halvdel av 1800-tallet rett, i den betydning at den samiske bosettingen i de midt- og sørnorske fjellområdene i alle fall er betydelig eldre enn 1700-tallet.

For den som ønsker å sette seg inn i sørsamenes næringsrett knyttet til reindriften, er det av betydning å vite at de grunnleggende rettighetsprinsippene ble fastlagt i Felleslappeloven av 1883. Med hjemmel i denne loven ble reinbeitedistriktene utstrekning fastlagt på 1890-tallet, og i denne sammenheng ble det lagt vekt på bl.a. Yngvar Nielsens utbredelsesteori. Dette blir nærmere omhandlet i 6.2.2.

¹¹ Bergstøl, Jostein: Foredrag på sørsamisk historieseminar på Røros. 29.september 2006

Kapittel 2

Samisk bosetting i Nord-Trøndelag med hovedvekt på 1700–1800-tallet

2.1 Innledning

Når det gjelder samenes eldre bruk av aktuelle områder i Nord-Trøndelag, vises som nevnt innledningsvis til de utredningene som Stenvik, Zachrisson, Bergsland, Stemshaug og Sandnes har skrevet for Samerettsutvalget I, i tillegg til Fjellheims utredning om samisk historie i Nord-Trøndelag avgitt for Samrettsutvalget II.

I dette kapitlet blir det forsøkt gitt en framstilling av samisk tilstedeværelse i Nord-Trøndelag på 1700- og 1800-tallet, i all hovedsak basert på omtale av samer i bygdebøkene, komplettert med Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1740-årene og Lappekommissionens innstilling fra 1892. Lappekommissionen hadde som mandat å foreslå grenser for samenes beiterett for rein i Hedmark og Trøndelagsfylkene. Kommisjonens forhandlingsprotokoller gir opplysninger om samenes bruk av de aktuelle områdene på 1890-tallet.

Ettersom bygdebøkene er en viktig kilde, følger framstillingen i dette kapitlet dagens kommunegrenser.

2.2 Indre Nord-Trøndelag

Dette kapitlet handler om samenes bosetting i de indre deler av Nord-Trøndelag. Som nevnt i pkt. 2.0 er denne utredningen basert på kjente kilder som Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1740-årene og Lappekommissionen fra 1889, samt det som er skrevet om samer i bygdebøkene. Det er et gjennomgående trekk ved disse kildene at de handler om samer som er tilknyttet rein-driften. Det er svært få opplysninger om sedentær samisk bosetting. Som følge derav kommer dette kapitlet i alle hovedsak til å omhandle samenes bruk av disse områdene til jakt, fangst og reindrift.

Som indre Nord-Trøndelag regnes her de kommunene som ikke har kyststripe: Røyrvik, Namsskogan, Høylandet, Overhalla, Grong, Lierne, Snåsa, Verdalen og Meråker. I tillegg regnes kommu-

nene på østsida av Trondheimsfjorden: Steinkjer, Inderøy, Levanger og Stjørdal. Bygdebøkene omhandler de enkelte kommunene, men de eldre kildene som forteller om samer, omhandler naturligvis områder som krysser dagens kommunegrenser. Et eksempel på dette er beretninger om samer i Namdalen, som egentlig er Namsens dal, altså området rundt Namsenvassdraget, som går gjennom flere kommuner. Det samme gjelder kilder som refererer til Overhalla prestegjeld i perioden før 1820. På den tida omfattet Overhalla prestegjeld kommunene Overhalla, Høylandet, Grong, Namsskogan og Røyrvik. Kommunegrensene blir dermed bare å betrakte som «verktøy» for å få til en viss systematisering av kildene.

2.2.1 Namsskogan/Namdalen

De kildene som benytter Namdalen (Nummedal) som geografisk benevnelse, omtales her sammen med Namdalen. En kilde fra 1597 nevnes, fordi den er en av de få tidlige kildene som sier noe om rein-driften. I *Ganske Nummedals Lehns* Beskrivelse fra 1597 er det fortalt om «hine vilde Lapper» som holdt til i fjellene, og som to eller tre ganger hvert år kom ned med sin «Findeskat», som bl.a. var dynevar, sko og hansker laget av reinskinn. I *Den trondhjemske Reformats* fra 1589 er det nevnt at presten i Overhalla årlig fikk «2 Findske Dynever» som en part av tienden. Dette viser at samene i Namdalsdistriktet hadde tamreindrift som en del av levebrødet, trolig i kombinasjon med jakt og fiske. Dersom disse samene hadde hatt jakt som hovednæringsvei, ville det vært naturlig at de i alle fall hadde betalt en del av skatten i skinn av ville dyr. Om lag 50 år tidligere ble det ifølge inntektsregnskapet for Steinvikholms len betalt finneskatt i form av mårskinn og gråskinn.¹

I litteratur om samene i dette området er Namdalen ofte brukt som geografisk avgrensning. Man følger altså dalføret etter Namsen-elva fra grensen til Nordland gjennom kommunene Namsskogan,

¹ Hallan 1966: 69–70

Grong, Overhalla og Namsos. For om mulig å gjøre framstillingen noe mer oversiktlig blir det i denne utredningen likevel gjort et forsøk på å følge kommunegrensene i den grad kildene gjør dette mulig.

En relativt ukjent kilde er forstassistent J. Krag's artikkel *Fra Namdalens ukjente egne*, publisert i 1887. Artikkelen er en reiseskildring fra Trones opp gjennom de store skog- og fjellområdene mellom Namsen og svenskegrensen og tilbake til Trones. Krag tar seg fram med båt langs elver og over vatn, blant annet Namsvatnet og opp mot Orrvatnet. Han ror gjennom en liten kanal som skilte vestre og østre Namsvatnet, og dette danner på en vis måte inngangen til disse egne af Namdals fogderi, der endnu er yderst lidet bekjendte, såsom de alene gjennomstreifes af de omvankende lapper, der fører sine rensdyrhjorder på beite i de Namsvandet omgivende fjeldstrækninger.²

Også Børgefjellet blir beskrevet som ødemark:

Fjernt i vest skimter vi det mægtige Børgefjeld, der endnu er meget lidet kjendt, så som det med sine vidstrakte forgreninger og plateaner danner ødemarker af flere kvadratmiles udstrækning, beliggende såvel i Namdalen som i Vefsen.³

Om Orrvatnet som ligger øst for Namsvatnet skriver Krag:

... det er ligesom Namsvandet et udmærket fiskevand, hvor retten til at drive fiskeri er forbeholdt lapperne – og hvem andre skulde vel her gjøre dem denne ret stridig?⁴

Det er interessant at forstkandidat Krag så sent som i 1887 beskriver områdene rundt Namsvatnet, Dærgafjellet, Limingen og Tunnsjøen som «Namdalens ukjente egne». Her er det samer og reinflokker, og retten til å fiske i Orrvatnet er forbeholdt samene. Krag oppgir ikke hvem som er kilde til denne opplysningen, men det er ikke noe i teksten som tyder på at han trekker opplysningen i tvil. Hans kommentar er tvert imot en tilslutning til denne oppfatningen av fiskeretten.

I Amund Hellands beskrivelse fra 1909 står det at svenske

«finner var ogsaa flytted ind til Namsenfjeldene, hvor man fandt dem paa flere steder. Der levede bl.a. finner ved Vægtervatn, lidt i syd for Namsvatn. Finnerne holder nu mest til i Namdalen, om sommeren i Børgefjeld og Steinfjeld,

om vinteren paa fjeldene længere ude i Namdalen, tildels ogsaa ude ved kysten.»⁵

2.2.2 Høylandet

Kirkebøker fra Foldereid skal visstnok vise at det var samer der i 1660-åra, skriver Idar Romstad i *Bygdebok for Høylandet*.⁶ Sokneprest Jørgen Darre skriver i en rapport fra 1754 at han hadde vært og besøkt samene på Høylandet der han «prækede i 2 dage for 50 sjæle, og 20 av dem gikk til alters»⁷. Av Lappekommissionens erklæringer framgår det at samene drev reinflokkene over Høylandet på deres årlige reise fra fjelltraktene i Lierne til Fosnes og Nærøy.⁸

2.2.3 Grong

I sin utredning for Samerettsutvalget I skriver Jørn Sandnes om Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller som han betegner som den rikholdigste trykte kilden fra 1700-tallet. (Se side 55–59 i Sandnes' utredning.) Hensikten med major Schnitlers arbeid var å forsøke å kartlegge grensen mellom Norge og Sverige, men han skriver også en egen «Relation» om «Lap Finnerne», som i hovedsak gjelder Tydalen, og som følgelig ikke angår Nord-Trøndelag direkte.

Schnitler foretok rettslige avhør av en rekke personer som han antok hadde kunnskaper om hva som ble betraktet som norske og svenske områder, og han innkalte også samer til avhør, eller «examination». I august 1742 ble «Examinations Rættten» holdt på Harran. I bygda Harran var det da 14 gårder som lå på begge sider av Namsen-elva, og Harran var den «østerste bøjld af Præstegjeldet, der ligger nærmest til de Svenske grænser paa denne Kant»⁹. Først foretok Schnitler avhør av lensmannen og to «Laugrættes Mænd», og på spørsmål om hvem som kunne være veivisere for den grensekommisjonen som skulle måle opp grensen, svarte de: «Der kan jngen være Vei-viiser, uden *Lap-Finnerne*, som boe der ved Grændserne, hvor af de ingen kan Nafngiive, Saasom det er Saa langt her fra bøjden.»¹⁰ Dette er et interessant utsagn som forteller at bøndene ikke kjente de store skog- og fjellområdene mellom Namsen-dalføret og det de oppfattet som svenskegrensen, som til dels gikk noe lengre øst enn det som i 1751 ble

⁵ Helland 1909, 1: 715

⁶ Romstad 1984: 419

⁷ Romstad 1984: 419

⁸ Løov 1998: 68, jf. s. 72

⁹ Nissen og Kvamen 1962: 148

¹⁰ Nissen og Kvamen 1962: 149

² Krag 1887: 52

³ Krag 1887: 64

⁴ Krag 1887: 59

riksgrensen mellom Norge og Sverige. Med andre ord: *Bøndene benyttet seg ikke av dette området*. Knut Bergsland har også påpekt at Namdalen innenfor Harran var et «på det nærmeste eksklusivt samisk bruksområde» på 1700-tallet.¹¹ Amund Helland bekrefter dette i sin beskrivelse av Nord-Trøndelag fra 1909. Her skriver han at de store viddene i Namsenalmeningen i det vesentlige ble benyttet av samer inntil begynnelsen av 1800-tallet:

De vidstrakte, af fjeld, sjøer og myrer opfyldte skog-og fjeldstrækninger, i distriktets nordre og østre del, Namsalmenningen, hører til Harrans sogn. Almenningen var indtil begynnelsen af forrige aarhundrede meget sparsomt bebygget. De store vidder benyttedes væsentlig af finner.¹²

I folke- og jordbrukstillingen i 1835 bodde det tilsammen 101 samer i følgende fjellområder:

Steinfjellet:	4 hushold med 18 personer
Børrefjellet:	5 hushold med 22 personer
Frøningsfjellet:	3 hushold med 12 personer
Bergafjellet:	2 hushold med 8 personer
Nursfjellet:	3 hushold med 15 personer
Jåmafjellet:	2 hushold med 11 personer
Tromsfjellet:	4 hushold med 15 personer

Disse 23 husholdene hadde til sammen 1370 reiner.¹³

Idar Romstad har satt opp følgende tabell for samer og rein i Grong kommune i perioden fra 1801 til 1875:

	Ant. samer:	Ant. rein:
1801	102	?
1835	101	1370
1845	97	3140
1855	87	6500
1865	115	9083
1875	28	1022

Da Lappekommissionen foretok avhør av vitner fra Grong i 1891, fortalte Beret Sællæg (66 år) at hun i sin barndom hadde hørt fortelle at samer hadde hatt koier på «Hjemmemarken» på gården Veium i Grong.¹⁴ Hvis hun fikk dette fortalt som tåring, skulle samene ha hatt koier på denne gårdens innmark i 1830-årene. I referatet fra hennes erklæring sies det ikke noe om hvorvidt disse koiene stod der med grunneierens tillatelse eller ikke. Amund Helland skriver om samene i Grong

(1909): «I Grong var det mange finner i meget forskjellige stillinger.»¹⁵

2.2.4 Overhalla

Det er viktig å være oppmerksom på at Overhalla prestegjeld i perioden før 1820 dekket det området som i dag omfattes av kommunene Overhalla, Høylandet, Grong, Namsskogan og Røyrvik. I 1820 ble området delt i Overhalla og Grong prestegjeld.¹⁶ Opplysninger om samer i kilder som kun henviser til Overhalla prestegjeld, blir derfor omtalt under Overhalla kommune, selv om de i realiteten kanskje omhandler folk som før 1820 bodde i Grong, Namsskogan, Høylandet eller Røyrvik. Ett eksempel på en slik kilde er Schnitler som skriver at det først på 1700-tallet var om lag 50 samefamilier i Snåsa og Overhalla prestegjeld. Inntil 1820 omfattet altså Overhalla prestegjeld et betydelig større område enn det som i dag er Overhalla kommune. Så til kildene.

Sokneprest Jørgen Darre i Overhalla var ansvarlig for misjonsarbeidet blant samene i Overhalla distrikt, og hans «finnskolemeister» hadde i 1753 undervisning for 47 personer fra 30 familier i dette distriktet.

Gerhard Schönning skriver fra sin reise gjennom Namdalen i 1774 at det skal ha vært 29 samefamilier i Overhalla prestegjeld i 1720. I året 1774 oppgir han «92 Siæle», og de fleste av dem var fattige. I 1790 var det 31 familier og i alt 106 samer i Overhalla prestegjeld, og de fleste av dem holdt til i fjellet, skriver kappelan Blydt.¹⁷

I 1801 bodde det 102 samer i Overhalla prestegjeld. De var fordelt på 22 familier som hadde tilhold på forskjellige steder: Tromsfjellet (5 familier), Jomafjellet (fire familier), Dergafjellet (tre familier), Flottadalfjellet (fire familier), Steinfjellet (tre familier), Lindsetfjellet (to familier) og Skistadmarka (en familie). I tillegg til disse ble det registrert 14 personer som ikke hadde opphold i noe fast område. Næringsgrunnlaget for denne samiske befolkningen ble oppgitt å være en kombinasjon av reindrift og jakt.¹⁸

2.2.5 Røyrvik

Major Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller er en interessant kilde også for Røyrvik. Samen Joen Andersen (50 år) ble avhørt på Harran i 1742 og fortalte at han var født i «Blaa-Søe- og onker-

¹¹ Bergsland 1988: 278

¹² Helland 1909,2: 705

¹³ Bjerken 1949: 231

¹⁴ Løøv 1998: 68

¹⁵ Helland 1909, 1: 715

¹⁶ Løøv 1983: 5

¹⁷ Romstad 1984: 420–421

¹⁸ Christensen 1999: 297

vands-Skouge» (Blåsjön og Ankarvattnet) i «overhaldens Præstegield» hvor hans far alltid hadde «siidded». Her ser vi enda et eksempel på at et område som i dag er svensk, ble oppfattet som norsk i 1750. Hans «*Finn-Sæde*» omfattet et område som i grove trekk gikk fra Blåsjön og Ankarvattnet nordover «Ryggen av *Børje-Field*» og vestover til Namsvatnet og Vekteren og tilbake til Blåsjön. Dette området brukte han om sommeren, og om vinteren dro han enten til Børgefjellet eller til Hartkjølen. En stor del av hans beiteområder lå altså innenfor Røyrvik og Lierne kommune.¹⁹ En annen same, Bree Thomes Thomesen, hadde egentlig sitt område på vestenden av Hartkjølen, men blant annet på grunn av ulvens «Grassering paa *Haar-Kølen*» hadde han midlertidig flyttet til Zakarias Olsen i Jorms-skogene.²⁰ (Se Lierne.)

I innledningskapitlet til Røyrviks gårds- og grendehistorie skriver Nina Rørvik:

Om Røyrvik har hatt faste bosettingsperioder før den innvandring som skjeddete første 10-årene på 1800-tallet, vet vi ikke med sikkerhet. Funn som er gjort på flere steder kan tyde på det. Dessverre er lite eller intet gjort av forskning på dette området. Etter at området rundt østre del av Limingen, som tilhører Lierne, ble befolket på 1700-tallet, vet vi at de brukte området her. Særlig gjaldt dette fiske i sjøene, men sikkert også til jakt og fangst.²¹

De første nyryddingsfolka i Hudningsdalen, som ligger mellom Jomafjellet og Dergafjellet, kom i 1808. Da fikk Anders Olsen festeseddel på hele dalen fra svenskegrensen til grensen mot Rørvik eiendommen. Ifølge muntlige overleveringer var det en del stridigheter mellom samene og nyryddingsfolkene den første tiden. Det fortelles at forholdet mellom Anders Olsen og samene var såpass spent at Anders overnattet på en holme i Hudningsvatnet mens han arbeidet med nyryddingen. En dag kom en flokk samer for å jage han vekk fra plassen, men han kastet en stor vedstokk mot dem, og de flyktet.²²

I *Grong bygdebok* skriver Martin Bjerken om samene:

Det er mest i Røyrvik og Namsskogan at dei har hatt sitt tilhald, for ikkje å snakka om Nordli og Sørli, som opphaveleg vart kalla Findlierne. Oppe i Røyrvik er det namn på både fjell og vatten som er finsk. Ein kan berre nemna Derga og Jåma og fleire vatten innover mot Børgefjel-

let, som har finske namn. Dette tyder på at dei har vore deroppe lenge før at andre bumenn sette seg ned der. Då det i dei fyrste av 1800-åra tok til med busetning i Røyrvik, lika finnane ikkje dette, og dei prøvde så smått å hindra at det vart noko busetning. Dei meinte vel at då dei var dei fyrste som hadde hatt tilhald der, så skulle dei ha eineretten til heile strekninga deroppe.²³

Jordbrukstillingen i 1845 viser at det ble høstet 100 lass høy på innmarka og 604 lass ble tatt på fjellmyrene (hestelass).²⁴ Det var altså ikke uten grunn at samene ikke ville ha nyryddingsbruk og fjellslått i reinens beiteområde. Samen Jacob Pedersen Dergafjeld (født 1852) fortalte til Lappekommissionen i 1891 at hans far hadde hatt bygsel på beitestrekningene mellom Namsvatnet og Hudningsvatnet, og for noen år siden hadde han selv fått bygselbrev på beiteretten i samme strekning.

Folketellingen for 1865 viser at det da bodde 107 samer i et område som i grove trekk omfatter kommunene Røyrvik, Namsskogan og nordre del av Grong.²⁵ Ifølge Bjerken hadde samene sommerbeiteland for rein i Røyrvikfjellene og Børgefjellet, og vinterbeiteland i fjellene i Grong, Høylandet og Overhalla.²⁶ Reinøya ble utskilt fra gården Nedre Stallvik²⁷ i 1906 og solgt til reingeier Lars Larsen Jomafjell. Lars Larsen og kona Beret Larsdatter bygde en gamme og tømra opp et stabbur på den sørvestlige sida av øya. Da Lars døde, ble eiendommen auksjonert bort.²⁸

2.2.6 Lierne

Det er lett å skjønne at det kunne bli drakamp mellom norske og svenske myndigheter om store deler av Lierne kommune. Før 1620-årene var «Härckkiäls fiällen» utvilsomt «Lapparnas Egen-dom», skriver Knut Bergsland. I de svenske regnskapene ble disse skattlagt som «Snåsen lapper», men før syvårskrigen mellom Sverige og Danmark-Norge i 1563–1570 ble de skattlagt som «Finneli» i Sparboens len. Den svenske fogden i Jemtland krevde skatt fra dette området, og det var et ledd i arbeidet med å hevde en pretensjonslinje over høyeste fjellryggen, mener Bergsland og knytter en interessant kommentar til dette:

²³ Bjerken 1949: 224

²⁴ Rørvik 1998: 24

²⁵ Bjerken 1949: 233

²⁶ Bjerken 1949: 225

²⁷ Gården Nedre Stallvik ligger ved Tunnsjøen. Den ble ryddet i 1817. Se Rørvik 1998: 24.

²⁸ Rørvik 1998: 31

¹⁹ Nissen og Kvamen 1962: 159–160

²⁰ Nissen og Kvamen 1962: 158

²¹ Rørvik 1998: 14

²² Rørvik 1998: 19

... For å hevde eller påstå en grense tvers igjen-
nom bondebygden Nordli, som verken før eller
etter 1645 hadde hørt til Jämtland, måtte man
altså påstå at området stadig var «Lapparnas
Egendom», og ikke «kongens almenning», og
at eierne var svenske ..., at altså bønders
nyrydning ikke forandret samenes eiendoms-
forhold.²⁹

Nordli

Selv om denne utredningen egentlig omhandler
perioden 1700 og 1800, tas det her med kilder fra
1600-tallet som illustrerer forholdet mellom samer
og nybyggere. I Namdalens historie 1600–1837
siteres boka *Om Sneåsen* av Svend Busk Brun, som
skriver følgende om bosettingen i Nordli:

Mand fortæller troeværdelig, at Lapfinderne,
som meest ernære sig ved tamme Rinsdjur, ved
deris første ankomst i disse Trundhjemske
Fjælde (tilforne har dog været Finner, hvilke
levede af vilt og vejde) udryddede paa en Dag,
og ødelagde baade Mand og Qvinde med Børn
i Vuggen udi Nordlide, ...³⁰

En bør her merke seg parentesen tilforne
har dog været Finner, hvilke levede af vilt og
vejde.

En mann som bodde på Estil i Sørli, ville ta
hevn over drapet på mannen, kvinnen og barnet,
som ble drept av samer. Han «listeligen indbød de
ny gjæster» (samene) til et gjestebud. De satte seg
«ovenfor bordet», og noen «Limænder» presset
bordet og samene mot veggen, mens andre gikk til
angrep med økser og tok livet av dem. Ingen vet
når denne dramatiske hendelsen skal ha funnet
sted, men ifølge muntlige overleveringer skulle
dette ha skjedd for fem generasjoner siden da his-
torien ble fortalt i 1689. Svend Brusks Brun antok
derfor at drapene på Estil fant sted omkring 1540.
Det er ukart om denne fortellingen har noen «his-
torisk kjerne». I *Bygdebok for Lierne* står det at
Estil-gården muligens var bebodd 500–600 år e.Kr,
men vi må til 1520-årene før vi finner en skriftlig
kilde som muligens gjelder denne gården. I et skat-
temanntall er det oppført 8 bønder i Sørli, deriblant
Arwit Ionsen uten gårdsnavn. 70 år senere, i 1590,
blir Estil-gården delt mellom brødrene Jon og Inge-
brigt Arvidssønner, som ifølge bygdebokforfatteren
er sønner av Arwit Ionsen. Dette tyder på at
Estil-gården var bebodd på midten av 1500-tallet,
men i *Bygdebok for Lierne* blir drapet på samene
likevel betraktet som «et sagn uten røtter i pålite-
lige kilder»³¹.

²⁹ Bergsland 1975: 265

³⁰ Christiansen 1999: 52

Gerhard Schøning forteller en noe annen ver-
sjon av konflikten mellom bumenn og samer i sin
reiseskildring fra 1770-årene. Han skriver at Nordli
(eller Nordre Findlie som den også kaltes) ble lagt
øde fordi samene ved sin ankomst dit på en dag tok
livet av alle innbyggerne. Schøning skriver:

... Aarsagen eller Anledningen dertil, formo-
dentlig have været et foregaaende Overfald,
paa de Norskes Siide, hvilket Finnerne have,
paa bemeldte Maade, søgt at hævne. Navnet F i
n d l i e r, som disse Steder føre, giver Anled-
ning til at troe, at de have været Finnernes Boe-
pæle, førend de Norske nedsatte sig der, eller at
Finnerne have der, paa Fiældene, overalt havt
deres Boliger og Græsgange, førend de blandt
dem boende Norske dreve dem derfra.³²

Dette gir følgende kronologi:

Samene benyttet tidlig området til jakt og
fangst: Deretter kom bøndene hit, og samene tok
livet av en eller flere familier i Nordli. Etter det ble
flere samer drept i en hevnaaksjon under det nevnte
gjestebudet i Sørli. Det bør bemerkes at kildene
ikke gir grunnlag for å fastslå om dette er riktig
eller ikke.

Ifølge et svensk brev av 21.juli 1690 til härads-
hövdingen i Lit (nord for Östersund) hadde to
menn fra Snåsa «effter Lappernes tillåtelse» bygd
opp gårdene «Bratland o Skiälbrän». «Sedan aff
andra efter handen mer o. mer upbygd.»³³ Ifølge
denne versjonen var det altså samene som gav bøn-
der tillatelse til å bosette seg i Nordli i 1626. Ti år
senere rettet seks av bøndene i Nordli en supplika-
sjon til landsherren med bønn om å få bygge egen
kirke og få enerett til fiskevatn som lå under og
omkring gårdene deres, slik at ikke jemter, samer
og menn fra Sørli skulle kunne fiske her. Landsher-
ren gav dem rett når det gjaldt jemtene, men han
uttalte ikke noe om samene og bøndene i Sørli.³⁴

Ifølge svenske «häradsrättsundersökningar»
fra 1739 var det en same ved navn Thor Schiul som
omkring 1689 satt «udi Qwelje marken och Näset»
(Kvelia ved Kvesjøen) der han hadde sommersete
og reinhage. På vinterstid flyttet han på vestre side
av fjellryggen. Med «åfwan nemde Lapps låf» (med
tillatelse fra nevnte same) fikk nordmannen Per
Påhlsson anlegge et torp med hus og jordbruk i
Kvelia-marken. Etterpå ble samene fortrent derfra,
og gårdbrukeren tok seg et større område. Senere
kom det inn andre brukere, og gården «Leerba-
ken» ble 28. juni 1700 bygslet av Olle Poelssen

³¹ Gustavsen 1998: 196

³² Schøning 1979: 122

³³ Bergsland 1995: 91, jf. Bergsland 1975: 265

³⁴ Bergsland 1995: 53

Leerbachen. Gården ble anlagt på samenes «Giärde», som var gjødslet av samenes rein, skriver Bergsland. Han mener det området det her er snakk om, ligger mellom Tunnsjøen i nord, Sandøladalen i sør, riksgrensen i øst og Grong og Formofoss i vest. Bergslands kommentar til disse kildene er at de gir «en klassisk skildring av hvorledes en sames familie ble trengt vekk av nybyggere i same-nes gamle bruksområde».³⁵

I sin utredning for det svenske «Skattefjällsmålet» skrev Bergsland:

Selve nyryddingen i Nordli var naturligvis en inntrengen på samers område, men det er å merke at bøndernes rett innskrenket seg til deres «ringe jorder», og at all nyrydding forøket kongens inntekt. Selv om vedkommende samers område således ble noe innskrenket, kan lensherrens forføyninger ikke sees å ha innskrenket samenes rett, ...³⁶

Sørli

Allerede i 1649 hadde den svenske provinsialfiskalen Rafael Pålsson latt en same byggle Finliden (Sørli). Hensikten var å hevde svensk suverenitet over Sørli, hevder Bergsland.³⁷

I en kilde fra 1690 står det at de samene som fra gammelt av hadde ligget under Jämtland og betalt skatt dit, hadde «sine skiäl» (sine grunner/rettigheter) på østsiden av fjellryggen og rundt Södra Finlin (Sørli). Samene og «Lieboerne» hadde mark og fiskevatn om hverandre, og «Lieboerne» benyttet de fiskevatn og skoger som «*Lapparne icke til hands liggja, dock så at alt synes wara indom Lap-parnes Egendom,...*»³⁸ (*uthevet her*).

Sør for Joen Andersens territorium (se pkt. 2.1.5) satt Ole Nilsens barn i «Giørms Skougen».³⁹ Blant dem som ble avhørt av major Schnitler på Harran i 1742, var også samene Ole Nilsen, rundt 80 år gammel og da ikke lenger aktiv reiner. Han var født i skogene ved «Giørms-vandet i Overhaldens Præstegjeld» og døpt i «Harrans Annex-Kiercke». Jormvatnet ble altså regnet som norsk område i 1742, men etter grensereguleringen ble nordvestenden av dette vatnet liggende om lag 6 km inn i Sverige og sørenden vel 20 km inn på svensk side. Både Ole Nilsens far og farfar hadde «Siiddet» ved Jormvatnet, og han satt i sin «Faders Rom i Giørms Skoug, Paa hvilcket hand Erhvervede Sig Fæste-Sæddel af dend tiids Kongl: Norske *Foged, Jacob*

Jespersen, ...» Festeseddelen var datert 3. februar 1699. Han var ved Jormvatnet om sommeren, men om vinteren, hvis snøen ble så hard at reinen ikke kunne sparke seg gjennom den, flyttet han til «det Field *Haarkølen*» (Hartkjølen) som ble sett på som et grensefjell mellom Norge og Sverige. Han var delvis på norsk og delvis på svensk side, og betalte de svenske samene for å benytte beiteland i Sverige.⁴⁰

Også Ole Nilsens sønn, Zacharias Olsen (40 år), ble avhørt av kommisjonen, og han fortalte at han bodde i «*Giørms-Skouge*», der hans far tidligere hadde hatt sin reindrif.⁴¹ Kona til et av Ole Nilsens barnebarn, Marrit Nils Datter (40 år), fortalte kommisjonen at det var «3 Madlauger eller Familier, børn af dend gamle Finn Ole Nilsen» som holdt til ved Jormvatnet i daværende Overhaldens Prestegjeld.⁴² Disse vitneavhørene i forbindelse med fastsettelsen av riksgrensen viser at det på midten av 1700-tallet var en vel etablert samisk bruk av områdene i den sørøstlige del av Lierne (vinterbeite i Hartkjølen) og øst for den nordlige del av Lierne – et område som i dag tilhører Sverige, men som på første halvdel av 1700-tallet ble betraktet som norsk område. For sistnevnte område hadde Ole Nilsen hatt festeseddel siden 1699.

En lite brukt primærkilde som forteller om samer i Lierne, er Nicolay Martens bok *Skogliv* som kom ut i 1906 og omhandler en reise Martens gjorde i Finlierne i 1863. Han skriver at det på den tida bodde om lag 1000 mennesker i Nordli og Sørli, «*finder iberegnet*». Under reiser traff Martens flere samer, og han får opplysninger som forteller om forholdet mellom samer og bofaste bønder i Lierne. I nærheten av Deviken møtte han samer som trodde at Martens var «*landmätaren, som skulde komme for at jevne striden mellem finn og bonde og dele mellem begge, hvad hver tilkom*». Da Martens sa at han ikke var «*landmätaren*», ble han spurt «*om det var efter landets lov og ret, at bonden hidsede hund paa renen*». Han svarte at det var ingen lov som gav bonden denne rettighet. Samene fortalte at partene lenge hadde ligget i strid med hverandre om hvem som hadde retten til visse fjellstrekninger, som begge mente de var berettiget til. Bøndene ville ha dem til slåttemark og samene til beitemarker. Martens forklarer bakgrunnen for striden slik:

Saa længe befolkningen i Lierne var faatallig, havde begge parter nok, men eftersom folke-

³⁵ Bergsland 1995: 92

³⁶ Bergsland 1975: 170

³⁷ Bergsland 1995: 92

³⁸ Bergsland 1995: 92

³⁹ Nissen og Kvamen 1962: 160

⁴⁰ Nissen og Kvamen 1962: 150

⁴¹ Nissen og Kvamen 1962: 156

⁴² Nissen og Kvamen 1962: 155

mængden tiltog, tilegnede bønderne sig mere og mere af fjeldslaatten og birkeljerne, og drev finnerne længere og længere tilbage i fjeldet. - Imidlertid er det vittelig, at finnerne fra gammel tid havde bygslet store strækninger af staten, hvor de havde ligget med sine ren; disse er nu beboede og for en stor del solgt til de fastboende bønder.⁴³

I folketellingen for 1875 er det ført opp 15 samer i Lierne, alle fastboende, med til sammen 1322 rein.⁴⁴

2.2.7 Snåsa

Også under dette punktet tas med noen kilder fra 1600-tallet, selv om det er utenfor den tidsperioden som er satt for dette arbeidet. I Snåsaboka skriver Jørn Sandnes om flere hendelser som sier noe om samer i Snåsatraktene. I et svensk register over samer fra 1591 nevnes blant andre Torkild Nilssen som med sitt følge brukte «Sznasen fjell». Lensherren i Trondheim hadde satt han til befalingsmann over alle samene med rett til å kreve inn skatt og kjøpe opp skinnvarer til kongens behov. Torkild Nilssen betalte skatt i form av mårskinn til både lensherren i Trondheim og svenskekongen, til tross for at lensherren i Trondheim hadde lagt ned forbud mot at han betalte skatt til svenskekongen. Også en kilde fra 1607 viser at fem samer fra Snåsa betalte skatt til begge rikene, til tross for at forbudet fortsatt gjaldt.⁴⁵ Sandnes skriver at forholdet mellom samer og bønder ikke var det beste på 1600-tallet, og han mener det bl.a. skyldtes uenighet om beiterett, jakt og fiske i fjellet. Striden gjaldt særlig jakt og fiske ettersom «det var vide strekninger i fjellet som bøndene ennå ikke hadde okkupert til seterbruk»⁴⁶.

En samefamilie fra Gaundalsfjellet ble utsatt for en fryktelig udåd. Blå-Nils var en meget rik same med stor familie. På førjulsvinteren i 1693 kom han med kone, seks barn og dreng ned til Gaundalen og tok inn hos en bonde der. Her ble samefamilien noen dager. Bonden ble lei av å ha dem i huset, og ba Blå-Nils komme seg vekk, men han ville ikke. Da Blå-Nils og drengen endelig spente på seg skiene for å dra, tok bonden livet av både Blå-Nils, drengen, kona og de seks barna. Han fikk deretter en annen nabo til å hjelpe seg med å skjule likene. Blå-Nils hadde «utallige» reinsdyr, skinnvarer, sølv, penger og andre saker. De to bøndene delte dette mellom seg. Saken kom opp på ekstraordinært

ting i 1694. Mannen som hadde slått i hjel samefamilien og drengen, ble dømt til å bli halshogd. Den andre mannen fikk fire års tvangsarbeid for delaktighet i forbrytelsen. Sju-åtte år etter denne tragedien dro to ungdommer fra Snåsa til fjells med brennevin, tobakk og penger for å handle med samene Tomas Mortensen. Ungdommene kom aldri tilbake og ble aldri funnet. Tomas ble mistenkt for å ha tatt livet av dem, men han ble ikke dømt på grunn av manglende bevis. Det endte med at Tomas Mortensen kom seg over til Jemtland. Til en annen same skal Tomas ha sagt: «Jeg akter ikke mer om å skyte en bonde i hjel enn en fugl eller rype.»⁴⁷ Hvis Tomas hadde sagt dette, og uttalelsen er blitt noenlunde riktig sitert opp gjennom århundredene, viser dette at det var et meget anstrengt forhold mellom samer og bumenn i Snåsa-traktene rundt år 1700.

Ifølge Knut Bergsland var «Häckkiäls fiällen» (oppfattes som Skäckerfjällen eller Skjækerfjella) å betrakte som «Lapparnas Egendom», som i de svenske regnskaper ble skattlagt som «Snåsen lapper». Under Sjuårskrigen (1756–1763) måtte Oluf Jonsson betale skatt til den svenske fogden i Jemtland, men Bergsland mener det er lite sannsynlig at de danske fogdene betraktet dette som svensk land. Han mener at «relevante» samer på denne tida må ha blitt regnet til «Snåsen Præstegjeld». Som et ledd i arbeidet med å få dette området under svensk herredømme, mener Bergsland at svenskene brukte begrepet «Lapparnas Egendom» om Nordli-områdene i stedet for «kongens almenning». Eierne skulle altså være svenske samer, og bøndernes nyrødning hadde ikke endret disse samenes eiendomsforhold.⁴⁸

Amund Helland skriver at «Snaasen hører til de ældre finnebygder, ...».⁴⁹ Bierna Bientie har gjennomgått kirkeboka for Snåsa for perioden 1887–1902. Han har sett etter benevnelsene «lap», «fjeldman», «fin» og lignenede, og funnet at det i løpet av disse 16 årene var registrert åtte dømte barn, fire døde er registrert, ingen konfirmerte og ingen ektevidde. De fleste kirkelige handlingene har foregått i perioden januar–april. Disse relativt få registreringene i kirkeboka gir trolig ikke et riktig bilde av den samiske bosettingen på Snåsa mot slutten av 1800-tallet, i alle fall ikke den sedentære samiske bosettingen. Den mest sannsynlige feilkilden er at bofaste samer ved forrige århundreskifte allerede var så vidt integrert i bygdesamfun-

⁴³ Martens 1906: 28–29

⁴⁴ Lappekommissionen 1889: 73

⁴⁵ Sandnes 1956: 229–230

⁴⁶ Sandnes 1956: 232

⁴⁷ Sandnes 1956: 232–234

⁴⁸ Bergsland 1975: 265

⁴⁹ Helland 1909, 1: 715

net at betegnelser som «lap», «fjeldman» og «fin» ikke lenger ble benyttet i kirkeboka.

Ifølge Amund Hellands beskrivelse fra 1909 bodde det kun to–tre samefamilier i Snåsafjellene: «Sommertiden drager de østover i nærheten af rigsgrensden, om vinteren holder de til paa fjeldene omkring bygden.»⁵⁰

2.2.8 Verdalen

Som Knut Bergsland har påvist i sin utredning for Samerettsutvalget I, var det norske samer før 1645 i Skjæker- og Verdalsfjellene.⁵¹ «Omkring 1690 hersket rene krigstilstander mellom bønder og samer i dette grenseområdet, ... » skriver Bergsland.⁵² De nybyggerne som omkring 1700 hadde slått seg ned i Helgådalen, hadde samiske naboer.⁵³ Thomas von Westen arbeidet som misjonær i «Indherredets fjelde» til han døde i 1727. I løpet av tre år fant hans kateket 111 «Lappe- og Finne-Sjæle», og de fleste av dem var om sommeren i «Trunhjems Amt», fordelt på Verdalsfjellene, «Skikkerfjeld imod Jemtlands bøygd», fjellene i Meråker, Tydalen, Åfjord og Beistad. Sammen med Snåsa utgjorde dette 195 personer.⁵⁴

Bonden på Suulgården i Verdalen, Tørres Nilsen Suul, ble avhørt av Peter Schnitler i 1742. Bonden klaget over at det de siste årene hadde vært dårlige avlinger på grunn av for tidlig frost. Bøndene fisket litt i Kråksjøen og Innsvatnet (tett ved dagens svenkegrense), men det var lite jakt fordi samene «drage af med det vildt, om noget findes»⁵⁵. Om området mellom Helgådalen og «Sehærrevandet» (Skjækervatnet?) skriver Schnitler at det var ufruktbart, ubebodd og udyrket. Her bodde ingen, bortsett fra samer som var her av og til.⁵⁶

I mai 1742 fikk Schnitler reinskyss fra Helgådalen i Verdalen til Ongdalen i Steinkjer kommune. Etter om lag «2 Miile» kom Schnitler til en stor lavvo på fjellet der det bodde fire samefamilier med til sammen tolv personer.⁵⁷ Denne lavvoen stod trolig i grenselandet mellom kommunene Verdalen og Steinkjer (etter dagens kart).

2.2.9 Meråker

Spredte funn etter steinaldergjenstander viser at jegere har oppholdt seg i kortere eller lengre tid i

Meråker-traktene 4–5000 år f.Kr. Fra eldre jernalder har man noen funn som indikerer at de første gårdene var bygd da, skriver Lars F. Stenvik.⁵⁸

Bjørn R. Krogstad skriver at det – grovt regnet – fantes samer nord, sør og øst for Meråker i middelalderen⁵⁹, og det er derfor ikke særlig dristig å mene at det også var samer i Meråker i middelalderen. Bygda ble lagt øde under svartedauden i 1350, og den første bebyggelsen man med sikkerhet kjenner til, er Meraker-gården der Mikkal Meraker var bruker i 1548. Trolig var det jakt og fiske som var levebrødet i den første gjenreisings-tida.⁶⁰

Basert på Hans Skankes materiale fra 1720-tallet, skriver Knut Bergsland at Hermansnåsen (grensefjellet mellom Meråker og Verdalen) er et samisk arvefjell. Arvefjell var «hellige fjell» som gikk i arv fra slektsledd til slektsledd. Dette er fjell eller fjellområder som samene følte en spesiell tilknytning til fordi deres forfedre hadde holdt til i de samme områdene. I Hans Skankes materiale blir Hermansnåsen omtalt som morsarv, men det er all grunn til å tro at fjellet hadde gått i arv i flere generasjoner fram til 1720, altså at dette indikerer samisk bosetting her i alle fall ned mot første halvdel av 1600-tallet.⁶¹

Det finnes flere kilder som forteller om samer i Meråker-traktene på 1600-tallet. I 1614 ble samene Henrik Meraker dømt til døden. Han bodde da på den mest sentrale gården i bygda og levde trolig av fangst. Meraker-gården lå midt i bygda med dalene som fangarmer ut til den ytterste fangstgrop, skriver Krogstad. Han mener at bygda hadde et klart innslag av samisk befolkning midt på 1500-tallet. Et samisk sagn forteller at Meråker opprinnelig var ei «finnebygde».⁶²

Da Thomas von Westen kom til Stjørdalen på sin misjonsreise i mai 1723, ble 40 «Merager Finner» samlet og gitt kristen opplæring.⁶³ Da Major Schnitler foretok avhør i 1742, opplyste samene Ole Nilsen at det da var sju samefamilier eller «Mat Lauger» i Meråkerfjellene.⁶⁴

De opplysningene Lappekommissionen fikk under et møte i Meråker i juli 1890 med bl.a. ordføreren, tyder på at samenes bruk var allment akseptert. Det ble opplyst at

Lapperne have søgt Tilhold og Bete hele Aaret saavel Vinter som Sommer her i Meraker, men

⁵⁰ Helland 1909, 1: 715

⁵¹ Bergsland 1988: 221

⁵² Bergsland 1988: 218

⁵³ Bergsland 1988: 222

⁵⁴ Bergsland 1988: 218–219

⁵⁵ Nissen og Kvamen 1962: 76

⁵⁶ Nissen og Kvamen 1962: 82

⁵⁷ Nissen og Kvamen 1962: 87

⁵⁸ Krogstad 2002: 64

⁵⁹ Krogstad 2002: 80

⁶⁰ Krogstad 1995: 14

⁶¹ Bergsland 1985: 63

⁶² Krogstad 2002: 143–144

⁶³ Bergsland 1985: 55

⁶⁴ Nissen og Kvamen 1962: 74, jf. Bergsland 1988: 224–226

ikke Aaret rundt i de samme Trakter, idet Strækningen nordenfor Tævla har været benyttet væsentlig som Vinterbete, medens Strækningen søndenfor nævnte Elv har været benyttet væsentlig til Sommerbete.⁶⁵

Samen Ole Andersen Kant var også blant deltakerne på kommisjonens møte, og det er ikke noe som tyder på at han var uenig i denne beskrivelsen av samenes bruk av områdene. Vi bør derfor kunne anta at beskrivelsen i hovedsak er riktig.

2.2.10 Steinkjer, Inderøya, Levanger og Stjørdal

Det er funnet få relevante opplysninger i lokal litteratur fra disse kommunene. Under Lappekommissionens møte på Steinkjer i oktober 1891 opplyste de samene som var tilstede, at svenske samer så langt tilbake de kunne huske og hadde hørt omtalt, hadde beitet med rein på vinterstid i de øvre delene av Stod Sellifjell statsallmenning, Strinda og Tjørdal statsallmenning og i Ogdalen.⁶⁶ Disse områdene er i dag reinbeitedistrikt.

Så vidt en kan se, er ikke Inderøya nevnt i Lappekommissionens forhandlingsprotokoller, og kommisjonen mente at samene ikke kunne antas å ha noen sedvanemessige rettigheter her.⁶⁷ Inderøya er i dag utenfor reinbeitedistriktet.

Lappekommissionen hadde møte med ordføreren, lensmannen og representanter for herredstyret i Levanger i oktober 1891, og de tilstedeværende hevdet at det vest for fjelltoppen Hermanssnasa (på kommunegrensen mellom Verdalen og Meråker) aldri hadde beitet rein fra gammel tid. Omkring 1845 hadde en svensk familie satt opp sine gammer i Skjøtingen, og de hadde kommet tilbake «Aar om andet». Det ble med bestemthet hevdet at samene ikke hadde noen beiterett basert på sedvane i dette distriktet. Man hadde likevel ingen betenkeligheter ved å la kommunen bli reinbeitedistrikt, fordi man var av den oppfatning at dette ville gi bøndene bedre juridisk beskyttelse. Lappekommissionen mente at spørsmålet om samenes sedvanerett var tvilsomt i Levanger. I folketellingen for 1855 er det ført opp tolv fastboende samer med til sammen ni rein på Ytterøya i Levanger kommune. I folketellingen ti år senere er det ført opp 20 fastboende samer her uten rein.

Under Lappekommissionens møte i Meråker i juli 1891 ble det hevdet at reinsdyr hadde forvoldt skade på setre som lå inne på «Hegras grund».

Disse setrene lå i Sonvadfoss statsallmenning i Stjørdal. For øvrig kjente ikke de framførte til samisk bruk av nedre Stjørdalen, bortsett fra at Nils Bull muligens hadde vært innom disse traktene en kort tid i ett eller to år.⁶⁸ Også Stjørdal var blant de områder der Lappekommissionen mente at det var tvilsomt at samene hadde rettigheter basert på sedvane.

2.2.11 Frostad

Så vidt en kan se, nevnes ikke Frostad i Lappekommissionens eksaminasjonsprotokoller, og en kjenner ikke til at det er publisert opplysninger om samisk bosetting som er relevant i denne sammenhengen.

2.3 Nord-Trøndelagskysten

Herunder gis en beskrivelse av samenes bruk av kystområdene i Nord-Trøndelag og kommunene på vestsiden av Trondheimsfjorden, med vekt på 1800-tallet. Før den tid er kildene usikre. Beskrivelsen omfatter kommunene Leka, Vikna, Nærøy, Fosnes, Namsos, Namdalseid, Flatanger, Verran, Mosvik og Frostad. Det er få relevante opplysninger om samer i disse kommunenes bygdebøker, og protokollene fra Lappekommissionens møter er derfor en viktig kilde.

2.3.1 Leka

Lappekommissionen holdt møte på handelsstedet Fjølvik den 16. september 1891. Ordføreren var syk, og lensmannen og flere andre innkalte personer kunne ikke møte på grunn av uvær. Kommisjonen holdt derfor møte kun med handelsmann Ulrik Sverdrup (61 år). Han uttalte seg i samsvar med de skriftlige svarene som herredstyret og lensmannen tidligere hadde oversendt kommisjonen, men la til at det gjentatte ganger hadde blitt klaget over at reinen gjorde skade på høystakkene i Vassbygda. Sverdrup hadde bodd de siste 34 år i Fjølvik, og han hadde omtrent hver vinter «vært vidende om, at Renen har beitet i Distriktet, dels hele Vinteren dels kun på gjennomreise til de længere ude liggende Kystdistrikter». Han hevdet videre at samene ofte tok voksende gran og bjørk til brensel uten å betale for dette, og at de påstod at de hadde rett til det.⁶⁹

⁶⁵ Løøv 1998: 29

⁶⁶ Løøv 1998: 108

⁶⁷ Lappekommissionen av 1889: 65, 2. spalte

⁶⁸ Løøv 1998: 34–35

⁶⁹ Løøv 1998: 98

2.3.2 Vikna

Lappekommissionen holdt møte på Rørvik i Vikna den 16. september 1891. Her møtte blant andre ordførerne i Vikna og Nærøy. (Se pkt. 2.1.3.) De fram møtte fra Vikna påstod at det kun hadde beitet rein der de siste 60 årene, altså fra 1830-tallet, og det hadde dessuten vært avbrudd i denne driften. De hevdet at samene ikke hadde ervervet rett til beiting med rein på Vikna, men de mente likevel at Vikna burde tas med som eget reinbeitedistrikt fordi man forutsatte at reinen ville komme utover til Vikna fram til rettighetsspørsmålet kunne bli avgjort. Etter at Vikna var blitt eget reinbeitedistrikt i 1894, skrev lappefogd Lorents Brede årlige rapporter til Amtmannen i Nordre Trondhjems Amt, og i 1908 skrev han at det var knapphet på vinterbeiteland i Kolbotn Distrikt og derfor må «flere af disse Lapper forskjellige Vintre søge til Vikten Distrikt».⁷⁰

Ørnulf Vorren har beskrevet helgelandssamenes flytteruter på første halvdel av 1900-tallet, og av dette arbeidet fremgår det at både Vikna og Leka var viktige vinterbeiteland for samer fra Helgeland. «Både Ytre-, Mellem- og Indre Vikna utgjorde relativt store og gode beiteområder særlig i vintre med sne og overising på landet innafor,» skriver Vorren.⁷¹

2.3.3 Nærøy

Kirkebøker fra Foldereid (Nærøy kommune) skal visstnok vise at det var samer der i 1660-åra.⁷² Lappekommissionens avhør den 16. september 1891 bekrefter dette inntrykket. Ordføreren og tre andre menn fra Nærøy erkjente at «Reenbeiting i deres Distrikt fra de ældste Tider Folk kan mindes er foregaaet ...».⁷³ Når Lappekommissionens sekretær bruker begrepet «erkjendte», så var det formodentlig fordi en slik erkjennelse fra bl.a. ordførerens side i prinsippet var en aksept for at samene hadde ervervede beiterettigheter på Nærøy. Under kommisjonens møte på Leka dagen før hadde handelsmann Ulrik Sverdrup (61 år) fortalt at han var oppvokst på Rossøy i Nærøy, og at reindrif var alminnelig der så langt tilbake han kunne minnes. Særlig husket han at reinflokker på inntil 3000 dyr omtrent hver vinter beitet på fastlandet og ute på øyene.⁷⁴ Lappekommissionen var – til

tross for dette – i tvil når det gjaldt spørsmålet om samene hadde ervervet en sedvanerett før Felleslappeloven av 1883 trådte i kraft, men kommisjonen foreslo likevel Nærøy som reinbeitedistrikt.

2.3.4 Fosnes

Fosnes går inn som en kile mellom kommunene Nærøy, Høylandet, Overhalla og Namsos, og det er naturlig at de samene som oppholdt seg i Fosnes, også hadde opphold i noen av nabokommunene. Lappekommissionen ble informert om at flere samer benyttet beiteområder i Fosnes. Nikolaus Nielsen Flåtedalsnæs fortalte at han hver vinter sammen med fire andre samer flyttet med reinflokken fra sommerbeitelandet i Grong vestover fjellene til Fosnes. Jonas Mortensen Børrefjeld fortalte at så langt han kunne minnes hadde familien flyttet med reinflokken fra Børgesfjell-området eller Tomasvatnet vestover til Fosnes og ut på øyene der, enkelte år til Sandmofjellet i Skage.⁷⁵ Under Lappekommissionens møte i Overhalla i august 1891 ble det fortalt at samer Jacob Johnsen oppholdt seg med om lag 30 rein året rundt dels i Namsos kommune og dels på Salsfjellet i Fosnes.

Karl Fosslund fortalte lappefogd Brede at det på første del av 1800-tallet var samer med rein både på Elvalandet og på Jøa, om enn sjeldnere på Jøa. Dette er eksempler på skriftlige kilder som forteller om samenes bruk av Namdals-kysten på 1800-tallet, men ikke alle var enige i at samene hadde beiterett for rein i disse traktene.

2.3.5 Namsos

Som nevnt fikk Lappekommissionen opplyst at Jacob Johnsen delvis oppholdt seg med om lag 30 rein på Salsfjellet i Fosnes. Han var også med denne flokken i et område mellom Ekorndalen og Almdalen i Namsos kommune og hadde fast koeie på fjellet mellom Ekorndalen og Almdalen.

Under Lappekommissionens møte 21. september samme år mellom kommisjonens medlemmer og representanter for kommunestyret ble det gitt tilslutning til at hele distriktet mellom elva Namsen og Follafjorden burde utgjøre «et Lappedistrikt helt ud til Kysten», mens øyene Elvelandet, Otterøya og Jøa burde utgjøre et eget distrikt.⁷⁶

⁷⁰ Jünge 2004: 148

⁷¹ Vorren 1986: 46

⁷² Romstad 1984: 419

⁷³ Løøv 1998: 99

⁷⁴ Løøv 1998: 98

⁷⁵ Løøv 1998: 72–73

⁷⁶ Løøv 1998: 100

Otterøya

Samisk bosetting på Otterøya i Namsenfjorden er omtalt av Hallstein Skorstad.⁷⁷ Han viser til gamleplasser, kirkebøker og intervju som lappfogd Brede i Nord-Trøndelag hadde gjort allerede i 1895. Skorstad skriver at kirkeboka viser at samene har brukt Otterøya «så langt tilbake som kildene finnes»⁷⁸. Den første innførselen om samer står i kirkebok for 1735. Videre vises til elleve innførsler i kirkeboka fram til 1855. Også Lappekommissionen av 1889 (se kapittel 6) innhentet opplysninger om bruk av kystområdet, bl.a. Otterøya.

Da Lappekommissionen avholdt møte på Vie i Grong 19. august 1891 med kommunens ordfører og lensmann, ble det opplyst at navngitte samer på vinterstid dro utover mot kysten på nordsida av Namsen og «sætter til dels sine Reen over til Otterøen og Elven»⁷⁹ (Elvalandet). Noen dager senere holdt Lappekommissionen møte på Trones. Her forteller en av de fremmøtte reineierne at hans bror – så lenge han kan huske – har drevet med rein dels på fjellene på sørsida av Namsen-dalføret i Grong og Overhalla, og dels på nordsida av dalen ut til Fosnes og Namsos – enkelte år helt ut på Elvalandet, Otterøya og Jøa.⁸⁰

Lappfogd Brede foretok en reise til Otterøya i 1895 og intervjuet en del bønder om samiske tradisjoner på Otterøya i eldre tid. Foranledningen var at en klage over at «lapper uberettiget beiter på Otterøen»⁸¹. Bredes referater fra samtale viser flere muntlige overleveringer om samer på Otterøya fra slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Her tas med ett eksempel: Karl Ingebrigtsen Fossland (64 år i 1895) hadde hørt av sin far, Ingebrigt Taraldsen Fossland (1787–1875), at samene, særlig i sistnevntes ungdom, stadig flyttet til Otterøya om vinteren. De hadde reinen på fjellene mellom Fossland, Skorstad og Hammes, dels på de ytre områdene ved Aglen og Finnanger.

«Hvoroftest lapperne kom flyttende hver vinter, havde han ikke netop sagt, men flytningene foregikk ofte antagelig paa grund af større snefald og udyr paa de indre fjelde»

skriver lappfogden. Det hersket et godt forhold mellom samene og de fastboende. De muntlige fortellingene om samer på Otterøya går tilbake til tida omkring 1775, og Karl Fossland var

vis paa, at lapperne i gamle dage sætvanligen paa vintertide flyttede til Otterøen. I gamle dage havde lapperne en masse ren – mange flere end de nuværende lapper.... Det meste bønderne den gang havde mot lappernes ferden her, var at de kunde trække ulv med sig. – Der var aldrig den gang spørgesmaal paa tiladelse for lapperne til at komme til distriktet. Deres tilstedeværelse blev betragtet som noget, der hørte til dagens – eller rettere vintrens – orden.⁸²

En annen av lappfogd Bredes informanter, Melkjør Finanger, fortalte at sorenskriver Mathias Krog (død 1885) som bodde på Finnanger, stadig hevdet at «lapperne ingen ret havde til at færdes med sin ren paa ytre Otterøen eller Finnanger trakten».

Melkjør Finanger fortalte videre til lappfogden at sorenskriver Krogs oppfatning

«af det her omhandlede retsforholdet var støttet paa det grunnlag, at da lapperne var til skade for de fastboende behøver disse ikke at taale dem inden sine enemærker»⁸³.

Dette sitatet viser hvordan rettsoppfatningen avspeilet interessekonflikten mellom bønder og reneiere i siste halvdel av 1800-tallet. Ifølge folketellingen i 1875 var det da 23 nomadiserende samer og 2500 rein i Namsos, som da var den kommunen i Nord-Trøndelag som hadde flest samer og mest rein.⁸⁴

2.3.6 Namdalseid

I boka Namdalseid står det oppført flere samiske navn på Fosenhalvøya, deriblant fjellet Dopma i Namdalseid. Dopma kommer av det samiske navnet Dâapma som betyr flatt fjell oppå. I kirkeboka for Beistad for 1720- og 1730-åra fortelles det om samer som giftet seg. Samene har hatt et samlingssted ved Stornesvatnet utenfor Finnvollen, og slakteplass ved Almlia.⁸⁵ De første bumenn som slo seg ned her, finnes i skriftlige kilder fra 1777 og 1785, men stedsnavnene Finnvollen og Finnkruelva viser at det bodde samer her før rydningsmennene. I matrikuleringen for 1825 er Finnvollen omtalt som en umatrikulert plass i «Furudal eller Finnevolds almenning. Her er ingen kornavling, men god høst-avling, samt skov til nødvendighed.»⁸⁶

⁷⁷ Skorstad 1995: 101–106

⁷⁸ Skorstad 1995: 101

⁷⁹ Løøv 1998: 70

⁸⁰ Løøv 1998: 71

⁸¹ Skorstad 1995: 102

⁸² Skorstad 1995: 104

⁸³ Skorstad 1995: 105

⁸⁴ Lappekommissionen 1889: 73

⁸⁵ Brørs 1974: 77

⁸⁶ Brørs 1974: 201

Arvid Jåma har drevet både slektsgransking og kulturminneregistrering på Fosenhalvøya, og han har beskrevet boplassen «Andreasbakken» i Verran. Samen Andreas Mortensen (1734–1804) var registrert i «Sandsætter Alminding» under Grønli (Andreasbakken) ved folketellingen i 1801, og han fikk festeseddel fra fogden på denne gården i 1791. I festeseddelen står det at «finde manden Andreas Mortensen» får lov til å rydde denne gården fordi han «med Attester beviist at Ulvene have ødelagt alle hans Rehns Dyr, og derover er geraadet i yderste Armoed og Fattigdom, ... ». Han skulle ikke være til noens fortrengsel og fikk tillatelse til «at bebygge, rydde og bruge bemeldte Sted». Videre skulle han «bringe Rydningen til mueligste Fuldkommenhed, saaledes at Stædet kan blive et Skatte Boel, ... ».

Ifølge festeseddelen hadde altså Andreas tidligere drevet med rein, men han kan ha hatt rein også etter at han fikk denne festeseddelen, fordi det i nærheten av Andreasbakken er funnet spor etter merkeplasser og to forskjellige melkeplasser for rein. Andreas Mortensen hadde dette området til 1801, og ifølge en festeseddel fra 1802 ble området da overtatt av tre personer som fikk tillatelse til å sette opp seterhus her og bruke området til setring. Arvid Jåma kommenterer dette slik:

Her får vi et eksempel på at samiske boplasser, merkeplasser etc., senere er blitt til seter, gård osv. Dette finnes det flere eksempler på i Fosen.

Festeseddelen fra 1791 forteller altså at det var reindrift i på Fosenhalvøya i alle fall på andre halvdel av 1700-tallet.⁸⁷

2.3.7 Flatanger

Under Lappekommissionens besøk i Flatanger 18. september 1891 ble det opplyst at samene omkring

1847 hadde vært på ute på øyene Kvernøya, Halmøya, Aspøya, Geitøya og Gladsøya med reinen. De kom trolig dit for å skjerme reinflokkene mot ulv, og de søkte om tillatelse til å være der. «*De Tilstedeværende forudsatte, at selv om Lapperne muligt i ældre Tider kan have havt Ren til Reenbeite nede i Bygden, den Ret nu for længe siden maa være hævet.*»⁸⁸

2.3.8 Mosvik og Verran

Lappekommissionens holdt møte på gården Vestvik i Verran i november 1891, men protokollen fra møtet må oppfattes slik at Mosvik og Verran ble behandlet under ett. Flere samer som var innkalt til møtet, kom ikke. Men samer som Sakarias Johnassen møtte fram og gav kommisjonen en del slektsopplysninger om samer som oppholdt seg «*paa den Halvø, der ved Namdalseidet forbindes med Fastlandet*»⁸⁹. Det nevnes en rekke samer som hadde rein i dette området, og «*Samtlige Mødende erklærede, at de forudsatte, at Lapperne fra gammel Tid maa have Ret til Renbeite paa de nordlige Fjelde i Distriktet*»⁹⁰.

2.3.9 Leksvik

Så vidt en kan se, nevnes ingen samisk bosetting i Leksvik i Lappekommissionens eksaminasjonsprotokoller, og en kjenner ikke til at det er publisert opplysninger om samisk bosetting som er relevant i denne sammenhengen. Det betyr naturligvis ikke at ikke en nærmere gjennomgang av f.eks kirkebøkene kan vise samisk bosetting tilknyttet reindrift eller andre næringer.

⁸⁷ Jåma 1988: 99–102

⁸⁸ Løøv 1998: 100

⁸⁹ Løøv 1998: 111

⁹⁰ Løøv 1998: 112

Kapittel 3

Samenes bruk av naturen

3.1 Generelt

De kildene som er nevnt i bygdebøker og annen lokal litteratur, knytter seg i all hovedsak til samer som levde av jakt, innlandsfiske og/eller reindrift. Det er naturlig at det er samer med denne nærings-tilpasningen som blir omtalt, fordi deres liv og virke skilte seg ut fra de fastboendes levesett. I alle fall reindriften var og er fortsatt en viktig etnisk markør. Det er imidlertid et faktum at mange samer i Nord-Trøndelag opp gjennom århundrene har blitt assimilert, altså gått inn i det norske bygdesamfunnet på en slik måte at deres etterkommere ikke lenger regner seg som samer. Disse samene og deres forfedre er knapt nevnt i lokal-litteraturen fra Nord-Trøndelag. Det er imidlertid i senere tid skrevet to hovedfagsoppgaver i henholdsvis arkeologi (Universitetet i Tromsø, 2005) og historie (NTNU, 2005) som omhandler same-nes bruk av kystområdene i Namdalen. Disse er naturligvis ikke nevnt i eldre utredninger for Same-rettsutvalget I, så de gis derfor en kort omtale her, selv om den arkeologiske utredningen faller utenfor den tidsavgrensningen som er satt for dette arbeidet.

3.2 Samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal i eldre tid

Lisa Dunfjeld-Aagård har skrevet hovedfagsoppgaven *Sørsamiske kystområder. Tolking av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Dunfjeld-Aagård analyserer arkeologisk materiale tilbake til yngre jernalder, vikingtid. Hun påpeker at problemet ikke er å finne materiale som kan føre historien langt tilbake i tid, men hvordan man definerer arkeologiske funn som samiske. «Dette gjelder særlig i sørsamiske områder der den rådende opinionen har vært at samene ikke kan vise til en historie eldre enn maksimalt 500 år, noe som har ført til at alt materiale eldre enn dette automatisk har blitt tolket som norrønt.»¹

Dunfjeld-Aagård har forsøkt å finne spor etter en kystsamisk kultur, og hun har derfor sett etter kulturminner som avviker fra det norrøne arkeologiske materialet, og som heller ikke passer inn i det reindriftssamiske kulturlandskapet. I denne kulturminnekategorien har hun funnet steinsettinger som tidligere ikke er definert, men som muligens kan være eldre samiske offerplasser. Hun har tolket de østlige smykkene i norrøne graver som er funnet i Namdalen og på Innhered, og setter disse smykkene i sammenheng med det lokale sagnmaterialet som forteller at norrøne stormenn hadde giftet seg med samiske kvinner, og dette forklarer altså at man finner østlige smykker i disse gravene. Østlige smykker er vanlige funn i samiske graver og offerplasser. Videre har hun registrert kultusteiner i strandsonen i Ytre Namdalen og funnet at disse steinene har likhetstrekk med kjente samiske offersteiner i innlandet og i nordlige kystområder. Steinene er registrert ut fra navn, for eksempel Finnstein i Kvernsvika og Sildeguden på Leka. Hun har funnet mange fornminner tilknyttet førkristen samisk religion, og mener at det i religionshistorisk sammenheng er naturlig å se samisk tilstedeværelse i Namdalen i en tidsperiode på minst 1000 år.²

En annen kulturminnekategori konsentrert i Ytre Namdal, er stedsnavn som begynner med forstavelsen *Finn-*. De stedsnavnene Dunfjeld-Aagård har studert, ligger på kyststripa Nærøy, Fosnes og Vikna. Disse stedsnavnene samsvarer ikke med de samiske gårdene man finner i skriftlige dokumenter, og hun mener dette kan forklares med at stedsnavn på *Finn-* indikerer en eldre samisk bosetting som kan gå ned i det første årtusenet av vår tidsregning.³

På bakgrunn av dette arkeologiske materialet, supplert med skriftlige kilder og stedsnavn, forsøker Dunfjeld-Aagård å drøfte muligheten for at det kunne ha vært et fleretnisk fortidig samfunn i Ytre Namdal, altså at det både har vært en samisk og en norrøn befolkning her for om lag 1000 år siden. Namdalen har mange gravhauger, og disse har tid-

¹ Dunfjeld-Aagård 2005: 111

² Dunfjeld-Aagård 2005: 112–114

³ Dunfjeld-Aagård 2005: 116

ligere helt konsekvent blitt knyttet til norrøn bosetting, men Dunfjeld-Aagård mener at gravfunn fra noen av disse gravene kan tyde på en eller annen form for samisk påvirkning.⁴

Dunfjeld-Aagård påpeker at landskapet i området omfatter både fjell-, fjord- og kystområder og følgelig kan ha gitt grunnlag for forskjellige næringstilpasninger og kombinasjoner av disse, og hun mener at samer på Namdalskysten kan ha levd av fiske og fangst og i senere tid av en kombinasjon av reindrift, fangst og kanskje litt fiske.⁵ Det kan altså i tidligere tider ha vært en samisk kystkultur også i de midtnordiske kystområdene. Blant det arkeologiske materialet nevnes flere boplasser i Nærøy og Vikna som tyder på en fast tilknytning til sjøen. Så sent som på midten av 1700-tallet kan det ha levd en gruppe busamer eller sjøsamere i Ytre Namdalen, selv om disse ikke nevnes av Schnitler, ettersom Schnitler kun var opptatt av å fastlegge grensen mot Sverige og følgelig konsentrerte seg om de østlige deler av Namdalen.⁶

Et viktig poeng i Dunfjeld-Aagårds resonnement er at samer i Ytre Namdalen kan ha levd innenfor andre samfunns økonomiske system. Hun sammenligner dette med de svenske sockenlapparna som fra slutten av 1700-tallet levde av å ha forskjellige oppgaver i bondesamfunnet. De kunne for eksempel drive med slakting, flåing og kastring av hester, hunder og katter. Dunfjeld-Aagård viser til det såkalte Nærøymanuskriptet der presten Randulf forteller om «Søe-Finnerne» at de får hestekjøtt i bytte mot å få skinnen av hesten, og de «æder og slagter Hæster ligesom andre Folk andre Creature, ja med saadan Appetit, at de hiertelig glæder sig over at Bønder og andre Folk ikke har faaet Smag paa denne Delicatesse». I tillegg til spesialoppdrag som slakting og kastrering hadde samene i de midtnorske kystområdene sjøen og fisket som næringsgrunnlag.⁷

I dag finnes ingen folkegruppe i Ytre Namdal eller andre steder på Trøndelagskysten som definerer seg som en egen etnisk kystsamisk gruppe, og Dunfjeld-Aagård mener derfor at det må ha foregått en prosess der dette folket har forsvunnet. Hun drøfter hvordan dette kan ha skjedd, og legger til grunn Sian Jones' premiss om at etnisitet er et resultat av det et menneske selv definerer seg som (det subjektive), og det som samfunnet rundt definerer vedkommende som (det objektive). Opprettholdelse av en etnisk gruppes identitet står i

fare dersom ett av disse to elementene forsvinner. Som en følge av dette vil en samisk gruppe i et norrønt-dominert samfunn i Ytre Namdal opprettholde sin samiske identitet bare så lenge de selv og det omliggende samfunnet gir dem en slik identitet. Etter hvert ble reindriftsyret en sterk etnisk markør, og samer med en annen økonomisk tilpasning, for eksempel fangst og fiske eller jordbruk, kan over tid har blitt omfattet som ikke-samer av det omliggende samfunnet, som Sian Jones definerer som det objektive eller den omliggende strukturen. Eksempler på dette finner man i kirkebøkene, som viser at bofaste samer i kystregionen etter hvert forlater sin samiske identitet.⁸

Hvis Lisa Dunfjeld-Aagårds teorier er riktige, tyder det på en eldre kystsamisk befolkning i Ytre Namdal.

3.3 Samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal i nyere tid

Det finnes få studier av samisk bosetting som ikke er tilknyttet reindriften, også fra nyere tid. Forklaringen er at både det samiske språket og reindriftsyret har vært viktige etniske markører. I kirkebøkene ble etnisitet notert med «fin» eller «lap». Som Lisa Dunfjeld-Aagård skriver, vil samer som ikke er reindriftsutøvere, bare opprettholde sin samiske identitet så lenge de selv ønsker det og det omliggende samfunnet gir dem en slik identitet. Det er derfor en utfordring for forskere å finne de samene som ikke etterlater seg etniske spor i skriftlige kilder på 1600-, 1700- og 1800-tallet.

Håkon Hermanstrand har i en hovedfagsoppgave i historie fra 2005 tatt denne utfordringen og beskrevet utviklingen av den samiske befolkningen og deres bruk av landskapet i et område som er avgrenset av Bindalsfjorden i nord, Namsen i øst og Namsenfjorden i sør, altså til dels det området der Lisa Dunfjeld-Aagård har gjort sine arkeologiske undersøkelser. Hermanstrand har valgt tidsrommet 1775–1865, og hans hovedkilder er kirkebøker, manntall og folketellinger. Hans konklusjon er at disse kildene er usikre kilder for samisk historie, hovedsakelig av to grunner: Samene var stadig på vandring innenfor dette området, og kirkelige handlinger er derfor oppført i flere kirkebøker over et stort område. Dessuten er samenes etniske identitet i varierende grad blitt nedskrevet. For eksempel utelot 1801-folketellingen alle samer som ikke var reindrivere eller bofaste.

⁴ Dunfjeld-Aagård 2005: 79–80

⁵ Dunfjeld-Aagård 2005: 118

⁶ Dunfjeld-Aagård 2005: 119

⁷ Dunfjeld-Aagård 2005: 121

⁸ Dunfjeld-Aagård 2005: 125

Også kirkebøkene er en uklar kilde når det gjelder den samiske befolkningen. Gjennom hele 1700-tallet var føringen av kirkebøker uensartet, og en del opplysninger er unøyaktige. Utover 1800-tallet kom det flere reformer og regler som gjorde kirkebøkene mer pålitelige, men Hermanstrand har ikke funnet noen bestemmelse som eksplisitt krevde at etnisitet skulle føres inn i kirkebøkene. «Skumlesing» av kirkebøker etter etnisitetsmarkører som *lap* eller *fin* er et metodeproblem, skriver Hermanstrand.⁹

Hermanstrand har kommet til at det i undersøkelsesområdet var ca. 280 samer i 1775, og at det kunne ha vært så mange som 370 samer her i 1804. Han mener at samene har hatt tre ulike økonomiske tilpasninger før 1805: en kysttilpasning, en bygdetilpasning og en innlandstilpasning med vekt på reindrift. Kysttilpasningen var mobil med flyttinger mellom fjordstrøkene om vinteren og områdene ute ved havet om sommeren. Reindriften var etablert i hele undersøkelsesområdet før 1805. Det var to sjiht vest for Namsen, en på Flottedalsfjellet og en på Lindsetfjellet. De flyttet på vinterbeite mot Namsenfjorden og Bindalsfjorden.

Det indre området øst for Namsen-elva var før 1805 et *eksklusivt samisk område*. Ut fra opplysninger om norsk bosetting og bruk, mener Hermanstrand at det ikke er usannsynlig at det også i de midtre og ytre strøkene har vært mer eller mindre *eksklusive samiske områder* eller steder. Her kan man kanskje se paralleller til markesamisk bosetting.

Etter 1865 stod bare reindriften igjen som eneste hovedtilpasning for hele undersøkelsesområdet hvis vi legger folketellingen av 1865 til grunn.¹⁰ Kystsamene og samer med bygdetilpasning hadde altså blitt assimilert og bofast før folketellingen av 1865 og kan ikke skilles ut fra den øvrige befolkning. Det er likevel mulig å finne etterkommere etter samer i folketellinger og kirkebøker, men de er ikke telt som samer.

Denne hovedfagsoppgaven viser altså at den samiske befolkningen – i varierende grad – har utnyttet hele området mellom havet i vest, Bindalsfjorden i nord, Namsen i øst og Namsenfjorden i sør. På grunn av problemene med å fastslå etnisitet, særlig blant samer med annet levebrød enn reindrift, er det grunn til å tro at den samiske befolkningen har vært større enn det kirkebøker og folketellinger gir inntrykk av. Dette kan ha mye å si for bl.a. forklaringer av *finn*-navn, som ofte blir

fortolket som annet enn same i områder «der det ikke har vært samer».

3.4 Reindriften

Som vist i kapittel 2, var det på 1800-tallet samisk reindrift i alle kommunene i Nord-Trøndelag, bortsett fra Leksvik og landbrukskommunene Inderøya og Frostad, som begge ligger utenfor reinbeitedistrikt i dag. Lappekommissionen hevdet at samene ikke hadde noen ervervet sedvane rett til reinbeiting i Leksvik, men kommunen ble likevel en del av Fosen reinbeitedistrikt, trolig fordi det ikke er noen naturlige grenser som hindrer reinflokker fra Mosvik i å trekke sørover til Leksvik. I de øvrige kommunene var det reindrift i større eller mindre grad.

Hvor lenge tamreindriften har pågått, er det ingen som har noe sikkert svar på, men forskere som har arbeidet med dette temaet, mener at overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift skjedde på 1500–1600-tallet. Sverre Fjellheim, som har studert denne overgangen i Røros-området, presiserer at samene hadde tam rein også i fangstsamfunnets dager.¹¹ Poenget i denne sammenhengen er at det vil være riktig å anse reindriftnæringen som en minst 400 år gammel næring i store deler av Nord-Trøndelag, og før den tid har samer drevet jakt og fangst omtrent i de samme områdene.

I kystområdene har samene drevet sine næringer i nærheten av bygdelag der det har foregått jordbruk, men i indre Namdalen kan samene ha vært ganske alene om ressursutnyttelsen i lange perioder. Hermanstrand har gjennomgått folketellingene for 1801 og 1865 for å finne hvor samene var oppført, og han er kommet fram til følgende:

Hermanstrand holder den muligheten åpen at samene som er oppført i 1801-tellingen fra området øst for Namsen, også benyttet områder både nord og sør for undersøkelsesområdet i tillegg til områder på svensk side. Han mener det er klart at de som er nevnt i 1865-tellingen fra dette området, brukte områder både mot kysten og i Sverige. Den kan dessuten se ut som samer fra svensk side benyttet seg av områder på norsk side på samme måte som norske samer benyttet områder på svensk side av grensen.

Hermanstrand benytter begrepet «det fler-etniske landskapet» om områdene på vestsida av Namsen. Med det mener han områder der samer

⁹ Hermanstrand 2005: 139–140

¹⁰ Hermanstrand 2005: 136

¹¹ Fjellheim 1999: 24

Tabell 3.1

	1801	1865
Jåmafjell	4 hushold	2 hushold
Dærgafjell	4 hushold	1 hushold
Steinfjellet	3 hushold	4 hushold
Tromsfjellet	5–7 hushold	-
Børgefjell	-	9 hushold
Nursfjell	-	3 hushold
Bergfjell (?)	-	2 hushold
Nessådalen	-	3 hushold
Flottedalsfjellet	4 hushold	2 hushold
Lindsetfjellet	2 hushold	-
Foldenfjell	-	2 hushold
Kjølstadmarka	-	1 hushold

og nordmenn bodde sammen. I 1805 bodde det samer på Flottedalsfjellet og på Lindsetfjellet. Bygdene Harran, Grong, Overhalla og Høylandet tilhørte det fleretniske landskapet, i motsetning til det indre området øst for Namsen som var et nokså eksklusivt samisk område.¹² I 1865 var dette endret. Samene var ikke alene i noen av områdene.

Knappt 30 år senere foretok Lappekommissionen sine undersøkelser i Nord-Trøndelag. På grunnlag av de opplysningene som kommisjonen gav om antall samer og rein, kan det settes opp følgende tabell:¹³

I vår tid er det 37 driftsenheter med til sammen nærmere 12.000 vinterfôret rein i Nord-Trøndelag.¹⁴ All utmark – både i privat og statlig eie – er beiteland for rein, bortsett fra Inderøya, Ytterøya, Frostad og området mellom Malm, Beistad og Steinkjer.

¹² Hermanstrand 2005: 56–67

¹³ Lappekommissionen av 1889: 73

¹⁴ Statistikk fra Reindrifftsforvaltningen i Nord-Trøndelag pr. 31.03.2005

Tabell 3.2

År	Antall rein	Antall nomadiserende samer	Antall fastboende samer	Sum
1835	2137	ikke oppgitt	ikke oppgitt	
1845	3170	147	39	186
1855	7897	130	85	215
1865	10998	192	99	291
1875	7183	113	77	190

3.5 Den samiske sijte og bruken av landskapet

Lappekommissionen bruker ofte begrepet «nomadiserende lapper» om reindriftsamene, og det gir unektelig et inntrykk av personer som stadig er på flyttefot fra ett område til et annet. Sammenlignet med bondens stedbundne gårdsdrift kunne det virke som samene ikke hørte til noe sted, men stadig var underveis til et annet sted. I motsetning til bufeet er reinen meget arealkrevende, og i tidligere tider med intensiv reindrif hvor også melking av simlene var en viktig del, måtte naturligvis samene følge flokken til alle årstider. Det innebar flytting over store avstander, men vanligvis i et repeterende system. I den sammenhengen kan det være interessant å stille spørsmålet: Hvor lenge har de samefamiliene som i dag har driftsenhet i Nord-Trøndelag, benyttet dette landskapet, og hvordan har de brukt det? Det blir for omfattende å foreta en slik undersøkelse for alle reinbeitedistriktene i fylket, så vi velger Østre Namdal reinbeitedistrikt som eksempel.

3.5.1 Østre Namdal reinbeitedistrikt

Elleve personer har i dag driftsenhet i Østre Namdal reinbeitedistrikt, og driftsenhetene er fordelt på tre grupper, hvorav den tredje gruppen består av kun en driftsenhet.

De som har driftsenhet, er:

Jåma/Dærga-gruppa:

- Algot Peder Jåma
- Nils Ludvik Jåma
- Knut Peder Jåma
- Nils P.Joma
- Lars Thomasson

Steinfjell-gruppa:

- Lars Jonas Åhrén
- Ove Jåma
- Ingvar Jåma
- Nils Anders Jåma
- Anders Joma

Den 11. driftsenheten innehas av Aina Steinfjell som sammen med ektefelle Jon Persson driver i Hartkjølen og har dette som helårsbeite.

Tidligere generasjoner

Denne slektshistoriske analysen bygger på Nils Ture Nilsson og Bierna Bienties slektshefte «Johkegaske 10 år» supplert med materiale fra Eli Kappfjell og Kjell Åke Lundström. Samtlige av dagens innehavere av driftsenhet i Østre Namdal reinbeitedistrikt er etterkommere etter Kristine og Jakob Pedersen (Stor-Jakob) og deres sønn, Peder Jakobsen Dærgafjeld. Det er ikke kjent når Kristine og Jakob Pedersen levde, men sønnen Peder er født ca. 1819¹⁵ og død ca. 1876. Det gir grunn til å anta at hans foreldre, Kristine og Jakob Pedersen, var født på slutten av 1700-tallet. Peder Jakobsen Dærgafjells sønn, Jon Pedersen Dærgafjeld (f. 1854), er stamfar til sju av de nevnte reineierne, mens datteren, Berit Pedersdatter Dærgafjeld (f. 1848), er stammor til de øvrige fire reinerne.

Jon Pedersen Dærgafjeld, født 1854 i Lierne, var gift med Anna Bendikka Torkelsdatter, født 1860 i Grong.¹⁶ Deres døtre, Anne Marie og Ellen Kristine, giftet seg med brødrene Ole Andersen Steinfjell og John Andersen Steinfjell. Brødrenes foreldre var Anders Andersen (1842–1916) som flyttet fra Hattfjelldal i 1874, og Anna Sofie Nursfjell (død 1902) som var svensk. Anders Andersen døde ved Tunn-sjøen, og Anna Sofie Nursfjell døde i Vemundvik, og det kan tyde på at de benyttet noe av det samme området som oldebarna Ove Arnold, Nils Ludvik og Knut Peder Jåma og tippoldebarna Lars Jonas Åhrén, Næjla og Anders Joma benytter i dag.

Berit Pedersdatter Dærgafjeld (1848–1935) var født i Grong og giftet seg med Lars Larsa Blaasjøfjeld fra Frostviken i Sverige. Ifølge Lappekommissionen var alle deres fem barn (året 1891) født i Grong eller Lierne.¹⁷ Deres oldebarn, Algot Jåma, Lars Alvar Thomassen, Nils Anders Jåma og Ingvar Jåma, har i dag driftsenhet i Østre Namdal reinbeitedistrikt

Hvis vi går tilbake til 1950-tallet, finner også da tre grupper som benyttet dette området¹⁸:

Jåma-gruppa:

brødrene Berner J. Jåma, Peder Viktor P. Jåma og Oskar Jåma, Anna P. Joma, brødrene Lars Jåma

Tabell 3.3 Innehavere av driftsenhet i dag:

Algot Jåma	sønn til Berner J. Jåma
Ove Arnold Jåma	sønn til Peder Viktor P. Jåma
Lars Jonas Åhrén	dattersønn til Peder Viktor P. Jåma
Nils Ludvik Jåma	sønn til Oskar Jåma
Knut Peder Jåma	sønn til Oskar Jåma
Nils Anders Jåma	sønn til Lars Jåma
Ingvar Jåma	sønn til Lars Jåma
Aina Steinfjell	sønn til Anders Steinfjell
Lars Alvar Thomasson	sønn til Jonas A. Thomassen

og Mats Jåma og Jonas Andreas Thomasson (gift med søskenbarnet til Berner, Peder og Oskar)

Dærga-gruppa:

Peder Dærga og hans sønn Jakob Dærga (flyttet ut av området på 1960-tallet)

Steinfjell-gruppa:

brødrene Martin Steinfjell, Anders Steinfjell og Per Enok Steinfjell og brødrene Ole Steinfjell og Eilas Steinfjell

Som det fremgår av slektsoversikten, var brødrene Lars og Mats Jåma søskenbarn med de tre andre brødrene i Jåma-gruppa, og tremenninger med Jakob Dærga og brødrene Martin, Anders og Per Enok Steinfjell. Ole og Elias Steinfjell var brødre til Bendikke Steinfjell som var gift med Peder Viktor P. Jåma i Jåma-gruppa. Med andre ord: *meget nære slektskap internt i gruppene og også slektskap mellom gruppene.*

Fem av de nevnte reineierne hadde ingen barn, og Jakob Dærga flyttet ut av området på 1960-tallet og etterlater seg ingen etterkommere i Østre Namdal reinbeitedistrikt. De andre fem reineierne har alle etterkommere som i dag er reineiere her, og dette fordeler seg slik:

Denne korte gjennomgangen viser følgende:

- Samtlige 11 innehavere av driftsenheter er etterkommere etter Kristine og Jakob Pedersen som levde for 200 år siden. Vi vet ikke hvor Kristine og Jakob bodde, men trolig var de i Dærgafjell-Jåmafjell-området i Røyrvik. De 11 reineierne er alle etterkommere etter deres sønn, Peder Jakobsen Dærgafjeld. Ettersom han brukte etternavnet Dærgafjeld, er det sannsynlig at han og familien i deler av året bodde i Dærgafjellet.

¹⁵ Folketellingen av 1865

¹⁶ Lappekommissionen 1889: 108

¹⁷ Lappekommissionen 1889: 108

¹⁸ Framstillingen baserer seg i hovedsak på intervju med Algot Jåma 05.03.2004

- b) Det er og var (i forrige generasjon) et meget nært slektskap mellom alle medlemmene internt i hver enkelt sijte.
- c) Det er og var nært slektskap mellom sijtene.
- d) Slektskap ser ut til å være et foretrukket kriterium ved rekruttering av nye medlemmer til sijtene.

3.5.2 Slekstens bruk av området

Det skriftlige slektsmaterialet går tilbake til begynnelsen av 1800-tallet og inneholder få opplysninger om bosted, slik at det ikke gir grunnlag for å utføre en inngående analyse av flyttemønster tidligere enn det de eldste familiemedlemmene kan huske.

Det gamle flyttemønsteret

Som nevnt sier ikke kildene noe om hvor stamfar Jakob Pedersen bodde, men hans sønn, Peder Jakobsen, brukte etternavnet Dærgafjell, og Jakobs datter, Anne Marie, giftet seg med Jon Nilsen Jåmafjell. I folketellingen fra 1865 er Peder Jakobsen, kona hans og fire barn ført opp under Dærgafjell, men alle barna er ifølge folketellingen født i Grong. Det skulle tilsi at familien hadde tilhørighet til Dærgafjell-området, altså området mellom Store Namsvatnet og Huddingsvatnet. Søsteren ble inngiftet i Jåmafjell-området, som ligger mellom Huddingevatnet og Limingen. Ifølge Lappekommissionen hadde både Peder Jakobsen Dærgafjell og flere andre norske samer reinflokken i Sverige på vinterstid omkring 1850.¹⁹

Peder Jakobsens datter, Berit Pedersdatter Dærgafjell, giftet seg med Lars Larsa Blaasjøfjeld. Han var født i Frostviken²⁰ i Sverige i 1849 og hadde ei tid gård i Viken på nordsida av Kvarnbergsvatnet. Da han ble gift, hadde han reinflokken sammen med svogrene Jakob og John Pedersen. De hadde vinterbeite på «Nordsida av Grongs Hovedsogn ned til Gaardene Vie». Reinen var også i Grønningsfjeldet og i Overhalla.²¹ Lars Larsa Blaasjøfjeld kjøpte Lillefjelløya i Tunnsjøen og bosatte seg der. Lars hadde dårlig helse, så det var i hovedsak kona som stod for reindriften. Hvilke områder som ble brukt i tillegg Lillefjelløya, vites ikke.²²

Berit og Lars Larsa fikk tre barn som alle har etterkommere i reindriften i Østre Namdal i dag. Datteren, Maria Birgitta Larsdatter, giftet seg med Jonas Marsfjell, og de kjøpte gården Nyvikmoen som ligger på østsida av Limingen. Senere flyttet også Maria Birgittas to brødre, Nils Nikolaus Jåma

og Peder Ludvik Jåma, til denne gården. Datter til Nils Nikolaus Jåma, Marie Lifjell (f. 1918), vokste opp på Nyvikmoen, og hun forteller følgende om familiens reindrift: «Jåma-sijten eller arbeidsfelleskapet bestod av tre hushold: Nils Nikolaus Jåma, hans bror Peder Ludvik Jåma, søsteren Marie og svogeren Jonas Marsfjell.» Marie Lifjell mener å huske at faren og hans bror og svigerbror drev i lag hele året, og benyttet følgende sesongbeiter:

Sommerland:

Om sommeren og høsten bodde familiene i gammer ved Devikvatnet som tilhørte Nyvikmoen gård, og reinen gikk «oppi Jåma». Fisket i vatnet og bærplukking var viktig for husholdningen. Kalvene ble merket ved ei tjønn i nærheten. Reinen var så tam at det ikke var nødvendig med innhegning. Melketrøa var ikke langt fra kåta. Om sommeren kunne reinen trekke nordover mot Namsvatnet og opp mot Børgefjellet. Der blandet reinen seg sammen med reinflokkene til bl.a. Susendalsamene, Steinfjell-gruppen, Dærga-gruppen og rein fra svenske samer. Det ble holdt skilling på en tange på nordenden av Namsvatnet. I nærheten av denne tangen stod en stor gamme som gikk under navnet «Statsgammen», og her kunne gjeterne bo. Dessuten hadde Anna og Peder Dærga både gamme og bur her, og de bodde her om sommeren. Marie og hennes familie og andre samer som var her under skillingen, bodde i telt.

Høst/vinter:

Om høsten ble det slaktet rein både ved Gjersvika og på Nyvikmoen og ved nordenden av Limingen. Deretter ble reinen flyttet nedover mot Grong. Ei av søstrene til Marie ble født på Namdalseidet i mars 1920, og da har nok familien vært nærmere Namdalseidet den vinteren.

Vår/kalvingsland:

Områdene ved Dærga eller Jåma.²³

Algot Jåma beskriver flyttemønsteret slik for Jåma-gruppa, Dærga-gruppa og Steinfjell-gruppa, som fungerte som tre sijter i hans oppvekst og hadde forskjellige beiteland:

Sommerland:

- Jåma-gruppa benyttet området mellom Tjukkelen og sørover vassdraget ned mot Namsvatnet.
- Dærga-gruppa benyttet området sør for Kviginden.
- Steinfjell-gruppa var vest og nord for Jengelvatnet.

¹⁹ Løøv 1998: 83

²⁰ Lappekommissionen av 1889, s. 108

²¹ Løøv 1998: 77–78

²² Intervju med Algot Jåma 05.03.2004

²³ Intervju med Marie Lifjell 26.10.2004

Alle tre gruppene hadde sine sommerboplasser i gammer som stod i den nordligste enden av Store Namsvatn.

Kalvingsland:

- Jåma-gruppa: Jåmafjellet
- Dærga-gruppa: Dærga-fjellet
- Steinfjell-gruppa hadde kalvingslandet på Steinfjellet. Seinere på 1950- og 1960-tallet brukte de Havdalsfjellet (sør for Tunnsjøen) som sommerbeite og kalvingsland. Enkelte år også som helårsbeite.

Vinterland:

- Jåma-gruppa hadde vinterlandet sør for Bogna og Bognsjøen. Det var lang flyttevei fra Limingen sørvestover forbi Tunnsjøen og nedover mot Grong, over E6 og inn i området sør for Bogna. Turen tok om lag 14 dager på ski.

Dagens flyttemønster

Som nevnt er det også i dag tre sijter, hvorav den ene har sitt helårsbeite i Hartkjølen. De to andre benytter områdene slik:

Sommerland:

- Jåma/Dærga-gruppa benytter området ved Gaukarn, Virmavatnet og opp mot Tjukkelen.
- Steinfjell-gruppa benytter området vest for Jengelvatnet og opp mot
- Kvigtinden, altså vest for det området der Jåma/Dærga har sitt sommerland.

Høst- og vårland:

- Jåma/Dærga-gruppa benytter Dærga og Jåmafjellet, altså hele området mellom Store Namsvatnet og Limingen.
- Steinfjell-gruppa benytter Steinfjellet.

Vinterland:

- Jåma/Dærga-gruppa benytter det gamle vinterbeitelandet sør for Bogna-vassdraget.
- Steinfjell-gruppa benytter området nord for Bogna-vassdraget, og de bruker vestre del av Havdalsfjellet som flyttevei.²⁴

3.5.3 Oppsummering

Lisa Dunfjeld-Aagård har skrevet en hovedfagsoppgave der hun viser at det kan ha vært en samisk bosetting i Ytre Namdal for tusen år siden. Disse kystsamene har trolig levd av fiske og fangst og i

senere tid av en kombinasjon av reindrift, fangst og kanskje litt fiske. På 1700-tallet forteller presten Randulf i Nærøymanuskriptet om «Søe-Finnerne», men i dag finnes ingen folkegruppe på Trøndelagskysten som definerer seg som en egen etnisk kystsamisk gruppe. En samisk gruppe i et norrønt-dominert samfunn opprettholder sin samiske identitet bare så lenge de selv og det omliggende samfunnet gir dem en slik identitet. Etter hvert ble reindriftsykket en sterk etnisk markør, og samer med en annen økonomisk tilpasning, for eksempel fangst og fiske eller jordbruk, kan over tid har blitt regnet som ikke-samer av det omliggende samfunn.

Håkon Hermanstrand har i en hovedfagsoppgave studert både kirkebøker og folketellinger i perioden 1775–1865. Han viser at den samiske befolkningen – i varierende grad – har utnyttet hele området mellom havet i vest, Bindalsfjorden i nord, Namsen i øst og Namsenfjorden i sør. På grunn av problemene med å fastslå etnisitet, særlig blant samer med annet levebrød enn reindrift, er det grunn til å tro at den samiske befolkningen har vært større enn det kirkebøker og folketellinger gir inntrykk av. Hermanstrand viser at kystsamene og samer med bygdetilpasning var blitt assimilerte og bofaste før folketellingen av 1865 og deretter ikke kan skilles ut fra den øvrige befolkningen. Det er likevel mulig å finne etterkommere etter samer i folketellinger og kirkebøker, men de er ikke telt som samer. Etter 1865 stod bare reindriften igjen som eneste samiske hovednæringsvei for hele undersøkelsesområdet hvis vi legger folketellingen av 1865 til grunn.²⁵

Samtlige reineiere som i dag har driftsenhet i Østre Namdal reinbeitedistrikt, kan vise til flere generasjoners bruk av deres kjerneområder, som ligger rundt Store Namsvatnet sørover til Limingen og Tunnsjøen, mellom Nordli – Grong med vinterbeiteland i områdene sør for Bognavassdraget, vest for Snåsavatnet.

Vi vet ikke i hvilke områder stamfar Jakob Pedersen bodde på begynnelsen av 1800-tallet, men hans sønn bodde i alle fall deler av året mellom Namsvatnet og Limingen, og ifølge folketellingen av 1865 var alle hans fire barn født i Grong. Det tyder på at området Namsvatnet – Grong ble benyttet også på midten av 1800-tallet. Dagens reineiere i Steinfjell-gruppen og Jåma/Dærga-gruppen kan altså vise til meget lange tradisjoner når det gjelder bruken av dette landskapet.

²⁴ Intervju med Algot Jåma 05.03.2004

²⁵ Hermanstrand 2005: 136

Kapittel 4

Utvikling av eiendomsrett og allmenningensrett

4.1 Innledning

Hensikten med dette kapitlet er å gi noen eksempler på hvordan overdragelse av utmarkseiendommer har foregått over tid i de gamle sørsamiske bruksområdene i Nord-Trøndelag. Det er ikke mulig innenfor rammen av denne utredningen å gi noen detaljert analyse av eiendomsforholdene i utmark i alle kommunene, men her er valgt ut tre kommuner med ulik eiendomsstruktur, nemlig Namdal, Lierne og Meråker. I noen av disse områdene var samene i lange perioder tilnærmet alene om å benytte beiteressursene. Knut Bergsland har – som nevnt – påpekt at Namdalen innenfor Harran var «på det nærmeste eksklusivt samisk bruksområde» på 1700-tallet.

Ifølge Jørn Sandnes ønsket staten å få økt utnytting av fjellressursene i Nord-Trøndelag, og i den sammenhengen begynte fogdene å bygsle bort fiskevatn i allmenningene til enkeltpersoner mot bygselepenger. Til tross for at Rentekammeret påpekte at bortbygging av fiskevatn i Inderøy fogderi i 1770-åra var lovstridig, fortsatte bortbyggingen fordi det gav penger i kongens kasse. Det var også vanlig å bygsle bort seterrettigheter i statsallmenningen, og Sandnes konkluderer med at dette «reduerte samenes tradisjonelle bruksområder i høyfjellet. Dermed kom også samenes næringsgrunnlag på ny under press.»¹

På denne bakgrunn er det av interesse å forsøke å belyse de rettslige prinsippene som ligger til grunn for statens eiendomsrett i utmark. I Nord-Trøndelag er det både innkjøpt statsgrunn og statsallmenning. I dette kapitlet blir derfor statens allmenningsrettigheter drøftet.

4.2 Eiendomsforhold i Namdal, Lierne og Meråker

4.2.1 Namdalen

Som Schnitler beskrev i sine grenseeksaminasjonsprotokoller, lå det på 1740-tallet 14 gårder

langs elva Namsen, og områdene som lå lengre øst enn ½ mil fra gården Aasmulen, ble ikke brukt av bønder. I boka *Van Severen 150 år i Namdalen* beskriver Ola Hjulstad forholdene i Namdalen slik omkring 1850:

Vi vet at særlig indre Namdal – der Van Severens forgiengere gjorde sine største skogkjøp – var mye vill mark og et ytterst tynt befolket landskap. Dette var Kongelig allmenning, benevnt som Vestre – og Østre Namseallmenning. Allmenningen utgjorde ca. 25 til 30 kvadratmil. Området med barskog ble beregnet til 5–6 kvadrat mil. Dette er grovt regnet, men tallene forteller det meste om hvilke enorme områder som nærmest lå brakk. Noen bosetting av betydning var det ikke før på 1840-tallet.²

Ifølge dette sitatet utgjorde barskogen om lag 20 prosent av den såkalte kongelige allmenningen, og det var barskogområdet som dannet grunnlaget for skogsdriften fra 1600-tallet av.

Deler av den kongelige allmenningen kom på 1700-tallet over på private hender. Kongens kasse var tom på grunn av sviktende inntekter og dyre kriger, og kongen måtte låne penger i inn- og utland, ofte med kirkegods som pant. Kirkegodsene hadde kongen overtatt etter reformasjonen i 1536. I 1720-årene ble flere hundre kirker solgt på auksjon. Kirkene i Overhalla og Fosnes ble solgt til Jørgen Bjørnør i 1723 for til sammen 2690 riksdaler. Etter noen år solgte han disse eiendommene til Lorentz Hansen Holst i Trondheim. Hans sønn, Christian Holst, arvet «Overhaldens gods», og enka etter Christian Holst, madam Abel Margrethe Hammond, overtok godset da Holst døde i 1734. Hun døde i 1787, og Henrik Hornemann kjøpte godset på auksjon. Etter Hornemann fulgte hans tre sønner som eiere, og da Ebbe C. Hornemann døde i 1850, ble hans eiendommer solgt til sorenskriver Vangensten og sogneprest Wessel Berg. De som kjøpte Vangenstens eiendommer etter hans død i 1860, kom under skifterettens behandling, og grosserer Carl Gulbranson overtok disse eiendommene i 1865. I de etterfølgende årene

¹ Sandnes 1996: 69

² Hjulstad 1999: 17

kjøpte Gulbranson dessuten ti gårder i Grong, og i 1902 solgte han sine skogeiendommer i Namdalen til A/S Van Severen & Co. Ltd. I 1997 ble A/S Van Severen fusjonert inn i Norske Skogindustrier ASA, og skogen ble overført til Norske Skog Skogene.³

4.2.2 Lierne

I *Bygdebok for Lierne kommune* kan man lese følgende om eierforholdene på bakgrunn av matrikelen fra 1723:

I Nordli er kongen eier av samtlige gårder – i Sørli eier han bare Inderdalsgården.... Dette har sin forklaring. Da svartedauden herjet i 1350 ble Nordli lagt helt øde. Derimot i Sørli overlevde de fleste gårdeiere, og gårdene kunne leveres over til nye slekter. I Nordli var det kongen som sikret seg, skal vi si terrenget. De som senere tok fatt som gårdbrukere måtte da leie jord og skog av kongen.... Til sammen i Nordli og Sørli var det 23 bønder i 1723. I tillegg kom 2 husmenn.... Det som ble anført om skog – at det var til det nødtørftigste – gikk neppe på størrelsen av skogeiendommene. Omsetning av tømmer var ikke kommet i gang, og alt utenom det man trengte til hus behov ble det ikke lagt så stor vekt på.⁴

Omkring 1625 ble Nordli bebygd, og nybyggerne ble leilendinger under kongen. Hele Nordli ble dermed krongods. I Sørli ble gården Inderdalen ryddet av en mann fra Jämtland ca. 1680, og han ble også leilending under kongen. Ellers hadde kongen ingen eiendommer i Sørli. Som nevnt hadde kongen, Frederik IV, store økonomiske problemer på begynnelsen av 1700-tallet, og han solgte Nordli-gårdene og Inderdalen i Sørli til Hans Horneman i 1728.⁵ Dermed var både Nordli og Sørli på private hender.

Hans Horneman hadde eiendommene i Lierne til 1732 da han overdro dem til Jon Jørgens Stø fra Snåsa. I april 1740 var det skifte etter Jon Jørgensen ved at gårdene ble fordelt på enken og barna, og etter hvert kom gårdene over på andre eiere.

Like øst for Kvesjøen ligger Frostviken (ved Gåddede). Flere personer fra Skjelbred-gården i Nordli flyttet til Frostviken, og i den sammenheng står det i *Bygdebok for Lierne*:

I tida før ca. 1740 fantes det ingen bofaste i Frostviken. Som Røyrvik, Namsskogan og

norddelen av Lierne var dette villmark. Det var med andre ord en del av det man den gang kalte Finnmarken – eller sameland.⁶

Dette må kunne oppfattes slik at området fra grensen til Nordland i nord til Nordli-Harren i sør og mellom Stora Blåsjön – Jorm – Frostviken i øst og til grensen mot Høylandet, i tida før 1740 var å betrakte som «sameland». Det stemmer ganske godt med de vitneavhørene som er sitert i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller. (Se pkt. 2.1.3.)

Som nevnt skriver Schnitler i sine grenseeksaminasjonsprotokoller at nybyggere fra Snåsa bosatte seg i Nordli i 1626, og at de etter «*Lappernes tillåtelse*» skal ha fått bygge opp gårdene «Bratland o Skiälbrän». I *Bygdebok for Lierne* står det at seks «pionerer» kom fra Snåsa til Nordli for å bosette seg på ødegårdene her i ca. 1626. Bratlandsgården er en av disse «pionergårdene», men arkeologiske funn viser at gården har vært bebodd allerede i middelalderen/jernalderen. Ved Bratlandsvatnet er det dessuten gjort funn fra steinalderen.⁷ Det antydes at Skjelbredgården også kunne ha vært en oldtidsgård som ble lagt øde under svartedauden i 1350, og at den ene av de seks, Ejner Brønnildson, skal ha bosatt seg på Skjelbred. I bygdeboka blir det ikke nevnt at disse to gårdene i Nordli ble tatt i bruk etter «*Lappernes tillåtelse*».

Som nevnt i pkt. 2.1.6, skal en same ved navn Thor Schiul omkring 1689 ha hatt tilhold «udi Qwelje marken och Näset», altså i Kvelia ved Kvesjøen. Her hadde han sommersete og reinhage. Med tillatelse fra denne sammen (med «åfwan nemde Lapps låf») fikk nordmannen Per Pålsson anlegge et torp med hus og jordbruk i Kveliamarka. I gårdshistorien for Kveli blir ikke denne tillatelsen fra sammen Thor Schiul nevnt, men Peder Poelsen blir omtalt som den første rydningsmannen i Kvelia etter ødetida. Gravfunn tyder på at Kvelia kan ha vært bebodd allerede i førkristen tid. I *Inderøens Sorenskriveri's Justisprotokoll* står det at Peder Poelsen Quælien den 19.juli 1693 «lod forkynde» sin bygsel på rydningsplassen Kveli som han selv hadde ryddet og bebygd.⁸ Plassen var ryddet i kongens allmenning. Peder Poelsen Quælien er nok den personen som ifølge *svenske häradsrättsundersökningar fra 1739* fikk tillatelse av Thor Schiul til å rydde seg torp i Kvelimarka.

Det interessante poenget er: Var det slik at de som slo seg ned på Skjelbred og Bratland i 1626, og

³ Hjulstad 1999: 10–12

⁴ Hjulstad 1992: 28

⁵ Hjulstad 1992: 28–29

⁶ Hjulstad 1992: 35

⁷ Berg 1996: 113–114

⁸ Berg 1996: 276

han som ryddet Kvelia rundt 1690, faktisk innhentet tillatelse fra samene før de ryddet disse gårdene i kongens allmenning?

4.2.3 Meråker

Meråker lå under kirken i katolsk tid, altså før 1536. Etter reformasjonen overtok kongen kirkegodset, og de som ryddet gårder, ble kongens leilendinger. Under et makeskifte omkring 1640 mellom kongen og Lars Bastiansen Stabel byttet sistnevnte til seg de gårdsbrukene som lå i kongens allmenning i Meråker. I siste halvdel av 1600-tallet ble det ryddet 27 nye gårder i bygda, og Stabel tok landskyld også av disse nye gårdsbrukene. Bøndene hevdet at de hadde ryddet gårdene i kongens allmenning, og følgelig ikke skulle betale noen landskyld til Stabel. Det ble heftig strid om dette, og det kom personer fra København for å avgjøre tvisten. Det endte med at Stabel-familien fikk eiendomsretten. Bygdebokforfatter Bjørn R. Krogstad har følgende kommentar til dette: «*Meraker-godset kvilte såleis på et noe tynt grunnlag.*»⁹

Meraker-godset bestod av så å si alle gårdene med tilhørende skoger og fosser. Meraker-allmenningen omfattet de store fjellområdene og var kongens eiendom fram til 1799. Da ble den solgt til Melchior Rosenvinge, som raskt solgte videre til Selbo Kobberverk med flere, men etter få år var kobberverket eneeier i allmenningen. Med unntak av Nustad og Kjørkeby-gårdene var hele Meråker kommet på kobberverkets hender. I 1888 kjøpte Hans R. Astrup kobberverket i Meråker, og gav eiendommen navnet Meraker Brug. Gårder og plasser ble solgt i 1904, og de fleste brukerne ble da sjøleiere.

Denne eiendomsstrukturen bekreftes av Lappekommissionen av 1889 som under et møte med ordføreren og flere andre menn fikk opplyst at det var to mindre allmenninger i Meråker, nemlig ved Funnsjøen og Sonvatna, mens den aller største delen av sognet var privat eiendom tilhørende Meraker Brug, bortsett fra Nustad-gårdene og Prestegården.¹⁰ Selv om praktisk talt hele Meråker var privat eiendom, var det ingen innsigelser mot samenes bruk av utmarka på slutten av 1800-tallet. De fastboende som møtte Lappekommissionen i Meraker sommeren 1890, sa at de ikke kjente til

at der har været nogen Proces eller er sluttet Forlig eller Overenskomst angaaende Lapperne mulige Ret til Betning, men kun angaaende Erstatning for Skade tilføiet af Reensdyrene,¹¹

Dette må kunne oppfattes slik at samenes bruk av områdene til sommer- og vinterbeite for rein, ble akseptert av grunneierne. Erstatning for skade ble derimot krevd, noe som var i tråd med Felleslappeloven av 1883.

4.3 Statens allmenningsrett

4.3.1 Innledning

Som beskrevet i pkt. 4.2., var praktisk talt all utmark i Namdal, Lierne og Meråker å anse som *kongens allmenning* i tidligere tider:

- Namdalen:kongens allmenning inntil 1850
- Lierne:hele Nordli og Inderdalen kongens gods til 1728
- Meråker:kirkegods i katolsk tid og krongods etter reformasjonen; all utmark var kongens allmenning fram til 1799

På denne bakgrunnen er det av interesse å stille følgende spørsmål: *Med hvilken hjemmel kunne kongen (staten) hevde eiendomsrett til allmenninger i disse områdene?*

Det er godt over ett hundre år siden forskere for fullt startet debatten om eiendomsretten til allmenninger i Norge. Sentrale navn i denne debatten, som startet midt på 1800-tallet, var Munch, Aschehoug (1866), Sars (1872), Brandt (1880), Gustav Storm (1884), Hertzberg (1893), Taranger (1904) og Yngvar Nielsen (1907), for å nevne noen av de eldre forskerne. Senere har bl.a. Oscar Alb. Johnsen, Halvdan Koht, Edv. Bull og Knut Robberstad gransket dette spørsmålet.¹² Stridens kjerne er – kort sagt – hvorvidt det er staten eller bygdelagene som – fra gammelt av – har eid eller hatt råderett over allmenningene. Noen forskere har vært av den oppfatning at kongen (staten) ikke har hatt noe eiendomsforhold til allmenningene, men den dominerende oppfatningen hos myndigheter og domsstoler opp gjennom 1900-tallet synes likevel å ha vært at staten fra gammelt av har eid og fortsatt eier allmenningene, bortsett fra de såkalte bygdeallmenningene. I tillegg til dette kommer et tredje perspektiv representert ved begrepet «kløyvd eiendomsrett».

I denne utredningen blir det ikke gjort noe forsøk på å gi en samlet presentasjon av diskusjonen fra Munchs beskrivelse i Det Norske Folks Historie og fram til våre dager. Her blir det kun gitt en skisse av de to nevnte hovedlinjene, med hoved-

⁹ Krogstad 1991: 21

¹⁰ Løøv 1998: 29

¹¹ Løøv 1998: 29

¹² For en nærmere gjennomgang av forskernes arbeider vises til Solnørdal 1933: 18–20 og Schiefloe 1955: 25.

vekt på den oppfatningen at det er brukerne eller bygdelagene som fra gammelt av har hatt eiendomsrett eller råderett over allmenningene. Grunnen til at dette perspektivet velges, er at det kanskje kan være av interesse – i alle fall rent teoretisk – å knytte denne fortolkningen til så vel salget av Helgelands-allmenningen som rettigheter tilknyttet utmark for øvrig i sørsamiske områder, for eksempel Namsen-allmenningen som før 1800-tallet blir betraktet som eksklusivt samisk område. Ifølge forfatteren av Bygdebok for Lierne ble både Frostviken, Rørvik, Namsskogan og norddelen av Lierne før midten av 1700-tallet betraktet som villmark eller «Finnmark».¹³

Framstillingen bygger på studier utført av assistent i Riksarkivet og senere professor Absalon Taranger (1892), høyesterettsadvokat Kjell Meinich Olsen (1928), høyesterettsadvokat Ole Severin Solnørdal (1933), høyesterettsadvokat Asmund Marius Schiefloe (1955), høyesterettsdommer Bent Berger (1955 og 1958) og professor Knut Robberstad (1963).

4.3.2 Kongen eier allmenningen

I *Norsk Allmenningsrett* definerer K. Meinich Olsen begrepet allmenning slik: Ved allmenning forstaar jeg en strækning, hvor et eller flere bygdelag i kraft av loven har bruksret.

Definisjonen omfatter både bygdeallmenninger, privatallmenninger og statsallmenninger.

«Eiendomsforholdet til allmenningen skiller de forskjellige allmenninger fra hverandre, mens almuens bruksret efter loven er det for alle allmenninger fælles og karakteristiske.»¹⁴

Vi skal her ikke gå nøyere inn på forskjellene på disse tre variantene av allmenninger, men bare konstatere at *staten – ifølge Meinich Olsen – kan være eier av allmenning*. Eiendomsretten er begrenset i den betydning at det alltid må tas hensyn til bygdelagets allmenningsrettigheter. Hvis for eksempel en gård ikke utnytter sin hogstrett over tid, kan denne fordelen kun utnyttes av allmenningseieren hvis tilveksten i skogen er så stor at den først dekker alle de allmenningsberettigedes behov.¹⁵

Allmenningseieren har altså rett til å tilgodegjøre seg allmenningens *overskudd*, etter at de bruksberettigedes behov er tilfredsstilt. Dette har praktisk betydning ved hogst for salg, gruve- og bergverksdrift samt vannkraftutbygging.¹⁶ Jord-

brukerne i bygda har foruten hogstrett, også seter- og beiterett for sine bufe. Alle innbyggerne i bygdelaget har jakt- og fiskerett i allmenningen.¹⁷ Så langt allmenningsrettens innhold som i *Norsk Allmenningsrett* blir nøyte gjennomgått. I vår sammenheng er imidlertid selve eierforholdets hjemmel av størst interesse.

Kongen (staten) som allmenningseier har en historisk begrunnelse, mener Meinich Olsen. Han mener at allmenningsområdene før enekongedømmets dager kan ha blitt betraktet som «res nullius», hvor det stod enhver fritt å rydde og bygge, eller som han også formulerer det: Man kan tenke seg at «allmenningen oprindelig var ingens («res nullius») og just i den egenskap allemands»¹⁸. Eigils saga forteller at da Harald Hårfagre la landet under seg, tilegnet han seg

«i hvert fylke al odel og alt land, bygget og ubygget, ja endog sjøen og vandene. Alle bønder skulde være hans leilendinger, saa og de som ryddet i skogene og saltkarlene og alle veidemænd baade paa sjø og land. De blev ham alle lydskuldige.»¹⁹

Det har vært stor faglig uenighet om hvordan denne og andre beretninger om dette emnet i sagalitteraturen skal forstås. Meinich Olsen går ikke nærmere inn på stridsspørsmålet, men slår fast at

«For allmenningene eller i det hele for det uoptagne lands vedkommende er der nemlig enighet om at Harald Haarfagres tilegnelse av odelen betegnet en virkelig tilegnelse av eiendomsretten til disse.»²⁰

Solnørdal og Schiefloe er ikke enige i denne fortolkningen.

De gamle lovene inneholder lite informasjon om allmenningens utstrekning og grenser mot private eiendommer. Lovene sier også lite om de innbyrdes grensene mellom de forskjellige allmenningene. I Gulatingsloven står det at hver skal ha sin allmenning som han fra gammelt har hatt den, og i Frostatingsloven står det: «Saa skal alle allmenninger være som de har været fra gammel tid baade det øvre (dvs. til fjelds) og det ytre (dvs. tilhavs).»²¹

Lovene inneholder også generelle formuleringer om hvem som i de bruksberettigede bygdelagene hadde bruksrett. Eksempler på dette er: «Hver mand skal nytte vand og ved i allmenning» (G.L. 145); «Sæter skal, hver som vil, gjøre i all-

¹³ Hjulstad 1992: 35

¹⁴ Meinich Olsen 1928: 220

¹⁵ Meinich Olsen 1928: 222

¹⁶ Meinich Olsen 1928: 213

¹⁷ Meinich Olsen 1928: 221

¹⁸ Meinich Olsen 1928: 13

¹⁹ Meinich Olsen 1928: 14

²⁰ Meinich Olsen 1928: 14

²¹ Meinich Olsen 1928: 18

menning... Alle fiskevand i allmenningen er alle jevnhjemlet» (landslovens VII-62-3-7); «Dyregårder og dyregraver skal hver som vil gjøre i allmenning» (landslovens VII-63-1). Meinich Olsen tolker allmuens bruksrett i allmenningen som en allemannsrett.²²

Meinich Olsen mener at kongen hadde en «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene. Dette begrunner han med at kongen hadde rett til å bygsle allmenning til hvem han ville.²³ I Gulatingsloven (1164) står det om allmenningen bl.a.: «Hver skal ha sin almenning som han fra gammelt har hat den. Men om der bygges i almenning, da eier kongen det.»

Det fremgår av loven at den marken som ligger utenfor gårdenes gjerder, betraktes som allmenning, og Meinich Olsen oppsummerer kongens rettigheter i allmenningen slik:

«Kongens eiendomsrett til almenningene er i denne bestemmelse uttrykt ved hans rett som jorddrot at bli eier av det som bygges i almenningen og hans rett til det vrak, som driver ind paa almenningens grund.»²⁴

Utførlige bestemmelser om allmenningen har man bl.a. i Frostatingsloven (1220), som omhandler allmuens rett til å ha seter og slått, dyregårder og dyregjerder i allmenningen. Hvis noen sår i allmenningen, og ikke leier av kongens ombudsmann, da eier kongen både korn og høy.²⁵

«til evindelig eie al den ødemark, som de rydde og bygge vil, som nu ligger under fæfod og skog oppaa staar og ingen landskyld avgaar og kongens og kronens rette almenning er eller Trondhjems stift tilkommer»

Et annet uttrykk for kongens eiendomsrett er, ifølge Meinich Olsen, at de nevnte lovene gav kongen rett til å bygsle allmenningen til hvem han vil, og kongemakten var interessert i at det ble ryddet gårder i allmenningen. Under Christian III ble det for eksempel gitt en forordning om at de som ryddet gårder i allmenningene i Trondhjems stift, skulle bli eier av det som de ryddet og bygde. I et tillatelsesbrev fra 1540 heter det at kongen har gitt de som bor i Trondhjems stift, og deres arvinger²⁶. De skulle så betale leiding som alle andre sjøleide bønder. I et brev fra Christian IV fra 1590 står det at det i Trondhjems len finnes «udi alminde og vildende mark» mange steder hvor det kunne ryd-

des og bygges bondegårder, og det tillates at de som rydder «øde jord», her skal beholde gårdene som odelsgoods mot en årlig betaling av dobbel leiding. Meinich Olsen mener at dette er unntak fra hovedregelen som var at oppdyrket allmenning ble betraktet som kongens eiendom, og at rydningsmannen betalte avgifter til kongen for den gården han hadde ryddet.²⁷

Hovedpoenget i vår sammenheng er imidlertid at Meinich Olsen hevder at de gamle lovene må tolkes slik at *kongen hadde en* «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene, og at de som bodde i bygda, hadde forskjellige former for bruksrett.

4.3.3 Kongen eier ikke allmenningen

Ole S. Solnørdal og Asmund M. Schiefloe har begge studert allmenningsretten og er kommet til en noe annen konklusjon enn Meinich Olsen. Solnørdal har studert den trønderske allmenningsretten i gammelnorsk tid, og han skriver om bygda i tida før vikingetida: Bygda var navnet på det «samfund som rådde over territoriet, dei jordviddar der bygdefolket fór med det arbeid og det bruk dei livnærde seg av»²⁸. Som allerede nevnt, kan utsagn i Eigils saga og Snorres kongesagaer tolkes slik at Harald Hårfagre senere gjorde allmenningene til sin eiendom.²⁹ En rekke historikere har fra midten av 1800-tallet og utover drøftet forståelsen av disse beretningene, og det har vært stor uenighet.³⁰ Noen har ment at Harald Hårfagre tilegnet seg retten til all grunn i Norge, også allmenningene – altså at Harald Hårfagre innførte det germanske lensvesen, som gav *kongenes rett over all grunn*. Han skulle altså ha opphevet bøndernes gamle rett, arv og odel på gårdene. Flere har vært uenig i dette og hevdet at det Harald Hårfagre gjorde, var å innføre et skattepålegg.³¹ Andre har ment at den retten som Harald Hårfagre tilegnet seg, var en «høyhetsrett, nemlig retten til å sanksjonere stadige disposisjoner over grunnen, utvise bosteder til rydningsmenn», osv.

Harald Hårfagres etterfølger, Håkon den gode, skal ha gitt bønderne tilbake det som Harald Hårfagre tok fra dem, enten dette var skattepålegg eller jordrettigheter.³² Solnørdals konklusjon er at

«me ikkje har noko prov for eller nokon rimeleg grunn til å tenkje oss at det i Harald Hårfagres tid vart gjort det minste brigde i bygdenes

²² Meinich Olsen 1928: 49

²³ Meinich Olsen 1928: 56

²⁴ Meinich Olsen 1928: 15

²⁵ Meinich Olsen 1928: 17

²⁶ Meinich Olsen 1928: 57

²⁷ Meinich Olsen 1928: 59

²⁸ Solnørdal 1933: 10–11, jf. Solnørdal 1958: 26–27

²⁹ Solnørdal 1933: 17, jf. Schiefloe 1955: 24

³⁰ Solnørdal 1933: 19–20, jf. Schiefloe 1955: 25

³¹ Schiefloe 1955: 28

³² Solnørdal 1933: 29

styr og stell med ålmenningane»³³. Schiefloe er i prinsippet enig og mener at «det må anses sikkert at Harald Hårfagres enekongedømme ikke medførte noen endring i bygdens rådhetsforhold over almenningene»³⁴.

For ytterligere gjennomgang av dette emnet, vises til Solnørdal og Schiefloe, som begge har gitt en detaljert presentasjon av historikeres forskjellige tolkninger av hvordan eiendomforhold tilknyttet innmark og allmenninger, kunne oppfattes under Harald Hårfagres styre.

Etter Harald Hårfagres tid tok det godt og vel 250 år til vi fikk Gulatingsloven i 1164. Deretter kom Frostatingsloven omkring 1220 og Magnus Lagabøtes landslov omkring 1274. I Gulatingsloven, som er den eldste norske lov vi kjenner til, står det følgende om allmenningsretten:

1. Kvar mann skal nytta vatn og ved i ålmenning.
2. Kvar skal hava ålmenningen sin, som han har havt han frå gamal tid.
3. Men um bygd vert gjord i ålmenning, då eig kongen henne ³⁵

Både Frostatingsloven og Magnus Lagabøtes landslov har i prinsippet de samme bestemmelsene. Schiefloe tolker punkt 2 slik at allmenningen skulle stå til bygda sin disposisjon, og forvaltningen skulle alene tilligge bygda. Kongen kunne nedsette rydningsmenn og kreve avgift av dem, men «utover denne har han intet med allmenningene å gjøre. Det følger av dette, at enhver tale om at kongen etter de gamle lover skulle ha hatt en eiendomsrett til almenningene må falle bort», mener Schiefloe.³⁶ Her er han på linje med Solnørdal, men uenig med Meinich Olsen og Edv. Bull som trakk den slutning at kongen ble godkjent som eier av allmenningene i og med at han fikk rett til å kreve inn bygsel av rydningsmenn i allmenningen. Solnørdal viser til *Frostatingsboka* der det står at

«for framtida skulde det berre koma ny regel um dei bustader som vart gjort i ålmenningen. ... Dei skulde verta kongens bygslegods. Resten, det som framleis vart verande ålmenning, var før og vart framleis verande karls, d.v.s. bygdefolkets eige.»³⁷

Schiefloe mener at det hadde vært ganske overflødig å fastslå kongens rett til bortsetting av rydningsplasser dersom kongen hadde eiendoms-

retten til allmenningen, og bygden en begrenset bruksrett.

Den neste perioden på 250 år fra Magnus Lagabøtes landslov til omkring 1520 er ifølge Schiefloe meget fattig på opplysninger om positive fakta angående allmenningsretten eller dens utøvelse³⁸, og Schiefloe mener at allmenningsbruket i denne perioden foregikk i overensstemmelse med de gamle lovene, uten inngrep fra kongemaktens side. (Meinich Olsen er i prinsippet enig i dette, se *Norsk Allmenningsrett*, side 33–34.)³⁹

I perioden fra 1520 til 1660 ble det økt interesse for allmenningsskogene, etter at vannsagen begynte å bli tatt i bruk omkring 1520. En annen viktig hendelse i denne perioden er at kongemakten etter reformasjonen i 1536 overtok kirkens gods og dermed ble en meget stor grunneier. Schiefloe gir en nøye beskrivelse av hvordan den nye skogindustrien danner grunnlag for nye inntekter til kongen i form av skatter og avgifter.⁴⁰ Kongen satte også i gang egen sagbruksdrift, men etter hvert ble det vanlig at kongen forpaktet bort hogstrettigheter.

De forskere som har hevdet at Harald Hårfagre tilegnet seg eiendomsretten til alt land, og at kongen senere eide allmenningene, mener at bøndernes hogstrett i allmenningen kun var en gammel husbehovsrett, men kildene her er sparsomme. Meinrich Olsen anfører følgende i *Norsk Allmenningsrett*:

«Netop disse kildenes taushet tyder dog paa at der ikke er indtraadt nogen forandring i den tidligere retstilstand.»⁴¹

Schiefloe er enig i at det ikke har foregått noen spesiell utvikling av allmenningsretten i denne perioden, og hans konklusjon er:

«Det finnes i tidsrommet intet som helst som kan berettige til å tro at kongemakten har gjort eller søkt å gjøre noe som helst inngrep i de alminnelige allmenningsrettigheter som seter-, beiterett etc. Heller ikke i bygdens husbehovsrett.... Noen øket rett i allmenningen for kongemakten finner man derfor ikke i dette tidsrom.»⁴²

Eneveldet 1660–1814

I perioden fra 1660 til 1814 får allmenningsskogene for alvor stor betydning for kongens skogspolitikk. Kongens overtakelse av kirkegods og utviklingen

³³ Solnørdal 1933: 49

³⁴ Schiefloe 1955: 30

³⁵ Schiefloe 1955: 31

³⁶ Schiefloe 1955: 33

³⁷ Solnørdal 1933: 64

³⁸ Schiefloe 1955: 39

³⁹ Schiefloe 1955: 44

⁴⁰ Schiefloe 1955: 45 ff.

⁴¹ Olsen 1928: 34

⁴² Schiefloe 1955: 76–77

av den privilegerte sagbruksvirksomheten er allerede nevnt, men nytt i denne perioden er den «naturrettslige doktrin om kongens overeiendomsrett til alt jordegods»⁴³. Schiefloe gir en inngående analyse av denne perioden. Han viser bl.a. til en innberetning fra 1661 der det fremgår at store deler av skogene var uthogd. Det gjaldt også skogene i Trondhjems lagdømme. Allmenninger nevnes ikke i innberetningen. På denne bakgrunnen er det grunn til å anta at allmenningsskogene ble enda viktigere for kongen, men ifølge Schiefloe var problemet at «allmenningene i meget stor utstrekning var et terra incognita»⁴⁴. Med dette mener han områder som kongemakten egentlig ikke hadde noen kunnskaper om. I 1746 ble amtmenene pålagt å overveie hvordan skogene i Trondheims Stift best «kan tages under Opsyn» og hvorvidt det trengtes endringer i de tidligere bestemmelsene. I denne forbindelse svarer for eksempel fogden i Stjørdal og Verdal om allmenningsskogene at allmuen anser disse som «at være deres fælles Udrast og uskifte Skover ... ». En del gårders oppsittere som ikke selv hadde skog, tok hustømer og annet nødvendig byggematerialer i allmenningsskogen.⁴⁵

Etter gjennomgang av offentlige befaringsforretninger og andre kilder fra Trøndelag skriver Schiefloe: «Man tør vel tillate seg at si at allmenningene, i hvert fall i Trøndelag, i meget stor utstrekning ble oppdaget av de privilegerte sagsbrukere.» Riktignok hadde kongemakten stor interesse av å skaffe seg inntekter av sagbruksbevillinger og skogsavvirkning, og det ble gitt flere forordninger med pålegg om hogst, som i mange tilfeller bare ble «et slag i luften». I praksis synes forholdet å være at myndighetene innskrenket seg til å føre kontroll med sagbruksbevillinger og innkreving av skatt og avgifter.⁴⁶

Schiefloe drøfter kongens hjemmel for å gjøre inngrep i allmenningsskogene. Han viser til at det i dette tidsrommet både i dommer og kongeskrivelser ble nevnt kongens eiendomsrett til allmenningene. I forhold til dette ble bøndernes rettigheter i allmenningen bare en bruksrett, men Schiefloe hevder at man ikke har drøftet hva kongemakten la i sitt uttrykk «eiendomsretten i allmenningene». For å danne seg et bilde av dette, må vi legge til grunn to forhold som gjorde seg gjeldende i perioden fram til slutten av 1700-tallet:

1. Kongeloven av 1665 som gav den enveldige kongen så mye makt og var så
2. omfattende at kongen i prinsippet ikke trengte noen hjemmel for sine pålegg.⁴⁷
3. Romerretten som i det 16. og 17. århundret trengte seg inn i de nordiske
4. landene med sin lære om keiserens overeiendomsrett til all eiendom. Også den naturrettslige doktrinen om kongens overeiendomsrett til alt jordegods var av betydning fra andre halvdel av det 17. århundre.⁴⁸

Schiefloe mener at det kan tenkes at enkelte disposisjoner over allmenninger i det 17. århundre skriver seg fra slik statsrettslig oppfatning som den man finner i romerretten, altså at kongen hadde en *overeiendomsrett* til all eiendom.⁴⁹ Men rettsinstitutter ble også utledet av naturretten. Ifølge Schiefloe ble naturretten tolket slik at kongen kunne legge skatter og avgifter på faste eiendommer, eller gjennomføre innskrenkninger i eiendomsretten. Hjemmelen for dette lå riktignok i kongeloven av 1665, men datidens jurister

konstruerte kongens rett til slike inngrep like overfor faste eiendommer som en rett i eiendommen og kalte det kongens eiendomsrett til den faste eiendom. ... Da kongens rettigheter med hensyn til de forskjellige krav nødvendigvis måtte gå foran eierens rett, ble kongens del benevnt kongens overeiendomsrett.⁵⁰

Overeiendomsretten til fast eiendom forutsatte at noen andre enn kongen hadde eiendomsretten. Schiefloe viser til at en av datidens mest ansette juridisk lærde, professor Hurtigkarl, skiller mellom fullkommen eiendomsrett (*dominium plenum*) og ufullkommen eiendomsrett (*minus plenum*). I sistnevnte tilfelle kan den deles i en overeiendom (*dominium directum*) hvor «blot en Del av Proprieteten tilkommer Eieren» og undereiendom (*dominium utile*) som omfatter resten av eiendommen i tillegg til hele bruksretten. Schiefloe gir følgende presisering:

Denne overeiendomsrett tillå alene kongen eller de som utledet sin rett fra ham, regelmessig ved kjøp. Derfor ble denne kongens rett også kalt kongens eiendomsrett. Men *dominium utile* var også eiendomsrett, men den ble alminnelig kalt bruksrett, skjønt den var helt vesensforskjellig fra det vi kaller bruksrett. Dennes tekniske benevnelse var *jus utendi*.⁵¹

⁴³ Schiefloe 1955: 78

⁴⁴ Schiefloe 1955: 81

⁴⁵ Schiefloe 1955: 88–90

⁴⁶ Schiefloe 1955: 93

⁴⁷ Schiefloe 1955: 110

⁴⁸ Schiefloe 1955: 109

⁴⁹ Schiefloe 1955: 109

⁵⁰ Schiefloe 1955: 111

Den dansk-norske kongen våget ikke å gjøre overeiendomsretten gjeldende overfor de norske odelsgårdene, men datidens jurister mente at kongen hadde anerkjente rettigheter i allmenningene. Om dette skriver Hurtigkarl:

Om de norske Almindinger gjelder den Regel, at Eiendomsretten over samme tilkommer Kongen, men indskrenket Nyttens- og Brugsret er tilstaaet Bøigdelavet eller de tilgrændsende Beboere.

Som begrunnelse for denne påstanden viser Hurtigkarl til flere bestemmelser i Christian Vs Norske Lov.⁵² Schiefloe hevder at kongens statsrettslige rettigheter var bygd på doktrinen om kongens overeiendomsrett. Men fordi hele dette systemet ifølge Schiefloe er misforstått, mener han at det er viktig å påvise «

at det alene er denne teoretiske overeiendomsrett og ingen annen som av kongemakten er gjort gjeldende til de norske almenninger»⁵³. I dette lå at kongen også hadde en beskatningsrett i henhold til datidens gjeldende statsrettslige doktriner.

I det 17. og 18. århundret var det alminnelig praksis at kongen solgte sitt dominium directum til private eiendommer, og han solgte også tiender og skatterettslige avgifter. Det var dermed i full overensstemmelse med denne skikken at også overeiendomsretten til allmenningene ble solgt, mener Schiefloe.⁵⁴

Da Grunnloven ble vedtatt i 1814, falt ordningen med kongens overeiendomsrett bort, men så vel den dømmende som den utøvende myndighet har siden 1814 vært av den oppfatning at staten fra gammelt av har hatt en virkelig eiendomsrett til allmenningene, bortsett fra bygdeallmenningene.

I sin framstilling går Schiefloe videre gjennom lover som ble vedtatt i løpet av 1800-tallet og fram til hans bok kom ut i 1955, og hans konklusjon er at selve hjemmelen for allmenningsretten i denne perioden ikke ble endret, men lå i Christian den Vs Norske Lov av 1687. Spørsmålet er om det på grunnlag av lovforutsetninger, domspraksis og rådende juridiske oppfatning kan ha utviklet seg en sedvanerett som må respekteres, selv om den er i strid med riktig fortolkning av gjeldende lov? Schiefloe svarer med å vise til at bygder stadig har ligget i strid med staten når det gjelder allmenningsrettigheter, slik at bygdene ikke frivillig har

godkjent noen ny sedvanerett, og han anser det dermed ganske tvilsomt at staten har ervervet noen privatrettslig adkomst til allmenningene basert på hevd eller alders tids bruk.⁵⁵

Schiefloe beskriver den gjeldende rettsoppfatningen (1955) slik når det gjelder kongens eiendomsrett over allmenningene:

Denne eiendomsrett er å forstå bokstavelig, slik at allmenningene er å betrakte som annet krongods eller annen statens eiendom. Retten er begrenset ved bygdens rettigheter, som oppfattes som et slags servitutt. Etter alminnelige privatrettslige regler skal slike servitutter bevises.

Som en konsekvens av dette måtte den eller de som hevdet at de hadde allmenningsrett, føre bevis for at allmenningsretten hadde vært utøvd fra gammel tid. Schiefloe er grunnleggende uenig i dette fordi «en slik lære fullstendig utvisker selve allmenningsbegrepet»⁵⁶. Han mener at hvis reglene om alders tids bruk skal benyttes, er retten tilstrekkelig hjemlet i de alminnelige privatrettslige regler, og da blir allmenningsretten overflødig. Schiefloes konklusjon er:

Jeg anser hele den någjeldende lære uriktig og i strid med både våre gamle lover og den gjeldende norske lov av 1687. Jeg anser den også i strid med den historiske og rettshistoriske utvikling i de mange århundre som retten har eksistert.⁵⁷

Videre mente Schiefloe at begrepet eiendomsrett ikke burde knyttes til allmenningene. Det riktige mente han var å benytte begrepet *rådighetsrett*.⁵⁸

Gjennomgangen i pkt. 4.3.2 og pkt. 4.3.3 viser at rettsvitene, som er eksperter på allmenningsrett, er uenige om hvem som har eid allmenningen etter at enekongedømmet ble etablert med Harald Hårfagre. *Meinich Olsen* mener at kongemakten (staten) eide allmenningene, men at bøndene hadde forskjellige bruksrettigheter. *Solnørdal og Schiefloe* mener at allmenningene tilhørte bygdelagene. Schiefloe legger til at kongemakten hadde en teoretisk overeiendomsrett, som kanskje kan sees i sammenheng med romerretten og senere naturretten, som i det 16. og 17. århundret trengte seg inn i de nordiske landene med sin lære om kongens overeiendomsrett til all eiendom. Men dette er kun en teoretisk overeiendomsrett som ikke er

⁵¹ Schiefloe 1955: 113–114

⁵² Schiefloe 1955: 122–123

⁵³ Schiefloe 1955: 124

⁵⁴ Schiefloe 1955: 134

⁵⁵ Schiefloe 1955: 142

⁵⁶ Schiefloe 1955: 13

⁵⁷ Schiefloe 1955: 14

⁵⁸ Schiefloe 1955: 15

identisk med nåtidens oppfatning av begrepet eiendomsrett.

Bent Berger har i to artikler i drøftet allmeningsretten og allmeningslæren. Den første artikkelen er en kommentar til Schiefloes arbeid med allmeningsretten, og Berger mener at Schiefloe har presentert en argumentasjon som er så tungtveiende at den må få innflytelse på hele systemet med allmeningsretten.⁵⁹ Den andre artikkelen er en kommentar til Solnørdals arbeid, der han slutter seg til Solnørdals konklusjon om at eiendomsretten til allmenningen ikke tilhørte kongen, men de bruksberettigede. Berger hevder bl.a. at

statens påstand om eiendomsrett til almenningene helt opp mot våre dager har vært ren administrativ teori, den sattes ikke ut i livet, den fikk ingen praktiske virkninger, den rakk i virkeligheten ikke utenfor Rentekammerets eller departementets vegger.

Men Berger konstaterer at staten fremdeles hevder «fullt ut teorien om sin eiendomsrett til almenningene, og kaller dem statsalmenninger».⁶⁰ Statsskog har i dag større og mindre utmarkseiendommer i de fleste innlandskommunene i Nord-Trøndelag. I Verdal er for eksempel om lag 26 prosent av det totale utmarksarealet statsallmenning. Tilsvarende tall for Snåsa er 65 prosent statsallmenning, i Lierne er vel 50 prosent av utmarksarealene på statens hender, i Namsskogan 40 prosent statsallmenning og i Røyrvik 39 prosent statsallmenning og 7 prosent innkjøpt statsgrunn.

(Kilde: opplysninger fra de enkelte kommunene.)

4.3.4 Kløyvd eiendomsrett

Når man i vår tid omtaler eiendomsrett knyttet til utmarkseiendommer i eldre tider, er det naturlig at eiendomsrettbegrepet gis et innhold som samsvarer med vår tids bruk av dette begrepet, men dette stemmer nødvendigvis ikke med eldre tiders oppfatninger. Professor Knut Robberstad har i en artikkel gjort rede for begrepet «kløyvd eieomsrett» som betyr at det kan være flere eiere til samme eiendom på funksjonelt grunnlag.⁶¹ Det betyr i praksis at noen eide grunnen med hensyn til skogen, en annen eide grunnen med hensyn til beitet, en tredje hadde jaktrett og en fjerde lakseretten. Alle bruksrettighetene ble regnet som jamgode. Robberstad kaller dette en «fremålsbundet eieomsrett» eller relativ eiendomsrett. Han mener at det som «vetuge folk bryd

seg um, i det daglege, er utnyttingane, og ikkje so mykje den gråe, teoretiske eieomsretten». Hvis vi ser på gammel, norsk rettstankegang, er det den «fremålsbundet», kløyvde eiendomsretten som gjelder, og dette finnes det klare eksempler på allerede fra middelalderen, hevder Robberstad.

Omkring år 1800 hevdet en tysk romerrettslærer at det ikke var grunn til å skille mellom eiendomsretter slik som i den kløyvde eiendomsretten. Vedkommende mente at det ikke fantes annen eiendomsrett enn den totale eiendomsretten. I løpet av en 100-årsperiode fram til 1900 fikk denne rettsoppfatningen gjennomslag i Tyskland. I *Norsk tingsrett* av Herman Scheel, som kom ut i 1912, blir den *hele* eiendomsretten tatt inn, samt en del tysk teori. Etter den tid har det foregått en endring i synet på eiendomsretten bort fra den «heimlege, fremålsbundet og realistiske eieomsretten til den romerrettslege, teoretiske og totale eieomsretten», skriver Robberstad.⁶²

Problemet ble da at flere eiendomsretter fordelt på forskjellige personer måtte reduseres til én total eiendomsrett, og de andre rettighetene ble omgjort til heftelser eller servitutter. Man måtte prøve å finne ut hva som var rest-retten når de andre rettighetene var utskilt. Robberstad formulerer prinsippet slik:

«Når utmarki har vore sameige, fylgjer eieomsretten med den utnyttingsmåten som sist vert utskift, når ikkje anna er sagt.»⁶³ På Vestlandet og nordafjells ble skogen vanligvis skiftet ut først, og herav følger den oppfatning at eiendomsretten i vanlig utmark følger beitet og ikke skogen.

I innledningen til pkt. 4.3 ble følgende spørsmål stilt: Med hvilken hjemmel kunne kongen hevde eiendomsrett til allmenninger i indre Namdalen, nordre del av Lierne og Meråker? Denne gjennomgangen har vist at det generelt sett er ulike oppfatninger av allmeningsretten blant jurister. Det er altså ikke nødvendigvis slik at staten automatisk har eiendomsrett til utmarksområder som ingen andre eier, og ifølge Robberstad er det heller ikke slik at staten som skogeier i et gitt område «nordafjells» nødvendigvis fra gammelt av har vært grunneier i dette området. Dertil kommer at samene før 1800-tallet drev rein-drift, jakt og fiske i områder som i liten eller ingen grad ble benyttet av andre. I alle fall i Orvatnet i Røyrvik var fiskeretten forbeholdt samene så sent som i 1880-årene. Det er altså flere variabler som må trekkes hvis samenes og andres rettigheter i indre Nord-Trøndelag skal analyseres.

⁵⁹ Berger 1956: 103

⁶⁰ Berger 1959: 298–299

⁶¹ Robberstad, 1963: 162–166

⁶² Robberstad, 1963: 163–164

⁶³ Robberstad 1963: 165

Kapittel 5

Prosessen fram mot Felleslappeloven av 1883

5.1 Interessekonflikt bønder – samer

Som allerede nevnt i kapittel 2, finnes det flere eksempler på konflikter mellom samer og bønder på 1500- og 1600-tallet i Nord-Trøndelag. Kampen om ressursene i utmarka økte utover 1700- og 1800-tallet, og det finnes en rekke kilder som bekrefter dette. Her tas med noen av dem:

Major Peter Schnitler beskriver hvorfor de samiske bruksområdene var interessante for bøndene i 1740-årene:

... naar Finnerne i Fieldalene nogle aar kan have haft Sit tilhold med deris Reendyer, og dermed frødig-giordt, eller bemøget det Støkke græs-land nogen Stædz imellem fieldene, Saa derefter voxer godt Græs; Saa vil eendel bønder tilEigne Sig det Støcke græs-land til deris Egne Creaturer, og viiser Finnen der fra; ...¹

Det går ikke helt klart fram av sammenhengen om denne beskrivelsen gjelder Tydal eller kanskje et større område enn Tydal, men det er liten grunn til å tro at forholdene var særlig forskjellig i Nord-Trøndelag. Utover 1700- og 1800-tallet steg folketallet, og bygdefolk tok i bruk stadig større deler av utmarksområdene. Kjell Haarstad beskriver denne prosessen slik:

Ettersom folketallet i bygdene steg, økte også bruken av fjellet, og med den befolkningseksplosjonen som kom etter 1815 oppstod den regulære «trengsel» i bondebygdene. Presset på alle ressurser ble økt til og ut over det maksimale, og selvfølgelig ble fjelltraktene også utnyttet til siste trevl med jakt, fiske, setring og markaslått. Opptil tre mil innover i fjellet kunne bønder dra for å slå ett enkelt høylåss, som de siden måtte hente ned på vinterføret.²

Under kampen for det daglige brød er det ikke vanskelig å forstå at godt gras i ei reintrøe var attraktivt for en gårdbruker som hadde behov for

mer fôr, slik Schnitler beskriver fra 1740-årene. Men denne samme prosessen var i gang også 140 år senere. På grunnlag av intervjuer med samer og bønder på 1940-tallet skriver Johs. Falkenberg følgende om bøndenes bruk av fjellbeiter i reinbeiteområder i Sør-Norge:

... Både bønder og samer fortalte meg i 1940-årene at bøndenes siste ekspansjon innover i fjellet fant sted fra 1880-årene og utover da mange nye setrer ble anlagt, tildels på gamle gammetufter og på tomter etter reintrøer.³

Rolf Fladby beskriver denne prosessen slik i *Norges Historie*:

På denne tid var gårdsbosetningen i rask vekst. Bøndene trengte stadig lenger utover mot utkantene og mot fjellet, og så kom møtet mellom same og bonde i mange bygder. Men dermed møttes to næringer som ikke kunne drives side om side, og en endeløs konflikt tok til. – Det ble en ujevn strid. Bøndene kunne engasjere statsmakten og dens apparat i kampen. Samenes forsvar var de store viddene som gjorde at det var så vanskelig å nå dem og få dem under kontroll.⁴

Både Schnitler, Falkenberg og Fladby beskriver en prosess der bøndene overtok beiteområder som samene hadde benyttet før bøndene tok dem i bruk, og det var reinens intensive gjødsling i melketrøer og lignende som gjorde avsidesliggende områder attraktive som slåtteeng og setrer. Haarstad mener egentlig at det var samene som trengte inn på nye områder og ble møtt med beitebuskap, setervoller og høystakker, og det var rett og slett ikke plass for nye brukere av fjellene i årene etter ca. 1820.⁵ Som Fladby skriver ble statsmakten engasjert i denne interessekonflikten, og i 1840-årene startet prosessen som endte med Felleslappeloven i 1883 og innføring av reinbeitedistrikt i Hedmark og Trøndelagsfylkene i 1894.

¹ Nissen og Kvamen 1962: 63

² Haarstad 1981: 171–172

³ Falkenberg 1988: 22

⁴ Fladby 1977: 259

⁵ Haarstad 1981: 172

5.2 Lappekodisillen

Den første kjente skriftlige reguleringen av same-nes rettigheter finnes i Lappekodisillen som var et tillegg til grensetraktaten av 1751 mellom Norge og Sverige. Grensetraktaten bygger på Schnitlers grenseksaminasjonsprotokoller. For samene ble riksgrensen i 1751 en grense gjennom deres gamle bruks- og bosettingsområder. Det var derfor behov for å utarbeide regler for samenes statsborgerskap og framtidige bruk av beiteområdene på tvers av den nye riksgrensen. Disse forholdene ble regulert i Lappekodisillen. Om de nomadiserende samers rett til å fortsette reindriften på tvers av riksgrensen heter det i kodisillens § 10:

Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige.

Videre står det i samme paragraf at det skal være tillatt for samene

at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv, da de venligen skal imodtages, beskyttes og hielpes til Rette ...

Samerettsutvalget I drøftet om den rettigheten som beskrives i Lappekodisillen, er å betrakte som en bruksrett, eller om det er såkalt «tålt bruk», altså tillatelse til å bruke naturressursene så lenge denne bruken ikke kolliderer med noen vernede rettigheter. Utvalgets konklusjon er at de beste grunner klart taler for at «kodisillen statuerte en vernet rett for flyttsamene, og ikke bare ga anvisning på 'tålt bruk'». ⁶

5.3 1843-kommisjonen

Lappekodisillen slo fast at samene fortsatt skulle ha anledning til å flytte fram og tilbake over grensen til sine gamle sommer- og vinterbeiteland, uavhengig av at dette landskapet ble delt mellom to stater. I løpet av første del av 1800-tallet ble det imidlertid behov for en regulering av forholdet mellom flyttsamene fra begge land og et økende antall bønder som dyrket opp områder i eller i nærheten av samenes bruksområder. Store mengder svensk rein på sommerbeite i Norge var en særlig belastning for nydyrkerne i Troms, samtidig som deler av de norske samers tradisjonelle beiteområder ble tatt i bruk av fastboende bønder. Interessekonflikten mellom reindrift og jordbruk gjorde det

nødvendig å utarbeide bestemmelser for hvordan situasjonen skulle håndteres.

I henhold til kgl.res. av 1.april 1843 ble det nedsett en kommisjon med det mandatet

at tage under Overveielse og derefter afgive underdanigst Forslag angaaende de Forandringer i og Tillæg til Grændsetraktaten af 7 og 18 Octbr. 1751 – for saa vidt samme angaar Forholdene med Hensyn til Lapperne i de forenede Riger-, som maatte findes nødvendige og hensigtsmessige, ...⁷

Kommisjonen ble sammensatt av to norske og to svenske medlemmer: amtmann Ulrik Frederik Cappelen, prost Frederik Rode, landskamrer F. Halléen og landmåler J. Rutbäck. Kommisjonen avgav innstilling i 1844.

De norske medlemmene av kommisjonen, Cappelen og Rode, skrev i sin innstilling at «det Norske Territorium besøges af en stor Mængde Svenske Lapper med deres Reensdyr» og «I langt ringere Grad hjemses den Svenske Territorium af Norske Fjeldfinner»⁸. Den gjensidige beiteretten var altså en mye større belastning for norske bønder enn for svenske, og dette mente de var en dekkende beskrivelse av situasjonen helt sør til Tolga i Hedmark. 1843-kommisjonen innhentet en rekke skriftlige uttalelser om forholdet mellom de fastboende og reindriftssamene, og fikk bl.a. svar fra Søndre Trondhjems Amt i et brev datert 14. april 1844. Ifølge en kopi av dette brevet var en allminnelig oppfatning at antall samer i Tydalen hadde gått ned på grunn av konfliktene med de fastboende, særlig i Tydalen og Holtålen. Bakgrunnen for disse konfliktene var bøndenes påstand om at reinflokkene forårsaket skade på setervoller, fjellslåtter, høystakker og skog, og dette forholdet ble kommentert slik i brevet:

Ganske Uret heri have Bønderne vel neppe; men efter den personlige Erfaring Undertegnede kunde erhverve under en i afvigte Aar foretagen Reise i Tydals- fjeldene, hvis Hensigt var dels at samle nogen Kundskab om Forholdet med Lappernes Flytning, og dels at medvirke til at istandbringe Forlig mellem Bønderne og et Par Lappefamilier, der var geraadede i Proces om de Grændser, inden hvilke Lapperne fra Fortiden af have omflyttet, *er Amtet meget tilbøieligt til at antage at Lapperne oftere med Uret søges fortrængte fra Egne hvori de før Have vandret frit.*⁹ (Uthevet her.)

⁷ Departements-Tidende for 1844: 15

⁸ Kommisjonen av 1843: 82

⁹ Brev fra Søndre Trondhjems Amt av 14.april 1844. Sør-Trøndelag Amt kopibok. Transkribert av Anders Løov.

⁶ NOU 1984: 18. s. 176–179

Årsaken til at samene ble fortrenget fra områder i Tydal hvor de før hadde «vandret frit» var ifølge brevet fra Søndre Trondhjems Amt at korn- og potetavlingen på innmarka ble utvidet hvert år, og dette førte til at bøndene tok i bruk beiter for bufe på avsidesliggende områder og kom «derved ind paa Lapperne ældre Enemærker». For å regulere denne interessekonflikten mellom reindriftssamene og de bofaste bøndene ble det i brevet forelått en slags distriktsordning:

Det eneste Middel for at forebygge saadanne Tvistigheder er efter Amtets Formening udtrykkelig at bestemme og udvise Grændser for de Tracter, inden Hvilke Lapperne Omflytninger bør foregaae,

Kommisjonen trakk den slutningen at reindriftssamene var blitt trent tilbake fra gamle bruksområder, men man mente at dette var en naturlig prosess som måtte aksepteres:

En Selvfølge er det ogsaa, at det Territorium, der kan tjene til Underholdning for Reensdyrene, efterhaanden er aftaget, Alt eftersom Forøgelse har fundet Sted i de fastboendes Antal og disse ved deres Nedsættelse mere og mere have nærmet sig de Fjeldstrækninger og derimellem liggende Dalstrøg, som *have været Lapperne oprindelige Tumleplads*; men dette er ikke andet end en Følge af de naturlige Forholde, der altid og overalt maa føre det med sig, at *Nomaderne maae vige for de fastboende Indvaanere, naar de sidste tiltage i Antal*.¹⁰ (Uthevet her.)

Men ikke alle var enige med kommisjonen i at det var naturlig at flyttsamenes krav skulle vike til fordel for den fastboende gårdbruker. Fogd Even Saxlund i Øst-Finnmark fant dette urimelig, og uttalte til kommisjonen:

Det bør med Hensyn til disse Midler i Almindelighed betragtet, ikke være Tale om at netop Fjeldfinnen er den som skal indskrænkes, som skal bære Byrden for at de Fastboende skulle have deres Eiendom fredet.- Fjeldfinnen er den oprindelige Eier at disse nordlige Marker, forsaavidt efter Sagens Natur den første Besidelsestegelse begrunder Ret til Landstrækningerne.¹¹

Saxlund mente at problemene kunne løses ved bl.a. inngjerding av grunneiernes eiendom, men det ble avvist av kommisjonen som hevdet at dette ikke lot seg gjøre, dels fordi det i de nordligste

traktene var mangel på trevirke, og dels fordi eiendommene lå spredt og var store i utstrekning.¹²

De to svenske medlemmene i kommisjonen mente at samene uhindret skulle kunne benytte ikke inngjerdet utmark både i de «Svenska Lappmarkerne» og på norsk side av grensen. Cappelen og Rode mente at samene kun hadde beiterett for rein på statens grunn, og at de måtte betale beiteleie hvis de skulle benytte privat utmark.¹³

Kommisjonens oppgave var – som nevnt – å utarbeide bestemmelser som kunne hindre at det oppstod konflikter ved at flyttsamenes rein kom inn på bøndenes mark og gjorde skade. Hovedproblemet for bøndene var at de ikke klarte å bevise hvem som eide reinen som hadde gjort skade på engslåtter, setrer, høystakker og lignende. Og selv i de tilfellene der de visste hvem eieren var, ville reieneieren ha forlatt området før det ble «Anledning til at drage ham til Ansvar»¹⁴. Kommisjonen drøftet flere mulige løsninger, deriblant at samene skulle anvises visse «Enemærker til deres udelukkende Afbenyttelse», men kom fram til at det ikke lot seg gjøre. Derimot var det enighet i kommisjonen om å innføre en ordning som innebar *solidarisk ansvar for skade* ved

... at samtlige Lapper, der opholde sig i visse mindre Districter af et Sogn, eller i andet Fald samtlige Lapper, der opholde sig i det hele Sogn, gjøres inbyrdes ansvarlige for den Skade, der foraarsages af deres Reensdyr, og saaledes paa en vis Maade betragtes som indtraadte i et tvunget Assurance-selskab med Hensyn hertil, hvilket ogsaa i det Væsentlige maa antages at stemme overeens med, hvad Lapperne selv ansee for at være det Rette ...¹⁵

Det var dessuten enighet i kommisjonen om at samene skulle pålegges vokteplikt for å hindre at reinen kom inn på privat eiendom, i tillegg til at de skulle være solidarisk ansvarlige dersom grunneiernes eiendom ble påført skade og det ikke var mulig å finne hvilken reieneier som egentlig var ansvarlig for skaden. 1843-kommisjonen laget et utkast til «forskjellige Bestemmelser, vedkommende Fjeldfinnen og Lapperne i de forenede Riger Norge og Sverige». I forslaget § 4 står det at både norske og svenske reieneierne

skal være forpliktet til for sin Lehnsmand at oppgive det Sogn, samt det Næs eller andet District i samme, hvor han agter at tage Ophold,

¹⁰ Kommisjonen av 1843: 82–83

¹¹ Etter Bull, Oskal og Sara 2001: 69

¹² Bull, Oskal og Sara 2001: 70

¹³ Kommisjonen av 1843: 92

¹⁴ Kommisjonen av 1843: 87

¹⁵ Kommisjonen av 1843: 88

saavel som Antallet af de Reensdyr, han vil føre med sig, ...¹⁶

Denne paragrafen gir dessuten en detaljert beskrivelse av valg av oppsynsmann og føring av fortegnelse over samtlige reindriftssamer osv. En slik oversikt over reineierne beiteområder og reinantall var et vilkår for å kunne håndheve bestemmelsen om solidarisk ansvar for skade på innbyggernes eiendom. Det var enighet i kommisjonen om følgende formulering i § 7:

Naar Skade af de norske Fjeldfinners eller svenske Lappers Reensdyr er gjort paa Indvaanernes Eiendom (see § 6), uden at den Skyldige har kunnet opdages, ... paaligger Udredelsen af Skadeserstatningen samtlige Disse i Fællesskab uden Hensyn til om de høre til den samme eller til forskjellige Nationer i Forhold til Antallet af deres Reensdyr.¹⁷

Skadeansvaret var i henhold til denne bestemmelsen begrenset til de reineierne som hadde sine dyr «paa er vist bestemt Næs eller i et andet bestemt District». En ser at det er nær sammenheng mellom §§ 4 og 7, og disse danner – i grove trekk – grunnlaget for det som 50 år senere ble reinbeitedistrikter med felles ansvar for skade.

Kommisjonens innstilling ble behandlet av Finans-, Handels- og Tolddepartementet våren 1845 og – etter noen endringer – tiltrådt av den norske regjering 7. mai 1845. Forslaget ble så oversendt den svenske Justitie-Statsminister, men svenske myndigheter hadde visse innvendinger og foreslo endringer av kommisjonens lovutkast for å unngå

«Uoverensstemmelse mellom forslaget og den allerede bestaaende Lovgivning»¹⁸. Dermed ble saken liggende.

1843-kommisjonen var innforstått med same-nes eldre bruk. Dette fremgår blant annet av brevet fra Søndre Trondhjems Amt der det ble fortalt at bøndene i Tydal tok i bruk avsidesliggende beiteområder og dermed kom inn på «Lappernes ældre Enemærker». Men Cappelen og Rode så ikke på jordbruket og flyttsamenes reindrift som likeverdige parter. De mente at nomadenes næring måtte vike til fordel for de fastboendes jordbruk, som var en meget viktig næring for landet på midten av 1800-tallet.

Denne kommisjonens lovforslag var det første forsøket på å få *administrativ kontroll* over same- og deres reinflokker, ved at det ble utarbeidet et

regelverk der reineierne ble pålagt vokteplikt og solidarisk ansvar for den skaden som reinen kunne påføre bøndenes eiendommer. Selv om kommisjonens innstilling aldri ble vedtatt som lov, ble det her presentert en modell som langt på vei dannet grunnlag for den distriktsordningen med solidarisk ansvar for skade som ble vedtatt i Felleslappenloven av 1883. Men på ett punkt skjedde det en vesentlig endring i det etterfølgende lovforarbeidet ved at også norske myndigheter tok avstand fra Cappelen og Rodes påstand om at same- og reindrift kunne ha rett til å beite med rein på privat utmark.

5.4 1857-kommisjonen

Grensen mot Finland ble stengt i 1852, og det førte til at norske samer ikke lenger kunne benytte vinterbeiteområder i Finland. Allerede samme høst ble det nedsatt en kommisjon som skulle se på situasjonen for reindriften, og dette arbeidet resulterte i 1854 i en lov om benyttelse av «visse Strækninger i Finmarken «til reindrift». Men de fastboende klaget over at reinen ikke ble gjetet skikkelig, og i 1857 ble det nedsatt en ny kommisjon med det mandatet å undersøke forholdene mellom de norske flyttsamene og den fastboende kystbefolkningen i Finnmark. 1857-kommisjonen henviste til kommisjonen av 1843 og forslo i likhet med denne

«fælles Ansvarlighed ligeoverfor Skadetilføielser af Rensdyrene». 1857-kommisjonen mente imidlertid at man ikke kunne innskrenke seg til ensidig å beskytte den fastboende befolkningen og overlate alle problemene til «Fjeldfinnerne» slik de nye reglene om erstatningsansvaret la opp til, fordi dette ville kreve «uforholdsmæssige Opofrelser af Fjeldfinnerne»¹⁹.

Et flertall i kommisjonen foreslo derfor at staten skulle ekspropriere private områder som lå slik til at det var særlig vanskelig å holde reinen borte derfra. Disse områdene skulle avstås til alminnelig bruk, og dermed ville man redusere erstatningskravene mot reineierne.

Departementet for det Indre var stort sett enig i 1857-kommisjonens lovforslag, men fant det betenkelig å gå inn for å ekspropriere utmarksområder til fordel for flyttsamene. Dette ble derfor ikke tatt med i proposisjonen, og det førte til at Komiteen for næringsveiene i Stortinget ikke ville slutte seg til departementets proposisjon, nettopp fordi komiteen (i likhet med 1857-kommisjonen) mente at det kun var tilrådelig å pålegge *flyttsa-*

¹⁶ Kommisjonen av 1843: 108

¹⁷ Kommisjonen av 1843: 110

¹⁸ Oth.Prp. No. 2. 1871: 2–3

¹⁹ O. nr. 25, 1862: 1–5

mene «et strengere Ansvar paa et Omraade, naar det samtidig skjænkedes dem tilsvarende Lettelser paa et andet»²⁰. Dessuten mente stortingskomiteen at 1857-kommisjonens forslag om statlig kjøp av områder for reindriftsformål krevde langt grundigere undersøkelser. Lovforslaget ble forkastet både av Komiteen for næringsveiene og av Odelstinget.

1843-kommisjonens forslag ble, som nevnt, stoppet av de svenske myndighetene, og 1857-kommisjonens forslag ble avvist i Stortinget. Dette viser at myndighetene hadde betenkeligheter med å gripe ensidig inn i samenes rettigheter for å legge forholdene til rette for jordbruket, til tross for at jordbruket var en viktig næring. (For nærmere redegjørelse av 1857-komiteens innstilling og myndighetenes behandling vises til Bull, Oskal og Sara 2001, side 71–88.)

5.5 1866-kommisjonen

I 1866 ble Departementet for det Indre og den svenske Justitie-Statsminister enige om å nedsette en ny kommisjon for å se på forholdet mellom de «norske Fjeldfinner og de svenske Lapper i de forenede Riger». Kommisjonen bestod av amtmann Smith, stiftsprost Hvoslef og amtmann Holmboe fra Norge, og landshøvding Bergman, revisjonssekretær Leijonhufvud og kronofoged Wallin fra Sverige.²¹ Samene var ikke representert. Kommisjonen startet arbeidet med en befaring i Tromsø Amt hvor stemningen mellom den fastboende befolkning og flyttsamene var

saa ophidset, at det er paa høi Tid, at det Offentlige skrider ind for at afhjælpe den nuværende Mangel paa Retsmidler til Forholdets Udjævning og de stridende Parters Beskyttelse mod gjensidige Overgreb.²²

Det ble holdt en rekke møter med de fastboende og svenske og norske reineiere. Grunneierne klaget over at det kom altfor mye rein ned mot kysten på sommerbeite, og at både innmark, utmark og skog ble påført skade. Kommisjonen mente at samenes beiterett på Kvaløya var tvilsom, men situasjonen på fastlandet var en annen:

Paa Fastlandet, hvor Lapperne have færdedes med sine Ren fra *Alders Tid*, benyttes hovedsaglig Indvaanernes almindelige Havnegange til Betemark for Renen,... Forøvrigt erklærede Indvaanerne, at de ikke vilde have Noget imod, at Lap-

perne bruge til Renbete saadanne Strækninger i deres Udmarker, som de enten selv ikke behøve eller paa Grund af lokale Forholde ikke lettelig kunne benytte til Bete for Storfæet, når Lapperne kun ikke gjøre Skade paa Skogen.²³ (Uthevet her.)

Denne beskrivelsen i innstillingen fra de norske medlemmene i 1866-kommisjonen er interessant fordi den egentlig ble kommisjonens grunnsyn, nemlig at reineiernes beiterett var knyttet til begrepet «Alders Tid» også på *privat utmark*. Her støttet kommisjonen seg til Lappekodisillens § 10, sitert i pkt. 5.2. 1843-kommisjonens norske medlemmer tolket denne paragrafen slik at flyttsamene i likhet med landets innbyggere ikke kunne benytte seg av annenmanns utmark uten at det forelå en avtale om dette. Men 1866-kommisjonen kom til et helt annet resultat ut fra følgende resonnerment: Lappekodisillens § 10 stadfestet samenes eldre rettigheter på begge sider av riksgrensen. I 1666 solgte staten store jordegods til private, og da hadde samene allerede i århundrer vanket omkring med sine reinflokker på begge sider av Kjølén og erhvervet en «sædvanemessig Ret, som var anerkjendt i begge Riger, ...». Som vederlag for retten til å beite med rein på statens grunn hadde samene betalt «Lappeskat eller Finneleding»²⁴, og da staten avhendet jordeiendommene til private, skjedde det med de samme rettighetene og de samme forpliktelsene «hvormed den selv hadde eiet den». Samene skulle altså beholde sin beiterett, mente kommisjonen, og begrunnet dette slik:

Uden dette vilde Jordens Overgang fra Statens i Privates Hænder aabenbart udsætte Lapperne for at blive udelukkede fra hele Distrikter, hvor de af Alders Tid havde havt Ret til at søge Bete for sine Ren, og hvor de efter sine Forholde ikke kunde undvære denne Ret uden at gaa til Grunde.²⁵

Kommisjonen mente altså at samenes beiterett fulgte disse tidligere statseiendommene, uansett eierskifte, og uavhengig av om beiteretten var nevnt i hjemmelsdokumentene eller ikke. Dette gjaldt også private almenninger langs riksgrensen, ettersom disse opprinnelig hadde tilhørt staten inntil 1666. Hvis deler av almenningen ble solgt eller bygslet bort, ville flyttlappene fremdeles beholde sin beiterett

naar disse have en Brugsret i Almindingen, som er ældre end Almindingshavernes Eienomsret og saaledes hviler som en Servitut paa

²⁰ Indst. O. No. 88. 1863

²¹ O. No.1. 1867: 1

²² O. No.1. 1867: 28

²³ O. No.1. 1867: 3–4

²⁴ Ræstad 1928: 233

²⁵ O. No.1. 1867: 11

hans Eiendom. Da maa Lappernes lovlige Ret være dem forbeholdt for hvert enkelt Stykke, som udskilles af Almindingen, og denne bestaar i Tilfælde formentlig deri, at de maa bete sine Ren der, forsaavidt de ikke gjøre Eieren eller Brugeren af Stykket Skade.²⁶

Når det gjaldt retten til å la reinen beite på privat utmark, tok imidlertid kommisjonen det forbeholdet at denne rettigheten var begrenset slik at «Eieren derved ikke kommer til at savne Noget, som er fornødent til hans Drift, hvad enten den har større eller mindre Omfang». Med andre ord: Samene hadde en «uskyldig»: uskadelig Nyttens- og Brugsret» for rein på privat utmark som de hadde benyttet fra gammelt av.²⁷ Kommisjonen foretok en nøye avveining mellom hensynet til samenes eldre rettigheter og jordbrukets behov:

Nomadlivet forholder sig negativt til det fremskredne Samfundsliv. Det ligger i Enhvers Bevidsthed, at det Første vil støde hindrende og skadende an mod det Sidste, hvor de mødes, og da Kulturlivets Fremadskriden med Tilbagestrængen af det gamle Naturlivs Former har historisk Berettigelse, saa drives Lovgiveren, ledet af denne Bevidsthed, til ved Begrænsningen af Nomadens Rettigheder at vende Talen derhen, at han paadrager sig Ansvar, om han gjør Skade paa den bosatte Befolknings Eiendom.²⁸

Dette sitatet viser at det på 1860-tallet ble det ansett som politisk akseptabelt at lovgiveren begrenset nomadenes (urbefolkningens) rettigheter til fordel for den fastboende befolkningen, som man mente representerte det «fremskredne Samfundsliv».

I likhet med 1843-kommisjonen var 1866-kommisjonen opptatt av å oppnå *kontroll* over samene og deres reinflokker for derved å sikre grunneierne skadeoppgjør dersom reinen gjorde skade på åker, eng, utengslåtte, skog og moltebærland. Denne kommisjonen kom fram til at «Fællesansvarligheden» kun skulle gjelde for de samene som flyttet gjennom eller holdt til i et område hvor dyrene var blandet sammen. Hvis «den eller de Skyldige» ikke kunne oppdages, skulle erstatningsbeløpet fordeles på hver enkelt reineier i forhold til det antallet dyr han hadde.²⁹

«Fællesansvarlighed» for skade ville i praksis bety at gruppen av reineiere måtte betale den skaden som kanskje var et resultat av at én av rein-

eierne ikke oppfylte vokteplikten. Prinsippet kunne oppfattes som urimelig og betenkelig, men det skulle bare gjelde i de områder der det var helt nødvendig:

Hvor ikke Forholdene med Nødvendighed kræve det, bør Fællesansvarlighed dog vistnok ikke indføres, men Bestemmelsen derom bør være avfattet saaledes, at den kun bliver at anvende, hvor det maa ansees fornødent.

Kommisjonen mente at det for tiden kun var nødvendig å innføre i «Fællesansvarlighed» i Troms.³⁰

1866-kommisjonen innførte begrepet «Opsynsdistrikt», uten at dette ble nærmere definert, men av sammenhengen må det oppfattes som et geografisk avgrenset område der reineiere kunne pålegges «Fællesansvarlighed». Hjemmelen for å innføre «Distrikt» finnes i lovforslagets § 7:

De Strækninger i begge Riger, hvor Lapperne søge Bete for sine Ren, blive, dels til Udøvelse af det fornødne Opsyn med Lapperne og deres Dyr, dels med Hensyn til det nedenfor bestemte Fællesansvar for forøvet Skade, *at dele i Distrikter, hvis Grændser bestemmes af Kongen eller Den; han dertil bemyndiger.*³¹ (Uthevet her.)

Dette var det første utkastet til en bestemmelse som gav hjemmel for å dele samenes bruksområder inn i «Distrikter». Det skulle ikke være et pålegg, men en mulighet dersom det var hensiktsmessig ut fra de lokale forholdene. Samenes reindrift kunne altså foregå både innenfor og utenfor et «Opsynsdistrikt». Hele poenget med solidarisk ansvar for skade, var altså at det skulle gjelde for de samene som hadde reinflokkene sine innenfor et avgrenset område hvor man måtte regne med sammenblanding av flokkene.

1866-kommisjonen la fram et lovforslag der følgende prinsipper ble lagt til grunn:

- Reindriftssamene ble pålagt vokteplikt.
- Reindriftssamenes bruksområder kunne inndeles i «Distrikter».
- Reindriftssamene var solidarisk ansvarlig for den skaden som ble påført jordbruket innenfor «Distriktene», dersom man ikke klarte å identifisere den reineieren som var ansvarlig for skaden.
- Reindriftssamene hadde meldeplikt til lensmannen, slik at myndighetene til enhver tid visste hvor de oppholdt seg.

²⁶ O. No.1. 1867: 13

²⁷ O. No 1. 1867: 15

²⁸ O. No 1. 1867: 14

²⁹ O. No.1. 1867: 35

³⁰ O. No.1. 1867: 18

³¹ O.No 1 1867: 32–33

Lovforslagetets hovedhensikt var å regulere same-nes reindrift på en slik måte at den ikke var til hinder og skade for jordbruket og dets utvikling. (For en mer utfyllende gjennomgang av disse kommisjonenes innstillinger, henvises til Bull, Oskal og Sara 2001 og Severinsen 2006)

5.6 Felleslappeloven av 1883

«Lov angaaende Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige» av 2. juni 1883, eller den såkalte «felleslappeloven», var den første lovreguleringen av reindriften sør for Finnmark etter Lappekodisillen av 1751. I forarbeidene til denne loven drøftes de samme prinsippene som kommisjonene fra 1843 og 1866 hadde tatt opp, så denne diskusjonen gjentas ikke her. Hovedhensikten med loven var – som allerede beskrevet – å beskytte landbrukets interesser ved at det ble utarbeidet bestemmelser om erstatningsansvar for skade som reindriften påførte eng, åker, setrer, høystakker, skog eller annen eiendom. Bakgrunnen var at stadig større arealer ble dyrket opp. Situasjonen ble beskrevet slik av Departementet for det Indre i 1867:

Mangelen af hensigtsmæssige og udtømmende Regler for det i Codicillen omhandlede Forhold har gjort Lappernes Sommerophold, efterhaanden som Befolkningen tiltog og Opdyrkningen skred frem, høist byrdefuldt for de Ægne af Norge, som berørtes deraf, navnlig for Tromsø Amt, hvoraf flere Strøg ere *skikkede for Agerbrug og hvor betydelige Strækninger, som i forrige Aarhundrede laa øde, nu ere tagne under Dyrkning*.³² (Uthevet her.)

En viktig hensikt med denne loven var å få vedtatt en lov som gav hjemmel for å pålegge de svenske samene i Norge det samme felles erstatningsansvaret som norske samer ble pålagt. For ordens skyld presiseres at denne loven ikke bare gjaldt svenske samers rettigheter i Norge og omvendt, men også norske samers rettslige stilling i eget land.³³

«Fællesansvarlighed» for skade

Prinsippet om solidarisk ansvar for skade er et fundamentene i 1883-loven. Den svenske Justitie-Statsminister ville forhindre at distriktsinndelingen ble anvendt på en slik måte at samene ble for-

pliktet til å erstatte skade som de umulig, selv med den største forsiktighet, kunne ha forhindret.³⁴ Etter en lang politisk prosess der selve prinsippet om «Fællesansvarlighed» var et viktig ankepunkt, fikk «felleslappelovens» § 6 denne ordlyd:

De strækninger, i hvilke Lapperne søge Bete for sine Ren, *kunne inddeles i Distrikter*, inden hvilke de Lapper, som der opholde sig med sine Ren, skulle i de Tilfælde og paa den Maade, som omhandles i nærværende Lovs § 9, tredie og fjerde Led, være underkastede Ansvar for Skade, som af Rensdyrene tilføies den jordbrugende Befolknings Eiendom. I hvilke Trakter Distriktsinndeling skal finde Sted samt Distrikternes Grændser bestemmes af Kongen.

(Uthevet her.)

Det solidariske erstatningsansvaret beskrives nærmere i § 9, 3. ledd:

Sker Skade paa Eiendom af ovennævnte Beskaffenhed inden saadant Distrikt, som i § 6 omhandles, og kan det ikke opdages, ved hvis Ren Skaden er forarsaget, paahviler Ærstatningspligten de Lapper, som have sit Tilhold i Distriktet, og skal Ærstatningsbeløbet tilligemed Skjøn- og Sagsomkostninger fordeles paa dem i Forhold til det Antal Ren, hvormed enhver af dem tilhører Distriktet.

Fellesansvaret var altså det jurister betegner som «subsidiært ansvar for skade», ved at det *kun* gjaldt i de tilfellene der det ikke var mulig å identifisere den reinen som hadde forvoldt skaden. Hvis reinens eier var kjent, var vedkommende ansvarlig for skaden. Som et ledd i bedre kontroll fra myndighetenes side, skulle de samene som oppholdt seg innenfor disse distriktene, oppgi navn på seg og sitt husfolk og antall rein til lensmannen (§ 7).

Det var ikke uten betenkeligheter at prinsippet om solidarisk ansvar for skade ble innført, selv om det i siste del av 1800-tallet var en klar interessekonflikt mellom bønder og reindriftssamer. Arbeidet med loven som skulle regulere dette forholdet, tok 50 år fra 1843-kommisjonen til 1883-loven. En av grunnene til at dette tok lang tid, var motstand mot prinsippet om solidarisk ansvar for skade, som innebar en risiko for at «en Uskyldig kom til at lide med de Skyldige». Departementet ønsket å dempe kritikken mot «Fællesansvarligheden» ved å gjøre distriktene små og naturlig avgrenset mot andre distrikter.³⁵

I 1883-loven bekreftes denne gamle retten samene hadde hatt til å flytte over riksgrensen og

³² Oth.Prp. No 2. 1871: 2

³³ Jf. LK 1889. S.35

³⁴ Oth.Prp. No 2. 1871: 52

³⁵ Oth.Prp. No 2. 1871: 10

benytte beiteland der de hadde vært fra gammelt av. Det heter i § 3:

Lapperne have Frihed til aarlig at flytte med sine Ren fra det ene Rige ind i det andet og at opholde sig paa de Steder hvor hvert av Riges Lapper *efter gammel Sædvane* hidindtil have søgt hen, samt at betjene sig af Land og Vand saavel til deres egen og deres Rens Underholdning med Iagttagelse af denne Lovs Forskrifter, ... (Uthevet her.)

Det er altså de sedvanemessige rettighetene som legges til grunn for samenes bruksrett, og i § 4 presiseres noe nærmere hvilke rettigheter samene har i tillegg til selve beiteretten for rein:

Under sit Ophold paa de i § 3 nævnte Steder have Lapperne Ret til i Skov at betjene sig til egen Fornødenhed af Tørt og Vindfald, Ener og Vidiebuske, samt tillige af voxende Løvtræer.

Samene ble pålagt å «erlægge en billig Ærstatning» for de voksende løvtrærne i private skoger. Samene skulle derimot *ikke* betale noe for «Tørt og Vindfald, Ener og Vidiebuske». Dette gjaldt altså de skogene som samene «efter gammel Sædvane» hadde benyttet.

«Distrikter» i sedvanerettsområder

Det er av prinsipiell interesse å forsøke å finne ut i hvilke områder lovgiveren mente at fellesansvaret skulle gjelde, altså: Hvilke områder kunne inndeles i "distrikter? Om dette sier «Fælleslappelovens» § 6:

... For at en Strækning, hvor Lapperne have Ret til at søge Bete for sine Ren, skal kunne medtages under Distriktsinddelingen, bør der findes eller aabnes Renveie inden samme af saadan Beskaffenhed, at Lapperne ved at betjene sig af dem kunne med tilbørlig Bevogtning afholde Renerne fra dyrket Mark.

Hvis vi ser §§3 og 6 i Fælleslappeloven i sammenheng, er det rimelig å trekke den slutningen at det var de områdene der samene «*efter gammel Sædvane hidindtil have søgt hen*» som kunne inndeles i «distrikter», og Kongen skulle bestemme i hvilke trakter distriktsinndeling skulle foretas samt distriktenes grenser. Kort sagt ble de hovedprinsippene som 1866-kommisjonen trakk opp, vedtatt i loven av 1883. Seks år etter at «fælleslappeloven» var vedtatt, ble det nedsatt en kommisjon som hadde som mandat å fastsette grensene for «Lappernes Betesret».

Kapittel 6

Lappekommissionen av 1889

6.1 Politisk initiativ

Som omtalt i pkt. 5.6, gav Felleslappelovens § 6 hjemmel for å opprette «Distrikter» i de områdene hvor samer oppholdt seg med sine rein. Hvor distriktsinndeling skulle finne sted og distriktenes grenser skulle gå skulle bestemmes av Kongen.

Det gikk noen år før departementet tok tak i denne saken. I et brev til Indredepartementet datert 30. mars 1889, bad reineier Paul Johnsen på vegne «lapper af Aalen, Røros, Tolgen og Kvikne» om at myndighetene «istandbringer en Ordning af Forholdet» mellom samene og de fastboende. Han klaget over at bøndene jaget vekk samene med stokker og økser, ikke bare fra innmarka, dersom «nogle dyr» kom dit, men også fra «Fjeldet, hvor Lapper fra Alders Tid – visseligen i Hundreder av Aar – have færdes med sine Ren». Brevet må forstås slik at Paul Johnsen ikke hadde noe imot at det ble foretatt en regulering av forholdet mellom landbruk og reindrift, ettersom situasjonen etter hvert var blitt ganske uholdbar også for reineierne. Men det er klart at samer og bønder hadde ulik oppfatning av rettighetsspørsmålet.

I april samme år sendte stortingsmennene Hans J. Storeng, Nils Melhuus og J. Flønæs en henvendelse til Stortinget med forslag om at det ble nedsatt en kommisjon som skulle få i oppdrag å undersøke hvor og i hvilken utstrekning samene kunne drive reindrift i Hedmark og Trøndelagsfylkene. Det hadde da «opstaaet en Mængde Processer» mellom samer og bønder i Røros-området, og de tre stortingsmennene mente å kunne fastslå at den gjeldende «Lappelovgivning» ikke på langt nær var anvendelig i de nevnte områder «førend mere bestemte Grændser for Lappernes Beitesmark, paa sine Steder maaske ogsaa Distrikts-inndeling, kan vorde fastslaaet» (uthevet her). Sju andre stortingsmenn underskrev dette brevet under overskriften «Tiltrædes i det væsentligste».¹ Også Indredepartementet synes å være av samme oppfatning. I et brev datert mars 1889, skrev departementet bl.a.:

... Skulde det ansees ønskeligt, at der, naar Grændserne for Lappernes Beiteret er fastsat, i de heromhandlede Ægne indføres Distriktsinndeling i Henhold til Loven af 2den Juni 1883, bør Kommissionen formentlig afgive Forslag om saadan Inddeling.²

Forslaget om å bevilge kr 5000 til en kommisjon som skulle undersøke «Lappeforholdene», ble vedtatt i Stortinget 8. juni 1883.³

6.2 Lappekommissionens innstilling

6.2.1 Mandat og sammensetning

Ved kgl.res. av 12.juli 1889 nedsatte departementet en kommisjon med tre medlemmer og med det mandatet:

... at undersøge Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre-og Nordre Trondhjems Amter og at afgive Forslag til Fastsættelse af Grændserne for Lappernes Betesret samt til Ordning forøvrigt af Forholdet mellom disse og de Fastboende i de nævnte Amter.

Det kan altså ikke være noen tvil om at den politiske intensjon med Lappekommisjonen var å få utarbeidet forslag til *grenser* for de områdene der samene hadde rett til å drive reindrift etter gammel sedvane. Følgende personer ble oppnevnt som medlemmer i kommisjonen, som for ettertiden fikk navnet «Lappekommissionen»:

Formann: overrettssakfører Haakon Bernhard Berg, Elverum

Medlem: gårdbruker Karl Kværness, Rendalen

Medlem: lensmann i Røros, Indian Bernhard Herstad

Det var altså ingen samer med i kommisjonen. Sett med dagens øyne er det selvfølgelig helt uakseptabelt at en offentlig nedsatt komité får i oppdrag å regulere næringsinteressene til norske statsborgere som i det hele tatt ikke er representert ver-

¹ Storthingsforhandlingene 1889. Dokument nr. 93. Fra Budgetkomiteen.

² Storthingsforhandlingene 1889. Dokument nr. 93. Fra Budgetkomiteen.

³ Storthingsforhandlingene 1889: 1288 og 1294

ken i komiteen eller i de offentlige organene som senere skal behandle komiteens forslag. Det var viktig for samene at komiteen ble sammensatt av personer som var upartiske, og i brev av 15.3.1889 til amtmann Motzfeldt skrev overrettssakfører Rode på vegne av reineierne at komiteen måtte bli sammensatt av personer

der med spesielt Kjendskap til deslige Forhold, som her spørges om, staa de forskjellige Interesser saa fjernt, at de hverken af Lapperne eller Nordmændene kunde engang mistænkes for at have taget eller tage Parti.⁴

Samene kom senere med innvendinger mot en del aktuelle kandidater som ble ansett for å være inhabile. Såvidt vites, fikk de gjennomslag for sine synspunkter. (For ytterligere gjennomgang av oppnevningen, se Berg 1990 side 57–74.)

6.2.2 Yngvar Nielsens «fremrykningsteori» og Lappekommissionens historieoppfatning

Lappekommissionen skriver i innledningen til sin utredning at man «formentlig» ikke lenger kan fastholde den påstanden at samene var den egentlige urbefolkningen i Norge og Sverige, og at de var blitt drevet nordover av skandinavernene. Kommisjonen viser blant annet til en utredning skrevet av professor Yngvar Nielsen (1843–1916). Ettersom hans syn på samenes historie i Sør-Norge påvirket Lappekommissionens historieoppfatning, kan det være av betydning å gi en kort presentasjon av forskningen hans.

Yngvar Nielsen søkte i februar 1889 Collegium academicum (Universitetet i Oslo) om stipend for å foreta en tre–fire ukers reise til samene i Trøndelag. Den 28. februar 1890 skrev Nielsen i et brev til Collegium academicum at resultatet av reisen, som han hadde foretatt året før, ville bli offentliggjort i en avhandling som skulle trykkes i Det geografiske selskabs aarbok, og

det tør saaledes neppe paakræves, at der gives nogen mere udførlig Reiseberetning. Jeg opholdt mig omtr. en uge i Landskaberne omkring Røros, bereiste derefter Tydalen, Selbu og Meraker og begav mig derefter til Namseskogene. Jeg var paa alle Steder meget heldig til at træffe Lapper og foretage Indsamlinger. (Kopi av originalbrevet. Utlånt av Anders Løøv.)

Nielsen foretok altså denne studiereisen sommeren 1889, samtidig som Stortinget bevilget pen-

ger til opprettelse av kommisjonen som skulle «undersøge Lappeforholdene i Hedemarks, Søndre- og Nordre Trondhjems Amter». Om dette var en tilfeldighet, vites ikke, men Nielsen var i alle fall oppmerksom på Lappekommissionens oppdrag, og han innleder sin avhandling i den nevnte årboka med at emnet for hans studier var

en indvandring, som har tiltrukket sig megen opmærksomhed og fremkaldt mange klager, og som tilsidst (under 12 juli 1889) har foranlediget nedsættelsen af en kgl. kommission, med det hverv at undersøge forholdene mellem de fastboende nordmænd og de omvankende lapper i de to trondhjemske amter og i Hedemarks Amt. Lappernes vandring mod syd er bleven et af vore mere brændende spørgsmål, der kræver sin ordning.⁵

Yngvar Nielsen kjente altså til de politiske vedtakene som var fattet for å regulere dette forholdet, og han så på sin undersøkelse som et bidrag i denne sammenhengen:

Hvad her skal fremlægges, er et videnskabeligt bidrag til løsningen af dette praktiske spørgsmål, der for et ikke ringe tal af vore landsmænd har en meget væsentlig aktuel interesse.⁶

Nielsen forsøkte å bevise en teori om at samene hadde vandret nordfra og kommet til Sør-Trøndelag og Hedmark i nyere tid. Han kom fram til følgende konklusjon:

Samene hadde innvandret nordfra til Midt-Norge og var kommet så langt sør som til Tydal omtrent ved år 1700, - til Røros om lag 1750.

Hans begrunnelse er at man i Røros og Femundstraktene

... savner for det første *lappiske stedsnavne*, og man støder dernæst ikke i fjeldene på sikre *lappiske begravelser* og *offerpladse*.⁷

Det er etter 1970 skrevet en rekke artikler som kritiserer Yngvar Nielsen «fremrykningsteori», og i denne sammenhengen nevnes bare noen av mange argumenter mot hans teori. Vi vet vi ikke hvordan Nielsen er kommet fram til at det ikke var samiske stedsnavn i Røros-traktene i 1890-årene. Knut Bergsland drev språkstudier blant Røros-samene på 1940-tallet og har påvist samiske stedsnavn i dette området. Johs. Falkenberg registrerte en rekke samiske stedsnavn da han på 1940-tallet

⁴ Berg 1990: 66

⁵ Nielsen 1891: 19

⁶ Nielsen 1891: 19

⁷ Nielsen 1891: 20

drev feltstudier blant samene fra Stjørdal til Femund.

Nielsen forventet også å finne samiske graver og offerplasser i løpet av sitt feltstudium på noen uker. Han kom fram til at slike ikke fantes i Røros-området, og som belegg for sin påstand refererer han til en samtale med en same som var «en av de mest oplyste mænd af racen». Denne mannen ville ikke høre snakk om at hans forfedre skulle ha vært hedninger for 200 år siden, og han ville heller ikke «vide noget af, at lapperne før i tiden kunde have begravet sine døde i vilde fjeldet»⁸. Her kan man tenke seg to forklaringar: Denne samens hadde ingen kjennskap til graver eller offerplasser i Røros-traktene, eller han *ønsket ikke* å informere en fremmed person om forfedrenes gamle tro og skikker, av respekt for de avdøde. Det ville ikke være særlig sannsynlig at samer med innsikt i dette, fant det riktig å innvie en fremmed person i denne delen av samenes kultur. Det styrker ikke Nielsens framstilling at han ikke drøfter slike mulige forklaringer på hvorfor han ikke fikk svar på sine spørsmål om graver og offerplasser. Konklusjonen hans er uten forbehold:

Sålänge der ikke kan påvises lappegrave, og det helst i større antal, på de norske fjelde, der ligger østenfor Røros, må således al tale om en lappisk urbefolkning her opgives.⁹

Det er verdt å merke seg at Nielsen presiserer at de samegravene som her skal ha noen «bevisverdi», må ligge på «de norske fjelde». Nielsen skriver at det på «Herjeådalsiden» for lenge siden var funnet «et i næver indhyllt barneskelet i en stenrøs», og i forrige århundre ble «gamle offersteder og lappebegravelser i dette svenske landskab» omtalt. Dette til tross for at det ikke eksisterte noen riksgrense for samene i den tiden da slike begravelser kunne ha funnet sted, nemlig før 1751. Vel 25 år etter Nielsens studiereise – i 1915 – ble det funnet en samegrav på vestsida av Møsjøen, ca. 1/2 mil sør for Stugudal i Tydal. Funnet inneholder fragmenter av et kranium, flak av bjørkenever samt noen andre gjenstander som ikke lar seg datere. Graven ble opprinnelig datert til 1700-tallet, men i en ny datering fra 1940-årene ble det antydnet at den «tør dateres til 1600-tallet».¹⁰ Den svenske arkeologen Inger Zachrisson undersøkte på 1980-tallet et gravfelt på Vivallen i Funäsdalen i Sverige, vel 5 mil øst for Røros (i luftlinje). Arkologen Gustaf Hallström undersøkte i 1913 gravfeltet, men knyttet det

ikke til samisk bosetting Zachrisson beskriver sine funn slik:

Mest uppseendeväckande är kanske att det kända gravfältet på Vivallen, en halv mil nordväst om Funäsdalen i nordvästra Härjedalen, visar sig vara samiskt. Märkligt nog har ingen tidigare ens en gång föreslagit att dessa tjugo 1000-1100-talsgravar under flat mark skulle vara samiska, trots att allt entydigt talar härför: gravskicket med mumieliknande näversvepnigar, de många samiska föremålen, främst typiska pilspetsar och bronsbleckshängen, samt läget i fångstmarken.¹¹

Når det gjaldt samenes bruk av Røros-traktene på slutten av 1700-tallet, mente Yngvar Nielsen at:

De havde neppe endnu gjort forsøg på at erhverve sig nogen juridisk ret til at benytte de derværende renbeiter; ...¹²

Dette må kunne oppfattes slik at samene, ifølge Yngvar Nielsen, ikke var kommet så tidlig til Røros-traktene at de kunne nyte rettslig beskyttelse av Lappekodisillen av 1751. Dette står selvfølgelig i skarp kontrast til den historieoppfatningen som ble lagt til grunn for både Røroskommissionen av 1875 og to rettssaker fra 1850-tallet. Disse bygde på den forutsetningen at samenes bruk av Røros-vidda var eldre enn kobberverkets etablering i 1644.¹³ Under en jordskiftesak i området sør for Hyllingen i Røros 12. mars 1883 ble følgende protokollert:

At lappfinnene, som ansees å være de eldste beboere på disse kanter, fra uminnelige tider, med regjeringens og øvrighetens samtykke, har ernæret sig av rensdyrdrift i Norges kongelige almindingsfjellstrekninger, det vet formannen er enhver fullt bekjent.¹⁴

Sitatet viser tydelig at Yngvar Nielsen teori om samenes innvandring til Røros-området på 1700-tallet, var fremmed også for lokalbefolkningen på den tid da Felleslappeloven ble vedtatt. Men Lappekommissionen støttet seg fullt og helt til den «nyere Tids videnskabelige Forskning» (jf. pkt. 1.5 om Rudolf Keyser og P. A. Munchs utredninger fra henholdsvis 1839 og 1852). Yngvar Nielsens undersøkelse, publisert i 1890, ble meget sentral, og Lappekommissionen beskrev flyttingen av «sydgrensen for det lappiske folks Udbredelse» slik:

⁸ Nielsen 1891: 21

⁹ Nielsen 1891: 22

¹⁰ Falkenberg 1988: 26

¹¹ Zachrisson 1985: 42

¹² Nielsen 1891: 34

¹³ Røros-kommisjonens Indberetning 1875: 47

¹⁴ Rettstidende 1968: 407

til Verdalen:.....slutten av det 15. århundret
(slutten av 1400-tallet)

til Tydal:.....slutten av det 17. århundret
(slutten av 1600-tallet)

Senere har de «søgt at utbrede sig længere syd-
over fornemmelig i Trakten langs Rigsgrænsen
nordenfor 62de nordlige Breddegrad (henimod
Fæmundsjøens Sydende)». ¹⁵

Skriftlige kilder fra 1600-tallet viser at det var
samer i Tydal om lag 100 år tidligere enn det
Yngvar Nielsen hevdet, og samebarn ble døpt i
Røros-kirka om lag 50 år før samene ifølge Nielsen
skulle ha kommet til Røros. Det arkeologiske
materialet tyder imidlertid på at samene kom hit
mye tidligere enn det vi kan lese ut av de skriftlige
kildene.

Det kan selvfølgelig sies til Yngvar Nielsens
forsvar at han ikke kjente til de fornminnene som
ble påvist på 1900-tallet, og at han følgelig ikke kan
klandres for å ha trukket en feilaktig konklusjon.
Det bør også nevnes at professor dr. Gustav Storm
i hovedsak var enig med Yngvar Nielsen, og Storm
holdt et foredrag den 18. januar 1889 med «Bemær-
kninger» av den svenske professor Gustaf Retzius.
Lappekommissionen henviser også til hva disse
hadde sagt og skrevet. Gustav Retzius (1842–1919)
var professor ved Karolinska Institutet i Stockholm
og arbeidet en hel del med skallemålinger. Retzius
blir betraktet som en av rasebiologiens sentrale
forskere. Han fortsatte denne forskningen etter sin
far, Anders Retzius, som var opphavsmannen til
uttrykk som «langskalle» og «kortskalle». Både
Yngvar Nielsen og Gustav Retzius representerte
de nye tankene på slutten av 1800-tallet, og de satte
også sitt preg på Lappekommissionens arbeid.
Poenget i denne sammenhengen er å påvise at en
viktig del av Lappekommissionens historiske fun-
dament dermed bygde på oppfatninger om same-
nes eldre bruk som senere tids forskning har vist
ikke er riktige. (For ytterligere opplysninger om
samenes historie i Røros-traktene henvises til Fjell-
heim 1999, side 47–59 og side 107–111.)

6.2.3 Lappekommissionens syn på rein- driften som næring

Hensikten med Lappekommissionen av 1889 var å
avgrense og begrense samenes reindrift slik at den
ikke skulle legge beslag på så store beiteområder
at dette hindret jordbrukets utvikling. I tillegg
skulle fellesansvaret for skade forenkle innkrevning

av erstatninger. Kommisjonen la meget klare poli-
tiske føringer på sitt arbeid. Blant annet var det
kommisjonens oppfatning at reindriften «i stats-
økonomisk Henseende» ikke var like fordelaktig
som jordbruket, selv om reindriften i alminnelig-
het kunne bli meget innbringende for reieneieren.
Begrunnelsen var selve konflikten med jordbru-
ket:

Vil man overveie dette Spørgsmaal, maa man
tage i Betragtning, hvilke Jord-og Skovværdier
Rensdyravlen lægger Beslag paa, og om disse
hensigtsmæssig udnyttes, samt hvilken Skade
denne Bedrift medfører for den jorddyrkende
Befolknings Virksomhet ¹⁶

Kommisjonen slo videre fast at reindriften
utnyttet «uforholdsmæssig store Strækninger som
Betesmark», og det presiseres at dette ikke bare er
strekninger som er uinteressante for jordbruket
og fedriften. Konklusjonen er klar:

Kommissionen er derfor ikke i Tvivl om, at der
ingen Føie er til i disse Trakter at opretholde
Rensdyrdriften som en for Alle og Enhver fri
Næring. En anden Sag er det, at man maa
respektere Lappernes Rettigheder. ¹⁷

«Lappernes Rettigheder» var basert på alders
tids bruk og bekreftet i Lappekodisillen av 1751.
Hvordan kunne bruksrettigheter basert på «alders
tids bruk», og et historiesyn utformet av den histo-
riske ekspertisen på første halvdel av 1800-tallet,
endre seg dramatisk i 1880-årene? I rettssaker fra
1850 og utover ble det betraktet som et faktum at
samenes reindrift var basert på «ældgammel
Brug». Det synes opplagt at Lappekommissionen
kunne få et problem hvis de fullt ut skulle respek-
tere «Lappernes Rettigheter» og samtidig legge til
rette for «Udvikling af Jordbruket og en fremad-
skridenede Kultur» i områder som i alle fall
samene regnet som gamle beiteområder for rein.
Resultatet av Yngvar Nielsens undersøkelser
gjorde det altså legitimt for Lappekommissionen å
hevde at

den jordbrugende Befolkning allerede for-
længst havde begyndt sin kultiverende Gjer-
ning før Lappernes Komme, og saagodtsom
overalt i større eller mindre Udstrækning taget
Dal-og Fjeldstrækninger i Brug. Det er derfor
utvivlsomt Lapperne, som i disse Distrikter har
trængt sig ind paa den jorddyrkende Befolk-
ning og senere været denne til stor Gene.

¹⁵ Lappekommissionen av 1889: 4

¹⁶ Lappekommissionen 1889: 33

¹⁷ Lappekommissionen 1889: 33

Lappekommissionen innrømmer at bøndene på enkelte steder hadde anlagt setrer og slåttemarkar i fjelltrakter

hvor Lapperne forud have færdes mere frit, men som Regel kan Lappernes Rettigheder ikke antages at være gaaet for nær, ...

Og kommisjonen mener at samenes rettigheter *ikke* kan sies å være av en slik beskaffenhet at de skulle kunne utelukke eller hindre en rasjonell utvikling av jordbruget og «*en fremadskridende Kultur*»¹⁸.

Dette danner den politiske og ideologiske bakgrunnen for de «Grændserne for Lappernes Betesret» som Lappekommissionen foreslo og som i all hovedsak gjelder fremdeles.

6.2.4 Resultatet av Lappekommissionens arbeid med særlig vekt på Nord-Trøndelag

Lappekommissionen avgav sin innstilling i 1892, og kommisjonens arbeid kan deles i to:

- Kommisjonen utarbeidet forslag til «Distriktsinndeling» i Hedemark, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag. Dette omfattet både en ytre grense (vestlig grense) som må kunne oppfattes som kommisjonens forslag til «Grændser for Lappernes Betesret». I tillegg kom de med forslag til hvordan dette rettighetsområdet internt skulle inndeles i «Distrikter». (Jf. departementets presisering i brev av mars 1889. Se pkt. 6.1.)
- Kommisjonen utarbeidet forslag til lov som innholdt tilleggsbestemmelser for «Lappeforholdene og Rensdyrdriften inden Hedemarkens og søndre Trondhjems Amter samt de søndre for Tevla og Stjørdalselven liggende Dele af nordre Trondhjems Amt.» Dette utkastet med noen endringer ble vedtatt som lov 27. juli 1897 og ble gjeldende «inden de søndre for Finmarkens Amt liggende Landsdele», ofte kalt «*Tillægslappeloven*» av 1897. 1897-loven ble avløst av reindriftsloven av 1933. Den gis ingen ytterligere omtale i denne utredningen. (For utfyllende opplysninger om 1897-loven henvises til Severinsen 2006, side 89–95.)

Lappekommissionen, som i utgangspunktet la Yngvar Nielsens historiesyn til grunn, mente at det ikke var noen tvil om at samer etter gammel sedvane hadde benyttet fjellstrekningene i de østlige delene av Nord-Trøndelag. Kommisjonen kom til

at samene hadde en sedvanerett basert på alders tids bruk på så vel privat mark som i allmenning i følgende kommuner:

Meraker, Værdalen, Mosviken og Verran, Skeid, Snaasen, Beitstaden, Lierne, Grong, Overhalden, Vemundvik, Klingen, Foldereid, Kolvereid og Lekø.

I følgende kommuner mente kommisjonen av rettighetsspørsmålet var tvilsomt:

Hegre, nordenfor Stjørdalselven, Levanger, Sparbu, Stod, Fosnes, Nærø, Vigten og Flatanger.

I følgende kommuner mente kommisjonen at samene ikke hadde noen rettigheter: Lexviken, Stjørdalen, Frosten, Aasen, Skogn, Ytterøen, Inderøen og Egge.¹⁹

Ved kgl.res. av 10.7.1894 ble følgende reinbeie-distrikter innført: Fosen, Færen, Skjækerfjeld, Luru, Sandøla, Rørvik, Smalfjeld, Trones, Ekorren, Kolbotn og Vigten. De delene av kommunene Stjørdal og Meråker som ligger sør for elva Tevla, ble en del av Essand reinbeitedistrikt. Til sammen dekket dette praktisk talt all utmark i Nord-Trøndelag, bortsett fra området vest for E6 fra Stjørdal til Steinkjer, Ytterøya, området mellom Malm, Beistad, Følling og Steinkjer, og de ytterste øyene fra Foldfjorden og sørover til Bjugn. Vi ser altså at det ble innført reinbeitedistrikt i noen områder til tross for at Lappekommissionen var av den oppfatning at samene trolig ikke hadde beiterett der. Dette var Lappekommissionen innforstått med og uttalte følgende:

... Distrikterne indbefattes mere end netop det Terræn, hvor Lapperne kan antages efter gammel Sædvane at have udøvet Betning med Rensdyr.²⁰

Som begrunnelse for dette henviser Lappekommissionen til Oth.Prp. No. 2, 1882, sidene 34 til 36. Her drøftes distriktenes størrelse og kriterier for hvordan grensene skulle trekkes. Distriktene skulle ha naturlige grenser, for å hindre at reinen av seg selv streifet over til et annet distrikt (jf. 1883-lovens § 6). Men distriktene måtte ikke bli for store, slik at man med loven i hånd kunne «frembringe et unaturligt udenfor Fællesansvarligheds Grund og Hensigt gaaende Fællesskab mellem fjernt fra hinanden liggende Hjørde, ...» (Oth.Prp. No. 2, 1882, side 35). Lappekommissionen mente imidlertid at det ikke var noen ulempe forbundet med å bli innlemmet i reinbeitedistrikt:

¹⁸ Lappekommissionen av 1889: 41

¹⁹ Lappekommissionen av 1889: 65

²⁰ Lappekommissionen av 1889: 43

Distriktsinndelingen medfører derfor store Fordele for de Fastboende, medens Lapperne stilles under Kontrol og pålægges Byrder.²¹

Dette må man si er ganske klar tale fra en offentlig kommisjon, og i enkelte kommuner var det noen som mente at utmarksområdene burde bli definert som reinbeitedistrikt, selv om man mente at samene ikke hadde beiterett der basert på alders tids bruk. (Jf. pkt. 2.1.2.)

6.2.5 Reinbeitedistrikt og «Lappernes Betesret»

Som nevnt var Lappekommissionens mandat «at afgive Forslag til Fastsættelse af Grændserne for Lappernes Betesret ...». Sammenholdt med departementets brev av mars 1889 kan dette oppfattes slik at det var en *yttergrense* for samenes rettighetsområde som kommisjonen skulle fastsette, og at man deretter kunne innføre distriktinndeling i de «omhandlede Ægne» hvis man fant dette ønskelig med hjemmel i Felleslappeloven av 1883. I sistnevnte tilfelle skulle kommisjonen også fremme forslag til distriktsinndeling (jf. pkt. 6.1).

Så vidt en kan se, foretar Lappekommissionen disse to vurderingene under ett, og kommisjonen skriver at den fremmer sitt forslag i overensstemmelse med § 6 i Felleslappeloven av 1883.²² Men denne loven gir ikke noe pålegg om at *alle* områder der samene hadde beiterett for rein, *skulle* inndeles i «Distrikter». Her står det bare at disse områdene «kunne inndeles i Distrikter...» (§ 6). Det synes klart at distriktsinndelingen i prinsippet ikke skulle omfatte områder der samene ikke hadde beiterett for rein basert på gammel sedvane, men Felleslappeloven kan knapt omfattes slik at samene ikke kunne benytte gamle rettighetsområder *utenfor* eventuelle «Distrikter». Felleslappeloven og lovens forarbeider må kunne tolkes slik at samene hadde anledning til å fortsette sin reindrift – uten distriktsinndeling – i områder som var avgrenset på en slik måte at det var mulig å identifisere reinen og dens eier hvis reinflokken gjorde skade på annenmanns eiendom. Begrepet «Distrikt» i Felleslappeloven er et avgrenset rettighetsområde der samene er pålagt solidarisk ansvar for skade. Men samenes rettighetsområder kunne i prinsippet være større enn «Distriktet». Dette er Lappekommissionen innforstått med, og skriver at

... Distriktsinndeling overensstemmende med Lovens § 6 ikke har noensomhelst Indflydelse i

Retning af at fastslaa Grændser for Lappernes Rettigheder, som er og blir de samme, enten Distriktsinndeling finder Sted eller ikke.

Dette må betraktes som en riktig lovforståelse, og kommisjonen overlater til domsstolene å avgjøre rettighetsspørsmålet:

Naar Lappernes Ret til Benyttelse af Betes-trækning eller Skov skal afgjøres efter, hvad der har været gammel Sædvane «hidindtil» (før Loven at 2den Juni 1883) maa dette selvfølgelig uden anden speciel Hjemmel finde sin endelige Afgjørelse ved Domstolene.

Videre mener kommisjonen at:

Den Brug, som Lapperne udøver, skiller sig paa Grund af Nomadelivets Eiendommeligheder tillige i saa væsentlige Punkter fra den Brug, som man i andre Forhold kan fordre udøvet som Betingelse for Anerkjendelse af en Sædvaneret, at de samme Krav ikke kan opstilles.²³

Hvis man ser de to siste sitatene i sammenheng, ser man at Lappekommissionen egentlig ikke har trukket opp grensene for «Lappernes Betesrett» basert på «gammel Sædvane», men overlater det til domstolene. Kommisjonen mener dessuten at domstolene ikke må stille de samme kravene til den nomadiserende «Lapp» som til andre når det gjelder betingelsene for anerkjennelse av sedvanerett. Det er imidlertid en svakhet ved Lappekommissionen at den ikke drøfter hva som i relasjon til reindrift ansees som sedvanemessig bruk. Til tross for at kommisjonens mandat var å foreslå grenser for «Lappernes Betesrett», foretas det ingen spesifikk drøfting av hva slags tidligere bruk som er nødvendig for at samene kan antas å ha en bruksrett basert på sedvane. Når det gjelder Nord-Trøndelag deler kommisjonen områdene inn i tre kategorier:²⁴

1. områder der sedvanerett «antages» å eksistere
2. områder der spørsmålet «antages» å være tvilsomt
3. områder der samene «ikke antages» å ha «nogen til gammel Sædvanebrug støttet Rettighed»

Hvilke kriterier som legges til grunn for hver av de nevnte kategoriene, er uklart, men store deler av Nord-Trøndelag faller under kategori 1.

Lappekommissionen kommenterer det forholdet at fogden i Namdalen har skrevet ut bygselbrev

²¹ Lappekommissionen av 1889: 42

²² Lappekommissionen av 1889: 43

²³ Lappekommissionen av 1889: 42

²⁴ Lappekommissionen av 1889: 65

til samene på strekninger i statsalmenningen. Om dette skriver kommisjonen:

«Saa bør i Fremtiden ikke ske, idet Lapperne Forhold selvfølgelig bør ordnes alene i Medhold af Lovens Bestemmelser.»

Men kommisjonen mente at det var «Føie til at overveie» om ikke samene burde pålegges en årlig avgift til det offentlige i forhold til antallet av deres dyr. Disse pengene kunne brukes til å dekke – i alle fall delvis – de utgiftene som det offentlige «vil komme til at bære i Anledning af Lappeforholdene ...», herunder nevnes spørsmål angående «Lapperne Skattepligt og Fattigforsørgelse»²⁵. Av sammenhengen virker det som om Lappekommissionen mener at samene burde betale en slik avgift, også for bruk av områder der de hadde en sedvanemessig beiterett. Man ville altså både pålegge dem den byrden som solidarisk ansvar var, og i tillegg avkreve en avgift som nærmest ville ha blitt en ny bygselavgift.

Lappekommissionen må bedømmes ut fra sin tid. Dens oppgave var å foreslå grenser for «Lapperne Betsret», og de historiske «føringer» var lagt av fremtredende forskere i samtiden: professorene Gustav Storm, Gustaf Retzius og Yngvar Nielsen. Kommisjonen løste oppgaven ved å foreslå reinbeitedistrikt i Hedmark, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag, men presiserte at samenes rettigheter var de samme enten distriktsinndeling hadde funnet sted eller ikke. Rent juridisk synes dette å være en riktig forståelse av Felleslappelovens § 6, og sett fra et politisk perspektiv var det kanskje den

eneste måten å gå fram på. Hadde man presentert forslaget til distriktsgrenser som rettighetsgrenser, hadde trolig både samene og grunneierne protestert. En del grunneierne ville etter all sannsynlighet ha hevdet at de foreslåtte «distriktene» var for store hvis de skulle ansees som samenes rettighetsområder, eller at samene overhodet ikke hadde rettigheter i det aktuelle området. Samene ville nok ha påpekt at distriktsinndelingen ikke omfattet alle deres gamle bruksområder.

Når så kommisjonen presiserte at distriktsinndelingen medførte store fordeler for de fastboende, «medens Lapperne stilles under Kontrol og paalægges Byrder», fikk dette enkelte kommuner til å se på distriktsinndeling som en fordel, fordi det innebar at samene ble pålagt solidarisk ansvar for skade som reinflokker kunne påføre høystakker, setrer, slåtteeenger og lignende. Dermed var det ikke så stor motstand mot å definere områder som reinbeitedistrikt selv om både grunneierne og Lappekommissionen mente at samene ikke hadde «nogen til gammel Sædvanebrug støttet Rettighed» der. Hvorvidt dette var i tråd med Felleslappelovens intensjon, er tvilsomt.

Reinbeitedistriktene i alle de tre nevnte fylkene ble fastsatt ved kgl.res. av 10. juli 1894. I årene etter den tid er det ganske klart at distriktsgrensene – i all hovedsak – er blitt oppfattet som rettighetsgrenser så vel av myndigheter som av grunneiere og samer. Det har imidlertid funnet sted flere rettssaker som gjelder samenes rettigheter både innenfor og utenfor reinbeitedistriktene, men dette temaet faller utenfor rammet av denne utredningen.

²⁵ Lappekommissionen av 1889: 76

Kapittel 7

Avsluttende bemerkninger

Formålet med dette arbeidet har vært å gi en oversikt over samisk bosetting i Nord-Trøndelag, samenes bruk av naturen og de rettslige rammebetingelsene for denne bruken på 1700- og 1800-tallet. Utredningen må leses som et supplement til Sverre Fjellheims utredning for Samerettsutvalget II, og de nevnte utredningene fra sørsamisk område som er skrevet for Samerettsutvalget I (se innledningen).

Praktisk talt all utmark i Nord-Trøndelag er i dag reinbeitedistrikt. Disse reinbeitedistriktene ble opprettet i 1894 på bakgrunn av Lappekommissionens innstilling fra 1892, og med hjemmel i Felleslappeloven av 1883. Samene har dermed rett til å benytte så vel privat som statlig utmark til beite for rein, og denne retten er i prinsippet basert på alders tids bruk.

Hvor lenge den samiske befolkningen har benyttet landskapet i dette fylket, er ukjent. Det er enighet blant forskere om at samene har drevet reindrift i de indre strøk av fylket i alle fall i 400 år. Her stopper sikre skriftlige kilder. Hvor lenge de har vært her med annen næringstilpasning, kan bare mer forskning gi svar på.

Nyere forskning fra 2005 kan tyde på at det har vært en kystsamisk bosetting i Ytre Namdal for om lag 1000 år siden. Vi vet lite om denne bosettingen fram til 1700-tallet, da samene bare nevnes sporadisk i enkelte kilder. En studie av tidsperioden 1775–1865 basert på folketellinger og kirkebøker, viser at det da var en samisk bosetting her som trolig hadde en kysttilpasning, en bygdetilpasning og en innlandstilpasning med vekt på reindrift. Studien viser at det i 1804 bodde om lag 370 samer mellom Bindalsfjorden i nord, Namsen i øst og Namsenfjorden i sør. Etter 1865 stod bare reindriften igjen som eneste hovedtilpasning for hele undersøkelsesområdet hvis vi legger folketellingen til grunn. Kystsamene og samer med bygdetilpasning hadde altså blitt assimilert og bofast før folketellingen av 1865 og kan ikke skilles ut fra den øvrige befolkningen. Dette er et eksempel på den assimileringen som trolig har skjedd over hele det sørsamiske området, og som har ført med seg at samer som ikke drev reindrift og ikke snakket samisk, av omgivelsene ble definert som ikke-

samer. Eller sagt på en annen måte: I det sørsamiske området er reindriften en meget viktig etnisk markør.

Det synes å ha vært en allmenn oppfatning at det fra gammelt av har vært fredelige tilstander mellom bumenn (bønder) og samer i Nord-Trøndelag, i motsetning til i områdene lengre sør hvor det opp gjennom historien har vært mange overgrep mot samer (Fjellheim 1999). Denne litteraturgjennomgangen viser at dette ikke er riktig. Det har funnet sted brutale overgrep mot samer i Nord-Trøndelag, og ifølge muntlige overleveringer skal også samer ha tatt livet av en bofast familie i Nordli i Lierne, trolig omkring år 1500. En mann i Sørli tok hevn over drapet på denne familien ved å invitere en del samer til gjestebud og deretter ta livet av dem. Hvorvidt dette faktisk har skjedd, vet man ikke. Historien er muntlig overlevert og ikke nedtegnet før i 1689.

En annen udåd kom opp på ekstraordinært ting i 1694. En bonde i Gaundalen i Snåsa hadde tatt livet av en same og hans familie og dreng. Samen var meget rik, og motivet kan ha vært å få tak i en stor reinflokk, penger og annet gods. Gjerningsmannen ble dømt til å bli halshogd. Hans medhjelper fikk flere års tvangsarbeid. Noen år deretter forsvant to ungdommer fra Snåsa etter at de hadde dratt til fjells for å selge brennevin til en same. De kom aldri tilbake og ble aldri funnet. Samen ble mistenkt for å ha tatt livet av dem, men han ble ikke dømt på grunn av manglende bevis.

Dette er tragedier som forteller om et meget anstrengt forhold mellom samer og bumenn. Udåden fra 1694 ble antakelig utført i vinnings hensikt, men det er sannsynlig at drapene i Nordli og Sørli omkring år 1500 eller noe senere var et ledd i kampen om hvem som skulle disponere landområdene.

I Amund Hellands beskrivelse fra 1909 står det at de store viddene i Namsen-almeningen i det vesentlige ble benyttet av samer inntil begynnelsen av 1800-tallet. Under møtet på Harran i Namdalen i 1742 fikk Schnitler vite at bygden bare strekte seg ½ mil øst for gården Åsmulen (som ligger ned mot Namsen). Den øvrige vide strekningen mot grensen til Sverige var kongens allmenning. Her

var altså kongens allmenning å betrakte som et «eksklusivt samisk» område på 1700-tallet.

De første nyryddingsfolkene i Hudningsdalen – mellom Jomafjellet og Dergafjellet – kom i 1808. Anders Olsen fikk da festeseddel på hele dalen. Ifølge muntlige overleveringer var forholdet mellom Anders Olsen og samene såpass spent at Anders overnattet på en holme i Huddingsvatnet mens han arbeidet med nyryddingen. En dag kom en flokk samer for å jage han vekk fra plassen, men han kastet en stor vedstokk mot dem, og de flyktet.

En interessant kilde er Krag's beskrivelse fra 1887, der han hevder at retten til å fiske i Orrvatnet var forbeholdt samene, og han legger til: «Hvem andre skulde vel her gjøre dem denne rett stridig?» Orrvatnet ligger øst for Namsvatnet i Røyrvik, og Krag beskriver hele dette området som «Namdalens ukjente egne».

Samen Jacob Pedersen Dergafjeld fortalte til Lappekommissionen i 1891 at hans far hadde hatt bygsel på beitestrekningene mellom Namsvatnet og Huddingsvatnet, og for noen år siden hadde han selv fått bygselbrev på beiteretten i samme strekning. Det viser at disse områdene var viktige for reindriften, men opp gjennom 1800-tallet ble dyrkbare områder også ettertraktet for bønder etter hvert som folketallet økte og det ble for trangt om plassen nede i bygdene.

Som nevnt var de store fjell- og skogområdene øst for Namsen å betrakte som eksklusivt samisk område inntil begynnelsen av 1800-tallet, men samene skaffet seg aldri noen eiendomsrett over disse områdene. Flere av dem kjøpte gårder, men det synes ikke å ha vært noen tradisjon blant sørsamene å kjøpe utmarksområder. I dag er staten stor grunneier i Nord-Trøndelag, men her er ingen «opprinnelig statsgrunn», og relativt lite «innkjøpt statsgrunn». Det meste er statsallmenning. Eksempelvis er ca. 40 prosent av utmarksarealet i kommunene Røyrvik og Namsskogan statsallmenning. Tilsvarende tall for Snåsa er 65 prosent. I denne utredningen er Ole S. Solnørdal og Asmund M. Schiefloes syn på statens eiendomsrett i allmenning omtalt. Solnørdal mener at de bygdesamfunnene som brukte allmenningene, hadde en rådhetsrett over disse allmenningene, og Harald Hårfagres enekongedømme medførte ikke noen endring i dette rettsforholdet. Schiefloe er enig, og mener at bygdens rådhetsrett over allmenningene ikke har endret seg opp gjennom tidene. Fra 1600-tallet hadde kongemakten en teoretisk overeiendomsrett, som kanskje kunne sees i sammenheng med romerretten og senere naturretten, som i det 16. og 17. århundret trengte seg inn i de nor-

diske landene med sin lære om kongens overeiendomsrett til all eiendom.

Solnørdal og Schiefloe drøftet naturligvis ikke samenes rettigheter, men spørsmålet er om det i prinsippet er noen vesentlig forskjell på samenes repeterende bruk av de store fjell- og utmarksområdene i Nord-Trøndelag og bøndenes bruk av den delen av disse områdene som kunne brukes til engslåtte, seter, ved- og tømmerhogst til eget bruk og lignende? Eller kan man legge prinsippet om «kløyvd eiendomsrett» til grunn? Det betyr at det kan være flere eiere til samme eiendom på funksjonelt grunnlag, altså en «fyremålsbunden eiendomsrett» som Knut Robberstad kaller det. Det vil i praksis si at noen eide grunnen med hensyn til skogen, en annen eide grunnen med hensyn til beitet, osv. Alle bruksrettighetene ble regnet som jamgode. Er det da slik at samene i flere hundre år har vært å betrakte som eiere av grunnen og fiskevatnene med hensyn til reinbeitet og fisket? Kan dette være en relevant problemstilling i kongens allmenning øst for Namsen hvor samene rådde grunnen alene opp mot 1800-tallet? Det skal her ikke gis noe entydig svar, men i en samerettslig sammenheng er disse spørsmålene relevante.

Litteraturliste

- Berg, Arne (red.) *Bygdebok for Lierne kommune*. Bind III. Nordli, 1996
- Berg, Bård A.: *Myndighetenes behandling av konflikten mellom reindriftssamer og bønder i Nordland, Trøndelag og det søndenfjeldske på 1880- og 1890-tallet*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø, 1990
- Berger, Bent: *Til almenningretten. I: Tidsskrift for rettsvitenskap*. 1956: 102–127. Universitetsforlaget, Oslo, 1956
- Berger, Bent: *Synspunkter i almenninglæren. I: Tidsskrift for rettsvitenskap*. 1959: 290–307. Universitetsforlaget, Oslo, 1956
- Bergsland, Knut: *Samernas Vita Bok III: 1 Vol 1. Fyra utlåntanden i hovrätten i Skattefällsmålet*. 1975
- Bergsland, Knut: *Sørsamiske arvefjell på 1700-tallet*. Artikkel i *Åarjel-saemteh* (Samer i Sør). Årbok nr. 2. Snåsa, 1985
- Bergsland, Knut: *Sørsamenes historie språklig belyst*. Utredning for Samerettsutvalget I. Universitetet i Oslo, 1988
- Bergsland, Knut: *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie nr 1. Senter for samiske studier. Tromsø, 1995

- Bientie, Bierna: *Samer i Snåsa – utskrift fra kirkebok for Snåsa 1887–1902*. I: *Åarjel-saemieh* nr. 4: 109–115. Samien Sijte, Snåsa, 1991
- Bjerken, Martin: *Grong Bygdebok for Grong, Harran, Namsskogan og Røyrvik*. 1949
- Brørs, Sturla: *Namdalseid*. Utgitt av Beitstaden Historielag. Verdal, 1974
- Bull, Kirsti Strøm & Oskal, Nils & Sara, Mikkel Nils: *Reindriften i Finnmark 1852–1960*. Cappelen, 2001
- Christiansen, Per R.: *Namdalens historie 1600–1837*. Bind II. Namsos, 1999
- Dunfjeld-Aagård, Lisa: *Sørsamiske kystområder. Tolkning av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø, 2005
- Falkenberg, Johs.: *Innføring av reinbeitedistrikter i Sør-Norge*. I: *Åarjel-saemieh* (Samer i Sør). Årbok nr. 3. 1988: 19
- Fjellheim, Sverre: *Samer i Rørostraktene*. Snåsa, 1999
- Fladby, Rolf: *Gjenreisning 1536–1648*. I: *Norges Historie*. Bind 6. Redaktør Knut Mykland. J.W. Cappelens Forlag A.S, 1977
- Gustavsen, Håkon (red.) *Bygdebok for Lierne kommune*. Bind IV. Sørli, 1998
- Hallan, Nils: *Dei første meldingane om samar i Nord-Trøndelag*. Nord-Trøndelag historielag. Årbok for 1966. Steinkjer, 1967
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar: *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag, 2004
- Helland, Amund: (1) *Norges Land og Folk XVII*. Nordre Trondhjems Amt. Første del. Kristiania, 1909.
- Helland, Amund: (2) *Norges Land og Folk XVII*. Nordre Trondhjems Amt. Anden del. Kristiania, 1909.
- Hermanstrand, Håkon: *Sørsamisk samfunn i endring*. Fokus på Åarjel-Njaarke 1775–1865. Hovedfagsoppgave i historie. NTNU, 2005
- Hjulstad, Ola: (red.): *Bygdebok for Lierne kommune*. Bind II. Utgitt av Lierne kommune i 1992.
- Hjulstad, Ola: *Van Severen 150 år i Namdalen 1849–1999*. Foretstia Van Severen, Norske Skog Skogene, Norske Skog Kraft. 1999.
- Haarstad, Kjell: *Samiske vandringer i Sør-Norge*. Tapir, 1981.
- Haarstad, Kjell: *Sørsamisk historie. Ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630–1900*. Tapir forlag, 1992.
- Jünge, Åke: *Samar i sør. Artiklar om sørsamiske forhold*. Høgskolen i Nord-Trøndelag. Kompendium. Steinkjer, 2000.
- Jünge, Åke: *Samar og rein på Vikna for hundre år sidan*. Litt samisk lokalhistorie frå Ytre Namdal. Særtrykk frå Årbok for Nord-Trøndelag Historielag. 2004
- Jåma, Arvid: *Samer i Snåsa – utskrift fra kirkebok for Snåsa 1887–1902*. I: *Åarjel-saemieh* nr. 3: 98–102. Samien Sijte, Snåsa, 1988.
- Krag, J.: *Fra Namdalens ukjendte egne*. Den Norske Turistforenings Årbok, 1887
- Krogstad, Bjørn R.: *Bygdebok for Meråker*. Heim og slekt. Bind 4. Utgitt av Meråker kommune i 1995.
- Krogstad, Bjørn R.: *Bygdebok for Meråker*. Gard og gruve. Utgitt av Meråker kommune i 2002.
- Løøv, Anders: *Samene i Overhalla*. Årbok for Namdalen 1983. Utgitt av Namdal historielag. Namsos, 1983.
- Løøv, Anders: *Lappekommissjonen av 1889*. Del 2. Kommisjonens forhandlingsprotokoller. Erklæringer som private personer har avgitt for lappekommissjonen om forholdene i Nord-Trøndelag. Saemien Sijte. Snåsa, 1998.
- Løøv, Anders: *Harran sogns kirkebok*. Transkribert og kommentert av Anders Løøv. Grong historielag, 1989
- Martens, Nicolay: *Skogliv*. Olaf Norli's forlag. Kristiania, 1906.
- Nielsen, Yngvar: *Lappernes fremrykning mod syd i Throndhjems stift og Hedemarkens amt*. I: *Det Norske Geografiske Selskabs Aarvog I*. 1889–1890. Kristiania
- Nissen, Kristian og Kvamen, Ingolf: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. Oslo, 1962.
- Olsen, K. Meinich: *Norsk Almenningsret*. Gylden-dal Norsk Forlag, Oslo, 1928.
- Romstad, Idar (red): *Bygdebok for Høylandet*. Bind III. Generell del. Utgitt av Høylandet kommune ved Bygdeboknemda. 1984.
- Ræstad, Arnold: *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751*. Tromsø, 1928.
- Røyrvik, Nina: *Røyrvik gårds- og grendehistorie*. Bind II. Utgitt av Røyrvik kommune i 1998.
- Sandnes, Jørn: *Snåsaboka*. Bind 1. Bygdehistorien fram til år 1800. Utgitt av Snåsa kommune i 1956.
- Schiefloe, Asm.: *Hovedlinjer i norsk almenningsrett*. Johan Grundt Tanum, Oslo, 1955.
- Schøning, Gerhard: *Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775*. Andet bind. Tapir, 1979.
- Severinsen, Anne: *Reineiernes sedvanerett i reinbeitedistriktene Essand og Riasten*. DIEDUT nr. 1. 2006.

- Skorstad, Hallstein: *Gamle samiske forefar på Otterøya før år 1900*. I: *Årjel-saemieh* nr. 5. Snåsa, 1995.
- Solnørdal, O: *Den trøndske ålmenningretten i gammalnorsk tid*. Oslo. Nasjonaltrykkeriet, 1933.
- Zachrisson, Inger: *Forntida sørsamer*. I: *Årjel-saemieh* (Samer i Sør). Årbok nr. 2. Snåsa, 1985.
- Offentlige utredninger:**
- 1843-kommisjonen: *Bilag nr. 12 til Lappekommissionen af 1897*. Indstilling fra 1904: Indstilling fra den ved Stortingets Beslutning af 27de Juli 1897 og kongelig Resolution af 9de September s.ånedsatte Kommission, der har havt at tage under Overveielse, hvilke Lovregler m.v. vedkommende Lappevæsenet der blive at istandbringe, efterat Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige af 22de Juni 1883 er traadt ud af Kraft.
- 1866-kommisjonen: O. No. 1 – 1868/1869
- O.No. 25 – 1862: *Om Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Bestemmelser om Bevogtning At Rensdyr m.V. i det egentlige Finmarken*
- Oth.Prp. No. 2 – 1871: *angaaende Lov om Lapperne i de forenede Riger*
- Storthingforhandlingene 1889. *Dokument nr. 93*. Fra Budgetkomiteen.
- NOU: 18-1984: *Om samenes rettsstilling*. (Same rettsutvalgets første utredning. Avgitt til Justisdepartementet 15. juni 1984.)
- Bygdebøker som er gjennomgått:**
- Arbeidsnemd: *Stjørdalsboka*. Bind II (Stjørdal herad, utgitt 1950), bind III (Lånke herad, utgitt 1950), bind IV (Skatval herad, utgitt 1954), bind VI del I (Meråker herred, utgitt 1955), bind VI, del II (Meråker herred). (Ikke noe om samer i noen av disse bindene. Kun slekt og gårder.)
- Avatmark, O.S.: *Namsos*. Kristiania, 1914.
- Berg, Svein: *Gårds- og brukerhistorie Mosvik*. Bind I. Utgitt av Mosvik kommune / Bygdeboknemda. 1994.
- Brørs, Sturla: *Namdalseid*. Utgitt av Beitstaden Historielag. Verdal, 1974.
- Bjerken, Martin: *Grong Bygdebok*. 1950.
- Borgan, Bjarne: *Viknaboka*. I–III. Vikna Historielag, 1969.
- Christiansen, Per R.: *Namdalens historie 1600–1837*. Bind II. Namsos, 1999
- Fagerli, Karl Audun: *Bygdebok for Lierne kommune*. Bind I. Utgitt av Lierne kommune, bygdebokkontoret. 1989.
- Flotten, Olav: *Overhalla Bygdebok*. Gårds- og slekts historie. Bind I (1967), II (1968), III (1969) og IV (1971).
- Groven, Gunnar: *Overhalla bygdebok*. Bind VI. Utgitt av Overhalla kommune. Namsos, 1990.
- Gustavsen, Håkon (red): *Bygdebok for Lierne kommune*. Sørli, 1998.
- Hallan, Nils: *Skogn Historie*. I–VI. Utgitt av nemda for Skogn historie.
- Hjulstad, Ola (red.): *Bygdebok for Lierne kommune*. Bind II. Utgitt av Lierne kommune i 1992.
- Hylland, J: *Flatanger-boka*. Trondheim 1962. Utgitt av Lierne kommune i 1992.
- Krogstad, Bjørn R.: *Bygdebok for Meråker*. Heim og slekt. Bind 4. Utgitt av Meråker kommune i 1995.
- Krogstad, Bjørn R.: *Bygdebok for Meråker*. Gard og gruve. Utgitt av Meråker kommune i 2002.
- Leirfall, Jon: *Liv og lagnad i Stjørdalsbygdene*. I: *Stjørdalsboka*. Bind I, del II. Utgitt av Stjørdal og Meråker kommuner i 1968.
- Leirfall, Jon: *Liv og lagnad i Stjørdalsbygdene*. I: *Stjørdalsboka*. Bind I, del III. Utgitt av Stjørdal og Meråker kommuner i 1972.
- Leirvik, Kåre og Leirvik, Sveinung: *Nærøy Bygdebok*. Bind I–VI. Utgitt av Nærøy kommune i 1980.
- Lindgaard, Roar: *Frostadboka*. Bind VI, VII og VIII. Utgitt av Frostadting Historielag (2002, 2003 og 2004).
- Romstad, Idar (red.): *Bygdebok for Høylandet*. Bind III. Generell del. Utgitt av Høylandet kommune ved Bygdeboknemda. 1984.
- Sakshaug, Ystad m.fl.: *Inderøyboka*. Bind I og II. Steinkjer, 1973.
- Sandnes, Jørn: *Snåsaboka*. Bind 1. Bygdehistorien fram til år 1800. Utgitt av Snåsa kommune i 1956.
- Seem, Anne Marie: *Grong 1900–2000*. Utgitt av Grong bygdeboknemd i 1999.
- Skevik, Olav: *Busettinga i Beitstad og Malm fram til 1550*. Utgitt av Beitstaden Historielag. Steinkjer, 1975. (Bortsett fra Finnhaugen, som nemnes på side 82.)
- Strand, Jørgen P.: *Grong bygdebok I–III*. Utgitt 1990–1991 og 1993.
- Tømmeraas, Per J.: *Lexviken*. (Bygdehistorisk samling fra Leksvik. Nr.1.) Utgitt av Per J. Tømmeraas og Johannes Hagen. 1996.
- Tømmeraas, Per J.: *Lexviken*. (Bygdehistorisk samling fra Leksvik. Nr. 2.) Utgitt av Per J. Tømmerås. Trondheim, 2001.
- Ystad, Andreas: *Inderøyboka*. Bind III. Trondheim, 1964
- Flere forfattere: *Verdalsboka*. (10 bind.)

Del IV

Anne Severinsen

*Samisk befolkning, bruk av naturen og
rettighetsforhold på Helgeland*

Kapittel 1 Innledning

Målet med dette arbeidet er å foreta en litteraturgjennomgang knyttet til samenes befolkningshistorie, deres rettigheter og bruk av naturressursene på Helgeland.

Oppgaven deles to:

- a) gi en kortfattet oversikt over den forskningen som er utført i dette området, og som er relevant for problemstillingene
- b) peke på «blanke felt», altså områder hvor det til nå ikke er gjort noen forskningsinnsats, men hvor ny forskning kan bidra til å gi et mer nyanisert bilde av hvordan samene har brukt Helgeland

Litteraturgjennomgangen tar utgangspunkt i *publiserte arbeider*. Det omfatter i prinsippet alt fra doktorgradsavhandlinger til mindre artikler i bygdebøker. Bare den litteraturen som er relevant i forhold til problemstillingene i hvert enkelt kapittel, er tatt med. Artikler som handler om for eksempel samemisjon, skolevesen, organisasjonsarbeid, religion, musikk, sagn, eventyr og lignende, er ikke vurdert. Det samme gjelder upubliserte hovedfagsoppgaver. Kilder av typen Lappekodisillen, Schnitlers grense-eksaminasjonsprotokoller, Lappekommissionen, domsavsigelser og utredninger fra Reindriftsforvaltningen, Landbruksdepartementet eller andre offentlige instanser blir betraktet som *primærkilder* som heller ikke er gjennomgått. Det samme gjelder Jens Bulls vitneforklaringer fra 1911 som inneholder en god del opplysninger om enkeltpersoner, flyttemønster og bygselkontrakter basert på muntlige avhør. Noen av disse primærkildene er sitert i litteratur som omtales, og i enkelte tilfeller har det vært hensiktsmessig å gjenta sitater direkte fra primærkilden, men det foretas ingen fullstendig gjennomgang av primærkilden som sådan.

Geografisk sett omfatter denne gjennomgangen litteratur som gjelder samiske forhold fra Trøndelagsgrensen i sør til og med Rana og Rødøy i nord. Noen få svenske bøker er tatt med fordi de

omhandler skatteproblematikken, men generelt sett er ikke svensk litteratur gjennomgått, til tross for at det alltid har vært nær kontakt mellom samer på Helgeland og i Västerbotten.

Tidsavgrensingen går fra steinalderen og fram til vår tid, med hovedvekt på perioden etter 1500-tallet. Om det var samer eller andre som bodde på Helgeland i steinalderen, er det ingen som vet, men i den grad steinalderbosetting knyttes til samisk bosetting, blir denne forskningen omtalt. Generelt blir den arkeologiske forskningen tatt med, selv om det er vanskelig å knytte den til etnisitet.

Ettersom bygslingssystemet er ganske spesielt for Helgeland, har det vært naturlig å gi en relativt brei omtale av dette. Finneodel er derimot et ukjent begrep på Helgeland.

Begrepet «same» brukes her om både nomadiserende samer og bofaste samer. I eldre litteratur omtales de både som «finner» og «lapper». Selv om samene også naturligvis er nordmenn, blir begrepet «nordmann» eller «norrøn befolkning» her benyttet om den bofaste bonde- eller fiskerbefolkningen som ikke er samer.

Det har generelt vært en utfordring å forsøke å gi leseren en viss oversikt over kunnskapsstatus uten å lage for lange og omstendelige referater fra den litteraturen som finnes. Mye av den kunnskapen vi har om befolkningshistorie og rettshistoriske forhold før 1900, er spredt over mange mindre artikler, slik at det har vært nødvendig å plukke opplysninger fra mange av disse for å forsøke å gi et inntrykk av hva forskere og andre mener å vite om disse forholdene. I tillegg finnes noen få, mer omfattende studier der Helgeland er en del av et større geografisk område. Dette «lappeteppe» kan virke noe forvirrende, men i mangel av andre sammenhengende forskningsarbeider spesifikt rettet mot samene på Helgeland, må vi også forholde oss til mindre artikler, i alle fall for perioden før 1900. For perioden etter 1900 finnes det større forskningsarbeider.

Kapittel 2

Befolkningshistorie

2.1 Tiden fram til ca. 1500

Vi har lite litteratur som omhandler samene på Helgeland i tida før 1500.

I *Helgelands Historie* I og II står flere artikler som til sammen gir en grei oversikt over kunnskapsstatusen inntil 1500: Lars Stenviks artikkel (Stenvik 1985: 265–278) og artiklene skrevet av Kjell Jacobsen, Knut Bergland og Inger Storli (Berglund 1994: 141–150, 181–215, 205–215) gir god oversikt over forskningsstatus for perioden fram til ca. 1700 e.Kr. I *Samenes historie fram til 1750* (2004) gir Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen en oppdatert oversikt over det sørsamiske området under ett.

Et annet omfattende vitenskapelig arbeid er Fredrik Gaustads arkeologiske undersøkelser fra årene 1960–1969 i fjellområdene i Rana og Hemnes. I tillegg til Gaustads publikasjoner har Tora Hultgren og Lena Holm skrevet doktorgradsavhandlinger der Gaustads materiale er benyttet. Dessuten har Arna Haga skrevet en hovedfagsoppgave basert på det samme arkeologiske materialet.

Det vil her ikke bli gitt noen oppsummering av disse store publikasjonene, men relevante hovedpunkt nevnes for å gi en viss oversikt over hva forskerne vet og hva de ikke vet.

2.1.1 Dokumentert tilstedeværelse av samer

Det finnes to ulike hypoteser når det gjelder samene på Helgeland i eldre tider:

1. Samene har vært her så lenge det har vært mulig å livnære seg i disse områdene. Det er gjort funn etter en steinbrukende folkegruppe i Vefsn- og Rana-vassdragene, og disse funnene skiller seg ut fra steinalderfunn som er gjort på Helgelandskysten.
2. Samene har vandret sørover fra et nordlig kjerneområde. Basis for denne hypotesen er arkeologisk materiale og det samiske språket som har tatt opp i seg norrøne former som for lengst er gått tapt i de skandinaviske språkene i dag. Så langt sør som til Namdalen er det påvist lånord, og noen av disse lånordene gikk ut av det

norrøne språket i tida etter ca. 500 år e.Kr. Dette forteller at samene har hatt kontakt med den norrøne befolkningen sørover til Namdalen i de første hundreårene etter Kristi fødsel. (Stenvik 1985: 267–277)

Det finnes en del arkeologisk materiale som kan knyttes til samisk bosetting, og en del materiale som ikke er entydig når det gjelder etnisitet. Ovale «stallo-tomter» fra 900–1100-tallet har trolig vært knyttet til aktivitet som reinsdyrjakt eller reindrift. Den svenske forskeren Rolf Kjellstrøm mener disse tomtene er rester etter bygninger som nordmenn har brukt under jakt eller skatteoppkreving blant samene. (Stenvik 1985: 272) Inger Storli mener at stallo-boplassene kan ha tilhørt samer som for over 1000 år siden hadde gått over til tamreindrift. Hun begrunner dette blant annet med at stallo-tomtene hovedsakelig finnes i høyfjellsområdet mellom Norge og Sverige, fra Torneträsk i nord til Jämtland i sør, altså i et tradisjonelt samisk bosettingsområde. (Storli 1994: 205–207) Storli nevner imidlertid ingen stallo-tomter på Helgeland, slik at dette arkeologiske materialet ikke er direkte relevant for vårt område.

Fredrik Gaustads arkeologiske undersøkelser i fjellområdene i Rana og Hemnes har avdekket et betydelig arkeologisk materiale fra tidsrommet ca. 5000 f.Kr. til 1000 e.Kr.

Han påviste en rekke boplasser langs fjellvannene, bl.a. Gressvatnet, Store Akersvatn, Fisklausvatnet, Grunnvatnet, Kalvatnet, Kjennsvatnet og Store Målvatn. Mesteparten av funnene var boplassmateriale av steinalderkarakter, altså først og fremst pilspisser og skrapere og en mengde avslag av kvarts og kvartsitt, med innslag av flint og skifer. Særlig langs Akersvatnet og Grunnvatnet fantes også mange samiske kulturminner som koietufter og melkekjellere. Gaustad hadde planer om å undersøke et par dyregraver og to koietufter, men dette ble aldri gjort. En mangler altså et eventuelt bindeledd mellom steinaldermaterialet og arkeologisk materiale med klar samisk tilhørighet. Etter funn av en bronsespenne ved Akersvatnet i 1963, skriver Fredrik Gaustad i rapporten:

... Det er derfor grunn til å tro at bronsespen-
nen har vært brakt til stedet av de folk som
ellers har etterlatt seg spor av steinalder-
preget redskapsforråd. De var neppe nordboer,
men muligens...samenes forfedre. (Haga 1997:
70)

Arna Haga oppsummerer Gaustads arbeid slik:

Det er tydelig at Gaustad mente at der var en
sammenheng mellom det store antall samiske
kulturminner i området og de yngste av de
åpne boplassene med steinalderpreg. (Haga
1997: 71)

Gaustad mente man burde gå i gang med plan-
messige undersøkelser av alle kulturminnene i
området og kanskje derved få svar på spørsmålet
om «samenes innvandring». (Haga 1997: 65–70, jf.
Haga 1998: 42) Dette er ikke blitt gjort.

Dag Brygfeldt skriver i boka *Bessedør* om en
rekke «køter» i Bessedørdalen som går nordover
fra Røssvatnet mot Okstindan. Han forteller også
at ildsteder kom til syne da vatnet begynte å vaske
ut innmarka etter oppdemminga av Røssvatnet. I et
tilfelle ble det funnet steinheller som var plassert i
ei ringform. (Brygfeldt: 24 og 28) Så vidt en vet er
ikke noe av dette nærmere vitenskapelig under-
søkt.

Det er registrert samiske offerplasser i Hatt-
fjell dal og i Børgefjellet. I et skattefunn fra Våreng
i Rødøy er det funnet to halsringer og en fingerring
av sølv under ei steinhelle. Fingerringen ser ut til å
tilhøre en type gjenstander som er funnet i samiske
offerplasser. (Haga 1997: 65–70) (Stenvik 1985:
270–271)

Det er registrert to typer jaktanlegg for villrein
på Børjeneset mellom fjordene Storbørja og Liss-
børja innerst i Velfjorden. Artikkelforfatteren, Kjell
Nicolaisen, mener at det mest sannsynlig er
samiske jaktanlegg. Noe lengre sør ligger to stein-
alderboplasser og to bogasteller. Etter hva en for-
står er ikke noen av disse fornminnene undersøkt
av arkeologer. (Nicolaisen 2001: 125)

En runebohmehammer som ble funnet på en
gård i Sør-Sjona (Rana) i 1915, kan være så gammel
som 1000 år. Det er også funnet ei runebohme i
Lomsdalen i Brønnøy, men den er adskillig yngre.
Ut over dette er det ikke utført noen systematisk
registrering av samiske kulturminner som gjør det
mulig å foreta en samlet vurdering av fornminnene
på hele Helgeland i relasjon til etnisitet

Det finnes få samtidige *skriftlige kilder* om eldre
samisk bosetting på Helgeland. I Eigil Skallagrims-
sons saga fortelles om høvdingen Torolv Kveldufs-
son på Sandnes (utenfor Sandnessjøen) som tok

skatt av finnene og handlet med dem på 800-tallet.
Dette er en av de eldste beretningene om samer på
Helgeland, men den ble ikke nedskrevet før på
1200-tallet. I Olav den helliges saga fortelles det at
Hårek på Tjøtta innkrevde skatt av samene og
handlet med dem på 1000-tallet. På slutten av 1100-
tallet var det kong Sverres sysselmann som inn-
krevde finneskatten. (Stenvik 1985: 265) I et dikt av
Eivind Skaldaspille som bodde på Alsten på 900-tal-
let, omtales «finner» som hadde geiter, og som der-
med sannsynligvis var «bufinner». (Bergsland,
1994: 202) Flere uavhengige kilder gir altså indika-
sjoner på samisk bosetting og ressursutnyttning på
Helgeland omkring år 1000. Ressursutnyttelsen
har ifølge Stenvik vært knyttet til fjellområdene,
men han mener at samene også har trukket ned
mot kysten for å utnytte ressursene i sjøen, og for
å handle med den norrøne befolkningen.

Når det gjelder sikre spor etter samer på Helge-
land før år 1000, synes forskerne å være noe usikre
på hvordan kilder som fangstgroper skal tolkes.
Det er registrert fangstgraver i Hemnes, Hattfjell-
dal og Grane, men knapt noen registreringer i
Vefsn. Lars Stenvik mener det er vanskelig å knytte
fangstgropene til en bestemt folkegruppe. Denne
fangstmetoden var også vanlig blant den norrøne
befolkningen, og fangsten var regulert i middel-
alderens lovverk. (Stenvik 1985: 277) Det er gjort
en datering av fangstgravanlegget på Tromoan ved
Trofors i Grane, og den viser at anlegget var i bruk
til år 800 e.Kr. Ellers er disse fangstgravene en type
fornminner som kan være anlagt så tidlig som i
yngre steinalder. Kjell Jacobsen mener at anlegget
på Tromoan er laget og benyttet av en samisk
fangstbefolkning. (Jacobsen 1994: 149–150) Arne
B. Johansen advarer mot å knytte fangstgropene på
Tromoan til etnisitet:

En god fangstmåte som groppfangst spredte seg
tvers over alle språkgrenser, levemåter og kles-
vaner. Det er derfor like meningsløst å si at
fangstsystemet på Tromoan var samisk som å
si at det å bruke flint var norsk. (Johansen 1993:
31)

Vi kan altså konstatere at forskerne er uenige
om hvorvidt fornminner som fangstgroper kan
knyttes til etnisitet.

I Lurøyboka for 2002/2003 er samene viet et
forholdsvis stort kapittel. Her fortelles det at «fin-
ner» i Lurøyområdet første gang omtales i forbin-
delse med en storgård fra før svartedauden, en
gård som er nevnt i Aslak Bolts jordebok fra 1430.
Ifølge skattelister utgjorde den samiske befolkning-
en åtte familier i Rødøy i 1567. (Bang 2003: 166)

2.1.2 Andre folk

I eldre steinalder var kystlinjen på fastlandet preget av bratte fjell som gikk rett ned i sjøen, og Kurt Alteskjær mener derfor at det her har vært vanskelig å opprettholde livet med reinen som viktigste matressurs. Han mener at reinen ikke har forsert havområdene utover til for eksempel Vega, der man har funnet de første sporene etter mennesker på Helgeland. Her går bosettingen tilbake til eldre steinalder, og ressursene i og ved sjøen har gitt livsgrunnlaget. (Alteskjær 1985: 51)

Povl Simonsen¹ beskriver en utgravning på Tjong i Rødøy kommune, der det er avdekket en steinalderboplass fra ca. 7000 f.Kr. Ifølge Simonsen er dette Nord-Helgelands eldste boplass. Utgravning av ildstedet viser at det har vært brukt og fornyet adskillige ganger, og Simonsen antyder at denne boplassen har vært benyttet av et jegerfolk som har jaktet på rein som har hatt trekkerte forbi. Etnisitet sies det ikke noe om. (Simonsen 1998/99: 96–97)

Fram til 1550 bodde den norrøne befolkningen for det meste langs kysten og inne i fjordarmene. Det er funnet spor etter jordbruksaktivitet som går tilbake til yngre steinalder (ca. 2500–1500 f.Kr.) på Helgelandskysten, bl.a. ved de ytre delene av Vefsnfjorden og Ranfjorden. Også fra fjordbygdene i Vefsn og Rana er det gjort funn som direkte eller indirekte viser til tidlig jordbruksaktivitet. (Jacobsen 1994: 151) På Helgeland ble det etablert høvdingesete på Torget (ved Brønnøysund), på Tjøtta, på Sandnes (ved Sandnessjøen), på Dønna, i Lurøy og i Øysund i Meløy i yngre jernalder. (Hansen og Olsen 2004: 59) Fra og med romersk jernalder (0–400 e.Kr.) har det i bygdene omkring Vefsnfjorden og Ranfjorden eksistert bosetting som i vesentlig grad var basert på fedrift og åkerbruk. (Jf. Hansen og Olsen 2004: 56)

Utover 1300-tallet foregikk det en gradvis utvidelse av denne gårdsbosettingen inntil den nådde sin største utstrekning omkring 1350. Det var da ingen gårder i det området som i dag dekkes av kommunene Grane og Hattfjelldal. Også i Hemnes og Rana var gårdene i høgmiddelalderen anlagt i hovedsak langs fjorden, med noen få unntak. (Jacobsen 1994: 152, 153 og 162)

Bjarne Svare har forsøkt å lage kart over gårdsbosettingen i Vefsn før svartedauden (1349), og det viser et trettitalls gårder som i all hovedsak lå langs fjorden, rundt Fustvatnet og langs elva Vefsn opp-

over til Forsjorda. (Svare 1974: 54) Forsjorda var den øverste gården i daværende Vefsn så seint som i 1567. (Bergsland 1988: 91)

Svartedauden herjet også i de indre fjordbygdene på Helgeland. Kjell Jacobsen mener at virkningen av svartedauden i disse områdene var verre enn landsgjennomsnittet, altså at over 50 prosent av befolkningen døde. Jacobsen mener videre at det i verste fall bare var om lag 15 bebodde gårder igjen i henholdsvis Vefsn- og Ranabygdene i ødetida fra pesten hadde gitt seg til gjenryddinga begynte igjen på 1500-tallet. (Jacobsen 1994: 169, 170, 171) Hvordan svartedauden eventuelt rammet den samiske befolkningen på Helgeland, er ikke beskrevet i publiserte studier. Vi vet heller ikke noe om hvordan svartedauden påvirket relasjonen mellom samer og norrøn befolkning i dette området når det gjelder bruken av naturressursene.

2.1.3 Relasjoner mellom forskjellige folkegrupper

I utgangspunktet må det sies at vi ikke vet mye om forholdet mellom samer og bumenn i middelalderen og fram til 1500-tallet. Kjell Jacobsen, som i en mannsalder har arbeidet med gårdshistorie i Vefsn-distriktet, formulerer dette problemet slik:

Om våre opplysninger om den norrøne mellomalderen på indre Helgeland er sparsomme, er vi enda mer uvitende når det gjelder den samiske. Og videre, hvordan var forholdet mellom de to gruppene, samspillet, motsetningene? På disse områda foreligger det nok foreløpig langt flere spørsmål enn svar. (Jacobsen 1994: 142–143)

Selv om kildene er spartanske og tilsvarende lite omtalt i litteraturen, vil en forsøke å presentere noe av det som er skrevet ut fra følgende stikkord, som her behandles under ett:

- a) handel
- b) administrasjon/skatt
- c) konkurranse om ressurser

Med henvisning til Knut Odner (1983) og Audhild Skanke (1986) skriver Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen om handelssamkvemet mellom samer og norrøne høvdinge:

Samene kunne levere pelsverk av høy kvalitet til høvdingene, som på sin side kontrollerte handelsrutene videre og kunne eksportere pelsverket til markeder på kontinentet og i England. Pelsverket gav dem med andre ord en kjærkommen «utenriksvaluta» som de kunne bytte til seg utenlandske statusvarer for – varer

¹ Povl Simonsen skriver ikke i artikkelen at han selv har foretatt utgravningene, men det fremgår av sammenhengen at han har skrevet utgravningsrapporten, og derav trekkes den slutning at han også har foretatt utgravningene.

som var påkrevd for at de skulle kunne opprettholde sin sosiale status. (Hansen og Olsen 2004: 65)

Som allerede nevnt forteller skriftlige kilder at Torolv Kveldulfsson på 800-tallet tok skatt av samene og førte med seg mange handelsvarer som han solgte til dem. Han hadde med seg nær hundre mann og fór over et vidt område som ble betraktet som «Finnmarka». Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen beskriver dette som «...en handels- og skatteinnkrevingsferd opp i innlandet øst for Vefsn/Ranatraktene».

Ifølge sagaen gikk alt fredelig for seg, men Hansen og Olsen mener at det store mannskapet som Torolv Kveldulfsson hadde med seg

kan tas til inntekt for at militær overlegenhet ble brukt til å undertrykke samene (til tross for betoningen av fred og vennskap). (Hansen og Olsen 2004: 61)

Kjell Jacobsen beskriver dette forholdet slik:

Samene var skatteobjekt for håloyghøvdingene som dermed markerte en form for overhøyhet over dem så langt deres innflytelse rakk, og de var handelspartnere. (Jacobsen 1994: 145)

Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen påpeker at sagaen omtaler samene med respekt og legger vekt på samarbeidet mellom samer og norrøne stormenn. De mener derfor at det er grunn til å anta at forholdet mellom samene og de norrøne jernaldersamfunnene var mer symbiotisk og mer preget av samarbeid enn tidligere antatt. (Hansen og Olsen 2004: 62 og 64)

I og med rikssamlinga ble både pelshandelen og skatteinnkrevinga rikskongens rettighet. Ei kongelig rettarbot fra 1111–1115 slo fast at all handel med pelsvarer var en kongelig rettighet nord for Vennesund (Umeyarsund), dvs. hele Hålogaland. Pelshandelen mistet sin betydning for rikskongen og hans menn i Nord-Norge ut gjennom middelalderen, men finneskatten finner vi igjen i skatteregnskap fra ca. 1610–1620 med navngitte samer fra Bindal, Vefsn og Rana. (Jacobsen 1994: 146)

Før 1500-tallet levde samene i hovedsak av jakt og fiske, og det er rimelig å anta at de har brukt i alle fall noen av de fangstanleggene som er registrert på indre Helgeland. Spørsmålet er om også den norrøne befolkningen kan ha brukt disse? De registrerte fangstanleggene for elg og villrein kan som nevnt ha vært i bruk så tidlig som i yngre steinalder, og ettersom etnisiteten tilknyttet denne typen fornminner, er uklart, kan en rent teoretisk ikke se bort fra at norrøne fangstfolk også har

benyttet slike anlegg på indre Helgeland, eventuelt i konkurranse med samer. Det er imidlertid vanskelig å ha noen oppfatning om når en slik eventuell konkurranse om viltressursene kan ha opphørt, før flere av disse fangstanleggene er datert. Per i dag vet vi altså bare at ett av anleggene var i bruk inntil år 800 e.Kr. Hvis Kjell Jacobsens hypotese om at dette er samiske fangstanlegg, er riktig, og det ikke finnes andre «norrøne» anlegg på indre Helgeland fra samme tidsperiode, har det trolig vært liten eller ingen konkurranse mellom den samiske og den norrøne befolkningen om naturressursene på indre Helgeland i vikingtid og middelalder. Befolkningen i området ble kanskje mer enn halvert etter svartedauden, og det ble dermed også færre å dele viltressursene på. Det er derfor lite sannsynlig at det i perioden 1350–1550 skulle være noe merkbart konkurranseforhold mellom samer og norrøn befolkning i dette området, men det må presiseres at denne tankerekka bygger på usikre antakelser.

I sum kan man si at den norrøne fjordbefolkningen og samene hadde et gjensidig utbytte av hverandre gjennom handel. Man kan undres over hvorfor samene aksepterte den norrøne høvdingens krav om innbetaling av skatt, som kan oppfattes som en form for underkastelse. Var det fordi en skattebetalende same ble betraktet som likeverdig med en skattebetalende bonde, slik at det å betale skatt var et uttrykk for likeverdighet? Var det fordi en skattebetalende same kunne påregne høvdingens beskyttelse? (Jf. Hansen og Olsen 2004: 66) Eller var det fordi høvdingene benyttet en eller annen form for tvang ved skatteinnkrevingen? Om Torolv Kveldulfsson sier sagaen at «stundum sette han stökk i dei», hva nå enn det kan bety. I og med at høvdingene hadde praktisert og fått aksept for skatteinnkreving, var det naturligvis relativt enkelt for rikskongen å overta skatteinnkrevingen blant samene. Hansen og Olsen viser til det latinske verket *Historia Norvegia* fra midten av 1100-tallet, der det hevdes at samene som var bosatt i nærheten av det norrøne bosetningsområdet, var pliktige til å yte «tributt». Dette indikerer at det var snakk om påtvungne ytelsener knyttet til ujevne maktforhold, altså at det ikke var snakk om at samene frivillig hadde gått med på disse ytelsene gjennom egne beslutninger. (Hansen og Olsen 2004: 153)

2.1.4 Vurdering av kunnskapsstatus

Vi har begrenset kunnskap om den demografiske utviklingen og bosettingsmønsteret for samene på Helgeland i tidsperioden før 1500. Det som er publisert, er i hovedsak oversiktsartikler, som har

høy grad av pålitelighet, men som i begrenset grad omhandler samene på Helgeland *spesifikt*. Det generelle problemet for denne perioden er at det ikke er utført arkeologiske og kulturhistoriske registreringer for *hele* det samiske bruksområdet på Helgeland. Det arkeologiske kildematerialet som finnes, i første rekke Gaustads registreringer i Rana på 1960-tallet og registreringen av fangstanlegg i Grane, gir uklar markering på etnisitet. Gaustads forslag om å undersøke typiske samiske fornminner, som koietomter, i de områder der steinalderfunn er gjort, er det – så vidt vites – ikke blitt gjort noe med.

Det er en viss diskusjon om hvem som har benyttet de såkalte stallo-tomtene. Noen mener de er benyttet av ikke-samer som har drevet med jakt eller skatteoppkreving blant samene. Andre har lansert den teorien at disse boplassene kan ha tilhørt samer som gikk over til tamreindrift allerede omkring år 1000. Hvis vi ser bort fra stallo-tomtene, har det ikke lyktes å finne i litteraturen hvor gammelt det eldste fornminnet er som man med sikkerhet kan knytte til samisk bruk på Helgeland.

Det skriftlige kildematerialet angående samene før 1500-tallet er spartansk, og langt på vei ikke-eksisterende i perioden før år 800. Heller ikke fra middelalderen er det publisert skriftlig kildemateriale som kan gi et entydig bilde av demografisk utvikling og bosettingsmønster for den samiske befolkningen. De få skriftlige kildene som finnes, er imidlertid analysert av flere forskere, bl.a. Knut Bergsland.

I og med Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsens nylig utgitte bok om samene før 1750, har vi fått en god oversikt over relasjonen mellom samer og norrøn befolkning i jernalder og tidlig middelalder, der også Helgeland blir omtalt. Det er lite sannsynlig at et nytt forskningsprosjekt for Helgeland skal kunne frambringe nye kilder som i vesentlig grad vil rrokke ved hovedkonklusjonene i den framstillingen som her er gitt. Det bør likevel påpekes at

- vi ikke har kunnskap om når samene tok Helgeland i bruk; det gjelder både innlandet og kystområder
- vi ikke har kunnskap om samenes bosettingsmønster på Helgeland fra eldre steinalder og fram mot vikingtid
- vi har meget begrenset kunnskap om samenes bruksområder på Helgeland i middelalderen (1030–1550)
- vi har begrenset kunnskap om samenes næringsvirksomhet i middelalderen (1030–1550)

2.2 1500–1700-tallet

2.2.1 Sedentær samisk bosetting

Det er ikke gjort *spesifikke studier* over sedentær samisk bosetting på Helgeland på 1500–1700-tallet, og det finnes kun sporadiske opplysninger i litteraturen om sedentær samisk bosetting på Helgeland før 1700. Her nevnes i stikkord noen av de kildene som er omtalt i litteraturen:

Knut Bergsland skriver at det i 1567 kom inn to oterskinn som «Leidang av finner» på to gårder i Nesne fjerding. Han betrakter disse to skatteytterne som sjøsamer. Han nevner også at det i nyere tid har flyttet samer med rein «fra fjellområdet utover mot kysten, der det i tidligere tider var mere bofaste samer, 'bufinner', i Velfjord ennå omkring 1730». (Bergsland 1994: 197 og 202)

Gården Fellingfors (knapt 4 mil sør for Mosjøen) ble visstnok ryddet av en same i 1690-årene (Bergsland 1988: 92), og ifølge tradisjonen var det samer som omtrent samtidig ryddet gård i Hattfjelldal. (Jacobsen 1975: 36) Just Qvigstad henviser i *Sjøfinnene i Nordland* til lensherre Hartvig Bille som i 1607 skriver om finner (sjøfinner) som bruker «nordmenns habit» og ellers betaler skatt som nordmenn (jf. pkt. 4.4.1). Qvigstad viser også til Peder Claussøn Friis som forteller at sjøfinner bodde inne i fjordene, «hvor der var gran- og furuskog og lett adgang til jakt på villren». I lensregnskapet for 1567 oppføres «leding af finder i Rødø fjerding», og den ble betalt med fisk. (Qvigstad 1929: 6)

I Lurøyboka for 2002/2003 er det tatt med et interessant sitat fra en skrivelse fra 1700-tallet, dessverre uten kildehenvisning. Her fortelles det om samene at de

(...) har ryddet sine Pladser de boer paa, ligesom bønder. De pløyer saar og har Creaturer ligesom andre. ...og ligesaa sine visse Tiider sit Søebrug, ligesom bønder ... (Bang 2003: 166)

Artikkelforfatteren, Rune Bang, har også studert skifter etter samer, og har kommet til følgende konklusjon når det gjelder næringstilpasning:

Det spede skiftematerialet som finnes etter dette finnefolket i kommunen, gir også beskjed om at de hovedsakelig drev kombinasjonsdrift – jordbruk og fiske. Vi har ingen dokumentasjon på at de hadde reindrift som næringsvei, men de drev derimot noe håndverk og jakt. (Bang 2003: 168)

Dette er interessante opplysninger som tyder på at den samiske befolkningen kan ha benyttet

kysten i større utstrekning enn det som tidligere har vært antatt.

Ragnhild Høgsæt, som har studert bosetningen på indre og ytre Sør-Helgeland fra Sømna til Herøy/Alstahaug på 1600- og 1700-tallet, skriver at dette området ikke ser ut til å ha hatt noe livskraftig samfunn av sjøsamer. Hun har riktignok funnet en og annen leidangsbetaler med tilnavnet «lapp» på tidlig 1600-tall, men:

Der var likevel ingen bygder der «lapper» utgjorde ei gruppe av tallmessig betydning, så det samiske innslaget i bygdebefolkninga må enten ha flyttet ut eller blitt usynliggjort ved at det ble assimilert av det etniske flertallet. (Høgsæt 2002: 150)

Så vidt en kan se, er det bare Ragnhild Høgsæt som i nyere tid har gjort en vitenskapelig analyse av befolkningen og næringsutviklingen over flere kommuner på indre og ytre Helgeland, men hennes analyse er begrenset til tidsrommet 1660–1700 og til det geografiske området mellom Sømna i sør og Herøy/Alstahaug i nord samt Vefsn.

2.2.2 Nomadisk samisk tilstedeværelse

Norske og svenske skatteregnskap er en viktig kilde som gir en viss oversikt over de nomadiske samene i denne perioden i Rana og Vefsn. Samebyene «Ranbyn» og «Vapsten» omfattet områder på begge sider av riksgrensen som ble fastlagt i 1751. I denne sammenhengen er det av interesse å nevne Bergslands studium av «Lais Lappebyen» som var en av de svenske skatteenheter fra siste halvdel av 1500-tallet. Bergsland beskriver utstrekningen av Lais Lappeby slik:

I terrenget strakte den seg fra Malå i sydøst til Rana i nordvest, over 250 km i luftlinje, og derfra syd til Snåsa, også 250 km i luftlinje.

Denne «Laisby» var ifølge Bergsland åpenbart en samisk realitet, å ligne med en skoltesamisk sijd. I 1607 ble «Lais Lappeby» slått sammen med «Uma Lappmark» og «Ångermann Lapper» til en ny og større Uma lappmark som igjen ble inndelt i seks avdelinger. Av disse skattet følgende fem både til Norge og Sverige

- «Ran», Rana
- «Wafsten», Vefsn
- «Bindal», inklusive Örnäs fieldh i Jämtland
- «Nondal», Namdal
- «Snåsen» (Bergsland 1978: 77 og 97)

I perioden 1609–1617 hadde de svenske og norske skattelister mellom 13 og 18 skattemenn både i

Rana og Vefsn. Tallene varierer noe fra år til år. I de svenske skattelisterne finnes også tre «Bindals lapper» som trolig hadde sitt opphold vest for Børgfjellet, men solikevel skattet til Sverige. En skattelapp representerte et «selskap» eller en «sijte» i sørsamisk mening. Disse bestod i gjennomsnitt av fire hushold eller om lag 20 mennesker. Ifølge Bergslands beregninger skulle dette tilsi en samisk befolkning i Rana på omkring 300 personer og i Vefsn 360 personer på begynnelsen av 1600-tallet. Tallene stemmer med misjonærenes manntall fra 1720–1730-årene. (Bergsland 1994: 186)

Man kan altså anslå den nomadiske samiske befolkningen på Helgeland på 1600-tallet til om lag 600–700 personer.

Når det gjelder tamreindriften, mener Bergsland at reindrift i større stil ikke ble utviklet på Helgeland før på 1600-tallet. Ifølge en svensk reintelling fra 1609 hadde for eksempel tolv reineiere av «Wafsen» (Vefsn) til sammen 154 dyr, den rikeste 30 dyr og den fattigste en reinokse og to simler. (Bergsland 1988: 22)

2.2.3 Andre folk

Det finnes ingen andre befolkningsgrupper enn samene og den norrøne bonde- og fiskerbefolkningen som i all hovedsak bodde langs kysten og inne i fjordene.

Ifølge Axel Coldevin ble antallet skatteyttere tredoblet på Helgeland i perioden fra 1567 og ett hundre år framover. I Rana var det ennå i 1567 bare de stedene som var best egnet for jordbruk langs Ranfjorden, som var bebygd, i tillegg til noen få gårder ved utløpet av de store elvene, som Valla i Korgen og Øvre Gruben i Mo. I 1620 var det i alt 76 gårdbrukere i Hemnes og Korgen og 56 i Mo. Bebyggelsen vokste nå raskt og trakk seg lenger innover i landet. I 1801 bodde det folk bl.a. ved Akersvatnet, Grunnvatnet, Kalvatnet og Virvatnet. «Det var mest lapper som bodde på disse plassene.» (Coldevin 1965: 59–62)

Også i Vefsn økte nybyggeraktiviteten fra midten av 1500-tallet, men ifølge Kjell Jacobsen var det først i løpet av 1700-tallet at opptaket av nye gårdsbruk i særlig grad berørte samenes områder på indre Helgeland. Se ellers pkt. 3.3 om «Konkurranse om ressursene».

2.2.4 Relasjoner mellom forskjellige folkegrupper

Innkrevningen av skatt og handelsvirksomheten er to forhold som preger relasjonene mellom samene

og den norrøne befolkningen / statsmakten i perioden fra 1550 fram til 1700-tallet.

Skatt

Ifølge Bergsland viser regnskapet for «Kronens finneskatt» for 1567 at det for Helgeland ble betalt åtte «benchedyneur» og ett mårskinn av «field finderne som er neder dragen udi fiordene att Kiøbsla». Med henvisning til Arnold Ræstad betegnes dette som kjøpskatt. (Bergsland 1978: 83–84)

Bergsland gir en detaljert framstilling av skatteinnkrevningen i Lais Lappeby. Han skriver at det tydelig framgår av dokumentene at

gjellsamer brakte eller sendte sin skatt til Piteå eller Lycksele frivillig, til og med mot den danske slottsherres eller landsherres forbud og trusler om «livsstraff». Deres hensikt var åpenbart å få del i handelen med lappefogeden og birkarlene, likesom «hine wïlde lapper» selv kom ned til Namdal med sin norske skatt når de ønsket å handle.

Bergsland mener altså at denne skattebetalingen skjedde frivillig, selv om den danske landsherren hadde forbudt de samene som han oppfattet som norske, å betale skatt til Sverige. Knut Bergsland har dessuten påpekt at svenskekongens skattlegging av samene var langt mer effektiv enn den skattleggingen som de danske myndighetene gjennomførte i Norge. Fra Kalmarkrigens første år, 1611–1612, finnes imidlertid fogedregnskaper fra «Ran fjerding» og «Vefsn fjerding» med «finneskatt» og «lappeskatt» av omtrent de samme navngitte skattemennene som i de samtidige svenske regnskapene for «Ran» og «Wafsten». Denne dobbelbeskatningen kan følges fram til 1620 da regnskapene ble omorganisert. (Bergsland 1994: 183). I utkastet til jordebok fra 1670 for Ume lappmark ser vi at Røssvatnområdet er pretendert svensk område. Beskatning og nasjonalitet ble knyttet sammen, og dobbeltbeskatningen som fenomen oppstod som en del av grensetvisten mellom Norge og Sverige.

En annen spesiell hendelse for denne tidsperioden var at den dansk-norske kongen, Frederik III, i 1666 solgte krongodset på Helgeland til kammerfører Joachim Irgens. Salget gjaldt også retten til å innkreve lappeskatten. Det synes uklart hvor og hvordan Joachim Irgens krevde inn lappeskatten, men i 1691 ble det oppkrevd «bygsel» av samer i Susendal. Det kan også diskuteres hva som egentlig lå i begrepet «lappeskatt». (Bergsland 1994: 183, Hansen og Olsen, 2004: 310–311) Innkreving av skatt blir nærmere beskrevet i kapittel 4.

Handel

Ifølge Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen fantes det på samenes side få virkelige markeder i betydningen regelmessige handelsmøter med fram møte av produsentgrupper og kjøpmenn. I nordre Nordland og i Namdalen ser det imidlertid ut til å ha vært et par–tre faste handelsmøter eller «markeder» i fjordbunnene om sommeren, men disse omfattet ikke profesjonelle kjøpmenn. Det var ingen slike handelsmøter på strekningen Namdalen-Tysfjord i perioden fra om lag 1550–1600. (Hansen og Olsen, 2004: 241)

I årene etter 1600 skjedde det en statlig regulering av handelen i de samiske områdene generelt som følge av den skjerpede konkurransen om ressursene på Nordkalotten på slutten av 1500-tallet. I hvilken grad dette påvirket samene på Helgeland, er uklart. På første halvdel av 1700-tallet ble det holdt markeder på sommeren og dels om høsten på strekningen fra Balsfjord til Vefsn. Ifølge et kart over institusjonaliserte «lappe-markeder» og «borgermarkeder» på Nordkalotten i 1750 var det på denne tida markeder både i Vefsn og Rana. Rent generelt byttet reindriftssamene til seg bl.a. tørrfisk, sild, tran og storfekjøtt fra kystbefolkningen. Skippere som var engasjert i Bergenshandelen, oppsøkte disse markedene, og fra disse kunne nomadene kjøpe kornvarer, smør, hamp, tekstiler og brennevin. (Hansen og Olsen 2004: 248–249 og 252)

Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen gir i det hele en meget god oversikt over samenes handel og økonomisk politikk tilknyttet den samiske befolkningen på Nordkalotten i perioden 1550–1750. Her er også Helgeland omtalt.

2.2.5 Vurdering av kunnskapsstatus

Den litteraturen som er gjennomgått, framstår i sum som et «lappeteppe» der en god del «lapper» mangler. Det skyldes at arkeologisk materiale fra denne perioden ikke er registrert, utgravd og analysert, og det skriftlige materialet fra 1500- og 1600-tallet er fortsatt begrenset. Ikke noe av litteraturen omhandler spesifikt samenes demografiske utvikling og bosettingsmønster i perioden 1500–1700. De eneste av de nevnte artiklene som omhandler hele Helgeland, er Knut Bergslands artikkel *Samiske perspektiver i Helgelands historie* og Kjell Jacobsens artikkel *Busettinga i innlandsbygdene*. Jacobsens artikkel i Vefsn bygdebok gjelder samene i Vefsn (som også omfattet Grane og Hattfjelldal) i perioden ca. 1500–1800.

I *Samenes historie språklig belyst* gjennomgår Knut Bergsland hele det sørsamiske området ut fra en språklig vinkel, men han supplerer med skriftlige kilder som for eksempel skatteregnskap, og gir samlet sett en meget grundig framstilling, der en mengde stedsnavn trekkes inn. Avhandlingen omhandler blant annet området Ranbyen (Rana), Vefsnområdet og Vesterfjellet. Som påpekt i prosjektbeskrivelsen bør Bergslands omfattende materiale underkastes en ny gransking og systematisering for om mulig å gi et klarere bilde av samenes faktiske bruk.²

Som tidligere nevnt gir Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsens historiske oversiktsverk *Samenes historie fram til 1750* en god oversikt over hele det samiske området både når det gjelder økonomi, kolonisering, handel, skatt og rettigheter, men den inneholder naturligvis ingen spesialstudie av Helgeland, bortsett fra beskrivelsen av skatt og bygsel der utviklingen på Helgeland skiller seg ut fra andre områder og derfor har fått en særlig omtale, som er av stor interesse.

Resultatet kan oppsummeres slik:

- Vi har meget begrensete kunnskaper om sedentær samisk bosetting på 1500- og 1600-tallet.
- Vi har relativt begrensete relevante kunnskaper om nomadisk samisk tilstedeværelse for så vidt gjelder demografisk utvikling og bosettingsmønster.
- Vi har meget begrensete kunnskaper om utveksling og relasjoner mellom sedentær og nomadisk samisk bosetting.
- Vi har begrensete kunnskaper om forholdet mellom samer og nordmenn på Helgeland i det aktuelle tidsrom ut over den oversikten som gis av Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen.
- Vi har en viss oversikt over skatteoppkrevningen, jf. bl.a. Bergslands artikkel om «Lais Lappebyen» og Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsens oversiktsverk *Samenes historie fram til 1750*, side 305–315.

2.3 1700–1800-tallet

2.3.1 Sedentær samisk bosetting

Det er ikke publisert noen samlet framstilling av sedentær samisk bosetting på Helgeland på 1700–1800-tallet, men Leif Elsvatn skriver at det fra slut-

ten av 1700-tallet finnes sikre kilder som forteller om samisk jordbrukstilpasning. Vi finner da husmannsplasser i Vefsn med samisk bosetting. Fra om lag 1830 og framover mot midten av 1800-tallet ble det etablert mange gårdsbruk med samisk bosetting i de indre delene av Vefsn. (Elsvatn 1987: 46) Elsvatn har vært opptatt av å vise at den samiske befolkningen også har en plass utenfor reindriftsnæringen på Helgeland, men for øvrig er dette et emne som har vært lite omtalt, bortsett fra at Kjell Jacobsen i bygdebøkene for Hattfjelldal og Grane har tatt med tilgjengelige opplysninger også om samer som var tilknyttet de enkelte gårdsbrukene. Dette gir oss en viss kunnskap om samenes rolle i disse to kommunene. Her tas med noen eksempler:

Eksempler fra Hattfjelldal:

Gnr. 39 Elsvatnet ble ryddet i 1830-åra av rydningsmann Ola Olson som «hadde sitt opphav i det miljøet av forholdsvis fastboende samer som vi på 1700-tallet finner i de sentrale delene av Vefsn. De vart tradisjonelt omtalt som *bufinner* og levde på et sammensatt næringsgrunnlag der for eksempel reindrift i meste fall bare var et innslag blant flere andre. Kona Sara Lisa Tomsdtr var derimot av reindriftssameslekt fra Krutfjellet, skjønt hun oppholdt seg nedi Vefsn på den tida hun giftet seg. – Etterkommere etter disse som tok opp garden, bor her fremdeles på flere av bruca.» (Jacobsen 2001: 257–258)

Gnr. 38 Gardsmarka ble ryddet ca. 1850 av samer Anders Jonasson. Han hadde fra før skattland for reindrift i området, og familien fortsatte med reindrift, slik at det derfor ikke ble så mye nyriddingsvirksomhet. Innenfor grensene til denne gården har det vært en reinmelkeplass, og det er funnet flere jordkjellere av typen boerne. Jacobsen mener at det indikerer samisk bruk av dette området i alle fall til og med 1800-tallet. Inne ved Bleriken (sør for Øvre Elsvatn) er det registrert en stallotomt fra tida ca. 900–1300 e.Kr. (Jacobsen 2001: 230–232)

Gnr. 40 Grønli ble opptatt av Israel Hansson i 1850-åra. Mor hans var same, og faren var visstnok bumann. Israel Hansson bygslet i 1840 reinbeiteland ved Elsvatnet og Hattfjellet, og han gikk seinere over til å bli rydningsmann. Så seint som i 1865 hadde han fortsatt 24 rein i tillegg til gårdsbruket. (Jacobsen 2001: 285–286) Eksempel fra Grane:

Gnr. 203 Smalvassdalen fikk fast bosetting midt på 1930-tallet. Da ble det tatt opp tre bruk av bumenn, men gamle koietomter og reinhager vit-

² Bjørg Evjen, Lars Ivar Hansen, Bjørn Bjerkli, og Sverre Fjellheim: Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Troms, Nordland, Mmidt- og Sør-Norge. Side 7 og 16.

ner om tidlig samisk bruk av området innenfor dette gårdsnummerets grenser. To generasjoner av samefamilien Stinnerbom bygslet området fram til ca. 1870. Fram til omkring 1900 skal disse områdene ha blitt brukt av forskjellige medlemmer av familiene Stinnerbom og Marsfjell. (Jacobsen 1995: 556–557) Dette er altså eksempler på at gamle samiske bygselområder senere ble lagt til nyrydding.

I en artikkel om markasamene i Vefsn viser Leif Elsvatn til Albert Christian Dass' *Fortegnelse Paa alle Vefsens – saavel Bøyde som field-Lapper*. Ifølge denne kilden var det til sammen 70 «bøydelapper» i Vefsn i 1733, men det sies lite om hva disse samene levde av. Elsvatn har gjennomgått folketellinga fra 1801 og funnet at det bor samer på en rekke gårder i Vefsn, bl.a. på Bjørnågåsen, i Ravassmarka, på Granåsen, på Jordbekksletten, på Straum ved Fustvatnet, i Skitvegmarka (nåværende Sandvik), ved Mjåvatnet og på Straumsåsen, i tillegg til at ei enke «logerer» på Kulstad. Elsvatn har også gjennomgått samme folketelling for Rana, der mange samer lever av reindrift, og ingen er oppført som husmenn. Derimot er noen samer oppgitt å leve av skinnberederi. Forskjellen mellom disse to samtidige kildene er påfallende, mener Elsvatn, og antyder at det i kategoriene husmenn og tjenestefolk for folketellinga i Rana kan skjule seg en del samer som ikke ble oppført som samer. Elsvatn sin konklusjon er at det synes klart at det har eksistert en markasamisk befolkning i Vefsn fra begynnelsen av 1700-tallet, og at denne befolkningen har drevet forskjellige former for kombinasjonsdrift: reindrift, jordbruk, fjordfiske og bearbeiding av huder og skinn. For øvrig slår han fast at «kildeopplysningene om markasamene er særdeles sparsomme, naturlig nok». (Elsvatn 2000: 41–44)

Axel Coldevin skriver om samene i Rana på 1700-tallet:

En ganske stor del av lappene slo seg ned i utkanten av bygda, således ved Virvatnet, Kallvatnet, Akersvatnet, Grunnvatnet, Kjennsvatnet, i Bleikvasslimarka, i Leirvika og flere steder. Disse bygdelapper eller bulapper bodde i koter (neverkote, tjeldkote). Reinlappene eller fjelllappene var for det meste svenske og holdt seg mye på østsiden av vannskillet. En del av bygdelappene hadde små reinflokker. De kunne også ha et lite gårdsbruk. (Coldevin 1965: 324)

Coldevin har ingen opplysninger om hvor mange samer som bodde langs de nevnte vatnene, og det sies heller ikke noe om hvordan man kom-

binerte gårdsbruk med reindrift. Det oppgis ingen kilder, og forklaringen er formodentlig at dette er publisert i ei bygdebok der en viktig målsetting er å gjøre stoffet så lett tilgjengelig som mulig.

I Amund Helland: *Norges land og folk*, bind XVIII, finnes følgende opplysninger om fastboende samer i Vefsn, som da også omfattet nåværende Grane og Hattfjelldal:

- I 1724 var det 13 familier «markefinner» i Vefsn.
- I 1733 var det 14 familier «bygdefinner» i Vefsn.
- Året 1800 var det 15 familier bygdefinner med til sammen 41 individer.

Om «Fjeldfinnene» i Rana i 1848:

...de var bosatte dels som husmænd og inderster, dels som tjenestetyende i bygden; der var 47 individer, der var medtagne i folketallet uden at være særskilt opførte som fjeldfinner. De bosatte forstod norsk, men brugte sit morsmaal indbyrdes. (Helland 1908: 357)

I flere av årbøkene finnes artikler som forteller om personer av samisk avstamning som ble bofaste. For eksempel skriver Robert Monsen om samene Anders Monsen (1761–1827) og Elen Hansdatter (1761–1825) som bodde på husmannsplassen «Selforsfjeldet» fra omkring 1780. Etter dem overtok sønnen, Mons Andersen, husmannsplassen. Monsen skriver om Mons Andersen at han levde «som bumenn i alminnelighet, og han gikk også kledd som bumann». I hans tid ble Selforsfjellet drevet som husmannsplasser flest med noen kyr og småfe i tillegg til fangst av lirype og fiske. (Monsen 1994: 93–95) Dette illustrerer godt hvordan den samiske befolkningen etter hvert ble en del av den bofaste befolkningen og ofte mistet sin samiske identitet utad.

Bergsland skriver om samene i Bindalområdet at de i nyere tid har flyttet med rein fra fjellområdet utover mot kysten, der det i tidligere tider var mer bofaste samer «bufinner». Just Qvigstad skriver at det på von Westens tid var noen «finnefamilier» i Rødøy prestegjeld (Rødøy, Meløy og Rødøy) og noen få i Alstahaug pastorat (Alstahaug, Herøy og Tjøtta). I Brønnøy prestegjeld var det noen få «adsprede finner» i Velfjord. Videre skriver Qvigstad:

Om de her omtalte finner har været bygdelapper som er blitt fastboende, eller efterkommere av de gamle sjøfinner, kan jeg ikke avgjøre. Schnitler omtaler ikke sjøfinner på Helgeland. De var da antagelig smeltet sammen med den omgivende norske befolkning. (Qvigstad 1929: 7)

Her antyder altså Qvigstad en assimilering-prosedy som kan sammenlignes med det den nevnte Anders Monsen på Selforsfjeldet var et eksempel på mot slutten av 1700-tallet. Hva Qvigstad mener med «de gamle sjøfinner» på ytre Helgeland er usikkert.

2.3.2 Nomadisk samisk tilstedeværelse

Det finnes ingen samlet oversikt over nomadisk samisk tilstedeværelse på Helgeland på 1700- og 1800-tallet. Helland refererer tall for Vefsn og Rana. (Helland 1908: 356–358) Noen av disse tellingene omfatter både «fjeldfinner» og «markafinner». Tallene som er oppgitt nedenfor (tabell 2.1), omfatter *alle* samer for de aktuelle årene, slik at materialet skal kunne være mest mulig sammenlignbart. (Antall «markasamer» i denne kilden framgår av pkt. 2.3.1.) «Ref.» i parentes er den kilden som Helland refererer til.

Spesifisert for flere kommuner har Helland laget følgende oversikt, se tabell 2.2.

Det er ikke sannsynlig at disse tallene er riktige for alle år. For eksempel viser Heltzens tellinger i Rana at antallet samer gikk ned fra 152 til 94 i løpet av seks år fra 1819 til 1825, altså en nedgang på 38 prosent. Så vidt en kan se, blir denne nedgangen ikke kommentert verken av Helland eller av Heltzen, men Heltzen sammenligner egne tall med von Westens tall fra 1722 som viser 612 samer i Rana. Han «*antager, at finnernes tal ikke er minket saa meget, men at von Westen har talt med finner, som efter grændsereguleringen blev svenske*». (Helland 1908: 356) Dette kan være en riktig merknad. Hvor kompliserte disse tellingene var, framgår av følgende beskrivelse hos Helland. Det må gjelde tellinger fra 1720-årene:

Fjeldfinfamiliernes antal i Ranen sogn beregnede J.Munch til 137 (612 personer) v.Westen regnede 69 fjeldfinfamilier, en anden tid 23 finnefølger, bestaaende af 125 finnefamilier (527

personer); men baade Munch og v.Westen har da medtaget alt det vestre fjeldland mellem Ranenelv hen til Silberjokka fjelde. (Helland 1908: 357)

Helland var oppmerksom på hvor usikre opplysningene var:

At faa nøiagtige oplysninger om fjeldfinnerne er vanskeligt, saa mindre paalidelige resultater let kan være fremkomne ved de tidligere folketællinger. Forvekslinger eller feil i betegnelsen af finnerne som fastboende eller nomadiserende kan let forekomme. (Helland 1908: 366)

Amund Helland laget også en oversikt over samisk bosetting og reinantall i hele Nordland for perioden 1835–1900. Denne statistikken framgår av tabell 2.3.

Helland skriver at antallet «Fjeldfinner» for årene før 1891 visstnok er feilaktig. Han tror at antallet norske «Fjeldfinner» i Nordland ikke har vært over 200 i perioden 1835–1891, og at det utenfor Ofoten, Ankenes, Evenes og Tysfjord ikke var noen kommune med over 100 samer. På Helgeland var ca. 0,5 prosent av befolkningen samer. (Helland 1908: 345) Helland oppgir ingen kilder, og han gir ingen forklaring på at antallet «Fjeldfinner» i to tellinger er mye høyere det antallet han mener er et maksimumstall. Det er derfor uklart hvor mye vekt man kan tillegge denne tabellen.

Det er skrevet enda mindre om samer på ytre strøk av Helgeland. I folketellinga for 1865 finnes to «nomadiserende Lappe-familier» registrert i Nesna. I 1875 var det en reinflokk på 160 dyr på Hugløya, og ifølge en telling i år 1900 var det da 757 rein i Nesna kommune. (Jensen 1998: 366)

I *Leirfjord Bygdebok* skriver Kari Støren Binns at de sporene vi kjenner fra samisk virksomhet, først og fremst er knyttet til flyttsamer som i historisk tid drev tamreinen mellom sommer- og vinterbeitene. Det er flere «reinsøm» i området, altså steder der reinen la på svøm over til øyene. Det er

Tabell 2.1

	Rana:	Vefsn:	
1722:	612 samer	374 samer	(Ref.: von Westen)
1724:	374 samer	(Ref.: Lorentz Dass)
1733:	271 samer	(Ref.: A.C. Dass)
1742:	35 samefamilier	(Ref.: Schnitler)
1800:	33 samefamilier		(Ref.: sognepresten i Rana)
1800:		235 samer	(Ref.: ?)
1819:	152 samer	(Ref.: Heltzen)
1825:	94 samer		(Ref.: Heltzen)
1846:	253 samer	(Ref.: folketelling 1846)

Tabell 2.2

	1724	1845	1900
Rødø, Lurø, Melø:	—	25	4
Mo, Hemnes, Nesne, Dønnes:	612	95	116
Vefsen og Hattfjelldalen, Herø:	375	253	95
Alstahaug, Brønnø, Velfjorden:	—	34	36

Tabell 2.3

År:	Finner:	Deraf fjeldfinner:	Ren:
1835	3785
1845	1791	64	6923
1855	2012	415	17433
1865	2118	377	19208
1875	1948	71	14799
1891	2072	181	17658
1900	1978	142	9783

dessuten flere gamle reintrekk, og det foreligger opplysninger om samiske boplasser på Tverråbakk, i Forslandsdalen og ved Langvatnet.

Bosettingen på Tverråbakk opphørte omkring 1850, og er ifølge Binns sannsynligvis yngre enn middelalderen. (Binns og Høgsæt 1985: 81–82)

2.3.3 Andre relasjoner

I sin doktorgradsavhandling behandler Bård A. Berg befolkningsutviklingen og utviklingen av jordbruket i Nordlands amt. Når det gjelder de to Helgelandsfogderiene Nordre og Søndre Helgeland økte befolkningen i perioden 1855–1891 med ca. 42 prosent til nærmere 52.000 innbyggere. Økningen skyldtes i vesentlig grad tilflytting av ikke-jordbrukende fiskere. Men det skjedde også en befolkningsøkning på indre Helgeland på 22 prosent, og en vesentlig forklaring på dette er at et engelsk selskap kjøpte Vefsns allmenninger og satte i gang en omfattende skogsdrift fra midten av 1860-tallet. (Berg 2000: 34–35) «I Hattfjelldal var det på 1880-tallet ikke såpass mye tømmer igjen at det var tilstrekkelig til nybygg og vedlikehold av de fastboendes hus og boliger», skriver Leif Elsvatn. Han hevder at arbeidet i skogen var et viktig alternativ for samer som ble fastboende. De var hoggere, fløtere og kjørere, og mange fastboende samer deltok i skogsarbeidet:

I flere små og tette samiske samfunn i Hattfjelldal var skogsarbeid og tømmerfløting – ofte i kombinasjon med husdyrhold, jakt og fiske – det eneste alternativet som bød seg for de men-

neskene som ønsket å bo og livnære seg i heimemiljøet. (Elsvatn 1995: 7, 10)

Et annet forhold som påvirket samens reindrift, var den såkalte svenske «løsreintrafikken». Fra ca. 1875–80 ble dette et stort problem for samene på norsk side av grensen, og også for bøndene i grenseområdene, både i Hattfjelldal og i Mo herred. Tusenvis av svensk rein kom inn på sommerbeite på norsk side, og det førte til at de norske reindriftssamene trakk seg lenger vestover og sørover for å hindre sammenblanding med de svenske reinflokkene. (Berg 2000: 41–44) I 1919 kom den første reinbeitekonvensjonen som fastsatte utstrekningen av gjensidig bruk av reinbeitene på begge sider av riksgrensen. Ifølge denne konvensjonen skulle riksgrensen mot Hattfjelldal være stengt for svensk reindrift på strekningen mellom Harrvassdalen i sør til Spjeltfjelldalen i nord. Svenskene fikk imidlertid benytte områder i Børgesfjellet til sommerbeite, og de norske samene fikk vinterbeiteland i Sverige med et ubegrenset antall rein. (Hagen 1962: 164)

I hovedfagsoppgaven beskriver Bård A. Berg konflikten i Hattfjelldal slik:

Konflikten i Hattfjelldal var dels – fra ca 1830 – en konflikt mellom på den ene siden norske og svenske samer, på den andre siden norske bureisere. Fra ca 1875–80 oppsto imidlertid den svenske «løsreintrafikk», som umuliggjorde de norske samenes reindrift i grensetraktene, og skapte uholdbare tilstander også for bøndene. (Berg 1990: 95)

Basert på referat fra Lappekommissionens møter i Hattfjelldal-distriktet gir Berg en god og relativt detaljert beskrivelse av situasjonen for samene her på slutten av 1800-tallet.

2.3.4 Vurdering av kunnskapsstatus

Det er *ikke* publisert større vitenskapelige arbeider som gjelder demografisk utvikling og bosettingsmønster for nomadisk og sedentær samisk bosetting på Helgeland på 1700- og 1800-tallet. I sin topografisk-statistiske beskrivelse gir Amund Helland (1908) uttrykk for en usedvanlig negativ holdning til samenes reindrift og hevder at den ødelegger både for jordbruk og skogbruk (jf. pkt. 3.3.2). Bortsett fra dette har det – innenfor rammen av dette arbeidet – ikke vært mulig å påvise at det tallmaterialet Helland presenterer, er uriktig. En ser da bort fra at hans primærkilder kan være unøyaktige eller feilaktige, noe han selv også påpeker. Kjell Jacobsens bygdebøker synes generelt å være meget godt vitenskapelig fundert, og han har også beskrevet samenes bosetting med stor grad av grundighet.

Når vi ser bort fra Hellands bok og Jacobsens artikkel i *Helgeland Historie*, er samtlige andre artikler hentet fra årbøker og bygdebøker. Svakheten ved flere av disse artiklene er at det ikke er oppført kildehenvisninger. Det er imidlertid grunn til å tro at de i all hovedsak gir et riktig bilde av hovedtrekkene ved samenes bosettingshistorie i denne perioden. En godt dokumentert artikkel av Kjell Jacobsen om samemisjonens skoler i Vefsn og Hattfjelldal i 1720–1869 i *Årbok for Helgeland* (2003) er ikke omtalt her, fordi den ikke ansees tilstrekkelig relevant for vår problemstilling, selv om skolepolitikk indirekte sier noe om befolkningsutvikling og bosettingsmønster.

I motsetning til tidligere perioder er det på 1700- og 1800-tallet et bedre kildetilfang som kan gi kunnskap om reindriftssamene. Det gjelder særlig folketellinger og kirkebøker fra 1700-tallet og framover både på Helgeland og i tilgrensende svenske områder. Koplek mot andre kilder som for eksempel bygselsbrev og skattelister kan en gjennomgang av kirkebøkene si noe om hvem som fortsatte i reindriften, hvem som giftet seg med ikke-samer og ble fastboende samer, og hvor de bosatte seg. Det er ikke publisert slike studier, bortsett fra at Kjell Jacobsen i tilknytning til gårdshistorien for Grane og Hattfjelldal har beskrevet noen av sameslektene på 1800- og 1900-tallet. En omfattende slektsgransking er utført i regi av Samisk kultursenter i Hattfjelldal og det vil være av meget

stor verdi at dette arbeidet videreføres og publiseres.

- Kunnskapsstatus, oppsummert i stikkord:
- Vi har ingen god oversikt over sedentær samisk bosetting på Helgeland på 1700- og 1800-tallet. Dette er kun beskrevet for enkelte områder, og for noen gårdsbruk.
 - Vi har dokumentert samisk nomadisk tilstedeværelse på Helgeland på 1700- og 1800 tallet i form av folketellinger (og i Lappekommissionens innstilling fra 1894), men det er ikke publisert nyere studier av dette materialet, som delvis ble lagt fram av Amund Helland i 1908.
 - Samenes flyttemønster og bosettingsmønster i denne perioden er ikke beskrevet, selv om en analyse av kirkebøker og folketellinger trolig vil kunne gi et godt bilde av dette forholdet.
 - Det er ikke publisert noen spesifikk analyse av forholdet mellom samer, nordmenn og myndigheter på Helgeland på 1700- og 1800-tallet.

2.4 1900-tallet fram til nyere tid

2.4.1 Sedentær samisk bosetting

Det kan selvfølgelig hevdes at sedentær samisk bosetting i siste halvdel av 1900-tallet i praksis omfatter all samisk bosetting, ettersom heil-nomadismen knapt eksisterer etter 1950. Til tross for denne innvendingen, som er relevant, velger en her å omtale reindriftsnæringen for hele 1900-tallet under pkt. 2.4.2.

Også for denne perioden har vi begrensede opplysninger om sedentær samisk bosetting i betydningen fast samisk bosetting som ikke har reindrift som hovednæring. Det er – som allerede nevnt – gjort noen enkeltstudier fra Hattfjelldal-området av Leif Elsvatn. Han skriver bl.a.:

I tidsbolken 1900–40 vart ei mengd nye småbruk tatt opp. Utruleg mange av desse vart tatt opp av samer.

Videre forteller Elsvatn at bondesamene i Hattfjelldal dro på Lofotfisket, arbeidet i skogen og hadde attåtnæringer som for eksempel skyssing av varer, tresløyd, handverk etc. (Elsvatn 1987: 49) Som omtalt i pkt. 2.2.2. har Bergsland beregnet antall samer i Rana og Vefsn til henholdsvis 300 og 360 personer på begynnelsen av 1600-tallet, altså til sammen mellom 600 og 700 personer. Noen av disse flyttet nok til Sverige av forskjellige grunner og andre flyttet ut av landsdelen, men det er likevel åpenbart at mange etterkommere etter 1600-tallets samer på Helgeland er blitt assimilert inn i den fastboende befolkningen i bygdene. J.M

Ingebrigtsen Fagerbakken beskrev denne prosessen slik på begynnelsen av 1930-tallet:

Efter hvert som opdyrkingen tok til og la vanskeligheter i veien for reinsdriften, gjorde de som bøndene og ryddet jord. Flere av de gamle flyttfinnslekter lever nu i meget som den norske befolkning. Men mange finner, især blandt ungdommen, har søkt ut, nogen til Vefsn, nogen til Rana nogen enda lengere og vil til dels helst ikke betraktes som finner. Mange av de utflyttede har også giftet sig med norske. (Ingebrigtsen Fagerbakken 1934: 9–10)

Generelt er samisk etnisitet i de sørsamiske områdene sterkt knyttet til reindriftsyrket. En viktig faktor som bidrar til å forklare dette, er at det sørsamiske språket knapt brukes i dagligtalen utenfor reindriften, og følgelig heller ikke fungerer som etnisk markør. Det er imidlertid ikke tvil om at det også i det sørsamiske området bor samer som ikke lenger har tilknytning til reindriftsnæringen, men som likevel føler seg som samer. Dette skyldes ikke minst den bevisstgjøringsprosessen som har pågått i løpet av de siste 30–40 årene. Når en ser bort fra de dataene som samemantallet har, og som i denne sammenhengen oppfattes som primærdata, finnes det ingen publisert analyse av den sedentære samiske bosettingen på Helgeland på 1900-tallet.

2.4.2 Nomadisk samisk tilstedeværelse

Litteraturen om nomadisk samisk tilstedeværelse på Helgeland er på 1900-tallet i det alt vesentlige konsentrert om tre bøker, skrevet av henholdsvis Václav Marek, Ørnulf Vorren og Bård A. Berg, i tillegg til noen få artikler. Denne litteraturen er i form og innhold meget forskjellig, og her gis en kortfattet presentasjon.

I artikkelen «Om intensiv reindrift på Helgeland» beskriver Vorren hvordan den intensive reindriften har foregått i et mer avgrenset område sørvest for Røssvatnet. Området ble benyttet av Appfjell-familien og Granefjell-familien. Her går han ned på familienivå og beskriver ganske detaljert hvordan de forskjellige sesongbeitene ble benyttet. (Vorren 1998: 63–72) Vorren har også gitt en nærmere beskrivelse av reinnomadismen i øyrikket mellom Rana og Skarsfjorden i perioden 1870–1940. Her knytter han framstillingen til en enkelt familie. (Vorren 1980: 108–117)

Det kan nok diskuteres fra hvilket tidspunkt reindriftssamene på Helgeland ikke lenger kan betraktes som nomadiserende, men går over til å bli fastboende i den betydning at kvinner og barn

ikke lenger følger reinflokken til alle sesongbeitene. Om dette skriver Vorren i en artikkel i 1947:

De ca. 80 samer med familier som driver reindrift i Nordland kan man neppe lenger anse som nomader. Den gamle skikk at hele familien fulgte reinflokken overalt og for det meste ernærte seg ved dens produkter er nå helt avleggs. Gammer eller mindre hus i de forskjellige beiteområder har for lengst avløst teltet og gir samenes liv mer preg av halvnomadisme. (Vorren 1947: 208)

Václav Marek har skrevet boka *Samene i Susendal*, og som tittelen tilsier er det geografiske området begrenset til Susendalen. Den gir en del interessante «dypdykk» i Susendal-samenes levevilkår, og dermed også et bilde av reinnomadismen rundt århundreskiftet og et par-tre tiår inn på 1900-tallet. Marek oppholdt seg i Susendalen på 1930-tallet, og har i vesentlig grad basert sin framstilling av samenes leveste på muntlige kilder. Framstillingen har en klar etnologisk karakter. Deler av den er av stor verdi som dokumentasjon på samisk bruk av landskapet. (Marek 1992: 115–156)

Bård A. Bergs doktorgradsavhandling, *Mot en korporativ reindrift*, er det tredje større arbeidet som gjelder Helgelandssamer på 1900-tallet. Undertittelen er *Samisk reindrift i Norge i det 20. århundret – eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland*. Avhandlingen gjelder reinbeitedistriktene Kappfjell, Brurskanken og Toven som følges på «mikronivå», mens resten av reinbeitedistriktene på Helgeland nordover til Dunderland (Rana) blir omtalt i den grad disse har tilknytning til Kappfjell, Brurskanken og Toven, for eksempel som vinterbeiteland. Avhandlingens tema er endringsprosessen i reindriften på Helgeland i løpet av hundreårsperioden fra 1898, da reinbeitedistriktene ble opprettet, til 1998. Berg skriver i forordet til avhandlingen at reindriften i dette tidsrommet endret seg fra

en subsistensøkonomi med hovedvekt på melking av reinen, til ...kjøttproduksjon for markedet, støttet av den norske staten gjennom diverse tilskuddsordninger. Denne reindriften ble styrt på ulike nivåer av korporative samarbeidsorganer, der den norske reindriftsadministrasjonen hadde sterk innflytelse. (Berg, 2000: 1)

I tråd med sitatet fra forordet tar avhandlingen for seg reindriftslovgivningen, avviklingen av helnomadismen, reindriftssamenes organisasjonsarbeid, reindriftens tilpasning til markedsøkonomien, reindriftsavtalen og den generelle samfunnsutviklingens innflytelse på utviklingen i reindriften

mot en korporativ økonomi. I denne avhandlingen vil man også kunne finne noen opplysninger om befolkningsutviklingen blant reindriftssamene og deres bosettingsmønster, men det er ikke avhandlingens hovedtema.

2.4.3 Relasjoner til andre

I doktorgradsavhandlingen har Bård A. Berg omtalt forholdet mellom bønder og reindriftssamer, bønder, industrireisning, utbygging av vei- og jernbanenettet og vasskraftutbygging. (Berg, 2000: 249–261) Også ordningen med sytingsrein blir omtalt i litteraturen. Som nevnt i pkt. 3.3.2 var dette en ordning som i betydelig grad dempet motsetningsforholdet mellom samer og bønder i Bleikvassli. Ifølge Vorren var det rundt 1900 folk fra ulike samfunnslag som hadde sytingsrein:

Det var folk som var i familie eller i slekt med reindriftsfolket. Det var gårdbrukere i traktene der reinflytting og beiting foregikk, og det var folk fra tettsteder og byer. En finner bl.a. også navn fra kjente kjøpmanns- familier, ja et sted er 9 dyr ført opp som «missionsrein», og Velfjord kommune er ført opp med 20 dyr. (Vorren 1986: 29)

Ifølge Berg var toppene for sytingsrein i 1916 og 1935, begge år med 750 dyr. Av de opplysningene som gis omkring 1930, framgår det at meste parten av sytingsreinen eies av nære slektninger – i og utenfor reindriften – men fortsatt eies en del rein av ikke-samiske jordbrukere. Utviklingen fra århundreskiftet synes imidlertid å ha gått i retning av at færre utenforstående personer har sytingsrein. (Berg 2000: 195)

Berg nevner at lappefogden på 1930-tallet stadig mottok klager fra reineiere som hevdet av bøndenes utmarksslåtter var for dårlig inngjerdet, og at reineierne ikke klarte å holde reinen unna høystakkene. På 1930-tallet protesterte både reineiere og lappefogden mot Nesbrukets utparsellering av småbruk, men uten hell, og i etterkrigstiden protesterte reindriftssamene mot planene om å etablere fellesbeiter for sau i reinbeiteområdene. I årsberetningen for 1948 skriver lappefogden om planene for denne sauebeitingen at

dette er en helt ny form for bufeets beitebruk, og at utøvelsen av denne beiting samt bortfeste av beitestrekninger til vedkommende beitelag, vil ta fra reindriften dens gamle og godkjente rettighets- og rådighetsbruk av områdene. Dessuten vil sauebeitingen i de fleste tilfeller ha de beste beitestrekninger i reinbeiteområ-

dene, og dette vil føre med seg innstrekninger for reindriften i mange reinbeitedistrikter.

(Berg, 2000: 252)

Byggingen av aluminiumverket i Mosjøen som startet i 1956 med opp mot 1200 mann i arbeid, fikk indirekte følger for reindriften. I årsberetningen for samme år konstaterer lappefogden at det er en tendens til at yngre «flyttsamer» gir opp reindriften fordi tilgangen på annet arbeid er meget god. Berg hevder at ingen av reindriftssamene begynte å arbeide på jernverket i Mo i Rana eller på aluminiumverket i Mosjøen, men disse to store industriarbeidsplassene førte til at mange skogsarbeidere og anleggsarbeidere valgte å ta arbeid i industrien, og det ble dermed lettere for samene å få arbeid i skogen eller på anlegg. (Berg 2000: 256)

Utbygging av vei- og jernbanenettet fikk naturligvis konsekvenser for reindriften. Berg påpeker at for eksempel områdene øst i Toven – mellom jernbanen og riksveien – er nærmest ubrukelige for reindriften, også på grunn av de mange gårdene som ligger her.

Overkjørsel av rein på jernbanen har i alle år vært et stort problem. Vasskraftutbyggingen med neddemming av beiteland påvirket naturligvis også reindriftsnæringen på Helgeland. Det gjelder bl.a. utbyggingen av Åbjøra-vassdraget, Bjerka-Plura-reguleringen og Røssvass-utbyggingen. (For en nærmere spesifisert oversikt over erstatningssaker som har berørt Kappfjell, Brurskanken og Toven, se Berg 2000: 345–348)

2.4.4 Vurdering av kunnskapsstatus

Som nevnt har altså Ørnulf Vorren skrevet en utførlig avhandling om reinnomadismen på Helgeland i perioden fra ca. 1900 til 1940. Hans avhandling er basert på et nitid studium av flytteveier og ferdselsområder på hele Helgeland. Han har senere supplert denne avhandlingen med en artikkel der han beskriver et par sjetter og deres årsyklus mer detaljert. Bård A. Bergs avhandling omhandler hele 1900-tallet, og han beskriver hvilke samfunnsfaktorer som påvirker og endrer reindriften i løpet av denne hundreårsperioden. Hans studium er begrenset til tre av reinbeitedistriktene som til sammen disponerer under halvparten av reinbeiteområdene på Helgeland. Marek har bidratt med en detaljstudie over samene i Susendalen.

I sum kan vi si at de studiene som er foretatt, gir interessante kunnskaper om de avgrensede temaene som avhandlingene gjelder. Når det er sagt, må det kunne hevdes at forskningsinnsatsen på Helge-

land har vært begrenset, både når det gjelder tema og geografiske områder. I motsetning til i tidligere perioder har vi på 1900-tallet hatt en betydelig produksjon av kildemateriale. Det gjelder for eksempel alle årsrapporter fra lappefogden/reindriftingsadministrasjonen, årsrapporter fra reinbeitedistriktene, statistikker over reinantall og befolkning/driftsenheter, møtereferater, møtevedtak, brev osv. Det er altså et rikholdig kildemateriale fra dette århundret som kan danne grunnlag for ny forskning.

Til tross for at kilder finnes, er det ikke skrevet mye i årbøker og bygdebøker om samer på 1900-tallet, som er relevant for vår problemstilling. I *Årbok for Helgeland* finnes artikler om skolevesen og misjonsvirksomhet, men disse ansees ikke å være tilstrekkelig relevant for vår problemstilling som gjelder demografi og bosettingsmønster, selv om det kanskje indirekte berører disse forholdene.

Kunnskapsstatus, oppsummert i stikkord:

- Vi har ingen god oversikt over sedentær samisk bosetting på Helgeland på 1900-tallet. Dette er kun beskrevet for enkelte områder og i tilknytning til enkelte yrker, for eksempel skogbruket.
- Vi har en beskrivelse av sameenes flyttemønster for perioden fram til 1940, men etter den tid mangler beskrivelser for de fleste reinbeitedistriktene som ikke omfattes av Bergs doktorgradsavhandling. Hans avhandling omfatter Kappfjell, Brurskanken og Toven.
- Vi har en relativt kortfattet beskrivelse av forholdet mellom samer, nordmenn og myndigheter i Bergs doktorgradsavhandling der en del viktige hovedpunkt nevnes, men det kunne vært ønskelig med en mer dyptgående analyse av de
- langsiktige virkningene av jernbaneutbygging, vasskraftreguleringer og andre inngrep i sameenes gamle bruksområder.

Kapittel 3 Bruk av naturen

3.1 Innledning

Befolkningshistorie, bruk av naturen og rettigheter henger nøye sammen. Samene kunne naturligvis ikke bo i disse områdene uten at de også brukte naturen her, og deres rettigheter er betinget av bruk over tid. I denne utredningen inngår derfor samenes bruk av naturen som en del av både kapittel 2 og kapittel 4. Det er dessuten ikke publisert noe forskningsarbeid som spesifikt omhandler samenes bruk av naturressursene, bortsett fra Ørnulf Vorrens beskrivelse av ferdselsveier og sesongbeiter på Helgeland i tidsrommet 1900–1940. Dette kapitlet blir dermed er kortfattet supplement til kapittel 2.

3.2 Reindrift og nomadisme

Ingen vet med sikkerhet når samene gikk over til tamreindrift. Ifølge en svensk reitelling fra 1609 hadde 12 skattelapper i «Wafsten» til sammen 154 rein, fordelt over et meget stort område. (Bergsland 1988: 67) Elleve skattelapper i Ranbyn hadde til sammen 136 dyr. Det var altså meget små flokker per skattlapp. Omkring år 1700 var bl.a. Vefsnområdet innenfor Trofors og Namdalen innenfor Harran på det nærmeste eksklusivt samisk bruksområde. (Bergsland 1988: 278) På midten av 1700-tallet var situasjonen den at de fleste samene som oppholdt seg i Vefsn om sommeren, var i Åsele og Ume lappmark om vinteren. Samene utnyttet altså hele innlandsområdet på begge sider av det som ble riksgrensen i 1751 (jf. pkt. 4.5.6). For øvrig er ikke utviklingen av reindriften og reindriftenes bruksområder beskrevet i forskningsarbeid før Vorrens beskrivelse fra 1900-tallet. Vi vet at områdene på indre Helgeland ble bygslet, og Vorren har en skisse over bygselområdene, basert på vitneforklaringer innhentet i 1911.

Ørnulf Vorren har i *Årbok for Rana* beskrevet hvordan øyene ute på Helgelandskysten ble brukt som vinterbeite for rein.

I generasjon etter generasjon har Nordlandssamene flyttet fra vår-, sommer- og høstbeitene

sine inne i høyfjellsområdene på fastlandet til vinterbeitene ute på øyene og holmene. Flytningene har fulgt faste ruter fra år til år og har til dels strukket seg over distanser på opptil 5 a 10 mil. Reindrift og nomadisme har altså under disse eiendommelige naturvilkår tradisjoner som strekker seg langt tilbake i tida over hele dette området. (Vorren 1980: 108)

Dette sitatet fra Vorrens artikkel gir i få ord et generelt uttrykk for reindriftssamenes bruk av Helgelands innland og kystområder. Ifølge et kart til denne artikkelen flyttet samene vår og høst helt utover til Åsvær og Solvær. I *Reindrift og nomadisme på Helgeland* gir Vorren en ganske detaljert beskrivelse av de forskjellige sesongbeitene slik de ble benyttet på første halvdel av 1900-tallet. Et påfallende trekk er vekselbruk av vinterbeitene (jf. Vorren 1988: 45). For å understreke hvor komplekse beiteforholdene er på Helgeland, tar Vorren med et sitat fra beitegransker og reindriftsagronom Loyd Villmo sine «mange stensiler»:

De indre fjellområdene har utgjort de sentrale beitemarker vår, sommer og høst, mens de ytre kystområder har vært nyttet som vinterbeite for reinen.

Både p.g.a. de begrensede lavressurser og de vanskelige klimatiske forhold om vinteren i de indre områder, er utnyttingen av beiteområdene på Helgeland langt mer komplisert enn andre steder. De begrensede lavbeiteområder, også i kystområdene, har tvunget samene til et vekselbruk av beitene. (Vorren 1988: 45)

I *Bygdebok for Nesna*, bind 2, gir Øyvind Jenssen en beskrivelse av hvilke deler av Nesna kommune som ble brukt til hvilke årstidsbeiter for rein og hvilke «reinsøm» som ble benyttet. Det var vinterbeite på Nesnaøyene, kalvingsområde i Brendsfjellet eller rundt Ranvatnet og sommerbeite i Sjona, men variasjoner i vær og vind kunne føre til endringer i dette mønstret. Flyttsamene hadde sine faste telt- og koteplasser. Ofte lå disse nær «reinsømmene». Jenssen skriver om de eldste samiske boplassene at de gjerne lå «på flatlandet, men ble siden flyttet opp i skogbeltet for å vike plass for gårdene som ekspanderte og ryddet nytt land». (Jensen 1998: 366–368)

En høyesterettsdom fra 1931 kan være av interesse. Bøndene i Utskarpen og Sjona hadde rundt første verdenskrig begynt å ha okser på sommerbeite oppe på Fagervollan, som samene hadde benyttet som sommerbeiteland. Oksene reiv ned samenes gammer, og konflikten endte med retts sak. Høyesterett gav i 1931 samene medhold, men like etterpå ebbet reindriften ut i dette området. (Jensen 1998: 374)

Når det gjelder samenes bruk av øyene på kysten, er kildene meget sparsomme. Et sitat fra Lappekommissionen tas med, selv om denne kilden ansees som primærkilde som egentlig ikke analyseres i dette arbeidet. Om samenes bruk av øyene på Helgeland, skriver Lappekommissionen:

Hvilke og hvormange af disse Tusinder af Øer og Holmer er besøgt af Lappen og hans Ren i saa langt et Tidsrum, at Sædvaneret til fortsat Brug er opnaaet, kan Kommissionen ikke bestemt udtale sig om; men at Renflokkene – til dels med flere Aars Mellemrum – er drevet svømmende omkring fra Holme til Ø helt fra Aasvær – nordvest for Dønna – syd til Vega kan ikke benægtes. (Lappekommissionen 1892: 14–15)

På dette grunnlaget foreslo Lappekommissionen at det skulle opprettes to reinbeite-distrikt for vinterbeite på kysten, henholdsvis «Hestmandens Distrikt» og «Syv Søstre Distrikt». Området mellom Ranfjorden og Holandsfjorden med havet som vest-grense ble «Strandtindernes Distrikt» for sommerbeite og delvis vinterbeite. Til sammen omfattet disse distriktene så å si samtlige øyer på Helgelandskysten. (Lappekommissionen 1892:15–16)

Bård A. Berg bruker bl.a. Lappekommissionens distriktsinndeling som argument når han i en artikkel om øya Finnkona, nordøst for Dønna, antyder at gravhaugene og røysene fra jernalderen og muligens seinere kan knyttes til gammel samisk bruk av denne øya. Berg hevder at navnet Finnkona peker tilbake på en gammel sjøsamisk tilknytning. Det er – så vidt vites – ikke utført noen arkeologiske undersøkelser som kan bekrefte eller avkrefte Bergs hypoteser, og de forblir derfor inntil videre hypoteser. (Berg 1997: 173)

I en artikkel i *Årbok for Rana* omtaler Kåre Ildgruben bygselområder i Rana i perioden 1850–1900, samt et utdrag av skatteprotokollen for 1877. Dette er en meget kortfattet omtale av hvem som hadde de forskjellige bygselområdene i denne perioden. (Ildgruben 1971: 9–11)

I *Gårdshistorie for Grane* har Kjell Jacobsen helt systematisk skrevet om samisk bruk av områdene

tilknyttet enkelte gårdsnummer. Han beskriver hvilke familier som har brukt området til reindrift, hvor de bodde, deres barn, barnebarn osv. Beskrivelsen har et klart slektshistorisk preg.

3.3 Konkurransen om ressursene

3.3.1 Tiden 1500–1700

Ragnhild Høgsæt nevner konkurransen mellom samene og den norrøne befolkningen på Sør-Helgeland, og hevder at samene i Vefsn på 1600-tallet hadde et mindre areal til disposisjon enn det forfedrene deres kunne bruke hundre år tidligere. Hun mener at ryddinga av gårder i utkantene av bebyggelsen i Vefsn fra 1500-tallet i første rekke har berørt ressursene som tidligere ble brukt av samene. Høgsæt antyder at det norske landnåmet av høyereliggende områder i Vefsn kunne ligge bak en sak som kom opp på tinget for Rana og Nesne fjerding i 1693. En flyttsame stevnet da tre menn fra Røvatnet i Mo for å ha slaktet noen av hans rein. Hvis ikke nordmenn hadde ryddet jord i tidligere ubebodde områder, ville denne tyvslaktinga neppe ha forekommet, mener Ragnhild Høgsæt. Hun påpeker at justisprotokollene ikke går lengre tilbake i tid enn 1690, og at kildegrunnlaget for å utforske konflikter mellom reindriftssamer og bureisningsmenn før den tid derfor er tynt. (Høgsæt 2002: 151–152)

Mens Høgsæt altså antyder at ryddinga av gårder i utkantene av bebyggelsen i Vefsn fra 1500-tallet i første rekke berørte ressursene som tidligere ble brukt av samene, mener Kjell Jacobsen at den store nyryddinga som foregikk i Vefsn 1550–1650 ikke kan ha berørt samenes områder, ganske enkelt fordi samer og bumenn bodde for langt fra hverandre. Jacobsen forutsetter da at samenes bruksområder var de samme omkring 1600 som det vi kjenner fra første halvdel av 1700-tallet. Han forutsetter også at skatteliste fra begynnelsen av 1600-tallet gir et korrekt bilde av antall samer. (Jacobsen, 1975: 36) Som nevnt var Forsjorda den øverste gården i Vefsn så seint som i 1567, og den eldste gården i nåværende Hattfjelldal kommune ble ryddet ett hundre år seinere, i 1680-åra. (Jacobsen, 2001: 19)

På slutten av 1600-tallet ble det ryddet gårder i Herringbotn (Vefsn), ved Luktvatnet (Vefsn), ved Tustervatnet (Hemnes) og langs Drevja (Vefsn). (Svare 1974: 84, 89, 367) Med andre ord: Vi kan gå ut fra at inntil slutten av 1600-tallet var områdene øst for Reinfjellet, nordover til Ranfjorden, sørover til Limingen og Tunnsjøen og Vesterfjella sørover

til Fjerdingen i Indre Namsen å betrakte som i hovedsak samenes bruksområde.

Etter 1700 ble det stadig flere som ryddet gårdsbruk innover i områder som samene til da hadde vært alene om å utnytte. Det gjelder særlig områdene øst for Røssvatnet, men også i Svenningdalen, Båfjelldalen og Stor-Fiplingdalen. Her forelå en klar interesse motsetning som kanskje like mye gjaldt utnyttelsen av fiskevatnene som utnyttelsen av de relativt store beiteområdene. En skriftlig kilde fra 1706 forteller at samene hadde fordrevet en jemtending som hadde fått bevilling fra fogden til å rydde gårdsbruk i Krutfjelldalen. Ifølge tradisjonen skal samene også ha forsøkt å fordrive nybyggerne fra Varntresk i 1730-åra, men uten å lykkes med det. (Jacobsen 1975: 36–37) Den virkelige store nyriddinga i samenes gamle bruksområdet startet imidlertid ikke før på 1800-tallet.

3.3.2 Tiden 1700–1800

Nybyggervirksomheten på indre Helgeland startet så smått i løpet av 1700-tallet. Med utgangspunkt i Schniters grenseeksaminasjonsprotokoller (sitert hos Helland), kan det settes opp følgende oversikt over gårdsbosetting på indre Helgeland (Vefsn) i 1740-årene:

Hatfjelddalen:	3 bønder (nybyggere)
Krudaaen :	2 bønder (nybyggere)
Varentress (Varntresk):	3 nybyggere
Fiplingdal:	2 bønder
Svenningdalen:	2 bønder

Alle disse tolv gårdsbrukene var tatt opp av nybyggere i kongens almenning. (Helland 1908: 357) Ellers gir Kjell Jacobsen i sine bygdebøker for Vefsn, Grane og Hatfjelldal en detaljert og god beskrivelse av gårdsutviklingen på indre Helgeland mellom Korgfjellet og Trøndelagsgrensen.

Omkring 1820 startet nybyggervirksomheten for fullt på indre Helgeland og fortsatte ut gjennom 1800-tallet. For de samiske bruksområdene gjaldt dette særlig Susendalen, men også Majavatnområdet, områdene øst for Mo i Rana, og egentlig overalt i innlandsområdene. Ifølge muntlig tradisjon valgte nybygger Per Kristian Andersson i 1832 å legge gårdsplassen sin på Vollan i Susendalen der samene hadde hatt reinhage, fordi grasveksten var særlig frodig der. (Jacobsen 1975: 38) I det sørsamiske området finnes det en rekke eksempler på at reintrøer ble overtatt av bønder som benyttet dem til beite for bufe eller slåtteeng.

J.M. Ingebrigtsen Fagerbakken skriver om forholdet mellom proprietærene og samene i Hatfjelldal:

De forrige proprietærens framgangsmåte mot finnerne hadde ellers været lite forsvarlig, idet de først bortbygget landet til dem og derpå gav rydningsbevilling til bønder i de samme landstrekninger. (Ingebrigtsen Fagerbakken 1933: 9)

I en artikkel av Bjarne Bjerkmø i *Årbok for Rana* (1975) blir det hevdet at hundreåret mellom 1800 og 1900 var en vanskelig tid for samene i Rana. Årsaken var ikke minst

at den såkalte bumann begynte å trenge seg inn på samenes områder. Jeg nevner da Kalvann, Grunnvann, Akersvann og Langtjønnlia. Selv om det er sannsynlig at disse stedene har vært ryddet og bosatt av samer, ble de senere overtatt av bumenn. Den gang var det heller ikke alle samer som hadde økonomisk evne til å skaffe seg rein. De slo seg ned på slike plasser, drev med en del geiter og jakt og fiske. Med den samiske tilbakegang i denne periode, er det vel sannsynlig at disse rydningsplasser ble overtatt av bumenn. (Bjerkmø, 1975: 59)

Axel Coldevin beskriver konkurransen om ressursene slik:

Sikkert er det at da norske bønder begynte å rydde gårder oppover dalene i Rana, støtte de stadig vekk på lappene, og forholdet ble ofte fiendtlig. ...

Lappene så det slik at nordmennene tok fra dem bit for bit av deres land; de følte seg på vikende front, og deres omflakkende tilværelse gjorde at de stod halvt utenfor det norske rettsamfunn. (Coldevin 1965: 318–319)

En beretning om Ola Kolbeinson illustrerer det motsetningsforholdet som oppstod mellom samer og bønder i innlandsområdene. Kolbeinson var født i Varntresk i 1787 og ble gårdbruker i Bessedør (nord for Røssvatnet) omkring 1813. Han giftet seg med samejenta Kjersti Eriksdotter, men det ble ikke positivt mottatt:

Ola ble i den grad foragtet av sine paarørende for dette sit giftermål, at han efter ca. 20 aars bruk av gaarden Bessedør flyttet over til Tærnaby, Sverige og bosatte sig i Bjørkvasdalen, ... (Brygfjeld 2000: 102)

Nybyggeraktiviteten førte altså til et anstrengt forhold mellom nomadiserende samer og fastboende bønder som hadde ryddet gårder i områder som tidligere ble utnyttet som jaktområder og beiteområder for rein. Som nevnt ble det også kon-

kurransen om fiskevatnene. Rettssaken mellom proprietær Fredrik Holst og to samer i Vesterfjellene i Vefsn illustrerer rettsoppfatningene. Proprietær Holst anmeldte samene for «ulovlig eiendomsinn-grep» fordi de hadde hogget friske bjørketrær på hans utmarkseiendom og tatt never for å utbedre ei kåte. Holst forlangte erstatning for dette. Saken endte med frifinnelse i Høyesterett i 1862, med bl.a. følgende begrunnelse:

Allerede det historiske Forhold mellem Lapperne som de oprindelige Beboere af Landet og de indvandrede norske Eiendomsbesiddere til-siger, at man maa opretholde og beskytte den Brugsret, som hine selv efter Okkupationen fra de Sistnævntes Side ere vedblevne at udøve over den tidligere herreløse Grund. Herfor kan ogsaa paaberaabes Lovens Grundsætninger om Hævd paa Brug. (NOU 1984: 18, s. 655)

Dette viser at i alle fall Høyesterett, så sent som i 1860-årene, var av den oppfatningen at samene hadde sedvanemessige rettigheter i disse områdene. Som resultat av en betydelig befolkningsøkning i løpet av 1800-tallet, økte konkurransen om utmarksressursene mellom reindriftssamene og nybyggerne, og dette førte til en mer negativ holdning til samenes reindrift. Det ble stadig ryddet flere gårdsbruk, og dermed ble også deler av middelalderens «Finnmork» dyrket opp. Helland beskriver dette forholdet slik, riktig nok med henvisning til Troms:

De fastboende klager over, at renen om vaaren kommer ind paa deres enge og marker, medens finnen stadig føler sig mere indeklemmt og afstængt fra sine gamle veie. Jo mere den fastboende befolkning inden amtet øges, og jo mere landet ryddes og opdyrkes, desto større vil disse ulemper føles. (Helland 1908: 413)

Selv om dette sitatet gjelder situasjonen i Troms, var interessemotsetningen i prinsippet den samme i større eller mindre grad over hele det sørsamiske området.

I primærkilder som Lappekommissionen av 1892 finnes uttalelser som klart favoriserer landbruket på reindriftens bekostning. Et sitat fra Amund Helland gir et godt tidsbilde av de dominerende politiske holdningene anno 1908:

Renavl er en forfærdelig ødsel bedrift. Et rensdyr alene behøver i Finmarken 20 til 30 hektarer land, synes det, og saa længe finnerne fører kvinder og børn med sig om vinteren, vil det gaa haardt ud over skogen. Ingen fin kan leve uden brændsel. ...Renbeiter kan uden skade udnyttes paa den maade, at haardføre mænd bliver vogtere og flytter med renen, medens

kvinder og børn bliver fastboende. Da vil de gamle privilegier til renavl, som nu tilkommer finnerne, falde bort, og maaske ligger her løsningen af vanskelighederne. (Helland 1908: 415)

Så vidt en kan se, er det ikke publisert studier som viser hvordan bondebefolkningens vekst generelt påvirket utviklingen innenfor reindriften. I Kjell Jacobsens bygdebøker fra Vefsn, Grane og Hattfjelldal er samene omtalt både i egne kapitler og under aktuelle gårder, men eventuelle rettslige følger av knapphet om utmarksressursene er – så vidt en kan se – ikke omtalt av noen.

Ifølge Bård A. Bergs doktorgradsavhandling (se pkt. 2.4.2) var konflikten mellom reineiere og gårdbrukere på Helgeland skarpest ute ved kysten på slutten av 1800-tallet, særlig på den ytterste del av landet mellom Tosenfjorden og Velfjorden. Dette framgår av Lappekommissionens innstilling fra 1894. (Berg 2000: 40)

Til slutt tas med et sitat som beskriver den omvendte situasjonen, nemlig et avhengighetsforhold mellom samer og bønder i Bleikvassli i Hennes kommune. Odd Bleikvassli og Ole Roar Sneli skriver i boka Bleikvassli – ei bygd og ei slekt at alle gårdene i bygda hadde sytingsrein, som kanskje var et nødvendig supplement til husdyrbruket. Samene hadde på sin side nytte av at de hadde en fast plass i bygda der de kunne oppbevare utstyr og få hjelp til slakting etc. Viktig var det også at de gamle, som ikke lenger kunne følge med under flytting, hadde et sted der de kunne få bo i bygda. Inngifte var heller ikke uvanlig. Forfatterne påpeker at det gode forholdet mellom bumenn og samer i Bleikvasslia nærmest var å betrakte som et unntak fra det som var det mest vanlige i Helgelands nybyggerhistorie, nemlig konflikter mellom nybyggere og samer. Det sies ikke noe om i hvilken tidsperiode ordninga med sytingsrein var vanlig på «alle gårder». (Bleikvassli og Sneli 2002: 175) Bård A. Berg har beregnet at over 5 prosent av det samlede reintallet på Helgeland i 1893 var sytingsrein. (Berg 2000: 194)

3.3.3 1900-tallet

Ørnulf Vorren har publisert studien «Reindrift og nomadisme på Helgeland» (1986) der han presenterer samenes flyttemønster med rein på Helgeland i perioden fra ca. 1900 fram til andre verdenskrig. Hensikten med arbeidet er å dokumentere det tradisjonelle driftsmønsteret ved å beskrive reindriftens ferdelsesområder gjennom året. Vorren beskriver ikke hver enkelt familie, men omtaler samene som «driftsgrupper» som benytter de for-

skjellige ferdselsområdene. Hvilke familier som benytter hvert enkelt ferdselsområde, oppgis ikke, ettersom Vorrens målsetting er å påvise hvordan selve flyttemønsteret hele tiden har vært opprettholdt. Ved å studere Vorrens kartmateriale ser man at det er ferdselsområder over hele indre Helgeland og ut mot kysten. Hans studie gir altså en god dokumentasjon på nomadisk samisk bruk og tilværelse på Helgeland på første halvdel av 1900-tallet. (Vorren 1986: 40) En kortere versjon av dette arbeidet er gitt i artikkelen «Om reindrift og nomadisme på Helgeland». (Vorren 1988: 40–48)

Som resultat av Lappekommissionens arbeid ble hele Helgeland inndelt i reinbeitedistrikter ved kgl.res. av 03.09.1898, bortsett fra noen mindre øyer ytterst på Helgelandskysten. Selv om driftsformen har endret seg dramatisk i løpet av den siste 50-årsperioden, er reinens behov for ulike beiter til ulike årstider fremdeles de samme. Det betyr at reindriftssamenes utnyttelse av beiteressursene i dag langt på vei foregår slik som den har foregått i tidligere tider.

3.4 Sedentær og semi-sedentær tilpasning

Leif Elsvatn mener at samer på Helgeland kombinerte flere næringer. Mange sjøsamer kombinerte fjordfiske, jordbruk, reindrift og fangst. Det var tilgangen på ressurser som bestemte hva som var den viktigste næringen. (Elsvatn 2000: 41) I bygdeboka for Træna, Lurøy, Rødøy og Meløy fortelles det at oppsitterne i et par av fjordene i Meløy i 1750-

årene klaget over at samer drev jakt på niser. Lensmannen la i 1753 ned forbud for samer å drive nise-skyting i Rødøy prestegjeld, ettersom oppsitterne hevdet at det skadet fiskeriene. (Hutchinson 1997: 239) I *Haaløygminne* fortelles det også om en same som bodde i Rødøy og som en tid på siste halvdel av 1800-tallet drev «sterkt på med jakt etter kobbe, oter og bjørn». (Havnø 1929/32: 10)

3.5 Vurdering av kunnskapsstatus

Det er naturligvis nær sammenheng mellom befolkningshistorie og menneskenes bruk av naturen. Vurderingen av kunnskapsstatus for befolkningshistorie i kapittel 2 er derfor langt på vei sammenfallende med kunnskapsstatus for samenes bruk av naturen. I og med at vi ikke har noen studier av sijtesystemet på Helgeland (bortsett fra *Lais Lappebyen*), har vi heller ingen vitenskapelig dokumentasjon på hvordan samenes bruk av naturressursene var organisert i dette området, før reinbeitedistriktene ble innført i 1898. Etter den tid finnes det et omfattende kildemateriale, bl.a. lappefogdens årsberetninger, statistikk osv. som forteller en del om hvordan reindriften ble organisert. Når en ser bort fra Bård A. Bergs doktorgradsarbeid *Mot en korporativ reindrift*, finnes det ingen analyser av dette materialet fra 1900-tallet.

Et sentralt tema er sammenhengen mellom samenes bruk over tid og deres rettigheter. Det er heller ikke publisert noen analyse av denne sammenhengen. (Se kapittel 4.)

Kapittel 4

Det rettshistoriske feltet

4.1 Innledning

Det er skrevet relativt lite som har direkte tilknytning til det rettshistoriske feltet for så vidt gjelder sørsamene på Helgeland fra vikingtid og fram til i dag. Også i dette kapitlet vil framstillingen bli begrenset til en gjennomgang av publisert litteratur. Matrikler, skjøter, tingboks materiale og annen offentlig dokumentasjon blir betraktet som primærkilder og ikke behandlet med mindre de er omtalt i litteraturen. Det er gjort et unntak for Lappekommissjonen av 1892 der kongeskjøtet til Joachim Irgens er tatt inn som bilag. Dette skjøtet, sammen med lappeskatten og bygselordningen, er sentrale elementer i framstillingen av betingelsene for samenes reindrift på Helgeland, og dette blir drøftet i Lappekommissionen. Noen sitater er derfor hentet herfra.

4.2 Den eldre sijteorganisasjonen (før 1600-tallet)

4.2.1 Rettsorden og beskyttelse av rettigheter

Det finnes ingen studie av sijteorganisasjonen i det sørsamiske området på Helgeland for tida før 1600. Det nærmeste vi kommer, er Knut Bergslands beskrivelse av «Lais Lappebyen». Ifølge Bergsland strakte den seg fra Malå i Sverige i sørøst til Rana i nordvest, derfra til Snåsa i sør. Det skulle altså tilsi at Lais Lappeby omfattet i alle fall indre Helgeland. Bergsland mener at Lais Lappeby har likhetstrekk med den skoltlesamiske sijd. Som nevnt i pkt. 2.2.2, ble Lais Lappeby i 1607 slått sammen med «Uma Lappmark» og «Ångermanne Lapper» til en ny og større Ume lappmark som igjen ble inndelt i seks avdelinger. Av disse skattet Ran (Rana), Wafsten (Vefsn), Bindal, Nondal (Namdal) og Snåsen både til Norge og Sverige. (Bergsland 1978: 77 og 97) I artikkelen gir Bergsland en grundig innføring i skatteoppkreving i all hovedsak på svensk side av

nåværende riksgrense, for som han uttrykker det: «Det relevante norske kildematerialet fra denne tiden er meget begrenset.» (Bergsland 1978: 79) Noen få skatteyttere fra norsk side på 1500-tallet nevnes, men det skjer en utvidelse på 1600-tallet:

Den egentlige «Laisby», som på 1500-tallet tallet 12 eller 14 skattemenn, ble altså i 1607 utvidet vestover, på bekostning av den norske skatt. (Bergsland 1978: 91)

Som tidligere nevnt, betalte mange av samene på Helgeland skatt både til Norge og Sverige på begynnelsen av 1600-tallet, til tross for at den danske lensherren hadde lagt ned forbud mot dette. Bergsland hevder at skattebetalingen skjedde frivillig. (Bergsland 1977: 93) Bergsland bygger sin beskrivelse i hovedsak på opplysninger om skatt. Artikkelen er meget detaljert, og det er vanskelig å gi noe dekkende resymé. Den antyder altså at det har vært et sijtesystem på Helgeland på 1500-tallet, men gir ingen beskrivelse av rettsorden eller rettigheter.

Det er grunn til å tro at samene i eldre tider levde sitt liv på indre Helgeland og i Västerbotten relativt upåvirket av inngrep og reguleringer fra statsmaktens side. Kjell Jacobsen er kommet til samme konklusjon:

Fra gammelt av må samene ha vært organisert innbyrdes i grupper som uten noen regulering av statsmyndighetene i Norge og Sverige brukte visse områder. Disse gruppene finner en igjen i både norske og svenske skatteregnskap fra 1500- og 1600-åra.

4.2.2 Vurdering av kunnskapsstatus

Som det framgår av dette punktet, er det skrevet svært lite om den eldre sijteordningen på Helgeland. Den mest nærliggende forklaringen er at kildematerialet er meget spinkelt.

Med andre ord: Vi vet lite om hvordan den samiske sijten på Helgeland var organisert i tida før 1600-tallet.

4.3 Statlige myndigheters håndtering av eiendoms- og bruksrettslige forhold før 1600

4.3.1 Generelt

En kan ikke finne publiserte studier som omhandler statlige myndigheters håndtering av eiendoms- og bruksrettslige forhold gjennom lovgivning, avhending og kjøp i tiden før 1600. Det som her nevnes, blir derfor av generell karakter.

Vi vet at samene betalte «finneskatt» med utgangspunkt i jakt på pelsdyr og handel med skinnvarer. Det finnes gode kilder om «finneskatten» fra 1500- og 1600-tallet. Kjell Jacobsen presiserer at samene i tidligere tider ikke betalte noen leie for det landet de brukte, verken til kongene eller til andre. Han konkluderer derfor med at det er mest rimelig å si at samene i realiteten eide de landområdene de brukte, og at de nettopp som skattebetalere i realiteten var anerkjent av myndighetene som eiere. (Jacobsen 1975: 28) Dette er et resonnement i tråd med måten Nils Johan Päiviö tolker svenske kilder på. (Päiviö 2001: 37)

Et typisk trekk for Helgeland var at mange gårder var underlagt store gods. I en artikkel hevder Birgitta Berglund at både Torgar (Brønnøy) og Tjøtta hadde lagt under seg gårder allerede i jernalderen. Allerede på 800-tallet var Sandnes (utenfor Sandnessjøen) en meget stor gård. Her hadde kongen lendmenn som krevde inn finneskatten. Også 400 år senere var Sandnes fremdeles en betydelig gård. Godssamlinga med Dønnes som sentrum startet allerede i middelalderen, mener Berglund. Dønnes ble til tider brukt av sentralmakten ved at lendmannen kunne bo her. Meløy gård var også et maktsenter fra jernalderen som på 1500-tallet var sete for adelslekten Benkestok. I middelalderen var mange av de største gårdene på Helgeland eid av erkebiskopen. Etter reformasjonen ble dette kirkegodset inndratt til kronen. Andelen odelsgarder var liten på Helgelandskysten, trolig mindre enn 10 prosent. For øvrig eides gårdene av lokale kirker, kronen og adelen. (Berglund, 1994: 55–63) Hvordan staten håndterte forholdet til samene før 1600, framgår ikke av denne eller andre artikler, bortsett fra at kongens representanter krevde inn skatt. Som eksempel nevner Bjarne Svare at lensherre over Nordlandene, Frantz Kaas, fikk i oppdrag i 1620 å ansette «fjellfut i lenet sitt som skulle sjå etter finnane og ta inn skatt av dei». Han skriver videre at vi ikke vet mye om «finnelensmennene» på Helgeland, men at vi kjenner noe tilfældige navn, eksempelvis fra kirkeboka der i alle fall en finne-

lensmann er oppført som fadder til et samebarn. (Svare 1974: 178)

Et annet spesielt, administrativt fenomen er dobbeltbeskatningen som var et ledd i grensetvisen mellom Norge og Sverige. Dette er omtalt i pkt. 2.2.4.

4.3.2 Vurdering av kunnskapsstatus

Som det framgår av dette punktet, er det skrevet svært lite om statlige myndigheters håndtering av eiendoms- og bruksrettslige forhold tilknyttet før 1600-tallet. Mesteparten av det kjente kildematerialet omhandler skatt og forhold tilknyttet skatt. Den mest nærliggende forklaringen er at det kjente kildematerialet for øvrig er spinkelt.

4.4 Sedentær samisk bosetting etter 1600: innhold og utvikling i de rettslige betingelsene

4.4.1 Finneodel og finnerydninger

Det finnes ingen beskrivelse av finneodel på Helgeland. Ifølge et kart over finneodel og finnerydningenes utbredelse i *Samenes historie fram til 1750* er den sørligste finneodelen påvist i Beiarn. (Hansen og Olsen 2004: 301) En kan heller ikke se at begrepet «finnerydninger» er omtalt i litteratur fra Helgeland, bortsett fra en henvisning i *Lurøyboka 2002/2003*. Her vises det til et skrift fra 1609 av lensherre Hartvig Bille der det sies at det nok var «bufinner» på Helgeland, men de brukte nordmenns «habit» og betalte samme skatt og hadde samme rettigheter som nordmenn. Artikkelforfatter Rune Bang kommenterer dette slik:

Samtidig kan samene i området ha tapt sine særegne rettigheter til bruk av jord, de såkalte finnerydninger. Slike bruk som vi kjenner til fra Melfjorden og Sørfjorden, kom over i kongens eie først på 1600-tallet. De måtte i så fall av en eller annen grunn, ha «mistet» sin status som «Finneodel», dersom de hadde vært dette i noe eldre tider.» (bANG 2003: 167)

Det er noe uklart om dette kun er en spekulasjon omkring fenomenet «finneodel» eller om artikkelforfatteren har kilder som antyder at det før 1600-tallet var områder her som samene hadde ryddet og brukte uten å betale jordleie.

4.4.2 Leilendingsvesen

Det finnes ingen spesifikk beskrivelse av leilendingsvesenet tilknyttet samene på Helgeland. Det

generelle bildet er at de fleste gårdbrukere var leilendinger under erkebiskop, kirke, gods eller kronen i middelalderen, og Helgeland var her ikke noe unntak. Andelen odelsgårder var liten. Som tidligere nevnt, ble det etter hvert flere storgods langs kysten, for eksempel på Tjøtta, Dønnes og i Meløy, og storparten av brukene ble drevet av leilendinger. (Berglund 1994: 63–64) På slutten av 1600-tallet overtok Lorentz Mortensen Angell størstedelen av Helgelandsgodset med 487 gårder og 868 leilendinger. (Hansen og Olsen 2004: 309) Ettersom det egentlig ikke er forsket på sedentær samisk bosetting på Helgeland, vet vi ikke noe om i hvilken grad samene drev slike leilendingsbruk.

4.4.3 Finneskatt – lappeskatt

Finneskatt og/eller lappeskatt betalt av bofaste samer, blir bare såvidt omtalt i litteraturen, bortsett fra sagalitteraturen. (Se pkt. 2.1.1.) I en artikkel skriver Arnold Ræstad at begrepet «lappeskatt» ved forskjellige anledninger og til forskjellige tider brukes i forskjellige betydninger. Han nevner bl.a. kjøpskatten som ble innkrevd av samer som oppsøkte lappemarkedet på Dolstad i Vefsn. Ræstad tror at denne skatten bare ble oppkrevd av fremmede samer, ikke av norske samer, eller i alle fall ikke av lapper som hørte hjemme i distriktet. Rent generelt hevder Ræstad at både fiskeavgiften (sjø- og/eller landleie) og kjøpskatten ofte erstattet den alminnelige beskatningen av samene, det vil si «når lappene betalte en sådan skatt, var man ikke så nøye med om de betalte det som egentlig kan kalles lappeskatt». (Ræstad 1928: 226) Det eldste bevarte lensregnskapet som gir nøyere opplysninger om lappeskatt, innkrevd på Helgeland, er fra 1566–1567. Den synes å være innkrevd som kjøpskatt av «field finderne», men det er uklart om det er norske eller svenske samer det gjelder. (Ræstad 1928: 227) Lappeskatt som tema er altså relativt innfløkt, og Ræstad går ikke inn på om dette er skatt som betales av nomadiserende samer eller andre.

Som nevnt skriver Ragnhild Høgsæt, som har studert bosetningen fra Sømna til Herøy/Alstahaug på 1600- og 1700-tallet, at hun har funnet en og annen leidangsbetaler med tilnavnet «lapp» på tidlig 1600-tall. Leif Elsvatn skriver at det fra slutten av 1700-tallet finnes sikre kilder som forteller om samisk jordbrukstilpasning. Vi finner da husmannsplasser i Vefsn med samisk bosetting. Elsvatn nevner ikke hvordan disse skattlegges. Just Qvigstad hevder med utgangspunkt i de dansknorske skattelistene at det var sjøsamer i Vefsn i 1609, og at disse samene gikk kledd likedan som bøn-

dene og betalte de samme avgiftene. Kjell Jacobsen har på sin side ikke funnet noe som kan tyde på at dette er riktig, men understreker at Qvigstad kan ha funnet moment i materialet som han har oversett. (Elsvatn 1987: 46)

4.4.4 Utvikling av rettslige betingelser og rettsvern over tid

Det er ikke skrevet mye om utvikling av rettslige betingelser og rettsvern tilknyttet den sedentære samiske bosettingen, bortsett fra skatteordningene som formodentlig gav et visst rettslig vern. På Helgeland er skatt, rettigheter og eiendomsforhold fram til slutten av 1800-tallet relativt kompliserte. Kildene er ikke presise, og forskerne er uenige om hvordan de skal tolkes. I 1666 overførte kong Christian IV alt krongods i Nordlandene (Nordland og Troms) til tidligere kammertjener Joachim Irgens som hadde hjulpet kongen med et større lån. I skjøtet står det uttrykkelig at Irgens skal ha rett til å kreve inn blant annet «Finde Ledding, Søe Findeschatt» og «Lappeschat» (Lappekommissionen 1892: 65) fra disse områdene. Et interessant spørsmål vil være: Hvilke rettigheter fikk samene ved å betale finneleding, sjøfinneskatt, lappeskatt og senere bygsel? Eller: Var samenes rettigheter i det hele tatt basert på at de betalte disse formene for skatt? Ræstad skriver at det er «*påtagelig*» at samenes rettigheter

ikke kunde grunne sig på annet enn eldre tiders bruk. Der kan også påvises flere trekk, som viser at man var til sinns å respektere denne alders tids bruk. (Ræstad 1928: 239)

Ræstad viser til at «sjøfinnene» hadde fått kongelige privilegier for å rydde seg jorder i kongens allmenning, men det ble aldri utstedt egentlige privilegiebrev til fordel for de norske fjell-lapper. Finnene hadde fra gammelt av ikke betalt landskyld, men bare finneleding, og i et kongelig reskript av 27. september 1725 heter det bl.a. at

fogderne nøye skulde lade efterforske finnernes og lappernes privilegier, som dem af de kongelige forfædre i en og anden maade kunde være givne, hvilke samme kongen finnerne og lapperne for denne tid og fremdeles forunder og confirmerer. (Ræstad 1928: 240, jf. Qvigstad og Wicklund 1909: 341)

Ræstad mener at dette reskriptet viser at det var regjeringens mening å holde de norske «sjøfinner» og «lapper» ved deres gamle rettigheter etter alders tids bruk. (Ræstad 1928: 240) Hvor mange «sjøfinner» som var på Helgeland, er uklart.

4.4.5 Vurdering av kunnskapsstatus

Vi har lite kunnskap om innhold og utvikling i de rettslige betingelsene for den sedentære samiske bosettingen. Som det framgår av kapittel 2, har vi begrensede kunnskaper om sedentær samisk bosetting både på indre og ytre Helgeland. Hvilke rettslige betingelser som gjaldt for sjøsamere og samiske gårdbrukere, er ikke beskrevet i litteraturen, bortsett fra det som framgår av skatteregnskappene.

4.5 Reindriftnomadismen

4.5.1 Internrettslige forhold (sijte)

Den samiske sijten på Helgeland er også lite omtalt i litteraturen – det gjelder både fortid og nåtid. Igjen må vi støtte oss til Knut Bergsland og Ørnulf Vorren:

Ørnulf Vorren benytter i sin beskrivelse fra Helgeland fra første halvdel av 1900-tallet begrepet «driftsgruppe», som omfattet flere hushold. Så vidt en kan se, brukes ikke begrepet sijte i hans framstilling, men han benytter følgende tredeling: hushold – driftsgruppe – reinbeitedistrikt. Det må imidlertid legges til at Vorrens målsetting ikke var å beskrive internrettslige forhold, men selve bruken av beiteområdene. (Vorren: 1986: 36)

Knut Bergsland skriver at dokumenter fra slutten av 1500 framover til 1700-tallet viser at en samisk skattemann, «skattlapp», representerte et «selskap» eller en sijte i sørsamisk mening, som ifølge Bergsland er forskjellig fra en nordsamisk sijte. (Bergsland 1994: 186) De sørsamiske *sijth*, kjent i detalj fra 1700-tallet, hadde karakter av storfamilier og bestod av tre–fem familier (hushold) med til sammen om lag 20 personer. Hver sijte hadde sitt bestemte område, med bestemte grenser mot naboene. I eldre tider da reinflokkene var meget små, kunne en gruppe holde seg innenfor sitt eget område hele året, men i alle fall fra første halvdel av 1700-tallet forekom det vinterflyttinger fra eget område til naboer. (Bergsland 1988: 276)

Så vidt vites, er det ingen andre forskere som har gitt noen nærmere beskrivelse av de internrettslige forholdene blant samene på Helgeland.

4.5.2 Allmenningsrettslige forhold

De allmenningsrettslige forholdene på Helgeland er relativt kompliserte, og de er omtalt i flere arti-

kler og utredninger, den seneste omtalen finnes i *Samenes historie fram til 1750*, utgitt i 2004, som for øvrig gir en god oversikt over den prosessen som foregikk fra 1666 til 1750. Som tidligere nevnt solgte den dansk-norske kongen krongodset i Nord-Norge til Joachim Irgens i 1666. Spørsmålet er: Ble også fjell- og skogområdene og annen umatrikulert grunn på Indre Helgeland solgt til Irgens, eller var disse utmarksområdene krongods også etter 1666? Forskere som har gransket dette spørsmålet, er uenige, og Lars Ivar Hansen har laget følgende oppstilling over hvordan noen rettshistorikere har besvart følgende spørsmål: (Hansen 1987: 7)

Ble også allmenningen solgt til Joachim Irgens ved kongeskjøtet av 12.01.1666?

JA:	NEI:
Absalon Taranger 1892	O. Olafsen 1916 (1950)
Gunnar Tank 1928	Arnold Ræstad 1928
Axel Coldevin 1943	Uttalelse fra Riksarkivet 1958

En viktig grunn til at det stilles spørsmålstegn ved om allmenningen fulgte med salget i 1666 eller ikke, er at Kongen solgte allmenningene i Rana og Vefsn til proprietær Petter Dass ved skjøte av 3. mars 1750 (bilag 2 a til Lappekommissionen av 1892). Kan dette tolkes slik at kongen solgte utmarksområdene på indre Helgeland to ganger – først til Irgens og så til Petter Dass d.y. – eller var disse områdene ikke med i krongodssalget i 1666? Lars Ivar Hansen har påpekt at fogden i hele perioden fra 1705 til 1750 fortsatte den vanlige praksisen med å bygge ut rydningsplasser i allmenningene i Rana og Vefsn, og de nye gårdsbrukene ble regnet som kronens eiendom. Fogden oppfattet altså disse allmenningene som krongods inntil 1750. Amtmann Ove Schelderup var av den motsatte oppfatningen, og i 1725 skrev han i et brev at Kongen ikke hadde holdt tilbake gårder eller allmenning i det opprinnelige skjøtet fra 1666. (Hansen og Olsen 2004: 310–311)

Her finnes det altså to tolkningsmuligheter:

- Vefsn-allmenningen var krongods inntil 1750 da Petter Dass d.y. fikk kongelig skjøte på allmenningene i Vefsn og Rana.
- Vefsn-allmenningen var privat eiendom allerede fra 1666.

Følgende var eiere av Vefsn-allmenningen fra 1750 til 1900 (Jacobsen 2001:24-25):

1750–1761:	Petter Dass jr.
1761–1781:	Isach J. Coldevin
1781:	Søren Dass Brodtkorp og Peter Chr. Bech
1781–1791:	Peter Chr. Bech
1792–1800:	Johan Chr. Brodtkorp
1800–1804:	Andreas Chr. Bech
1804–1807:	Gertrud Kjerstine Bech (enke etter A.Chr.Bech)
1807–1832:	Alexander Holst
1832–1865:	Fredrik Holst
1865–1900:	William Frost, Joseph Rodney Crosskey med flere, senere kalt The North of Europe Land & Mining Co Ltd. («Engelskbruket»)
1900:	Staten kjøpte Engelskbrukets eiendommer

Også *Rana-allmenningen* med rydninger ble solgt til Isach Jørgen Coldevin i 1761, og den ble i Coldevin-familiens eie til 1888. Da ble «Nord-Ranen» allmenning (Mo tinglag) med tilhørende gårder solgt til staten, som også kjøpte «Sør-Ranen» allmenning (Hemnes tinglag) i 1895.

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms har i et par dommer nevnt problematikken omkring Helgelandsallmenningene. I dom av 21. april 1993 som gjaldt grensefastsettelse mellom staten og tolv private eiendommer i Meløy og Rødøy kommuner, sier kommisjonen at den ikke kan se at det i den aktuelle situasjonen var

nødvendig å ta stilling til om hele tvisteområdet ble overført ved Irgensskjøtet eller om noe ble liggende igjen som Kongens eiendom. ... For øvrig er kommisjonen enig i statens forståelse av Irgensskjøtet fra 1666. (Utmarkskommisjonen 1993: 30)

I dom av 1. juli 1997 sier kommisjonen at den er oppmerksom på de ulike tolkninger av eiendomsforholdet, men

finner det ikke nødvendig å gå nærmere inn på denne striden, herunder de forskjellige tolkninger som har vært lansert av skjøtet av 1666 til Irgens, og av skjøtet av 1750 til Dass. Dass og hans rettsetterfølgere – herunder også staten – har i tiden etter konsekvent opptrådt som eiere med grunnlag i skjøtet av 1750, og de er i alle sammenhenger blitt ansett som eiere av de allmenningsstrekningene som feltet omfatter, nemlig Nord-Rana allmenning. (Utmarkskommisjonen 1997: 5)

Uten «å gå nærmere inn på denne striden» konkluderer altså Utmarkskommisjonen med at staten har eiendomsrett til allmenningen. (Dette drøftes i Ranautredningen i denne NOU)

I tilknytning til beiterettigheter for gårder i Nord-Rana allmenning uttaler kommisjonen:

Det dreier seg her om bygselgårder som for de flestes vedkommende ble ryddet før statens salg til Dass i 1750. Disse rydningene må ansees som opptatt i statens allmenning selv om det den gang var uenighet om disse strekningene allerede ved salget til Irgens i 1666, kom i privat eie. Utmarkskommisjonen mener at fjellstrekningene som inngikk i skjøtet til Dass, hadde i behold sin karakter av statsallmenning. (Utmarkskommisjonen 1997: 38)

Utmarkskommisjonen gir dermed staten medhold i at Helgelandsallmenningene var å betrakte som statens allmenninger inntil 1750. Utmarkskommisjonen inntar dette standpunktet uten å gå inn på de forskjellige tolkningene som har vært lansert av Irgensskjøtet.

Hvordan samene oppfattet rettighetsforholdene, vet vi lite om (se pkt. 4.5.5). Som Knut Robberstad har beskrevet, var det i eldre norsk rettsforestilling ikke noe til hinder for at flere kunne ansees som eiere av samme eiendom på funksjonelt grunnlag, for eksempel ved at én eide skogen og en annen eide beitet. (Robberstad, 1963: 162–166) Lars Ivar Hansen drøfter det samme forholdet og nevner at da kongemakten i middelalderen tiltok seg eiendomsretten til rydninger i allmenningene, pretenderte den i første omgang ikke å «eie» allmenningene eller frata bygdelagene deres rett til å bruke utmarksressursene i allmenningene. Kongen og de bruksberettigede i bygdelagene kunne altså «eie» hver sin rett i allmenningen. (Hansen og Olsen 2004: 311) På denne bakgrunnen kan man stille spørsmålet: Kan det tenkes at samene «eide» en bruksrett i kongens Helgelandsallmenning før den eventuelt ble solgt i 1666? Eller, hvis allmenningen ikke fulgte med i salget, var det da slik at samene «eide» en bruksrett parallelt med kongens rett til å bygsle bort rydningsplasser for gårdsbruk fram til Petter Dass kjøpte allmenningen i 1750? Kan det tenkes at samene «eide» en bruksrett i allmenningen også etter at Petter Dass hadde kjøpt den? Hvor omfattende var i tilfelle denne bruksretten? I kongeskjøtet av 1750 for allmenningene i Vefsn og Rana blir samenes rettigheter avgrenset til områder som ikke kunne oppdyrkes:

... lapperne udj Almindingerne nyder til brugs De Pladser eller Strækninger, hvor Ingen Ryd-

ning kand skee, eller Boe-folk Sig nedsætte, Samt af Skouvene fornøden brændsel, ... (Pantebok 1 for Helgeland sorenskriveri, fol. 187b, J.nr.386/1950)

Arnold Ræstad har påpekt at denne setningen i 1750-skjøtet ikke er begrunnet i samenes gamle rettigheter, men i Irgensskjøtet fra 1666. (Ræstad 1928: 239) Poenget i denne sammenhengen er kun å antyde at *samenes* gamle rettigheter i allmenningen ikke er grundig nok utredet.

I tillegg til at eiendomsforholdene i Helgeland allmenningen er uklare, ble det på begynnelsen av 1700-tallet innkrevd bygselavgift av samene, en ordning som fortsatte til 1860-årene i Vefsn og til inn på 1900-tallet i Rana. Lappeskatt og bygsel kommer vi imidlertid tilbake til i pkt. 4.5.3 og 4.5.4.

4.5.3 Lappeskatt

En rekke forfattere har omtalt samer og skatt på Helgeland: Arnold Ræstad (1928), Knut Bergsland (1978, 1994), Lars Ivar Hansen (1987, 2004), Kjell Jacobsen (1975, 1994) og Anders Bendigtsen (1995). Bergsland gir en meget detaljert framstilling av skatteinnkrevningen i Lais Lappeby, knyttet opp mot svenske kilder. De øvrige forfatterne knytter framstillingen av «lappeskatt» opp mot «bygsel» (se neste punkt), men Ræstad har en egen presentasjon av lappeskatten på Helgeland fra middelalderen til slutten av det 17. århundret. (Ræstad 1928: 226–227). I det følgende blir det forsøkt å gi en kortfattet, samlet framstilling av det disse forfatterne har kommet fram til.

I kongeskjøtet av 12. januar 1666 står det uttrykkelig at Joachim Irgens skal ha rett til å kreve inn blant annet «Lappeschatt» fra de områdene eiendomsoverdragelsen gjelder. Ifølge Arnold Ræstad er ikke lappeskatten nevnt for Helgeland vedkommende i den jordeboka som ble satt opp i forbindelse med denne overdragelsen til Irgens, og det foreligger ingen opplysninger om hvordan lappeskatten ble innkrevd på Helgeland før slutten av 1600-tallet. (Ræstad, 1928: 227) Flere forskere anser «lappeskatten» for å ha vært en tradisjonell personskatt (jf. Hansen og Olsen 2004: 310).

Etter at Joachim Irgens døde i 1675, ble Helgelandsgodset etter hvert delt i to.

Hovedsakelig basert på Lars Ivar Hansens foredrag kan eiendomsforholdene på Helgeland på 1600- og 1700-tallet i korthet presenteres slik. (Hansen 1987: 9–11, Hansen og Olsen 2004: 308–311)

a) Angell-godset

Lorentz M. Angell (Trondheim) tok utlegg i størstedelen av Helgelandsgodset (fordi Irgens skyldte han penger). Angell overtok 487 gårder av Irgens-godset.

1731 Angells arvinger fikk hjemmel over godset som fri eiendom.

Petter Dass d.y. overtok størstedelen av «Angell-godset».

b) De Petersen-godset

1682 (ca) Joachim Irgens enke pantsatte en del av Helgelandsgodset tilden holsteinske baron Jakob de Petersen. Retten til å innkreve lappeskatten fulgte med i denne overdagelsen.

Jørgen Sverdrup forpaktet godset, deretter hans enke Margrete, og deres sønn, Peder Jakob Sverdrup.

1751 Johan Hvid kjøpte de Petersen-delen av Helgelandsgodset.

Ved kongeskjøte av 3. mars 1750 solgte staten allmenningene i Rana og Vefsn til proprietær Petter Dass. (Som nevnt i pkt. 4.5.2 kan dette tolkes slik at de ubebygde fjell- og skogområdene som samene i hovedsak disponerte, ikke var med i overdragelsen til Joachim Irgens i 1666.)

Som oversikten over Angell-godset viser, hadde Petter Dass kjøpt størstedelen av dette godset allerede i 1738, og eiendomssituasjonen på midten av 1700-tallet ble da slik:

1. Petter Dass eide mesteparten av Angell-delen av Helgelandsgodset og allmenningene i Vefsn og Rana, og hadde dermed rett til rydningsplassene.
2. Johan Hvid eide de Petersen-delen av Helgelandsgodset, samt retten til å innkreve Lappeskatt fra hele «Fogderiet».

Etter at Petter Dass døde, overtok familien Coldevin som eier av allmenningsretten. Familien Brodtkorp overtok lappeskattretten etter Johan Hvid. Det kan synes noe merkelig at «lappeskatten» for allmenningene ble innkrevd av andre enn allmenningens eier, men slik var forholdet helt til 1849 da allmenningseier Fredrik Holst også fikk skjøte på retten til å innkreve lappeskatt i Vefsn. (Lappekommissionen 1892: 17) I Rana fortsatte lappeskattretten og allmenningsretten å tilhøre to forskjellige eiere. I 1894, da Lappekommissionen arbeidet med Nordland, var det Esaias Hansen som innkrevde bygsel av samene i Rana. Hvordan denne ble innkrevd og diskusjoner med myndighetene angående innkrevningen i Rana er beskrevet av Bård A. Berg i en artikkel i *Åarjel-saemieh.* (Berg 1995: 127–136).

4.5.4 Bygsel

Irgens enke, fru Cornelia Bickers, pantsatte altså den ene delen av Helgelandsgodset *inklusive Lappeskatten over Helgelands Fogderi* til baron de Petersen. I perioden 1712 til 1751 ble «baron de Petersens gods» og lappeskattretten forpaktet bort til Jørgen Sverdrup, hans enke Margrete Sverdrup og deres sønn, Peder Jakob Sverdrup. (Lappekommissionen 1892: 119) For å illustrere forholdet tas det med et eksempel på bygselkontrakt. Den gjelder et område som strekte seg langs hele østsida av Røssvatnet, og den er datert 10. august 1741:

Paa min Kiære Moders Margrethe Sl. Sverdrups vegne, som den der er berettiget paa Hr. Baron de Petersens vegne til Lappe Skat og byxel i Helgelands Fogderi, byxler og fæster ieg hermed til Niels Siursen den fieldmark kaldet Rysvatnet Krutaaen, Artfield og Rysvatsholmen, som hans Fader Siur Larsen Nortman før han har beboet og brugt, og nu er fradøet. J Skatter er tilforn betalt 1 rdr.; Men som han nu ikke bruger det alleene ej heller har det gandske land, formedelst bygde-folk har sat sig der ned, skal han hereffter nyde afslag. (Qvigstad og Wiklund, 1929: 84)

Her står det at de Petersen er berettiget til å kreve inn lappeskatt og bygsel, men ettersom hjemmelen for skatteinnkrevingen ligger i Irgens-skjøtet, og bygsel ikke nevnes i dette skjøtet, er det uklart hvordan bygselavgiften i betydningen landleie kommer inn. Ifølge Knut Bergsland svarte lappeskatten fra gammelt av til bøndernes leiding, som var en eiendomsskatt. Den var på ingen måte noen landskyld, som var leilendingens avgift til jordeieren. (Bergsland, 1975: 165)

I 1751 ble godset og lappeskatten overtatt av kjøpmann Johan Hvid som fikk Relutions-skjøte på dette i 1761. Etter Johan Hvids død overtok hans enke, Maren Pedersdatter Greger, og svigersønnen, sorenskriver Niels Gierdbrandt Brodtkorb, godset med de rettighetene som var beskrevet i skjøtet fra 1761. Dermed ble retten til å innkreve lappeskatt overført til familien Brodtkorb, som etter om lag 90 år solgte den videre i 1849 til daværende allmenningseier Fredrik Holst. (Lappekommissionen 1892: 17)

Det noe merkverdige i denne sammenhengen er at salgsobjektet i henhold til skjøtet var *fjellstrækninger* i Vefsn og altså ikke *lappeskattretten*. Selve allmenningen hadde tilhørt Fredrik Holst siden 1832, så Lappekommissionen konkluderer med at dette skjøtet av 1849 egentlig gjaldt retten til å innkreve lappeskatt. Kjell Jacobsen mener at det er høyst uklart hva det var Brodtkorb egentlig solgte

til Holst i 1849, men salgsgjenstanden ble beskrevet som et geografisk område, nemlig «de Fjælds-trækninger, der have været afbenyttede og beboede af Fjeldlapper...». Også Jacobsen nevner den teorien at det var retten til å innkreve den gamle finneskatten som ble solgt:

I panteregistret er det anført at dette var en umatrikulert størrelse og at Brodtkorb ikke hadde lagt fram noen hjemmel. En kan ikke se at det foreligger noen beskrivelse av hvilke områder hver av dem eide før 1849.

Ifølge Kjell Jacobsen utstedte imidlertid både Brodtkorb og Holst bygselsedler på store områder i Majavass-traktene i 1820-årene, både vestover mot Bindalen og østover til riksgrensen. (Jacobsen 1975: 29, fotnote) Dette uklare forholdet mellom lappeskatteier og allmenningseier kommenterer Lappekommissionen slik:

Dette Forhold er imidlertid fordunklet derved, at Indtægterne af den, disse Strækninger paa-hæftede, Lappebrug, ikke tilfaldt Almennings-eieren, men Lappeskateieren, der endog gennem Bygsel bortfæstede Fjeldstrækningerne til Lapper. Derved fik det Utseende af, at det var Lappeskateieren som eiede «Lappemarken», og omkring 1850 var denne Opfatning af Forholdet sikkerlig den herskende i Nordland. (Lappekommissionen, side 17–18)

Som nevnt i pkt. 4.5.2, solgte Fredrik Holst Vefsn-allmenningen til The North of Europe Land & Mining Co. («Engelskbruket») i 1865. Da Holst solgte allmenningen, gikk også bygselsystemet i oppløsning. (Jacobsen 1975: 42) I 1900 kjøpte staten de såkalte Vefsnrydninger av «Engelskbruket». (St.prp. nr.34, 1899/1900)

Også i Rana og Hemnes benyttet proprietæren den ordningen å forpakte bort inntektene fra samene. Her tas med et eksempel fra en artikkel av Anders Bendigtsen. Han viser til en innberetning til Nordlands amt fra fogden i Helgeland datert 3.4.1850 der det bl.a. står at

Proprietær Brodtkorb af Tjøtø, som eier lapmarken saavel i Hemnes som Mo prestegjæld, har i aaret 1841 avdraget innkrævingen av græsleie for de lapper, saavel svenske som norske, der med sine reensdyr om sommeren benytter lapmarken eller fjeldene i nævnte prestegjæld, til Zacarias Gabrielsen Langfjeld... (Bendigtsen 1995: 138)

Her blir altså bygselavgiften betraktet som «græsleie», men Zacarias Gabrielsen Langfjeld blir også omtalt som «forpakter av lappeskattrettigheten i Ranen». I 1908 solgte innehaveren av lappe-

skattretten, Esaias Hansen, «indtægter av lapperne i Mo tinglag, Mo og Hemnes herreder» til Statens skogvesen. Det ble ansatt en «lappeskattoppkrever og oppsynsbetjent» med skogvokteren som nærmeste overordnede. I 1910 ble skogvokteren avløst av lappefogden. Lappeskattoppkreverens plikter var bl.a. å utferdige bygselkontrakter, kreve inn bygselavgift og den årlige skatten. Kontrakten skulle godkjennes av Landbruksdepartementet. Bygselordningen varte helt til 1966. På slutten av 1930-tallet ble det reist spørsmål ved om ikke bygslingene i Rana burde opphøre, men departementet ville ikke gå inn for opphevelse av ordningen fordi bygselforholdet

også er fastsatt i den norsk/svenske reinbeitekonvensjon og den bygsel som der er omhandlet betegner en prinsipiell innskrenkning i de svenske samers beiterett i angjeldende områder... For staten som grunneier har også bygselforholdet sin betydning da opphevelse vil ha tilfølge en utvidelse av lappenes rettigheter i disse strøk...

I et brev av 9.1.1951 anfører imidlertid departementet at bygslingen nå bør opphøre. På grunn av at bygselkontraktene ble utferdiget på bygslerens levetid, ble det ikke slutt på bygselforholdet før i 1966. (Bendigtsen 1995: 138–141)

Mens innkrevningen av bygselavgift i Vefsn-allmenningen ble avsluttet omkring 1865–1870, måtte reindriftssamene i Rana-allmenningen betale skatt eller bygsel i en periode på nærmere 70 år etter at reinbeitedistriktene var blitt opprettet i 1898.

4.5.5 Samenes rettsoppfatning

Otto Jebens hevder i sin doktorgradsavhandling om eiendomsretten til grunnen i indre Finnmark at staten fram til senere tid ikke har lagt vekt på sameenes oppfatning av eiendomsretten, og at statens oppfatning og praksis har utviklet seg uten noen som helst medvirkning fra samene. (Jebens 1999: 484–485) Selv om Jebens' avhandling gjelder indre Finnmark, kan hans juridiske resonnement angående statens rolle også ha relevans for de deler av indre Helgeland som samene langt på vei disponerte alene til begynnelsen av 1700-tallet. Også Lars Ivar Hansen har påpekt at sameenes rettigheter ofte har kommet til å bety rettigheter i forhold til et ikke-samisk rettssystem, altså det norske rettssystemet. (Hansen 1987: 1) Med andre ord: Samenes bruk av beiteområder, jaktområder og fiskevatn var (og er til dels fortsatt) regulert i to rettssystemer:

- Et eget *samisk* rettssystem som regulerte interne plikter og rettigheter i egen sipte og mellom sijtene.
- Et *ikke-samisk* rettssystem der kongen (staten) og proprietærene (grunneierne) var viktige premissleverandører.

Hvordan den samiske nomadebefolkningen på Helgeland oppfattet begreper som bruksrett, eiendomsrett, lappeskatt og bygsel osv. i eldre tid har vi knapt noen kunnskap om. Det finnes imidlertid svensk litteratur som kan gi en viss innsikt i hvordan samene i Sverige oppfattet det landskapet de benyttet. K.B. Wiklund beskriver i en artikkel fra 1911 oppdelingen av svenske samebyer i ulike «land», og knytter dette til en mulig eldre samisk eiendomsrett:

Redan i de äldsta tingsprotokollen från Lappmarken (midten af 1600-talet) finner man lappbyarnas traditionella område uppdeladt i ett antal «land» med traditionella gränser, till hvilka land de olika familjerna ha nyttjanderätt eller, åtminstone hvad fiskevattnen i vissa trakter beträffar, eganderätt. (Sitert hos Drake 1918: 227.)

Andre kilder sier noe om hvordan samer i Norge og Sverige betraktet *hverandres* beiteland, og hvilke vilkår som gjaldt for utnyttelse av beitelandet hos hverandre. Fra gammelt av var det mye kontakt mellom samene som benyttet de områdene som i dag tilsvarer Helgeland/Børgesfjell/Västerbotten. (Dette framgår bl.a. av Kjell Åke Lundströms studier av kirkebøkene. Ikke publisert.) I sin beretning fra en reise gjennom Lappland 1706–07 skriver Povel Resen at samene på svensk side dro over på norsk side med reinflokkene om sommeren. Samene i Piteå Lappmark dro over til «adskillige Fjorder i Salten og Helgeland». (Qvigstad og Wiklund 1907: 301) Prosten i Helgeland, Anders Dass, skriver i en embetserklæring fra 1716 at de norske samene oppholdt seg i Sverige fra september/oktober til april/mai:

Lapperne i Nordlandene reiser her ifra Norrig i September eller October Maanet over til Sverrig; derfra komme de hidover igjen udi April eller Maj Maaned, og bliver saa her Vaaren, all Sommeren og du paa Hösten till i September eller October Maaned, da de farer over igjen til Sverrig. (Qvigstad og Johnsen 1912: 80)

På midten av 1700-tallet var situasjonen den at de fleste «fjeldlapper» som om sommeren oppholdt seg i Vefsn, var i Åsele og Ume lappmark om vinteren. De av disse samene som ble regnet som «ensidig» norske,

betalte skogleie til den svenske lap, paa hvis land de sat om vinteren, dessuten godvillig en liten gave til lagmanden (herradshövdingen) og presten... formodentlig fordi de under sit ophold i Sverige om vinteren søkte kirke og ting. (Qvigstad og Johnsen 1912: 80)

Som sitatet viser, betalte de norske samene «skogleie» til de svenske samene når de benyttet deres områder til vinterbeite. Spørsmålet er: Betalte de svenske samene tilsvarende leie til de norske samene for sommerbeiteland på norsk side av grensen? Det er kjent fra Fredrik Holsts jordebok at bygsellappene kunne leie ut beiteland til andre samer, men hvordan fungerte dette i forhold til de svenske samene? Av nyere forskning nevnes i denne sammenheng Nils-Johan Päiviö sin studie av lappskatteländenes rettslige utvikling i Sverige. Päiviö har studert rettsprotokoller fra 1740-årene bl.a. fra lappbyen Wapsten (som i dag deler grense med Hattfjelldal fra Joesjö til Skalmodal). På bakgrunn av disse rettsprotokollene trekker Päiviö følgende konklusjon:

Man kan konstatera att samernas relation till sina egna marker inte har skilt sig från de grundläggande kriterierna i den svenska jordägarätten som rådde i riket i övrigt. En logisk konsekvent benämning av samernas rätt måste utifrån detta bli äganderätt. (Päiviö, 2001: 94)

Dersom det var slik at svenske samer betraktet seg som «eiere» av sine reinbeiteområder, er det da grunn til å tro at samene på norsk side av en ikke fastlagt riksgrense hadde en helt annen rettsoppfatning? Disse områdene var ikke bare beiteland for rein, men deler av dette landskapet hadde en religiøs betydning i tillegg til at forfedrene var gravlagt her. Med andre ord: Er det rimelig å anta at samer som oppholdt seg i Åsele og Ume lappmark om vinteren, endret sitt syn på landskapet når de om sommeren oppholdt seg i fjell- og skogområdene i Vefsn? Riktignok ble noen av disse betraktet som «ensidig norske», noe som innebar at de betalte «skogleie» til den svenske «skattelappen» ved bruk av svenske vinterbeiteområder. Man var altså av den formening at noen samer hadde en sterkere rett til beitelandet enn andre samer. Men hvis det blant de svenske samene fantes en oppfatning i retning av eiendomsrett til egne områder eller en eiendomsrett på funksjonelt grunnlag til fiske- og beiterett, er det da urimelig å anta at en tilsvarende oppfatning kunne eksistere også blant de «ensidig norske» samene når det gjaldt deres forhold til beiteområdene på norsk side av grensen?

4.5.6 Lappekodisillen

Som nevnt tidligere i denne framstillingen, har samene så langt tilbake vi kjenner til, benyttet områdene på begge sider av dagens riksgrense. Da grensen ble fastlagt i 1751, ble samene fratatt muligheten til å ha skatteland/bygselland på begge sider av riksgrensen, og de måtte velge statsborgerskap. Lappekodisillen, som var et tillegg til grensetraktaten, garanterte at samene også etter at grensen var fastsatt, skulle få flytte med reinen over riksgrensen slik de hadde gjort etter gammel sedvane. (Lappekodisillen § 10)

Det finnes mye litteratur om Lappekodisillen, men lite er relatert til Helgeland, bortsett fra at kodisillens «Bøxel-Land» knyttes til Helgeland. En av de få beskrivelsene med lokal vinkling er Per Karstensens artikkel i *Årbok for Rana*, der han beskriver grensereguleringen i 1751 i forhold til fjellområdene i Rana. Den gir en grei oversikt over grensereguleringens bakgrunn og Schnitlers avhør på Selfors i august 1742, samt et kort resymé av Lappekodisillens hovedprinsipp. Det framgår av Karstensens artikkel at samene hadde en sentral rolle som vitner, både i samband med Schnitlers grenseeksaminasjoner i 1742 og i forbindelse med fastsettelsen av grensen ved Nasafjellet på 1630-tallet da svenskene startet gruvedrift etter sølv her. Ifølge Karstensens framstilling hadde «nordmennene utstedt bygsler til samene» så langt øst at konklusjonen på Schnitlers eksaminasjon på Selfors ble at riksgrensen burde gått to–tre mil øst for Tärnaby og derfra nordover til Ammerfjellet som neste grensefjell. (Karstensen 2001: 10–17, 21)

Ellers kan man finne spredte opplysninger som kan knyttes til Lappekodisillen, for eksempel de følgene den fikk for skattelappene: Ifølge en oversikt fra 1739 var det da 36 skattelapper i Vefsn. 19 betalte skatt både til Norge og Sverige. (Qvigstad og Johnsen 1912: 81) I Lappekodisillen ble det krevd at samene skulle velge nasjonalitet (§ 4). Den 3. august 1761 foregikk valget for Vefsn sitt vedkommende, og av de 18 «fælles lappefamilier» valgte tre å forbli norske, mens de øvrige hadde det meste av sitt land i Sverige og derfor ble svenske undersåtter. (Qvigstad og Johnsen 1912: 108)

Jens Edvin A. Skoghøy har drøftet begrepet «Skatte-eller Bøxel-Land» i Lappekodisillens § 2. Her heter det at «Ingen Lap maa herefter eye Skatteland eller Bøxel-Land udi meere end Eet Rige,...». Skoghøy kommenterer dette slik:

I Sverige ble «Skatte-Land» den gang brukt om grunn som var undergitt privat eiendomsrett, mens uttrykket «bygsel» i Norge ble brukt om jordleie.

Det at uttrykket «Bøxel-Land» blir brukt sammen med uttrykket «Skatte-Land» og i kombinasjon med verbet «eye», taler for at det med «Bøxel-Land» ikke bare kan siktes til bygset grunn i snever forstand....

Etter min oppfatning vil det være best i samsvar med det som må være begrunnelsen for bestemmelsen, å tolke bestemmelsen om oppgivelse av «Skatte- og Bøxel-Land» i den annen stat slik at det med dette siktes til *eiendoms- eller forpaktningssrett* til grunn i den annen stat. (Uthevet her.)

Skoghøy utleder dette slik at kodusillen forutsetter at samene både kunne ha eiendoms- og bruksrett til fast eiendom. (Skoghøy 1998: 31–32) Otto Jebens er imidlertid ikke enig i at formuleringen «eye» «Skatte eller Bøxel-Land» kan tillegges særlig vekt. Han viser til at det i flere andre paragrafer brukes verbet «have» tilknyttet skatteland, og mener at det ikke er grunnlag for å trekke bestemte rettslige konsekvenser av uttrykkene «eye» eller «have» i forbindelse med skatteland. (Jebens 1999: 91)

For øvrig er ikke Lappekodisillens følger for samene i grensetraktene fra Trøndelagsgrensen til Saltfjellet (Rana kommunes nordgrense) nærmere analysert i større forskningsarbeid, bortsett fra de utledningene som Jens Edvin A. Skoghøy og Otto Jebens har gjort når det gjelder forholdet mellom «Bøxel-Land» og begrepet «eye» i Lappekodisillens § 2. Dette er naturligvis av interesse for Helgelands bygselområder. (Se pkt. 4.5.4.)

Det finnes flere publiserte analyser av Lappekodisillen på generelt grunnlag. Her nevnes noen:

- *Lappekodisillen – Den første nordiske samekonvensjon?* (Pedersen 1998)
- Jebens: *Om Lappekodisillen av 1751*. (Jebens 1999: 89–96)
- Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen: *Samenes historie fram til 1750*. Side 275–280 (om Lappekodisillen)
- NOU 1984: 18 *Om samenes rettsstilling*. Side 166–192 (om Lappekodisillen)

Kirsti Strøm Bull nevner Lappekodisillen i flere sammenhenger i *Studier i reindriftsrett* (1997). Det finnes altså en rekke grundige beskrivelser av Lappekodisillen på generelt grunnlag, men lite med lokal tilknytning til Helgeland.

4.5.7 Utvikling av lovgivning og norske- svenske avtaler

a) Lovgivning

Utvikling av reindriftslovgivningen fra Fælleslappeloven av 1883 til i dag er et tema som er

behandlet av flere forskere. I boka *Studier i reindriftsrett* gir Kirsti Strøm Bull en oversikt over Fælleslappeloven av 1883, reindriftsloven av 1933, reindriftsloven av 1978 samt rettspraksis (Strøm Bull 1997: 35–48) (jf. pkt. 4.5.8). Også i kapitlet «Retts-historie 1852–1960» i boka *Reindriften i Finnmark* gir Strøm Bull en detaljert oversikt over forarbeidene for 1883-loven fra det første komitéutkastet i 1843 til reindriftsloven av 1933 med forarbeider. (Strøm Bull, Oskal, Sara 2001: 65–108, 226–241) Dette gir god innsikt i de politiske føringene som lå bak disse lovgivningsprosessene, men avhandlingen er geografisk konsentrert om Finnmark.

En kan ikke se at selve lovgivningsprosessen fra 1883 og fram til i dag er beskrevet spesifikt for Helgelands vedkommende. Bård A. Berg har omtalt myndighetenes behandling av konflikten mellom samer og bønder i Nordland, Trøndelagsfylkene og det søndenfjeldske på 1880- og 1890-tallet i sin hovedfagsoppgave. Her beskrives interessekonflikten mellom jordbruk og reindrift i siste halvdel av 1800-tallet, lappekommisjonene, inndelingen i reinbeitedistrikt samt myndighetenes lovregulering av forholdet mellom jordbruk og reindrift. Forslaget til reinbeitedistrikt ble behandlet i kommunene, og Berg har beskrevet behandlingen i Hattfjelldal og nevner i få ord at lensmannen i Vefsn var mot distriktsinndeling «ettersom reindriften i den senere tid ikke har ført til noen klager eller konflikter». (Berg 1990: 101)

a) Norsksvenske avtaler

En kortfattet gjennomgang av norsksvenske avtaler angående reindrift finnes i innstillingen fra Norsk-Svensk Reinbeitekomisjon av 1997. Den omhandler følgende lover og avtaler:

- Lappekodisillen av 1751
- Fælleslappeloven av 1883
- Karlstadkonvensjonen av 1905
- Konvensjonen av 1913
- Konvensjonen av 1919
- Konvensjonen av 1949
- Konvensjonen av 1972
- Revisjonen av 1984 (gjelder ikke Helgeland)

Ettersom framstillingen av disse konvensjonene er generell og ikke gir spesifikk informasjon om Helgeland, har det liten hensikt å gå nærmere inn på disse konvensjonene, men noen hovedpunkt nevnes.

Som allerede omtalt var bakgrunnen for Lappekodisillen at samene skulle få flytte høst og vår med reinflokkene over riksgrensen slik de hadde gjort etter gammel sedvane. Fælleslappeloven av 1883 førte til at svenske samers beiterett i Norge

ble begrenset til mai–september og norske samers beiterett i Sverige begrenset til årets øvrige måneder. Begrensningene gjaldt bare i områder det jordbruk og reindrift konkurrerte om beitet. Under Karlstadforhandlingene i 1905 ble man enige om å forlenge bestemmelsene i Fælleslappeloven med 10 år til man fikk utarbeidet en ny konvensjon. Den kom i 1913. I 1919 kom en ny konvensjon som trådte i kraft i 1923. Denne konvensjonen begrenset svenske samers reindrift i Norge. De norske samene kunne benytte beiteområder i Sverige uten klare geografiske avgrensninger. I 1949 ble det undertegnet en ny reinbeitekonvensjon som ikke førte til store endringer i forhold til 1919-konvensjonen. 1972-konvensjon medførte derimot en markant reduksjon av sommerbeiteområdene for svenske samer i Norge. (Innstilling fra reinbeitekommissjonen av 1997: 43–47) På Helgeland hadde svenske samebyer etter 1972 rett til sommerbeiteland på nærmere avgrensede områder i reinbeitedistriktene Byrkjæ (Børgefjell), Ildgruben og Saltfjell. Denne konvensjonen trådte ut av kraft 01.05.2005.

Jon Gauslaa har gitt en nærmere gjennomgåelse av så vel hovedtrekkene i reindriftsloven av 1972 som reinbeitekonvensjonen av 1972. Denne finnes i *Reindriftsretten*, dok. 132: 48–55.

Reinbeitekonvensjonen av 1997 foreslår et nesten sammenhengende belte av konvensjonsområder og grensebeiteområder på norsk side fra Trøndelagsgrensen og nordover til Balvatn reinbeitedistrikt. En nærmere beskrivelse av forslagene for Helgeland som region finnes i innstillingen på side 179.

Når en ser bort fra offentlige kommisjonsinnstillinger, finnes et par artikler som setter reinbeitekonvensjonene i direkte sammenheng med forhold på Helgeland. Ansgar Kosmo har i en artikkel gitt en oversiktlig framstilling av konvensjonsområdene, hensikten med dem og problemer tilknyttet grensestengningen i deler av det sørsamiske området. Artikkelen er kortfattet og gjelder hele det sørsamiske grenseområdet, og den gir en viss innsikt i hvordan dette har fungert på Helgeland. I artikkelen «Lappeskatt og bygsel på Helgeland» nevner Anders Bendigtsen reinbeitekonvensjonen av 1919, og slår fast at i Rana og Hemnes fulgte konvensjonsgrensene for de «svenske» distriktene stort sett grensene for de områdene som svenske samer allerede fra før hadde bygsel på. I konvensjonen ble det fastsatt hvilke områder det fortsatt skulle utferdiges bygselkontrakter på. Det gjaldt til sammen ni områder i Rana og Hemnes. Ifølge Bendigtsen var dette de eneste områdene hvor

svenske samer fremdeles betalte noen form for avgift. I konvensjonen ble det dessuten tatt forbehold om at den norske innehaveren av bygselen på området Grunnvatnet fortsatt skulle ta imot svenske «inderster» på sitt område så langt beitekapasiteten rakk. Det ble ikke satt inn noen begrensninger på antall norske rein (sør for Rombaken) som kunne vinterbeite i Sverige, og Bendigtsen legger til:

I forhold til det antall svenske rein som ble sommerbeitet i Norge gjennom årene, ble norsk vinterbeiting i Sverige likevel ubetydelig. Dette hadde flere årsaker, bl.a. var norsk reindrift etterhvert blitt fortrenget av svensk reindrift.

På Helgeland var således reinantallet gått sterkt tilbake, særlig i en periode under siste halvdel av 1800-tallet. (Bendigtsen 1995: 140)

Som eksempel på reinantall nevner Bendigtsen at det ifølge Lappekommissionen av 1892 bare var 360 rein i Rana og Hemnes i 1892, mens det samme år var 12.000 svenske rein på sommerbeite i dette området.

4.5.8 Lokale rettsopfatninger

Det finnes ingen publiserte studier over lokale samiske rettsopfatninger på Helgeland.

En gjennomgang av bl.a. rettsprotokoller vil kunne gi et visst innblikk i så vel samiske som andre oppfatninger av reindriftsrett i dette området, men en slik studie finnes ikke, bortsett fra at Kirsti Strøm Bull i boka *Studier i reindriftsrett* nevner Marsfjelldommen (1955), som gjaldt reindrifts-samenes rett til å sette opp gammer og til å fiske på privat grunn i området i Veste Rækarvann og i Namsflyene like sør for grensen mot Nord-Trøndelag. Saken endte i Høyesterett, men Marsfjell tapte. I domspremissene viser Høyesterett til «lappeloven av 1883 og reindriftsloven av 1933» og hevder at det ikke er «tvilsomt at lovgivningen i flere henseender begrenset samenes rett i forhold til den bruk de fra gammel tid hadde utøvet».

4.5.9 Vurdering av kunnskapsstatus

Vi har begrensete kunnskaper om den sørsamiske sijden på Helgeland, både før og etter 1600-tallet. Det samme gjelder sørsamenes egen rettsopfatning og andre lokale rettsopfatninger. Det er derimot skrevet relativt mye om allmenningene, lappeskatten og bygselsystemet, men her er forskerne ikke enige om hvordan kildene skal tolkes. Det gjelder særlig hvorvidt allmenningene var med i kunngjøringen av 1666 eller ikke.

Såvidt en kan se, er det egentlig ikke forsket på de norsksvenske konvensjonsavtalenes innvirkning på reindriften på Helgeland, bortsett fra at dette nevnes i oversiktsartikler. Det samme gjelder langt på vei Lappekodisillen.

Selv om skatt og bygsel trolig er blant de sørsamiske emnene som er mest omtalt, er det fortsatt mye vi ikke vet om rettighetene som knyttet seg til lappeskatten og bygselavgiften. Vi vet heller ikke hvorfor samene aksepterte denne typen krav og kostnader.

Litteraturen varierer fra oversiktsartikler til meget detaljerte utredninger. Et eksempel på sistnevnte er Bergslands beskrivelse av «Lais Lappebyen», som inneholder svært mange detaljopplysninger og kan være et godt utgangspunkt for en

nærmere studie av skattesamer på Helgeland på 1500- og 1600-tallet. Arnold Ræstads artikkel er også relativt detaljert. For øvrig har mye av litteraturen med lokal tilknytning mer karakter av oversiktsartikler.

Som nevnt tidligere er forskerne uenige om hvordan noe av kildematerialet skal tolkes, og det kan i seg selv gi grunnlag for ytterligere forskning. I noen av årbokartiklene kunne man ha ønsket noe mer detaljerte kildehenvisninger som ville ha gjort det enklere å finne originalkildene. Når dette er sagt, er det ganske klart at det fortsatt gjenstår en god del forskning før man kan si at man har oversikt over det rettshistoriske feltet tilknyttet sørsamenes bruk av Helgeland.

Kapittel 5

Oppsummering

5.1 Vurdering av forskningsstatus

5.1.1 Befolkningshistorie

a) Før 1500

Den forskningen som er utført når det gjelder demografisk utvikling og bosettingsmønster for samene på Helgeland i tidsperioden før 1500, gir ikke noe klart bilde verken av befolkningsgruppens størrelse eller bosettingsmønster. Det kjente kildematerialet er begrenset til få sikre skriftlige kilder på norsk side av grensen og et ganske omfattende arkeologisk materiale som det knytter seg usikkerhet til når det gjelder etnisitet. En del fornminner er ikke undersøkt med tanke på tidlig samisk bosetting (Gaustads Rana-prosjekt). Dessuten er det gjort registrering av fangstanlegg i Grane, men forskerne er uenige om hvorvidt dette kan knyttes til etnisitet. Artikler i bygdebøkene kan tyde på at en del arkeologisk materiale på Helgeland ennå ikke er registrert og analysert av kompetent forskningsinstans. Det er altså ikke utført noen systematisk registrering av samiske kulturminner som gjør det mulig å foreta en samlet vurdering av fornminnene på Helgeland i relasjon til etnisitet. Lars Stenvik mener at samenes ressursutnyttelse i eldre tid har vært knyttet til fjellområdene, men han ser ikke bort fra at samene også har trukket ned mot kysten for å utnytte ressursene i sjøen.

Det skriftlige kildematerialet angående samene på Helgeland før 1500-tallet er meget spartansk, vel egentlig ikke-eksisterende i perioden før år 800. Heller ikke fra middelalderen er det publisert forskningsarbeid som kan gi et entydig bilde av demografisk utvikling og bosettingsmønster for den samiske befolkningen i dette området.

I og med Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsens bok fra 2004 om samene før 1750, har vi fått en oversikt over relasjonen mellom samer og norrøn befolkning i jernalder og tidlig middelalder, der også Helgeland blir omtalt.

b) 1550–1700

Knut Bergslands beskrivelse av Lais Lappebyen inneholder svært mange detaljopplysninger,

men den omhandler i relativt liten grad samene på Helgeland. Årsaken er naturligvis at det svenske kildematerialet om samene er langt mer omfattende enn det norske fra denne perioden. I *Samenes historie språklig belyst* gjennomgår Knut Bergsland hele det sørsamiske området ut fra en språklig vinkel der det legges vekt på stedsnavn og lånord, supplert med skriftlige kilder. Dette gir samlet sett en meget grundig framstilling.

Bygdebokforfatterne Reidar Svare og Kjell Jacobsen har i bygdebøkene for Vefsn gitt en pålitelig og nøyaktig framstilling av gårdshistorien i Vefsn, som i denne tidsperioden også omfattet Grane og Hattfjelldal. Bergsland refererer i stor grad til Svare og Jacobsen i sin framstilling av eldre gårdsbosetting i dette området. I Jacobsens bygdebøker fra Grane og Hattfjelldal blir også samenes bruk av de enkelte gårdene trukket inn. Dette gjelder hele perioden opp mot vår tid.

Det finnes dessuten flere informative oversiktsartikler fra denne perioden i *Helgeland Historie*, bind 2.

Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsens bok *Samenes historie fram til 1750* gir en god oversikt over hele det samiske området både når det gjelder økonomi, kolonisering, handel, skatt og rettigheter. Også hovedlinjene i bygselordningen og salget av allmenningene på Helgeland blir beskrevet.

c) 1700- og 1800-tallet

Vår kjennskap til samenes bruk og bosetting på 1700- og 1800-tallet er bedre enn for hundreårene tidligere: Den mest nærliggende forklaringen på det er et mer omfattende kildetilfang – særlig gjelder dette 1800-tallet. Det er likevel ikke publisert større studier som gjelder samenes befolkningshistorie på Helgeland i denne perioden. Amund Helland skriver om samene i sitt oversiktsverk om *Nordlands amt*, utgitt i 1908, og refererer bl.a. noen kilder som forteller om antall samer i Rana og Vefsn på 1700- og 1800-tallet. I Kjell Jacobsens bygdebøker finner vi opplysninger om gårder som har vært i samisk eie. Leif Elsvatn har skrevet om samer som ble bønder og skogsarbeidere, og i bygdebok for Lurøy gis det en beskrivelse av samisk bosetting ved kysten. Men samlet

sett har vi ingen skikkelig oversikt verken over folketall, reindriftens bruk av de forskjellige områdene eller sedentær samisk bosetting, verken gårdsbosetting eller sjøsamisk bosetting på Helgeland.

d) 1900-tallet

Det er skrevet tre større avhandlinger om samenes reindrift på 1900-tallet:

- Ørnulf Vorrens avhandling om reinnomadismen på Helgeland i perioden fra ca. 1900 til 1940. Han beskriver flytteveier og ferdselsområder på hele Helgeland, og gir dermed et godt bilde av hvordan samene brukte naturen på første halvdel av 1900-tallet. Han har senere supplert denne avhandlingen med to årbokartikler, derav en der han gir en nærmere beskrivelse av et par sijter og deres årssykluser.
- Bård A. Bergs doktorgradsavhandling *Mot en korporativ reindrift* beskriver utviklingen i tre av reinbeitedistriktene på Helgeland gjennom hele 1900-tallet. Berg legger vekt på hvordan ytre samfunnsforhold påvirket og endret reindriften i løpet av denne hundreårsperioden.
- Václav Marek har bidratt med en studie av samene i Susendalen, hovedsakelig basert på intervjuer med samer i Susendalen i perioden 1933–1948.

Dette er viktige arbeider, men det må likevel kunne hevdes at forskningsinnsatsen på Helgeland har vært relativt liten, både når det gjelder tema og geografiske områder.

I tillegg til disse tre studiene er det skrevet en rekke mindre artikler som er publisert i årbøker. Også disse gir verdifulle bidrag til samenes historie på Helgeland, men artiklene er i hovedsak avgrenset enten til et mindre geografisk område eller til navngitte personer.

5.1.2 Det retthistoriske feltet

a) Sijtene før 1600

Måten de sørsamiske samfunnene var organisert på før 1500 kjenner vi svært lite til. Vi kjenner egentlig ikke noe til den eldre sijteordningen, bortsett fra fra Bergslands beskrivelse i *Lais Lappeby* som på 1600-tallet strekte seg fra Rana til Snåsa og innover i Sverige. Også Kjell Jacobsen tolker kildene slik at samene «fra gammelt av» har vært organisert i innbyrdes grupper uten noen regulering fra statsmyndigheter i Norge eller Sverige. Men for å sitere Bergsland: «Det relevante norske kildematerialet fra denne tiden er meget spinkelt.» (Jf. pkt. 4.2.1.)

b) Håndtering av eiendoms- og bruksrettslige forhold før 1600

Det er skrevet svært lite om statlige myndigheters håndtering av eiendoms- og bruksrettslige forhold på Helgeland før 1600-tallet. Mesteparten av det kjente kildematerialet omhandler skatt og forhold tilknyttet skatt. Den mest nærliggende forklaringen er at det kjente kildematerialet for øvrig er spinkelt.

c) Sedentær bosetting etter 1600 – rettslige betingelser

Vi har i utgangspunktet begrensete kunnskaper om sedentær samisk bosetting både på indre og ytre Helgeland. Hvilke rettslige betingelser som gjaldt for samiske gårdbrukere og sjøsamere etter 1600, er ikke beskrevet i litteraturen, for så vidt heller ikke før den tid. Vi kjenner ikke til finneodel på Helgeland og heller ikke finnerydninger, bortsett fra at det nevnes i *Lurøyboka 2002/2003*, men det er noe uklart hvor sikkert kildegrunnlaget er. Det finnes ingen beskrivelse av samenes forhold til leilendingsvesenet. Lappeskatt, finneskatt og kjøpskatt er beskrevet av Arnold Ræstad, men det er uklart om denne beskrivelsen gjelder sedentær samisk bosetting på Helgeland. Dermed er det også ukart hvilket rettsvern den sedentære samiske bosettingen hadde.

d) Reindriftnomadismen

Det er skrevet lite om den sørsamiske sijten på Helgeland, både før og etter 1600-tallet. Det samme gjelder samenes egen rettsoppfatning. Allmenningene, lappeskatten og bygselsystemet på 1700- og 1800-tallet er godt beskrevet rent deskriptivt, men forskerne er uenige om hvorvidt allmenningene fulgte med i salget til Joachim Irgens eller ikke. Det er altså uenighet om allmenningene var kongens eiendom fram til 1666 eller helt fram til 1750. Det er også uklart hvilke rettigheter som fulgte med betaling av lappeskatt og bygsel. Var dette kun ei jordleie, eller var det knyttet sterkere rettigheter til lappeskatt og senere bygselavgift? Hvilken oppfatning hadde samene om dette? Generelt er samenes rettsoppfatning ikke beskrevet.

Bortsett fra en årbokartikkel, skrevet av Per Karstensen, er det ikke skrevet noe om Lappekodisillens betydning for samene på Helgeland. Et interessant poeng i Karstensens artikkel er at samene fortalte til Schnitler at de hadde fått «utstedt bygler» på områder som lå tre mil øst for Tärnaby. Schnitler mente derfor at grensen burde gå lenger øst.

Ansgar Kosmos artikkel om de norsksvenske reinbeitekonvensjonene i et sørsamisk perspektiv

gir en grei oversikt over konvensjonsområdene, hensikten med dem og problemer tilknyttet grensestengningen i deler av det sørsamiske området. Artikkelen er kortfattet og gjelder hele det sørsamiske grenseområdet.

e) Relasjoner mellom nomadisk og sedentær tilpasning

Interne betingelser mellom nomadisk og sedentær tilpasning, rettigheter i hverandre, rettslige mekanismer ved skifte av tilpasning og statlige reguleringer tilknyttet forholdet mellom samisk og sedentær tilpasning, er praktisk talt ikke nevnt i litteraturen. En ser da bort fra statens regulering av allmenningene, som også innebar en regulering mellom samiske nyryddere og reineierne.

5.2 Svakheter og mangler

Strengt tatt er det kun tre forskere som har arbeidet med problemstillinger tilknyttet samenes bruk og bosetting på Helgeland: Knut Bergsland, Ørnulf Vorren og Bård A. Berg. Disse tre har tilført oss kunnskap om

- samiske stedsnavn på Helgeland og samiske skattebetalere på 1500-, 1600- og 1700-tallet, særlig på svensk side av grensen
- samenes flytteveier og ferdselsområder på hele Helgeland fra 1900 til 1940
- utviklingen av reindriften i reinbeitedistriktene Kappfjell, Brurskanken og Toven iløpet av 1900-tallet

Det er skrevet et tjuetalls årbokartikler samt kapitler i annen lokal litteratur, f.eks. *Helgeland Historie* og *Rana Bygdebok*. Felles for mye av den lokale litteraturen er at den i hovedsak er deskriptiv og lite analytisk, i alle fall i forhold til det rettshistoriske feltet. En annen svakhet ved en del av denne litteraturen er at kildehenvisningene enten er fraværende eller bare oppgitt i form av en litteraturoversikt. Det kan gjøre det relativt arbeidskrevende å finne originalkildene.

Mangler i publisert litteratur (kronologisk rekkefølge):

- Vi har ingen kunnskap om når samene tok Helgeland i bruk; det gjelder både innlandet og kystområder.
- Vi har ingen kunnskap om samenes bruks- og bosettingsmønster på Helgeland fra eldre steinalder og fram mot 1600-tallet, og heller ingen

oppfatning av samenes rettsoppfatning i tida før 1600.

- Vi har begrenset kunnskap om reindriftsnomadismen på Helgeland på 1700- og 1800-tallet.
- Vi har begrenset kunnskaper om samenes oppfatning av egne rettigheter til beiteland i hele perioden fram til omkring 1900.
- Vi har begrenset kunnskap om samenes interne organisering og ingen kunnskap om samenes oppfatning av dobbeltbeskatning og bygselavgift.
- Vi har begrenset kunnskaper om myndigheter og grunneieres oppfatning av samenes rettigheter til beiteland på 1600-tallet og fram til 1750.
- Vi har nesten ingen kunnskaper om sedentær samisk bosetting på 1500- og 1600-tallet og meget begrenset kunnskaper om sedentær samisk bosetting på 1700- og 1800-tallet i indre deler av Helgeland. Praktisk talt ingen kunnskaper om sjøsamer verken i eldre eller nyere tid. Vi har kun noen få beskrivelser av sedentær samisk bosetting på Helgeland på slutten av 1800-tallet og 1900-tallet, selv om det er åpenbart at mange samer har gått ut av reindriften og funnet seg annet arbeid, også i landbruket.
- Vi har meget begrenset kunnskaper om utveksling og relasjoner mellom sedentær og nomadisk samisk bosetting, og begrenset kunnskaper om forholdet mellom samer og nordmenn i perioden fram til 1700-tallet. Etter den tid er interessekonflikten mellom nybyggere i innlandet og reindriftssamer omtalt i flere sammenhenger, men uten å være satt inn i en rettslig sammenheng.
- Vi har ingen spesifikk analyse av forholdet mellom samer, nordmenn og myndigheter på Helgeland på 1700- og 1800-tallet.

Litteratur

- Bang, Rune (red.): *Lurøyboka 2002/2003*. Årbok for Lurøy. Lurøy historielag. Mosjøen, 2003
- Bendigtsen, Anders: *Lappeskatt og bygsel på Helgeland*. I: *Årbok for Helgeland 1995*. Helgeland Historielag
- Berg, Bård A.: *Myndighetenes behandling av konflikten mellom reindriftssamer og bønder i Nordland, Trøndelag og det søndenfjeldske på 1880- og 1890-tallet*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Tromsø, 1990
- Berg, Bård A.: *Den norske Statens tilbakekjøp av «Lappeskatten» på Helgeland*. I: *Åarjel-saemieh*. Samer i sør. Årbok nr. 5. 1995

- Berg, Bård A.: *“Finnkona»- ei samisk øy på Helgelandskysten?* I: *Årbok for Helgeland 1997*. Helgeland Historielag
- Berg, Bård A.: *Mot en korporativ reindrift. Samisk reindrift i Norge i det 20. århundret – eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland*. Sámi Instituhtta, 2000
- Berglund, Birgitta: *Helgeland Historie*. Bind 2. Helgeland Historielag, 1994
- Bergsland, Knut m.fl.: *Samernas Vita Bok III: 1. Fyra utlåntanden i hovrätten i Skattefjällsmålet*. 1975
- Bergsland, Knut: *Lais Lappebyen*. By og Bygd. Norsk Folkemuseum årbok 1977. XXVI. bind. Oslo, 1978
- Bergsland, Knut: *Samenes historie språklig belyst*. Utredning for Samerettsutvalget. Oslo, 1988
- Bergsland, Knut: *Samiske perspektiver i Helgelands historie*. I: *Helgeland Historie*. Bind II. Redaktør: Birgitta Berglund. Helgeland Historielag, 1994
- Binns, Kari Støren og Høgsæt, Ragnhild: *Leirfjord Bygdebok*. Leirfjord Bygdeboknemd, 1985
- Bjerkmo, Bjarne: *Samenes liv og livsforhold i Rana omkring sytten-attenhundreårene*. I: *Årbok for Rana*. 1975. VIII. Utgitt av Rana museums- og historielag
- Bleikvassli, Odd og Sneli, Ole Roar: *Bleikvassli – ei bygd og ei slekt*. Hemnes kommune. Kulturkontoret. 2002
- Brygfjeld, Dag: *Bessedør. 200 år under Nord-Norges tak*. Hemnes Kommune. Kulturkontoret, 2000
- Coldevin, Axel: *Bumann og lapp*. I: *Rana Bygdebok*: Hemnes og Mo prestegjeld til 1850. Utgitt av Mo Sparebank i 1965.
- Elsvatn, Leif: *Samisk jordbrukstilpasning*. I: *Far etter fedrane 1987*. Vefsn museum
- Elsvatn, Leif: *Markasamene i Vefsn*. Med særlig fokus på Ole Olsen Arefjell – stamfar til Elsvasslekta. I: *Far etter fedrane 2000*. Vefsn Museum
- Elsvatn, Leif: *Samisk jordbrukstilpasning*. I: *Årbok for Helgeland 1988*. Helgeland Historielag
- Fagerbakken, J.M. Ingebrigtsen: *Hattfjelldalens Finner. Bidrag til finnernes bygdehistorie og etnografi*. I: *Nordnorske Samlinger*. Utgitt av Etnografisk Museum. Oslo, 1934
- Gauslaa, Jon: *Reindrifträtten*. Dok. 132. Utkast. Mars 2004
- Haga, Arna: *Arkeologiske undersøkelser i Rana 1960-69*. I: *Årbok for Rana 1997*. Rana museums- og historielag
- Haga, Arna: *Brudd eller kontinuitet i bruken av fjellet ca 1800 f.Kr.–800 e.Kr*. I: *Årbok for Rana 1998*. Rana museums- og historielag
- Hagen, Peder: *Reindriften i Hattfjelldal gjennom 100 år*. I: *Hattfjelldal Kommune Hundre år 1862–1962*. Ved ei nemd. 1962
- Hansen, Lars Ivar: *Rett til land og vann i Nordland og Troms*. Foredrag 1987. Utrykt manus.
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar: *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag, 2004
- Havnø, Edv. J.: *De siste lapper i Rødøy*. I: *Haaløyminne 1929/32*, hefte nr. 3
- Helland, Amund: *Norges Land og Folk*. Bind XVIII. Nordlands Amt. H.Aschehoug & Co., 1908
- Hutchinson, Alan: *Disse tider – Disse skikker*. Træna-Lurøy-Rødøy-Meløy. Bodø, 1997
- Høgsæt, Ragnhild: *Folk og næring på Sør-Helgeland 1660–1700*. Ravnetrykk nr 26. Tromsø, 2002
- Ildgruben, Kåre: *Lapper, lappelensmenn og bygselområder i Rana i tiden 1800–1910*. I: *Årbok for Rana 1971*. IV. Utgitt av Rana museums- og historielag.
- Jacobsen, Kjell: *Vefsn bygdebok*. Bind II. Vefsn bygdeboknemd, 1975
- Jacobsen, Kjell: *Busettinga i innlandsbygdene*. I: *Helgeland Historie*. Bind II. Redaktør: Birgitta Berglund. Helgeland Historielag, 1994
- Jacobsen, Kjell: *Gardshistorie for Grane*. I: *Vefsn bygdebok*. Særbind IIIb. Vefsn bygdeboknemd, 1995
- Jacobsen, Kjell: *Gardshistorie fra Hattfjelldal*. I: *Vefsn bygdebok*. Særbind Via. Vefsn bygdeboknemd, 2001
- Jebens, Otto: *Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark*.
- Jenssen, Øyvind: *Nesna 1800–1920*. I: *Bygdebok for Nesna*. Bind 2. Nesna kommune, 1998
- Johansen, Arne B: *Dyregravene på Tromoan i Grane*. I: *Årbok for Helgeland 1993*. Helgeland Historielag
- Karstensen, Per: *Fjeldenes høide og vandenens fald*. Grensereguleringen for 250 år siden. I: *Årbok for Rana 2001*. Rana museums- og historielag
- Kosmo, Ansgar: *Norsk-svenske reinbeitekonvensjoner i et sørsamisk perspektiv*. I: *Åarjel-saemich*. Samer i sør. Årbok nr 7. Snåsa, 2001
- Marek, Václav: *Samene i Susendalen*. Utgitt av Hattfjelldal kommune 1992.
- Monsen, Robert: *Selforsfjellet. Husmannsplass og annen bosetting gjennom tidene*. I: *Årbok for Rana 1994*. Rana museums- og historielag
- Nicolaisen, Kjell: *Børjeneset – 7000 års bosetting*. I: *Årbok for Helgeland 2001*. Helgeland Historielag
- Norsk-Svensk Reinbeitekommissjon av 1997. Innstilling avgitt mai 2001

- NOU 1984:18 *Om samenes rettsstilling*. Universitetsforlaget, 1984
- Odner, Knut: *Finner og terfinner: etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*. Oslo Occasional Papers in Social Anthropology 9, Oslo.
- Päiviö, Nils Johan: *Lappeskatteländenes rättsliga utveckling i Sverige*. Nordisk Samisk Institutt. I: *Dieđut* 3/2001
- Qvigstad, Just: *Sjøfinnene i Nordland*. I: *Tromsø Museums Årshefter*. Vol. 51(1929), nr.1. Tromsø, 1929
- Qvigstad J. og Johnsen Osc. Alb: *Svenske nomadlappers flytninger til Nordlands og Tromsö. Amtet i ældre og nyere tid*. Kristiania, 1912
- Qvigstad J. og Wiklund K.B: *Dokumenter angaaende flytlapperne m.m.* Kristiania, 1909
- Qvigstad J. og Wiklund K.B: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. Bind II. Oslo, 1929
- Robberstad, Knut: *Kløyvd eigeomsrett*. I: *Lov og Rett* 1963: 162–166
- Ræstad, Arnold: *Lappeskatten og lappernes rettigheter i Norge før 1751*. Festskrift til rektor J. Qvigstad. Tromsø Museums skrifter II. 1928
- Schanche, Audhild: *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Tromsø, 1986
- Simonsen, Povl: «Skogveien i Rødøy» – *Nord-Helgeland's eldste boplass*. I: *Årbok for Helgeland 1998/99*. Helgeland Historielag
- Skoghøy, Jens Edvin A.: Om Lappekodisillens betydning for samenes rett til grunn og andre naturressurser. *Lappekodisillen – Den første nordiske samekonvensjon*. Redaktør: Steinar Pedersen. I: *Dieđut* nr. 3. 1998
- Stenvik, Lars F.: *Samer*. I: *Helgeland Historie*. Bind I. Redaksjon: Kristian Pettersen og Birgitta Wik. Helgeland Historielag, 1985
- Storli, Inger: *Reindriftssamer og fastboende samer i vikingetid og tidlig middelalder*. I: *Helgeland Historie*. Bind II. Redaktør: Birgitta Berglund. Helgeland Historielag, 1994
- Strøm Bull, Kirsti: *Studier i reindriftsrett*. Tano Aschehoug, 1997
- Strøm Bull, K., Oskal N. og Sara M.N.: *Reindriften i Finnmark*. Cappelen Forlag a.s. Oslo, 2001
- Svare, Bjarne: *Vefsnbygdene fram til 1830*. I: *Vefsn bygdebok*. Bind I. Mosjøen, 1974
- Utmarkskommisjonen 1997: *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Dom avsagt 1. juli 1997 angående Nord-Rana allmenning. Sak nr. 3 og 4 1994
- Vorren, Ørnulf: *Reindriften i Norge*. I: *Norsk Geografisk Tidsskrift*. Bind XI. Hefte 5–6. 1947. Utgitt av Det Norske Geografiske Selskap.
- Vorren, Ørnulf: *Reindrift og nomadisme i Helgeland*. I: *Tromsø Museum Skrifter XXI*, 1. 1986
- Vorren, Ørnulf: *Reindrift og nomadisme i Helgeland*. I: *Tromsø Museum Skrifter XXI*, 2. 1986
- Vorren, Ørnulf: *Rein-nomadisme i Helgelands øyrike*. I: *Årbok for Rana med omliggende distrikter*. Utgitt av Rana museums- og historielag. Mo, 1980
- Vorren, Ørnulf: *Om reindrift og nomadisme på Helgeland*. I: *Åarjel-saemieh*. Samer i sør. Årbok nr. 3. Saemien Sijte. Snåsa, 1988
- Vorren, Ørnulf: *Om intensiv reindrift på Helgeland*. I: *Åarjel-saemieh*. Samer i sør. Årbok nr.6. Saemien Sijte. Snåsa, 1998

Del V

Anne Severinsen

Bruk og rettigheter i Rana-allmenningen

Kapittel 1 Innledning

1.1 Tema

Det har blant historikere og andre forskere vært ulike oppfatninger når det gjelder rettigheter og eiendomsforhold i de såkalte «Rana og Vefsens almindinger». Et sentralt spørsmål har vært om disse utmarksområdene var med i salget til Joachim Irgens i 1666. Var utmarksområdene med i kongeskjøtet til Petter Dass d.y. i 1750? Etter Petter Dass sine dager kjøpte Isach Coldevin eiendommene i Rana i 1761, og Jacob Coldevin solgte mesteparten av disse til staten i 1888. Statens eiendommer i Rana er altså innkjøpt statsgrunn, men hvilke utmarkseiendommer fulgte med i salget til staten? Kort sagt: Er staten rettmessig eier av mesteparten av all utmark i Rana ifølge de nevnte hjemmelsdokumentene?

Det er ikke denne utredningens hensikt å gi et entydig svar på dette spørsmålet, men å belyse sider ved problemstillingen. I denne sammenhengen blir det gitt en kort presentasjon av relevante deler av kjøtet til Irgens av 1666 og kjøtet til Dass av 1750. Videre blir samtlige skjøter for Rana-eiendommene fra 1761 til 1888 gjennomgått i den hensikt å forsøke å finne ut om fjell- og utmarksområder i Rana er med i disse eiendoms-overdragelsene. Panteregistret for «Det uopprydde af Almindingen» blir også gjennomgått.

Hvis det er sannsynlig at staten ikke eier all den utmarken som i dag forvaltes av Statskog i Rana, hvem kan ellers ha eiendomsrett her? Det mest nærliggende svaret på dette spørsmålet synes å være den statsrettslige doktrinen om at det landet som ingen andre eier, det eier staten, også allmenningene. Det finnes imidlertid flere rettsvitere som har analysert den eldre rettsoppfatningen tilknyttet allmenninger, og som trekker i tvil kongens rådighetsrett over allmenningene. I denne utredningen blir det gitt en kortfattet presentasjon av hva Ole S. Solnørdal, Asmund M. Schiefloe, Bent Berger, Knut Robberstad og Knut Meinich Olsen har skrevet om denne allmenningsretten.

Utmarkskommissjonens dom for Nord-Rana allmenning i 1997 er av interesse fordi domspremisene omfatter både 1666-skjøtet og 1750-skjøtet. Det blir her gjort et forsøk på å analysere premisene for denne dommen, sett i lys av mulige tolkninger av 1666-skjøtet, 1750-skjøtet og de nevnte kjøtene i Coldevin-familien, samt de nevnte rettsviternes oppfatning av allmenningsretten.

Samenes bruk av Helgelandsallmenningen nevnes spesielt i 1750-skjøtet, og samenes bruk og rettigheter blir omtalt i siste del av denne utredningen.

Kapittel 2

Innkjøpt statsgrunn i Rana – om eiendomsrettens hjemmel etter år 1666

2.1 Kongens salg av krongods i 1666

I 1666 overførte kong Christian IV alt krongods i Nordlandene (Nordland og Troms) til tidligere kammertjener Joachim Irgens, som hadde hjulpet kongen med et større lån som kongen ikke klarte å betale tilbake. Skjøtet, som er datert 12. januar 1666, nevner ikke allmenningene¹, men det står at overdragelsen omfatter all

«Rettighed och Herlighed» som åker, eng, skog, mark, fiskevatn, fegang, veide eller veidesteder, «fieldtzs, bierge, dahle och fiære, øde och Aabiugde», vått og tørt, innen- og utengårds og alt annet tillegg, med «des Circumferentz och Herlighed» som der nå tillegger og av alders tid dertil ligger har og med rette der til ligge bør (så vidt oss har vært berettiget) alldeles intet unntatt på noe måte ...²

I skjøtet står det dessuten at Irgens skal ha rett til å kreve inn blant annet «Finde Ledding, Søe Findeschatt» og «Lappeschatt» fra disse områdene (når det gjelder lappeskatten, se Helgelandsutredningen punkt 4.4.3). I 1750 solgte kongen allmenningene i Vefsn og Rana til Petter Dass d.y., og det har skapt tvil om hvilke fjell- og utmarksområder som ble omfattet av 1666-skjøtet. Lars Ivar Hansen har påpekt at fogden i hele perioden fra 1705 til 1750 fortsatte den vanlige praksisen med å bygsle ut rydningsplasser i allmenningene i Rana og Vefsn, og de nye gårdbrukene ble regnet som kronens eiendom. Fogden oppfattet altså disse allmenningene som krongods inntil 1750. Amtmann Ove Schelderup var av den motsatte oppfatningen. I 1725 skrev han i et brev at kongen ikke hadde holdt tilbake verken gårder eller allmenning i det opprinnelige skjøtet fra 1666, altså at alt var solgt til Joachim Irgens.³ Vi skal ikke gå nærmere inn i dette saksforholdet, men konstatere at det blant historikere er uenighet om hvorvidt allmenningen

fulgte med i kongeskjøtet av 1666 eller ikke (jf. punkt 2.8).

Joachim Irgens døde i 1675, og da ble Helgelandsgodset etter hvert delt i to: Angell-godset og de Petersen-godset. Retten til å innkreve «lappeskatten» fulgte Jacob de Petersen og hans rettsetterfølgere. I vår sammenheng er det Angell-godset som er av interesse, og her var eierskiftene slik fram til at Petter Dass (dikterprestens sønnesønn) kjøpte en større del av dette godset:

1678 Lorentz Mortensen Angell (Trondheim) tok utlegg i størstedelen av Helgelandsgodset fordi Irgens var skyldig han penger. Angell overtok 487 gårder med 868 leilendinger.⁴

1731 Angells arvinger fikk hjemmel over godset som fri eiendom.

1738 Petter Dass d.y. overtok størstedelen av «Angell-godset».

Petter Dass var altså stor godseier på Helgeland og eide mange gårder i Rana da Peter Schnitler foretok sine grenseundersøkelser her i 1742.

2.2 Petter Dass og «Rødnings Platzer i Helgelands Fogderie»

I august 1742 var major Peter Schnitler på Helgeland der han foretok avhør av bønder og samer for å skaffe opplysninger om grenseområdene mot Sverige. Hensikten var å finne ut hvor riksgrensen mot Sverige skulle gå. Kapitlet «Rødnings Platzer i Helgelands Fogderie» i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller omhandler nyrydningsplassene i prestegjeldene Vefsn og Rana. Her skriver Schnitler at en del «Platzer» var ryddet og bebygget, og at noen steder kunne være egnet for rydning og bebyggelse. Men de stedene der det kunne ryddes nye gårdsbruk lå langt fra kysten, slik at folk ikke kunne drive noen form for fiske og var helt prisgitt at avlingene på gården ikke slo feil. Dette hadde skjedd tre år på rad, og flere av vitnene hadde sagt

¹ Se Taranger 1892: 250

² Avskrift av kongeskjøte gjengitt i Lappekommissionen 1892: 65

³ Hansen og Olsen 2004: 310–311

⁴ Hansen og Olsen 2004: 309

at de – i denne «Haarde tiid» – hadde blitt nødt til å gå fra sine «Nye bygde Rødnings Jorder.»⁵ På bakgrunn av denne beskrivelsen hadde Schnitler spurt proprietær Petter Dass om han hadde noe «at forestille angaaendes de Kongl:almindingers og øede Stæders bebyggelse til Deres Kongl:Majts. og landets bædste?»

Dass svarte:

Dersom ieg kan faa Kongl: allernaadigste Skiøde paa de øede Stæder som til Rydning kan være beqvæmme, uden for bøjdens district i Væfsens-Sogn, til min og mines odel og ejendom, uden betaling; Saa vil ieg paatage mig, at lade beqvæmme Stæder opRødde, bebygge, og med Folck besætte; hvor af deres Kongl:Majt. Siiden kan nyde Skatter. Og dersom ieg kan faa kiøbe de nye Rødnings-Platzer her i Væfsen da, enskiønt de ere i Slett Stand, byder ieg for Vogen med Herligheder 36 rdr: mens for vogen uden herligheder 30 rixdaler⁶ (uthevet her).

Petter Dass fremmet følgende forslag til Schnitler og de lagrettemenn, oppnevnt av fogden, som var til stede under vitneavhørene:

(1) At om hand kunde faae kiøbe af Deres Kongl: Mayt: de værende bebygde Rødnings-Platzer eller Gaarder i Væfsen og Raen, vilde hand til deres Kongl: Mayts. Cassa for hver 1: Vaag med herlighederne (hvor ved hand vel forstaar de herligheder, som følge det andet Godz her i Landet, fra Cronen Solt) erlægge 36 rdr., eller for hver 1:Vaag uden herlighed 30 rdr.

(2) De øede Platzer, som til nye Rødning endnu kan være beqvæmme, erbyder hand Sig, at lade Rødde og bebygge, om hand deres Kongl:Mayts allernaadigste Skiøde derpaa uden nogen betalling eller Vederlag kan erholde.

Proprietær Petter Dass var altså – kort sagt – villig til å påta seg ansvaret for at det ble ryddet gårder på øde steder som kunne være egnet for oppdyrking, dersom han kunne få skjøte på disse stedene gratis. Schnitler mente det kunne være en god løsning at Dass overtok ansvaret for de nye rydningsgårdene, ettersom proprietæren kunne hjelpe nyrydnerne og «gripe dem under Armene med forskud af korn, hæste, og Creatuerer i rette tiid, ...» hvis de fikk behov for det. Dette hadde proprietær Dass god mulighet til å gjøre ettersom han hadde andre bønder nær ved «disse Røddede Platzer, og kunne See til den Eene og den Anden paa Samme tiid; Hvortil en kongl.Foged, som saa langt fra boende, ej har beqvæmmelighed, ...»⁷ Det inter-

essante ved disse sitatene er at Petter Dass i 1742 tok på seg å rydde og bebygge de øde steder der det lå til rette for oppdyrking, dersom han kunne få skjøte på disse stedene uten å betale for det. Han var dessuten interessert i å kjøpe «de værende bebygde RødningsPlatzer eller Gaarder i Væfsen og Raen». Dette er bakgrunnen for kongeskjøtet av 1750.

2.3 Kongens salg av allmenningene i 1750

Knappt åtte år etter at Petter Dass hadde ytret ønske om å få overta øde steder i Vefsn og Rana for oppdyrking, kjøpte han allmenningene i Rana og Vefsn. Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er: *Hvilke områder kjøpte Petter Dass?*

Skjøtet som er datert 3. mars 1750, gjelder

Ranens og Væfsens Fjerdinger udi Helgelands Fogderie i Nordlands Amt under Trundhjems Stift i vort Rige Norge tilhørende Almindinger af aarlig Landskyld, saavit allerede ryddet og taxeret er, Syv Voger, Et Pund og Sex Marker Fisk, bebygde og ubebygde med dessen Leeding, Tiende, Sagefald og andre tilliggende Herligheder tilligemed vores Almindinger og Almindings Skove saavit Helgelands Fogderie strekker sig, ...

Dette gir ingen presise grenser for allmenningene i Vefsn og Rana. Petter Dass skal betale for den delen av allmenningene som er ryddet og taksert. Hvor omfattende «vores Almindinger og Almindings Skove» er, kan derimot diskuteres. Det synes imidlertid klart at det her legges inn en servitutt til fordel for samene. Det står i skjøtet at

Kjøberer vel skulle nyde alle de Almindings Skove og Marker, hvor Boefolk sig nedsette og rydde, men Lapperne at bruge Alt, hvad som der er udenfor, samt af Skovene have fornøden Brændefang og ey videre; ...

Et annet sted i skjøtet er dette formulert slik:

... at Lapperne udi Almindingerne nyder til Brugs de Pladser eller Strækninger, hvor ingen Rydning kand skee eller Boefolk sig nedsette, ...

Her står det at Petter Dass skulle nyte de allmenningsskogene og markene der det var mulig å rydde og etablere gårdsbruk, men samene skulle bruke «Alt, hvad som der er udenfor». I neste sitat presiseres at samene skulle bruke de plassene og strekningene *hvor man ikke kunne rydde gårdsbruk*.

⁵ Qvigstad og Wiklund 1929: 50

⁶ Qvigstad og Wiklund 1929: 21

⁷ Qvigstad og Wiklund 1929: 50

Disse to sitatene kan tolkes slik at Petter Dass i realiteten betalte kongen 25 riksdaler årlig for å kunne ta inn «Leeding og Tiende» til egen kasse av de gårdene som allerede var etablert i allmenningen, og av de gårdene som etter hvert ble ryddet i allmenningene. I tillegg skulle Petter Dass kunne utnytte allmenningsskogene. Man får det inntrykket at Petter Dass kjøpte den delen av utmarksområdene som kunne gi han inntekter. Dette er en tolkning av skjøtet som også stemmer overens med hva Petter Dass fikk protokollført da Peter Schnitler besøkte Helgeland i 1742.

Det som taler *mot* en slik tolkning, er siste del av skjøtet, der det står at kongen

Sælger, skjøter og afhender Bygninger og Besætninger, Landskyld, Bygsel, Tredieaars Tage, Fløtning og Arbeidspenge, Ager og Eng, Qværne og Qværne Vand, Skov og Mark, Fægang og Fiskevand, Sætter og Sætterboliger, Veide og Veidestæder, samt *alt andet dertil liggende, inden og uden Gjerds, Bjerge og Dahle, fra Fjelds til Fjære, øde og aabøyd, vaadt og tørt, intet undtagen i nogen Maade;* ... (uthevet her).

Formuleringen «Bjerge og Dahle, fra Fjelds til Fjære» tyder på at Petter Dass kjøpte et område som var betydelig større enn de plassene og strekningene hvor man kunne rydde gårdsbruk. Alt dette skulle være Petter Dass og hans arvingers eiendom, «med samme Ret, som vi nyt det, brugt og besiddet haver, ...». Beskrivelsen er så omfattende at den kan stride mot det servitutttet som ble gitt samene i det samme skjøtet, men man kan selvfølgelig tenke seg at Petter Dass kjøpte hele utmarksområdet fra fjell til fjære, og at samene beholdt en utstrakt bruksrett i de områdene som ikke kunne oppdyrkes.

En annen tolkning er at formuleringen «fra Fjelds til Fjære, øde og aabøyd» osv. var formaliteter uten noe reelt innhold. Vi finner nemlig i hovedsak de samme formuleringene i 1666-skjøtet der det står at Joachim Irgens kjøpte *fjell, berg, dal og fjære*, «øde och Aabygde», *vått og tørt, innen og utengårds og alt annet tillegg*. Men denne setningen fra 1666-skjøtet ble av kongens menn *ikke* tolket slik at Irgens kjøpte alt fra fjell til fjære, ettersom kongen eide allmenningene fram til 1750 da han solgte dem til Petter Dass. Lars Ivar Hansen har, som nevnt, påpekt at rydningsplassene i allmenningene i Rana og Vefsn ble regnet som kronens eiendom og innført i kronens jordebøker gjennom perioden 1705–1750.⁸

Absalon Taranger skrev en «Fremstilling av de Haalogalandske almenningers retslige stilling» på oppdrag av Nordlands amt i 1892, og her beskriver han allmenningssalget i 1750 slik:

Med undtagelse at de saakaldte «*lappetrækninger*» gik ved dette skjødehele allmenningen med dens rydninger over i privat eie og ueslettedes for bestandig af kongens jordebog⁹ (uthevet her).

I den grad skjøtet gir noen forklaring på det Taranger kaller «lappetrækninger», må det være de områdene der «hvor ingen Rydning kand skee eller Boefolk sig nedsette». Og for å gjenta et resonnement fra min tidligere utredning: Er det mulig å tolke Taranger slik at «lappetrækningene» på Helgeland *ikke* gikk over i privat eie ved 1750-skjøtet, altså at dette skjøtet ikke påvirket eiendomsforholdene i de samiske bruksområdene på Helgeland? Som nevnt i punkt 2.1. ble Helgelandsgodset delt i to etter Irgens, og retten til å innkreve «lappeskatten» fulgte Jacob de Petersen og hans rettsetterfølgere. Situasjonen på Helgeland ble altså at én proprietær satt med retten til å bygsle bort rydningsplasser for jordbruksformål, og en annen hadde rett til å kreve inn lappeskatten i det samme området. I denne sammenheng tolker Lars Ivar Hansen 1750-skjøtet slik:

Faktisk var råderetten over allmenningsområdene blitt *todelt*, i på den ene siden «lappetrækningene» som fortsatt skulle kunne brukes av samene, og på den andre siden de delene av allmenningene som ble åpnet for nyrydning. I samtida trenger likevel ikke situasjonen å ha fortonet seg så merkelig. Etter en utbredt eiendomsoppfatning i eldre tid kunne forskjellige personer og grupper sitte med ulike typer råderett over ettog samme grunnstykke.¹⁰ (Jf. kapittel 3).

Det er med andre ord uklart hvem som i samtiden ble ansatt som eiere av «lappetrækningene» på Helgeland.

I 1751 kjøpte Johan Hvid det såkalte de Petersen-godset inklusive retten til å kreve inn «lappeskatt». Eiersituasjonen når det gjaldt det gamle krongodset på Helgeland ble da slik på midten av 1700-tallet:

1. Petter Dass eide mesteparten av Angell-delen av Helgelandsgodset og allmenningene i Vefsn og Rana.

⁸ Hansen 1987: 7

⁹ Taranger 1892: 254

¹⁰ Hansen og Olsen 2004: 311

2. Johan Hvid eide de Petersen-delen av Helgelandsgodset samt retten til å innkreve «lappeskatt».

Men Johan Hvid hevdet at allmenningene fulgte med kongens salg til Irgens i 1666, og disse hadde fulgt de Petersens arvinger, slik at Hvid selv mente å være eier også av allmenningene i 1750. I en henvendelse til Rentekammeret i 1753 protesterte han på kongens salg av allmenningene til Petter Dass. Henvendelsen ble ikke besvart, og Hvid sendte en ny henvendelse i 1755 der han blant annet støttet seg til de vide geografiske beskrivelsene i 1666-skjøtet. Heller ikke denne ble besvart, og Hvid sendte igjen en henvendelse i 1761. Han fikk da endelig svar fra Rentekammeret som hevdet at rydningsjorder og allmenninger «ustridig i følge af loven var Hans Maytts retmæssige eiendom». Taranger tolker svaret fra Rentekammeret slik at kongens eiendomsrett til allmenningene i Nordland (inntil 1750) ble begrunnet med lovbokens regler om hevd.¹¹ Hvid fikk altså ikke medhold.

2.4 Coldevin-familien og Rana-allmenningen 1761–1888

Petter Dass døde i 1760, og allmenningene ble solgt på auksjon til Isach Jørgen Coldevin i 1761. Senere ble denne delen av Petter Dass sine eiendommer værende i Coldevin-familiens eie fram til staten kjøpte den såkalte Nord-Rana-allmenningen i 1888. Det er i denne sammenhengen av interesse å se hvordan allmenningene omtales etter 1750, og det er derfor av interesse å se nærmere på hvert enkelt eierskifte fram til 1888.

2.4.1 Skjøtet til Isach Jørgen Coldevin av 1767

Som nevnt kjøpte Isach Jørgen Coldevin eiendommene etter proprietær Petter Dass i 1761, men kjøtet ble ikke utstedt før 28. juli 1767. Det omfatter dødsboets «tilhørende Rydninger udj Ranen og Wefsens Fierdinger», blant annet «Almindings Rødninger efter det Høj.Kongl:Skjøte dat: 3 martz 1750». Her nevnes ikke allmenninger generelt, som i 1750-skjøtet, men rydninger og allmennings rydninger. Coldevin overtar eiendommen med den samme «lige rætt og berættigelser» som Petter Dass hadde hatt. Dette bør kunne tolkes slik at det servituttet som var lagt inn i 1750-skjøtet til fordel

for samene, også gjelder for Isach J. Coldevin som eier av allmenningen i Rana.¹²

Coldevin solgte Vefsn-allmenningen i 1781, og den omtales ikke nærmere i denne utredningen.

2.4.2 Skjøtet til Hans E.T. Coldevin av 1787

Ifølge kjøte av 29. desember 1787 solgte Isach Jørgen Coldevin de nevnte eiendommene videre til sin sønn, Hans Emahus Tønder Coldevin. Her blir salgsobjektet omtalt som «*endeel Rødnings Gaarder i Nord, og Sør-Ranen beliggende under Helgelands Fogderie, hvilket ieg efter Kongelig Skiøde har ejet*» (det kongelige kjøtet er 1750-skjøtet til Petter Dass). Skjøtet omfatter 68 skyldsatte gårder og 34 uskyldsatte gårder «*som bør skyldsettes*». Dette omtales som jorder og rydninger. I tillegg omfatter kjøtet Mo gård som Isach Coldevin hadde kjøpt av proprietær Hans Morten Sommer. Mo gård selges med «*underliggende Husmænd Borger buer og Skof, fra Field til Fiære*», men det fremgår ellers ikke hvor stor denne eiendommen er.¹³ Allmenningen nevnes ikke i kjøtet.

2.4.3 Delingsforretning av 1835

I delingsforretningen etter Hans E.T. Coldevin av 23. september 1835 tar enka, Mortine S. Coldevin, utlegg i «*samtliche Nord-Ranens Rydninger bestående*» av 54 skyldsatte gårder og 20 uskyldsatte bruk, i tillegg til gården Øvre-Moe og plassen Saugbakken med egen sag. Begrepet allmenning nevnes ikke i dokumentet.¹⁴

2.4.4 Skjøtet til Jacob Zacarias Coldevin av 1836

Mortine Sophie Coldevin solgte eiendommen til sønnen, Jacob Zacarias Coldevin, ved kjøte av 15. november 1836. Skjøtet omhandler «*Samtlige Nord-Ranens Rydninger*» bestående av 58 matrikulerte gårder og 20 uskyldsatte plasser (husmannsplasser), dessuten gården Øvre-Moe og plassen Saugbakken med egen sag. Heller ikke i dette kjøtet nevnes allmenningen.

Jacob Coldevin hadde disse eiendommene fram til 1988 da «*Nord-Ranen*» allmenning (Motinglag) med tilhørende gårder ble solgt til staten. Skjøtet av 22. september 1888 omfatter 72 matrikulerte gårder samt «*Det Uopryddede af Almindingen*» med 20 uskyldsatte rydnings-

¹¹ Taranger 1892: 254–255

¹² Utskrift av pantebok nr. 2 for Helgeland sorenskriveri. Fol. 98 b. Statsarkivet Trondheim

¹³ Pantebok nr. 3 for Helgeland sorenskriverembete. Fol. 174

¹⁴ Pantebok nr. 8 for Helgeland sorenskriverembete. Fol. 287

plasser.¹⁵ Hvordan dette kan tolkes, drøftes nærmere i punkt 2.5.

2.4.5 Panteregistret for «Det Uopryddede af Almindingen»

I løpet av hundreårsperioden fra 1787 til 1888 finner vi ikke begrepet «allmenninger» i de aktuelle skjøtene. Strengt tatt er det bare i kongeskjøtet av 1750 at begrepet allmenning i vid betydning benyttes i formuleringene «udj Ranens- og Wepsens-fjerdinger (...) tilhørende Almindinger» og «tillige med Wores Almindung og Almindings-Skouge». I skjøtet fra 1767 benyttes formuleringen «Almindings Rødninger», og en nærliggende tolkning av dette vil være en ryddet gård/husmannsplass i allmenningen. Hva så med de store utmarksarealene i Rana som ikke var dyrkbare? Hvis disse var en del av 1750-skjøtet, hvorfor nevnes de ikke i de etterfølgende skjøtene?

«Det uopryddede av Almindingen – Nordranens Almenning» fikk gårdsnummer 147. Normalt skal man kunne finne en sammenhengende lenke av alle etterfølgende eiere i panteregistret. Slår man opp i dette registeret for gårdsnummer 147, finner man følgende:

1. Kongelig skjøte av 3. mars 1750 til Petter Dass «paa Almindingerne udi Ranen og Vefsn, bebygde og ubebygde ...».
2. Skjøte av 28. juli 1767 til Captain Coldevin på de «Almindinger udi Ranen og Vefsn» som Peter Dass tidligere hadde eid.
3. Grenseforretning av 19. oktober 1853 for rydningsplassene Bredek og Stormdalen.
4. Skjøte av 15. september 1871 fra N.G.W. Brodtkorbs arvinger til Marie Brodtkorb på en «Flerhed av Ejendomme og Ejendomsrettigheder» samt retten til inntekten av lappeskatten.
5. Bygselbrev datert 8. august 1874 fra Coldevin på rydningsplassene Rundmoen og Grunnvatnet.
6. Delings- og skyldsettingeforretning for en del av Umbukten.
7. Skjøte av 30. oktober 1877 fra Marie Brodtkorb til Esaias Hansen Langfjeldsæter på retten til inntektene av lappeskatten.
8. Festeseddel datert 15. juni 1878 fra Esaias Hansen Langfjeldsæter til Mikael Mikaelson på et nærmere begrenset «Slaattelandskab» av «Lappemarken beliggende ved Umskaret».
9. Skjøte av 27. september 1888 fra Jacob Coldevin til staten på det «Uopryddede af

Almindingen med de samme tilliggende uskyldsatte Rydningspladse; ...».¹⁶

Det kan knyttes to kommentarer til disse innføringene i panteregistret:

1. Skjøtet fra Isach Jørgen Coldevin til Hans Emahus Tønder Coldevin av 1787 og skjøtet fra Mortine Sophie Coldevin til Jacob Zacarias Coldevin av 1836 er *ikke* nevnt i panteregistret for «Det uopryddede av Almindingen – Nordranens Almenning», gårdsnr. 147. Dette stemmer også med skjøtenes innhold der verken allmenning eller uopryddet allmenning nevnes. Rent formelt kan man dermed spørre om Jacob Coldevin hadde det nødvendige hjemmelsdokumentet for å selge Nord-Rana-allmenningen til staten i 1888? Formuleringen «Det uopryddede af Almindingen» benyttes første gang i skjøtet fra Jacob Coldevin til staten i 1888. Hva som kan ligge i dette begrepet, omtales i punkt 2.5.2.

Den 28. mars 1873 skriver lensmann J. Olsen brev til cand.teol. O.T. Olsen angående en konflikt mellom en same og lappelensmann Esaias Hansen. Her skriver lensmann Olsen blant annet:

Det skulde meget Interesser mig at vide hvorledes de Herrer Proprietairer, er bleven Eiere til sine Store Jordeiendomme saa vel her i Mo som fl: Steder.¹⁷

2. Det er uklart med hvilken hjemmel Esaias Hansen Langfjeldsæter skriver ut en festeseddel til Mikael Mikaelson på slåtteland i «Lappemarken» ved Umskaret i 1878. Slik dette er formulert, virker det som slåttelandet ikke ligger på den skyldsatte gården Umbukta, men i «Lappemarken» utenfor. Hvis «Det uopryddede af Almindingen» også omfattet «Lappemarken» og dermed var en del av Jacob Coldevins eiendommer, burde Coldevin ha utstedt skjøte til Mikael Mikaelson på slåttemarka. I stedet er det innehaveren av retten til å innkreve lappeskatt, Esaias Hansen Langfjeldsæter, som utsteder skjøtet på slåttemarka. Som omtalt i Helgelandsutredningen punkt 4.5.3 hadde én proprietær allmenningsretten og en annen hadde retten til å innkreve lappeskatt av de samene som benyttet allmenningen. Lappekommissionen av 1892 kommenterte dette eiendomsforholdet slik:

Dette Forhold er imidlertid fordunklet derved, at Indtægterne af den, disse Strækninger

¹⁵ Pantebok nr. 8 for Helgeland sorenskriverembete. Fol. 287b

¹⁶ Pantebok nr. 2A19 for Nordre Helgeland. Mo Sogn. Fol. 337-338.

¹⁷ Paulsen 2006: 218

paahæftede, Lappebrug, ikke tilfaldt Almenningseieren, men Lappeskateieren, der endog gjennom Bygsel bortfæstede Fjeldstræknin-gerne til Lapper. Derved fik det Utseende af, at det var Lappeskateieren som eiede «Lappemarken», og omkring 1850 var denne Opfatning af Forholdet sikkerlig den herskende i Nordland.¹⁸

(Jf. Helgelandsutredningen punkt 4.5.4).

Her hevder altså Lappekommissionen at det etter 1850 var en allmenn oppfatning i Nordland at det var lappeskatteieren som eide «Lappemarken». I en artikkel i *Årbok for Rana* skriver Kåre Ildgruben følgende om lappeskatteierens rettigheter:

Naturlig nok påberopte Esaias Hansen seg disposisjonsretten over «Lappemarken hvor ingen rydning kan skje, eller Bofolk sig nedsette»

(jf. 1750-skjøtet til Petter Dass, punkt 2.3).

Det kan være forklaringen på at Esaias Hansen Langfjeldsæter, som i 1877 hadde overtatt retten til inntekten av lappeskatten, også uestedte festesedel på slåttemark. Det falt imidlertid en dom i 1880 der Esaias Hansen kun ble tilkjent retten til lappeskatten¹⁹, og det viser at rettsoppfatningen har vært uklar når det gjelder områdene «der ingen rydning kunne skje».

2.5 Statens kjøp av Coldevins eiendommer i Mo herred

Som nevnt solgte Jacob Coldevin sine eiendommer i Mo herred til staten i 1888. Skjøtet av 15. november 1836 gjaldt 72 matrikulerte gårder og «Det Uopryddede af Almindingen » med 20 uskyldsatte rydningsplasser. Her nevnes ingen annen allmenning. Dette kjøpet omtales i stortingsproposisjon nr. 28 (1888).

2.5.1 Motivene for kjøpet

I stortingsproposisjonen blir kjøpet begrunnet både politisk og samfunnsøkonomisk:

Om leilendingsvesenet:

Efterhaanden som det gamle patriarkalske Forhold mellem Leilændingerne og Jorddrotten (Proprietæren) forandres, fremtræder ogsaa Skyggesiderne ved Leilændingsvæsenet stærkere, og jeg tror neppe, der er mer end en Mening om Ønskeligheden af dette Forholds Indskrænkning eller fuldstændige Ophør. Ved

Indkjøb af dette Gods vilde 72 Matr.-No., delte i 151 Brug, kunne overgaa Fra Leilendingsjord til Selveierdom, og alene af denne Grund vilde en saadan Foranstaltning efter min Formening være fuldt berettiget, ... (uthevet her).

Om skogsdriften:

Skovene i Nordland har i de senere Aar gaaet tilbage i en foruroligende

Grad, fornemmelig paa Grund af, at de i stor Udstrækning er bleven Gjenstand for Spekulation, og det er neppe tvivlsomt, at det samme vil blive Tilfældet med de heromhandlede Eiendomme, hvis ikke det Offentlige optræder som Kjøber.

Om prisen:

Angaaende Værdien af de heromhandlede Eiendomme vil det af Taxtforretningen sees, at Forstmesteren har anslaaet denne til Kr. 122.843,00, hvoraf Kr 89 375,00 falder paa Gaardene og Kr. 33 468,00 paa den overflødige Skov, medens han dog finder en Pris af Kr. 140 000,00 fuldt akseptabel.²⁰

Coldevin-eiendommen ble kjøpt for kr 120.000. I takstforretningen som stortingsproposisjonen var basert på, står det at det offentlige kunne selge gårdene med skog til husbehov, og enda beholde en noenlunde samlet skogstrekning på 60.000 mål. I det hele synes staten å ha følgende motiv for dette kjøpet:

1. Legge forholdene til rette for at leilendingene kunne kjøpe sine egne gårder.
2. Kjøpe opp skog for å sikre en samfunnsnyttig drift, som også skulle komme distriktet til gode.

Når det gjelder prisen, er det mest nærliggende å tolke taksforretningen slik at den gjelder gårder og skog, altså *ikke* områder over skoggrensen med snaufjell og isbreer.

2.5.2 Størrelsen på «Det uopryddede af Almindingen»

Stortingsproposisjon nr. 88 inneholder en komplett liste over alle Jakob Coldevins 72 matrikulerte gårder samt «Det Uopryddede af Almindingen». Størrelsen på det «Det Uopryddede af Almindingen» er ikke oppgitt i proposisjonen, men på bakgrunn av andre opplysninger i denne kan man danne seg en viss oppfatning av hvor store arealer som inngikk i «Det Uopryddede af Almindingen». Det samlede arealet for de 72 matrikulerte gårdene er summert til om lag 1.212 hektar innmark,

¹⁸ Lappekommissionen av 1892: 17–18

¹⁹ Ildgruben 1971: 7

²⁰ Sth.Prp. No. 28 (1888): 2

13.769 hektar produktiv skog og 2.145 hektar uproduktiv skog, altså til sammen 15.914 hektar eller 160 kvadratkilometer skogsmark, i tillegg til innmark. I tillegg kommer åtte matrikelnummer i Plurdalen, der arealet ikke er oppgitt. Hele dalen er anslått til 50 km², og vi legger til grunn at halvparten kunne vært oppdyrket. 18 matrikelnummer rundt Langvatnet er heller ikke oppgitt med areal. Det samme gjelder tre gårdsbruk på vestsiden av Ranfjorden, og to nær Umbukta. De sistnevnte fem gårdene har en skyldmark som varierer fra 0,50 til 1,42, slik at det ikke kan ha vært store gårder i utstrekning.

Hvor stort kan så «Det Uopryddede af Almindingen» med 20 rydningsplasser ha vært? Trolig var det større enn summen av de 20 umatrikulerte rydningsplassene, ettersom det i 1888 fortsatt var uopryddet allmenning igjen, derav navnet «Det Uopryddede af Almindingen». Men hva legges i begrepet «uopryddet»? Proposisjonen gir ikke svar på det, men jeg mener at det er mest naturlig å oppfatte det «uopryddede» som et skogsareal som kan ryddes for å bli dyrket mark, altså et område med potensial for skogsrydding og oppdyrking. Dette føyer seg ganske godt inn i Schnitlers resonnement fra 1742, der han anmodet proprietær Petter Dass om å overta både «bebygde RødningsPlatzer eller Gaarder i Væfsen og Raen», og de «øede Platzer, som til nye Rødning endnu kan være beqvæmme». Schnitler gjorde dette for at proprietæren kunne gripe de fattige rydningsmennene «under Armene med forskud af korn, hæste, og Creatuerer i rette tiid» hvis det ble uår. Petter Dass gikk med på å betale 25 riksdaler per år for allmenningene i Vefsn og Rana mot at han kunne innkreve «Leeding, Tiende, Sagefald» til seg selv. Han var trolig ikke interessert i å betale for å eie områder over skoggrensen med kratt og snaufjell som ikke gav inntekter.

I det nevnte brevet av 1873 fra lensmann J. Olsen til O.T. Olsen skriver lensmannen også om bøndernes bygsling og Coldevins eiendomsrett. Han tar utgangspunkt i samenes beiteområder og kontrakter med lappeskatteieren:

En saadan Kontrakt, der Liv varig for Lapper, men dersom der, inden dette til Lappen bølge Land Findes saadanne Engsletter, lidt Skov, at fjeldvand hvori Fisk og s.v., der egner sig til Fast Bøxel for Nogen, og der skal Bygges, da maa Lapper, uagtet han har bøxlet Landstrekninge, vige, om det end og gjelder den Heele, og da er, *eller først da bliver det Propritair Coldevins Eiendom, og faar da Have af det «det uopryddede af Almindingen»*.²¹ (uthevet her).

Dette må oppfattes slik at lensmann Olsen, som altså levde samtidig med Jacob Coldevin, mener at Coldevin ikke eide annet i allmenningen enn de rydningsbrukene som etter hvert ble tatt opp. Dette er en strengere fortolkning enn det jeg her har lagt til grunn, men det er meget mulig at lensmannens fortolkning er riktig.

Hvor stort område kan man så tenke seg at de 20 rydningsplassene omfattet? «Det Uopryddede af Almindingen» med de 20 uskyldsatte rydningsplassene har til sammen en marksskyld på 14,80. Det gir et gjennomsnitt på 0,74 skyldmark per rydningsplass, dersom man legger til grunn at «Det Uopryddede» ikke ble skattlagt. Det er ingen av de matrikulerte gårdene med oppgitte arealer for innmark og skog som har så lav skatteskyld som 0,74. Den minste blant disse gårdene er Silaamo (matr.nr. 209) med 1,08 skyldmark. Silaamo hadde 8 hektar innmark, 150 hektar produktiv skog og 10 hektar uproduktiv skog, til sammen et areal på nærmere 170 hektar. Det er rimelig å anta at de 20 uskyldsatte rydningsplassene i gjennomsnitt ikke var særlig større enn Silaamo i utstrekning med en skatteskyld på 0,74, selv om jordsmonn og eventuell skog kan ha vært mindre produktiv og følgelig ha gitt lavere skatteskyld enn de matrikulerte gårdene. Mest sannsynlig hadde disse rydningsplassene ingen skog, men bare rett til å ta ved og bygningsvirke til eget behov. Hvis dette resonnetet holder mål, kan de nevnte rydningsgårdene i «Det Uopryddede af Almindingen» ikke ha omfattet mer enn 170 hektar x 20 = 3.400 hektar = 34 km². I tillegg kommer altså det uopryddede, og her har vi lite å støtte oss til, bortsett fra at den generelle situasjonen for landet som helhet på 1880-tallet var at de arealene som kunne oppdyrkes, stort sett var tatt i bruk som gårder og husmannsplasser etter den sterke befolkningsveksten opp gjennom 1800-tallet. Til tross for at kildematerialet er mangelfullt når det gjelder disse arealene, bør det her settes et tall for å gi en omtrentlig oppfatning av hvor store arealer staten kjøpte i 1888. Et forsiktig anslag vil være at de 20 rydningsplassene utgjorde ti prosent av den potensielt dyrkbare allmenningen i Rana i 1888, og at disse rydningsplassene og «Det Uopryddede af Almindingen» til sammen dermed utgjorde om lag 350 km². (Hvis brevet fra lensmann Olsen fra 1873 legges til grunn, blir Coldevins eiendommer i allmenningen redusert til kun å omfatte rydningsplassene).

På dette grunnlaget kan arealene summeres slik,

²¹ Paulsen 2006: 218

Tabell 2.1

72 matrikulerte gårder:		
	innmark: 1.212 hektar, avrundet til	12 km ²
	produktiv skog: 13.769 hektar, avrundet til	138 km ²
	uproduktiv skog: 2.145 hektar, avrundet til	22 km ²
«Det Uopryddede af Almindingen» med 20 rydningsplasser:		350 km ²
Plurdalen med åtte matrikulerte gårder:		25 km ²
18 matrikulerte gårder rundt Langvatnet, stipulert til:		100 km ²
Tre gårder vest for Ranfjorden og to nær Umbukta, stipulert til:		50 km ²
Samlet sum for arealene i skjøtet av 22.09.1888:		697 km ²

På dette grunnlaget stipuleres arealene som omfattes av skjøtet til staten i 1888, til 700 kvadratkilometer.

2.6 Coldevin-skjøtet og den innkjøpte statsgrunnen i Rana

I punkt 5.3. er det gjort et grovt overslag over arealene i skjøtet fra Coldevin til staten. Som det fremgår av motivene for dette kjøpet, var det statens intensjon å beholde en noenlunde samlet skogstrekning på 60.000 mål, og la leilendingene kjøpe sine gårder med skog til eget husbehov. Innenfor rammen av dette arbeidet har det ikke vært mulig å kartlegge i hvilken grad det har skjedd et videresalg av gårder og skog til de tidligere leilendingene opp gjennom 1900-tallet, men ifølge Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning var det noe tilfeldig om den enkelte fikk kjøpe sitt bygselbruk eller ikke. I et brev fra 1897 blir det gitt uttrykk for at staten burde beholde de vesentligste skogstrekningene som statseiendom.²² Jeg legger her til grunn at innmarka i det alt vesentlige er solgt til gårdbrukerne i tillegg til noe av skogen, og gjør et meget omtrentlig fratrekk på 100 kvadratkilometer. Ifølge en slik beregning sitter staten i dag igjen med om lag 600 kvadratkilometer areal fra det gamle Coldevin-godset som ble kjøpt i 1888. En mer detaljert gjennomgang av dagens eierforhold når det gjelder innmark og produktiv skog vil naturligvis gi et langt mer presist svar på hva staten har beholdt av arealene i 1888-skjøtet.

Staten i regi av Statskog står dag som eier av om lag 3.400 kvadratkilometer skogsmark og annen utmark både over og under skoggrensen i Rana kommune. Hvis de beregningene som er

gjort i punkt 2.5.2, er noenlunde riktige, er dagens statseiendom i Rana fem–seks ganger større enn den eiendommen som Jacob Coldevin ifølge stortingsproposisjon 28/1888 solgte til staten. Eller sagt på en annen måte: Coldevin-godset utgjorde bare knapt 20 prosent av det staten hevder er innkjøpt statsgrunn i Rana i dag, hvis vi legger skjøtet av 22. september 1888 til grunn. Selv om beregningene i punkt 2.5.2 er meget omtrentlige, må de mer enn femdobles før Coldevin-godset skal bli like stort som det arealet som i dag betraktes som innkjøpt statsgrunn. Så vidt vites har staten ikke gjort andre større oppkjøp av skog og utmark i Rana.

2.7 Statseiendom i tillegg til Coldevin-godset?

Kan det tenkes at staten er rettmessig eier av 3.400 km² i Rana til tross for at Coldevin-skjøtet trolig ikke omfatter særlig mer enn 600 km²? Hvordan er i tilfelle staten blitt eier av arealer på til sammen om lag 2.800 kvadratkilometer i Rana i tillegg til Coldevin-godset? Er disse store utmarksområdene kommet på statens hender ut fra den statsrettslige doktrinen om at alt land som ikke er i privat eie, tilhører staten? Hvis så er tilfellet og områdene tilhørte kongen før 1666, burde de ha vært med i krongodssalget til Irgens i 1666. Men hadde de vært med i krongodssalget i 1666, ville de ha vært i private eier etter den tid, og kongen kunne ikke ha solgt allmenningene til Petter Dass i 1750 (slik Johan Hvid hevdet). Og hadde ikke Petter Dass og hans rettsfølger eid disse allmenningene og rydningsene, hadde heller ikke Coldevin-familien kunnet selge dem til staten i 1888. Et vilkår for at staten i dag kan være rettmessig eier av denne store eiendommen i Rana, er altså at Irgens-skjøtet ikke omfattet disse eiendommene.

En enkel forklaring på statens eiendomsrett til 3.400 km² i Rana vil være å hevde at «Det Uopryd-

²² Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: Nord-Rana allmenning. 1. juli 1997: 15

dede af Almindingen» dekket all utmark så vel under som over skoggrensen helt inn til svenskegrensen i sør og øst og kommunegrensen i nord og vest. Men dette betraktes som «innkjøpt statsgrunn», og skjøtene fra 1767, 1787, 1836 og 1888 gir ikke grunnlag for en slik tolkning. Allerede i 1898 tok Skogdirektøren opp spørsmålet om hjemmelen til det uoppryddede av allmenningen, og han bad forstmesteren om å utrede dette. I et brev til Skogdirektøren av 25. november 1889 skrev forstmester König blant annet at Coldevin hadde hevdet at han var eier av det såkalte «Uopryddede af Almenningen i Mo herred» fordi både han og de tidligere eierne

til enhver Tid og i enhver Henseende har skaltet og valtet over dette som retmæssig Eiendom, f.Ex. ved *Nedsættelse af Rydningsmænd*, Afstaaelse af Grund i andre Øiemed (Veianlæg) samt *Salg av Rydningspladse* (Fjeldstuen Umbugten til Veivæsenet), ligesom Skattebyrden har Paahvilet dem.(...) I Coldevins Salg til det Offentlige af det saakaldte «Uopryddede af Almenningen» i Mo er altsaa ifølge Foranstaaende indbefattet dettes *Jordbund, Fjeldgrund*, paastaaende Skog og Huse samt alle andre Herligheter med Undtagelse af Indtægten af Lapperne og Lappeskatten (uthevet her).

Om utstrekningen av «Det Uopryddede af Almenningen» skriver forstmesteren:

Det omfatter nemlig saagodtsom *samtliges Fjeldstrækninger* inden Mo Herred paa den ene Side af Hovuddalføret fra Søen til den svenske Grændse og paa den anden Side fra Søen til Svartisen²³ (uthevet her).

Svakheten ved forstmesterens argumentasjon er at han hevder at Coldevin og deretter staten er eier av fjellgrunn og samtlige fjellstrekninger mellom sjøen, svenskegrensen og Svartisen, fordi Coldevin har forvaltet dette ved å nedsette rydningsmenn, selge rydningsplasser og avstå grunn til et veianlegg. Nedsettelse av rydningsmenn var helt i tråd med den intensjonen som lå til grunn for kongens salg av disse allmenningene til Petter Dass. Han tok på seg «at lade beqvæmme Stæder opRødde, bebygge, og med Folck besætte; hvor af deres Kongl:Majt. Siiden kan nyde Skatter» (se punkt 2.2). Men denne aktiviteten forgikk naturligvis ikke på fjellgrunn, og kan følgelig ikke brukes som argument for at Coldevin-familien hadde eid fjellgrunnen. Når det gjelder salg av en rydningsplass i Umbukta til staten og avståelse av grunn til

et veianlegg, er det vanskelig å se at dette i seg selv gjorde Coldevin til eier av fjellstrekningene på et par tusen kvadratkilometer i Rana. For øvrig er det et poeng at Coldevins hjemmel til allmenningen var emne for diskusjon allerede året etter salget til staten.

2.8 Stormheimfeltet og Høyesteretts dom

Høyesteretts dom av 31.10.1986 i saken om en del av Stormheimfeltet i Troms kommenteres i denne utredningen fordi 1750-skjøtet til Petter Dass blir trukket inn som et vesentlig moment i høyesterettsdommen. Saken gjaldt en tvist mellom staten og private parter om eiendomsretten til et høyfjellsområde i Stormheimfeltet, og tvistens kjerne var knyttet til forståelsen av Irgensskjøtet fra 1666 og et skjøte av 1761 utstedt til Johan Hvid på allmenningene i det tidligere Troms fogderi. Staten hevdet at ingen av skjøtene omfattet høyfjellsstrekningene, og at disse derfor er statens eiendom. De private partene hevdet derimot at høyfjellet fulgte med i de to nevnte skjøtene, og at de – som Hvids rettsetterfølgere – hadde eiendomsretten til høyfjellsområdene.

Statens påstand om eiendomsrett ble ikke tatt til følge verken av herredsretten, lagmannsretten eller høyesterett.

I lagmannsrettens bemerkninger står det at det sentrale poenget for retten er å søke klarlagt om 1761-skjøtet til Johan Hvid omfattet bare rydningsjord og skogstrekninger med tilhørende fjellområder eller om også høyfjellspartiene var med i kjøpet. Ifølge lagmannsretten gir ikke de etterfølgende skjøtene opp gjennom 1700-tallet noen opplysninger med hensyn til eiendomsretten til høyfjellet, og det blir derfor av vesentlig betydning å fortolke 1761-skjøtet. Her omtales allmenninger som «ligger afsides til Fields eller ved Søe-Kanten», og lagmannsretten fant at det her er en parallell til 1750-skjøtet for allmenningene i Rana og Vefsn hvor «fra Fjeld til Fjære» omtales. Retten er oppmerksom på at dette er datidens standardformuleringer og henviser til et skjøte av 1727 vedrørende Skjåkallmenningen der også uttrykket «til Fjelds og udi Fjære» benyttes. Lagmannsretten bemerker at denne bruken av standardformuleringer gir inntrykk av at «det ikke lar seg innfortolke noen konkret vurdering av uttrykkenes betydning i forbindelse med det enkelte salg». I tvilstilfeller må man derfor tolke allmenningsbegrepet slik det ble benyttet i datidens lovgivning, og partene var enige om at allmenningslovgivningen omfattet

²³ Bjørkvik 1996: 89–90

høyfjellet. Lagmannsretten nevner at Absalon Taranger antar at forbeholdet i 1750-skjøtet om «lappestrækninger» innebar at disse ikke ble solgt til Petter Dass, og retten legger til: «I dag er det ingen uenighet om at skjøtet også omfattet høyfjellet og dermed «lappestrækningene.»²⁴ Forbeholdet om «lappestrækninger» i skjøtet må oppfattes som en beskyttelse av samenes bruksutøvelse ved at Dass for ettertiden skulle ta hensyn til reindriften ved sine disposisjoner i allmenningen, mener lagmannsretten og tilføyer:

Dette viser at man ikke uten videre kan legge opp til en restriktiv fortolkning av skjøter fra denne tiden. I så fall ville skjøtet til Petter Dass mer enn kanskje noe annet skjøte fra denne tiden legge opp til en fortolkning hvoretter høyfjellet ikkje kan ansees som allmenning.²⁵

Dette er naturligvis en interessant tanke, selv om lagmannsretten tar avstand fra den. Ankemotpartene (de private partene) hevdet for Høyesterett at allmenningene i Vefsn og Rana ble solgt til Petter Dass i 1750, og at det er på det rene at salget gjaldt hele området inn til riksgrensen. Etter deres mening er det ingen holdepunkter for å anta at Hvid-skjøtet skulle ha et snevrere omfang. Høyesterett gav ankemotpartene medhold i at et vesentlig moment til forståelse av Hvid-skjøtet er overdragelsene av allmenningene i Rana og Vefsn til Petter Dass i 1750. Skjøtene er nær i tid, og de omfatter begge landområder som var omfattet av krongoddsalget i 1666. Det vises til en innstilling fra Rentekammeret til kongen i 1743 der det framgår at salget av allmenningene i Rana og Vefsn var ment å gjelde «fornte Almindings udi sit fulde District fra de boefaste Bøygder indtil Field Ryggen med Skov og Marck samt de oprydede og uoprydede Pladser». Høyesterett mener at «Field Ryggen» betyr Kjølen mot Sverige, og slår fast: «Det er allminnelig godtatt at alt høyfjell fulgte med ved salget til Dass.» Som begrunnelse for denne påstanden viser Høyesterett til NOU 1977: 16 om Stormheimfeltet. Denne NOU-en er en utredning fra Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms, og her vises det til en skyldsettingsforretning fra 1883 der Sør-Ranen allmenning ble «beskrevet å omfatte alt høyfjell, ...». Utvalget viser også til forstmester Berboms innberetning fra 1862 der det står:

I Helgeland findes ingen Statsalmenninger. Det meste, selv de øde Fjeldstrækninger langs den svenske Grændse, tilhører Private.

Videre viser utvalget til statens kjøp av Jacob Coldevins eiendommer i Rana i 1888, «derunder Nord-Ranen almenning».²⁶ Disse henvisningene i NOU-en er Høyesteretts begrunnelse for å hevde at det er alminnelig godtatt at alt høyfjell fulgte med ved salget til Dass i 1750. Av dette trekker Høyesterett den slutning at også høyfjellet fulgte med ved allmenningssalget til Hvid i 1761.²⁷

Høyesterett tar *ikke* stilling til om eiendomsretten til fjellområdene ble overdratt allerede i Irgens-skjøtet av 1666.²⁸

Kommentar til høyesterettsdommen:

I og med at Høyesterett ikke tar stilling til om fjellområdene var med i Irgens-skjøtet fra 1666, har man heller ikke tatt stilling til om staten hadde hjemmel for å selge disse fjellområdene til Petter Dass i 1750. Det finnes en skrivelse fra foged Jørgen Mathisen som i 1721 hevdet at kongen ikke hadde lagt fram noen «Adkomst-dokumenter» når det gjelder allmenningssalget på Helgeland²⁹, og proprietær Johan Hvid kom med flere innsigelser mot at skjøtet av 1750 skulle oppfattes som en eiendomsoverdragelse (se mer om dette i kapittel 4.3). Hvis fogden hadde rett i at kongen ikke hadde noen adkomst-dokumenter til allmenningene på Helgeland, kunne disse naturligvis heller ikke selges til Petter Dass i 1750.

For øvrig har Høyesterett åpenbart rett i at det er klare paralleller mellom Petter Dass-skjøtet og Hvid-skjøtet, men i domspremissene står det ikke noe om hvordan allmenninger med høyfjell omtales i de aktuelle eiendomsoverdragelsene fra Johan Hvids tid fram til 1986. Dette er for så vidt ikke av betydning for selve dommen ettersom Høyesterett kun skulle ta stilling til om staten var eier av høyfjellet eller ikke, og når retten kom fram til at Hvid-skjøtet også omfattet høyfjellet, ble konklusjonen at alt var gått over på private hender i 1761, og staten hadde dermed ingen eiendomsrett. Men lagmannsretten gir i sine bemerkninger en sammenfatning av skjøtene fra 1764 da Johan Hysing overtok proprietærgodset etter Johan Hvid, og fram til 1804, og finner ingen opplysninger med hensyn til høyfjellet. I 1764-skjøtet nevnes «Almindings Skove» og i 1804-skjøtet finnes en beskrivelse av Bentsjordgodset hvor «Balsfjordens og Malangens almenningsskove» nevnes.³⁰ Som omtalt i punkt 2.4.10 finner vi – til sammenligning – ikke begrepet

²⁴ Rt. 1986: 1133–1134

²⁵ Rt. 1986: 1134

²⁶ NOU 1977: 16, s. 59

²⁷ Rt. 1986: 1129

²⁸ Rt. 1986: 1127

²⁹ Olsen, 10. april 1888

³⁰ Rt. 1986: 1135

«allmenninger» i de aktuelle skjøtene for Coldevin-godset i Rana i løpet av hundreårsperioden fra 1787 til 1888. Bortsett fra kongeskjøtet av 1750 er det bare i skjøtet fra 1767 at man finner ordet allmenning i formuleringen «*Almindings Rødninger*». Med andre ord: Begrepet «almenningssskove» finnes ikke i Coldevin-skjøtene.

Høyesterett legger til grunn for sin dom at Petter Dass-skjøtet av 1750 omfattet alle fjell- og utmarksområder, og da mente retten at dette også ville være tilfellet for Hvid-skjøtet av 1761. Hvis Dass eide fjell- og utmarksområdene i Rana, er det rimelig å tro at salget til Coldevin også omfattet disse, og dette er en nødvendig forutsetning for statens eiendomsrett til disse utmarksområdene i dag. Men i motsetning til Hvid-skjøtets betydning for denne høyesterettsdommen, er det ikke tilstrekkelig å bare tolke Petter Dass-skjøtet og Coldevin-skjøtet av 1767 for å avgjøre statens eierforhold i Rana. Statens eiendomsrett til utmarksområdene i Rana er basert på *kjøp*, og dermed er alle skjøter fra 1750 til statens kjøp i 1888 av betydning for vurderingen av om staten er eier eller ikke. En svakhet ved NOU 1977: 16 synes å være at man bygger på kilder fra henholdsvis 1862, 1883 og 1888, uten å gå nærmere inn på bakgrunnen for disse kildene. Man konstaterer f.eks. at Coldevin i 1888 solgte til staten «en rekke eiendommer i Mo, derunder Nord-Ranen almenning». Det faktum at begrepet «Nord-Ranen almenning» ikke nevnes verken i skjøtet til Jacob Coldevin av 1836 eller skjøtet til staten av 1888, drøftes ikke. I sistnevnte dokument finner man bare formuleringen «Det Uopryddede af Almindingen». NOU-en må oppfattes slik at utvalget for statseiendom i Nordland og Troms tar det som gitt at «Det Uopryddede af Almindingen» er identisk med «Nord-Ranen almenning» og omfatter all utmark inn til svenskegrensen. Utvalget henviser også til Jacob Coldevins salg av Sør-Ranen allmenning til staten i 1895. Her påpeker utvalget at salget omfattet et samlet areal for produktiv og uproduktiv skogsmark på ca. 150.000 dekar, men at Sør-Ranens allmenning i 1977 var anslått til bortimot 500.000 dekar. Utval-

get konkluderer med at det derfor synes klart at arealoppgavene, som også er inntatt i stortingsmelding nr. 10 for 1898, ikke omfattet høyfjellsstrekningene som tilligger de sentrale delene av allmenningen, og de særskilte, skyldsatte leilendingsbrukene.³¹

Utvalget drøfter ikke hvorfor Sør-Ranens allmenning i 1977 var over tre ganger så stor som det arealet som ble angitt i dokumenter tilknyttet salget til staten i 1895, men henviser til statens oppkjøp av landområder i Hattfjelldal fem år senere, der det presiseres i Innst. S. nr. 94 for 1899–1900 at det i skogarealet *ikke* er medregnet de høytliggende bjørkeliene, beitelandet over tregrensen samt snaufjellet. Når utvalget for statseiendom i Nordland og Troms tar med dette fra Innst. S. nr. 94 for 1899–1900, kan det formodentlig oppfattes slik at utvalget mente at slike statlige oppkjøp også kunne omfatte områder som ikke var tatt med i kjøpsdokumentenes arealberegning (jf. drøftingen i punkt 2.5.2 angående Coldevin-eiendommen i Rana). Utvalget trekker den slutning at «på Helgeland er staten betraktet som eier av alt høyfjell innen grensene for allmenningene ...». Statens «privatrettslige» adkomst til høyfjellsområdene må – ifølge utvalget – ha sin hjemmel i skjøtet av 3. mars 1750 fra Fredrik V til Petter Dass.³² Som tidligere omtalt er ikke allmenningen nevnt i de aktuelle skjøtene for Nord-Rana fra perioden 1787 fram til 1888. Er det da slik å forstå at høyfjell og landområder over skoggrensen inntil svenskegrensen var omfattet av disse private salgene uten at det nevnes i skjøtene?

Hvis Coldevin-familien derimot ikke eide fjellstrekningene, og følgelig ikke kunne selge dem til staten i 1888, står vi igjen med den statsrettslige doktrinen om at det landet som ingen andre eier, det eier staten. Men dette er en doktrine som ikke alle er helt enige i. I neste kapittel gis en kort presentasjon av hvordan fire rettsvitere ser på statens eiendomsrett og rådgighetsrett i allmenninger.

³¹ NOU 1977: 16, s. 59

³² NOU 1977: 16, s. 59–60

Kapittel 3

Rådighetsrett i allmenninger

3.1 Teoretiske hovedlinjer

Det er en utbredt oppfatning at staten eier den utmarken som ingen andre eier. I utredningen for Nord-Trøndelag, kapittel 4.3, er det vist til høyesterettsadvokatene Ole S. Solnørdal og Asmund M. Schiefloe, høyesterettsdommer Bent Berger og professor Knut Robberstad, som alle har stilt kritiske spørsmål ved denne formen for statlig eiendomsrett i allmenninger. Professor Knut Meinich Olsen mener derimot at staten kan være eier av allmenninger.

Ettersom statens rettigheter i allmenninger allerede er presentert relativt inngående i Nord-Trøndelag-utredningen, blir bare hovedpunktene fra Solnørdal, Schiefloe og Berger sine arbeider omtalt her.

I Gulatingsloven (1164) står det blant annet følgende om allmenningen: «Hver skal ha sin almenning som han fra gammelt har hat den. Men om der bygges i almenning, da eier kongen det.»

Kongen hadde altså rett til å bygsle allmenningene til hvem han ville, og han ble eier av det som ble bygd i allmenningene. Dette tolker Meinich Olsen slik at kongen hadde en «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene. Hovedpoenget i denne sammenhengen er at Meinich Olsen mener at kongen i henhold til de gamle lovene hadde en slik «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene, og at de som bodde i bygda, hadde forskjellige former for bruksrett.

Ole S. Solnørdal og Asmund M. Schiefloe har begge studert allmenningsretten og er kommet til en noe annen konklusjon enn Meinich Olsen. Flere rettslærde som har studert allmenningsretten i gammelnorsk tid, har lagt til grunn at Harald Hårfagre gjorde alt land bortsett fra private eiendommer til statseiendom.¹ Solnørdal, som har gransket den trønderske allmenningsretten i gammelnorsk tid, mener at vi ikke har noe bevis for eller noen rimelig grunn til å tenke oss at det i Harald Hårfagres tid ble gjort noen endringer i bygdenes «styr

og stell» med allmenningene.² Solnørdal viser til *Frostatingsboka* der det står følgende:

For framtida skulde det berre koma ny regel um de bustader som vart gjort i ålmenningen. (...) Dei skulde verta kongens bygslegods. Resten, det som framleis vart verande ålmenning, var før og vart framleis verande karls, d.v.s. bygdefolkets eige.³

Schiefloe er i prinsippet enig med Solnørdal. Han hevder at kongen ikke hadde noe med allmenningen å gjøre bortsett fra retten til å nedsette rydningsmenn og kreve avgift av dem. Det ville ha vært ganske overflødig å fastslå kongens rett til bortsetting av rydningsplasser dersom kongen hadde eiendomsretten til allmenningen og bygden kun en begrenset bruksrett, mener Schiefloe. Hans konklusjon er at «*enhver tale om at kongen etter de gamle lover skulle ha hatt en eiendomsrett til almenningene må falle bort*».⁴

Schiefloe hevder at kongens statsrettslige rettigheter var bygd på doktrinen om kongens overeiendomsrett. Det er kun denne teoretiske overeiendomsretten og ingen annen «som av kongemakten er gjort gjeldende til de norske almenninger», hevder han. Heller ikke i løpet av 1800-tallet og fram til hans bok kom ut i 1955 ble det gikk lover som endret dette forholdet. Hans konklusjon er at selve hjemmelen for allmenningsretten i denne perioden ikke ble endret, men lå i Christian V norske lov av 1687.⁵ Videre mente Schiefloe at begrepet eiendomsrett ikke burde knyttes til allmenningene. Det riktige mente han var å benytte begrepet *rådighetsrett*.⁶

Høyesterettsdommer Bent Berger har i to artikler i *Tidsskrift for rettsvitenskap* i det vesentlige sluttet seg til Solnørdal og Schiefloes syn på allmenningsretten. Han trekker fram de to motstridende grunnsynene når det gjelder allmenninger:

- Det som ingen eier, eier alle, og det som alle eier, eier ingen.

² Schiefloe 1955: 33

³ Solnørdal 1933: 49

⁴ Solnørdal 1933: 64

⁵ Schiefloe 1955: 139

⁶ Schiefloe 1955: 15

¹ Solnørdal 1933: 7

- Det som ingen eier, eier kongen.⁷

Allerede i jyske lov finner man systemet med kongens privatrettslige eiendomsrett til all uopptatt grunn (punkt b). Det er altså dansk rett som har dette statseiendomssystemet. I Norge, hvor man har hatt rikelig med skog og fjellvidder i forhold til folketallet, har det vært mer naturlig med allmeningsprinsippet slik det beskrives i punkt a). Berger kommenterer dette slik:

Det er etter min mening en grunnfeil i norsk allmeningsrett at man uten videre har overført fra det danske system regelen om kongens privateiendomsrett til almenningene til det norske system, hvor den intet har å gjøre.⁸

Berger hevder at vi har arvet denne teorien om kongens privateiendomsrett til allmenninger fra det danske Rentekammeret, som hadde bygd opp teorien på 1700-tallet på grunnlag av Danske Lov i forbindelse med de salgene av allmenninger som da ble foretatt.⁹

Etter 1814 overtok vår egen administrasjon det danske Rentekammerets oppfatning og tok den som selvsagt. Det eneste som skjedde på det teoretiske området, var at denne teorien nå «utgis for gammel nasjonal rett og føres tilbake til Harald Hårfagre», skriver Berger, som mener at Solnørdal og Schiefloe har vist at det må anses klart at Harald Hårfagre aldri har grepet inn i allmeningsretten.¹⁰

Berger mener at det kongens rett gikk ut på, var å bortbyggle deler av allmenningen til nye gårdsbruk, og han utdyper dette slik:

Hvis man først godtar det syn at disse lovbestemmelser er rydningsbestemmelser, så må konsekvensen herav så vidt jeg kan se være at de ikke har noen som helst betydning som bevis for Kongens eiendomsrett til almenningene. Forholdet blir tvert imot at de kan anføres som bevis for at Kongen ikke eier almenningene.¹¹

Allmenningen var det som ordet sier, nemlig strekninger som alle kunne bruke, og Berger skriver at han ikke kan se at det skulle være noen grunn til å operere med noen eiendomsrett:

...det var like overflødig som det var når det gjelder 'den ytre almenning', havet – hvor det jo

fremdeles er en fremmed tanke å reise spørsmålet om eiendomsrett.¹²

Som et apropos til Bergers betraktninger om eiendomsretten til havet nevnes Mauritz Bäärnhjelm's rettshistoriske studier der han ifølge Otto Jebens hevder at det verken for staten eller samene var noen virkelig eiendomsrett til jorden i svensk Norrland før 1789:

Før de menneskene som levde før 1800-tallet var det like naturlig å anse marken uten eier som det er for oss å anse luften eller havet som eierløst.

Er det grunn til å tro at 1700-tallets nordmenn hadde en vesentlig annen oppfatning av dette? I Sverige var det statlige reformer i tiden 1789–1810 som førte til at visse bruksinnehavere av fast eiendom ble tilkjent eiendomsrett til jorden, men dette gjaldt ikke samene.¹³

Professor Knut Robberstad har i en artikkel gjort rede for begrepet «kløyvd eiedomsrett», som betyr at det kan være flere eiere til samme eiendom på funksjonelt grunnlag.¹⁴ Det betyr i praksis at noen eide grunnen med hensyn til skogen, en annen eide grunnen med hensyn til beitet, en tredje hadde jaktrett og en fjerde lakserett. Alle bruksrettighetene ble regnet som jamgode. Robberstad kaller dette en «fyremålsbunden eiedomsrett» eller relativ eiendomsrett. Han mener at det som «vetuge folk bryd seg um, i det daglege, er utnyttningene, og ikkje so mykje den gråe, teoretiske eiedomsretten». Hvis vi ser på gammel, norsk rettstankegang, er det den «fyremålsbundne», kløyvde eiendomsretten som gjelder, og dette finnes det klare eksempler på allerede fra middelalderen, hevder Robberstad.

3.2 Den teoretiske modellen og Helgelandsallmenningene

Vi har gjennomgått tre ulike perspektiv på eiendomsrett i allmenninger. Poenget her er å drøfte i hvilken grad disse ulike perspektivene påvirker oppfatningen av samenes og gårdbrukernes utmarksrettigheter i deler av Helgeland, nærmere bestemt Nord-Rana allmenning. Når det gjelder den rettshistoriske utviklingen i den såkalt Helgelandsallmenningen, vises til utredning for Same rettsutvalget om Helgeland, kapittel 4.5.2.

⁷ Berger 1959: 291

⁸ Berger 1959: 292

⁹ Berger 1959: 295

¹⁰ Berger 1959: 305

¹¹ Berger 1956: 110

¹² Berger 1956: 119

¹³ Jebens 1999: 172

¹⁴ Robberstad, 1963: 162–166

Rettighetene til allmenningene på Helgeland er et omdiskutert tema. Det er særlig tolkningen av to skjøter som har skapt debatt. Det ene skjøtet gjelder kongens overdragelse av alt krongods på Helgeland til Joachim Irgens i 1666. Det andre skjøtet gjelder kongens salg av Helgelandsallmenningen til Petter Dass d.y. i 1750. Det sentrale spørsmålet i debatten har vært: Var allmenningene med i salget til Joachim Irgens i 1666 eller var de kongens eiendom helt til de ble solgt til Petter Dass i 1750? Vi skal i denne sammenhengen drøfte en tredje variant, nemlig at kongen ikke hadde full eiendomsrett til Helgelandsallmenningen før 1666.

Det finnes tre mulige begrunnelser for en slik tese:

- De analysene av eldre lovgivning som Solnørdal, Schiefloe og Berger har foretatt, viser at kongen – etter all sannsynlighet – ikke eide allmenningene, men at det var bygdelaget som hadde rådighetsrett/eiendomsrett her. Hvis begrepet Helgelandsallmenningen er tilnærmet identisk med Solnørdal og Schiefloes allmenningsbegrep, vil man kunne trekke den slutningen at kongen heller ikke hadde full rådighetsrett over Helgelandsallmenningen. Kongen kunne dermed ikke selge den verken i 1666 eller i 1750.
- Absalon Taranger har i en utredning fra 1892 stilt spørsmål ved om kongen i middelalderen betraktet seg som eier av allmenningene i Hålogaland, eller om han hadde overdratt eiendomsretten til allmuen? Taranger mener at det unektelig var en presumsjon for at kongens eiendomsrett omfattet alle allmenninger, men Magnus Barfots sønner, Sigurd, Eystein og Olaf, hadde i 1107 utstedt en rettarbot som kan tolkes slik at kongen hadde gitt «den nordlandske almue» eiendomsretten til allmenningene, «baade de ytre (dvs. til havs) og de øvre (dvs. til fjelds) ...». Men denne slutningen er ikke «uangribelig», skriver Taranger, og viser blant annet til at det ligger et forbehold i det at allmuen skulle ha allmenningene «saadan som de havde i Hellig Olavs dage». Dette tolker Taranger slik at de skulle ha allmenningen med den retten som hellig Olavs lov gav hjemmel til, og ifølge denne loven var kongen eier av allmenningene. Taranger kommer dermed fram til

den konklusjonen at det «formentlig» var slik at kongen hadde gitt den nordlandske allmuen en bruksrett i allmenningen og altså ikke eiendomsrett.¹⁵ Hvis Taranger har rett, kunne kongen naturligvis selge Helgelandsallmenningen i 1666 eller i 1750 med allmuens bruksrett som servitutt. I en nylig publisert artikkel skriver Peter Ørbech at Taranger har oversatt 1107-rettarboten «på en måte som stemmer dårlig med originalteksten, (...) Da er det ikke rart at han kommer til at rettarboten, dvs. gaven, gjaldt bruksrett og ikke eiendomsrett». Artikkelen omhandler retten til fisket i de ytre allmenningene (til havs) i Hålogaland. Ørbechs konklusjon står i motsetning til Tarangers syn: «Håloyg-allmenningen tilhører folket. Senere lovgivning fraviker ikke dette».¹⁶ Hvis dette er en konklusjon som i prinsippet også gjelder «de øvre» allmenningene i samme rettarbot, så hadde ikke kongen full eiendomsrett over disse områdene i tida før 1666.

- Ole Tobias Olsen publiserte tre artikler «Om den haalogalandske Almindingsrettslige Stilling» i 1888, der han på bakgrunn av den nevnte rettarbota i punkt B hevder at «Amtet og ikke Staten er den rettmæssige og absolute Eiere af den 'Haalogalandske Almindig'». Et annet hovedpoeng i Olsens artikler er at skjøtet av 1750 til Petter Dass d.y. ikke gjelder salg av allmenningen, men kun forpaktning.¹⁷

Hvis Solnørdal, Schiefloe og Berger har rett i at allmenningene fra eldre tider tilhørte bygdelagene, og dette også gjaldt allmenningene i Hålogaland, var allmuen ikke avhengig av verken rettarbot eller lovgivning for å få *bruksrett* i allmenningene. Vi kan slå fast at det er uenighet blant rettsviterne om hvorvidt allmuen hadde rådighetsrett over allmenningene eller ikke, men både Solnørdal, Schiefloe og Taranger må kunne tolkes slik at *allmuen i Hålogaland i alle fall hadde en bruksrett i allmenningene i middelalderen*.

¹⁵ Taranger 1892: 245–248

¹⁶ Ørbech 2006: 354 og 364

¹⁷ O.T. Olsen: 1888

Kapittel 4

Nord-Rana allmenning – Utmarkskommisjonen

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms avsa dom for Nord Rana allmenning i 1997. I dommen blir Nord-Rana allmenning definert som allmenningen i Rana fratrukket allmenningen i Hennes tinglag. Saken gjaldt over 50 grunneiere i Rana som krevde beiterett på statens grunn i Nord-Rana allmenning. Utmarkskommisjonen kom fram til at det ikke foreligger rettslig grunnlag for å tilkjenne beiterett i allmenningen som særrett med grunnlag i hevd eller alders tids bruk.¹ Det faller utenfor rammen av denne utredningen å analysere denne dommen i sin helhet, men vi skal kort se på noen av premissene for Utmarkskommisjonen rettshistoriske resonnement.

4.1 Rettshistoriske premisser

I dommen blir det gitt en beskrivelse av eiendomsutviklingen på «Statens grunn» (punkt IV a) hvor det blant annet heter: «Det er helt fra middelalderen blitt antatt at ledig jord tilhører staten (Kongen)».

Utmarkskommisjonen gir en kort beskrivelse av krongodssalget til Joachim Irgens i 1666 og salget av allmenningene i «Ranens og Vefsens fjerding» i 1750. Kommisjonen mener at fjellstrekningene som inngikk i skjøtet til Dass i 1750, «hadde i behold sin karakter av statsallmenning. Man finner det tilstrekkelig å vise til dommen i Skjerstadvæltet, ...»². Her er to forutsetninger som bør kommenteres:

1. Ledig jord tilhører staten – var statsallmenning før 1750.
2. Dommen i Skjerstadvæltet er relevant for Nord-Rana.

Kommisjonen nevner at Johan Hvid, som var en av rettsetterfølgerne etter Irgens, protesterte på dette salget med den begrunnelsen at

kongen overførte allmenningene på Helgeland til Irgens allerede i 1666, slik at de ikke på ny kunne selges til Petter Dass. Om disse uklarhetene sier kommisjonen:

Utmarkskommisjonen finner det ikke nødvendig å gå nærmere inn på denne striden, herunder de forskjellige tolkninger som har vært lansert av skjøtet av 1666 til Irgens, og skjøtet av 1750 til Dass. Dass og hans rettsetterfølgere – herunder også staten – har i tiden etter konsekvent opptrådt som eiere med grunnlag i skjøtet av 1750, og de er i alle sammenhenger blitt ansett som eiere av de allmenningsstrekningene som feltet omfatter, nemlig Nord-Rana allmenning. Dass døde i 1760 og allmenningen ble solgt på auksjon til Isak Jørgen Coldevin. Skjøtet ble utstedet i 1767 på «Rydnings med tilliggende Herligheder» i «Ranens og Vefsens fjerding».³

Utmarkskommisjonen bygger altså sin konklusjon på følgende premisser av rettshistorisk art:

3. Kongen eide Helgelandsallmenningen både i 1666 og 1750.
4. Etter 1750 ble Petter Dass' rettsetterfølgere i alle sammenhenger ansett som *eiere* av de aktuelle allmenningsstrekningene i Rana.
5. Allmenningen ble definert som «Rydnings med tilhørende Herligheder». Utmarkskommisjonen krever i dommen for Nord-Rana allmenning at det må føres bevis «for å kunne avgjøre om bygdelaget har allmenningsrett. (...) Det var innenfor det enkelte allmenningsområde opptatt en kjerne av rydnings før 1750, og oppgaven blir å finne ut om det oppsto en bruk av de tilliggende fjellstrekninger som har vedvart i alders tid».⁴ Dette leder til følgende spørsmål:
6. Er det allmenn enighet om at allmenningsrett skal bevises?

¹ Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning 1997: 41

² Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning 1997: 38–39

³ Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning 1997: 5–6

⁴ Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning 1997: 39

I det følgende blir hvert av de nevnte seks punktene kommentert:*Kommentar til punkt 1: Ledig jord tilhører staten.*

Påstanden om at all ledig jord i middelalderen tilhørte kongen, og at utmarksområdene i 1750-skjøtet var å betrakte som statsallmenning, stemmer ikke med de rettshistoriske analysene av generell art som høyesterettsadvokatene Solnørdal og Schiefloe har foretatt. Schiefloe skriver følgende i sin konklusjon om rettigheter i allmenningene før 1814:

Jeg mener å ha påvist, at dansketidens inngrep bygget på et rettsfundament som forutsatte at den virkelige eiendomsrett eller rådighetsrett tillå bygden og følgelig utelukket at kongemakten hadde denne. Den rådende teori har i motsetning hertil bygget på den antakelse, at kongemakten handlet ut fra den oppfatning, at den hadde eiendomsretten. Og denne antakelse har, slik som jeg tidligere har nevnt, vært den vesentlige begrunnelse for påstanden om kongemaktens eiendomsrett. Er denne antakelse uriktig, må hele nevnte dogme falle.⁵

Dette perspektivet blir ikke nevnt eller drøftet av Utmarkskommissjonen. Hvis Schiefloe har rett i at kongen på 1700- og 1800-tallet hadde en overeiendomsrett, og at det kun var denne teoretiske overeiendomsretten og ingen annen som kongemakten hadde til de norske allmenningene (se punkt 1.3), så setter det både 1666-skjøtet og 1750-skjøtet i et nytt perspektiv.

Kommentar til punkt 2: Dommen i Skjerstadfeltet er relevant.

Utmarkskommissjonen mener at de fjellstrekningene som inngikk i skjøtet til Petter Dass i 1750, «hadde i behold sin karakter av statsallmenning», og kommissjonen finner det tilstrekkelig å vise til dommen i Skjerstadfeltet samt uttalelser fra Utmarkskommissjonens dom i Nordreisa og Kvæningen.⁶ Spørsmålet er: I hvilken grad er Høyesteretts dom i Skjerstadfeltet relevant for Nord-Rana-dommen? I Skjerstadfeltet kom Utmarkskommissjonen fram til at staten er eier i de omtvistede fjellstrekningene, og at gårdbrukerne har rett til beite på statens grunn, men ikke til jakt, fangst og fiske. Dommen i Skjerstadfeltet ble påanket til Høyesterett der de private partene hevdet at de var berettiget til utnyttelse også av skog og fiske på statens

grunn, men Høyesterett stadfestet Utmarkskommissjonens dom.⁷ Nord-Rana-dommen gjaldt derimot kun *beiterett* for de aktuelle eiendommene.

Høyesterett viser til at «Krongodset» (deriblant Skjerstadfeltet) ble solgt til Irgens i 1666, men tilbakekjøpt av kongen 16 år etterpå i 1682. Til dette anfører førstevoterende høyesterettsdommer:

Det er uklart om allmenningene fulgte med ved disse salgene. Uansett hvordan dette måtte forholde seg, kan jeg ikke se at allmenningens karakter ble forandret.⁸

Dette tolker Utmarkskommissjonen for Nord-Rana slik at de allmenningsstrekningene som ble solgt til Petter Dass i 1750 (84 år etter Irgenskjøpet), «utvilsomt frem til dette salget hadde i behold sin karakter av statsallmenning». Man kan naturligvis hevde at det ikke ville ha hatt avgjørende betydning for utfallet av Nord-Rana-saken hvem som var allmenningens eier i perioden 1666–1750, men det synes likevel som om Høyesteretts uttalelse her strekkes noe langt (jf. kommentar til punkt 3).

I Skjerstadfelt-saken viser Høyesterett til Veikvatn-dommen fra 1918 der Absalon Tarangers utredning om «de Haalogalandske almenningers retslige stilling» fra 1892 nevnes. Basert på Tarangers utredning uttaler førstevoterende høyesterettsdommer i Veikvatn-saken at «al skog i Nordland, som ikke er hjemlet enkeltmand, og som andensteds vilde være almenning, tilhører staten». Også i Skjerstad-dommen nevnes Tarangers utredning, og Høyesterett tolker Taranger slik:

Taranger mener at det er begått en urett mot bygdefolket ved at staten har tilegnet seg de fleste allmenningene i Nordland, men at det etter omkring 100 år ikke er noe å gjøre med dette, ...⁹

Det er riktig at Taranger i hovedsak kommer fram til denne konklusjonen, men det er likevel av interesse å se noe nærmere på det rettshistoriske resonnementet som ligger bak hans konklusjon når det gjelder Salten. Taranger mener:

At staten juridisk seet oprindelig ikke har havt nogen større ret til almenningerne i Salten end til almenningerne ellers i landet, er hævet over tvivl.¹⁰

og han oppsummerer sin utredning slik når det gjelder Salten:

⁵ Schiefloe 1954: 136

⁶ Utmarkskommissjonens dom for Nord-Rana allmenning 1994: 39

⁷ Norsk Retstidende 1991: 1323

⁸ Norsk Retstidende 1991: 1319

⁹ Norsk Retstidende 1991: 1320

¹⁰ Taranger 1992: 276

Af denne indberetning fremgaar det da med utvivlsom sikkerhed, at endnu i 1772 havde almuen *fri og ukontrolleret brugsret i samtlige statsalmenninger i Salten*, med undtagelse av Beierens og Saltdalens.¹¹

Etter 1772 innførte staten restriksjoner på tømmerhogsten i Beierens allmenningsskog, og ved kgl.res. av 17.2.1777 ble disse restriksjonene gjort gjeldende for hele amtet i form av «udvisning og recognition». Det er altså «den skjærpede kontrol» med skogen – opprinnelig med «almuens tarv for øie» i siste halvdel av 1700-tallet – som legger grunnlaget for «at staten tvert imot l. 3-12-6 har tilegnet sig en fuldkommen eiendomsret over almenningerne i Salten». Taranger betegner dette som en *lovstridig tilstand* fordi «den har berøvet almuen en ældgammel og overmaade betydningsfuld rettighed, nemlig adgang til af almenningsskovene uden vederlag at bekomme skov til gaardsforødenhed». Som nevnt av Høyesterett skriver Taranger at denne «tilstanden» i 1892 var omtrent 100 år gammel, men han legger til:

... uagtet en uretfærdighed i mine tanker ikke bliver mindre, jo længere den vedvarer, vover jeg ikke at tro, at almuen gjennem domstolene atter vil kunne komme til sin ret efter l. 3-12-6.¹²

I høyesterettsdommen for Skjerstadfeltet står det som nevnt at Taranger mente at staten hadde begått en urett mot bygdefolket, men at det etter 100 år ikke var noe å gjøre med dette.¹³ Som de overnevnte sitatene fra 1892-utredningen viser, var Taranger adskillig mer nyansert i sin kritikk av det han oppfattet som en lovstridig tilstand, og det var altså ikke hans oppfatning at denne urettferdigheten ble mer rettferdig selv om den hadde vart i 100 år. Både i Veikvatn-dommen og i Skjerstadfelt-dommen siteres Taranger på en slik måte at det kan oppfattes som om Høyesterett mente at Taranger var enig i at staten etter 100 år hadde alle rettigheter i de aktuelle skogene. Det er en ikke uvesentlig nyanseforskjell mellom dette og det faktum at Taranger beskriver situasjonen i 1892 som en *lovstridig tilstand*, som han ikke våger å tro at domstolene vil endre på slik at allmuen «atter vil kunne komme til sin ret efter l. 3-12-6.»¹⁴ Det kan derfor stilles spørsmål ved hvor relevant dommen i Skjerstadfeltet er som grunnlag for den påstanden at de fjellstrekningene som inngikk i skjøtet til Petter Dass i 1750, hadde i behold sin karakter av statsall-

menning, slik Utmarkskommisjonen gjør i Nord-Rana dommen.¹⁵

Når det gjelder Helgeland, påpeker Taranger at de private eierne av allmenningene her påførte rydningsmennene større byrder enn da staten var eier. Han omtaler særlig retten til hogst i skogen. Opprinnelig hadde rydningsmenn fri adgang til å benytte skogen i allmenningen. I en jordebok fra 1727 over kongens gods i Nordland er det anmerket at de som hadde tatt opp rydningsplasser, kunne ta skog til eget bruk, også for salg. I en skyldsettingsforretning fra 1756 over 35 rydningsgårder i Rana ser man at mange av dem har skog til salg. Ifølge en skrivelse fra Rentekammeret av 1763 var allmenningene og rydningene gått over til full privat «odel og eiendom», og Taranger mener at den nye eieren, Coldevin, kunne ha oppfattet dette slik at «intet af de baand, som loven lægger paa de kongelige almenninger længere hvilede paa de omhandlede strækninger».¹⁶ Det skulle i praksis kunne innebære at adgangen til å ta både brensel, gjeldematerialer og hustømmer til eget bruk, hadde falt bort. Taranger minner om at kongen i 1750 ikke kunne selge Helgelandsallmenningen til Petter Dass med større rettigheter enn det kongen hadde hatt. Salget kunne altså ikke medføre noen juridisk innskrenkning i allmuens bruksrett. Taranger påviser at en slik innskrenkning likevel fant sted. I 1792 sender en rekke oppsittere på rydningsgårder i Rana en protest til det danske kanselli der de klager over at de private proprietærene hadde innført økte skatter, bygselavgifter og skogtiende. Vi skal ikke her referere hele den korrespondansen som fulgte etter dette skrivet fra 1792, men kun nevne at både Coldevin og justisraad Brodtkorb mente at skattene og avgiftene ikke var urimelige. Taranger finner det ellers bemerkelsesverdige at «samtlige autoriteter» oppfattet rydningsmennene som alminnelige leilendinger og dermed la til grunn andre lovbestemmelser enn de som gjaldt for allmenningsbruk. Resultatet ble at i hundreårsperioden fra 1793 til Taranger skrev sin utredning i 1892 «har denne opfatning vistnok altid været den raadende: de dele af almenningen, som er udlagt til rydningsgaarde med deres udmark og skovstrækning ansees ikke længer som almenning, men som almindeligt privat leilendingsgods».¹⁷ Spørsmålet blir om rydningsgårdene burde ha fått tilbake sin status som allmenningsbruk da Nord-Rana allmenning ble solgt til staten i

¹¹ Taranger 1992: 273

¹² Taranger 1892: 276

¹³ Norsk Retstidende 1991: 1320

¹⁴ Taranger 1892: 276

¹⁵ Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning 1994: 39

¹⁶ Taranger 1892: 259

¹⁷ Taranger 1892: 262–267

1888. Så vidt en kan se, blir ikke denne problemstillingen drøftet av Utmarkskommisjonen.

Det forholdet at rydningsgårdene med tilhørende utmark og skog ikke ble regnet som allmenning, men som leilendingsgods, kan kanskje være en del av forklaringen på at begrepet allmenning gikk ut av skjøtene for Coldevin-godset i Rana etter hvert som stadig større deler av allmenningen ble oppdyrket.

Kommentar til punkt 3: Kongen eide Helgelandsallmenningen både i 1666 og inntil 1750.

I Nord-Rana-dommen blir det hevdet at kongens salg av de aktuelle allmenningsstrekningene til Petter Dass i 1750 «innebærer at disse strekningene utvilsomt frem til salget hadde i behold sin karakter av statsallmenning».¹⁸

Hvis vi legger de rettshistoriske analysene til Solnørdal, Schiefloe og Berger til grunn, er det tvilsomt at kongen hadde rådighetsrett over disse allmenningene fram til 1750. Og hvis disse rettsviterne tar feil, slik at kongen i prinsippet kunne være eier av disse utmarksområdene på Helgeland, så finnes det altså en rettarbot som kan tolkes slik at den «nordlandske allmue» i alle fall hadde bruksrett i allmenningene, kanskje også eiendomsrett, jf. punkt 2.1.B. Som vist i punkt 1.2 mener Meinich Olsen at kongen hadde en «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene, og han viser til Gulatingsloven der det står om allmenningen:

Hver skal ha sin almenning som han fra gammelt har hat den. Men om der bygges i almenning, da eier kongen det.

Ifølge Meinich Olsen var altså kongens rettigheter i denne sammenhengen uttrykt ved hans rett til å bli eier av de gårdene som ble bygd i allmenningen. Med andre ord: Verken Solnørdal, Schiefloe, Berger eller Meinich Olsen synes å mene at kongemakten ned gjennom tidene har hatt et privatrettslig eierforhold til allmenningsgrunnen, i alle fall ikke den ubebygde allmenningsgrunnen. Det må nevnes at det i skjøtet av 1750 til Petter Dass står at han overtar allmenningene i Vefsn og Rana «med samme Ret, som vi det nyt, brugt og besiddet haver, ...».

En logisk slutning blir da at hvis kongen bare hadde en «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene knyttet til bygging og oppdyrking i allmenningen, så var det *denne rettigheten* som ble solgt til

Petter Dass og hans rettsetterfølgere, herunder staten.

I tillegg til den nevnte rettarboten og den retts-teoretiske drøftingen av begrepet allmenning, finnes det også en skrivelse fra foged Jørgen Mathisen som i 1721 hevdet at kongen ikke hadde lagt fram noen «Adkomst-dokumenter» når det gjelder allmenningsgodset på Helgeland¹⁹, og proprietær Johan Hvid kom med flere innsigelser mot at skjøtet av 1750 skulle oppfattes som en eiendomsoverdragelse (se mer om disse forholdene i kommentar til punkt 4). Det er altså flere forhold som gjør det berettiget å stille spørsmål ved Nord-Rana-dommens påstand om at «disse strekningene utvilsomt frem til salget hadde i behold sin karakter av statsallmenning».

Kommentar til punkt 4: Etter 1750 ble Petter Dass og hans rettsetterfølgere ansett som eiere av de aktuelle allmenningsstrekningene i Rana.

Utmarkskommisjonen nevner kort at Johan Hvid protesterte på skjøtet til Petter Dass. Ifølge Tarangers utredning sendte Johan Hvid i 1753 en innsigelse mot salget av Helgelandsallmenningen. Innsigelsen ble ikke besvart, og Hvid sendte en mer utførelig innsigelse i 1755. Heller ikke denne ble besvart. Hvid mente at allmenningene fulgte med i skjøtet til Irgens i 1661, og fra Irgens hadde de gått over i baron de Petersens eie. Som eier av de Petersens gods mente Hvid at han var den rettmessige eieren av allmenningene på Helgeland, og han ba derfor Rentekammeret i København tilbakekalle skjøtet av 1750 til Petter Dass. I 1761 sendte han enda en henvendelse og fikk da et svar fra Rentekammeret der det sår at allmenningene «ustridig ifølge af loven var Hans Maytts retmæssige eiendom ...». Taranger tolket svaret slik at Rentekammeret begrunner kongens eiendomsrett til allmenningene i Nordland med lovbokens regler om hevd.²⁰

Også Ole Tobias Olsen mente at skjøtet av 1750 gjaldt «Forpagtning», og ikke salg. I skjøtet står det at Petter Dass årlig skulle betale 25 riksdaler i «Recognition», og dette oppfatter Olsen som en «Forpagtningsafgift». Han viser til at fogd Jørgen Mathisen i 1721 skriver følgende om allmenningsgodset på Helgeland:

Hvad Adkomst hans kgl. Majt haver til forberørte Gods, (...) vides aldeles ikke, siden ingen Underretning derom haver været.

¹⁸ Utmarkskommisjonens dom for Nord-Rana allmenning 1997: 9

¹⁹ Olsen, 10. april 1888

²⁰ Taranger 1892: 254–255

O.T. Olsen hevder at dette var fogdens reaksjon på amtmann Schelderups bruk av begrepet «Kongens» om amtets allmenninger. Olsen trekker denne slutningen:

Kongen kunde derhos ikke sælge, hvad han aldrig havde eiet. Han havde ingen Ret til den haalogalandske Alminding og kunde, som Fogd Mathisen havde paavist, heller ingen Hjemmels=Dokumenter paavise for samme. Derfor måtte overdragelsen kun være en Forpagtning, (...) Og som enhver anden Forpagtning var ogsaa denne naturligvis betinget.²¹

Om den aktuelle situasjonen i april 1888 da artiklene ble publisert, skriver O.T. Olsen:

Forpagtningen af Almindingen følger fræmdelers Coldevins Familie og indehaves for Nærværende af Proprietær Jacob Coldevin, Revelen, Mo.²²

O.T. Olsen bruker altså konsekvent begrepet «Forpagtning» om godseirnes forhold til Helgelandsallmenningen (Haalogalandsalindingen), som han mente var Nordlands amts eiendom.

Det er neppe tilfeldig at O.T. Olsens artikler ble publisert i Bodø Tidende i april 1888, et par måneder etter at regjeringen ved kongelig resolusjon hadde bifalt statens kjøp av «Nord-Ranen» allmenning av Jacob Coldevin for kr 120.000.²³ Hvis O.T. Olsens resonnement er riktig, solgte Coldevin en allmenning han aldri hadde eid, men kun forpaktet.

Utmarkskommissjonen var kjent med O.T. Olsens utredning, men avviser den som «teoretisk fremstilling uten noen rettslige konsekvenser».²⁴ Utmarkskommissjonen hevder derimot at Dass og hans rettsetterfølgere i alle sammenhenger er blitt ansett som eiere av allmenningsstrekningene på Helgeland, herunder Nord-Rana allmenning.

Kommentar til punkt 5: Allmenningen ble definert som «Rydninger med tilhørende Herligheder».

Utmarkskommissjonen skriver at allmenningen ble solgt til Isac Jørgen Coldevin etter at Petter Dass døde i 1760, og skjøtet ble utstedt i 1767 på «Rydninger med tilhørende Herligheder» i Rana og Vefsen fjerding. Dette er en riktig gjengivelse av formuleringen i skjøtet, der begrepet allmenning kun forekommer i formuleringen «Almindings Rødninger». Det kan derfor diskuteres om det er riktig å påstå at dette skjøtet omfattet allmenning

gen. I *Norsk Almenningsrett* definerer K. Meinich Olsen begrepet allmenning slik: «Ved almenning forstaar jeg en strækning, hvor et eller flere bygdelag i kraft av loven har bruksret». (jf. punkt 1.2). Allmenning er altså ikke per definisjon identisk med en rydning, som må forstås som et mindre oppdyrket område i en allmenning.

Begrepet «Herligheter» er det ikke så enkelt å gi en presis definisjon av. I moderne norsk kan det bli oppfattet som alle fordeler som er tilknyttet et bestemt objekt. På slutten av 1600-tallet hadde begrepet trolig et noe annet innhold. Schiefloe viser til en utredning av Hurtigkarl som forklarer at «herligheten» bestod i rett til avgift når gården skiftet eier, samt en del andre, mindre avgifter, rett til å kreve arbeid av bonden og rett til å drive kontroll med hvordan bonden drev gården og hogget i skogen. Begrepet «herligheter» var altså i hovedsak knyttet til «overeierens» rett til å kreve inn avgifter. Denne overeieren kaltes også for «Herlighetseier», ifølge Hurtigkarl.²⁵ Igjen er det grunn til å stille spørsmål ved hva skjøtet av 1767 til Coldevin omfattet. Utmarkskommissjonens sitat fra skjøtet kan forstås slik at Coldevin kjøpte rydningene og retten til å kreve inn skatter av rydningsmennene, men til tross for dette sitatet fra skjøtet mente Utmarkskommissjonen at kjøpet omfattet hele allmenningen.²⁶

Kommentar til pkt 6: Er det allmenn enighet om at allmenningsrett skal bevises?

Utmarkskommissjonen krever at det må føres bevis for at et bygdelag har allmenningsrett, men kommisjonen innser at det er vanskelig for grunneierne å føre bevis for alders tids bruk i allmenning når det ikke foreligger skriftlige allmenningsberetninger, domsutskrifter eller lignende. Som omtalt i punkt 1.3 er Schiefloe i prinsippet uenig i at bygdelagene skal måtte føre bevis for at allmenningsrett har vært utøvd fra gammel tid, fordi dette gjør selve allmenningsbegrepet overflødig. Det ligger i selve begrepet allmenning at ett eller flere bygdelag har bruksrett, jf. Meinich Olsens definisjon. Videre ser vi at Utmarkskommissjonen bruker begrepet «fjellstrekninger». Som allerede nevnt kan det diskuteres hva uttrykket «Rydninger med tilhørende Herligheder» i skjøtet av 1767 til Coldevin omfattet. Kunne fjellstrekninger ha inngått i begrepet «andre Herligheter»? Staten har ikke kjøpt større områder eller andre rettigheter enn det som lå i dette skjøtet til Jacob Coldevin, og det

²¹ Olsen, 13. april 1888

²² Olsen, 17. april 1888

²³ Sth.prp. No. 28/1888, s. 28

²⁴ Utmarkskommissjonens dom for Nord-Rana allmenning 1994: 6

²⁵ Schiefloe 1955: 120

²⁶ Utmarkskommissjonen dom for Nord-Rana 1997: 5

hadde derfor vært interessant om Utmarkskommissjonen hadde drøftet noe mer inngående hvordan teksten i skjøtet av 1888 skal oppfattes.

4.2 Avsluttende bemerkninger: Nord-Rana-dommen

Som vist i denne gjennomgangen bygger Nord-Rana dommen på blant annet følgende premisser som alle er diskutabile:

- Ledig jord tilhører staten – er statsallmenning før 1750 (jf. punkt 1).
- Dommen i Skjerstadfeltet er relevant for Nord-Rana (jf. punkt 2).
- Kongen eide Helgelandsallmenningen både i 1666 og fram til 1750 (jf. punkt 7).
- Etter 1750 ble Petter Dass' rettsetterfølgere i alle sammenhenger ansett som *eiere* av de aktu-

elle allmenningsstrekningene i Rana, (jf. punkt 8).

- Allmenningen ble definert som «Rydninger med tilhørende Herligheder» (jf. punkt 9).

Konklusjonen blir at rettshistoriske uklarheter og flere sider ved allmenningsrettens karakter ikke er tilstrekkelig belyst av Utmarkskommissjonen, der slutningen ble at ingen av de aktuelle bygdelagene hadde beiterett i allmenningen som særrett med grunnlag i hevd eller alders tids bruk.²⁷ Heller ikke kravet om fiskerett førte fram. Denne gjennomgangen kan tyde på at dommen i Nord-Rana-saken føyer seg inn i rekken av allmenningsdommer som Schiefloe beskriver slik: «Bygdene har ofte tapt i striden, dels på grunn av statens overmakt og dels fordi de ikke har maktet å klargjøre de riktige forhold».

²⁷ Utmarkskommissjonens dom for Nord-Rana allmenning 1997: 41

Kapittel 5

Samenes rettigheter i Helgelandsallmenningen

5.1 Innledning

Vi har i korthet gjennomgått tre ulike perspektiv på eiendomsrett i allmenninger. Poenget her er å drøfte hvordan disse ulike perspektivene påvirker oppfatningen av samenes utmarksrettigheter i deler av det sørsamiske området. Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms har en oppfatning som synes å være sammenfallende med Meinich Olsens når kommisjonen uttaler følgende:

Det er helt fra middelalderen blitt antatt at ledig jord tilhører staten (Kongen).¹

Kommisjonen nevner ikke de synspunktene som Solnørdal og Schiefloe har anført når det gjelder bygdelagenes eiendomsrett til allmenninger generelt. Vi går derfor over til å drøfte konsekvensene av de ulike oppfatningene av allmenningsretten sett i forhold til samenes rettigheter i sørsamiske områder.

5.2 Samenes rettigheter i og utenfor allmenning – generelt

I sin utredning for Samerettsutvalget om samisk befolkning og rettighetsforhold i Nord-Troms skriver Bjørn Bjerkli om de territorielle grensene på 1200-tallet, og stiller spørsmål ved hvilken råderett samene hadde over det territoriet som enda *ikke* var lagt inn under riksstaten.² Med utgangspunkt i Solnørdal, Schiefloe og Berges analyse av eiendomsretten i allmenningene kan dette spørsmålet være relevant også for fjell- og utmarksområder på Helgeland.

Solnørdal skriver om tida før Harald Hårfagre:

Um dei på hine tider hadde noko klårt umgrip som svarar nokorleis til vårt umgrip eigeidsrett kan kanskje vere uvisst. Men kan me segja at det condominium ætta hadde til den dyrka jorda, gjorde denne til objekt for eigeidsrett, må me gå ut frå at bygdefolket hadde faste

reglar for korleis dei kunde nytta ålmenningen, og at bygdefolket dermed hadde ein godkjend rett til å nytta han, og det samfund som ved sine vedtak og skikkar gav og heldt reglane um bruket ved lag, må då tenkjast som eigaren til desse jordvidder, der dei hadde sitt bruk. Det rådvælde bygdefolket hadde over viddene utanum bømarkene var visseleg so fast at viddene var eit condominium for alle bygdemenn, og at dei var eit reint samfund, ei sameining (...) som åtte ålmenningen.³

Her ser vi at Solnørdal setter *organisert bruk som en forutsetning for eiendomsrett*. Det bygdesamfunnet som benyttet «viddene» utenfor innmarka, mener han må betraktes som eier av disse viddene. Schiefloe benytter begrepet rådhetsrett i stedet for eiendomsrett, men poenget for begge er at det er *brukerne* som har rettigheten, og dette er et forhold som de mener ikke ble endret etter at enekongedømmet ble etablert omkring år 900.

Emnet for Solnørdal, Schiefloe og Berger er allmenningen, men hvis det fra gammelt av var slik at *bruk gav rådhetsrett /eiendomsrett* for fastboende bønder, er det vanskelig å se at dette prinsippet ikke også skulle gjelde for de områdene som samene benyttet i samme tidsperiode. I alle fall før enekongedømmet ble etablert, må en kunne betrakte områdene utenfor bøndenes bruksområder som *terra nullius*, og det er rimelig å gå ut fra at samenes bruk av slike områder gav de samme rettighetene for samene som bøndenes bruk av de utmarksområdene som etter hvert gikk under betegnelsen allmenning. Ifølge Schiefloe må det anses som sikkert at Harald Hårfagres enekongedømme ikke medførte noen endring i bygdens rådhetsforhold over allmenningene, og da er det ikke rimelig å anta at innføring av enekongedømmet kan ha ført til noen endring når det gjaldt samenes rådhetsforhold over de områdene de benyttet. Det er altså grunn til å tro at dette var rettstilstanden i perioden fram til siste halvdel av 1600-tallet, da det kom en helt ny statsrettslig tankegang ved at jurister tolket kongens rettigheter

¹ Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms: Nord-Rana allmenning. 1. juli 1997: 5

² Bjerkli 2004

³ Solnørdal 1933: 16

slik at de gikk *foran* eierens rett, og kongens del ble kalt kongens *overeiendomsrett*.

Det samiske samfunnet var en organisasjon bygd på siida-systemet. Vi vet ikke hvor gammelt dette er i de sørsamiske områdene, men Knut Bergsland har påvist at «Lais Lappebyen» eksisterte i 1553, og at den strakte seg fra Malå i sørøst til Rana i nordvest og sørover til Snåsa.⁴ Hvis man legger til grunn at kongemakten (staten) ikke har hatt noe annet enn en formell overeiendomsrett til utmarksområdene fra slutten av 1600-tallet til 1814, er det ikke noe som skulle tilsi at samene i denne perioden hadde mindre rådighetsrett over siida-områdene enn bygdelagene hadde over sine allmenninger.

Schiefloe mener at selve hjemmelen for allmenningsretten ikke endret seg i perioden fra 1814 fram til 1955, da han gav ut boka om hovedlinjer i norsk allmenningsrett. Han anser det dermed ganske tvilsomt at staten har ervervet noen privatrettslig adkomst til allmenningene basert på hevd eller alders tid, og man kan følgelig stille spørsmålet: Har staten ervervet noen privatrettslig adkomst til samenes gamle siida-områder basert på hevd eller alders tid bruk etter 1814? Hvis ikke, er det da slik at samene fortsatt har en gammel rådighetsrett over sine bruksområder på samme måte som bøndene har opprettholdt sin gamle rådighetsrett over sine allmenninger? Hvis man svarer ja på disse spørsmålene, vil det også være slik at samene har rådighetsrett også i allmenninger som siidaen har benyttet fra gammelt av, selv om bønder i senere tid også har tatt disse områdene i bruk som allmenning. Eller det kan fra gammelt av ha vært flere eiere til samme eiendom på funksjonelt grunnlag, altså en form for «kløyvd eigeidomsrett». Det kan i praksis ha betydd at noen eide grunnen med hensyn til skogen, en annen eide grunnen med hensyn til beitet og en tredje hadde jakt- eller fiskerett.

5.3 Samenes rettigheter i 1750-skjøtet

Skjøtet av 1750 fra kong Frederik V til Petter Dass omfattet:

- a) «De os udi Ranens- og Wepsens fjerdinge (...) tilhørende Almindinger (...) bebygte og ubebygte».
- b) «tillige med Wores Almindinger og Almindings-Skouge»

Videre står det at kongen «Sælger, Skiøder og afhænder» også veidesteder, berg og daler fra fjell til fjære, «intet undtagen i nogen maade».⁵ Dette kan tolkes slik at myndighetene i 1750 oppfattet det slik at Helgelandsallmenningen omfattet både tradisjonelle allmenninger som var ryddet og bebygd, og all utmark for øvrig som ikke var i noen annens eie. Det er altså mye mer omfattende enn Meinich Olsens definisjon av allmenning.

I dette skjøtet omtales lappeskatten i 1666-skjøtet der

Kiøberne vel skulle nyde alle de almindings-Skouge og Marker, hvor Boe-folk Sig needsætte og Rydde; Men lapperne, at brugge alt havd Som der er uden for, ...⁶.

Det var altså myndighetenes oppfatning i 1750 at 1666-skjøtet ikke gav kjøperne og deres retts etterfølgere anledning til å «nyde» annet enn den delen av allmenningen som kunne dyrkes opp og benyttes til bosetting. Alt utenfor skulle samene bruke. Dette prinsippet videreføres i 1750-skjøtet hvor det står «at lapperne udj Almindingerne nyder til brugs De Pladser eller Strækninger, hvor Jngen Rydning kand skee, eller Boe-folk Sig needsætte ».

Som nevnt i punkt 2.3 mente Taranger at hele allmenningen med unntak av de såkalte «lappestrækninger» gikk over i privat eie ved 1750-skjøtet.⁷ Tarangers formulering kan tyde på at «lappestrækningene» *ikke* gikk over i privat eie ved dette skjøtet. Hvis det er en riktig oppfatning av 1750-skjøtet, blir spørsmålet: Hvem eide «lappestrækningene» etter 1750? Det er ikke noe i skjøtet som tyder på at kongen holder tilbake deler av allmenningen, men selger alt «fra fields til fiære». Som nevnt protesterte Johan Hvid på dette salget med den begrunnelsen at kongen overførte allmenningene på Helgeland til Irgens allerede i 1666, og følgelig ikke kunne selge dem på nytt til Petter Dass d.y. Vi skal i denne sammenhengen ikke ta stilling til sammenhengen mellom 1666-skjøtet og 1750-skjøtet generelt, men kun stille noen spørsmål ved «lappestrækningene». Det er ikke tvil om at kongen overdro *retten til å innkreve lappeskatt* til Joachim Irgens i 1666. Men overdro han eiendomsretten til «lappestrækningene» til Irgens? Hvis han gjorde det, var disse områdene på private hender allerede i tida etter 1666, og kongen kunne ikke ha lagt inn som et servitutt i 1750-skjø-

⁴ Bergsland 1978: 77

⁵ Kopi av utskrift av pantebok 1 (1729–1751) for Helgeland Sorenskriveri. J.nr. 386/1950. KK/MA

⁶ Kopi av utskrift av pantebok 1 (1729–1751) for Helgeland Sorenskriveri. J.nr. 386/1950. KK/MA

⁷ Taranger 1892: 254

tet at samene skulle bruke de plassene og strekningene i allmenningen «hvor Jngen Rydning kand skee, eller Boe-folk Sig needsætte ...». 1750-skjøtet må altså oppfattes slik at myndighetene var av den oppfatning at «lappetrækningene» var kongens eiendom inntil 1750. Hvis det er riktig å tolke Tarangers påstand slik at hele allmenningen bortsett fra «lappetrækningene» gikk over i privat eie i 1750, så følger det av Tarangers påstand at «lappetrækningene» ikke har vært eid verken av Petter Dass d.y. eller hans rettsetterfølgere, herunder familiene Coldevin og Brodtkorp (jf. Helgelandutredningen).

Joachim Irgens' enke pantsatte en del av Helgelandsgodset til Jakob de Petersen, og retten til å innkreve lappeskatt fulgte med denne delen av godset. I hvilken grad det ble innkrevd lappeskatt i perioden 1666 til 1710 vites ikke, men i den tiden da Jørgen Sverdrups enke, madam Sverdrup, forpaktet godset fra ca. 1712, ble det innkrevd bygselavgift av samene. I 1751 kjøpte Johan Hvid denne delen av Helgelandsgodset samt lappeskattretten på Helgeland. Ifølge en fortegnelse fra 1758 var lappeskattinntektene redusert fra 20–30 riksdaler årlig i 1744 til fire–fem riksdaler årlig i 1758. Det var da «ikkun nogle faa Familier tilovers» som betaler denne skatten.⁸

Vi vet altså at lappeskatten var et salgsobjekt, og at den fulgte Joachim Irgens sine rettsetterfølgere opp gjennom 1700- og 1800-tallet fra Johan Hvid til familien Brodtkorp.⁹ I Som allerede nevnt kjøpte Esaias Hansen Langfjeldsæter lappeskattretten av Marie Brodtkorb i 1873.

Konklusjonen på denne relativt korte gjennomgangen av 1666- og 1750-skjøtene blir at det knytter seg uklarheter til selve eierforholdet til Helgelandssallmenningen, og det knytter seg også uklarheter til Helgelandssallmenningens utstrekning, bortsett fra at den ligger i «Ranen og Wepsens Fjerdinger udj Helgelands-Fogderie». Det er rimelig klart at kongen – som selger – var oppmerksom på og anerkjente samenes gamle rettigheter i Helgelandssallmenningen, og i 1750-skjøtet legges det inn formuleringer som forplikter den nye private eieren til å ta hensyn til samenes bruk. Men det er også mulig å tolke Taranger slik at «lappetrækningene» på Helgeland ikke gikk over i privat eie ved dette skjøtet, altså at dette skjøtet ikke endret eieforholdene i de samiske bruksområdene på Helgeland i 1750. Det er med andre ord uklart hvem som eide «lappetrækningene» etter 1750.

5.4 Kilder til samenes bruk

Det finnes flere kilder som hver for seg forteller noe om samenes forhold til sine bruksområder i Helgelandssallmenningen. Her omtales noen av dem:

Jordebok for Ume lappmark i 1670

Et eksempel på dette kan være landshøvding Johan Graans utkast til jordebok for Ume lappmark i 1670. Dette utkastet ble laget 80 år før grensen mellom Norge og Sverige ble trukket opp i 1751, og den omfatter områder også på norsk side. Vi finner flere navngitte samer som «besitter» områder ved Røssvatnet og Okstindan-området (Oxenfiäll). De «besitter» både land og fiskevatn.¹⁰ Det er grunn til å tro at dette var reelle rettigheter for samene, uavhengig av om området var en del av salget til Joachim Irgens i 1666 eller ikke. Det er heller ingen grunn til å tro at 1750-skjøtet påvirket samenes oppfatning av egne rettigheter på Helgeland.

Referat fra skattetinget anno 1759

Et dokument fra Nord-Rana fra året 1759 forteller en del om samenes forhold til lappeskatten. Dokumentet er et referat i tingboka fra ordinært «Skatte- og Sagefalds-Ting» på Mo, der bygdelenmannen opptrådte på vegne av Johan Hvid, som på den tiden var eier av retten til å innkreve lappeskatt på Helgeland (jf. punkt 3.3.2). Det fremgår av rettsreferatet at 16 navngitte samer i Rana ikke hadde betalt sin pliktige skatt. Fire eller kanskje fem av dem hadde bygselavtale, men de øvrige hadde verken «bøxlet» sine beiteområder eller betalt noen skatt eller bygselavgift. Blant disse var en meget «vel be Holden» mann i Stormdalen, en «Welbeholden» mann som oppholdt seg med sin buskap i «Ox- og Græs-fiel», og en «Welbeholden» mann i Kjerringfjell.

Ingen av disse betalte noe for de områdene de brukte, men dokumentet sier ikke noe om hvorvidt det hadde blitt satt i verk noen form for innkreving.

Ifølge Peter Schnitler var det 35 samefamilier i Rana i 1742, men tallene er usikre.¹¹ Det omtalte dokumentet fra 1759 med 16 menn i dette området representerte muligens om lag halvparten av samefamiliene her. Ettersom tre av dem som verken hadde bygsel eller betalte skatt, var såkalt vel-

⁸ Lappekommissionen 1892: 17, 2. spalte

⁹ Lappekommissionen 1892: 17, 2. spalte

¹⁰ Qvigstad og Wiklund 1909: 239–240

¹¹ Qvigstad og Wiklund 1909: 28–29

beholdne, er det tydelig at de hadde betalingsevne, men ikke betalingsvilje, og man kan spørre: Hvorfor ville de ikke etterkomme de reglene om bygging som lappskatteeieren hadde innført og forsøkt praktisert over lengre tid? Vi får naturligvis aldri vite hva som var samenes motiv for ikke å betale, men en forklaring kan være at bygselkontrakter og bygselavgifter var et fremmedelement i deres virkelighet, og at de oppfattet disse traktene som sine egne og slektens områder.

Axel Coldevin

I kapitlet om bumann og lapp i Rana bygdebok skriver Axel Coldevin:

Det er sannsynlig at allerede de første nordmenn som kom for å slå seg ned i Rana, møtte lappene her inne i fjorden. Lappenes historie er ellers dunkel.¹²

Ennå i 1567 var det i Rana bare de stedene som var best egnet for jordbruk langs Ranfjorden, som var bebyggt, i tillegg til noen få gårder ved utløpet av de store elvene, som Røssåga og Valla i Korgen og Øvre Gruben i Mo.¹³ I løpet av 1700-tallet var det mange samer som slo seg ned i utkanten av bygda, som ved Virvatnet, Kallvatnet, Akersvatnet, Grunnvatnet, Kjennsvatnet og flere andre steder. Disse bygdelappene bodde i koter. Reindriftsamene var for det meste svenske og holdt seg mye på østsiden av vannskillet, skriver Coldevin. En del av bygdelappene hadde små reinflokker, og de kunne også ha et lite gårdsbruk.¹⁴

Bebyggelsen i Rana vokste utover 1600- og 1700-tallet, og det ble tatt opp gårdsbruk både langs fjorden og innover i landet. Folketellingen i 1801 viser at det da bodde folk blant annet ved Akersvatnet, Langtjønnlia, Grunnvatnet, Kvitsteindalen, Kalvatnet, Vakkermoen, Randalsvollen, Virvatnet og flere andre steder som siden er forlatt.

Det var mest lapper som bodde på disse plassene.¹⁵

Axel Coldevin skriver følgende om forholdet mellom same og bumann:

Sikkert er det at da norske bønder begynte å rydde gårder oppover dalene i Rana, støtte de stadig vekk på lappene, og forholdet ble ofte fiendtlig. (...) Lappene så det slik at nordmennene tok fra dem bit for bit av deres land; de følte seg på vikende front, og deres omflak-

kende tilværelse gjorde at de sto halvt utenfor det norske rettssamfunn.¹⁶

Brev fra lensmann Olsen 1873

Som allerede nevnt skrev lensmann Olsen et brev til Ole Tobias Olsen datert 28. mars 1873, der han også på generelt grunnlag forsvarer samenes rettigheter i Rana. Han påpeker at samene må vike når det ryddes i allmenningen:

Saaledes kan jeg for Expl, nevne Pladser som blodt i min Tid, er taget fra Lapperne, paa saadan maade som antydet, d.er Stormdalen, Bredik, Randalen, Jordbekvold, Vardal, Kaldvatn, Lapsedet, Grundvatne, Kvitsteindal, Umbugten og Blakaadal, med fl: Steder. Disse Fjeldpladser er nu ved Matr: revirsjon Skyldsats underet, «Det uopryddede af Almindingen» For 4 a 5 Skylddaler. Coldevin betaler i Skat for dette Matr: N mellem 20 á 30 Spdlr, aarlig.¹⁷

Høyesterettsdom fra 1862 – Vefsn

Bakgrunnen for denne høyesterettsdommen var at proprietær Frederik Holst hadde anmeldt samene Peder Pedersen (Per Persson) for at han hadde hogget friske bjørketrær på proprietærens utmarkseiendom i Vefsn og tatt never for å utbedre ei kote. Holst forlangte erstatning for dette, men samene betalte ikke. Peder Pedersen ble frifunnet av overretten, men Nordland amt bragte saken inn som straffesak for Høyesterett. I dommen fra 1862 står det at Peder Pedersen hadde erkjent de faktiske forhold, men

benegter at have været sig bevidst, at de indeholdt nogen Ulovlighed, da han kun har brugt den samme Fremgangsmaade, som han tidligere har seet sine Forældre og mange andre Lapper udøve, ...

Om samenes bruksrett fra gammelt av uttalte Høyesterett:

Allerede det historiske Forhold mellem Lapperne som de oprindelige Beboere at Landet og de indvandrede norske Eiendomsbesiddere tilsiger, at man maa opretholde og beskytte den Brugsret, som hine selv efter Okkupationen fra de Sistnævntes Side ere vedblevne at udøve over *den tidligere herreløse Grund* (uthevet her).

Her omtaler Høyesterett samenes bruksrett i Helgelandsallmenningen som en bruksrett over *tidligere herreløs grunn*. Vi vet ikke hva Høyesterett

¹² Coldevin 1965: 318

¹³ Coldevin 1965: 59

¹⁴ Coldevin 1965: 324

¹⁵ Coldevin 1965: 59–62

¹⁶ Coldevin 1965: 318–319

¹⁷ Paulsen 2006: 218

mener med «tidligere». Er det tiden før allmennin-
gene i Rana og Vefsn kom over på private hender i
1750? Er det tiden før Irgens-skjøtet av 1666 da
krongodset på Helgeland kom over på private hen-
der? Er det før Harald Hårfagres tid da all ikke-
okkupert jord var å betrakte som ingenmannsland?
Eller er dette en prinsipiell oppfatning fra Høyeste-
rett som egentlig ikke har noe med det aktuelle
geografiske området å gjøre? Det er meget mulig
at det sistnevnte er tilfellet, men hvis »tidligere»
likevel betyr *etter* Harald Hårfagres tid, kan uttalel-
sen oppfattes slik at samenes utmarksområder
generelt var å betrakte som *herreløs grunn* før nor-
ske bønder slo seg ned og dyrket opp deler av dem.
Utmarksområdene i Vefsn, som rettssaken gjaldt,
ble knapt tatt i bruk av »indvandrede norske Eien-
domsbesiddere» før på 1600-tallet, og hvis
Høyesteretts uttalelse gjelder Vefsn-allmenningen,
er det ikke urimelig å tolke dette slik at Høyeste-
rett oppfattet disse fjell- og utmarksområdene i
Vefsn som «herreløs Grund» inntil 1500–1600-tal-
let. Det er all grunn til å tro at dette også gjaldt
Rana.

Høyesterett omtaler samenes manglende eien-
domsrett slik:

Thi uagtet Lovgivningen aldri har villet aner-
kjende Lapperne Folk for eiendoms-berettiget
til de Strækninger, det fra Alders Tid har benyt-
tet som Græsgange m.V., har den dog stadig
forudsat, at den for Lapperne aldeles nødven-
dige Omvankning med Reenhjorden ogsaa i
Fremtiden vilde finde Sted, jfr. Tractat af 7/18
Oktober 1751 Cod.1 § 10.¹⁸

Det interessante i dette sitatet fra dommen er at
Høyesterett i 1862 satte ord på den tanken at man i
prinsippet kunne ha anerkjent samene som eien-
domsberettiget til de strekningene som de fra
alders tid hadde benyttet til beite. «Lovgivningen»
hadde ikke villet gjøre dette, uttaler Høyesterett.
Man bør være klar over at i 1862 eksisterte det
ingen annen lovgivning for samene og deres rein-
drift sør for Finnmark enn Lappecodisillen av 1751,
som var et tillegg til grensetraktaten mellom
Norge og Sverige. Ingen lovgivende myndighet
hadde drøftet samenes rettigheter på de drøyt 100

årene som hadde gått siden 1751. Da felleslappelo-
ven kom i 1883, var interessekonflikten mellom
reindriftssamene og et stadig ekspanderende jord-
bruk kommet så langt at det knapt var noen poli-
tisk grobunn for de tankene som Høyesterett anty-
der. I 1880 - årene og senere var hovedpoenget
med lovgivningen å lage bestemmelser som gjorde
det mulig for bønder og grunneiere å få utbetalt
erstatning for den skaden som reindriften kunne
påføre jordbruket, særlig seterbruk og utmarks-
slåtter. Det var ikke lovgiverens primære intensjon
å forsøke å formalisere de rettighetene som
samene måtte ha ervervet på grunnlag av alders
tids bruk.

Disse to sitatene fra Høyesteretts dom i 1862
viser at Høyesterett hadde en oppfatning om at det
fra gammelt av hadde eksistert en «herreløs
Grund» som samene var alene om å benytte, og det
kan se ut som Høyesterett var åpen for den tanken
at samene i prinsippet kunne ha blitt tilkjent eien-
domsrett til disse områdene basert på alders tids
bruk.

Dokumenter fra Børgfjell 1950

En kjøpekontrakt datert 15. februar 1950, er av
interesse ettersom man her finner begrepet «uma-
trikulert statseiendom». Ifølge kontrakten selger
Skogforvalteren på Sør-Helgeland – på statens
vegne – en eiendom på 285 dekar til Lars J. Eldsmo
i Hattfjelldal. Et vilkår i kontrakten er: «Parsellen
gis havnerett i statens tilbakeholdte del av Atterli
statsskog, gnr. 18, bnr. 1, samt i *Børgfjell umatri-
kulerte statseiendom* for et tidsrom av 25 år»¹⁹
(uthevet her). Det interessante ved dette er at man
skiller mellom «statsskog» og «umatrikulert stats-
eiendom», selv om begge deler formodentlig i sin
tid ble betraktet som en del av Vefsn-allmenningen
eller Vefsns rydninger som staten kjøpte år 1900.

Disse kildene er tatt med for å vise hvordan
samenes rettigheter omtales til forskjellige tider.
For øvrig henvises til «Helgelandsutredninga» for
ytterligere gjennomgang av samenes bruk og
bosetting på Helgeland.

¹⁸ NOU 1984: 18, s. 655

¹⁹ Kopi av kontrakten.

Kapittel 6

Avsluttende bemerkninger

I denne utredningen er det stilt en rekke spørsmål, og det er gitt få svar fordi de fleste spørsmålene er av en slik karakter at det kreves en mer omfattende utredning å besvare dem. Det er likevel noen spørsmål som avslutningsvis skal kommenteres noe nærmere:

6.1 Kongens rettigheter i «Almindingerne udi Raanen og Vefsen ...»

En analyse av kongens rettigheter i disse allmenningene før salget i 1750 bør egentlig omfatte en grundig gjennomgang av både rettarboten av 1107 og Irgens-skjøtet av 1666. En slik gjennomgang faller utenfor dette arbeidet, men det er nevnt i punkt 3.4 at forskerne er uenige om det var bruksrett eller eiendomsrett til allmenningene som i rettarboten ble gitt til håloygene.

Hvis dette var overføring av eiendomsrett, var kongen ikke eier av de allmenningene som han i 1666 solgte til Irgens, og han hadde heller ingen allmenninger å selge til Petter Dass i 1750. Men både 1666-skjøtet og 1750-skjøtet er altomfattende i den betydningen at kongen selger alt, også skog- og fjellområder. 1666-skjøtet omfatter alt, både «fieldtzs, bierge, dahle och fiære», og 1750-skjøtet omfatter alt «fra Fjelds til Fjære» så vidt Helgelands Fogderie strekker seg. Og som allerede nevnt: Hvis kongen solgte alt han eide på Helgeland til Joachim Irgens i 1666, kunne han naturligvis ikke selge allmenningene »fra Fjelds til Fjære» til Petter Dass i 1750. Hvis man tar 1750-skjøtets formuleringer helt bokstavelig og bruker det som argument for at Petter Dass eide alle utmarksområdene helt inn til svenskegrensen, så må man ta 1666-skjøtets formuleringer like bokstavelig, og da faller grunnlaget for 1750-skjøtet bort. Høyesterett oppfatter formuleringer som «fra fjell til fjære» som datidens standardformuleringer som ikke kan tolkes som en konkret vurdering av uttrykkenes betydning i forbindelse med de enkelte salgene. Man bør derfor tolke allmenningsbegrepet slik det ble benyttet i datidens lovgivning (jf. punkt 2.8), og i den sammenhengen er de juridiske utredningene

av Solnørdal, Schiefloe, Berger og Meinich Olsen av interesse.

I skjøtet av 1750 til Petter Dass står det at kongen «sælger, skjøder og afhender» allmenningene «udi Ranens og Vefsens Fjerdinger» med samme rett som «vi det nyt, brugt og besiddet haver ...».¹ Hvis vi analyserer den retten som kongen hadde, med utgangspunkt i hva Solnørdal, Schiefloe, Berger og Meinich Olsen har skrevet om norske allmenningsrett, kommer vi fram til følgende slutning:

Som tidligere beskrevet mente Solnørdal at allmenningene tilhørte bygda fordi bygda hadde brukt dem lenge før enekongedømmet ble etablert med Harald Hårfarge. Solnørdal og Schiefloe hevder at det ikke finnes noe bevis for at det i Harald Hårfages tid ble gjort noen endringer i bygda sitt styre og stell med allmenningene.² Solnørdal viser til *Frostatingsboka* der det står at nye bosteder i allmenningen skulle bli «kongens byslegods. Resten, det som framleis vart verande ålmenning, var før og vart framleis verande karls, d.v.s. bygdefolkets eige.»³ Kongen kunne altså nedsette rydningsmenn og kreve avgift av dem, men ut over dette hadde han ikke noe med allmenningene å gjøre, hevder Schiefloe som mener å kunne påvise «at det alene er denne teoretiske overeieendomsrett og ingen annen som av kongemakten er gjort gjeldende til de norske almenninger».⁴

I dette lå at kongen også hadde en beskatningsrett i henhold til gjeldende statsrettslige doktriner, og i det 17. og 18. århundret solgte han også tjenter og skatterettslige avgifter. Det var dermed i full overensstemmelse med denne skikken at også overeieendomsretten til allmenningene ble solgt, mener Schiefloe.⁵

Hvis begrepet «Almindinger» i 1750-skjøtet betyr allmenninger i den betydningen av ordet som Solnørdal, Schiefloe og Berger har lagt til grunn, så kjøpte Petter Dass kun retten til «bygdslegods» (nye rydningsgårder) i allmenningen samt retten

¹ Lappekommissionen av 1892: 63–64

² Schiefloe 1955: 30

³ Solnørdal 1933: 64

⁴ Schiefloe 1955: 124

⁵ Schiefloe 1955: 134

til innkreve skatter som landskyld, leding, tiende, sagefald osv. Begrunnelsen er at det bare var disse rettighetene som kongen inntil 1750 hadde «nyt, brukt og besiddet». Det følger naturligvis av denne tolkningen at det i praksis var skatterettigheter og retten til rydningene som gikk videre til Petter Dass' rettsetterfølgere, deriblant Jacob Coldevin. Når staten i dag eier betydelig større områder i Rana enn rydningsgårdene og de umatrikulerte plassene, er det rimelig å anta at dette kan begrunnes med at det ingen andre eier, det eier staten. Men som vist i kapittel 3 er det blant rettsvitere ingen enighet om at dette er et riktig rettsprinsipp i norske utmarksområder.

Meinich Olsen definerer begrepet allmenning slik:

Ved almenning forstaar jeg en strækning, hvor et eller flere bygdelag i kraft av loven har bruksrett.

Han mener at kongen også fra gammelt av kunne være eier av allmenninger, men kongens eiendomsrett var *begrenset* i den betydningen at det alltid måtte tas hensyn til bygdelagets lovbestemte allmenningsrettigheter.⁶ Kongen hadde kun en «forbeholden» eiendomsrett til allmenningene. Hvis vi tar utgangspunkt i at begrepet «Almindinger» i 1750-skjøtet betyr allmenninger i henhold til Meinich Olsens definisjon, så ville allmenninger «udi Ranens og Vefsens Fjerdinger» være strekninger som et eller flere bygdelag i kraft av loven hadde bruksrett til. Hvis bygdelag i Vefsn og Rana ikke hadde bruksrett eller benyttet hele det området som omtales i 1750-skjøtet, så var ikke alt dette allmenninger ifølge definisjonen. Og i de områdene som var allmenninger i henhold til Meinich Olsens definisjon, hadde bygdelagene i behold sine lovbestemte allmenningsrettigheter, også *etter at* kongen hadde avhendet Vefsn- og Rana-allmenningen til Petter Dass, og hans rettsetterfølgere kunne heller ikke selge allmenningen videre med større rettigheter enn Petter Dass hadde hatt. På denne bakgrunnen synes det uklart hvorfor praktisk talt ingen bygdelag på Helgeland synes å ha i behold gamle bruksrettigheter i de av 1750-skjøtets allmenningsstrekninger som nå eies av staten.

6.2 Omfattet skjøtet av 1750 hele det samiske bruksområdet på Helgeland?

Som omtalt omfattet Coldevins salg til staten i 1888 til sammen om lag 1.200 hektar innmark, 13.800 hektar produktiv skog og 2.150 hektar uproduktiv skog, altså til sammen nærmere 16.000 hektar eller 160 kvadratkilometer skogsmark i tillegg til innmark. Innmarka ble etter hvert solgt til leilendingene. I tillegg kom gårdene i Plurdalen, ved Langvatnet, vest for Ramnfjorden og ved Umbukta, og i denne utredningens punkt 2.5 er summen av de arealene som staten kjøpte av Coldevin, stipulert til 700 km². Poenget i denne sammenhengen er imidlertid at staten i regi av Statskog i dag eier 3.400 kvadratkilometer skogsmark og annen utmark både over og under skoggrensen i Rana kommune. Hvis de oppgitte tallene er riktige, er dagens stats-eiendom i Rana kommune om lag fem–seks ganger større enn den eiendommen som Jacob Coldevin ifølge stortingsproposisjon 28/1888 solgte til staten.

Av fortegnelsen over «Indmark» og «Skovmark» fremgår det at kun 12 prosent av «Jacob Coldevins Eiendomme i Mo i Nordre Helgeland» var uproduktiv skog. Resten var dyrket mark og produktiv skog, og det kan tyde på at salgsobjektet ikke var allmenning i vid betydning, men rydninger og tilhørende skog. Når statens eiendom i Rana etter all sannsynlighet er mye større enn Coldevin-godset var i sin tid, så må forklaringen på dette være at staten i dag eier store områder både langs svenskegrensen og opp mot Saltfjellet som består av fjell, vatn og uproduktive skogsområder som formentlig *ikke* var en del av Coldevin-godset, i alle fall hvis vi legger til grunn skjøtene 1767, 1787 og 1836. Her nevnes ingen allmenninger, heller ikke «Det uopryddede af Almendingen». Ut fra dette resonnementet kan ikke store områder med uproduktiv skog og områdene over skoggrensen ha vært medregnet i de jordegodsene som proprietærene på Helgeland hadde hånd om opp gjennom 1700- og 1800-tallet. Det kan igjen tolkes slik at store deler av samenes bruksområder lå *utenfor* proprietærgodsene.

6.3 Samenes rettigheter i utmark og allmenning

Hvis systematisk bruk gir rådighetsrett (for å bruke Schieflos uttrykk) over allmenningen, må dette også gjelde samenes bruk både i og utenfor allmenninger, med den følge at samene på Helge-

⁶ Olsen 1828: 220

land – gjennom flere hundre års bruk – må ha ervervet rådighetsrett i sine bruksområder. Et eksempel på dette er Graans jordebok fra 1670 der flere samer «besitter» områder ved blant annet Røssvatnet. Er disse samene eller deres etterkommere blitt fratatt rettigheter som de hadde i 1670? Med hvilken hjemmel er eventuelt slike rettigheter blitt fjernet?

Det er ingen tvil om at samene har benyttet fjell- og utmarksområder på hele Helgeland i hundrevis av år, og hvis man legger det prinsippet til grunn at systematisk bruk over lengre tid gir rådighetsrett, må dette også gjelde samene og deres bruk. Hvis bøndernes bruk av allmenningen gav bygdelaget en sterkere rett enn kongen i allmenningen, bør en logisk slutning av dette bli at samenes bruk fra gammelt av gav deres siida en sterkere rett enn kongen i fjell- og utmarksområdene på Helgeland.

Hvis vi legger Meinich Olsens analyser av allmenningsretten til grunn, hadde kongen eiendomsrett i allmenningene, men bygdelagene hadde *bruksrett i kraft av loven*. Kongen eide rydningene i allmenningene, og han kunne selge rydningene. Men eide han fjell, mark, myrer og vatn utenfor disse rydningene? Eide kongen «lappetrækningene»? Og hvis kongen eide «lappetrækningene», blir neste spørsmål om ikke samene ved systematisk bruk over lang tid ervervet de samme bruksrettighetene i «lappetrækningene» som bygdelagene ervervet i allmenningene.

Uansett om vi legger analysene fra Solnørdal, Schiefloe, Berger eller Meinich Olsen til grunn, så blir en logisk slutning at samenes bruk over tid har dannet grunnlag for rådighetsrett eller bruksrett. Det er all grunn til å anta at samene har ervervet en slik rådighetsrett i utmarksområdene i Rana, samtidig som det er uklart hvilken hjemmel som ligger til grunn for at Staten i dag eier arealer som langt overstiger det som trolig ble kjøpt av Jacob Coldevin i 1888.

Litteratur

- Berger, B.: Til allmenningsretten. *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1956, s. 102–127. Universitetsforlaget, Oslo 1956
- Berger, B.: Synspunkter i allmenningslæren. *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1959, s. 290–307. Universitetsforlaget, Oslo 1959
- Bjerkli, B.: Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Troms. *Utredning for Samerettsutvalget II*. 2007

- Bjørkvik, E.: Nord Rana-feltet. *Utredning for Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms*. Statsarkivet i Trondheim. Datert 08.08.1996.
- Coldevin, A.: Hemnes og Mo prestegjeld til 1850. I: *Rana bygdebok*. Utgitt av Mo Sparebank. Mo i Rana 1964
- Hansen, L. I.: Rett til land og vann i Nordland og Troms. Foredrag 1987. Utrykt manus.
- Hansen, L. I. og Olsen, B.: Samenes historie fram til 1750. Cappelen Akademisk Forlag. 2004
- Ildgruben, K.: Lapper, lappelensmenn og bygselområder i Rana i tiden 1800–1910. I: *Årbok for Rana 1971*. Rana historielag
- Olsen, K. M.: Norsk Almenningsret. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1928
- Olsen, O. T.: Om den haalogalandske Almindingsretslige Stilling. I: *Bodø Tidende*. 10.4.1888, 13.4.1888 og 17.4.1888
- Paulsen, S.: «Kjæm lappen i marka igjæn, så sjut han.» I: *Årbok for Rana 2006*. Rana historielag
- Qvigstad, J. og Wiklund, K. B.: Dokumenter angaaende flytlapperne. Renbeitekommissionen af 1907. Kristiania 1909
- Qvigstad, J. og Wiklund, K. B.: Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745. Bind II. Oslo 1929
- Robberstad, K.: Kløyvd eieomsrett. I: *Lov og rett 1964*, s. 162–166
- Schiefloe, Asm.: Hovedlinjer i norsk allmenningsrett. Johan Grundt Tanum. Oslo 1955
- Solnørdal, O.: Den trøndske ålmenningensretten i gammalnorsk tid. Nasjonaltrykkeriet. Oslo 1933
- Solnørdal, O.: Rettleiing i allmenningslæren. A/S Bøndernes Forlag. 1958
- Taranger, A.: Fremstilling af de Haalogalandske allmenningers retslige stilling. af assistent i rigsarkivet A. Taranger, dat. 23. april 1892. *Bilag 91 i Nordlands amtsformandskaps forhandlinger for året 1892*, s. 245.
- Vorren, Ø.: Reindrift og nomadisme i Helgeland. I: *Tromsø Museums Skrifter XXI*, 1 og 2. Novus Forlag. 1986
- Ørebech, P.: Hvem eier fisket i de hålogalandske ytre allmenninger? I: *Lov og Rett*, vol. 45, 6. 2006

Offentlige utredninger

- Lappekommissionen av 1982: Indberetning fra den ved kongelig Resolution af 6te August 1892 til undersøgelse av Lappeforholdene i Nordlands Amt anordnede Kommission.
- Norsk Retstidende 1991 s. 1311 (Beiarn øst og Skjerstadvfeltet)
- Norsk Retstidende 1986 s. 1122 (Stormheimfeltet)
- NOU 1977: 16 Stormheimfeltet

NOU 1984: 18 Om samenes rettstilling
Sth.Prp.No.28 (1888) Ang. Indkjøb af Jakob Colde-
vins Eiendomme i Mo herred, Nordre Helge-
lands Fogderi.

Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms:
Nord-Rana allmenning. Dom avsagt 1.juli 1997

Del VI

Björg Evjen

*Samisk befolkningshistorie, bruk av naturen og
rettighetsforhold i Salten, Vesterålen og Lofoten*

Kapittel 1 Innledning

Samerettsutvalget skal utrede spørsmål omkring den samiske befolkningens rettslige stilling når det gjelder retten til og disponering og bruk av land og vann i samiske bruksområder utenfor Finnmark fylke. I denne sammenhengen skal det gis en historisk redegjørelse for den faktiske bruken av land og vann i disse områdene og for eventuelle uoverensstemmelser mellom rett og faktisk bruk. Historisk er dette et område som har vært befolket av både av samer, kvener og nordmenn. For å avklare spørsmålet om bruk av land og vann i samiske bruksområder vil det følgelig også være nødvendig med en avklaring av den samiske befolkningshistorien.

Målsetting for denne artikkelen er å gi en kritisk gjennomgang av sentrale deler av forskningslitteraturen fra området Salten, Lofoten og Vesterålen i temaene samisk befolkningshistorie, bruk av naturen og rettighetsforhold..

1.1 Sentrale kilder – generelt om forskningslitteraturen

Kunnskapen kan søkes i flere typer faglitteratur. Det er for det første publisert slik litteratur som nærmest må betraktes som trykte kildesamlinger. Her kan nevnes Just Qvigstad og K.B. Wiklund: *Reinbeitekommissjonen av 1907, dokumenter angaaende flytlapperne* (1907), Qvigstad og Wiklund: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller* (1929) og Qvigstads *Sjøfennene i Nordland* (1929). Når samisk historie skal skrives, går forskerne ofte tilbake til disse faglig verdifulle samlingene som inneholder primærkilder om tidligere samiske forhold. Det inkluderer selvsagt det geografiske området som omtales i denne artikkelen.

Et annet verk som har preg av å være en kilde-samling, men i en noe mer bearbeidet form, er Wiklund: *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge* (1908). Dette er et verk der forfatteren tar for seg kilder i kronologisk orden vedrørende den grenseoverskridende reindriften mellom svensk og norsk side. Wiklund sammenligner en lang rekke kilder for å vise omfanget av denne næringen. Boka har tidligere vært lite brukt av nor-

ske forskere. Det kan delvis forklares med tiden da den kom ut. I 1908 var den unge nasjonen Norge bare tre år, og hadde nettopp avbrutt unionen med Sverige. Det ble derfor ikke tatt positivt opp at Wiklund viste i hvor stor grad svenske samer i uminnelige tider hadde brukt naturen i Nord-Norge. Den grenseoverskridende reindriften er heller ikke trukket fram i særlig grad i annen forskning. Det er derfor i denne delen av utredningen lagt vekt på å presentere Wiklunds materiale.

Det er for det andre publisert verk av en populærvitenskaplig karakter, der det samiske kommer med i en rekke temaer. I begynnelsen av 1900-tallet kom det ute et større verk, *Norges land og folk* av Amund Helland. Det ble gitt ut fire bind fra Nordland fylke i 1907 og 1908. Verket er tematisk bredt, men også grundig. Helland har tydeligvis brukt lokalkjente, både fagfolk og legmenn, for å få fram detaljer. Som et produkt av sin tid, inneholder det datidens forståelse for det flerkulturelle samfunnet. Med det i minnet, kan det absolutt forsvares å bruke verket som kilde, men da sammen med supplerende materiale. Av nyere populærvitenskaplig produksjon kan nevnes at i 1999 kom det første *Bårjås, populærvitenskaplig tidsskrift fra Árran – lulesamisk senter*. Gjennom en rekke mindre artikler har forskere og interesserte skribenter formidlet ny og gammel kunnskap om samiske forhold i det lulesamiske området.

For det tredje kan lokalhistoriske verk være kilde til kunnskap om samiske forhold. Tidligere forskning på denne litteraturen har vist at flere mønstre går igjen for hvordan forfatterne har forstått og lagt fram den samiske delen av historien. Som regel er samene tatt med, men da i en fjern fortid. De ble borte et sted opp mot vår tid, enten flyttet de, giftet seg inn i den norske befolkningen, eller de bare forsvant. Et annet mønster er at de var flyttet inn i nyere tid fra svensk side, de var innflyttere. Et tredje trekk er at det etter 1980 har vært en økende interesse for å synliggjøre den samiske delen av lokalhistorien. Det må ses i sammenheng med den etnopolitiske og kulturelle utviklingen. Utviklingen av nyere metoder har dessuten gjort det mulig å kartlegge den samiske befolkningen i eldre historie (Evjen 2004). Etter 1980 har det

meste av den lokalhistoriske litteraturen dessuten blitt ført i pennen av faghistorikere. Etter den tid kan derfor lokalhistorien regnes med til den fjerde kategorien litteratur, nemlig vitenskaplige publikasjoner.

Siden slutten av 1960-årene har det vært en økende interesse fra fagmiljøer for å studere samiske forhold i det geografiske området som omhandles i denne delrapporten. Tysfjord har særlig vært i fokus. I forbindelse med større forskningsprosjekter med tema relatert til den samiske befolkningen, har det vært skrevet en rekke faglige rapporter, som etter Aubert og Hommes prosjekter i Tysfjord på 1960- og 1970-tallet. Rapportene gir oss, på samme måte som rapportene etter de fysisk antropologiske forskerne i perioden 1910–1920, opplysninger om samiske forhold også utover hovedtemaene som blir utforsket. Det

er skrevet enkelte hovedoppgaver og doktoravhandlinger med tema fra samiske forhold, særlig fra Tysfjord og Ofoten (for en oversikt, se Evjen 1999).

I det nye årtusenet er det kommet flere nye publikasjoner fra forskerhold om samiske forhold. I 2004 kom oversiktsverket *Samenes historie fram til 1750* av Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen. På Árran lulesamisk senter startet de i 2005 en ny type skriftserie der de har som mål å gå dypere inn i enkelte tema om samisk kultur og historie.

Et større flerfaglig forskningsprosjekt, *Etniske relasjoner i nordre Nordland i et historisk perspektiv*, har foregått i perioden 2002 til 2006. Forskningsresultatene vil foreligge i en antologi i løpet av 2008. Den nye forskningen vil bli tatt med i denne rapporten.

Kapittel 2

Samisk befolkningshistorie

2.1 «Same», «lapp» eller «finn»

Størsteparten av det skriftlige kildematerialet som vi er henvist til for å kartlegge samisk historie, er frembrakt av ikke-samer – oftest med ingen eller dårlig kjennskap til det samiske språket og same-nes egne betegnelser, og med varierende innsikt i samisk kultur og næringsveier. De myndighetspersonene som i eldre tid noterte skattytere i registre, forfattet jordebøker og førte kirkebøker og folketellinger, tilhørte omtrent uten unntak den boklærde eliten i Danmark-Norge – eller i Sverige. Men like fullt er det materialet som disse embetsinnehaverne har etterlatt seg, noe som vi må ta utgangspunkt i. Samtidig foregikk det store endringer i samiske næringer og samisk bosetning og levevis gjennom de periodene dette materialet dekker. Samenes forhold til nordmenn, svensker og finlendere endret seg også, på samme måte som forholdet mellom ulike samiske regioner, som mellom befolkningen ved kysten og i innlandet. Ut fra den lokale sammenhengen kunne disse samene f.eks. kalle hverandre for henholdsvis «badje-olbmot» og «mearra-sámit». Når vi i norsk språkbruk støter på de mange konstruksjonene sammensatt med forleddene «bygde-», «øst-» eller «fjell-», må vi tro siktemålet har vært å fange opp noen av disse endringene og spesialiseringene som skjedde blant den samiske befolkningen.

Vi skal se nærmere på hvordan den samiske delen av befolkningen i Salten og Lofoten og Vesterålen har vært omtalt i tidligere litteratur.

I sitt verk *Finmarks politiske historie* fra 1922 har forfatter Oscar Albert Johnsen med en oversikt fra Mandtal over sjøfinnene i 1601. I Salten len, inkludert Ofoten, var det registrert i alt 225 sjøfinner: 40 i Ofoten, 23 i Efjord, 102 i Tysfjord, 16 i Røttangen, 39 i Folda og 5 i Beiarn. Alle som er med, er menn. Hvis vi regner fire til fem per familie, kan vi si at det bodde rundt 1.000 sjøfinner i Salten.

Kyrkoheden i Jøkkmøkk, Samuel Reen, omtaler sjøfinnene i Salten i 1671:

«Thet finnes och någre lappar som boo på Westw sijdan om fjell Ryggen, och ero desse tweggie slagz lappar. Somblige kallas af de Nor-

giske finnar. Dedde lappar bo tilsamman medh the Norgiske och bruka inga Reenar, uthan somblige några fåå. Men deras føda består mest af booskapp, koor, gietter och fåår, samt lijttet åkerbruuk, så at den som mest såår kan hinna til een tunna eller til dett högsta två: the ras språåk och klädhebonat er enahanda medh lapparnas, huilka och fanga Biørnar, Swarta Refar, Ottrar; the byggia Jachter, them the sellia till the som i Norige boo, hwar medh the segla till andra lander.» (Gjengitt i Qvigstad 1929: 7.)

Qvigstad skriver videre at han da han var i Vesterålen i 1889, hadde «møie med at finn en lap, som ennu talte den gamle sjølapdialekt». Det var en 60-årig sjøfinn på Holmestad i Eidsfjorden. At dialekten faktisk var i bruk, tyder på at det sjøsamiske innslaget hadde vært, og var, til stede. Ellers nevner han samer i kommunene Hadsel, Bø, Øksnes og Dverberg.

Qvigstad har satt opp en statistisk oversikt over antall personer som var registrert som sjøfinner i flere ulike kilder over tid: skattefinner i 1609, finnejorder i 1667, finnefamilier i 1690, finnefamilier i 1701, finnejorder i 1723, sjøfinnfamilier i 1743 og i 1758, personer i 1769 og samiske familier i 1801. Her blir samisk tilstedeværelse dokumentert i de fleste kommunene i Salten.

I lensregnskap for 1567 finner vi «leding af finder i Rødø fierding». På Thomas von Westens tid var det 11 finnefamilier og rundt 30 individer i Rødøy, senere Rødøy, Meløy og Lurøy. Qvigstad omtaler denne kilden, men er usikker på hvilken kategori det her dreier seg om – bygdelapper eller «efterkommere af de gamle sjøfinner på Helgeland» (Qvigstad 1929: 7). Her kan bemerkes at «De gamle sjøfinner på Helgeland» vet vi svært lite om per i dag.

Misjonstiden på begynnelsen av 1700-tallet har gitt flere kilder til samisk bosetting. Beskrivelser fra den tredje reisen til Thomas von Westen i 1722 gir inngående kjennskap til hans virke i Beiarn. Misjonær Jens Kildal hadde reist i forveien for å samle samene til et møte på Soløy. I *Beiarn Soknekalls Historie* heter det: «Når det her brukes uttrykket Finner og Lapper må en gå ut fra at det gjaldt både flyttsamene som på en måte var stasjonære på

fjellene i nærheten av Beiarn og dessuten de fastboende samer som hadde slått seg ned i selve dalen. (Beiardalen, øvre del var den gang ikke oppdyrket, og her holdt flyttsamene til.) Ellers lar det høye antall (30 samefamilier) seg vanskelig forklare når en ser på den samtidige manntallsstatistikk som viser et langt mindre tall, for eksempel i 1742 da det bare var 6 familier.» (Eriksen 1949) Materialet etter Thomas von Westens virksomhet kan være en sentral kilde til å kartlegge den samiske befolkningen på 1720-tallet.

Da major Peter Schnitler i 1743 kom til Salten, fant han der en slags samer som han ikke hadde funnet på Helgeland. Der hadde han funnet nomadiserende fjell-lapper og norske bygdelapper, i Salten fant han også norske sjøfinner eller bufinner. Ifølge Schnitler var dette:

«Buefinner... som fra ældgammel tid og umindelige årer her have siddet på deres eegene gårder, hvilke gemeenlig kaldes finne-odel: den de bruge og drive, som andre norske bønder, med heste, stor og små fæe, og deraf svare skatt til Cronen, de fare og ud i fiordene og havet på fiskerie, og nære sig på eet stæd i alle måder, ligesom andre nordmænd.» (Qvigstad 1929: 3)

Grenseeksaminasjonsprotokollene kan, sammen med von Westens materiale, gi oss opplysninger om sjøsamenes antall på midten av 1700-tallet.

I bygdebok for Tysfjord (Nielsen og Pedersen 1994) blir det slått fast at sjøsamene i uminnelige tider har vært majoritetsbefolkningen i Tysfjord. Sjøsamenes identitet og eksistens som gruppe var sterkt knyttet til den såkalte finneodelen/finnerydningene, som ga dem særskilte rettigheter i forhold til bruken av jorda. En annen side ved denne rettigheten var at sjøsamene ble registrert i egne manntall og skattelister. Etter at finneodelen ble definert som opphevet i 1780, forsvant dette kriteriet for registrering, og sjøsamene blir vanskeligere å finne i kildematerialet, ifølge Nielsen og Pedersen. Den uformelle fornorskningen gikk raskt utover 1800-tallet, først og fremst ved at ytre markører som språk og klær, ble borte i det offentlige rom. I Evjen (1998) blir det vist at bevisstheten om folkets sjøsamiske opphav var levende også utover 1900-tallet. Sjøsamer i Tysfjord har i etterkant av den generelle etnopolitiske revitaliseringen arbeidet for en synliggjøring av sin egen gruppe. Det viser at kunnskapen og bevisstheten om sjøsamiske røtter ikke var blitt borte i Tysfjord. Trolig er dette ikke det eneste stedet. Det må nærmere undersøkelser til både av det historiske materialet og gjennom samtaler med dagens etterkommere.

Dagens lulesamer er etterkommere av sjø- og fjellsamer. Omfanget av samisk bosetting i Tysfjord er godt dokumentert gjennom lokalhistoriske verk og artikler. Området skiller seg dermed ut fra de øvrige kommunene i Salten. Det kan komme av at det samiske var mest synlig der, og at befolkningen hadde bevart sin samiske identitet lenger enn i nabofjordene.

I noen kilder blir forholdene vurdert slik at sjøsamene tidlig forsvant. Mens Qvigstad skriver at sjøfinnene i Beiarn var gått opp i det norske allerede i 1742, nevner Helland 15 finner i Beiarn i 1900. (Helland 1908: 72) I Gildeskål er befolkningen norsk, skriver Helland, men tilføyer at «i 1900 var der 6 finner». Hva de levde av, nevnes ikke. (Helland 1908: 26) Det er ikke registrert rein i kommunen. Qvigstad påpeker at i kildene han har tatt for seg, finnes det omkring 1600 ingen sjøfinner i Gildeskål. (Qvigstad 1929: 10) Ut fra dette var de nevnte finnene i 1900 ikke av denne kategorien samer, heller ikke nomadiserende, men trolig av gruppen samer som tidligere hadde vært nomadiserende, som bygdelappene nevnt over.

Forskjellig fra sjøfinnene var bygdelappene, eller bygdefinnene, som enten selv eller deres foreldre kom over fra Sverige etter uår der. Gjengitt i Qvigstad kan vi lese: «De ere gemeenligen fattige, og ligesom huusmænd kan have en liden jordpladz under en norsk bonde, så have disse bøydelapper med bøndernes forlov en liden markepladz på deres gaarders fælde, nære sig med arbeid hos bonden, have og til hielp, at de fiske i Foldens fiorder.» (Qvigstad 1929: 4)

Bygdelappene i Saltdalen kunne «med bøndernes forlov sidde paa deres gaarders fælde i markepladzer, hvor de holde nogle smaa fæe af jeder og får, og dertil slæe græs i dalene imellem fieldene... De arbeide og for bønderne skindfell, finskoe af lær og reenskind, og hvor der haves skoug, trækiørelser... Endeel kan og have nogle tamme reen, men dem må de om vinteren sende over til Sverrigs Lapmark for at underholdes.» (Qvigstad 1929: 4)

Bygdelappene i Skjerstad hadde bedre vilkår. De bodde nær fjorden og kunne fiske der. Noen hadde også ryddet seg jorder og slo gress og sådde korn. I Bodø «entremeleredes» bygdelappene med bøndene, og brukte gårdene og fiskeriene slik som andre bønder, siterer Qvigstad fra Schnitlers protokoller. Bygdelapper som hadde rein, flyttet uten tillatelse fra bøndene fra et fjell til et annet, og fra fjell til fjord for å fiske, «tiltagende sig all frihed i skougene med hugster og skytterier, bonden til skade, i fiordene fiske uden lov». Sist-

nevnte var en uttalelse fra Hamarøy. (Qvigstad 1929: 4)

I de siste årene er det i Sør-Salten dannet en pitesamisk forening som viser at samekulturen revitaliseres også her. Det er etterkommere av bygdesamer og reindriftssamer. Det er uvisst om bevisstheten om en sjøsamisk fortid fortsatt er til stede i det området. (*Fortellinger fra samenes liv i Salten* 2004: 20)

Alt i alt er det uklart hva fogdene, prestene og folketellerne egentlig tok utgangspunkt i og lot være avgjørende når de skulle klassifisere og gruppere den samiske befolkningen i den ene eller andre av de ulike gruppene som de konstruerte: Var det bosted, næringsform, påstått statstilhørighet eller noe de oppfattet som en eller annen form for kulturell kontinuitet? Og dersom de vektla noen av kriteriene fremfor andre, som statstilhørighet eller bofasthet – hadde de bestemte grunner for å gjøre det?

Dette er spørsmål som er blitt grundig drøftet i prosjektet *Etniske relasjoner i nordre Nordland i et historisk perspektiv*. Prosjektet er avsluttet, og en antologi forventes publisert i 2008 (Evjen og Hansen 2008). Her får vi blant annet dokumentert hvordan innholdet i kategoriene lapp og finn har endret seg fra 1500-tallet og opp til i dag. Endringene har gått fra å være betegnelser på klart inndelte grupper der «lappene» var fjellsamer, mens «finnene» holdt til ved sjøen, til en uklar sammenblanding av de to kategoriene, slik som «lappfinn», «søelapp» og «søefinn». Med folketellingene fra midten av 1800-tallet skulle også etnisitet registreres. I prosjektet vises det hvordan definisjonen av ulike kategorier kunne variere fra telling til telling. «Finnene» var for eksempel i 1875 og 1891 slått sammen med «kvænene» til kategorien kven. De to betegnelse var også slått sammen i 1900 og 1910, men nå skulle de registreres som «finner». Slike forhold er en utfordring for historieforskning på etniske forhold. Blandingskategorier, som finnes i tellingene fra 1865 til 1910, utgjorde en annen uklar, sammensatt gruppe. I tellingene fantes både «halvlapp», «kvartfinn», «halvt kvæn, halvt lapp» med mer, og også dette er en utfordring i forskningssammenheng.

I det nevnte prosjektet har de i tillegg til den offentlige statistikken fra folketellingene også kunnet benytte en database der alle nedtegnelsene i

den originale tellingen er tatt med for årene 1865, 1875 og 1900 (fra Registreringsentralen for historiske data, RHD, ved UiTø). En sammenligning av den «gamle» statistikken, NOS, og den nye basert på materialet fra RHD, viser stor underregistrering i NOS. Bakgrunnen for dette må ses i forhold til hensikten til dem som utarbeidet statistikken. For myndighetene i 1900 var det et poeng å vise at landet var mest mulig kulturelt homogent. Personer som var «blandet», men der norsk språk var registrert som ett av flere brukte språk, ble satt inn som «norsk» i statistikken. Språkkriteriet ble avgjørende. Den samfunnsmessige konteksten var fornorskning. Samtidig fant det sted en tilnærming til det samiske. I tellingen i 1930, ble samenes egen betegnelse «same» tatt i bruk, skjønt skrivemåten ble «sam» og ikke «same». I senere folketellinger har det vært spredte forsøk på å kartlegge den samiske delen av befolkningen, som i den såkalte sametellingen i 1970. Fokuset var imidlertid på områdene lengre nord i landsdelen. For Salten, Lofoten og Vesterålens del, er 1930 den siste tellingen som kan fortelle oss om sammensettingen av befolkningen.

I dag er situasjonen en helt annen enn bare for tjue–tredve år tilbake. Fra forskerhold er det et ønske om å synliggjøre befolkningens samiske og kvenske røtter. En ny norskspråklig betegnelse, kystsamer, ble i den forbindelse innført av forskere rundt 1980. Kategorien skulle dekke de som hadde bodd og søkt sin næring i kystsonen hele året, også kalt sjøsamere. I kildematerialet var de tidligere omtalt under betegnelsen sjøfinner, bufinner, markefinner, västersjøfinner, havslapper med mer (Ottar 1982/4: 2). «Kystsamer» fungerer i dag som en parallell betegnelse til «sjøsamere».

Den store gruppen «blandet», som i 1900 ble registrert som «norsk», er i det nevnte prosjektet sett som del av den samiske og/eller kvenske befolkningen, nettopp for å bidra til å vise omfanget av den flerkulturelle historien til dagens befolkning. Det viste seg at forskjellen i antall samer, kvenner og «blandet» i statistikkene basert på materialet fra NOS og RHD for nordre Nordland, var ca. 2000 flere personer i den sistnevnte statistikken. Her ligger en mulighet til å kartlegge den samiske og kvenske delen av befolkningen, en mulighet som bør følges opp i Samerettsutvalgets videre arbeid.

Kapittel 3 Bruk av naturen

Den samiske delen av befolkningen brukte langt på vei områdene der de var bosatt, på samme måte som ikke-samene. Sjøsamene i Salten var fiskerbønder, de levde av det jorda, skogen og havet kunne gi dem. I hvert fall fra 1600-tallet drev de med fehold, slik Nielssen fant det for Tysfjords del. Også Petter Dass understreker dette fra Beiarn:

Men inden for Gilleskaal aabnes en Fiord,
Som Beieren kaldes, hvis egner og Jord
De boende Finder betræder
Et Folk som sig nærer av Ager og Qvæe,
Og haver saa vit frem for Lappen en Stræg,
De siunes lidt finer' i Sæder.
Bufinden er og i sin Næring adskilt
Fra Lappen som lever alleenest' af vildt,
Et Folk som er vant til at træle;
(*Nordlands Trompet*, Petter Dass, gjengitt i
Qvigstad 1929: 10)

Fra Ofoten er det gjort en undersøkelse av sjøsamenes bruk av sommerseter. Det var en sesongmessig halvnomadisk flytting der deler av familien tok med seg husdyr inn i fjorden til sommerbeiting, til sommersete. Dette var kjent fra Finnmark, men i Nordland foregikk denne flyttingen ut fra et annet mønster (Kolsrud 1947 og 1961). Denne typen flytting vet vi også fant sted i Tysfjord. I fjorden finnes et utall sommersetsteder (Storjord 1993, Nielssen og Pedersen 1994). Om denne bruken av et utvidet areal til fehold også fantes i fjordene lenger sør i Salten eller i Vesterålen, er ikke undersøkt. Det vi vet er at sommerset-navnene finnes en rekke steder.

Før jordbruket kom inn i bildet, var det jakt på land- og havdyr som ved siden av fiske, var den eldste samiske næringa. Ennå fram mot 1600 var dette en viktig næring. Det kommer fram av skatelistene der skinn av ulike dyr brukes som betaling. Det ble jaktet på bjørn, ulv, jerv, rev, hare, rype, mår og røyskatt. Ifølge Nielssen var det viktigste byttedyret villreinen, og fangstanleggene i fjellene i de indre områdene var vitne om en slik jakt (Nielssen 1990: 323). En grundig undersøkelse av hvilken betydning slik jakt hadde for den samiske befolkningen, er ikke gjennomført for Saltens del, ikke minst fordi omfanget og geogra-

fisk tilhørighet av den samiske befolkningen er lite kjent.

For sjøfinnene i Eufjord og Tysfjord heter det: «Dersammesteds kunde byggis Jegter och Baader Paa 30 eller 40 Lester, Och Boer disse effterschrefne dersammesteds» (Johnsen 1922: 288). Båtbygging var det også i Beiarn, slik Petter Dass skriver:

Fraskillet fra Bumandens Mæle.
I Beyereren voxer en kostelig Skov
Af Furu og andet som giøres behov
Til Bygning, til Huuse og Tømmer;
Der hugger Bufinden Planker og Bord,
Af hvilken de kiæcheste Jægter er giord,
Som nogensteds flyder paa Strømmer.
(gjengitt i Qvigstad 1929: 10)

I de skogrike dalene i Salten var det nok tømmer til å bygge både jekter og mindre båter. «Vi må ikke glemme båtbygging som samisk næringsvirksomhet» skriver Nielssen videre. Etnolog Knut Kolsrud som studerte Ofoten-samenes næringstilpassning på 1600- og 1700-tallet, kom fram til at samene stadig vekk var viktige produsenter av selve grunnlaget for enhver virksomhet til sjøs, nemlig båten. «De gamle Ofot-finneres sjømannsskap har utvilsomt stått på høide med bumennenes», skriver han (Kolsrud 1947: 139).

I Tysfjord ble det bygget jekter, også i Beiarn og i Saltdal. Vi vet at samer var båtbyggere i Beiarn og i Tysfjord, men trolig ikke i Saltdal. Flere opplysninger om bruk av skogen og jorda kommer vi tilbake til under rettigheter.

Landbruksprodukter ble grunnlag for handel mellom folket ved sjøen og fjellfolket. I denne handelen var også fisk en viktig byttevare.

3.1 Samiske fiskerier

Den samiske befolkningen langs kysten valgte ulike økonomiske og sosiale strategier gjennom middelalderen. Innenfor ulike regioner fant det sted en lang rekke omstillinger som medførte en endret vektlegging og prioritering når det gjaldt utnyttning av de ressursene som fantes lokalt, og

hvilke næringsveier man skulle slå inn på (Hansen og Olsen 2004: 197). I den nordre delen av Nordland var deltakelse i fisket et naturlig valg.

Ved å sammenligne opplysninger fra skiftene med ulike beretninger viste Kolsrud at kystsamene og markasamene deltok både i heime- og salgfsiske etter de aktuelle fiskeslagene. Han har flere eksempler på at samer fra Ofoten-regionen dro nordover til Finnmark. «Sjøen har utvilsomt ytt det viktigste tilskudd til levemåten» konkluderte Kolsrud.

Alf Ragnar Nielssen har i sine bygdebøker fra Tysfjord påvist at tysfjordsamene kan ha deltatt i lofotfisket helt fra 1200-tallet på linje med andre i området (Nielssen 1990: 263). Han fant videre en interessant forskjell i hvor samer og ikke-samer dro på vinterfiske i 1660-årene. Mens alle norske høvedsmenn søkte rett over Vestfjorden til Lofot-havet, dro to av tre av de samiske båtene helt til ytre Senja. De kjente med andre ord et stort geografisk område der de kunne drive fiske for salg.

Det finnes kunnskaper om samenes fiske fra Tysfjord-området og fra Skånland. Trolig var dette ikke spesielt for disse områdene, men gjaldt for hele kysten i Nordland nord for Saltfjellet. Det har i tidligere forskning vært lite fokusert på forholdet mellom etnisitet og de store fiskeriene.

I prosjektet «Etniske relasjon i nordre Nordland» har Nielssen fulgt opp dette. Ved å gå inn i eldre kildemateriale i tillegg til å drive stednavnsforskning, har han kunnet påvise samisk bosetting over et langt større tidsrom og i et langt større geografisk område enn tidligere kjent. Bosetting i Lofoten kan i de aller fleste tilfellene settes lik deltakelse i fiskeriene der, og det både for samer og ikke-samer (Evjen og Hansen 2008).

På et mer generelt plan har det vært påvist at fisket og maritim fangst har spilt en viktig rolle for samene fra uminnelige tider, både til konsum og som handelsvarer. Inne i fjordene var det etablert sentra for handel. I en oversikt over institusjonaliserte «lappemarkeder» finnes det i det aktuelle området følgende: Skjomen i Ofoten, Grunnfjord i Tysfjord, og Mørsvikbotn og Tørrfjord i Sørfold. I tillegg var det marked på Rognan i Saltdalen som også ble oppsøkt av svenske borgere eller kvener (Hansen og Olsen 2004: 249).

Det er ikke påvist noen slike markeder i området Lofoten–Vesterålen.

Det skjedde imidlertid en innskrenkning av handelssamkvemmet i forhold til den klassiske birkarlperioden på slutten av 1500-tallet. Birkarlene hadde ikke bare drevet skattinnkreving, men også byttehandel. Nomadene overtok nå deler av handelen som birkarlene tidligere hadde drevet. Ifølge

Samuel Rheen ble det flere steder holdt to markeder årlig, ett ved sankthans og ett ved allehelgens-tid. Både nomadene og den fastboende befolkningen ved kysten hadde forskjellige varer å tilby om sommeren og om høsten. Kystens folk kunne bl.a. tilby tørrfisk, sild og tran i tillegg til kjøtt, tøyvarer med mer (Hansen og Olsen side 252).

Nyere forskning fra 1900-tallets Tysfjord har vist at samer fortsatt deltok i fisket, men at de sakk akterut rent teknologisk etter at motoriseringen av fiskerflåten satte inn i begynnelsen av århundret. Forklaringen var i hovedsak av en økonomisk art (Evjen 1998 og 2005).

3.2 Reindrift

Lappefogden i Nordland, Peder Hagen, skriver i 1954 om reindriften i fylket at grasbeitet i Nordlands høyfjell sikkert er noe av de beste i sitt slag som forekommer i landets reindriftsfylker. I 1954 var det til sammen ca 14.000 rein i fylket fordelt på 75 flyttsamefamilier. Beitetilgangen var ansett å kunne klare 26.000 rein.

Reindrift i Salten har, som ellers i den nordlige delen av Norge, vært den næringen som har vært sterkest assosiert med den samiske befolkningsgruppen. Det er skrevet en god del om dette temaet alene eller som en del av beskrivelser av samisk tilstedeværelse og kultur. Her vil det derfor bli stor plass, både reindrift på tvers av grensen, kystnær reindrift og sytingsrein.

3.3 Grenseoverskridende reindrift

Reindriften i Nordland har først og fremst dreid seg om grenseoverskridende reindrift der utøverne har hatt sommeropphold med sine dyr på norsk side, og flyttet til svensk side om vinteren. I forbindelse med unionsoppløsningen i 1905 ble dette ett av fire spørsmål som var oppe til forhandling. Etter forhandlinger der det blant annet ble argumentert med at flyttsamene måtte tvinges til å bli bofaste for å sikre «vor nationale politikk nord-paa», endte det likevel med at reindriften ble gitt muligheter til å fortsette som før med sin grenseoverskridende reindrift (Strøm Bull 2007: 58).

Den nye reinbeitekommissjonen av 1907 hadde gitt professorene Wiklund og Qvigstad i oppdrag å samle «hva der ved gennemgaaelse af skrivemateriale og literatur kunde skaffes tilveie til belysning af de spørgsmaal... i hvilken udstrækning de svenske lappers reinbeiting (hadde foregått) i Troms... og Nordlands amt» (Qvigstad og Wiklund 1909). I

t tillegg kom, som nevnt over, Wiklund med boka *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid* (1908). Qvigstad og Wiklund legger fram kildene fram til ca. 1765, mens Wiklund i sin egen framstilling presenterer og vurderer kildemateriale helt fram til ca. 1910.

Wiklund går også lenger bak i tid. Ut fra blant annet Ottars beretninger mener Wiklund å kunne bevise at denne flyttingen i hvert fall kan dateres tilbake til 800-tallet (Wiklund 1908: 9).

Hvor langt tilbake i tid tamreindriften har foregått, har vært utgangspunkt for flere nyere forskningsprosjekter. Arkeolog Oddmund Andersen konkluderer i sin doktoravhandling at han har funnet grunnlaget for å hevde at reindriften må ha dype røtter i Ofoten-området fra før 1600-tallet. Det gjelder både for den grenseoverskridende og den kystnære reindriften (Andersen 2002 og 2005). Sistnevnte type hadde et flyttemønster mellom innland og kyst på vestsiden av Kjølén, et flyttemønster som Johan Albert Kalstad presenterte i en artikkel i *Ottar* i 1982.

Antydninger om samenes vandringar kommer også fram gjennom beskrivelser fra de såkalte birkarlenes virksomhet. Disse var bønder fra kystlandet øverst ved Bottenviken som drev handel med samene oppe i lappmarken. De fikk med tiden i oppdrag å samle inn skatt fra samene. På reisene dro de også til Vesterhavet. Første gang dette omtales er i et åpent brev fra birkarlene i Luleå og Piteå den 14. februar 1498. Ut fra brevet går det fram at de hadde besøkt vestkysten i hvert fall fra 1328. Også den offisielle lappefogden for over til Norge for å kreve inn skatt. Wiklund peker på at dette mer enn noe annet viser den intime kontakten som var mellom samene øst og vest for Kjølén.

Også på svensk side skattet samer til nabolandet. I lappefogd Anders Anderssons regnskaper for Pite lappmark år 1596 ble det anmerket at sju av ti samer i Lochta by, to av 22 i Simis Jerff og 24 av 66 samer i Laijs også skattet til Norge «för thet de brucha fieldene på begge sijdhene om Rågångenn». De norske fjellene Lochtalasamene brukte, lå trolig i Saltdalen, de to andre byene brukte da, som også lengre fram i tid, fjellene i Beiarn og Rana. I 1670 ble det satt opp forslag til jordebok for Ume lappmark. I den går det fram at også områder på norsk side ble sett som samenes marker og fiskevann (Wiklund 1908: 15).

I Claus Urnes' *Erklæring paa Finderne vdi salt-hen, Senien och Trumsöes Ihene* (1599) finnes det opplysninger som Wiklund mener må tolkes dit hen at fjellsamer fra Lule lappmark benyttet sommerbeiter på norsk side i Tysfjord-fjellene. Også Samuel Rheens *Relation, om samenes lev og skikker*,

som i neste omgang ble hovedkilde for Scheffers *Lapponia* fra 1671, omtaler samenes flyttinger på sommerbeite i de norske fjell og øyer. «Nåriges landh beståå mäst af Öijar, hwarest om lapparna skole sig medh sina Reenar ther Vuppehålla, måste the föra them på Öijarna, der the icke wäll trijfwas.» (Wiklund 1908: 16)

I et kongelig brev, datert i Roskilde 10. oktober 1601, omtales at kong Haakon skal ha gitt «Fjeldfinnerne udi vore Lene Finmarken og Nordlandene et privilegium at flytte neder og bo ved Søsidene, dateret udi Whage» (Vågan i Lofoten). Hvilken kong Håkon der her er tale om, er usikkert. G. Storm mener at det kan ha vært kong Håkons hirdmenn som sammen med Skule Jarl var i Vågan i 1224. Tradisjonen med flyttinger ned til havet og øyene kan ut fra dette ha røtter tilbake til 1200-tallet (Wiklund 1908: 19).

Som en sammenfatning slår Wiklund fast at samenes flyttinger over Kjølén har røtter langt tilbake i tid. Selv om kildene fra tiden før 1700 ikke dekker alle årene, mener han at fjellsamene i Vefsn, Rana, Beiarn og Saltdal skattet både til Sverige og Norge. De var i Sverige om vinteren, om sommeren i Norge. Samene i Lule lappmark hadde «thieris seter om sommeren thill theris queg» på fjellene i Tysfjord-området. Jukkasjärvis samer flyttet også mellom de to landene, og hadde en del av sine fiskevann på norsk side.

For tiden etter 1700 er Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller en hovedkilde. Ifølge Wiklund finnes ikke detaljerte opplysninger om fjellsamene for alle områdene. Men det kommer fram at omkring på midten av 1700-tallet flyttet fjellsamer i grenseområdene så godt som sammenhengende i hele Nordlands fylke i et mer eller mindre bredt område langs riksgrensen. Fra Saltfjellet bredte samenes område seg ut mot vest og omfattet fjelltraktene helt bort til Svartisen og ned i Beiardalen, kanskje helt ned til fjorden. Fjellpasset Beiarskaret sør om Misværffjorden lå også inno m beiteområdet, som herifra strekte seg mot Saltdalen. Saltdalens øvre del, fra der dalen bøyer av mot øst, bruktes utelukkende av samer. Evenesdalen og fjelltraktene øst om Saltdalen og Skjerstadfjorden helt mot Sjønståelven ble på samme måte brukt av fjellsamer.

I Sulitjelma-området skapte isbreene en stengsel. Først nord om Sulitjelma kunne samene komme ned til området ovenfor Foldafjordene og Sagfjorden. I Tysfjorden var overflyttingen sterkere. Her gikk samene med sin reinflokk ned til fjordbotnene, og pleide selv fiske i fjorden.

Nord for Tysfjord var Frostisen et nytt hinder for flytting mot havet. Øst og nordøst for dette

området ligger imidlertid vide fjellstrekninger som ble brukt til sommerbeite. Reinen gikk trolig helt ned til strendene ved Ofotfjorden. Også på østsiden av fjorden oppholdt en mengde fjellsamer seg om sommeren (Wiklund 1908: 49).

3.4 Tiden for flytting

I rapportene fra Schnitler er det nøye ført opp tiden for overflytting, særlig for traktene der samene i lengre tid var på norsk side. Fjellsamene i Beiarn flyttet til Sverige ved Helgemess-tider, dvs. først i november. De kom tilbake ved Korsmess, dvs. først i mai måned. Samene i Saltdalen fjell «ere nödte til, om Hösten om Helgemiss Tider at fare over til Sverrig, hvor mangfoldig Gran-Skoug er, og om Vaaren om Kaarsmisse Tider maa de være herover i Norge, som da er den Tid, at Reenen kalver».

Fra Folda ble det berettet at de såkalte østlapene som overvintret i Sverige, kom over Iiskjølen om våren. De ble i Folda en måneds tid før de dro videre til «Verri-vatten». Dette er trolig Virri, like over på dagens svenske side fra Fauske. Samene på Hamarøys fjell var i Norge fra 17. juni til den 12. august, et par måneder. Noen samer kom helt ned til fjorden i Tysfjord, men de fleste lå på øst- og vestsiden av «Field-ryggen», dvs. Kjølen.

For Ofotens del fant Schnitler at det på eidet mellom Herjangen og Gratangen var en prektig grasvekst fordi samene lå der med sine rein fra tidlig om våren, «hvoraf Jorden giöres saa frödig» (Wiklund 1908: 86 f).

Wiklund går også inn i andre kilder for å underbygge, ev. korrigere, opplysningene han fant hos Schnitler. I et anonymt manuskript, «Om Lappernes Væsen i Levemaade og Afguds-dyrkelse i Nordlandene fra forrige Tiider», trolig fra 1752, heter det at samene helt opp til Lyngen kommer over fjellene og ned til sjøkanten så snart det er blitt bare flekker. Etter som snøen smelter oppover fjellene, flytter de lengre og lengre østover, til de i august/september, alt etter når snøen kommer, begir seg til sine vinterboliger i Sverige.

Wiklund går også inn i svenske kilder for å finne opplysninger om tiden for flyttingene. Hos Qvist og Hellant i bilag 4 i utdrag av protokollen for tinget i Arjeplog den 4. februar 1756 heter det om Södervästbyns og Norrvästerbyns overflytting: «Ersmä (18 maj), och Midsommars tiderne flyttas öfwer Gräntsen; Lägra sig hart nära in till Gräntsen; Lars mäss (10 aug.) och Bärtelsmäss (24 aug.) flytta de åter hit öfwer tillbaka.» De brukte fjellene i Beiarn og Saltdalen. (1908: 90)

En sammenfatning av alle opplysningene viser at det var to ulike typer flytting over grensen. Den ene bestod i at samene med sine rein var på norsk side en relativt kort tid av sommeren. Det var for Ofotens og Hamarøys del, og delvis også for Folda. Disse flyttet trolig over en kort tid av høysommeren da myggplagen var verst i fjellene.

Den andre typen flytting innebar at samene var på norsk side fra månedsskiftet april/mai. Dette var en tilpasning til kalvingstiden, som inntraff omkring midten av mai. Under og nærmest kalvingstiden måtte simlene og kalvene kunne være i så stor ro og frihet som mulig, og kunne derfor ikke drives fra sted til sted. Kalvingen burde også foregå på barmark, og i et område der mygg og brems ikke var for plagsom. Altså utenfor det egentlige skogslandet. I nordre Nordland innebar dette en flytting ned til kysten. Det fantes på denne tiden av året knapt beite for reinen i traktene innenfor, på grunn av de geografiske forholdene med bratte fjell helt fram til kysten.

Flyttingen til Sverige om høsten var avhengig av snøforholdene. Kom det mye snø tidlig, måtte flyttingen også skje tidlig. Wiklund påpeker at tiden for flytting nok var en arv fra den tiden da villreinen vandret mellom fjellene og kysten. Det var da, som rundt 1800, naturforholdene, og ikke menneskene, som avgjorde flyttingstiden (1908: 94).

3.5 1800-tallet

Fra de første tiårene av 1800-tallet finnes få opplysninger om reindriften i grenseområdene. Mot midten av århundret øker landbruket i omfang, og det oppstår konflikter mellom reindrift og jordbruk, noe som gjør det nødvendig at myndighetene griper inn. I kildene som finnes på grunn av dette, finnes en mengde opplysninger fra samisk hold om flyttingene over grensen. Den første svensk-norske lappekommisjonen ble nedsatt gjennom kongelig resolusjon 1. april 1843. Betenkning av 1844 er trykket som bilag til den norske lappekommisjonens innstilling i 1904.

Kommisjonen av 1843 førte ikke til noe endelig resultat, men ble den første av en rekke kommisjoner helt opp mot vår tid. I 1866 tilsattes den andre svensk-norske kommisjonen for behandling av «lappfrågan».

Samenes sommerbeiteområde i Nordland ble betydelig mindre utover 1800-tallet. Dette må ses i sammenheng med økningen i areal som ble brukt til jordbruk. Gjennom dette ble samene stengt ute fra områder der de før uforstyrret kunne drive med reindrift, og antallet flyttsamer om sommeren gikk

tilbake. Wiklund peker imidlertid på at samene, uvisst av hvilken grunn, ikke gikk så langt mot vest som før, selv i områder der jordbruket ikke hadde øket. Antallet flyttsamer gikk tilbake også i slike områder.

Av de tilgjengelige opplysningene er det vanskelig å se om den grenseoverskridende reindriften ble drevet i Beiarn-fjellene i samme utstrekning som tidligere. Av opplysninger gitt av lensmannen i Beiarn og Gildeskål, framgår det at de gikk vestover helt til Gråttådalen, som før, og at enkelte også gikk ut til havet til Forså og Sundsfjorddalen, noe som ville være en utvidelse i forhold til tidligere vandringer. Det er usikkert om de fortsatt kom helt ned mot Beiarn- og Saltenfjorden.

I Saltdalen var beitemarkene av samme omfang som tidligere. Til fjellene i Folda og Sagfjorden (Hamarøy) «gå nu som förr blott ett mindre antal lappar. På 1830- och 1840-talet synes dock överflytningen ha varit ganska betydlig. Om lapparnas betesområden ha samma utsträckning nu som fordom, är obekant,» kom Wiklund fram til (1908: 128).

Fra Arilds tid har samene flyttet med sine rein til og fra Beiarn. Reiserutene var temmelig faste, de gikk over de samme skarene og passene i fjellene, noe vi kan finne igjen i navnene over mot Sverige, som Stødi, Skaidi, Østergila og Krukki. Mellom fjellene i Meløy og Gildeskål til øvre Beiardal finnes Lappflytterskaret (Eriksen 1949: 283 ff).

Flyttsamene i Beiarn hadde hele Beiardalen til sin beitemark, i tillegg til Gråttådalen og Tollådalen. Så det var vidder nok i den tid, skriver Eriksen i 1949. Han henviser til en ubestemt fortid. Videre heter det: «Etter som dalen og sidedalene ble oppdyrket, minket det med beitemulighetene, og antallet av flyttsamer gikk mer og mer ned, og omkring århundreskiftet er det forbi med hele reinbeitingen på enkelte unntakelser nær. De fleste slo seg til i Sverige, de var jo svenske, men noen ble i Beiarn for godt, giftet seg og har slekt her. De ryddet seg gårder, oftest i liene, og ble fastboende bønder. Antall rein gikk tilbake i Beiarn mellom 1890 og 1900, fra 133 til 17. Bare en flokk var igjen.» (Helland 1908: 66)

Den grenseoverskridende reindriften førte også til problemer for dem som drev reindrift bare på norsk side. I Lappekommissjonens innberetning fra 1892 blir områdene mellom Beiarn og Saltdalen, mellom Saltenfjord og grensen mot Rana, betegnet som betydelige vidder som er skikket til sommerbeiter, men «den beste del har til dels været hjemsoekt i nogle Uger i varmeste Sommer-tid af en eller flere Svensklapper fra Arjeploug soc-

ken med forholdsvis store Hjorder, hvorved Distriktets egne Lapper med de små Flokke for en større Del er bleven hindret fra at udnytte Beitet her, da de har frygtet for, at deres Ren kunde gaa op i den større Hob» (Wiklund 1908: 111).

Vansker med overvintring førte til at den ene svenskfødte samene etter den andre slo seg ned med sine rein på norsk side. «Paa ganske faa Aar har de mistet sin Ren, og der findes nu i Skjærstad og Saltdalen over 100 lapper uden Ren, medens 36 Lapper har til sammen omtrent 150 Dyr. Her er nu (på norsk side) kun en nomadiserende Lap... med 150 Ren som sin Families Eiendom; men han har Syting 130 Dyr for en fastboende Lap... og for Bønder i Gejeren, Skjærstad og Saltdalen henimod 200 Ren, saa hans samlede Hjord er lidt over halvfemte Hundrede Dyr.» (1908: 111)

Til fjellene i Tysfjord-området var det tidligere betydelig overflytting. I 1866 heter det at for ikke så lenge siden gikk nesten alle samene fra Gellivarre til Tysfjord og Ofoten om sommeren. Ut fra opplysninger gitt i Lappekommissjonens innberetning fra 1892, var antallet samer gått ned, men beiteområdene var de samme som tidligere. For Ofotens del må det bemerkes at Wiklund ikke kunne finne eksakte grenser for beiteområdene, verken i eldre eller nyere kilder.

I 1893 kom distriktsinndelingen for reindriften. Forarbeid og innstilling ble gitt av lappekommissjonene av 1889 og 1892. I disse kildene finnes en rekke detaljerte opplysninger om arealbruken som lå til grunn for inndelingene. Jeg skal her bare ta med én slik beskrivelse, av distrikt nummer 31, Balvand:

«I Strøget østenfor Salteneelv findes ikke nomadiserende norske Lapper, og indskrænker de svenske Lappers Beiting sig til Tiden fra medio Juli til Barsok. Den naturligste Nordgrænse for dette Distrikt vilde være Vasleden fra Fineid ved Saltenfjorden og til og efter Sjøen Lommi Jaure ind til Rigsgrændsen; men for at faa samlet denne svenske Reindrift mer under et, finder man at burde medtage en mindre Strækning ogsaa nordfor denne Vasled oppe ved Fjeldet Blaamanden. Distriktet vil komme til at omfatte Dele af Saltdalens og Skjærstad Herreder og benyttes nu af svenske Lapper i 3 Partier. Sydligst ned mot Graddis Elv har man nu Arjeplouglapperne... med omkring 500 dyr, men disse har desuden en hel Del 'Agtaren' (Sytingsren) dels fra norske og svenske fastboende Lapper, dels ogsaa fra Bønder og 'bofaste'. Omkring Balvand og Vasbottenfjeld, altså i Distriktets Midtparti, beiter lapper fra Arjeploug med til sammen henimod 1,000 Dyr og nordenfor Langvand oppe ved Blaamanden beiter en

svensk Lappfamilje med henimod 1,000 Ren.» (Wiklund 1908: 112)

Innberetningen fra Lappekommisjonen i 1892 oppgir følgende antall rein som benyttet sommerbeite på norsk side i Salten og Ofoten:

Distrikt	31	Balvann	2.500 rein
	38	Hellemo	8.000 rein
	39	Frostisen	500 rein
	40	Sjomen	1.500 rein
	41	Harjangen	3.000 rein

Wiklund kommer fram til at i 1893 var det «en summa av omkring 40,000 svenska renar på sommararbeite i Nordlands amt». Hovedkilden hans er den norske innstillingen fra Lappekommisjonen av 1892. I 1900 satte lappefogden i Nordland opp følgende:

Distrikt	31	Balvann	800 rein
	32	Storskog	600 rein
	38	Hellemo	330 rein
	39	Frostisen	650 rein
	40	Sjomen	850 rein

Wiklund peker på at forskjellen i antall rein i de to eksemplene er altfor stor til å være troverdig, og at det som egentlig kommer fram er «på vilka svaga fötter statistiken här står» (1908: 129).

Wiklund viser til en rekke eldre kildematerialer, noe som kan være utgangspunkt for en mer grundig undersøkelse om den grenseoverskridende reindriften. Wiklunds bok er skrevet ut fra ønsket om å dokumentere alders tids bruk i grenseområdene, uten å gå nærmere inn på annen bruk av området. Han omtaler for eksempel ikke konsekvensene for Balvann distrikt der den betydelige gruvedriften til A/S Sulitjelma Gruber i 1880-årene startet opp i et gammelt sommerbeiteområde ved Langvann.

I løpet av 1800-tallet ble sommeroppholdet på norsk side av kortere varighet. Vårflytningen, som skjedde før kalvingstiden i midten av mai, forekom sjeldnere. De aller fleste kom over rundt midtsommer og dro tilbake i august/september. I deler av området gikk denne endringen ut på at kalvingsområdene ble lagt til områder lengre opp i fjellet på norsk side enn tidligere (1908: 220).

3.6 Fjellsamenes beiteområder på øyene

Tjeldøya og Hinnøya ble inkludert i inndelinga i reinbeitedistrikter. Øyene i Lofoten og Vesterålen ble derimot stående utenfor en slik inndeling.

Svenske samer har siden gammel tid benyttet Hinnøya til beite for sine reinhjorder. Wiklund skriver at de til og med iblant har gått enda lenger ut mot havet. Han viser til en skrivelse fra amtmanden til lappkommisjonen i 1843 der det heter: «i Vesteraalen skal og en enkelt Gang Lapper have vist sig med Ren», og der det ut fra sammenhengen framgår at det dreier seg om svenske samer (1908: 194).

Mot slutten av 1830-tallet gikk overflyttingen til Hinnøya mot slutten, mener Wiklund. Først i 1866 tok samene igjen opp vanen med sommerbeite på øya. Wiklund viser til et skriv fra lensmannen i Trondenes vedlagt stortingsprp. nr. 1/1887, der han forteller om sine erfaringer med svenske reindriftssamer i området. Da han kom til Trondenes i 1864, brukte svenske reindriftssamer å komme til fastlandsdelen av Trondenes. De hadde også sytingsrein for «de Distriktets fastboende lapper». Senere ville de føre reinen over til Hinnøya, og de forklarte til lensmannen at deres forfedre tidligere hadde hatt sommerbeite på øya. Etter 1866 var det hver sommer svenske reindriftssamer på øya, og til tider flyttet de også til Lofot-øyene. På Hinnøya kunne det være omkring 1.600 rein, noen var også over på Andøya i Vesterålen.

Lensmannen legger til at det er en kjent sak at både norske og svenske reindriftssamer ferdes med sine rein på Hinnøya. Grunnen til at de holdt opp på 1830-tallet var at området var nedbeitet. Dessuten var det en større ulvestamme på øya. Den var utryddet i 1860-årene i tillegg til at beitet hadde vokst seg til. På sørsiden av øya hadde det hele tiden vært holdt en mindre reinflokk som til dels ble overført til Lofot-øyene.

«Efter tilkomsten av 1883 års lapplag ha inga svenska lappar anmält sig till flyttning till Hinnön» (1908: 196). Wiklund hevder at Hinnøya var den av øyene som ble mest brukt til reinbeite av de svenske nomadene. Helland forteller at her har så mange som 3.000 rein beitet, men like etter 1900 var det bare noen få tilbake. Mange av samene som hadde kommet hit, slo seg ned for godt, også i Trondenes og Kvæfjord (1908: 214).

3.7 Reindrift på norsk side

I Nordland nord for Saltfjellet har reindriften som har vært drevet bare på norsk side, vært betydelig mindre enn den som har gått på tvers av grensen. Som nevnt over var det fra tid til annen noen av samene som drev reindrift i grenseområdene, som slo seg ned på norsk side. Wiklund hevdet at disse snart ga opp, ikke minst fordi de mistet sine relativt

Tabell 3.1 Antall norske samer (hovedpersoner) og rein i distriktene nord for Saltfjellet (unntatt Ofoten):

Nr	Distrikt	1899 ant. samer	Rein	1900 ant. samer	Rein	1901 ant. samer	Rein	1902 ant. samer	Rein
30	Harodalen	-	-	2	315	2	370	2	320
31	Balvatn	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Storskog	2	230	1	130	1	120	1	120
33	Sjunkfjell	2	480	-	?	-	?	1	115
34	Vinkfjell	2	230	2	250	2	270	2	720
35	Skotstind	2	250	2	330	2	320	2	300
36	Mørkvatn	-	?	1	80	1	75	-	-
37	Hamarøy	-	?	5	700	5	730	2	780
38	Hellemo	-	?	4	630	4	705	3	700
39	Frostisen	1	200	1	160	1	175	1	205
43	Hinnøya	3	620	2	530	2	520	-	-
	Østvågøy*	2	320	-	-	-	-	-	-
	Eidsfjord*	2	160	2	140	2	120	2	150
	Andøya*	1	120	-	-	-	-	-	-

* Utenfor distriktsinndelingen

Kilde: Helland 1908, side 367

små flokker inn i de store fra svensk side. Wiklund nevner Beiarn, Fauske, Tysfjord, Hamarøy og Ofoten. I hvert fall i Fauske ble driften en suksess i den forstand at den foregår ennå i dag (Kosmo 1970).

Wiklund har i sin grundige utredning om reindrifft på tvers av grensen, vist at det er tale om alders tids bruk med sommerbeite på norsk side og vinterbeite på svensk side. De som endret vinteroppholdet fra svensk til norsk side kan trolig også komme inn under en slik type bruk. Wiklund har lagt mindre vekt på å beskrive den norske reindriften.

Amund Helland har egne kapitler om reindrifft og dens utøvere. Han har tydeligvis innhentet informasjon fra lappfogdene, blant annet om forholdene i nordre del av Nordland. Ut fra hans materiale kan følgende oversikt settes opp, se tabell 3.1.

Som vist i tabellen, var det bare en håndfull samiske hovedpersoner og deres familier som levde av reindrifft rundt 1900. Topografien i området, et smalt fylke med flere områder der bratte fjell gikk rett i havet, satte klare grenser for reindriften.

Johan Albert Kalstad beskriver i artikkelen *Kystsamisk reindrifft* to driftsmønstre for fastboende «kystsamer» som han kaller dem. Det ene er den mer eller mindre stasjonære ute på halvøyene. Sommerbeitet er å finne i halvøyenes sentrale fjellområder, mens vinterbeitene er på strandflatene og i dalfører som skjærer seg inn i fjellformasjonene.

Det andre mønstret er med vinterbeite ute på de mer lavlendte halvøyene og sommerbeite i fjellområdene opp mot riksgrensen. Innlandssamene har også to mønstre for drift, viser Kalstad. Det ene er dem Wiklund presenterer, de som flytter mellom sommerland i grensefjellene eller lenger ned til kysten, med vinterbeite i skogsområdene i øst. Det andre mønstret viser både sommer- og vinterbeite i de østlige skogene. I etterkrigstida og særlig i 1950–60-årene sluttet mange reindrifftsgrupper i kystområdene i Nordland. Gode muligheter med bra fortjeneste på arbeidsmarkedet førte etter hver til svikt i rekrutteringa av yngre folk, hevder Kalstad (Kalstad 1982: 39 ff).

Johan Borgos viser i en artikkel fra 2005 hvordan tamreindriften i Vesterålen varierte gjennom to hundre år, fra 1800 og til 2000. På 1900-tallet foregikk det en modernisering av infrastrukturen i området, særlig på Langøya, Andøya og Hadseløya. Den vestlige delen av Hinnøya hadde ikke den samme graden av utbygging. Det, hevder Borgos, har trolig bidratt til å redde tamreindriften der – og i Vesterålen (Borgos 2005: 134).

Utviklingen i reindriften i Salten de siste årene er ett av temaene i Bård A. Bergs bidrag i *Etniske relasjoner i nordre Nordland*. Både endrede rammevilkår for reindriften og overgangen fra subsistensreindrifft via markedsreindrifft og til dagens korporative drift blir drøftet.

3.8 Sytingsrein

Reindriftssamene passet ikke bare på egne rein, men også sytingsrein, rein som de fastboende eide, både samer og ikke-samer. Det var alminnelig at oppsitterne på gårdene hadde sin såkalte alrein hos samene, og disse hadde passerlønn, syterlønn. Fra Beiarn: «Alrein hadde nesten alle omkring på gårdene, og når høsten kom, slo disse seg sammen og ga seg på reinfjell for å hente slakt av egen rein, og gjøre opp for syterlønn. Noen i laget bar med seg det vadmel og de småvarer som samene hadde bestilt eller som de visste at de trengte. På den måten hadde begge parter nytte av reinholdet.» (Eriksen 1949: 287)

Myndighetene ønsket å begrense antallet rein ved å delvis forby fastboende å ha sytingsrein hos nomadene. Sytingsreinen utgjorde et viktig tilskudd til mange hushold. En sak fra Hamarøy og Tysfjord i 1931 kan illustrere dette. Møtet ble holdt på Drag i august med amtmann, lensmann, ordførere og lappeoppsynsmann til stede. En rekke gårdbrukere fra distriktet var møtt opp, det var de som hadde lagt inn protester på det store antallet rein, ikke minst som følge av de mange sytingsreine. Gårdbrukerne fikk ikke medhold. Det ble i stedet vedtatt at systemet med sytingsrein var en

sak av nokså stor økonomisk betydning for bygdefolket. Det kunne derfor ikke reduseres eller legges ned, selv om myndighetene ønsket det (Evjen 1998: 124).

Fra Sørfold heter det: «I feltet har det fra gammelt av vært drevet reindrift, og norske samer har i dag (1994) en velordnet reindrift i Storskog/Sjunkfjellet reinbeitedistrikt. Foruten svensk-samer som tidligere har benyttet området for sommerbeite, har også enkelte fastboende helt til århundreskiftet drevet reindrift, til dels med sytingsrein hos reindriftssamene.» (Side 7 i Rago)

Gjennom reindriften av 1933 forsøkte myndighetene å få bukt med ordningen. Nå skulle bare nomadiserende samer eller tidligere nomadiserende samer ha lov til å holde rein. Men systemet med sytingsrein fortsatte. Det er dokumentert fra flere områder, for eksempel Fauske/Sørfold (Kosmo 1970) og Tysfjord/Hamarøy (Evjen 1998 og 2007). Til gjengjeld kunne de bofaste passe samenes geiter over vinteren. Arealet brukt til reinbeite kom på den måten flere til gode enn dem som var reindriftssamer. Omfanget av ordningen med sytingsrein for hele Nordland nord for Saltfjellet kan, i hvert fall tilnærmet, kartlegges i Lappefogdens arkiv.

Kapittel 4 Rettigheter

4.1 Noe om reindrift og rettigheter

Lappekodisillen av 1751 har fram til i dag stått sentralt ved fastsettelse av norske og svenske samers rettigheter i grannelandet. Den omhandler ikke bare reindrift, men også retten til jakt, fiske, skogavvirkning med mer: «...lige med Landets Undersaatter, undtagen paa saadanne Steder, som her neden meldes, at betiene sig av Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv, da de venligen skal imodtages, beskyttes og hielpes til Rette, endogssaa udi Krigs- Tider» som det siteres fra lappekodisillen i Norsk-Svensk Reinbeitekommissjon av 1997. Utdraget tolkes som at innflyttede samer har de samme rettighetene som landets egne samer hva gjelder bruken av land og vann. Der blir det også slått fast: «Det sentrale budskapet i Lappekodicillen er at samene har næringsrett over grensen, samt et eget samisk rettssystem.»

En undersøkelse med utgangspunkt i forarbeider og innstillinger fra lappekommissjonene av 1889 og 1892 viser at sedvaneretten var kommissjonenes overordnede prinsipp for distriktsinndelingen. Bård A. Berg, som har ført dette i pennen, konkluderer blant annet slik:

«I Nordland ble hele amtet – med unntak av Lofoten, størstedelen av Vesterålen og en del øyer – inndelt i reinbeitedistrikter. Dette var i strid med ønskene til myndighetene i amtet, som med amtmannen i spissen ønsket reindriften begrenset til sommerbeiting i grensetraktene mot Sverige. Samene fikk gjennom den foretatte distriktsinndeling en offentlig klaring av den omstridte vinterbeitingen i amtet – også i kystområdene. Dette må betegnes som en betydelig vinning for reindriften i Nordland.» (Berg 1990: 151)

Begrenset sommerbeiting ble flere ganger forsøkt gjennomført. Ved Karlstadkonvensjonen av 1905 var sterke nasjonalistiske holdninger herskende i Norge, og man ville begrense de svenske samenes rett til reinbeite i Norge. Det ble presisert hvor viktig det var med en koloniserende norsk jordbruksbefolkning i nord. Men lappekodisillen kunne ikke ensidig sies opp. Felleslappeloven av 1883, som hadde begrenset beiteretten på begge

sider av grensen i områder der jordbruk og reindrift konkurrerte om de samme områdene, ble i stedet forlenget.

Konvensjonene av 1919 (1949) og 1972 begrenset svenske samers beiterett i Norge.

Konvensjonen av 1919 innebar som kjent store endringer for samene i Karesuando-området. Reintallet i området var for høyt i forhold til de kraftig reduserte sommerbeiteområdene. Følgen ble at mange samer fra Karesuando ble tvunget til å flytte, også til svensk side av Salten. I hvilken grad de nye gruppene samer la press på gamle reindriftsområder, er lite dokumentert.

For Saltfjellets del er dette imidlertid tatt med. Johan Albert Kalstad og Odd Terje Brantenberg leverte i 1987 rapporten *Reindrift, samisk samfunn og kultur på Saltfjellet* på oppdrag av Statskraft og Olje- og energidepartementet. Oppdraget var knyttet til en eventuell utbygging av Saltfjell/Svartisen. Rapporten skulle ta for seg en helhetlig vurdering av reindriften som næring, sett i sammenheng med både vassdragsutbygging og annen aktivitet, nåværende og planlagt. Reindriftsgruppa i distriktene Harodalen/Dunderland sammen med enkelte enheter fra Karesuando blir i rapporten omtalt som Lønssiidaen.

Lønssiidaen var på slutten av 1800-tallet del av et større system som bestod av flere «nomadetilpasninger» som omfattet flere hundre personer. Noen drev helårsdrift i fjellene der, mens for andre var oppholdet der del av en årssyklus. Uårperioder rundt 1900 reduserte omfanget av nomadismen. Tidligere har reindriftssamfunnene klart å komme seg igjen, men nå var en ny faktor kommet inn i bildet: den sterke nasjonalismen i forbindelse med unionsoppløsningen i 1905. Da flyttingen over grensen startet opp igjen, ble den forsøkt begrenset av et norsk og et svensk statsapparat. En av følgene var, ifølge Kalstad og Brantenberg, at det samiske samfunnet ble sterkere begrenset og fragmentert.

De hevder videre at reinbeitekonvensjonen av 1919 rammet sterkest reindriftssamfunnet som nyttet Saltfjellet. Konvensjonen medførte omfattende tvangsflyttinger av reindriftsgrupper og store vansker for organiseringen av driften, tvangs-

slakting og bøtelegging. «Situasjonen som myndighetene hadde skapt, sammen med en vekslende natur, førte igjen til at reindriftssamfunnet var på vei mot en oppløsning, og i enkelte områder gikk helt i oppløsning.» (Side 4) Sommeren 1945 var det ikke lenger noen organisert reindrift i Saltfjellet.

Lønssiidaens innflytting i området i 1946 var det første steget i en gjenoppbygging av reindriften på Saltfjellet. Siidaen hadde sin bakgrunn i et eget kulturelt fellesskap som hovedsakelig var lokalisert i Karesuando-området. De etablerte seg på norsk og svensk side. Den ressurskrevende driften inkluderer seks kommuner på norsk side samt flere kommuner på svensk side (side 5). Etter på denne måten ha påvist alders tids bruk for samisk reindrift på Saltfjellet, konkluderer de to forfatterne med å «henstille til styresmaktene nødvendighetene av at de vernetiltak Regjeringen har foreslått, bl.a. mht reindriften, blir fulgt opp av videre planlegging» (side 6). Her ligger det en forståelse i bunn for at reindriften i seg selv understreker alders tids bruk, selv om personene eller familiene ikke er de samme opp gjennom tiden. Det avgjørende var at de var samer.

Den omstridte vinterbeitingen Berg omtaler, var fra den norske reindriften, den som bare foregikk innen landets grenser. I Nordland nord for Saltfjellet kom det imidlertid ikke til rettssaker. Berg hevder videre at: «samisk reindriftsnæring sør for Troms etter min mening [har] profittert på den distriktsinndeling som ble innført i 1890-årene» (side 152). Berg støtter seg dermed til Vorren som beskriver konsekvensene av inndelingen som det første tiltaket fra myndighetenes side til organisering av reindriften som en næring. I og med dette er reindriften «klart etablert også i administrativ henseende», og dette er positivt. Vorrens uttalelser er avgitt i forbindelse med reindriften på Helgeland, men kan ifølge Berg også dekke kommisjonens mandatområde generelt. (Vorren 1986, gjengitt i Berg 1999: 151)

Norsk-Svensk Reinbeitekommissjon av 1997 kom med sin innstilling i 2001. Innstillingen har vært omstridt, ikke minst mht. fordeling av beiteområder. Den politiske behandlingen er ikke avsluttet per våren 2007.

I en artikkel om lulesamisk reindrift og landrettigheter fra 2005 oppsummerer jurist Ingar Nikolaisen Kuoljok hovedtendenser ved rettsutviklingen helt fra 1700-tallet og opp til i dag. Han hevder at interne endringer i reindriften i tillegg til en bevisst statlig politikk var sterkt medvirkende til at deler av den kystnære reindriften opphørte på 1960- og 1970-tallet (Kuoljok 2005: 161).

4.2 Nordlands allmenninger

«Eiendomsretten til de hålogalandske almenninger har fra gammelt tid vært meget uredig og på dette området er det visstnok gjort nordlendingene adskillig urett» skriver Amund Helland i en artikkel om Nordlands allmenninger. «Nordlending» her betyr trolig de fra Nordland, og er ikke en felles betegnelse på alle i vår landsdel, slik ordet ofte brukes i dag. Helland bruker i tillegg «håloygene», en fra Hålogaland. Ut fra geografiske områder nevnt i artikkelen, er det Nordland fylke som blir omtalt.

Helland viser til en framstilling av professor Taranger fra 1892 der temaet er om kongen i middelalderen eide allmenningene i Hålogaland som ellers i landet, eller om han oppga eiendomsretten til dem til fordel for befolkningen. Videre undersøkte han om nordlendingene framdeles hadde beholdt bruksretten ubeskåret, eller om det ved lov eller sedvane var satt skranker for den.

Kongen eller staten har sannsynligvis eid alle landets allmenninger, også Hålogalands, blir det hevdet. Det tilføyes at «det er sagt» at kongen frivillig skal ha skjenket sin eiendomsrett til allmenningene i Hålogaland til innbyggerne ved en retterbod, som Magnus Barfots sønner, Sigurd, Øistein og Olav, utstedte i begynnelsen av det 12. århundret. I et tillegg til den eldre Frostatingsloven heter det: «De, kongerne, har også givet håloygerne alle almenninger sådan som de høre den i Hellig Olavs dage, både de ytre til havs og de øvre tilfjelds mot syd og mot nord.» Taranger konkluderer med at det unektelig ser ut som om retterboden gir de hålogalandske allmenningene til håloygene selv. Men det er trolig bruksretten, ingen eiendomsrett, kommer han fram til.

Om allmenningen i Salten kan følgende slås fast: I Salten, Senja og Tromsø fogderi ble allmenningene i 1666 bortskjøtet til Joakim Irgens, eier av Røros verk. Ved utleggsforretning av 20. mai 1682 kom allmenningene i Salten tilbake til kronen og har senere ubestridt vært statens eiendom.

Båtbygging har tidligere vært nevnt. Ifølge Schnitler brukte både bønder og finner i 1743 allmenningsskogene «i den utstrekning de fant det fornødent». I denne ubegrensede bruken skjedde det like etter en forandring for Saltdal og Beiarns del. Ifølge forordning fra 1743 og 1745 begynte fogden å kreve almenrekognition av hogsten, og skattefogder ble ansatt. Intet måtte føres ut av skogen uten rekognition. Allmuen trosset øvrigheten, og det skal ifølge Helland ha vært stor belastning på skogen. Det var særlig tilfelle i områdene der det fantes en urgammel båtbyggertradisjon.

Fra 1781 ble det krevd rekognition av allmenningene i Ofoten, Hamarøy, Engeløy, Lødingen, Folda, Beiarn, Saltdal, Tjeldsund og Bodø. I 1855 ble to menn som hadde hogget for salg i Beiarns allmenning, dømt for tyveri. Saken gikk helt til Høyesterett (Eriksen 1951: 91).

For igjen å hente informasjon fra Helland, hadde staten i begynnelsen av 1900-tallet gjennom 100 år tilegnet seg en fullkommen eiendomsrett over allmenningene i Salten. Allmuen var dermed berøvet den eldgamle og betydningsfulle rettigheten til uten vederlag å få skog til eget bruk, hevdet Helland. Rettighetene til jorda hadde også sin historie.

4.3 Finneodel/finnerydninger/finnejorder

Innholdet i finneodelinstitusjonen bestod i at en del av kystsamene fikk benytte og rå seg selvstendig på sine boplasser, uten å måtte betale ordinær jordleie og bygselavgift for dem, slik det ellers var vanlig for norske fiskerbønder, som i all overveiende grad var leilendinger i eldre tid – under kronen, kirken eller enkelte proprietærer. Disse samene slapp med å betale vanlige personskatter, og boplassene med tilliggende ressurser var dermed «satt utenfor» det vanlige bygselsystemet. Funksjonelt og praktisk stod derfor disse samene i samme stilling som selveiende norske bønder som satt på jord det heftet odell på, slik det i varierende grad forekom i Sør-Norge. Finneodelens historie er tidligere behandlet for Sør-Troms' vedkommende av Lars Ivar Hansen, men i dette området avvikles ordningen allerede i 1661. Både i Nordland og Nord-Troms står ordningen med finnerydninger ved lag hundre år lenger frem til om lag 1759/60 (1780). En del sentrale trekk ved finneodelens historie i Tysfjord er kartlagt av Alf R. Nielssen (Nielssen 1990 og Nielssen & Pedersen 1994), og her dokumenteres flere særskilte, interessante trekk: Bl.a. kunne eiendomsforholdene på én og samme gård omfatte både finneodelstatus og krongods, og finneodelsplassene kom utover 1700-tallet til å bli gjenstand for omfattende salg, noe som viser at samene oppfattet sine rettigheter til plassene som så grunnleggende at de også hadde rett til å avhende dem. Dette ble imidlertid bestridt av myndighetene. Det er imidlertid fortsatt behov for å undersøke disse fenomenene i sin fulle bredde, og klarlegge hvor representativt det mønstret som er påvist for Tysfjords vedkommende, er i en videre sammenheng.

Det ser ut til at institusjonen ble innført i samband med Kalmarkrigen (1611–13), men dette kan også ha vært en stadfestelse, fordi det allerede på 1590-tallet ble nedtegnet en tradisjon om at kystsamene i Nordland og Troms skulle ha fått visse privilegier, av en ikke nærmere bestemt «Konning Hagen». Innføringen eller stadfestelsen rett etter krigen kan betraktes som et tiltak fra det dansknorske riksstyret for å knytte kystsamene nærmere til seg, skriver Wiklund.

Hansen og Olsen er i *Samenes historie* inne på det samme som Wiklund når de skriver: «Den dansk-norske helstaten ser ellers ut til å ha nært en del tvil om kystsamenes lojalitet i samband med de svenske pretensjonene: i årene før krigsutbruddet ble noen av de kystsamene som var bosatt ute på øyene langs kysten fordrevet derfra fordi myndighetene ville unngå at svenske skatteoppkrevere skulle ha påskudd til å oppsøke dem der.» (Side 300)

Rettslig sett var det fra norsk side to måter å betrakte de kystsamiske boplassene på: Noen kunne oppfattes som utskillingen fra norske, matrikulerte og skyldsatte gårder i nærheten, som tilhørte kronen eller kirken. I så fall skulle eiendomsforholdene bli overført fra disse gårdene. Men andre boplasser kunne bli regnet som rydninger i allmenningen, og da var det etter gammel norsk allmenningsrett kronen som ble stående som eier. I begge tilfeller skulle disse jordeierne ha rett til å leie ut rydningene til hvem de ville, for eksempel jordsøkende norske brukere, forteller Hansen og Olsen. Mot denne bakgrunnen kunne finneodelen betraktes som et jordeiendomsrettslig kompromiss. På den ene siden fikk samene et vern for sitt tradisjonelle bruk, på den andre siden hadde områdene fortsatt en slags allmenningsstatus, slik at norske gårdbrukere fikk adgang til å gjøre bruk av ressursene der, dersom samene ikke var interessert eller var midlertidig fraværende.

I *Sjøfinnene i Nordland* av J. Qvigstad (1929) går han inn på de enkelte «finnejordene», som han kaller dem. Det er nok finneodel det er tale om, slik han eksplisitt uttaler det for Eufjordens del når finnenes kår beskrives, sitert etter Mandtallet i Norge 1701: «Fattige søefinder som bo på deres ringe og slette odelspladse som nære sig af skogen og søen.» I Schanches *Epitomes IV* fra 1720-tallet heter det om det samme området: «Finnerne have her alle jord og rydningspladser.» (Begge sitert side 31.)

I *Samens historie* heter det at ordningen med «finneodel» til særskilte «finnerydninger» fantes på begynnelsen av 1600-tallet langs kysten fra Tys-

fjord og Hamarøy i sør til Kvæningen i Nord (side 300).

Qvigstad gir en oversikt over finnejordene etter Martikulprotokol av 1723: Beiarn ukjent antall, Nordfold på 12 gårdsnumre, Sørfold 11 gårdsnumre, Hamarøy 10, Steigen ukjent antall, Tysfjord på 34 gårdsnumre, Eufjord på 4 gårdsnumre, Ankenes på 31 gårdsnumre.

For Lofoten og Vesterålen nevnes ikke denne institusjonen direkte hos Qvigstad, men ordet «finnefamilier» etter 1700 er med både for Hadsel, Bø, Øksnes og Dverberg (side 36). Utmarkskommisjonen, se under, nevner heller ikke finneodelen for dette området, men viser likevel at flere gårder ble matrikulert utpå 1700-tallet nettopp i de årene da finneodelen opphørte (Hinnøya vestfeltet, side 8).

Sørgrensen for finneodelen må trolig utvides. Utmarkskommisjonen viser til finnerydninger som tidligere er kjent, men også til områder der det ikke er gjort undersøkelser tidligere. Gårder med finneodel nevnes i Gildeskål/Meløy (side 7), i Saltal (Skjerstadvfeltet side 12), Skjerstad (side 12), Sørfold (side 6 i Rago) og Tysfjord (Tysfjordfeltet side 13).

Fra Sørfold heter det: «Bosetningen i dette området har fra gammelt av vært blandet norsk og samisk befolkning. Gnr. 53 Strømmen har gammel norsk bosetning og var på 1600- og 1700-tallet lokalkirkelig jordegods... Den sjøsamiske bosetningen i området ble alt på 1700-tallet karakterisert som eldgammel, og gårder av samisk opprinnelse finner vi særlig langs Tørrfjordelva. Alle gårdene i feltet er med unntak av Røyrvasseidet skyldsatt på 1700-tallet» (Rago side 7).

Finneodelen ble gradvis avskaffet. I Sør-Troms, som nevnt, gjennom et rent forvaltningsvedtak i 1661, og i Nordland og Nord-Troms skjedde den formelle avviklingen etter en ordre fra Kammerkollegiet i 1759. Her ble det fastslått at de gjenværende finnerydningene skulle skyldsettes og innlemmes i matrikkelen som andre leilendingsbruk. I praksis ble ordningen ikke avskaffet i Tysfjord og Hamarøy før i 1780 (Nielssen og Pedersen 1994, side 158). For den øvrige delen av Salten er dette ikke undersøkt. En rekke bruk som kom inn i matrikkelen i 1770-årene kan ha vært av denne typen bruk. I grunnlagsmaterialet for Utmarkskommisjonen er det tydeligvis samlet et større materiale som går på denne typen eiendom. Kommisjonen henviser til flere områder der det tidligere ikke har vært kjent at det var finnerydninger.

4.4 Utmarkskommisjonen

Ved kongelig resolusjon av 11. juni 1971 ble Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms oppnevnt. Utvalget fikk følgende mandat: å kartlegge den rettslige karakteren av grunnarealer – fjellområder og annen grunneiendom – som staten gjør krav på å eie i Nordland og Troms, og å gi tilråding om grensedragningen mellom slik statseiendom og privateiendom. Dette ble en forløper for utmarkskommisjonene som ble etablert etter 1985.

Utvalgets dommer inneholder mer eller mindre utfyllende innstillinger. Disse er sentrale kilder til min utredning om rettighetsforhold. Etnisitet var ikke et tema i denne sammenhengen, men indirekte kom nye fakta om samiske forhold fram. I innsamlingen av grunnlagsmateriale for kommisjonen har ansatte i arkivverket gjort et stort arbeid med å finne fram dokumenter angående eiendomsforhold i tidligere tider. Dokumentene er samlet i flere bind, som kan være av stor verdi for videre forskning.

Utvalget skulle granske spørsmålet om bruksrett, bl.a. om det eksisterte lovbestemte bruksretter, og ta stilling til om slike rettigheter burde tilstå statseiendom i Nordland og Troms, og i denne sammenhengen gi råd om hvorvidt fjelloven helt eller delvis burde gjøres gjeldende.

Utvalget kom i 1980 med Saltdalfeltene og Tysfjordfeltet. For Saltdalens del nevnes fjellområder med samiske navn, som Coris, men samer og rein-drift er ikke nevnt. Flere gårder som ble skyldsatt i 1770-årene, blir heller ikke koblet til institusjonen finnerydning. For Tysfjord del er det imidlertid en større omtale om finnerydningene. Utvalget hadde bestilt en egen utredning for å komme nærmere inn på denne typen eiendomsrett. Professor Ørnulv Vorren og konservator Johan Albert Kalstad utarbeidet redegjørelsen *Bosetning og ressursutnyttelse i Hellemo-området*. Absalon Tarangers avhandling fra 1892, *De Haalogalandske almenningers rettslige stilling*, var ellers et sentralt dokument. Amund Hellands *Norges land og folk* ble også brukt.

For Tysfjords del var det i flere tilfeller uenigheter om hvor eiendomsgrensene gikk. Når det gjaldt spørsmålet om bruksrett på det som etter utvalgets syn var statens eiendom, ble det bemerket at det ikke var påstått bruksrettigheter på allmenningsrettslig grunnlag. Erverv av bruksrett ved hevd eller alders tids bruk synes å være utelukket, ble det videre hevdet. I den utstrekning det har foregått en tilstrekkelig regelmessig bruk, er denne tatt i betraktning ved fastleggelse av ved-

kommende gårds naturlige næringsområde og det som må antas å ha fulgt med i salgene fra staten. «Spørsmålet om tilståelse av bruksrett på rimelighetsgrunnlag vil måtte utstå til en har fått materiale til en mer omfattende, samlet vurdering av dette for Nordland og Troms. Det vises her til de prinsipielle betraktninger i utvalgets utredning vedrørende Fagervolltraktaten, NOU 1975:17 s 22 samt til utvalgets utredning om Mofjellet og Svartisfeltet, NOU 1977:29 s 22 og s 29.» (Side 57 ff)

7. juni 1985 vedtok Stortinget lov om utmarkskommisjon for Nordland og Troms (nr. 51). Kommisjonen skulle ordne rettsforholdene mellom staten og private vedrørende utmarksområder i de to fylkene. Dommene hadde derfor i utgangspunktet ingenting med etnisitet å gjøre. I områder der det fra gammelt av har vært samisk befolkning, kan det likevel være av interesse å se i hvilken grad dette momentet ble trukket inn i forbindelse med vurdering av eiendoms- og bruksrett.

Vurderinger og formuleringer gjort i forbindelse med dommene, må ses i forhold til sin samtid. I 1985 var det samiske samfunnet ikke særlig synlig i Salten-området, med unntak av Tysfjord. Holdninger om det samiske var dessuten preget både av uvitenhet og tidligere tiders forståelse for kulturelle hierarki, der den norske kulturen stod høyt oppe, den samisk langt nede. Den etnopolitiske og -kulturelle revitaliseringen var på den tid i sin begynnelse.

I Salten var det fra sør til nord slike kommisjoner for Meløy Sør / Rødøy, Gildeskål / Meløy Nord, Beiarn Vest og Beiarn Øst, Småtindfeltet (Gildeskål/Beiarn), Skjerstadfeltet, Saltdalsfeltene, Sjunktindanfeltet (Bodø/Sørfold/Fauske), Rago (Sørfold), Hamarøy/Steigen/Sørfold, Tysfjordfeltet, Tysfjord Nord og Hinnøya Vest-feltet.

Fokus i kommisjonens rapporter lå på eiendomsgrenser, men det kom fram flere sider med relevans for å belyse samiske forhold og problemstillinger. Selv om det ikke var noe poeng å få fram hvor den samiske befolkningen bodde, kom dette fram indirekte gjennom omtalen av blant annet finnyrdninger. Det omtalte innsamlingsarbeidet utført av arkivverket, gir kunnskaper om disse områdene, for eksempel for Saltdals del der Skipmannsvikfjell som finnyrdning ble matrikulert i 1776 (bd 1, side 12).

I rapporten fra Skjerstadfeltet går kommisjonen nærmere inn på allmenningsretten i Norge generelt, og vurderer så denne opp mot forholdene i Nord-Norge. Der heter det blant annet: «Nå er imidlertid utmark i Nord-Norge ikke brukt alene av norske oppsittere. Sjøsamene har spilt en dominerende rolle når det gjelder bosettingshistorie i

Nord-Norge. Eldre skattelister, senere manntallslistene og folketellinger viser at hovedtyngden av samer i Norge har holdt til i kystsonen i Nord-Norge og ikke drevet reindrift som hovednæring. Reindriftssamene (fjellsamene) har vært en minoritet innenfor den samiske befolkning. Major Schnitler registrerte ved sine eksaminasjoner i årene 1742–45 sjøsamensamfunn ved så godt som alle fjorder på strekningen fra Salten og nordover til Kvæningen.»

Kommisjonen slår også fast at sjøsamene opprinnelig hadde hatt flere boplasser som de flyttet mellom etter årstidene, jf. sommerstene nevnt tidligere. De ernærte seg ved variert drift. Foruten sjøfiske, som var hovednæringsveien, drev de også med noe jordbruk. Jordbruket var i høy grad ekstensivt, i hovedsak et høstingsbruk. Fôret ble i overveiende grad hentet fra utslåtter som ofte lå langt fra boplassen, blir det bemerket.

I rapporten fra Skjerstadfeltet heter det videre at da den norske bosetningen bredte seg innover i fjordområdene, var det på mange steder sjøsamene som hadde utøvet bruk av utmarken. Det framgår at statsmyndighetene var klar over bruken som for øvrig var helt livsnødvendig. Av reskripter av 27. september 1726 framgår også at de sentrale myndighetene søkte å verne samenes bruk mot inngrep fra lokale myndigheter og nordmenn. Ved vurdering av om det er utøvet bruk på statens opprinnelige grunn fra eldre tid, må sjøsamenes bruk klarligvis ikke overses, heter det videre. Da reindriftssamene har rett til å utøve bruk også på privat eiendom, går kommisjonen i den sammenhengen det her gjelder, ikke nærmere inn på reindriften (side 89).

Det nevnte innsamlede materialet fra arkivene dokumenterte sjøsamenes tilstedeværelse. Men saken følges ikke opp i de senere delene av rapporten. Sjøsamene var der, de hadde finnyrdninger, men etter at finneodden opphørte mot slutten av 1700-tallet for Saltens del, er også sjøsamene og deres rettigheter borte fra rapporten. Det er ikke uventet i denne sammenhengen. Eiendomsgrenser mellom private og staten er det som er i fokus.

Utmarkskommisjonen for Beiarn Øst og Vest kan tjene som et annet eksempel. Dette er et område der vi vet det har vært samisk bosetting og båtbygging i eldre tid. Peter Dass omtaler som nevnt, at det var sjøsamene som bygget jektene i området. I historiske framstillinger av båtbyggertradisjonen blir denne næringen ikke knyttet direkte til sjøsamene. Det har vært saker oppe i retten om ulovlig bruk av skogen i Salten, men argumentet om alders tids bruk fra sjøsamisk hold har

ikke vært brukt i det materialet jeg har gått gjennom.

Retten til å drive jakt og fiske blir ikke uten videre vurdert som samisk sedvane eller alders tids bruk, heller ikke i områder med samisk befolkning, som her fra Beiarn: «Om fiske – både i dette og andre vann i området – har Kristian Solhaug f.1913 forklart at hans far satte ut fisk i 1921 og at han for øvrig bar fisk i alle vann der oppe. Det innebærer at fiske i vannene er av ganske ny dato. Dette – sammenholdt med at fisket har vært fritt for alle og har vært utøvd av alle, skaper ingen rett. Jakt med gevær er etter sakens natur av relativt ny dato. Bevisførselen synes å bekrefte at også jakten har vært fri for alle, og har vært utøvet av en rekke

personer om hinannen og uten eieroppfatninger med hensyn til grunnen.» (Side 17)

I ett tilfelle blir det understreket at de saksøktes begrunnelse for kravet om rettigheter er at deres forgjengere har hatt leir ved vannet. Staten anfører til dette at forfedrenes virksomhet i tiden før gården ble ervervet, ikke skaper noen rettigheter for gården (side 23). «Same» nevnes ikke.

Dommen etter kommisjonens utredning i Tysfjord ble anket til Høyesterett. Fra samisk hold ble det lagt stor vekt på å vise til samisk bruk av utmark som en sedvane over lang tid. Dette skulle, ifølge dem selv, være godt nok grunnlag for at de fikk utvidet eiendomsgrensene i tråd med egne oppfatninger om private rettigheter og grenser. Samene fikk ikke medhold.

Kapittel 5

Avsluttende kommentarer

Når de tre temaene som angis i overskriften, skal undersøkes for Saltens del, setter det første, befolkningshistorien, grenser for hvor langt vi kommer inn i de to andre. Med unntak av Tysfjord har det vært lagt liten vekt på å få fram den samiske delen av befolkningens historie. Det blir derfor i neste omgang vanskelig å peke på hva som har vært samisk sedvane i bruken av naturen i området. Når det heter at samiske bruksområder skal komme fram gjennom å studere norsk og samisk bruksutvikling parallelt, blir det vanskelig så lenge de to faktorene som skal sammenlignes, ikke er kjente størrelser. Kunnskapen om alders tids bruk kan glippe unna fordi vi ikke har dette grunnlaget.

Det anbefales at det blir satt i gang et prosjekt som utfyller hullene både i tid og rom for befolkningshistorien for Saltens del. Først da kan samiske bruksområder og bruk og rettigheter diskuteres på et bredere grunnlag.

For området Lofoten–Vesterålen har det vært gjort en del forskning som har fått fram den eldre delen av den samiske befolkningen som har levd som fiskerbønder. Utfordringen her blir å føre både etnisiteten og bruken fram til i dag.

Litteratur

- Andersen, Oddmund: *Flyttefolk og bofaste, en studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Doktoravhandling. 2002
- Andersen, Oddmund (red.): *Fra villreinjakt til reindrift*. I: *Árrans skriftserie nr. 1*. 2005
- Andresen, Astri: *Omstillingstid, Nomadisk reindrift i Torne lappmark og Troms 1840–1920*. Doktoravhandling. 1991
- Aubert, Vilhelm: *Den samiske befolkning i Nord-Norge*. 1978
- Berg, Bård A: *Mot en korporativ reindrift: samisk reindrift i Norge i det 20. århundre – eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland*. 1999
- Berg, Bård A: *Reindriften i nordre Nordland 1750–2000*. I: Evjen, Bjørg og Lars Ivar Hansen: *Etniske relasjoner i nordre Nordland i historisk perspektiv*. 2008
- Borgos, Johan I: *De er her ennå*. 1999
- Bottolfsen, Øystein: *Lofoten og Vesterålens historie 1700–1837*. 1995
- Brantenberg, Odd Terje og Kalstad, Johan Albert: *Reindrift, samisk samfunn og kultur på Saltfjellet*. 1987
- Broderstad, Else Grete m.fl. (red.): *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905*. Tromsø, 2007
- Bårjås, populærvitenskaplig tidsskrift for Árran – lulesamisk senter*. 1999
- Edwardsen, Hans: *Saltdals historie*. 1951
- Eriksen, E. Vegusdal: *Beiarn soknekalls historie*. 1949
- Evjen, Bjørg: *Et sammensatt fellesskap, Tysfjord kommune 1869–1950*. 1998
- Evjen, Bjørg: *Samenes plass i nordnorsk lokalhistorie*. I: *Speculum Boreale*. 2004
- Evjen, Bjørg: *Motåvrrå guollárvantsajda julevsáme guovlon (motorisering av fiskerflåten i lulesamisk område)*. I: *Bårjås*. 2005
- Evjen, Bjørg: *Samarbeid og kontakt med de bofaste på norsk side*. I: Broderstad m.fl. (red.): *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905*. 2007
- Evjen, Bjørg og Hansen, Lars Ivar (red.): *Etniske relasjoner i nordre Nordland i et historisk perspektiv*. 2008
- Fortellinger fra samenes liv i Salten*. 2004
- Fygle, Svein: *Steigen bygdebok*. Bd 2. 1985
- Guttormsen, Helge: *Sortlands historie opp til 1720*. 1990
- Guttormsen, Helge: *Andøy bygdebok bd 1, til 1800*. 1994
- Hansen, Lars Ivar: *Kystsamer og handel på Nordkalotten i eldre tid*. I: *Ottar* nr. 4/1982
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen: *Samenes historie fram til 1750*. 2004
- Helland, Amund: *Norges Land og Folk*. Bd 1–4. 1908
- Innstilling fra Samisk fiskeriutvalg*. 1997
- Johnsen, Oscar Albert: *Finmarkens politiske historie*. 1922
- Kalstad, Johan Albert og Vorren, Ørnulv: *Bosetting og ressursutnyttelse i Hellemo-området*. 1980
- Kalstad, Johan Albert: *Kystsamisk reindrift*. I: *Ottar* nr. 4/1982
- Kosmo, Ansgar: *Reindriften utvikling og tilpasning i Storskog og Sjunkfjell reinbeitedistrikt*. 1970

- Minde, Henry: *Samenes historie som etterkrigshistorisk forskningsfelt*. 1992
- Nielssen, Alf Ragnar og Pedersen, Hilgunn: *Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune, Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie*. 1994
- Nikolaisen Kuojok, Ingar: Lulesamisk reindrift og landrettigheter. I: Andersen, Oddmund (red.): *Fra villreinjakt til reindrift*. 2005
- Norsk-Svensk Reinbeitekommissjon av 1997. Innstilling. 2001
- Om samenes rettsstilling*. NOU 1984:18.
- Qvigstad, Just og Wiklund, K.B.: *Reinbeitekommissjonen av 1907, dokumenter angaaende flytlapperne*. 1907
- Qvigstad og Wiklund: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller*. 1929
- Qvigstad, Just: *Sjøfinnene i Nordland*. 1929
- Saltdalfeltene*. NOU 1980:40.
- Slettjord, Lars (red): «*Viester-Álas*», *samisk historie i Vesterålen*. 1985
- Stensland, Rolf Harald: *Bosetningen i Steigen 1300–1660*. 1979
- Storjord, Thorbjørn: *Samene i Nord-Salten*. 1993
- Strøm Bull, Kirsti: Lappekodisillen og 1905: forspillet til Karlstadforhandlingene. I: Broderstad m.fl. (red.): *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905*. 2007
- Tysfjordfeltet*. NOU 1980:41.
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, 1985–2000*. Bd 1–3:
- Skjerstadfeltet 1990
 - Beiarn Vest og Beiarn Øst 1990
 - Gildeskål/Meløy Nord 1990
 - Tysfjordfeltet 1993
 - Saltdalfeltet 1993
 - Rago 1994
- Wiklund K.B.: *De svenska nomadlapparnas flyttnin- gar till Norge*. 1908

Del VII

Lars Ivar Hansen

Sjøsamene i Salten fogderi ca. 1600-1760: folketall og jordeiendomsrettslige vilkår¹

¹ Denne artikkelen er primært skrevet som ledd i oppsummeringen av et flerfaglig forskningsprosjekt kalt *Etniske relasjoner i nordre Nordland i historisk perspektiv*, som ble finansiert av Norges forskningsråd i tidsrommet 2002–2005, og som omfattet sju delundersøkelser. Artikkelen presenterer resultater fra én av delundersøkelsene. En revidert versjon vil bli publisert i en antologi fra prosjektet, som er planlagt utgitt på nyåret 2008.

Kapittel 1 Innledning

I denne artikkelen skal vi se nærmere på den delen av den samiske befolkningen i fastlandsdelen av nordre Nordland som var fast bosatt på gårder i fjordområdene. Tidsperspektivet går fra ca. 1600 til 1760-årene. I tidligere litteratur er denne befolkningen kalt både «sjøfinner» (Qvigstad 1929), «finner»/«bufinner» (Kolsrud 1947), «sjøsamer» (Kolsrud 1961; Nielssen 1990, 1994; Evjen 1998, 2001) samt «kystsamer» (Kalstad & Storm 1982; Hansen 1982, 1986; Storm 1990; Andersen 1992). Alle disse betegnelsene er blitt til i ulike historiske situasjoner, hvor det i første rekke er forskjellige parter utenfor det samiske samfunnet – ikke minst myndighetene – som har hatt behov for å navngi den samiske befolkningen. Her vil vi bruke betegnelsen «sjøsamer».

Siktemålet er for det første å gi en presentasjon av *hvor denne befolkningen var bosatt*, samt dens *omfang* i eldre tid, i den grad kildematerialet tillater mer presis beregning av folketallet. Dernest vil vi se nærmere på *den jordeiendomsrettslige stillingen* til de gårdene/plassene som sjøsamene i Salten var bosatt på og drev. Dette kan i seg selv bidra til å kaste utfyllende lys over samisk rettighetshistorie, siden utviklingen for sjøsamegårdene i nordre Nordland hadde et annet forløp enn lengre nord (for eksempel i Sør-Troms). Men gårdenes rettslige status til forskjellige tider kommer også inn som en faktor vi må ta hensyn til ved beregningen av sjøsamenes antall. Til slutt ønsker vi å holde det sjøsamske folketallet opp mot folketallet for den tilsvarende fastboende norske befolkningen, i den grad det er mulig å komme frem til rimelige overslag over den sistnevnte. Etter en drøfting av kildenes utsagnskraft viser det seg imidlertid at slike kvantitative beregninger av *den tradisjonelle sjøsamske befolkningen* bare kan gjennomføres for tre tidspunkt på 1700-tallet dersom en skal kunne feste lit til dem, nemlig: 1701, begynnelsen av 1740-årene og 1762. Det aktuelle geografiske området omfatter det gamle Salten fogderi, og strekker seg egentlig fra *Beiarn* i sør til og med *Ofoten* og grensen mot Troms fylke i nord, men i det skriftlige kildematerialet mister vi oversikten over de gårdsbosatte samene i Beiarn-området etter 1640-årene, slik at det sørligste området som blir dekket gjen-

nom hele perioden, er Sørfold. Men godt og vel hundre år seinere, i kilder fra 1740-årene og i 1762, støter vi i disse områdene sør for Folda på *en annen gruppe samer* med tilknytning til gårder: såkalte «skoglapper» som sitter på mindre rydningsplasser. For størstedelen ser denne gruppen ut til å bestå av tidligere reindriftnomader som er i ferd med å ta opp gårdsbruk i de skogkledte dalgangene, eidene og utmarksområdene opp mot fjellet som tidligere hadde fremstått som marginale for fast bosetning. Ut fra kategoriene som brukes i skattleggingen (betegnelsen «finner») kan det heller ikke utelukkes at denne befolkningen også fikk tilskudd fra den tidligere sjøsamske befolkningen.¹ Denne gruppen som altså utgjør en parallell til den kjente markebygdsbefolkningen i Ofoten og Sør-Troms (Storm 1990; Johansen 1995; Minde 2000), finner vi særskilt i fjerdingene Bodin, Skjerstad og Saltdalen. Fordi det først er mulig å tallfeste dem i 1760-årene, vil vi i første omgang holde dem utenfor drøftingen, og komme tilbake til dem mot slutten av artikkelen.

Ved siden av de såkalte *manntallene* av 1664–66 og 1701² samt listene over «ekstraskatten» fra 1760-årene, er det de årvisse listene over «*sjøfinneskatt og -leidangen*» som gir oss best oversikt over den bofaste, gårdstilknyttede samiske befolkningen i nordre Nordland gjennom 1600- og 1700-tallet. Her får vi også beskjed om den geografiske lokaliseringen av denne bosetningen. Ved siden av en enkeltstående leidangsliste fra 1566–67, er slike

¹ Samtidig viser en fingranskning av bosetningen på de tradisjonelle sjøsamegårdene at det på midten av 1700-tallet også er kommet inn enkelte tidligere reindriftnomader på disse boplassene.

² Som navnet tilsier, var disse «mann»-tallene faktisk oversikter som kun omfattet den *mannlige* befolkningen, noe som hadde sin bakgrunn i at de var tatt opp av militære og skattemessige grunner. De omfattet imidlertid heller ikke hele den mannlige befolkningen. I 1664–66 var det opprinnelig besluttet å holde gutter under tolv år utenfor, men seinere ble det gitt tilleggsordre om å ta med alle guttebarn. Oppgavene består derfor for mange områder av hovedlister og kompletterende lister. I 1701 var det bestemt at bare guttebarn over ett år skulle medtas (Dyrvik 1983: 22–24). Ved beregning av det totale folketallet må en derfor ikke bare legge til en stipulert andel for den kvinnelige delen av befolkningen; en må også først gi et tillegg for de guttebarna som ikke er medregnet.

skattelister bevart fra tidsrommene 1601–1646 og fra 1687 til 1700-tallets andre halvdel.³ I samband med denne artikkelen har vi underkastet listene for periodene 1601–1641 og 1687–1750 en særskilt granskning:

For et utvalgt antall år innenfor de to periodene 1601–1641 og 1687–1750 er alle skattlagte personer blitt registrert med fornavn og patronymikon i en database, med individuelle opplysninger om bosted (gård), bygd, fjerding samt årlige skattesummer. Dette materialet omfatter om lag 8 900 innførsler, fordelt på 57 år. Ved standardisering av skrivemåten av navnene og alfabetiske utlistinger har det deretter – også

³ Mangelen på bevarte skattelister fra perioden 1647–1686 skyldes dels endringer i administrasjonen av lenene og dels det faktum at alle kongelige eiendommer og inntekter i Salten fogderi – i likhet med situasjonen i de fleste andre nordnorske fogderier – i 1666 ble solgt til den hollandske magnaten Joachim Irgens. Først i 1682 ble disse inntektene og eiendommene slått inn under staten igjen, som følge av økonomiske misligheter påvist etter Irgens' død i 1675. Men det gjaldt bare fogderiene Salten (inkl. Ofoten), Lofoten/Vesterålen, Andenes og Senja.

med hjelp av gårdstilknytningen som identifikasjonsgrunnlag – vært mulig å sortere de individuelle skatteyterne kronologisk, slik at en fikk oversikt over henholdsvis første og siste år vedkommende person opptrådte som skatteyter. Disse opplysningene, med opplysninger om bosted ved første og siste gangs skatteinnkreving, er deretter lagt ut i to separate databaser, med henholdsvis 1145 individer for perioden 1601–1641 og 689 individer for perioden 1687–1750. Det er disse basene som er lagt til grunn for den korrigererte oversikten over skatteyterutviklingen som er gitt i figur 4. Opptelling på grunnlag av første og siste skattelegging av enkeltpersoner, gir et mer pålitelig bilde av hvilke skatteytere som ble regnet som hjemmehørende i området, enn ren opptelling år for år fra de originale listene, fordi enkelte skattytere kan være midlertidig utelatt av listene i enkelte år av spesielle grunner, som tidsbegrenset fravær, forbigående sviktende skatteevne osv. Selv om slike ting kan ha betydning økonomisk, sier de mindre om hvem som ble regnet med i den stede befolkningen.

Kapittel 2

Metodiske problemer

Når vi gransker listene over «finneskatt» nøyere, viser det seg imidlertid betydelige problemer med å skulle bruke dem til å kartlegge tendenser i den sjøsamiske befolkningsutviklingen. Dette henger i første rekke sammen med at skattleggingen av den sjøsamiske gårdsbefolkningen er så nært knyttet opp til bosetningsenhetenes bruks- og eiendomsmessige status. Skattelistede synes nemlig kun å omfatte *hovedpersoner/husholdsoverhoder* på de offisielt registrerte gårdsenhetene¹ som tjente som boplasser for den samiske befolkningen. En første ting som står klart – og hvor skattelistede over sjøsamene er på linje med listene over den norske gårdsbefolkningen – er at vi ikke uten videre får kjennskap til *alle de andre som inngikk i disse husholdene*, som barn, fosterbarn, eventuelle tjenere og eldre – eventuelt tidligere oppsittere (foreldre) som hadde overlatt driften av gårdsbruket til den yngre generasjonen.

I tillegg får vi heller ikke kjennskap til de samiske brukerne som drev på *husmanns*-betingelser i forhold til de registrerte bosetningsenhetene. På tilsvarende måte som sine standsbrødre blant de norske, var disse samiske husmennene ikke

med på å betale de offentlige skattene som lå på *matrikkelgårdene*, som var de offisielt godkjente og registrerte driftsenhetene. Derfor får vi beskjed om denne gruppen bare i unntakstilfelle, som i forbindelse med manntallet av 1701, og ved de såkalte ekstraskattemanntallene fra 1760-åra. Men på den annen side ser heller ikke denne gruppen av samiske husmenn ut til å være særlig stor: Både i Skrovkjosen og Tysfjord var det tre husmenn i 1701 – av i alt henholdsvis tolv og 55 hovedpersoner. Samme antall samiske husmenn hadde Sørfold på dette tidspunktet, av i alt 16 hovedpersoner. Og i Sagfjorden/Røttangen i Hamarøy var husmannstallet oppe i åtte av 34 hovedpersoner, eller knapt en fjerdedel. Men heller ikke de oversiktene som oppgir antallet husmenn, inneholder *hele den mannlige* befolkningen, så uansett blir vi nødt til å beregne visse gjennomsnittlige tillegg for visse aldersgrupper, før vi legger til for den kvinnelige delen av befolkningen (se fotnote 2 i kapittel 1). Den feilkilden som skaper de største utfordringene med å utnytte de samiske skattelistede for folketallsberegninger, er imidlertid den særskilte juridiske institusjonen som ble kalt «finneodelen», som sikret en del av sjøsamene *en helt spesiell disposisjonsrett* over ressursene på de gårdene de satt på, i forhold til det som vanligvis gjaldt norske jordbrukere og fiskerbønder, som i datidens samfunn stort sett måtte *leie* den jorda de drev. Før vi går videre, må vi derfor få klarhet i hvordan denne rettslige ordningen med finneodel virket for sjøsamene i nordre Nordland.

¹ Med hensikt bruker jeg uttrykket «offisielt registrerte gårdsenheter» om de av samenes boplasser som ble registrert og protokollført i statsmaktens skattelister over den sjøsamiske befolkningen. Disse boplassene fremstår langt på vei som tilsvarende de såkalte matrikkelgårdene, dvs. de offisielt registrerte gårdsenhetene som var vurdert for landskyld og innført i den offisielle matrikkelen, datidas ordinære eiendomsregister. Men som vi skal se, var en del av de samiske gårdene holdt utenfor den ordinære matrikkelen, slik at vi trenger et videre begrep enn «matrikkelgård» for å fange opp disse samiske boplassene også.

Kapittel 3

Finneodel – ikke bare for samer?

Finneodelsinstitusjonen innebar at en del av sjøsamene stod utenfor det jordleiesystemet som var dominerende i eldre tid, og derfor slapp å betale vanlig jordleie og dessuten såkalt bygsel, dvs. innfestingsavgift. Det normale for det store flertallet av bønder og fiskerbønder på 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet var at de måtte leie jord av noen av de store jordeierne – staten, kirken eller private (oftest adelige) godseiere – for å kunne disponere jord til å dyrke fram korn eller fôr til buskapen. For denne jorda måtte de betale en årlig leieavgift («landskyld») og dessuten en særskilt avgift – innfestingsavgift eller bygsel, som det ble kalt – når de startet leieforholdet og inngikk leiekontrakten. Dermed ble de *leilendinger*. For den jorda som staten eller «kronen» eide, var det fogden som inngikk slike leiekontrakter, oftest på det lokale tinget. Slik leie ble kalt «bygsel». Kirken hadde en tilsvarende tjenestemann til å administrere sitt gods, kalt «biskopens ombudsmann». Det var altså disse, eller den som styrte med utleie av det private godset, som egentlig hadde myndighet til å bestemme hvem som skulle få leie jord, selv om det utover på 1600-tallet hadde festnet seg en praksis som gikk ut på at ett av barna til den tidligere leilendingen som oftest fikk overta leieforholdet til jorda, altså et slags «arvelig» leilendings- eller festeforhold. De sjøsamene som nøt godt av «finneodelen», kom imidlertid i en helt annen posisjon.

Etnologen *Knud Kolsrud*, som var den første som undersøkte «finneodelens» virkemåte grundig, i samband med sin kartlegging av den eldre historien til sjøsamene i Ofoten, fastslo at rettighetene som knyttet seg til en del av sjøsamenes gårder, dreide seg om to ting:

1. at «finnerne tiltrådte sin jord uten at svare bygsel av den»,
2. at de ikke svarte landskyld eller landbohold av sin jord, men bare «een arbitrarie Skatt og Leding aarligen», som var betydelig mindre enn de vanlige jordavgiftene (Kolsrud 1947: 26).

Kolsrud slo også fast at disse rettighetene («privilegiene») som sjøsamene nøt godt av, var en rettighet som tillå dem i egenskap av etnisk gruppe:

«... privilegiene gjaldt den etniske gruppe som senere både av embetsmenn og almue vanligvis gikk under betegnelsen finner, bufinner eller sjøfinner» (Kolsrud 1947: 25). Med hensyn til jordavgiftene « inntar således sjøfinnerne en privilegert stilling som bare tilkom dem som en egen folkegruppe og egentlig ikke heftet ved selve de jordparter de bodde på» (Kolsrud 1947: 26).

Det var danske embetsmenn som utformet betegnelsen «finneodel» om denne ordningen, og den kom opp fordi de i sine innberetninger sammenlignet den med den odelsretten som var kjent innenfor det norske jordbrukssamfunnet. De snakket om boplassene eller gårdene, som «Finderne og deres børn har tilholdt sig som sit odel» (Hansen 1986: 40). Og siden rettighetene innebar at en del av sjøsamene var fritatt for leie og festeavgift for de plassene de brukte, og *dermed faktisk kunne bestemme over arve- og brukerrekkefølgen på plassene selv*, viste det seg at de i praksis faktisk kom ut på linje med selveiere på odelsjord slik det fungerte lenger sør i landet (Hansen 1986: 40–41). Sammenlikningen med den norske odelsretten var altså ikke så ueffen. Dette synes også å bli bekreftet i de vitnemålene som ble tatt opp på tingene i 1727, da myndighetene søkte å skaffe seg informasjon om ordningen eller «fritakene» – som på leidangsberginget på gården Myklebostad i Tjeldsund (Lødingen) den 21. juni dette året. På spørsmål om hva deres «Friheder efter ældgamme Brug hafver bestaaed» i, svarte samene at

... de hafwer tiltrædet deres Iorder uden Bøxel deraf at svare, Og deres Gaarders Brug hafver været arfvelig, saa at naar een er Død fra en Jord eller den paa anden maade har qviteret, er den nærmeste af hands Ædt og Familie træd igien til Iorden.

Hvilcket saaledis i u-mindelig tiid haver vedvaret, det Laugretted iligemaade Stadfæstede med dem.

Ligesaa at Finnerne icke paa anden maade Skattede og Skyldede af deres Iorder end at de Aarlign inden Tingne blefve lagte for en Skadt og Leeding hver efter deres formue, saasom deres

Iorder aldrig har været lagde for Landskyld eller udi Matriculen indført.¹

Så lenge slike «finneodelsgårder» eller «finnerydninger» var på samiske hender, fungerte rettsordningen, og de samiske brukerne var fritatt for jordleie, men betalte den vanlige statsskatten for samenes del, altså «sjøfinne-skatten og -leidangen». Et problem oppstod imidlertid når noen av sjøsamene begynte å avhende eller selge disse boplassene som det var finneodel på. En del av samene mente seg nemlig å være i sin fulle rett til å selge plassene – eventuelt også til bumenn – dersom de ønsket det. Ett mulig motiv for slikt salg kan ha vært at samene ønsket å bli kvitt gjeld.² De oppfattet altså sine rettigheter som jevn gode med det vi i dag oppfatter som «full eiendomsrett», slik at det også innebar muligheten for salg. Dette kan sees som utslag av at en ny, mer individuelt basert oppfatning av disposisjonsretten over finneodelsgårdene var på gang blant sjøsamene, i forhold til en mer kollektivt hjemlet rett (Nielsen 1994: 194). Mot dette hevdet datidas stat og myndigheter (fogden) at samenes rettigheter ikke strakte seg så

langt, men heller dreide seg om en slags bruksrett. Dersom samene ikke ville drive gårdene selv lenger, måtte de tilfalle staten (kronen) som så kunne leie dem ut igjen som ordinær leilendingsjord, etter at de var blitt formelt skyldsatt og ført inn i matrikkelen – det offisielle eiendomsregistret. Den tidligste dokumentasjonen vi har på angivelig salg av finnerydninger, er et notat fra matrikuleringskommisjonen for Salten fogderi i 1665. Om ni sjøsamiske boplasser i Hamarøy het det:

Først: De som haffuer soldt deris Rydning, och giffuer nu Rettighed, Som Andre Leilendinger; ...³

¹ Salten justisprotokoll nr. 3 (1726–31), fol. 25. (Her etter avskrift ved Alf Kiil.)

² En undersøkelse av finneodelsinstitusjonen og samenes handlemåte i Sør-Troms (Hansen 1986; 2003) tyder på at sjøsamene vurderte avgiftsfritaket og rettighetene til å bestemme brukerrekkefølgen på gårdene opp mot andre fordeler og ulemper som gårdene bød på, slik som samlet ressurstilgang, beliggenhet, avstand fra gode fiskeplasser m.v. I perioder hendte det derfor at de flyttet fra gårdene midlertidig, for å konsentrere seg om særskilte ressurser, f.eks. fisket på ytterkysten. Når en del av sjøsamene ville selge finneodelsrettighetene, må vi derfor tro at det har skjedd ut fra en samlet vurdering av hva de så seg best tjent med. Dette er for øvrig på linje med hva nyere forskning har påvist når det gjaldt norske bønders forhold til sine odelsgårder (jf. Dørum 2000).

³ Matrikkel opptatt i henhold til reskript av 23.01.1665, Nordland, fol. 96a.

Kapittel 4

Økt press mot finneodelsgårdene

I den nevnte undersøkelsen skildrer Kolsrud hvordan det i *Ofoten* fra slutten av 1600-tallet hadde utviklet seg en omsetning av finnerydninger som etter myndighetenes syn var ulovlig. Sjøsamene solgte bl.a. til handelsmenn og embetsmenn, som dermed etablerte seg som jordeiere. For flere gårders vedkommende dreide seg om en ren investering, hvor de nye eierne fortsatt ble boende på sin opprinnelige bopel, og samene også ble værende på den egentlige finnerydningen, men nå som leilendinger som måtte betale jordleie til de nye, private eierne. Allerede i 1680-årene var tre av finneodelsgårdene blitt overtatt av Ofoten-presten *Mads Humble*, og to av Senja-sorenskriveren *Anders Wallør*. En slik utvikling ville ikke myndighetene vite noe av, og de søkte å få stanset den, men uten videre hell (Kolsrud 1947: 26–27). Men etter hvert skjedde nok en del av overdragelsene som følge av generelt økt befolkningspress i fjorden, med kjøpere som var ute etter jord til å dyrke selv.

En tilsvarende prosess med press mot de gamle finneodelsgårdene i *Tysfjord*, skildres av Alf Ragnar Nielssen i bygdeboka for Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord (Nielssen 1990: 454–464). Her ser det likevel ut til at utviklingen både var mer mangslungen og strakte seg over lengre tid. Allerede rundt 1630 var et femtentalls av de opprinnelige finneodelsgårdene i fjorden blitt overtatt av tilflyttende nordmenn, og gårdene ble deretter regnet som statens jord. På 1660-tallet var imidlertid situasjonen mer sammensatt: 29 gårder i Tysfjord fremstod som rene finneodelsgårder, mens derimot fem var blitt ført midlertidig inn i kronens jordebok, men seinere igjen som finneodel, trolig fordi de hadde vært midlertidig bosatt av nordmenn. (En mulig årsak til at gårder ble overtatt midlertidig eller permanent av nordmenn, kunne også være at de hadde ligget øde eller ledige en periode, uten noen samisk bruker som var interessert i drive dem.) Endelig fantes det også tre større gårder delt i to eller flere bruk, hvor eierforholdet var delt mellom staten og samenes finneodel – *Kjelkvik*, *Storjord* og *Drag* (Nielssen 1990: 457–463). Også fra andre områder i nordre Nordland vet vi om at hele eller deler av enkelte finneodelsgårder var blitt kronens eiendom allerede tidlig på 1600-

tallet, uten at vi kjenner den eksakte bakgrunnen for det. Én mulighet er at de samiske oppsitterne på vedkommende gård var blitt skyldig penger til fogden – f.eks. på grunn av manglende skatteinnbetaling eller på grunn av bøter de ikke greide å betale – og at avståelse av en del av gården var en måte å gjøre opp på. Hos den nevnte matrikuleringskommisjonen for Salten fra 1665 finner vi et konkret eksempel på dette. Om ett av brukene på den relativt store gården Bjørsvik i Nordfold heter det:

Nor Bjørssuig [= Nord-Bjørsvik] Er findRydning, och for Misgierning Komen vnder Maytes [= Majestet], besiddes endnu aff En Find och paalegges – 4 mrk.¹

I Tysfjord ser ellers det sterkeste presset mot finneodelsordningen ut til å ha kommet på 1700-tallet. Fra de første par tiårene av 1700-tallet kjennes en rekke eksempler på omsetning av finneodelsgårder. For eksempel ble en del av gården *Helland* solgt til den velstående nordmannen *Sivert Olsen* på *Drag*. Også norske myndighetspersoner engasjerte seg mot denne omsetningen, som det bl.a. fremgår av et skriv fra misjonslederen Thomas von Westen opplest på lagtinget i Steigen i 1724 (Nielssen 1994: 147–149). Samtidig ble det påvist at finnerydninger som var blitt solgt til nordmenn, fortsatt kunne bli stående i manntallet over avgiftsfrie gårder lenge etter at de var overtatt, og at de norske brukerne ble ført i manntallet over «sjøfinneskatten». Men statens representanter – amtmann og fogd – tok initiativ for å få håndhevet bestemmelsene klarere slik de mente det skulle være (Nielssen 1994: 150–151).

Oppe i denne situasjonen med press i retning av matrikulering av «finneodelsgårdene», ga riksstyret i 1723 ordre om en *generell ny-matrikulering* av all jord i landet. Den gjaldt altså all jordeiendom og alle gårder i landet, og foranledningen hadde ikke noe særskilt med sjøsamenes boplasser å gjøre. Siktemålet var å legge grunnlaget for en generelt mer rettferdig skattlegging i Norge, siden

¹ Matrikkel opptatt i henhold til reskript av 23.01.1665, Nordland.

Tabell 4.1 Skyldsatte finnerydninger 1724

Område:	Ant. gårder:	Antall bruk:	Ant. no. brukere:	Samlet landskyld:	Landskyld per bruk:
Herjangen	12	17	11	10,26 våger	0,60 våger
Skjomen	14	19	4	6,95 våger	0,37 våger
Efjord	4	6	1	1,34 våger	0,22 våger
Skrovkjosen	5	8	2	2,01 våger	0,25 våger
Tysfjord	27	49	3	18,16 våger	0,37 våger
Sagfjord	8	14	1	3,52 våger	0,25 våger
Nordfold	12	13	2	5,61 våger	0,43 våger
Sørfold	7	14	2	5,43 våger	0,39 våger
SUM:	89	140	26	53,28 våger	

Kilde: Designation Over de ved Dend seniste Matriculs Commision Nyelagde Gaarder og skyldsatte Rødnings Pladser, saa vidt Saltens Føgderie Angaaer, Extraheret af dend for dito Føgderie her til Rentekammeret indkomne Nye Matricul, Forfattet in Ao 1723, fogderegnskap Salten 1726, pk. 4600, nr. 2. Jf. «Jordebog over Finde Rødnings udi Saltens Føgderie... 1724» i fogderegnskapet 1724 (pk. 4595, nr. 2), som har litt avvikende oppgaver.

det eiendomsregistret – den matrikkelen – man hadde, var vokst fram historisk gjennom ulike former for skattelegging og sist var blitt revidert på 1660-tallet. Sentralmyndighetene ønsket rett og slett en ny gjennomgang av alle forskjellige resurstyper og «herligheter» som de enkelte eiendommene/gårdene kunne mønstre, og dermed et mer oppdatert realistisk grunnlag å utlikne gårds-skattene ut ifra. Og i en slik sammenheng ble også alle «finneodelsgårdene» tatt med, vurdert for leieavgift og innført i matrikkelen, uten hensyn til eksisterende rettigheter. Av i alt 99 gårder i Salten fogderi som hadde vært bosatt av sjøsamer de siste 35 årene før matrikuleringen, ble 89 finneodelsgårder med 140 bruk skyldsatt og matrikulert (se tabellen nedenfor – de øvrige ti gårdene som ble brukt av sjøsamer, var allerede skyldsatt og matrikulert fra før av). De nyskyldsatte finneodelsgårdene fikk en samlet landskyld (jordleie) på godt og vel 58 våger, noe som vil si at de gjennomsnittlig kom ut på linje med vanlige nordnorske matrikkelgårder av middels og mindre størrelse.

Men så følgende år ble hele matrikkelarbeidet trukket tilbake ved et kongelig reskript, og det ble besluttet at man fortsatt skulle gå ut fra den gamle matrikkelen (Tank 1924: 193; NHL, 2. utg. side 282; Hansen 1986: 134). Matrikkelarbeidet fra 1723 med alle de nyinnhentede opplysningene og verdsettningene som var foretatt, ble bare liggende i arkivene uten rettskraft. Spørsmålet ble da hva man skulle gjøre med de nyskyldsatte finnerydningene. Dette førte til diskusjon mellom de sentrale myndighetene – det såkalte Rentekammeret, som var et slags finansdepartement i København – og de som representerte staten og skulle sette politikken ut i livet på regionalt og lokalt nivå, som amtmann og fogd. Misjonslederen Thomas von Westen frem-

met dessuten en klage over at samene nå ble pålagt leieavgifter (Hammond 1787: 559; Hansen 1986: 136). Enden på visen ble at sjøsamene fortsatt skulle få bruke sine tradisjonelle boplasser, uten å bli pålagt leieavgift eller innfestingsavgifter. Dette skjedd i kraft av to kongelige reskripter utstedt 27.09.1727, hvor det ene i stor grad dreide seg om misjonsarbeidet blant samene generelt, men hvor det andre særskilt stadfestet sjøsamenes rettigheter. Her het det at « Hands Maytt allernaad. Ville at meer bemte Finner og Lapper endnu samme Friheder og Privilegier Niute skulle og aldelis icke for denne Tiid eller herefter med Videre i nogen Maade Besværes, End som de fra alders tiid haver Været wante at udreede ». Motivasjonen for beslutningen lød slik:

Formedelst Hands Kongl: Mayt er kommen udj erfaring, hvorleedis Een Deel af Hands Kong: Majts Norske undersaatere udj NordLandene skulle gjøre Finnerne og Lapperne der Samstedts adschillig Jndpas og U-Ret i de smaa pladser som Een deel af Bemelte Finner og Lapper fra Alders tiid inderst i Fiordene paa Eendeel Stæder hvor ingen Norske folck haver boet, Sig til boepæl, uden nogen Sæd eller avel haver opRyddet, da bemte finner og Lapper dog af hands Majjts forfædre Høylofligst ihukommelse skal Være protectoria, og Priviligier paa samme Pladser forundte ²

Bak imøtekommelsen overfor samene når det gjaldt disposisjonsretten over finneodelsgårdene, kan det også ha ligget mer overordnede strategiske overveielser som var utenrikspolitisk fun-

² Copie af CammerCollegj skrivelse til Amtmanden over Nordlans Amt Justitz Raad Owe Schilderup Datered d. 28. Septembr: 1726ve, Riksarkivet, Rentekammeret, fogderegnskap Salten 1726, pk. 4600, nr. 2.

dert og knyttet til de forestående forhandlingene med Sverige om et fredsoppgjør og grensefastsettelse etter store nordiske krig (1700–1721). Fra og med Trøndelag/Jemtland hadde ikke grensen vært fastsatt eksakt i terrenget tidligere, og i denne sammenhengen spilte samene og deres statlige tilhørighet en stor rolle i begge parter argumentasjon. I den diskusjonen og tautrekkingen man så for seg, ville både dokumenterbar skatlegging av ulike samegrupper bakover i tid og spørsmålet om hvilket land flyttsamene søkte kirkelige tjenester i, kunne tenkes å spille en vesentlig rolle (Hansen 1986: 136–137; Hansen 2001: 45–51). Derfor var både misjonens folk, som Thomas von Westen, og

de sentrale myndighetene i København opptatt av at man måtte prøve å knytte de ulike samegruppene tettere til den dansknorske administrasjonen på alle sektorer, og i hvert fall ikke støte dem fra seg. I motivasjonen for den undersøkelsen av sjøsamenes gamle rettigheter som myndighetene ville ha igangsatt, het det også:

... Og paa det Finner og Lapper ikke formedelst nogensomhelst Forfærdelse eller haard Behandling skulde skye og flygte fra vort Lands Grændtser over til den anden Side av Fjeldet ... (Fogtman III: 604–607; Wessel-Berg I: 489–491)

Kapittel 5

Kontroll for bumannsbrukere på finnerydninger

På generelt grunnlag var altså finneodelsrettighetene i Salten sikret i denne omgang – og i hvert fall fram til 1759–1760, da ordningen ble formelt avviklet for hele Nordland sitt vedkommende, på ordre fra Kammerkollegiet i København.¹ Men det berørte egentlig ikke den utfordringen som var oppstått ved at nordmenn («bumenn»²) hadde overtatt en rekke finneodelsgårder. Reglene var egentlig krystallklare, slik de ble tolket av sentralmyndighetene i København:

I de tilfelle det ble påvist at nordmenn faktisk hadde overtatt bruk på tidligere «finneodelsgårder» – enten ved å ha kjøpt dem eller å ha tatt opp finnerydning bruk som lå midlertidig øde – skulle brukene umiddelbart skyldsettes (jordleien fastsettes) og registreres i matrikkelen. Og så snart en finneodelsgård eller -bruk var skyldsatt, skulle den ut av «finnemanntallet», slik at oppsitteren sluttet å betale den sedvanlige samiske «sjøfinne-skatten og leidangen», og i stedet gikk over til å betale de skattene som var vanlig for bumannsbefolkningen, dvs. vanlig «leidang» og «landskatt» eller «kontribusjon». Kolsrud har oppsummert hvilke prosedyrer som skulle gjelde:

«Bumenns finnerydninger blev derfor ikke betraktet som odelsgoods, men som bygslet gods, slik at opsittere måtte svare både landskyld og landbohold. Når da de brukende bumenn var avgått ved døden, skulde finnene ha anledning til å få dem igjen, holde dem vedlike, men skatte og skylde av dem liksom andre bumenn.

Videre skulde fogden, når en finnejord ble forlatt, straks opby den på tinge, og hvis ingen av finnene meldte sig til å anta jorden, efter at den på tre ting efter hverandre var blitt opbudt, da måtte den festes bort til hvilken bumann som den til bruk og bebyggelse skulde anta og derefter legges for landskyld og uti matrikke-

len innføres. Og når noen av finnene efter den tid vilde tiltre samme jord efter at den var blitt bygsledig, skulde han være forpliktet til å bygsle den og derefter svare skatt og landskyld av den liksom av andre jorder.» (Kolsrud 1947: 30)

Men dette var det formelle regelverket, som slettes ikke alltid ble fulgt. Det vi ser i praksis, er at gårdenes rettslige status – dvs. om de ble akseptert som finneodel eller ikke – påvirket hvilke skattemister brukerne skulle bli registrert i, *uavhengig av deres personlige etniske tilhørighet*. Dette gjelder hele perioden fram til 1759–60, da sentralmyndighetene besluttet at finneodelen skulle avvikles, men særlig på 1720-tallet ser det ut til å ha vært mye ugreie, som følge av den forvirringen som ble skapt da finneodelsgårdene ble matrikulert i 1724, men utelatt fra matrikkelen igjen to år seinere. Her finner vi eksempler både på at de samiske brukerne fortsatt måtte betale den «norske» kontribusjonsskatten etter at finnerydningene var tilbakeført til sin opprinnelige fritaksstatus, og på at norske brukere på opprinnelige finneodelsgårder fortsatte å betale «finneskatt» til fogden, mens han på sin side la ut de «norske» skattene for dem. I august 1727 skrev amtmannen Ove Schelderup til Rentekammeret og ba om godkjenning for at man foregående år hadde krevd inn kontribusjon fra samene, slik man hadde trodd var riktig ut fra den nye matrikkelen. Å skulle operere med et nytt «skattelegg» for fjoråret, og tilbakebetale samene det de eventuelt hadde betalt for mye, ville bli «for vitløffigt» og «give stor Confusion», skrev han.³ Differansen mellom skattesatsene var heller ikke så stor at de samiske brukerne ikke kunne tåle det for ett års vedkommende, hevdet han.

Året etter, i fogderegnskapet for 1728, finner vi et tilfelle av det motsatte: I et vedlegg til skattemisten over «sjøfinnene» ga fogden en «Specification Paa de Herudjnden Anførte Boemænd, hvis Anførte Finneskat dette Ligesom forrige aar kom-

¹ Se Kolsrud 1947: 35; Hansen 1986: 23. Prosessen med avviklingen tok imidlertid noe tid. Eksempelvis ble den siste av finnerydningene i Tysfjord skyldsatt og matrikulert først så seint som i 1780 (Pedersen & Nielssen 1994: 158).

² I tråd med språkbruken i 1600- og 1700-tallets skriftkilder, hvor de norske fiskerbøndene kalles for «bumenn», vil vi veksle mellom å omtale dem som «bumenn» og norske brukere.

³ Amtmann og justisråd Ove Schelderup til Rentekammerets innkomne skrivelse, vedlegg til «Designation over ... skyldsatte Rødnings Pladser», fogderegnskap 1726, Salten, pk. 4600, no. 2.

met Fogden til gode, *imod at hand bliver Ansvarlig til Contributionerne af deres beboede og Taxerede Pladser...* ». Deretter oppføres navnene til 18 brukere, med bosted.⁴ Fogden har tydeligvis latt de nordmennene som har overtatt finneodelsgårder, få betale «finneskatt» til ham, mot at han betalte «kontribusjonsskatten» for dem. Også dette ser ut til å ha dreid seg om hvordan man best og mest praktisk skulle komme i havn i den situasjonen som var oppstått etter at finnodelsgårdene brått hadde skiftet status to ganger. Sett fra fogdens synspunkt – der det avgjørende var at skattebeløpene som kom inn, stemte overens med de på forhånd oppsatte manntallene og matriklene – måtte det være greit at det kom inn et beløp i «finneskatt» som samsvarte med det oppførte antallet «finneodelsgårder», uansett hvilken etnisk tilknytning brukerne på disse gårdene faktisk hadde. En annen sak er at det trolig i en del tilfeller kunne være vanskelig å avgjøre den enkeltes etniske tilknytning, dersom man ikke hadde detaljert og lokalbasert kunnskap om hvordan folk oppfattet de etniske skillelinjene i de enkelte bygdelagene. Det får vi et lite innblikk i gjennom en oversikt som ble satt opp av fogden i 1729 «Ofver de Finnejorder som af Buemændene Wirckelig beboes og bruges»⁵. Om et par av brukerne på finnodelsgårdene heter det: «... effter nermere underretning er denne fød find.» Denne uttalelsen kunne ha gått rett inn i den diskusjonen som ble ført av myndighetene gjennom siste halvdel av 1800-tallet, da man vekslet mellom hva slags kriterier man skulle anvende for å klassifisere den samiske befolkningen i folketellingene: Skulle man la avstamning og «herkomst» (opphav) være avgjørende, skulle man gå etter ytre, kulturelle kjennetegn, eller skulle man rette seg etter de oppfatningene lokalbefolkningen la til grunn i sin daglige omgang? Uttalelsen kan også tolkes slik at gruppen av sjøsamere på 1700-tallet var så like de norske fiskerbøndene i økonomisk henseende, sitt levevis og sitt daglige virke at det var vanskelig å konstatere noen forskjell med mindre man spurte etter opphav, slekt eller oppfatning om egen tilhørighet.

Men dersom vi er interessert i hva disse skattematrisene eventuelt kan fortelle om folketallsutviklingen blant sjøsamene, blir konsekvensen av dette

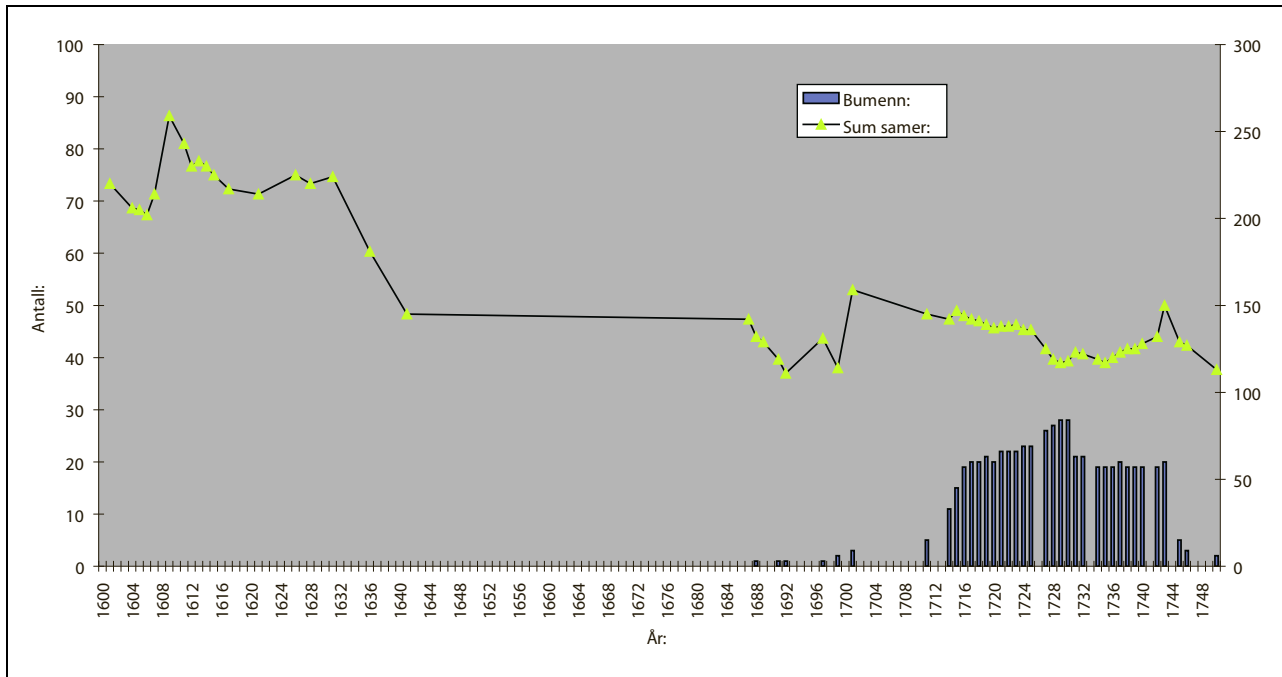
⁴ Riksarkivet, Rentekammeret, fogderegnskap Salten 1728, pk. 4602, nr. 32.

⁵ Jordebog Ofver de Finnejorder som af Buemændene Wirckelig beboes og bruges udj Salten Foegderie ... Anno 1729, fogderegnskap Salten 1729, pk. 4603.

som er påvist ovenfor, at vi må underkaste listene over den innkrevde sjøfinnskatten og -leidangen en særlig kildekritisk granskning med henblikk på å avdekke den etniske statusen til skattyterne. Her viser det seg viktig å trekke inn en del tingsvitner (edfestede vitnemål) og oversikter som er gjengitt i samband med de revisjonsmerknaene som det sentrale regjeringskontoret Rentekammeret hvert år kom med, til fogdens regnskaper. Særlig for årene 1726, 1730, 1737 og 1742 gis det utførlige opplysninger om hvilke av de opprinnelige finneordningene som er blitt overtatt av bumenn og når de – eller deler av dem – er blitt skyldsatt.⁶

Resultatet av denne opptellingen av bumannsbrukere på finnerydninger er vist i kurven nedenfor (figur 5.1.) Antallet norske brukere på tidligere sjøsamiske boplasser er altså relativt minimalt rundt 1700, for så å stige kraftig gjennom 1700-tallets andre tiår, til over 20 personer tidlig på 1720-tallet. Det største antallet norske skattytere i «finneskatten» finner vi på slutten av 1720-tallet med 27–28 personer. På dette tidspunktet utgjorde faktisk andelen bumannsbrukere på finneodelsgårdene knapt 20 prosent av det totale antallet skattytere i «finneskatten». Deretter falt imidlertid antallet med en tredjedel, til ca. 19–20, fremover mot midten av 1740-tallet. Forklaringen på dette er at en rekke av de gårdene som bumennene hadde overtatt, ble skyldsatt og matrikulert i løpet av 1730-tallet. De lokale myndighetene, med fogden i spissen, ser altså ut til å ha innskjerpet praksisen. Først skyldsettes 22 bruk i 1730, og deretter et par i 1733–34 og endelig tre i 1737. Når vi går nærmere inn i materialet, viser det seg at andelen bumannsbrukere på finneodelsgårder faktisk var størst i Ofoten, nettopp der Kolsrud som den første påviste fenomenet. I løpet av de 15 årene fra 1715 til 1730 satt det bumannsbrukere på 21 prosent av finneodelsgårdene i Ofoten (opp i 30 prosent i Herjangen alene), mens andelen norske brukere ellers i samebygdene ofte lå på 12–15 prosent, og i Tysfjord og i Nordfold var nede på åtte prosent.

⁶ Designation Over de ved Dend seniste Matriculs Commission Nyelagde Gaarder og skyldsatte Rødninger, *fogderegnskap Salten 1726*, pk. 4600, nr. 2.; Jordebog Ofver de Finnejorder som af Buemændene Wirckelig beboes og bruges udj Salten Foegderie ... Anno 1729, *fogderegnskap Salten 1729*, pk. 4603; Jordebog Over De finde Rødninger som Boemænd Virckelig beboer og Har sig tillforhandlet af Finderne, *fogderegnskap Salten 1730*, pk. 4604, nr. 2.; «General-Jordebog», *fogderegnskap Salten 1737*, pk. 4611; antegnelser til post 5, *fogderegnskap Salten 1742*, pk. 4616.

Figur 5.1 Korrigert antall samiske og norske skattytere i «finneskatten», nordre Nordland, 1601–1641 og 1687–1750

Kapittel 6

Kontroll av sorenskriverens manntall i 1743

Så langt har vi altså kartlagt den feilkilden som består i at listene over «sjøfinnskatten» omfatter en rekke norske brukere *i tillegg* til de sjøsamiske, og dermed inneholder *flere personer* enn det vi er interessert i når vi skal prøve å kartlegge den sjøsamiske befolkningen. Det neste spørsmålet som reiser seg, er om listene også er *ufullstendige*, på den måten at de har utelatt samiske hovedpersoner som burde ha vært med dersom bildet av de samiske husholdene skulle være komplett. Vi må altså kontrollere om det foreligger en *underregistrering* på den måten at det faktisk finnes husholds-overhoder eller uavhengige som ikke er registrert i skattelistene, som *samiske husmenn* eller *inderster*. Sentrale kilder som kan brukes til kontroll på dette punktet, er i første rekke I) *manntallet av 1701*, II) *en liste over den samiske befolkningen* som lederen av grenseundersøkelseskommissjonen, major Schnitler, fikk gjengitt i 1743 med grunnlag i sorenskriverens oppgaver¹, og III) *listene over ekstraskatten i 1760-årene*.² Manntallet i 1701 er for så vidt greit nok. Det skulle i prinsippet gi en oversikt over hele den mannlige befolkningen over ett år i det året. Det innebærer at et overslag over den totale befolkningen kan gis ved å beregne et visst tillegg for guttebarn under ett år, samt ved omtrent å fordoble antallet for å dekke også den kvinnelige andelen av befolkningen³. Det samiske innslaget i 1701-manntallet for Salten kan holdes opp mot finneskattelisten for 1699. I tillegg til de samiske hovedpersonene som er skattlagt i 1699, noterer vi oss at 1701-manntallet inneholder noen oppgaver over samiske husmenn: tre i hvert av områdene Skrovkjosen, Tysfjord og Sørfold, én i Nordfold og hele åtte i Røttangen/Sagfjorden-området. I det siste området oppføres også ni sjøsamer som satt

som ordinære leilendinger på bygslede gårder, og som derfor ikke betalte finneskatt, men de skatene som bumannsbefolkningen betalte, nemlig leidang og landskatt (kontribusjon).

Den manntallslisten som sorenskriveren overlott major Schnitler i 1743, er imidlertid mer interessant og utfordrende. For Salten som helhet inneholder dette manntallet i alt 198 mannspersoner, mot 97 i den ordinære sjøfinneskatten samme år. En sammenlikning av de to listene viser at 80 personer er i registrert i begge, 17 personer er kun registrert i sjøfinneskatten, og hele 118 personer er bare oppført i sorenskrivermanntallet. Til sammen i de to kildene nevnes 215 forskjellige personer. Til sammenlikning ligger antallet skattlagte i finneskatten på 140–150 i årene umiddelbart forut. Dette store avviket ble bemerket allerede av Qvigstad (1929) og av Kolsrud da han gjennomførte sin undersøkelse av Ofoten på 1940-tallet. For Ofoten oppgir sorenskrivermanntallet 55 angivelige sjøsamiske hovedpersoner, men Kolsrud mente at 3/5 av dem i virkeligheten var norske brukere. Blant annet viste han til et tilleggsnotat i slutten av et tilsvarende og samtidig manntall over reindriftssamene i Ofoten, som var satt opp av misjonsskolemesteren Henrik Ruuth. Der heter det: «Boendis finner Som bruker gaarder i Evenæs Menighede ere 26 J Tall.» (Kolsrud 1947: 28)

Faktisk viser det seg at et studium av sorenskrivermanntallet, sammenholdt med listene over sjøfinneskatt for samme og de nærmest foregående år, kan tjene som en innfallsport – både til hvordan finneodelssystemet og skattleggingen av finneodelsgårdene fungerte, og til hvordan den landsomfattende folketallskrisen med høy dødelighet i årene 1741–43 slo ut for befolkningen i nordre Nordland og særskilt sjøsamene. Fra 1739 til 1742 opplevde landet som helhet en rekke dårlige kornår som slo ut i hungerkriser, og særlig alvorlig skal situasjonen ha vært på Østlandet og i Nord-Norge (Dyrvik 1978: 90). Når vi støter på ekstra mange personer i et manntall datert sommeren 1743, må vi derfor i utgangspunktet stille oss skeptiske, og spørre oss om det faktisk reflekterer den aktuelle situasjonen midtsommer 1743, eller om det oppsummerer trekk i seg som egentlig gjengir

¹ «Søefinner udi Tiellesund Fierding», Bilag Litr. D. I: Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745, II, Oslo 1929, s. 234–237.

² Det såkalte *manntallet* fra 1664–66 ligger derimot i tid så langt fra noen av de aktuelle skattelistene (som er ca. 20 år eldre eller yngre), at det ikke egner seg særlig for kontroll av skattelistene. Derimot kan det for enkelte områders vedkommende (Tysfjord) trekkes inn for å beregne gjennomsnittlig husholdsstørrelse blant den gårdsbosatte samiske befolkningen (se nedenfor).

³ Egentlig ved å multiplisere med 2,06 (sml. Dyrvik 1983: 31).

Tabell 6.1 Siste års forekomst i kildene for personer som er registrert i 1743-manntallet (hele Salten fogderi, dvs. inkludert Ofoten)

	Antall	Siste år skattlagt:			
		1743	Prosent	1745–50	Prosent
Kun nevnt i sjøfinneskatten:	17	12	71 %	5	29 %
Nevnt både i sjøfinneskatten og sorenskrivermanntallet:	80	21	26 %	59	74 %
Kun nevnt i sorenskrivermanntallet:	118	84	71 %	33	28 %
Totalt:	215	117	54 %	97	45 %

Kilde: Sjøfinneskatt og -leidang for tidsrommet 1743–1750, fogderegnskapene for Salten, pk. 4617–4624; Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745, bind II, side 234–237.

situasjonen i årene forut. Umiddelbart kan det fortone seg som sjøfinneskatten for 1743 faktisk gir et mer realistisk bilde av et samfunn hvor en rekke skattytere er falt fra det siste året. I forhold til 131 skattytere året før, oppgir 1743-skatten bare 97 faktisk betalende skattytere og sju boplasser som ligger ledige. Derfor ser det ut til at sorenskrivermanntallet heller gir et slags oppsummert bilde av tilstanden før krisa slo til for fullt. Dette understøttes når vi ser på den tendensen personer fra dette manntallet har til umiddelbart å forsvinne fra kildene, eller bli skattlagt på et seinere tidspunkt fram mot 1750. Dette er gjort i tabell 6.1 ovenfor. Av oversikten ser vi at hele 84 av de 118 personene (71 prosent) som kun er oppført i Schnitler-manntallet og ikke i den ordinære skattelista for samme år, forsvinner ut og ikke nevnes seinere. Med bakgrunn i det vi ellers vet om dødeligheten i dette tidsrommet, er det rimelig å tro at disse personene er døde som følge av krisa på begynnelsen av 1740-tallet. Blant de 80 som oppføres både i Schnitler-manntallet og i sjøfinneskatten, er det imidlertid bare 21 (eller en fjerdedel) som forsvinner med en gang, mens de resterende 59 skattlegges én eller flere ganger seinere i årene fram mot 1750. Dette er en sterk indikasjon på at Schnitler-manntallet faktisk oppsummerer en situasjon som har gyldighet *før* krisa satte inn – eller i det minste før virkningene av krisa hadde slått til for fullt – og at de personene som ikke nevnes i noen kilde etter 1743, i virkeligheten har dødd i løpet av kriseårene 1741–43. I den utstrekning Schnitler-manntallet skal kunne hjelpe oss med rekonstruksjon av folketallet, må vi derfor tro at tallene derfra reflekterer situasjonen *før den landsomfattende krisa satte inn, f. eks. ca. 1740*.

Hva slags folk er nå de 118 personene som sorenskriverens manntall inneholder i tillegg til sjøfinneskatten for samme år? Den beste fremgangsmåten for å avklare det, er å sammenlikne denne gruppen med dem som er blitt skattlagt i fin-

neskatten for de foregående år. Hovedresultatene av denne sammenlikningen er oppsummert i oversikten i tabell 9.2 (s. 246). Teoretisk kan dette «overskuddet» på 118 forklares på fire forskjellige måter:

1. Det kan bestå av dobbeltføringer av folk som er oppført i oversikten fra før av.
2. Det kan bestå av norske oppsittere på en del av finneodelsgårdene – som er helt eller delvis overtatt av norske brukere, og samtidig skyldsatt/matrikulert. (Det var dette Kolsrud hevdet var skjedd for størstedelen av de manntallsførte i Ofoten.)
3. Noen av finneodelsgårdene kan også være helt eller delvis skyldsatt og matrikulert uten at det har skjedd noe skifte av etnisitet hos brukerne, slik at «overskuddet» også kan bestå av samiske oppsittere på matrikulerte og skyldsatte parter av finneodelsgårdene. Dessuten leide og drev sjøsamiske oppsittere også ordinære matrikulerte leilendingsgårder som aldri hadde vært underlagt finneodel, slik at en del av de manntallsførte var slike ordinære sjøsamiske leilendinger.
4. Endelig kan vi også ha å gjøre med samiske husmenn og «inderster» på finneodelsgårder der oppsitterne fortsatt betalte finneskatt.

En systematisk kontroll av navnematerialet i sorenskriverens manntall mot tidligere lister over «finneskatten» – samt over den leidangsskatten som var pålagt bumennene – avdekker imidlertid (jf. tabell 9.3, s. 246):

1. for det første at det ikke er tale om dobbeltføringer.
2. for det andre at manntallet omfattet svært få brukere på andre gårder enn dem som en gang i tiden hadde hatt eller fortsatt hadde *finneodelsstatus*. Det er altså i svært liten grad snakk om oppsittere på ordinære leilendingsgårder, verken samiske eller norske.

3. for det tredje at manntallet faktisk omfatter *en rekke norske brukere på gamle finneodelsgårder*, slik Kolsrud hevdet. Men i tillegg viser det seg også
4. at manntallet inneholder en rekke *samiske oppsittere* på bruk under tidligere finneodelsgårder som er blitt skyldsatt og matrikulert.
5. Bildet er med andre ord ganske sammensatt.

De som opptrer som «nye» i sorenskrivermanntallet i forhold til foregående års skattelister faller altså – dersom vi ser vi bort fra etnisk tilhørighet – i to grupper: 1) Oppsittere på tidligere finneodelsgårder der brukene er blitt skyldsatt og matrikulert suksessivt over en periode fra 1720 og fram til 1737 (i alt 45 personer). Disse har tidligere betalt «sjøfinnskatt», men ble strøket i «finnemanntallet» etter hvert som brukene de drev, ble matrikulert og skyldsatt. Vi kan ikke si noe om bakgrunnen for at disse brukene ble skyldsatt, men det skjedde uavhengig av det generelle forsøket på matrikulering i 1724. Ved matrikuleringen gikk disse brukerne trolig over til å betale de skattene som var pålagt bumannsbefolkningen, og de bodde fortsatt på brukene til de til slutt ble fanget opp av sorenskrivermanntallet i 1743. Denne gruppen omfatter 28 sjøsamer og 17 bumenn. 2) Den andre gruppen dreier seg om personer som har tilknytning til både tidligere og eksisterende finneodelsgårder,

men som ikke finnes nevnt i noen tidligere kilde – i alt 42 personer. Disse må dels oppfattes som ikke skattebetalende *medbrukere* på uskyldsatte finneodelsgårder, og dels som *husmenn* i tilknytning til de samme gårdene. Denne gruppen omfatter 20 samer og 22 bumenn. Dermed er det mulig at den omfatter noen bumenn som var i ferd med å overta tidligere finneodelsgårder, uten at det foreløpig hadde fått til følge at brukene var blitt skyldsatt og matrikulert.

Med hensyn til etnisk tilhørighet fordeler de som er oppført i 1743-manntallet, seg med 43 bumenn og 155 sjøsamiske oppsittere. I den videre diskusjonen av folketallsutviklingen vil vi ta med oss dette antallet sjøsamiske brukere og den geografiske fordelingen mellom de ulike områdene som er gjengitt i oversikten nedenfor, og oppfatte det som uttrykk for antall sjøsamiske hovedpersoner/husholdsoverhoder. Inntil videre vil vi regne dette som dekkende for antallet sjøsamiske hushold ca. 1740, altså umiddelbart før den demografiske krisen satte inn. For Ofotens vedkommende innebærer dette at det samlede antallet bumannsbukere ligger på 25, av i alt 55 oppførte hovedpersoner. Andelen norske brukere på tidligere og eksisterende finneodelsgårder blir dermed snarere 45, heller enn 60 prosent – slik Kolsrud hevdet (Kolsrud 1947: 28).

Kapittel 7

Samiske rydningsplasser og «skoglapper» i ekstraskatten av 1762

Som nevnt i starten, støter vi i manntallet fra ekstraskatten i 1762 også på en «tredje gruppe» samer som verken kan identifiseres med de tradisjonelle sjøsamene som vi nå har fulgt gjennom 1600-tallet og første del av 1700-tallet, eller med de spesialiserte reindriftsnomadene. Denne gruppen er i første rekke knyttet til rydningsplasser og steder som fremstod som utmark i forhold til den tidligere etablerte gårdsbosetningen, i dalganger, på eid mellom fjordene og sundene og i terrenget opp mot fjellet. I ekstraskatten omtales de oftest som «skoglapper», men i andre kilder – som i major Peter Schnitlers eksaminasjonsprotokoller fra 1740-årene og de misjonærrapportene han bygde på – kunne de også bli kalt «bygdelapper» eller «bygde-fjellapper» (Schnitler II). Det ser også ut til at Schnitler, som ledet grenseundersøkelsene, prøvde å gjennomføre en konsekvent terminologi og helst ville kalle dem «bygdelapper». Siden vi vil bruke 1762-manntallet til sammenlikning med tidligere manntall, må vi se nærmere på hvordan denne gruppen fremtrer i 1762, for å holde sammenlikningsgrunnlaget fra år til år klart.

For nordre Nordlands vedkommende var de samiske rydningsområdene som ble fanget opp av 1762-manntallet, i første rekke lokalisert til Gildeskål og landskapene i det egentlige Salten, dvs. på begge sider av Saltfjorden, Skjerstadjfjorden og Saltdalsfjorden. Rydningsplassene strakte seg fra områder ved sjøen, over lave eid og elvedaler opp fra sjøen, og langs større daler som leder opp mot høyfjellet, som Sjønstådalen opp mot Sulitjelma og selve Saltdalen. Sentrale områder for denne samiske bosetningen var Valnesfjorddalen, Fauskeidet, området sør for Saltstraumen, Misværmarka og Saltdalen helt opp til Øvre Saltdal.

For størstedelen ser det ut til å ha dreid seg om reindriftsnomader som befant seg i en prosess hvor de var i ferd med å ta opp permanent bosetning på et gårdsbruk eller en rydningsplass, men der de samtidig fortsatte med reindrift i en viss utstrekning, og ellers drev med et bredt utvalg av næringsveier. Men det kan ikke utelukkes at det også deltok folk fra de gamle sjøsamerslektene i

denne rydningsprosessen. 1762-manntallet bruker nemlig uttrykkelig overskriften «Finner og Lapper» eller «Finner og Skoug-lapper» når gjelder oversikten over de samiske rydningsplassene i Steigen, Folda, Skjerstad og Gildeskål fjerding. Dette *kan* være en indikasjon på at det også fantes etterkommere av de tradisjonelle sjøsamene blant dem som tok opp rydningsplasser i dalene midt på 1700-tallet. Faktisk synes det som om dette også kan reflektere en tidligere sjøsamisk bosetning i disse fjerdingene, som ikke har blitt fanget opp av den tidligere finneskatten.

Disse samiske bosetningsområdene utgjorde dermed en parallell til de historisk kjente markebygdene i Ofoten og Sør-Troms. Helt fram til 1950-årene var markebygdene kjennetegnet av et kombinasjonsnæringsliv der jordbruk, fehold, deltakelse i fiskerier, reindrift samt jakt og fangst inngikk. I likhet med rydningene i nordre Nordland ble gårdenes navn her ofte satt sammen med naturbetegnende ledd som «-skog», «-dal», «-jord» og «-fjell», som viste til deres lokalisering (Storm 1990, 2000). Lenger sør i Nordland har likevel begrepet «markebygd» ikke slått i gjennom i samme grad, noe som kan ha å gjøre med både topografi, lokale sedvaner og særskilt navneskikk. Av 1762-manntallet ser vi at det særlig er i Saltdalen at de samiske rydningene fra midten av 1700-tallet har fått norske navn som ender på «-mark». I andre områder, som Bodin, Skjerstad og Gildeskål fjerding, var andre navneledd vel så vanlige. Den gjengse overskriften i manntallet for disse sørligere fjerdingenes vedkommende er altså «skoglapper» – noe som ikke er forbausende, all den stund det ofte dreide seg om boplasser og rydninger i skogkledte områder. Likevel ser vi at betegnelsen «marke-plasser» også benyttes av misjonærene for å karakterisere disse rydningene i Nordland:

Foropreignede Fieldlapper ere befundne at være saadanne Bøyde-Lapper, som med Bøndernes Forlov sidde i Marke-Pladser paa Gaardenes Field, nære sig af lidet Skytterie, Fiskerie i Fiordene, holde og gemeenlig smaa Fæe af

Jeder og Faar, hvortil de i Fielddalene slaa Høe; arbeid og undertiden hos Bonden; og blive der stadige, uden at fløtte over til Sverrig om Vintren, saa de ere at ansæ, som Huus-Mænd andenstedz under Bønderes Gaarder, søge og Norske Kirker og Norsk Tingstæd. (Schnitler II, side 234)

For myndighetsrepresentantene på 1700-tallet ser det ut til å ha vært et poeng å understreke at disse samene hadde *fast tilknytning til gårdssamfunnet på norsk side – selv om de ikke holdt til på de gamle tradisjonelle sjosamegårdene, men for størstedelen hadde tatt opp nye rydninger*. I det minste måtte det kunne vises at de brukte ganske presist avgrensede områder eller fjellstrekninger. Ut fra misjonærmanntallene ser det ut til å ha vært et minimumskriterium at man kunne fastslå ganske presist hvilke fjellpartier eller hvilke lokaliteter som ble benyttet av de samene som fortsatt hadde reindrift som hovednæring, og dernest hvilke rydninger de hadde tatt opp.

1762-manntallet er da også veldig nøye med å presisere om de registrerte «skoglappene» og «fjellappene» holder til på en «(ny)-rydning» eller om det er «ingen Plats». I et slikt perspektiv kunne denne samegruppen like godt ha blitt kalt «rydningssamer», siden de faktisk stod bak etableringen av en rekke nye finnerydninger fra midten av 1700-tallet og fremover (pers. medd. A. Hutchinson). En må likevel være klar over at det nå var tale om en annen og ny type finnerydninger

enn de vi har hørt om tidligere, og som det ofte knyttet seg rettigheter og fritak til med hjemmel i finneodelsinstitusjonen. De «nye» finnerydningene som kom til fra midten av 1700-tallet, hadde ikke slike rettigheter knyttet til seg (Hansen, upubl., 1990).

Det dreier seg altså om en prosess hvor tilknytningen til rydninger/gårdsbruk synes å bli stadig viktigere med tiden, selv om næringssammensetningen er ganske variert. I andre halvdel av 1700-tallet foregår det da også en stadig skyldsetting og matrikulering av denne typen finnerydninger. For å stille 1762-manntallets opplysninger i relieff, og få nærmere klarhet i de prinsippene som de er ført etter, vil vi derfor først sammenstille opplysningene med misjonærmanntallene på 1740-tallet. Det kan best gjøres på hushold- eller hovedpersonnivå, siden misjonærmanntallene bare inneholder opplysninger om hovedpersoner. I tabell 7.1 har vi derfor skjulnet mellom de samene som sies å bebo rydninger, og de som har «ingen Plats», og dermed må regnes i samme gruppe som «stedfestede reindriftssamer» slik misjonærene oppga dem. Når vi til slutt i tabell 9 har summert opp antall *sjosamer, reindriftssamer, de tidligere nomadene* på rydningsplasser samt *nordmennene* – slik de alle ble registrert i 1762, har vi derfor latt bosetning på rydninger være utslagsgivende på den samme måten: De samene som kun er stedfestet, men uten å sitte på rydninger, er regnet med blant reindriftssamene.

Tabell 7.1 «Bygdelapper» i 1740-årenes misjonærmanntall, sammenholdt med 1762-manntallets «finner & skoglapper» (antall hovedpersoner/hushold)

	Ofoten	Tysfjord	Røttang.	Nordfold	Sørfold	Engelfj.	Skjerstad	Saltdal	Bodø	Gildeskål
Misj. manntall:	16	12	7	7	17	8		11		
Bosatt på rydn. eller ikke:						Rydn. Ikke-rydn.	Rydn. Ikke-rydn.	Rydn. Ikke-rydn.	Rydn. Ikke-rydn.	Rydn. Ikke-rydn.
Ekstrasjatt 1762:						10 -	24 11	5 14	19 5	10 3

Kapittel 8

Det sjøsamiske folketallet 1701, ca. 1740 og 1762

Etter denne gjennomgangen er vi kommet så langt at vi kan gi et begrunnet overslag over det sjøsamiske folketallet ved tre tidspunkt, henholdsvis 1701, ca. 1740 og 1762. Med bakgrunn i kildeoppgavens noe ulike karakter ved de tre tidspunktene blir metodene for utregning noe forskjellige:

- *1701-manntallet*: Her har vi oppgitt den mannlige befolkningen over ett år. Oppgavene er også ført på en slik måte at det gir oss oversikt over antall hovedpersoner/husholdsoverhoder (i alt 174), uansett om de sitter på gårder som har finneodelsstatus, vanlige leilendingsgårder eller opptrer som husmenn. For dette manntallets vedkommende går oppgaven kun ut på å beregne et tillegg for guttebarn under ett år samt et anslag for den kvinnelige delen av befolkningen. Det blir gjort et tillegg på tre prosent for spedbarna, og regnet med en kjønnsproporsjon på 106 kvinner per 100 menn¹. På grunnlag av det samlede folketallet som beregnes, og det oppgitte antallet hushold, blir det dermed mulig å regne seg fram til en gjennomsnittlig husholdsstørrelse (tabell 9.4).

- *Sorenskriverens manntall gjengitt av Schnitler i 1743*: Drøftingen ovenfor resulterte i et overslag på 155 sjøsamiske hushold i tidsrommet umiddelbart før krisa tidlig på 1740-tallet satte inn. Vi vil derfor la dette gjelde for ca. 1740. Når det gjelder husholdsstørrelse, har vi imidlertid ingen oppgaver for 1740-tallet eller nærliggende år. For hvert av områdene vi anslår folketallet for, velger vi derfor å operere med et gjennomsnitt av den faktisk påviste husholdsstørrelsen for årene 1701 og 1762. Folketallsberegningen for ca. 1740 blir dermed i en viss grad avhengig av hva som er påvist for disse to tidspunktene vedkommende, og kan ikke utføres før også folketallsberegningen for 1762 er på plass.
- *Ekstraskattemanntallet av 1762*: I likhet med 1701-manntallet er også dette manntallet over-

¹ For kjønnsproporsjonen se Dyrvik 1983: 91. I verket *Norsk økonomisk historie 1500–1970* (Dyrvik et al. 1979: 17) er det ved en tilsvarende rekonstruksjon på grunnlag av 1701-manntallet for hele landet benyttet en kjønnsproporsjon på 110/100, og et tillegg for barn under ett år på 2,5 prosent.

Tabell 8.1 Beregnet samisk folketall 1701, ca. 1740 og 1752. Sjøsamere.

Område	1701:			ca. 1740:			1762:		
	Antall hush.:	Hush.-størr.:	Ber. bef.:	Antall hush.:	Hush.-størr.:	Ber. bef.:	Antall hush.:	Hush.-størr.:	Ber. bef.:
Herjangen	14	5,15	72	7	5,23	37	6	5,22	31
Skjomen	18	4,70	85	23	4,87	112	19	4,94	94
<i>Ofoten</i>	32	4,90	157	30	4,95	149	25	5,01	125
Efjord	8	3,45	28	7	4,05	28	6	4,56	27
Skrovkjosen	12	4,07	49	7	4,44	31	8	4,72	38
Tysfjord	55	4,17	229	63	4,15	262	60	4,04	243
<i>Tjeldsund</i>	75	4,07	306	77	4,17	321	74	4,16	308
Røttangen	34	3,25	110	24	3,89	93	22	4,44	98
Nordfold	17	3,62	62	13	3,97	52	20	4,24	85
Sørfold	16	3,71	59	11	3,93	43	26	4,06	105
<i>Folda/Ham.</i>	67	3,45	231	48	4,13	188	68	4,23	288
<i>Totalt:</i>	174		694	155		658	167		721

Tabell 8.2 «Finner og skoglapper» på rydningsplasser 1762

Område:	Antall hush.:	Hush. størr.:	Ber. bef.:
Leiranger fj.:	10	4,56	46
Gildeskål fj.:	13	3,62	47
Skjerstad fj.:	35	3,94	138
Saltdalen fj.:	19	4,66	89
Bodø fj.:	24	4,23	102
Totalt:	101	4,17	422

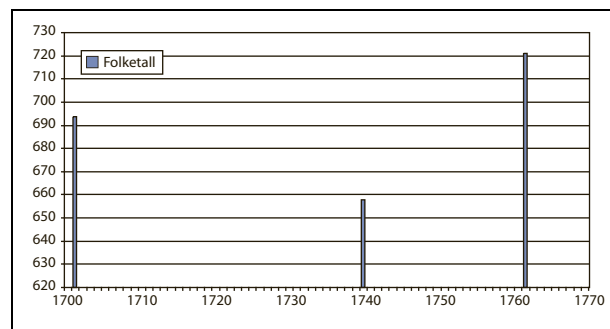
siktlig ført, med klare oppgaver over hvem som sognet til de ulike husholdene.² Det inneholder også oppgaver over den kvinnelige delen av befolkningen. Problemet her er imidlertid at ungdommen under tolv år er utelatt (Dyrvik 1983: 24). For å beregne tillegg for disse utelatte vil vi legge til grunn at befolkningsandelen under tolv år trolig er tilsvarende den som kan beregnes ut fra folketellingen av 1769 sju år seinere³, som oppgir fordeling av befolkningen på visse aldersgrupper. En utregning på grunnlag av folketellingen tyder på at barna under tolv utgjorde 30,4 prosent av befolkningen. Dette er et gjennomsnitt for Salten fogderi som helhet, men ligger ikke så langt unna det forholdstallet som Janicken Olsen har kommet frem til for Ofoten alene, nemlig 32,8 prosent (Olsen 2006: 44). Vi gjør altså et generelt tillegg på 30,4 prosent til de oppgitte befolkningsoppgavene i 1762. Dermed blir vi også i stand til å beregne en gjennomsnittlig husholdsstørrelse per område også for 1762 (tabell 8.1, 8.2 og 9.5).

Folketalutviklingen for den sjøsamiske befolkningen gjennom første halvdel av 1700-tallet er oppsummert i tabellene og de to figurene ovenfor. Samlet sett – for hele Salten fogderi – gjør altså folketallet en bølgebevegelse, fra noe i underkant av 700 i ca. 1700 og ned til om lag 660 ved inngangen til 1740-tallet, for deretter å stige igjen til godt og vel 720 i 1762. I forhold til dette registrerer vi en samisk befolkning på nytilkomne rydninger i 1762 på om lag 430 personer.

Ser vi på områdene med tradisjonell sjøsamisk bosetning, utmerker Tjeldsund – hvor hele Tys-

² Salten fogderi, ekstraskatten 1762 (97), kopi fra Statsarkivet i Trondheim.

³ Norges første folketelling 1769, Norges offisielle statistikk B 106. Statistisk sentralbyrå, Oslo, 1980. Særskilt s. 42 og 321–322. Folketellingen av 1769 inneholder imidlertid ingen opplysninger om etnisk status/tilhørighet, slik at en er henvist til ekstraskattemanntallet av 1762 dersom en vil skaffe seg oversikt over den etniske fordelingen.

Figur 8.1 Samlet sjøsamisk folketall 1710–1762

fjord inngår – seg med stor stabilitet. Stabilitet er også kjennetegnende for Røttangen/Sagfjordenområdet i Hamarøy fjerding, mens Ofoten derimot synes å ha en markant og konsekvent nedgang etter 1700. I Folda fjerding er det en tilsvarende ned- og oppgang som i materialet som helhet, men her er det særlig Sørfold som merker seg ut, med kraftig vekst fra tidlig 1740-tall til 1762. Når det registreres en såpass markant tilbakegang fra 1701 til målepunktet ca. 1740, kan det tyde på at den tidligere omtalte krisa i 1741–42 allerede har slått ut noe i de tallene som er lagt til grunn her, men uten at det fulle omfanget er blitt registrert. Den konsekvente tilbakegangen for det sjøsamiske folketallet i Ofoten kan muligens settes i samband med at presset mot de samiske boplassene fra bygselvilige bumenn var svært sterkt i denne fjerdingen, slik Kolsrud har vist, og slik det er blitt bekreftet gjennom denne undersøkelsen. Midlertidig ledighet blant finneodelsgårdene pga. ekstra dødelighet etter 1740, kan ha ført til at de ble leid av norske brukere, og at sjøsamene ikke så seg i stand til å komme inn på dem seinere, slik Kolsrud også var inne på.

Vi har tidligere vist at skattematerialet ikke uten videre kan brukes til eksakte befolkningsoverslag, fordi leie- og rettighetsforhold knyttet til finneodelen, legger vansker i veien for en klar kartlegging av brukernes etniske tilhørighet. Når nå imidlertid det sjøsamiske folketallet er anslått på en uavhengig måte gjennom første halvdel av 1700-tallet, er det likevel mulig å peke på et visst samsvarende mellom den påpekte befolkningsreduksjonen og nedgangen i antallet sjøsamiske skattytere fra 1700 til 1750. Samtidig kan vi se at det sjøsamiske skattytertallet var betraktelig høyere og lå på et helt annet nivå gjennom første halvdel av 1600-tallet (tabell 9.1, jf. figur 5.1). I gjennomsnitt lå det på 242 gjennom 1600-tallets andre tiår, mens det var sunket til ca. 120–135, eller bortimot halvparten, ca. hundre år seinere. Dette får oss til å reise spørsmålet om ikke skattytertallet likevel kan gi en viss

pekepinn om en hovedtendens i folketallsutviklingen, slik at det sjøsamiske folketallet gjennom første halvdel av 1600-tallet må ha ligget klart høyere enn på 1700-tallet. Løselig vurdert ut fra forholdet mellom folketall og antall skattytere på 1700-tallet er det trolig mulig å regne med en samlet sjøsamisk befolkning i nordre Nordland på mellom 1250 og 1300 gjennom første halvdel av 1600-tallet. At det virkelig foregikk en kraftig befolkningsreduk-

sjon i siste halvdel av 1600-tallet, som ikke minst rammet den samiske befolkningen, er også påvist tidligere, i Alf Ragnar Nielssens bygdebok for Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord. Nielssen viser her at den samiske befolkningen ble redusert med bortimot 40 prosent i løpet av de 35 årene fra 1666 til 1701. Det virkelig dramatiske fallet skal ha skjedd på 1680-tallet (Nielssen 1990: 418–419).

Kapittel 9

Sammenlikning med det norske folketallet

Spør vi om det relative forholdet mellom den samiske – og særskilt den tradisjonelle sjøsamiske befolkningen – og den samlede bofaste befolkningen i nordre Nordland i dette tidsrommet, faller det enklest å beregne dette ut fra ekstraskattemanntallet av 1762. Her får vi nemlig oppsummert på en relativt enkel og oversiktlig måte hele befolkningen i fastlandsdelen av nordre Nordland (Saltens fogderi), dvs. både *bumenn*, *tradisjonelle sjøsamere*, den samiske befolkningen på *de nye rydningene* (inkludert de tidligere nomadene som var i ferd med å bli bofaste), samt den *reindriftssamiske befolkningen*. For mer utførligere folketallsberegninger har vi likevel sett at tallene fra ekstraskattemanntallet lider av den alvorlige ulempen at ungdommen under tolv år er holdt utenfor. Men dersom vi bare er ute etter den relative andelen som hver befolkningsgruppe utgjør, og samtidig går ut fra at befolkningsstrukturen var noenlunde lik i alle grupper, slik at andelene under tolv år var

omtrent tilsvarende, kan tallene brukes til sammenlikning.¹ Det er dette som er gjort i oppstillingen nedenfor.

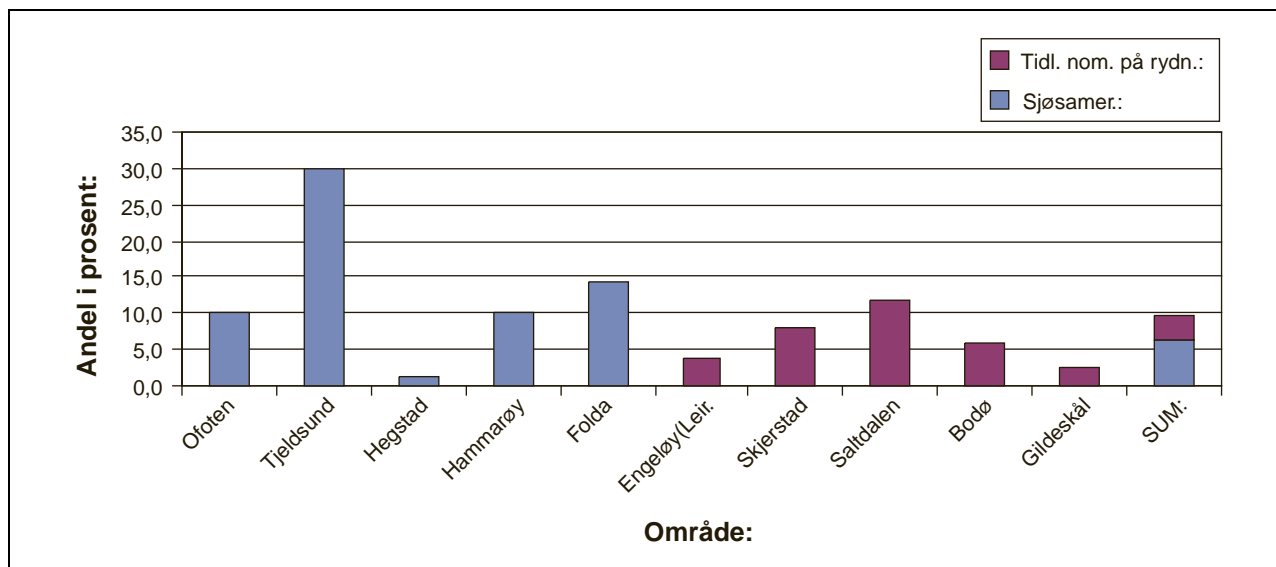
Det er altså størst grunn til å legge vekt på de tre første kolonnene, som oppgir de relative andelene av henholdsvis *sjøsamere*, de *tidligere nomadene* som er i ferd med å ta opp gårdsbosetning, og *bufolk* – alle i prosent av den samlede bofaste befolkningen.

Av oversiktene basert på 1762-manntallet ovenfor, fremgår det at heller ikke den *samlede befolkningen* i nordre Nordland (Saltens fogderi) var så omfattende, bedømt ut fra de absolutte tallene. Riktignok får vi kun oppgitt befolkningen over tolv år,

¹ Ved en slik indre, relativ sammenlikning kommer vi også rundt den feilkilden som en eventuell underregistrering utgjør, noe en sammenlikning med de absolutte tall som oppgis i folketellingen av 1769, kan tyde på (Olsen 2006: 51–52; jf. NOS B 106). Men forutsetningen er igjen at vi antar at en slik underregistrering har slått ut noenlunde likt for alle områder, befolkningslag og etniske grupper.

Tabell 9.1 Den bofaste samiske befolkningens relative andel av samlet bofast befolkning i nordre Nordland (beregnet ut fra 1762-manntallets oppgaver over personer over tolv år).

Fjerding:	Andel sjøsamere i % av bofaste	Andel tidl. reindr. samer på rydn. i % av bofaste	Andel bumenn i % av bofaste	Antall reindr. samer > 12 år	Antall tidl. samer på rydninger > 12 år:	Antall sjøsamere > 12 år:	Antall bumenn > 12 år:	Totalt:
Ofoten	10,0		90,0	54		96	860	1010
Tjeldsund (Tysfjord)	29,8		70,2	28		236	555	819
Hegstad (Lødingen)	1,4		98,6			3	210	213
Hamarøy	10,3		89,7	21		75	652	748
Folda	14,1		85,9			146	887	1033
Sum								
Ofoten-Folda	14,9		85,1	103		556	3164	3823
Engeløy (Leir.)		3,8	96,2		35		887	922
Skjerstad		5,8	94,2	20	76		1245	1351
Saltdalen		4,0	96,0	47	21		506	574
Bodø		5,1	94,9	10	68		1258	1336
Gildeskål		2,4	97,6	8	28		1120	1156
Totalt:	6,2	2,5	91,2	198	228	556	8180	9162

Figur 9.1 Andel sjøsamere og tidligere nomader bosatt på rydninger i prosent av samlet befolkning (1762)

men med et rimelig tillegg for barna under tolv år tyder oppgavene på at det samlede folketallet innenfor Salten fogderi har ligget på ca. 12 000–12 200 på midten av 1700-tallet. Dette ligger ikke så langt unna de 13 480 personene som registreres for samme område i folketellingen 1769, men som nevnt ovenfor kan det nok spores en viss underregistrering i ekstraskatten 1762.

Holder vi oss imidlertid til de relative andelene av befolkningen over tolv år, ser vi at den tradisjonelle sjøsamiske befolkningen utgjør godt og vel seks prosent av den samlede gårdsbosatte befolkningen i fogderiet som helhet. Tar vi med de tidligere reindriftsnomadene som var i ferd med å ta opp gårdsbruk og bli bofaste fra første halvdel av 1700-tallet, kommer den samlede samiske andelen opp i knappe ni prosent. Å foreta en slik sammenligning innenfor fogderiet som helhet, kan imidlertid lett bli misvisende og dekke over betydelige variasjoner i den etniske sammensetningen av befolkningen når en går ned på lavere nivå, og mindre administrative enheter. Som nevnt innledningsvis, får vi på 1600-tallet ikke registrert tradisjonell sjøsamisk befolkning lenger sør enn Beiarn – selv om vi av enkelte regnskapsinnførsler fra 1500-tallet kan se at det har vært sjøsamisk bosetning lenger sør også². Og registreringen av sjøsamene i Beiarn opphører mot slutten av 1600-tallet, slik at vi etter denne tid ikke har oppgaver lenger sør enn i Sørfolda. Dermed blir det på mange

måter mer relevant å se på hvor stor andel av den bofaste befolkningen som sjøsamene utgjorde i de fem nordligste fjerdingene innenfor Salten fogderi – det vil si fra og med Ofoten i nord til og med Folda i sør. I dette området ser vi at sjøsamene samlet utgjorde bortimot 15 prosent av den bofaste befolkningen. Men også disse oppgavene dekker over variasjoner – f.eks. mellom *Ofoten* og *Hammarøy* med om lag ti prosent sjøsamere på den ene siden, og *Tjeldsund fjerding*, som bl.a. omfatter den sterke samiske bosetningen i Tysfjord og derfor kommer opp i en andel sjøsamere på knapt 30 prosent. Mellom disse ligger så *Folda fjerding* med en sjøsameandel på om lag 14 prosent, eller ganske nær gjennomsnittet for den nordlige delen av Salten fogderi. For øvrig legger vi merke til at den nyregistrerte samiske befolkningen på gårder og rydningsplasser i utmarksområder, er konsentrert til de sørligere delene av fogderiet, fra Engeløy og Leiranger, over Skjerstad/Saltdalen og sør til Gildeskål. Dette er nettopp de områdene hvor registreringen av sjøsamere svikter etter 1640-tallet. Når vi av 1762-manntallets overskrifter for en del av denne befolkningen kan lese at det til dels også dreier seg om «finner» ved siden av «skoglapper», kan det trolig forklares på to måter – som hver for seg ikke trenger å stå i motsetning til hverandre: Én mulighet er at en del av den tidligere sjøsamiske befolkningen i disse områdene er kommet med i manntallsføringen igjen på 1760-tallet som følge av nye, grundigere prosedyrer og reelle undersøkelser av befolkningens sammensetning, fremfor avskrift av tidligere manntall. En annen mulighet er at de samiskbosatte gårdene og ryd-

² F.eks. i *Rødøy*, jf. regnskapet for leidangsskatten i 1567 (NLR V, 1943 side 150), og for Herøys vedkommende i tiendpengeskatten 1521 (NRJ III side 185).

Tabell 9.2 Sammenlikning av registrerte i 1743-mantallet med skattlagte i finneskatten de foregående år.

Område:	Reg. i sorenskr. mantall:	Overlappende med foregående år:	Nye i for- hold til foreg. år:	Brukere på skyld- satte finneodels- gårder:			Kun registrert i sorenskriverens mantall:			Totalt antall samer:
				Samer:	Bumenn:	Samer:	Bumenn:	Samer:	Bumenn:	
Herjangen	25	5	1	19	1	7	1	10	7	
Skjomen	30	16		14	7	4	0	3	23	
Efjord	11	3		8	2	1	2	3	7	
Skrovkjosen	9	7	1	1		1			7	
Tysfjord	69	45	1	23	10	2	8	3	63	
Røttangen	26	11		15	6	1	7	1	24	
Nordfold	14	10		4	1		2	1	13	
Sørfold	14	10	1	3	1	1		1	11	
Sum:	198	107	4	87	28	17	20	22	155	

Tabell 9.3 Personer nevnt i sorenskrivermantallet 1743 som har ytt «sjøfinneskatt» tidligere:

Område	Kun Ident. nevnt i med sor.skr.- tidlig. mantt. sk.yt.		Ut av sjøfinneskatten år:											
			1720	1723	1724	1725	1727	1728	1729	1730	1731	1732	1734	1736
Herjangen	21	8	1							7				
Skjomen	18	11		1		1	1		1	4		2		1
Efjord	8	3						1	1	1				
Skrovkjosen	3	1								1				
Tysfjord	41	12	1			1					1	8		1
Røttangen	18	7			2					2	2			1
Nordfold	4	1									1			
Sørfold	5	2								2				
Totalt:	118	45	2	1	2	2	1	1	2	17	4	10		1

ningene som blir registrert, også har hatt bosetning eller rekruttering fra eldre sjøsameslekter, og at prosessen med de tidligere nomadene som tar opp gårdsbosetning, har ført til at det samiske befolkningsinnslaget i disse områdene i det hele tatt er blitt mer tydelig i myndighetenes øyne. Å

følge disse problemstillingene videre ville imidlertid kreve ytterligere detaljgranskinger, blant annet basert på kartlegging av slektstilhørighet og mulig flytting, og således falle utenfor rammene for denne artikkelen.

Tabell 9.4 Beregning av gjennomsnittlig husholdsstørrelse for sjøsamer 1701:

Område:	Ant. mann- oppsittere	Antall hus- menn	Antall hus- stander	Antall andre menn	Tillegg for gut- ter<1 år	Sum menn	Ber. ant. kvinner:	Sum bef.	Antall hus- stander:	Gj.snittl. husholds- størrelse:
Herjangen	14	-	14	20	1,02	35,02	37,12	72,14	14	5,15
Skjomen	18	-	18	22	1,20	41,20	43,67	84,67	18	4,72
Efjord	8	-	8	5	0,39	13,39	14,19	27,58	8	3,45
Skrovkj.	9	3	12	11	0,69	23,69	25,11	48,80	12	4,07
Tysfjord	52	3	55	53	3,24	111,24	117,91	229,15	55	4,17
Sum:								462,54	109	4,36
Sagfjorden	26	8	34	18	1,56	53,56	56,77	110,33	34	3,25
Nordfold	16	1	17	12	0,87	29,87	31,66	61,53	17	3,64
Sørfold	13	3	16	12	0,84	28,84	30,57	59,41	16	3,71
Sum Folda:								120,94	33	3,66
Totalt:								693,81	176	3,94

Tabell 9.5 Beregning av gjennomsnittlig husholdsstørrelse for sjøsamer 1762:

Område:	Ant. mann- oppsittere	Antall hus- menn	Antall hus- stander	Antall andre menn	Sum menn	Antall kvinner	Tillegg < 12 år:	Sum bef.	Antall hus- stander:	Gj.snittl. husholds- størrelse:
Herjangen	6	-	6				7,87	31,87	6	5,31
Skjomen	19	-	19				23,62	95,62	19	5,03
Efjord	6	-	6	5	11	10	6,89	27,89	6	4,65
Skrovkj.	7	1	8	6	14	15	9,51	38,51	8	4,81
Tysfjord	52	8	60	33	93	93	61,00	247,00	60	4,12
Sum:								440,89	99	4,45
Sagfjorden	17	3	22	14	34	41	24,60	99,60	22	
Nordfold	19	1	20	13	33	32	21,32	86,32	20	
Sørfold	25	-	26	25	50	31	26,57	107,57	26	
Sum Folda:									45	
Totalt:			163					734,38	163	

Tabell 9.6 Tiårige gjennomsnitt av skattlagte samer (korrigert antall) i «finneskatten» for nordre Nordland i periodene 1601–1641 og 1687–1650:

Periode:	n:Herjangen	Skjomen	Efjord	Skrovkjøs.	Tysfjord	Røttangen	Nordfold	Sørfold	Beiarn
1601-1610	6	19	23	18	11	99	22	15	5
1611-1620	6	18	28	18	19	83	22	20	12
1621-1630	3	13	20	21	12	95	18	18	10
1631-1640	2	13	17	16	7	100	15	17	7
1641-1650	1	8	9	10	3	73	15	9	3
1651-1660									
1661-1670									
1671-1680									
1681-1690	3	14	15	11	12	47	10	18	7
1691-1700	4	11	15	10	8	40	14	13	9
1701-1710	1	14	18	8	12	55	19	16	17
1711-1720	8	13	19	8	8	51	16	15	12
1721-1730	9	10	18	6	6	51	15	13	11
1731-1740	9	7	20	6	6	45	15	12	11
1741-1750	5	6	19	5	8	47	18	12	14

Litteratur

- Andersen, Oddmund: *Ofuohtagat – Samer og nordmenn i Ofoten*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen, 1992
- Dyrvik, Ståle: *Den lange fredstiden 1720–1784*. Bd. 8 av K. Mykland (red.): *Norges historie*. Oslo, 1978
- Dyrvik, Ståle: *Historisk demografi. Ei innføring i metodane*. Bergen – Oslo – Tromsø. 1983
- Dyrvik, St., Fossen, A.Bj., Grønlie, T., Hovland, E., Nordvik, H., Tveite St.: *Norsk økonomisk historie 1500–1970*. Band 1: 1500–1850. Bergen – Oslo – Tromsø. 1979
- Dørum, Knut: *Slektsarv og marked: odelsbøndernes forhold til gården på 1700-tallet*. I: *Historisk tidskrift (bd. 79.)*, nr. 1 2000. Side 22–52.
- Evjen, Bjørg: *Et sammensatt fellesskap: Tysfjord kommune 1869–1950*. 1998
- Evjen, Bjørg: *Velferd og mangfold: Tysfjord kommune 1950–2000*. 2001
- Fogtman, Laurids: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtoogsvis udgivne i chronologisk Orden 1660–1813*. 24 bind. København, 1806-25
- Hammond, Hans: *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finnmarken og Trundhiems Amt till Lappers og Finners Omvendelse*. København, 1787
- Hansen, Lars Ivar: ... *kommer the huar winther medh Kiöbenskaf till förde Siöfinder ... – Kystsamer og handel på Nordkalotten i eldre tid*. I: *OT-TAR*, populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum, nr. 4 – 1982 (137). Side 44–58
- Hansen, Lars Ivar: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. «Finnejorder» i Sør-Troms*. Tromsø Museums Skrifter XX. Oslo, 1986
- Hansen, Lars Ivar: *Astafjorden i Sør-Troms: Et flerkulturelt landskap gjennom 1200 år (A.D. 500–1750)*. Innlegg på «Det 4. nordiske symposiet om Nordskandinavias historie og kultur 1990». Tromsø 10.–13.06.1990. (Upubl.).
- Hansen, Lars Ivar: *Grensefastsettingen på Nordkalotten fra middelalderen til 1751: Folkeslag – strategier – prinsipper*. I: Fagertun, Myhre og Ryymin (red.): *Det farefulle nord. Trusler og trusseloppfatninger knyttet til Nord-Norge gjennom tusen år*. Skriftserie fra Institutt for historie, Universitetet i Tromsø, nr. 1. Side 11–51. Tromsø, 2001
- Imsen, Steinar og Winge, Harald (red.): *Norsk Historisk Leksikon*, Kultur og samfunn ca. 1500 – ca. 1800. 2. utg. Oslo, 1999
- Johansen, Tore Einar: *På spor av «samiskhet» og «norskhet». Markabygdbosetning i Stourranjårga i et livsløpsperspektiv, 1850–1900*. Hovedoppgave i historie. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø. 1995
- Kalstad, Johan Albert og Storm, Dikka: *Bosettingsmønster og næringsliv i kystsameområdene – en oversikt*. I: Aarseth, Bjørn (red.): *Kystsamisk bosetting, Ottar*, populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum, nr. 137, 4 – 1982. Side 4 – 9

- Kolsrud, Knut: *Finnfolket i Ofoten. Bidrag til finernes bygdehistorie og etnografi. I: Nordnorske samlinger VIII*. Oslo, 1947
- Kolsrud, Knut: *Sommersete: Til problemet om halvnomadisme og seterflytting blant norske sjøsa-mer. I: Samiske samlinger*. Bind V, 1. Oslo, 1961
- Minde, Henry: *Diktning og historie om samene på Stuoranjárga*. Rapport I, Skoddebergprosjektet. I: *Dieđut*, nr. 4 – 2000
- Nielssen, Alf Ragnar: *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie IV. Fra Steinalderen til 1700-tallet*. Bodø, 1990
- NLR = Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567, I–VI, utgjevne av Riksarkivet, Oslo, 1937–1943.
- Norges første folketelling 1769. *Norges offisielle statistikk B 106*. Statistisk sentralbyrå. Oslo, 1980
- NRJ = Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16. Aarhundrede, utg. for Kildeskriftfondet, bd. I–IV, Christiania 1887–1906. Bind V. Oslo
- Olsen, Janicken E.: *Ofoten 1701–1801: folketall og etnisk sammensetning*. Delrapport nr. 1: *Etniske relasjoner i nordre Nordland i historisk perspektiv*. 2006
- Pedersen, Hilgunn og Nielssen, Alf Ragnar: *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie V. Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune*. Bodø, 1994
- Qvigstad, Just Knud: *Sjøfennene i Nordland. I: Tromsø Museums årshefter, Hum. avd. nr. 1* (vol. 51). Tromsø, 1929
- Schnitler, Peter: *Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. Utgitt av Kjeldeskriftfondet ved J. Qvigstad og K.B. Wiklund. Bind II. Oslo, 1929
- Storm, Dikka: *Kystsamisk bosetning i Sør-Troms. Etableringen av en markebygd og ressursutnyttingen i området. En undersøkelse i Gressmyrskogen på Senja*. Hovedoppgave i geografi. Geografisk Institutt ved Universitetet i Bergen. 1990
- Storm, Dikka: *Inne ute – ute inne*. I: H. Valestrand (red.): *Nord og nedenfra*. Kvinnforsk. Universitetet i Tromsø. 2000. Side 24–35.
- Tank, G.: *Om særrettigheder til almenningsgrund og afgifter til staten for saadanne i det 17. og 18. aarhundre*. I: *Historisk Tidsskrift*, 5. rekke, 5. 1924
- Wessel-Berg, Fr. A.: *Kongelige Rescripter, Resolutter og Collegial-Breve for Norge i Tidsrommet 1660–1813*. I – IV. Christiania 1841–45

Del VIII

Bård A. Berg

Lulesamisk reindrift 1750–2000

Kapittel 1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Målsettingen med dette arbeidet er for det første å beskrive utviklingen av reindriften i et nærmere bestemt område i Nordland fylke (se nedenfor), for det andre å drøfte årsakene til utviklingen.

Reindriften oppsto ikke og ble ikke utviklet i et vakuum. Når man skal forklare reindriftens utvikling i et gitt område, er det ikke tilstrekkelig å drøfte indre årsaksforhold. Ytre forhold som den generelle samfunnsutviklingen, juridiske rammevilkår og arealkonflikter med andre næringer må også tas i betraktning. For å overleve har reindriften i de samiske områdene historisk sett tilpasset seg svært ulike rammevilkår og andre ytre forhold.

Å gi en kortfattet framstilling av 250 års utvikling er en utfordring, og det er ikke mulig å fokusere like sterkt på hele perioden. Av kapasitetshensyn vil framstillingen derfor fokusere på følgende: 1) situasjonen i forkant av grensesettingen mellom Norge og Sverige i 1751; 2) situasjonen omkring 1890, da den såkalte Lappekommissjonen av 1892 gjorde sine undersøkelser i Nordland; 3) utviklingen i perioden 1920–1970, som endte med avviklingen av den opprinnelige reindriften i undersøkelsesområdet.

I nordre Nordland forsvant den tradisjonelle, lokale reindriften gradvis i tiårene etter andre verdenskrig, mens den i andre områder – for eksempel på Helgeland i samme fylke – har tilpasset seg nye rammevilkår og driftsmåter og lever i beste velgående. En viktig problemstilling i dette arbeidet er å finne fram til årsakene til at den lokale reindriften ble avviklet i nordre Nordland. Når vi kommer til 1970, er denne utviklingen fullført, med ett unntak: Pavall-familien i Fauske, som flyttet fra Sverige inn i det som skulle bli Storskog/Sjunkfjell reinbeitedistrikt i 1880-årene, og som fortsatt er aktive reineiere. Tidsrommet fra 1970 fram mot dagens situasjon vil bli behandlet ganske summarisk i det siste avsnittet.

1.2 Geografisk avgrensning

Det geografiske området som behandles, er avgrenset av Saltenfjorden/Skjerstadfjorden i sør, Atlanterhavet/Vestfjorden i vest, Ofotfjorden/Rombaken i nord og med visse unntak (norsk rein på vinterbeite i nabolandet) grensa mot Sverige i øst.

Hvis vi tar utgangspunkt i inndelingen av Nordland i administrative reinbeitedistrikter (1898), omfatter dette reinbeitedistriktene Storskog, Sjunkfjell, Vinkfjell, Skotstind, Mørkvatn, Hamarøy, Hellemo, Frostisen og Skjomen. Av kapasitetshensyn har jeg valgt bort reinbeitedistriktene sør for Saltenfjorden (Glommen, Harodal og Balvatn) og nord for Ofotfjorden/Rombaken (Harjangen mfl.). Heller ikke reindriften i Lofoten og Vesterålen blir drøftet. Distriktene sør for Saltenfjorden inngår i reinbeitesystemene i Saltfjellet og på svensk side av grensen (Brantenberg og Kalstad, 1987). I Harjangen har det ikke vært norsk reindrift siden 1916. Etter distriktsrevisjonen av 1999 er reinbeiteområdene i Nordland fylke nord for Skjomen for øvrig underlagt reindriftsforvaltningen i Troms.

Den svenske reindriften på sommerbeite i Norge blir også omtalt, med særlig fokus på relasjonene til reindriften på norsk side. Fra midten av 1700-tallet er det fra sør mot nord samebyene Tuorpon, Sirkkas og Kaitum som flytter inn i de områdene artikkelen tar for seg (til Ofoten har til tider også reineiere fra Jukkasjärvi flyttet). På denne tiden dannet den store innsjøen Vastenjaure en naturlig grense mellom Tuorpon og Sirkkas. Sydgrensen til Tuorpon er identisk med grensen mellom Jokkmokk og Arjeplog, og utgjør også grensen mellom Lule lappmark og Pite lappmark (Beach 1980, side 75). I 1945 ble samebyen Jåkkågaska etablert som egen administrativ enhet gjennom en revisjon av grensene for Tuorpon og Sirkkas, etableringen skjedde ved at det ble annektert områder fra begge samebyene (Kvist 1989, side 15). Norske reineieres vinterflytting inn i Sverige vil også bli drøftet.

Når det gjelder særlig det 20. århundre, vil utviklingen i nordre Nordland bli komparert med utviklingen på Helgeland (Berg 2000).

I nordre Nordland manglet Lappekommisjonen av 1892 – som la fram forslag til distriktsinndeling – kunnskaper om de ulike driftsgruppenes faktiske bruk av områdene, og deres forslag tok lite hensyn til driftsmessige avgrensninger mellom reindriftsgruppene. Distriktsinndelingen var primært et resultat av hensynet til andre interesser enn reindriften sine interne behov – først og fremst jordbruksinteressene (Berg 1990). Det er en klar tendens til at grensene mellom reinbeitedistriktene «følger etablerte kommune- og fogderigrensener og rette linjer mellom for eksempel to gårder» (Kosmo 1998, side 12). Gjennom det 20. århundre ble det lagt fram flere forslag til revisjon av distriktsgrensene, og det første omfattende revisjonsforslaget ble lagt fram av lappfogd Peder Hagen i 1936. Forslaget ble ikke vedtatt, sannsynligvis fordi det også innebar inkludering av en del øyer i reinbeitedistriktene, bl.a. øyene ved Saltstraumen. I 1999 ble det omsider foretatt en omfattende revisjon, der de opprinnelige ni nevnte distriktene ble redusert til fire¹: Storskog/Sjunkfjell² (Fauske, Sørfold og Bodø), Ståjggo–Hábmer (Sørfold, Hamarøy, Steigen og Tysfjord), Frostisen (Tysfjord og Ballangen) og Skjomen (Ballangen og Narvik). Denne revisjonen vil bli omtalt i siste del av utredningen.

1.3 Rammevilkårene for reindrift 1750–2000

I hele den perioden som behandles, har reindriften i nordre Nordland vært regulert gjennom ulike lover og konvensjoner og fra 1976 også bestemmelsene i Reindriftsavtalen. Det følgende er en summarisk gjennomgang av rammevilkårene gjennom perioden. Seinere skal vi der det er nødvendig, gå mer i dybden på konsekvensene av de ulike lovene og konvensjonene.

Lappekodusillen av 1751 utgjør det første egentlige rammeverket for reindrift i Skandinavia. Den var ment å regulere reindriften på tvers av de nasjonale grensene, men fikk som vi skal få se, også konsekvenser også for den norske reindriften innenfor landets grenser. Det samme gjaldt for øvrig den såkalte Felleslappeloven av 1882, som hadde samme siktemål som Lappekodusillen når det gjaldt svensk reindrift i Norge og vice versa.

¹ Reindriftsstyret, sak 27/99.

² Har seinere fått det samiske navnet Duokta.

I 1897 fikk vi en ny intern norsk reindriftslov som gjaldt for reindriften sør for Finnmark. I 1898 ble Nordland inndelt i administrative reinbeitedistrikter. Dette var viktig også fordi den nye loven bare gjaldt innenfor reinbeitedistriktene. I 1899 ble det tilsatt en lappfogd for Nordland med oppgave å se til at reindriftsloven ble etterfulgt.

Reinbeitekonvensjonen mellom Norge og Sverige av 1919 (iverksatt fra og med 1923) fikk også konsekvenser for reindriften i Nordland. Med visse justeringer underveis ble denne konvensjonen videreført til en ny konvensjon ble vedtatt i 1972. Denne konvensjonen har nå i flere år vært under reforhandling, men uten at partene (som inkluderer representanter for den samiske reindriften i Norge og Sverige) har klart å komme til enighet.

I 1933 fikk vi den første reindriftsloven som omfattet hele Norge. Denne ble avløst av en ny lov i 1978, som ble revidert i 1996. I 1999 vedtok Reindriftsstyret i Norge en omfattende revisjon av reinbeitedistriktene i Nordland (sak 27/99).

I 1976 fikk reindriften i Norge sin egen reindriftsavtale. Reindriftsavtalen var fra først av toårig, men reforhandles etter 1992 hvert år.

Teori og metode

Reindriften i nordre Nordland har i årene siden 1750 gjennomgått enorme forandringer. Ved starten av perioden hadde man små flokker, og melking av reinen var en hovedside ved driften. Reindriften inngikk i ulike typer næringskombinasjoner. Undertegnede har tidligere argumentert for at et hovedskille i reindriften historie går mellom reindriftsformer³ der henholdsvis melkeproduksjon og kjøttproduksjon er hovedsiden ved driften. Et annet hovedskille går mellom forholdene før og etter etableringen av den korporative kanalen i reindriften, der myndighetene og reindriften sine organer i fellesskap forvalter omfattende offentlige tilskuddsordninger. Denne fasen ble fullt innført i og med Reindriftsavtalen av 1976 og den nye Reindriftsloven av 1978.

Med utgangspunkt i egne empiriske undersøkelser har jeg tidligere stilt opp to ulike reindriftsformer (produksjonsmåter) for reindriften i Norge fram til 1970-tallet (Berg 2000): 1) subsistensreindrift;⁴ 2) markedsreindrift. Under den første rein-

³ I Berg 2000 brukes her begrepet «produksjonsmåter» i forbindelse med en mer systematisk teoretisk drøfting av ulike reindriftsformer.

⁴ Subsistens: «det å subsistere, livsunderhold» (Riksmålsordboken). Subsistere defineres som å «oppholde livet» – lat. oppholde seg, holde stand.

driftsformen ble det produsert melk, kjøtt og skinn til eget forbruk; under den andre kjøtt (og til dels skinn) for markedet.

Hva med dagens reindrift? Karakteristisk for reindriften i Norge etter innføringen av hovedavtalen for reindriften (1976) og reindriftsloven av 1978 er at det ikke bare produseres for markedet, men også for tilskudd og annen offentlig støtte. Tilskuddene blir fordelt av korporative organer på sentralt og regionalt nivå. Av ovennevnte grunner (og andre som utdypes i Berg 2000) har jeg valgt å kalle de siste 25 års dominerende reindriftsform i Norge for korporativ reindrift⁵. Satt på spissen har det i de tre reindriftsformene vært produsert henholdsvis for subsistens, for markedet og for offentlige tilskudd. I praksis foregår det i dagens reindrift produksjon av alle tre kategorier, og bildet kompliseres ytterligere av at reineierne (og/eller husholdsmedlemmene) kan ha andre yrker ved siden av reindriften. Karakteristisk for utviklingen fra subsistensreindrift via markedsreindrift til korporativ reindrift er at de seinere kategoriene på alle plan inneholder elementer av de foregående. Spørsmålet om ulike reindriftsformer kan eksistere på samme tid i ulike områder blir irrelevant: Det avgjørende er hvilke(n) av de tre mulige «produksjonskategoriene» som i et gitt område i et gitt tidsrom er dominerende. Når det gjelder den dominerende reindriftsformen i Norge i vår tid, kan vi si det slik at de to andre reindriftsformene i løpet av de siste 25 årene er blitt «inkorporert» i den korporative reindriften.

Vi vet at den opprinnelige reindriften i nordre Nordland gradvis forsvant i årene etter andre verdenskrig. Vi skal sammenlikne det som skjedde, med utviklingen på Helgeland, der vi ser et helt annet bilde. Hva er årsaken til at den tradisjonelle reindriften på Helgeland tilpasset seg først markedsreindriften og deretter den korporative reindriften, mens dette ikke skjedde lenger nord i fylket? Dette er spørsmål som diskuteres til slutt i dette arbeidet.

1.4 Forskningsstatus

Reindriften i nordre Nordland har i liten grad vært gjenstand for historisk eller annen samfunnsvitenskapelig forskning. Det er forsket en del på de

svenske samebyene som grenser opp mot Nordland, og i den forbindelse er også den grenseoverflyttende reindriften til Nordland drøftet. Her kan særlig nevnes Roger Kvist: *Rennomadismens dilemma – det rennomadiske samhällets förendring i Tuorpon og Sirkas 1760–1860* og Hugh Beach: *Reindeer-Management in Transition. The Case of Tuorpon Saameby in Northern Sweden*, som tar for seg de hundre årene før 1980. Til sammen gir disse to arbeidene et godt inntrykk av utviklingen av reindriften på svensk side.

I forbindelse med unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige i 1905 var den grenseoverskridende reindriften et av de viktigste stridstemaene. I den forbindelse fikk begge landene laget utredninger der bl.a. den historiske utviklingen av reindriften i nordre Nordland ble drøftet. I Norge ble Just Qvigstad og Oscar Alb. Johnsen engasjert for å skrive en utredning (*Svenske nomadlappers flytninger til Nordlands og Tromsø amter i ældre og nyere tid*, 1912), i Sverige K.B. Wiklund (*De svenska nomadlapparnas flyttningar til Norge i äldre och nyare tid*, 1908). Disse utredningene må til dels leses som forsvarsskrifter for nasjonalstatenes respektive posisjoner i forhold til forhandlingene om den grenseoverskridende reindriften som munnet ut i reinbeitekonvensjonen av 1919. Men utredningene inneholder også interessante opplysninger og gode refleksjoner, som vil bli drøftet senere.

Når det gjelder reindriften i det 20. århundre, er det de siste tiårene laget diverse utredninger fra reindriftsforvaltningen i forbindelse med ny distriktsinndeling og konvensjonsforhandlinger med Sverige. Jeg vil særlig nevne utredningen i forbindelse med ny distriktsinndeling i Nordland (Kosmo 1998). Her finnes det meget nyttige opplysninger om faktisk bruk av de ulike beiteområdene.

For øvrig har undertegnede så vel i min hovedoppgave (Berg 1990) som i min doktoravhandling (Berg 2000) drøftet den historiske utviklingen av reindriften i Nordland, men da med fokus på Helgeland. En del empiri og konklusjoner fra disse arbeidene er imidlertid relevante også for nordre Nordland, og jeg vil dessuten til en viss grad sammenlikne utviklingen i nordre Nordland og utviklingen på Helgeland i dette arbeidet.

Johan Albert Kalstad har publisert en kort artikkel om reindriften i lulesamisk område (Kalstad 1982). Reindriften er dessuten omtalt perifert i en rekke bygdebøker og andre lokalhistoriske arbeider fra området. Her vil jeg særlig nevne Alf Ragnar Nielsens felleshistorie for Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord (utgitt i 1990 og 1994), samt

⁵ Korporativisme: «Ikkje berre ei form for interesserepresentasjon, men ein slags organisert eller regulert kapitalisme. Privat eigedomsrett gjaldt, men ikkje markedsliberalisme. Næringsverksemd var regulert gjennom eit forhandlings-system med næringsliv, organisasjonar og styresmaktene som partar, i offentlig regi.» (Gjerdåker 1996)

Björg Evjens to separatbind for Tysfjord (1997 og 2000) og hennes bygdebok for Fauske (2004).

1.5 Kilder

På grunn av grensetrekningen mellom Norge og Sverige i 1751 er kildesituasjonen omkring reindriften i nordre Nordland rundt midten av 1700-tallet spesielt god. Særlig er den norske major Peter Schnitlers såkalte grenseeksaminasjonsprotokoller og ulike skriv til offentlige instanser (se avsnittene 2.1 og 2.2) gode kilder fra denne perioden, men det finnes også andre, blant annet undersøkelser utført fra svensk side. De neste gode og lett tilgjengelige kildene er grunnlagsmaterialet for de såkalte lappekommisjonene fra 1840-tallet og utover. I særdeleshet er innstillingen og bakgrunns materialet fra Lappekommisjonen av 1892 for Nordlands amt utmerkede kilder. Når vi kommer til det 20. århundre, øker kildematerialet voldsomt, og her er utfordringen å finne fram til de beste kildene av alt som er tilgjengelig. Nordlands amt fikk en egen lappfogd i 1899, og hans årsmeldinger om reindriften i fylket – samt om den svenske reinbeitingen på norsk side av grensen – er gode kilder. I arkivet til Reindriftsforvaltningen i Nordland (som går tilbake til 1899) finnes et stort materiale om vårt undersøkelsesområde. I Riksarkivet i Oslo finnes også et rikt materiale med relevans for undersøkelsene. Når det gjelder det

20. århundre (og de siste tiårene av det 19. århundre), har undertegnede hatt stor nytte av begge disse arkivene. En god kilde om reindriften i Tysfjord i første halvdel av 1900-tallet er Ørnulv Vorens dagbok fra Hellemo (1951), der han gjengir samtaler med navngitte reineiere om utviklingen av reindriften i området. Jeg vil også nevne et omfattende intervju om samenes situasjon i Tysfjord i det 20. århundre som undertegnede og Björg Evjen foretok med Mikal Urheim i Musken i 1999 (gjengitt i sin helhet i Berg 2000).

Dårligst kildedekning er det for andre halvdel av 1700-tallet og de første tiårene av 1800-tallet. Her har jeg støttet meg til Wiklund 1908 og Qvigstad & Johnsen 1912, som refererer til et stort antall skriv og rapporter om reindriften i området fra denne perioden. Svenske arkivale kilder som kan dokumentere overflyttingen til Norge, finnes, men har mindre relevans for artikkelen, som først og fremst fokuserer på reindriften på norsk side av grensen. Som vi skal se, har det aldri vært opprettet egne reinbeitedistrikter for svensk reindrift i vårt undersøkelsesområde, i motsetning til hva som har vært tilfelle både lenger sør og lenger nord. Svenske reineiere har derimot hatt adgang til å bruke såkalte grensebeiteområder i nordre Nordland, uten å melde innflytting til Norge. Gjennomgang av norske skatteregnskaper og liknende arkivale kilder fra perioden 1750–1850 har undertegnede ikke maktet å gjennomføre innenfor rammen av prosjektet.

Kapittel 2

Reindriften på 1700-tallet

2.1 Bakgrunnen for Lappekodisillen

Etter den store nordiske krig (1709–21) ble det bestemt at de langvarige grensestridighetene mellom Danmark-Norge og Sverige-Finland i nordområdene skulle løses en gang for alle. Det ble oppnevnt grensekommisærer, som skulle foreta befaringer og regulere grensen i samsvar med gamle fredstraktater og grensebrev. Så lenge de samiske veidesamfunnene var intakte, var også grensene for de tradisjonelle siidaene forholdsvis klare. Det dansk-norske standpunktet var at de siida-områdene mellom Nord-Trøndelag og Kautokeino som lå vest av «landryggen» (Kjølen), tilhørte Norge, mens de på østsiden tilhørte Sverige.

Framveksten av den nomadiske reindriften hadde ført til at de gamle siida-grensene var blitt utvisket. Flyttingene med rein var blitt forlenget i begge retninger, på tvers av de gamle siida-grensene. Ifølge Hugh Beach ble denne utviklingen fullført i løpet av 1700-tallet (1980, side 71):

During the 17th century, incorporation of the mountain grazing lands led to the development of a new administrative and social grouping of herders. The old, winter sita organization of more or less rounded, cellular shape without defined direction was superseded by the vuoma organization, with boundaries following the new migration routes in the northwest – southeast direction. (...) The vuoma group's territory became a rather long and narrow strip, readily observable today in the shape of so many mountain-Saami Villages.

Mange samer var nå på flyttefot i grensetraktene. I enkelte områder var det fra gammelt av sterkt omdiskutert hvor grensen mellom rikene egentlig gikk i de samiske bruksområdene. Disse områdene ble regnet som *fellesdistrikter*, som fordi grensene ikke var fastsatt, ble beskattet av to eller tre nasjonalstater.

Ved Knærødfreden i 1613 fikk imidlertid Danmark-Norge enejurisdiksjon over kystområdene fra Tysfjord til Varanger. Etter dette sto bare Indre Finnmark igjen som norsk-svensk fellesområde.

Grensen mellom Danmark-Norge og Sverige-Finland ble endelig opptrukket ved grensetraktaten av 1751. Grensekommisærenes undersøkelser hadde gitt innsikt i reindriftssamenes levemåte og nødvendigheten av å flytte med reinflokkene mellom vinterbeitene og sommerbeitene i høgfjells- og kyststrøkene i vest. På grunnlag av disse undersøkelsene ble det utarbeidet et tillegg til grensetraktaten. Dette ble kalt «Lappekodisillen» (kodisill = tillegg), og inneholdt bestemmelser om reindriftssamenes rett til flyttinger over den traktatfestede grensen, og om samiske rettigheter for øvrig i det annet rike.

2.2 Reindriften i nordre Nordland omkring 1750

I forbindelse med grenseopptrekningen mellom Norge og Sverige i nord fikk den norske major Peter Schnitler i oppdrag å reise rundt i grensetraktene og holde rettsforklaringer med særlig fokus på svenske samers bruk av beiteområder i grensetraktene. Rettsforklaringene er samlet i Schnitlers såkalte «grenseeksaminasjonsprotokoller» fra årene 1742–1745, som er samlet og utgitt i tre bind.¹

I vår sammenheng er det fire rettsmøter som er av interesse. For det første rettsmøtet 25. juni 1743 på gården Hellan «ved Sør-Foldens Botten i Rørstads Sogn Bodøe Præstegield Saltens Fogderie». For det andre rettsmøtet 9. juli 1743 på gården Hillingen ovenfor bunnen av Rotangenfjord «i Hammerøe Sogn Steegens Præstegield Saltens Fogderie». For det tredje rettsmøtet 19. juli 1743 på gården «Kiøbsnæs i Tysfjorden i Saltens Fogderie i Lødingens Præstegield». Og for det fjerde rettsmøtet på gården Virak «i Ofotens Fiord, nær dens Botten».

I fortsettelsen skal vi gjengi og drøfte vitneutsegn av relevans for dette arbeidet, og plassere reindriften som omtales, inn i de seinere oppret-

¹ Rettsforklaringene fra nordre Nordland finnes i bind II av de trykte protokollene, som er redigert av J. Qvigstad og K.B. Wiklund (Grøndahl & Sønns Boktrykkeri, Oslo 1929).

tede administrative reinbeitedistriktene (avsnitt 1.2). Samtidig skal vi flette inn kommentarer fra Wiklund (1908) og Qvigstad & Johnsen (1912). Deres kommentarer går særlig på den svenske sommerbeitingen på norsk side av grensen, men i noen tilfeller også på den norske reindriften. Wiklunds syn på den svenske reindriften framgår av følgende sitat (side 231): «De svenska lappernas renbete i Norge har således under de senaste 250 åren icke utsträckts, vare sig vad betesområde eller betestid – åtminstone betestidens början – angår.» Han mener reinens vandring fra øst mot vest om våren og tilbake om høsten er instinktiv, og at reinen har foretatt disse vandringene også før tamreindriften ble etablert. En av hans teorier går på at reinen trekker ned mot sjøen for å drikke sjøvann om våren, og at det er nærmest umulig å hindre den i det. Qvigstad & Johnsen avviser at reinen alltid har oppført seg slik. Som vi skal se, hevder de at det i første halvdel av 1800-tallet utviklet seg et flyttemønster der de svenske reieneierne kom ned med sin rein helt ned til fjordbunnene både i Folda, Tysfjord og Ofoten. Slik hadde det ikke vært før, og denne praksisen ble avvirket i andre halvdel av 1800-tallet.

Områdene innenfor Bodøhalvøya og Folden.

På rettsmøtet «ved Sør-Foldens Botten» ble det opplyst at de svenske reieneierne kom over «Jisfolden/Jiskiølen» og oppholdt seg i nærheten av bygda i tre-fire uker om våren, deretter flyttet de tilbake til Virdnejavrre («Verri-Vatten») på svensk side. Det ble fortalt at det er to samefamilier som kommer over riksgrensen etter dette flyttemønsteret. «Sedvanligvis laa østlapperne med sine renhjorder paa fjeldene tæt østenfor den nuværende grænselinje. Dette hindret imidlertid ikke, at de undertiden kom ned til fjordbundene for handelens skyld, mens de lot sine renhjorder bevogte oppe i de nævnte fjelde» (Qvigstad & Johnsen side 171). Østlappen Lars Andersen Koch fortalte på lappinget på Nedergård i Torfjorden og Foldens fjerding den 8. oktober 1746 at han og hans tre sønner bodde på Titter-Kioch på vestre side av Kjøløen, og «hadde til sammen 30 melkende ren». Qvigstad & Johnsen argumenterer med at disse to i virkeligheten holdt til øst for den seinere fastsatte grensa mot Sverige, som fra norsk side på denne tiden ble regnet for å gå lengere øst (side 173): «De har rimeligvis holdt sine rener om sommeren paa fjeldene indenfor den nuværende svenske grænse, mens de selv for at kjøpe og sælge er draget ned til bulapperne og de norske bønder i fjordene.»

Bodøhalvøya.

Ingen opplysninger om reindriften på Bodøhalvøya framkommer i Schnitlers eksaminasjonsprotokoller.

Steigen og Hamarøy.

På rettsmøtet på gården Hillingen ved bunnen av «Rotangen» (Sagfjorden) ble det blant annet gjort rede for de svenske østlappene

«som om Vaaren komme over Landzkiølen, og sidde her i Norge Sommeren over med deres Reen, ved den Elv, Luli-edne, hen imod Tysfjordens Botten, og fare om Høsten over Fieldene tilbage ned til Lula-Lapmark» (side 167).

Bygdelappen Aane Jonsen fortalte følgende om hvorfor de svenske østlappene var avhengige av å flytte til Norge om sommeren (side 171–172):

«Om de Svenske Lapper skulle blive formeente, at søge om Sommeren de kalde Norske Fielde, vidste de ikke at begaae sig med deres Dyr for besagde U-tøyg, men disse ville, og følgelig Lappene med dennem undergaae. Thi Paa den Kongelig Svenske Side, Østen for Kiølen, er ikke saadanne Fielde, som her i Norge; de ere kun som lave Berg-Houger, nogle med Græss og Maasse paa, nogle blotte og bare, men ikke gerne med Snee paa, eller saa kalde, at U-tøyg skyer dem.»

Når det gjelder Sagfjorden, skriver Qvigstad & Johnsen at man av Wiklund kan forledes til den oppfatning at de svenske østlappene kom med sin rein ned til bunnen av Sagfjorden («Rotangen») om sommeren, men dette er akkurat det motsatte av hva som virkelig står i Schnitlers protokoll. Aane Jonsen forklarte seg slik:

«I Foldens fjelde de svenske østlapper, som om vaaren komme over, og sidde omkring Verri-vatn (Virijaure) og Vasteinvatten (Vastenjaure) og fare om høsten til Sverrigs Lula-lapmark tilbage igjen. I disse Rotangens fielde skeer det ligesaa, at de svenske øst-lapper om sommeren sidde med dere reen ved Sollojaure og Noomejaure paa begge sider af Luliedne, og paa Vaisa-field.»

Qvigstad & Johnsen påpeker at alle de nevnte lokalitetene ligger på nåværende svensk side av grensen (side 181):

«Grænsen antokes nemlig paa den tid da Schnitler optok sin protokol, at gaa betydelig længere mot øst, end den nu gaar.»

Når det gjaldt de norske bygde- eller fjelllappene, fortelles det at noen av disse holdt til

«paa Marke-Pladser i de Norske Bønders Fielde med deres Forlov, nære sig (...) ligesom andre Norske Husmænd under Bønder-Gaarder». Andre var reineiere:

«Disse ere nu de, som fra Sverrig overkomme udarmede, vende og ikke om Høsten til Sverrig tilbage, thi de have ikke saa mange Reen-Dyr, at de deraf alleene kan leve i Sverrigs Lapmark, og betale den sædvanlige Skatt til Sverrigs Crone, hvorfor de blive her i Norge hvor de ere frie for Skatt, og strippe omkring i Landet fra et Field til andet, og fra Fieldene til Fiordene for at fiske, hvor dennem lyster, tiltagende sig all Frihed i Skougene med Hugster, og Skytterie, Bonden til Skade, i Fiordene fiske uden Lov.»

Tysfjord.

På rettsmøtet på gården Kjøpsnes i Tysfjord ble blant annet østlappen Peder Pedersen avhørt. Han fortalte at hans familie holdt til i fjellet sammen med to andre siidaer («madlauger») i Hellemobotten. Han hadde selv ca. 15 melkerein, det samme hadde en av de andre siidaene, mens den tredje hadde noen flere. Om hvor han holdt til på norsk side og hva siidaen levde av, forteller han følgende (side 184):

«Deres Field-Leje begynder fra Fiord-Botten af de nærmeste Fielde paa et Rom af 1. Miil-vejs, hvorpaa de holde deres Dyr, og i Fiorden benytte de sig af, at Fiske, saaledes nærende sig af deres Reen, og Fiskerie.»

Når det gjelder den svenske reindriften på norsk side i Tysfjord, har Qvigstad & Johnsen tilsvarende refleksjoner som de hadde for områdene lenger sør, og de viser til at vitneutsagnene bekrefter dette (Qvigstad & Johnsen, side 198). Når Wiklund «trods disse indbyrdes overensstemmende vidnesbyrd» kan konkludere med at så vel Jokkmokksamene som Gällivaresamene beveget seg vest for nåværende grenselinje og «enda ned til hafstranden», så beror dette delvis på at han ikke tar hensyn til daværende norske oppfatninger av hvor grensa gikk, og delvis på den betydning han tillegger noen ytringer av de svenske ombud ved grenseforhandlingene under Nordlandsmøtet i 1748. Qvigstad & Johnsen hevder at disse kan betegnes

«verken saa lokalkyndige eller saa upartiske at deres vidnesbyrd kan tillægges vekt overfor de oplysninger, som overfor er refereret».

Ballangen.

Hans Schanche forteller i *Epitome Historiæ Missionis Lapponicæ* at sjøsamene ved Qvankjosen på Mollen (i Øgsfjorden i Lødingen) levde av

«fiskeri og renavl» (Qvigstad & Johnsen, side 203). Om samene i Evenes sogn fortalte han at de om vinteren pleide å leie en eller annen lapp «at fare med deres rein og familie til den svenske side der at underholdes, mens de selv nære sig i Ofoten baade til lands og vands». Dette var altså norske, fastboende samer.

På rettsmøtet på gården Virak i Ofoten fortalte østlappen Ole Olsen, som var født og oppvokst i Norge «af Finne-Forældre, Norske Skatte-Lapper» (side 205), at han nå aktet å bosette seg i Norge, og hadde fått tillatelse av en norsk bonde til å bo «i Balangens Gaardz Field-Mark ved Balangens Indfjord af Ofodens Fiord».

Skjomen.

Ingen opplysninger om reindriften i Skjomen framkommer i Schnitlers eksaminasjonsprotokoller. Qvigstad & Johnsen viser til «et mandtal over Østlapper, som søger need i sydre Siomman av 25 juli 1748, opføres i alt 24 lapper med tils. 900 ren» (side 214). Hver familie har altså gjennomsnittlig under 40 rein.

Qvigstad & Johnsen konkluderer slik når det gjelder den svenske reindriften i nordre Nordland på 1700-tallet (side 226–27):

I Foldens og Sagfjordens beiteområder kom i første halvdel av 18. aarh. svenske lapper ikke med sine renhjorder paa norsk grund, uten forsaavidt en og anden erhvervet særskilt tilladelse hertil. Efter grænselinjens opgaelse kom svenske lapper overhodet ikke over grensen med sine rener. Inden Tysfjordens beiteområde beitet svenske ren av og til i anden halvdel av 18. aarh. og rimeligvis ogsaa tidligere, men utelukkende oppe i grænsefjeldene.

Inden Ofotens beiteomraade beitedes mere regelmæssig, men ogsaa her kun oppe i grænsefjeldene, som det synes indtil 3 km. Vest for den nuværende riksgrænse. Naar svenske lapper i Tysfjorden og Ofoten kom ned til fjordbundene, var det for at drive handel.

Wiklund konkluderer slik (1908, side 126):

En jämförelse mellan de uppgifter, som våra kallor från 1800-talet och 1900-talets första år lemna rörande de svenska lapparnas överflyttning till Nordlands amt, och det vi veta om samma flyttning från äldre perioder visar oss, att lapparnas sommarbetesområde inom amtet numera på några punkter är icke obetydlig trängre enn förr. Framför allt har det inskränkts genom den stigande uppodlingen, som i form av åker och äng tagit ifrån lapparna en del sträckor, där de förut kunnat ostört

vistas med sina renar, men det har också minskats på så sätt, att lapparna numera icke på alla punkter gå så långt mot väster som förr, oaktag där ännu finnas vida landsträckor, som icke kommit under odling. På somliga håll har antalet invandrande lappar betydligt minskats, oaktag deras betesområde är ungefär detsamma som förr.

Som vi har sett er Wiklund og Qvigstad & Johnsen enige om forholdene fra tidlig 1800-tall og utover, men dypt uenige om utstrekningen av den svenske reinbeitingen i nordre Nordland på 1700-tallet og tidligere. Det er ingen tvil om at Qvigstad & Johnsen argumenterer best for sitt synspunkt, som også er klart mest i overensstemmelse med vitneutsagnene som er gjengitt i Schnitler – og som både Wiklund og Qvigstad & Johnsen i stor grad bruker som utgangspunkt for sin argumentasjon.

2.3 Den dominerende reindriftsformen på 1700-tallet

Hva karakteriserte reindriften i nordre Nordland på 1700-tallet? Med henvisning til de tre ulike rein-

driftsformene som ble presentert i avsnitt 1.4, kan det ikke være tvil om at det var en form for subsistensreindrift det handlet om. Karakteristisk for subsistensreindriften er at man produserer for subsistens, dvs. eget livsunderhold. De enkelte rein-eierne har ganske få rein, og hovedsiden ved driften er melking av reinen i sommerhalvåret. Vi hørte i foregående avsnitt at en rekke ulike østlappefamilier hadde mellom 15 og 40 rein, ofte spesifisert som melkerein.

De fastboende samenes reindrift inngikk i en kombinasjonsdrift med jordbruk, fiske og andre næringsaktiviteter. I melkesesongen hadde hvert enkelt hushold ansvar for melking, merking og andre nødvendige sommeraktiviteter. Utenfor melkesesongen fikk en eller flere medlemmer av siidaen (bygdelaget) et hovedansvar for gjeting av reinen, mens andre hadde hovedfokus på andre aktiviteter. Et alternativ til dette – som trolig ble mer vanlig utover 1800-tallet – var at reinen ble sendt på vinterbeite til Sverige med svenske rein-eiere.

Kapittel 3

Reindriften på 1800-tallet

3.1 Konsekvensene av Lappekodusillen

Bakgrunnen for Lappekodusillen var et ønske fra så vel svenske som dansknorske myndigheter om å få klargjort hvilke rettigheter de respektive lands samer hadde i nabolandet, først og fremst med hensyn til reindrift. Lappekodusillen slo eksplisitt fast norske samers rettigheter i Sverige og omvendt – ikke bare til reindrift, men også til jakt, fiske og skogavvirkning i forbindelse med reindriften.

Blant annet som følge av Lappekodusillens bestemmelser fikk man etter hvert en sterk økning av den svensksamiske sommerbeitingen på norsk side av grensen. I og med Lappekodusillen var overflyttingen blitt legalisert, og blant annet i våre undersøkelsesområder begynte man nå å flytte lengre mot vest, i mange tilfeller helt ned til fjordbunene. Dette – kombinert med nyrydningen av gårdsbruk, som fra 1790-årene fant sted særlig i Bardu/Målselv-området i Troms og i grensetraktene i søndre Nordland – førte etter hvert til økende arealkonflikter mellom bønder og reinere.

På grunn av disse konfliktene ble det i 1843 nedsatt en felles norsksvensk lappekommisjon, som skulle undersøke forholdene og komme med forslag til løsninger. Både på norsk og svensk side ble det gjennomført en rekke vitneavhør og andre undersøkelser, som vil bli vist til i det følgende avsnittet.

3.2 Grenseoverskridende reindrift på 1800-tallet

Som tidligere nevnt var det fra Jokkmokk sogn reinere fra Tuorpon og Sirkas som flyttet inn i våre undersøkelsesområder, og fra Gällivare reinere fra Kaitum. Fra Gällivare sogn var det samer fra samebyene Norr- og Søder-Kaitum som flyttet til nordre Nordland. Skillet mellom Norr- og Søder-Kaitum var Kaitum elv. Norrkaitum flyttet til Ofoten, mens Søderkaitum flyttet til «Lødingens fjorder».

Ved et folkemøte («lappealmue») i Jokkmokk 24. februar 1844 ble følgende bokført om flyttemønstrene derfra til Norge (Qvigstad & Johnsen, side 471): «Jockmocks-lapparnas tilhåll eller vistelsesort i Norrige under sommarmånadarna, är egentligen hafsbandet og fjordarnas strander, under stundom uppehålla de sig nogon tid å fjellgrupperne mellan hafsfjordarna. (...) Jockmocks lapparna från Tuorpons lappby flytta til Syd- og Norr-folden; Sirkas lapparna som hafva sina renbetesland på södra sidan af Stora Luleå Träsk flytta vanligvis til Tysssfjorden.»

Qvigstad & Johnsen erkjenner at dette viser at samene fra Tuorpon og Sirkas nå var begynt å føre sine reinflokker helt ned til «Foldens og Tysfjordens fjordbunde», og oppsummerer: «Dette var imidlertid særlig for Foldens vedkommende en forholdsvis ny skikk, ti som ovenfor paavist, fant den ikke sted i det 18. aarh.»

Det var fortsatt ikke uvanlig med norsk vinterbeiting av rein i Sverige. Det kan synes som om det nå var blitt mer vanlig at norske reingjetere selv passet reinflokkene i Sverige, men fortsatt var det vanligst at flokkene ble passet av svenske reinere. På det ovennevnte folkemøtet ble følgende bokført angående dette (Qvigstad & Johnsen, side 473):

Norriska lapparna pläga med sina renhjordar besöka Jockmocks Lappmark reguliert hvarje höst i october og början af november månader, då nogra få lappska hushåll åtfölja hjordarna hit från Norrige, samt vårda dem öfver vintern, enomhting av betesland af våra lappar och nybyggare; men de fleste norrska lappar flytta icke hit personligen, utan öfverlämna sina renar til vissa lappmän härstedes, hvilka mot ett vist arvode vårda dem öfver vintern, då de norrska ägarne sjelfve vid fjellfoten i slutet af maj afhämta renarne och med dom öfverflytta til Norrige.

Den 17. august 1844 uttalte lensmann C.A. Lunde i Lødingen i en erklæring til den daværende lappekommisjonen at (Qvigstad & Johnsen, side 475)

«svenske lapper besøge den del af thinglauget, kaldet Thysfjorden, særlig i maanederne juli og august med deres rensdyr». Han tilføyer at «rensdirene, naar de drives til søkanten, beskadiger de engstrækninger, som de drives over».

I skriv av 9. mai 1844 til de norske medlemmene av Lappekommissjonen av 1843 skriver amt-mannen i Nordland bl.a. følgende (Wiklund, side 116):

«hvad den øvrige Deel af Amtsdistriktet betræffer, da hemsøges det i større og mindre Grad af Svenske lapper, fornemmeligen i Hammerøe og Foldens Præstegjelder (...). Slutteligen lades ei ubemærket, at det i Aaret 1834 eller 1835 indkom til Amtet Klage fra flere Gaardbrugere i Hammerøe Prestegjeld over Forulempen ved svenske Lapper.»

Gårdbrukerene påberopte seg skader på eng og beitemarker. Amtmannen avslutter med at det ikke er kommet slike klager seinere fra Hamarøy, dermed «antages Forholdene der at være heldigen forandret».

Qvigstad & Johnsen konkluderer (side 476):

«Den skikk, at lapperne drev rensdyrene over de beboede strækninger og helt ned til sjøen, maa være en ny vane lapperne har lagt sig til, da det i det 18. aarh. og tidligere altid betones, at lapperne holdt sine renhjorder oppe i grænsefjeldene, ifølge Schnitlers oplysninger, 1 mil øst for Hellemofjordbotn.»

I 1866 innberettet «Kungens befallningshafvande i Norrbottens län» følgende til den svenske kongen vedrørende Jokkmokksamenes flytninger til Norge (Qvigstad & Johnsen, side 477):

«Närvarande lappar uppeholla sig for det mästa på svenska sidan och öfvergå någon gång riksgränsen, hvarvid de en kort tid uppeholla sig på fjällen utan att tåga ned till hafskusten. Deremot finnes det i Norge flere renägande lappar som stundom tåga öfver till Sverige med sina renhjordar.»

Qvigstad & Johnsen oppsummerte utviklingen slik (side 482):

«Som det vil fremgaa av de her gjengivne beretninger, var det i 1860-70- og 80-aarene kun en liten del av fjeldlapperne i Jokkmokk sogn, hvis rener kom over den norske grænse, og kun lapper fra Sirkas og Tuorpen lappebyer. Av samtlige de nævnte beretninger fremgaar, at de lapper som flyttet til Norge, kun opholdt sig her en meget kort tid ('några dager', 'en vecka eller så', 'en å två veckor') og herunder beitet sine rener paa fjeldene paa begge sider av grenselinjen, uten at komme ned til sjøen.»

Og de tilføyde (side 483):

«Paa grund av alle de anførte beretningers samstemmige vidnesbyrd, maa det antages, at den uskikk som hadde indsnegget sig i første halvdel av 19. aarh., nemlig at svenske lapper i Tysfjorden drev sine ren over beboede strækninger helt ned til fjordbunden, snart igjen er ophørt, og at forholdene m.h.t. Jokkmokk-lapperens renbeiting i Norge, paany har nærmet sig til at bli, som de var i ældre tid.»

Når det gjelder de norske samenes reindrift i Ofoten, fortalte G.P. Blom følgende fra sin reise i Nordland i 1837 (Qvigstad & Johnsen, side 511):

«De bosatte lapper i og om Ofoten-fjord have den hele sommer dere reen i hjemfjeldene, men drive den i august maaned op til nomaderne, og lade dem bevogte av disse vinteren over i Juckasjärvi lapmark.»

Lensmann Giedebos i Ofoten uttalte i en erklæring datert 17. mai 1844 at et mindre antall norske samer på den tiden hvert år i oktober måned pleide å føre sin rein over til de svenske samene, som vokter dem om vinteren mot betaling. Vanligvis ble de hentet tilbake i juni måned (Qvigstad & Johnsen, side 512). Amtmannen i Nordland opplyste i det tidligere brev av 9. mai 1844 at

«der gives ingen norske lapper, som alene nære sig av rene, men vistnok flere, dere eie saadanne ved siden af at drive gaardsbrug og qvægavl, de, som eie rene, føde dem her om sommeren, og paa høstsiden drive de dem paa fjeldene henad svensk grændse, hvor, efter forud truffen overenskomst svenske lapper indfinde sig for at modtage, vogte og paapasse dem vinteren over i Sverige, hvorpaa de i mai maaned igjen bringes tilbake og afhentes ved eierne, der da erlægge den betingede afgift, leie til vogterne».

3.3 Felleslappeloven av 1883

Konfliktene mellom reindrift og jordbruk i Troms ble kraftig forsterket da grensen mellom Norge og Finland ble sperret for overflytting av rein i 1852. Flere Kautokeinosamer søkte nå nytt sommerbeite i Troms, og reintallet her økte betydelig. I 1888 ble denne tendensen forsterket ved at også grensen mellom Sverige og Finland ble stengt for reindrift (Berg 1994). Etter Lappekodisillen lå som nevnt ovenfor de beitene som norske reineiere fikk rett til å bruke, i all hovedsak i det nåværende Finland. Da disse beiterettighetene falt bort, var Lappekodisillen etter norske statsmaktens syn blitt langt

gunstigere for Sverige enn for Norge. Dette (samt de konfliktfylte forholdene i Troms) gjorde at det ble tatt opp forhandlinger med Sverige med sikte på å få fastslått rettsforholdene mellom reindriftssamer og fastboende, spesielt med henblikk på erstatningsbestemmelser. De langvarige undersøkelsene og forhandlingene munnet ut i den såkalte «Felleslappeloven av 1883»¹ – en felles norsk-svensk lovgivning om reindriftens rettigheter og plikter i så vel eget land som i nabolandet.

Bakgrunnen for Felleslappeloven var vedvarende norske krav om et mer detaljert og restriktivt regelverk til fordel den fastboende jordbruksbefolkningen. Særlig i Troms var reindriftssamene og jordbrukerne kommet i konflikt med hverandre.

Felleslappeloven kan sies å være grunnet på tre hovedprinsipper, som er videreført i seinere norsk og svensk reindriftslovgivning, og derfor blir kort omtalt i det følgende: distriktsinndeling, anmeldelsesplikt og felles ansvar.

Distriktsinndeling innebar at myndighetene bestemte hvilke områder som skulle deles inn i reinbeitedistrikter – og fastsatte grensene for de enkelte distriktene. Felleslappeloven skulle kun gjelde innenfor de administrative reinbeitedistriktene. I Troms ble distriktsinndeling foretatt samme år loven kom (1883), slik at den straks ble gjort gjeldende der. Distriktsinndelingen i Nord- og Sør-Trøndelag (samt Hedmark) ble foretatt i 1894, og i Nordland som tidligere nevnt først i 1898.

Anmeldelsesplikten innebar at enhver reineier som flyttet inn i et nytt distrikt (f.eks. i forbindelse med sesongflyttinger), måtte gi opplysninger til lensmannen om «sit eget og medfølgende Husfolks Navne, det Distrikt, inden hvilket han agter at tage Ophold, saavel som Antallet af de Ren, han vil føre med sig, og hvem der eier disse». Hvert reinbeitedistrikt måtte velge formann og nestformann, som skulle fungere som kontaktpersoner i forhold til myndighetene i forbindelse med klagesaker og annet.

Felles ansvar innebar at alle reineiere innen et reinbeitedistrikt var kollektivt ansvarlig for all skade forårsaket av rein innenfor distriktet – dersom det ikke kunne bevises at en spesiell reineier var den «skyldige». Ellers måtte hver enkelt reineier bevise at hans rein ikke kunne ha forårsaket skaden, for å slippe å være med på å betale skaden.

Felleslappeloven innførte detaljerte bestemmelser om en rekke forhold i forbindelse med rein-

drift, men den fastslo også reindriftssamenes tradisjonelle rettigheter – stort sett i tråd med Lappekodisillens bestemmelser. Formålet med loven var helt klart å tilfredsstille jordbruksbefolkningens krav om en effektiv erstatningsordning for reinskade. Men det sies ikke at samenes bruksområder *skal* deles inn i distrikter. Dette ble tolket slik at reineierne kunne fortsette sin reindrift også utenfor de distriktene som måtte bli opprettet.

Jeg vil understreke at «Felleslappeloven» av 1883, og alle seinere norske reindriftslover, kun gjaldt *innenfor reinbeitedistriktene*. Inntil Nordlands Amt ble inndelt i reinbeitedistrikter i 1898, var det ved siden av alminnelig norsk lov alene Lappekodisillen som regulerte reindriften i nordre Nordland. Felleslappeloven gjaldt etter 1883 for svenske samer på sommerbeite i grensetraktene, men ikke internt blant de norske reineierne i regionen.

3.4 Lappekommisjonen av 1892 for Nordland

Konflikter mellom reindriften og jordbruket på Helgeland de siste tiårene av 1800-tallet – særlig i Hattfjelldal og på kysten av Sør-Helgeland – førte til at det i 1892 ble nedsatt en såkalt lappekommisjon for Nordlands amt.

Lappekommisjonen avleverte sin innstilling i 1894. Innstillingen inneholdt ved siden av et konkret forslag til inndeling av Nordlands amt i reinbeitedistrikter også et forslag til ny reindriftslov. Med utgangspunkt i kommisjonens forslag vedtok Stortinget i 1897

«Lov indeholdende Tillægsbestemmelser angaaende Lapperne og Rensdyrdriften inden de søndenfor Finmarkens Amt liggende Landsdele». Loven er i ettertid blitt omtalt som «Tilleggslappeloven».

Inndelingen av Nordland i administrative reinbeitedistrikter ble iverksatt 1. november 1898. Fra og med denne datoen trådte også den nye reindriftsloven i praksis i kraft i Nordlands amt. Reindriftslovene i Norge gjelder som tidligere nevnt kun innenfor de administrative reinbeitedistriktene. I innstillingen fra Lappekommisjonen for Nordland ble det også foreslått at det i hvert amt etter svensk mønster skulle tilsettes en lappefogd, som skulle se til at de nye administrative tiltakene ble etterlevd. I Nordlands amt ble det tilsatt lappefogd i 1899.

¹ En utfyllende drøfting av bakgrunnen for Felleslappeloven finnes i Berg 1990.

Tabell 3.1

Reinbeitedistrikter	Sommerbeiting	Vinterbeiting
<i>Navn</i>	<i>Antall rein</i>	<i>Antall rein</i>
Storskog	500	500
Sjunkfjell	350	350
Vinkfjell	300	300
Skotstind	300	300
Mørkvatn	600	0
Hamarøy	0	1600 ¹
Hellemo	1000	0
Frostisen	500	500
Skjomen	0	0

¹Ca. 1000 av denne reinen tilhørte «fastboende Tysfjordlapper». Samlet oppgitt og/eller anslått reintall i disse reinbeitedistriktene: 3550.

3.5 Reindriften i nordre Nordland omkring 1890

Lappekommisjonen av 1892 fikk sommeren 1893 utarbeidet en nøyaktig oversikt over alle reindriftsamer («nomadiserende Lapper») i Nordland – samt de områdene hvor den enkelte beitet sin rein til ulike tider av året. I hver reindriftsgruppe (siida) ble det for hver enkelt reieneier registrert bosted, alder, fødested, antall egne rein samt rein tilhørende andre (sytingsrein).² Disse opplysningene ble innhentet blant annet gjennom utsendte spørreskjemaer til lensmenn og herredsstyret i fylket. Når det gjelder Tysfjord, skal vi også gjengi opplysninger om reindriften om denne tiden fra Ørnulv Vorrens hovedinformant Anders Nilsen, som var født i 1876 (Vorren 1951).

I dette avsnittet skal vi med utgangspunkt i lappekommisjonens undersøkelser gi en beskrivelse av den reindriften som faktisk fant sted i nordre Nordland tidlig på 1890-tallet. Vi må ta høyde for at både opplysningene om sesongflyttinger og opplysningene om antall reieneiere i hvert distrikt kan være lite pålitelige. Men det var uansett med basis i disse opplysningene at kommisjonen seinere (1894) la fram forslag til inndeling i administrative reinbeitedistrikter, forslag til veksling mellom

ulike sesongbeiter – samt forslag til maksimalt reintall i de enkelte distriktene.

Lappekommisjonens omtrentlige oversikt over antall norskeide rein i nordre Nordland på tidlig 1890-tall, fordelt på de nye administrative reinbeitedistriktene, kan settes opp i tabellform slik:

Områdene innenfor Bodøhalvøya.

Kommisjonen uttalte i sin innstilling at disse områdene etter dens mening var best egnet som sommerbeiteområde for svenske samer. En svensk same ved navn Nils Amundson Baval (som tidligere hadde sommerbeite i Balvatn og vinterbeite i Sverige) hadde imidlertid de siste tre-fire årene overvintret med ca. 500 dyr litt lenger nord langs grensen. Han hadde kjøpt gården Holtan på Fauskeidet, mens reinflokken vanligvis beitet i Storskogen statsalmenning (4400 hektar), på begge sider av Storskogelva. En vinter oppholdt Nils Baval («der formentlig nu maa betragtes som norsk Lap») seg med sine 500 rein utover halvøya mellom Saltenfjorden og Foldenfjorden. Kommisjonen ville ha foretrukket at dette området var et rent sommerdistrikt, men bøyde seg for at det faktisk foregikk helårsreidrift der, og foreslo at det ble gitt navnet Storskog.

Bodøhalvøya.

Lappekommisjonen fastslo at det var gode betingelser for jordbruk i dette området (side 23): «en Overflod af Jord, der med rimelig Bekostning kan opdyrkes. Det kan derfor ogsaa her kun blive et Tidsspørgsmaal, naar Rendriften maa ophøre (...). Ialfald maa Rendriften indskrænkes til de indre mer høitliggende Dele af Halvøen.»

Samiske småbrukere på Bodøhalvøya eide til sammen omkring 400 rein. Kommisjonen foreslo at dette området skulle danne Sjunkfjell helårsdistrikt, med et maksimalt reinbelegg på 350 dyr.

Folden.

I dette området gikk ca. 300 rein «paa egen haand», skriver kommisjonen. Kommisjonen foreslo at området fikk navnet Vinkfjell, og ble helårsbeite for maksimalt 300 dyr.

Steigen.

I dette området var det to reieneiere, med ca. 150 rein hver som de stort sett beitet hele året i distriktet, men enkelte vintre hadde de holdt til på Hamarøy. Kommisjonen foreslo at distriktet fikk

² Alle disse opplysningene finnes i «Fortegnelse over nomadiserende Lapper i Nordlands Amt i Sommeren 1893 inden de af Kommissionen foreslaaede Distrikter tiligemed Opgave over Antallet af Ren» (bilag nr. 7 til innstillingen fra Lappekommisjonen av 1892).

navnet Skotstind distrikt og ble benyttet til helårsreindrift for 300 dyr.

Fjellområdene innenfor Hamarøy.

Kommisjonen mente at disse områdene kun var egnet til sommerbeite. Det var hovedsakelig omkring de øvre Sagvannene i Hamarøy herred at reinbeitene fantes, og her ble det om sommeren beitet 600 dyr. Denne reinen ble vinterbeitet på Hamarøy. Kommisjonen foreslo at dette området skulle kalles Mørkvatn reinbeitedistrikt og benyttes til sommerbeite for 600 dyr, som i vintertiden kunne henvises til Hamarøy distrikt. Dessuten burde også den norske reinen fra Hellemo distrikt ha adgang til den ubebodde fjelldalen Gjerelvdalen.

Hamarøy.

Kommisjonen beskrev dette området slik (side 24–25):

«Mellem Sagfjorden paa Sydsiden, Vestfjorden mod Vest og Tysfjorden på Østsiden ligger en stor, bjergfuld Halvø, hvor hen norske Lapper i lang Tid har søgt hen om Vinteren med sine Ren. Den ene Renflokk efter den anden er imidlertid gaaet tilgrunde af forskjellige Aarsager – især Ulv og Flein – men af de svenske Lapper, der har sommerbeitet Ren mellem Tysfjorden og Rigsgrænsen, har altid nye Forsøg været gjort paa Overvintring herude.»

I dette området ble det på denne tiden vinterbeitet de tidligere nevnte 600 dyr fra det som skulle bli Mørkvatn distrikt, samt «1000 Ren, tilhørende fornemmelig fastboende Tysfjordlapper» og dessuten enkelte år de 300 dyrene vi nevnte under Steigen. Det ble foreslått at distriktet fikk navnet Hamarøy med et reinbelegg på inntil 1600 dyr.

Tysfjord.

Kommisjonen har følgende å fortelle om reindriften i Tysfjord (side 25):

«I Strøget omkring Bunden af Hellemobotten søger Tysfjordlapperne Sommerbeite for sine 1000 Ren, der skjøttes af Abmut (Amund) Larsen, Nils Mikkelsen og Mikkel Pedersen Koljok. Den sidste slog sig først for 6 Aar siden ned i Norge med 40 Ren. Nu har han 100 og skjøtter 400 Dyr for Tysfjordlapperne.»

I 1951 fortalte Anders Nilsen (født 1876) til Ørnulv Vorren om reindriften i Hellemo på denne

tiden. Det går fram av Anders Nilsens beretning at det var vanlig å melke reinen i sommerhalvåret (Vorren, side 67): «De melka på fjellan. Melka på fri mark og hundene sto vakt. Dyrene sto uten at hundene gjødde.»

Anders Nilsen fortalte videre at Jon Finnesen og hans far Finne Johnsen

«hentet slakterein (...) hos svensksamene som hadde sommerbeite i Norge og førte dem med fembøringer til Russevikdalen». Det var vanlig at tysfjordsamene hadde «slakterein» om vinteren hos de svenske samene: «Det var alminnelig blant samene i Hellemoa at de hadde slakterein hos svensksamene. Alle hadde rein til slakt der.»

Lappekommisjonen fortalte at tysfjordsamenes rein i den varmeste sommertiden (ca. tre uker fra midten av juli og utover) måtte føres over på vestsiden av Hellemobotn. Da kom nemlig svensksamene flyttende fra Jokkmokk. De slo opp sine telt ved riksgrensen og beitet om lag 2000 rein ca. fem kilometer innover på norsk side fra Daumannselva til Grunnfjord. Lengre mot nord beitet reineiere fra Sør-Kaitum ca. 4000 dyr inntil fem kilometer inn på norsk territorium. I den nordligste delen av Tysfjord, på Kjøpsvikhalvøya, beitet noen familier som også kom fra Sør-Kaitum omlag 2000 dyr, men disse oppholdt seg noe lengre i Norge (side 25):

«Disse sidste flytter imidlertid helt du mot Fjorden i Nærheden af Storaa og udstrække saaledes Opholdet i Norge noget længere.»

Kommisjonen foreslo at dette distriktet ble kalt Hellemo, og maksimalt reintall i sommerhalvåret ble satt til 1000 norskeid rein. Distriktet Hellemo lå i sin helhet i Tysfjord herred.

Ballangen.

Kommisjonen fortalte at Anders Andersen Zinger beitet omkring 500 dyr omkring Efjorden, som tilhørte Lødingen herred. Reinbeitedistriktet fikk navnet Frostisen, og ble foreslått benyttet som helårsbeite for 500 dyr.

Skjomen.

Området på østsiden av Ofotfjorden fra Rondalen til fjorden Rombaken (i hovedsak Ankenes herred, en liten del tilhørte Evenes) ble foreslått gitt navnet Skjomen distrikt. Ingen norske reineiere var på denne tiden registrert i Skjomen.

3.6 Reindriften av 1897

Lappekommisjonen for Nordland ble stilt relativt fritt når det gjaldt hvilke virkemidler som skulle settes inn for å løse konfliktene mellom reindrift og jordbruk. Kommisjonen fant selv ut at det var behov for tilleggsbestemmelser til Felleslappeloven av 1883. At bøndene ønsket lovbestemmelser som kunne hjelpe dem i konflikten med reindriften, er dokumentert i andre sammenhenger (Berg 1990). Reineierne ga i den grad de ble hørt, uttrykk for at de ønsket bestemmelser for merking og utskilning av rein. I de områdene der dette var et problem, ønsket de også bestemmelser som kunne beskytte dem mot svensk «løsrein» (rein som trakk over grensen uten at de svenske reineierne flyttet sammen med den).

Forfatteren har i en annen sammenheng eksplisitt drøftet forarbeider, innstillinger og politisk behandling av det som skulle bli Reindriften av 1897 (Berg 1990). Her skal vi bare se på behandlingen av en enkelt paragraf, som tok utgangspunkt i spesielle forhold i nordre Nordland, og som ble svært omdebattert under Stortingets behandling av saken. Det dreier seg om § 2 i lappekommisjonens lovforslag, som åpner for positiv diskriminering av fastboende samer i forhold til andre fastboende med hensyn til muligheten for å drive med tamreindrift. Da forslaget ble behandlet i Stortingets landbrukskomité, gikk flertallet mot en slik positiv diskriminering. Det fantes imidlertid også et mindretall i komiteen, som fant det hardt «at tage Livnæringen fra Befolkningen i den inderste Del af Tysfjorden og bl.a. 2 Familier mellem Nordfoldenfjord og Sagfjorden i Hammerø, 1 Familie inderst i Nordfoldenfjord o.fl. Dette saa meget mere, som de Trakter, hvor disse fastboende Lapper beiter sine ren, har en meget spredt Bebyggelse, og driftsmaaden har vedværet nok saa længe».

Mindretallet (som inkluderte Hans K. Foosnæs, framtrede Venstre-politiker fra Nord-Trøndelag og medlem av lappekommisjonen) forbeholdt seg retten til i Odelstinget å fremme forslag til en tilleggsbestemmelse til § 2, som gikk på at amtmannen etter søknad – og etter at vedkommende herredsstyre har uttalt seg – kunne gjøre unntak for fastboende samer når beitingen fant sted i «anerkjent Lappetrakt», innenfor de fastsatte distriktsgrensene – og «Ansøgeren har saadan Rendrift ved denne Lovs Ikrafttræden». Dispensasjonen skulle gis for maksimum tre år om gangen, og hver person kunne ikke ha mer enn 200 rein.

For å gjøre en lang historie kort: Mindretallsforslaget ble til slutt vedtatt av Stortinget, og skulle få betydning for reindriften i nordre Nordland i første halvdel av 1900-tallet.

Lappekommisjonenes utgangspunkt – og lovgivernes motiver – var på ingen måte å beskytte eller fremme den samiske reindriften, men jeg har i en annen sammenheng (Berg 1990) konkludert med at det vi kan kalle den administrative etableringen av reindriften (distriktsinndeling/lovgivning), totalt sett virket konsoliderende på en hardt presset næring, og dermed bidro til at reindriften overlevde i de aktuelle områdene.

3.7 Distriktsinndelingen av 1898

Lappekommisjonens innstilling ble i februar 1896 sendt til høring til alle berørte herredsstyrer, fogder og lensmenn samt til amtmannen i Nordland. Reindriftssamene fikk ikke anledning til å uttale seg.³

Amtmannen i Nordland var meget kritisk til kommisjonens forslag – og særlig til det faktum at den

«har troet at burde gaa til en Deling af det hele Amt paa en forholdsvis uvæsentlig Strækning nær». Han etterlyser både «faktiske og retslige Forudsætninger for en Forføining, som efter mit Skjøn uundgaaelig vil medføre skadelige Følger for Landbonæringen inden Amtet». Hans konklusjon: «Det forekommer mig, at Kommissionens Forslag, om det følges, vil istedetfor Indskrænkning lede til Rendriftens Fremme og yderligere Udvikling.» Han frykter nemlig at samene vil oppfatte distriktsinndelingen som et «Adkomstbrev» til beitemarker de aldri før har brukt eller våget å bruke. Omvendt vil mange bønder komme til å føle seg usikre på sine rettigheter i forhold til samene. Han sammenfatter slik: «Det er noget ved denne indirekte disposition over den private Eiendom, som ikke er tiltalende. Det er, som om et Gjærde blev brudt ned.»

Fogden i Salten mente nærmere undersøkelser med hensyn til hvor samene har sedvanerett, burde vært foretatt før distriktsinndeling fant sted:

³ Departementet la frem resultatet av høringsrunden i det «foredraget» som munnet ut i kgl.res. av 3.9.1898 (distriktsinndelingen av Nordlands amt). «Foredraget» er gjengitt i Departements-Tidende for 1898 nr. 41-45. Sitatene i dette avsnittet er herfra, og er hentet fra Berg 1990, kapittel 4.3.3.

«Naar som foreslaaet ogsaa andre Trakter medtages, befrygtes nemlig dette at ville give Anledning til Forvirring og Misforstaaelse.»

Når det gjelder amtmannens og andres klager over at en for stor del av Nordland ble omfattet av distriktsinndelingen, kom kommisjonen i et tilsvarende med en interessant klargjøring. Kommisjonen

«er villig til at erkjende, at havde man under Forslagets Udarbeidelse havt Sikkerhed for vedtagelse af Loven om Straf for Reinbeitning udenfor Distrikterne, saa vilde noget mere af Amtets Grund være søgt lagt udenfor Distriktsgrændserne, end skeet».

Imidlertid:

«Under de da bestaaende forhold var det ubetinget en Fordel for Bumændene, at deres Eienomme laa indenfor Distrikt med Fællesansvarlighed for Lapperne under Renskadepaatale.»

Disse kommentarene forklarer hvorfor Lappekommisjonen la kontroversielle områder inn i reinbeitedistrikter. Dens motiv var å gjøre det lettere for bøndene å få skadeerstatning. Som kommisjonen understreket: Hvis de hadde følt seg sikre på at Stortinget ville akseptere dens forslag om å forby reinbeiting utenfor distriktene, ville flere områder blitt holdt utenfor. At resultatet for reindriften ble så bra som det faktisk ble, skyldes ikke at samene fikk gjennomslag for sine krav og ønsker, men heller at Lappekommisjonen i reindriftssammenheng kjente amtet for dårlig. Det ble understreket at tilstrekkelig detaljerte undersøkelser ville tatt svært lang tid, og at bøndene under de foreliggende omstendighetene var best tjent med at hele amtet ble delt inn i reinbeitedistrikter. For reindriftssamene førte dette til at de i og med distriktsinndelingen fikk lov hjemmel til å drive reindrift i praktisk talt hele Nordland fylke.

3.8 Den dominerende reindriftsformen på 1800-tallet

Vi har hørt at den svensksamiske reindriften blant annet som en følge av Lappekodisillen endret flyttemønster i første halvdel av 1800-tallet. De flyttet nå lengre inn på norsk territorium, og både i Folden, Tysfjord og Ofoten kom de etter hvert helt ned til fjordbunnene. Det sier seg selv at dette skapte tettere forbindelser mellom den lokale reindriften i nordre Nordland og den svenske reindriften. Det ble etter hvert ganske

vanlig for reineierne på norsk side å sende sin rein på vinterbeite i Sverige med de svenske reineierne. I noen tilfeller ser det også ut til at norske reineiere selv passet sin rein i Sverige om vinteren. Mot slutten av århundret hørte vi at de svenske reineierne ikke lenger kom ned til fjordbunnene, men holdt seg i grensefjellene, omtrent der vi konkluderte med at de var rundt midten av 1700-tallet.

Reineieren Anders Nilsen, som var en ung gutt på denne tiden (født 1876), fortalte til Ørnulf Voren i 1951 at «alle» Tysfjordsamene «hadde rein til slakt» hos svensksamene. Mye kan tyde på at dette var (kastret?) okserein, som var spesielt utvalgt til slaktedyr. I forlengelsen av dette er det naturlig å tenke seg at de bukkene som skulle brukes til avl – samt simlene, som skulle melkes neste sommer og derfor måtte være tamme – ble vinterbeitet på norsk side av grensen.

Reindriften på norsk side ble fortsatt drevet i kombinasjon med jordbruk, fjordfiske og utmarksnæringer. I et gitt område var det en eller flere som hadde reindriften som hovedyrke og samtidig passet reinen til mindre reineiere med hovedengasjement i andre næringer. For eksempel i Tysfjord eide svært mange rein, og ikke bare samene – mange nordmenn eide også sytingsrein som ble passet av andre. Dette var et særtrekk ved reindriften i nordre Nordland, og så vanlig at de «fastboende lapper» i nordre Nordland fikk særordninger da reindriftsloven av 1897 ble vedtatt av Stortinget.

Vi hørte at amtmannen i Nordland i 1844 ga uttrykk for at det på denne tiden ikke fantes reineiere i nordre Nordland som kun levde av reindrift. Tidlig på 1890-tallet var det et par reineiere som eide ganske mye rein (se avsnitt 3.5), og hadde reindrift som hovednæring – men også disse drev med andre næringsaktiviteter. Det sier seg selv at en reineier med 500 dyr ikke bare drev med tradisjonell melkebruksreindrift, noe av driften måtte åpenbart være rettet inn mot salg av kjøtt i markedet. De svenske reinflokkene ble betydelig større utover 1800-tallet, og kom langt inn på norsk område i sommerhalvåret. I vinterhalvåret gikk deler av den norske reinen sammen med de svenske reinflokkene i Sverige. Reineierne på norsk side måtte nødvendigvis bli påvirket av de svenske reineiernes nye driftsform – som også omfattet en ny, kapitalistisk rasjonalitet.

Ved begynnelsen av 1890-tallet hørte vi at tre samer i det som skulle bli Hellemo reinbeitedistrikt, hadde ansvaret for til sammen 1000 rein som tilhørte «Tysfjordlapperne». Å eie noen rein var en

helt vanlig del av næringstilpasningen i Tysfjord og andre steder i nordre Nordland. Vi konstaterte at melkebruksreindriften levde i beste velgående. Gammer var den vanlige husformen i Hellemo inn-til ca. 1900 (Vorren 1951, side 116). Den tradisjo-

nelle småskalareindriften var fortsatt den dominerende, og vi har tidligere definert den tradisjonelle reindriften i nordre Nordland som en form for subsistensreindrift.

Kapittel 4

Reindriften i første halvdel av 1900-tallet

4.1 Reindrift og unionsoppløsning

Spørsmålet om flyttsamenes rettigheter i det andre landet («Reinbeitesaken») var et av de største og vanskeligste stridsspørsmålene under unionsoppløsningen i 1905. Sakens folkerettslige stilling var hovedspørsmålet. Uenigheten gjaldt dels hvorvidt Norge sto fritt til ensidig å si fra seg traktatforpliktelsene (Lappekodisillen og Felleslappeloven), og dels hvilken folkerettslig tilstand som ville inntre hvis Norge ensidig sa opp traktaten. Det kom til en sterk strid i Stortinget om dette etter at avtaleutkastet, som aksepterte Lappekodisillen, forelå. Statsminister Chr. Michelsen – som hadde vært norsk forhandlingsleder i Karlstad – ville i likhet med norsk opinion for øvrig helst ha kommet ut av unionen uten noen som helst forpliktelser overfor Sverige. Både nedleggelsen av grensefestningene og flyttsamenes rettigheter på tvers av grensene ble til slutt motstrebende godtatt av norske myndigheter.

Når det gjaldt reindriftssamene, bygget resultatet på en nøktern vurdering av samenes folkerettslige stilling. Vi kan slå fast at den offisielle oppfatningen i Norge (og etter alt å dømme også i Sverige) i 1905 var at statene i henhold til gjeldende folkerett var forpliktet til å respektere fortsatt samisk reindrift på tvers av grensen, på grunnlag av det Michelsen kalte «aarhundredes bruk av landets urindvaanere».

Det norske utgangspunktet for å ønske å si opp Lappekodisillen (at det ikke lenger var balanse i statenes fordeler og ulemper) ble avvist som uvedkommende for traktaten. Det var ikke avtalepartenes/statenes interesser den ivaretok, men flyttsamenes fundamentale behov.

4.2 Reindrift og norsk nasjonalisme

I 1904 ble det lagt fram forslag til en reindriftslov som skulle omfatte hele landet.¹ Lovforslaget har særlig interesse fordi det er ført i pennen av senere riksadvokat Peder Kjerschow, og forslaget til det som skulle bli Reindriftsloven av 1933, bygde i

stor grad på forslaget fra 1904. Når det gjaldt reindriftens framtidsutsikter, hadde Kjerschow allerede i 1904 meget klare oppfatninger. Han så for seg at interessemotsetningene mellom reindriften og jordbruket kom til å bli stadig sterkere, og uttalte (side 196):

«Det maa derfor træffes et Valg mellem disse Interesser og Valget maa selvsagt bestemmes ikke mindst af Hensynet til de paagjældende Interessers relative Betydning for Samfundet som saadant. Dette Valg kan da ikke være tvivlsomt. Det tilsiges af Udviklingens ubønhørlige Lov.» For å underbygge sitt syn siterte Kjerschow følgende fra odelstingsproposisjon nr. 2/1871: «Kulturlivets Fremadskriden med Tilbagetrængen af det gamle Naturlivs Former har historisk Berettigelse.»

Når det gjaldt spørsmålet om svenske og finske samers reinbeiting i Norge, ble det fra norsk side brukt både sosialdarwinistiske og nasjonalistiske argumenter – og gjerne i kombinasjon. For norske politikere gjaldt det, som stortingsmann John Lind-Johansen (AP) fra Ibestad i Troms uttrykte det i 1912, «at værge de fastboende og den bostad, den smule eiendom, de har, for et fremmed lands dyr».² Erling Lae har oppsummert politikernes holdninger slik (1977, side 140):

«Det nærmest sosial-darwinistiske norske synet på flyttsamene ble fremholdt av representanter fra alle de eksisterende politiske partier uavhengig av (...) politisk forankring.»

Norske myndigheter så for seg at reindriften med naturnødvendighet ville forsvinne i konkurransen med jordbruk og andre næringer. De svenske holdningene til reindrift og flyttsamer ble i Norge ansett som både svermeriske og preget av uvitenhet. Utenriksminister Johannes Irgens beklaget seg f.eks. i 1911 over den svenske «lapperomantikk» som hadde «skadet Norge meget». Peder Kjerschow hevdet i 1913 at det i svensk presse og allmennhet fremdeles rådde den «komplette uvitenhet», og i tillegg hadde man «de yderliggaaende lappofiler og de politiske chauvinister» som når som

¹ Lappekommissjonen av 1897: Indstilling. Kristiania, 1904.

² Sitert etter Lae 1977 (side 141).

helst skrek opp om norsk inhumanitet og svensk humanitet mot de «forfulgte og ulykkelige lapper».³

Så mye om de holdninger som lå til grunn for Norges standpunkter i reinbeitekonflikten med Sverige. Forfatteren har i en annen sammenheng dokumentert at den svenske reindriften ble betraktet som en potensiell fare for norsk suverenitet i grenseområdene. Eksempler fra Hattfjelldal og Narvikhalvøya viser at de norske etterretnings- og sikkerhetstjenestene var meget mistenksomme overfor svenske samer på sommeropphold i Norge. Norske myndigheter involverte lappefogden i Nordland (og ganske sikkert også andre lappefogder, i hvert fall i Troms) – samt lappeoppsynsmennene i grenseområdene – i etterretnings- og sikkerhetsrelaterte oppdrag (Berg 2007).

4.3 Reindriften i nordre Nordland omkring 1920

I avsnitt 3.6 gjorde vi rede for § 2 i Tilleggslappe-loven av 1897, som åpnet for positiv diskriminering av fastboende samer i forhold til andre fastboende når det gjaldt muligheten for å drive med tamreindrift. Det framgikk av Stortingets behandling at det nettopp var de spesielle forholdene i nordre Nordland som lå til grunn for at man åpnet for en slik positiv diskriminering.

Men hvordan skulle man skille mellom «nomadiserende» reindriftssamer (som reindriftsloven egentlig var beregnet på) og fastboende samer som drev med reindrift? Etter hvert flyttet alle som drev med reindrift, inn i en eller annen form for hus, og ble da på sett og vis fastboende. Landbruksdepartementet ba lappefogden og amtmanden i Nordland om en klargjøring av dette, og fikk svar i brev fra amtmanden av 17. juli 1917:

«Det lar sig ikke gjøre at gi nogen absolut definition. Efter en almindelig mellemfolkelig betydning av ordet vil kanske ingen av de i amtet hjemmehørende lapper kunne betegnes som nomadiserende. Hus, jord og nogen buskap – om end kanske bare nogen smaafe – har de allerfleste.»

Amtmanden fortsatte:

«Om en lap har hus, hjem, og bufæ kan ikke tillægges avgjørende betydning. Hvad det maa komme an paa er, om dette hus og hjem ligger saadan til i forhold til beitedistriktet, at det ingen hindring lægger for lappens stadige til-

syn av reinflokken, at jordbruket og buskapsen er saa uvæsetlig, at den kun spiller en underordnet rolle i lappefamiliens økonomiske og sociale liv samt at lappen virkelig ogsaa benytter sig av denne anledning til stadig at følge og skjøtte sin reinflok samt faktisk hovedsagelig lever av dens avkastning. En saadan lap maa bli at anse som 'nomadiserende'.»

Som vi skal få se var det likevel praktisk talt ingen av de samene som drev med reindrift i nordre Nordland, som av myndighetene ble regnet som «nomadiserende». I brev fra amtmanden i Nordland av 22. februar 1917 ble John Finnesen Leirelv, Tysfjord (som også var lappeoppsynsmann i sitt område) gitt en treårig tillatelse til å holde inn-til 200 tamrein i Mørkvatn, Hamarøy og Hellemo, mens fire søkere ble tillatt å holde til sammen 250 rein i samme område.

Lappefogd Egil Havigs offisielle oversikt over antall reineiere i nordre Nordland for driftsåret 1919–1920, fordelt på de administrative reinbeitedistrikter, kan settes opp i tabellform som følger:⁴

Samlet oppgitt og/eller anslått reintall i disse reinbeitedistriktene: 1605.

I *Storskog* reinbeitedistrikt drev brødrene Nils og Lars Paval, som var eiere og brukere av gården Holtan i Fauske, reindrift sammen med Peder Tobiasen, Lakså (Sørfold). Disse hadde fra 19. mai 1919 fått fornyet tillatelse fra fylkesmannen til «for et tidsrom av 3 aar at have reinbrug i Storskog samt den del av Skjunksfjell som ligger i Fauske

Tabell 4.1

Reinbeitedistrikter	Sommerbeiting	Vinterbeiting
<i>Navn</i>	<i>Antall rein</i>	<i>Antall rein</i>
Storskog	644	0
Sjunkfjell	300	944
Vinkfjell	80	80
Skotstind	80	80
Mørkvatn	0	0
Hamarøy	0	221
Hellemo	271	50
Frostisen	130	130
Skjomen	100	100

⁴ I lappefogdens årsrapport er også antall reineiere i de enkelte distriktene oppført, men disse opplysningene har jeg utelatt, hvilket jeg også har gjort i tabellene over seinere driftsår helt fram til 1970. Tallene er villedende, fordi noen familier oppgir alle familiemedlemmene som reineiere, mens andre bare oppgir hovedpersonen.

³ Sitert etter Lae 1977 (side 137).

herred». Som vi kan lese ut av tabellen, var det om vinteren disse reineierne holdt til i *Sjunkfjell*, der for øvrig brødrene Petter og Amund Jonassen hadde helårsbeiter.

I *Vinkfjell*, *Skotstind* og *Mørkvatn* reinbeitedistrikter var det dette driftsåret praktisk talt ingen reindrift.

I *Hamarøy* og *Hellemo* drev fire reineiere sammen etter et flyttemønster der reinen var i det førstnevnte distriktet om vinteren og i det sistnevnte om sommeren. En av disse var John Finnesen fra Leirelv. Anders Nilsen (også han fra Leirelv) fortalte i 1951 til Ørnulv Vorren at han da han ble voksen, begynte å drive reindrift sammen med John Finnesen og Mikkel Kuoljok (Vorren 1951, side 60). Nilsen fortalte videre at lappfogd Havig hadde en negativ innstilling til den tradisjonelle reindriften i nordre Nordland (Vorren 1951, side 55):

«Havig var imot den og prøvde å motarbeide den.» Havig «pekte på hvor mye A.N. tapte ved å drive reindrift og ikke ta silda i fjorden. A.N. svarte at han bestemte sjøl hvordan han ville ernære seg». Anders Nilsen oppsummerer i 1951 at «Havig var kvass og hard mot folk, mens Hagen er mer medgjørlig».⁵

Mikkel Kuoljok kom over fra Sverige midt på 1880-tallet, og han var ifølge Anders Nilsen «hovedmann i flokken» han drev sammen med Finnesen og Nilsen – fordi han passet på så mye sytingsrein fra de fastboende. Ifølge Anders Nilsen var Mikkel Kuoljok en av de siste som melket rein i Hellemo (Vorren 1951, side 61): «Han melka lenge, men før han slutta på fjellet var det slutt på melkinga.»

Det framgår av Anders Nilsens beretning at Mikkel Kuoljok var voksen da han kom til Norge, og at han «slutta på fjellet» midt på 1920-tallet.

I distriktene *Frostisen* og *Skjomen* var det som vi ser av tabellen, ubetydelig reindrift i driftsåret 1919–1920.

I brev fra fylkesmannen i Nordland av 6. februar 1922 til Landbruksdepartementet ble det etter søknad gitt tillatelse for reindrift for til sammen åtte fastboende samer i nordre Nordland med et samlet maksimalt reintall på 890 dyr. En av disse fikk tillatelse til å drive reindrift i *Sjunkfjell* reinbeitedistrikt, de resterende sju i *Mørkvatn*, *Hamarøy* og *Hellemo*.

Som vi har hørt, var det ingen automatikk i at alle fastboende som eide rein, søkte om formell tillatelse til dette. Lappfogd Egil Havig holdt til i *Hattfjelldal*, sør i Nordland, og hadde ikke detaljkunnskap om forholdene i nordre Nordland. De offisielle oppgavene over reineiere og reintall i første halvdel av 1900-tallet må derfor tas med en klype salt. Ifølge Lappekommisjonen av 1892 var det på tidlig 1890-tallet ca. 1000 rein i Tysfjord (Hellemo distrikt). I 1934 var det omtrent like mye rein der, før tallet sank til vel 400 like før andre verdenskrig. Reindriften har gode og dårlige år, og reintallet i et gitt område kan fluktuere betydelig av naturlige årsaker. Når innrapporteringen av reintall til lappfogden fungerte så dårlig som den gjorde fram til Peder Hagen overtok embetet i 1932 – og flyttet det fra *Hattfjelldal* til *Rognan* i *Saltdalen* – forstår vi at tallene for nordre Nordland fram til 1930-tallet er lite å stole på, og sannsynligvis for lave.

Fram til da var lappfogd Havig avhengig av rapporter fra sine «lappeoppsynsmenn», som hadde til hovedoppgave å kontrollere den svenske reindriften på sommerbeite i fylket. Dessuten innhentet lappfogden opplysninger fra lensmennene i de aktuelle områdene. I brev av 17. juli 1917 fra amtmannen i Nordland til Landbruksdepartementet kommenterte amtmannen forholdene slik:

Lappelovgivningens regler har man kun meget ufuldkomment magtet at haandheve inden amtet simpelthen av den grund at man ikke kjender tilstrækkelig til lapperne. Den forrige lappfogeds virksomhet var (...) ikke særlig egnet til at skaffe autoriteterne tilstrækkelige oplysninger om lapperne, deres liv og færden. Den nuværende lappfoged har heller ikke fuld kjendskab til disse forhold. Han har være saa bundet av «svenskespørmaalet», at der er store distrikter inden amtet, som han endda ikke har befaret, og enda større, som han har utilstrækkelig kjendskab til.

Amtmannen hadde derfor vært tilbakeholdende med å anvende reindriften lovens bestemmelser:

«Under disse omstændigheder i ny og næ at ilægge én lap bøter for overtrædelser medens man har mistanke om, at ni gaar fri, vilde være vilkaarlig, kanske ubillig og litet discipline-rende. Jeg har ønsket at vente med bruken av straffebestemmelserne indtil man kan ha haap om at anvende dem nogenlunde ligt til ale kanter.»

⁵ Peder Hagen overtok som lappfogd etter Egil Havig i 1932, og hadde stillingen til 1960.

4.4 Reinbeitekonvensjonen av 1919 mellom Norge og Sverige

Forhandlingene om reinbeitekonvensjonen var meget vanskelige – spesielt når det gjaldt svensk reinbeiting i Troms. De svenske reineiernes sommerbeiting i Nordland var ikke av samme omfang (og mindre kontroversiell), og voldte ikke samme vanskeligheter i forhandlingene som forholdene i Troms.

Etter at Sverige på folkerettslig grunn hadde tvunget Norge til å godta en opprettholdelse av den grenseoverskridende reindriften, skjøv partene de folkerettslige sidene til side, og ble enige om å basere avtalen på de praktiske forhold man kom overens om å legge til grunn. For Nordlands vedkommende ble dette uttrykt slik:⁶

Ved fastsettelsen av hvilke områder lappene skal ha adgang til å flytte med sine ren, har man uten å gå inn på de i høy grad innviklede tvistespørsmål av rettslig og historisk art som foreligger i denne sak, funnet å kunne foreslå at adgangen til innflytning vesentlig skal omfatte de trakter hvor innflytning for nærværende finner sted.

Konvensjonen inneholdt detaljerte grensebeskrivelser for de ulike beitedistriktene. Til Nordland flyttet svenske samer fram til 1940 tildels mye mindre enn de hadde adgang til. For vårt undersøkelsesområde ble det ikke fastsatt egne reinbeitedistrikter for svensk rein, slik det ble både lengre sør og lengre nord. Det ble imidlertid opprettet såkalte grensebeiteområder langs riksgrensen i hele vårt undersøkelsesområde. Svensk rein som om sommeren beitet opp mot riksgrensen på svensk side, hadde adgang til å overskride grensen og beite i juli og august i nærmere fastsatte områder. For denne «grensebeitingen» var det ikke fastsatt noe maksimumsantall.

Når det gjaldt norsk reinbeiting i Sverige, ble det med ett unntak (et lite område øst for Nord-Trøndelag) ikke fastsatt faste beitedistrikter. De reindriftssamene fra Nordland som ønsket vinterbeite for rein i Sverige, ble hvert år henvist til beiteområder i skogslandet av landshøvdingen (fylkesmannen) i Västerbottens len. Beitetiden var fra 1. oktober til utgangen av april.

Hvordan skal vi vurdere Reinbeitekonvensjonen av 1919 (iverksatt f.o.m. 1923) i forhold til de målsettingene for norsk reindrift som myndighetene hadde lagt til grunn? Roald Berg konstaterer at gevinsten for norsk jordbruk var betydelig, ved at reindriften spesielt i Troms ble konsentrert til fjellområdene. Koloniseringen av Midt-Troms

kunne intensiveres ved at bygdene Bardu og Øverbygd ble stengt for den svenske sommerbeitingen. Roald Berg konkluderer som følger (1995, side 138):

«Med Reinbeitekonvensjonen av 1919 hadde Norges målbevisste arbeid gjennom flere slektsledd for å trenge ut den samiske kulturen fra de områdene i nord som egnet seg for jordbruk, nådd et langt skritt videre.»

4.5 Reindriften i nordre Nordland i årene før andre verdenskrig

I dette avsnittet skal vi med utgangspunkt i lappfogdens årsrapport for driftsåret 1938–1939 drøfte reindriften i nordre Nordland like før andre verdenskrig. Lappfogd Peder Hagen brukte konsekvent begrepet «flyttlapper» om alle reineiere, det ble ikke – som tjue år tidligere – skilt mellom «fastboende lapper» og «nomadiserende lapper». Ifølge lappfogden ble det ikke innmeldt svensk rein for overflytting til nordre Nordland i 1939. At en del rein trakk over grensen uten at svenske samer offisielt flyttet til Norge var en annen sak, men denne flyttingen var ikke tallfestet i årsrapporten. Heller ikke var det noen norske reineiere som vinterbeitet sin rein i Sverige dette året.

I brev av 24. juni 1920 til lappfogden søkte John Finnesen om tillatelse til å ansette den svenske reineieren Henrik («Heika») Labba med 40 egne rein som gjeter for hans gruppe, som omfattet ca. 300 rein («reinbestanden har gaaet saa tilbake i disse siste aarene»). Han fortalte at denne reineieren ønsket å bli norsk statsborger og bosette seg i Norge. Lappfogd Egil Havig anbefalte i brev til amtmannen av 3. juli 1920 at tillatelse ble innvilget, og argumenterte i brevet for at «naar vedkom. fastboende finner faar en gjæter, som udelukkende ofrer sig for vogtningen av reinflokken, vil bevogtningen blive bedre end den hidtil har været».

I et notat fra Landbruksdepartementet av 31. juli 1920 ble søknaden fra Finnesen kommentert med «at der neppe med lovhjemmel kan gis en svensk flyttlap tillatelse til med renhjord å ta ophold i norsk renbeitedistrikt og opholde seg der året rundt, selv om han kommer hit i egenskap av leiet gjeter». Men: «Således som forholdene ligger an i nærværende sak antar man dog at ingen offentlig interesse er til hinder for at den nevnte lap medtar nogen ren hit ved tiltredelsen av sin stilling som gjeter.» Forutsetningen var at det maksimale reintallet som de fastboende samene i området hadde fått tillatelse til å holde, ikke ble overskre-

⁶ St.prp. nr. 47, 1919, side 7.

Tabell 4.2

Reinbeitedistrikter	Sommerbeiting	Vinterbeiting
<i>Navn</i>	<i>Antall rein</i>	<i>Antall rein</i>
Storskog	295	187
Sjunkfjell	295	403
Vinkfjell	235	235
Skotstind	150	150
Mørkvatn	900	0
Hamarøy	0	1150
Hellemo	427	0
Frostisen	830	1007
Skjomen	200	200

det. Det ble også vektlagt at «det er den nevnte svenske lapps hensikt å søke norsk statsborgerskap så snart han kan».

Lappefogdens offisielle oversikt over antall reineiere og rein i nordre Nordland for driftsåret 1938–1939, fordelt på de administrative reinbeitedistriktene, framgår av tabellen over.

Samlet oppgitt og/eller anslått reintall i disse reinbeitedistriktene: 3232.

I distriktene *Storskog* og *Sjunkfjell* var det de samme familiene som drev reindrift dette driftsåret som i forrige oversikt (1919–1920). Av lappefogdens årsberetning for *Storskog* framgikk det at det

«mellem distriktets flyttlapper og en del gårdbrukere var (...) tvist om en gammel reinflyttevei, da gårdbrukerne stengte veien og vilde ha den omlagt eller flyttet til en annen plass. Ved bestemmelse av fylkesmannen ble den gamle flyttevei beholdt, og gårdbrukerne pålagt å sette åpning i de gjerder som var ført opp over veien, så reinflyttingen kunde gå som før.»

I distriktene *Vinkfjell* og *Skotstind* var det fire reindriftsfamilier som til sammen eide ca. 400 dyr, altså en viss økning siden 1919–1920.

Reintallet i distriktene *Hamarøy* og *Mørkvatn* ble oppgitt til ca. 900 dyr, fordelt på sju reineiere. Fire av disse reineierne var av Kalstadfamilien, to av Langåsfamilien. Reinen ble vinterbeitet på *Hamarøya* og sommerbeitet i *Mørkvatn*.

Johan Albert Kalstad har i en kort artikkel beskrevet den tradisjonelle reindriften i Tysfjord/Sørfold-området.⁷ Kalstad forteller at reindriften i dette området vanligvis var mannens arbeid. Kvinnene og barna hadde ansvaret for det daglige

arbeidet på gården. I oppbyggingsfasen – kanskje før barna kom – eller i de få tilfellene der reindriften var enenæring, var det derimot ikke uvanlig at kvinnene deltok i arbeidet med reinen. Halvåret fra juli til desember var det mest arbeidskrevende. Om sommeren var det nødvendig med intens gjeting – dels for å unngå sammenblanding med innlandssamenes rein, dels for å forhindre at reinen trakk opp i farlig fjellterreng der den kunne rase ned. For dem som melket reinen, var dette også melkeperioden, som selvsagt gjorde det nødvendig å holde simlene samlet i nærheten av gjeterne. Fra januar til juli hadde man en rolig periode, og arbeidskraften var da frigjort til andre formål (skogbruk, fiske m.v.).

I *Hellemo* distrikt ble det ifølge Anders Nilsen etter ca. 1910 gradvis slutt på reinskillingene i *Hellemo*, og den siste tiden man overhodet merket, var under første verdenskrig (Vorren 1951, side 62–70). All reinen fra *Hellemo* og *Hamarøy* ble etter 1910 holdt i en eneste stor flokk på ca. 1000 rein. Tidlig på 1920-tallet ble reineierne i distriktet enige om å finne en dyktig gjeter i Sverige som kunne få reinen tam nok til å kunne samles, merkes og melkes igjen. Den de fant var Heika Labba fra Jokkmokk (se ovenfor), som flyttet til Norge med ca. 40 rein. Til å begynne med var alle med på dette («Hellemosamer, Hamarøysamer, Nordfoll-samer»), og Labba klarte etter hvert å temme reinen såpass at det gikk an å melke den. Men etter hvert ble det splittelse blant reineierne, og Heika Labba flyttet i 1935 til Ballangen.

I *Hellemobotn* drev de fastboende en egen reindrift i årene før krigen. Hovedmennene bak driften var Anders Mikkelsen og Paul Pedersen, Nordbukt. I 1940 ble det registrert hele 25 fastboende i *Hellemobotn/Nordbukt* som eide rein.⁸ I driftsåret 1938–1939 var samlet reintall på sommerbeite oppgitt til 427 dyr, hvorav 117 ble vinterbeitet i *Frostisen* og 310 i *Hamarøy*. I alt seks reineiere var oppført i lappefogdens årsrapport. Lappefogden rapporterte at ørn hadde tatt en del småkalver, og at «noen få voksne rein er omkommet ved å rape utfor berghammere om høsten». Han kommenterte driften i området slik:

«Antallet av rein blir for hvert år mindre i *Hellemo* distrikt. En hel del av lappebefolkningen i distriktet særlig i *Hellemo*fjorden lever i tarvelige økonomiske kår. Brukene er små med gjennomgående dårlig jordkvalitet og antallet av bufe blir av denne grund sterkt begrenset. For de fleste lappiske småbrukere i

⁷ Kalstad 1982 (side 39–43).

⁸ Listen over de 25 reineierne er gjengitt i Vorren 1951, side 107.

den innerste del av Hellemofjorden vilde det utvilsomt være en god hjelp ved siden av småbruksdriften om de hadde noen rein i fjellet. Fordelen ved dette er også de fastboende lapper i trakten oppmerksom på, men tiltaket for å sette planen i verk synes å mangle.»

Samlet reintall for Frostisen reinbeitedistrikt i driftsåret 1938–1939 var 830 dyr. Av disse eide den ovennevnte Henrik J. Labba 400 dyr. Resten var fordelt mellom tre andre reineiere, som alle ble oppgitt å være bosatt i Ballangen. I Skjomen ble reintallet oppgitt til ca. 200 dyr, som ble helårsbeitet i distriktet.

Tidlig på 1930-tallet administrerte Landbruksdepartementet såkalte «kriselån» til trengende i landbruket. I 1934 henvendte fylkesmannen i Nordland seg til lappfogd Peder Hagen med orientering om at det nå var mulig for reineiere å få lån fra Landbruksdepartementet.⁹ Fylkesmannen meddelte at departementet hadde stilt i alt kr 4000 til disposisjon som lån til «*nødlidende flyttlapper innen fylket*». Lånet skulle gis til innkjøp av livdyr for «*nødlidende flyttlapper som er skikket til å utøve reindrift, men som på grunn av forholdene er eller holder på å bli satt utenfor denne næring, eller til sønner eller døtre av flyttlapper som fra barn av har deltatt i reinskjøtsel, men ikke er i stand til å skaffe sig midler til kjøp av egen reinflokk.*»¹⁰ Lånet måtte ikke overskride kr 1000 til hver reineier. Det ble ikke forlangt sikkerhet for lånet. Det skulle legges vekt på at den enkelte låntaker var «*real og pålitelig og i det hele må antas å oppfylle sine forpliktelser*».

Det er interessant å merke seg at det bare var én reineier fra nordre Nordland (Pavall fra Storskog/Sjunkfjell) som fikk et slikt lån. De øvrige sju som fikk innvilget lån, kom alle fra Helgeland. Det ser for meg ut som at lappfogden kun anbefalte lån til reineiere av en viss størrelse, og ikke til dem som var kategorisert som «fastboende lapper», det vil si de aller fleste reineierne i nordre Nordland. Lappfogden opplyste i brevet at samtlige låntakere var «*reelle og pålitelige folk som jeg tør tro vil gjøre sitt bedste for å oppfylle sine forpliktelser*». I årene som fulgte finner vi en utstrakt korrespondanse mellom lappfogden og de reineierne som hadde fått lån til innkjøp av livdyr. I 1937 var det to reineiere som på grunn av uheldige omstendigheter i reindriften måtte søke om utsetting av 1. termin på kriselånene. Lappfogden anbefalte at så vel renter som avdrag på lånene ble helt ettergitt.¹¹

Under krigen ser det ut til at innbetalingene på lånene ble stilt i bero. Etter krigen søkte de fleste av låntakerne om å få ettergitt kriselånene, og i alle tilfellene jeg har maktet å undersøke, ble søknaden innvilget.

4.6 Den dominerende reindriften i første halvdel av 1900-tallet

Det samlede oppgitte og/eller anslåtte reintallet i nordre Nordland lå på ca. 3500 da Lappekommisjonen gjorde sine undersøkelser i 1893. Tallet var redusert til 1600 i 1919–1920, og hadde steget omtrent til 1893-nivå i 1938–1939. Vi hørte at reindriften nord for Sørfold hadde vært på vikende front siden 1910, men tok seg opp igjen da Heika Labba tidlig på 1920-tallet ble hentet som ansvarlig for all rein fra Nordfolda, Hamarøy og Hellemo. Heika Labba gjeninnførte den tradisjonelle melkebruksreindriften. I 1935 flyttet Labba til Ballangen, og etter dette ble denne driftsformen avviklet i de områdene han forlot. Det er sannsynlig at han fortsatte med sin melkebruksreindrift i Ballangen, men dette har jeg ikke funnet kilder på.

Fra Tysfjord forteller Bjørg Evjen (1998) at svært mange av innbyggerne i kommunen før andre verdenskrig eide et mindre antall rein som ble gjetet av andre. Denne reinen ble kalt for sytingsrein eller aktarein, og ble gjetet enten av samene på svensk side eller av de som hadde reindriften som hovednæring i Tysfjord. Evjen forteller:

«Systemet med sytingsrein var godt innarbeidet i Tysfjord. Det fungerte som ei utveksling av tjenester. Noen passet reinen som ga kjøtt, og fikk varer og tjenester tilbake. Forholdet hadde sammenheng med tidligere forbindelser og slektsbånd mellom lulesamer på begge sider av grensen, og samhandel med den sjøsamiske og den norrøne befolkninga fra gammelt av.»

Motyrelsene var ofte fisk og fiskeprodukter. Det kunne imidlertid også være pass av flyttsamenes geiter. Svein Sommerset (1998, side 26) forteller: «Om vinteren pleide Mellagården (gnr. 36/4) på Sommerset å ha geiter i pensjon for svenske reindriftssamer. Denne virksomheten opphørte rundt 1910–1915.»

I og med reindriften av 1897 ble det forbudt for ikke-samer å eie sytingsrein, men samiske gårdbrukere kunne som vi har hørt etter søknad få særskilt tillatelse til dette. Det gikk imidlertid lang tid før forbudet ble overholdt. Både gårdbrukere,

⁹ Brev av 26.11.1934 fra fylkesmannen i Nordland til lappfogden.

¹⁰ Sitatet er hentet fra Landbruksdepartementets skriv av 12.11.1934 til fylkesmannen i Nordland.

¹¹ Brev til fylkesmannen av 5. oktober 1937.

kjøpmenn og andre ikke-samer hadde egne reinmerker og eide rein.

Reindrifftsloven av 1933 (§ 10) forbød alle andre enn reindriftssamer å eie tamrein.¹² Etter den nye loven var det heller ikke tillatt for fastboende samer å ha sytingsrein hos reindriftssamene. Til å begynne med var det langt mellom teori og praksis. Men mot slutten av 1930-tallet ser det ut til at lappefogden i Nordland begynner å håndheve regelverket. Undertegnede har i en annen sammenheng sett på utviklingen av sytingsreininstitusjonen for tre utvalgte reinbeitedistrikter i Helgeland i perioden 1937–1958. Første gang antall sytingsrein er ført opp i lappefogdens årmeldinger var i 1937, men det var ikke spesifisert hvorvidt reinen tilhørte samer eller ikke-samer. Den kan også ha tilhørt andre reindriftssamer – f.eks. eldre mennesker som ikke selv kunne ta seg av reinen – hvilket fortsatt var tillatt.

Hvis vi regner sytingsrein i prosent av det totale reintallet for alle tre distriktene, finner vi at det i 1937 var 10,6 prosent sytingsrein, i 1949 7,4 prosent og i 1958 5,5 prosent. Tendensen er helt klar: Sytingsreininstitusjonen var i ferd med å forsvinne på Helgeland, og det er liten grunn til å tro at det

var annerledes i Salten, i hvert fall når det gjelder sytingsrein eid av ikke-samer.

Ennå i 1930-årene gikk lappefogden med på å registrere reinmerker for ikke-samer i Tysfjord.¹³ Mot slutten av dette tiåret startet imidlertid en varig nedgang i antall rein i distriktet. Det første året den nye lappefogden Peder Hagen skrev sin årsmelding (1934), ble antallet rein i Hellemo oppgitt til 933 dyr. Hver av de seks familiene som drev reindrift, hadde ca. 80 dyr hver, og i tillegg var det 450 sytingsrein. I driftsåret 1938–1939 var som vi så ovenfor, det totale reintallet i Hellemo sunket til 427, fordelt på seks reineiere. Antallet reineiere er neppe korrekt. Som Thorbjørn Storjord forteller (side 82):

«De fleste familiene i Hellemofjorden hadde sytingsrein inntil 1940. (...) Slektningene på svensksida passa de få reinsdyra sammen med egne dyr om vinteren.»

Vi kan konkludere med at sytingsreininstitusjonen i nordre Nordland var intakt ved slutten av 1930-tallet, men at den allerede var i klar tilbakegang.

¹² Unntatt i Finnmark, der dette først ble forbudt i Reindrifftsloven av 1978.

¹³ Evjen 1998 (side 123).

Kapittel 5

Reindriften i andre halvdel av 1900-tallet

5.1 Situasjonen for reindriften etter andre verdenskrig

På Norske Reindriftingsamers Landsforbunds landsmøte i 1948 i Tromsø holdt byråsjef Hallsjø i Landbruksdepartementet en tale der han viste til at man tidligere hadde ansett reindriften for å være en næring på vikende front, men at dette nå var motbevist (Berg 1997, side 23): «Etter krigen kom reindriften raskere opp igjen enn noen annen næring.»

Men dette var en sannhet med modifikasjoner. Krigens innvirkning på reindriften varierte fra område til område. I brev til Landbruksdepartementet av 29. august 1940 oppsummerte Peder Hagen krigens innvirkning på reindriften i Nordland så langt.¹ Når det gjelder Storskog, Vinkfjell og Hamarøy, hadde krigshandlingene liten innvirkning på reindriften. En kommentar om forholdene på Hamarøy er typisk: «Ingen av reindriftene i distriktet led noe direkte tap som følge av krigen mens denne varte, da våbentilstanden kom før det egentlige felttog nådde til traktene her.»

Reindriften i Frostisen og Skjomen ble derimot berørt av krigshandlingene. Fra Frostisen rapporterer lappefogden: «Lappene har meldt at de har hatt store vanskeligheter for sine reindrifter og betydelige tap som følge av krigen. En av flyttlappene, Matias Nilsen Grundfjord, har meldt, at han ble holdt som krigsfange i tre dager under krigen. (...) Han hadde reinen i Efjorden på grensen mot Ballangen og var på flytning til traktene mot Tysfjord, da han uten å ane noen grund ble fanget og holdt i forvaring i tre dager.» Dette skjedde midt i kalvingen, og Matias Nilsen Grundfjord anslo å ha mistet minst 20 årskalver på grunn av fengslingen.

Fra Skjomen distrikt meldte «flyttlappen i dette distrikt, Einar Larsen Håkvikdal» at han hadde hatt stor skade på sin reindrift som et resultat av krigshandlingene. Hans reinbeiteområder var sør for Narvik omkring Beisfjorden, hvor det foregikk krigshandlinger i ganske stor utstrekning. Einar Larsen hadde oppgitt 135 voksne rein og 45 kalver tapt i løpet av krigshandlingene.

Lappefogden meldte til slutt at de svenske flytt-samene som vanligvis flyttet til nordre Nordland, hadde holdt seg borte fra norsk område sommeren 1940.

I etterkrigsårene iverksatte myndighetene undersøkelser om omfanget av krigsskader på reindriften. Særlig mot slutten av krigen gjorde tyskerne seg skyldig i en del reintyverier, men det er interessant å merke seg at de i hvert fall i teorien respekterte reindriftssamenes eiendomsrett. Lappefogden i Nordland anmeldte i flere tilfeller reintyverier til den tyske militærmakten, som så foretok formelle undersøkelser. I de fleste tilfeller ble imidlertid anmeldelsene henlagt. I sin årsmelding for 1945 skrev lappefogd Peder Hagen følgende om dette:

«Tyske soldater skjøt og stjal et større antall rein i flere distrikter i de første vintermånedene i 1945. Tyveriene ble til dels utført av soldatpatruljer som hadde reinskyting som oppdrag. Anmeldelser og klager over tyveriene som ble sendt vedkommende militære og civile tyske administrasjonsmyndigheter ga intet resultat.»

Peder Hagen meldte i sin årsrapport for 1945 videre at omtrent alle «lappevesenets» hytter i reinbeitedistriktene var blitt ødelagt av tyske soldater i krigsårene:

«Overalt har tyske soldater oppholdt seg i hyttene mer tilfeldig eller fast, og det som soldatene ikke ødela av inventar (...) har norske civile etterpå foretatt hærverk mot.»

Det samme var tilfelle med flere bruer og ringgjerder, hvor trematerialene var brukt til brensel i krigsårene. Når det gjaldt ødeleggelse av reindriftsanlegg, var dette vanlig i alle områder der slikt fantes. Omfattende reparasjonsarbeider måtte iverksettes mange steder. I noen av distriktene i Nordland var reintallet gått ned i løpet av krigen, og Hagen kommenterte dette slik:

«Dette skyldes vesentlig tyske soldaters tyveri av rein utover vinteren fra nyttår 1945, samt i noen tilfelle også tyveri ved norske civile.»

Den norske økonomien var ekspansiv i krigsårene. Fire hundre tusen tyske soldater skulle forsy-

¹ NB: I sitatene nedenfor bruker lappefogden begrepet «krigen» om krigshandlingene i 1940.

nes med mat, klær og husrom. Utstyr skulle vedlikeholdes, og ikke minst: Norge skulle forberedes på en alliert invasjon. Å sikre den lange kysten med festninger og sperringer («Festung Norwegen») mot invasjon var en enorm oppgave. Det trengtes videre flyplasser, marinebaser, flyplasser og kommunikasjoner (særlig jernbaner og veier).

Berge Furre har kommentert krigstidens økonomiske makronivå slik (Furre 1992, side 192):

«Paradoksalt nok var tida no komen for ein ekspansiv politikk som overgjekk alt det Arbeiderpartiet hadde våga tidleg på trettitalet: No pøste styremakta lånte midler ut i samfunnet og drev hemningslaust med underskot. Keynes' navn var det knapt lovleg å nemna, men verkna den var overveldande: Arbeidsløyse og det som var att av gjeldskrise, var blåse bort på kort tid.»

Mikal Urheim har kommentert krigens innvirkning på den samiske befolkningen i Tysfjord.² Han forteller at levekårene var veldig vanskelige utover 1930-tallet:

Så kjem krigen. Og den griper veldig sterkt inn blant den samiske befolkningen i Tysfjordfeltet. Plutselig oppstår det et marked. Det blir etterspørsel etter naturprodukter av alle slag, fra havbotnen til moltebærfjellet. Fugl og fisk og alt annet kan selges. Uansett hvor mye man har – og så får vi veldig god omsetning på rødrevskinn. Som må fanges enten med gift eller noe sånt – og kundene var de tyske soldatene. Så oppstår det etterspørsel etter duodje-produkter. Skaller, tøfler, muffe og pelsluer og deslike – markedsetterspørselen var enorm. De første tre krigsårene får vi en duodjeproduksjon i alle hus der det overhodet går an. En hektisk tid. (...) Og det herran det varte til krigens slutt. Så folk betalte sin gjeld. Det var et skyldfritt folk da krigen tok slutt. De hadde ikke penger – men de hadde betalt ut bankene.

Lappefogdens offisielle oversikt over antall reineiere og rein i nordre Nordland for driftsåret 1946–1947, fordelt på de administrative reinbeitedistriktene, framgår av tabell 5.1.

I *Storskog* distrikt drev fortsatt familien Pavall en livskraftig reindrift, som ble vinterbeitet på Bodøhalvøya. I *Sjunkfjell* var det dessuten en liten flokk som ble helårsbeitet i distriktet.

I *Vinkfjell* og *Skotstind* var til sammen sju reineiere oppført med i alt ca. 500 dyr.

Reindriften i *Hamarøy* og *Mørkvatn* hadde overlevd krigen. Her var Kalstad-familien samt John J.

Tabell 5.1

Reinbeitedistrikter	Sommerbeiting	Vinterbeiting
Navn	Antall rein	Antall rein
Storskog	430	80
Sjunkfjell	150	500
Vinkfjell	240	240
Skotstind	270	270
Mørkvatn	630	0
Hamarøy	0	630
Hellemo	20	20
Frostisen	410	410
Skjomen	80	80

Samlet oppgitt og/eller anslått reiantall i disse reinbeitedistriktene: 2230.

Langås oppført med til sammen 630 dyr, som ble vinterbeitet i Hamarøy og sommerbeitet i Mørkvatn.

Under hele andre verdenskrig var det både sommer- og vinterbeite for ca. 200 dyr i *Hellemo*. Da krigen sluttet, var det imidlertid nesten ingen igjen, tyske soldater hadde slaktet ned omtrent alt. Anders Mikkelsen har fortalt om dette i intervju med Nordlandsposten:³ «Flokken var ikke særlig stor på grunn av dårlige vinterbeiter i området, og det var da også dette som fikk han til å gi opp reindriften. Han sluttet det siste krigsåret, tyskerne tok de siste dyrene, ferdig med det, sier han selv.» Det ble hevdet at også nordmenn drev krypskytteri mot slutten av krigen.⁴ Den eneste reineieren som var registrert i *Hellemo* i 1946, var Anders Nilsen Leirelv (født 1876) med 20 dyr.

I *Frostisen* reinbeitedistrikt var det i hovedsak familien Labba som drev etter andre verdenskrig. Av reineierens rapport til lappefogden framgikk det at de hadde mistet en del rein over grensen til svenske reinflokker, men at de ikke visste hvilke reinflokker dette var. Ellers forteller lappefogden at en av distriktets reineiere i 1946 solgte sin flokk «og flyttet sørover, hvor han har tatt seg arbeide som gjeter hos et tamreinselskap i nærheten av Geilo».

Eneste reineier i *Skjomen* reinbeitedistrikt per 25.2.1947 var Einar I. Larsen, Ankenes. Lappefogdens kommentar: «Flyttlappen i dette distriktet har oppgitt at han har et reiantall av ca. 80 rein. Han

² Intervju med Berg og Evjen 4. mai 1999. Sitatet er noe redigert.

³ Nordlandsposten 2.10.1976: «Det gjelder å greie seg med det man har.»

⁴ Evjen 1998 (side 125).

Tabell 5.2

Reinbeitedistrikter	Reintall sommerbeite	Reintall vinterbeite
<i>Navn</i>	<i>1955/-60/-65/-70</i>	<i>1955/-60/-65/-70</i>
Storskog	546/609/846/633	0/0/0/0
Sjunkfjell	180/0/0/0	726/608/846/633
Vinkfjell	0/300/350/0	0/300/350/0
Skotstind	61/60/100/0	61/60/100/0
Mørkvatn	115/300/200/700	0/0/0/0
Hamarøy	0/0/0/0	115/300/200/700
Hellemo	0/0/0/0	0/0/0/0
Frostisen	210/106/65/864	210/106/65/864
Skjomen	936/544/470/100	936/544/470/100

har også nevnt, at da hans reinflokk er så liten, så har han tenkt å slutte med reindriften i 1947.»

Ingen norske reineiere i nordre Nordland flyttet på vinterbeite til Sverige i 1946, og ingen svenske reineiere meldte offisiell innflytting til området. At en del rein som vanlig trakk over grensen uten at svenske samer offisielt flyttet til Norge, er en annen sak, men denne flyttingen er ikke tallfestet i årsrapporten.

5.2 Avviklingen av den lulesamiske reindriften

I løpet av de tjue årene etter andre verdenskrig ble den lokale reindriften avviklet i nordre Nordland. Den eneste reindriften som overlevde, var Pavall-reindriften i Storskog/Sjunkfjell, som etablerte seg der i 1880-årene. Reindriften som en del av kombinasjonsdrift med jordbruk, fiske og annet forsvant. I det følgende skal vi drøfte utviklingen av reindriften i nordre Nordland i etterkrigstiden.

Når det gjelder svensk reinbeiting i Norge, var det fortsatt ikke fastsatt egne reinbeitedistrikter for de svenske reineierne i nordre Nordland nord for Balvatn. Men det var fastsatt et såkalt grensbeiteområde definert som området «fra Eidevatn og Låmivatn i Sulitjelma til Norddalsfjellet ved Ofotbanen», der svensk rein hadde rett til å overskride grensen uten at det var angitt noe bestemt antall. Ingen norske reineiere i nordre Nordland brukte offisielt vinterbeiter i Sverige i denne perioden.

Tabellen over er satt opp med utgangspunkt i opplysninger om antall rein i de enkelte distriktene fra lappfogdens årsmeldinger for 1955, 1960, 1965 og 1970.

Storskog/Sjunkfjell. Reineierne i Storskog reinbeitedistrikt var gjennom hele perioden familien Pavall i Fauske. I 1960 meldte lappfogden om fortsatte konflikter med jordbruket i området:

Vi har i dette distriktet noen av Nordlands dyktigste reindrivere. De passer reinen godt og den er tam. Vi har likevel her noen av de hardeste konflikter med fastboende. Da reineierne her er meget rimelige folk, må konfliktene skrive seg fra liten forståelse fra enkelte fastboende. Det viser seg at de fleste klagerne er småbrukere uten noe vesentlig jordbruk. Da reineierne ikke har kunne godta beiteutvalgets forslag i forbindelse med beitetvisten i Valnesfjord, går denne saken videre.

Reineierne i Sjunkfjell reinbeitedistrikt per 1.1.1956 var Johan Johnsen Tenvatn og Adler Sjunkfjord, begge Sør-Folla, samt Andreas Amundsen, Nord-Folla. Disse hadde til sammen 180 rein, som ble helårsbeitet i området. Vinterbeitet ble rapportert å ha vært dårlig i 1955, og lappfogden tilføyde for egen regning: «Fra gårdbrukere i dette distriktet kom det mange klager om våren og forsommeren 1955, over ulemper og skader av rein på innmark og bufehavn, men ingen av klagerne forlangte erstatningsskjønn avholdt.»

Fra og med 1960 var det bare Pavall-familien som drev reindriften på Bodøhalvøya, fortrinnsvis i vinterhalvåret. I 1965 ble 126 av i alt 846 dyr i Pavall-flokken oppgitt å være syttingsrein. Året etter (1965) kunne lappfogden fortelle at reineierne dette året bare hadde benyttet Bodøhalvøya, ikke Storskog distrikt. I 1970 gjennomgikk reindriften i nordre Nordland det lappfogden omtaler som et katastrofeår. Når det gjelder Pavall-reindriften, hadde han følgende kommentar: «Ettersom der dessuten var lignende tap i 1968 kjemper nå denne reindriften for sin eksistens. Det står strevsomme og dyktige folk bak, og det er tragisk dersom de ikke skal makte å holde det hele sammen. Der er det nødvendig med en økonomisk støtte av en størrelsesorden som virkelig kan bety noe.»

Vinkfjell. Det var ingen registrerte reineiere i dette distriktet per 1.1.1955. I 1960 meldte lappfogden at det for første gang siden 1955 var en reineier med 300 rein på beite i Vinkfjell reinbeitedistrikt. Det dreide seg om den svenske statsborgeren Guttorm Labba, som tidligere hadde vært gjeiter hos Nils og Karl Kalstad i Hamarøy, og nå søkte norsk statsborgerskap. Lappfogden ga uttrykk for at både reineieren og kona hans var «meget dyktige reindriftsfolk som det er å håpe kan få norsk statsborgerskap». Beitene i distriktet ble

vurdert som svært gode, ettersom det var flere år siden det hadde gått rein på beite der.

I 1964 var Guttorm Labba fortsatt eneste rein-eier i Vinkfjell, med 350 rein som ble sommerbeitet i distriktet (1964). Vinteren 1964–1965 ble han imidlertid henvist til Finnøya i Hamarøy distrikt, og lappefogden opplyste sommeren 1965 at Labba ikke hadde vendt tilbake derfra. Hans kommentar til dette var at Vinkfjell (som for øvrig var blitt temmelig nedbeitet) «nå sannsynligvis kommer til å bli uten reindrift». I 1970 var lappefogdens kommentar ganske riktig at distriktet fortsatt ikke var i bruk.

Reineierne i *Skotstind* distrikt per 1.1.1956 var Johan Johnsen Kalvågstraum og Andreas Johnsen, begge Hamarøy, med til sammen ca. 60 rein. I 1960 var flokken på samme størrelse, og lappefogden kommenterte dette slik: «For disse to reineierne er vel reindriften nærmest en hobby. Det blir da derfor også meldt om mye umerket rein, om noe i det hele tatt er merket.» Distriktet var lite, men lappefogden mente likevel at det var grunnlag for en bedre reindrift her. I 1965 var Johan J. Kalvågstraum eneste reineier, med 100 rein (skjønnsmessing anslått av lappefogden). I 1970 var det ikke lenger registrert rein i distriktet.

Reineierne i distriktene *Hamarøy* og *Mørkvatn* per 1.1.1956 var Nils Kalstad, Karl Kalstad, Karl A. Kalstad, Anders J. Kalstad og John J. Langås (Vadnem), alle Tysfjord. I 1955 skrev lappefogden følgende i sin årsrapport:

Vinter og sommerbeitet i de to distrikter ble nyttet av ca. 600 rein i 1955. Distriktenes flyttsamer bestemte seg høsten 1955 for å slutte med reindriften og selge eller slakte ned hele reinbestanden som de hadde i distriktene. Høsten 1955 ble det slaktet og solgt ca. 450 rein av reinflokkene. Resten går fremdeles i distriktet, og er av reineierne oppgitt til å være ca. 115 rein. Distriktene blir likevel ikke liggende så lenge uten reindrift, da to flyttsamer fra Kautokeino allerede har spurt om muligheter for å flytte inn til de to distrikter med sine reindrifter.

Til tross for lappefogdens kommentar i 1955 var det i 1960 fortsatt fem reineiere med til sammen 300 rein på sommerbeite i Mørkvatn og vinterbeite i Hamarøy. Lappefogdens kommentar:

«Det er egentlig bare to av reineierne som driver med rein som hovednæring. Den ene eieren, Anders Kalstad, har gått landbrukskole de to siste år. En annen, Karl A. Kalstad, har gått stuertskole. Den ene av de to hovedeierne, Karl Kalstad, har i år ført opp rein på sin 14 år gamle sønn, som han mener vil begynne med reindrift.»

I 1964 oppga Karl og Nils Kalstad at de til sammen hadde ansvar for 200 rein, derav 20 sytingsrein. Lenger ute i fjorden drev John Johnsen Vadnem i Langåsen ifølge Bjørg Evjen reindrift inntil 1965 (Evjen 1998). Dermed var den siste av de tradisjonelle reindriftsgruppene i Nord-Saltenområdet avviklet. Året etter meldte lappefogden at

«de to reineiere som fra før har benyttet disse distrikter har etter hvert foretatt avvikling av sin reindrift, slik at de nå bare har et lite antall – ca. 80 etter det som er oppgitt – rein igjen. Årsaken til at de avvikler er at de begynner å bli gamle og har ingen som skal overta etter seg.»

Men han tilføyde:

«Som anført ovenfor er imidlertid Guttorm Labba flyttet til Hamarøy med sin reindrift. Han skal også benytte Mørkvatn distrikt.»

I 1970 var den lulesamiske reindriften i Hamarøy/Mørkvatn avviklet. Distriktene ble kun brukt av familien Guttorm Labba, som hadde et samlet reintall på 700. Lappefogden meldte at vinterbeitene i Hamarøy de siste årene ikke hadde blitt «rasjonelt utnyttet», hvilket hadde fått uheldige konsekvenser. Det hadde blant annet ført til friksjoner mellom reindriften og jordbruket: «Situasjonen har ført til at Landbruksdepartementet har bestemt at det skal innføres beitetid for Hamarøy distrikt, noe man ikke har hatt tidligere.»

Det var ingen registrert reindrift i *Hellemo* distrikt i hele perioden 1955–1970. Bjørg Evjen forteller at de siste som drev med rein i indre del av Tysfjord, var Anders Nilsen, Leirelv og Andreas Mathisen, Grunnfjordbotn. Den siste reindriften i Hellemo ble avviklet i 1952. I Ørnulv Vorrens samtale med Anders Nilsen i 1951 spurte han om man ikke som før kunne sende rein over til Sverige på vinterbeiting, men Nilsen mente at dette ikke gikk an (Vorren 1951, side 55):

«En ville bli oppslukt av de uhyre reinmasser i Sverige som er svært lite tamme. Ja, går man dit kjem man tomhendt igjen.»

Leiv Finnesen bodde i Leirelv helt fram til 1968. Han vokste opp hos Anders og Inga Nilsen. De hadde noen få sytingsrein, som var plassert hos Nils og Karl Kalstad som sytingsrein («Dette var helt opp i 60 tallet»). Finnesen forteller (i partsinnlegg for Høyesterett)⁵ at Anders Nilsen før dette lenge

⁵ 20.11.1995 – Ofoten Herredsrett.

«hadde drevet aktiv, tradisjonell reindrift sammen med John Finnesen og flere. Dette var en lang periode, som ble avsluttet etter krigen. Flokken ble plassert på Hulløy og ble borte etter krigen.»

I 1965 forteller lappfogden at

«lærer Mikal Urheim fra Musken har tatt initiativ til en ny reindrift der, og har ytret ønske om at staten yter støtte til opphjelpe av en slik. Problemet består ellers i at det ikke er noen vante folk som ønsker å gå i gang med reindrift i distriktet. Å satse på folk som fra før ikke har erfaring på området, synes for usikkert.»

I 1970 har han følgende kommentar: «Distriktet har vært uten reindrift i årtier. Det er for øvrig antatt at der ikke er muligheter for helårs reindrift, men at vinterbeite i tilfelle må søkes i Hamarøy distrikt.»

Reineierne i *Frostisen* distrikt per 1.1.1956 var Nils Henriksen og Kristine Småhaug, begge Lødingen. Lappfogden konstaterte at driftsåret 1955 var bra for reindriften, men nevnte samtidig at

«distriktets reinbestand er for liten til å nytte ut tilgangene på reinbeite». I 1960 hadde han følgende kommentar: «Begge disse to har annet arbeid, slik som sysselsettingsarbeide om vinteren, ved siden av. Det burde ha vært langt mer rein i dette distriktet.» I 1965 meldte lappfogden at de to «som fra før hadde noen få rein i distriktet, har avvirket i løpet av året, den ene på grunn av høy alder og den andre av årsaker jeg ikke kjenner til. Sannsynligvis fant han det ikke regningssvarende å drive med de få dyr han hadde.»

I 1970 hadde nordsamene Johan N.P. Sara og Ole A.I. Vars med til sammen 864 rein overtatt reindriften i *Frostisen*. Lappfogdens kommentar: «Reinantallet i distriktet er stigende, og en regner med at ved ytterligere ekspansjon kan det bli påkrevet med overflytting av en del av reindriften til distriktene Hamarøy/Mørkvatn.»

Reineierne i *Skjomen* distrikt per 1.1.1956 var Einar I. Larsen, Lars P. Persson Niia, Mikael Persson Niia, Aksel Persson Niia samt Anna Kristina Niia, alle Ankenes. Disse eide til sammen 936 rein, som hadde vært helårsbeitet i distriktet. Lappfogden meldte at ca. 40 rein ble overkjørt av jernbanen på ettervinteren og våren 1955.

I 1960 var det registrert ni reineiere (tre familier) med i alt 544 rein. Det var rapportert om ganske store tap, både på grunn av rovdyr (ørn og jerv) og overkjørt rein på Ofotbanen. Reineierne hadde også klaget over mye hyttebygging i beite-

områdene. Men hovedproblemet var forholdet til den svenske reindriften:

«Striden med svenske reineiere har vært bitrere enn noen gang før. De norske samene hevder at svenske samer stadig kommer over grensen og tar med seg blandingsflokker uten å gi beskjed. Det har et par ganger nær ført til slagsmål.» Lappfogden meldte at svenske myndigheter støttet de svenske reineieren i denne konflikten, og at det var berammet et forhandlingsmøte i Narvik sommeren 1961. Han hadde følgende forslag til strakstiltak: «Det er en absolutt betingelse at det sommeren 1961 blir ført opp et skillegerde nær grensa i Nordalen i Skjomen.»

Lappfogden melder videre at to av samefamilien i distriktet fikk sine boliger ødelagt og ble påført store tap ved den store flomkatastrofen i Beisfjord høsten 1959:

«Ved den hjelpeaksjon som ble satt i gang ble de to samefamilier helt oversett. De hadde så sent som i haust ennå ikke fått noen hjelp eller erstatning.»

I 1964 var det registrert to reineiere i Skjomen, Lars Niia og Nils Anders Niia, med til sammen 470 rein. Som vi hørte tidligere i dette avsnittet, var 1968 og 1970 katastrofeår for reindriften i nordre Nordland, og av lappfogdens årsmelding for 1970 framgikk det at reindriften der nærmest var utradert. Ingen årsrapport var mottatt, og lappfogden satte skjønnsmessig reintallet til 100.

5.3 Endrede rammevilkår for reindriften

Fra og med 1930-årene – men særlig etter andre verdenskrig – begynte de norske myndighetene (dvs. lappfogdene) så smått å arbeide for reindriftens utvikling. Norske myndigheter hadde tidligere sett på reindriften som en døende næring, som ville måtte vike for andre næringer (særlig jordbruket) i det lange løp. Sett fra reindriften side hadde det nye engasjementet både positive og negative sider. Lappfogden bidro med økonomisk bistand til reindriften (for eksempel til innkjøp av livdyr), og innførte en rekke teknologiske innovasjoner (ny slakteteknologi, kastrasjon og avlsarbeid, bekjemping av insekter, gjerdebygging m.m.). Det engasjementet mange reineiere helst ville unngått, handlet om registrering og kontroll av reindriften (restriksjoner mot sytingsrein, reintelling, registrering av reinmerker m.m.).

Etableringen av Norske Reindrifsamers Landsforbund (NRL) i 1948, der Johan Johnsen fra Sagfjordbotn i Sørfold var en sentral person (Berg 1997), fikk etter hvert stor betydning for reindriftens utvikling. Etter som årene gikk ble NRL akseptert som en forhandlingsmotpart av norske myndigheter, på linje med Norges Bondelag og Norges Fiskarlag. Et langvarig organisasjonsarbeid ledet fram mot de tilskuddsordningene for reindriften som ble innført gjennom en egen næringsavtale for reindriften (1976), og etableringen av de korporative organene for forvaltning av disse ordningene som ble innført med Reindrifstloven av 1978. Staten hadde gjennom reindrifstaltalen innrømmet reineierne en mulighet for å øve avgjørende innflytelse på utviklingen av næringen, eller som NRL selv uttrykte dette: «Forhold som

hittil ensidig er blitt regulert av statsmyndighetene skal næringens representanter nå være med å bestemme gjennom forhandlinger mellom partene.» Den første toårige reindrifstaltalen trådte i kraft 1. januar 1977, og den samiske reindrifstnæringen i Norge gikk dermed inn i en ny tidsalder.

I årene som fulgte, oppdaget mange reinbeitedistrikter hvordan de systematisk kunne dra nytte av de mulighetene som lå i reindrifstaltalen. Disse distriktene oppnådde store økonomiske resultater gjennom flokkstrukturering og ulike slaktestrategier. Ikke bare ble kjøttproduksjonen optimalisert, men gjennom direkte tilskudd over reindrifstaltalene ble distriktet også premiært av det offentlige for å følge anbefalingene fra reindrifstadministrasjonen.

Kapittel 6

Avslutning: Fra subsistensreindrift via markedsreindrift til dagens korporative reindrift

I førkrigsårene var det de ulike krisetiltakene rettet mot landsbygda (herunder kriselånene til reindriften), samt sosialpolitikken som hadde størst direkte betydning for reindriften. På lengre sikt var den generelle utviklingen i retning av et moderne samfunn, med bl.a. overgang til pengehusholdning – en utvikling som ble forsterket i krigsårene – viktig for reindriften utvikling. Bøndene gikk stadig mer over til salgjordbruk. Reindriftsfamiliene i nordre Nordland drev kombinasjonsnæring der blant annet jordbruk inngikk, og ble selvsagt påvirket av den nye levemåten.

Hvordan skulle de samiske familiene, som tradisjonelt hadde drevet subsistensreindrift i kombinasjon med jordbruk, fiske og utmarksnæringer, løse sitt behov for kontante penger? Kombinasjonsnæringene ga ikke mye kontant avkastning. Problemet kunne i prinsippet løses på flere ulike måter. To av disse gjorde at man kunne fortsette med reindrift: 1) økt salg av reinkjøtt på det norske markedet; 2) lønnsarbeid ved siden av reindriften. Begge disse alternativene medførte avvikling av melkebruksreindriften som reindriftsform. Det tredje, mest radikale alternativet var å slutte med reindriften, og ta lønnsarbeid i eller utenfor regionen.

Mikal Urheim forteller at de som hadde vært i Sverige under krigen, kom hjem så fort den var over:¹

«Og folket herfra da de kom hjem – det var et anna folk. Det var ikke det samme folket som dro! Det var andre krav. Det var samtidig skjedd en befolkningsøkning. Så begynner de å søke arbeid i Sverige, i bygningsindustrien. På byggeplasser og på smelteverket i Porjus i Sverige. Tysfjordsamene ble industrialisert. Ved jobbing i Sverige sammen med slekta og folket sitt der. Det første tiåret – fra femogfemti til femogfemti – det var spørsmålenes tiår. Hva kan vi gjøre? Kan vi fortsette å bo her? Er det muligheter? (...) Den siste reinen som er på lokalbefolkningens hender er på Hulløya, den tar vel slutt med krigen. Når ungdommen kom-

mer tilbake har de fått øynene opp for andre ting – de søker ut i arbeidslivet.

Under *subsistensreindriften* ble tradisjonelt hele reinen utnyttet: kjøttet, skinnen og ikke minst melken. Det ble produsert for subsistens – altså for eget livsunderhold. Beslutningene i reindriften ble utelukkende bestemt av forhold som angikk eget livsunderhold. Den enkelte reieneier bestemte innenfor sitt eget hushold, dvs. når det gjaldt merking og slakteuttak. Siidaen bestemte i spørsmål som angikk alle husholdene og forholdet til andre siidaer, for eksempel svenske siidaer på sommeropphold i Norge (samling, skilling, flytting, gjeting, arbeid med fellesanlegg). Når det gjaldt hvilken rasjonalitet som dominerte, var det utvilsomt den tradisjonelle tenkemåten som lå til grunn for både reindriftsform og levemåte. Det tette samholdet i familien og siidaen krevde lojal tilpasning til tradisjonelle verdier og normer.

Etter hvert ble imidlertid pengeøkonomien dominerende i reindriften, og salg av kjøtt (og til dels skinn) i det norske markedet var grunnlaget for denne reindriftsformen, som vi har kalt for *markedsreindrift*. I en overgangsperiode var reieneierne fortsatt avhengig av inntekter utenfor reindriften, lønnsinntekter eller inntekter fra jordbruk og utmarksnæringer. Når det gjaldt beslutningene i reindriften, ble de fortsatt tatt av husholdet og siidaen, men de strategiene som lå til grunn for beslutningene, tok nå sikte på økt kjøttproduksjon for salg i markedet. I tillegg til den tradisjonelle rasjonaliteten gjorde nå den kapitalistiske (profittmaksimerende) rasjonaliteten seg gjeldende i reindriften.

Under *den korporative reindriften*, som i Norge ble etablert i og med Reindriftsavtalen av 1976 og Reindriftsloven av 1978, blir det i tillegg til produksjon av kjøtt for subsistens og markedet også produsert for offentlige tilskudd. I mange norske reinbeitedistrikter har det ikke vært uvanlig å kunne tilbakeføre halvparten av inntektene til ulike stønads- og erstatningsordninger. Beslutningene tas fortsatt av husholdet og siidaen, men i tillegg til markedet må beslutningene nå også tilpasses ulike stønadsordninger. De korporative organene i rein-

¹ Intervju med Berg og Evjen 4. mai 1999. Sitatet er noe redigert.

driften bestemmer at spesielle strategier i reindriften skal premieres med tilskudd (kalveslakt, slaktning til bestemte årstider). I tillegg til tradisjonelle og kapitalistiske rasjonaliteter kan vi under denne produksjonsmåten også snakke om en korporativ rasjonalitet.

I ettertid er det ikke vanskelig å se at den lokale, tradisjonelle reindriften i nordre Nordland aldri makttet overgangen til den næringsspesialiseringen markedsreindriften krever. På Helgeland valgte reineierne ulike strategier for å takle overgangen til pengeøkonomi (Berg 2000), men tilstrekkelig mange valgte å spesialisere seg på reindriften til at den overlevde i regionen. Den nye pengeøkonomien krevde næringsspesialisering. Reineieren Arne Appfjell fra Brurskanken reinbeitedistrikt på Helgeland hadde drevet med ulike næringsaktiviteter, men valgte nå reindriften.² «En forsto snart at reindriften måtte følge med i samfunnsutviklingen, for som det nå var kunne reieneierne nesten ikke brødfø seg selv. Inntjeningsevnen av reinflokkene måtte prioriteres.» De første tiårene etter andre verdenskrig var harde også for reieneierne på Helgeland, men de klarte å bygge opp økonomisk lønnsomme reindrifter, og kunne høste fruktene da den korporative reindriften gjorde sitt inntog omkring 1980.

I nordre Nordland var det bare Pavall-familien i Storskog/Sjunkfjell som klarte overgangen fra subsistensreindrift via markedsreindrift til korporativ reindrift. Familien flyttet inn i distriktet fra svensk side i 1880-årene, og hadde vinterbeite i Sverige år om annet lenge etter. Selv om også de har drevet reindrift i kombinasjon med jordbruk, gjorde den tidlige erfaringen med storskalareindrift fra Sverige at de sto bedre rustet enn den tradisjonelle reindriften lenger nord i fylket da overgangen til næringsspesialisering og markedsreindrift kom.

I 1999 ble det omsider foretatt en omfattende revisjon av de administrative reinbeitedistriktene i Nordland, der de opprinnelige ni distriktene i nordre Nordland fra distriktsinndelingen i 1898 ble redusert til fire: Duokta (Fauske, Sørfold og Bodø), Stájggo-Hábmer (Sørfold, Hamarøy, Steigen og Tysfjord), Frostisen (Tysfjord og Ballangen) og Skjomen (Ballangen og Narvik).³ I de to første foregår det fortsatt en solid reindrift, i de to siste er det lite rein igjen. For driftsåret 2004–2005 melder reindriftsforvaltningen at det i Duokta var 839 rein, i Stájggo-Habmer var det 675 rein, i Frostisen var det 42 rein og i Skjomen 101 rein.⁴ I

Duokta (tidligere Storskog/Sjunkfjell) er det fortsatt familien Pavall som driver reindrift, i de øvrige distriktene er det innflyttede nordsamer.

Vi hørte at lappfogden i sin årsmelding for 1965 berettet at «lærer Mikal Urheim fra Musken har tatt initiativ til en ny reindrift der, og har ytret ønske om at staten yter støtte til opphjelp av en slik. Problemet består ellers i at det ikke er noen vante folk som ønsker å gå i gang med reindrift i distriktet. Å satse på folk som fra før ikke har erfaring på området synes for usikkert.»

Siden 1965 er det flere eksempler på at samer fra Tysfjord har forsøkt å reetablere den lokale reindriften i området. Tysfjordsamer har i dag rein på Hulløya, som offisielt disponeres av en godkjent nordsamisk driftsenhet i området. Andre eier rein som passes av slektninger i Sirkas sameby på svensk side. Felles for alle forsøkene siden 1965 er at de var iverksatt av personer med andre hovednæringer, hvilket jo for så vidt er helt i tråd med tradisjonen i området. Det finnes åpenbart en dyptfølt interesse for å videreføre de reindriftsamiske tradisjonene. Men reindriften i dag er en moderne primærnæring på linje med jordbruket. For å bli tildelt driftsenhet i reindriften og kvoter i jordbruket må man drive sin næring i forholdsvis stor målestokk, og fortrinnsvis som eneyrke. Da først er man berettiget til å ta del i de ulike tilskuddsordningene som i dag oftest er avgjørende for å kunne overleve i næringen.

Litteratur

- Andresen, Astri. *Omstillingstid. Nomadisk reindrift i Torne lappemark og Troms 1840–1920*. Tromsø. 1991
- Beach, Hugh. *Reindeer-Management in Transition. The Case of Tuorpon Saameby in Northern Sweden*. Uppsala. 1981
- Berg, Bård A. *Myndighetenes behandling av konflikten mellom reindriftsamer og bønder i Nordland, Trøndelag og det søndenfjeldske i 1880- og 1890-årene*. Tromsø. 1990
- Berg, Bård A. *Reindriftsloven av 1933. Om den første reindriftsloven som omfattet hele Norge: Bakgrunn, forhistorie og innhold*. Kautokeino. 1994
- Berg, Bård A. *Norsk reindriftpolitikk etter 2. verdenskrig – en politikk for utvikling eller avviking?* Artikkel i: *Spenningen land – Nord-Norge etter 1945*. Oslo. 1996
- Berg, Bård A. *Næring og kultur – Ealáhus ja kultuvra. Norske Reindriftsamers Landsforbund 50 år (1947–97)*. Karasjok. 1997
- Berg, Bård A. *Reindriften rettigheter og plikter. Fra lappkodusill til fellelappelovgivning, reinbeite-*

² Intervju med Elsa Lifjell, 1996.

³ Reindriftsstyret, sak 27/99.

⁴ «Ressursregnskap for reindriftnæringen 2004–2005», Reindriftsforvaltningen 2006 (side 114).

- konvensjoner og intern reindriftslovgivning i Norge og Sverige.* Artikkel i *Dieđut* 3:1998. Kautokeino. 1998
- Berg, Bård A. *Verneplanen for Tysfjord/Hellemo-området sett i forhold til ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater.* Bodø. 1999
- Berg, Bård A. *Mot en korporativ reindrift. Samisk reindrift i Norge i det 20. århundre – eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland.* Kautokeino. 2000
- Berg, Bård A. *Vern, forvaltning og bruk av samiske naturressurser i Tysfjord – på hvilke premisser?* Artikkel i: Bårjas. Drag i Tysfjord. 2001
- Berg, Bård A. *Den svenske fare: Norske holdninger til svensk reindrift etter unionsoppløsningen.* Artikkel i: *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905.* Senter for samiske studier, skriftserie nr 14. Tromsø. 2007
- Berg, Roald. *Norge på egen hånd. Norsk utenrikspolitisk historie 1905–1920.* Oslo. 1995
- Cramér, Tomas. Samebyarnas yttrande över svensk-norska renbeteskommissionens förslag den 24. februari, avgivet den 6. mars 1968. Artikkel i: *Samernas vita bok.* Bind 1. Stockholm. 1980
- Evjen, Bjørg. *Et sammensatt fellesskap. Tysfjord kommune 1869–1950.* Tysfjord. 1998
- Fjellheim, Sverre. *Reindriftsareal og arealbruk i Nordland.* Kautokeino. 1980
- Fure, Odd-Bjørn. *Mellomkrigstid 1920–1940. Norsk utenrikspolitisk historie.* Oslo. 1996
- Furre, Berge. *Norsk historie 1905–1990.* Oslo. 1992
- Gjerdåker, Brynjulv. *Bygdesamfunn i omveltning 1945–1996.* Oslo. 1995
- Helland, Amund. *Nordland amt. I: Norges land og folk XVIII.* Kristiania. 1908
- Hultblad, Filip. *Øvergang från nomadism til agrar kultur i Jokkmokk.* Stockholm. 1968
- Kalstad, Johan Albert. *Kystsamisk reindrift.* Artikkel i: *Ottar* 4:82. Tromsø. 1982
- Kalstad, Johan Albert & Brantenberg, Terje. *Reindrift, samisk samfunn og kultur på Saltfjellet.* Tromsø. 1987
- Kosmo, Ansgar. *Forslag til ny distriktsinndeling i Nordland.* Alta. 1996
- Kvist, Roger. *Rennomadismens dilemma. Det rennomadiske samhällets förändring i Tuorpon og Sirkas 1760–1860.* Umeå. 1989
- Lae, Erling. *Fra Karlstadkonvensjon til reinbeitekonvensjon.* Oslo. 1977
- Lundmark, Lennart. *Uppbörd, utarmning, utveckling: Det samiska fangstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark.* Lund. 1982
- Qvigstad, Just og Johnsen, Oscar Albert. *Svenske nomadlappers flytninger til Nordlands og Tromsø amter i ældre og nyere tid.* Kristiania. 1912
- Schnitler, Peter. *Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745.* Redigert av J. Qvigstad & K.B. Wiklund. Oslo. 1929
- Sommerset, Svein R. *Glimt fra Mannfjordens historie med vekt på perioden 1900–1952. Selvberging og næringstilpasning basert på utmark, innmark og sjøen. Endringer i kulturlandskapet. Stedsnavn.* Oversendt Arran lulesamisk senter fra forfatteren. Datert 21.1.1998.
- Storjord, Torbjørn. *Samene i Nord-Salten.* Bodø. 1993
- Vorren, Ørnulv. *Dagbok fra Hellemo.* Upublisert manuskript. 1951
- Wiklund, K.B. *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid.* Uppsala. 1908
- Utredninger, innstillinger og lover*
- Første Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellem Kongerigerene Norge og Sverrig. Lapperne betreffende («Lappekodisillen»). 1751
- Konvensjonen mellom Norge og Sverige angående flyttlappenes adgang til reinbeiting av 5. februar 1919 («Reinbeitekonvensjonen av 1919»)
- Konvensjonen av 9. februar 1972 mellom Norge og Sverige om reinbeiting («Reinbeitekonvensjonen av 1972»)
- Lappekommissjonen av 1892 (for Nordland): Indberetning. Kristiania, 1896
- Lappekommissjonen av 1897 (for hele landet): Indstilling. Kristiania, 1904
- Lov av 2. juni 1883 angaaende lappene i Norge og Sverige («Felleslappeloven»)
- Lov av 25. juli 1897 inneholdende tilleggsbestemmelser angående lappene og rensdyrdriften innen de søndenfor Finmarkens amt liggende landsdeler («Tilleggslappeloven»)
- Lov om reindriften av 12. mai 1933
- Lov om reindriften av 9. juni 1978
- Oth.Prp. No. 32 (1896) *Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Tillægs-bestemmelser angaaende Lapperne og Rendriften inden de søndenfor Tromsø Amt liggende Landsdele.* Kristiania, 1896
- Reindriftsforvaltningen i Nordland: *Områdestyresak 55/98. Forslag til ny distriktsinndeling for Nordland.* Rognan, 1998
- St.prp. nr. 170 (1975–76) *Om hovedavtalen for reindriftnæringen.* Landbruksdepartementet. Oslo, 1976
- Utkast til lov om reinbeiting, avgitt ved den ved Stortingets beslutning av 27. juli 1897 og kongelig resolusjon av 9. september s.å. nedsatte kommisjon. Kristiania, 1904

Del IX

Lars Ivar Hansen

Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Sør-Troms fra jernalder til ca. 1750

Forord

Den prosjektbeskrivelsen som er utarbeidet for de utredningene som gjennomføres for Samerettsutvalget når det gjelder kartlegging av samiske bruksområder og samiske sedvaner i utvalgets mandatområde, legger vekt på en beskrivelse av den samiske befolkningen, dens rettighetsforhold og dens bruk av naturen i historisk perspektiv.¹ Et seinere utarbeidet forslag til felles opplegg for utredningene trekker opp en del sentrale punkter utredningene bør fokusere på, blant annet:

- kartlegging av kunnskapsstatus når det gjelder *demografisk utvikling og bosetningsmønstre innenfor de enkelte geografiske områdene*, herunder relasjoner mellom forskjellige folkeslag og forholdet mellom sedentær samisk bosetning og nomadisk tilstedeværelse
- hovedtrekk ved *ressursutnyttelsen* for disse gruppene gjennom ulike kronologiske perioder, samt kartlegging av de *sosiale rammene og organiseringen* som ressursbruken skjer innenfor
- gjennomgang av de særskilte *rettslige vilkårene* som de ulike samiske tilpasningsformene har utviklet seg i forhold til, herunder både mulige interne sedvaner, vilkår og reguleringer, samt håndtering fra statlige myndigheters side – med både eventuelle forskjellige former for rettsvern og eventuelle innskrenkende vilkår etablert fra myndighetenes side

I den grad slike spørsmål er blitt drøftet og behandlet i eksisterende forskningslitteratur legger den følgende delrapporten vekt på å kartlegge samisk

bosetningsmønster og befolkningsutvikling gjennom de forskjellige hovedperiodene fram til ca. 1750 – ulike relasjoner både mellom den samiske og norske befolkningen, og mellom den sedentære, kystsamiske befolkningen og nomadene – hovedtrekk ved ressursutnyttingsmønstret for disse gruppene – samt det er som er kartlagt om særskilte rettighetsforhold, især det rettsvernet som den såkalte «finneodelen» i en periode på 1600-tallet synes å ha innebåret i forhold til en del av kystsamenes boplasser og ressursnisjer. I denne delrapporten følges disse emnene fram til 1700-tallets første halvdel. Det seinere forløpet, fram til ca. 1900, er oppsummert av Janicken E. Olsen i hennes delrapport: *Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Troms og Nordland (Ofoten) ca. 1700–ca. 1900* (Tromsø 2006). Det har således vært en kronologisk arbeidsfordeling mellom de to forfatterne, og de to delrapportene må sees i sammenheng.

Av denne tilskjæringen av tema som er relevante for utredningen, følger at en rekke interessante aspekter ved samisk tilstedeværelse og levevis i området er blitt holdt utenfor, ikke minst alt det som knytter seg til religion og verdensanskuelse, og som for så vidt bør sees i sammenheng med ulike former for ressursutnyttning og som dessuten må sies å knytte seg til statsmaktens politikk og etablering av rammevilkår for den samiske befolkningen – ikke minst gjennom misjonsoffensiven på 1700-tallet. For disse emnene må derfor henvises til forskningslitteraturen, både lokalhistoriske arbeider for regionen og spesialartikler.²

¹ *Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Troms, Nordland midt- og sør-Norge*, prosjektbeskrivelse ved Bj. Evjen, L.I. Hansen, Bj. Bjerkli & Sv. Fjellheim [udatert, jan. 2004].

² I denne sammenhengen henvises særskilt til Dikka Storm: *Stat, misjon og kunnskap på 1700-tallet. Etablering av lokal kunnskap som redskap i konsolidering av statsmakten* (uttrykt, Tromsø 2007).

Kapittel 1

Utvikling av samisk etnisitet i løpet av det siste årtusenet før Kristi fødsel – kulturdualisme i nord

Helt fram til 1970-tallet satte kulturforskerne *utviklingen av ulike kulturer* på Nordkalotten i forhistorisk tid oftest i samband med ulike hypoteser om *innvandring* – både når det gjaldt den samiske og den nordgermanske (etter hvert: norrøne) kulturen. Men med sosialantropologen og arkeologen Knut Odner's bok *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia* fra 1983, kom til det til et gjennombrudd for en ny måte å oppfatte den eldre kulturutviklingen på Nordkalotten på. Odner lanserte det synet at de seinere, historisk kjente etniske gruppene på Nordkalotten var oppstått på grunnlag av de forskjelligartede gruppene av jeger- og sankerfolk som allerede hadde tilhold i det nordre Fennoskandia fra steinalderen og tidlig metalltid (1800 f.Kr.–år 0), men som muligens opererte med helt andre inndelinger og kategoriseringer seg imellom enn de etniske skillelinjene vi kjenner fra historisk tid. Med utgangspunkt i Fredrik Barths syn på etniske relasjoner og sosialantropologisk forskning omkring etnisk identitet i andre områder, hevdet Odner at befolkningen i nordre Fennoskandia kunne ha gjennomløpt en *kulturell differensieringsprosess*, der samisk etnisk identitet var blitt utviklet i samhandling og vekselvirkning med andre former for etnisk identitet som vokste fram – både hos forløperne til de seinere finnlenderne og hos de gruppene som søkte mot en nord-germansk og seinere norrøn etnisk identitet. Mens enkelte grupper holdt fast ved jakt- og sankertilpasningen og utviklet en identitet i samband med dette, slo andre grupper inn på jordbruk og definerte seg selv på dette grunnlaget. Slike prosesser skal ha funnet sted både i de sørligere delene av nåværende Finnland, og dels i vestre del av nordre Fennoskandia, der enkelte grupper knyttet kontakt og solidarisererte seg med sørskandinaviske jordbrukskulturer. Den endelige utformingen av disse skilte etniske tilhørighetene skulle ifølge Odner ha funnet sted i de første århundrene etter Kristi fødsel (Odner 1983: 101–110).

Det tiltalende ved Odner's tilnæringsmåte var at den tillot en å studere kulturutviklingen i nordre Fennoskandia med utgangspunkt i de befolknings-

gruppene som allerede var bosatt i regionen, og således slapp en å forestille seg den ene og andre innvandringsbølgen som plausible «forklaringer» på de kulturendringene som kunne iakttas. Slik videreførte denne måten å nærme seg oppkomsten av de etniske skillelinjene på, i mangt og meget en stillingtagen som allerede tidligere var blitt antydnet av arkeologen Povl Simonsen. Allerede i 1959 hadde Simonsen formulert seg slik:

Ut fra dette kommer man til, at det centrale spørsmål: «Hvornår innvandrede samene?» muligens er helt forkert stillet, og at man i stedet bør spørge: «På hvilket tidspunkt opsto der et begrep, som vi har lov at kalde samisk?» (Simonsen 1959: 17)

Siden Odner utga sin bok i 1983, har imidlertid oppfatningene innenfor forskersamfunnet endret seg noe. Mens Odner la avgjørende vekt på de fordelaktige transaksjonene og strukturerte bytte-relasjonene mellom spesialiserte fangstfolk og begynnende jordbrukere, som en inndeling i disse kategoriene kunne åpne for – og derved anla en relativ instrumentell tolkning av identitetsforskjellene – har flere forskere seinere sett det slik at økt samhandling mellom de ulike gruppene med forskjellig tilpasning ga grobunn for en skjerpet problematisering av «egen kulturform» i forhold til de andre gruppene, og dermed en klarere identitetsmessig grensedragning mellom «oss» og «de andre». Samtidig er tidspunktet for kulturdifferensieringen trukket bakover i tid, fra de første århundrene av vår tidsregning til det andre årtusenet før Kristi fødsel (Hansen & Olsen 2004: 36–42).

En måte man har ment at denne gjensidige kulturforskjellen ga seg uttrykk på, er innenfor forskjelligartet utsmykning av *keramikken*. Alt etter utformingen skjelner en mellom såkalt *Risvik-* og *Kjelmøytype* keramikk (Hansen & Olsen 2004: 38–40; 53–56). I perioden som omfatter de siste to årtusenene før vår tidsregning, regner man derfor i dag med en *kulturdualisme* (Jørgensen 1986). Ornamentikken på Kjelmøy-keramikken har klare likhetstrekk med ornamentikk på bronseøkser

produsert innenfor den såkalte Ananjino-kulturen i Øst-Russland, som synes å ha vært en viktig samhandlingspartner for deler av fangstsamfunnene på Nordkalotten i tidsrommet før Kristi fødsel.

Dette har vært tolket som uttrykk for et ønske om å signalisere både tilknytning og forskjellighet i forhold til denne østlige kulturen.

Kapittel 2

Samisk og norrøn/norsk sameksistens i Sør-Troms i yngre jernalder og tidlig middelalder

Det er først når en kommer fram til *jernalderen* og særskilt *ynge jernalder* (ca. 570–900 e.Kr.) at det er mulig å øyne nærmere konturer av henholdsvis den norrøne (norske) og den samiske tilstedeværelsen i Sør-Troms, de uttrykksformene disse samfunnene ga seg, og den samhandlingen som synes å ha foregått mellom dem. Dette er basert på analyser av

- det *arkeologiske* materialet (framfor alt gravminner og gårdshauger),
- forekomsten av *samiske og norske stedsnavn* i området, og deres gjensidige påvirkning på hverandre,
- samt analyse av *det middelalderlige jordegodset* og spredningen av det jordegodset som var skjenket til de middelalderlige lokalkirkene i regionen.

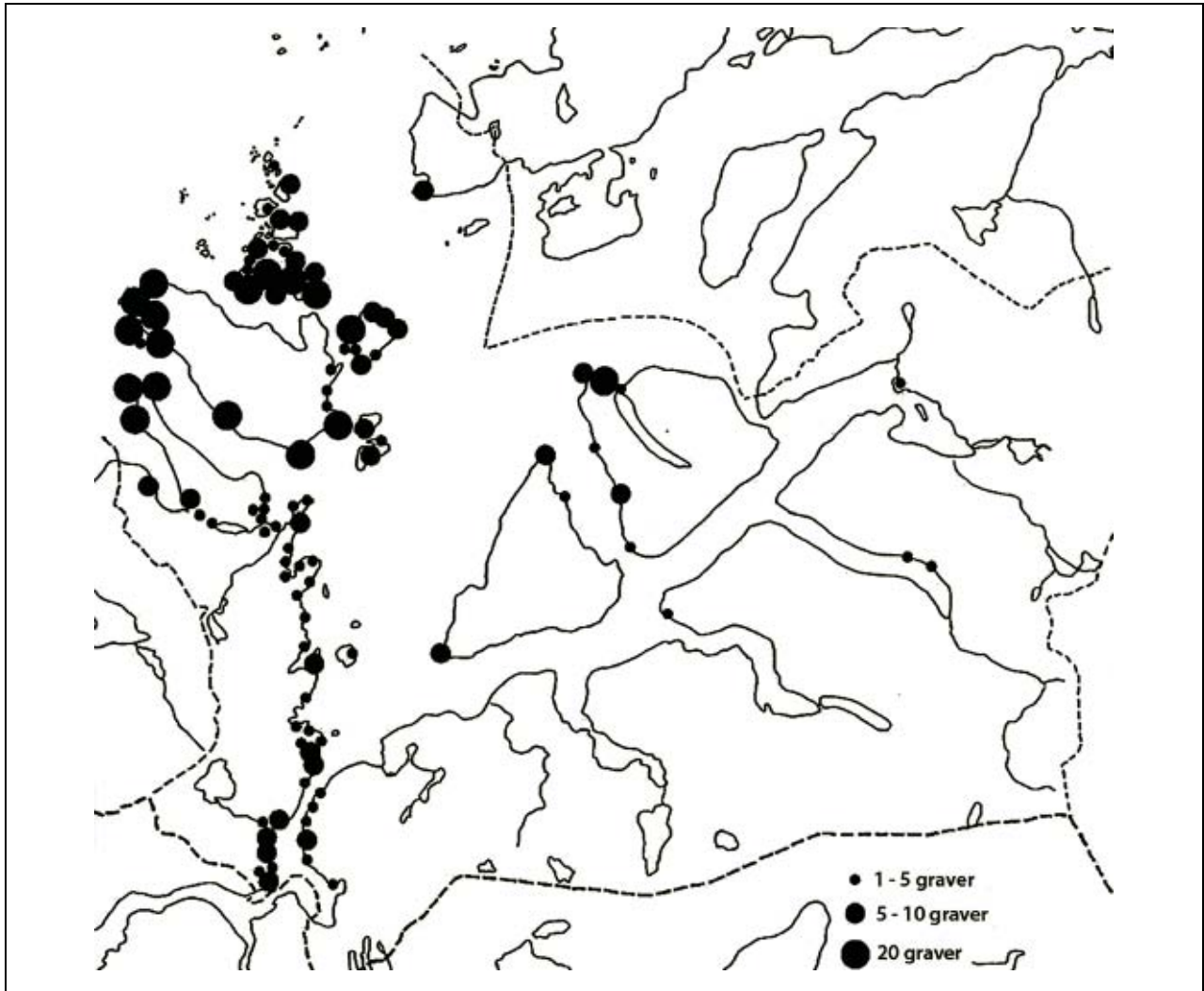
Mens grensen mellom den norrøne og samiske bosetningen i Troms tradisjonelt hadde vært betraktet som økologisk determinert – ut fra hvilke områder som bød på klimatiske betingelser for korndyrking eller ikke – påviste arkeologen Audhild Schanche midt på 1980-tallet hvordan fjordene i Sør-Troms (f.eks. Gratangen, Lavangen og Salangen) hadde gode vilkår for korndyrking, men likevel få spor etter norrøn bosetning (Schanche 1986). *Fordelingen av graver og gravhauger* som ut fra formmessige trekk regnes for norrøne (eller nordiske), viste en sterk konsentrasjon til Bjarkøya, Sandsøya, Grytøya samt østsida av Hinnøya og nedover Tjeldsundet (figur 2.1), altså områder som lå sentralt i forhold til de norrøne/norske høvdingesetene som er kjent fra skriftlige kilder ved overgangen til historisk tid, i første rekke Snorres kongesagaer. I stedet for å basere seg på den gjengse økologiske tolkningen, oppfattet Schanche fordelingen av norrøne graver som et uttrykk for en grensesetting mellom norske og samiske områder. Fordelingen av den norrøne bosetningen (og gravene) ga dermed en indirekte avgrensning av det samiske områdets utbredelse.

Denne etniske grensen er seinere blitt bekreftet og videre konkretisert gjennom undersøkelser

av den gjensidige fordelingen av *samiske og norske stedsnavn*, samt *jordegodsfordelingen* til *Trondenes kirke* og de andre lokalkirkene i Sør-Troms i middelalderen (Hansen 1990a).

I tillegg har L.I. Hansen påvist forekomsten av lokaliteter med navnet «*Laberg*» (dvs. lasteplass, omlastningssted) i hver av innfjordene, knyttet til klippemessige fremspring med gode landingsmuligheter for båt. Ved én av lokalitetene – *Laberg* i Grovfjorden – er det dessuten påvist en gammetuft med ildsted datert til tidsrommet 410–650 e.Kr. (Hansen 1990a: 164–170; Hansen 2000b: 77). I tråd med skriftlige beretninger om hopehavet og de økonomiske båndene mellom den norrøne høvdingeeliten og de samiske samfunnene – som i *Ottars beretning* og Snorres kongesagaer – tolker Hansen derfor «labergene» som institusjonaliserte møteplasser for samene og representanter for den norske høvdingeslekten med sete på Bjarkøy og Trondenes. Ved disse møteplassene er det trolig blitt drevet organisert bytte av fangstprodukter (pelsverk) mot varer samene var interessert i (korn, mel, salt, jern samt edelmetaller som bl.a. tinn). At området innenfor det norrøne gravområdet ikke var folketomt i yngre jernalder, bekreftes likeledes av flere dateringer fra det indre fjordområdet – således fra bunnlag i gårdshauger på *Innergård* i Salangen (570–660 e.Kr.) og i *Foldvik* i Gratangen (660–885 e.Kr.) (Hansen 2000b: 52; 77).

Den påviste etniske grensen har vært tolket slik at høvdingmakten, representert av sentra som de på Bjarkøy og Trondenes, ut fra sin interesse for de kostbare prestisjevarene de fikk tilbyttet seg fra samene, har sørget for at de samiske bruks- og bosetningsområdene forble mest mulig intakte, og derfor forhindret innblanding fra norrøne/norske jordbrukere som måtte være interessert i å ta opp gårdsbruk i innfjordområdet. Mens Schanche regnet med at den etniske grensen holdt seg stabil fram til vikingtida, peker Hansens nøyere studium av bosetningsutviklingen gjennom middelalderen i retning av at grensen mellom kulturområdene stod ved lag noe lenger, omtrent fram til midten av 1200-tallet. Først da – om lag 200 år etter at de nordnor-

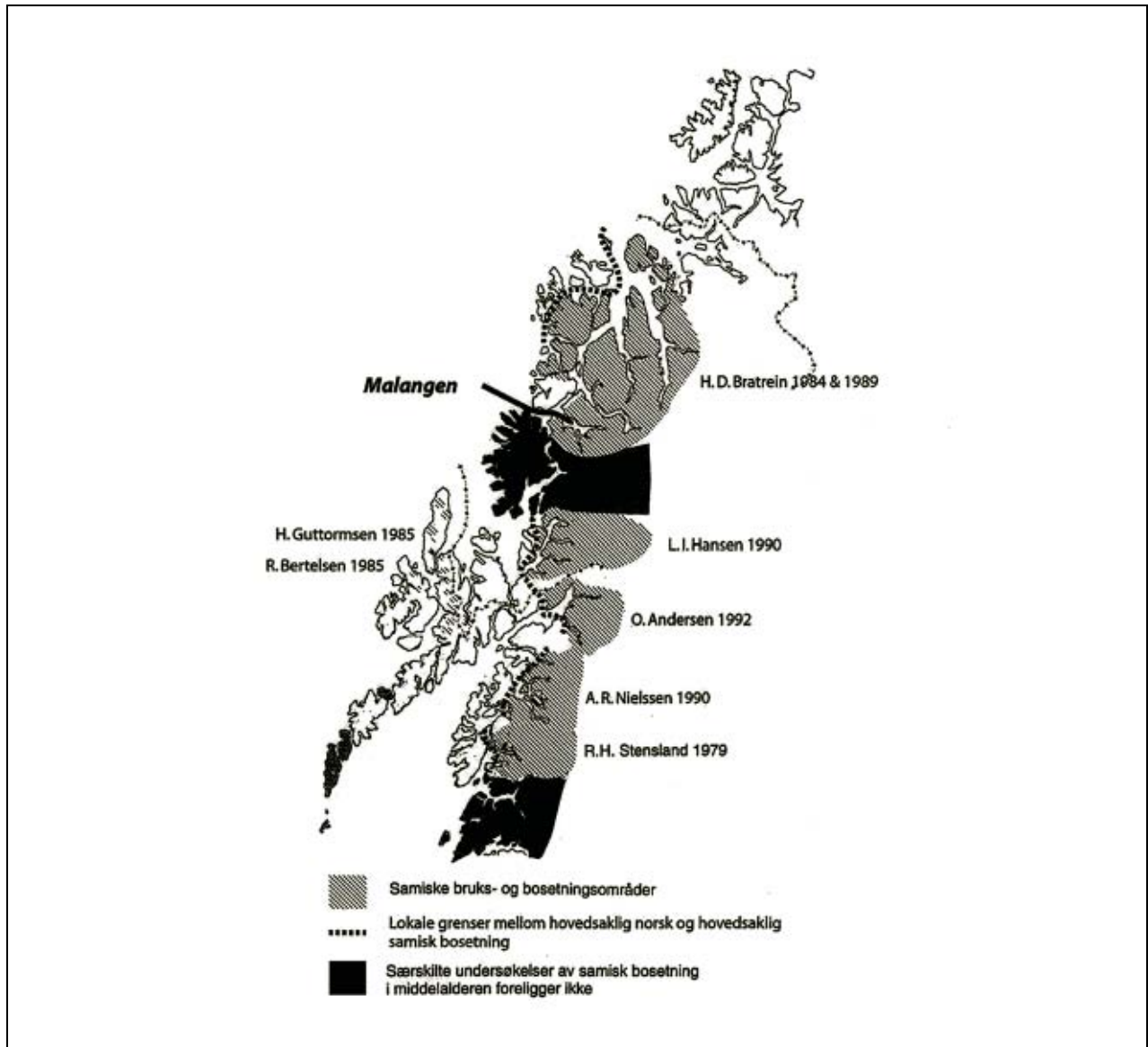
Figur 2.1 Fordelingen av norrøne/norske jernaldergraver i Astafjord og tilstøtende områder (gjengitt etter Schanche 1986)

ske høvdingene var slått av det ekspanderende norske rikskongedømmet – ble bosetningsgrensen overskredet av individuelle norske jordbrukere som ønsker å ta opp permanent gårdsbruk i de fjordområdene som tidligere var eksklusivt utnyttet av samene (Hansen 1990a: 222, Hansen 2000b: 216, 348). Det tidsrommet grensen synes å ha gyldighet for, strekker seg dermed fra overgangen til yngre jernalder (rundt 600 e.Kr.) og fram til et stykke inn i høymiddelalderen (figur 2).

En slik «kulturell geografi» lar seg også avlese i det norske stedsnavnmaterialet, f.eks. i fjordlandskapene rundt Vågsfjordbassenget. Sundet mellom øyene Andørja og Rolla går fra gammelt av under betegnelsen «Bygden», og indikerer m.a.o. sentret for det kultiverte, «temmede» landskapet sett fra norsk synspunkt. I fjordområdene innenfor, som hadde utgjort rent samiske bruks- og bosetningsområder i vikingtid og tidlig middelalder, fin-

ner vi en rekke navn som bærer bud om seinere norsk ekspansjon ut i det som opprinnelig var betraktet som «ødemark»; som gårdsnavn som *Lia* og *Reite* (= avgrenset, dyrket jordflekk) og navn med etterledd som *-skog* og *-voll* (Hansen 2000b: 77).

Fordelingen av et hovedsakelig norrønt/norskdominert landskap i et ytre område og den samiske bosetningen i de indre områdene – fra innfjordene, oppetter dalgangene og opp i høyfjellet – stemmer også bra overens med den topografiske og bosetningsmessige skissen vi finner i en latinskpråklig norgeshistorie som ble til i løpet av andre halvdel av 1100-tallet. *Historia Norvegiae*, som verket heter, deler Norge inn i tre langsgående soner: *den maritime sonen*, *den midtre sonen* og *skogssonen*. Nordmennene sies å bo i den maritime sonen, mens samene holder til i skogssonen. Men samtidig er dette historieverket noe tvetydig når det gjel-

Figur 2.3 Rekonstruerte grenser mellom hovedsakelig samiske og norske bosetningsområder i yngre jernalder / tidlig middelalder (basert på undersøkelser av Bratrein 1984 & 1989, Hansen 1990, Andersen 1992, Nielssen 1990, Guttormsen 1983, Bertelsen 1985 og Stensland 1979)

Tegning ved Ernst Høgtun

det f.eks. dokumentert samisk middelalderbosetning i Vesterålen (Guttormsen 1983), som for så vidt ligger utenfor den bosetningsgrensen som strakk seg over øyene Rolla og Andørja i Sør-Troms. Forholdet ser imidlertid ut til å være at det etniske fordelingsmønsteret som kan konstateres på ett nivå i fjordlandskapene med større dimensjoner, også kan gjenfinnes i mindre målestokk på lavere nivåer, for eksempel innenfor enkelte øyer. Dette er blitt påpekt av Audhild Schanche: «På samme måte kan et landskap ut fra en bestemt synsvinkel sies å bestå av deler som i mindre målestokk gjentar de former og strukturer som klassifiserte landskapet som helhet. For eksempel kan en

øy, som ut fra en regional klassifisering tilhører ytterkysten, i seg selv inndeles i ytterkyst, fjorder og innland. De samme forhold som ligger bak det kulturgeografiske spredningsmønsteret innenfor en region totalt, vil inntil et visst nivå kunne etterspores på f.eks. de enkelte øyer i regionen.» (Schanche 1989: 179)

For Sør-Troms og Ofotens vedkommende er bildet av samisk bosetning og den sannsynlige variasjonen i de samiske tilpasningsformene i yngre jernalder og middelalder blitt ytterligere modifisert som følge av forskningen de seinere år. Dette har reist ytterligere spørsmål ved noen av de gjengse, stereotypiske oppfatningene av den lokale

samiske historien; både når det gjelder deres status som et rent jeger- og fangstfolk på denne tida, og når det gjelder opphavstidspunktet for deler av den såkalte markebygdsbosetningen. I sin doktoravhandling fra 2002, *Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og nordre Nordland*, presenterer Oddmund Andersen en del data som har betydning både for vurderingen av samisk gårdsdrift og reindrift ved overgangen mellom jernalder og middelalder. Det første dreier seg om vegetasjonsendringer påvist gjennom pollenanalyser, knyttet til to gårder som seinere er kjent for markasamisk bosetting – *Skolpie* (Kalvåsen) i Ballangen og *Hoantas* (Nipen) på Skånlandshalvøya. Pollenanalysene viser økte mengder gresspollen og tilbakegang for skogen, noe som synes å kunne dateres til seinmiddelalder eller tidlig nytid for Skolpie (Kalvåsen), og til 1100-/1200-tallet for Hoantas (Nipen). På sistnevnte øker også samtidig innslaget av arter som kan knyttes opp mot korn dyrking (åkergress), uten at korndyrking i seg selv kan påvises. På Hoantas kan det dessuten ha forekommet slått eller beite allerede i yngre jernalder (Andersen 2002: 404–406).

Selv om pollenanalysene indikerer høymiddelaldergårder med jordbruk, gjenstår spørsmålet om bosetningens etniske tilknytning. Andersen mener likevel at sannsynligheten er størst for at gårdene er blitt etablert av samer. Til støtte for dette vektlegger han at den norrøne bosetningen tradisjonelt har vært bundet til kysten, og at begge gårder har separate samiske navn – gitt uavhengig av de norske betegnelsene – samtidig som disse samiske navnene trolig har røtter langt tilbake i tid, fordi betydningsinnholdet ikke lenger er kjent i samisk. Dessuten trekker han paralleller til de tidligere omtalte kystsamiske høymiddelaldergårdene langs Ofotfjorden (Andersen 2002: 423–427).

Samtidig har Andersen vist at flere boplasser i høyfjellet, som med stor sannsynlighet må knyttes til *reindrift* ut fra det en fra seinere tid kjenner til av trekkveier og beiteområder – faktisk dateres tilbake til siste del av høymiddelalderen eller seinmiddelalder / tidlig nytid. Dette gjelder *Beikaláhku* i Skånland (AD 1220–1285), *Riebevágge* øst for Grovfjorden i Skånland (AD 1310–1440) og *Áivevárrie/Håfjellet* i Ballangen (AD 1320–1630) (Andersen 2002: 246).

I sum synes disse funnene å peke i retning av at den samiske befolkningen langs kysten i yngre

jernalder og middelalderen har slått inn på en rekke forskjellige økonomiske og sosiale strategier – i ulike former for samspill og samvirke med andre partnere i regionen – og ikke har vært bundet til en så ensidig jakt- og fangsttilpasning som man tidligere har forestilt seg. Ikke bare støtter dateringene fra høyfjellsboplassene opp om det synet som i stadig økende grad vinner oppslutning blant forskerne i dag, nemlig at reinpastoralismens røtter må søkes lengre tilbake enn tidligere antatt, selv om det fortsatt kan diskuteres hvilket *omfang* denne tidlige reindriften har hatt, og hvor omfattende rolle den spilte innenfor den samlede økonomiske aktiviteten. Dateringene viser også hvordan denne begynnende reindriften ga seg uttrykk i Sør-Troms/Ofoten-regionen. På den andre siden viser pollenanalysene fra seinere kjente markebygds gårder at den tradisjonelle oppfatningen av bosetningsrøttene i disse områdene også må modifiseres noe, selv om utviklingen av disse bygdene fra siste halvdel av 1600-tallet og fremover fortsatt må settes i samband med de demografiske og sosiale prosessene i dette tidsrommet primært.

Ut fra det som kommer fram i seinere tids kilde materiale – som *skattelister og skyldsettings-/utskillingsforretninger* når slike kilder blir aktuelle fra 1700-tallet og fremover – er en rekke av markebygds gårdene blitt betraktet som enten: 1) *utskillinger i utmarka til de strandnære gårdene, som ansees etablert allerede i middelalderen eller forhistorisk tid* («liggende på deres 'leiermål'») eller: 2) *etablert på statens grunn*. Dette gjelder fremfor alt gårdene i de sammenhengende markebygdene i de indre delene av Stuorranjárga/Skånlandshalvøya, som Sandemark, Trøseemark, Kvitfors og Snubba, og kom bl.a. fram under arbeidet til den såkalte Distriktsmatrikuleringskommissjonen i årene 1819–20 (jf. NOU 1981: 20, s. 12–34). Sett i forhold til dette perspektivet fortoner det seg interessant at nyere forskning synes å kunne påvise at det har vært tatt opp jordbruksaktiviteter i tilknytning til noen av disse områdene på et langt tidligere tidspunkt enn hittil antatt. Dette kan tenkes å ha implikasjoner for hvordan man vurderer det kronologiske forholdet mellom ulike typer jordbruksbosetting – langs sjøen og «oppe i marka» – og dermed også for vurderingen av sentrale og hevdvunne oppfatninger av bosetningsutviklingen som ble lagt til grunn den gang en rekke av markebygds gårdene ble skyldsatt.

Kapittel 3

Kystrsamiske og innlandssamiske tilpasningsformer 1560–1670 med gjensidig kontaktflate

3.1 Kystrsamisk tilpasning 1550–1670

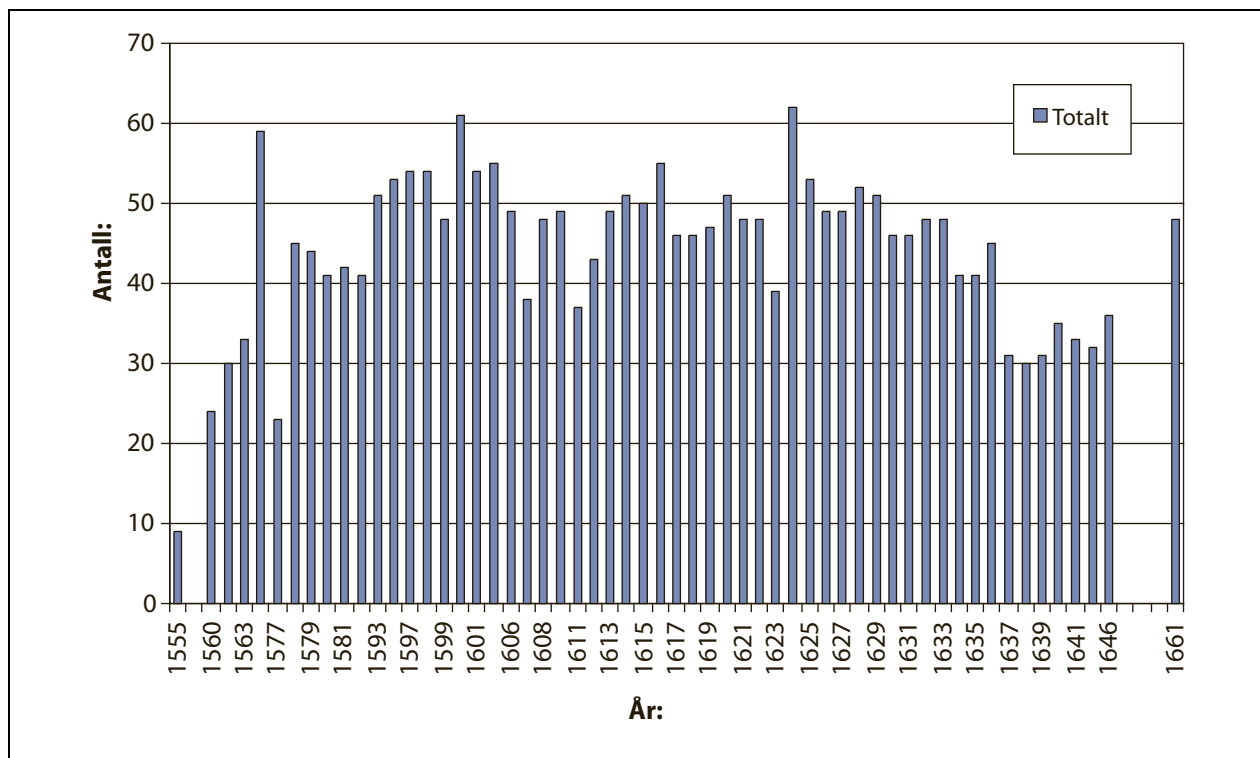
Den neste perioden der kildegrunlaget åpner for en kartlegging av samisk tilstedeværelse og tilpasningsformer i Sør-Troms, er andre halvdel av 1500-tallet. For jernalderens og middelalderens vedkommende har vi sett at det i første rekke er det arkeologiske materialet man må ta utgangspunkt i, med de registreringene og relativt få utgravningene / arkeologiske undersøkelser som er utført – ved siden av det som er mulig å foreta av retrospektive slutninger på basis av stedsnavn- og jordeiendommaterialet. Fra andre halvdel av 1500-tallet og fremover er det imidlertid i stor grad bevart lister og regnskaper fra den *skatteleggingen* og den *handelen* som begge statsmaktene – både Danmark-Norge og Sverige – utøvet i forhold til den samiske befolkningen. I den utstrekning listene er dekkende for den samiske befolkningen, står en derfor i en mye bedre stilling når det gjelder å kartlegge bosetningen i større detalj, komme inn på navngitte enkeltindivider og få inntrykk av sameenes økonomiske tilpasning, slik den til dels ble reflektert i de varegruppene de betalte skatten med, og de produktene som handelsmenn utenfra kjøpte opp hos samene.

I dette kildematerialet fra midten av 1500-tallet og utover fremstår samene langs kysten og i innlandet som to klart atskilte grupper, hver med sin særpregede livsform, sitt spesielle næringsliv og sin særskilte økonomi. Kystrsamene – eller sjøsamene – synes hovedsaklig å ha vært innrettet mot havets, fjordenes og kystlandskapets ressurser. De drev *februk*, *fiske* og *fangst* av kobbe og sel. Som vi har drøftet i forrige avsnitt, kan de også fra slutten av middelalderen ha drevet en viss form for *reindrift* i kystlandskapet. Dessuten kan de ha dyrket litt *korn* der dette var mulig. Innlandssamenes økonomi synes hovedsaklig å ha vært basert på jakt, fangst og innsjøfiske. I tillegg praktiserte de en viss reindrift, men denne hadde et svært begrenset omfang (se nedenfor, s. 314ff.).

Til tross for at kyst- og innlandssamer hadde forskjellig næringsprofil, var likevel begge grupper

knyttet til den internasjonale markedshandelen. Mens innlandssamene i første rekke leverte *pelsverk* sørover og østover, var kystrsamene sterkt knyttet til *tørrfiskhandelen* over Bergen på samme måte som nordmennene. Et synspunkt på utviklingen av samiske bosetnings- og tilpasningsformer i Sør-Troms fra seinmiddelalderen og frem gjennom 1500-tallet går ut på at samene langs sjøen i løpet av seinmiddelalderen ble mer og mer tilpasset bergenshandelen (på samme måte som de norske fiskerbøndene) og derfor i økende grad vendte seg mot havets og fjordenes ressurser; mens det var samene i innlandet som fortsatt holdt oppe handelen med pelsverk, men nå vendt mot interesserte oppkjøpere i sør og øst – dvs. kjøpmenn som opererte innenfor de svenske og russiske handelsnettverkene. Siden de to store dominerende samfunnsmakter i vest – det norske middelalderkongedømmet og den universelle katolske kirken – la vekt på å bygge ut sitt inntektsgrunnlag i form av jordleie, og overskuddet fra de kommersielle fiskerierne som fant et marked hos hanseatene i Bergen, hadde de relativt sett mindre interesse i pelsverkhandelen. De samiske samfunnene som fortsatt ville selge pelsverk, måtte dermed vende seg mot den økte etterspørselen fra kjøpmenn på svensk og russisk side (Hansen 1990a: 193–197).

Som følge av denne lange omstillingsprosessen ble trolig ulikhetene mellom innlandssamene og kystrsamene utdypet i løpet av seinmiddelalderen. I vest ble den dominerende etterspørselen etter tørrfisk avgjørende for det kystrsamiske levesettet. I innlandet førte etterspørselen etter pelsverk til at jakt og fangst forble et av de viktigste elementene i næringsstilpasningen. Når samene langs kysten satset på deltakelse i fiskerierne, stod de også friere m.h.t. *hvor* de ville velge å slå seg ned. Fremveksten av bergenshandelen åpnet for at kystrsamene kunne slå seg ned helt på ytterkysten, dersom de valgte å spesialisere seg ensidig på fiske. Så snart kildesituasjonen gir oss oversikt, ser vi at *kystrsamene var bosatt over hele Senja len, så vel på yttersida som i de mellomliggende fjordpartiene og inne i fjordene*, (se figur 3.2, s. 305). Den klare boset-

Figur 3.1 Antall registrerte kystsamiske skattytere i Sør-Troms, 1555–1661

ningsgrensen fra tidlig middelalder – med samisk bosetning og bruk fra innersida av øyene og innover i fjordene – var gått i oppløsning. Bak endringen lå det flere årsaker. På den ene siden ga fiskeriene livberging og en sterkere samisk bosetning på ytterkysten, samtidig som norske fiskerbønder trakk innover i fjordene. På den andre siden kan noen av samene langs kysten ha brutt opp og sluttet seg til befolkningen i innlandsbyene, for å dra nytte av pelsverkeeksporten østover til Botnviken. Dermed fremstod det to næringstilpasninger med atskilte særtrekk innenfor ett og samme folkeslag.

3.1.1 Skattelisterne

På norsk side finnes det en enkeltstående liste over såkalt «finneskatt» i *lensregnskapet fra 1566/67*. Mer sammenhengende lister fra år til år er bevart fra begynnelsen av 1600-tallet. På svensk side finnes det skattelister over samene i de såkalte *fogde-regnskapene*. Disse listene, som starter opp på 1550-tallet og fortsetter årlig fram til 1607, dekker også den samiske befolkningen langs «Vesterhavskysten» som svenskene kalte området, fordi den svenske kongen midt på 1500-tallet slo inn under seg en del av de rettighetene som de såkalte birkarlene hadde hatt. Disse handelsmennene fra svensk side, fikk ikke lenger handle fritt med samene. Virksomheten skulle i stedet gå i regi av den svenske kronen.

Kurven i figur 3.1 gir en oversikt over de kystsamiske skattyterne som ble registrert i de svenske skattelisterne. I det følgende skal det gis en kommentar til *omfanget* av den samiske bosetningen i Sør-Troms og den *sosiale organiseringen* av det kystsamiske samfunnet, så langt skattelisterne kan brukes til å trekke slutninger. Det er da viktig å være klar over at vi i første omgang ikke får tak i den fjordsamiske bosetningen i Kvæfjord, fordi de svenske skatteoppkreverne ikke nådde inn til dem og fikk oppkrevet skatt. Sannsynligvis hindret den norske fogdegården på Ervik ved Trondenes at de svenske skatteoppkreverne fikk seile rundt Elgsnes og inn i Kvæfjorden. Kvæfjordsamene kommer altså først med i det norske regnskapsmaterialet fra 1590-årene og fremover.

På grunnlag av de svenske skattelisterne ser det altså ut til at det maksimalt var mellom 50 og 60 samiske skattytere i kystregionen i Sør-Troms som jevnlig betalte skatt til den svenske kronen, og som kan oppfattes som hovedpersoner i hvert sitt hushold. Med tillegg av omtrent fem samiske hovedpersoner i Kvæfjord – som vi altså først finner omtalt seinere, i andre kilder – kan det samlede antallet kystsamer i Sør-Troms (fra Malangen til grensen mot Ofoten) ha utgjort om lag 200–250, dersom vi regner med en gjennomsnittlig husholdsstørrelse på mellom 3,5 og 4,5 personer (Hansen 2000b: 285). Antallet skattytere/hoved-

personer pendlet mellom omtrent 15 og 30 i Gisund tinglag, fra åtte til ti og opp i 15–18 i Dyrøy tinglag, og fra 10–15 og opp i 20 i Astafjord tinglag. I tillegg fantes også litt mer spredt samisk bosetning, med en del samiske hushold i Sand tinglag, og i Berg og Gryllefjord på yttersida av Senja.

Ved å sammenholde de svenske skattelisterne med de tilsvarende norske fra noe seinere tid, lar det seg avdekke interessante trekk når det gjelder kystsamenes bosetning og sosiale organisering i andre halvdel av 1500-tallet. To hovedtrekk er fremherskende:

1. Samene i indre del av Sør-Troms – i fjordene og langs sundene – utgjorde på dette tidspunktet *fire grupper*, hver med sitt *eget sosiale nettverk* og med mer begrenset og sporadisk kontakt til de øvrige.
2. Hver gruppe rådde over *flere oppholdssteder med ulikt ressursgrunnlag*, og husholdene innenfor hver gruppe pendlet år om annet mellom disse boplassene.

Regnet nordfra møter vi først én gruppe på *sørsida av Malangen*, som bruker boplassene ved munningen av Målselv- og Rossfjorden, samt i Lysbotn og Stønnesbotn på Senja. Dernest finnes en gruppe med hovedbase på *Seter i Dyrøy*. Denne gruppen veksler mellom boplasser i Sørreisa, i Faksfjord og på en rekke steder på innersida av Senja – fra Laukhella i nord til Å og Lonkan på vestsida av Stonglandshalvøya i sør. Deres søndre naboer var samene i *Astafjord*. De holdt først og fremst til i Siellat/Salangen, men hadde også tilknytning til boplasser i Lavangen og Gratangen. Den siste gruppen i lenet var altså *Kvæffjord-samene*. I de norske kildene kalles disse fire grupperingene jevnlig «Malangens», «Setters», «Salangens» og «Kvæffjords finner».

I tråd med den begrepsbruken som er vanlig i analyser av det samiske jakt- og fangstsamfunnet, og ved analyser av reindriftsenheter, er det naturlig å oppfatte disse grupperingene av et visst antall familier som holder sammen i et sosialt fellesskap og som høster ulike ressurser innenfor et avgrenset område, for en *siida*. *Vi kan dermed gå ut fra at det i Sør-Troms fantes fire slike siidaer gjennom siste halvdel av 1500-tallet*. Skattelisterne viser at de enkelte skattyterne flyttet relativt hyppig mellom de boplassene som den enkelte siida disponerte. Men det var heller sjelden at et hushold fra én siida brøt opp og bosatte seg innenfor ressursområdet til en annen siida. Men samtidig fantes det innenfor lenet noen samiske hushold som bodde *enkeltvis* og ikke var tilsluttet noen siida. Slike enkeltbosetninger fantes særlig på yttersida og nordsida av

øya Senja. I Astafjord hadde Salangs-siidaen hovedbaser på Innergård og i Rotvik/Salangerdal, men siidaen brukte tidvis også boplasser i Lavangen og Gratangen. I sistnevnte fjord var Tjuvskjær et tilknytningspunkt.

Innenfor Siellat- eller Salangs-siidaen ser det også ut til at samene disponerte sine boplasser på mer *kollektiv basis* enn hva som var tilfelle blant de norske fiskerbøndene. Dette går fram av en bygseliste i lensregnskapet fra 1567. Mens nordmennene betalte landskylda og bygselavgiftene for sine gårdsbruk *individuellt*, stod fire samer kollektivt ansvarlige for førstebyggselsavgifta på *Innergård*: «finnelensmannen» Kristoffer Olsen, Jakob Torsen samt Erland og Halvor Anderssen. Innførselen kan tyde på at samene i Salangen fram til denne tid hadde stått utenfor det ordinære norske systemet med bygsling og leie av jord, men at myndighetene nå forsøkte å innlemme Innergård i bygselsystemet. Men fortsatt knyttet det seg et sterkt kollektivt aspekt til samenes disposisjonsrett, mens de norske husholdsoverhodene opptrådte enkeltvis, som individuelt ansvarlig for hvert sitt leilendingsbruk. Dette tyder på at boplassene fra samisk side ble *disponert av siidaen i fellesskap* og ikke av de enkelte familiene.

3.1.2 Ressursutnytting

Livsgrunnlaget for kystsamene i Sør-Troms i denne perioden synes å ha vært ytterst variert og sammensatt: De utnyttet en lang rekke ressurser i nærområdet, dels direkte for eget underhold, og dels ved foredling og bearbeiding for salg. Helt sentralt stod *fisket*, som skaffet dem en markedstilknytning via bergenshandelen på linje med nordmennene. Ved siden av fisket vitner både stedsnavn og seinere tradisjoner om at samene drev *selfangst og kobbeveide*. I tillegg viser det beskjedne, men årvisse innslaget av pelsverk i skattelisterne at *jakt på pelsdyr* må ha vært et fast innslag. Jakten i nærområdene kan likevel ha betydd mer enn de beskjedne forekomstene i skatten tilsier, siden sammensetningen av skattevarene vel så mye var et resultat av hva skatteoppkreverne etterspurte, som det kystsamene hadde av verdier (Hansen 1990b: 190). Pelsverk finnes også i den norske skattelisten fra 1567, trass i at de norske fogdene i første rekke var interessert i penger og tørrfisk. Som skattebetalingsvarer leverte kystsamene først og fremst skinn av *oter og rødrev*, dvs. *pelsdyr som fantes i rikelige mengder i kystområdet*. Jakten var faktisk så omfattende at den også ga grunnlag for en viss handel mellom kyst- og innlandssamer. Samene i innlandet kjøpte opp slikt pelsverk ved

kysten, og solgte det videre til handelsmenn på svensk side (Hansen 1984).

Når det gjelder jordbruk, holdt kystsamene etter alt å dømme en del *kyr* og litt *småfe*. Omfanget av slikt husdyrhold kan imidlertid ha variert. Noen av kystsamenes boplasser opptrer i lensregnskapernes lister over såkalt «*ostetiende*», som var en avgift på februksproduksjonen, mens andre ikke gjorde det. Dette fraværet kan også ha sin bakgrunn i at overskuddet fra husdyrholdet var så lite at det ikke var verdt bryderiet å kreve inn slik avgift. Spørsmålet om eventuell *korndyrking* er enda usikrere. Fra Nordland vet vi at Tysfjord-samene også drev med korndyrking i tillegg. Ut fra de økologiske vilkårene skulle dette ha vært mulig også for samene i Salangen, men kildene tyder likevel ikke på dette. Dersom vi skal tro en bevart tiendeliste fra 1664 var det ingen samer i Sør-Troms [?] som betalte korntiende, men samtidig var det også mange nordmenn som heller ikke betalte, slik at lista ikke gir noe fullgodt bevis for manglende korndyrking blant samene. Når de ikke drev korndyrking, kan det også henge sammen med at boplassenes status som «*finnerydninger*» var betinget av de ikke prøvde å drive fram korn. Det vil si at dersom de forsøkte seg på korndyrking, måtte de betale fulle leieavgifter eller vike plassen for nordmenn.

Som vist ovenfor peker en del dateringer av teltboplasser som det er naturlig å knytte til reindrift, i retning av at reinpastoralismens røtter går tilbake til seinmiddelalderen også i kystregionene i Sør-Troms og Ofoten. I og for seg er det mulig å tenke seg at samene langs kysten fortsatt har praktisert et visst reinhold også fremover i det tidsrommet vi her fokuserer på, men vi har ingen sikre holdpunkter for det. På den andre sida er det skriftlige kildematerialet for denne tida av en slik karakter at det er heller tvilsomt om slike aktiviteter ville kunne fanges opp. Mot slutten av 1500-tallet forekommer det likevel en del reinskinn blant de varene som kystsamene betaler som skatt til de svenske oppkreverne – i første rekke fra Ofoten, men også delvis fra Sør-Troms. Skinnene kan muligens stamme fra et begrenset reinhold. Når reinskinn bare nevnes i beskjeden grad i de tidligere skattelisterne, kan det være fordi de ble nyttet av samene selv, eller fordi de ble kjøpt opp direkte av birkarlene og ikke ble brukt til å betale skatten med. Først fra andre halvdel av 1600-tallet gir det skriftlige kildematerialet oss klar beskjed om et regulært tamreinhold blant en del av samene langs kysten. Men dette er fordi det er bevart skattelister som fanger opp disse reindriftssamene fra dette tidspunktet, og det tamreinholdet som kan påvises da, må rimeligvis ha røtter lengre tilbake.

En annen aktivitet som fungerte som en tilleggsnæring, og som ga samene tilgang til et marked blant den norske kystbefolkningen, var *jektebygging*. Bygging av båter og skip for salg var en gammel kystsamisk tradisjon – omtalt med jevne mellomrom helt siden tronpretendenten Sigurd Slembe under sitt opphold på Hinnøya i 1138–39 fikk samene til å bygge to skuter for seg (jf. Nielssen 1990: 150–165; og DN VIII nr. 533 av 27.04.1525). At bygging av jekter og andre båter fortsatt var et viktig element innenfor kystsamenes økonomi, kommer klart til syne i et manntall fra 1601 over den kystsamiske befolkningen mellom Tysfjord og Varanger (Johnsen 1923: 276–290). For hver region langs kysten oppgis både hva slags skog som fantes, og omtrentlig størrelse på de fartøyene som kunne bygges. Om noen av fjordene med samiske bosetningskonsentrasjoner i Sør-Troms og Ofoten, heter det:

Sør-Reisa: «Finndis Skouff vdi forne Fiord, huorvdaf kunde byggis Jegter och Baade Paa 30 Lester.»

Salangen: «Finndis Skoffue vdi forne Fiord, huor vdaff kunde Bygges Jegter och Baade Paa 50 og 60 Lester ...»

Ofoten: «Finndis Skoffue dersammestetz, huorvdaf kunde Byggis Jegter och Baader Paa en 30 Lester.»

For Salangens vedkommende må det være de vidstrakte furuskogene oppetter langs Salangselvas dalføre og innover i Bardu som det siktes til. Den angitte jektestørrelsen plasserer dette området helt i toppsjiktet, ved siden av skogen i Kvænangen og Alta. Både på nordsida av Malangen og i de sørligere nordlandsfjordene ble 30–40 lester oppgitt som maksimal størrelse.

3.1.3 Handelskontakter og markedstilknytning

Ved siden av penger og noe pelsverk, som er kommentert ovenfor, inneholder 1500-tallets svenske skattelister over kystsamene også en del oppgaver over *andre vareslag* som kystsamene betalte skatten med. En analyse av disse øvrige varetypene gir informasjon om hvilke typer handelskontakt som var aktuelle. Ved siden av gjengs *mynt* og *pelsverk* betalte samene også med gjenstander av *sølv* og *kobber*, samt *importerte tøy*. Tabellene nedenfor gir beskjed om hvordan skattebetalingsvarene fordelte seg for kystsamene i Gisund, Dyrøy og Salangen (jf. Hansen 1990b: 183–185).

Hovedtyngden av skatten ble betalt med rede *penger*, *sølv* eller *kobber*. Det dreide seg ofte om

Tabell 3.1 Relativ andel av betalingsvarer betalt i svensk skatt: Gisund

År:	Penger: %	Sølv: %	Kobber: %	Tekstiler: %	Pelsverk: %	Samlet skatt (lispd hamp)	Antall skattytere	Gj.snittsskatt (lispd hamp)
1555								
1561	24,3	26,2	26,8	22,8		4,70	6	0,78
1571	47,4	22,5	4,7	17,2	8,2	30,08	16	1,88
1576	83,3	12,5		4,3		8,19	11	0,75
1581	54,3	11,5	18,-	9,2	7,-	9,-	14	0,64
1586	97,3			2,7		10,89	19	0,57
1591	90,8			9,2		6,60	12	0,55

Skattesummene og gjennomsnittlig skattebeløp per yter er særskilt høye for året 1571, fordi de svenske skatteoppkreverne i dette året krevde inn restanser for flere år hvor de var blitt forhindret i skatteleggingen, pga. krigføringen under den nordiske sjuårskrigen 1563–70.

Tabell 3.2 Relativ andel av betalingsvarer betalt i svensk skatt: Dyrøy

År:	Penger: %	Sølv: %	Kobber: %	Tekstiler: %	Pelsverk: %	Samlet skatt (lispd hamp)	Antall skattytere	Gj.snittsskatt (lispd hamp)
1555	60,6	11,4		27,9		6,27	8	0,78
1561	26,2		49,7	24,1		2,90	5	0,58
1571	49,9	19,3	7,1	7,-	16,6	40,99	18	2,28
1576	54,6	35,3	5,7	4,4		7,95	12	0,66
1581	60,6		27,1	12,3		6,72	11	0,61
1586	68,5	7,-	10,2		14,3	5,95	9	0,66
1591	80,3	4,8	8,7	6,2		7,12	15	0,48

Skattesummene og gjennomsnittlig skattebeløp per yter er særskilt høye for året 1571, fordi de svenske skatteoppkreverne i dette året krevde inn restanser for flere år hvor de var blitt forhindret i skatteleggingen, pga. krigføringen under den nordiske sjuårskrigen 1563–70.

Tabell 3.3 Relativ andel av betalingsvarer betalt i svensk skatt: Salangen

År:	Penger: %	Sølv: %	Kobber: %	Tekstiler: %	Pelsverk: %	Samlet skatt (lispd hamp)	Antall skattytere	Gj.snittsskatt (lispd hamp)
1555	69,7	6,3		24,-		6,54	9	0,73
1561	4,6	21,8		29,2	14,4	6,59	11	0,60
1571	34,2	51,3	6,7	3,3	4,4	38,02	18	2,11
1576	43,6	34,1	6,7	10,9	4,7	11,60	18	0,64
1581	49,4	7,1	38,-		5,5	11,55	17	0,68
1586	70,4		8,3	10,7	10,5	8,10	16	0,51
1591	72,3		7,2		20,5	8,67	14	0,62

Skattesummene og gjennomsnittlig skattebeløp per yter er særskilt høye for året 1571, fordi de svenske skatteoppkreverne i dette året krevde inn restanser for flere år hvor de var blitt forhindret i skatteleggingen, pga. krigføringen under den nordiske sjuårskrigen 1563–70.

mindre gjenstander, f.eks. skjeer og mindre kobberkjeler. Dessuten betalte de faktisk jevnlig en del av skatten med *tekstiler*. Går vi nærmere inn i skattesummene, ser vi at det dreide seg om vevde ulltøyer med opphav i kjente mellomeuropeiske byer. Stoffene hadde navn etter produksjonsstedet. Det gjaldt såkalt «nersk» og «leidsk» fra de nederlandske byene Naarden og Leiden, «gørlesk» fra den

østtyske byen Görlitz ved Neisse, samt ullstoffer som rett og slett ble kalt «engelsk», «flamsk» og «bemesk» (bøhmisk) etter opphavslanene England, Flandern og Bøhmen. Disse regionene var blant de fremste når det gjaldt produksjon av tekstiler, en industri som i løpet av seinmiddelalderen hadde utviklet seg til seg å bli en av de mest dynamiske faktorene i europeisk økonomi.

Sammensetningen av betalingsvarene var typisk for kystsamene i denne perioden. På hele strekningen mellom Ofoten og Varanger benyttet kystsamene i stor grad penger, edelmetaller og importerte ulltøyer til å betale den svenske skatten med. Pengene og varene må de ha fått tilført gjennom bergenshandelen. Den høye andelen importerte varer viser at kystsamene var sterkt involvert i en markedshandel med forgreininger ned på det europeiske kontinentet. Det faste varebyttet over Bergen – i kontakt med hanseatenes nettverk – var det viktigste bindeleddet her. Derfor må ikke fraværet av *tørrfisk* som skatteobjekt forlede oss til å tro at kystsamene ikke var engasjert i fiskerierne og drev tørrfiskproduksjon. Tvert imot var det nettopp de omfattende tørrfiskleveransene som gjorde det mulig for kystsamene å skaffe seg en slik mengde importvarer. Beregninger ut fra det relative prisnivået peker også i retning av at kystsamenes tørrfisk ble høyere verdsatt på bryggen i Bergen enn hos de svenske oppkreverne og handelsmennene (Hansen 1990b: 193–194). Gjennom størstedelen av 1500- og 1600-tallet har sannsynligvis kystsamene sett seg best tjent med å avsette fisken sin via Bergen og bruke noen av de varene de fikk i bytte, til å betale den svenske skatten.

3.2 Innlandssamene og deres overflyttinger til kystregionen i vest

Tidlig på 1600-tallet har vi regelmessige opplysninger om at innlandssamene kom flyttende over til «Vesterhavskysten» med både rein og reindriftprodukter som de solgte til kystbefolkningen. (I tabellen nedenfor er det gitt en oversikt over antallet skattlagte innlandssamer i de to innlandsområdene som ligger på høyde med og grenser inntil Sør-Troms.) I de norske lensregnskapene refereres det til «lapperne som Er Kommne Offuer Fiel-det, med Huis Ringe Kiøbmandschab, dj haffuer att selge i fiorrene» (Hansen 2000b: 279–281). Selv om kildesituasjonen ikke gir oss anledning til å etterspore slike bevegelser tidligere, virker flyttin-gene allerede godt innarbeidet på dette tidspunktet. Opphavet kan derfor trolig strekke seg tilbake til en gang på midten av 1500-tallet.

Det er likevel et spørsmål om innlandssamene på dette tidspunktet drev en såpass spesialisert reindrift at hensynet til varierte beiter for reinhjordene var den primære grunnen til disse overflyttin-gene. Det samtidige skriftlige kildematerialet inneholder faktisk flere sammenfattende karakteristiker av innlandssamenes næringstilpasning på tidlig 1600-tall. Det bildet disse kildene tegner, synes å peke i flere retninger og peke i retning av flere og sammensatte motiver for flytting til kystlandskapet. For det første er *de varene innlandssamene betalte i skatt til norske myndigheter*, relativt sammensatte: Dels leverer de såkalte «lappesko» og «lappestøvler» (trolig komager, skaller og bellinger), og dels *hansker* og *reinkalvskinn* – alt sammen varer som bærer bud om økt satsing på reinen. Men samtidig forekommer det i utstrakt grad *ffær/dun* samt noen få *pelsvarer*, som viser at dunsanking og småviltjakt fortsatt utgjorde bestanddeler av innlandssamenes næring.¹

I en stor rapport om bosetningsforhold og skattelegging av samene som lensherren i Nordlandene, Hartvig Bille, ble pålagt å utarbeide for det dansk-norske riksstyret, understreket han – på samme måte som notatene i lensregnskapene – hvordan «fielddfinderne» eller «fielddlappene» pleide å drive «stort kjøpmannskap»:

... saa well om høsten, om allehelgen thiide, m(ed) Reenner thill att Slagthe, ssom om sommeren, om S.Hans thiide, m(ed) fædder, benckedynner, lappetøigh, och wndertiidenn nog(et) liid(et) Kedellkobber ...²

Innlandssamene kunne altså tilby slakterein, men også en rekke andre varer. Samtidig betoner andre kilder innlandssamenes handel med pelsvarer fra kystregionen og deres ønske om å drive fiske i sjøen. I en betenkning som svenskekongen Karl 9. fikk utarbeidet før et grenseforhandlingsmøte i 1603, heter det:

... Så äre och Lapperne icke något fastboende folch såsom Baggarne [= nordmennene]; vthan the medh theres Kåthor och Waijor [= simler] flijte af och til vndertijden up i Lapmarcken

¹ «Lappeskatten» for årene 1612–1646, i: Rentekammeret, Lensrekneskaper, Nordlandene len. Jf. Hansen 2003: 132.

² Hartvig Billes missive, RA, Danske kanselli, Norske innlegg 1574–1615.

Tabell 3.4 Skattytertall i innlands-siidaer tilgrensende Sør-Troms

	1561	1571	1581	1586	1591	1596
<i>Diggevárri</i>	15	24	27	25	26	33
<i>Siggevárri</i>	23	31	33	27	26	33

vnder tijdhen til Siösidhen efter Fisk och Skinwaror. Tij räfwar och vttrar fhå the mest vth medh hafuedh, (Fellman IV, s. 99).

Deltakelsen i fisket blir også bekreftet i Hartvig Billes rapport, der han slår til lyd for å nekte innlandssamene å fiske langs kysten under sommeroppholdene, med mindre de vil slå seg ned og bosette seg fast langs kysten, side om side med sjøsamene. I tillegg beretter andre kilder at innlandssamene drev en del *mellomhandel* med andre produkter enn sine egne; det vil si at de kjøpte opp bestemte varer blant handelsmenn eller i bygdene og fraktet dem over fjellet for å selge dem til lokalbefolkningen på den andre siden. I første rekke gjaldt dette gjenstander av jern og kobber, som var produsert på svensk side. Innlandssamene kunne tilby kystbefolkningen kobberkjeler, økser, feller og sigder som var innkjøpt hos handelsmennene på svensk side, og førte i retur reve- og oterskinn for videresalg til de samme handelsmennene. Under sitt opphold ved kysten etterspurte de også en del forsyningsvarer som var ført nordover med bergenshandelen, som mel, smør, salt og tekstiler (Hansen 1984: 56–57; jf. Bergling 1964: 146–156). På denne måten tok altså innlandssamene hånd om og videreførte en *formidling* mellom handelsnettverkene på norsk og svensk side, som tidligere hadde blitt ivaretatt av de reisende kjøpmennene fra svensk side, de såkalte *birkarlene*. I årene etter 1600 – og særlig etter Kalmarkrigens slutt i 1613 – var det nemlig blitt lagt sterke restriksjoner på birkarlens trafikk både fra svensk og dansk-norsk side (Hansen 1990b: 225–269). Fra noe seinere ut på 1600-tallet kjenner en også til at innlandssamene byttet til seg småfe som geiter og sauer, og undertiden noe storfeslakt som lokalbefolkningen skaffet dem.³

I sum tyder viser dette materialet på at de av innlandssamene som på tidlig 1600-tall flyttet over om sommeren, kombinerte en rekke forskjellige næringer i samband med sommeroppholdet. I tillegg til et visst reinhold av begrenset omfang, drev de både fiske og handel, og handelen var innrettet på både å skulle dekke egne behov direkte og å spe på husholdets inntekter ved å delta i mellommannshandel. Det kan tillegges at dette varebyttet med partnere på begge sider kanskje også bidro til å gi fjellsamenes reinhorder en egen struktur. Til forskjell fra seinere tider viser nemlig de statistiske oppgavene fra reintellingene at flokkene bestod av en overraskende *stor andel okserein* – over en tredjedel av de voksne dyrene. Det er rimelig å anta at

dette nettopp hadde sammenheng med behovet for kjøre- og kløvrein til transporten.⁴

Det må derfor være riktig å konkludere med at de av samene fra fjelliidaene som hadde startet med reinhold rundt 1600, ennå befant seg i en *overgangsfase*, og at kun et fåtall av dem ville kunne bli karakterisert som «reindriftssame» ut fra kriteriene for hvor store flokker og hvor stort slakteuttak et hushold må disponere for å kunne klare seg. På den annen har de *noen rein*, som de blir registrert med individuelt. Reinhjordene fremstår med andre ord som privat eiendom.

3.3 Finneodel

Termen «finneodel» sikter til en særskilt juridisk eller jordeiendomsrettslig institusjon som innebar at noen av de kystsamiske boplassene i Nordland og Troms på 1600- og 1700-tallet stod utenfor det systemet for jordleie og jorddisponering som var rådende i eldre tid. For en del bestemte gårder/boplasser var samene *fritatt for å betale vanlig jordleie*, slik det absolutte flertallet av gårdbrukere ellers måtte, og dette innebar samtidig at de kunne rå seg friere og selv praktisere egne regler for arv og overtakelse av gårdene. Fram til langt ut på 1800-tallet var ellers det normale for det store flertallet av bønder eller fiskerbønder at de måtte *leie jord* av noen store jordeiere – staten, kirken eller private godseiere – for å kunne disponere jord til å dyrke fram korn eller fôr til buskapen. For denne jorda måtte de betale en årlig leieavgift («landskyld») og dessuten en særskilt avgift – innfestingsavgift eller *bygsel* som det ble kalt – når de inngikk leiekontrakten og startet leieforholdet. Dermed ble de *leilendinger*. Men for de gårdene som ble regnet som «finneodel», var altså de samiske oppsitterne fritatt for både vanlig jordleie og innfestingsavgiften (Hansen 1986a; 1986b; Hansen og Olsen 2004).

Selve opphavet til «finneodelsordningen» er for øvrig noe uklart. Under undersøkelser foretatt av lagmannen for Nordlandene på tinget i Ofoten i 1591, kom det fram vitneprov om at noen samer hadde noen «privilegier», utstedt av en «koning Hagenn» (kong Håkon – Hansen 2003: 106). Undersøkelser igangsatt av Christian IV for å kartlegge dette videre, førte ikke fram. Og både i datida og i seinere diskusjoner er tidspunktet for «privilegiet» blitt knyttet opp både mot Håkon Håkonsson (1217–1263) og Håkon VI Magnusson

³ Graans Relation, 1899, s. 37, trykt i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*, Umeå 1983.

⁴ Jf. Rheens Relation, 1897, s. 18, likeledes trykt i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*, Umeå 1983.

(1343–1380). Den første identifikasjonen henger muligens sammen med en sammenblanding med en opplysning i Håkon Håkonssons saga om at han skulle ha gitt noen *bjarmer* (fra Kvitsjøområdet) tilatelse til å slå seg ned i Malangen. Reelt sett, ut fra en vurdering av befolkningsutviklingen og antatt politikk fra riksstyrets side, synes en tilknytning til Håkon VI Magnussons regjeringsperiode etter svartedauden vel så sannsynlig (Hansen 2003: 107). Det må imidlertid fastslås at dette er ting vi neppe vil få fullstendig klarhet i, og vi må trolig nøye oss med å fastslå at «finneodel»-ordningen i praksis har *fungert* fra begynnelsen av 1600-tallet, i Sør-Troms i hvert fall fra og med 1615, et par år etter at *Kalmarkrigen* (1611–1613) sluttet. Institusjonen kan ha vært innført – eller eventuelt stadfestet, dersom man antar et tidligere opphav – nettopp i samband med denne krigen, som et tiltak for å sikre seg at kystsamene stilte seg lojale til den dansk-norske staten i striden med Sverige. Et av de sentrale stridsspørsmålene til grunn for krigen dreide seg jo nettopp om herredømmet i nord, der kystsamene og deres bruksområder stod i fokus (Hansen 1986: 45–46; 2003: 107).

I alt fantes det på 1500–1600-tallet 54 lokaliteter eller boplasser i Sør-Troms⁵ som var tilholdssteder for kyst- eller sjøsamer. Langt fra alle disse lokalitetene ble imidlertid regnet som «finneodel». Flere av stedene med kystsamisk bosetning var gårder

⁵ Det gamle Senja len eller fogderi i eldre administrativ inndeling, som strakte seg fra nåværende grense mellom Troms og Nordland, og opp til Malangen.

med kombinert norsk og samisk bosetning, dvs. at det fantes bruk med samiske og norske familier side om side på gården. Dessuten holdt noen kystsamer til på mindre plasser, som var umatrikulerte og ble regnet inn under andre gårders område og jordleie, som ordinære husmannsplasser. Men 19 boplasser utgjorde gårder som fullt og helt ble drevet av samer, og i hvert fall 17 av dem ble regnet som «finneodel» gjennom første halvdel av 1600-tallet og fram til 1661.⁶ Nedenfor, i tabell 3.5 og på figur 3.2, er det gitt en oversikt over boplassenes geografiske fordeling mellom de ulike herredene i Sør-Troms. Det fremgår at mens den kystsamiske bosetningen i det store og hele var relativt spredt over hele Sør-Troms, med boplasser også i de mer spesialiserte fiskeridistriktene på yttersida av Senja, var de kystsamiske gårdene med «finneodel» i første rekke lokalisert til mer indre strøk, langs den indre leia og fjordpartiene: dels med tyngdepunkt i det gamle prestegjeldet eller tinglaget *Astaffjord*, som dekker de seinere herredene Ibestad, Salangen, Lavangen og Gratangen, og dels i det som utgjorde *Dyrøy og Gisund tinglag*, og som i seinere tid dekkes hovedsakelig av herredene Dyrøy, Tranøy og Lenvik – dvs. de indre fjordpartiene nordover mot Malangen.

⁶ Gårdene 18. Tennevoll og 19. Lotternes innerst og på sørsida av fjorden Lavangen synes ikke å ha vært regnet som «finneodel» fra begynnelsen av 1600-tallet, men later til å blitt definert som det en gang mellom 1648 og 1661 (Hansen 1986: 17, 146).

Tabell 3.5 Kyst-samisk bosetning i Sør-Troms gjennom 1. halvdel av 1600-tallet

Herred:	Gårder med samisk og norsk bosetning	Umatrikulerte plasser under andre gårder	Gårder med utelukende samisk bosetn.	Derav «finneodel»
<i>Kvæfjord:</i>	5			
<i>Bjarkøy:</i>		2		
<i>Ibestad:</i>	2			
<i>Gratangen:</i>	2			
<i>Lavangen:</i>	1		2	(2)
<i>Salangen:</i>			8	8
<i>Dyrøy:</i>	2		1	1
<i>Sørreisa:</i>			1	1
<i>Tranøy:</i>	1	3	1	1
<i>Berg:</i>	2			
<i>Torsken:</i>	4			
<i>Lenvik:</i>	8	2	5	5
<i>Hillesøy:</i>	1			
<i>Målselv:</i>			1	1
Sum:	28	7	19	19

Kilde: Hansen 1986: 13–20 og 146

Gårder med samisk og norsk bosetning:

- Kvæfjord:* 2. Finnseter, 3. Myrland, 15. Gombogen, 19. Våtvoll, 20. Gullsfjordbotn
- Ibestad:* 73. Miklevoll, 74. Balteskar
- Gratangen:* 42. Gratangsbøtn, 62. Tjuvskjer
- Lavangen:* 9. Hesjevik
- Dyrøy:* 1. Finnlandsnes, 20. Faksfjord
- Tranøy:* 6–7. Valvåg
- Berg:* 11. Nordfjord, 16. Finnseter/Straumen
- Torsken:* 34. Sifjord, 35. Finnes, 40. Bunkan, 41. Rødsand
- Lenvik:* 5. Rossfjord, 6. Straumen, 50. Nordre Russevåg, 52. Laukhella lakselv, 58–60. Laukhella, 61. Vika, 88, 91–92. Lysbotn, 86. Grunnvåg
- Hillesøy:* 43. Stønnesbotn
- Umatrikulerte plasser under andre gårder:*
- Bjarkøy:* «Lonkan» under 2. Buvik, en plass under 21. Skarstein
- Tranøy:* «Å-bukta»/«Å-pollen» under 12. Å, «Anderelff» (Gammelseter) i Tranøybotn
- Lenvik:* 63. Grasmrybotn, «Skognesbotn», 87. Årnes

Gårder med utelukkende samisk bosetning:

- Lavangen:* 18. Tennevoll, 19. Lotternes
- Salangen:* 16. Innergård, 20. Sjøvegan, 43. Laberg m/allmenning, 47. Salangerdal, 48. Rotvik, Rotviknes, 49. Håkavik, Tennevik
- Dyrøy:* 12.–13. Sæter
- Sørreisa:* 4. Forøya
- Tranøy:* 17. Vassjord
- Lenvik:* 2.–3. Sultindvik, 4. Måls(-jorda), 30. Kraknes, 31. Grønjord, 32. Meskjær
- Målselv:* 1. Målsnes

Innholdet av finneodelsinstitusjonen ble første gang drøftet av etnologen *Knut Kolsrud*, i samband med den kartleggingen og analysen av samenes eldre historie i Ofoten som han foretok i boka *Finnefolket i Ofoten* (1947). Her konstaterte han at rettighetene som knyttet seg til en del av sjøsamenes gårder, dreide seg om to ting:

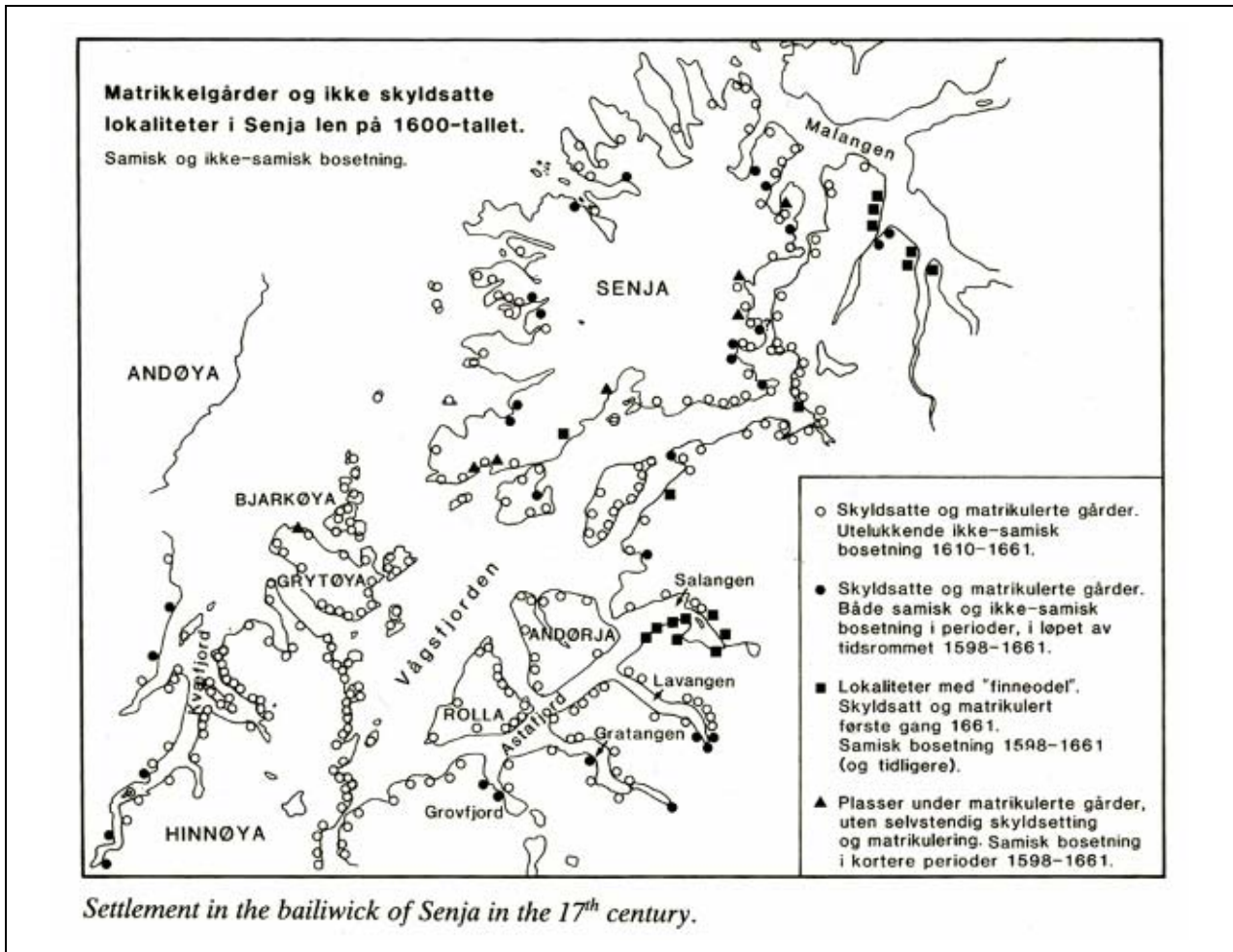
1. at finnene tiltrådte sin jord uten at svare bygsel av den
2. at de ikke svarte landskyld eller landbohold av sin jord, men bare «een arbitrarie Skatt og Leding aarligen», som var betydelig min-

dre enn de vanlige jordavgiftene (Kolsrud 1947: 26)

Kolsrud poengterte også at disse rettighetene («privilegiene») som sjøsamene nøt godt av, var en rettighet som tillå dem i egenskap av etnisk gruppe:

... privilegiene gjaldt den etniske gruppe som senere både av embetsmenn og almue vanligvis gikk under betegnelsen finner, bufinner eller sjøfinner (Kolsrud 1947: 25)...Med hensyn til jordavgiftene,...inntar således sjøfinnene en privilegert stilling som bare tilkom dem som en egen folkegruppe og egentlig ikke heftet ved selve de jordparter de bodde på (Kolsrud 1947: 26).

Det var danske embetsmenn som utformet betegnelsen «finneodel» om denne ordningen, og den kom opp fordi de i sine innberetninger sammenlignet den med den odelsretten som var kjent innenfor det norske jordbrukssamfunnet. De snakket om boplassene eller gårdene som «... Finderne og deres børn har tilholdt sig som sit odel ...» (Hansen 1986: 40). Og siden rettighetene innebar at en del av sjøsamene var fritatt for leie og festeavgift for de plassene de brukte, og *dermed faktisk kunne bestemme over arve- og brukerrekkfølgen på plassene selv*, viste det seg at de i praksis faktisk kom ut på linje med *selveiere på odelsjord* slik det fungerte lenger sør i landet (Hansen 1986: 40–41). Nå har riktignok nyere forskning vist at heller ikke vanlige leilendinger stod så svakt når det gjaldt å la bruket de leide, bli overtatt av barna deres. Utover på 1600-tallet synes det å ha festnet seg en praksis som gikk ut på at det oftest var ett av barna til den tidligere leilendingen som fikk overta leieforholdet til jorda, altså et slags «arvelig leilendings-» eller «festeforhold». Men i siste instans og tvilstilfelle var det fogden, statens representant, som hadde det avgjørende ordet for krongodsets vedkommende, og en særskilt «ombudsmann» for biskopen når det gjaldt kirkens gods. Og i slike tilfeller kunne også helt andre faktorer spille inn ved avgjørelsen. De samene som satt på finneodelsgårder, stod derimot helt fritt til å rå seg selv eller praktisere egne prinsipper for arv. Sammenlikningen med den norske odelsretten var altså ganske treffende. Dette synes også å bli bekreftet i de vitnemålene som ble tatt opp på tingene i 1727, da myndighetene søkte å skaffe seg informasjon om ordningen eller «fritakene» – som på leidangsbergtinget på gården Myklebostad i Tjeldsund (Lødingen) den 21. juni dette året. På spørsmål om hva same- nes «... Friiheder efter ældgammel Brug hafver bestaaet» i, svarte de at

Figur 3.2 Bosetningen i Sør-Troms (Senja len) gjennom 1600-tallet (Hansen 1986)

... de hafwer tiltrædet deres Iorder uden Bøxel deraf at svare, Og deres Gaarders Brug hafver været arvelig, saa at naar een er Død fra en Jord eller den paa anden maade har qviteret, er den nærmeste af hands Ædt og Familie træd igien til Iorden.

Hvilket saaledis i u-mindelig tiid haver vedvaret, det Laugretted iligemaade Stadfæstede med dem.

Ligesaa at Finnerne icke paa anden maade Skattede og Skyldede af deres Iorder end at de Aarlign inden Tinge blefve lagte for en Skadt og Leeding hver efter deres formue, saasom deres Iorder aldrig har været lagde for Landskyld eller udi Matriculen indført.⁷

I en undersøkelse av finneodelsinstitusjonens virkemåte i Sør-Troms har Hansen (1986) søkt å teste om ordningen faktisk kan sees å ha gitt et slikt rettsvern for samisk bruk av gårdene, som disse beretningene hevder. Resonnementet som her ble lagt til grunn, var følgende: Dersom det fak-

tisk var slik at samene hadde myndighet til å bestemme hvem som skulle overta etter hvem («brukerrekkefølgen») på finneodelsgårdene, så måtte det også være mulig å vise at *de klarte å holde på gårdene og la samiske brukere få overta – også i tider da andre* (dvs. nordmenn) *fattet interesse for disse gårdene og gjerne ville overta dem.*

En forutsetning for å kunne klarlegge dette, var at de demografiske svingningene blant samer og nordmenn gjennom første halvdel av 1600-tallet var kartlagt i størst mulig grad, og at den konkrete brukerrekkefølgen på de samiske gårdene kunne følges fra år til år (Hansen 1986b: 16). Det viste seg at kildematerialet for de åtte finneodelsgårdene i Salangen lå særlig godt til rette for en slik kartlegging.⁸

Et første trekk som viste seg, var at brukertallet på finneodelsgårdene varierte på et helt annen måte enn brukertallet blant nordmennene som satt på ordinære leilendingsgårder (Hansen 1986a: 55-68; 1986b: 16). Det så altså ikke ut til at finneodelsgårdene ble utsatt for de samme svingningene når det gjaldt varierende befolkningspress og varier-

⁷ Salten justisprotokoll nr. 3 (1726-31), fol. 25. (Her etter avskrift ved Alf Kiil.)

ende etterspørsel etter dyrkingsjord, som de øvrige, ordinære leilendingsgårdene. Og dernest viste det seg at samene i perioder kunne flytte fra gårdene sine og la dem bli liggende øde midlertidig. Så lenge samene var fraværende, kunne norske gårdbrukere tre inn og høste førressursene på samegårdene midlertidig. Men *så snart en samisk bruker igjen viste interesse for en av gårdene, måtte den midlertidige norske bruken vike, og gården fikk igjen en samisk oppsitter*. Dette viste seg særlig klart når man sammenliknet utviklingen for mindre perioder på begynnelsen av 1600-tallet, som mellom tidsrommet 1619–1624 og de siste årene av 1620-tallet. I den første perioden lå seks av de åtte samegårdene i Salangen øde. Dette var rett etter den første av flere krise-perioder på 1600-tallet, forårsaket av forsyningsvansker innen bergenshandelen. Salangssamene reagerte på vanskene med å flytte ut fra gårdene sine og søke seg til andre steder med bedre muligheter for livberging i den situasjonen som var oppstått. De flyttet ut til nabofjordene, og tok dels opp ordinære bygselbruk der det gikk an å dyrke korn til erstatning for de manglende forsyningene fra Bergen. Dels tok de også opphold som husmenn, tjenestedrenger og såkalte «strandsittere» andre steder. Noen flyttet også midlertid utover til ytre strøk (Grytøya), der mulighetene for fiske var bedre. Men i siste halvdel av 1620-tallet var alle de utflyttede tilbake i Salangen igjen, og hadde tatt opp full virksomhet på finneodsgårdene (Hansen 2003: 113–114). Kun én av gårdene ble midlertidig høstet som underbruk av en norsk oppsitter. Situasjonen er fremstilt på de to kartene nedenfor.

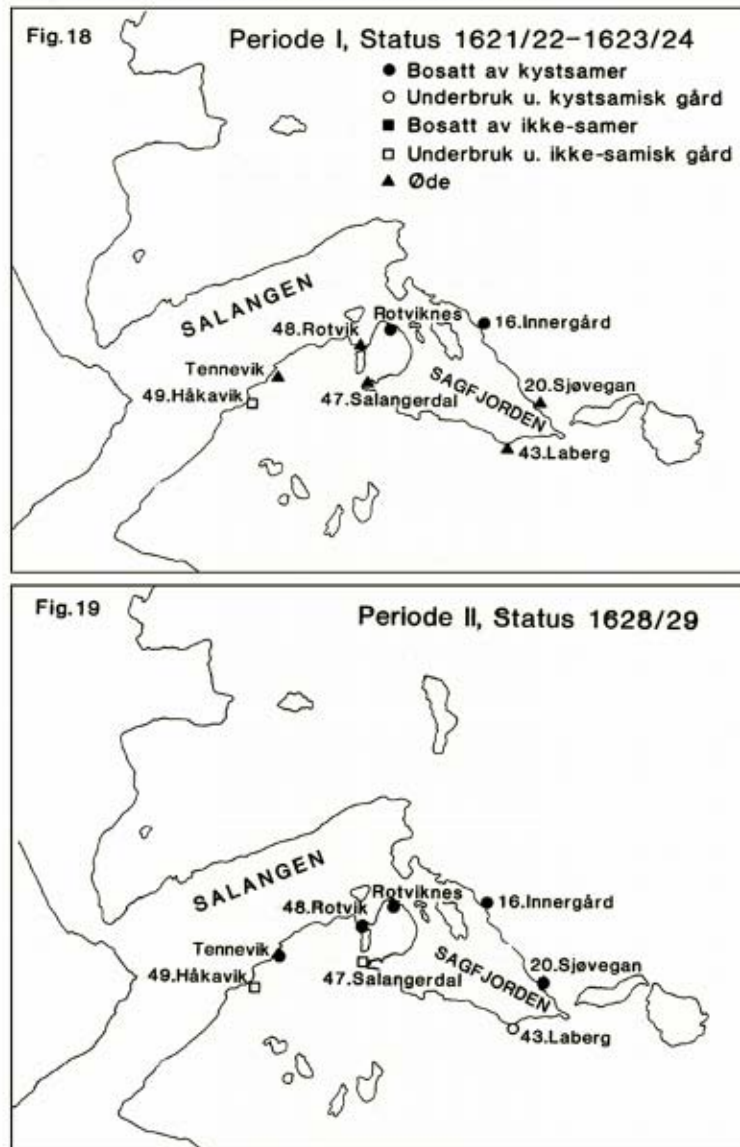
De to forholdene – nemlig 1) at de generelle bølgene i folketallsutviklingen ikke slår ut i varierende etterspørsel og brukertetthet på de samiske gårdene, og 2) at samene uproblematisk har anledning til å komme tilbake til gårdene og ta opp igjen virksomheten etter å ha forlatt dem midlertidig og latt norske gårdbrukere utnytte ressursene midlertidig – er sterke indikasjoner på at finneodelen faktisk har fungert til å verne om samenes rettigheter til disse gårdene, slik at de hadde en slags forrett

til å drive dem. Siden kystsamenes og nordmennenes økonomi og tilpasning til ressursgrunnet var såpass lik at økonomiske konjunkturer og kriser slo noenlunde likt ut, kan det ikke ha vært slike faktorer som bevirket at utviklingen på finneodsgårdene ble forskjellig. Det tyder altså på at finneodsgårdene har stått i en særstilling for øvrig, og det er all grunn til å tro at dette hang sammen med den spesielle jordeiendomsrettslige statusen de hadde.

Dersom en søker å betrakte disse gårdenes status ut fra de alternative oppfatningene som var rådende innenfor datidas norske jordeiendomssystem, burde det egentlig kun ha vært to muligheter som stod åpne når det gjaldt å avgjøre tilhørigheten til samenes gårder inne i fjordene: 1) Enten burde de kunne betraktes som «rydninger i almenning», siden de var ryddet innenfor områder som i utgangspunktet ble betraktet som utmarksområder fra norske gårdbrukeres synspunkt. (Jf. at én av gårdene innerst i Salangen, Laberg, også omfattet et område kalt «allmenning» på norsk, der det var fin furuskog som kunne utnyttes til forskjellige formål.) 2) Eller så kunne samegårdene betraktes som *utskillinger* fra de etablerte bumannsgårdene i fjorden. I første tilfelle skulle de automatisk regnes som *kronens eiendom* siden gammel norsk rett fastslo at rydninger i allmenning tilfalt kongen (Magnus Lagabøtes landslov, Christian den 4s Norske Lov). I det andre tilfellet skulle eiendomsforholdet ved de gårdene som samerydningene ble oppfattet som utgått fra, «smitte over» på utskillingene også. Når resultatet inntil videre ikke ble noen av delene, kan det tolkes både som en imøtekommelse overfor samene og aksept/vern av deres rettigheter, og som et slags kompromiss mellom norske og samiske oppfatninger av gårdenes tilhørighet, der de ved en særskilt ordning ble «satt utenfor» (eller: «i parentes») i forhold til det ordinære jordleiesystemet. Den særskilte utformingen vi møter i Salangen, med betaling av «gressleieavgift» på åremålsbasis, uten grunnlag for å opparbeide rettigheter på lengre sikt, kan også oppfattes som et kompromiss mellom motstridende samiske og norske interesser i fjorden, der begge parter fikk tilgodesett et minimum: Fra samisk side kan avgiftsbetalingen ha tilfredsstilt et behov for å markere et eksklusivt vern om de ressursene de til enhver tid var interessert i å høste; fra norsk gårdbrukersynspunkt kan det fortone seg som en praktisk regulering av konkurransen om utnyttelsen av plassene, i den utstrekning samene ikke oppholdt seg der og praktiserte sin første rett. På en gård som var midlertidig forlatt av den samiske brukeren, kunne en norsk gårdsbru-

⁸ I motsetning til de øvrige finneodsgårdene ble det betalt en særskilt «åremålsavgift» (gressleie) for utnyttning av førressursene på gårdene i Salangen, og denne avgiften ble betalt både av samer og nordmenn, dersom de høstet foret i ett enkelt år. «Gressleieavgiften» var imidlertid ingen ordinær jordleie, og krevde ikke inngåelse av noe formelt jordleieforhold. Men den store fordelen for undersøkelser av den lokale folketallsutviklingen og jordeiendoms historien, er at regnskapsføringen av hvem som betalte denne «ad hoc»-avgiften, gir beskjed om hvem som utnyttet gårdene fra år til år. De øvrige finneodsgårdene forekommer jo ikke i jordleieregnskapene i det hele tatt.

Kystsamisk og ikke-samisk bosetning,
i indre del av Salangen.
(Også underbruk og ledige bosetnings-enheter.)

Figur 3.3 Bosetningsstatus for finneodelsgårdene i Salangen i periodene 1622–24 og 1628–29 (Hansen 1986)

ker få anledning til å høste fôret på lovlig vis akkurat det ene året mot å betale en mindre avgift til fogden (Hansen 1986a).

Nå fikk imidlertid ikke finneodelsordningen stå urørt særlig lenge i Sør-Troms. I denne regionen ble den opphevet allerede i 1661, mens den både i Nord-Troms og Nordland fortsatt stod ved lag formelt fram til 1759/60 (Hansen 1986a: 23; 2003: 116; 2005 (utrykt); Nielssen 1994). Fra 1661 føres imidlertid finneodelsgårdene inn i matriklene og jorde-

bøkene, med full jordleie og innfestningsavgift på linje med vanlig leiejord. I den såkalte «Landkommisjonens jordebok» fra det året, heter det:

Kongenss Eiendom: Skall herefter giffue Ret-tigheed som andre Nurmend eller Boumend. (Hansen1986a: 16; 1986b: 16; 2003: 117)

Når alle finneodelsgårdene i Sør-Troms (innenfor det gamle Senja len/fogderi) fikk sin særstatus opphevet gjennom et enkelt forvaltningstiltak i

Tabell 3.6 Finneodelsgårdenes skjebne i andre halvdel av 1600-tallet

	Underbruk under norsk gård:	Første norske oppsitter inn:	Kun norsk bosetning fra:
16. Innergård	1677–89	1674	---
20. Sjøvegan	---	1668	1682
43. Laberg	1682–85	1688	1688
47. Salangerdal	1688–90	1668	1691
48. Rotvik	---	1693	1693
Rotviknes	1661, 1697–1730	---	---
49. Håkavik	1661, 1668, 1697–1702	1703	1703
Tennevik	1670–91, 1703–06	1696	---

1661 – så å si «med et pennestrøk» – kan det tenkes å henge sammen med at det gjorde seg særskilte interesser gjeldende akkurat i Salangen med hensyn til den skogen som her lå til noen av de innerste gårdene. Nettopp i de påfølgende årene, på 1670-tallet, ble det nemlig etablert et sagbruk ved én av finneodelsgårdene innerst i fjorden, på Laberg. En av initiativtakerne til denne etableringen var en Nils Mortensen, som også innehadde stillingen som biskopens «ombudsmann» og dermed var ansvarlig for administrasjonen av og avgiftsinnkrevingen fra de gårdene som var eid av kirken (Hansen 2003: 119, 314 ff.).

Opphevingen av finneodelsinstitusjonen førte til en gradvis utskiftning av brukerfamiliene på de tidligere samegårdene (se oversikten nedenfor). I løpet av en 50-års-periode kom alle gårdene – unntatt én – på norske hender (Hansen 2003: 116–118). Og i denne perioden fulgte svingningene i brukertallet på gårdene de allmenne tendensene for hele Astafjord tinglag. Det var jo nettopp ikke noe som

ga gårdene noen særlig status lenger. Den særskilte «tiltrekningsfaktoren» som avgiftsfritaket og råderetten over arv/overtakelse som finneodelen hadde innebåret, var fjernet, og de samiske brukerne kunne se seg like godt tjent med å leie jord andre steder, siden de nå måtte betale jordleie på vanlige vilkår. Det er vanskelig å kartlegge prosessen nøyaktig, men en del av dem må i hvert fall ha flyttet ut, og til dels flyttet over lange avstander. I det såkalte Adelaer-manntallet fra Finnmark på 1690-tallet kan man gjenfinne to etterkommere av en tidligere Salangs-same, som er flyttet til Varanger, tydeligvis for å slå seg på spesialisert fiske der (NNSI, 1938: 196). Endringen i jordeiendomsrettslig status ser dermed også ut til å ha hatt sosiale konsekvenser, ved at det lokale fellesskapet blant kystsamene i Salangen ble brutt ned, noe som igjen fikk betydning for hvordan man definerte og oppfattet de etniske skillelinjene i fjorden og regionen i sin helhet (Hansen 2003: 118).

Kapittel 4

Perioden 1670/80–1769/70: Omstillingstid

4.1 Omstillingstid

Fra midten av 1600-tallet og godt og vel et hundreår fremover gjennomlevde den samiske befolkningen i Astafjord store endringer som påvirket både næringstilpasningen, bosetningsmønstret og livsformen. Det økte presset som fulgte med stigende folketall fra 1660-årene av – både blant nordmenn og samer – ser ut til å ført til en situasjon hvor mange samer måtte søke seg nytt utkomme og delvis slå inn på nye næringsstrategier. Som vi har sett, hadde de samiske gårdene i Salangen mistet den etniske særbeskyttelsen som «finneodelen» utgjorde, og dette kom også til å spille en rolle. Dessuten kan det se ut som om noe av befolkningspresset som gjorde seg gjeldende i naboregionene, ble forplantet til Astafjord. Det kan nemlig spores en viss flytting i perioden. Bl.a. er det grunn til tro at kystsamer fra Tysfjord, Vesterålen og Ofoten har slått seg ned i Sør-Troms. Den nære kontakten med innlandssiidaene på svensk side førte også med seg en del flytting, men her foregikk bevegelsene i begge retninger, samtidig som de ofte var midlertidige. Samer fra norsk side tok opphold på svensk side i kortere eller lengre tidsrom, opptil flere år, og en del samer med opphav i innlandssiidaene flyttet permanent over til norsk side. Fram til midten av 1700-tallet synes likevel ikke tilflyttingen av samer fra svensk side å ha vært særlig omfattende (Hansen 2003: 327).

Når en skal gi en oversikt over disse prosessene, synes det best å skjelne mellom følgende fire grupper:

1. etterkommerne av *de tradisjonelle kystsamene*, som er dokumentert på gårder og boplasser ved sjøen siden midten av 1500-tallet.
2. *andre samer med tilknytning til gårdssamfunnet*. Det dreier seg om samer vi finner som ordinære leilendinger på bygslede gårder utenom de tidligere finneodelsgårdene, samer som opptrer som husmenn under eller som såkalte 'innerster' på slike gårder, og samer som slo seg igjennom ved å kombinere slike muligheter med f.eks. tømmerdrift.
3. *reindriftssamer*, her må det skjelnes dem som i første rekke hadde opphold på norsk side, og dem

som hadde *vinterbosted på svensk side* og foretok lange flyttinger over fjellryggen, selv om det også var tett og jevn kontakt mellom disse gruppene, og den enkelte reinerier kunne skifte hovedoppholdssted flere ganger gjennom livsløpet. Dessuten kan det reises spørsmål om reindriften på dette tidspunktet virkelig var en så spesialisert næringsform som kildene vil ha oss til å tro, eller om også reinholdet ble kombinert med andre næringer, som hos de fastboende?

4. endelig fanger vi i kildene fra denne perioden for første gang opp den gruppen av samer som etter hvert ryddet seg gårdsbruk og tok opp fast bosetning oppe i dalgangene og på eidene, og dermed dannet opphavet til *markebygdsbosetninga*.

Det er viktig å slå fast at perioden fram til midten av 1700-tallet må ha fortonet seg som *en omstillingstid*, hvor flere av samene innenfor de gruppene vi her har nevnt, i virkeligheten befant seg i en slags fase av *nyorientering*, og prøvde ut forskjellige former for livberging. Dermed finnes det også flere eksempler på at folk kunne veksle eller pendle fram og tilbake mellom de forskjellige næringene, eller forsøke å kombinere dem. Derfor blir også de kategoriene som myndighetene forsøkte å ta i bruk for å karakterisere den samiske befolkningen, lite tilfredsstillende. De formidler et statisk inntrykk, og tar ikke høyde for at det var glidende overganger mellom alle gruppene i den omstillings- og orienteringsfasen størsteparten av samene befant seg i. For myndighetene var det i utgangspunktet viktigst å vite hvordan de skulle behandle samene *skattemessig*, og her var eventuell tilknytning til jord utslagsgivende. Skulle samene skattlegges som ordinære, norske gårdbrukere på leilendingsgårder, eller skulle de skattlegges ut fra typisk samiske næringer, som *jakt, fangst* og *reindrift*? For dette formålet ble det utviklet et helt register av kategorier: I tillegg til de gamle og tradisjonelle begrepene som «finn», «lapp», og eventuelt «reen-finn», utviklet grensekommisæren major Peter Schnitler i 1740-årene et omfattende system med begrep som «*Bøxel-finner*», «*Jord-fin-*

Tabell 4.1

Opsidernis eller Leilendingers Nafne	Deris alder	Sønnernes Nafne	Deris alder	Tieniste Karle og Drengis Nafne	Deris alder
Ion Laurszen <i>er og Iegtebygger</i>	36	Erich Ionszen	6		
Erich Laurszen <i>byger Iegte I blant</i>	44			Ion Erichsen find	26
				Erich Jacobsen	7
				Laursz Omundszen	12
Nielsz Anderszen <i>i lige Maade</i>	48				

ner», «Boe-finner» og «Buskapsfinner», i tillegg til «Bøygde-finner». I virkeligheten kunne en person bli rubrisert under én slik gruppe i en viss fase av sitt liv, og havne i en annen seinere. En samisk gårdbruker som ganske riktig ble karakterisert som en «bygsel-finn» eller en «jord-finn» i én periode, kunne eksempelvis bli nødt til å ta losji hos andre i sin alderdom, og kunne dermed opptre som «buskaps-finn» eller «innerst». En opprinnelig «reen-finn» kunne også byggle jord og dermed bli en «jord-finn», mens det faktisk også hendte at en «sjøfinn» ble «reen-finn». Til sist kan vi faktisk også konstatere at merkelappene «finn» og «lapp» kunne bli brukt om hverandre om én og samme person, slik at karakteristikken kunne veksle fra liste til liste.¹

4.2 Etterkommerne av de tradisjonelle kystsamene

Som vi har vært inne på, skjedde det fram mot ca. 1700 en utskiftning av de samiske brukerne på de tidligere finneodlsgårdene i Salangen. Norske brukere kom inn i økende grad fra 1670-tallet av. Som tidligere nevnt er det også vanskelig å fastslå hva som konkret hendte med de tidligere samiske oppsitterne og deres familier. Noen ser ut til å ha flyttet ut og bosatt seg andre steder – både innenfor Senja len og lenger av gårde, som i Øst-Finnmark. Men andre årsaker, som økt forekomst av epidemier og dødelighet i samband med sykdommer, slik at flertallet av de gamle slektene rett og slett døde, og de få gjenværende gikk opp i den norske befolkningen eller de andre samegruppene, kan heller ikke utelukkes. Midt på 1670-tallet opptre det nemlig en generell demografisk krise i

hele landsdelen, som medførte økt dødelighet (Hansen 2003: 329).

I 1701 får vi en ny oversikt over bosetningen på de tidligere finneodlsgårdene i og med at det blir opptatt *manntall* dette året – dvs. en oversikt over alle menn over 1 år.² Av 1701-manntallet kan vi se at det er kommet inn norske brukere på alle de åtte gårdene, med unntak av én: Innergård nesten innerst fjorden, rett utenfor Sjøvegan. Alle de tre hovedpersonene som er oppgitt, var bevislig av gamle kystsamiske slekter, men det er usikkert om de hadde opphav i Salangen. Det kan også være at de var tilflyttet fra et av naboområdene, og Ofoten er her det mest aktuelle.

Men ingen av de tre hovedpersonene står oppført i 1701-lista med noen klar etnisitetsmarkering som viser at de er samer. De fremstår tilsynelatende helt på linje med andre vanlig norske oppsittere og leilendinger. Én av tre tjenestdrenger som nevnes, er derimot karakterisert som «find», men altså ingen av husholdsoverhodene som faktisk er like samiske. Men registreringen avslører et annet interessant trekk: Om både Erik og John Larssen, samt Nils Andersen, heter det at de *bygger jekter*. Dessuten vet vi fra andre kilder at den siste, Nils Andersen, var sterkt engasjert i finnmarksfisket og sendte egen jekt med flere båtlag til Øst-Finnmark for å drive fiske (Hansen 2003: 228, 331 og 333). Innførselen er gjengitt øverst på siden (tabell 4.1).

Nå var som kjent bygging av båter og jekter en gammel kystsamisk tradisjon – et kulturtrekk som har gått igjen ved den kystsamiske befolkningen i århundrer, helt siden tronpretendenten Sigurd Slembe på 1100-tallet fikk samene til å bygge to skuter for seg i samband med sin overvintring i en fjord på Hinnøya (Nielssen 1990:150–165). I sin undersøkelse av eldre samisk bosetning og næring

¹ Før ca. 1700 ser det ut til at termen «find» ble brukt både om etterkommerne av de tidligere kystsamene og de som slo seg ned i markebygdene, mens «lapp» konsekvent betegnet reindriftssame. Etter ca. 1700 later imidlertid denne klare klassifiseringen å ha gått i oppløsning. (Hansen 1986: 113–121; Hansen: *Den dynamiske etnisiteten ...*, under trykking.)

² De første oversiktene over befolkningen som ble laget, i 1664–66 og 1701, var som kjent rene *manntall*, som ble foretatt ut fra *fiskale* og *militære* formål, og som holdt kvinner utenfor med mindre de satt som hovedpersoner i hushold og dermed framstod som skattytere. Først i 1769 kom den første ordinære *folketellingen* med fullstendige oppgaver over begge kjønn.

i Ofoten har også Kolsrud trukket fram en rekke indikasjoner på at båtbygging var en viktig aktivitet blant kystsamene, bl.a. ut fra redskapsinventaret som opplistes i samiske skifter og andre kilder (Kolsrud 1947: 135–141). Det kjente «mantallet over Sjøfinnene» fra 1601 gir en rekke opplysninger om vilkårene for samisk båt- og jektebygging i de ulike kystsamiske bosetningsområdene (Johnsen 1923: 276–290), og fra midten av tingbøkene inneholder tingbøkene fra Senja sorenskriveri tallrike notiser om kystsamer som har fått utvirket tømmer fra allmenningsskogene i regionen i samband med båtbygging (Hansen 1986a: 157). I Salangen lå også forholdene svært godt til rette for slik virksomhet, med furuskogen oppetter dalgangene langs Salangselvas løp, oppover Labergseidet og innover i Bardu. Midt på 1670-tallet kom det også i gang organisert sagbruksdrift her innerst i fjorden – nettopp på Laberg, en av de gamle finneodelsgårdene. En nordmann kalt *Svend Sagmester* i kildene, etablerte seg her, og kontrollerte snart halvparten av de gamle finneodelsgårdene ved at han fikk plassert sine sønner som oppsittere på dem (Hansen 2000a: 44; Hansen 2003: 314–325). Sagbruksdriften satte snart sitt preg på hele indre Salangen: Navnet «Saga» festet seg raskt som alternativ betegnelse på Laberg-gården – både i norsk og samisk språkbruk («Sahka»), og den indre delen av Salangenfjorden ble hetende Sagfjorden, et navn den bærer den dag i dag.

I denne situasjonen er det ikke til å undres over at de samiske oppsitterne på Innergård engasjerte seg slik i båt- og jektebygging. Det som er mer bemerkelsesverdig er at presten som stod for manntallsføringen i 1701, fant grunn til å fremheve dette trekket ved deres næringstilpasning, og ellers forbigikk i stillhet det faktum at de var samer. Dette fenomenet kan tolkes som et uttrykk for at kriteriene for myndighetenes etniske klassifisering var i ferd med å bli endret. Under inntrykk av den omstillingsprosessen som er i gang blant samene, kan det se ut til at andre samegrupper – som reindriftsnomadene og den gryende markebygdsbefolkningen – har kommet sterkere i myndighetenes fokus, slik at det er disse andre gruppene som nå i første rekke omtales og registreres som samer fra myndighetenes side. Nettopp fordi næringstilpasningen til kystsamene gjennom lengre tid hadde fremstått som såpass lik nordmennenes, kan det ha fortonet seg som mindre interessant for myndighetene å klassifisere dem som samer. Når også finneodelsinstitusjonen var opphevet, var det ingenting som skilte etterkommerne av de tradisjonelle kystsamene fra nordmennene i skatte- og avgiftsmessig henseende, og for myn-

dighetene som primært var opptatt av denne fiskal siden, kunne det fortone seg som mindre relevant å opprettholde den gamle etniske klassifikasjonen. En må likevel spørre seg om markeringen i 1701-mantallet kan forstås som en slags dulgt, «omskrevet» form for etnisitetsmarkering for disse kystsamiske etterkommernes vedkommende. De ble tilsynelatende oppført som nordmenn (= ikke-samer), men *det heftet noe særskilt ved dem*: De ernærte seg til dels ved jektebygging, som nettopp var et tradisjonelt kulturtrekk ved kystsamene. Avviklingen av den eldre kategoriseringen var likevel ikke definitiv og avgjort med ett slag ved inngangen til 1700-tallet. Så seint som i 1733 får vi gjennom et arveoppgjør vite at én av sønnene til de tradisjonelle kystsamene faktisk ble karakterisert som «find» så seint. Dette kan både forstås som at selvopfatningen til etterkommerne av kystsamene ikke endret seg så raskt som myndighetenes oppfatning, og at det samtidig fantes en bevissthet om de eldre kategoriseringene i lokalsamfunnet, slik at folk på lokalplan fortsatt hadde de tradisjonelle etniske skillelinjene klart for seg (Hansen 1986a: 120; 2003: 336).

4.3 Samiske bygselfolk, husmenn og innerster i tilknytning til det etablerte gårdssamfunnet

Det var også andre og mer tallrike grupper av samer som i tiårene rundt 1700 spilte en rolle i forhold til det etablerte gårdssamfunnet, enn etterkommerne etter de lokale kystsamene. I Astafjord tinglag var det fra 1670-tallet i alt et titalls samiske oppsittere som leide jord som ordinære leilendinger. Det var denne gruppen som ifølge Schnitlers inndelingsmåte ble betegnet som «Jord-finner» eller «Bøxsel-finner».³ Noen av disse kan ha vært tilflyttende kystsamer fra andre områder. Både Dyrøy og Kvæfjord opplevde en betydelig tilflytting av kystsamer fra Ofoten, Vesterålen og Tysfjord, og dette kan ha vært tilfelle i Astafjord også. Med voksende norsk befolkning og stigende etterspørsel etter jord var det oppstått et press mot de samiske boplassene og «finneodelen» også i disse områdene. Presset satte likevel inn til ulik tid. I Tysfjord ble flere finneodelsgårder overtatt av nordmenn gjennom de første tiårene av 1600-tallet. Likevel sto samenes rettigheter til de gjenværende gårdene relativt sterkt rundt 1660 (Nielsen 1990: 454–464). For Ofotens vedkommende har Knut Kolsrud påvist at samene solgte noen av finneo-

³ Schnitler II, s. 415.

delsgårdene til embetsmenn og handelsmenn på 1680-tallet (Kolsrud 1947: 27–35). Denne prosessen akselererte fremover mot de par første tiårene av 1700-tallet, og de tradisjonelle kystsamene i Ofoten ble presset innover i fjordene av den tilflyttende norske befolkningen. Kolsrud har imidlertid vist hvordan deler av Ofoten – især Herjangen – hadde «bakdøra åpen». Dersom kystsamene i Ofoten ble for hardt presset, kunne de trekke over Gratangseidet til fjordene i Sør-Troms. I det hele later det til at det har foregått en etappevis flytting nordover. Når presset mot samiske næringer ble for sterkt også i Astafjord, ser det ut til at noen kystsamer flyttet videre til *Dyrøy*. Så mye som 3/5 av den kystsamiske befolkningen på gårdene i Dyrøy oppgis i 1701-manntallet å være født i Ofoten eller i Astafjord (Hansen 2003: 337).

De samene som på denne måten ble en mer integrert del av det generelle gårdssamfunnet, kan inndeles i tre undergrupper:

1. En gruppe som bygsler (leier) *hele gårder* – enten etablerte, tradisjonelle gårder eller nyrydninger, som til dels kan være anlagt på steder brukt av samiske reindriftsnomader.
2. En gruppe som tidvis leier bruk på allerede etablerte gårder, gjerne som naboer til norske leilendinger som leier andre bruk på de samme gårdene.
3. Og for det tredje en gruppe som forsøker å slå seg gjennom som *husmenn* og *innerster*, altså ved at de bodde på området til eller var innlosjert på gårder/bruk drevet av andre, og uten å leie jord selv.

I Astafjord tinglag finner vi den første gruppen – som bygslet hele gårder – både på etablerte gårder som hadde hatt kystsamisk bosetning tidligere⁴, og på nyrydninger som ble tatt opp i løpet av de første to–tre tiårene av 1700-tallet⁵. Noen av disse «nyrydningene» – som Øvre og Nedre Skårvik i Salangen og Oppdal i Grovfjord – hadde i virkeligheten tjent som sesongboplasser for reindriftssamer tidligere, slik at grunnen var vel beredt for dyrking. Den andre gruppen samiske gårdbrukere – som opptrådte side om side med norske brukere på de samme gårdene – finner vi gjerne på gårder som tidligere hadde tjent som boplasser for de tradisjonelle kystsamene, eller som lå i områder med tidligere kystsamisk bosetning.⁶

⁴ Som Lav. 9. Hesjevik, Lav. 19. Lotternes og Ib. 62 Tjuvskjer i Gratangen.

⁵ Som Ib. 69. Oppdal i Grovfjord (skyldsatt 1721), Sal. 3. Løksebotn (skyldsatt 1736), og Sal. 18.–19. Øvre & Nedre Skårvik (skyldsatt 1721).

Disse samene, som gikk inn som ordinære leilendinger på bygslede bruk, ser altså ut til å ha søkt seg først og fremst til områder hvor det også tidligere hadde vært samisk bosetning. Det er verdt å reise spørsmålet om det kan ha eksistert et slags sosialt nettverk som gjorde det mer attraktivt for disse samene å prøve å slå seg ned her enn andre plasser. Det samme kan ha vært tilfelle for den gruppen som slo seg gjennom som *husmenn* og *innerster*. Også disse ser ut til primært å ha søkt seg til slike etablerte samiske områder, kanskje for å ha det sosiale nettverket som en sikkerhet. Det er altså denne gruppen Schnitler i 1743 kaller «*buskaps-finner*». De kan ha eid noen kyr, som kanskje fikk beite i utmarka, og har trolig livnært seg ved fiske og forefallende arbeid for gårdsbefolkningen. For Astafjords vedkommende kan de ha utgjort mellom fem og ti personer på 1720-tallet, og etter Schnitlers oversikt i 1743 kan antallet ha steget til ca. 15.⁷ For noen kan denne livsformen ha vært mer varig, men for mange var det nødvendighet som tvang seg fram på grunn av alder, sykdom eller vanførhet. På grunn av deres løse tilknytning til gårdssamfunnet ble imidlertid ikke alle fanget opp kontinuerlig gjennom de skattene som skulle dekke gårdsbefolkningen. Når de stundom faller ut av listene, er det indikasjon på at de har søkt å slå seg igjennom på annet vis, eller eventuelt har hatt midlertidig opphold utenfor soknet. Ellers er det et fremtredende trekk at de flytter relativt ofte mellom gårder med samisk tilknytning i de ulike fjordene/bygdslagene, og ofte har kortvarige opphold på to–tre år før de flytter videre. Andre kan imidlertid holde til på en og samme plass i opptil åtte–ti år.⁸

4.4 Reindriftssamene

Innenfor denne gruppen må vi også skille mellom to undergrupper: 1) de reindriftsutøverne som drev med langdistanseflyttinger fra vinterbosteder i innlandet (på seinere svensk side) og over til landskapene vest for fjellryggen, og 2) de som året rundt holdt seg i dette kystlandskapet på vestsida.

De førstnevnte var etterkommere etter de innlandssamene som allerede tidlig på 1600-tallet ble registrert i skattelistene som flyttende over på

⁶ I Astafjord gjaldt disse gårder som Lav. 20. Røkenes, Ib. 82. Forså og Ib. 101. Hallevik på Rolla, samt de tre tidligere finneodelsgårdene 16. Innergård, 20. Sjøvegan og 47. Salangerdal i Salangen.

⁷ Schnitler II, s. 414–416; jfr. Hansen 2003: 338.

⁸ I Astafjord var Fjordbotn i Gratangen, Oppdal og Stræte i Grovfjord, Skårvik og Laberg i Salangen samt Ytre Forså på Rolla eksempler på gårder som huset slike samiske husmenn og innerster.

norsk side. (se punkt 3.2.). Sammen med de samene som etter hvert slo seg ned permanent i de fremvoksende *markebygdene* (se nedenfor), fanges begge disse gruppene av reindriftssamer opp i listene over den såkalte «Finde- og Lappeskatten» som finnes bevart fra 1686 og fremover på 1700-tallet⁹. Men i skattelistene føres bare navn og skattesummer, slik at det ikke spesifiseres hvem som holder til hvor, hva slags flyttinger de foretar, og om de eventuelt er i ferd med å ta opp fast bosetning i det som etter hvert ble *markebygdene*. Opplysninger som kan gi indikasjon om slike forhold på detaljplanet, og som kan knyttes til enkeltindivider eller -familier, får vi først med de manntallene og oversiktene som ble utarbeidet i samband med de undersøkelsene major Peter Schnitler ledet i 1740-årene for å forberede den endelige grensdragningen mellom Norge og Sverige. I den forbindelse fikk han – med hjelp av misjonærer, skoleholdere og sorenskrivere – utarbeidet og innhentet en rekke oversikter og manntall over den samiske befolkningen, både den stedegne og den nomadiserende (Schnitler II, s. 229–247, 259–269 og 413–418). I tillegg ble som kjent også en rekke samiske reindriftstøvere – både med vinterbosted på svensk side og mer stasjonære på vestsida av fjellryggen – innkalt for å avlegge vitneprov om topografiske og bruksmessige forhold.

I takt med at reinnomadismen grep om seg blant innlandssamene, gikk de gamle *siida*-områdene som var utviklet under jakt- og fangsttilpasningen – og som oftest var avrundede i utstrekning, og i stor grad definert ut fra vassdragene – i oppløsning. I steden ble det – ut fra den økte vektleggingen på flytterutene som ble utviklet på grunnlag av reinens behov – skapt nye, langstrakte *siida*områder som var orientert NV–SØ (Manker 1953: 5; Vorren 1980: 258). Disse nydefinerte områdene brøt radikalt med avgrensningen av de tidligere *siida*områdene, og førte til en lang rekke interne samiske konflikter om beiterettigheter og -områder, som særlig avspeiler seg i tingbokmaterialet på svensk side fra 1730- og 1740-årene (Hultblad 1968; Arell 1977). For overflyttingene til Troms fikk det særlig betydning at de tidligere *veidiida*ene Tingevarre, Siggevarre og Rounala delvis gikk i oppløsning og ble omdannet til flere nye reindrifts*siida*er; regnet sørfra: *Kaalasvuoma*, *Rautasvuoma*, *Talma*, *Saarivuoma* og *Lainiovuoma*. Som det fremgår av betegnelsene på de nye same-

byene som her er gjengitt i forfinsket form, fikk flere av dem navn etter de lange, slake, bjørkekledte dalene på svensk side, som byr på godt beite for reinen og som på samisk kalles «*vuobmi*».¹⁰ Samene i disse reindriftsbyene flyttet over til det norske fjordlandskapet om sommeren, lot reinen gresse på halvøyene mellom fjordene, og oppsøkte selv befolkningen i fjordbunnene for å drive handel. Denne handelen foregikk særlig på egne «lappemarkeder» ved sankthanstider. Amtmann Ove Schelderup beskriver i 1708 hvordan disse flyttsamene begir seg over fjellryggen i slutten av august, så snart frosten kommer og det danner seg is på reinmosen. Deretter oppholder de seg på svensk side vinteren igjennom, til de igjen returnerer i juni året etter, så snart isen går av fjellvannene. Om sommeren er det nemlig best forhold på norsk side, både på grunn av beitet og fordi det er «mange ferske Vande, hvor udj de Fanger fiske». Av materiale fra 1740-årene fremgår det at det i særlig grad var nomadene fra *Talma* som søkte til Skånlandshalvøya, Grovfjord, Gratangen og Lavangen, mens områdene rundt Salangen i større grad ble oppsøkt av folk fra *Saarivuoma* og kanskje av noen med tilhold enda lenger nord.¹¹ Det siste avviker noe fra det flyttemønstret som på grunnlag av tradisjonsopplysninger kan rekonstrueres for seinere tid, som slutten av 1800-tallet.¹² (Se figur 4.1 hvor de viktigste flytterutene i seinere tid er tegnet inn på grunnlag av *Anna Huuva Dynesius'* arbeider, og materiale fra *Israel Ruong*, som studerte flyttsamene i Jukkasjärvi sokn. Ruong 1937; Dynesius 1985.)

4.4.1 Størrelsen på de overflyttende reindhjordene – utvikling mot storskala reindrift

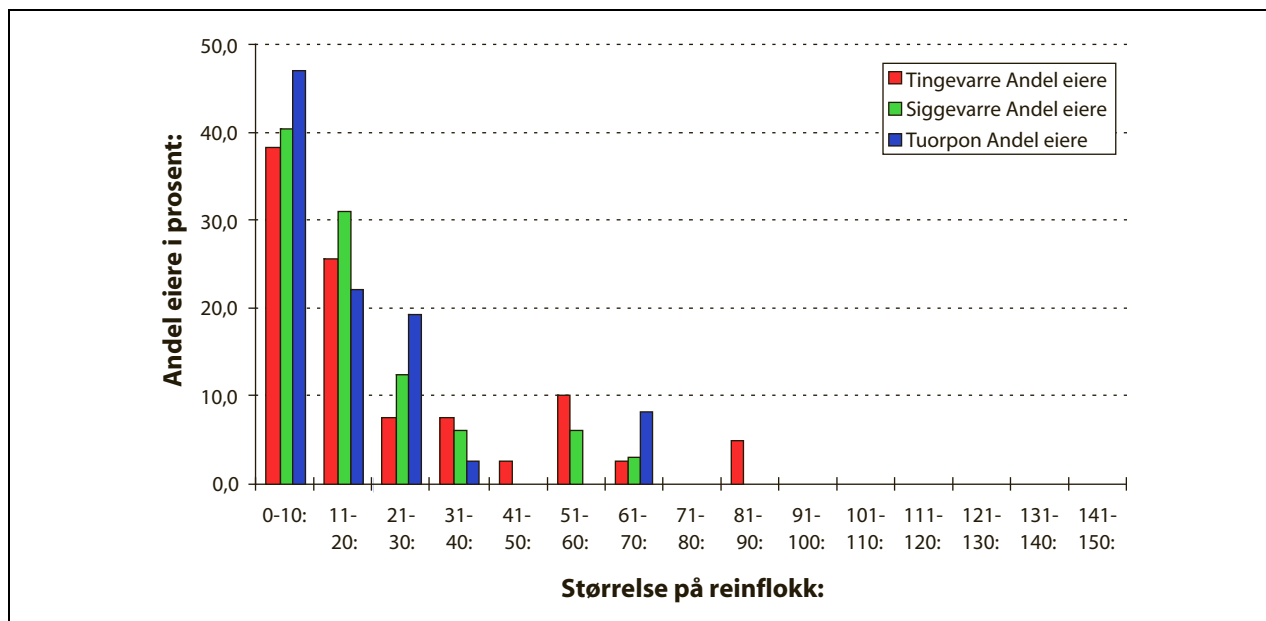
Takket være noen spesielle kilder fra henholdsvis begynnelsen av 1600-tallet og midten av 1700-tallet, er det mulig å danne seg et visst inntrykk av den gjennomsnittlige *flokkstørrelsen* hos reindriftsamene ved de to tidspunktene og se hovedtendensen i utviklingen. For det første dreier seg om to

⁹ «Finde- og Lappeskatten», fogderegnskaper for Senja & Troms, Riksarkivet. I samband med egen forskning vedr. Sør-Troms har undertegnede gjennomgått disse listene systematisk til og med 1773.

¹⁰ I det svenske regnskapsmaterialet fortsatte man likevel ennå i lang tid å bruke de gamle *siida*avnene *ved siden av de nye*, slik at skattyterne ble stedfestet dobbelt: «Tingevarre og Sarivuoma», «Tingevarre og Talma», «Siggevarre og Rautasvuoma» osv.

¹¹ Skoleholderen *Enok Mikkelsens* manntall over den samiske befolkningen, gjengitt hos Schnitler II, s. 414–15, sammenholdt med skattemanntallene på svensk side.

¹² Jf. *Anna Huuva Dynesius: Mearra bálgaid nalde – På stigarna til havriket*, i: *Årbok 1985 for Iina ja Biras Sámiid Searvi*, s. 51–55, samt innlegg av samme på «Mihkkalmarkanat», Kvitnesodden i Skånland, 8–9. okt. 1988; se dessuten Ruong 1937.

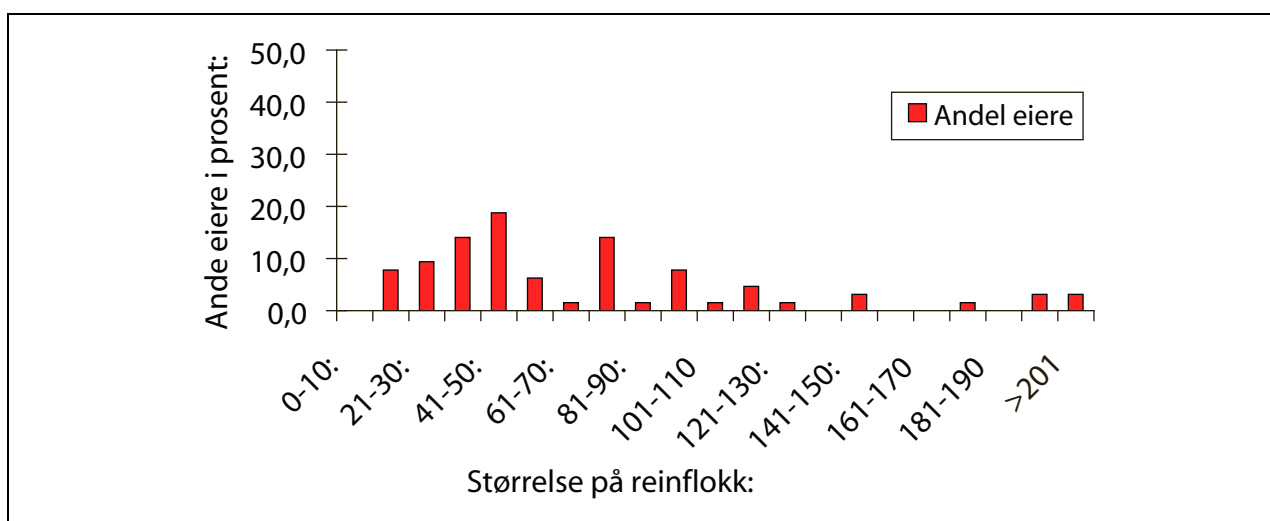

Figur 4.2 Fordelingen av reinholdet i 3 siidaer 1605

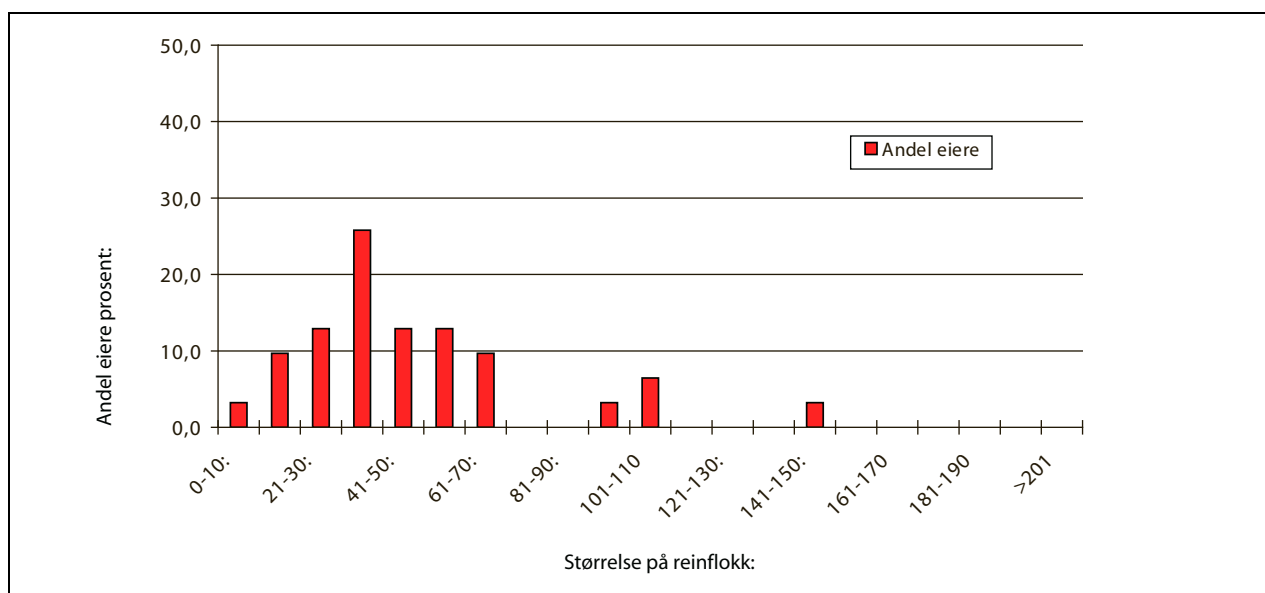
det kunne leses ut av Karl 9.s reinteilling av 1605 – var likevel minimalt: 17 personer hadde mindre enn 15 dyr, og om lag ti personer knapt en håndfull. For det andre var det under halvparten av rein-eierne i Tingevarre som drev regelmessige overflyttinger til norsk side. Gjennom de første tiårene av 1600-tallet var det maksimalt 18 Tingevarre-samer som ble skattlagt på norsk side. Denne gruppen omfattet både et utvalg av de reineierne som hadde flest rein, men også relativt mange med ytterst få rein (Hansen 2005: 171 f). Oppgavene som gjelder disse Tingevarre-samene med sesongmessig opphold i Astafjord, blir bekreftet når vi sammenlikner med det gjennomsnittlige reinholdet i nabosiidaene, dvs. Siggevarre og Rounala i

Torne lappmark og Tuorpon og Sirkasluokta i Lule lappmark. Når en beregner den gjennomsnittlige flokkstørrelsen for Tingevarre-siidaen som helhet, 24,3 dyr, stemmer det også godt overens med gjennomsnittet for det utvalgte reineiere som jevnlig flytter over til Astafjord, nemlig 23,6 dyr.

Da er bildet et fullstendig annet når en går om lag 130–150 år lenger fram i tid og ser på reinholdet blant de samene som drev overflytting i 1750-årene. På dette tidspunktet ser den gjennomsnittlige flokkstørrelsen ut til å ha vært dobbelt og tre ganger så stor som hos innlandssamene på tidlig 1600-tall. Størst flokker (gjennomsnittlig 75–76 dyr og maksimalt 300) oppgis for Jukkasjärvi-samene i forbindelse med deres overflytting til norsk side,

Figur 4.3 Fordelingen av reinholdet blant overflyttende reindriftssamer fra Jukkasjärvi til norsk side 1753

Figur 4.4 Fordelingen av reinholdet blant samer fra norsk side som flyttet til Jukkasjärvi 1753

mens flokkstørrelsen ikke later til å være fullt så stor (50–51 dyr og maksimalt 150) hos nomader som holder til på norsk side, men som har betalt avgift for bruk av beite på svensk side. Fordelingen innad blant reineierne med flokker av ulik størrelse er vist som søylediagram i figurene 4.2–4.4.¹⁵ Plottene for 1605-tellingen viser hvordan det reinholdet på dette tidspunktet i stor grad bestod av små flokker spredt på mange eiere, mens plottet fra 1750-tallet viser en jevnere fordeling, dog med markante topper på reinflokker mellom 31–40 og 41–50 dyr, mens gjennomsnittet faktisk lå på om lag 75.

4.4.2 Reindriftssamer med fast tilhold i kystregionen

Det fantes altså også reindriftssamer med helårsdrift i kystregionen på norsk side. De pendlet mellom leirplasser i høyfjellet, hvor reinen fant beite om sommeren, og bosteder nærmere sjøen om vinteren. I et tingsvitne fra 1727 beskrives reindriftssamene i Astafjord slik:

... [de] tilholder her på fieldene med deris reigner om sommeren, men om vinteren sticher reignerne til fields der at bedre kunne fødes, men de selv at næring af søen og landet ligemed nordmændene, ...¹⁶

¹⁵ I plottene på figur 4.2-4.4 er reinholdet i tre siidaer delvis sammenkjørt på grunnlag av Filip Hultblads kjente grafiske fremstilling av reinholdets utbredelse etter Karl 9.s renlängd 1605 (Hultblad 1968: 61), og delvis er det brukt samme metode for å plote reinholdet blant de samene som flyttet mellom Sør-Troms og Jukkasjärvi på 1750-tallet.

I embetsmannsberetningene fra begynnelsen av 1700-tallet understrekes at denne gruppen hverken var særlig tallrik eller godt økonomisk stilt. Når det gjaldt driftsformen, hadde de som oftest reinen på de kystnære fjellpartiene om vinteren – på de såkalte «hjemfjellene» – mens de selv satt nede i bygda og var sysselsatt med forskjellige andre næringer:

Mens de lapper som har deris Sedes Fixas paa dend Norske siide, hvilche gemeenlig ere Fatige, og kund have nogle faae Reendsdyr, fløtter sig, saa snart Frosten indfalder, med samme deris Reendsdyr ned udj bøygden, og der driver dem paa hiemfieldene, hvor der kand være nogen liiden Skov, og ellers boer de iblant boefolchene eller Nordmændene, og med dennem søger Kirche.¹⁷

Likevel var det langt fra alle innenfor denne gruppen som hadde permanent opphold på norsk side. Mange var født innenfor reindriftsfamilier på svensk side, og beholdt livet igjennom nær kontakt med befolkningen i samebyene på svensk side, slik at det var uproblematisk for dem å ta opphold der for kortere eller lengre tid dersom forholdene ble vanskelige i kystregionen. Enkelte år tok de reinen med og satt vinteren over på svensk side, fordi beiteforholdene var bedre der. Ellers kunne reinen også sendes med nomadene fra svensk side, som såkalte «sytingsrein». Denne ordningen ble beskrevet slik: Om en reineier «... har flere Reens-

¹⁶ Sommerting 10.07.1727 på Øvre Selset, Senja sorenskriveri, justisprotokoll 2, fol.14, Statsarkivet i Tromsø.

¹⁷ Amtmann Ove Schelderups skrivelse til kongen, Bergen 2.11.1708, Qvigstad & Wiklund: Dok. II, s. 304.

dyr end hand paa hiemfieldene kand underholde, og hand icke vill forlade bøygden, og Vinteren over opholde sig paa dend Svenske Siide, da maa hand levere sine Reensdyr till andre lapper som om høsten Rejser over till dend anden siide, at de dennem der for betaling opacter, hvilche igien om Sommeren driver samme hans Reensdyr tillige med deris, ned paa denne siide.»¹⁸ Mange innenfor denne gruppen søkte også kirkelige tjenester i den svenske lappmarken, til tross for at de ellers var bosatt på norsk side, fordi det passet bedre med slike midlertidige flyttinger eller markedsbesøk. Flere ble derfor viet i Jukkasjärvi eller fikk barn døpt der.

I tillegg kunne de skifte tilholdssted på norsk side, og flytte fra område til område eller mellom fogderiene for å utnytte beitene. I denne sammenhengen spilte det en vesentlig rolle at hele Skånlandshalvøya (Stuorranjårga) med nordre Ofoten fra samisk side utgjorde én region, mens den fra norsk administrativt synspunkt var kløyvd av en klar fogderigrense. Dette vanskeliggjorde myndighetenes kontroll med reindriftssamene, som ble betraktet som norske undersåtter i statsrettslig forstand, og som derfor skulle være forpliktet til å betale sin skatt til de faste tingterminer, sommer og høst. Disse vanskene med skatteinnkrevingen er et stadig tilbakevendende tema i myndighetsberetningene fra denne tida. I et tilsvarende til revisjonsanmerkningene i 1691 understreket fogden at man ikke kunne regne med noen fast sum for «*Finde- oc lappeskat*», fordi reindriftssamene skiftet tilholdssted og snart var i ett fogderi, snart i et annet – eller også oppholdt de seg ved «de Suenske Grendser i andet eller 3de Aar». Dette bekreftes også i tingboksnotisene hvor det f.eks. kunne stå følgende om samer som tidligere hadde skattet til Astafjord: «Nedkommen dette aar, forleden aar i Tromsø fogderies grenser», eller «var her i aar nedkommen, har vered tilforn i Salten». I 1720 uttrykte fogd Tønder seg slik:

... det er de slags folch som Jeg iche kiender til, og de Jeg aldrig ser offtere end Naar de paa Sommer Tinget er tilstæde, og for at beviise om disse flygtagtige og u-stadige finner deres tilhold og forhold, saa har ieg tilspurt Allmuen der om inden alle Retter, som der paa har givet deres Svar ... Thi det er sandfærdig, at disse fieldfinder maa regulere sig effter deres Reensdyr, saa at naar de slipper dem om høsten paa fieldet, effter at de ha udmeldchet dem om Sommeren, løber de da paa deres Egen haand om vinteren af Et field paa et andet at søge sig effter deres føde, og Maa da fieldfinnen have

Stoer u-mage for at søge op sine Rein igien, og saa fløtte sig hvor hand finder dem om foraaaret offte fra et fougderie i et andet, Ja paa Sveriges grendser.¹⁹

Denne beskrivelsen ble også bekreftet av allmuen på sommertingene i 1725²⁰, og den gikk igjen i ekstramanntallet av 1763²¹. Selv i de tilfellene der samene ikke var dratt over på svensk side eller hadde skiftet tilholdssted, kunne det på grunn av selve driftsformen hende at de befant seg i høyfjellet på det tidspunktet da sommertinget ble avholdt og skatten rettelig skulle ha vært betalt. På tinget fikk en derfor stadig spørsmål om «hvor den og den befant seg», «om han var nedkommen fra fjellet» osv. *Finnelensmannen* som var ansvarlig for skatteinngangen, måtte etter beste evne gjøre rede for de enkeltes bevegelser. Stort sett holdt man regning med de som var fraværende om sommeren, slik at deres utestående ble innkrevd til høsttinget.

4.5 Utviklingen av markebygdene

Den fremvoksende bosetningen i markebygdene må sees i lys av den orienterings- og omstillingsfasen som er beskrevet ovenfor. En del av den samiske befolkningen bosatte seg altså oppe i skogsdalene og på de lave eidene som kjennetegner Sør-Troms og Nordre Nordland, og tok opp permanent gårdsdrift der. Samtidig drev flere av dem fortsatt reindrift i en viss utstrekning, men kombinerte den med vanlig februk, jakt og fangst, samt ikke minst: deltakelse i sesongfiskeriene.

Som nevnt fanger det skriftlige kildematerialet ikke opp den markasamiske befolkningen før fra siste halvdel av 1600-tallet og fremover. Men som nevnt under kapittel 2, s. 295, peker en del vegetasjonsendringer som er påvist i tilknytning til enkelte av markebygdsgårdene, i retning av en aktiv jordbruksfase med gårdsdrift (beiting og eventuelt korndyrking) allerede fra seinmiddelalderen (og kanskje høymiddelalderen). Deler av markebygdene områder kan altså ha vært tatt i bruk til jordbruksformål atskillig lenger tilbake i tid – i hvert fall i perioder.

Kildematerialet ligger imidlertid ikke slik til rette at det er mulig å avgjøre om aktivitetene som

¹⁸ Samme sted.

¹⁹ Fogdens svar på revisjonsantegnelser til post 10 i regnskapet, 1720, sitert etter Qvigstad & Wiklund: *Dokumenter angaaende flytlapperne ...*, II, s. 319.

²⁰ Senja sorenskriveri justisprotokoll nr. 1, 1723–27.

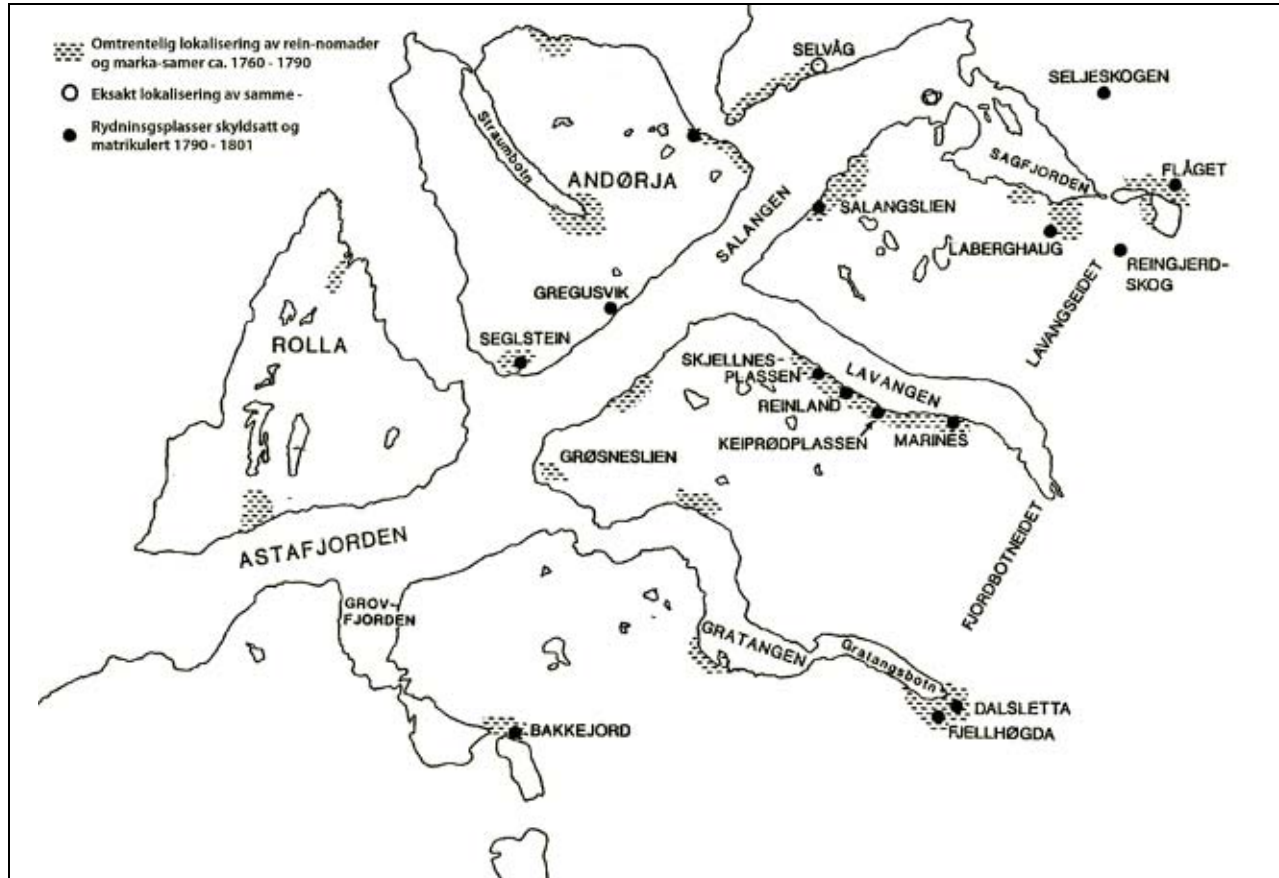
²¹ Ekstraskattemanntallet 1763 for Ofoten prestegjeld, Rentekammeret, Fogderegnskaper, Salten fogderi (avskrift ved Statsarkivet i Trondheim).

kan spores i middelalderen, kan ha fortsatt fremover i tid, eller om det har dreid seg om en ekspansjonsfase, som kanskje har blitt avvirket under nedgangsperioden i seinmiddelalderen. Dersom det skulle ha foregått regulær og jevnlig gårdsdrift i markebygdene på 1500-tallet og tidlig 1600-tall, er det rimelig å tro at det hadde avspeilet seg i noen av kildene fra dette tidsrommet. Forutsetningene for den befolkningsveksten som foregår i markebygdene fra andre halvdel av 1600-tallet, må uansett søkes i de prosessene og blant de ulike samegruppene vi har beskrevet ovenfor. Vi har sett hvordan reindriftssamene på norsk side kombinerte reinholdet med *vinteropphold nede i bygdene*, hvor de var sysselsatt med en rekke andre næringer som lot seg kombinere med reindriften. Dersom man først var vant med å ha opphold på utmarksteiger i tilknytning til gårdssamfunnet nede ved sjøen, og stundom sendte reinen over til svensk side om vinteren, var ikke veien lang til å gjøre denne tilpasningsformen mer permanent ved å ta opp enkelt gårdsbruk i tillegg, så fremt det fantes jord å dyrke. Om man slo inn på en slik løsning, trengte man ikke nødvendigvis avvikle reinholdet. Reinen kunne bli holdt mer stasjonært i nærområ-

det, eller fortsatt bli sendt som sytingsrein med nomadene fra svensk side. Samtidig har vi sett at en del samer lyktes i å *byggle ordinære leilendingsbruk* eller fikk tatt seg *nyrydninger* nede ved sjøen. Men langs fjordene var plassen begrenset. Når den aktuelle rydningsjorden var opptatt, måtte andre områder – lenger opp i dalgangene og på eidene – tas i bruk. De områdene som kom til å danne kjerren i markebygdene, var sannsynligvis godt kjent gjennom tidligere utnytting til reinbeite.

Vi må derfor anta markebygdsbefolkningen fikk tilskudd både fra folk som tidligere hadde drevet reindrift i kombinasjon med andre næringer, og fra mer spesialiserte sjøsamer, som ikke fant rom innenfor det etablerte gårdssamfunnet langs sjøen. Det var heller ikke vanntette skott mellom den tradisjonelle sjøsamebefolkningen og reindriftssamene. Noen av de reindriftsutøverne som til slutt slo seg ned i markebygdene, kan også ha hatt sjøsamiske aner.

Allerede i 1701-manntallet trekkes det opp et skille mellom de *«fieldLapper»* som i første rekke har reindrift som næringsvei, og de *«findene»* som var i ferd med å orientere seg mot *«marka»* overfor gårdsbosetningen langs sjøen. De sistnevnte

Figur 4.5 Nomadenes og markasamenes tilholdssteder i Astafjord på 1700-tallet (Hansen 1990)

... oppholder sig i Skaugmarchen ofuer Bøndernesz Gaarder og Nærer szig dog Slet, saa Vel af Vdroer som med Iegte, Baader, og fornøden Smederie der til Item med Aarer og diszlige at gjøre: (min utheving)

I tillegg til den topografiske lokaliseringen – til «marka» ovenfor «bøndernes gårder» – synes det også å antydes et skille i næringsveier: Befolkningen i de fremvoksende markebygdene synes å være enda mer *orientert mot kysten* enn de såkalte «fieldLappene»: De hadde fiske som hovednæringsvei, men livnærte seg dessuten ved håndverksproduksjon og tjenesteyting for gårdsbefolkningen. Dessuten drev de jakt på småvilt. Næringsstilpasningen kan med et moderne ord karakteriseres som «mangesyleri». Reindriftssamene hadde på sin side også nære kontakter til kystbefolkningen gjennom handel og tjenesteyting, og drev også et visst fiske, men hadde fortsatt *reindrift* som hovednæringsvei (jf. Storm 1990: 66).

Forskjellen bør likevel ikke overdrives og oppfattes for bastant. Til og med velstående reindriftssamer var engasjert i fiske, og hadde et omfattende kontaktnett med både samer og nordmenn langs sjøen (Hansen 2003: 356–357). Beskrivelsen ovenfor bør trolig heller betraktes som et øyeblikksbilde slik øvrigheten oppfattet det i 1701. I stedet bør en heller oppfatte orienteringen mot «marka»-områdene som *en prosess*. Rundt 1700 ser det ut til at denne prosessen er kommet lengst i de sentrale tinglagene i Sør-Troms. Alle de samene som oppføres i «Skaugmarchen» i 1701, knyttes nemlig direkte til gårder og lokaliteter i Dyrøy og Gisund.

Full beskjed om kombinasjonsdriften i markebygdene får vi først med kilder fra noe seinere tid. Dikka Storm, som har undersøkt markasamenes bosetning i Sør-Troms og særskilt på Senja, beskriver deres næringsstilpasning i starten slik:

[En kan anta ...] at lokaliseringen av markebygdshusholdene har skjedd ut fra en økonomisk tilpasning med sesongvise boplasser i løpet av året. Om sommeren drev husholdene reindrift til fjells med vokting og melking av reinen. I vinterhalvåret ble reinen sendt på vintervokting i samebyene i Jukkasjärvi. ... Vinterbostedene for familiene, husholdene og enkeltpersoner lå nærmere eller ved kysten, Dette ga større muligheter for å delta i næringsutøvelsen der, med gårdsarbeid eller [deltakelse] i fiskeriene. Ved kysten var det også større tilgang til brensel og emneved, både til salg og eget bruk, (Storm 1990: s. 66–67).

Kildematerialet fra perioden 1670–1730 er utilstrekkelig når det gjelder å fastslå nøyaktig *hvor det ble tatt opp bosetning* og til *hvilket tidspunkt*. For

å skaffe seg slik oversikt er en nødt til å vende seg til seinere materiale. Ved siden av skattelister fra den såkalte *ekstraskatten av 1763*, og andre, ordinære skattelister fra siste halvdel av 1700-tallet – som gir en del omtrentlige *lokaliseringsopplysninger* – gjelder dette i første rekke skyldsettings- og utvisningsforretninger fra starten på 1700-tallet og fram til 1820-tallet. En nøyere undersøkelse av disse skyldsettingsforretningene viser at de faller i to helt klart atskilte etapper: for det første en rekke plasser som blir skyldsatt suksessivt i løpet av første halvdel av 1700-tallet og fram til 1760-årene; for det andre et klart oppsving av skyldsettinger fra 1790-årene og fram til ca. 1820, som kulminerer med det matrikuleringsarbeidet som ble igangsatt på sentralt initiativ i 1818, og som lokalt ble utført av den såkalte «Distriktsmatrikuleringskommisjonen» 1819–20 (Hansen 1990c: 31; NOU 1981: 20, s. 12–34). Gjennom en rekke av disse kildene kommer det fram at plassene kunne være tatt i bruk og bebodd av de samiske oppsitterne gjennom en 20–30 års tid før de ble skyldsatt og innlemmet i byggesystemet. Men brukstradisjonene kan nok strekke seg enda lenger tilbake uten at det fanges opp av vårt materiale, slik at det gjenspeiler områder hvor forløperne til de seinere bofaste markasamene var i ferd med å orientere seg allerede tidlig på 1700-tallet.

Avslutningsvis skal det pekes på enkelte trekk ved den markebygdsbosetningen som i dette tidsrommet er i ferd med etablere seg i Astafjord tinglag, hvor forfatteren av denne delrapporten har gjort særskilte undersøkelser. For et utfyllende bilde av utviklingen i andre kjerneområder for den markasamiske bosetningen henvises det til arbeidene til Dikka Storm, Tore Johansen og Henry Minde, som er oppsummert i Janicken E. Olsens deltutredning.

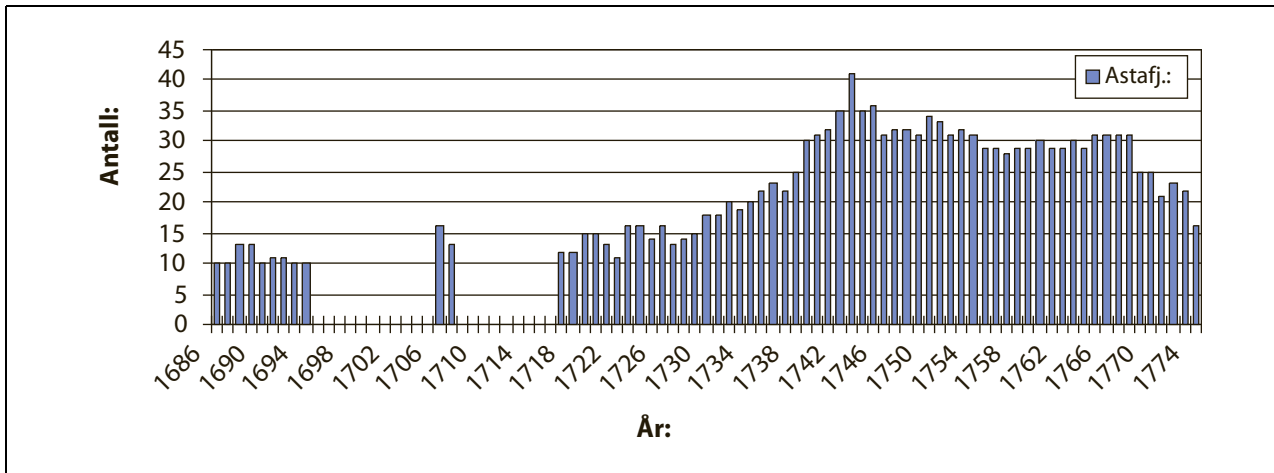
I Astafjord tinglag er den markasamiske bosetningen i første rekke knyttet opp til områder hvor det fra gammelt av hadde vært tradisjonell kystsamisk bosetning. Men i tillegg ble noen andre områder tatt i bruk, også ute på øyene. I Salangen ble områdene i Øvre Salangen rundt Nervatn og Øvervatn med Flåget tatt i bruk, ved siden av områder på sørsida av fjorden, bl.a. langs Sagelvas dalføre opp fra Laberg. Dessuten søkte samene seg til begge sider av Mjøsundet og et område ovenfor Salanglia. I Lavangen kan det påvises tilknytning til det gamle sjøsamiske området på sørsida av fjorden, men samene søkte seg også lengre utover fjorden. I Gratangen var det i første rekke terrassene ovenfor Fjordbotn som blir tatt i bruk, ved siden av dalsøkket opp fra Tjuvskjær, som tidligere hadde hatt kystsamisk bosetning i perioder. Dess-

uten fant samene tilholdssteder i området ved Lavik og i lia opp for Grøsnes. I Grovfjord var det særlig området ved Saltvatnet, der Bakkejord sei-

nere ble ryddet, som var attraktivt. Ute på øyene merker vi oss området innerst i Straumbotn på Andørja og Forsåmarka på Rolla.

Tabell 4.2 Antall skattytere i «finde- & lappeskatten» for senja fogderi 1686–1722

År:	Kvæfj.	SandFauskev.	Astafj.	Dyrøy	Gisund	Berg	Mefj.	Torsken	Baltest.	Senja fgd.	Totalt
1686	12	1	1	10	2					4	30
1687	11	1	1	10	2			2		2	29
1688	12	1	2	13	2			1		2	33
1689	12	1	2	13	2			1		1	32
1690	11	1	2	10	2	1		1		2	30
1691	11	1	2	11	2			1		1	29
1692	11	1	1	11	2			1		2	29
1693	11	2	1	10	3	1		1		3	32
1694	12	2	1	10	1	1		1		3	31
1695											
1696											
1697											
1698											
1699											
1700											
1701											
1702											
1703											
1704											
1705											
1706	4	3		16	6	2	2	1	3	3	40
1707	4	3		13	6	2	2	1	3	4	38
1708											
1709											
1710											
1711											
1712											
1713											
1714											
1715											
1716											
1717	2	1		12	8	3	1	1			28
1718	2	2	3	12	8	3	1	1			32
1719	2	1	2	15	5	2	1				28
1720	2	1	2	15	5	2	1				28
1721			2	13	5	2	1				23
1722				11	2						13

Figur 4.6 Skattytere i F«inde- & Lappeskatten» 1686–1774, Astafjord tinglag

Vedlegg 1

Det samiske folketallet i Sør-Troms 1865–1930

Tabell 1.3 og figurene nedenfor gir en fremstilling av det samiske folketallet i Sør-Troms i tidsrommet 1865–1930.¹ De viser hvor hovedtyngden av den samiske befolkningen i regionen var bosatt, men samtidig krever folketellingsdataene som er benyttet for fremstillingen, en kritisk kommentar og forklaring.

Problemet er nemlig at folketellingene opererte med ulike kriterier for registrering av den samiske befolkningen, slik at oppgavene for de forskjellige årene ikke nødvendigvis er sammenlignbare. De forskjellige kriteriene for registrering av etnisk tilhørighet og de ulike utslagene de fikk, er særskilt drøftet av Torp (1986), Thuen (1985) og Hansen & Meyer (1991). Selv om kriteriene og opptellingsmåtene varierte fra folketelling til folketelling, kan det hevdes at de hver for seg reflekterte den til enhver tid dominerende måten å tenke omkring og oppfatte etnisk tilhørighet på (Torp 1986: 76).

Stort sett synes det å ha vært to konkurrerende prinsipper; ett som tok sikte på å fremstille de tre kjente etniske gruppene (samer, kvener og nordmenn) i sine hovedtrekk og som relativt klare og homogene grupper hver for seg, og ett som la til grunn avstamningen (i kildene kalt «herkomst») for hvert enkelt individ og søkte å kartlegge hvert

enkelt individs etniske opphav så detaljert som mulig. Folketellingen av 1865 kan sies å være et eksempel på det første. Her førte en de etniske gruppene langt på vei *pulje-* eller *gruppevis*. I deler av Sør-Troms gikk en så langt at en for dette formålets skyld splittet opp enkelte hushold hvor ektefellene hadde ulik etnisk tilknytning, og f.eks. førte den ene blant samene, mens den andre ble opplistet sammen med nordmennene eller kvenene. Barna av slike par med ulik etnisk tilknytning synes i 1865 å ha blitt ført sammen med *fare*n, uten noen særskilt markering i forhold til ham. I en viss forstand kan det imidlertid argumenteres med at denne «helhetlige» føringsmåten for hver etnisk gruppe langt på vei falt sammen med hvordan den etniske tilhørigheten i det store og hele ble oppfattet og gjort gjeldende innenfor praktisk, dag-til-dag samhandling i lokalsamfunnet, og dermed faktisk kom i overensstemmelse med våre dagers oppfatning av etnisitet som en sosial klassifiseringskategori som gis betydning gjennom samhandling (jf. Thuen 1985).

I motsetning til dette holdt 1875-tellingen seg til *et strengt avstammingsprinsipp*. For hvert enkelt individ ble begge foreldrenes etniske tilhørighet registrert. Denne tellingen opererte altså med en etnisk klassifikasjon på foreldrenivå, noe som førte til et sinnrikt system av $4 \times 4 = 16$ mulige kategorier for hvert individ. Se oppstilling på neste side (tabell 1.1).²

Denne tellingen er altså den som gikk lengst i å definere etnisk tilhørighet etter *slektskap*, og la mindre vekt på hvordan vedkommende individ oppfattet seg selv eller ble oppfattet i lokalmiljøet. Heller ikke *språkbruken*, som kunne ha gitt en indikasjon på hva slags kulturell bakgrunn som var primær for den enkelte, ble registrert. Derimot ble språkbruken registrert i den følgende tellingen fra 1891, samtidig som de etniske merkelappene ble forenklet til å gjelde enkeltindividet. Hver person skulle nå registreres som enten samisk, norsk, kvensk eller «blandet» – uten nærmere spesifisering av foreldrenes opphav. Dette innebar en tilsynelatende demping av «avstammingskriteriet» og

¹ *Kilder*: Resultatene af Folketællingen i Norge i januar 1866, udgiven af Departementet for det Indre, C. No. 1., Første hefte, Christiania 1868.

Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik (Indledning til Tabeller indeholdende Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1876), *Norges Officielle Statistik, Ny Række, C. No. 1.*, Kristiania 1882.

Resultatene af Folketællingen i Norge i januar 1876, udgivet av Det statistiske Centralbureau, Kristiania 1878–1881.

Folketællingen i Kongeriget Norge 1. Januar 1891, udgivet af Det statistiske Centralbureau, *Norges Officielle Statistik, Tredie Række No. 278*, Kristiania 1897.

Folketællingen i Kongeriget Norge 3. December 1900, Fjerde Hefte, udgivet af Det statistiske Centralbureau, *Norges Officielle Statistik, Fjerde Række Nr. 83.*, Kristiania 1904.

Folketællingen i Norge 1. December 1910, Andet hefte, utgit av Det statistiske Centralbyraa, *Norges Officielle Statistikk, V. 182*, Kristiania 1912.

Folketellingen i Norge 1. desember 1920, Fjerde hefte, utgitt av Det Statistiske Centralbyrå, *Norges Offisielle Statistikk, VII. 81*, Kristiania 1923.

Folketellingen i Norge 1. desember 1930, Fjerde hefte, utgitt av Det Statistiske Centralbyrå, *Norges Offisielle Statistikk, IX. 17*, Oslo 1933.

² Siden hver av foreldrene enten kunne være: «norsk», «kvens», «same» («lappisk») eller «blandet».

Tabell 1.1

Når farens Nationalitet er	og morens Nationalitet er:			
	Norsk	Kvænsk	Lappisk	Blandet
Norsk skrives:	nn	nk	nl	nb
Kvænsk (fi.) skrives:	kn	kk	kl	kb
Lappisk skrives:	ln	lk	ll	lb
Blandet skrives:	bn	bk	bl	bb

en tilsvarende prioritering av språkbruken, som kan sies å ha brakt den samlede registreringen nærmere en mer entydig oppfatning av den etniske tilhørigheten som det enkelte individ framstod med i lokalmiljøet. Likevel lå nok mye av den samme tenkningen omkring «avstamning» fortsatt til grunn for selve de etniske karakteristikkene. Folketellingen av 1900 fulgte i grunntrekk samme prosedyre, men skilte i tillegg mellom fastboende og nomadiserende samer, tidstypisk nok siden det knyttet seg økende politisk interesse til de reindrivende nomadene som pendlet mellom svensk og norsk område. Både 1891- og 1900-tellingen registrerte også språkbruk.

De følgende tellingene på 1900-tallet (1910, 1920 og 1930) tillempet med noen variasjoner det samme «avstammingsprinsippet» (eller «herkomstprinsippet»), men altså med etnisitets-registrering knyttet til hver enkelt person, og ikke på foreldrenivå.

Det forholdet at man i første rekke spurte etter hver enkelt persons etniske status definert ut fra *slektsbakgrunn* og *opphav*, og i liten grad oppfattet etnisitet som en sosial kategori som gis mening og

betydning gjennom daglig samhandling innenfor et lokalt miljø, førte imidlertid til at man kan øyne en motsetning i den statistiske bearbeidingen og oppsummeringen av folketellingsdataene: Selv om man i instruksene for opptelling og registrering av de enkelte individene «på grunnplanet» erkjente at det forekom giftermål og parforhold på tvers av de hevdvunne etniske gruppene – slik at en rekke folk nødvendigvis måtte bli karakterisert som «blandede» – så hadde man fortsatt et slags ideal om «rene etniske kategorier». Derfor anvendte man forskjellige og til dels sinnrike prosedyrer for å konstruere eller regne seg fram til tallmessige uttrykk for hver av de tre folkegruppene omfang, ved å forsøke å fordele de «blandede» på de rene etniske kategoriene. I denne sammenhengen fjernet man seg i en viss forstand fra den konkrete befolkningen slik den forelå i sin konkrete utforming med interetniske giftermål og sammensatte slektskapsforhold. I steden snakket man om å kartlegge henholdsvis det samiske, det norske og det kvenske «befolkningsselementet». Dvs. at den andelen samisk, norsk eller kvensk tilhørighet som hver enkeltperson kunne påvises å ha ut fra en slekt-

Tabell 1.2

FT 1875s kategorier:	Fordelt mellom hovedkategoriene etter følgende nøkkel:		
	Norsk:	Samisk:	Kvensk:
1. «Ren lappisk og finsk» «Lappisk»		100 %	
2. «Finsk» «Blandet i første ledd»			100 %
«Norsk-Lappisk»	50 %	50 %	
«Norsk-Finsk»	50 %		50 %
«Lappisk-Finsk»		50 %	50 %
3. «Blandet i andet Led»			
«Norsk-Blandet»	70 %	13 %	17 %
«Lappisk-Blandet»	20 %	63 %	17 %
«Finsk-Blandet»	20 %	13 %	67 %
4. «Blandet i tredje Led»			
«Blandet-Blandet»	45 %	27 %	27 %

Tabell 1.3 Anslått (tildels korrigeret) samisk folketall i Sør-Troms 1865–1930, etter herred

Herred:	Korr. FT1865	Korr. FT1875	FT1891	FT1900	FT1910	Korr. FT1920	Sam 1930:
Kvæfjord	128	141	116	114	58	22	5
Trondenes	183	379	540	609	529	691	641
Bjarkøy		9		9		1	0
Ibestad	969	652	751	667	523	572	573
Lavangen					124	137	148
Salangen		305	411	366	393	419	376
Dyrøy			75	82	44	57	29
Sørreisa			149	147	128	89	41
Tranøy	273	266	48	53	51	53	58
Berg/Trsk.		11	26	36	35	7	4
Hillesøy	57		30	15	8	13	2
Lenvik	437	422	460	424	319	372	312
Målselv	187	156	96	70	34	54	65
Bardu		16	16	26	10	25	31
Sum:	2232	2357	2718	2618	2256	2510	2285

skapsbetraktning, ble forsøkt omregnet og vurdert som bidrag til hver av hovedkategoriene. Utgangspunktet var da den statistiske, relative fordelingen av enkeltpersoner som uten videre ble klassifisert i de tre hovedkategoriene. Ved folketellingen i 1875 skjelnet man dessuten mellom «blandede» i første, andre og tredje generasjon, som hver måtte fordeles etter ulike fordelingsnøkler (se tabell 1.2).

Oppstillingen demonstrerer det problematiske og – dersom man søker å sammenlikne forholdene over lengre tidsrom – nærmest meningsløse ved å anlegge en primært *genealogisk* betraktningssmåte på etnisk tilhørighet og se bort fra den sosiale sammenhengen som denne tilhørigheten inngår i og blir gitt mening i. Når man i oppstillingen snakker om etnisk «blandede» i 1., 2. og 3. ledd (generasjon), er det selvsagt med henblikk på den generasjonen man fanget opp *foreldrenes* tilhørighet for, i 1875. Men det å velge nettopp dette året som utgangspunkt var selvfølgelig tilfeldig, all den stund en må gå ut fra at det har forekommet interetniske giftermål og forbindelser til alle tider. Det er jo også rent vilkårlig at registreringen ti år tidligere, i 1865, i større grad la til grunn den mer helhetlige klassifikasjonen i hovedkategorier. Jo lenger fremover i tid en beveger seg fra det vilkårlig valgte utgangspunktet, desto mer uoversiktlig blir de inter-etniske koblingene, og desto større problemer får en dersom en skal forsøke å rekonstruere de opprinnelige «befolkningsselementene» og ikke i første rekke ser på den sosiale sammenhengen som folk inngår i.

I de publiserte utgivelsene av enkelte folketellinger fra Statistisk sentralbyrås side er disse ulike bearbeidingene bare foretatt for Nord-Norge som helhet, eller eventuelt for de enkelte fylkene og grupperingene av herreder. Derfor foreligger det fra byråets side ikke direkte beregninger som kan hentes ut og gjengis for Sør-Troms og de enkelte kommunene i og for seg. I tabellen ovenfor og figurene nedenfor har jeg derfor valgt å rekonstruere og foreta beregninger for de enkelte herredene (kommunene) i Sør-Troms på tilsvarende måte som de offisielle publikasjonene gjør for Nord-Norge som helhet. Dette gjelder oppgavene fra folketellingene i 1865, 1875 og 1920. (Når jeg har korrigeret de oppgitte tallene, er det derfor markert med forkortelsen «Korr.».)

Siktemålet med å foreta disse beregningene har vært å kunne anskueliggjøre den relative variasjonen i samisk befolkningstall fra område til område og herred til herred på en måte som var noenlunde sammenliknbar fra folketelling til folketelling, selv om det innebærer å gi seg inn på en beregningssmåte som egentlig bør forkastes ut fra dagens metodologi. Til tross for det høyst tvilsomme som altså hefter ved denne typen beregninger, er det tre forhold som ligger bak at denne fremgangsmåten er valgt her: 1) For det første ønsket om å skaffe til veie *noenlunde sammenliknbare tall* ved de forskjellige tellingstidspunktene. For enkelte av årene foreligger nemlig bare den typen oppgaver der Statistisk sentralbyrå allerede har gjort tillegg. Å sammenlikne slike oppgaver

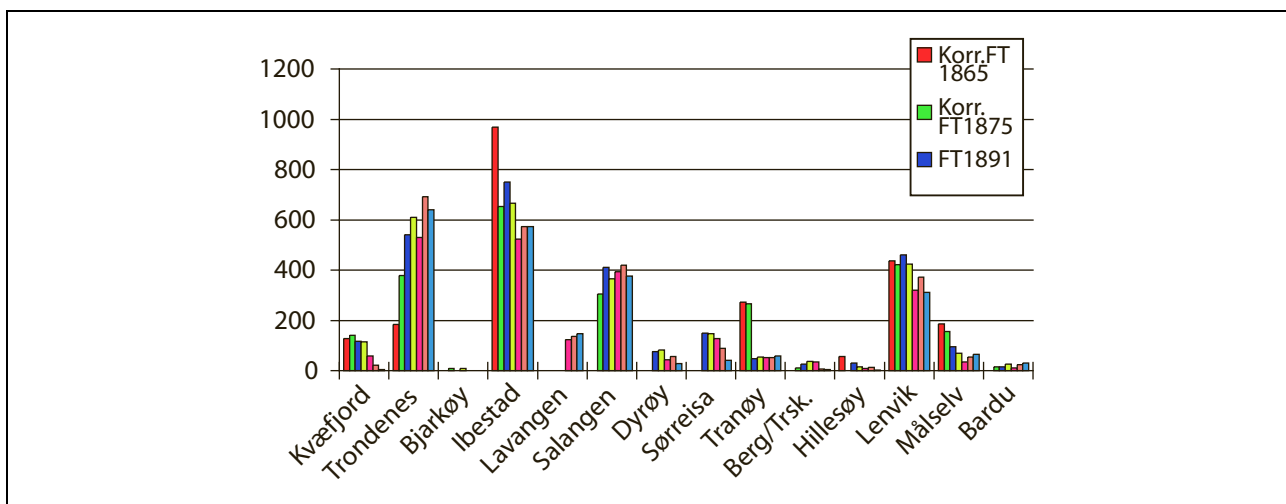
med oppgaver som bare gjaldt de «rene» hovedkategoriene, ville også gi et skjevt bilde. 2) For det andre kan det argumenteres for at en ved konsekvent å følge de beregningsmåtene som ble valgt av byrået ved hver telling, kommer nærmest opp mot den måten etnisk tilhørighet ble *oppfattet av tellingsmyndighetene* på til enhver tid. 3) For det tredje kan det hevdes at det uansett bør gjøres et tillegg til de personene som på slektskapsbasert grunnlag fanges opp i hovedkategoriene, når mange av tellingene ikke spør etter *språkbruk* eller andre forhold som kunne hjelpe til å plassere personene i en mer reell kulturell sammenheng. Mot en slik fremgangsmåte kan det imidlertid innvendes at det å la opplysninger om språk være utslagsgivende på denne måten, nettopp tilsvarer den fremgangsmåten som medarbeiderne i Statistisk sentralbyrå benyttet på slutten av 1800-tallet når de f.eks. korrigererte «Blandet»-markeringene i feltet for «*Nationalitet*» ut fra hva som var oppført i rubrikken for *språk*, og derved fikk en langt større «rent norsk» folkemengde enn det grunnlagsmaterialet egentlig tilsa.³ Det grunnleggende problemet er at vi ikke har god nok kjennskap til hvordan spørsmålet om «språk» ble oppfattet av tellerne og den talte befolkningen: Tenkte man i første rekke på det primære dagligspråket i hjemmet, eller var det heller spørsmål om språk man i det hele tatt forsto og kunne uttrykk seg noenlunde på, slik at norsk også ble oppført som språk for folk med

samisk og kvensk kulturell tilhørighet, men med en viss kjennskap til og forståelse av norsk?

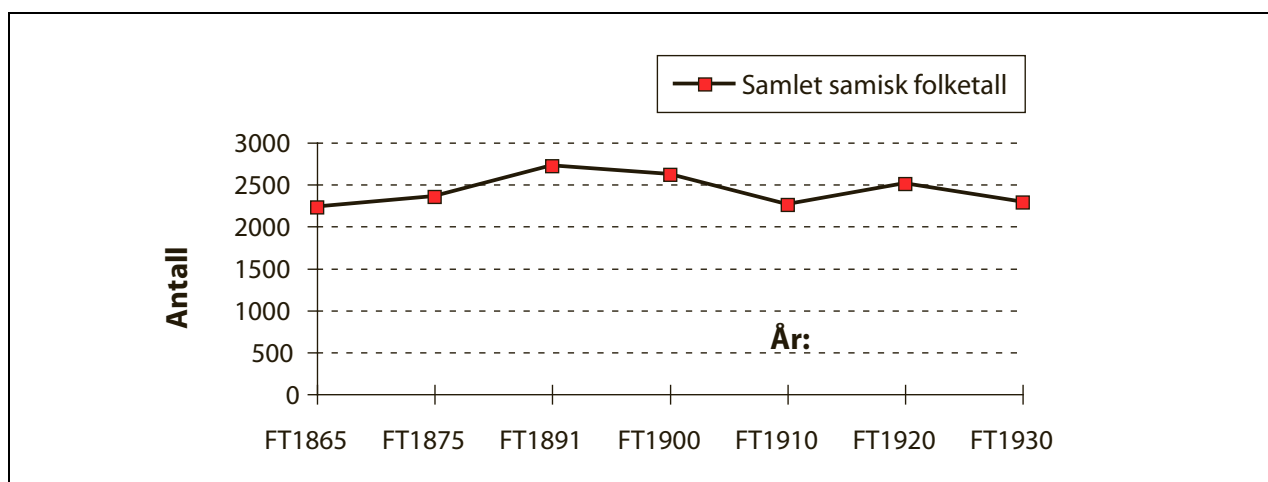
En undersøkelse basert på 1875-, 1891- og 1900-tellingene i Sør-Troms (Astafjord prestegjeld), viser at «blandet»-kategorien her for halvpartens vedkommende besto av barn fra inter-etniske giftermål, men også for halvpartens vedkommende av folk som hadde utelukkende samisk slektsbakgrunn. Da den registrerte *språkbruken* i FT1891 ble trukket inn, viste det seg at også en stor andel de angivelig «blandede» må ha ferdes i et samisk miljø og til daglig ha fremstått som samer. Hele 70–85 prosent av dem var nemlig samisktalende (Hansen & Meyer 1991). Selv om myndighetenes beregninger i datida var utviklet på et grunnlag vi i dag finner tvilsomt, er det derfor knapt tvil om at det bør gjøres et tillegg til de som fanges opp av hovedkategorien «samisk» (eller i datida: «lappisk»). Dette gjelder særlig så lenge registreringene av språkbruk var så varierende som de var.

Realkommentar til det relativt stabile i folketallet for den samiske befolkningen: Siden det samtidig har funnet sted en betydelig befolkningsvekst i regionen (Sør-Troms) som helhet, må dette innebære at det har foregått en «tapping» fra den delen av befolkningen som i utgangspunktet var registrert som samisk. Dette skyldes etter alt å dømme ikke bare det faktum at stadig større deler av befolkningen med delvis samisk opphav er blitt registrert som «blandet», men trolig i første rekke assimilasjon som følge av det bastante presset i retning av fornorskning som forelå fra siste del av 1800-tallet, og som tiltok utover i mellomkrigstiden.

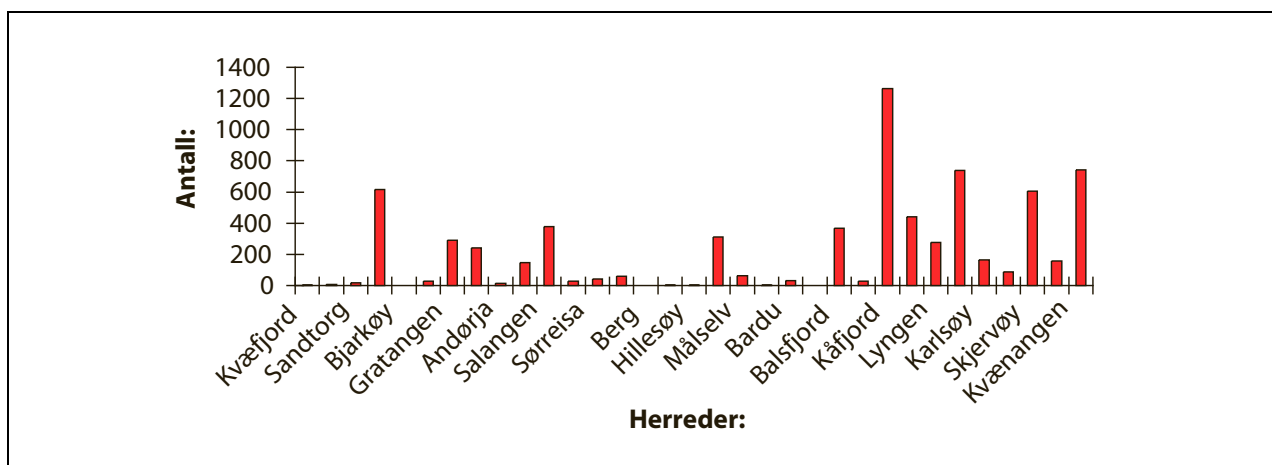
³ Jf. f.eks. de primære folketellingsskjemaene for 1900-tellingen, Statsarkivkontoret i Tromsø.

Figur 1.1 Anslått samisk befolkning i Sør-Troms 1865–1930, etter herred (delvis korrigererte tall for 1865, 1875 og 1920)

Figur 1.2 Anslått samlet samisk folketall i Sør-Troms 1865–1930 (delvis korrigerede tall for 1865, 1875 og 1920)

Figur 1.3 Samisk folketall i herredene i Troms, etter FT 1930

Litteratur

- Andersen, Oddmund: *Ofohtagat – Samer og nordmenn i Ofoten*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, 1992
- Andersen, Oddmund: *Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og nordre Nordland*. Avhandling til graden doctor artium. Institutt for arkeologi. Universitetet i Tromsø, 2002
- Arell, Nils: *Rennomadismen i Torne lappmark: markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. I: *Kungl. Skytteanska samfundets handlingar/ Acta Regiæ Societatis Skytteanæ*. Umeå, 1977
- Bergling, Ragnar: *Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*. I: *Kungl. Skytteanska samfundets handlingar/ Acta Regiæ Societatis Skytteanæ*. Umeå, 1964

- Bertelsen, Reidar: *Fra den eldste tida til ca. 1500 e.Kr., Lofotens og Vesterålens historie*. Kommune i Lofoten og Vesterålen, 1985
- Bertelsen, R., Reymert, P.K. & Utne, A.: *Framskritt for fortida i nord. I Povel Simonsens fotefar*. I: *Tromsø Museums Skrifter XXII*. Tromsø, 1989
- Bratrein, Håvard Dahl: *Fra samisk «overhøyhet» til norsk i Tromsen len på 14/1500-tallet*. I: *Acta Borealia, A Norwegian Journal of Circumpolar Societies 1984 (2): 25–45*
- Bratrein, Håvard Dahl: *Karlsøy og Helgøy bygdebok; folkeliv, næringsliv, samfunnsliv*. Bind 1: *Fra steinalder til år 1700*. Hansnes, 1989
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. Bd. I–XXII. Christiania/Oslo–Bergen, 1847–1992
- Dynesius, Anna Huuva: *Mearra bálgaid nalde – På stigarna til havrieket*. I: *Årbok 1985 for Iina ja Biras Sámiid Searvi*. S. 51–55

- Fellman, Isak: *Handlingar och Uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparne*. I–IV. Helsingfors, 1910–1915
- Utne, Martha Brock & Solberg, Ole (utg.): *Finmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter. I: Nordnorske samlinger (= NNS)*. Bd. 1. Oslo, 1938
- Guttormsen, Helge: *Ressurser og bosetning i Andenes len og Sortland fjerding fra ca 1000–1660 e.Kr.f.* Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø, 1983
- Hansen, Lars Ivar: *Trade and Markets in Northern Fenno-Scandinavia A.D. 1550–1750*. I: *Acta Borealia, A Norwegian Journal of Circumpolar Societies* 1984 (2): 47–79
- Hansen, Lars Ivar: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. «Finnejorder» i Sør-Troms*. I: *Tromsø Museums Skrifter XX*. Oslo, 1986a
- Hansen, Lars Ivar: «Finneodelen» i Sør-Troms på 1600-tallet: *En garanti for samiske rettigheter til jord*. I: *Ottar*, populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum nr. 6, 1986b (163), s. 9–18
- Hansen, Lars Ivar: *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Oslo, 1990a
- Hansen, Lars Ivar: *Handel i Nord. Samiske samfunnsendringer ca. 1550–ca. 1700*. Dr.philos-avhandling. Universitetet i Tromsø, 1990b
- Hansen, Lars Ivar: *Astafjorden i Sør-Troms. Et flerkulturelt landskap gjennom 1200 år (A.D. 550–1750)*. Utrykt innlegg på *Det fjerde nordiske symposiet om Nordskandinavias historie og kultur*. Tromsø, 1990c
- Hansen, Lars Ivar and Meyer, Tore: *The Ethnic Classification in the late 19th-Century Censuses. A Case-Study from Southern Troms, Norway*. I: *Acta Borealia – A Nordic Journal of Circumpolar Societies*, vol. 8 1991 (2): 13–56
- Hansen, Lars Ivar: *Samene i forrige århundres folketellinger – Registreringspraksis i Astafjord prestegjeld 1865–1900*. I: *Festskrift til Ørnulv Vorren (Tromsø Museums skrifter XXV)*. Tromsø Museum / Universitetet i Tromsø, 1994. S. 102–129
- Hansen, Lars Ivar: *Den dynamiske etnisiteten og dens skiftende uttrykk*. I: Jan Eivind Myhre (red.): *Historie, etnisitet og politikk*. Stensilserie B. nr. 59. Institutt for historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Univ. i Tromsø. Tromsø 2000a. S. 29–54
- Hansen, Lars Ivar: *Astafjord bygdebok, Historie bd. 1, Fra eldre jernalder til ca. 1570*. Utgitt av Lavangen kommune i 2000b.
- Hansen, Lars Ivar: *Astafjord bygdebok, Historie bd. 2, Astafjord ca. 1570–ca. 1730*. Utgitt av Lavangen kommune i 2003.
- Hansen, Lars Ivar: *Spesialisert reindrift eller kombinasjonsnæring? Reinholdet i Sør-Troms på 1600- og 1700-tallet*. I: O. Andersen (red.): *Fra villreinjakt til reindrift – Gåddebivdos boatsojsu-jttuj*. Drag/Åjluokta, Tysfjord/Divtasvuotna. Forlaget Báhkko. Árran lulesamisk senter/Árran, 2005. S. 165–183
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo. Cappelen Akademisk Forlag, 2004
- Hultblad, Filip: *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*. I: *Acta Lapponica vol. 14*, 1968
- Johnsen, Oscar Albert: *Finmarkens politiske historie, aktmæssig fremstillet*. I: *Videnskabselskabets Skrifter II*. Hist.filos. Klasse, 1922, nr. 3. 1923
- Jørgensen, Roger: *The Early Metal Age in nordland and Troms*. I: *Acta Borealia* 1986: 61–87
- Kolsrud, Knut: *Finnfolket i Ofoten. Bidrag til finernes bygdehistorie og etnografi*. I: *Nordnorske samlinger VIII*. Oslo, 1947
- Lundmark, Lennart: *Uppbörd, utarming, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Arkiv avhandlingsserie 14. Lund, 1982
- Manker, Ernst: *The nomadism of the Swedish mountain lapps: the siidas and their migratory routes in 1945* I: *Acta Lapponica*. Nordiska museet. Stockholm, 1953
- Nielssen, Alf Ragnar: *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie IV. Fra Steinalderen til 1700-tallet*. Bodø, 1990
- Nielssen, Alf Ragnar (red.): *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie V. Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune*. Bodø, 1994
- NOU 1981: 20. *Tjeldsundet, Utredning nr. 7 fra Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms*. Oslo–Bergen–Tromsø, 1981
- Odner, Knut: *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia*. I: *Occasional Papers in Social Anthropology No. 9*. Oslo, 1983
- Qvigstad, J. & Wiklund, K. B.: *Dokumenter angående flytlapperne m.m.* Renbeitekommissionen af 1907. Bind II. Kristiania, 1909
- Ruong, Israel: *Fjällapparna i Jukkasjärvi socken*. I: *Geographica*. Uppsala, 1937
- Salvesen, A.: *Norges historie [Historia Norvegiae]*. Oversatt av A. Salvesen. Thorleif Dahls kulturbibliotek. Oslo, 1969
- Schanche, Audhild: *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø, 1986

- Schanche, Audhild: *Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv*. I: R. Bertelsen, P. K. Reymert & A. Utne (red.): *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums skrifter XXII. Tromsø, 1989
- Schnitler, P.: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. Utgitt av Kjelde-skriffondet ved J. Qvigstad og K.B. Wiklund (bind II), ved L.I. Hansen og T. Schmidt (bd. III). Oslo, 1929–1985
- Simonsen, Povl: *Fundforhold og dateringer*. I: Simonsen, P., Torgersen, J. & Getz, B.: *Varangerfunnene. Funn av menneskeskjeletter*. Tromsø Museums skrifter. Vol. VII (I). Tromsø, 1959
- Stensland, Rolf: *Bosetninga i Steigen 1300–1660*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø, 1979
- Storm, Dikka: *Kystsamisk bosetning i Sør-Troms: etableringen av en markebygd og ressursutnyttingen i området: en undersøkelse i Gressmyrskogen på Senja*. Hovedoppgave i geografi. Universitetet i Bergen, 1990
- Thuen, Trond: *Acculturation and ethnic survival? Some problems in the study of so-called «Norwegianized» Sami Communities*. I: *Acta Borealia – A Nordic Journal of Circumpolar Societies*, vol. 8, 1985: (1–2): 29–45
- Torp, Eivind: *Registrering av etnisitet i folketellinger*. I: *Heimen*. Bd. XXIII: 2. 1986
- Vorren, Ørnulv: *Samisk bosetning på Nordkalotten, arealdisponering og ressursutnyttning i historisk-økologisk belysning*. I: Baudou, E. & Dahlstedt, K.-H.: *Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning*. Umeå, 1980. S. 235–261
- Wiklund, K.B.: *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m.*, först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909; med företal av Phebe Fjellström och efterskrift av Israel Ruong. Utgivna av Kungl. Skytteanska samfundet (*Kungl. Skytteanska samfundets handlingar/ Acta Regiæ Societatis Skytteanæ*). Umeå, 1983

Del X

Janicken E. Olsen

*Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av
naturen i Sør-Troms og Nordre Nordland
(Ofoten) ca. 1700-1900*

Kapittel 1 Innledning

Denne rapporten er en del av et større arbeid som skal ta for seg litteraturens behandling av samisk befolkningshistorie, rettighetsforhold og bruk av naturen i Sør-Troms og Nordre Nordland (Ofoten). Rapporten må derfor sees i sammenheng med bidragene til Lars Ivar Hansen (del VII) og Dikka Storm (del VIII). Rapporten avgrensner seg tidsmessig til perioden fra 1700-tallet til ca. 1900. Litteraturen som gjennomgås, beskriver i mer eller mindre grad forholdene slik de framstod i perioden innenfor hver enkelts geografiske avgrensninger.

For Stuorranjárga-regionen er Tore Einar Johansens hovedoppgave fra 1995 aktuell: *På spor av «samiskhet» og «norskhet». Markabygdbosetningen i Stuorranjárga i et livsløpsperspektiv, 1850–1900*. Det samme gjelder for Henry Mindes arbeid fra 2001: *Diktning og historie om samene på Stuoranjárga*, og Thomas Ole Andersens masteroppgave fra 2005: *Markasamiske kombinasjonsnæringer. En undersøkelse på mikronivå 1860–1920*. Alle tre kommer i varierende grad inn på bosettingshistorien, rettighetsaspektet samt ressursutnyttelsen til den markasamiske befolkningen i området. For å unngå gjentakelser vil hvert arbeid bli behandlet der hvert enkelt har gått i dybden, med referanse til de andre verkene som også kommer inn på samme tema.

Knut Kolsruds *Finnfolket i Ofoten* fra 1947 beskriver den samiske befolkningen i Ofoten, først og fremst den sjøsamiske, men han kommer også inn på andre grupper med tilknytning til området. I tillegg vil Janicken Olsens demografiske undersøkelse av området fra 2005 – *Ofoten 1701–1801. Folketall og etnisk sammensetning* – bli gjennomgått. Doris Markussens hovedoppgave fra 2001 – *Giftermål og faddervalg. Endring i etnisk tilhørighet i Kvæfjord 1751–1865* – har tatt for seg den samiske bosettingen i Kvæfjord på 1700- og 1800-tallet. Endelig vil det også bli kastet et blikk på situ-

asjonen for samisk bosetting, rettigheter og ressursutnyttelse i Indre Troms. I den sammenhengen vil Ingrid Sommerseths kulturminnefaglige sammenstilling (2001) fra Mauken–Blåtindfeltet bli gjennomgått: *Den samiske kulturhistoria i Mauken–Blåtind*.

Da hver enkel forfatter opererer med ulike periodiseringer innenfor sine arbeider, er det vanskelig å følge en fast kronologi i utformingen av denne delrapporten. En viss kronologisk struktur vil bli fulgt, riktignok med fare for eventuelle tilbakeblikk og overlappinger. En tematisk tilnærming vil i aktuelle sammenhenger foretrekkes. Rapportens videre utforming er som følger: Det første kapitlet vil ta for seg bosettingshistorien for de ulike områdene, slik den er beskrevet i den aktuelle litteraturen. I den grad det er mulig vil både den sedentære og den nomadiske samiske bosettingen/tilstedeværelsen bli behandlet, i tillegg til utveksling og relasjoner mellom disse tilpasningsformene. Relasjoner til andre grupper vil også være interessant. Jeg vil også forsøke å gjøre rede for bosettingsmønster og befolkningsutvikling.

Kapittel to tar for seg litteraturens behandling av samers (og andres) faktiske bruk av naturen og ressursutnyttelse. For de gjennomgåtte områdene er det spesielt aktuelt å se på den sedentære og semi-sedentære tilpasningen, samt reindrift og nomadisme. Også her er det interessant å påpeke relasjoner og sammenhenger mellom nomadisk og sedentær bruk. I kapittel tre fokuseres det på det rettighetshistoriske feltet, i den grad den tidligere beskrevne litteraturen kommer inn på det. I hovedsak vil emner som finneodel og finnydninger, finne-/lappeskatt, lappekodisillen, utvikling av lovgivning og norsk-svenske avtaler, samt interne betingelser som «verddet-institusjonen», bli berørt.

Kapittel 2

Befolkningshistorie

2.1 En begynnende markasamisk bosetting frem til 1700-tallet

Tore Einar Johansen (1995) presenterer en faseinndeling av den samiske bosettingen i Stuorranjárga-regionen, som i stor grad faller sammen med Dikka Storms inndeling fra Grasmyrskogen på Senja. *Fase én* spenner seg fra differensieringen av det samiske samfunnet og frem til 1700-tallet. De områdene som senere ble kjent som markebygdene, ble i denne perioden brukt til sommerbeite av grenseoverskridende nomader. Da det på slutten av 1700-tallet oppstod en krise i reindriften med stor dødelighet på grunn av reinpest, valgte flere av innlandssamene, i hovedsak fra Jukkasjärvi-området, å slå seg ned på sine tidligere ressursområder på Stuorranjárga. Johansen mener dermed det er rimelig å se den kraftige befolkningsveksten i markebygdene på bakgrunn av denne krisen og følgene den fikk. Når reindriften sviktet, var en valgmulighet å flytte til sommerlandet de allerede var kjent med, og ta opp nye tilpasningsformer der. Johansen peker også på tidligere forskning gjort av Lars Ivar Hansen, som foreslår at den eldre «tradisjonelle» kystsamiske befolkningen i området kan ha gått over til nye næringstilpasninger i nærområdet, og dermed bidratt til bosettingen i markebygdene.

Henry Minde (2000) nyanserer det tradisjonelle synet på avskalling fra reindriften som årsak til en begynnende sedentarisering i området. Han argumenterer også mot Roger Kvists undersøkelse fra Tuorpon og Sirkas, som konkluderer med at det var de lavere sosiale lagene av reindriftsutøverne som flyttet til sommerbeitene på norsk side. Den gjengse oppfatningen om at det var nød og fattigdom som nærmest tvang reindriftssamer over i den bofaste jordbruksrollen i markebygdene, mener han er en myte skapt og opprettholdt av det norske bondesamfunnet, som hjelp til å holde grensene mellom de ulike gruppene klarere. Minde ser riktignok ikke bort fra at krisetider spilte en stor rolle for vekst i befolkningen på Stuorranjárga, men understreker samtidig at det allerede fantes en «[...] stedegen nomadisk eller snarere halvnomadisk befolkning før migrasjonen på

grunn av kriseårene tok til». Det er dermed klart at andre faktorer må bidra for å forklare hvorfor grenseoverskridende reindriftnomader ble værende i sommerlandet. Minde mener dette var et naturlig resultat av egne valg. Også utøvere fra de øvre sosiale sjiktene innenfor den grenseoverskridende reindriften valgte å flytte til norsk side. Som Minde formulerer det, så kunne disse bli «fanget» av egen rikdom og behovet for å investere denne, og videre: «*For en reinnomade som hadde råd til å leie folk og som hadde kapital, kan det ha fortont seg formålstjenlig å kjøpe seg en fembøring og et gårdsbruk.*» Dette argumentet støttes av et kildemateriale som viser at flere av slektene på Stuorranjárga hadde et opphav som ser ut til å ha tilhørt det øvre sjiktet med hensyn til materiell rikdom og status.

2.2 Ekspansjon og sedentarisering fra ca. 1769–1820

Den store ekspansjonen i området som begynner utpå 1700-tallet, innleder Johansens andre fase, der det blir en mer helårig bosetting i marka. Denne beskrives som en overgangsfase mellom reinnomadisme og jordbruk, med flytende grenser mellom fastboende og flyttende. Johansen understreker at begrepet fast bosatt i en markasamisk kontekst også må omfatte den regelmessige bruken av en lokalitet. Han legger til at det er sannsynlig at befolkningsøkningen gjorde det nødvendig å dyrke jorda mer intensivt, noe som førte til en mer permanent bosetting etter hvert. Det er også i denne fasen man ser begynnelsen på en slektskontinuitet på enkelte gårder, med familier som fungerte som «sosiale brohoder» for den senere innflyttinga til området.

Den faste bosettingen i det indre av Stuorranjárga tok altså til i andre halvdel av 1700-tallet, og befolkningen økte de neste vel hundre årene. På den delen av Stuorranjárga som ligger i Trondenes og Ofoten, tyder det på at *Lavangseidet* (mellom Trondenes og Ofoten prestegjeld) ble tidligst befolket etter 1750. Ifølge Johansen synes det å skje en tidobling av den samiske befolkningen fra midten av 1700-tallet og frem til 1900. I 1762 er det

registrert 110 samer tilknyttet Stuorranjárga – i år 1900 er tallet imidlertid kommet opp i 1115 personer.

Etablering av bosettingen i indre Stuorranjárga finner hovedsaklig sted frem til 1865, på følgende vis: Når det gjelder den delen av Stuorranjárga som kom inn under Ibestad, var gårdene *Bakkejord, Helleren, Saltvatnet, Oppdal* og *Ladberg* i tiden etter 1800 bosatt av samer. Johansen anslår at det til sammen kunne dreie seg om 16 samiske familier, med 93 personer. I området på Stuorranjárga som kom inn under *Trondenes*, var det den vestlige delen som sist ble befolket. I *Sandemark* var det én samisk familie i 1801, resten var bosatt mot grensen til Ofoten på *Lavangseidet*, én familie på *Husjord*, to på *Erikjord*, én på *Kvitfors*, to på *Steinjord*, fem på *Boltåsen*, to på *Planterhaugen* og tre på *Svartvatnet* – til sammen 17 familier – med 99 personer registrert med samisk tilhørighet. I Evenes er det i 1801 registrert tre skattebetalere i *Lenvikmarka* og elleve i *Evenesmarka*. Det bodde altså 14 familier med til sammen 81 personer tilhørende den samiske befolkningen, i Evenes dette året. *I hele Stuorranjárga sett under ett, bodde det sannsynligvis rundt 270–275 samer på begynnelsen av 1800-tallet, fordelt på 47 gårder.*

Ifølge Henry Minde (2000) er det mange indikasjoner på at det har vært en glidende overgang fra en reinnomadisk tilværelse til fast bosetting. Reinen fortsatte å spille en viktig rolle i livberginga også for de som hadde fått en mer permanent bopel innenfor de gamle reinbeitelandene. Etter hvert fikk mange seg «papir» på en lokalitet og «ryddet» seg i en viss forstand boplasser, blant annet på *Darfeogahlatnja* (Storlemmen) i Krokmyrdal (Astafjord), på *Loabákáidi* (Lavangseidet) og i *Sáttiidvuopmi* (Sandemark) i Trondenes, i markene overfor Bogen–Evenes, *Duorga*, i traktene overfor *Herjjak* (Herjangen), *Gáldovuotna* (Kjeldbottenmark) og i *Bálakáidi* (Ballangsmark) i Ofoten. Felles for mange av de nye boplassene som ble etablert «oppe i marka», var at de ble lokalisert i områder som lå sentralt til i forhold til de gamle flyttveiene, noe som gjorde dem godt egnet til å kombinere reindrift og enkel åkerbruk med fiske og fangst.

2.3 Bosetting i markebygdene etter 1820: en konsolideringstid

Johansens tredje og siste fase av den samisk bosettingen i området foregår i tiden etter 1820. Man får nå en fast bosetting i større målestokk. Den første generasjonen som er født i markebygdene, etable-

Tabell 2.1 Befolkningsutviklingen på skånlandshalvøya 1865–1900. Antall.

	1865	1875	1900
Evenes-samer	343	148	203
«blandet»		25	
Trondenes-samer	139	339	686
«blandet»	3	20	13
Ibestad-samer	189	166	153
«blandet»		76	79
Sum samer	671	654	1042
Sum «blandet»	3	121	92
Norsk befolkning	14 692	17 296	30 650

Kilde: Tabell hentet fra Johansen 1995: 31, 35.

rer seg med egne bruk, og de som kommer senere, etablerer seg blant dem. Karakteristisk for dem som kommer, er at den eldste generasjonen fortsetter med reindrift, mens de yngre blir bofaste i «norsk» forstand – med prioritet på jordbruk. Det er fortsatt god plass i markebygdene. Tidligere brukte gårder blir tatt opp igjen, og spesielt i Sandemark fantes det ledige områder å slå seg ned på.

Fra og med 1865 til rundt 1900 finner det sted en konsolidering av den samiske bosettingen i indre Stuorranjárga. Ved folketellingen i 1865 var det åtte tellekretser på Skånlandshalvøya, som lå i deler av Ofoten, Trondenes og Ibestad prestegjeld. I Evenes var det fire kretser med til sammen 54 samiske gårder/hushold, mens det i *Trondenes* var to skoledistrikt med til sammen 13 samiske gårder/hushold. På grunnlag av folketellingene fra 1865, 1875 og 1900 har Johansen kommet fram til følgende tall for den samiske befolkningen på Stuorranjárga, se tabell 2.1.

Husker man tilbake til Johansens anslag for den samiske befolkningen i området i 1801, ser vi at den var på rundt 275 personer. I 1865 viser tabellen at denne har økt til 671 individer, det vil si 268,4 prosent flere enn i 1801. Videre viser tabellen store forskjeller fra område til område, der den mest utpregede forskjellen ifølge Johansen er den *kraftige veksten i Trondenes og stagnasjonen i Ibestad*. Forklaringen for Ibestads vedkommende er økningen i kategorien «blandet». Dersom man legger språkkriteriet til grunn for gruppetilhørighet, var det ytterligere 55 samisktalende i Ibestad i 1900 – det vil si 208 personer i stedet for 153. Med andre ord kan man faktisk se en liten økning fra 1865 til 1900 i Ibestad. Evenes er i samme situasjon, der de 203 som er kategorisert som samer på et *genealogisk* grunnlag i 1900, kan suppleres med ytterligere 18 personer med samisk som språk. Det kor-

rette tallet for Evenes i 1900 er dermed 221, noe som gir en liten økning mellom 1875 og 1900. Generelt sett er den allmenne befolkningsveksten på 1800-tallet forklart med at dødeligheten falt kraftig rundt 1820, mens fødselstallene fortsatt var svært høye. Det er imidlertid ikke gitt at utviklingen i det samiske samfunnet fulgte dette mønsteret. Fertilitetsratene for den samiske befolkningen er lavere enn for den norske, både i 1865 og 1875. Dette oppveies imidlertid av den sterke ekspansjonen som kommer fra Jukkasjärvi-området, som må sies å være den sterkeste årsaken til vekst i markedene.

Minde (2000) skriver at den positive befolkningsmessige og sosiokulturelle utviklingen for den samiske befolkningen fortsatte stort sett ut hele 1800-tallet. For 1900-tallet har det ikke vært utført befolkningsmessige studier, men blant annet den store raten av gårdsdelinger som ble gjort på Stuorranjárga omkring århundreskiftet og i tiårene som fulgte, tyder på at veksten fortsatte helt fram til andre verdenskrig. Samtidig er det bemerkelsesverdig at den samiske befolkningen fortsatte å øke etter 1875 til tross for at man da la et språkkriterium til grunn for registrering av samer. Det viser en betydelig konsentrasjon av samisk befolkning i området, som riktignok var omgitt av et norsk «hav». Det er oppsiktsvekkende at den samiske andelen i Skånland var på 25,2 prosent og på 23,5 prosent i Astafjord i 1930 – en andel som den gang var på linje med «samekommunen» Storfjord i Nord-Troms, med sine 25,9 prosent. Så sent som i 1930 kan dermed regionen karakteriseres som et «samisk kjerneområde».

Innpå 1900-tallet begynte imidlertid folkeøkningen å føre til problemer, og følgene av den generelle minoritetspolitikken begynte å merkes i bygdene. De samiske gårdene, som tidligere ble karakterisert av en vellykka tilpasning, var nå blitt for små til å kunne fø den stadig økende befolkningen. I tillegg gjorde de stadig voksende negative fordommene overfor samene fra den norske befolkningen det vanskelig for samene å få inntekter utenom gårdsbruket. Dette førte til en økonomisk krise/marginalisering for den samiske befolkningen i området.

2.4 Den samiske befolkningen i Ofoten 1701–1801

Janicken Olsen (2005) har tatt for seg befolkningsutviklingen til den bofaste befolkningen i Ofoten på 1700-tallet – som omfatter det gamle Evenes hovedsogn og annekset Ankenes. På grunnlag av

kilder som manntall og folketellinger, diverse skatelisten samt kirkebøkene for området, har det vært mulig å anslå tall på både den norske og den sjøsamiske delen av befolkningen. Det skjer en sterk befolkningsvekst blant de bofaste i perioden. Det problematiske har imidlertid vært å skille ut den samiske befolkningen fra den generelle; praksisen for registrering av etnisk tilhørighet i kildene har ikke fulgt noen standard i denne perioden. Av den grunn må de tallene på den samiske befolkningen som det er mulig å anslå, oppfattes som minimumstall – som tall på den til tider registrerte sjøsamiske befolkningen.

I 1701 påviser Olsen en total bofast befolkning på rundt 765 personer. Av disse kan det se ut til at en mulig samisk andel kan anslås til rundt 180 personer – eller 23,5 prosent av den totale befolkningen. Dette støttes opp av en annen kilde i nær tid til manntallet av 1701; ifølge skoskatten av 1711 er det rundt 23 prosent av den totale befolkningen som er registrert som sjøsamer i området. Knut Kolsrud (1947) argumenterer imidlertid for at denne andelen som er registrert som sjøsamer i 1701, i virkeligheten må reduseres til maksimum 150 personer. Dette fordi mange av de sjøsamiske oppsitterne som er registrert i manntallet, i virkeligheten er navn på norske hovedpersoner som har overtatt tidligere «finneodelsgårder», og dermed er feilaktig registrert som samer. Det er med andre ord mulig at tallet på sjøsamer i Ofoten i 1701 må reduseres noe.

Ifølge manntallet av 1701 er denne sjøsamiske befolkningen registrert på følgende «finneodelsgårder»: *Store, Lille og Nedre Herjangen, Bakjord, Skog, Store og Lille Bjerkvik, Elvegård, Medby, Gjeldsvik, Hildervik, Lengenes, Forså (Skjomen), Sandvik, Løkvik, Beisfjord, Klubvik, Sletjord, Tømmervås, Tømmervik og Elven.*

For året 1732 kommer Olsen frem til et minimumstall på den totale bofaste befolkningen i Ofoten på rundt 924 personer. Fra listen over betalere av den såkalte «sjøfinneleidangen» dette året kan man beregne en samisk befolkning på 141 personer – eller 15,3 prosent av den totale befolkningen. Videre finner man i 1749 en total befolkning på rundt 1010 personer, og en samisk andel på 146 personer – 14,4 prosent av den totale befolkningen. For de resterende årene har det ikke vært mulig å anslå en samisk andel, men den totale befolkningen fordeler seg som følger: I 1763 hadde Ofoten en bofast befolkning på 1270 personer, i 1769 har denne økt til 1488, og til slutt i 1801 er den oppe i 1870 personer.

Det skjer altså en kraftig befolkningsvekst, samtidig som det ved første øyekast kan virke som

Tabell 2.2 Etnisk sammensetning av den bofaste befolkningen

År	Sjøsamisk befolkning		Norsk befolkning		Hele bofast befolkning Folketall
	Folketall	Prosent	Folketall	Prosent	
1701	180	23,5	585	76,5	765
1732	141	15,3	783	84,7	924
1749	146	14,4	864	85,6	1010
1763	-	-	-	-	1270
1769	-	-	-	-	1488
1801	-	-	-	-	1870

Kilde: Olsen 2005: 87

om den sjøsamiske delen av befolkningen er i ferd med å forsvinne. Den minkende andelen sjøsamere må blant annet sees i sammenheng med praksisen for registrering av etnisk tilhørighet i kildene. Det er sannsynlig at det er en minking i antall *registreringer* av samisk tilhørighet som gjenspeiles, og ikke nødvendigvis kun en «fysisk» reell forsvinning av denne gruppen.

Knut Kolsrud (1947) beskriver en prosess der norske bønder gradvis flytter inn i de tidligere samiske innfjordene i Ofoten, og til dels fortrenger den sjøsamiske befolkningen her. Tradisjonelt hadde den sjøsamiske befolkningen tilholdssted i indre Ofoten (Ankenes) – i innfjordene, men også i selve hovedfjorden inkludert ytre Rombaken og noe bosetting i Ballangen og Bogen – på 1500-tallet. I begynnelsen av 1700-tallet er den samiske tilstedeværelsen forsvunnet herfra, nå sitter norske bønder i Bogen, Ballangen og Rombaken. På 1600- og 1700-tallet er det dermed bare Herjangsfjorden, Beisfjorden og Skjomen som er bosatt av sjøsamere. Det norske landnåmet øker imidlertid i styrke i løpet av 1700-tallet, med det resultatet at først Herjangsfjorden og så Skjomen blir bosatt av norske

oppsittere. Ifølge Kolsrud skjer det en fordrivelse av den samiske befolkningen i Herjangen, mens det for Skjomens vedkommende er snakk om en delvis fortregning og delvis at sjøsamene assimileres inn i den norske bondebefolkningen.

Det er ikke bare en norsk og en sjøsamisk befolkning som kan knyttes til Ofoten på 1700-tallet. Det fantes en tilstedeværelse av flere grupper, som samiske reinnomader samt en gruppe som i enkelte kilder kalles for «bygdesamere» – senere kjent som markasamere. Disse gruppene er det av flere grunner svært vanskelig å anslå konkrete og sammenhengende befolkningstall på. Olsen (2005) gir imidlertid en oversikt over registrerte nomader tilknyttet til Ofoten, på grunnlag av diverse kilder, samt et stipulert tall basert på egne beregninger, for perioden 1745–1769.

Beregnete tall for hele befolkningen (samt folketall for 1763 og 1769 basert på tellingene) vises i parentes. Tallene for 1763 og 1769 omfatter presumptivt hele befolkningen med tilknytning til vestsiden og er derfor av en annen størrelsesorden. Tall utenfor parentes er det reelle tallet på hovedpersoner registrert hvert år.

Tabell 2.3 Nomadebefolkning registrert i Ofoten 1745–1769

År	Østsamer		Vestsamer		Ikke spesifisert		Totalt	
1745					18	(54)	18	(54)
1746	81	(243)					81	(243)
1747	85	(255)	17	(51)			102	(306)
1748	24	(72)					24	(72)
1756	2	(6)			60	(180)	62	(186)
1763				(54)				(54)
1769				(179)				(179)

Kilde: Olsen 2005: 95

Tabell 2.4 Registrert samisk befolkning i Kvæfjord

År	Samiske gårder	Registrert samisk befolkning
1666	Våtvoll, Gambogen	7 personer fordelt på 5 familier. <i>Samisk andel av den totale befolkningen: 3,8 prosent.</i>
1701	Øvre Hemmestad, Våtvoll, Langvannet, Østfjorden, Under Salen	21 personer fordelt på 12 familier. <i>Samisk andel av den totale befolkningen: 5,9 prosent.</i>
1711	Våtvoll	1 familie. <i>Samisk andel: under 1 prosent.</i>
1723	Lyså, Våtvoll, Gullholm	5 familier. <i>Samisk andel: 4,6 prosent.</i>
1725	Rørviken, Våtvoll	3 familier. <i>Samisk andel: 2,7 prosent.</i>
1730	Gullholm, Våtvoll, Rørviken	3 familier. <i>Samisk andel: 2,8 prosent.</i>
1745	Gullholm	2 familier. <i>Samisk andel: 1,7 prosent.</i>
1763	Ytre Aspenes, Godfjordbotn	18 personer fordelt på 6 familier. <i>Samisk andel: 2,7 prosent.</i>

Kilde: Basert på tall fra Markussen 2001: 30–35.

2.5 Samisk bosetting og folketall i Kvæfjord

Doris Markussen (2001) tar for seg den gamle samiske bosettingen i Kvæfjord kommune. I dag er det få som definerer seg som samiske i Kvæfjord. Slik har det imidlertid ikke alltid vært, og det finnes flere indikasjoner på at området har vært bebodd av en samisk befolkning. Antydninger i diverse skriftlige kilder, spor etter en utdødd sjøsamedialekt samt samiske gårds- og stedsnavn indikerer alle at Kvæfjord kan ha vært et kjerneområde for samisk bosetting fra gammelt av. På grunnlag av flere ulike kilder gir Markussen en oversikt over den registrerte samiske befolkningen frem til 1763. Denne kan oppsummeres i tabellen ovenfor.

Det er registrert en samisk befolkning i Kvæfjord i samtlige kilder mellom 1666 og 1763, som ved første øyekast virker å være lite stabil. Bare gården Våtvoll har konsekvent blitt registrert som samisk. Markussen skriver: «*Måten kildens opphavsmann har uttrykt seg på, gir leseren en følelse av at bosettingen var mobil, siden de «holder til», de var ikke bosatt. Også i beskrivelsen av stedene de holdt til på, det upresise «i Skofue», forsterker inntrykket.*» På grunnlag av egne undersøkelser konkluderer imidlertid Markussen med at underregistrering av

den samiske befolkningen i kildematerialet er den mest sannsynlige årsaken til svingningene og den tilsynelatende ustabiliteten innad i gruppen. En forklaring kan ligge i det faktum at det neppe var noe krav til å registrere etnisk tilhørighet ved nedtegnelsen i de fleste av de eldste kildene som er brukt. En annen årsak kan ligge i at de fleste rydningene ikke ble matrikulert før langt opp mot 1800-tallet. Dermed ble bosettingen der ikke beskattet til vanlig, og de betalte heller ikke noen særskatter. En konsekvens er at de heller ikke ble registrert i kildematerialet. Også resultater av familiekartlegging på grunnlag av kirkeboken som hovedkilde, gir inntrykk av et stabilt samisk samfunn med flere ættledd representert i familiene eller på boplassene alt de første årene etter 1751, da kirkebokens nedtegnelser begynner.

Ved å utføre en interpolasjon kommer Markussen frem til et stipulert samisk befolkningstall for de ulike årene som virker å være mer sannsynlig enn befolkningstallene nevnt ovenfor; som kommer frem i kildematerialet. Markussens stipulerte befolkningstall forutsetter at de samiske rydningene var i kontinuerlig drift, og at det stadig ble flere familier bosatt der.

Markussens egne undersøkelser av ekstraskattemanntallet av 1763, i kombinasjon med kirkeboken og andre kilder, viser også en tydelig under-

Tabell 2.5 Stipulert antall samiske familier i Kvæfjord

	1666	1701	1711	1723	1725	1730	1745	1763
Samiske familier	5	12	9	12	13	15	22	28

Kilde: Markussen 2001: 39 (utdrag)

registrering hos førstnevnte: kun ca. 1/7 av den registrerte samiske delen av befolkningen fra andre kilder var registrert som samiske i ekstraskattemanntallet. Ifølge Markussen utgjør den samiske befolkningen i 1763 ikke 2,7 prosent av den totale registrerte befolkningen, men nærmere 15,8 prosent – noe som støtter opp om Markussens argument om underregistreringer i kildene.

Når det gjelder *bosettingsmønsteret* i Kvæfjord, er det fram til 1762 ikke registrert noen større endringer for den norske og den samiske befolkningen. De samiske familiene var bosatt på egne gårder, i enkelte tilfeller med norske nabogårder. De samiske gårdene var spredd rundt om i hele Kvæfjord – både i indre og ytre deler. Hovedtyngden var likevel situert delvis i de indre delene av fjordarmene; *Austerfjorden* og *Gullesfjorden*, samt delvis i et av de ytre områdene *Ytre Aspenes* og *Molvik*. I perioden 1751–1770 skjer det få, men viktige endringer i bosettingsstrukturen: Samiske rydninger kom etter hvert inn i bygselsystemet, og to tidligere samiske gårder fikk både en norsk og samisk bosetting. I tillegg hadde en tidligere samisk gård fått kun norsk bosetting i 1770.

I perioden 1770–1801 har det foregått en del større endringer, især for den samiske, men også for den norske delen av befolkningen. Antallet samiske gårder er redusert – fire av de tidligere samiske gårdene har fått en annen sammensetning i 1801: *Tennvassåsen*, *Indre Aspenes* og *Moelv* har fått en utelukkende norsk bosetting, og *Melå* er registrert med både samisk og norsk bosetting. Tallet på norske gårder holder seg konstant, foruten tre gårder registrert som norske i 1770 som får samisk innflytelse i slutten av perioden: Gullholm, Lyså, Elle. Tendensen ser altså ut til å være en samisk flytting til tidligere norske gårder og norsk innflytting i samiske kjerneområder både i *Austerfjorden* og *Gullesfjorden*. Det var også norsk innflytting til de samiske gårdene i ytre områder. Fra 1801–1865 har Markussen registrert viktige endringer. For det første har den samiske befolkningen mistet det eneste kjerneområdet i ytterbygda; *Ytre Aspenes* og *Molvika* med Haugen hadde i 1865 en utelukkende norsk bosetting. For det andre har gården *Storjord* utviklet seg til å bli den største samiske gården i Kvæfjord, med over dobbelt så mange familier som den nest største (*Våtvoll*).

Markussen tar også for seg *befolkningsutviklingen* i Kvæfjord i løpet av sin undersøkelsesperiode. Mellom 1751 og 1801 skjer det en befolkningsvekst i både den norske og den samiske befolkningen i Kvæfjord. Kirkeboken forteller om et stort fødselsoverskudd i perioden 1751–1770 – med en

vekst per år på hele 1,6 prosent. I 1770 var det totalt 958 innbyggere i Kvæfjord; i 1801 var innbyggertallet på 1197 – en økning på 25 prosent. Den norske befolkningen gikk fra 810 til 1030 personer i 1801 – altså en økning på 27,2 prosent. Den samiske delen av befolkningen hadde ikke samme voldsomme økning – de gikk fra 148 personer til 164 i samme periode, en økning på 10,8 prosent. Det nevnte fødselsoverskuddet har delvis forårsaket denne veksten, men det har også vært en viss netto innflytting til prestegjeldet, da i hovedsak en norsk døleinnvandring.

Det er vanskelig å følge utviklingen ut over 1800-tallet med hensyn til den samiske befolkningen i forhold til den norske. Kildene skiller ikke mellom etniske grupper. Generelt sett vokste befolkningen mellom 1801 og 1865 med 77 prosent, og til 1875 med nesten 115 prosent. På grunnlag av den informasjonen kildematerialet gir, samt Markussens egne undersøkelser av samisk tilhørighet blant befolkningen basert på et genealogisk grunnlag, kan hun anslå et befolkningstall for den samiske befolkningen i 1865. Ifølge tellerens egne notater var den samiske befolkningen på 109 innbyggere, eller på 5,2 prosent av den totale befolkningen. Basert på en genealogisk undersøkelse øker denne noe, til 117 innbyggere – eller 5,5 prosent av det totale antallet. Den norske befolkningen var tilsvarende på 1963 innbyggere – eller 1917 hvis sistnevnte metode legges til grunn. Antall innbyggere av interetnisk oppkomst var i 1865 på 41 innbyggere (1,9 prosent) ifølge tellerens egne notater, eller 79 (3,7 prosent) ifølge Markussens undersøkelser. Befolkningsveksten var likevel ikke til gode for den samiske befolkningen, den gikk nemlig svært mye tilbake i løpet av denne perioden. Siden det ikke finnes tellinger som skiller den samiske gruppen fra den norske i perioden etter 1801, er det ikke mulig å tallmessig fange de store endringene som har forårsaket nedgangen i den samiske befolkningen på 1800-tallet i forhold til den norske.

2.6 Spor etter samisk bosetting i indre Troms: Mauken–Blåtind

Ingrid Sommersteth (2001) har utført en kulturminnefaglig undersøkelse av områdene rundt Mauken og Blåtind – tilhørende kommunene Balsfjord og Målselv – med mål å sette lys på den praktisk talt ukjente samiske kulturhistoria i området. Den dominerende næringstilpasningen i området har uten tvil vært reindrift, og de fleste kulturminnene som er avdekket, er knyttet til denne i en eller

annen form. Med grunnlag i historiske kilder og et rikt arkeologisk materiale (samt feltarbeid med intervjuer og samtaler med informanter) påviser hun en langvarig og sterk samisk forankring til Mauken–Blåtind og traktene rundt; fra 1500-tallet og frem til i dag. Reindriftssamer er imidlertid ikke de eneste som har brukt området, og det er naturlig å ta med i betraktningen relasjonene mellom reindriftsnomadene og andre tilstedeværende grupper: fastboende bumenn, innflyttede døler og kvener i tillegg til etterkommere av de svenske og norske sjø- og reindriftssamene.

De mange arkeologiske sporene som er registrert i området, er unike kilder til samisk bosetting og ferdsel, da skriftlige kilder generelt nevner svært lite om dette. I Mauken–Blåtind omfatter slike spor blant annet: gammetufter, gieddier (melkeenger) og teltboplasser, groper og anlegg etter store fangstsystemer, graver og røyser samt stier og ferdselsårer. Det er for eksempel registrert 137 arraner (rester etter ildsteder) i tilknytning til boplasser. Arkeologiske undersøkelser daterer enkelte til å ha vært i bruk på 1500-, 1600- og 1700-tallet. Disse representerer noen av de eldste daterte bosettingssporene etter reindriften i området. Videre er det registrert åtte gammetufter – alle med ulik form og bruksperiode. Tradisjonelt har gammene (goahiti) vært knyttet til ulike samiske grupper – både bofaste og de som flyttet mellom boplassene. Det er imidlertid kjent at også innflytta døler og kvener tok opp boformen, gjerne som første generasjons hus og fjøs.

Det finnes også spor etter gamle flytteveier, som strekker seg fra innlandet i Sverige og ut til kysten i Troms. Dessverre er det ikke mulig å datere disse nærmere. Stiene ble etter hvert overtatt av bønder og andre fastboende til ferdselsårer for transport av ved og jordbruksprodukter. Eksempel på en slik ferdselsåre er mellom *Davkkajávri (Takvatnets) nordside og langsetter Muselvlia over til Øverli og videre over Guolehjávri (Indre Fiskelausvatn) til Njárga (Storsteinnes)*. Før 1920 var dette en kjent flyttevei og dokumentert i skriftlige kilder av reinbeitekommissjonen av 1913. I Blåtindområdet er det flere kjente flytteveier; en av dem strekker seg fra *den sydøstlige enden av Davkkajávri (Takvatnet) over Akseljellet til Čuonjavuovdi (Takelvdalen)*. Langs denne stien er det registrert teltboplasser bl.a. ved *Roavvegáisi (Falkefjellet) og Vardhaugvatnan*.

Innenfor forsvarets skytefeltet i Mauken–Blåtind finnes det også spor etter fast bosetting, hovedsaklig lokalisert i dagens utmark der det tidligere har vært teltboplasser og flytteveier. Kulturminnene består i hovedsak av setre med slåtte-

jorder, silogroper og tufter etter sommerfjøs og løer. Den fastboende befolkningen bestod i hovedsak av døler, samt noen som kom fra kysten allerede på 1600–1700-tallet, og andre med bakgrunn fra reinnomadismen. Omlegging og overgangen til ekstensiv reindrift, i tillegg til uår på 1800-tallet, medførte at mange reindriftssamer fra svensk side slo seg ned i disse innlandsområdene. Det eldste anlegget etter fast samisk gårdsbosetting ligger i *Geinnodatvággi (Akkasæter)*. Her er det registrert en tuft med rester av tørrmur. Det fantes ingen spor som kunne avdekke hvor gammel den var eller hva den var brukt til, men den ligger i et overveiende reindriftssamisk bruksområde. Det har vært norsk bosetting der tidligst på slutten av 1800-tallet, men sannsynligvis har det vært en samisk boplass der – med teltboplass og gieddier – før den norske bosettingen. Det er nemlig funnet flere gamle teltboplasser i området, i tillegg til at stedet ifølge reinbeitekommissjonen av 1913 er et allerede kjent flytteområde for siidaer som dro videre til Malangshalvøya og de store øyene som Senja, Kvaløya og Ringvassøya. I et intervju utført av Renbeteskommissionen av 1907, kommer det i tillegg frem at området tidligere har vært en fast sommerboplass.

Ved *Niillasheimen* nord for *Geinnodatvággi* finnes det flere lokaliteter etter fast samisk bosetting. Området er kalt opp etter Niillas med familie; reindriftssamer som i siste halvdel av 1800-tallet ble bofaste og tok opp husdyrhold. Fra Friis' etnografiske karter fra 1861 er *Niillasheimen* markert med to samiske bosettinger (gammer). Videre er det markert tre samiske bosettinger på kartet i *Vuopmegeahči (Skardalen)*. Ifølge Friis' karter bestod hele området med *Rimahagieddi (Storjorda)*, *Geinnodatvággi (Akkasæter)* og *Vuopmegeahči (Skardalen)* av samisk bosetting i 1861. Andre aktuelle steder som nevnes, er *Hilbertsætra* og *Roli* i Blåtindfeltet. Området har tidligere vært en samisk sommerboplass, men ble etter grensereguleringene og stengingen av reinbeitene i 1921 raskt overtatt av norske bønder. Stedene var svært ettertraktet ettersom de allerede var gjødslet og kultivert. Gården *Roli* har stor tidsdybde med flere bruksperioder; folkene som bodde der frem til 1950-tallet, var dels av svensksamisk opprinnelse.

En konklusjon man kan trekke på grunnlag av arkeologiske spor og kulturmiljøer i Mauken–Blåtind, er at ofte har det samme landskapet til ulike tider vært benyttet av mennesker med forskjellig kulturell tilhørighet, og kan dermed tilskrives ulik betydning avhengig av kulturelt ståsted. Eksempler på slike steder er: *Geinnodatvággi (Akkasæter)*, vårboplassene på *Heijás (Heia)*,

Finnvegåsen (antakeligvis brukt til korte overnattinger under flyttingen på vårparten), høstplassen ved *Skjeftvatnet*, sporene etter mer permanent samisk bruk og bosetting i området *Hilbertsætra–Stuorra Guolehisjávri (Ytre Fiskelausvatn)*, permanente sommer- og høstboplasser ved *Návdevággi (Nergårdskaret)* datert mellom tidlig på 1500-tallet

og 1920, og boplasser og gieddier samt melkeodder ved *Mielkejávri (Melkelvvatn)*. Alle spor tyder imidlertid på at områdene i Mauken–Blåtind har vært brukt av jegere, nomader og fastboende i flere tusen år, og særlig i de siste 500 årene blir historia i området tydelig, noe de tallrike kulturminnene etter den samiske reindrifta vitner om.

Kapittel 3

Samisk ressursutnyttelse og bruk av naturen

3.1 Kystsamisk ressursutnyttelse: Kvæfjord og Ofoten

For Kvæfjords vedkommende er det totalt sett færre kilder som viser det samiske ressursgrunnlaget enn for det norske. Det er likevel mulig å danne seg et inntrykk av førstnevnte, basert på manntall, tingprotokoller og matrikkelutkast. I manntallet fra 1701 betegnes den samiske bosettingen for «Boofinder», noe som synes å sikte til den bofaste, sjøsamiske eller fjordsamiske befolkningen. Denne gruppen opplyses å livnære seg med fangst av fugl, kobber og niser. Man hadde også utstrakt bruk av fjellområdene rundt Kvæfjord, som hadde et stort potensiale for småviltjakt og ferskvannsfiske. Plasseringen av de samiske gårdene ble gjort i områder som ga lett tilgang til disse. Man fisket også på isen enkelte steder. Det generelle heimefisket på havet har også vært viktig, og den samiske befolkningen deltok i sesongfiskerier både i Lofoten, Senja og Finnmark. Endelig ble det også drevet bjørnejakt i stor skala, spesielt i tiårene rundt 1780. Alle bjørneskytterne før 1800 var samiske. De vanligste våpnene var munnladningsgeværet eller bjørnespydet, bjørnemilten – men bjørnen kunne også tas med snare eller bjørnebås. I Kvæfjord virker børsa å ha vært det mest vanlige – og det faktum at samene hadde geværer viser hvor viktig bjørnejakten var for dem.

En annen viktig næringsvei for den samiske befolkningen var smedarbeid. Smedene var viktige for lokalsamfunnet for å få laget og reparert verkøyt og utstyr. Den samiske befolkningen drev også med annet håndverk – som produksjon av skaller, øsekar, truger, garn og fiskeangler. Dette var bruksgjenstander som var nyttige for bøndene i området, og som samene solgte til dem. For å lage slike produkter brukte den samiske befolkningen materialer fra skogen som lå i nærheten av boplassene. Dette var nok en utbredt praksis ut over 1700-tallet, som etter hvert førte til konflikter med den norske bondebefolkningen. På slutten av århundret virker det å ha vært et stort press på mange av de ressursene som ble brukt av både nordmenn og samer. Markussen skriver at ut over 1700-tallet minket skogsarealet i hele prestegjel-

det, samtidig som myndighetene økte påpasseligheten med allmenningene. For å forhindre rovhogst ble det i 1770 innført en slags rasjonering på «kronens» allmenningsskoger; de som skulle bygge hus eller båter, måtte søke om lov på tinget.

Den overnevnte ressursutnyttelsen var i de fleste tilfellene binæringer for den samiske befolkningen; svært viktige, men i kombinasjon med jordbruk. Fra matrikkelutkastet av 1723 opplyses det om fem samiske familier som bodde på matrikulert jord. Den gjennomsnittlige husdyrantallet dette året var 1,6 kyr, 3 sauer og 3 geiter per familie. Ingen av disse dyrket korn. I sammenligning med den norske befolkningen hadde denne *registrerte* samiske befolkningen omtrent like mange sauer og geiter i snitt som nordmennene, men bare halvparten så mange kyr. Bare nordmenn hadde hester. I tillegg til de matrikulerte gårdene beregner Markussen seg frem til at det kunne bo mellom sju og elleve samiske familier på uregistrerte rydninger i 1723. Det er imidlertid ikke mulig å finne informasjon om hvorvidt de drev med husdyr eller ikke. Etter hvert ble samene i større grad innlemmet i bygselsystemet. De bygslet sine tidligere rydningsjorder, og levde av den samt av fiske og andre binæringer. I kildematerialet fra 1701 bemerkes det at jorda på de samiske boplassene kvalitetsmessig ikke lå like godt til rette for gårdsdrift sammenlignet med gjennomsnittet i prestegjeldet. Dette kan indikere at binæringene som er nevnt, spilte en avgjørende rolle for den samiske befolkningen. I tilknytning til gårdsdrifta kunne de fleste samiske bostedene nyttiggjøre seg av områder med muligheter for utslått og utnyttelse av andre ressurser som rogn, bregner og bær, samt tang og tare i fjæra som ble sanket som tilleggsfôr til dyra. Det er ikke registrert samisk korndyrking i kildematerialet før 1865. I følge kildene er det heller ikke mange familier i Kvæfjord som har drevet med rein.

Konklusjonen blir dermed for Kvæfjord at hovednæringene for den norske befolkningen var jordbruk og fiske, mens samene i langt større grad brukte utmarka. Utover på 1700-tallet blir det færre forskjeller mellom norsk og samisk levevis, da den samiske befolkningen i større grad også livnærte

seg av jordbruk og fiske. Spesielt i de ytre delene der de samiske gårdene Molvika og Aspenes lå, var det nesten ingen forskjell på norsk og samisk ressursutnyttelse. Da folkemengden begynte å øke i prestegjeldet, ble presset på ressursene naturligvis økende. Den norske befolkningen måtte i større grad belage seg på utmarksressurser. Tendensen er at flere og flere utmarksressurser ble fredet, f.eks. egg- og dunvær, og til og med flyndregrunner. I alle tilfellene var det norske oppsittere som søkte om dette. Etter 1800 ser man også at den norske befolkningen tar opp bjørnejakt, som til da hadde vært en samisk næring. Alt dette førte til større press på de samiske ressursene. Men selv om de samiske gårdene var generelt sett på dårligere grunn enn de norske, kan ikke Markussen finne noe som tyder på at den samiske befolkningen opplevde presset sterkere enn den norske delen, for hele prestegjeldet sett under ett.

Sjøsamisk ressursutnyttelse i Ofoten behandles i Knut Kolsruds klassiske verk *Finnfolket i Ofoten* fra 1947. Ifølge Kolsrud hadde den sjøsamiske befolkningen i Ofoten februk som hovednæring; med storfe, får, geiter og hester som de vanligste dyrene. Av de enkelte skyldsetningsforretningene på 1760-tallet kommer det frem at i Herjangen lå gjennomsnittet per gård på 7–9 storfe og 16–20 småfe. Skjomen og Beisfjorden hadde ikke riktig så høye tall, med 5–8 storfe og 12–13 småfe per gård. En grunn til dette er delvis ulike naturlige vilkår, samt at de av den grunn fokuserte mer på håndverkssysler i Skjomen og der omkring og ikke så mye på februk. Det viser seg å være vanskelig å si noe om hvorvidt det norske og det samiske februket oppviste store forskjeller. Størrelsen på husdyrholdet virker heller å være avhengig av gårdens beliggenhet og dens naturlige vilkår enn på etniske forskjeller. I ytre Ofoten virker det norske husdyrholdet å være gjennomsnittlig større enn det samiske, men når en kommer til indre Ofoten, er gruppenes husdyrbestand likeverdig. Spesielt gjelder dette i Herjangen, der sjøsamenes gårder var fullt på høyde med de norske. Det kan imidlertid virke som om den norske bosettingen har klart å fått tak i de beste gårdsplassene, slik at de av den grunn muligens kan ha hatt en større husdyrbestand. Det var kanskje også på grunn av dårlige vilkår på gården at de sjøsamiske dyreeierne flyttet kyrne til sommersetre om sommeren. Dette var ikke noe som nordmenn drev med.

Mens februk var primærnæringen, var åkerbruket sekundært for stort sett hele den bofaste befolkningen i Ofoten. Som Kolsrud skriver er området situert i den klimatiske yttergrensen for datidens åkerbruk, noe som gjorde at korndyrking ikke var

en prioritert syssel. En stor del av «finnerydningene» lå imidlertid også på jord som ikke egnet seg til korndyrking. Det åkerbruket som eksisterte, var karakterisert av et primitivt høstingsjordbruk, med spredte åkerlapper der det passet. Ifølge matrikkelen av 1667 var utsæden på de samiske rydningene i Herjangen, Beisfjord og Skjomen på 23 tønner og én fjerding, noe som er påfallende mindre enn for de norske gårdene. Igjen påpeker Kolsrud at dette kan være en ulikhet som er basert på den geografiske plasseringen av de enkelte gårdene. Det er ikke grunnlag for å spore vesentlige forskjeller totalt sett mellom norske og samiske gårder når det gjelder korndyrking. Når vi kommer til midten av 1700-tallet, er det tydelig at sjøsamenes åkerbruk har gjennomgått en betydelig utvikling. I 1760 var utsæden på 31 tønner hos de 13–14 skyldsatte samiske oppsitterne. I tillegg kommer gårder som ikke var skyldsatt. Dette er paradoksalt, siden det skjer på den tiden da de samiske gårdbrukerne mister sine beste plasser til den norske befolkningen. Det kan virke som om de ble tvunget til et mer sedentært liv, samtidig som de måtte dyrke jorden mer effektivt.

Sjøsamene i Ofoten livnærte seg også av andre binæringer ved siden av februk og et lite åkerbruk, ikke så ulikt sjøsamene i Kvæfjord. Hjemmefisket var viktig, og det var sei som var den fremste bruksfisken i maten, spesielt om sommeren. Torsk og sild ble ofte solgt. Fiske etter laks virker å være en særegen samisk næring, spesielt i Skjomen, i tillegg til annen ferskvannsfiske. Man fanget også håkjerringer for tranens skyld. Tran av torskelever var også en viktig del av sjøsamenes kosthold. Det ble i tillegg fanget niser, men større sjødyr enn dette var neppe jaget ofte av samene ut på 1700-tallet. Hvor stor betydning jakt har hatt for akkurat den sjøsamiske befolkningen (eller andre grupper) er vanskelig å si konkret. På 1700-tallet fantes det for eksempel ikke spor etter børser hos sjøsamene, men hos markesamene var dette et vesentlig innslag. Det kan tyde på at jakt ble bedrevet i større skala av andre samiske grupper i området. Sjøsamene var imidlertid involvert i fangst av bjørn og rev, samt oter, røyskatt og ekorn – uten at man kan si noe nærmere om hvilket omfang dette hadde. Flora og fauna i utmarka/fjellet var uten tvil viktige binæringer; som ekstrafor til dyra sanket man også her løv, tang og tare. I skogen hentet man ved til brensel og husinnredning, og ikke minst til båtbygging, som er en næring som er knyttet spesielt til den sjøsamiske befolkningen. Det er kjent at denne gruppen lagde diverse båter som de solgte. Også for Ofotens vedkommende later smedarbeid til å ha vært en særegen samisk næring.

3.2 Kombinasjonsbruk hos den markasamiske befolkningen

Den markasamiske befolkningen levde av en kombinasjon av jordbruk, fehold, fiske, reindrift og utmarksnæringer av diverse slag – der hver enkelt næring kunne spille mindre eller større roller alt etter hvordan forholdene lå til rette. For den markasamiske befolkningen er det altså kombinasjonen av næringene som er karakteristisk, og ikke en enkelt næring, som skiller seg ut som viktig.

Ifølge Minde bestod åkerdriften tradisjonelt av bygg og poteter, som var vanlig også ellers i nordnorske kystbygder. Til sammenligning med den samiske befolkningen dyrket norske brukere ca. 30 prosent mer bygg, på tross av at førstnevnte utnyttet de mulighetene som gårdene ga seg. Det samme gjelder for potetdyrkingen. Det tyder på at bygg og poteter var mindre viktig i det samiske kostholdet enn i det norske. Minde mener også at samiske gårders størrelse la begrensninger på slike avkastninger. T.O. Andersen finner samme tendens for sine undersøkelsesområder Nipen/Kjønnna og Sandemark/Øyvann. For begge områder skjer det også en prioritering av potetdyrking etter 1875, på bekostning av korn dyrkingen. Risikoen for dårlige avlinger var betraktelig mindre med potetdyrking sammenlignet med bygg. Ifølge Andersen virker åkerbruket generelt sett å ha vært mer prioritert i Nipen og Kjønnna, enn for Sandemark og Øyvann. Sistnevnte hadde til gjengjeld større fokus på reindrift. Dette illustrerer hvor viktig naturlige vilkår er for næringstilpasningen.

Husdyrholdet var i følge Minde i hovedsak basert på ku, sau og geit. Enkelte gårder kunne også ha hest, som man kunne dele på å bruke med andre hushold. Sammenligner man de vanlige husdyrene, var omfanget mindre på samiske gårder enn på de norske. Legger man imidlertid til reindriften, blir forskjellen nesten utjevnet. T.E. Johansens undersøkelser fra området tyder på at det var forskjeller på samisk og norsk husdyrhold, både når det gjelder omfang og sammensetning av husdyrbestanden – med klareste forskjell at samene drev med rein og bare nordmenn drev med gris. Det var også størst antall hester på gårdene i markebygda – sannsynligvis som følge av et større behov for transport enn det de mer kystnære gårdene hadde. Fra 1865 til 1875 skjer det en endring i husdyrbestanden. Det skjer en utjevning i størrelsen av denne mellom samiske og norske brukere – mye på grunn av at den norske husdyrbestanden minker i perioden. Hovedgrunnen til dette mener Johansen å finne i et økt fokus på fiskeriene, som opplevde en oppsving i 1860-

og 1870-årene, på bekostning av det generelle dyreholdet. Om dette gjelder for den samiske befolkningen i områdene Nipen/Kjønnna og Sandemark/Øyvann, stiller Andersen spørsmål ved. Også her går dyrestanden ned i forhold til den sterke økningen i hushold, men det gjør samtidig deltakelsen i fisket også. Hans undersøkelser tyder på at omfanget av registrerte fiskere i begge undersøkelsesområdene har gått ned fra 1865 til 1875. De som fortsatte med fiskeriet, var de som hadde gjort det tidligere, ellers var det ingen nyrekruttering. For å oppveie for den sterke befolkningsveksten – og samtidig som en følge av den – har andre næringer blitt prioritert, mener Andersen. Den store ekspansjonen som tok til i denne perioden, brakte med seg mennesker som heller fokuserte på reindrift som næringsvei. Reinen som de «nyetablerte» hadde med seg, ble en viktig del av energidekningen for både den tilflytta og den tilstedeværende befolkningen i markebygdene. Reindriftssamene som slo seg ned i markebygda fra 1865 til 1875, forandret ikke umiddelbart sin næringsvei til jordbruk, fehold og fiske, men fortsatte med fokus på reindriften – enten stasjonært på Stuorranjárga og Linnasuolu eller grenseoverskridende. Dette skapte ringvirkninger for resten av samfunnet i markebygdene.

Fisket spilte likevel en viktig rolle for de fleste hushold, både norske og samiske – både heimefisket og sesongfiskerier i Lofoten og Finnmark. Johansens undersøkelser tyder på at samene drev med fiske i like stor grad og kontinuitet som nordmennene, og at økonomien i markebygda, i like stor grad som ved kysten, var tilknyttet sjøen. Det var heller ikke uvanlig at samene drev fiske med egne båter. Minde skriver at den hevdvunne retten som innlandssamene hadde fra gammelt av til sjøfiske fra midten av 1700-tallet, ble overtatt av den nye gruppen markesamer. Dels lå bruk av havets ressurser dem «i blodet», og dels var denne retten kodifisert i lappekodisillen, slik at ikke bare de norske markasamene, men også de svenske reindriftssamene på 1800-tallet hadde rett til å fiske i sjøen. Sett i lys av dette perspektivet, mener Minde det ikke er rart at norske og samiske fiskere var like godt representert på havet.

Utmarksnæringen har lange tradisjoner blant markasamene, og har spilt en varierende rolle for ulike hushold: For noen hushold kunne utmarksnæringene i perioder være en nødvendighet for å klare seg, mens for andre, mer velstående markesamer fungerte disse ressursene som en biinntekt. Både bofaste og grenseoverskridende reindriftsutøvere nyttiggjorde seg av utmarka i

området. *Bjørnejakt* var en spesialisert gren innenfor utmarksnæringene, som personer fra markebygdene utøvde. I 1846 ble det fastsatt skuddpremie på bjørnen, og slike tiltak fra det offentlige skapte rom for at dette kunne bli en bi- eller hovednæring for mange i markebygdene. Ut over på 1900-tallet førte dette til at jaktgrunnlaget var borte fra området, og bjørnejakten opphørte dermed.

På bakgrunn av intervjuer med personer fra markebygdene som er født mellom 1896 og 1915, trekker Andersen linjer tilbake til slutten av 1800-tallet rundt bruken av utmarka. I skogen var det vanlig å hogge på privateide eiendommer eller teiger, sjelden til egen bruk, men som favneved for salg. Egen vedbeholdning kunne for det meste bestå av torv og kvister. Torv stukket fra myrene var en viktig del av brenselet. Den ble hentet om våren og lå til tork i torvsjåer hele sommeren. Ifølge et intervjuobjekt kan det virke slik at det på 1800-tallet var fritt frem for å hente torv i myrene, mens man etter befolkningsveksten ut på 1900-tallet måtte gjøre dette på egneide/privateide myrer. Ellers brukte man skogressurser til å lage kopper, spader og andre produkter av trevirke. Man solgte også disse. Det var vanlig at når mennene dro på sesongfiskeriene, hadde de med seg produkter som de solgte. Videre ble sennagress sanket på sommeren og tidlig på høsten i slike mengder at det holdt ut vinteren. Dette ble brukt til kommager og bonster (madrasser). Syregress var en matressurs som ble sanket om forsommeren, og kokt, syltet og lagret for senere anledninger. Kvann ble tørket og brukt til dyremedisin. Man drev også med småviltfangst: Om vinteren ble blant annet rype, hare og orrfugl fanget i snare. Om sommeren ble i tillegg rev, jerv og ender skutt med gevær. Jakt med gevær kunne også forekomme vinterstid, men da var snarer mest brukt. Mye av småviltet ble solgt. Man plukket også bær i høyfjellsområdene knyttet til markebygdene: tyttbær, blåbær og multer. De to førstnevnte sorter til eget bruk, mens muldebær ble solgt. *Ferskvannsfiske* var en sentral del av utmarksinnkommet hos mange markasamer. Betydningen varierte fra slutten av 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet. Fisken ble som regel brukt selv, men fikk man et overskudd, kunne dette selges til folk ved kysten.

Regionen rundt Stuorranjárga og Iinnasuolu har gjennom hele undersøkelsesperioden 1860–1920 vært tilholdssted for en stasjonær og grenseoverskridende reindrift. Den stasjonære reindriften oppholdt seg året rundt i kystlandskapet på Stuorranjárga og Iinnasuolu. Dette var en stasjonær og helårig drift, som holdt til i høyfjellet om sommeren og nærmere sjøkanten vinterstid.

Denne gruppen hadde imidlertid god kontakt med familie og slekt på svensk side, som drev grenseoverskridende reindrift. Derfor var det ikke uvanlig at de stasjonære reindriftssamene i perioder måtte føre reinen over til svensk side, hvis tidene var dårlige ved kysten. Samarbeidet med de grenseoverskridende reindriftsutøverne førte også til praksisen med «sytingsrein» – der de stasjonære reindriftseierne sendte med reinen sin til Sverige med de grenseoverskridende reindriftsutøverne. I mange tilfeller var det antakelig vanskelig å skille mellom den stasjonære og den grenseoverskridende reindriften. De kunne mange ganger gå inn i hverandre, der stasjonære reinflokker ble sendt over til Sverige for å beite, samtidig som flokker fra Sverige i (dårlige) perioder kunne overvintre og få et stasjonært forhold til kystlandskapet. Sistnevnte kunne for eksempel skyldes dårlige beiteforhold på svensk side, eller at det kom så mye snø at overflytting fra sommerbeitet var umulig. For reindriftsutøverne kunne dette åpne for nye næringsveier i perioder i markebygdene, blant annet er det kjent at tømmerhogst var en mulighet i slike tilfeller. Slike forhold gjør det også vanskelig å skille mellom hvem som er reindriftsutøver og hvem som er gårdbruker – dette gjelder spesielt i tiden 1860–1920 med økende ekspansjon og introduksjon av nye næringer. Det var mange i den samiske befolkningen som tidligere hadde drevet med reindrift, og som nå befant seg i en mellomposisjon, der de lett kunne forandre næringen. Det faktum at de bofaste samene også hadde kunnskaper om reindrift, gjorde det like enkelt for dem å drive med reindrift i en eller annen form, i mindre eller større skala – som hjelp eller som reineiere. Man hadde med andre ord en stor fleksibilitet i næringsinnkomme i markebygdene.

Markasamene som hadde sytingsrein, hadde mulighet til å sende dem med to typer flokker: de grenseoverskridende eller de stasjonære. Å sende sytingsreinen med de grenseoverskridende reindriftnomadene innebar at de oppholdt seg i området Stuorranjárga på sommertid, som igjen ga eierne av sytingsreinen mulighet til å ta vare på egen rein. Mange markasamer må av denne grunn derfor kunne betegnes som periodevise reindriftsutøvere. I tillegg tok mange av de fastboende selv del i flyttingen av egen sytingsrein over til svensk side om høsten, for deretter å overlate dem til andre flokkeiere. Når de så kom til markebygdene, var det tid for å drive med andre næringer (sesongfiskerier), til det igjen på våren var tid for å dra til svensk side for å hjelpe til med vårflyttingen. Graden av deltakelse for de fastboende markasamene varierte antakelig etter hvor prioritert sytings-

reinen var i det aktuelle husholdet. De som hadde lite rein, overlot nok i større grad driften til de som tok imot sytingsreinen. På bakgrunn av overflyttingslistene kan det virke som at det var svært uvanlig at markasamiske hushold i perioden hadde over 150 sytingsrein. Videre virker det prosentvise forholdet mellom ege Reid rein og sytingsrein i flokkene å være relativt stabilt gjennom det meste av undersøkelsesperioden. Oppgangs- og nedgangstider innenfor reindriften fikk dermed konsekvenser både for de grenseoverskridende reindriftsutøverne og de fastboende – man kan nok strekke seg så langt som å si at den grenseoverskridende reindriften var en av faktorene som la hovedpremissene for innretningen av den markasamiske næringskombinasjonen.

På begynnelsen av 1900-tallet hadde reindriften fått et minkende omfang, på grunn av flere faktorer som andre næringers inntog, reinbeitekonflikter, statlige reguleringer og fororskning. Jordbruk og fiske fikk etter hvert mer sentrale roller innen den markasamiske kombinasjonsnæringen, mens reindriften så ut til å forsvinne. I løpet av 1800-tallet skjer det en ekspansjon i den norske befolkningen i området, som blant annet skapte hindringer for reindriftsamenes tradisjonelle bruk av beitelandskapet. Den nye bosettingen gikk ofte på tvers av reinflytteveier, samlingsplasser etc. som reindriftsutøverne hadde på sommerbeitene, noe som ikke uventet skapte konflikt mellom de ulike befolkningsgruppene. De tradisjonelle bruksområdene til reindriftsamene ble ikke lenger ansett som deres, men ble plassert i norske nybyggers hender. Dette vanskeliggjorde reindriften i området. Det hele ble forverret av vanskelighetene med å holde reinen borte fra de nye norske inn- og utmarkene, der de tidligere hadde beitet. Slike reinbeitekonflikter kom ofte opp i offentlige instanser. Reindriften kunne ikke forvente seg noen støtte hos norske myndigheter – spesielt ikke den grenseoverskridende reindriften som ble ansett som svensk bruk av norsk mark.

Norske myndigheters negative holdninger til næringen førte etter hvert til flere statlige reguleringer, som bidro til å fortrenge den samiske reindriftsutøvelsen i Sør-Troms og nordre Nordland. I 1883 kom felleslappeloven, som var en felles lov for Norge og Sverige som omhandlet reindriften sør for Finnmark. Myndighetene mente at et strengere regelverk måtte til for å beskytte den ekspanderende norske jordbruksbefolkningen. Loven innebar blant annet at reieierne innenfor de nyopprettede distriktene hadde felles ansvar for skade som ble forvoldt på andres eiendom i distriktet. Med unionsoppløsningen i 1905 ble reindriften en

brikke i den maktpolitiske kampen mellom Norge og Sverige. Norske myndigheter ønsket å forhindre all svensksamisk reindrift på norsk side, og brukte blant annet sosialdarwinistisk tankegang i sine argumenter. Den reindriftsamiske næringen og det samiske samfunnet generelt led under slike holdninger. I 1908 kom en forlengelse av felleslappeloven, som forbød sytingsforhold blant fastboende samer. Forhandlingene mellom Norge og Sverige endte i reinbeitekonvensjonen av 1919 – som ble satt ut i praksis i 1923. Da fikk man et totalforbud mot svensksamisk reindrift på Stueran-jårga og Innasuolu, og det var bare den stasjonære reindriften som fikk lov å fortsette. En kombinasjon av alle disse faktorene førte etter hvert til at reindriftenes rolle i den markasamiske kombinasjonsnæringen forsvant.

3.3 Relasjoner mellom menneske og territorium

I. Sommerseths utredning for Mauken–Blåtindfeltet i Indre Troms kommer inn på relasjoner som menneskene hadde med naturen; hvor viktig territoriet var både i reindriften og som markør på tro, tradisjon og tilhørighet for befolkningen. Et landskap kan ha kulturelle verdier selv om man ikke nødvendigvis finner fysiske spor etter en slik bruk. Man har såkalte «naturskapte» kulturminner, som bl.a. omfatter det mytiske landskapet, de hellige fjellene og sieidiene. Det finnes mange historier knyttet til karakteristiske steinformasjoner som tolkes som levende vesener (jordiske og overnaturlige) som av en eller annen grunn er blitt forstenet – for eksempel noaider, bjørner, reinflokker og stalløer. Slike steder trenger ikke være knyttet til religiøs praksis.

På offerplassene stod det ofte sieidier av stein. Disse var som regel naturformet, med merkelige formasjoner som lignet fugler eller mennesker, og med sine bestemte plasser som ikke kunne flyttes på. Sieidiene har en kraft som gir spesiell lykke under fiske, jakt fangst og reindrift. Det var gunstig for eksempel å ofre med å smøre blod og fett fra reinen eller ofre reinhorn og mynter. Kystsamene kunne likeledes smøre fiskefett og ofre fiskebein for god fiskelykke. Sieidiene ligger ofte ved steder der det var rike fiske- og jaktområder. De fungerte også som veimerker for reindriftsamene langs flytteveiene, eller som topografiske punkter for fiskere i fjorden. Etter kristendommens inntog i det samiske samfunnet fikk sieidiene en annen posisjon. Selv om man ikke lenger bar offer til dem, hadde mange en forestilling om at de fremdeles

hadde en kraft som kunne påvirke den daglige tilværelsen. De måtte derfor ikke forstyrres, ødelegges eller føres bort. I Mauken–Blåtind er det registrert flere sieidier. De fleste har folk ennå kjennskap til, gjennom sagn, myter og fortellinger.

Det var ikke bare slike kulturelle og kosmologiske relasjoner samene i Mauken–Blåtind hadde med naturen. De nyttiggjorde seg av den til det praktiske liv også. Det finnes ennå i dag et ukjent antall lámha/hellere (utoverhengende steinblokk med hulrom under – til bruk som ly eller som skjul under jakt), bergutspring og steinformasjoner som blir benyttet, og som folk har en historie til. Andre topografiske forhold og naturformasjoner som trange daler, fjellkløfter, berg og steinutspring, kan ha vært brukt som ledeveier og stengsler for jakt, eller som veivisere og veimerker.

Videre har bygningsmaterialer og de fleste redskaper tradisjonelt blitt laget av tre, never, horn, skinn og ull – alt hentet fra naturen i en eller annen form. Man bygde for eksempel goahti – gammen – av bjørk, never, torv og stein. For å lagre mat over lengre tid ble de ulike melkeproduktene, kjøtt og fisk lagt på kjølige steder – i matgjemmer. Disse var ofte laget rundt urer og bergsprekker. Spesielle landskapsformasjoner har fungert som retningsvisere og landemerker og er kjent den dag i dag – og er på den måten med å skape en kontinuitet mellom generasjonene, mellom mennesker og naturen på tvers av tiden. På godt synlige topper og bergutspring finner man retningsmerker i form av mindre steinblokker og varder – som fungerte som veivisere og som kjennemerke på et bestemt område, landskap eller reindrifftsgruppe.

Kapittel 4

Det rettighetshistoriske feltet

4.1 Den sedentære bosettingen

Det er mye som tyder på at den sjøsamiske befolkningen i Sør-Troms og Nordre Nordland hadde særegne privilegier knyttet til seg, den såkalte *finneodelen*. Knut Kolsrud (1947) beskriver finneodelsinstituttet slik det fremstod for sjøsamene i Ofoten som et gammelt privilegium, visstnok gitt til samene her fra en kong Håkon i eldre tid. Disse frihetene innebar for det første at sjøsamene slapp å betale bygsel for jorden, slik systemet var ellers. For det andre slapp de å betale landskyld eller landbohold. Til gjengjeld måtte sjøsamene betale særegne skatter – såkalt sjøfinneskatt og leding – i tillegg til tiende. Disse avgiftene var imidlertid betydelig mindre enn de vanlige jordavgiftene. Den privilegerte statusen som sjøsamene hadde, var knyttet til dem som etnisk gruppe og fulgte ikke med selve rydningen. Ifølge Kolsrud var det ikke meningen fra myndighetenes side å tilstå dem en virkelig eiendomsrett over rydningene – og dermed rett til salg. Den sjøsamiske befolkningen hadde imidlertid ifølge Kolsrud en annen oppfatning av eiendomsretten, og på grunnlag av den hevdvunne bruksretten anså de rydningene sine som odelsjord.

Med et økende befolkningstrykk, denne nye oppfatningen av eiendomsretten samt at det fortsatt var ledig jord i innfjordene, var konsekvensen ubønnhørlig salg. Allerede i slutten av 1600-årene var myndighetene blitt oppmerksom på at det foregikk en ureglementert omsetning av såkalte «finnerydninger». Den første tiden etter handelen virker samene imidlertid å ha leid jorden av de nye kjøperne. Da befolkningspresset ble større, begynte den norske befolkningen å se seg om videre innover i fjordene. Oppfatningen var at de som ervervet seg jord her inne, ville bli selveiere og dermed slippe de vanlige jordavgiftene. Det skulle imidlertid ikke gå slik – selv om nordmennene hadde kjøpt en del av disse rydningene, kunne ikke myndighetene anerkjenne verken samer eller andre gruppers eiendomsrett over dem. Norske oppsitters finnerydninger ble ikke betraktet som odelsgoods, men som bygslet gods, slik at oppsitterne måtte betale landskyld og land-

bohold. Når de norske brukerne falt fra, hadde samene anledning til å få dem igjen. Videre skulle fogden straks en finnerydning var forlatt, oppby den på tinget. Hvis ingen fra den samiske befolkningen meldte interesse for jorden etter tredje gang på tinget, kunne den selges til norske bønder som vanlig bygselgård og matrikuleres. Hvis samene var interessert i jorden etter den var blitt bygslet, måtte de også svare landskyld. Ifølge Kolsrud ble stadig flere øde finnerydninger oppbudt på tingene og deretter overtatt av norske oppsittere. I 1760 ble, som følge av en ordre fra Kammerkollegiet av 31. mars 1759, de gjenværende finnerydningene, som var drevet av den sjøsamiske befolkningen i Herjangen og Beisfjord, skyldsatt på lik linje med norske gårder.

Henry Minde (2000) skriver at etter opphevingen av finnerydningsinstituttet på slutten av 1700-tallet var den formelle eiendomsretten for de sjøsamiske oppsitterne avklart i den forstand at de nå var fullstendig integrert i statens og det norske eiendomsmønsteret. Men hvordan var situasjonen for den økende gruppen reindriftsnomader som etter hvert intensiverte sitt husdyrhold og åkerbruk «oppe i marka»? Man skulle kunne forvente stor motstand mot den endrede samiske bruksformen, men forbausende nok er tingbøkene fra 1700-tallet tause om en slik motstand. Det er bare i den samiske fortellertradisjonen at konflikter har blitt knyttet til boplasser på selve Stuorranjárga. Den vitner i alle fall om en utbredt kollektiv oppfatning blant samene i ettertid om at de var blitt motarbeidet av norske oppsittere da forfedrene slo seg ned i bygda. Det må ha vært mye som aldri ble tatt opp på tingene og som man i dag er avskåret fra å vite noe om, annet enn gjennom usikkert tradisjonsstoff.

På tross av konflikter med den norske befolkningen, ble den samiske bosettingen i markebygdene likevel på sikt godtatt. Minde beskriver tre hovedgrunner til dette: For det første ble ikke utmarka nødvendigvis mer verdsatt sett med oppsitternes øyne – dette på tross av en økende befolkningsvekst og press på ressursene. Det var snarere slik at bøndene langt på vei anså at ressursene der alt var ødelagt på grunn av kronisk overutnytting

av fellesressursene, og dermed var det ikke noe tap at den samiske bosettingen holdt til her. For det andre holdt den samiske markebosettingen delvis sted i en gråsoner som oppsitterne mente var gårdens utmark, og som embetsmennene hevdet tilhørte staten. De norske gårdbrukerne forsøkte omkring midten av 1800-tallet å hevde eiendomsrett ovenfor den samiske bruken i gråsonen. De nådde likevel ikke fram i rettssystemet fordi de støtte på embetsmenn som var blitt stadig ivrigere i å forsvare statens eiendomsinteresser. Disse markegardene ble i første omgang skyldsatt, og samene måtte begynne å betale bygselavgifter. For det tredje synes de stadig mer bofaste markasamene ganske enkelt å ha blitt fanget opp av det norske skatte- og avgiftssystemet, slik de omkring Nipen, Blåfjell og Øyvatten omsider ble på 1860-tallet. Det norske eiendomssystemet var på vei til å bli tredd ned over det som ennå måtte være igjen av den samiske hjemtilhørigheten.

Som de norske gardene fikk også de samiske etter hvert selveiere fra midten av 1800-tallet. I Evenes ble Osmarka solgt i 1836, Myrnes i 1842 og Sørkvifors i 1883. Snubba var også statens eiendom og solgt til oppsittere rundt midten av århundret. De samiske gardene som var ryddet i statsallmenningene, ble selveiere i perioden fra 1850-tallet og frem til andre verdenskrig. Mange av samene ble husmenn under norske jordeiere på 1800-tallet. Det innebar at brukerne måtte yte leie for jorda til eierne, vanligvis i form av arbeid eller penger. På tross av begrensede muligheter for å utvikle salgsgjordbruket ble det en sterk ekspansjon og etablering av nye gårdsbruk i markebygdene. Svært mange samer etablerte seg som selveiende gårdbrukere i markebygdene rundt det siste århundreskiftet. Brukerne i Sandemark kjøpte jord av gårdeiere, og nye bruk ble utskilt helt fram til 1911.

Ifølge Tore E. Johansen (1995) var tallet på selveiende samiske bønder i 1865 på 38,6 prosent, mens i 1875 hadde tallet økt til 48,8 prosent. I år 1900 hadde imidlertid andelen minket noe, til 46 prosent. Generelt sett er andelen selveiere noenlunde likt for samer og nordmenn, om lag halvparten av hovedpersonene var etter hvert selveiere. Tendensen er at man ser en økning i selveiere blant den samiske befolkningen, mens den norske befolkningen har en økning i arbeidere blant hovedpersonene. Ut fra dette ser det ut for at det var lettere for samene å komme i de tryggeste kategoriene når det gjelder forholdet til jord. Det synes som om jordbruket i markebygdene hadde en større evne til å absorbere en økende befolkning enn kystbygdene. Det faktum at den samiske befolkningen gikk over til å bli selveiere

hadde innvirkninger på deres forhold til den norske befolkningen. Når samene fikk eiendomsretten til jorda på lik linje med de norske, kan det virke som om konfliktene mellom dem ble dempet, og motsetningene ble etter hvert utjevnet. Den samiske befolkningen kan i visse tilfeller se ut til å ha fått sterkere rettigheter som selveiende bønder.

4.2 Reindriftsnomadismen

Som Minde (2000) skriver er det påfallende hvor lite den dansk-norske øvrigheten og den norske bondesamfunnet visste om hva som som foregikk «på fjeldet». Da allmuen fikk spørsmål om dette i 1744 på sommertinget i Astafjord, svarte de: «... *at bondene ikke haver vanket tilfjelds og altså ikke veed hvad ret fjeldfinnerne har til et eller annet fjeld og ikke veed hvor langt de omspurte fjeldalindinger strækker sig ned mot bøyden ...*». Tingprotokollene som er bevart for Astafjord fra og med 1723, viser med all tydelighet at det var nokså tilfeldig om samene «i marka» ble trukket inn i det norske rettssystemet, og at embetsmenn visste svært lite om det reinnomadiske samfunnet. Ifølge Minde er det også mye som taler for at det fra gammelt av har eksistert en egen type samisk voldgiftsnemd, som i en eller annen form fortsatte med de læstadianske predikantenes konfliktdepende formaninger og personlige veiledninger.

Reindriftsnomadene måtte i prinsippet svare en såkalt «lappeskatt» til de norske myndighetene for bruk av norsk territorium. Ifølge Kolsrud (1947) ble denne skatten betalt i naturalia i form av reinkalvskinn, ekornskinn eller fjær – og enkelte ganger fisk – og ble innkrevet på en tilsynelatende tilfeldig måte, i hvertfall i Herjangen og Skjomen, der navn på de ulike skattende reindriftsutøverne varierer stort fra år til år. Videre var det slik at reindriftsnomader med vinterbeite i Sverige (de såkalte «østlapper» etter Schnitlers betegnelse) skulle betale kjøpskatt, mens de nomadene som holdt seg på norsk side året rundt (Schnitlers «vestlapper»), skulle betale vanlig lappeskatt.

Kolsrud skriver videre at det formelle kravet på en lappeskatt til staten etter hvert gikk i forfall. Da major Schnitler kom til Ofoten i 1743 i anledning arbeidet med grenseeksaminasjonene, var situasjonen slik at de svenske reindriftssamene hvert år brukte fjellstrekningene som etter hans oppfatning var norsk område, uten å svare avgift for det til kronen. Schnitler skal ha blitt opplyst om at når denne gruppen nomader kom ned til Skjomen for å drive handel, pleide de å betale kjøpskatt. Skatteinnkreveren, den såkalte «lappelensmannen», tok fra

hver av dem etter deres vilkår: et reinkalvskinn eller en reinost til verdi av 4 skilling fra fattige samer, og fra de mer velstående 2 reinoster eller et par reinsko til en verdi av 8–12 skilling. Derimot virket det ikke som om de betalte lappeskatt for bruk av området slik de gjorde andre steder – for eksempel i Tysfjord. Schnitler fant dette urimelig; på grunnlag av opplysninger han hadde fått i Tysfjord, kom det etter hans mening fram at de grenseoverskridende nomadene hadde betalt lappeskatt også i Ofoten. Det var dermed både juridisk og historisk berettiget at de skulle fortsette med dette.

Schnitler fikk etter hvert satt i gang en ordning med lappelensmenn, som skulle kreve inn skatten, samt lappeting. På tinget skulle de grenseoverskridende nomadene som oppholdt seg i Ofoten, betale en kontingent til kongen. Her skulle det også ordnes opp i rettslige tvister, og de fikk også holdt markedene på et visst tid og sted. Sorenskriveren skulle være til stede på disse tingene for å avgjøre forefallende saker. For dette måtte nomadene betale skrivertoll, riktignok bare halvparten av hva den bofaste befolkningen betalte, siden de oppholdt seg i området kun halvparten av tiden. Den fremste oppgaven til lappelensmennene, foruten å overvåke at det ikke ble gjort skade på skog og mark, var å undersøke distriktene og etter det utstede bygselsedler til de nomadene som drev sine reinsdyr på den norske siden av fjellryggen.

Denne skatteoppkrevningen hadde varierende resultater, og etter 1749 betjente ikke lenger lappelensmennene i Ofoten sine verv. Ifølge Kolsrud er Schnitlers ordning med lappeting og forsøket på å bygsle nomadene til visse fjell, nyordninger som ikke kan belegges historisk i Ofoten. De grenseoverskridende nomadene med tilknytning til prestegjeldet hadde ikke pleid å betale lappeskatt, unntatt i tilfeller der de ble i Ofoten vinteren over. Schnitlers underliggende hensikt med dette initiativet må sees i sammenheng med hans egentlige oppgave, grenseeksaminasjonen, som skulle ende i en fastsatt grense mellom Norge og Sverige. Meningen var nok, ifølge Kolsrud, at bygselplikten knyttet til de fjellene som nomadene brukte til sommerbeite, skulle tjene til bevis for at områdene var i norsk besittelse.

Ut fra sitt arbeid med grenseeksaminasjonen kom Schnitler også frem til at reindriftssamene hadde behov for beskyttelse av beite- og flyttevegsområder på begge sider av den planlagte grensa. Det resulterte i lappekodisillen av 1751, som er det eldste lovdokumentet i Norge som direkte omhandler samiske rettigheter. I tillegg var dokumentet et grensetraktat mellom Sverige og Norge

for å avklare rettssituasjonen for samene som bodde i innlandsområdene. Sommerseth (2001) beskriver tre vesentlige momenter i kodisillen: De samiske områdene skulle beskyttes mot skadevirkning av grensedragninga, den samiske befolkningen skulle garanteres rettigheter som de hadde fra tidligere av, samtidig som de skulle sikres nøytralitet i tilfelle væpna konflikter. I senere tid er lappekodisillen karakterisert som samenes «Magna Carta». Den er som traktat inntil videre satt til side av de mer presise bestemmelsene i reinbeitekonvensjonen av 1972 mellom Norge og Sverige. Lappekodisillen som dokument er likevel ikke opphevet, og dette betyr at en ikke kan lage lover som gir mindre rettigheter enn kodisillen av 1751.

4.3 Relasjoner mellom nomadisk og sedentær tilpasning

Thomas Ole Andersen (2005) har tatt for seg det samarbeidsforholdet mellom bofaste og reindriftsnomader som kalles «verddeforhold». Et verddeforhold innebar både byttehandel og tjenesteutveksling der hver gruppe nyttiggjorde seg av hverandres arbeidskraft og ekspertise. Verddeforholdet var altså ikke et system basert på penger, men på varer og tjenester. At avtalene ble gjensidig overholdt ved gjensytelse av tjenester, var avgjørende for et godt forhold mellom gruppene. Dette fant som regel sted når det var mest høvelig; for eksempel ville reindriftsnomadene gjengjelde tjenesten til sjøsamene rundt slaktetider ved å bringe reinslakt til dem. Et godt verddeforhold var en sikkerhet spesielt for den nomadiske delen, særlig hvis forholdet var med en respektert familie med stor innflytelse. Reindriftssamene og sjøsamene delte også en felles identitet og språk, noe som gjorde verddeforholdet sterkere.

For Finnmark har Harald Eidheim undersøkt verddeforholdet mellom fastboende ved kysten og reindriftsnomadene med tilknytning til Vest-Finnmark. Andersen mener det er grunn til å tro at et lignende forhold har preget markebygdene på Stuorranjárga, blant annet på grunnlag av egne erfaringer fra dagens ordninger i området – der bonden hjelper til med slaktning av rein og reindriftsutøveren hjelper til med lammeslaktningen uten at penger er involvert. Det er også sannsynlig at den bofaste samiske befolkningen på Stuorranjárga hjalp til med flytting av reinen til sommerbeitene ut på øyene i området – slik Eidheim beskriver for Finnmarks vedkommende. Flytting til øyene krevde nok ekstra arbeidsinnsats. Dessuten hadde mange bofaste samer båter og var vant

til å ferdes på havet, og kunne være til stor hjelp her. Et annet kjennetegn ved verddeforholdet på Stuorranjárga var vokting av hverandres dyr, der reindriftsnomadene tok med seg de fastboendes sytingsrein, samtidig som de fastboende passet nomadenes geiter. Fra 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet var samarbeidet rundt geiteholdet meget sentralt i verddeforholdet. Bofaste markasamer hadde reindriftssamenes geiter til vinterforing fra de dro på høsten til de kom tilbake om våren. Som gjenytelser tilbød nomadene arbeidskraft, reinprodukter samt andre produkter fra svensk lappmark. Norske myndigheter hadde som intensjon å avvikle reindriftsnomadenes geitehold, men dette var vanskeligere enn antatt. Geiteholdet var nemlig grunnet på verddeforhold med fastboende som i mange tilfeller eide egen innmark. Myndighetene kunne ikke i samme grad regulere utnyttelsen av privat grunn slik de kunne gjøre med de statlige eiendommene i høyfjellet.

Andersen mener likevel at det markasamiske verddeforholdet hadde et annet innhold og en annen form enn det som er beskrevet for Finnmark, siden næringskombinasjonen til de bofaste i markebygdene innebar at de også var tungt representert både i den grenseoverskridende og stasjonære reindriften. Båndene mellom gruppene var også særlig sterke i Andersens område siden slekt- og familierelasjonene var tette. Et resultat av dette var at det var enkelt å bytte mellom næringstilpasninger hvis noe tilsa det – fra å være reindriftsutøver var veien kort hvis man ønsket et mer sedentært liv, og omvendt. Det var heller ikke nødvendigvis alt samarbeid mellom fastboende og reindriftssamer som var basert på et verddeforhold. I mange tilfeller var det nødvendig å selge sine varer og tjenester mot penger, for eksempel hvis man ønsket å kjøpe jord. Dette tyder på at verddeforholdene i markebygdene ikke gjaldt i alle situasjoner, men kunne variere i omfang og utforming. Penger verserte også i tillegg til verddet.

Kapittel 5

Avslutning

Denne delrapporten har behandlet følgende tre emner i den grad den aktuelle litteraturen har gitt rom for det: den samiske bosettingen, bruk av naturen og ressursutnyttelse samt det rettighets-historiske feltet knyttet opp til bosetting og ressursutnyttelse – alle innenfor en kronologisk avgrensning som favner om perioden fra 1700-tallet til ca. 1900. Det geografiske fokuset har vært på Sør-Troms og til dels nordre Nordland (Stuorranjårga-regionen i Skånland, Ofoten i nordre Nordland, Kvæfjord på Hinnøya samt Mauken–Blåtind i Indre Troms). Med forbehold om mulige feil gjort på grunnlag av knapp plass for referering av synspunkter fra den aktuelle litteraturen, har følgende hovedemner blitt gjennomgått:

I kapittel én ble befolkningshistorien til Stuorranjårga, Ofoten, Kvæfjord og Mauken–Blåtind gjennomgått, slik den er behandlet i litteraturen. Stuorranjårga opplever en sterk ekspansjon til de samiske markebygdene fra midten av 1700-tallet, i hovedsak forårsaket av en sterk tilflytting av grenseoverskridende reindriftnomader som tar sitt gamle sommerland i bruk på en mer sedentær måte. Området utpreger seg som et samisk kjerneområde så sent som på 1930-tallet. Aktuell litteratur har vært Johansen (1995) og Minde (2001). I Ofoten beskrives en tilbakegang i registreringen av den sjøsamiske befolkningen i kildematerialet (Olsen 2005). Det skjer også en reell fordrivning av den sjøsamiske befolkningen, ved at en norsk ekspansjon etter hvert overtar de gamle «finneodelsgårdene» (Kolsrud 1947). For Kvæfjord finner Markussen (2001) spor etter en sjøsamisk bosetting fra 1700-tallet av, som gradvis forsvinner i kildematerialet. Hun påviser at kildematerialets registreringer av Kvæfjords samiske befolkning har store underregistreringer, og anslår et mer sannsynlig befolkningstall på grunnlag av egne undersøkelser. Endelig gjennomgås Sommerseths (2001) sammenstilling for Mauken–Blåtind, der en mengde kulturminner i området tyder på en lang samisk tilstedeværelse i området – hovedsakelig av reindriftnomader, men også andre grupper har vært representert.

Kapittel to har tatt for seg ressursutnyttelsen og bruken av naturen i de aktuelle områdene. Den

markasamiske befolkningen har hatt en gradvis overgang fra reinnomadisme til mer sedentær bruk, med kombinasjonsbruk som grunnleggende næringsform. Både for markasamer og den sjøsamiske befolkningen i Kvæfjord og Ofoten har utnyttelse av utmarksressurser spilt en viktig rolle i livbergingen. I forhold til de norske gårdene har de samiske gjennomgående vært både mindre i størrelse og mindre egnet til jordbruk – noe som indikerer at andre næringer har spilt en minst like viktig rolle for å fø familiene.

Det tredje og siste kapittelet har fokusert på det rettighetshistoriske aspektet. Dette emnet er imidlertid lite behandlet i litteraturen som er gjennomgått i denne delrapporten. Kolsrud (1947) har behandlet «finneodelssystemet» samt Schnitlers forsøk på å iverksette en ordning med lappeskatt for nomadene tilknyttet Ofoten. I tillegg har Andersen (2005) beskrevet *verddesamarbeidet* mellom fastboende og grenseoverskridende reindriftnomadere.

Litteraturliste

- Andersen, Thomas Ole (2005): *Markasamiske kombinasjonsnæringer. En undersøkelse på mikronivå 1860–1920*. Masteroppgave i historie. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø
- Johansen, Tore Einar (1995): *På spor av «samiskhet» og «norskhet». Markabygdbosetting i Stuorranjårga i et livsløpsperspektiv, 1850–1900*. Hovedoppgave i historie. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø
- Kolsrud, Knut (1947): *Finnefolket i Ofoten. Bidrag til finnernes bygdehistorie og etnografi. I: Nordnorske samlinger VIII*. Oslo
- Markussen, Doris (2001): *Giftermål og faddervalg. Endringer i etnisk tilhørighet i Kvæfjord 1751–1865*. Hovedoppgave i historie. Institutt for historie, Universitetet i Tromsø
- Minde, Henry (2001): *Diktning og historie om same- ne på Stuorranjårga*. Den kulturhistoriske undersøkelsen av Skoddebergprosjektet, rapport I. Sámi Instituhtta i samarbeid med Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø

Olsen, Janicken Elisabeth (2005): *Ofoten 1701–1801. Folketall og etnisk sammensetning*. Masteroppgave i historie. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø

Sommerseth, Ingrid (2001): *Den samiske kulturhistoria i Mauken–Blåtind*. Sametinget, Miljø- og kulturvernavdelingen. Varangerbotn.

Del XI

Dikka Storm

*Bruksområder, ressursutnyttning og
næringskombinasjoner under fremveksten av
markebygder i Sør-Troms*

Kapittel 1 Innledning

Siktemålet med denne artikkelen¹ er å skissere hovedtrekk ved fremveksten og etableringen av noen markebygder innenfor et gitt område i Sør-Troms.² For dette formålet er artikkelen todelt: I første del søker jeg å trekke opp et analytisk rammeverk som kan bidra til vår forståelse av hvordan disse bygdene vokser frem, basert på et samspill mellom nomadiske tilpasningsformer, kystbosetning og den tiltagende ressursutnyttningen i de såkalte «marka»-områdene, som førte frem til mar-

kebygdsbosetningen. Denne delen munner ut i en presentasjon av *fire romlige modeller* for hvordan status og relasjoner mellom disse bosetnings- og næringsformene artet seg – sett i forhold til hvilke arealer som ble disponert, og hvordan ressursutnyttningen var organisert. Disse romlige modellene uttrykker sentrale sider ved *fire analytiske stadier* (eller situasjonsbilder knyttet til utviklingstrinn) innenfor den prosessen som fremveksten av en markebygd kan sies å utgjøre. Stadieinndelingen tar utgangspunkt i de ulike næringsformene og indre organisering, og må således ikke oppfattes som perioder med rent kronologisk avgrensning. Tvert om kan flere ulike stadier være til stede innenfor samme kronologiske tidsavsnitt, og enkeltgrupper av befolkningen kan også ta opp igjen stadier de tidligere har gått fra. Den andre delen av artikkelen gir en kronologisk strukturert oppsummering av bosetning, næringsliv og arealbruk innenfor undersøkelsesområdene i perioden fra ca. 1550 og frem til 1900.

¹ Artikkelen ble opprinnelig fremført som innlegg under «Det fjerde nordiske symposiet om Nordskandinaviens historie og kultur» i juni 1990, men ble i sin tid ikke publisert, fordi det aldri ble trykt noen konferanserapport fra symposiet. Fordi den har en viss interesse i samband med Same rettsutvalgets videre arbeid med områdene sør for Finnmark fylke, blir den trykt i denne sammenheng.

² Utgangspunktet er en undersøkelse av bosetningens fremvekst og de formene som ressursutnyttningen har antatt over tid i markebygden Gressmyrskogen på innsiden av Senja, sett i samspill med den rene kystbosetningen og reindriftsnomadenes utnyttning av dette og tilstøtende områder. Jf. Storm 1990.

Kapittel 2

Fremveksten av markebygder – analytisk rammeverk

2.1 Markebygder – samiske bygder i Sør-Troms og Nordland

Markebygder finner vi fra Malangen i Troms og videre sørover i nordre Nordland. Markebygdene er samiske bygder som vokste frem i kystområdet fra 1600-tallet av. De fleste markebygdene er lokalisert i området ovenfor gårdsbebyggelsen ved sjøkanten. Det vil si «oppe i marka», oppetter i dalene, på eidene – både på de store øyene og på fastlandet. I det skriftlige materialet fra 1700-tallet sies det blant annet at befolkningen holdt til «...i Skofue Ved Bøndernis Iorder og deris Vdmarch... » og «...i Skougmarken ofuer Bøndernis Gaarder... » (Qvigstad & Wiklund 1909: 297). Bygdene har samiske navn, som ved en sammenstilling av ledene for skog, dal, jord og fjell ofte beskriver området og dets lokalisering i varierende avstand fra kystlinjen. Ut fra en vektlegging av lokaliseringen har jeg derfor her valgt å benytte begrepet «markebygd» for å betegne denne bosetningsformen.¹ Men ser vi litt tilbake i tid på selve fremveksten, og tar inn over oss den næringsøkonomiske utviklingen i bygdene, så kan vi konstatere at de i hovedsak er *orientert mot kysten* og de næringene som var viktigst der. Innebygd i det historiske begrepet markebygd ligger det derfor også en oppfatning om en *næringstilknytning til kysten* – men hvor graden av tilknytning kan variere.

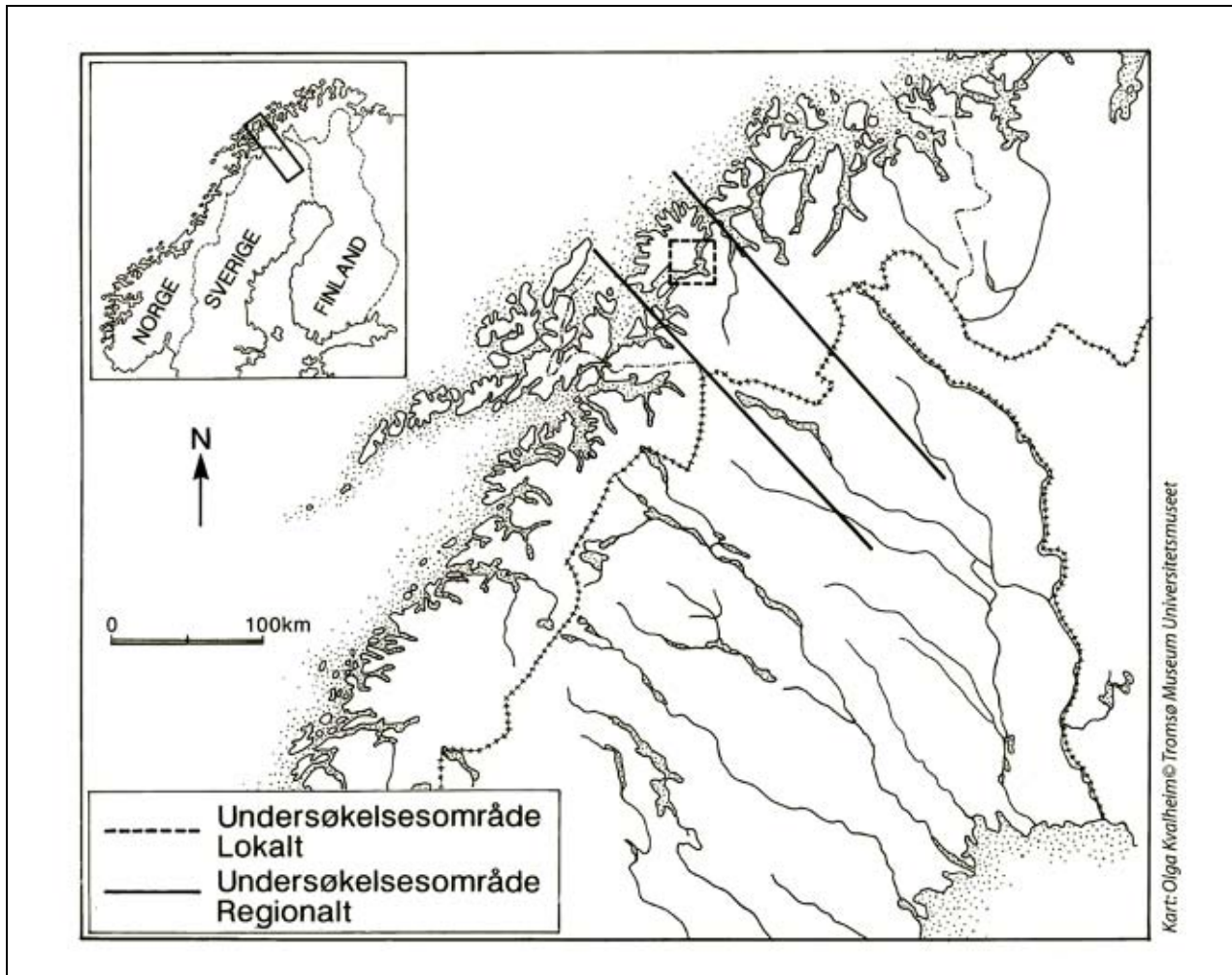
2.2 Avgrensning av undersøkelsesområde/-ne

Undersøkelsen som utgjør utgangspunktet for artikkelen, omfatter både et regionalt og et lokalt undersøkelsesområde. Avgrensningen av disse områdene ble foretatt ut fra et ønske om å inkludere

både tradisjonell kystsambefolkning, markebygdsbefolkning og en gruppe nomader. Det *regionale undersøkelsesområdet* består av et vidstrakt område som strekker seg fra skogsbeltet i Jukkasjärvi sogn østenfor Kjølén og vestover til høyfjellsområdene og yttersiden av Senja. Det *lokale undersøkelsesområdet* ligger på østsiden av Senja, nærmere lokalisert til nordsiden av Lakselva rundt Gressmyrskogvannet. I studiet av de tre involverte befolkningsgruppene – kystsamene, den nomadiske befolkningen og den fremvoksende markebygdsbefolkningen – har jeg valgt å variere undersøkelsens fokus over tid: Når det gjelder *den kystsamiske bosetningen*, konsentrerer undersøkelsen seg om Gisund tinglag og det senere Lenvik herred. Hva angår *den nomadiske befolkningen*, derimot, står både Saarivuoma sameby i Jukkasjärvi prestegjeld og nomadenes bruksområder langs kysten i fokus. Og endelig studeres den fremvoksende markebygdbosetningen primært innenfor det lokale undersøkelsesområdet Gressmyrskogen. Gjennom en historisk-geografisk metode har jeg søkt å belyse oppkomsten og etableringen av markebygdene i det lokale undersøkelsesområdet, samt den tradisjonelle samiske ressursutnyttningen for de enkelte befolkningsgruppene. Undersøkelsesperioden omfatter i hovedsak perioden fra 1700 til 1900.

Siktemålet med undersøkelsen var ikke å presentere et fullstendig bilde av samisk ressursutnyttning for disse utvalgte gruppene gjennom hele perioden, men å foreta sammenligninger og generaliseringer som kan bidra til å få frem det typiske ved de samiske bosetnings- og næringsformene i de ulike stadiene. Både kyst- og innlandsområder har på disse to hundre årene undergått betydelige endringer – så vel når det gjelder landskap, bosetning, næringsmessig utnyttning og administrative inngrep – men det synes likevel å foreligge en betydelig grad av kontinuitet mellom de rådende næringsformene i de ulike periodene. Dette kan trolig tilbakeføres til en kunnskap om økologisk tilpasning basert på utnyttning av flere ressurser, som har ligget til grunn for overgangene til nye næringsformer slik at næringslivets kombinasjonspreg er blitt vedlikeholdt. Samtidig synes det som om dette

¹ Begrepet markebygd er benyttet i litteraturen i presentasjon av de samiske bygdene i Sør-Troms, og det gir et utsagn om lokalisering. Tidligere er det benyttet slik at det omfatter et utsagn om næringsvirksomheten i bygdene (Storm 1990: 11). Begrepet er lite dekkende med hensyn til næring og lokalisering, og videre arbeid avdekker behov for en drøfting av begrep som omfatter lokalisering, bosetning og næringsvirksomhet.

Figur 2.1 Kart over det lokale og regionale undersøkelsesområdet.

aspektet med *kombinasjon* av ulike næringskilder – som kan føres tilbake til veidesamfunnet og de tidlige formene for nomadisme – er en vesentlig faktor som nettopp har muliggjort overgangene til nye næringsformer, slik at det kan sies å ha bidratt til å opprettholde en samisk livsform i kystområdene.

2.3 Opplegg for undersøkelsen og kronologisk periodisering

Med utgangspunkt i en kartlegging av befolkningsutviklingen i regionen fokuserte undersøkelsen på den samiske bosetningen, ressursutnyttningen og næringsutviklingen i et tidsspenn fra siste del av 1500-tallet og frem til første halvdel av 1900-tallet. Dette representerer altså et inntak til undersøkelsesområdene i dette tidsrommet med sikte på å kartlegge de endringsprosessene som fant sted innenfor dette tidsrommet, og innebærer ingen stillingtagen til, eller avvisning av, at det kan ha eksistert samisk bosetning i markebygdene i tidli-

gere epoker, f.eks. middelalderen, slik en del senere undersøkelser synes å indikere (Andersen 2002). Ved å drøfte kyst-, nomade- og markebygdsbosetningen hver for seg kunne disse gruppene arealdisponering, ressursbruk og næringer kartlegges separat, noe som også viste seg fruktbart fordi kildematerialet var ganske forskjelligartet for de ulike gruppene. Det krevde derfor forskjellige tilnæringsmåter fra gruppe til gruppe og i de ulike tidsavsnittene. Ut fra en vurdering av kildematerialets karakter og selve etableringsprosessens forløp, ble det *kronologiske forløpet inndelt i tre underperioder: tidsrommet fra ca. 1550 til 1770-tallet, tidsrommet fra 1770-tallet til om lag 1840, og tidsrommet fra ca. 1840 og frem til 1919*, da den norsksvenske reinbeitekonvensjonen etablerte helt nye vilkår for den nomadiserende reindriften, og dermed også de andre tilpasningsformene. I de to første periodene blir situasjonen for alle tre befolkningsgrupper drøftet, mens det i siste periode særlig er markebygdsbefolkningen som settes i fokus. Undersøkelsen ble gjennomført på hus-

holds- eller bruksenhetsnivå. Kildematerialet for første og andre periode gir innblikk i samisk livsform med hensyn til ressursutnytting og bruksområder for de enkelte hushold og bruksenheter – både innen det regionale og det lokale undersøkelsesområdet. Først i tredje periode gir folketellingene i 1865, 1875 og 1900 mulighet for mer systematiske studier på individnivå, men også her er husholds- og bruksenhetsnivå benyttet, for å ivareta et enhetlig generaliseringsnivå gjennom undersøkelsen.

Identifiseringen av den samiske befolkningen er gjort ut fra det som til enhver tid fremstår som «samisk» i kildematerialet. Det er grunn til å anta at en større andel enn de personene og gruppene som til enhver tid beskrives som samiske, faktisk er det – men det har ikke vært mulig å bekrefte dette ut fra det foreliggende materialet.

I kildematerialet ser det ut som om det i løpet av 1700-tallet og kanskje særlig mot slutten av hundreåret, ikke var så viktig for myndighetene å kategorisere de enkelte personene eller folkegruppene, utenom i visse bestemte sammenhenger. Det synes som de i tillegg til språk eller ytre karakteristika som klesdrakt, ble kategorisert etter *hvilken næring* de utøvet. Det var relativt få som ble registrert i gruppen «finner og lapper» i fogdens «Skattemanntall for Finner og Lapper», til tross for at annet materiale indikerer samisk tilhørighet.

Her skal også kort redegjøres for hvilken betydning av de tre sentrale begrepene *næringsliv*, *utmarksnæring* og *bruksområde* som er lagt til grunn i undersøkelsen:

Næringslivet oppfattes som en økonomisk tilpasning «basert på jordbruk, fiske og en allsidig utnyttelse av alle tilgjengelige ressurser», på samme måte som f.eks. Kalstad har lagt til grunn i sin undersøkelse av samisk levevis Porsanger, Laksfjord og Tana for Ressursutvalget for Finnmarksvidda (Kalstad & Storm 1983: 30). Slik materialet viser, består næringslivet i undersøkelsesområdet av en kombinasjon av en lang rekke aktiviteter knyttet til jordbruk, skogbruk, utmarksnæringer, reindrift, fiske, håndverk og tjenester osv. – alle fordelt innenfor en årssyklus. Både enkeltpersoner og medlemmer av de ulike husholdene kan inngå som ett eller flere ledd i slike kombinasjoner. Det økonomiske utbyttet for det enkelte husholdet må sees som et samlet resultat av selvberging og bytting av varer og tjenester.

Utmarksnæringer omfatter all utnytting av ressurser i skog og mark, i elver og vann, til fjells, i dalene og langs kysten. Utnytting av ressurser foregår årvisst innen avgrensede bruksområder,

og resultatet utnyttet enten direkte i eget hushold eller til bytte etter salg.

Bruksområder omfatter en enkelt bosetningsgruppes område, der de bor i kortere eller lengre tid, utøver sitt arbeid og sine næringer, og som de har en kulturell nærhet til – gjennom sin kunnskap om og sin livsutfoldelse gjennom generasjoner. Etter differensieringen av veidesamfunnet kan bruksområdene deles opp i to hovedtyper: reindriftssamenes bruksområder som generelt kan sies strekke seg gjennom fjellandskap fra innland til kyst – og de bofastes bruksområder, som enten er lokalisert ved kysten eller i innlandet og er knyttet til områdene rundt bygdene (Kalstad & Storm 1978:18:77). Det samiske bosetningsområdet må derfor sees som en overlappende mosaikk av bruksområder (loc.cit.). I undersøkelsen er det derfor fokusert på de ulike befolkningsgruppens bruksområder innen det lokale og regionale undersøkelsesområdet, samt hvordan de har endret seg over tid. Innenfor et bruksområde blir *ressursområder* betraktet som avgrensede, små eller store områder. De er knyttet til ulike ressurser som flora, fauna og fisk, og strekker seg innenfor, i overgangene til eller gjennom et bruksområde.

Kildematerialet er høyst mangeartet, men en har søkt å utnytte det til en kartlegging av de enkelte områdene og ressursenhetene. Deretter er *hver enkelt befolkningsgruppes bruksområde* søkt rekonstruert. En tilsvarende undersøkelse ble utført i stor skala i Nordvestterritoriet i Canada i løpet av 1970-årene. Der ble det gjennomført en kartlegging av ressursutnytting og ressursområder som til sammen utgjorde bruksområder for den enkelte befolkningsgruppe. En alternativ tilnærming kunne være å kartlegge *bevegelsesmønstret* knyttet til *utnyttningen av bestemte enkeltressurser*. Slike undersøkelser er bl.a. utført for rypefangsten i *Nuorgam/Ohcejohka* (Valonen 1956), og for *Denenes jaktområder* i Canada (Asch et al. 1986). I det lokale undersøkelsesområdet vil imidlertid en slik fremgangsmåte først kunne gjennomføres for en utvalgt periode etter 1900. Undersøkelsen i Gressmyrskogen er foretatt ved intervju (Storm 1979/1981) og gjennom befaringer, samt studier av arkivmateriale og litteratur. Utvalget av kilder ble foretatt ut fra siktemålet om å fokusere *såvel på markebygdene* som på *den samiske befolkningen langs kysten*. I det regionale undersøkelsesområdet inngikk også nomadene.

Materialet som kan trekkes inn for å belyse næringslivet – for eksempel reindriften – er svært heterogent. I forhold til siktemålet for undersøkelsen vil det i høy grad variere hvor nær opplys-

ningene i de enkelte kildene står i forhold til det som her søkes klarlagt, og hvilken utsagnskraft den enkelte kilden eller kildekategorien har. Det skriftlige kildematerialet består av arkivmateriale (folketellinger, tingbøker, pantebøker osv.), litteratur (blant annet reisebeskrivelser, reinbeitekommissjonsarbeider, intervju osv.), kart (f.eks. gamle amtskart) osv. Dette materialet er i sin tid innsamlet og utformet ut fra til dels ganske andre perspektiv og hensikter enn siktemålet med denne undersøkelsen. Opplysningene om samisk bosetning, næringsliv og ressursutnytting synes langt på vei å være gitt ut fra interessene og perspektivene til staten og majoritetsbefolkningen. I denne undersøkelsen har jeg derfor søkt å basere meg på enkeltopplysninger som lar seg trekke ut av de forskjellige kildene og kildekategoriene, og utnytte dem med henblikk på å kartlegge samisk befolkningshistorie, næringsliv og tradisjonell ressursutnytting i de ulike tidsrommene. Intervjumaterialet fra Senja ble anvendt for den tredje og siste kronologiske perioden, tidsrommet fra ca. 1840 til begynnelsen av 1900-tallet. Det bekreftet og utfylte tendenser som tidligere ble påvist ved hjelp av annet materiale.

2.4 Stadier i fremveksten av en markebygd

Som nevnt innledningsvis kan det synes fruktbart å betrakte prosessen med fremveksten av markebygdene – som for flere befolkningsgrupper kan betraktes som en bevegelse fra den økonomiske tilpasningen som kjennetegner nomadismen, og over til markebygdens sammensatte kombinasjonsnæringer – som bestående av *fire stadier*. Utgangspunktet er da hvordan de ulike næringene ble kombinert til enhver tid, og den romlige fordelingen av befolkningen. Men stadielinndelingen må også sees i samband med hvilke årsaksfaktorer som gjorde seg mest gjeldende innenfor de ulike epokene, som eksempelvis *befolkningsutvikling, spesialisering innen jordbruk og/eller fiskeri* eller *endring i lokalisering*. Det er imidlertid viktig å påpeke at stadiene ikke må tas som uttrykk for en éndimensjonal, entydig og determinert utviklingslinje, som følges automatisk og suksessivt. Av kildematerialet fremgår det tvert om at stadiene kan representere ulike avgrensede tidsrom i enkeltindividenes eller gruppenes karrierer. Stadium 3 kan for eksempel etterfølges av stadium 1 eller 2 alt avhengig av hvilke faktorer som er til stede. Ut fra studiet av de enkelte gruppenes beve-

gelser i terrenget og endring av deres økonomi, kan det stilles opp følgende stadier:

Stadium 1 – *nomadismen* – utgjør utgangspunktet, samtidig som den strekker seg gjennom hele undersøkelsesperioden. Gruppen av nomader underlegges i denne perioden store økonomiske, økologiske og geografiske endringer. Gruppen representeres etter hvert av færre personer. Stadium 1 kan gjenopptas av gruppen og/eller personer som har vært i stadium 2, 3 eller 4.

Stadium 2 – som jeg vil kalle et *orienteringsstadium* – er kjennetegnet ved opptak av områder til helårsbosetning, overgang til bofasthet og orientering mot nye og alternative næringsformer i forhold til nomadismen. Orienteringsstadiet må også sies å være representert gjennom hele den undersøkte perioden, siden den kan gjelde enkelte deler av befolkningen og deler av området til vidt skilte tider. Men innenfor det lokale undersøkelsesområdet avtegner det seg visse kronologiske tidsavsnitt da slik nyorientering var aktuelt for særlig mange, bl.a. ut fra problemene med å opprettholde folketallet innenfor reindriften. Det gjelder tidsrommene 1700–1750, 1790–1820 og tiden omkring 1860.

Lokaliseringen av den nye bosetningen i dette stadiet må karakteriseres som ytterst labil, noe som bl.a. gir seg utslag i vansker hos myndighetene med å få stedfestet de enkelte familiene og husholdene. Mens nomadenes første orienteringsforsøk ofte ser ut til å ha vært vendt mot den delen av deres sommerområder som kan sies å ligge oppe i «marka», endres bildet etter hvert i retning av en lokalisering *både ved sjøen og direkte mot områdene i «marka»*. Eventuelt kan det enda seinere foregå en flytting fra de strandnære områdene og opp i «marka».

I stadium 3 *etableres det fast bosetning* som er innpasset i det norske jordbrukssystemet med vekt på jordbruk og februk, i kombinasjon med andre næringer som fiske, reindrift osv. For det enkelte husholds vedkommende markeres ofte starten på dette stadiet formelt ved at det utvirkes en *rydningsseddel fra fogden*. I undersøkelsesområdet skjer dette for noen få allerede rundt 1790-tallet; for andre fra slutten av 1820-tallet og for atter andre gjennom siste halvdel av 1800-årene. Dette gjelder både for enkeltpersoner og for grupper. I en del tilfeller har likevel plassene vært tatt opp og drevet gjennom flere år tidligere.² Det ser altså ut til at en del enkeltpersoner, familier og/eller hus-

² Jf. L.I. Hansen: Astafjorden i Sør-Troms: Et flerkulturelt landskap gjennom 1200 år (A.D. 550–1750), innlegg på «Det fjerde nordiske symposiet om Nordskandinavias historie og kultur», Tromsø 10.–13.06.1990, s. 31–34.

hold allerede under stadium 2 har søkt å finne et «innsmett» for å etablere seg i «marka», slik at de kunne videreutvikle utvalgte ressursområder i stadium 3. Når dette kunne skje, henger det trolig sammen med at områdene fremstod som mindre interessante for den norske fiskerbondebefolkningen lokalisert langs sjøen. Den fastere lokaliseringen synes dermed å ha tjent som et utgangspunkt for utvikling av en mer flersidig økonomi, basert på de økonomiske tilpasningene som denne befolkningen ønsket å fortsette med, eller som den var kjent med fra tidligere.

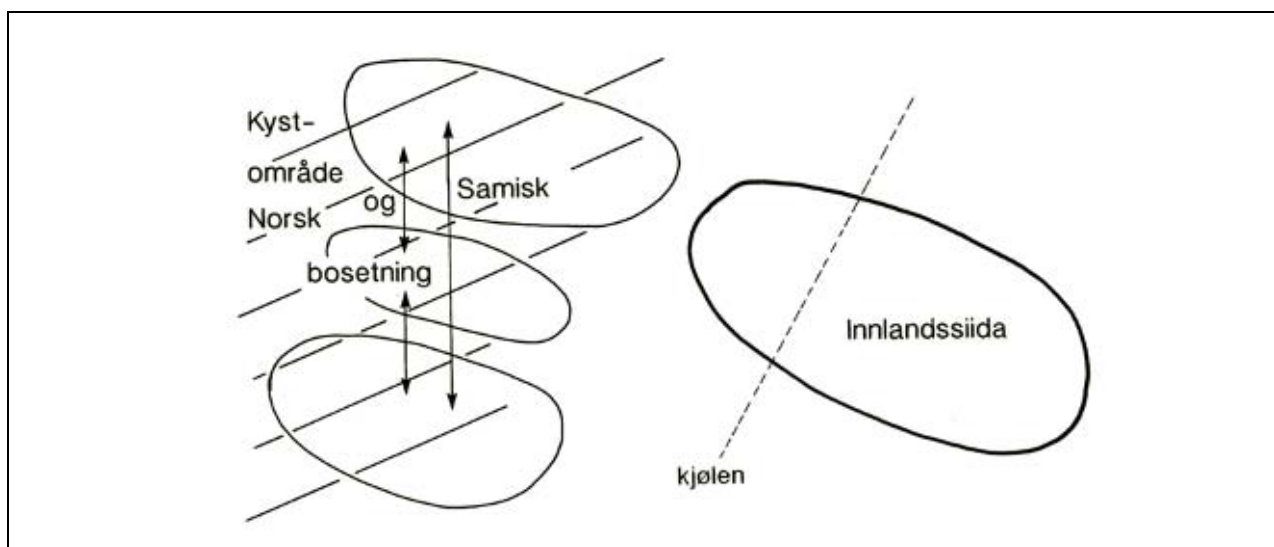
Stadium 4 utgjøres av *den etablerte markebygden*, dvs. et stadium der bygdene fungerer som enheter innen regionen. For enkelte gårders vedkommende kan det sies at dette stadiet ble synlig fra og med matrikuleringen i 1838, mens det for flere andre først gjelder fra 1860-årene. Betrakter en undersøkelsesområdet under ett, synes likevel bygdene der å fremstå som *etablerte markebygder* i løpet av perioden 1840–1919.

2.5 Modeller for arealfordeling og ressursutnyttning

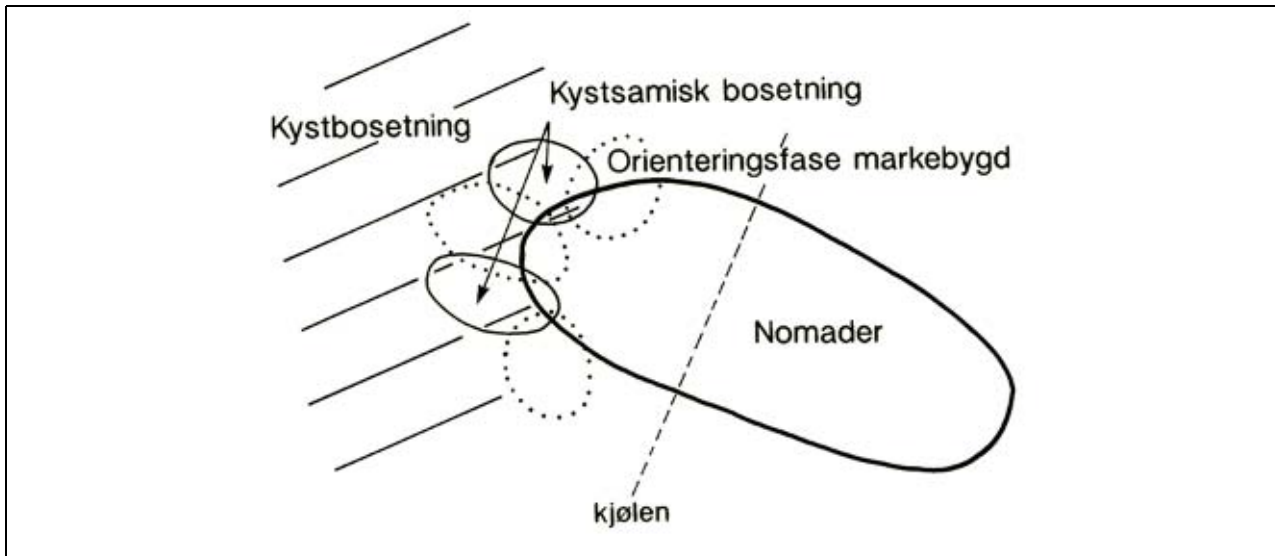
De følgende modellene (1–4) utgjør et forsøk på å anskueliggjøre visuelt hovedtrekk ved arealfordeling og ressursutnyttning for de forskjellige involverte gruppene, slik det er beskrevet i det foregående. Siktemålet med modellene er å fokusere på den romlige adferden for de enkelte befolknings-

gruppene i et historisk perspektiv, innenfor det samlede, totale bruksområdet. Et viktig spørsmål er i hvilken grad den interne organiseringen av ressursutnyttning og næringsliv som knyttes til veidesamfunnet, fortsatt ble vedlikeholdt i markebygdene under og etter endringsprosessen. Dette spørsmålet søkes belyst ved å se på henholdsvis den kystsamiske befolkningens ressursutnyttning og næringsliv på den ene siden og nomadenes på den andre. Deretter sammenlignes markebygdens bosetning, næring og ressursutnyttning med forhold og endringer som har latt seg dokumentere hos de øvrige befolkningsgruppene.

Modell 1 representerer perioden frem til differensieringen av veidekulturen, da endringsprosessen foregikk i innlandet. Samtidig demonstreres situasjonen i kystområdene i Troms og Nordland omkring 1500–1600-tallet. Den økonomiske tilpasningen blant den kystsamiske befolkningen skilte seg klart ut fra de økonomiske tilpasningene som kjennetegnet veidesiidaene i innlandet. Økonomisk var den kystsamiske befolkningen avhengig av fiske, fehold og korndyrking (Kolsrud 1961, Hansen 1986). Ut fra historisk og arkeologisk materiale kan det se ut som om kystsamene i kystområdet slo inn på en slags fiskerbondetilværelse allerede fra slutten av høymiddelalderen eller i løpet av seinmiddelalderen (Andersen 1992). På 1600-tallet vil derfor samisk bosetning ved kysten og i innlandet ha vidt forskjellige økonomiske tilpasninger. Det vil si et næringsliv med vektlegging basert på ulike ressurser som villrein eller jord-/februk og fiske.

Figur 2.2 Modell 1. Perioden frem til 1600-tallet. Veidesiida i innlandet og norsk og samisk bosetning i kystområdet.

Figur 2.3 Modell 2. Nomadene, kystsamisk bosetning og markebygdbosetning innen undersøkelsesområdet første del av 1700-tallet.

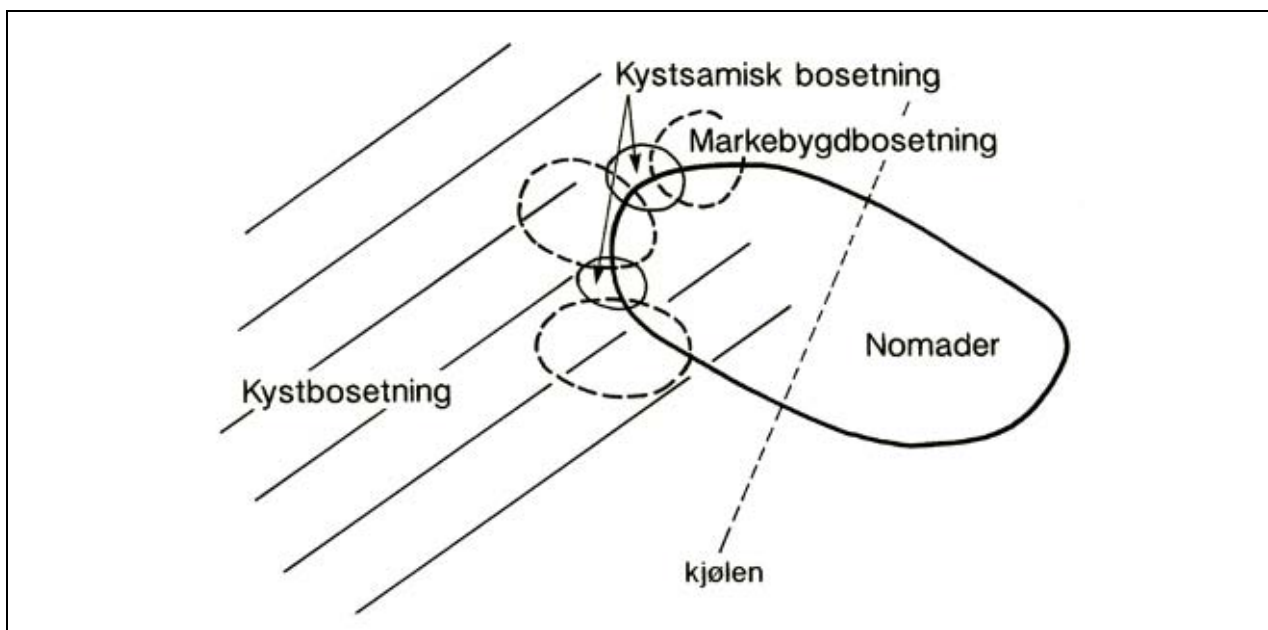
Kilde/Grafikk: Dikka Storm/Olga Kvalheim©Tromsø Museum Universitetsmuseet

Modell 2 viser situasjonen for nomadene, den kystsamiske bosetningen og den fremvoksende markebygdbosetningen i første del av 1700-tallet innen det regionale undersøkelsesområdet. Kjølen utgjorde i denne perioden et vannskille mellom kyst- og innlandsområdene, men var ikke tillagt noen politisk rolle som statsgrense.

Modell 3 viser perioden fra 1751 til 1840-tallet, et tidsrom da bosetningsområdene i kystsonen utvides, både på øyene og innover fastlandet. Situasjonen er kartlagt for kystsamisk bosetning,

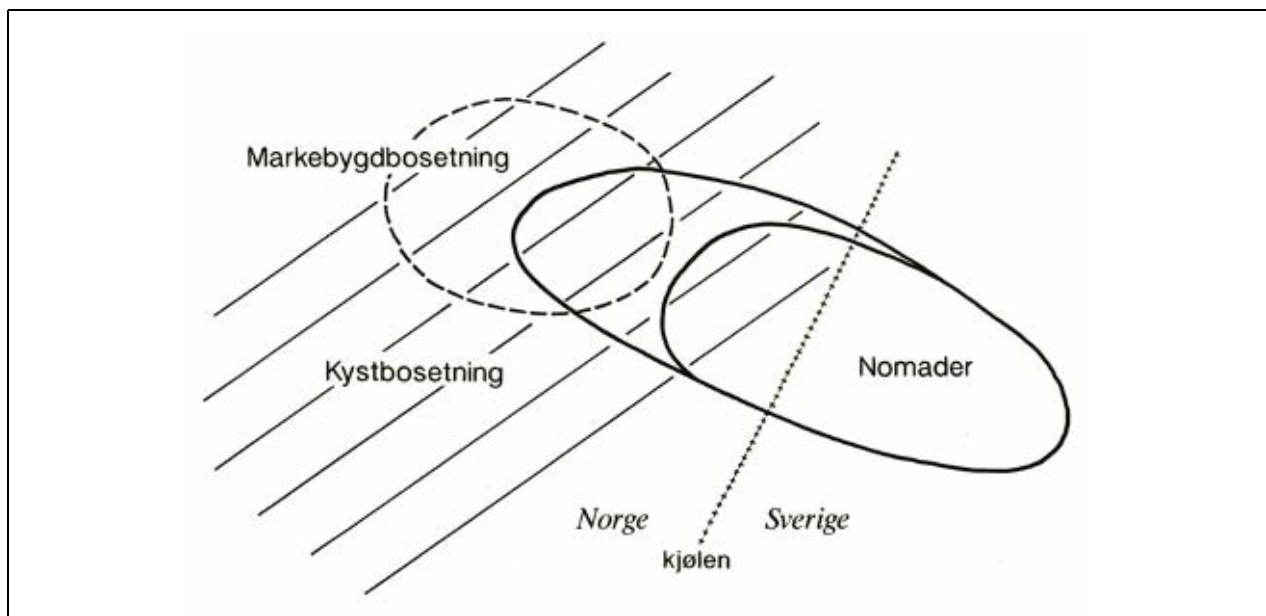
nomader og markebygdbosetning. Bruksområdene for de enkelte befolkningsgruppene endres. Fra 1751 utgjorde Kjølen også en formell grense mellom statene Sverige og Norge.

Modell 4 viser bruksområdene for markebygdbosetning, nomader og kystbosetning fra 1850-tallet til 1919. I denne perioden er det ikke lenger mulig å dokumentere grupper av den kystsamiske befolkningen i undersøkelsesområdet. Markebygdbosetningen er nå etablert med sine bruksområder. Nomadenes bruksområder er underlagt

Figur 2.4 Modell 3. Markebygdbosetning, kystsamisk bosetning og nomader fra 1751 til 1840-tallet i undersøkelsesområdet.

Kilde/Grafikk: Dikka Storm/Olga Kvalheim©Tromsø Museum Universitetsmuseet

Figur 2.5 Modell 4. Markebygdbosetning, nomader og kystbosetning fra 1850-tallet til 1919 i undersøkelsesområdet.

Kilde/Grafikk: Dikka Storm/Olga Kvalheim©Tromsø Museum Universitetsmuseet

endringer og reguleringer. Kjølén utgjør en formell statsgrense, og statsmaktene iverksetter kontroll med bruk av områdene ved ulike tiltak.

Modellene synliggjør de ulike befolkningsgruppens bruksområder over tid. Det har skjedd en endring av bosetningsmønsteret – både i forholdet mellom samer og nordmenn, og mellom de forskjellige samiske næringsgruppene. Fra et relativt

klart skille i starten, orientert etter innland–kyst, beveger en seg i retning av en mer intrikat oppdeling av områdene. Innen den del av undersøkelsesområdet som faller på vestsiden av Kjølén, fremstår dermed de ulike befolkningsgruppens bruksområder både som *atskilte* til en viss grad, men samtidig *overlappende*.

Kapittel 3

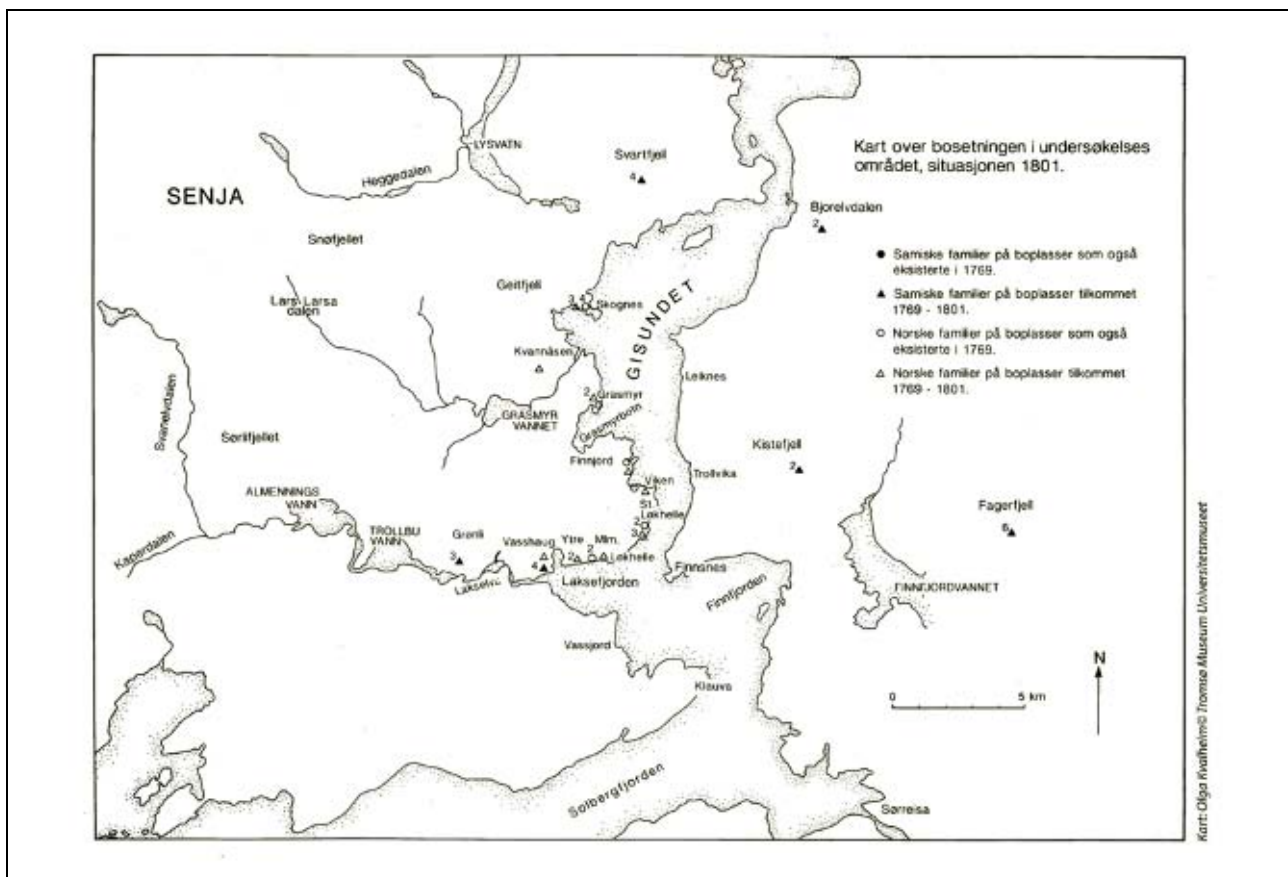
Kronologisk oppsummering av virksomheten innenfor undersøkelsesområdene

3.1 Fra om lag 1550 til 1770-tallet

I denne perioden kan det innen undersøkelsesområdet påvises samisk befolkning både på Senja og på fastlandet, og den var bosatt *side om side med den norske befolkningen*. I næringslivet oppviser kystsambefolkningen fellestrekk med den norske kystbefolkningen, men også en rekke særtrekk. I tillegg til en tradisjonell fiskerbondøkonomi på linje med den norske, står de for en ikke ubetydelig *båtproduksjon*, f.eks. i Malangen. *Laksefisket* både i Lakselva på Senja og i Malangen er dominert av kystsamene. Når det gjelder *jakt på bjørn*, er det samer som ivaretar den (Storm 1990: 48 og 80). Kystsamene synes også å ha lagt større vekt på utmarksnæringene enn det kan påvises at den nor-

ske befolkningen gjorde. Bruksområdene er vanskelige å avgrense. De må sees både i tilknytning til gårdsdrift og deltagelse i fiskeriene, i tillegg til utnyttning av utmarksressursene, håndverksproduksjon m.m. For den kystsamiske befolkningen knytter derfor bruksområdene seg på den ene siden til gården eller den enkelte bruksenheten, samtidig som de på den andre siden impliserer deltagelse i næringsaktiviteter og tilknytning til ressursområder langt ut over gårdssamfunnets rammer.

I perioden frem til 1750 fortsetter nomadismen å utvikle seg. Bruksområdene strekker seg fra Jukkasjärvi og helt til de store øyene (Ruong 1937). Senja inngår i disse bruksområdene. Rein-driften er intensiv med vekt på melkehushold. De

Figur 3.1

fleste nomadene kombinerer reindrift med jakt, fangst og fiske både i innlandet og ved kysten. Etter grensefastsettelsen mellom Norge og Sverige i 1751 skjer det imidlertid en formell endring i utnyttningen av bruksområdene ved kysten. Midlertidige bruksendringer av kystområdene må på midten av 1700-tallet sees på bakgrunn av demografiske forhold og vanskelige år i reindriften hos nomadene i Jukkasjärvi. Fra siste del av 1750-tallet og frem til 1790-tallet gir det gjennomgåtte kildematerialet få opplysninger om Saarivuoma-nomadenes utnytting av kystområdet.

I perioden fra 1700 og frem til 1780-tallet befinner markebygdsbosetningen på Senja seg i et innledende stadium. På 1700-tallet er det fremdeles mulig å slå seg ned i kystområdene. Samtidig foreligger det opplysninger om at «marka», utmarksområdene oppe i dalene, tas i bruk som bostedsområder. Det er også klart at den befolkningen som slår seg ned der, har nære forbindelser med nomadene som utnytter de samme områdene til beiteland i sommerhalvåret. I første halvdel av 1700-tallet synes det ikke som om dette fører til særlig store konflikter med kystbefolkningen og deres utnytting av de samme områdene.

Nomadebefolkningen har over lengre tid – i flere hundre år – utnyttet områdene der kysten er inkludert som en del av deres bruksområde. Når de nå slår seg ned blant annet ved kysten, fører dette til at de endrer sentrum eller tyngdepunkt for sine bruksområder, og at den økonomiske og økologiske tilpasningen blir endret.

Næringstilpasningene for markebygdsbefolkningen fremstår i denne perioden som mangfoldig og sammensatt. Dette må sees i sammenheng med hvilke muligheter det var for deltakelse i næringsutøvelse ved kysten, f.eks. i *fisket*, samt mulighetene for å drive *jordbruk* og *februk*. *Håndverk*, *arbeid på gårdene*, *utmarksutnytting* og deltakelse i *reindriften* var også vanlig. I forhold til den stadielinndelingen som er skissert ovenfor, befinner markebygdsbefolkningen innen det lokale undersøkelsesområdet seg i stadium 1 og 2.

3.2 Fra siste halvdel av 1700-tallet og frem til 1840-tallet

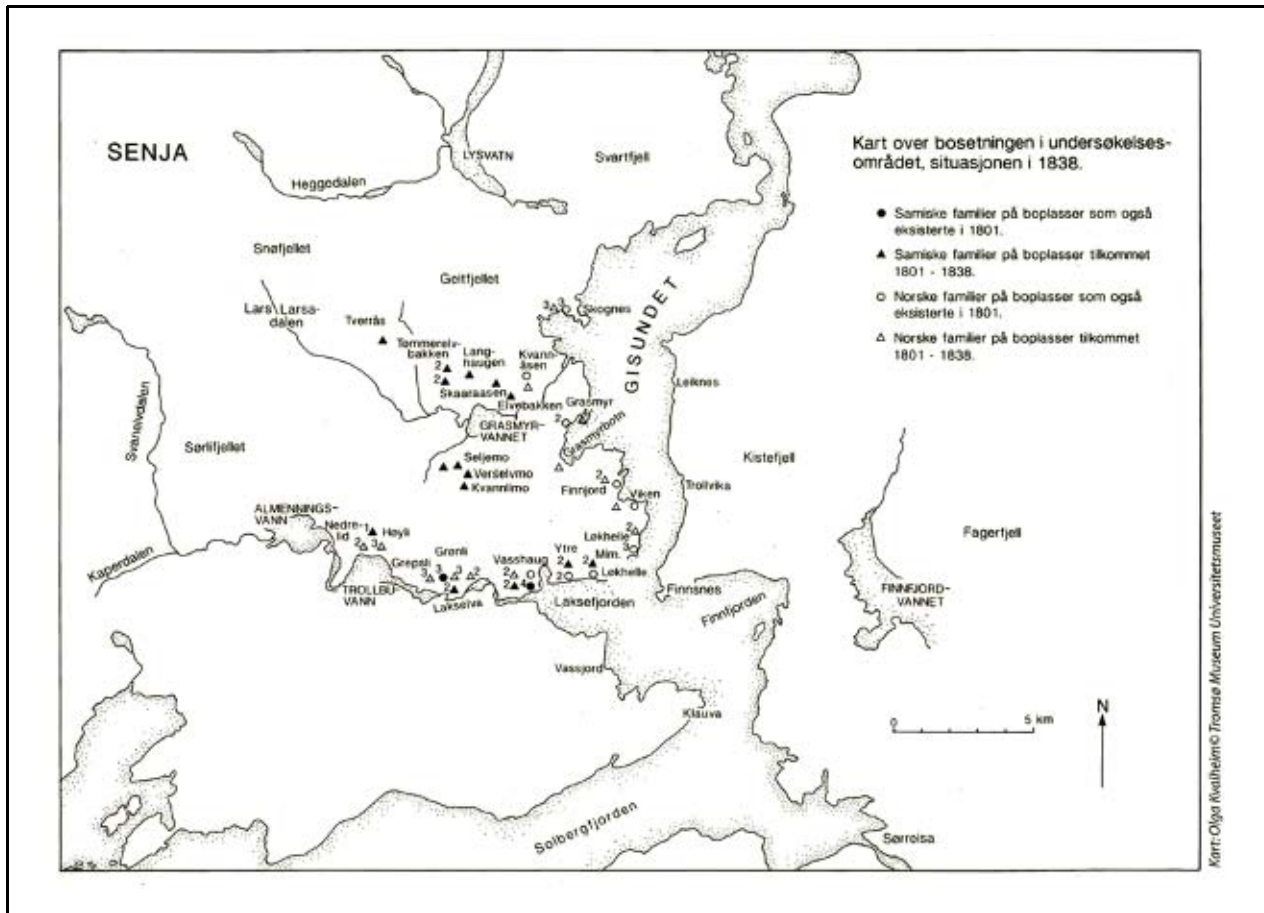
For kystbosetningen øker folketallet og antall gårder i denne perioden. Fremdeles registreres noen få samer blant kystbefolkningen, men etter hvert blir det svært vanskelig å identifisere dem i det foreliggende kildematerialet. Bruksområdene for kystbosetningen er preget av de næringene som ble utøvet. Noen av næringene var tradisjonelt

knyttet til den samiske bosetningen, blant annet utmarksnæringer som *fuglefangst* og *syresanking*. *Fisket* dominerer i kombinasjon med jordbruket, og her er det de helt kystnære områdene som utnyttes. Utmarksområdene er i større grad etterspurt til *brensel*, *bygningstømmer* og *materialer til båtbygging*. Andre utmarksnæringer som ga utbytte for egen husholdning, er det vanskelig å finne i kildematerialet. Med bakgrunn i befolkningsøkning og etablering av flere gårder trekkes skogområdene i Malangen inn til tilsvarende formål som brensel, bygningsmaterialer, båtbygging osv. Et utslag av dette er at utmarksområdene ikke lenger fremstår som generelt uinteressante, siden den allmenne folketallsøkningen førte til økt etterspørsel etter både jord og trevirke. Denne førte til konkurranse om rettighetene til områdene og til en strengere regulering fra myndighetenes side av områdene på fastlandet i Malangen og Målselv. Ønske om regulering gjelder også for det lokale undersøkelsesområdet, men her kreves en nøyere kartlegging av hvilke tiltak som ble satt ut i livet.

I perioden fra 1800 til 1840-tallet påvirkes utviklingen av nomadenes reindrift i områdene på norsk side av flere, ulike faktorer. Andelen av befolkningen som lever av reindrift, minker, som følge av nedgang i befolkningstallet hos nomadene i Jukkasjärvi sogn, noe som igjen må sees i sammenheng med en økt avskalling til den fastboende befolkningen – både på svensk og norsk side. I tillegg foregår det en omfattende inntrengen av fast bosetning i reindriftsområdene på grunn av den generelle befolkningsøkningen i perioden. Folketallstilveksten fører til at det ryddes jord og startes februk i nomadenes tradisjonelle bruksområder.

Fra 1820-årene blir de motstridende interessene i bruken av områdene – i skjæringsfeltet mellom nomadenes reindrift og de fastboendes jord- og februk – et artikulert problem for myndighetene. Jens Kraft viser til «Kodicillen av 1751», dvs. «Lappekodicillen» til grensetraktaten (Kraft 1835: 481–482), og sier at samene skal holde til på fjellene. Dette må oppfattes som et av de første uttrykkene for at oppfatningen av «fjellene» har endret karakter sett fra de bofastes og myndighetenes synspunkt. På dette tidspunktet omfattet fjellene mer avgrensede områder enn det som kan forstås ut fra lappekodicillen (se rapporten fra det første større seminaret om lappekodicillen: «Lappkodicillen av 1751 – Var det samernas Magna Charta?», redigert av Lars-Nila Lasko, *Dieđut* nr. 1 – 1989).

I 1830-årene er det som tidligere var nomadenes bruksområder ovenfor kysten, og som fremstod som «øde», også blitt tatt i bruk for nyrydning og utnyttet til beite for små- og storfe. Skogene i

Figur 3.2

disse områdene, både *bjerke-* og særlig *furuskogene*, blir viet stor oppmerksomhet pga. den eksploateringen de økende befolkningsgruppens behov har medført. Under arbeidet til *Lappekommissionen av 1843*, som skulle forsøke å utforme en ny avtale mellom Sverige og Norge (Qvigstad & Wiklund 1909), kan vi registrere at begrepet eiendomsrett til utmarksområdene har endret innhold sett i forhold til grensetraktaten av 1751. I arbeidet til kommisjonen av 1843 fremstår de norske argumentene for *eiendomsrett til utmarksområdene* som mer omfattende. Dette kan skyldes den økte konkurransen om bruken av områdene i første del av 1800-tallet, som ga et helt annet grunnlag for vurderingene. Nomadenes utnyttning av områdene blir dermed utsatt for et meget sterkt press fra alle andre interessegrupper.

I undersøkelsesområdet på Senja foregår fremveksten av markebygdboetningen og dens næringsliv fra slutten av 1700-tallet. Samisk befolkning slo seg da ned i innlandsområdene, både langs Lakselva og på nord- og sørsiden av Gressmyrskogvannet. Analysen av det tilgjengelige kildematerialet viser at befolkningen kan identifiseres som utflyttet fra Jukkasjärvi på slutten av

1700-tallet. Områdene ble ryddet for jordbruk og februk i de første tiårene på 1800-tallet, for deretter å bli skyldsatte matrikkelgårder fra 1820–40-tallet. I denne perioden ble hovedmengden av de nye brukene som ble opparbeidet innen det lokale undersøkelsesområdet, liggende i de nye bosetningsområdene – i «marka» på nordsiden av Lakselva og rundt Gressmyrskogvannet.

Næringsliv og ressursutnyttning utover selve gårdsdriften er det vanskelig å få et bilde av ut fra det tilgjengelige kildematerialet. Men i folketellingen fra 1801 nevnes næringer som reindrift og fiske. Det er imidlertid vanskelig å følge disse næringene systematisk videre i materialet, før en kommer frem til den presentasjonen av ulike erverv og jordbruksdata som skjer i folketellingen av 1865¹.

I denne andre perioden – frem til 1840-tallet – kan det fastslås at befolkningen befinner seg både i et orienteringsstadium og i et etableringsstadium, dvs. stadium 2 og 3. De slår seg ned og begynner å etablere seg. De endrer næringsaktiviteten til en

¹ Utskrift, Registreringssentralen for historiske data (RHD), Universitetet i Tromsø.

kombinasjon av jordbruk, fehold og fiske med rein-drift. I slutten av perioden kan de dermed karakteriseres som fastboende. Områder som tidligere er utnyttet til reindrift, blir i denne perioden ryddet for bosetning og jordbruk. Bosetningsområdene i «marka» blir altså tatt i bruk for en lang rekke næringsaktiviteter, og antall bruksenheter i de nye markebygdene økte med om lag 40 prosent. Bosetningsveksten gjenspeiles i at folketallet i undersøkelsesområdet som helhet fordobles i løpet av 20-årsperioden 1825–1845. I kystområdet ble det imidlertid ikke tatt opp noen nye bruk, noe som viser at strukturen var relativt stivbent, og at befolkningsveksten her i dette tidsrommet måtte finne rom innenfor de allerede eksisterende brukene. Selv om noen av de nye gårdene ble tatt opp av norske oppsittere, var de samiske likevel i klart flertall i markebygda. Opphavet til den befolkningen som slo seg ned i området, blir i hovedsak identifisert med nomader som tidligere hadde hatt vinteropphold innenfor Jukkasjärvi. Fra et ressursutnyttingsperspektiv blir områdene mer oppdelt ut fra hensynet til utøvelse av de ulike næringene. Bruksområdene for markebygdbefolkningen blir dermed knyttet til næringer som jordbruk, fiske og reindrift. Det begynner å avtegne seg mønster for hvordan de er oppdelt internt, men dette er først undersøkt nærmere for perioden etter 1900.

3.3 Perioden fra 1840-tallet til 1919 i områdene rundt Gressmyrskogvannet

Bosetningen etablerer og utvikler seg innen det lokale undersøkelsesområdet fra 1840-tallet langs Lakselva og på nord- og sørsiden av Gressmyrskogvannet. Kildematerialet som ligger til grunn for denne delen av undersøkelsen, er hovedsaklig folketellingene fra 1865, 1875 og 1900.² De inneholder person- og næringsopplysninger som omfatter fødested, etnisitet, språk, yrke/sysselsetting og opplysninger om jordbruk og fehold. Materialet gir muligheter for studier på hushold- og individnivå, men det er valgt å behandle befolkning, næringsforhold og ressursutnytting på et husholdsnivå for de utvalgte befolkningsgruppene i markebygdene og i kystsonen innen det lokale undersøkelsesområdet.

Fra 1865 til 1900 foregikk det en kraftig vekst i markebygdene, der både befolkningen og antallet

bruksenheter økte med om lag 40 prosent. Men samtidig var det dobbelt så stor økning i kystbygdene, der folketallet omtrent ble fordoblet (økt med 90 prosent) og antallet bruk økte med 80 prosent. I markebygdene var befolkningen fortsatt overveiende samisk, selv om den samiske andelen minket noe mot århundreskiftet. Dette må sees i lys av det forsterkede fornorskningsspillet i disse årene, der det blant annet ble lagt større vekt på norskundervisning i skolen, og registrering av norsktalende i folketellingene. I kystbygdene var befolkningen derimot hovedsaklig norsk. Både blant samer og nordmenn hang folkeøkningen i perioden i første rekke sammen med naturlig tilvekst på grunnlag av den befolkningen som oppholdt seg innenfor Tromsø amt. Både i markebygdene og langs sjøen var over 90 prosent av befolkningen født innenfor amtet. De fleste var født innenfor herredene Lenvik og Tranøy, mens de øvrige i hovedsak kom fra andre herreder i Midt- og Sør-Troms (Storm 1990: 131).

Folketilveksten førte som tidligere vist, til økt press på landområdene. Både ved kysten og i markebygdene skjedde økningen i antall bruk ved en omlegging til et mer intensivt jord- og februk som ga større avkastning samt muligheter for salg av kjøtt og melk. Områdene for dyrket mark ble både utvidet og mer intensivt utnyttet utover i denne perioden. I perioden mellom 1865 og 1875 økte både utsædsmengden i åkerbruket og antall dyr i februket, men utviklingen tok forskjellig forløp i marke- og kystbygdene. Gårdsarbeidet krevde etter hvert større innsats av arbeidskraft, både til vanlige gjøremål og i de større onnene. Som en konsekvens kommer spesialisering av oppgavene klart frem i oversiktene over sysselsetting.

Fra 1865 økte også deltakelsen i fisket, og det ble etter hvert utover i perioden lagt stor vekt på sesongfiskeriene. For kystbefolkningen ble deltakelsen mer enn femdoblet mellom 1865 og 1900 (med 139 personer), og for markebygdbefolkningen ble den mangedoblet fra seks personer i 1865 til 81 personer i 1900. Medvirkende til denne eksplosjonen i deltakelsen i fiskeriene var både de rike sildeårene fra 1870-tallet og utover og rike fiskeår videre på 1900-tallet. Intervjumaterialet bekrefter at befolkningen både i markebygdene og langs kysten var avhengig av fiskeriene også videre utover på 1900-tallet. Bruk av nye overbyggede båter, motoriseringen og økt bruk av teknologi når det for eksempel gjaldt garnspill, kan settes i sammenheng med de rike fiskeårene. Laksefisket både i sjøen og de rike lakseelvene er her med på å utfylle bildet.

² Utskrift, RHD. Opplysninger om etnisitet, språk, fødested, yrke/sysselsetting, jordbruk og fehold ble behandlet fra det lokale undersøkelsesområdet.

Reindriften i undersøkelsesområdet ble utøvet av markebygdsbefolkningen og av samebyene med vinterboplasser på østsiden av Kjølen. Senja ble utnyttet som sommerbeiteområde, og innen undersøkelsesområdet ligger et sommerleiområde i Lars Larsadalen. Vinterbeiteområdene var i Jukkasjärvi sogn, og fra slutten av perioden også i Karesuando sogn (Andresen 1987: 11) (jf. modell 4).

Amtmannsberetningene viser at *skogsdriften* innen undersøkelsesområdet i denne perioden var underlagt flere reguleringer både for de fastboendes og nomadenes vedkommende (Amtm. beretn. 1825–1915). Dette kommer frem i de ulike lovverk som ble iverksatt av myndighetene, og i undersøkelser gjennomført på begynnelsen av 1900-tallet (jf. Ruden 1911; Barth 1915), i tillegg til at det ble bekreftet i mitt intervjumateriale fra 1970-tallet

(Storm 1979/1981). Materialet viser at skogene i markebygdene innen undersøkelsesområdet ble utnyttet til *tømmer* og til *favneved*. Tømmeret og brensløt ble transportert til kysten og solgt der, eller fraktet videre og solgt i Tromsø. Favneved og etter hvert torv ble i stor grad benyttet som brensel i markebygdene og ved kysten. Skogen fungerte som en ressurs i et samfunnsøkonomisk perspektiv både for kyst- og innlandsbefolkningene.

I tillegg inngikk *jakt* som ledd i utmarksnæringene. I denne perioden fortsatte bjørnejakten i kystområdene primært å bli utøvet av samer fra markebygdene. Ryper og skogsfugl var gode salgsvarer, og pelsdyrfangsten ga inntekter både ved salg av skinnene og gjennom skuddpremier. Bærplukking, sennegress og urter ble innsamlet til egne hushold og for salg.

Kapittel 4

Avslutning

Den omtalte undersøkelsen i Gressmyrskogen tok sikte på å vise hvordan en markebygd i Sør-Troms ble etablert i tidsrommet 1700–1900, gjennom en analyse av ressursutnyttning og næringskombinasjoner, som i sin tur ga grunnlag for en kartlegging av arealbruken. Med primært utgangspunkt i det mønstret som de samiske befolkningsgruppene oppviser med hensyn til ressursutnyttning og bosetning, er det klarlagt fire stadier i etableringsprosessen, som igjen er uttrykt i fire modeller for arealdisponeringen. Undersøkelsen viser at det er mulig å dokumentere tradisjonell samisk ressursutnyttning i markebygdrområdene ut fra skriftlig og muntlig kildemateriale. Intervjumaterialet fra Senja på 1970-tallet bekrefter en omfattende ressursutnyttning for perioden fra 1900 og frem til 1950-tallet. Undersøkelsen åpner dermed for en videre kartlegging av ressursutnyttning og ressursområder, hvor de enkelte bygders bruksområder kan dokumenteres mer konkret frem til i dag.

Litteratur

- Amtmennenes femårsberetninger*. Tromsø amt. 1825–1915. Trykte = Amtm. beretn.
- Andersen, Oddmund: *Ofohohtagat – Samer og nordmenn i Ofoten*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, 1992
- Andersen, Oddmund: *Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Avhandling til graden doctor artium. Institutt for arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø, 2002
- Andresen, Astri: *Endringer i reindrifta blant samer i Torne Lappmark i siste halvdel av 1880-tallet. I: Nordkalotten i en skiftende värld – kulturer utan gränser och stater över gränser: 11–18*. Red. K. Julku. Rovaniemi, 1987
- Asch, Michael, Andrews, Thomas. D. og Shirleen Smith: *The Dene mapping project on land use and occupancy: An introduction*. I: *Anthropology in Praxis: 36–43*. Red. P Spaulding. Department of Anthropology, University of Calgary, 1986
- Barth, Agnar: *De svenske flytlappers skogodelæggelser i Tromsø Amt og disses følger for skogens beskaffenhet og utstrækning*. Kristiania, 1915
- Freeman, Milton M.R.: *Inuit Land Use Occupancy Project*. Reports I, II og III. Minister of Supply and Services. Canada, 1976
- Hansen, Lars Ivar: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. «Finnejorder» i Sør-Troms*. Tromsø Museums skrifter XX. Oslo, 1986
- Hansen, Lars Ivar: *Astafjorden i Sør-Troms: Et flerkulturelt landskap gjennom 1200 år (A.D. 550–1750)*. Innlegg på «Det fjerde nordiske symposiet om Nordskandinavias historie og kultur». Tromsø 10.–13.06.1990
- Kalstad, Johan Albert: *Utmarka som økonomisk ressurs for samene ved kysten*. I *Ottar nr. 137: 30–35*. Tromsø, 1983
- Kalstad, Johan Albert og Storm, Dikka: *Bosetning og ressursutnyttning de siste århundrene*. Kap. 3.2.2 i *NOU 1978: 18A Finnmarksvidda. Natur og kultur*. Universitetsforlaget, 1979
- Kolsrud, Knut: *Diffusjon og grense. I: Kultur og diffusjon: 74–90*. Red. A. M. Klausen, Oslo, 1961
- Kraft, Jens: *Det Nordenfjeldske Norge topographisk-statistisk beskrevet af Sjette Deel*. Christiania, 1835
- Lasko, Lars-Nila (red.): *Lappcodicillen av 1751 – Var det samernas Magna Charta? I: Dieđut nr. 1*. Sámi Instituhtta, 1989
- Lasko, Lars-Nila: *Definitioner av samisk forskning. I: Dieđut nr. 5*. Nordiskt Samiskt Institut / Sámi Instituhtta, 1992
- NOU 1983: 43. *Kulturminner og vassdragsvern*. Universitetsforlaget
- Qvigstad, Just Knud og Wiklund, Karl Bernhard: *Dokumenter angaaende flytlapparna II*. Reinbeitekommisjonen av 1907. Kristiania, 1909
- Ruden, Ivar: *Fremstilling av en del av den skade som de svenske flytlapper og ren har voldt paa skogen i Tromsø Amt*. Kristiania, 1911
- Ruong, Israel 1937: *Fjällapparna i Jukkasjärvi socken. I: Geographica. Skrifter från Uppsala universitets geografiska institution, no. 3*. Uppsala, 1937
- Storm, Dikka: *Intervjumateriale fra Senja*. Samisk-etnografisk avdeling, Tromsø Museum. Arkiv. 1979/1981
- Storm, Dikka: *Kystsamisk bosetning i Sør-Troms. Etableringen av en markebygd og ressursutnytt-*

tingen i området. En undersøkelse i Gressmyrskogen på Senja. Hovedoppgave i geografi. Geografisk institutt. Universitetet i Bergen, 1990

Valonen, Niilo: *Ptarmigan Trapping in the Village of Nuorgam in Utsjoki.* I: *Arctica*: 164–174. Uppsala, 1956

Del XII

Bjørn Bjerkli

*Samisk befolkning, bruk av naturen og
rettighetsforhold i Nord-Troms*

Kapittel 1 Innledning

1.1 Målsetting med arbeidet

Målsettingen med dette arbeidet er å gi en oversikt over eksisterende litteratur som tar opp problemstillinger knyttet til samisk tilstedeværelse (befolkningshistorie), deres bruk av naturen og de eiendomsmessige og rettslige rammebetingelsene denne bruken har vært underlagt opp gjennom tiden, med særlig henblikk på forholdene i Nord-Troms.

1.2 Generelt om kildebruken og litteraturen som er gjennomgått

Samlet sett er det produsert en god del litteratur som omhandler samiske forhold i Nord-Troms. Det utvalget av litteratur som er gjort, har tatt utgangspunkt i at det skulle være faglige arbeider utført av fagpersoner innen ulike felt. Det største tilfanget av slike arbeider i området er utvilsomt gjort av historikere, men også antropologer, arkeologer og rettshistorikere har skrevet relevant litteratur med hensyn til de problemstillingene som berøres. Denne gjennomgangen gjør ikke krav på at absolutt all relevant litteratur er referert. Det er heller ikke gjort noe forsøk på å gi fullstendige referater av litteraturen som er gjennomgått. Utgangspunktet har vært å kunne si noe om de problemstillingene som er reist, ved å trekke inn relevante poeng fra litteraturen slik at saksforholdet kan belyses.

1.3 Geografisk avgrensning

Det geografiske området som er behandlet i denne rapporten, er Nord-Troms. Grensen for dette Nord-Troms faller relativt naturlig å avgrense til de nåværende kommunene Kvænangen, Skjervøy, Nordreisa, Kåfjord, Storfjord, Lyngen, Karlsøy, Tromsø og Balsfjord.

Dette området representerer noen særegenheter som gjør det naturlig å behandle det samlet som én region. For det første så er dette alle kommuner i Troms som ligger nord for Malangen.

Malangen er et kjent grenseskille i flere historiske sammenhenger. Fra siste del av jernalderen og gjennom middelalderen er dette regnet som et grenseskille mellom norrøne og samiske bosetningsområder. Rikspolitisk var det også et grenseskille med hensyn til skattlegging av den samiske befolkningen i området. Novgorod/Russland hadde skatterett i middelalderen, sammen med Norge, fram til «Mæleå».

I den eldre administrative inndelingen var dette området benevnt som Troms, Tromsø fogderi eller Troms len. Disse betegnelsene brukes i det følgende om hverandre om det området som i denne sammenhengen er definert som Nord-Troms. Sør og vest for Malangen fantes Senjens fogderi og/eller len. Tromsø fogderi besto tidligere av tre tinglag: i sør og vest Hillesøy, i midtre delen Helgøy, og i nord- og øst Skjervøy tinglag. Dette området fikk også en særegen eiendomshistorisk utvikling siden statens (kongens) eiendommer i området ble solgt til private i 1666. Dette skjedde også sør for Malangen, men her ble det meste innløst av kongen etter noen år. Nord for Malangen ble kongens innløsningsrett også kjøpt av private i 1761.

Med bakgrunn i å få fastslått grensen mellom statens og de privates land, eller mellom Senjens og Tromsø fogderi, foretok rettsvesenet en fysisk oppgang og påvisning av grensen med nedsettelse av grensemerker i 1806 (Guldbrandsen 1997, Hauglid 1981 side 143–148). Denne grenselinjen er også betegnet som Moursund-linjen, etter navnet på den private godseieren nord for grensen. Deler av denne grensen er fremdeles grenselinjen mellom Balsfjord og Målselv kommuner. Dette gjelder i hovedsak linjen fra Aursfjorden til sørenden av Takvannet. Fra Takvannet og til svenskegrensen gikk fogderigrensen lenger sør enn dagens grense mellom Balsfjord og Målselv, altså gjennom det som nå er Målselv kommune. Fra Takvannet gikk linjen til Rostavann og fulgte Rostaelva til svenskegrensen. Særlig i forhold til den eiendomsrettslige utviklingen er dette grenseskillet mellom Tromsø og Senjens fogderier av betydning.

Når det gjelder reindriftens bruk av arealer, faller ikke kommunegrensene eller den eldre fogderigrensen som den naturlige grensen. Grensen

mellom Balsfjord og Målselv og også fogderigrensen skjærer gjennom reinbeitedistrikt 27 Mauken. Reinbeitedistrikt 26 Tamok som ligger innenfor 27 og grenser mot Sverige, har derimot den gamle fogderigrensen som grense mot sørvest og distrikt 28 Dividalen. Distrikt 26 (sammen med distrikt 28 og 29 Altevann) benyttes som sommerbeite av reindriftsutøvere fra svensk side. Distrikt 27 ble også tidligere benyttet som sommerbeite for rein fra svensk side, men benyttes nå av reindriftsutøvere bosatt i Norge. Gjennomgang av litteratur som omhandler reindrift i Nord-Troms, i denne rapporten omhandler i hovedsak arealene etter dagens distriktsinndeling fra Finnmarks grense til og med distrikt 26 og 27.

1.4 Tidsmessig avgrensning

Tidsmessig strekker denne gjennomgåelsen seg tilbake til jernalder. Den eldste tidsepoken behandles i noen grad da det etter utredningene for Same rettsutvalgets første delrapport i 1984 er gjort forskningsmessige framskritt med hensyn til å dokumentere samisk bosetting og tilstedeværelse særlig på kysten av Nord-Troms og Finnmark, men også ellers. Perioden ble i arkeologisk sam-

menheng tidligere karakterisert som funntom. Ny arkeologisk forskning viser mange bosettingsspor og til dels intensiv utnyttelse av marine ressurser av samiske grupper i jernalderen (Henriksen 1995, Hesjedal, Damm, Olsen og Storli 1996).

Middelalderen, og særlig høy- og senmiddelalder, er redegjort for i større grad enn jernalderen. Dette er en særlig viktig epoke med hensyn til Nord-Troms. I denne perioden var Nord-Troms et grenseområde for både den norske riksstatens og norsk befolkningsekspanasjon nordover inn i områder som var sett på som samiske bosettingsområder. Relasjonene mellom norsk og samisk befolkning var nære, men det viser seg også at samene håndhevet rettigheter til arealer på land og sjø, som også til dels ble respektert av nordmennene. Både jernalderens og middelalderens dokumentasjon peker mot en sjøsamisk tilpasning hvor utnyttelse av marine ressurser har vært viktig.

Fra slutten av 1500-tallet finnes en til dels rikholdig, om enn varierende med hensyn til lokale områder, skriftlig dokumentasjon av både en sjøsamisk og en nomadisk samisk jakt fangsttilpasning i innlandet hvor tamreinhold etter hvert ble mer og mer viktig. Hoveddelen av denne gjennomgåelsen dreier seg om de aktuelle problemstillingene slik de utviklet seg fram mot nyere tid.

Kapittel 2

Samisk tilstedeværelse i Nord-Troms gjennom jernalder og middelalder

2.1 Kildegrunnlag og tolkning

Innenfor denne tidsavgrænsingen behandles i hovedsak jernalderen og middelalderen. Man har i arkeologien skilt mellom norrøn og samisk jernalder ut fra antatt teknologibruk (jern- og/eller steinteknologi). Norrøn jernalder regnes fra omkring år 0 og fram til 1050. Siste del av jernalderen er da vikingtid. Samisk jernalder blir derimot blant enkelte regnet helt fram til 1500–1700-tallet. Det vil si at tidsepoken inkluderer det som ellers regnes som middelalderen. Uten å ta stilling til hvorvidt det er riktig å gjøre et slikt skille er det i den følgende gjennomgangen benyttet en tidsavgrænsning med benevnelse jernalder fram til ca. 1050 og middelalder deretter fram til 1500-tallet uansett om det gjelder omtale av samer eller norrøn/norsk befolkning.

I denne perioden er de skriftlige kildene relativt sparsomme med hensyn til den samiske befolkningen. En del skriftlige kilder eksisterer imidlertid. Disse sammen med arkeologiske undersøkelser belegger samisk tilstedeværelse, ressursbruk og til dels rettighetsforhold med spesiell relevans for den samiske befolkningen. Kildene kan særlig gi svar på hvor den samiske befolkningen oppholdt seg, og hovedtrekkene i ressursutnyttelsesmønsteret. Størrelsen på den samiske befolkningen i denne tiden kan bare skjønnsmessig anslås, da det ikke finnes befolkningsmessige data av numerisk karakter. Antallet samer var likevel ikke stort. Det var heller ikke mange nordmenn bosatt i Nord-Troms i perioden, og sett under ett var antagelig den samiske befolkningen en god del større enn den norske. Først fra andre halvdel av 1500-tallet eksisterer det kilder som antyder samisk folkemengde, først gjennom de svenske skattelister og etter hvert de manntallene over samer som både svenske og norsk-danske myndigheter registrerte. Gjennomgangen av tidsepoken fram til slutten av 1500-tallet gjøres derfor samlet når det

gjelder befolkningshistorie og ressursbruk og til dels rettighetsforhold.

I området finnes en rekke spor etter mennesker 10000 år tilbake i tid (se for eksempel Sandmo 1994). De tidligste menneskene i området må ha vært et jeger og fangstfolk, men det er vanskelig å fastslå hvem disse menneskene var. Det er først fra tusenåret før år null og fra jernalderen av at det blir tydelig at vi har å gjøre med to ulike befolkningssegmenter: samer og en norrøn befolkning som bebor området. En tidligere rådende teori var at samene innvandret til det nord-skandinaviske området i perioden før år null. Nyere teorier tar utgangspunkt i at samene framstår som en etnisk gruppe i samme tidsperiode på grunn av differensiering i tilpasning og samhandling gruppene i mellom med basis i de ulike tilpasningene (for eksempel Odner 1983). I det ligger en antagelse om at det er forbindelse mellom den tidligere befolkningen, en protosamisk gruppe, og den senere kjente samiske befolkningen.

Innvandringsteorien har i noe regional litteratur, til dels av nyere dato, gitt heller merkelige utslag. Fugelsøy (1970) skriver i et lokalhistorisk arbeid om Skjervøy kommune blant annet at det er sannsynlig at «dette folk [samene] har bodd i Midt-Europa, et sted i nærheten av Ungarn. ...I krigstider ble så dette folk fordrevet av de sterkere og landflyktighetens lange år begynte, med vandringer nordover, stadig jaget videre og forfulgt, til de siste overlevende – som en rest av folket – nådde ubebodd land på Nordkalotten» (side 45). Dette skal i henhold til Fugelsøy ha skjedd på 1000-tallet. Fugelsøy påberoper seg historiske kilder og forskning også med hensyn til andre forhold vedrørende samer, f.eks.: «Historiske kilder kan ikke berette om at det er gjort forsøk på å omskape finnene til nordmenn, heller ikke at de har vært utsatt for noen form for diskriminering, sett ut fra skriftlige kilder frem til 1900.» (side 44). Nyere faglig arkeologisk og historisk forskning støtter ikke opp om et slikt syn.

2.2 Nord-Troms - et grenseområde mellom nordmenn og samer

Før midten av 1500-tallet er den skriftlige dokumentasjonen av tilstedeværelse av samer i Nord-Troms-regionen sparsom. Den hyppigst refererte kilden som de aller fleste forskere henviser til, er Ottars beretning til den engelske kongen Alfred fra ca. 890 (for eksempel Bjørklund 1985: side 20, Bratrein 1989: side 173, Hauglid 1981: side 46 og Sandmo 1994: side 172). Ottar omtaler seg som den nordmannen som er bosatt lengst nord i landet. Han opplyser at han handler med og skattlegger samene (finnene). Det hersker usikkerhet med hensyn til nøyaktig hvor Ottar bodde, men de fleste plasserer ham i kystlandskapet i den nordlige delen av Troms, Lenvik eller innenfor Tromsø fogderi (muligens i Malangen-Hillesøy området). Å fastslå hvor Ottar bodde er av mindre betydning i denne sammenhengen. Det som derimot har betydning, er hans opplysninger om at han opererer i et grenseområde mot det som betraktes som tilholdssted for samer. Bratrein (op.cit.) sier: «I Ottars område må vi tru at samene i fjordene og på øyene fra Malangen og nordover til Finnmark blei beskatta, likeså de samegrupper som bodde i innlandet og på vidda.» (Side 178.)

At Ottar holdt til i et grenseområde, stadfestes også av noe senere skriftlige kilder som det ofte refereres til. Blant de viktigste i denne sammenhengen er Rimbegla fra slutten av 1100-tallet og en fredstraktat mellom Norge og det russiske riket Novgorod fra 1326. Rimbegla er et islandsk kildeskrift. Her heter det at Malangen er den fjorden som skiller Finnmark fra bumenn. Bumenn er da å forstå som den norrøne jordbruksbefolkningen, og Finnmark referer til der samene, med en annen økologisk tilpasning, holder til. Fredstraktaten fra 1326 har antagelig en forløper i en avtale mellom den norske kongen Håkon Håkonsson og Novgorod fra 1250–51 hvor de territorielle interessene artikuleres (Bertelsen 1994, side 237). Bertelsen ser blant annet etableringen av en kirke på Tromsøya rundt 1250 som en markering av norsk herredømme i et grenseområde. Hauglid (1981, side 50) påpeker at denne avtalen «ikke trakk klare grenser mellom rikene, men som opererte med skattegrenser langt fra hverandre, og store distrikter mellom disse». Hauglid refererer avtalen slik:

Dette er gransene mellom Norges Konges rike og russekongens, efter hva gamle mænd har sagt og gamle bumænd og finner sier endnu den dag i dag: Russerne har ret til at ta skat

langs med sjøen til Lyngstuvun og paa fjeldet til Mæleaa, som ligger beint op fra Lyngstuvun og østover mot Kjølen. Men kongen av Norge tar skat østover til Trianæma og ind efter Gandvik til Veleaga, hvor som helst hvor der er halv-kareler eller halvfinner som er født av finsk mor.

Det har vært noe ulik oppfatning om grensene inne i landet. Mæleaa har vært tolket som Skibotnelva (Johnsen 1923), mens Hauglid argumenterer for at Mæleaa refererer til Målselv, som renner ut i Malangen, noe som også er en allmenn oppfatning.

Det er, på samme vis som med eksakt plassering av Ottars bosted, i denne sammenhengen mindre viktig å avklare nøyaktige grenser for norske og russiske territorielle interessesfærer. Det har også vært noe ulike fortolkninger av hva avtalene mellom Norge og Novgorod refererte til med hensyn til forholdet mellom de to rikene (Hansen 2004, side 65). Avtalene mellom partene ble heller ikke etterlevd, og i perioden helt fram til begynnelsen av 1600-tallet var det stridigheter mellom partene knyttet til skattlegging og statlig suverenitet. Det som disse kildene likevel viser til, er at Nord-Troms i siste del av jernalderen og ut gjennom middelalderen betraktes som et grenseområde, og en av de viktigste faktorene bak denne grenseforståelsen var samisk tilstedeværelse, da den omtalte retten til å kreve skatt gjaldt samer. Malangen framstår som det ene grensepunktet i området, mens Lyngstuva er det andre. Hansen (op.cit. side 66) tolker disse grensepunktene inn i «norsk riksenhets fremrykning i kystområdet nordover gjennom middelalderen», hvor grensen for norsk riksenhet ved slutten av 1100-tallet gikk ved Malangen, og hvor Lyngen i første halvdel av 1300-tallet var «vestgrense for norsk-russisk fellesbeskatning av samene, trolig med grunnlag i etnisk/kulturell grense av gammelt opphav». Dette kan imidlertid ikke tolkes som en absolutt grense for samisk bosetting med nordmenn vest og sør og samer øst og nord for dette området.

På øyene (særlig ytterkysten) i Troms nord for Malangen (det som i dag ligger innenfor Tromsø og Karlsøy kommuner), er det mange spor fra jernalderen (fram til 1000-tallet) av en norrøn befolkning. Samisk tilstedeværelse i dette området i perioden er vanskelig å dokumentere med sikkerhet ut fra arkeologiske funn, men man kan heller ikke med sikkerhet avvise det (Bratrein 1989, Sandmo 1994). Bratrein (side 170) hevder for eksempel at:

...samene ...utvilsomt også har deltatt i fiske og fangst på ytterkysten, d.v.s. i det «norske» området. Og mye kan tale for at samene og

nordmennene i området slett ikke holdt seg for seg selv, men også har samarbeidet på ulike vis ...I flere av gravene av «norsk» type, er det også gjenstander som har vært oppfatta som samisk. Dette gjelder allerede de to gravene fra Engholmen fra 600-tallet.

Fra jernalderen er sporene etter en samisk befolkning usikre, men når vi kommer til middelalderen, er det avdekket både samiske graver (urgraver) og gammetufter som regnes som samiske (Bratrein 1989, Søbstad 1980). Særlig fra andre halvdel av 1200-tallet er det med sikkerhet påvist samisk bosetting i Langsund-området og i Grunnfjord på Ringvassøy. Få funn både av norsk og samisk type tyder likevel på en reduksjon i befolkningen. Dette er satt i forbindelse med oppløsningen av de mer lokale høvdingedømmene som kontrollerte handel og skattlegging da riksmakten og kongedømmet konsoliderte seg ved utgangen av vikingtiden. Søbstad (1980) hevder sågar at Helgøy-området i stor grad synes å være folketomt fra 1000-tallet til ut på 1200-tallet, da området befolkes på nytt, samtidig av en norsk og en samisk befolkning (side 131). Søbstad baserer sine argumenter i hovedsak på radiologiske dateringer av hustufter. Undersøkelser av runde gammetufter som tolkes (med god grunn) som en samisk boform «...synes å indikere at området kan ha hatt et samisk befolkningsinnslag i alle fall så langt tilbake som slutten av 1200- begynnelsen av 1300-årene» (side 139). Bratrein (op.cit., side 201) modifierer dette bildet, og hevder en viss kontinuitet av norsk og samisk befolkning, selv om folketallet gikk tilbake, mest i Helgøy-området, mindre i Hillesøy-området. Samisk tilstedeværelse er blant annet knyttet til to gravfunn fra Langsund og Torsvåg av samisk type datert til perioden 1000–1100-tallet (Sjøvold 1974) og til perioden 1044–1250 (Andreassen 1987). Bratrein framsetter også den hypotesen at den gjenværende norrøne befolkningen assimileres inn i den samiske:

«Med sin bedre tilpassa fangstkultur hadde samene kanskje lettere for å livnære seg her enn nordmennene. Dette kan ha ført til en gradvis overgang til samisk næringsliv og livsvaner...»

Inne i fjordene og i innlandet fra Malangen og nordover i Nord-Troms og Finnmark må vi anta at vi finner samisk bosetting fra jernalderen og fram til høgmiddelalderen, selv om det ikke finnes mange spor etter dem. Bratrein (1989) antar at når Ottar omtaler samene som bebor landet nord om det norskbygde landet, så var dette «trulig Skjervøyområdet og Finnmarkskysten» (side 170). Gene-

relt har tidsperioden tidligere blitt omtalt som funntom når det gjelder området, men Schanche (1992) hevder at den neppe er så funntom som hevdet, men at få funn heller skyldes at interessen for arkeologi knyttet til samisk tilstedeværelse, var svært laber fram til 1970-tallet. Den mindre bofaste samiske jakt- og fangsttilpasningen etterlot seg også få synlige spor. Schanche argumenterer for at nye arkeologiske metoder, bl.a. større flateavdekninger, må tas i bruk for å avdekke samiske spor fra jernalderen. Ved utgravningene på begynnelsen av 1990-tallet på Slettnes på Sørøya i Vest-Finnmark ble det da også ved større flateavdekninger avdekket en rekke spor etter menneskelig aktivitet som kan knyttes til samisk tilstedeværelse i det første årtuseten e.Kr. 14 C-dateringer viser her kontinuerlig menneskelig tilstedeværelse fra tiden før Kristus og fram til 1400-tallet. Dette gjelder både spor etter boliger (runde tufter), kokegroper, ildsteder og hellegroper (Hesjedal, Damm, Olsen og Storli 1996). De påpeker også at «det arkeologiske materialet herfra tilsvarer det materialet som man også ellers i Nord-Skandinavia forbinder med samenes forfedre» (side 233). Henriksen (2004) viser til at senere undersøkelser viser at «runde tufter av Slettnestypen er blant de vanligste fortidsminnene fra jernalderen i Nord-Troms og Finnmark. [Og] ...nylig er det datert lignende tufter til middelalderen (ca. 12–1500-tall)» (side 52). Disse overlapper da gammetuftdateringene fra seinmiddelalderen, som vi har flere av fra Nord-Troms.

På kysten av Nord-Troms og Finnmark finnes et spesielt kulturminne, hellegroper, som inntil nå ikke er avdekket lenger sør i landet. Hellegropene er også et eksempel på tidligere interesse for kulturminner fra området. De ble første gang undersøkt i 1868, men etter hvert ble de definert ut som fornminne. Henriksen (1996) sier at «siden hellegropene ikke kunne settes i sammenheng med noe norsk fornminne, falt hellegropene ut av det arkeologiske interesseområdet» (side 109). De ble så «gjenoppdaget» på 1970-tallet. Dette er rektangulære «kister» kantsatt med steinheller, og tidligere har de vært sett på som graver. Disse hellegropene er imidlertid blitt brukt til å utvinne tranolje av sjøpattedyr. Inntil 1995 var det avdekket 648 slike groper, med den største konsentrasjonen på Arnøy i Skjervøy kommune hvor 211 var registrert (Henriksen 1996, side 53). Et fåtall er funnet i Karlsøy og Tromsø kommuner. Det sørligste funnet er på Håkøya ved Tromsø (Sandmo 1994, side 132). De har vært i bruk i tidsrommet fra år 0 til ca. 1200, men de fleste er datert til mellom år 600 og 900. Siden hellegropenes hovedutbredelsesområde er lokalisert til grenseområdet mellom Ottars

Hålogaland og det samiske bosettingsområdet, blir disse tolket som spor av samisk fangstvirksomhet og vareproduksjon som er inngått i handel med norrøne høvdinge (Henriksen 1996, 2000). Med utgangspunkt i at tettheten av hellegroper er aller størst i det som er betraktet som grenseområdet mellom norrøne og samiske bosettingsområder, framsetter Henriksen også en teori om at hellegroperne har virket som symbolske grensemarkører. Selv om det foreligger metodiske problemer knyttet til å analysere førhistoriske etniske relasjoner med bakgrunn i kulturminner, tyder nettopp lokaliseringen sammen med de sparsomme skriftlige kildene på at samer har vært engasjert i denne virksomheten. Samene var et jakt- og fangstfolk på denne tiden, og ifølge Ottars beskrivelse inngikk sjøpattedyr i de produktene som var gjenstand for handel og skattlegging. Dersom tranoljeutvinning med bakgrunn i hellegroteknologien var en norrøn spesialitet, burde kulturminnet også forekomme sørover langs kysten av Hålogaland. At bruken av hellegroper opphører i perioden 1000 til 1200, setter Henriksen (1996) i sammenheng med at de håløyske høvdingene mister sitt hegemoni med hensyn til handel med og skattlegging av samer. Dermed opphører også tranolje å være en omsettbare vare.

Om hellegroperne med stor sannsynlighet kan knyttes til samisk tilstedeværelse, tilsier dette likevel ikke at de norske ikke var til stede i området, eller at de ikke deltok i produksjonen på noe vis. Nord-Troms-området er da også beskrevet som et kontaktområde med samhandling og gjensidig påvirkning (Bratrein 1989). En del funn fra jernalderen viser at norrøne folk har vært til stede i Skjervøy-området og på Finnmarkskysten i jernalderen. På Spildra i Kvæningen er en gravhaug og en nausttuft av norrøn type undersøkt og datert til tidsrommet rundt år 500 (Grydeland 1996). Gravhaugen er den østligste graven av denne typen som er funnet i Norge. Hva slags type bosetting funnet representerer, er usikkert. Det er antydning at «her står man kanskje ovenfor en norrøn handelsstasjon, hvor man handler med samene i tiden rundt 500 e.Kr.» (Bjørklund og Grydeland 2004, side 22). Ut over dette er det ikke gjort noen arkeologisk eller historisk analyse av funnet og den konteksten det har inngått i.

Fra Spildra i Kvæningen er også såkalte urgraver registrert og undersøkt. Schanche (2000) har utført en grundig analyse av urgraver som utvilsomt kan ses som en samisk gravskikk. Disse skiller seg fra de norrøne gravfeltene og er territorielt distribuert fra kysten av Finnmark og Nord-Troms og sørover til de indre områdene av Trøndelag og

Jemtland i Sverige. I det sørligste området er gravtypen bare registrert i det indre av landet. Schanche har datert fem urgraver fra Spildra til perioden 1000–1300 og én til perioden etter 1300, mens det totale antallet registrerte førkristne graver fra Kvæningen-området er 96 (Schanche 2000, Grydeland 2001). På Spildra er det også avdekket fem (av 30 registrert i Norge) bjørnegraver (Grydeland 2001) som kan knyttes til førkristen samisk bjørnekult (Myrstad 1996). Myrstad har datert bjørnegravene på Spildra til tidsperioden 1030–1300. I Norge ellers er spennet større, med de eldste dateringene tilbake til 300-tallet og den yngste til 1600-tallet.

En rekke (96) runde gammetufter fra seinmiddelalderen og fram mot nyere tid er også registrert i Kvæningen (Grydeland 1996, 2000). De eldste er fra begynnelsen av 1400-tallet. Det interessante her er at distribusjonsmønsteret med plassering og tetthet i stor grad overlapper mønsteret til de førkristne gravene. Det ligger imidlertid en forskjell i at gravenes aldersdatering går lenger tilbake i tid enn gammetuftene. Vi må likevel kunne anta at boligstrukturer har eksistert tidligere og parallelt med de andre funntyper (jf. Schanche 1992, Hesjedal o.a. 1996).

Ut fra de arkeologiske funnene danner det seg et mønster som i all hovedsak bekrefter de historiske kildene vi har fra sein jernalder (vikingtid) og middelalder. Kysten av Nord-Troms er et grenseområde mellom norrøn og samisk bosetting, hvor spor etter det norrøne raskt avtar når Lyngstuva passerer, mens spor etter samisk virksomhet blir mer dominant. I nyere forskning er en også begynt å nyansere en tidligere oppfatning om at funn kan ensidig knyttes til den ene eller den andre kulturkretsen. Flere av funnene fra området, for eksempel gravfunn som tidligere er tolket som norrøne, viser elementer av både norrøn og samisk karakter (Hauglid 1981, Bratrein 1989, Sandmo 1994). Dette kan vise til kontakt, for eksempel via handel, men kan også tyde på assimilasjon, for eksempel gjennom ekteskapsallianser, som like gjerne kan ha gått begge veier.

Det er særlig fra dagens Karlsøy, Kvæningen og Skjervøy at den sjøsamiske tilstedeværelsen i jernalderen og middelalderen er grundig dokumentert gjennom arkeologiske undersøkelser. Vi må likevel anta at det i fjordstrøkene i hele Nord-Troms har eksistert en sjøsamisk befolkning slik vi finner det på de undersøkte lokalitetene. Når vi kommer til andre halvdel av 1500-tallet, finner vi dette dokumentert i skriftlige kilder, og det ville være en urimelig antagelse at de ikke var der tidligere.

2.3 Samisk bruk av de indre områdene i Nord-Troms fram til 1600 - fra jakt og fangst til reindrift

I jern- og middelalderen var også innlandet befolket og brukt. Jakt og fangst var den rådende tilpasseform. I innlandet i Nord-Troms er det blant annet registrert en rekke fangstanlegg for villrein, kalt fallgroper. Slike finner vi både innenfor Tromsø kommune, i Balsfjord og Storfjord. De er ofte lokalisert på eider mellom fjordsystemer der reinen hadde sine trekkveier, men er også funnet i de indre fjellområdene, som Devvdesvuopmi i Målselv og i Blåtind-området i Målselv og Balsfjord (Sommerseth 2001). Det er ikke gjort undersøkelser med hensyn til datering når det gjelder anleggene i Nord-Troms. Sommerseth sier: «Det er foretatt få dateringer av slike anlegg, men dateringer herfra (indre Finnmark) og fra tilsvarende anlegg for villrein på finsk side viser at dateringene samlet sett strekker seg fra midten av yngre steinalder rundt 3500 f.Kr. og fram til 1400 e.Kr.» (side 61). De sparsomme historiske kildene som finnes fra før 1500-tallet, viser at samiske grupper har bebodd og utnyttet innlandet, og at de også inngikk i handels- og skattepolitiske sammenhenger med norrøne, russiske og kvenske/svenske maktsentra (Hansen 1990).

Det antas at det skjedde en overgang fra et mer jakt- og fangstbasert samfunn til tamreindrift, særlig fra 1500-tallet. Når det gjelder reindriften i Nord-Troms, er den grundigste undersøkelsen når det gjelder registreringer av kulturminner, gjort i Mauken-Blåtind i Målselv og Balsfjord kommune i forbindelse med Forsvarets ønske om utvidet bruk av området til sine formål (Birkely 1991, Skandfer 1998, Sommerseth 2001). I et tilstøtende område, Dividalen, ble en feltundersøkelse med kulturminneregistreringer knyttet til reindriften bruk, utført på begynnelsen av 1970-tallet (Kalstad 1973). Registreringene er av typen ildsteder (arran), matgjemmer og melkeplasser (gieddi). Videre er offersteder (sieider) og kulturminner knyttet til ferdselsveier, registrert. Ikke alt lar seg datere, men visse dateringer, særlig av ildsteder knyttet til boliger, knytter denne reindriften til området eksplisitt fra 1500-tallet. Sommerseth (2001, side 30) skriver: «Det ble foretatt flere arkeologiske undersøkelser av de arranene som var godt synlig på overflaten og antatt yngre enn de mer usynlige. De mest synlige arranene viste seg å ha vært i bruk på 1500, 1600 og 1700-tallet, og disse representerer noen av de eldste daterte bosettings-sporene etter reindriften i området.»

Dette er en reindrift som ikke bare utnytter arealer innenfor de norske statsgrensene, men strekker seg over til Sverige. Tidspunktet for reindriften oppkomst (som helnomadisme hvor de lange flyttingene av større reinflokker skjer på grunn av beitebehovet til tamreinen) er et spørsmål som har vært reist av flere. Noen trekker tidspunktet tilbake til 1000-tallet (Storli 1994), mens andre hevder at det skjer etter år 1600 (Vorren 1980). Uavhengig av tidspunktet for utviklingen av tamreindriften, kan vi anta at de samiske jakt- og fangstgruppene som brukte områder i indre deler av Troms, også utnyttet områder på den andre siden av den senere riksgrensen. Fra svensk side (Korpjakk-Labba 1994, side 90) kjenner vi til undersøkelser som viser at 1500-tallets samer både jaktet pelsdyr i stort omfang og fisket. De holdt også rein, men antagelig i mindre målestokk. Korpjakk-Labba har spesielt undersøkt Rounala-samenes bruk av arealer og rettsforholdene rundt disse. Rounala omfatter det nordligste grenseområdet mellom dagens Finland og Sverige (fra 1600-tallet benevnt som Enontekis). Hun viser til Carl Raafs manntall fra 1595 (side 91) som en av de tidligste kildene som viser sommerflyttinger til Norge: «...det var Rounala lappar som fiskede i *Wmassjoki vid Lyngenfjorden*.» Omasjohka er elva som renner ut innerst i Storfjord (Signaldalselva). Korpjakk-Labba er også av den oppfatning at det er forbindelse mellom de sporene etter steinaldermennesker som finnes i Rounala-området, og samene som er der senere.

Det er ellers noe vanskelig å etablere grenser for arealbruk når det gjelder de tidlige (jern- og middelalder) samiske jakt- og fangstgruppene i de indre strøkene av Nord-Troms. Vorren (1980) benevner disse som veidesamer. Med utgangspunkt i Ruong (1937) og Hultblad (1968) som på bakgrunn av såkalte «skattetresk», fiskevann som var skattegrunnlag for samebyer ved betaling av skatt til den svenske kongen, har Vorren (side 243) tegnet inn arealbruksgrenser for de svenske samebyene. Samebyen Rounala er tegnet inn med grenser mot hele Nord-Troms-området, men i liten grad som grenseoverskridende i forhold til senere riksgrense. Når det gjelder indre Finnmark og Nord-Troms med Nordreisa og Kvænangen, rekonstruerer Vorren siida- eller arealbruksgrenser som dekker store arealer i begge områdene. Vi må likevel holde åpent at de østlige Rounala-samene (senere Könkämä) brukte områder rundt Lyngenfjorden (jf. at de fisket i Omasjohka (Signaldalselva)) og delvis Balsfjorden, mens de vestligste Rounala-samene (Lainiovuoma) også benyttet områder ned mot Målselv og Balsfjord. Det er

dette mønsteret vi også finner senere utover 1600- og 1700-tallet når den nomadiske reindriften utvikles videre. Hvor langt ut mot kysten arealet tidligere ble utnyttet er noe usikkert. Rounala ble i 1601 kalt Raffnholdt. Hauglid (1981, side 295) peker på at Balsfjord på samme tid ble benevnt Raffnfjord, og fremmer en hypotese om at «Balsfjord har hørt inn under samme ressursområde som Raffnholdt i Fjeldet». Samtidig påpeker han at dette finnes det lite kunnskap om.

Sommerseth (op.cit.) viser at grupper som drev med reindrift, var i Mauken- og Blåtind-området på 1500-tallet. Området har høyst sannsynlig vært i bruk tidligere også innenfor en jakt- og

fangsttilpasning. Slik Vorren tegner opp siida- eller arealbruksgrenser, kan en egen siida ha hatt tilhold i dette området i indre Troms. Dersom det er tilfelle og det var etterkommere av disse som etablerte reindrift med flyttinger og en annen type arealbruk, tok disse i bruk også arealer på svensk side og ble etter hvert en del av den grenseoverskridende svenske reindriften.

Etter hvert som reindriften utviklet seg med større flokker og med større behov for sommerbeiter får vi et klarere bilde av situasjonen. Arealbruken ble intensivert i fjordområdene og nådde også ytterkysten i området.

Kapittel 3

Samisk befolkningshistorie etter 1550

Fra midten av 1500-tallet eksisterer det kilder som gjør at en sikrere kan fastslå omfanget av den samiske befolkningen i Nord-Troms og andre steder. Fra da av iverksetter svenske og dansk-norske myndigheter etter hvert en mer systematisk registrering av befolkningen gjennom skattelister, jordeiendomsregistre, folketellinger og ulike manntall. Dette utgjør hovedkildene til den litteraturen som har søkt å redegjøre for samisk og annen befolkning i området. I det følgende gis en generell oversikt over befolkningsutviklingen med utgangspunkt i denne litteraturen.

3.1 Samisk befolkning 1550–1700

Fra andre halvdel av 1500-tallet finnes mer konkrete opplysninger om den samiske befolkningen på kysten av Nord-Norge. Den samiske befolkningen fra Tysfjord og nordover ble fra 1550-tallet av skattlagt av den svenske kongen. Før det hadde de svenske birkarlene krevd skatt av den samiske befolkningen i forbindelse med sine handelsferder. Johnsen (1923, side 62) sier at skatt av «vestersjøslappene» (sjøsamene ved norskekysten) omtales første gang i de svenske fogderegnskapene i 1553. I forbindelse med denne skatteregistreringen framtrer også etter hvert et klarere bilde av hvor samene har tilhold, hvor mange de er, og hvilke ressurser de utnytter. Nå angir ikke listene absolutte tall over antall samer, men antall skatteyttere. Anslagene over befolkningen blir derfor noe usikre. Personer kan være utelatt fra listene av flere grunner, det være seg liten skatteevne eller periodisk fravær. Det antas også at en skatteperson representerer en familie eller et hushold. I den sammenhengen er det vanlig at det regnes gjennomsnittlig fem personer pr. familie. Beregninger som Hansen (1990, side 388–400) har gjort for Finnmark, tyder imidlertid på at gjennomsnittlig husholdstørrelse i samiske hushold var lavere på 1600-tallet (ca. fire) enn på 1800-tallet.

Ved overgangen til 1600-tallet finnes både svenske og norske skattelister. Fra 1591 finnes et svensk manntall over «lapper» og «sjøfinner» med opplysninger om deres skatteplikt til Norge, Sve-

Tabell 3.1

Skattested	Antall skatteyttere
Malangen	6
Balsfjord	1
Kaldfjord (Kvaløy)	8
Ribbeby (Kvaløy)	7
Grunnfjord (Ringvassøy)	5
Bengtnes (Ullsfjord)	7
Strømby (Ullsfjord)	6
Sedenes (Ullsfjord)	7
Orreby (Lyngen)	9
Kåfjord	15
Uløy	14
Reisen (Nordreisa)	3
Oksfjord (Nordreisa)	8
Strømby (Kvæningen)	18
Burfjord (Kvæningen)	8
Spildra (Kvæningen)	11
Nord-Troms	133

rige og Russland (gjengitt i Johnsen 1923, side 263–265). I Nord-Troms er følgende skattsteder med antall skattesamer oppgitt:

Denne tabellen referer til den sjøsamiske befolkningen, som på tidspunktet kan anslås å ha vært om lag 500 til 600 personer. Det er vanskelig å anslå presise tall, men tabellen gir et relativt godt innblikk i hvor den sjøsamiske bosettingen var lokalisert i Nord-Troms. Fjordområdene hadde samisk bosetting, og flere steder på øyene utenfor, der de fleste norske var lokalisert, hadde også samisk bosetting. Dette er et lokaliseringsmønster vi også finner senere. Noen av disse stedene opphører etter hvert som sjøsamiske lokaliteter, og det er forskjeller med hensyn til i hvor stor grad de assimileres inn i annen befolkning (norsk og kvensk). Som et generelt utsagn vil det likevel antagelig være riktig å si at det finnes etterkommere i dag etter denne tidligere sjøsamiske befolkningen stort sett i hele området. Balsfjord hadde få samer. På dette tidspunktet hadde fjorden heller ingen norsk bosetting. De to første norske hus-

holdene bosatte seg i fjorden først på 1660-tallet (Hauglid 1981, side 84). Utover 1600-tallet vokser imidlertid også den sjøsamiske bosettingen i Balsfjord, og Hauglid nevner at en sjøsamisk fehold- og fisketilpasning var vel etablert før den norske ekspansjonen inn i fjorden tar til, noe som for alvor skjer ut på 1700-tallet.

Fra 1601 har vi fra dansknorsk side et manntall over «sjøfinner». Foranledningen var blant annet å få en oversikt over disse samenes skatteytelser til Sverige. Manntallet er gjengitt av Johnsen (1923, side 276–290) og oppgir 146 skatteyttere for Nord-Troms. Hansen (1990, side 270–287) har sammenfattet og analysert flere kilder for tidsperioden 1553–1690 når det gjelder skattemessige forhold blant sjøsamene. Fra andre halvdel av 1600-tallet finnes færre opplysninger om skattelister for Nord-Troms. Kildene viser at antallet sjøsamiske skatteyttere i perioden varierer mellom ca. 110 og 150. Det høyeste tallet er fra 1596 med 154 samiske skatteyttere. Noen mindre demografiske fluktueringer inntraff gjennom 1600-tallet, men generelt kan sies at den samiske befolkningen var relativt stabil da det i perioden utover 1600-tallet jevnt opplyses om 110 til 130 skatteyttere. Hansen har videre med bakgrunn i ulike kilder også lokalisert de sjøsamiske skatteytterne med antall for hvert sted gjennom hele 1600-tallet (Hansen 1990, appendix G).

3.2 Reindriftssamer før 1700-tallet

Antallet reindriftssamer eller fjellsamer som holdt til i Nord-Troms i deler av eller hele året, er høyst usikkert på 1600-tallet, og litteraturen som er gjennomgått for området, gir ikke sikre oversiktsdata for dette forholdet. Hauglid 1981 (side 295) nevner for eksempel at det ved 1600-tallets begynnelse var oppgitt å bo fra 10 til 15 skattelapper i Rounala. Han nevner videre at tre fjellsamer navngis i lensregnskapene for 1617 og 1618. Med bakgrunn i hva de betalte i skatt og hva som kom inn i hele Troms len, beregner han at 14 skattesamer på det tidspunktet fantes i lenet, men nøyaktig hvor de holdt til er vanskelig å si. Han viser også til at det i de svenske dombøkene fra året 1671 opplyses at samene i Rounala nå for det meste fisket i «Westerssjøn» (side 296). Den nærmeste «vestersjø» for disse var Lyngen og Balsfjord. Dette skulle tilsi at de fleste av samene i Rounala, med sitt nomadiske levesett, også må regnes som en del av befolkningen i Nord-Troms, hvor de også betalte skatt. Dette kan også sies om gruppene fra Kautokeino, som kom ned mot kysten i Nord-Troms.

3.3 Norske og andre folk 1550–1700

Fra begynnelsen av 1500-tallet fram til ca. 1620 økte den «norske» befolkningen i Troms len. Bratrein (1989, side 277) viser for Helgøy og Karlsøy en dobling fra 400 til 800 personer. En del av denne økningen skyldes innvandring fra andre land. Bratrein (op.cit. side 283) nevner enkelte skotter, dansker, tyskere, svensker og kvener som bosetter seg i Tromsø len. Nordmennene var bosatt på øyene og i sundene i dagens Tromsø og Karlsøy kommuner og på øyene i Skjervøy kommune (Bratrein op.cit. side 329). Tida etter 1620 ble imidlertid en krisetid for den norske befolkningen. Mens utviklingen på 1600-tallet viser en relativt stabil samisk befolkning, var det samme tidsrommet preget av tilbakegang for den norske bosettingen. Høgsæt (1994, side 313) oppgir for eksempel en nedgang i norske familier mellom 1622 og 1666 for Tromsø-området vedkommende fra 140 til 81. Karlsøy og Helgøy hadde en nedgang fra 147 til 107 familier i samme periode (Bratrein op.cit., side 403).

Mens det før ca. 1550 var en relativ klar territoriell fordeling av nordmenn og samer i Nord-Troms, med norsk bosetting i all hovedsak på øyene og i sundene i nåværende Tromsø og Karlsøy, og med samer på øyene og i fjordstrøkene, endres dette bildet fram mot 1700-tallet. Da får vi en ekspansjon av norsk bosetting inn i områder som tidligere var samiskdominert. Dette er delvis forklart med økonomiske forhold. 1600-tallet var en krisetid for fiskeriene, og den norske befolkningen måtte dermed i større grad foreta en jordbruksstilpasning. Jordressursene var større i de mer indre og samisk bosatte delene av Nord-Troms. For noen områder medførte dette en tilbakegang i den samiske befolkningen. Hauglid (1981, side 81) viser at Malangen var et slikt område. I perioden fra 1567 til 1725 steg den norske befolkningen fra 3 til 17 skatteyttere, eller slik det er beregnet fra 15 til 85 personer. I samme tidsrom gikk den samiske befolkningen i Malangen ned fra et maksimum på 50 personer rundt 1600 til 25 personer i 1701. Den tidligere samiske bosetningen Rebbemy på Kvaløy sammen med andre steder i sundene mellom øyene og fastlandet overtas av nordmenn (Høgsæt 1994, side 313). I Karlsøy overtas også samiske bosettingsområder som Langsund og Grunnfjord av nordmenn. I ytre deler av Kvænangen (Bjørklund 1985, side 67) ser vi også en økning av norsk befolkning fram til 1620 da det opplyses om 7 skatteyttere. Etter 1620 forsvinner nesten alle disse, og bare én norsk skatteyter er registrert i 1631 og 1641. Mot slutten av 1600-tallet

øker igjen den norske befolkningen, og i 1701 er på ny 7 norske skatteyttere registrert i Kvæningen. Her var imidlertid samene den dominerende folkegruppen gjennom hele perioden. Vi finner her som ellers i Troms len, en nokså klar territoriell fordeling mellom samer og nordmenn, selv om nordmennene ekspanderer inn i fjordområdene.

Kvenene som på 1700-tallet blir relativt tallrike, særlig i den nordlige delen av Tromsø fogderi, i Skjervøy og Lyngen-området, finnes også på 1500- og 1600-tallet hyppigst i disse delene. Noen få er i disse områdene da benevnt som kvener. Guttormsen (1998) mener antallet kvener som kan leses ut fra manntall og skattelister med bakgrunn i at karakteristikken kven er knyttet til navnet, antagelig gir en for lav registrering av kvener.

3.4 Utviklingen på 1700-tallet

Fram til begynnelsen av 1700-tallet var befolkningen relativt stabil, med liten tilvekst. 1700-tallet, derimot, preges av en kraftig folketallsvekst. I en studie av befolkningsutvikling og yrkesstruktur i Lyngen prestegjeld viser Lanes (1973, side 18) at folketallet tolvdobles for dette prestegjeldet, fra om lag 100 personer i 1701 til over 1200 personer i 1801. Allerede omkring 1750–1760 hadde folketallet nådd 700 personer, noe som viser en jevn, kraftig vekst gjennom hele århundret. Andre områder hadde også vekst, om ikke så kraftig. I Kvæningen (Bjørklund 1985, side 75) steg befolkningen fra 194 i 1723 til 685 i 1801, altså en tre-og-en-halv-dobling. For Karlsøy og Helgøy skjedde bare en dobling av folketallet fra beregnet 742 i 1702 til 1374 i 1801 (Bratrein 1990, side 17). I Balsfjord og Malangen økte folketallet i perioden 1725–1801 fra om lag 160 personer til 1026 personer (Hauglid 1981, side 127). Økningen her ligger lavere enn det vi finner i Lyngen, men høyere enn i Kvæningen. Samme økning finner vi innenfor det som i dag er Tromsø kommune. Høgseth (1994) beregner ikke antall personer, men husstander, som var 179 (side 317) i 1702. Dette skulle tilsi om lag 900 personer. Andresen (1994), med bakgrunn i folketellingen av 1801, viser at folketallet da var nådd 2571, altså finner vi nesten en tredobling av folketallet her. I selve Tromsø by bodde det da bare 84 personer. For hele Troms fylke (Senjens og Tromsø fogderier) steg folketallet fra 7881 i 1701 til 19600 i 1801 (Helland 1899, side 492) altså bare vel en dobling av folketallet.

Ut fra disse tallene er det særlig ett forhold som er slående. Befolkningsveksten i de områdene hvor samene var majoritetsbefolkning og til dels

den eneste gruppen, var langt større gjennom 1700-tallet enn i områder der nordmenn var i majoritet. Fylket sett under ett hadde bare vel en dobling av folketallet. Dette mønsteret finner vi igjen i de områdene av Nord-Troms hvor majoriteten i utgangspunktet var nordmenn. Områder i fjordene med hovedsakelig samisk befolkning hadde en langt større folketallsvekst. Hva skyldtes dette? Delvis kan dette forklares med økt innvandring i de tidligere samiske bosettingsområdene. Det næringsmessige potensialet lå i mulighet til økt utnyttelse av jordressursene til etablering av gårdsbruk. I Balsfjord, for eksempel, skjedde veksten særlig fra 1730-tallet ved innflytting av nordmenn (Hauglid 1981, side 128). For Lyngens vedkommende knytter Lanes (1973) den sterke folkeveksten i første halvdel av århundret særlig til kvensk innvandring. I andre halvdel knyttes derimot folkeveksten i hovedsak til fødselsoverskudd. Lanes beregner imidlertid ikke forholdstall mellom grupper som samer, kvener og nordmenn, bortsett fra at det påpekes at befolkningen på slutten av 1600-tallet «antagelig var samer» (side 6). I de andre studiene av enkeltområder er det gjort en noe nærmere analyse av den relative utviklingen med hensyn til disse tre folkegruppene. For Kvænings del (Bjørklund 1985, side 75) viser det seg at hoveddelen av økningen faller på den samiske befolkningen. Prosentvis andel samer øker fra 81,4 prosent i 1723 til 88,2 prosent i 1801. Kvenenes andel er relativt stabil med vel 8 prosent på begge tidspunkter, mens det er en prosentvis tilbakegang av nordmenn fra 9,8 til 3,5 prosent. At den samiske befolkningen øker mer enn den norske, finner vi også i Helgøy og Karlsøy (Bratrein 1990, side 18) hvor den samiske andelen av befolkningen øker fra 8 prosent i 1702 til 12,5 prosent i 1801. Økningen generelt er også større i de indre fjord- og sundområdene enn i de mer ytre områdene. Det samme blir påpekt av Høgsæt (1994, side 345–346) for Tromsø-områdets vedkommende. Hauglid (1981 side 131) viser også at den samiske befolkningen i Malangen og Balsfjord var omtrent like stor som den norske i 1789, hvor de utgjorde ca. 45 prosent hver. De resterende 10 prosentene var kvener.

Selv om Balsfjord beviselig var et område hvor den norske befolkningen økte sterkt på grunn av tilflytting, så var den samiske befolkningsveksten nesten like stor. Det må delvis ha skjedd ved fødselsoverskudd, men skyldes også at reindriftsutøvere fra Enontekis, Jukkasjärvi og Kautokeino av ulike årsaker endret tilpasning og bosatte seg fast i fjordområdene. Fenomenet er kjent, og de fleste som analyserer demografiske forhold i Nord-

Troms på 1700- og 1800-tallet, påpeker denne «avskallingen» fra reindriften. Bjerkli og Thuen (1998, side 40) referer til Schnitlers eksaminasjonsprotokoller om forholdene i Nord-Troms på 1740-tallet: «...her i egnen fandtes nu norske bøyde-lapper, hvilke tilforn have været svenske øst-lapper, og, efter at de derved bleven udarmede, have nedsatt sig her i landet ». Studien dreier seg om bygdesamfunnet Manndalen hvor det i 1796 var 18 hushold. Hovedpersonene i fem av disse husholdene var født i Enontekis og var høyst sannsynlig personer med tilknytning til reindriften i området. Hauglid (1981, side 130) nevner at et sesjonsmanntall fra 1789 for Balsfjord viser at 8,7 prosent i dette manntallet var født i «lapmarken». Også i svenske studier (Arell 1977, side 298) finner vi dette omtalt.

Generelt kan man si at fenomenet i liten grad tallfestes i de ulike studiene. En hovedkilde som oftest nevnes, er de manntallsoversiktene som ble utført i forbindelse med Schnitlers grenseeksaminasjonsarbeid. Her opptrer bøydelapper som en egen kategori knyttet til områder som Kvænangen, Skjervøy, Lyngen etc. Avskallingen fra reindriften på svensk side, med resultat av bosetting i de norske fjordstrøkene, var imidlertid langt sterkere noen tiår senere. Bjerkli og Thuen (1989, side 42) viser til svenske kilder hvor det fremgår at særlig 1760-tallet og 1790-tallet hadde stor avgang fra reindriften grunnet uår.

I motsetning til i Sør-Troms hvor dette folkesegmentet dannet egne bygdelag, de såkalte markebygdene, skjedde slik markebygdsetablering i mindre grad i Nord-Troms. Her bosatte den tidligere reindrifsbefolkningen seg i de samme områdene som den eldre sjøsamiske bosettingen, og ble etter hvert integrert i denne. Slik har avskallingen fra reindriften åpenbart medvirket til økningen i den bofaste samiske befolkningen som dokumenteres for hele Nord-Troms i løpet av 1700-tallet. Det er imidlertid ikke gjort nærmere analyser av det totale omfanget, av lokalisering eller av de demografiske virkningene av dette i området.

3.5 1700-tallets reindrifsbefolkning

Generelt sett kan det sies at det ikke var noen sterk vekst i befolkningen som drev reindrift i løpet av 1700-tallet, slik vi finner det for den fastboende befolkningen i Nord-Troms. Dette hadde sammenheng med den «avskalling» og sedentering som inntraff, både på svensk side og på norsk side. Arell (1977, side 284–285), som påpeker at de registreringene av overflyttinger som finnes for tids-

perioden, er nokså usikre, beregner at på midten av 1700-tallet flyttet 350 til 400 personer til Nord-Troms (Tromsø fogderi). Disse kom hovedsakelig fra Enontekis, men i de vestlige delene (Balsfjord, Malangen og Målselv) var det også innslag av Jukkasjärvi-samer. I 1800 utgjorde den nomadiske befolkningen i Karesuando 526 personer (Andresen 1991, side 87). De fleste av disse utnyttet sommerbeiteland på norsk side. Området de søkte til var fra østsiden av Lyngenfjorden til Malangen. Det meste av fastlandet som var egnet for reinbeite, var i bruk. De store øyene Kvaløy og Ringvassøy ble antagelig tatt i bruk av svenske nomader i andre halvdel av 1700-tallet. Andresen (1994, side 283) refererer for eksempel til en forklaring fra en Karesuando-same i 1866 at «han var den 3die Fjeldlap her paa Øen, hvor hen han kom fra Karesuando for omtrent 25 a 30 Aar siden». Bratrein (1990 side 72) antyder at en nomadisk reindrifsutøver var på Kvaløya på 1760-tallet, og at det er sikre bevis for at de var på Ringvassøy på 1790-tallet, men med mulighet for at de var der tidligere. Søbstad (1980, side 89) hevder imidlertid: «Før den svenske utnyttelsen av Helgøy som sommerbeite, og senere helårsbeite fra 1800-tallet, kjenner en ingen eksempler på nomadisk reindrift i området.» (Store deler av Ringvassøy hørte til Helgøy). Både på Kvaløy og Ringvassøy hadde det vært drevet helårig reindrift på 1700-tallet. Denne var en del av en eldre sjøsamisk næringsstruktur (Mathiesen 1978, Søbstad 1980, Bratrein 1981).

Denne reindriften går imidlertid tapt, og en forklaring er at de ble utkonkurrert av den nomadiske reindriften og etter hvert den stasjonære reindriften som hadde utspring i den nomadiske.

En lignende utvikling som det som beskrives for den nomadiske befolkningen fra svensk side, må antas også gjaldt for Kautokeino-samer med rein på sommerbeite i Nord-Troms. Dette er et forhold som i denne sammenheng ikke er nærmere undersøkt.

3.6 Forholdet mellom de ulike gruppene på 1700-tallet

Av det foregående framkommer også noen trekk ved forholdet mellom de ulike gruppene på 1700-tallet i Nord-Troms. Alle tre hovedgrupper – samer, nordmenn og kvener – øker i antall. I noen områder som Balsfjord vokser den norske befolkningen betydelig. I Lyngen er det særlig kvener som gjør seg gjeldende som en større gruppe. Det samme skjer lenger nord i fylket, hvor den kvenske befolkningen øker betraktelig. Likevel holder den samiske befolkningen stand. Den vokser også

i de områdene hvor nordmenn og kvener kommer til, og i noen områder, for eksempel Kvæningen, er de fremdeles i stor majoritet ved utgangen av århundret. Bjørklund (1985) viser også at det mellom kvener og samer forekom en god del inngifte, blant annet hevder han (side 83) at slike giftermål var strategiske fra kvenenes side. Mens finneodelen (jf. kapittel 5.8) enda var virksom før midten av 1700-tallet, var en av mulighetene for tilgang til jord at man «gjennom ekteskap greide å koble seg på samenes sosiale nettverk». Fordelingen av jord skjedde fremdeles ut fra samisk sedvanep praksis i store deler av området.

Når det gjelder forholdet mellom reindriften og de bofaste, synes heller ikke situasjonen å være særlig problematisk. Enkelte klagemål fra de bofaste kan imidlertid etterspores. Hauglid (1981, side 302) viser at for Balsfjords del var det økte konflikter fra midten av 1700-tallet av. Han ser dette i sammenheng med den økende gårdsetableringen.

Arell (1977, side 306), som har gjennomgått dombøkene for Enontekis, påpeker imidlertid at for tidsrommet 1760–1810 nevnes «ingenting om at det skulle råda några problem på sommarbetesområdena». Det finnes heller ingen skrivelser fra norske myndigheter i dette materialet som skulle tyde på et slikt forhold. Det økte konfliktnivået blir av Arell og også Andresen (1991) knyttet til 1800-tallet og da særlig etter 1830.

Det som også synes å karakterisere forholdet mellom reindriftssamene og de fastboende, er at mange tidligere reindriftssamer blir bofaste og etter hvert integrert i den sjøsamiske befolkningen, ved giftermål og/eller at de får tilgang til jord og ressurser i de sjøsamiske bygdene. Dette har antagelig medvirket til å opprettholde et relativt godt forhold mellom sjøsamere og reindriftssamer, som delvis er blitt integrert slektsmessig og ved at det ble utviklet «verde» relasjoner mellom partene, dvs. at de inngikk langsiktige samarbeidsrelasjoner med utveksling av varer og tjenester.

Mange som hadde sluttet med reindrift og blitt bofaste, kunne fremdeles eie et mindre antall rein. Noen forsøkte muligens med helårsreindrift der de slo seg ned, men antagelig sendte de fleste sine rein til vinterbeite i Sverige med sin nomadeslekt. Hauglid (1981, side 301) referer for eksempel fra Balsfjord og Ullsfjord at 54 samer i 1754 betegnet som «norske undersotter», hadde reinen sin i Sverige på vinterbeite. Det opplyses også om at det i Enontekis beitet 570 og i Jukkasjärvi 1598 «norske» rein om vinteren. Hauglid knytter dette i hovedsak til de som i kildene benevnes «bøydela-

per», altså reindriftsutøvere som hadde slått seg ned som bofaste i Troms.

3.7 Utviklingen på 1800-tallet

På 1800-tallet blir kildene for befolkningsdata mye bedre idet en fra 1830 starter opp med folketellinger hvert tiår. Fra 1865 av er disse folketellingene svært grundige med personopplysninger hvor det også opplyses om etnisitet. Kriteriene for etnisk tilskrivning er noe forskjellig for de ulike folketellingene. Kriterier som brukes, er i hovedsak språk og avstamning og kombinasjoner av disse, men med ulik vektlegging i de ulike folketellingene.

En annen viktig kilde finnes i de etnografiske kartene som Friis utformet på slutten av 1800-tallet. I de fleste vitenskapelige publikasjoner og lokalhistoriske verk er befolkning og bosetting behandlet med utgangspunkt i disse dataene.

To forhold preger befolkningsutviklingen på 1800-tallet. For det første vokser den norske befolkningen betydelig innenfor de tradisjonelle samiske bosettingsområdene. Dette kan vi også si gjelder det kvenske elementet, hvor migrasjonen fra Nord-Sverige og Nord-Finland fortsetter ut over 1800-tallet. Med andre ord forskyves det tallmessige forholdet mellom gruppene. For det andre framstår gruppene mot slutten av århundret som noe mindre entydige i kildegrunnet. Dette har sammenheng med to forhold. Det skjer etter hvert et inngifte mellom gruppene slik at blandingskategorien i folketellingene øker sterkt. Der til bidro etter hvert effekten av fornorskningspolitikken som særlig var satt inn etter 1850 (Eriksen og Niemi 1981), til at et gryende etnisitetsskifte kan spores i kildene.

Bjørklund (1985, side 168) setter opp tall for befolkningsutvikling og etniske relasjoner for de tre årene 1801, 1865 og 1891 i Kvæningen kommune, se tabell 3.2:

Vi ser at den samiske befolkningen som er i stor majoritet i 1801, vokser jevnt gjennom hundreåret, mens antallet kvener og nordmenn, som er relativt beskjedent i 1801, vokser kraftig, særlig fram til 1865. Bjørklund forklarer den sterke veksten i kvensk og norsk befolkning med arbeidsinnvand-

Tabell 3.2

	1801	1865	1891
Samer	604	752	1016
Kvener	57	542	278
Nordmenn	24	443	459

Tabell 3.3

	1845	1865	1900	1930
Samer	1944	2055	1992	1612
Kvener	454	794	320	527
Nordmenn	650	937	1386	2446
Blandet		456	2662	3138
Totalt	3048	4242	6360	7723

ring, delvis til gruveindustri som vokste fram i Kvæningen på midten av 1800-tallet, og delvis til fiskeriene som var i oppsving og trakk mye folk til området.

Bjørklund opplyser ikke om blandetkategorien som også forekommer i folketellingene. I Lyngen-området, som består av de tre kommunene Kåfjord, Lyngen og Storfjord samt Sørfjord-området i dagens Tromsø kommune, redegjør Richter-Hanssen (2004, side 53) også om disse forholdene fram til og med folketellingen i 1930. For årene 1845, 1865, 1900 og 1930 finner vi disse tallene, se tabell 3.3

Disse tallene viser også at i Lyngen-området så stagnerer etter hvert den samiske befolkningen, slik de framstår i folketellingene. Dette har delvis sin forklaring i giftermålsmønstre som gjør at folk med samisk bakgrunn i økende grad kan gjenfinnes i blandetkategorien. Det samme gjør den kvenske befolkningen som både i Kvæningen og Lyngen-området har en topp i 1865 og deretter reduseres. Dette er delvis forklart med at kvenene flyttet videre, delvis til andre landsdeler i nord, men også til Amerika. Særlig fra 1860-tallet av forekommer det utvandring til Amerika fra Nord-Troms regionen. Richter-Hanssen (2004 side 43–48) viser at det var særlig nordmenn som reiste, men at det også var et betydelig innslag av kvener, mens samer i mindre grad flyttet til Amerika.

Det som imidlertid er mest slående for utviklingen i Lyngen-området er den sterke veksten i norsk befolkning, som firedobles fra 1845 til 1930, og ikke minst veksten i blandetkategorien etter 1865. I 1930 utgjør de blandete 40 prosent av befolkningen. Effekten av fornorskningen medførte også at denne kategorien i stor grad etter hvert ble å identifisere seg som norsk, selv om innslaget av det norske i familiene kunne være beskjedent.

I Lyngen-materialet finner vi også en annen forklaringsvariabel på den kvenske, men kanskje særlig den norske befolkningsøkningen. Gjennom 1800-tallet, og særlig i siste halvdel, var det en sterk jordbrukseksponering, noe som for øvrig gjaldt hele Nord-Troms. Richter-Hanssen (2004, side 303) opplyser at det nærmest var en fordobling av gårds-

bruk i Stor-Lyngen i perioden 1845–1900, fra 253 bruk til 462 bruk. En drivkraft i denne gårdsutviklingen var avviklingen av de gamle leilendinggodsene (jf. kapittel 5.10) og privatiseringen av enkeltbrukene som skjøt fart særlig etter midten av 1800-tallet. Det oppsto altså et marked for gårdsbruk. Lenger sør i landet var det stor knapphet på jord, mens i nord så åpnet mulighetene seg ved godsavviklingen. Dette førte til en raskt voksende norsk befolkning i de områdene hvor jordbruksmulighetene var best. Et annet område i Nord-Troms hvor slik norsk tilflytting var stor på grunn av jordbruksetablering, var Balsfjord (Hauglid 1981).

Et resultat av jordbrukseksponeringen var også at områder som tidligere i liten grad hadde vært oppdyrket, nå ble tatt i bruk. Dette medførte til dels en forverring av forholdet mellom deler av den fastboende befolkningen og samene som drev med reindrift, da gamle sommerplasser, flytteveier og beiteområder ble okkupert av ny jordbruksetablering (Hauglid 1991). Delvis hadde også det økte konfliktnivået sin årsak i at flere rein ble ført på beite til Nord-Troms på grunn av grensesteppingen mellom Norge og Finland i 1852 med hensyn til overflytting av rein. Dette fikk blant annet den virkningen at mange reiene fra Kautokeino flyttet til Karesuando-området i Sverige, slik at de kunne flytte med sine rein til sommerbeitene i Troms over grensen mellom Sverige og Norge.

Fram mot slutten av 1800-tallet finner vi også i folketellingene et relativt betydelig innslag av samisk befolkning i mer perifere samiske bosetningsområder i Nord-Troms, slik for eksempel (Andresen 1994, side 337) beskriver fra Hillesøy, øyriket vest for Tromsø, med følgende tall, se tabell 3.4.

Tabell 3.4

	1865	1875	1900
Samer	76	32	6
Nordmenn	427	455	1106
Blandet	25	94	48

Tabell 3.5

Sted	Samisk første talespråk (til ego)	Samisk første talespråk til minst en av foreldrene	Samisk første talespråk til minst en av besteforeldrene	Regner seg selv som same
Tromsø*	135	357	521	21
Balsfjord	16	29	52	14
Karlsøy	1	3	5	1
Lyngen	68	195	295	15
Storfjord	79	228	468	15
Kåfjord	457	1342	1886	153
Skjervøy**	18	75	147	7
Nordreisa	0	9	14	0
Kvænanngen	107	279	387	24
Nord-Troms	881	2517	3775	250

* Spørsmål om samiske kjennetegn ble ikke stilt i selve byen Tromsø.

** I 1972 ble kommunegrensene mellom Skjervøy og Nordreisa regulert. Det meste av fastlandet i Skjervøy hvor størstedelen av den samiske befolkningen holdt til, ble overført til Nordreisa.

Det disse tallene viser er at registrert samisk befolkning i disse områdene nærmest forsvinner rundt 1900, mens det norske befolkningselementet nærmest blir enerådende. Det er også symptomatisk at en tilsynelatende voksende blandingsbefolkning, hvor det samiske er en del slik det framstår i 1875, også etter hvert forsvinner. Andresen opplyser at de 48 som i utgangspunktet var registrert som blandet i 1900, er blitt endret til norske. I Karlsøy og Helgøy, som er sammenlignbare områder, finner vi en lignende tilbakegang som den beskrevet i Hillesøy (Bratrein 1992, side 59).

3.8 Utviklingen på 1900-tallet

Ved overgangen til 1900-tallet finner vi, slik gjennomgangen av befolkningsutviklingen for 1800-tallet viser, fremdeles en betydelig samisk befolkning i de indre fjordområdene av Nord-Troms, som Kvænanngen og Lyngen-området. I Skjervøy og Nordreisa-området må vi anta at det var lignende utviklings- trekk. På ytterkysten av Nord-Troms hvor det hadde vært lommer av samisk befolkning tidligere, viser registreringene en sterk tilbakegang av samer. Hovedforklaringen må søkes i assimilasjonsprosesser.

Det som særlig preger 1900-tallets utvikling, er at i en periode blir den samiske og kvenske befolkningen nærmest usynlig i kildene. Dette illustrerer Bjørklund (1985, side 403) på en slående måte med tall fra Kvænanngen. I 1930 var enda 44 prosent av befolkningen registrert som samer og 16 prosent registrert som kvener. I 1950 var nærmest alle registrert som nordmenn. Bare fem personer framsto som samer og to som kvener av en total befolkning på ca.

2500. Befolkningen var i stor grad likevel etterkom- mere av de som hadde bodd der før.

Etter 1950 opphører registrering av etnisitet i folketellingene, bortsett fra i tellingen i 1970, som gir et innblikk i etnisk tilhørighet. Registreringen gjaldt hvorvidt de regnet seg som samer, og det ble registrert språkbruk i egen, foreldres og besteforeldres generasjon. Aubert (1978) har behandlet disse data. Undersøkelsen var ikke fullstendig. Den tok utgangspunkt i en forundersøkelse som beskrev hvor en kunne forvente å finne samisk befolkning. I enkelte kommuner ble det derfor ikke stilt spørsmål om etnisitet, og i mange kommuner ble spørsmål om etnisitet stilt i bare enkelte tellekretser. I hele Troms omfattet etnisitetstillingen 22,9 prosent av befolkningen (Aubert 1998, side 113). Auberts behandling gir likevel grunnlag til å si noe om etnisk sammensetning på kommunenivå. Med bakgrunn i spørsmål- skriteriene er antall personer med samiske karakteristika på kommunebasis slik, som vist i tabell 3.5.

En god del svarte «vet ikke» på spørsmål om foreldres og besteforeldres første talespråk. I Lyngen svarte for eksempel henholdsvis 139 og 530 «vet ikke» på disse spørsmålene. En kan også merke seg at det er langt færre som oppfatter seg som samer enn de som rapporterer at de har samisk som første talespråk. Aubert påpeker også at «en viktig feilkilde er at det i enkelte strøk har skjedd en underrapportering av samiske kjennetegn, til dels nok av betydelig omfang» (side 113). Ifølge denne tellingen er det særlig Kåfjord som framstår som en kommune med samisk befolkning. Går vi 100 til 200 år tilbake i tid, finner vi en langt jevnere fordeling av samisk befolkning i Nord-Troms. Tallene sier derfor kanskje også noe om at vilkårene for videreføring av samiske karakteristika har vært ujevnt fordelt i regionen.

Kapittel 4

Bruk av naturen

Det er lite i den gjennomgåtte litteraturen som tar utgangspunkt i konkrete studier av lokale bruksmønstre og lokale sedvaner som regulerende for bruk. Bruken beskrives oftest i sammenheng med mer generelle tema som bosetting, næringstilpassning, markedsforhold, konflikter (særlig mellom reindrift og jordbruk), politikk og rettsforhold. Noen studier tar imidlertid for seg slike elementer. I den litteraturen som er gjennomgått, er bruk av naturen til dels i generelle vendinger gjennomgått. Sjøsamene hadde en tilpassning hvor ressurser ble utnyttet med basis i småfehold, fiske, jakt og sanking. Det relativt segregerte bosettingsmønsteret vi finner før 1750-tallet mellom nordmenn og samer, taler også for atskilte ressursutnyttelsesoner. At samer og nordmenn var underlagt ulike rettighetsregimer taler også for det. I den sammenhengen vises til kapitlet om rettighetsforhold. I forhold til reindriften i tidligere tider ligger det for eksempel som en generell føring for tilstedeværelsen at utmarksarealene ble utnyttet til beite, og til det behovet som reindriften til enhver tid hadde behov for i sin tilpassning, for eksempel jakt, fiske, skog, leirplasser etc.

For reindriften del er dagens bruksmønster relativt enkelt å redegjøre for. Dette er imidlertid ikke beskrevet her. Informasjon om slike mønstre finnes i offentlige dokumenter om reindriften. Der til er reindriftsforvaltningen antagelig den etaten som sitter med mest oppdatert informasjon om driftsenheter, brukere, bruksgrenser, reintall etc. Når det gjelder tidligere tiders bruk og bruksmønstre, gir flere litteraturkilder et relativt godt innblikk i de overordnede bruksmønstrene, som distriktsinndeling, antall utøvere, reintall etc. Særlig gjelder dette etter midten av 1850-tallet da kontrollen med reindriften etter hvert ble satt i system. For den grenseoverflyttende reindriften i Nord-Troms mellom Sverige og Norge er arbeidet til Andresen (1991) et av de mest grundige, særlig med hensyn til demografiske forhold. Ellers er et av hennes analytiske hovedanliggender å utrede årsakene bak utviklingen fra intensive til ekstensive bruksmønstre i reindriften. Arell (1977), med ståsted på svensk side, gir også et innblikk i reindriften overflytting til Norge, særlig fra Enontekis

og Karesuando. Begge disse analyserer også brukskonflikter mellom reindriften og bofaste. En viktig faktor for økningen i slike konflikter utover 1800-tallet var sterk økning i jordbruksbefolkningen på norsk side. I en periode etter grensesteppingen mellom Norge og Finland i 1852 og fram til ca. 1890, økte også antallet reindriftsutøvere i Karesuando-området sterkt, da mange fra Kautokeino-området så seg nødt å flytte til Karesuando, eller legge om drifts- og flyttemønsteret. Dette medførte også et større antall rein på beite i enkelte deler av Nord-Troms, noe som også kan ha medført høyere konfliktnivå. En annen som beskriver reindriften bruk av arealer i Troms, er Prestbakmo (1996), med hensyn til både myndighetenes regulering og bruksmønstre. Dette er i forbindelse med et temahefte om reindriften i Troms utgitt av Reindriftnytt. Gaup (1996) gir i samme hefte en god oversikt over dagens bruk av arealer i Troms med hensyn til reindriften.

Sedvaner bak bruk og lokale oppfatninger om rett til arealer vis-à-vis andre brukere er imidlertid i mindre grad analysert i disse arbeidene. I bakgrunns materialet for de ulike kommisjonene som arbeidet med reindriftslovgivning og konvensjoner mellom Norge og Sverige på 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet, finnes imidlertid mye primærdata som kunne være gjenstand for analyse av slike problemstillinger.

Sommerseth (2001) viser også gjennom detaljstudier av kulturminner etter reindriften i Mauken og Blåtind-området hvordan leirplasser, melkeplasser, kjøttgjemmer, innhengninger osv. har vært distribuert i terrenget. Denne studien er antagelig den grundigste som er gjort når det gjelder å kartlegge bruksmønstre og kulturhistorie innenfor et begrenset område i Troms. I all hovedsak handler denne studien om den grenseoverskridende reindriften som eksisterte før 1923, da området ble stengt for reindrift fra svensk side. Sommerseth (side 94) viser også til prosjekter som gjøres på svensk side i dag, blant annet av etterkommere av de som tidligere flyttet i disse områdene. To av disse er «Saarivuoma-siidias flyttinger til Stallonjarga (vest for Barduelven) og Uccannjarga (øst for Barduelven)» og «undersøkelsene og dokumenta-

sjonen av flytteveiene i kommunene (...) Målselv, (...) Balsfjord, (...) Lyngen, (...) Storfjorden, (...) Tromsø og Karlsøy». Disse arbeidene er ikke undersøkt, men kan være viktige for å kartlegge bruksmønstre og sedvanemessig bruk innen rein-driften.

Vi finner også eksempler på en stedegen rein-drift ute på øyene med basis i en sjøsamisk tilpasning. Blant annet er dette dokumentert for Helgøys del, hvor Ringvassøy og mindre øyer lenger vest, som Rebbenesøy og Andammen, har vært brukt til reinbeite av en stasjonær samisk befolkning. Søbstad (1980, side 89) omtaler reindrift på Ringvassøy:

Så sent som på 1700-tallet finnes arkivaliske data som klart viser at en del samer fremdeles drev på med en form for reindrift som har gått *forut* for den ekstensive, nomadiserende form, nemlig intensiv drift med små flokker. Før den svenske utnyttelsen av Helgøy som sommerbeite, og senere helårsbeite fra 1800-tallet, kjenner en ingen eksempler på nomadisk reindrift i området.

Mathiesen (1978, side 107) dokumenterer at den stasjonære reindriften også utøves ut over begynnelsen av 1800-tallet, men forflyttes vestover til Rebbenesøy og Andammen. Dels er denne flyttingen vestover forklart med at Ringvassøy tas i bruk av samer fra innlandsområdene (Sverige) som sommerbeite, men det skjedde også en forflytning av sjøsamere vestover i Helgøy ut over 1800-tallet, til dels som et resultat av endringer i jordeiendomsforholdene. Dette var et småskala reinhold som inngikk i en kombinert ressursutnyttelse knyttet både til sjø og land, og må ikke forveksles med utviklingen av sytingsreinhold hvor fastboende eide rein som ble passet av de nomadiserende samene. Mathiesen (op.cit., side 110) refererer et vitne fra en rettssak fra 1851 i Helgøy som uttaler: «... han eiede nemlig forinden Fjeldfinerne tilflyttede Ringvasø omtrent 30 Reen, som græssede paa denne Øe.» Vitnet var 67 år og eide ikke rein mer. Flere vitner kom med lignende uttalelser om at de hadde eid rein før sommerflyttingen av rein til øya hadde startet.

Når det gjelder sjøsamisk bruk ellers, finnes noen få lokale studier av sedvanemessig bruk. Bjørklund (1991) har i en artikkel om norsk forvaltning og lokalt fiske i Kvænangen rekonstruert

og analysert lokal sedvanemessig forvaltning av fjordfiske. Her viser han hvilke områder og fiske-slag det var felles tilgang til for alle fra fjorden på den ene siden, og hvilket fiske og hvilke områder av fjorden som var forbeholdt enkeltbygder. Innenfor fjordsystemet framstår for eksempel seifisket som et felles anliggende. Ved vinterfisket etter torsk var derimot fiskeplassene fordelt mellom bygder og hushold. Når dette systemet fungerte over år, ble fiskeplassene nærmest å forstå som hevdet av den enkelte bruker. I hvor stor grad slike systemer var virksomme andre steder i Nord-Troms er vanskelig å si, da slike studier i liten grad er gjort. At slik praksis har eksistert tidligere, er imidlertid sannsynlig. Bratrein (1981) viser til enkelte forhold rundt navngiving og sagn med røtter i middelalderen i Karlsøy og Helgøy som tyder på at sjøsamene og nordmennene i området hadde ulike fiskeplasser som de regnet som sine.

Bjerkli og Thuen (1998) analyserer den lokale sedvanemessige bruken av utmarksområdet Svartskogen i Manndalen. Her blir de ulike formene for utmarksbruk analysert i sammenheng med sosiale forhold og næringsmessig tilpasning ellers i bygda. Studien retter seg også mot brukens endring og hvordan den står i sammenheng med enkelte generelle utviklingstrekk ellers i samfunnet. Dertil foretas en analyse av hvordan den lokale sedvanen har styrt bruken. Dette gjøres blant annet ved å se på konflikter omkring bruken, både konflikter mellom lokale brukere og konflikter mellom bygdefolket og andre og da særlig ulike statlige myndigheter. Gjennom dette framtrer mønstre av lokale styringsprinsipper som ellers kan være lite synlige. At slike sedvanemessige styringsprinsipper er lite synlige, er antagelig nokså vanlig i samisk sammenheng, da interne samiske overordnede styringsorganer i liten grad har forekommet. Denne studien tar imidlertid bare for seg et mindre enkeltområde. I andre områder i Nord-Troms er slike studier i stor grad fraværende. Slike studier kan imidlertid være viktige for rettsforholdene. Den bruken som var utøvet av bygdefolket i Svartskogen, ble som kjent av Høyesterett i 2001 vurdert å være tilstrekkelig til å danne grunnlag for eiendomsrett, selv om staten formelt sett tidligere hadde stått som eier.

Kapittel 5

Utvikling med hensyn til rettsforholdene

Nord-Troms er et svært interessant område når det gjelder analyse av utvikling av landrettigheter med referanse til samer. Som det allerede er påpekt, lå området utenfor ensidig norsk jurisdiksjon før begynnelsen av 1600-tallet. I noen grad kan en spore rettigheter som tillå samer før den tid. Gjennom den senere utviklingen innskrenkes imidlertid disse rettighetene, selv om slike nok til dels ble videreført som lokal sedvanemessig praksis. Dette ligger delvis til grunn når eiendomsretten til et større utmarksareal (Svartskogen) blir tilkjent beboerne i Manddalen i Kåfjord ved dom i Høyesterett i 2001. I det følgende vil hovedtrekkene i eiendomsutviklingen skisseres og drøftes. Gjennomgangen viser hvordan statlig og privat eiendom rent formelt har tilkommet gjennom historien, og hva som i dag er å regne som statsgrunn. Statskog forvalter i dag den statlige grunnen. I gjennomgangen har jeg ikke lagt vekt på å få fram de eksakte grensene for grunnen slik de framstår i dag.

5.1 Norsk ekspansjon gjennom middelalderen fram til begynnelsen av 1600-tallet

Hansen (2004) viser at det norske rikskongedømmet ekspanderte nordover langs kysten gjennom middelalderen. Han tegner følgende bilde med referanse til Nord-Troms (side 66):

Slutten av 1100-tallet: Grense for norsk riksenhet ved Malangen.

- Midten og slutten av 1200-tallet: Kirkegrunnlegging på Tromsøya og på Helgøy.
- Første halvdel av 1300-tallet: Lyngen som vestgrense for norsk-russisk fellesbeskatning av samene, trolig med grunnlag i etnisk/kulturell grense av gammelt opphav.

Fra siste halvdel av 1200-tallet ble disse territorielle grensene gradvis overskredet av en ekspanderende norsk fiskeværkolonisering. Det er likevel slik at det norske rikskongedømmet skattla samer (sammen med Novgorod og senere med Sverige) utenfor denne grensen. Spørsmålet som kan stil-

les, er hvilken råderett samene ellers hadde over det territoriet som enda ikke var lagt inn under riksstaten. Vi kan vanskelig snakke om samisk suverenitet i statlig forstand, da det ikke er kjent at samene forsøkte å bygge opp noen sentralmakt slik de omkringliggende folkene gjorde. Derimot kan dette søkes forklart med hensyn til lokale eiendomsforhold eller rådighet over grunnarealer og ressurser.

5.2 Eiendomsforholdene i middelalderen

Fra seinmiddelalderen kjenner vi flere typer eiere til jordeiendommer i Nord-Troms. Bratrein (1989, side 226) angir fire godstyper: adelsgoods, kirkegoods, erkebispegods og gammelt krongods. Disse godsene finnes på ytterkysten av Karlsøy og Helgøy. Høgseth (1994, side 259) viser for Tromsøs (Hillesøys) del også at kirkegodset var lokalisert til «sunda og yttersida». Eiendomsforholdene knyttet til disse ulike institusjonene, reflekterte også i stor grad hvor nordmennene bodde i tidsperioden. Mesteparten av Nord-Troms, fastlandet og store deler av øyverdenen var imidlertid ikke underlagt disse godsene. Bratrein (op.cit.) bruker i sin framstilling benevnelsen *trulig «sameodel»* på dette arealet.

I forbindelse med domstolsbehandlingene vedrørende statlig eiendomsrett i Nord-Troms, først i forbindelse med utredninger avgitt av Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms (NOU 1974: 8, NOU 1977: 16), og siden ved sakene ført for Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms, er det lagt til grunn at Nord-Troms i utgangspunktet hovedsakelig er som opprinnelig statsgrunn eller kongeallmenning å regne. Den historiske forskningen på rikskongedømmets ekspansjon nordover gjennom middelalderen (Hansen 2004) viser at det gikk en interessesfæregrense mellom Norge og Novgorod ved eller i linjen Malangen og Lyngstuva fra begynnelsen av 1300-tallet. Fra midten av 1500-tallet hevder også Sverige rettigheter til dette området. Før freden i 1613 som avgjorde at de sjøsamiske områdene ble tillagt

Danmark-Norge, synes det noe problematisk å hevde at områder nord og øst for Malangen i innlandet, og nord og øst for Lyngstuva generelt ble regnet eller kunne betraktes som krongods eller kongens allmenning. For dette området må denne oppfatningen på sentralt hold ha utviklet seg etter den tid. «*Sameodelens*» eller «*finneodelens*» innhold eller eventuelle rettslige betydning drøftes ikke av noen av de nevnte utredningsinstansene eller i domstolsbehandlingene.¹

5.3 Samisk rådighet over land og naturressurser før 1600?

Vi kan derfor stille spørsmål om hvorvidt samene i tiden før begynnelsen av 1600-tallet utøvde noen rådighet over arealer eller ressurser på linje med det de ulike godseierne utøvde. For Nord-Troms vedkommende er det særlig én studie som drøfter dette (Bratrein 1984). Studien viser også trekk ved den norske bosettingsekspansjonen inn i dette samiske området og hvordan den samiske rådigheten kom under press. Bratrein påpeker at:

... samene i seinmiddelalderen har bebodd eller brukt et betraktelig større område enn det vi kommer på sporet av i det skriftlige materialet fra ca. 1550, m.a.o. at vi ca. 1550 er midt inne i en langvarig prosess der nordmenn overtar samiske områder. (Side 40.)

Lensregnskaper fra begynnelsen av 1600-tallet viser at samer i seinmiddelalderen krevde inn flere avgifter fra nordmenns besittelse og bruk av landområder. Det gjaldt noen tilfeller av husfrelse (tomteleie), gressleie (for utslåtter) og landvare i både Hillesøy og Helgøy tinglag. Dette gjaldt også områder helt på ytterkysten, for eksempel Sommarøy, Rødgammen og Fugløy. I Skjervøy tinglag gjaldt det landvare av nitten navngitte boplasser i ytterdistriktet. Satsene som er innbetalt, er også like for den enkelte avgiftstypen over hele området. Skjervøy fikk en norsk befolkning først i løpet av 1500-tallet, og de første bosatte seg på disse nitten stedene. Husfrelse og gressleie ble ytt til de samiske besitterne for sesongmessig bruk av stedene. Samene selv betalte ingen slike avgifter verken til kronen eller kirka/adelen for disse plassene. Dette indikerer også at de norske brukerne aksepterte de samiske oppsitternes rettigheter i området. Selv om vi får en norsk bosettingsekspansjon nordover og innover i de samiske områdene

på 1400–1500-tallet, kan det tegnes et bilde av en viss likeverdighet mellom folkegruppene. Bratrein skriver:

I den samhandling som har funnet sted, har nordmennene og samene vært meir eller mindre likeverdige partnere. Det var ikke tale om fortregning eller okkupasjon fra den sterkeste, men om overføring av rettigheter etter gjensidige avtaler. Det samiske samfunn kan heller ikke ha bestått bare av enkeltindivid eller av enkelte familier uten noen form for lokal organisering. Der må ha vært grupper av folk som har representert samene ved forhandlinger, der må ha vært folk som har organisert innkreving av de avtalte rettigheter, og noen må ha hatt som oppgave å forestå forvaltninga av avgiftene.

Uten at det kommer fram i lensregnskapene er det nærliggende å knytte organiseringen av disse rettighetene til en samisk siida-organisering (Bjørklund 1981, 1985, Grydeland 2001). Siidaen, en slektsbasert gruppe mennesker, hadde rådighet over land og ressurser innenfor et relativt stort territorium hvor ulike ressurser ble utnyttet på sesongbasis etter forekomst. Det kan likevel stilles spørsmål om hvorvidt bosettingen, bruken og rettighetene overalt har hatt preg av å være kollektivt organisert med sesongmessige flyttinger av hele husholdet. Fra 1200–1300-tallet av er det hevdet at den sjøsamiske bosettingen mer og mer tok form av en fiskerbondetilpassing, hvor flyttingen etter hvert begrenset seg til en vinter- og sommerflytting (Bjørklund 1985, Bratrein 1989). Slik Bratrein ser det (1989, side 220) kunne sjøsamenes «oppgivelse av et slikt (tidligere) flyttemønster... være årsak til at nordmennene kunne få overta deler av deres gamle bruksområder». Dette synes likevel å ha skjedd ut fra overenskomster mellom partene. Den sjøsamiske rådigheten over arealer og ressurser som denne praksisen viser, knytter Bratrein til *finneodelen*: «Det er sannsynlig at dette kan ha noe med «finneodel» og etniske privilegier å gjøre, noe som og gjelder det forhold at samene selv ikke har betalt landvare.» (side 41). Bratrein påpeker også at opphavet til finneodelen har vært vanskelig å forklare, men sier at rettsvernet var så sterkt på 1400–1500 tallet at samene i sine områder klarte å stå imot norsk inntregning.

5.4 Overgangen til 1600-tallet – endringer i sjøsamenes rettslige status

Siste halvdel av 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet er en skjellsettende tid med hensyn til de

¹ Ut fra det mandat de har hatt om å fastslå hvor staten i dag eier landområder, trenger ikke dette nødvendigvis å være en mangel.

mellomstatlige avklaringene av territorielle interesser mellom Danmark-Norge, Sverige og Russland. Spesielt var dette knyttet til en avklaring av suverenitet i fjordområdene nordover fra Tysfjord til Nord-Troms og kyst- og fjordområder i Finnmark. I hovedsak dreide det seg om sjøsamiske bosettingsområder. Ved en fredsslutning mellom Russland og Sverige i 1595 (Teusina-freden) hadde Sverige i prinsippet overtatt Russlands pretensjoner om rettigheter i de sjøsamiske områdene fra Varanger og vestover (Hansen og Olsen 2004, side 263). Forholdet mellom Sverige og Danmark-Norge tilspisset seg etter dette. Dette fikk konsekvenser for den sjøsamiske befolkningen i Nord-Troms. Blant annet ble samiske oppsittere i noen områder tvangsflyttet (både midlertidig og fast). I Langsund-Grunnfjord-området på Ringvassøy i Helgøy tinglag, som hadde vært et mer eller mindre rent samisk område tidligere, forsvant den samiske befolkningen på begynnelsen av 1600-tallet (Mathiesen 1974, Søbstad 1980, Bratrein 1989). I stedet flyttet norske oppsittere inn.

Tvangsflyttingen er satt i sammenheng med Sveriges territorielle krav over de sjøsamiske bosettingsområdene. Et mye sitert skriv i den sammenhengen er Hartvig Billes (lensherre på Bodøgård) erklæring av 22. juli 1609² hvor det heter at «finnene» er flyttet på hans befaling inn i «de rette finnefjorder», fordi han ikke vil ha det svenske ute på øyene. Den endelige avgjørelsen kom med Kalmarkkrigen mellom Danmark-Norge og Sverige i 1611–1613. Under krigen tyder enkelte opplysninger også på at samene fikk beskjed om å flytte ut fra «finnefjordene» og ut på øyene (Hauglid 1981, side 66). Fredsslutningen etter krigen fastslo at sjøsamene og deres områder var underlagt dansk-norsk statstilhørighet (Hansen og Olsen 2004, side 267). Dette innebar også at den grensen som var trukket ved Malangen og Lyngstuva (uavhengig av tolkningen av denne grensen), opphørte å eksistere i rikspolitisk sammenheng. Andre, indrepolitisk tiltak medførte også at denne grenselinjen etter hvert opphørte som et etnisk grenseskille også rettighetsmessig.

Tvangsflyttinger var ikke de eneste tiltakene som ble iverksatt overfor sjøsamene av de dansk-norske myndighetene. I et kongebrev fra kongen (Kristian 4.) til lensherre Hartvig Bille, som hadde tatt opp saken, sies det at

«kongen ville ha slutt på [den tilstand], at samene i Tromsø len årlig opptok landvare av nordmennene i lenet, en oppbørsel som de

ifølge kongen ikke hadde noen rettighet til» (Bratrein 1984, side 26).

Avgiften skulle for fremtiden innkreves til fordel for statskassen. Dette betydde en klar rådhetsinnskrenking over arealer som tidligere hadde vært tillagt sjøsamene.

Kongen hadde imidlertid også iverksatt undersøkelser av hva eventuelt de samiske landrettighetene besto i. Det er tydelig at det eksisterte «privilegier» av noe slag. På 1590-tallet ble «privilegier» omtalt skriftlig da lagmann Peder Hanssen på kongens ordre ble pålagt å undersøke disse forholdene (Hansen 1986, side 21). Privilegiene gjaldt friheter/rettigheter som etter tradisjonen en tidligere konge (Håkon) hadde innrømmet samiske jordeiendommer. Det finnes hypoteser om når og hvorfor disse privilegiene ble innvilget. Det er disse rettighetene som senere blir knyttet til det såkalte «finneodelsinstituttet», som gjorde seg gjeldende på såkalte «finnerydninger». Dette innebar at samene hadde full råderett over sine eiendommer ved at de ikke betalte landsskyld og selv bestemte suksesjonen på brukene (de kontrollerte bygselen). Disse rettighetene ble i første omgang stadfestet og videreført. Fra 1609 (1615 i Finnmark) ble sjøsamene imidlertid pålagt å betale en særskatt – finneskatten (Hansen 1986) – men rådigheten over eiendommene var tilnærmet lik det vi i dag ville benevne som eiendomsrett. Innskrenkningen i rådigheten som kongebrevet av 1608 medførte, ser derfor ut til å gjelde områder som ikke var i aktiv bruk av samer, og hvor nordmenn hadde slått seg ned. Det innebar antagelig også at statsmakten i fortsettelsen kontrollerte tilgangen til slike områder og suksessivt la dem under seg som krongods.

Det kan også stilles spørsmål om «privilegiene» bare skulle gjelde i de «rette finnefjorder», og at disse i fortsettelsen ikke ble akseptert på øyene i Hillesøy og Helgøy tinglag. I alle fall viser innkrevinger av avgifter fra norske brukere som samene tidligere hadde foretatt i dette området, at de mente å ha noen rettigheter, på linje med de rettighetene som var tillagt eksisterende adelsgods og kirkegods. Bratrein (1989, side 226) opererer for eksempel med betegnelsen *trulig «sameodel»* på store deler av øyene i Helgøy tinglag. Det er også stilt spørsmål om hvorvidt samene som bodde ute på øyene i Hillesøy og Helgøy tinglag, i særlig grad lot seg tvangsflytte. Høgseth (1994) trekker for eksempel den konklusjon at det var ingen allmenn tendens til at kystsamene flyttet inn i «rette finnefjorder» (side 290).

² En avskrift finnes som bilag I i Mathiesen 1978 (side 123).

Det skjedde også en intern forflytning av samisk befolkning innenfor øyene. På Ringvassøy ser det ut som at i alle fall en del av de samiske oppsitterne som før 1600 hadde tilhold i Langsund- og Grunnfjord-området, senere fantes i Dåfjord og etter hvert lenger vest (Mathiesen 1974, Søbstad 1980). Dette måtte i så fall innebære at de etter 1600-tallets begynnelse mer eller mindre ble integrert under norske rettsregler og til dels ble assimilert. Høgseth (op.cit.) antyder at kongens inngripen i 1608 førte til en konfiskering av samisk jord til fordel for kronen. Hun viser at dette ikke bare gjaldt de stedene hvor nordmenn hadde betalt avgifter til samer, men at også samiske oppsittere i områder som Kaldfjord og Ersfjord på Kvaløya, begynte å betale landvare til kongen for sin bruk. Hun reiser imidlertid et spørsmål som er relevant:

... er (det) riktig å snakke om at samene overlot «eiendomsretten» til jorda til kongen. For det er slett ikke sikkert at samene i Kaldfjorden og Ersfjorden mente å ha avstått noen eiendomsrett til jorda når de i 1600-åra begynte å betale landvare til kongen. ... Hvorfor skulle en tape eiendomsretten ved at en beskyttet rettighetene sine ved å betale landvare? De hadde jo allerede i flere hundre år betalt skatt, uten at det hadde fått slike konsekvenser.» (Side 303.)

Vi finner også det syn at de samiske bruksområdene generelt ble tillagt som kongens eiendom etter fredslutningen i 1613 da de sjøsamiske områdene ble underlagt dansk-norsk forvaltning og skattlegging. Hauglid (1981) skriver at «kongen anla da samme betraktningssmåte over de umatrikulerte felleseiendommer i dette området som ellers i landet, de lå under Kongen og ble betraktet som Kongens allmenning» (side 134), og at det var her både sjøsamere og fjellsamere utøvde sin bruk. Dette er en betraktning som kan ha noe for seg, men kan stilles spørsmål ved ut fra andre betraktninger.

Et argument som senere har vært framlagt fra statlig hold, er at ved det senere salget av Nordland og Troms i 1666 fra kongen til private, så var det de konkrete beføyelsene – i samisk sammenheng finneskatt, finneleding og lappeskatt – som ble solgt, mens eiendomsretten til allmenningene fremdeles tillå staten som opprinnelig eiendomsrett (NOU 1977: 16, side 80). Det kan imidlertid stilles spørsmål om hvorvidt de «finnerydninger» som samene satt på og brukte, kan betraktes som allmenninger i seg selv etter som det viser seg at samene som brukte disse områdene, både kontrollerte nordmennenes bruk av dem (før 1608) og selv hadde hånd om bygselen (også etter 1608). Slik sett kan

en på lignende vis som i forhold til den statlige eierpretensjonen, hevde at det var de beføyelsene som kongen hadde rett til, som ble solgt i 1666, mens rådgivningen over finnerydningene og de allmenningene som eventuelt tillå dem, fortsatt lå til de samiske brukerne.

I forbindelse med en strid om hva statusen til «finnerydningene» innebar i første halvdel av 1700-tallet, anla for eksempel amtmann Schieldrup det synet at det fantes to typer allmenninger: «bygdealmenninger» som måtte ligge innenfor bygdelagene, og «kongens almenninger» som skulle ligge utenfor alle bygdelag og strekke seg opp til fjellryggen som var grensen til Sverige (Hauglid 1981, side 140). Her er synet da at bygdeallmenningene impliserte de ikke-matrikulerte sjøsamiske bruksområdene.

Det er også fremmet det synet på «privilegiene» at de ble gitt av kongen til sjøsamene fordi de i utgangspunktet var ansett å ikke ha noen rettigheter. Tønnesen (1979, side 129) hevder sentraladministrasjonen ikke la noen hindre i veien for deres næringsliv og arealbruk fordi:

De ansås nok antagelig opprinnelig for tilhørende en annen nasjon, som ikke uten videre hadde rett til å bosette seg på norsk territorium. De måtte til dette ha kongelig privilegium, og det skal, etter tradisjonen være gitt dem et slikt privilegium av kong Håkon Håkonsson, i Vågan. Dette skal være fornyet under kong Christian IV.

Hvis dette er en rett antagelse, så må det i tilfelle gjelde sør for Malangen, hvor ifølge Hansen (1986) tradisjonen om «finneodelen» sies egentlig å skulle gjelde. Nord for Malangen vet vi at vi har tilstedeværende sjøsamisk befolkning gjennom jernalderen og middelalderen, og det medfører visse vanskeligheter å hevde at det fantes en oppfatning om at de ikke hadde noen rett til å oppholde seg der. Territoriet var heller ikke entydig norsk. Dersom Malangen var en nordgrense for kongens uttalte givne privilegier, så måtte dette eventuelt komme av at disse privilegiene nord for Malangen var en selvfølge og, slik Bratrein (op.cit.) viser, vedlikeholdt og forsvart av sjøsamene selv.

Det er for Nord-Troms' del i fjordsystemene fra Malangen og til og med Kvæningen at begrepet «finnerydninger» senere benyttes. I dette området ser vi heller ikke at de samiske oppsitterne betalte landvare/landskyld for sine eiendommer til kongen ut over 1600 og langt inn på 1700-tallet. Hansen (1986, side 132) påpeker at når det gjelder finneodel, så avspeilte ordningen sjøsamenes egne sedvanerettslige forhold til sine lokaliteter, men sier samtidig at de særskilte arrangementene må heller oppfattes som 'formidlende institusjoner' mellom

samenes eget system og det norske byggesystemet. Den norske administrasjonen fikk altså opprettet en egen kameral kategori, som kunne 'fange opp' kystsamenes lokaliteter ut fra myndighetenes perspektiv, samtidig som kystsamene fikk ivarettatt sitt behov for vern omkring deres eksklusive ressursutnyttelse på lokalitetene.

«Privilegiet» for den sjøsamiske bruken av landarealer innebar at eiendommene ikke ble matrikulert, eller registrert i jordeiendomsregisteret, og tillagt landsskyld. Gjennom 1600-tallet er det dokumentert at slike eiendommer eksisterte i Malangen (Hauglid 1981), i Ullsfjord (Bratrein 1989) og i Kvæningen (Bjørklund 1985). Følger vi listene over de sjøsamene som betaler finneskatt og ikke landvare, og slutter fra det at de besitter finnerydninger, finner vi slike i alle fjordområder i Troms nord for Malangen. Antallet finneskatteyttere antyder da også omfanget av finnerydninger innenfor de respektive områdene.

Fra 1609 til 1645 varierer det årlige antallet i Nord-Troms som betaler finneskatt til den dansk-norske kongen mellom 111 og 136 (Hansen, side 275–276). Den største konsentrasjonen av disse finner vi i Kvæningen, rundt Lyngen og Kåfjord og i Ullsfjord, men de finnes også i de andre fjordområdene. Matrikulerte norske gårder er det få av på fastlandet i denne perioden. I Malangen (Hauglid 1981), i Ullsfjord-området (Bratrein 1989) og i Tromsøysund med Ramfjorden (NOU 1977: 16) skjer det en ekspansjon av norske gårder på fastlandet. Et fåtall matrikulerte gårder etableres også på fastlandet i Skjervøy tinglag (Fugelsøy 1970, Bjørklund 1985). Selv om arealet tidligere hadde vært brukt av sjøsamere, ble disse gårdene matrikulert og tillagt kongens jordegods i tråd med dekretet av 1608.

5.5 Kongen selger rettighetene til private

For å dekke store gjeldsforpliktelser på grunn av krigføring med Sverige i perioden 1657–1660, solgte kong Fredrik III krongodsene i Nordlandene i 1666 til Joachim Irgens fra Itzehoe i Holstein. Han var blant annet eier av Røros kobberverk og en av kongens fordringshavere. Ifølge skjøtet var følgende overdratt:

... Skoug, Mark, Fiskevand og Fægang, Vejde eller Vejestæder, fields-bierge, Dahler og fiære,

øde og aabiugde Vaat og tørt, inden og uden Gaards, og ald anden tilleg med des Circumferentz og Herlighed, som der nu tilliger og af Arilds tiid der tilligget haver og med Rette tilligge bør. (Hauglid 1981, side 139.)

Det presiseres også at alle typer avgifter, som landskyld, tiende, leding og de særegne samiske skatteformene «Find-leding, Søe-fineskatt, ...Lappeskatt» (op.cit., side 136), er overdratt. Dermed kom krongodset i Tromsø len på private hender. Det var en heftelse på skjøtet om at kongen selv eller hans arvinger etter ønske kunne innløse eiendommene og rettighetene. For Nord-Troms skjedde ingen slik innløsning. I stedet ble også innløsningsretten solgt nesten hundre år senere, i 1761, til Johan Hvid, som da satt som innehaver av rettighetene i Nord-Troms.

I litteratur som omhandler Nord-Troms, er salget til Irgens og hvordan rettighetene og eiendommene gikk i arv eller ble solgt videre behandlet av flere forfattere (Coldevin 1942, Friis 1965, Tønnesen 1972, Hauglid 1981, Bjørklund 1985, Bratrein 1989, Hansen og Olsen 2004). Dertil finnes generelle gjennomganger av dette saksforholdet i en del offentlige dokumenter. Spesielt for Nord-Troms er eiendomsoverdragelsene beskrevet og sentrale spørsmål juridisk vurdert i forbindelse med Stormheimsaken (NOU 1977: 16). Versjonene er noe ulike med hensyn til presisjonen i detaljene, særlig når det gjelder de innbyrdes relasjonene (slektsmessige og økonomiske) mellom de private aktørene i dette eiendomsspillet. Hauglid (1981, side 136–139) gir en av de mest detaljerte beskrivelsene av disse forholdene.

De juridiske vurderingene som ble gjort av Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms³ (flertallet) i NOU 1977:16, har også Høyesterett⁴ i all hovedsak sluttet seg til, slik at det som der er beskrevet og vurdert, vil måtte framstå som gjeldende rett med hensyn til de saksområdene som behandles. I hovedsak er det synet lagt til grunn at all statlig eiendom (unntatt noen få enkeltgårder) i Tromsø fogderi ble solgt til private i 1761. Ingenting ble holdt tilbake. Det som staten i dag eier av større utmarksområder og fjellstrekninger, er innkjøpt senere som matrikulerte eiendommer på linje med andres private eiendommer.

³ Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms ble oppnevnt ved kongelig resolusjon av 11. juni 1971.

⁴ Høyesteretts dom av 31.10.1986, Stormheimfeltet (Rt. 1986, side 1122).

5.6 Eiendomsoverdragelsene fram til 1783

Det følgende er en kort gjennomgang⁵ av hovedlinjene i de formelle eiendomsoverdragelsene som skjedde i Nord-Troms i perioden 1666–1783. Det har helt fram til vår tid vært strid om hva innholdet i disse eiendomsoverdragelsene var. Først på 1970-tallet med Stormheimsaken (NOU 1977: 16) dannes en forståelse som domstolene entydig legger til grunn, og som det synes at staten også slutter seg til. Hovedtrekkene i stridsspørsmålene vil vi komme tilbake til senere.

Joachim Irgens hadde som nevnt kjøpt Nordlandene, fra og med Helgeland til og med Tromsø fogderi, med skjøte av 12. januar 1666. Irgens døde i 1675. Boet etter ham var konkurs. Det ble også nedsatt en granskingskommisjon som fant mislighold og svindel som Irgens hadde gjort seg skyldig i. Enken Cornelia Bichers førte en rekke rettsprosesser med kreditorene i den etterfølgende tiden. Utgangen på dette ble at Lagmann Gjert Lange som hadde forvaltet godset på vegne av Irgens og var panthaver, ble sittende med godset i Nord-Troms som pant i perioden 1686–1705. Cornelia Bichers fikk imidlertid rådighet over godset igjen i 1705 ved at pantet ble innløst. Cornelia Bichers var hollandsk og hadde en bror kjent som baron de Petersen. Han var også en av panthaverne til Irgens, og var ifølge Hauglid (1981, side 137) visstnok den som stilte midler til rådighet slik at Langes pantebrev kunne innløses. Etter at søsteren Cornelia døde i 1708 ble så baron de Petersen rettighetshaver til godset i Nord-Troms i 1713. På dette tidspunktet var Irgensgodset fra 1666 splittet opp, og store områder var gått tilbake i statlig eie. Baronene eide imidlertid Helgelandsgodset i tillegg til godset i Nord-Troms. Selv om eiendommene og rettighetene i disse var splittet opp og nye eiere kommet til, er det ikke kjent at det foreligger noe skjøte på disse rettighetene til baron de Petersen.

Det sies at baron de Petersen aldri oppsøkte sine eiendommer i Nord-Norge. Forvaltningen av Tromsøgodset ble fra 1716 overlatt til stiftsskriver Michael Hvid. Etter baronens død (uvisst når) gikk godset til hans arvinger (barn), som satt med godset fram til 1751. Da kjøpte Trondhjemsborgeren Johan Christian Hvid, som var sønn til Michael Hvid, både Helgelandsgodset og Tromsøgodset.

Som nevnt var det ut gjennom 1700-tallet stor uenighet mellom de statlige myndighetene og godseierne om innholdet av salget i 1666. Det ble derfor på ny gjennomført et salg fra kongen til

Johan Hvid. Dette gjaldt gjeninnløsningsretten som heftet ved salget til Irgens i 1666, og de ubebygde allmenningene som ikke lå til bygdene. Gjeninnløsningsretten var kjøpt for 1505 riksdaler, mens allmenningene gikk for 200 riksdaler. Hvid fikk skjøte av 25. mai 1761 på allmenningene i Nord-Troms. Hvid satt nå som formell rettighetshaver til det meste av grunnen i Nord-Troms. Noen enkeltstående matrikulerte eiendommer var imidlertid i kongens eie og tilkommet som resultat av de uenighetene og uklarhetene som hadde forekommet i hundreåret mellom 1666 og 1761.

Johan Hvid satt ikke lenge med Tromsøgodset. Allerede ved skjøte av 2. januar 1764 solgte han godset videre til Johan Hysing. Johan Hysing døde i 1769, og broren kammerråd Ahlert Hysing kjøpte så godset av dødsboet ved skjøte av 29. juli 1771. Han solgte imidlertid godset raskt videre til sin svoger Andreas Røst (skjøte av 7. januar 1772). I perioden som fulgte rådet en viss usikkerhet og til løp til stridigheter med hensyn til rettighetene til godset, og Ahlert Hysing tilbakekalte skjøtet til Røst i 1774, og satt dermed med hjemmelen til godset selv om deler av godset var avhendet til andre.

En avklaring kom i 1783 ved at Tromsøgodset ble delt i tre ved en overenskomst mellom arvingene til avdøde Andreas Røst, Georg Ulrich Wasmuth som hadde kjøpt deler av godset fra Andreas Røst, og Ahlert Hysing. I den nordre delen ble Hysing fortsatt eier av Skjervøygodset, bestående av det meste av dagens kommuner Kvævangen, Kåfjord, Nordreisa og Skjervøy. Den midtre delen som ble å gå under navnet Karnesgodset, ble overtatt av Wasmuth. Denne delen besto av sognene Helgøy, Karlsøy og Lyngen. Den søndre og vestre delen av godset, det som senere ble benevnt som Moursundgodset, gikk til Hans Andreas Moursund. Denne delen besto av Hillesøy og Tromsø sogn. Alle tre godsene strakte seg fra øyene ute i havet og til grensen mot Sverige. Det som ikke tillå disse gårdene, var de såkalte mensaleiendommene som tidligere hadde ligget under kirken, samt noe nyere krongods.

Særlig etter kjøpet og avklaringene i 1761 hadde godseierne innskjerpet kontrollen når det gjaldt oppsitternes bruk av godsets arealer. Kjøpet av allmenningene førte til at proprietæren fikk endelig kontroll med bruken av utmarksarealene, og nye bruk som ble ryddet, ble underlagt godset. Innskjerping av kontrollen hadde også sammenheng med matrikuleringen av gårdene. Matrikulering av eiendommer som nordmenn (og kvener) hadde ervervet seg, hadde skjedd tidligere, men nå ble det også iverksatt matrikulering av de tidligere finnyrdningene som sjøsamene fremdeles

⁵ Dette bygger i all hovedsak på Hauglid 1981 (side 136–f.s.).

satt på. Finneskatten var opphevet i 1755, og finnerydningene som kategori var avskaffet i 1759 (Hansen 1986). Dermed ble formelt alle leilendinger under godsene. Bygselen på de gamle finnerydningene ble dermed også fullt ut kontrollert av godseieren i motsetning til tidligere, og den gamle selvrådet som sjøsamene tidligere hadde praktisert, var ifølge Bjørklund (1982, 1985) gått tapt.

5.7 Striden om allmenningene

Hvorvidt allmenningene fulgte med i salget til Irgens var omstridt på 1700-tallet og er blant de forholdene som har vært mest debattert i faglitteraturen når det gjelder salget. Striden handlet om ulike tolkninger av innholdet i skjøtet av 1666 mellom staten og de private som hadde overtatt rettighetene. Sett i et samisk perspektiv er eventuelle lokale samiske synspunkter i Nord-Troms fraværende. Hansen og Olsen (2004, side 309) viser at rettshistorikerne har delt seg i to leire: de som har ment at allmenningene fulgte med, og de som har ment at de ikke fulgte med i salget. Ut fra de reelle saksforholdene kan en finne belegg for begge synspunkter. I perioden 1666–1723 fikk kongen eiendomsrett til en del rydninger som var opptatt i allmenning (NOU 1977: 16, side 9). Hauglid (1981, side 140) hevder imidlertid at fram til 1713 var ikke kongen eier av noe matrikulert eiendom i Tromsø fogderi. Etter den tid ble noen eiendommer innført som kongens eiendom. Dette skjedde særlig ved matrikelutkastet av 1723, hvor det ble hevdet at rydninger som var oppatt i allmenning etter 1666, ikke var å regne som solgt. Det som synes omstridt, i alle fall på den tiden, var hvordan allmenning skulle forstås. Bak de ulike forståelsene lå antagelig også en kamp om ressursene mellom staten og de private. Staten forsøkte å minimalisere omfanget av salget til Irgens i 1666 blant annet ved å hevde at finnerydningene var å anse som anlagt i kongens allmenning, og siden de ikke var matrikulert, var de heller ikke solgt. De private godseierne hevdet derimot at kjøpet innebar alt i tråd med de omfattende beskrivelsene i skjøtet.

I forbindelse med disse stridighetene er det at amtmannen i Tromsø fogderi, Schieldrup, i 1736 lanserer at det finnes to typer allmenninger: «bygdeallmenninger» som var solgt, og «kongens allmenninger» (Hauglid 1981, side 140). Bygdeallmenningene besto da av finnerydningene og tilliggende bruksområder som fra tidligere tider var brukt av sjøsamene, mens kongens allmenninger skulle ligge utenfor alle bygdelag og strekke seg opp til fjellryggen som var grensen mot Sverige.

Striden i denne sammenhengen var blant annet knyttet til brukere som hadde ryddet nye gårder og som så var lagt for skyld og ført inn i kongens jordebok. Dette hadde forvalteren av godset, Michael Hvid, som mente at disse plassene tilhørte den daværende eieren, baron de Petersen, protestert på. Protestene førte etter hvert fram, og finnerydningene som ble skyldlagt i første halvdel av 1700-tallet, ble ført på godseieren. Særlig med begrunnelse i bortfall av finneskatten ved skyldsettinger ble det hevdet at det var rimelig å anse at disse ble å tilhøre proprietæren. Noen eiendommer ble imidlertid fortsatt værende i kongens eie (NOU 1977: 16, Hauglid 1981). I hovedsak var de første finnerydningene som ble skyldsatt, slike som var overtatt av nordmenn og kvener (Hauglid 1981, Bjørklund 1982).

Da Johan Hvid kjøpte godset av baron de Petersens arvinger i 1751, tilspisset striden seg. Selv om opptakten til tilspissingen lå i striden om retten til rydningene, gjaldt saken nå at «ikke alene er solgt de opryddede og matriculerede Gaarder i amtet, men og de uopryddede marker og almindinger» (Hauglid 1981, side 141). Rentekammeret lå til grunn at de ubebygde områdene tillå staten, og tre nyryddede gårder – en i Skjervøy og to i Balsfjord – ble lagt til kongen siden de ble ansett å ikke naturlig ligge innenfor de respektive bygdelagene. Hvid hevdet at disse nyrydningene lå mellom bebygde gårder. Rentekammeret sluttet seg etter hvert til denne tolkningen, selv om fogden var uenig (NOU 1977: 16, side 24), og gårdene ble tillagt proprietæren. Samtidig synes det som om proprietæren motvillig har gått med på at det eksisterte noe slikt som kongens allmenninger, som ikke naturlig lå til gårdene. Spørsmålet ble avklart ved at de rettighetene som staten mente å ha til området, ble solgt til proprietæren i 1761. Dette gjaldt for det første heftelsen fra 1666 om kongens innløsningsrett, som ble solgt for 1505 riksdaler. Dernest gjaldt det allmenningene som ikke naturlig lå til gårdene og bygdene, som ble solgt for 200 riksdaler (op.cit, side 137). I skjøtet er dette allmenningssalget formulert slik (en av flere måter):

... Almindingeren i Tromsøe Fogderie for saavidt disse Almindinger ej rører ved andre Eieres Gods, men ligger afsides til Fields eller ved SøeKanten, med derpaa værende og rettelig tilhørende skov; ...» (NOU 1977: 16, side 24.)

Dermed var all eiendom som ikke var eid av andre – i hovedsak kirken og noen få enkeltgårder som kongen hadde tilegnet seg – kommet i privat eie i Nord-Troms, og striden om rettighetene var foreløpig løst. Utvalget for statseiendom i Nord-

land og Troms (flertallet) uttalte også at de ikke kunne «se at det foreligger grunnlag for å hevde at de ved skjøtet overdratte allmenninger ikke omfattet det høyfjell som lå til de mer sentrale områder av disse allmenninger» (side 61).

5.8 Finnerydningene – sjøsamiske sedvanerettslige forestillinger

Stridighetene i første halvdel av 1700-tallet gjaldt ulike oppfatninger hos staten og godseierne om hva som var solgt og hvilke rettigheter som fulgte med. Hva så med samene som satt på eiendommene eller finnerydningene? Når Bratrein (1989, side 495) skriver at «det ikke fantes norske selveiere i prestegjeldet på 1600-tallet» (Helgøy), men at «de samiske jordbrukerne inne i fjordene fortsatt satt med eksklusive bruksrettigheter som etnisk, gruppe, finneodel ... (en) rettighet på linje med selveie», så kan man stille spørsmål om hvorvidt de områdene som var definert som finnerydninger, ble oppfattet av sjøsamene selv å tilhøre dem og ikke kronen på noe vis. Dersom kongen så på finnerydningene som sin eiendom ved salget i 1666, må det kanskje forstås som en konfiskasjon slik Høgseth (op.cit.) hevder hadde skjedd allerede i 1608. Hvorvidt en slik oppfatning var delt av sjøsamene selv er tvilsomt. Hansen (1985) påpeker også at de rettighetene som var tillagt finneodelsinstituttet, bygsel fritak og intern suksesjonskontroll, impliserte en form for eierrådighet. For fjordområdene i Sør-Troms, eller Senjens len, var imidlertid disse rettighetene opphevet av kongen i 1661, og samene måtte i fortsettelsen betale landskyld til kongen, og en statlig konfiskasjon på linje med det som skjedde i deler av Nord-Troms i 1608 (Bratrein op.cit., Høgseth op.cit.), skjedde før salget til Irgens.

Som sagt hadde samene før 1608 ment seg å ha rett til å kreve avgifter av nordmenn som brukte det de mente var deres områder. I Salten hadde samer til og med solgt slike eiendommer til nordmenn. Ni «finneodelsplasser» i Hamarøy var således allerede før 1667 solgt til bumenn (norske jordbrukere) (Hansen og Olsen 2004, side 304). Ingen har dokumentert slike salg i Nord-Troms, men en kan stille spørsmål om det ikke også kunne ha forekommet der. I Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller sies det at ved «Reisens Hoved-Fjord og ved Reisens Elv er ingen Nordmands- men alleene 8te Qvæners, som fra Torne-Lapmark ere komne, deres Gaarder, hvilke de til deels selv have røddet, til deels av Norske Søefinner faaet» (bind II, side 365). For øvrig går det fram av manntallet som

Schnitler tar opp, at det finnes 19 sjøsamere (på finnerydninger) i Reisafjorden. Tallet på kvener opplyses her til fem (op.cit., side 422–423). Det var nok mulig for kvenene å «få» eiendom via ektemake, dersom de inngikk giftermål med sjøsamere som satt på finnerydninger (Bjørklund 1982). Dersom slike allianser ikke var inngått, og dersom det å «få» tilgang til jord likevel var aktuelt, er det rimeleg å stille spørsmål om slike overdragelser var skjedd uten noen form for kompensasjon.

Enkelte av de som behandler eiendoms-overdragelsene i Tromsø fogderi, særlig de tidligere, drøfter i mindre grad de eventuelle rettighetene som var tillagt de sjøsamiske oppsitterne. Tønnesen (72) er i så fall symptomatisk. Han knytter «finneodelen» og tradisjonen om kongelige privilegier til områdene sør for Malangen. Han er av den oppfatning at nord for Malangen har «...de 675 leilendinger (i 1773) manntallet viste, ervervet sin rett som leilendingsrett i den seinere tid» (side 125). Andre studier (Hauglid og Minde 1980, Hauglid 1981, Bjørklund 1982, 1985, Hansen 1986, Bratrein 1984, 1989) viser imidlertid at også finnerydningene nord for Malangen ble gjenstand for de samme privilegiene som «finneodelen» foreskrev for disse eiendommene sør for Malangen.

Fra andre halvdel av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet forelå det flere forsøk på å føre finnerydningene nord for Malangen inn i matrikkelen. Blant annet ble finnerydningene i Helgøy tinglag (Ullsfjord og Lyngen) matrikulert i 1667, men uten at det fikk varige konsekvenser i første omgang (Hansen 1986, side 137). Videre ble det på ny forsøkt med matrikulering av finnerydningene i 1723, hvor Hansen (1986, side 33) oppgir at 43 finnerydninger i Skjervøy tinglag og 29 i Helgøy tinglag (Lyngen og Ullsfjord) ble skyldsatt. I Balsfjord og Malangen ble kun én finnerydning skyldsatt ved denne anledningen (Hauglid og Minde 1980, side 486). Hauglid og Minde påpeker imidlertid at det fantes finnerydninger som ikke ble skyldsatt. De knytter dette til bruken av områdene, hvor de finnerydningene som ikke hadde blitt opparbeidet med hensyn til en fast jordbrukstilpasning, ikke ble ansett å ha skyldsettingsverdi. De forstår også finnerydningene slik at de er en mellomkategori mellom en tidligere jakt- og fangsttilpasning med flere bosteder innenfor et ressursområde (siida) og en fastere bosetningsform basert på jordbruk og fiske. Matrikuleringen skjer da som en konsekvens av endring i tilpasning eller driftsform.

Matrikuleringen av 1723 ble imidlertid opphevet i 1726 med et kongelig reskript som «confirmerer ... Finnernes og Lappernes Privilegier, som dem av de Kongelige Forfædre i en og annen Maade

kunne vær givne» (Hansen 1986, side 134). De aller fleste finnerydningene som ved denne anledningen ble forsøkt matrikulert, fantes på fastlandet i Skjervøy og Helgøy tinglag. Opphevelsen i 1726 peker dermed mot at sentrale myndigheter var av den oppfatning at også oppsittere på finnerydninger nord for Malangen var tillagt privilegier.

Ræstad (1928) sier at opphevelsen blant annet skjedde fordi forsøket på skyldlegging «vakte stor forbitrelse blant finnene» (side 239), og «at det var regjeringens mening å holde lappene ved deres gamle rettigheter etter alders tids bruk» (side 240). Hansen ser dette som «...et forsøk på å innføre «finneodels»-kategorien også i denne regionen nord for Malangen, - altså utenfor finneodelens egentlige opphavs-område» (op.cit., side 133). Dette må ses i sammenheng med Hansens forståelse av «finneodelen» som en kameral kategori som imøtekom sjøsamenes egne sedvanemessige rettsforståelser med hensyn til den jorden de brukte. Dersom den kamerale kategorien som «finneodelen» utgjorde, ikke var virksom nord for Malangen, kunne det eventuelt bety at rettighetene til finnerydningene var ansett å være et indre samisk sedvanemessig saksforhold. Dette er også en hypotese Hansen framsetter. Med henvisning til Bratreins (1984) undersøkelser om sjøsamenes innkrevning av avgifter fra nordmenn, påpeker han

... at matrikuleringskommisjonen var usikker på rettighetsforholdene i området, eller fikk kjennskap til at en eventuell skyldsetting ville bryte så fundamentalt med den rådende retts-tilstanden i tingstedet (Skjervøy), at de vek tilbake for å gjennomføre noen skyldsetting. (Side 34.)

Og:

Fra en situasjon der *nordmennene* betalte avgifter til *samene* i området for utnyttelse av ressursenhetene, til en situasjon hvor samene ble tvunget til å betale tilsvarende til det (dansk)-norske statsapparatet ...Det kunne tenkes å støte for sterkt an mot de lokale rettsforestillingerne. (Side 35.)

En slik forståelse av opprettholdelse av sjøsamiske privilegier vil være uavhengig av bruksformen, men forbundet – i alle fall delvis – med aksept av rettigheter knyttet til eiendommer/arealer.

Bjørklund (1982, 1985) hevder at avviklingen av finnerydningene skjedde primært ved skyldsettingene som likevel fortsatte under det presset som jordsøkende nordmenn og kanskje særlig kvener sto bak. Disse hadde interesse i å få lovlig hjemmel til finnerydninger som var ledige (mer

eller mindre temporært), ved å inngå avtaler med myndighetene eller proprietæren om bruken av disse. I denne situasjonen kunne også sjøsamene anse «formell skyldsetting og bygsling som et sikrere vern mot det økte presset de opplevde» (Hansen og Olsen 2004, side 305). Bjørklund hevder også (1982, side 255):

«Året 1755 var endepunktet for samenes selvstendighet, en kongelig resolusjon gjorde det klart at både samer, kvæner og nordmenn heretter skulle skattes likt. Dermed var sluttstrekken satt for de siste rester av samisk selvrådrett i Kvæningen.»

Nå ble finnerydningsskategorien ifølge Hansen og Olsen (2004) formelt opphevet «etter en ordre fra Kammerkollegiet av 31.3.1759, som fastslo at de gjenværende finnerydningene skulle skyldsettes og innlemmes i matrikkelen som andre leilendingsbruk» (side 303).

Lik beskatning innebar også at de sjøsamiske oppsitterne ikke lenger skulle betale finneskatt. Dermed kunne den endelige innlemmelsen av sjøsamiske jordeiendommer ved ordinær skyldsetting også foretas.

5.9 Avviklingen av finnerydningene – tap av tidligere rettigheter?

Som nevnt ble det også omtrent samtidig med at finnerydningsskategorien formelt ble opphevet, foretatt en endelig avklaring om retten til allmenningene i Nord-Troms. I 1761 fikk Johan Hvid skjøte på det meste av Nord-Troms, også «de ubebodde allmenninger». Alle oppsitterne ble underlagt proprietæren som leilendinger. Tønnesen (1972) beskriver dette som en overgang til private godseiere «som bruker jorden fullstendig som en privateiendom» (side 129). I skjøtet ved overdragelsen mellom Hvid og Hysing i 1764 er også totaliteten i proprietærenes rettigheter beskrevet:

... saa skal ganske Tromsø Fogdereies Jordegods ... bestandig følge og tilhøre Kiøberen og hans Arvinger tilligemed de derunder henhørende Herligheder, være sig Bygsel og Landskyld, Tiende, Leeding, Sigt og Sagefald, Søb finneskatt og Søb finne Leeding samt Fieldfinne skatt, Jægte Reisning og Forlovspenge, saavel som alle Tromsø Rødninger og Almindings Skove ... (NOU 1977: 16, side 24.)

Privilegier som sjøsamene eventuelt var tilkjent tidligere, nevnes ikke, slik at dette ikke hviler som en heftelse på skjøtet. At skjøtet nevner sjøfinneskatt, selv om det i 1755 var vedtatt at alle skulle

skatte likt og finneskatten dermed skulle opphøre, kan skyldes at skatteformen vedvarte inntil matrikuleringen av finnergydningene var endelig gjennomført.

Vi kan likevel stille spørsmål om hvorvidt alle rettigheter som tidligere var knyttet til de sjøsamiske oppsitterne på finnergydningene, var gått tapt, slik også Bjørklund (op.cit.) antyder. Innledningsvis må det sies at for Nord-Troms er de eventuelle rettighetene knyttet til finnergydningene, slik de eventuelt ble utøvet utover 1700-tallet, i mindre grad gjort til gjenstand for studier. Utøvelsen må på mange vis regnes som sedvanemessig praksis. I rettsprosessene vedrørende statsgrunn i Nord-Troms, er heller ikke den tidens sedvanemessige praksis ansett som nødvendig å avklare. Verken NOU 1977: 16 eller Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms berører temaet i særlig grad og bare indirekte.

I vilkårene for salget til Hvid i 1761 heter det:

«... at Almuen i følge av Loven derav fremdeles nyder det som Loven dennem derav bevilger og da bestandigen derav tilforn nødt haver ...» (NOU 1977: 16, side 24).

Dette lyder som en heftelse som eventuelt kunne ivareta noen sedvanerettslige forhold. NOU 1977: 16 (side 57) ser allmenninger og rettigheter i allmenninger på daværende tidspunkt i forhold til de gamle norske lovene og Christian Vs Norske Lov av 1687 som gjaldt all grunn som ikke var noens egen jord. Uten at det presiseres kan vi regne med at det legges til grunn at heftelsen fra 1761 om at allmuen fremdeles nyter det som loven alltid har tilkjent allmuen, referer til dette lovgrunnlaget. Det som eventuelt kan stilles spørsmål ved, er hvorvidt lovoppfattelsen i 1761 i større grad baserte seg på forestillinger om sedvanerett enn vurderinger av lovens bokstav slik rettsoppfatningen utvikles senere.

Nå var det allmenningene i Nord-Troms som var overdratt ved dette salget, allmenninger som lå «...avsesides til Fields eller ved Søkanten». Dersom dette gjaldt områder som på ingen måte var brukt (unntatt eventuelt av reindriftssamer), følger da heller ikke noen samtidige sedvanerettigheter av heftelsen (igjen eventuelt unntatt for reindriftsamene). Ut fra det skriftlige materialet er det vanskelig å trekke noen entydig konklusjon om det fra partenes side i 1761 ble trukket noen klar grense mellom allmenninger som lå til og var brukt av bygdene, og de som eventuelt lå avsesides, eller om en regnet med to typer allmenninger slik amtmann Schieldrup tidligere hadde skissert. Dette må også ses i lys av at overdragelsen fungerte som bileg-

ging av en strid om omfanget av tidligere overdragelser. Når det nå ble enighet om overdragelse av allmenningene, var det ikke nødvendig med noen avklaring av grensene mellom det som kongen anså som privat gods med eventuelle allmenninger, og kongens allmenninger. Stridsspørsmålet som kom opp senere, gjaldt hvorvidt de mindre produktive høyfjellsområdene var inkludert i salget, noe staten hevdet. Dette indikerer at staten da mente at produktive allmenningsområder også var solgt i 1761. Dermed er det rimelig å anta at heftelsen generelt sett kunne sies å være relatert til allmenningsområder som også på det tidspunktet var utnyttet av bygdefolk. Den retten oppsitterne hadde i de allmenningene de brukte, uavhengig av om disse skal tolkes som del av salget eller ikke, må uansett anses som underlagt de samme rettighetene. Tønnesens utsagn om at proprietæren etter 1761 kunne bruke eiendommen fullstendig som en privat eiendom, synes derfor noe problematisk. Spesielt på de gamle finnergydningene må vi anta at oppsitterne opplevde bruk i allmenninger som en rett fra alders tid.

Utmarkskommissjonen (1991) drøfter også dette i noen grad, og sier:

«At det er utøvet bruk i utmarka av fastboende fra den tid det ble etablert bosetting i traktene, sier seg selv uten videre, ...[og det var] samer som først drev jordbruk her. Dette vet vi fant sted på 1500-tallet.» (side 100).

Utmarkskommissjonen legger videre til grunn at dette jordbruket på finnergydningene «da de ble gjenstand for fast bosetting og rydding, rettslig sett [hadde] karakter av allmenning, og bruk i den omliggende utmark kunne i og for seg av rydningsmennene tas opp i kraft av allmenningslovgivningen» (side 99).

Utmarkskommissjonen drøfter ikke finnergydningenes rettslige status spesielt med utgangspunkt i tilstanden før 1608 eller i forhold til «finneodel» og eventuelle rettigheter som tillå dette instituttet, men legger til grunn at finnergydningene var anlagt i kongens allmenning. Utmarkskommissjonen påpeker at denne rettsstilstanden videreføres ved salget til Hvid og bekreftes av bestemmelsen om allmuens rettigheter ifølge loven. Samtidig påpeker de:

Her (i Kvæningen og Nordreisa), som så mange andre steder, er beite og fiske av oppsitterne innenfor de forskjellige gårdgrupper utøvet felles. Poenget er imidlertid at bruken innen de omtvistede områder ikke er oppfattet å være utøvet i allmenning eller på statsgrunn. Forestilling om bruk i allmenning er – om den noen gang har vært til stede – for lengst forsvunnet. (Side 89.)

Det sies også om den hogsten som ble utøvet i det omtvistede området før 1761, at:

Noen holdepunkter for å anta at hugst, før Hvidsjøtet av 1761, ble foretatt av en bestemt lokal befolkning – med forestilling om allmeningsrett (etter NL 3-12-6) – foreligger imidlertid ikke. Av det opplyste må det legges til grunn at hugst i de betydelige skogsstrekninger her, som andre steder i landsdelen hvor det var tjenlig skog, ble foretatt av folk fra et vidt distrikt og uten spørsmål om rett dertil, før det fra eierhold, stat eller proprietær, ble grepet inn.» (Side 100.)

De rettighetene, unntatt eventuelle allmeningsretter og knapt nok slike ifølge Utmarkskommisjonen, som de gjeninnførte privilegiene fra 1726 antyder, berøres antagelig ikke av skjøtet til Hvid fra 1761. I alle fall har ikke noen rettsinstans drøftet slike eventualiteter. På noe vis er det likevel relevant å stille spørsmål om hvorvidt slike rettigheter ble videreført, eller i alle fall om hvorvidt oppsitterne opplevde videreføring av enkelte sedvanerettslige forhold ved overdragelsen til Hvid. Ut fra et lokalt sedvanemessig synspunkt er det rimelig å anta at sedvanen etablerte et knippe rettigheter som hørte sammen. Bjerkli (2004) nevner at enkelte elementer som tillå den eldre «finneodelen», fortsatt kunne være holdt i hevd, blant annet at folk fortsatt regulerte arvefølgen til sine eiendommer selv. Det antas at den sedvanemessige arvepraksisen som kan dokumenteres etter at oppsitterne ble selveiere, hadde sin opprinnelse fra tidligere og var praktisert også i leilendingsperioden. Videre antydes at eiendommene også ble oppsplittet ved arv, noen ganger med godseierens samtykke, men også mer uformelt ved at søsken i noen tilfeller delte jord etter foreldre uten at det ble skrevet formell leiekontrakt med flere enn én. Blant annet er det langt flere personer i folketellingene som er registrert med husdyrhold og dermed med tilgang til jord, enn de som formelt var registrert som leilendinger under godset. I tråd med finneodelen lå også retten til gården eller finnerydningen til en videre gruppe.

Det påpekes imidlertid at dette er forhold som i liten grad har vært undersøkt, og følgelig er det vanskelig å si noe entydig om i hvor stor grad sedvanemessige praksiser og oppfatninger fra finnerydningstiden ble videreført. En del av disse rettsoppfatningene ble tydeligvis ikke imøtekommet av proprietæren, særlig med hensyn til skogen. Utmarkskommisjonen (1991) skriver:

Når det spesielt gjelder «Reisens Skov» og «gavnlig Skov i Quæningen», heter det i delibera-

sjonsprotokoll av 14. desember 1803 – vedrørende jordavgift i.h.t. forordning av 1. oktober 1802 – at «da Godsejerne have forbeholdt sig selv Nyten og Brugen av disse Skove, kunde ved de omkringliggende Gaardes Taxation ingen Hensyn tages dertil, for at forhøye deres Værd». Av dette fremgår at det ble lagt til grunn at gårdene ikke hadde bruksrett til skogene. (Side 101.)

Det sies likevel om Ovidia Lyng (død 1848), som var den siste proprietæren til Skjervøygodset, at hun lot «enhver husere i og med skoven næsten efter behag» (Bjerkli 2004, side 13). Bjerkli antyder to mulige tolkninger av denne praksisen fra godseierens side. For det første som et tegn på at godseieren så gjennom fingrene med eventuell ulovlig bruk. Dette var tydeligvis det synet som etterfølgende rettighetshavere la til grunn. En annen mulighet er at Ovidia Lyng var mer imøtekomende med hensyn til sedvanemessig bruk og kanskje etterlevde skjøtets tilsynelatende presisering av rettigheter som tillå brukerne som de «... da bestandigen derav tilforn nødt haver».

Dette kan muligens også knyttes til enkelte forhold som også lå til finneodel- og finnerydningstiden utover at de tiltrådte sin jord uten å svare bygsel og ikke betalte landsskyld av den. I alle fall ut fra de interne sedvanerettslige forestillingene må felles bruk av enkelte områder for enkelte formål ha vært innarbeidet. Dette ligger antagelig også bak den todelte allmeningsforståelsen, med bygdeallmenninger som det ene, som amtmannen la til grunn i første halvdel av 1700-tallet. Tønnesen (1972) antyder også et slikt forhold. Selv om han ikke eksplisitt knytter det til finnerydningstiden, henviser han til flere rettsvister i andre halvdel av 1850-tallet angående allmeningsbruk og rettigheter i Kvæningen og Nordreisa, hvor han hevder at «bygdenes bruk i disse allmenninger har skapt særlige rettsforestillinger i disse bygder» (side 128–129). Tønnesen henviser bare til disse forholdene og foretar ingen særskilt analyse. Bjørklund (1985) omtaler også en slik sak som var oppe for retten i 1865. Her var en sjøsamisk oppsitter stevnet for retten for ulovlig sennagresskjæring av en nordmann som hadde ervervet eiendommen hvor dette skjedde, i 1852. Den stevnede hevdet sammen med 101 andre oppsittere i en underskriftsaksjon å få ha sin «brug og rættigheder i fred, som vi have havt fra gammel tid, i aarhundreder i landet» (side 279). De vant imidlertid ikke fram, da bevisene de førte visstnok ikke kunne dokumenteres. Nå foretar heller ikke Bjørklund en særskilt analyse av selve rettsprosessen med partenes bevisførsel og domspremissene.

Det vi imidlertid kan trekke visse slutninger om, er at både sakene som Tønnesen nevner og den særskilte sennagressaken som Bjørklund skriver om, avdekker lokale rettsforestillinger knyttet til allmenningsbruk som er av «alders tid». Tidspunktet for disse, som er andre halvdel av 1800-tallet, peker mot festnede rettsforestillinger som går tilbake til tiden før finnerydningsskategorien formelt ble opphevet. Utmarkskommisjonens vurdering er imidlertid at slike allmenningsrettslige forestillinger i liten grad, i alle fall på det som etter hvert blir å betrakte som statsgrunn, har vært tilstede. Med utgangspunkt i praksis som er videreført fram til i dag, og innenfor de feltene de har behandlet i Nord-Troms, finner de i hovedsak at det bare foreligger beiterett for småfe.⁶ I de store statlige områdene i Kvænangen og Nordreisa er denne også av begrenset karakter. Utmarkskommisjonen åpner imidlertid for at fisket i Reisaelva «kan stå i en særlig stilling» (1991, side 108), men fiskeretten her var ikke «gjenstand for behandling for og avgjørelse av Utmarkskommisjonen» (side 109).

5.10 Privatisering av godsenes enkeltbruk

Retts sakene som Tønnesen og Bjørklund nevner, kommer alle etter 1850. Dette er ikke tilfeldig. Midten av 1800-tallet utgjør et tidsskille med hensyn til eiendomsforholdene i Nord-Troms. Godset i Nord-Troms var som nevnt blitt delt i tre i 1783, Moursundgodset i den søndre delen, Karnesgodset i den midtre delen og Skjervøygodset i den nordre delen. I andre halvdel av 1800-tallet starter avviklingen av leilendingsgodsene. Selv om utviklingsforløpet er noe forskjellig med hensyn til eiendomsoverdragelsene, går alle de tre godsene gjennom en lignende prosess hvor oppsitterne blir selveiere og staten erverver store utmarksarealer/allmenninger. Fem store utmarksarealer i Nord-Troms var formelt registrert som allmenninger og skyldsatt mens godsene fremdeles var intakte. Alle fem ble etter hvert ervervet av staten.

Moursundgodset

Moursundgodset var intakt fram til 1860-tallet. I 1850 hadde Hans Andreas Moursund d.y. overtatt godset. Han beskrives som en svært jordbruksinteressert person som arbeidet for modernisering

av næringen, og som innså de fordelene det kunne ha at bøndene ble selveiere (Hauglid 1991, side 283). Godset besto av 556 leilendingsbruk. I løpet av 20 år ble 333 av disse solgt. I 1920 var alle eiendommer avhendet.

En av eiendommene under Moursundgodset var allmenning, benevnt som Storskogen. Allmenningen omfattet store skog- og fjellområder i de indre deler av Balsfjord, Malangen og Målselv inn til svenskegrensen. Størstedelen av den såkalte Moursund-linjen fra 1806 (jf. kapittel 1.3) var grense for denne allmenningen mot statens eiendommer i Senja fogderi. Allmenningen ble skyldsatt i forbindelse med matrikkelen av 1838. Fram til 1888 ble en rekke enkeltbruk ryddet og utskilt fra allmenningen. Dette hadde sammenheng med stor befolkningsøkning og tilflytting av jordsøkende folk, delvis fra Sør-Norge, delvis fra Finland og Sverige.

I 1868 ble staten tilbudt å kjøpe deler av allmenningen, noen furuskogstrekninger i Balsfjord og Målselv. Kjøpet ble iverksatt over 20 år senere i 1892, da restene av Storskogen allmenning sammen med en del av de tidligere utskilte eiendommene ble overdratt (NOU 1977: 16, side 38–39). Fram til 1910 kjøpte staten opp flere enkelteieendommer i området, særlig de som lå i et belte inn mot svenskegrensen. For mange av kjøpene er det henvist til at det er hensynet til skogen som ligger bak kjøpet. Den egentlige grunnen var en annen:

Et P.M. i departementet datert 4. oktober 1909 med påtegninger bl.a. av statsråden klargjør at det ikke var skoginteressene som lå bak ønsket om kjøp. Særlig av statsrådets påtegnning framgår at staten var interessert i fjellstrekningene langs grensen fra Kåfjorddalen til Målselv. (NOU 1977: 16, side 36.)

Hensynet var i første rekke utenrikspolitisk. Blant annet hadde også den grenseoverskridende reindriften fra svensk side betydning. Det var viktig for norske myndigheter å få statlig kontroll over arealene som de svenske reindriftsutøverne benyttet. Deler av området var også et grenseområde mot Finland og Russland, noe som også kan ha hatt betydning.

Karnesgodset

Karnesgodset var samlet som én enhet fram til 1843. Da døde proprietæren, som på den tiden var Rasmus Hagen. I forbindelse med arveoppkjøret ble godset splittet. Noen eiendommer ble solgt på auksjon utover 1840-tallet. En vesentlig del av eiendommene ble så i forbindelse med skiftet i 1850 solgt til leilendingene, mens resten ble fordelt mel-

⁶ Unntaket er Manddalenfeltet (Utmarkskommisjonen 1999) hvor også hugstretter tilkjennes.

lom arvingene, det vil si Hagens svigersønner (Utmarkskommisjonen 1995, side 9–10, NOU 1977: 16, side 33). I løpet av andre halvdel av 1800-tallet kom godset i all hovedsak på oppsitternes hender.

Innenfor Karnesgodset fantes fra eldre tider to store områder som ble regnet som allmenninger: Skibotn allmenning og Storfjorden allmenning, begge i indre deler av Lyngen og Storfjord med grense mot Finland og Sverige. Begge allmenningene var blitt skyldsatt i forbindelse med matrikkelen av 1838. Ved auksjonsskjøter i 1846 ble Skibotn allmenning overført til en av Hagens arvinger, Peder B. Lund, mens Storfjord allmenning ble overført til en annen arving, Knud Figenschou.

Enkelteiendommer ble etter hvert skilt ut fra Skibotn allmenning. Flere av de utskilte eiendommene i den nedre delen av Skibotndalen (Lulleskogen) ble i 1893 og 1894 solgt til staten (NOU 1977: 16, side 33). Den øvre delen av allmenningen, Hellegskogen, ble så innkjøpt av staten i 1910.

Storfjord allmenning fikk en noe annen eiendomsutvikling ved at allmenningen i første omgang i sin helhet ble utstykket og solgt til oppsitterne. Dette var i stor grad nyryddere som hadde flyttet til området ut over 1800-tallet. Signaldalen, som utgjorde den største delen av Storfjord allmenning, har en lignende bosettingshistorie med døler sørfra slik vi finner det i Målselv og Bardu. Den første kom til Signaldalen i 1842 og var fra Hallingdalen (Figenschau 1999, side 19). I forbindelse med de statlige oppkjøpene som skjedde rundt 1910, ble de indre delene av Signaldalen med grense mot Sverige ervervet av staten ved at deler av enkelteiendommer ble kjøpt. Disse ble slått sammen under benevnelsen Parasskogen. I 1917 ble så en parsell av eiendommen Kitdalen også kjøpt av staten (Utmarkskommisjonen 1995, side 11). Dermed var staten eier av alle de indre områdene av Karnesgodset som grenset mot Sverige.

Skjervøygodset

Skjervøygodsets siste proprietær døde i 1848. Dette var Ovidia Lyng som i sin enkestand hadde styrt godset siden 1817. Det sies at hun forsøkte å gjøre oppsitterne til selveiere mens hun levde, men at det mislyktes (Coldevin 1943, side 238). Et par enkelteiendommer var solgt tidligere, og det meste av øya Skjervøy var solgt til staten som prestegårdsjord i 1825 (Friis 1965, side 195).

Under skiftet var det tvist mellom arvingene om oppgjørsformen. Det endte med at hele godset, med unntak av enkelteiendommen Havnes hvor proprietæren hadde sitt sete, ble avhendet under

ett til et «interessentskap» som avga det høyeste budet under auksjonsforretningen. Godset ble formelt overført til «Foreningen til Ophævelse af Leilændingsvæsenet i Skjervøy» 1. januar 1951 (Friis 1965). Foreningens målsetning var som navnet sier å selge ut enkelteiendommene. Foreningen besto av samfunnstopper både fra det offentlige og det private. Stiftsamtmannen og sognepresten sammen med flere handelsmenn, en verksbestyrer, en sakfører mfl. var medlemmer. Allerede i 1852 startet avhendingen av godsets 473 daværende bruk.

Avhendingen av eiendommene gikk tregere enn forutsatt, men i løpet av 1800-tallet var de fleste eiendommene solgt. Salg foregikk imidlertid også inn på 1900-tallet, og har også skjedd helt opp til vår tid. Foreningen eksisterer fortsatt og har vært sakspart ved Utmarkskommisjonens behandling av saker innenfor det gamle Skjervøygodsets område.

Innenfor Skjervøygodset fantes to store allmenningsområder: Kvæningen allmenning og Reisens allmenning, som var blitt skyldsatt i forbindelse med matrikkelen av 1838. Disse områdene dekket det indre av Kvæningen og Nordreisa med dalføre og tiliggende høyfjellsområder med grense mot Finnmark i øst og Finland i sør. Begge disse områdene ble solgt av foreningen til staten i 1866. I Kvæningen gjaldt også kjøpet flere enkeltbruk i den indre delen av fjorden (NOU 1977: 16, side 31).

Etter at Reisen allmenning var skyldsatt i 1838 ble en rekke enkeltbruk i tiden fram mot 1866 utskilt fra allmenningen. Disse «skogårdene» ble sammen med allmenningen for øvrig overdratt til staten i 1866. I tillegg ble enkelte tilstøtende gårder kjøpt. Senere, på begynnelsen av 1900-tallet, solgte staten enkelte parseller til oppsitterne. Ved disse salgene inngikk ingen fjellstrekninger (op.cit., side 32).

I motsetning til allmenningskjøpene fra Karnes- og Moursundgodset, som tydelig var motivert av utenrikspolitiske forhold, skjedde kjøpet av Kvæningen og Reisens allmenninger ut fra hensyn til skogen. I brev av 10. juni 1864 fra fogd Drejer til kongen sies det at «*Fogden anbefaler kjøp og nevner at uten kjøp av staten vil det være fare for uthogst og skadelige virkninger*» (NOU 1977: 16, side 31). Fogden var også medeier i Foreningen og hadde egeninteresse av salg. Indredepartementet begrunner også kjøpet ut fra samfunnsmessige hensyn og for «*å hindre uthogst av skogstrekningen*» (op.cit., side 32).

Innenfor Skjervøygodset fantes imidlertid også andre strekninger som ble betraktet som allmenninger, men som ikke var spesielt skyldsatt. En av

disse var Manddalen allmenning (Svartskogen) i Kåfjord. Foreningen ønsket å selge også denne til staten, noe staten etterkom. Dette arealet ble skyldsatt i forbindelse med salget som ble utført i 1885. Kjøpet fra statens side var denne gangen begrunnet ut fra hensynet til reindriften. Enkeltgårder ble også kjøpt av staten i den forbindelse. Særlig for å unngå konflikter og problemer knyttet til reindriftens behov for flytteveier, ble strategisk beliggende gårder oppkjøpt. Svartskogen hadde imidlertid ikke betydning for å sikre flytteveier (Bjerkli 2004, side 15). Utmarkskommisjonen (1999, side 47) legger til grunn at kjøpet skjedde for å beskytte den nedenforliggende delen av dalen mot beiteskade fra rein, men etter påtrykk fra Foreningen som hadde særlig interesse av salg.

Disse tre allmenningene innenfor Skjervøygodset fikk staten hånd om ved kjøp fra Foreningen. Et annet større område ble opptatt som statsgrunn delvis ved salg og delvis ut fra en doktrine om opprinnelig statsgrunn. Dette gjelder det som kan benevnes «Kåfjordens allmenning», de innerste delene av Kåfjorddalen i Troms, med høyfjellsstrekningene inn mot finskegrensen. I 1898 hadde gruveinteresser ervervet deler av området fra private som hadde parseller i øvre del av Kåfjorddalen, og fra Foreningen (Utmarkskommisjonen 1999, side 42–43).

Etter flere eiendomsoverdragelser fra gruveselskapet og/eller konkursbo ervervet staten en del av sin eiendom her så sent som i 1949–1950 (op.cit., side 13).

På begynnelsen av 1900-tallet framkom uenighet mellom gruveselskapet «Birtavarre Kobbergruber» og staten om eiendomsretter i området. Gruveselskapet hevdet at deres eiendommer strakte seg helt inn til riksgrensen (op.cit., side 44). Staten la imidlertid til grunn at området inn mot grensen var å regne som «statens høyfjell» (opprinnelig statsgrunn), og inngikk en overenskomst med gruveselskapet i 1912 om avgrensningen mellom statens høyfjell og gruveselskapets eiendom. Utmarkskommisjonen påpeker at «overenskomsten mellom gruveselskapet og staten hvilte på rettslig feil grunnlag, men at dette ikke har betydning i dag siden staten har kjøpt gruveselskapets eiendom» (op.cit., side 45). Foreningen hadde gjort innsigelser mot statens syn om «statens høyfjell» i 1913. Staten gjorde imidlertid ikke noen forføyninger, og Foreningen fulgte ikke dette opp senere. Utmarkskommisjonen legger til grunn at Foreningen hadde vært passiv og dertil må anses å ha solgt all grunn til Gruveselskapet i 1898. Også innenfor Kvænangen-feltet (Utmarkskommisjonen 1991, side 63) inngikk staten overenskomst

med gruveinteresser (Sulitjelma Aktiebolag) i 1906 om grensen mellom statens høyfjell og gruveselskapets eiendommer. Statens områder her ble ikke regnet som del av det som var kjøpt i 1866.

5.11 Utmarkskommisjonens og Høyesteretts behandling av Manddalenfeltet

Utmarkskommisjonen har ved flere saker fastsatt de endelige grensene mellom privat og statlig grunn i Nord-Troms. Saken om Svartskogen (Utmarkskommisjonen 1999) fikk imidlertid et spesielt utfall. Etter at Utmarkskommisjonen hadde tilkjent staten eiendomsrett i tråd med det skjøtet staten hadde ervervet i 1885, anket bygdefolket saken til Høyesterett. Høyesterett (2001) kom til en annen slutning enn Utmarkskommisjonen og tilkjente bygdefolket i Manddalen eiendomsretten, hovedsakelig med bakgrunn i alders tids bruk. Det påpekes at:

den altomfattende bruken som er beskrevet foran, (måtte) få større rettslige konsekvenser: Hadde en tilsvarende bruk vært utøvd av personer med en annen bakgrunn, ville den ha avspeilet at de mente å eie området ... Skulle det hindre rettserverv ved alders tids bruk at det finnes flest eksempler på at de har talt om bruksrett, ville deres rådighetsutøvelse, som i innhold tilsvarer utøvelse av eiendomsrett, bli satt i en ugunstig særstilling i forhold til befolkningen for øvrig.

Høyesterett viser også til at en slik rettsanvendelse er:

i samsvar med reglene i ILO-konvensjon 169 fra 1989 om urbefolkninger og stammefolk i selvstendige stater artikkel 14 nr. 1 første punktum og de hensyn denne regelen skal ivareta.

Uenigheten mellom lokalbefolkningen i Manddalen og staten om bruken av Svartskogen har en forholdsvis lang forhistorie (Bjerkli og Thuen 1998, Bjerkli 2004). Etter statens kjøp i 1885 fortsatte en relativt intensiv lokal bruk av området, særlig som slåttemark og til hogst. Det gikk imidlertid 35 år fra staten kjøpte Svartskogen til de første forsøkene på å kontrollere bygdefolkets bruk ble gjort. I desember 1920 gjorde skogforvalteren i Lyngen det kjent at: «For fremtiden er det paa det strengeste forbudt at avvirke [skog] og høste slaatter i statens indkjøpte eiendom Mandalens øvre almenning uten at vedkommende har skriftlig tillatelse dertil av skogforvalteren i Lyngen.» (Bjerkli 2004b). I oppslaget ble det også opplyst om «at

enhver ulovlighet fremtidig vil bli paatalt etter loven». Det ble altså ikke nedlagt totalforbud mot hogst og slått i Svartskogen. Det skulle fortsatt tillates, men etter at den enkelte brukeren hadde skrevet en personlig forpaktningssavtale med skogforvalteren i Lyngen. I avtalene ble betingelsene nærmere beskrevet, bruksområdet for den enkelte ble avgrenset, og avgift ble spesifisert. Et titalls personer i Manddalen inngikk slik avtale. Det var imidlertid langt flere som hogde brensel og slo gress i Svartskogen enn ti personer. De fleste fortsatte å bruke området som før uten å inngå noen forpaktningssavtale. Det som også skjedde var at de avtalene som var inngått, ikke ble respektert. Allerede den første sommeren etter at nyordningen var innført, ble trusselen om rettsfølgelse gjort gjeldende. Sju personer ble da anmeldt for slått på områder som var bortforpaktet til andre. En rekke personer i Manddalen ble tatt inn til avhør. I etterforskningsrapporten til lensmannen i Lyngen hevdet de avhørte at de mente å ha bruksrett til slåttene fra alders tid. En av de anmeldte uttalte at han «kjendte ikke noget til, at de av ham benyttede slaater var blitt bortforpaktet til andre, og han erkjenner derfor ikke at ha begaaet nogen strafbar handling, og han vil ikke for nærværende gi noget løfte om at betale erstatning for det av ham foretagne slaatte, idet ham mener at ha ervervet sig bruksret til disse».

Saken førte ikke fram. Politimesteren i Tromsø innstilte på ikke å reise straffesak mot de anmeldte fordi «disse formentlig har hevdet bruksrett i almenningen». Vi ser at manddalingenes motstand var av to typer. Det ene var at de verbalt hevdet sine rettigheter. Den andre formen var gjennom handling. Mange aksepterte ikke forpaktningssavtalene, og det viste de ved å fortsette å slå på områder de hadde slått før, selv om disse nå var bortforpaktet til andre. Henleggelsen fra politimesterens side medførte at forpaktningssystemet som skogforvaltningen la opp til raknet, og folk fortsatte å bruke området som før ut fra egen sedvane. Etter annen verdenskrig var det en lignende sak der befolkningen ble anmeldt for ulovlig hogst. Også denne anmeldelsen ble henlagt av påtalemyndigheten med samme begrunnelse som på 1920-tallet, men nå ble det også henstilt om at myndighetene avklarte de mer prinsipielle sidene med hensyn til lokalbefolkningens rettigheter, noe som ikke ble gjort før ved Utmærskommisjonens og Høyesteretts behandling.

Dette er eksempler på hvordan en lokalbefolkning har forsvart rettigheter og til slutt lyktes med det. Slik sett representerer det et sjeldent eksempel på at lokalt forsvar av «allmenningsretter» har

forekommet, vedvart og til slutt endret den formelle rettstilstanden. Dette som et apropos til rettshistorikeren Absalon Taranger som hevdet at det tidligere fantes allmenningsretter i Hålogaland (Nordland og Troms), «men at allmenningskarakteren med tida falt bort, som resultat av overgrep fra statens side og mislighold fra bygdelagenes side når det gjaldt å hevde sine rettigheter» (Hansen og Olsen 2004, side 306).

Bjerkli (2004) påpeker også at den sedvanemessige bruken både med hensyn til kontinuitet og karakter kan spores tilbake til hvordan rettighetene var organisert i finnerydningstiden (finneodelsinstituttet). Konklusjonen som trekkes er at:

Svartskogen er et av de klareste eksemplene vi har på en eldre bruks- og forvaltningsform som har overlevd og er videreført inn i moderne tid. Bruken av området har høyst sannsynlig røtter tilbake til tiden da bosettingen var organisert i siidaer. I Nord-Troms ble viktige lokale bruks- og forvaltningsmessige prinsipper videreført i finnerydningssinstituttet og dermed til en periode hvor samiske sedvanemessige rettsoppfatninger fremdeles hadde en viss beskyttelse. I praksis ble slike sedvanemessige prinsipper først satt under press etter 1850 da «Foreningen» startet salget av godsets enkeltbruk og det som tidligere var oppfattet som allmenninger. Ut fra den kontinuerlige bruken og den lokale autonomien i bruken som også tydeligvis har sin bakgrunn i samisk besittelse og bruk er det rimelig å si at Svartskogen representerer et kollektivt samisk bruks- og besittelsesområde. Vi ser også at gjennom den praksis vi kan vise til her, har lokal sedvanemessig samisk forvaltning og bruk ikke vært ekskluderende i forhold til nordmenn eller kvener som er integrert lokalt. Slik Svartskogen har fungert, står den fram som et levende laboratorium og en modell for hvordan sedvanerettigheter i en fastboende samisk sammenheng har blitt forvaltet og kan forvaltes.

5.12 Reindriftens rettigheter

Den norske reindriftens rettigheter i Nord-Troms, som ellers i landet, følger i dag generelt både av reindrifftslovgivningen og av alders tids bruk som både er fastslått ved dom og inntatt i lovgivningen. Kirsti Strøm Bull (2001) har gjennom sin utredning i forbindelse med Samerettsutvalgets arbeid med hensyn til rettsforholdene i Finnmark behandlet rettshistoriske forhold som også angår reindriften sør for Finnmark. Siden dette er et forskningsarbeid gjort spesielt for Samerettsutvalget, har jeg

valgt ikke å foreta noen oppsummering av dette arbeidet.

Reindriftens rettigheter i Nord-Troms har vært behandlet i forbindelse med Utmarkskommisjonens arbeid. Behandlingen i to av sakene er av særlig interesse, først Kvænangen- og Nordreisafeltet (Utmarkskommisjonen 1991), da norske samer i Vest-Finnmark (Kautokeino) med sommerbeiter i Nord-Troms var part. Det andre tilfellet er behandlingen av Storfjordfeltet (Utmarkskommisjonen 1995), da svenske reindriftssamer fra Könkämä sameby i Karesuando var part. Utmarkskommisjonen foretok ikke her noen vurdering av rettighetene da staten og samebyen inngikk forlik. Forliket er i seg selv av interesse og lyder slik:

I sak 3/93 for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms har Staten i sin påstand i stevning av 16.6.1993 krevet dom for at det på Statens grunn i området ikke eksisterer rettigheter basert på allmenningsrett, hevd eller alders tids bruk. Könkämä sameby, som i henhold til lov og konvensjon mellom Sverige og Norge har rett til å utøve reinbeite, jakt og fiske m.v. som fastsatt i lov og konvensjon, hevder at samebyens rettigheter ikke bare hviler på lov og konvensjon, men at rettighetene også har tingsrettslig og sivilrettslig grunnlag bygget på hevd og alders tids bruk. Könkämä sameby ville i saken for Utmarkskommisjonen nedlegge påstand om fastsettelsesdom for dette. Könkämä sameby gjør ikke krav på å ha rettigheter som går ut over gjeldende lov og konvensjon. Dette innebærer ikke at Könkämä sameby har gitt avkall på ytterligere rettigheter som senere måtte bli sikret ved lov og konvensjon.

Staten aksepterer fullt ut at Könkämä sameby skal kunne utøve de rettighetene som lov og konvensjon omfatter og som samebyen i dag utøver. Partene er enige om at det for tiden ikke er behov for avgjørelse i det rettslige spørsmål om Könkämä sameby har grunnlag for rettighetene uavhengig av lov og konvensjon. Könkämä sameby kan derfor tre ut av saken idet partene er enige om at samebyen er reservert det rettslige grunnlaget samebyen eventuelt måtte ha for utøvelse av rettighetene i området. Om det noen gang skulle bli aktuelt å få rettstillingen prøvet for domstolene har Könkämä sameby i behold sin prosessuelle adgang til dette. Statens påstand i stevningen skal da ikke behandles av Utmarkskommisjonen hva Könkämä sameby angår.

Partene anmoder Utmarkskommisjonen om å ta dette forlik inn i sine premisser. Saken kan hva Könkämä sameby angår heves for Utmarkskommisjonen idet Statens påstand ikke lenger omfatter Könkämä samebys rettslige stilling.

Forliket viser at Könkämä sameby mener at de (og da i prinsippet den svenske reindriften) har rettigheter på norsk side basert på hevd og alders tids bruk, og ikke alene ut fra lovens og konvensjonens ordlyd. Staten åpner for at dette i framtiden kan bli prøvet for domstolene. Dette tilsier at det vil kunne være aktuelt med grundig vurdering av den svenske reindriftens grunnlag for rettigheter på norsk side, noe som ville implisere en grundig gjennomgang av rettshistorie, faktisk bruk og sedvane med hensyn til de svenske samenes fortidige og nåtidige utnyttelse av arealer på norsk side. At det har eksistert en oppfatning fra den svenske reindriftens side om rett basert på alders tids bruk på norsk side, er utvilsomt. Arell (1977, side 287) refererer til Schnitlers grenseundersøkelser før 1752 og sier:

«... i samernas vitnesmål spåras ofta en redsla att forlora renbetesretten på norska sidan, varför man överbetonade flyttningarnas naturnöd-
vendighet och särskilt framhåll renens instinktsmessiga och opåverkbara behov. Samtidig åberopades urminnes rättighet.»

I Kvænangen/Nordreisafeltet (Utmarkskommisjonen 1991) la også staten til grunn at det ikke hvilte bruksretter på grunnlag av allmenningsrett, alders tids bruk eller hevd, verken for reindriften eller allment. Reindriftens påstand var at deres «betydelige kompleks av rettigheter hviler ikke på lov, men er rettslig forankret i opprinnelig okkupasjon supplert med alders tids bruk. Da rettighetene er ervervet før staten for alvor kom inn i bildet, kan det ikke spørres om rettighetene er vunnet ved hevd, alders tids bruk og lignende i relasjon til statens eierposisjon» (op.cit., side 42). De berørte reinbeitedistriktene (nr. 33, nr. 34, 35 A og B, nr. 36 og nr. 40) hevdet ikke å ha eiendomsrett, men at de innenfor tvisteområdene har en sterk bruksrett som av innhold er en fortrinnsrett i forhold til konkurrerende bruk og en enerett hvor det ikke er plass for andre. Dessuten hevdet de rett til avkastning som arealene gir staten, for eksempel ved salg av jakt og fiskekort, og ved tomtefeste på statsgrunn (side 37).

Utmarkskommisjonen fastslo i sin dom at «Staten frifinnes for de krav som er framsatt av reinbeitedistriktene». I sin argumentasjon (side 110–134) drøfter Utmarkskommisjonen utviklingen av reindriftens rettsgrunnlag fra 1751 (lappekodisillen) og framover med utgangspunkt i lovgivning og forarbeider til disse, domstolsbehandlinger, avtaleverk og statlige støttetiltak. Argumentasjonen knyttes også til moderniseringen av reindriften og den senere tids vanskelige beitesituasjon. Det påpekes i den sammenheng at «det her nevnte pro-

blem viser at heller ikke reindriftssamene makter å innstille seg på en balansert bruk av naturressursene. Som for bygdefolks bruk i allmenning fordres en regulering. Dette må has tilstrekkelig for øyet når det gjelder berettigelsen av lovgiverens reguleringsadgang.» (op. cit., side 133). Utmarks-kommisjonens syn på reindriftens rettigheter framkommer slik:

Ved lovgivningen er det tatt sikte på at reindriftsnæringen skal kunne opprettholdes i sin tradisjonelle form slik at den skal kunne bevarer som en viktig faktor i samisk kultur. Som foran nevnt, kan Utmarks-kommisjonen heller ikke se annet enn at reindriftssamene ved loven er hjemlet i all hovedsak den bruk av land og vann som de har utøvet fra eldre tid. I takt med den alminnelige utvikling har det imidlertid også funnet sted en omlegging av reindriften og i reindriftssamenes livsform. Denne utvikling er det naturlig nok tatt hensyn til ved gjeldende lov, og det er lagt vekt på at driften skal kunne skje slik at den gir dem som driver reindrift som yrke, trygge økonomiske og sosiale kår. (Side 130.)

Videre uttaler Utmarks-kommisjonen:

Selv om det skulle være slik at folkeretten pålegger den norske stat plikt til å yte visse økonomiske bidrag for at samene, som minoritetsgruppe, skal kunne dyrke sin egen kultur, og videre at opprettholdelse og videreføring av denne fordrer rett til å disponere over naturressurser av et visst omfang, kan dette åpenbart ikke danne rettslig grunnlag for at reindriftssamene har andre og videre rettigheter enn hva som klart er fastlagt ved reindriftslovgivningen. (Side 130–131.)

Avslutningsvis påpeker Utmarks-kommisjonen også:

Som nevnt er det ikke påstått at rettighetene til avgrensede arealer eller bestemte vann er vunnet ved særskilt adkomst. Utmarks-kommisjonen vil sluttelig bemerke at dersom reindriftssamene skulle innrømmes rettigheter som påstått, ville det gå ut over den lokale befolkning i Nordreisa og Kvænangen, som for en stor del er av samisk ætt. (Side 134.)

Det kan synes som at Utmarks-kommisjonen legger til grunn at reindriftens rettigheter er tilfredsstillende fastlagt ved reindriftslovgivningen. Rettigheter til arealer ved særskilte atkomster er ikke vurdert da slike krav ikke ble framsatt. Dette kan forstås som at Utmarks-kommisjonen holder åpent hvorvidt grupper av samer kan ha rett til særlige områder med bakgrunn i hevd, alders tids bruk og/eller sedvanemessig bruk.

Det kan hevdes at grenseområdene i Nord-Troms mot Sverige og Finland i noen grad sto i samme stilling som det indre av Finnmark før grenseavtalen med Sverige i 1751, blant annet ved at områdene var underlagt Sverige med hensyn til kirkelige tjenester og domstolsbehandling. Den skatteretten norske myndigheter hadde, var imidlertid for Nord-Troms' del solgt til private i 1666. Utmarks-kommisjonen gjør ingen vurdering med hensyn til den svenske rettspraksisen før 1751, eller om det eventuelt har betydning for senere eller dagens rettssituasjon, slik for eksempel Jebens (1999) har gjort. Utmarks-kommisjonen legger til grunn at disse grenseområdene uansett var solgt fra staten til private (Hvid) i 1761. Dertil påpekes «at kommisjonen ikke kan se at bestemmelsene i Lappekodisillen av 1751 () kan gi noe bidrag ved avgjørelsen av om reindriftssamene har de rettigheter som de nå påstår å ha». I den sammenheng viser Utmarks-kommisjonen til Samerettsutvalgets innstilling (NOU 1984: 18, side 166ff) og til Jebens (1986) som siteres på at «de krav som reindriftssamene nå gjør gjeldende, hadde ingen aktualitet i 1751». Samtidig påpekes at «Om det er slik at de samme familier har hatt tilhold i de områder sakene berører i lengre tid forut for 1751, står de av denne grunn ikke i noen særstilling hva spørsmålet om rettigheter angår» (Utmarks-kommisjonen 1991, side 134).

Reindriftsretten ble altså prøvet for Utmarks-kommisjonen i behandlingen av Kvænangen/Nordreisa-feltet. Det ble i hovedsak lagt til grunn at lovgivningen til enhver tid regulerer denne retten. Andre rettigheter ble avvist. I senere saker ble imidlertid ikke norske reindriftssamers rettigheter prøvet. Forlik mellom staten og de reindriftsberettede distriktene ble inngått. I Kåfjord/Mann-dalen-feltet (Utmarks-kommisjonen 1999) ble til eksempel følgende forlik inngått:

Staten erklærer at søksmålet ikke gjelder i forhold til reindriften, og at den dom som Utmarks-kommisjonen vil måtte komme til å avsi i saken ikke har noen rettskraftvirkninger i forholdet til reindriften. Reinbeitedistrikt 36 og 37 er derfor reservert det rettslige grunnlag distriktet eventuelt måtte ha for utøvelsen av rettighetene i området. Om det noen gang skulle bli aktuelt å få rettstillingen prøvet for domstolen, har Reinbeitedistriktene i behold sin prosessuelle adgang til dette, såfremt de øvrige prosessuelle regler gir adgang til dette, herunder kravet til rettslig interesse. Partene er derfor enige om at saken kan heves for så vidt gjelder Reinbeitedistrikt 36 og 37. (Side 3.)

Litteratur

- Andreassen, Reidun L.: *Ei urgrav på Vannøy, Troms, fra tidlig middelalder*. I: *Tromura*, Kulturhistorie nr. 17, Universitetet i Tromsø. 1987
- Andresen, Astri: *Omstillingstid. Nomadisk reindrift i Torne lappmark og Troms 1840–1920*. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø. 1991
- Andresen, Astri: *Tromsø gjennom 10000 år. Handelsfolk og fiskerbønder 1794–1900*. Bind II. Tromsø kommune. 1994
- Arell, Nils: *Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. Geografiska institutionen, Umeå universitet, Meddelande nr 24. 1977
- Bertelsen, Reidar: *Tusenårsskiftet, et nytt samfunn? I: Del 2 i Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass – til by – opp til 1794*. Bind I. Tromsø kommune. 1994
- Birkely, Peder: *Samiske kulturminner. Forsvarets skyte- og øvingsfelt Mauken-Blåtind*. Registreringsrapport Tromsø Museum (upublisert). 1991
- Bjerkli, Bjørn og Trond Thuen: *Om bruken av Svartskogen i Manndalen*. Rapport utarbeidet for Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms. Stensilserie A, nr. 91. Universitetet i Tromsø. 1998
- Bjerkli, Bjørn: *Svartskogen i Manndalen – samisk sedvanemessig bruk og forvaltning*. *Nord-Troms Museums Skrifter* 1/2004. 2004
- Bjerkli, Bjørn: *Svartskogen – en fortelling om motstand og forsvar av rettigheter*. I: Nilsen, G. og R. Sundelin (red.): *Kulturmøter i Nord-Troms*. Nord-Troms Museum. 2004b
- Bjørklund, Ivar: *Veidemann eller fiskerbonde? Om kystsamenes tilpasning – et eksempel fra Kvæningen. I: Heimen XVIII*. Side 769–779. 1981
- Bjørklund, Ivar: *Det indre landnåm: Finnerydningenes avvikling i Nord-Troms*. I: *Historisk tidskrift*, 61: 247–255. 1982
- Bjørklund, Ivar: *Fjordfolket i Kvæningen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Tromsø, Universitetsforlaget. 1985
- Bjørklund, Ivar: *Property in common, common property or private property: Norwegian fishery management in a Sami coastal area*. I: *North Atlantic Studies* 3 (1). 1991
- Bjørklund, Ivar og Svein Erik Grydeland: *Spildra – med fortida inn i framtida*. Spildra Grendeutvalg i samarbeid med Tromsø Museum. 2004
- Bratrein, Håvard Dahl: *Fra samisk «overhøyhet» til norsk i Tromsen len på 14/1500-tallet*. I: *Acta Borealia* 2: 25–44. 1984
- Bratrein, Håvard Dahl: *Karlsøy og Helgøy Bygdebok. Folkeliv – Næringsliv – Samfunnsliv. Fra steinalder til år 1700*. Bind I. Karlsøy kommune. 1989
- Bratrein, Håvard Dahl: *Karlsøy og Helgøy bygdebok. Fra år 1700 til 1860*. Bind II. Karlsøy kommune. 1990
- Bratrein, Håvard Dahl: *Karlsøy og Helgøy bygdebok. Fra år 1860 til 1925*. Bind III. Karlsøy kommune. 1992
- Bull, Kirsti Strøm: *Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852–1960*. I: *NOU 2001:34 Samiske sedvaner og rettsoppfatninger*. 2001
- Coldevin, Axel: *Jordegods og storgårder i Nord-Norge*. Trondheim. 1943
- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø. 1981
- Figenschau, Tore: *Signal dalen gjennom 150 år*. Tekst & Cetera. 1999
- Friis, Guttorm: *Skjervøygodset og Mor Lyng på Havnnes*. I: *Skjervøy sparebank 1865–1965*. Jubileumsskrift for Skjervøy og Nordreisa sparebank. 1965
- Fugelsøy, Maurits: *Skjervøy. Et prestegjeld og et herred i Nord-Troms*. Bind I. Skjervøy kommune. 1970
- Gaup, Mikkel A.: *Reindrifta i Troms i dag*. I: *Reindriftsnytt*, 30 (1/2): 22–39. 1996
- Grydeland, Svein Erik: *Den sjøsamiske bosettingen i Kvæningen fra seinmiddelalder til ny tid. En arkeologisk studie i kontraster*. Stensilserie B nr. 41. Universitetet i Tromsø. 1996
- Grydeland, Svein Erik: *De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvæningen, Nord-Troms*. I: *Nord-Troms Museums Skrifter* 1/2001.
- Guldbrandsen, Gudmund: *En grenseoppgang for snart 200 år siden. Rettsvesenets behandling i året 1806 – og den 15 dager lange fysiske oppgang og påvisning av grensen mellom Senjen og Tromsø fogderi fra Malangen til svenskegrensen*. Tromsø. 1997
- Guttormsen, Helge: *Spør etter eldre kvensk bosetting i Nord-Troms og Finnmark*. I: H. Guttormsen (red.): *Kvenenes historie og kultur*. Seminarrapport. Nord-Troms Historielag. 1998
- Hansen, Lars Ivar: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*. I: *Tromsø Museums Skrifter XX*. Novus Forlag. 1986
- Hansen, Lars Ivar: *Handel i nord. Samiske samfunnsendringer ca. 1550–ca. 1700*. Universitetet i Tromsø. 1990a

- Hansen, Lars Ivar: *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Novus forlag. Oslo. 1990b
- Hansen, Lars Ivar: *Middelaldersamfunnets etniske grenser*. I: Berg, Bård A. og Einar Niemi (red.): *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie*. Skriftserie for Institutt for historie, nr. 4. Universitetet i Tromsø. 2004
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen: *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag. Oslo. 2004
- Hauglid, Anders Ole og Henry Minde: *Sesongboplass – Finnerydning – Gård. Samisk bosetningshistorie i Balsfjord kommune under jordbrukskoloniseringa*. I: *Heimen XVII*: 475–500. 1980
- Hauglid, Anders Ole: *Balsfjordens og Malangens historie. Fram til 1830-åra. Fra veidesamfunn til jordbruksbygd*. Bind I. Balsfjord kommune. 1981
- Hauglid, Anders Ole: *Balsfjordens og Malangens historie 1830–1920. Fram mot økt sjølstyre*. Bind II. Balsfjord kommune. 1991
- Henriksen, Jørn: *Hellegropene. Fornminner fra en funntom periode*. Stensilserie B nr. 42. Universitetet i Tromsø. 1996
- Henriksen, Jørn: *Hellegropene – samiske eller norrøne?* I: *Fortidsvern* nr. 2: 8–11. 2000
- Henriksen, Jørn: *Samisk ressursbruk og ressurskontroll i jernalder/tidlig mellomalder i Nord-Troms og Finnmark*. I: Berg, Bård A. og Einar Niemi (red.): *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie*. Skriftserie for Institutt for historie, nr. 4. Universitetet i Tromsø. 2004
- Hesjedal, Anders, Charlotte Damm, Bjørnar Olsen og Inger Storli: *Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11000 års bosetning*. I: *Tromsø Museums Skrifter XXVI*. 1996
- Høgsæt, Ragnhild: *Tromsø innlemmes i Norge. Del 3 i: Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass – til by – opp til 1794*. Bind I. Tromsø kommune. 1994
- Jebens, Otto: *Om lappcodisillen av 1751*. I: *Tidsskrift for rettsvitenskap*. 1986
- Jebens, Otto: *Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark*. Cappelen Akademisk Forlag. Oslo. 1999
- Johnsen, Oscar Albert: *Finmarkens politiske historie. Aktmæssig fremstillet*. Kristiania: Videnskapsselskapets Skrifter II, No. 3. Kristiania. 1923
- Kalstad, Johan Albert: *Samene og Dividalen*. Felt-rapport Tromsø Museum (upublisert). 1973
- Korpiljaakko-Labba, Kaisa: *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*. Juristförbundets Förlag. Helsingfors. 1994
- Lanes, Asbjørn: *Befolkningsutvikling og yrkesstruktur i Lyngen prestegjeld 1660-årene–1801*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen. 1973
- Mathiesen, Per: *Grunnfjord – Dyppfjord. En analyse av tilpassingsprosesser i to nordnorske fjorder*. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø. 1974
- Mathiesen, Per: «Vestersjøfinner» på Ringvassøy. *En analyse av den samiske bosetting i Helgøy sogn på 1700-tallet*. Publikasjon nr. 2 fra Helgøyprosjektet. Universitetet i Tromsø / NAVF. 1978
- Mathiesen, Per: The disappearance of the «Vestersjøfinner» from Ringvassøy. I: *Acta Borealia* 1/1984. 1984
- Myrstad, R.: *Bjørnegraver i Nord-Norge – spor etter den samiske bjørnekulten*. Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø. 1996
- NOU 1977: 16 Stormheimfeltet.
- Prestbakkmo, Hans: *Trekk fra reindriften i Troms*. I: *Reindriftnytt – Boazodoallu-odđasat* 30 (1/2): 6–12. 1996
- Richter-Hanssen, Einar: *I stille vær, i storm og vind. Lyngen regionhistorie*. Bind II. Lyngen bygdebok. 2004
- Ræstad, Arnold: *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751*. I: *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. Tromsø Museums skrifter II. 1928
- Sandmo, Anne-Karine: *Den lange fortiden. Del 1 i: Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass – til by – opp til 1794*. Bind I. Tromsø kommune. 1994
- Schanche, Audhild: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS. Karasjok. 2000
- Schanche, Kjersti: *Den funntommeperioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr*. I: *FOK-programmets skriftserie nr. 2*. 1992
- Sjøvold, Thorleif: *The Iron Age Settlement of Arctic Norway II*. I: *Tromsø Museums skrifter X*. 1974
- Skandfer, Marianne: *Registreringsrapport fra Mauken – Blåtind øvings- og skytefelt*. Sametinget (upublisert). 1998
- Sommerseth, Ingrid: *Den samiske kulturhistoria i Mauken-Blåtind*. Sametinget, Miljø- og kulturvern-avdelingen. Varangerbotn. 2001
- Storli, Inger: «Stallo»-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Institutt for sammenlignende kulturforskning. Novus forlag. 1994
- Søbstad, Tom: *Den sjøsamiske bosettingen i Helgøy fram til ca. 1800*. Publikasjon nr. 5 fra Helgøyprosjektet. Universitetet i Tromsø / NAVF. 1980

Tønnesen, Sverre: *Retten til jorden i Finnmark*. 2. utgave. Universitetsforlaget. Bergen, Oslo, Tromsø. 1979 (Første gang utgitt i Institutt for offentlig retts skriftserie, Universitetet i Oslo, 1972.)

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms (1991): Sak nr. 6/1987: Nordreisa og Sak nr. 7/1987: Kvæningen. Dom avsagt 5. juli 1991.

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms (1995): Sak 3/1993: Storfjordfeltet. Dom avsagt 25. januar 1995.

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms (1999): Sak nr. 2/1998: Kåfjord/Mannalden-feltet. Dom avsagt 5. mars 1999.

Vorren, Ørnulv: *Samisk bosetning på Nordkalotten: Areal-disponering i historisk-økologisk belysning. I: Nord-skandinaviens historia i tværvetenskaplig belysning*. Umeå. 1980

Del XIII

Øyvind Ravna

*Den eiendomsrettslige utviklingen i
Tromsdalstindområdet: fra samisk
allmenning via kirkegods til privat sameie*

Kapittel 1

Bosetnings- og eiendomshistorie fra Ottars tid til 1700-tallet: fra samisk allmenning til norsk kirkegods

1.1 Sjøsamers og norske høvdinger

Ottar fortalte sin herre, kong Alfred, at han bodde lengst nord av alle nordmenn. Man vet ikke nøyaktig hvor håloyghøvdingen Ottar hadde sitt sete, men trolig tilhørte Malangen og øyene nord for hans rike. Kystlandskapet i Nord-Troms var i jernalderen og vikingtiden således grenseland og utpost for *Hålogaland* og det norrøne samfunnet. Samtidig var befolkningen også her og sørover delt i to grupper. Det var sjøsamers og folk av norrønt opphav. Lenger nord og innover i landet lå *Finnmork*. Der bodde det kun samer. Området ved Tromsøy og fjellpartiet øst for, som vi skal se på i det følgende, lå på denne tiden nært opp til det norrønt dominerte området, men må ennå i middelalderen sies å være samisk område.

Beretningen til Ottar fra omkring år 890 forteller også om at de nordnorske høvdingene hadde gjort samene til skatteobjekter, og både Ottar og andre nordnorske høvdinger levde godt av «dyrehuder og fuglefjær og hvalbein og skipstau» som samene betalte «etter sin byrd». Foruten rein hadde Ottar også sau og kyr. Etter hvert begynte også den sjøsamiske befolkningen med fehold. I Kvænangen ble fehold trolig introdusert på 1300–1400-tallet. I en samisk gammetuft på Spildra som er datert til mellom 1450 og 1650, er det påvist bein etter både sau, geit, ku, sel, nise, rein og elg. Dette vitner som en sammensatt økonomi med både jakt, fiske og trolig fehold, selv om beinrestene etter ku og sau også kunne ha kommet fra bytte av slakt mot vilt, skriver Olsen og Hansen i *Samenes historie* (2004).

I området noe lengre sør og vest ser det ut til at det samiske kystsamfunnet mer reelt hadde tilegnet seg den nye næringen i løpet av middelalderen. I Helgøy- og Karlsøyområdet mener man å se indikasjoner på at samene i løpet av 1400-tallet hadde oppgitt en jakt- og fiskebasert økonomi med en rekke sesongboplasser, til fordel for en mer fast bosetning med kombinasjonsdrift hvor fehold fikk en sentral plass, skriver Bratrein i *Karlsøy og Helgøy bygdebok* (1989).

Når det gjelder Tromsøya og det nære fastlandsområdet, vet vi fra sagaen at det i kong Håkon Håkonssons regjeringstid (1217–1263) ble reist en kirke på Tromsøy, «nær hedningene». Ifølge Bratrein betyr det at samene må ha bodd innen rekkevidde av presten på Tromsøy, i første rekke i Balsfjord, Malangen, Kvaløya og Ringvassøy. Antagelig bodde de også langs Tromsøysundet.

Bosetningsmønsteret i regionen, som også omfattet Tromsøysund og fastlandet, viste i høy- og middelalderen en klar etnisk tvedeling, skriver Hansen og Olsen (2004 s. 195), «hvor den samiske bosetningen assosiert med runde gammetufter er lokalisert til småfjordene på Ringvassøya, Reinøya og på fastlandet, mens den faste norske bosetningen er konsentrert til øyene utenfor». Bratrein har ut fra funn av boplasser fra 1250 til 1500 dratt denne grensen slik at Rebbenesøy, Helgøy, Vanna og Karlsøy lå på den «norske» siden, mens området sør for linja primært var samisk bosetningsområde. Med noen få variasjoner går denne fordelingen av faste hovedboplasser tilbake til høymiddelalderen, med en bakre grense på 1100- eller 1200-tallet, eller kanskje enda til Ottars tid, som Bratrein mener kan ha hatt sitt sete på Helgøy. Tidligere samiske sesongboplasser ute ved kysten ble etter hvert overtatt av nordmenn.

1.2 Samiske rettigheter, leilendinger og rydningsmenn

Samene har tradisjonelt ikke uttrykt sin eiendomsrett på samme måte som den norske bondebefolkningen, noe som ble poengtert av Høyesterett så sent som i 2001 i Svartskogen-dommen i Rt. 2001 s. 1229, hvor retten uttalte at «hadde en tilsvarende bruk vært utøvd av personer med annen bakgrunn, ville den ha avspeilet at de mente å eie området». Samene har nok likevel ment å eie sine områder, selv om det kanskje ikke alltid har blitt oppfattet slik av dansknorske myndigheter. På øyene i Nord-Troms påpeker Bratrein at samene hadde eiendomsrett. Tidlig på 1600-tallet, som

følge av strid mellom den svenske og dansknorske kongemakten om retten til å kreve skatt fra samene, ble det fra norsk side ført en mer hardhendt politikk overfor sjøsamene. De ble da tvangsflyttet fra øyene og inn på fastlandet. Dette ble begrunnet med at de da bedre kunne forsvare seg mot svenskene. Da ble også de gamle samiske eiendomsrettighetene ute på øyene i Nord-Troms konfiskert av staten. Det dreide seg om landvare, gressleie og husfrelse (tomteleie), som en del norske oppsittere betalte til samene. På Karlsøy omfattet dette gressleie, utrorslandvare og husfrelse for rorbuer, og det synes som det var viktig fra norsk side å renske øyene for samer og samiske rettigheter for ikke å gi svenskene noe påskudd til å sette fram noen form for krav (Bratrein 1989 s. 303). Konflikten om adgangen til «vesterhavet» og retten til «Finnmark» og de samiske områdene i Troms var en utløsende årsak til *Kalmarkrigen* (1611–1613). Ved fredsslutningen måtte svenskene gi opp sine skattekrav på sjøsamene i Norge.

Hvis en ser bort fra rydning og oppdyrking fra seinmiddelalderen og i nyere tid, har ikke de samiske rettighetene synliggjort seg på samme måte som de tradisjonelle norske. Dette har nok vært en medvirkende årsak til at myndighetene kunne betrakte områdene som sine «private gods». Dette gjaldt også kongemakten i Danmark, som på 1600-tallet så på det meste av det daværende *Nordlands len*, som i dag omfatter store deler av fylkene dagens Nordland og Troms som sitt krongods. Den jordbrukende befolkningen langs kysten var dermed ikke selveiere, men *leilendinger* som betalte landskyld til kongen. Ved å betale landskyld eller bygselavgift for jorda de brukte, fikk de også visse allmenningsrettigheter.

En egen gruppe av leilendingene var rydningsmennene. Disse var nybyggere, som hadde fått tillatelse til å rydde jord i allmenningen, og samtidig ble fritatt for å betale landskyld de første 10 eller 15 årene etter etableringen. Etter denne perioden ble bruket skyldsatt, og brukeren ble da leilending på samme som de øvrige jordbrukerne.

1.3 Proprietærgodset og allmenningsretten

Etter kostbare kriger bl.a. mot Sverige i perioden 1657–1660 kom kong *Fredrik den 3.* av Danmark (1648–1670) i en presset økonomisk situasjon, og ble tvunget til å avhende krongods over hele landet. Store eiendommer ble solgt til kreditorene, og alt krongods i dagens Nordland og Troms fylker ble ved skjøte av 12. januar 1666 avhendet under ett

fra kongen til *Joachim Irgens* fra Holstein, som eide Røros kobberverk og var en av kongens fordringshavere. Eiendommene som ble overdratt til Irgens, ble etter dette omtalt som *proprietærgods*. Salget ble av kongen ansett å omfatte det på salgstidspunktet oppdyrkede jordegods med de strekningene av skog og utmark som lå til disse, samt hva som innenfor disse eiendommenes grenser ble ryddet (NOU 1974: 8 s. 8). Med på salget fulgte statlige inntekter av annet jordgods, vesentlig lokalt kirkegods, prestegårder og private eiendommer. Det innebar også alle typer avgifter som landskyld, tiende og leding og de særegne samiske skatteformene, «Find-leding, Søe-fineskatt, Lappeskatt» (Hauglid 1981, s. 136).

«Lappeskatten» var omtalt i kongeskjøtet til Joachim Irgens og var en «skatt» som ble krevd inn fra reindriftsnomadene. Det har vært framholdt at dette var den eneste rettigheten over reindriftsamene som omtales direkte i kongeskjøtet, og som jordeierne fikk overdratt. Opprinnelig var dette en personskatt som ikke ga noen særskilt hjemmel eller disposisjonsrett over grunnen (i motsetning til den svenske skattelandsinstitusjonen). På Helgeland og i Salten var det imidlertid ikke blitt innkrevd «lappeskatt» av reindriftsamene siden begynnelsen av 1600-tallet (i motsetning til i for eksempel Sør-Troms). Da madame Sverdrup tok opp igjen avgiftsinnkrevningen et stykke ut på 1700-tallet, ble imidlertid bygselavgiften utrykkelig knyttet til reindriftssamenes *bruk* av de aktuelle fjellstrekningene (Hansen og Olsen, s. 310).

Om «allmenningene» og «allmenningsretten» fulgte med i salget, var uklart. Spørsmålet var omstridt både i datiden og senere, og har vært utgangspunktet for statens krav om rett til høyfjellet. Helt opp til vår tid har rettshistorikere delt seg i to leirer. Absalon Taranger, Gunnar Tank og Axel Coldevin har hevdet at allmenningene fulgte med ved krongodssalget, mens O. Olafsen og Arnold Ræstad hevdet det motsatte (Hansen og Olsen s. 309).

Først gjennom Utvalget for statseiendomsbehandling av Stormheimfeltet (NOU 1977: 16) er det dannet en forståelse som domstolene legger til grunn, se Stormheimdommen i Rt. 1986 s. 1122, og som det senere synes at staten også slutter seg til.

Det følgende er et kort gjennomgang av hovedlinjene i de formelle eiendomsoverdragelsene som skjedde i Nord-Troms i perioden 1666–1713, basert på Hauglid i *Balsfjorden og Malangens historie* (1981, s. 136 flg).

Joachim Irgens hadde som nevnt kjøpt Nordlandene, fra og med Helgeland til og med Tromsø

fogderi, med skjøte av 12. januar 1666. Da Irgens døde i 1675, var boet etter ham var konkurs. Det ble nedsatt en granskingskommisjon som fant mislighold og svindel Irgens hadde gjort seg skyldig i. Enken Cornelia Bichers førte en rekke rettsprosesser med kreditorene i den etterfølgende tiden. Som en utgang på dette ble Lagmann Gjert Lange, som hadde forvaltet godset på vegne av Irgens og var panthaver, sittende med godset i Nord-Troms som pant i perioden 1686–1705. Cornelia Bichers fikk imidlertid rådighet over godset igjen i 1705 ved at pantet ble utløst. Cornelia Bichers var hollandsk og hadde en bror kjent som baron de Petersen. Han var også en av panthaverne til Irgens, og var ifølge Hauglid (1981, s. 137) visstnok den som stilte midler til rådighet slik at Langes pantebrev kunne utøses.

Etter at søsteren Cornelia døde i 1708, ble baron de Petersen rettighetshaver til godset i Nord-Troms i 1713. På dette tidspunktet var Irgensgodset fra 1666 splittet opp, og store områder var gått tilbake i statlig eie gjennom såkalt hevdserverv. Baronens var imidlertid i eie av Helgelandsgodset i tillegg til godset i Nord-Troms. Selv om eiendommene og rettighetene i disse var splittet opp og nye eiere var kommet til, er det ikke kjent at det foreligger noe skjøte på disse rettighetene til baron de Petersen.

Det sies at baron de Petersen aldri oppsøkte sine eiendommer i Nord-Norge. Forvaltningen av Tromsøgodset var fra 1716 overlatt til stiftsskriver Michael Hvid. Etter baronens død (uvisst når) gikk godset til hans arvinger (barn) som satt med godset fram til 1751. Da kjøpte Trondhjemsborgeren Johan Christian Hvid, som var sønn til Michael Hvid, både Helgelandsgodset og Tromsøgodset.

I 1730-årene oppsto det et skille mellom to slags allmenninger i Tromsø fogderi, skriver Hauglid (1981, s. 140). Det var såkalte «bygdeallmenninger» som lå i umiddelbar tilknytning til bygdene med gårdsbosetning, og «kongens allmenning» som omfattet skog- og fjellområder utenfor disse. Dette skillet kom som følge av en strid om inntektene fra *finnerydningene* eller «*finneodelsgårdene*», og da særlig nye rydninger som var kommet til etter 1666.

På 1600- og 1700-tallet var en del samiske kystboplasser i Troms og Nordland fritatt for å betale jordleie eller landskyld. Disse er omtalt som *finnerydninger* eller *finneodelsgårder*, og var heller ikke ført inn i matrikkelen. Det innebar at oppsitterne slapp å forholde seg til noen jordeier, samtidig som de fritt kunne råde over suksessjon. De kunne dermed heller ikke like lett drives vekk fra gårdene

pga. gjeld. Oppsitterne var dermed i prinsippet ikke å betrakte som leilendinger men selveiere.

Disse plassene ble kalt finnerydninger. En kilde fra 1723 sammenliknet ordningen med odel, og den ble av dansknorske embetsmenn kalt «finneodel». «Finneodelen» eksisterte i første halvdel av 1600-tallet langs hele kysten fra Tysfjord og Hamarøy i sør til Kvæningen i nord. «Finneodelen» ser faktisk ut til å ha gitt samene effektivt rettsvern mot presset fra norske brukerinteresser. En undersøkelse fra Sør-Troms utført av Lars Ivar Hansen, viser at samene med grunnlag i finneodelen kunne fordrive norske brukere som hadde bosatt seg på plassene som tidligere hadde tilhørt samer.

I 1661 ble «finneodelen» opphevet i Senjens len (Sør-Troms), og boplassene ble innført i matrikkelen. I Nordland og Nord-Troms sto ordningen ved lag til midten av 1700-tallet. Den formelle avviklingen skjedde den 31. mars 1759 etter en forordning fra Kammerkollegiet, som fastslo at gjenværende finnerydninger skulle skyldsettes og innlemmes i matrikkelen som andre leilendingsbruk (Hansen og Olsen, s. 298–303).

Bakgrunnen for striden var at da det på 1720- og 1730-tallet ble aktuelt å skyldsette de finnerydningene som var kommet til siden krongodssalget i 1666, oppsto det uklarhet og tvister. Noen rydninger ble ved skyldsettingen lagt til proprietærgodset, som fortsatt var eid av baron de Petersen, mens andre rydninger ble lagt til kronen, med den begrunnelsen at kronen fortsatt disponerte over allmenningene. Dette utløste kraftige protester fra proprietæren. Om råderetten over allmenningene kunne være omtvistet, så var proprietærens rett til *finneskatt* og *finneleidang* en ubestridt rett hjemlet i kongeskjøtet fra 1666. Når finnerydningene ble skyldsatt og lagt til kronen, ble de samiske oppsitterne der strøket fra «finnemanntallet» og skattelagt som ordinære bygselbrukere (leilendinger), slik at proprietæren tapte inntekter.

I 1736 grep amtmann Schjelderup inn og definerte skillet mellom de to typene allmenning. Året etter fulgte Rentekammeret Schjelderups definisjon ved tolkingen av kongeskjøtet, og uttalte at bygdeallmenningene måtte anses som solgt i 1666, mens de fjerntliggende utmarksarealene og furuskogene var usolgte og fortsatt tilhørte kronen, skriver Hauglid. Denne fortolkningen av skjøtet ble lagt til grunn da Tomasjord og Laksvatn i Balsfjord ble skyldsatt i 1738.

I 1751 ble Tromsøgodset solgt fra de Petersens arvinger til godsforvalterens sønn, trondheimsborgeren Johan Christian Hvid. Hvid mente at allmenningene også var med i salget, men dette fikk

han ikke medhold i. Fogden i Senjens og Tromsens fogderi la til grunn at kongen hadde retten til disse allmenningene, selv om en rekke gårder som var blitt ryddet i allmenningene, tilhørte proprietæren.

Striden ble løst ved at Johan Hvid på auksjon i april 1759 kjøpte både allmenningene og kongens gjeninnløsningsrett til godset som ble solgt i 1666. Ifølge skjøtet av 25. mai 1761 omfattet skjøtet «de Almindinger som findes i Tromsøe fogderi, uden at røre ved andre Ejeres Gods men ligger afsides til Fjelds eller ved Søe Kantene».

1.4 Statsgodset

I 1775 ble de tre rydningsplassene Løgsletten, Fagernes og Christopherjord i Ramfjorden skyld-satt. Det oppsto da strid om eiendomsretten til plassene. Proprietær Wasmuth, kirken og kongen gjorde alle krav på å være eiere. Proprietæren mente at rydningsplassene var tatt opp i allmenning og tilhørte han i medhold av skjøtene av 1666 og 1761. Prest og sorenskriver hevdet at dette ikke var noen avsides allmenning, da det benefiserte godsets bønder tok brensel i området. Allmenning burde derfor høre inn under kirkegodset.

Fogden anførte at kongen var eier til plassen, da den lå mellom to benefiserte jorder. Enden på tvisten ble at kongen truet proprietær og prest med prosess, som da frafalt sine krav. Plassene ble etter dette innført i kongens jordebok (NOU 1974: 8, s. 13).

Disse plassene er i vår sammenheng også av interesse, ikke på grunn av sin spesielle eiendoms-historie, men fordi deler av disse eiendommene strekker seg opp til Tromsdalstinden fra sørøst.

Gårdnummer 27 Laukslett ble ved grensegang i 1824 beskrevet å følge «Stor-Elven der skiller fra Fjeld til Fjære».

Gårdsnummer 28, Slettet, ble ved skylddeling året etter beskrevet på «vestre Side [etter] en stor Elv, Peer Elven kaldet, der løber fra høyeste Field til Fiere du i Ravnfjorden og som er østre Skiel for Gaarden Løgslet; paa indre eller østre Side det for Pladsen Thomasbakken bestemte, nemlig Skiel-Elven, der løber fra Field til Fiere».

Grensen mellom gnr. 29, Thomasbakken, og gnr. 30, Fagernes, ble også skyldsatt i 1825 og gikk «paa søndre Side: hvor Pladsen tilstøder Gaarden Fagnæs, er Storfos-Elven paa det saakaldte Ravnfjord-Eid Skiellet, hvilken Elv løber fra Høyeste Field i lige Linie ned til Nordborndalen».

1.5 Det benefiserte godset

Gårdene på strekningen Tønsås til og med Kalvebakken, altså alt område langs Tromsøysunds østre bredde og sørover inn i Ramfjorden, lå ikke under proprietærgodset. Som vi allerede har sett, beretter sagaen at kong Håkon Håkonsson reiste en kirke på Tromsøya omkring 1250. Sagaen forteller ikke noe om kongen la jordegods til denne kirka. Ifølge Larsen hørte det gods og prestegårdsjord med. Dette omfattet Storsteinnæs mellom Tromsdalselva og Reinelva samt Kobbveidet i Ramfjorden. Gården Storsteinnæs ble ifølge dette utgangspunktet for det omfattende benefiserte godset (kirkegods – egentlig brukt som betegnelse om kongelig gave) som Tromøy kirke senere eide på fastlandssiden av sundet og sørover. Når vi kommer til skattemanntallet av 1649 og matrikkel for Tromsø fogderi av 1667, framgår det at området var benefisert kirke- og prestegods (NOU 1974: 8, s. 11). Dette blir også bekreftet av matrikelutkastet av 1723.

I dagens matrikkel omfatter området fra gårdsnummer 9 til og med 26. Naturlig nok eksisterte ikke alle gårdene på 1600- og 1700-tallet. Noen ble først opptatt på 1800-tallet, og senere fradelt fra andre benefiserte gårder. I det følgende vil jeg se på den eiendomshistoriske utviklingen for de gårdene som i dag støter opp mot området rundt Tromsdalstinden. På Tromsøysund-siden blir det gnr. 16 og 17. I den historiske utviklingen må også gnr. 15 tas med, da gnr. 16 er utskilt fra denne.

Gårdnummer 15, Tomasjord, med plassene Krokelv (nå gårdsnummer 14) og Tromsdalen (nå gårdsnummer 16) var opprinnelig kirkegods, men ble ved kongeskjøte av 30. oktober 1855 solgt til procurator Martinus Nissen Drejer. Ved skylddeling 13. juli samme år var eiendommen blitt delt i «Krokvelven» (gnr. 14), Tomasjord, (gnr. 15, bnr. 1), Tomasjordnesset (gnr. 15, bnr. 4), Tromsdalen (gnr. 16, bnr. 1) og Øvre Tromsdalen (gnr. 16, bnr. 3). For gnr. 14 Krokvelven het det at

... Krokvelven som tilforn efter Matriculen er særskilt skyldsatt ..., har de sammen naturlige Grændse som den altid har haft, nemlig Krokvelven ... Den Anden Delingslinie gaar fra Tromsdalselven op til Fjelds fra et Sted lige ovenfor Prokobes Badstue ... Det tredje Skjel er den første Tverrelv, som løber ned fra Fjeldet nedi Tromsdalselven efter at man nedenfra opad er kommet op i Tromsdalen ... (Gjengitt fra NOU 1974: 8, s. 12).

Gårdene i Tromsdalen hadde hver sine slåtteeiger innerst i dalen. I NOU 1974: 8 heter det at

bruken av Tromsdalsgårdene har trukket seg innover i dalen helt til Tromsdalstind. Det har vært slått i liene ved «Salen» og «Loftan», som er avsatter i fjellet vest for tinden.

Beitet innerst i dalen var felles og ble også brukt til beite for storfe fra omkring 1890. Fjellet omkring tinden var nyttet som sauebeite. Når det gjaldt fiske i Tromsdalselva ble dette tidligere utøvet av grunneierne. Jakten var på midten av 1900-tallet bortleid til privatpersoner.

Gårdnummer 17, Storsteinnes, eller den «benificerede Mensal Gaard Storstennæsset med underliggende Huusmands Pladser Hungeren og Rejen», var prestesete sete fram til 1799. Ved skjøte av 20. juli dette året ble gården overdratt til konstituerede sorenskriver Peder Hanning Hammer. I skjøtet av 1799 er gårdens grenser beskrevet slik:

... Hvis Eene og Skillemærker fra Mensal Gaardene Thomasjord og Kalsletten ere Tromsøedals Elven, paa den nordre og Reinelven (: begge løbende fra øverste Field til Søen :) paa den søndre Side ...

Salget omfattet ifølge samme skjøte:

alt hva der indenfor de benevnte Skillemerker, af Skouv, selve den ovenbenevnte Tromsøedals Elv, Udmærker og Engesletter, fra Field til Fjære, intet undtagen, som tilligget haver og hvormed baade forrige Præster her i kaldet, og Jeg har været benificeret

I en periode på 1830–1840-tallet var gården på nytt prestesete. Ved kongelig skjøte ble gården i 1845 overdratt fra beneficiarius, sognepresten i

Tromsø, til konsul Th. B. Holst. Samtidig med kjøpet av Storsteinnes fikk Holst også overdratt øvre del av Tromsdalen og husmannsplassen Elvenes på Tomasjord. Han sikret seg dermed retten til vannløpet i Tromsdalselven. Hensikten med dette var å etablere en kornmølle, skriver Larsen.

Allerede året etter, i 1846, rekvirerte Holst skylddeling på husmannsplassene *Renen* og *Hungeren*. I skylddelingsforretningen var Renen beskrevet å grense

imod Syd til Renelven eller Gaaden Kaldsletten og mod Nord til Pladsen Hungeren, en Elv kaldet Skilelven, hvilken Elv følges fra Søen indtil dens Udspring i Fjeldet, derfra lige op til en afsats paa Ramfjeldet som kan sees nede ved Søen ved Skilelvens Udløb. Imod Vest er Sundet Grænse og imod Øst den Linie paa Ramfjeldet som sees nede ved Gaardens Strand. (Gjengitt fra rettsbok, sak nr. 13/1964 og sak 5/1962, ved Nord-Troms jordskifterett, s. 9.)

Hungeren lå nord for Renen og grenset på nordsiden mot «Renelven fra dens Udløb ved Søen til dens Udspring i Fjeldet og derfra til en Afsats i Ramberget kaldet Tuekullen. Parten grændser... imodt Øst Linien for den saakaldte Tuekullen vil den modstødende Renens Grændser» (ibid, s. 9 og 10).

Heile eiendommen Storsteinnes, med påstående hus, men med forbehold om adgang til fortsatt grusuttak, ble solgt til Tromsøysund kommune i 1915 for kr 50.000. Kommunens hensikt med kjøpet var utparsellering av tomter og mindre bruk for salg eller utleie.

Kapittel 2

Eiendomsretten til Tromsdalstinden

2.1 Rettssaker om eiendomsrett til Tindområdet

Fram til midten av 1900-tallet hadde det ikke vært særlig interesse for eiendomsretten til de høyere-liggende fjellområdene på fastlandssiden av Tromsøysundet, og det eksisterte nok den gang en oppfatning om at dette var en slags allmenning eller fellesområde, hvor det var usikkert om det var staten eller eierne av grunnen rundt fjellpartiet som eide området.

Omkring 1960 ble det større interesse for eierforholdene, og det ble påbegynt flere jordskifterettssaker som i løpet av de kommende to–tre tiårene, sammen med et statlig opprettet utvalg, skulle fastsette eiendomsforholdene helt opp til Tromsdalstinden.

Eierne av flere av brukene under gårdsnummer 17 var de første som tok initiativ til disse prosessene, og bruk under dette gårdsnummeret var på 1960- og 1970-tallet gjenstand for flere jordskifterettssaker som skulle få betydning for staten og således allmennhetens rett i fjellområdet. Den første saken (5/1962) gjaldt grensegang for gnr. 17, bnr. 1, Storsteinnes som etter kommunesammenlåingen i 1964 var eid av Tromsø kommune, som også var rekvirent. To år senere ble det krevd grensegang (sak 13/1964) for bnr. 4, Hungeren, samt bnr. 6 og bnr. 289, som begge var utskilt fra Hungeren. Sakene ble fremmet under ett den 14. juli 1965.

Den 12. juli 1966 fortsatte rettsforhandlingene. Til dette møtet var også Direktoratet for statens skoger innkalt, da det hadde blitt reist spørsmål om staten hadde eierinteresser i området. Statens skoger var representert med skogforvalter Ragnar Bruseth.

Under forhandlingene og markbefaringen ble det klart at det var tvist mellom staten og eierne av de matrikulerte brukene under gnr. 17 om hvilken eiendom som grenset mot gnr. 17, bnr. 289 og gnr. 17, bnr. 4 fra et grensepunkt (trigonometrisk signal) nord for fjellheisplataet og sydover. Kommunens representant, bygningssjef Aage Larsen, påsto at eiendommen Hungeren, gnr. 17, bnr. 4 og gnr. 17, bnr. 289, grenset mot gnr. 17, bnr. 1 etter en

linje langs fjellbrinken som kunne sees fra gårdens strandlinje (synsranden sett fra strandlinja), og videre at staten ikke hadde eiendomsrett i området. Eierne av bnr. 4 og bnr. 289 tiltrådte kommunens påstand bortsett fra at de mente at grensen ikke skulle følge fjellbrinken.

Representanten for Statens skoger hevdet at området hadde typisk høyfjells karakter, og at det ikke hadde foregått noen eksklusiv bruk i området som kunne ha betydning for avgjørelsen av tvisten, og påsto at gnr. 17, bnr. 4 og bnr. 289 grenset mot statens høyfjell. Statens skoger må ha vært av den oppfatning at det eide et større område omkring Tromsdalstinden, for i påstanden het det også at «statens høyfjell» lå «i sammenheng med det øvrige statens høyfjellplata i dette området».

Jordskifteretten uttalte at det ville være naturlig å ta utgangspunkt i overskjøtingen fra det offentlige i 1799, særlig uttrykkene «begge løbende fra øverste Field til Søen» og «fra Field til Fjære, intet undtagen». Tvisten ble imidlertid *ikke* avgjort ut fra meningsinnholdet i skjøtet, da jordskifteretten tok utgangspunkt i statens påstand om det omtvistede områdes karakter, og uttalte at det ikke kunne sies «å bære preg av å være høyfjell hverken når det gjelder topografi eller vegetasjon». Derimot måtte det sies å være et typisk beiteområde. Selv om atkomsten var noe bratt fant jordskifteretten «det sannsynlig at oppsitterne på Storsteinnes fra 1800-tallet og utover har utnyttet dette området til beite også for storfe». Under rettens befaring ble det observert beitende sauer, og jordskifteretten la til grunn at området hadde «en slik karakter og ligger så nær gården Storsteinnes at det må sies å høre til dens naturlige beiteområde». Etter jordskiftrettens oppfatning kunne ikke området «komme inn under begrepet statens høyfjell» og kom etter dette til at:

Staten har ingen eiendomsrett til det nærmest-liggende området i grense mot gnr. 17, bnr. 289, Hungeren II, og gnr. 17, bnr. 4, Hungeren, ved fjellheisen i Tromsø kommune.

Kjennelsen ble påanket til Hålogaland lagmannsrett av staten ved Landbruksdepartementet, som under ankeforhandlingene var representert ved regjeringsadvokaten. Staten anførte blant

annet at Storsteinnes ikke rakk lenger opp i fjellet enn dit man kunne se nedenfra gården. Det ble vist til at da Hungeren og Renen ble utskilt i 1846, ble det ikke beskrevet hva Storsteinnes beholdt oppe i fjellet. Staten anførte at man må gå ut fra at alt område i fjellet fulgte med under utskillingen, da det ikke var grunn til å beholde noe her.

Hålogaland lagmannsrett tok tvisten opp til doms 2. september 1968 som ankesak nr. 115/1966 A. Lagmannsretten uttalte blant annet at det området tvisten gjaldt, hadde «vært brukt i forbindelse med gårdens øvrige utmark» ... «som et sammenhengende stykke utmark». Slik hadde det etter rettsens mening også vært da Storsteinnes ble solgt til sorenskriver Hammer i 1799. Lagmannsretten la deretter til grunn at salget den gang «omfattet hele eiendommen, således at all utmark, også det omtvistede, fulgte med» og stadfestet jordskifterettens kjennelse.

Lagmannsretten fant det ikke nødvendig å komme inn på om og i hvilken utstrekning staten hadde høyfjellsområder i Troms nord for linja Malangsfjorden–riksgrensa. Den drøftet heller ikke statens anførsel om at det ikke var noen grunn til at Storsteinnes beholdt områder i fjellet ovenfor de fradelte parsellene Hungeren og Renen i 1846.

Spørsmålet om eiendomsretten til høyfjellet ble satt på dagsorden etter denne avgjørelsen, som synes å ha kommet overraskende på staten. Som et svar på at Norges Bondelag i januar 1969 anbefalte at det ble opprettet en høyfjellskommisjon for Nordland og Troms, foreslo Landbruksdepartementet, med erfaring fra et rådgivende utvalg i Trøndelag, at det ble oppnevnt et liknende utvalg for Nordland og Troms. Ved kongelig resolusjon av 11. juni 1971 ble Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms oppnevnt. Det fikk blant annet i mandat «å klarlegge den rettslige karakter av grunnarealer – fjellområder og annen grunneiendom – som staten gjør krav på å eie i Nordland og Troms og å gi tilrådning om grensedragning mellom slik statseiendom og privateiendom» (NOU 1974: 8, s. 5). Utvalget skulle også se på hvilke bruksrettigheter som eksisterte, og i den sammenhengen gi råd om hvorvidt fjelloven burde gjøres gjeldende. Utvalget ble sammensatt med velkvalifisert juridisk ekspertise samt lekfolk. Tromsdals-tindområdet ble sammen med Fagervolltraktene i Nordland valgt ut som utvalgets første arbeidsområde. Staten stilte samtidig et beløp til disposisjon til juridisk hjelp for grunneierne.

Året før var det blitt krevd en ny grensegangsak for Nord-Troms jordskifterett (sak 8/1970) som ennå ikke var tatt til behandling. Saksøker var Tromsø komme som eier av gnr. 17, bnr. 1, mens

saksøkte var samtlige eiere, brukere og bruksrettshavere på eiendommer som grenset mot kommunenes eiendom (i kravet var nevnt gnr. 17 Storsteinnes, gnr. 18 Kaldsletta, gnr. 19 Berg Ytre, gnr. 26 Kalvebakken, gnr. 27 Lauksletta, gnr. 28 Sletta, gnr. 29 Tomasbakken og gnr. 30 Fagernes, alle i Tromsø kommune).

Åpningsmøte ble holdt 7. juni 1971. Direktoratet for statens skoger møtte også siden det var antatt at staten kunne ha eiendom som støtte mot kommunes eiendom. I møte 25. august samme år besluttet jordskifteretten å utsette saken med ett år til i påvente av at Utvalget for statseiendom skulle få anledning til å avgi sin tilrådning (ekstraktutskrift av sakens rettsbok s. 3). Det ble samtidig satt dato for neste møte til 21. august 1972.

Den 21. august 1972 ble spørsmålet om ny utsettelse reist, noe jordskifteretten avviste. I tvist nr. III i saken, som omhandlet tvist mellom Tromsø kommune og Staten v/Direktoratet for statens skoger, avsa jordskifteretten den 26. august 1972 kjennelse med følgende slutning:

Gnr. 17, bnr. 1 eier på venstre side av denne grense. Fra ved vindmerket på Fløya går grensen i sydlig retning etter vannskillet over høyde 669 på Fløya og videre etter vannskillet til Bøntuva (høyde 778). Herfra går grensen i øst-sydøstlig retning etter vannskillet til høyeste punkt på Ramfjordbandet (mellom Pikevatnet og Litlevatnet), og videre i sydsydøstlig retning etter vannskillet til høyeste punkt på Raudryggen (Storåsen). Fra denne høyde følger grensen vannskillet til det punkt hvor en forlengelse av retningen på Tromsdalselven kommer opp til vannskillet (NOU 1974: 8, s. 12)

Staten anket kjennelsen, som slo fast at staten ikke hadde eiendomsrett i området.

2.2 Staten frasa seg sin mulige eiendomsrett til Tinden

Ankebehandlingen ble utsatt i påvente av at Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms avga sin innstilling, noe som skjedde 18. desember 1973. Utvalgets flertall la til grunn at hele Tromsdalstindområdet måtte ansees å være undergitt *privat* eiendomsrett. Flertallet la vesentlig vekt på grensebeskrivelsene i de mange utskiftnings- og skylddelingsforretningene som ble holdt i området på 1800-tallet. «Høyeste fjell» og «fra fjell til fjære» er ikke entydige begreper, uttalte utvalget:

Slik terrengforholdene er fra Krokelyv til og med Ramfjorden, kan det imidlertid ikke være

tvilsomt at meningen har vært å trekke grensene opp til vannskillet. På så å si hele strekningen stiger terrenget bratt opp fra kysten, og det er ingen annen naturlig avgrensning av eiendommene enn toppen av fjellene (NOU 1974: 8, s. 15).

Utvalget uttalte videre at «grensebeskrivelsene dekker så å si hele Tromsdalstindområdet. Grensene går innover fjellplatået, og det er neppe grunn til å tvile på at meningen overalt har vært at eiendommene skulle strekke seg til vannskillet».

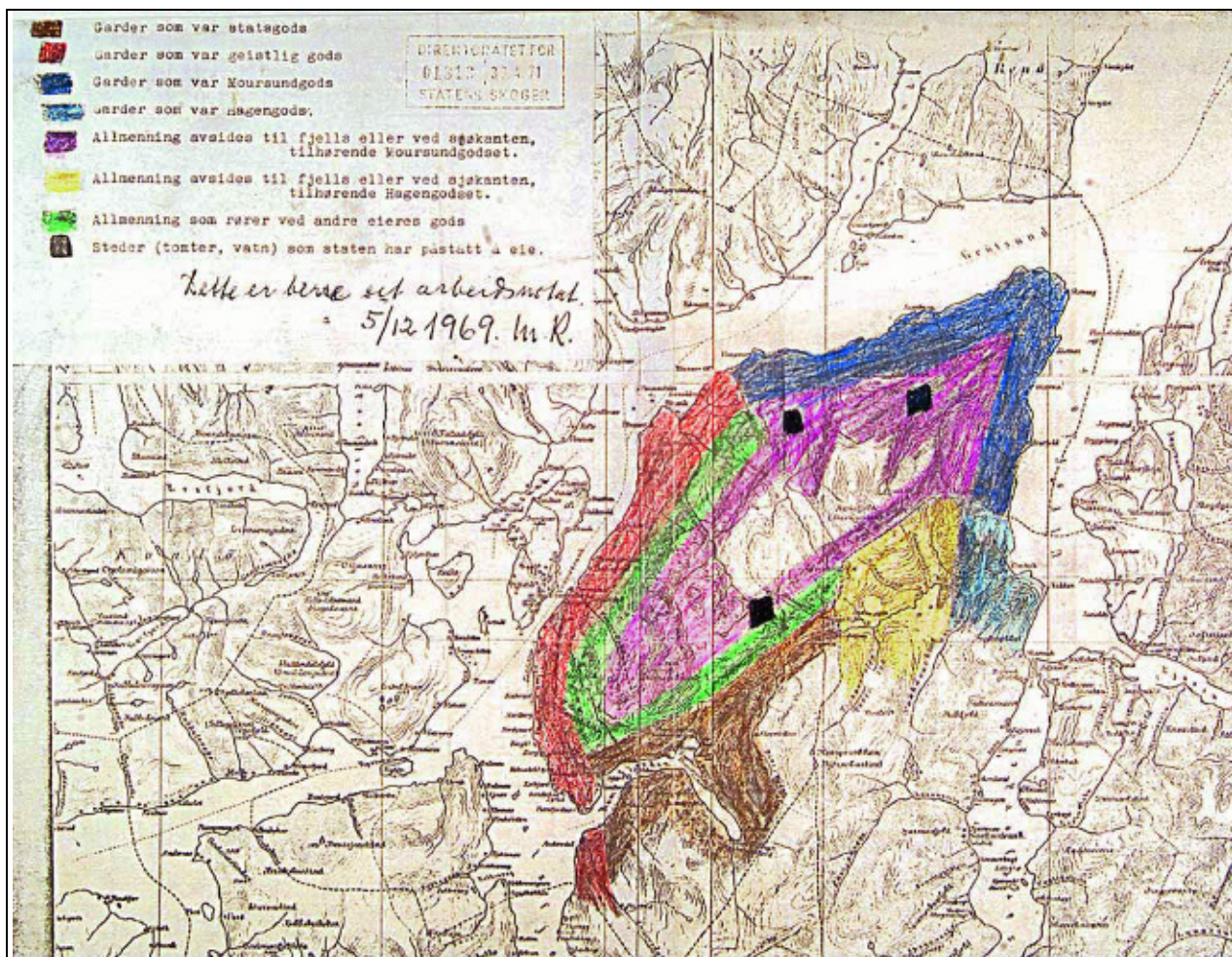
Utvalget påpekte også at for hele Tromsdalstindområdet dannet det seg et bestemt mønster:

Det enkelte hovedbruk som ble utskilt fra proprietærgods, benefisert gods eller statsgods, fikk ved utskillelsen tillagt det utmarksområde som etter terrengforholdene og tidligere utnyttelse utgjorde et naturlig bruks- og interesse-

område for gården og verken i dokumentene eller i muntlig tradisjon er det noe som tyder på at det i alle fall etter salget av benefisert gods og statseiendom i forrige århundre har eksistert statsalmenninger i Tromsdalstindområdet.

I den grad det hadde vært snakk om allmenninger, var dette områder som var blitt utlagt til flere gårder som kom fra samme hovedbruk som felles bruksområde. Disse områdene skulle nå være delt, skrev utvalget, og «uttrykket 'almenning' i den betydning det er brukt i disse dokumenter, har ikke noe med statsalmenning å gjøre».

I skjøtet til Johan Hvid fra 1761 var formuleringen «røre ved» nyttet. Hva som lå i det var gjenstand for drøfting. I kjennelsen til Nord-Troms jordskifterett fra 26. august ble det gitt uttrykk for at dette kunne bety «ikke tilhører andre eieres gods» eller ikke allerede eies av andre«. Første-

Figur 2.1 Arbeidsskisse utarbeidet av førstearkivar Magnus Robberstad som viser hvordan han har antatt at eiendomsforholdene var på fastlandssiden av Tromsøysundet på den tiden da Hvid overtok Tromsgodset.

Kilde: Riksarkivet

arkivar Magnus Robberstad i Riksarkivet støttet ikke en slik oppfatning. I brev til Direktoratet for statens skoger av 30. oktober 1972 anførte han at dette betydde «ikke støte inntil eller grenser inn-til». Robberstad utarbeidet også en skisse over hvordan han antok eiendomsforholdene var omkring 1760.

I tilknytning til dette uttalte Utvalget for stats-eiendom at hvis noe ble holdt tilbake ved salget av allmenninger i 1761, ville «det – uansett hva en ellers legger i uttrykket 'røre ved' – ha vært områder som hadde interesse for bruken av eiendommer som tilhørte det benefiserte gods. Utenom det tidligere krongods var det nemlig den gang ikke 'andre Ejerers Gods' enn benefisert gods i Tromsdalstindområdet» (NOU 1974: 8, s. 16). Hvis andre allmenninger hadde vært holdt tilbake til fordel for det benefiserte godset, uttalte utvalget, måtte de ha fulgt med da godset ble oppløst og solgt på 1800-tallet.

Utvalget påpekte også at utskiftnings- og skyld-delingsforretningene foregikk i full offentlighet under medvirkning av utskiftningsvesenets og rettsvesenets folk, med påfølgende tinglysning, og at enkelte av forretningene var meget store og må ha vakt atskillig oppsikt. Dessuten, uttalte utvalget, har eierne av de gårdene som ble utskilt både fra det benefiserte godset, fra statsgodset og fra proprietærgodsene, nå i over 100 år rådet over areal som ligger innenfor grensene, i den tro at de var eiere. Dette har vært både juridisk rådighet ved utskiftninger og utparselleringer, og faktisk rådighet gjennom bruk. Staten hadde på sin side ikke utøvet noen rådighet eller på noen annen måte foretatt seg noe for å hevde sin mulige eiendomsrett. Utvalget slo dermed fast at også betingelsene for at grunneierne har hevdet områdene innenfor de fastsatte grensene, var til stede, «og de kan videre påberope seg at rettsforholdene har festnet seg på en slik måte at staten ikke nå bør kunne gripe inn og påstå at noe området tilhører den».

Når det gjaldt selve Tromsdalstind og fjellpartiet øst for Trollvatn, kan man merke seg at utvalget anførte at det verken forelå grensebeskrivelse eller opplysninger om bruk eller annen rådighetsutøvelse. Det var imidlertid av den oppfatningen at disse partiene var små og lå spredt, og det var vanskelig å forstå at de ikke var med i salget i 1761,

men selv om de det ikke var, bør ikke staten påberope seg at den er eier av partiene. Det ville by på store problemer å avgrense dem i terrenget, og det er ikke sannsynlig at partiene kan utnyttes økonomisk på noen måte. Etter flertallets syn kan det således ikke komme på tale å bygge hytter i disse fjellpartiene. Uansett

det syn en måtte ha på retten til fjellpartiene i dag, bør de derfor overlates til de tilgrensende private områder som impedimenter (NOU 1974: 8, s. 17).

Flertallet i det statsoppnevnte utvalget argumenterte her for at staten, uavhengig av hvem som rettslig sett måtte være eier, frasa seg sin mulige eiendomsrett til Tinden. I tråd med dette tilrådet flertallet at staten ikke burde gjøre krav på å være eier av fast eiendom i Tromsdalstindområdet.

Utvalgets mindretall, professor dr. juris Carl August Fleischer, var ikke enig med flertallet. Han anførte at eiendomsrett kunne erverves på flere måter, hvor de mest praktiske var kjøp eller hevd, og argumenterte med at man «må falle tilbake på den setning at eiendom som ikke er ervervet av private [altså kjøpt eller hevdet], er statens (samfunnets) eiendom, ut fra den lære at dette opprinnelig gjaldt all grunn». Staten og private kunne etter Fleischers oppfatning «ikke behandles som likeverdige pretendenter, der begge har å 'bevise' sin rett på like fot uten bevisbyrde for de private». Som vi har sett, har denne læren ligget til grunn for at kongen i sin tid kunne selge allmenningen, og fra vårt nabofylke Finnmark har man erfart at denne læren om statens grunn har medført at den samiske bygdebefolkningen i flere hundre år nærmest ble rettsløse i egen utmark.

Fleischer fant det ikke tilstrekkelig dokumentert at området omkring Tromsdalstind var solgt til private gjennom skjøtene fra henholdsvis 1666 eller 1761, eller ervervet ved hevd ut fra senere bruk. At sau hadde beitet over hele området, at det hadde vært et visst fiske og en viss jakt, kunne ikke gi grunnlag for erverv av eiendomsrett.

I vår sammenheng kan man merke seg at Fleischer la vekt på Tromsdalstindens betydning som friluftsområde i sin argumentasjon. Dette burde tilsi at man satte strengere krav for å akseptere en påstand om privat eiendomsrett.

Etter som denne by utvikler seg videre – som et viktig sentrum for Nord-Norge, med ekspanderende næringsliv og servicefunksjoner, universitetsbygging, osv. – vil disse områdene bli enda viktigere. Også dette må tas i betraktning når vi spør hvilke krav det i dag er rimelig å stille før man kan godta en påstand om privat eiendom (NOU 1974: 8, s. 20).

Han konkluderte avslutningsvis med at de forholdene som var anført i saken, ikke ga dekning for påstanden om at det forelå fakta som i henhold til gjeldende rettsregler har ført til erverv av eiendomsrett for hele det aktuelle området etter 1666 og 1761. «Tilbake blir det eneste mulige retts-

grunnlaget [for privat erverv] skjøtene av 1666 og 1761, som utvalget ikke har behandlet i denne sesjon». Fleischer formet ikke noen konklusjon med hensyn til bestemte grenser, da han var i mindretall «og da de framlagte opplysninger ikke gir klart grunnlag for i detaljer å fastlegge grensene ...» (NOU 1974: 8, s. 24).

Staten la flertallets innstilling til grunn, noe som medførte at den trakk anken som lå for Hålogaland lagmannsrett. Jordskifterettens kjennelse ble dermed stående i relasjon til statens påstand. Spørsmålet om statens har eiendomsrett til og omkring Tromsdalstind var dermed avgjort i statens disfavør.

Det må i denne sammenhengen også nevnes at utredning nr. 3 for Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms gjaldt Stormheimfeltet. Stormheimfeltet var feltet som lå rett sør for Tromsdalstindområdet. Grensen mellom disse to feltene gikk langs Breivikeidet. Denne artikkelens omfang gjør at jeg ikke kan gå inn på utvalgets utredning, NOU 1977: 16 *Stormheimfeltet*, men i likhet med i utredningen om Tromsdalstindområdet, var utvalget delt. Da utvalget leverte sin innstilling 13. august 1976, var flertallet også her kommet til at staten ikke burde gjøre krav på å være eier av fast eiendom innen feltet. Utvalgets mindretall, som besto av professor dr. juris Carl August Fleischer, som denne gang hadde fått med seg avdelingsingeniør Ivar Refseth, tilrødde at staten ansees å være eier av et mindre fjellområde i Stormheimfeltet. Sammen med tilrådingen fulgte også en tilråding om grensedraining.

I 1980 reiste staten ved Landbruksdepartementet sak ved Malangen herredsrett mot eierne av 11 omkringliggende bruk med påstand om å være eier innenfor den avgrensningen som mindretallet i utvalget hadde gått inn for. Herredsretten, satt med domsmenn, kom den 25. februar 1982 til at statens påstand om eiendomsrett til et midtre område i Stormheimfeltet ikke kunne tas til følge. Staten påanket avgjørelsen til Hålogaland lagmannsrett, som den 8. oktober 1983 stadfestet herredsrettens dom. Dommen ble anket videre til Høyesterett.

Høyesterett kom enstemmig til samme resultat som herredsretten og lagmannsretten. Høyesterett la vesentlig vekt på fortolkning av Hvidskjøtet fra 1761 og kom til at det gjaldt høyfjellsområdene i det tidligere Tromsø fogderi. Grunneierne rundt Stormheimfeltet, som utledet sin rett fra skjøtemottageren, var derfor eiere av tvisteområdet. Høyesterett drøftet inngående datidens allmeningsbegrep, og uttalte at allmeningsbegrepet i Norske Lov omfattet all grunn som ikke var i privat

eie, også høyfjell, og ikke kun skog og ryddbare områder slik hevdet av staten. Etterfølgende forhold avsvirket ikke fortolkningen av skjøtet fra 1761.

Staten påberopte subsidiært forgjeves at høyfjellsområdene ble derelinkvert da de tidligere proprietærgodsene ble oppstykket og solgt til leilendingene, og at eiendomsretten til områdene derigjennom tilfalt staten.

2.3 Eiendomsretten til Tindens «framside» fastsettes

Jordskiftesaken var imidlertid ikke ferdig i relasjon til å fastsette grensen mellom Tromsø kommunes eiendom gnr. 17, bnr. 1 og gnr. 16, bnr. 3, som også strakk seg langt inn i fjellområdet.

Det ble raskt avklart at det var tvist om eiendoms grensens forløp. Tvisten gikk i realiteten ut på hva som var Tromsdalselven når en kom opp i fjellet, for det var enighet om at grensen skulle følge denne. Kommunen la ned påstand om at grensen fulgte «den elv som begynner oppe i Tromsdalstind og som renner sammen med elven fra Tromsdalsvann ved Svarthammeren». Eierne av gnr. 16, bnr. 3 påsto at grensen følger «den elv som renner ned fra Tromsdalsvann opp til utfallosen av vannet. Herfra i rett linje til kors i stein (som var merket nylig i forbindelse med grensegang på andre siden av vannskillet)».

Jordskifteretten la vekt på at dalen mest naturlig ble delt mellom to gårder etter den elven som kommer fra Tromsdalsvann, og syntes «denne elv passer best til navnet Tromsdalselv». Retten la også til grunn at en skylddelingsforretning av 13. juli 1855 ga den mest detaljerte beskrivelsen, og at denne støttet opp under eierne av gnr. 16, bnr. 3 sin påstand.

Det må dog bemerkes at denne må sies å være nokså upresis idet det het: «Det bemerkes med Hensyn til Tverrskjellene, at nedentil er deels Tromsøundet deels Tromsdalselven Skjel, og ovenfor strækker Eiendomen sig til Fjeld Der, hvor øvre Tromsdalen ender, støder den også op til Fjeldet». Retten bemerket også at eierne av gnr. 16, bnr. 3 sin påstand også passet best med den slåttevirksomheten som har foregått. De fikk derfor medhold i at grensen gikk etter den elven som kommer ned fra Tromsdalsvann.

Jordskifteretten kunne imidlertid ikke være ening med eier av gnr. 16, bnr. 3 i at grensen videre skulle trekkes rettlinjet fra Tromsdalsvannets utfallsos. Retten mente at grensen burde følge vannet, «som er så lite at det nærmest er en utvidelse

av elven», videre til dens sydøstre (øvre) ende. Derimot var jordskifteretten ikke enig i at elven kunne danne grense ovenfor Tromsdalsvannet:

Riktignok går det et elveløp ned fra Salen og Loftan under tinden, men en grense etter denne elv ville være svært unaturlig. Langs søndre side av denne elv er det en del slåttemark som naturlig hører med til nordre side. En grense etter denne elv ville ikke passe med tilføyelsen i dokumentet fra 1855 med at Øvre Tromsdalen skulle ende i fjellet.

Jordskifteretten la deretter til grunn at grensen fra sydøstre side av vannet sannsynligvis må ha vært tenkt trukket korteste veg til fjellet, og da dette passet ganske bra med retningen mot det korset som var hugd i stein oppe på fjellet, mente retten at grensen burde gå slik.

Resonnementet til jordskifteretten i denne saken kan selvfølgelig drøftes, men faktum var vel det at det ikke forelå særlig med rettskilder, slik at grensedragningen måtte baseres på skjønnsmessige vurderinger og noe «synsing». Eiendomsretten til «framsiden» av Tromsdalstinden var dermed fastlagt.

2.4 Allmenning, sameie eller eksklusiv privat eiendom?

Grunneierne på fastlandsiden av Tromsøysund må i stor grad sies å ha villet bruke jordskifteretten til å avklare sine eiendomskrav. Også etter at grensen mellom eierne av gnr. 16, bnr. 3 og Tromsø kommune var fastlagt, har det blitt krevd flere grensegangssaker i dette fjellområdet. Disse sakene har i hovedsak hatt sitt utgangspunkt i at eierne av områdene, som uomtvistelig ikke tilhørte staten etter at staten trakk sin anke i 1974, ønsket utstrekningen av sine eiendommer avklart. Men sakene sier også noe om områdets eiendomsrettslige karakter, dvs. om området er eid som én eiendom (med gårds- og bruksnummer), om det er sameie mellom flere bruk eller en form for allmenning.

I 1985 og 1986 ble det krevd to slike saker for Nord-Troms jordskifterett. Sak nr. 7/1985 gjaldt grensegang for å få klarlagt en del av grensen for gnr. 16 inne på fjellet. Sak nr. 2/1986 gjaldt et krav fra eierne av eiendommen «Husby», gnr. 15, bnr. 6, om å få fastsatt grensen for vedkommende eiendom. Sistnevnte sak ble behandlet først.

Gnr. 15, bnr. 6 Husby var fradelt gnr. 15, bnr. 4 «Tomasjordneset» i 1911. Eierne av Husby hadde satt fram påstand om et forholdsvis omfangsrikt område mellom Tromsdalen og Kroken. Som bakgrunn for påstanden påberopte eierne seg skyld-

delingsforretningen av 1855, hvor eiendommen «Tomasjordneset», gnr. 15, bnr. 4, var beskrevet å gå «i lige Linie til høieste Fjeld». Høyeste fjell var ifølge eierne toppen av Storskardfjellet, høyde 843 moh.

Jordskifteretten fant ikke å kunne legge vekt på fremstillingen til eierne av gnr. 15, bnr. 6 Husby, og kom til at det med uttrykket «høyeste fjell» var ment Nordfjell (Tomasjordfjell/Biezavárri) og ikke Storskardfjell. Jordskifteretten uttalte at den ikke har «funnet et eneste bevis som kan gi eierne til gnr. 15, bnr. 6 medhold i sine grensepåstander. Ikke engang fordelinga av skyldøret i 1911 gir retten en pekepinn som kan være til støtte for eierne av gnr. 15/6's grensepåstand». Avgjørelsen innebar dermed at et stort område øst for gnr. 15, bnr. 6 fortsatt ble liggende som fellesområde til brukene under gnr. 15.

Avgjørelsen ble anket både av eieren av gnr. 15, bnr. 4 «Tomasjordneset», som Husby var utgått av, og eierne av gnr. 15, bnr. 6 «Husby». Førstnevnte anket da de mente Husbys grense i øst ikke gikk lenger inn på fjellet enn til *synsranden* sett fra strandkanten. De anførte også historiske argumenter «knyttet til oppfatningen av området fra Nordfjellet innover mot Storskardfjell som *almenning eller felles bruksområde* [min utheving] for oppsitterne på den tidligere storgården Tomasjord». Dette slik at området nå lå i sameie mellom en rekke eiendommer under gnr. 15 og 16. For øvrig la de ned påstand om at jordskifterettens dom ble stadfestet.

Eierne av Husby anket over flere forhold hvor det viktigste må sies å være at de ikke hadde fått medhold i at eiendommen strakk seg opp til Storskardfjellet. Vedrørende motpartens anførsel om allmenning eller annet fellesskap i tvisteområdet, ble dette bestridt.

Lagmannsretten kom til, blant annet ut fra ordlyden i skylddelingsforretningen fra 1911 og formålet med fradelingen, at anken fra eierne av gnr. 15, bnr. 4 måtte tas til følge, og at området innenfor (bakenfor) *synsranden* ikke var undergitt eksklusiv eiendomsrett for gnr. 15, bnr. 6 Husby. Ifølge lagmannsretten var jordskifterettens grensefastsettelse, hvor Husbyeiendommen gikk inn til vannskillet på Nordfjellet, en «mellomløsning». Lagmannsretten uttalte at den ikke kunne finne noen holdepunkter for et slikt mellomstandpunkt, og ga eieren av gnr. 15, bnr. 4 medhold i anken på alle punkt, samt tilkjenning av saksomkostninger på til sammen kr 61.428.

Når det gjaldt sak nr. 7/1985, som omfattet området ovenfor den forutgående tvisten og opp mot Tinden, og som var utsatt som følge av denne,

ble den tatt til behandling høsten 1991. Også i denne saken, hvor eierne av gnr. 15, bnr. 6 var sentrale, oppsto det tvist om grenseforløpet. Eierne av brukene under gnr. 15, forent gjennom en avtale om at de i fellesskap skulle eie området bak synsranden på Tomasjordfjellet, hevdet at grensen mellom gnr. 15 og gnr. 16 skulle gå langs synsranden på nevnte fjell sett fra Tromsdalselva. Eierne av bruk under gnr. 16 påsto at grensen skulle gå langs vannskillet.

Jordskifteretten fant å legge avgjørende vekt på skylddelingsforretningen av 13. juli 1855. Den la også vekt på bruken av området og rimelighetsbetraktninger knyttet til terreng og topografiske forhold, og kom etter dette til at grensen mellom gnr. 15 og 16 skulle følge vannskillet, fra et punkt på Tomasjordfjellet (rett vest av vann 570) til Tromsdalstinden. I sakens grensebeskrivelse framgår det at på den siste strekningen antas bruk under gnr. 29 og 30, altså fra Ramfjordsiden, å støte opp mot gnr. 16.

Som en liten kuriositet kan det nevnes at i tilknytning til saken kom det inn et krav fra eieren av gnr. 15, bnr. 6 om *impedimentshevd* i det området de ikke fikk medhold i eiendomsrett til ved ankesaken for Hålogaland lagmannsrett i 1989 (i begrepet *impedimentshevd*, Rt. 1975 s. 508, ligger det at *impediment*, hvor rettskapende bruk i liten grad har funnet sted, kan hevdes samtidig og sammen med annen eiendom, og slik at det er bruken av denne andre eiendommen som er hevdsgrunnlaget). Kravet ble korrekt avvist av jordskifteretten, da det var rettskraftig avgjort av Hålogaland lagmannsrett. Jordskifteretten viste for øvrig også til at det var inngått avtale mellom eierne av bruk under gnr. 15 om at området bak synsranden på Tomasjordfjellet skulle være felles for de nevnte eiendommene. Saken ble avsluttet.

Etter at disse to siste jordskifterettssakene var avsluttet, har det etter det jeg har brakt på det rene gjennom undersøkelser hos Nord-Troms jordskifterett, Tromsø komune (kart og oppmåling) og Statens kartverk, ikke vært rettssaker eller skjedd eiendomstransaksjoner som har endret på eiendomsforholdene i de nære områdene rundt Tromsdalstinden. At Tromsø kommunes digitale eiendomskart (DEK) opererer med noe annerledes grenseforløp enn det en kan lese ut av de siste jordskifterettssakene, skyldes ifølge Staten kartverk trolig unøyaktigheter i forbindelse med innhenting og omgjøring av data fra økonomisk kartverk til DEK.

Det kan hevdes at grensegangssakene i området omkring Tromsdalstind har gitt området en mer privat karakter etter hvert som grensene er

blitt fastlagt. Dette kan vel være tilfelle, men må i så fall være ut fra et resonnement om at eiere som ikke vet hva de eier, i mindre grad er i stand til å ivareta sine eierrettigheter og forpliktelser overfor andre. At grunneiere som ønsker å få sine eiendomsgrenser fastlagt, har anledning til å kreve grensegang, har vært et prinsipp i norsk rett siden middelalderen.

Etter denne grensegangssaken i området rundt Tinden må en imidlertid slå fast at Tromsdalstindområdet ikke er underlagt eksklusiv eiendomsrett, men at de eierne som påsto at området lå i fellesskap mellom bruk under de gårdsnumrene som støter opp mot Tinden i tvisteområdet, både fikk jordskifterettens og lagmannsrettens medhold.

Fra «Tromsøsiden» er grensene dermed fastlagt mellom gårdnummer 15 og 16, men ikke mellom de enkelte eiendommene under disse brukene. Eierskapet må dermed sies å være et bredt anlagt *real* eller *jordsameie* mellom brukene under disse gårdsnumrene. I tillegg til dette har også Tromsø kommune, som vel også representerer fellesskapet, eiendom som strekker seg et langt stykke opp mot Tinden fra nordvestsiden. Fra sørøstsiden støter gnr. 29 og 30 og muligens 28 opp mot Tinden.

2.5 Avslutning

I det foregående har jeg tatt for meg utviklingen som gradvis har ført til at et samisk allmeningsområde er blitt til et privat jordsameie. Med en annen rettsutvikling, hvor samisk bruk hadde blitt betraktet å være like rettskapende som den tradisjonelle norske, kunne det godt tenkes at dette hadde vært allmeningsområde i dag. Men på den andre siden kan det godt tenkes at også de samiske eierne på et gitt tidspunkt hadde ønsket å dele opp fellesskapet.

Historisk utvikling og rettspraksis tilsier dessuten at Tromsø by neppe hadde blitt definert inn i dette allmeningsområdet. En allmenning ville muligens ha gjort bygdefolket, dvs. beboerne i de nære bygdene på østsiden av Tromsøysund, til rettighetshavere. Men allmeningsrettighetene er tradisjonelt knyttet opp mot gårdsbruks behov, og store deler av dette området er ikke lengre bygder hvor det drives gårdsbruk.

Tinden og det omkringliggende fjellområdet er Tromsø bys nære friluftsområde. Professor Fleischer beskrev området allerede i 1973 som viktig for byen, samtidig som han påpekte dets økende viktighet som følge av byens utvikling, som et viktig sentrum for hele Nord-Norge. I likhet

med Fleischer kan man godt si at dette burde innebære at man satte strengere krav før man kunne godta området som privat, og at det ideelt sett burde tilhøre staten.

Men staten som forvalter og eier av utmarksområder er heller ikke det den var da Fleischer førte sitt votum i pennen. Statens skoger, som den gang forvaltet statens utmarks- og fjellområder, var organisert som et direktorat, et forvaltningsorgan, som forvaltet fjellressursene på et ideelt grunnlag til samfunnets beste uten krav til profitt. Dette organet ble i 1993 avløst av Statskog SF, og eksisterer ikke lenger. Det nye statsskogorganet er ikke lenger et forvaltningsorgan, men et statsforetak (SF). Målsettingen om en forvatning til fordel for samfunnet og dets innbyggere på et ideelt grunnlag, er blitt byttet mot en forvaltning basert på en økonomisk avkastning med krav til rasjonell og forretningsmessig utnyttelse av kapital og areal. Kapitalen og arealet Statskog sikter til i sin strategi, er nettopp samfunnets felles eiendom. I likhet med et privat eiendomsforvalter har således også staten nå som mål å drive eiendommene kommersielt, noe som trolig medfører at statlig og privat eierskap i praksis ikke er veldig forskjellig. Også Statskog vil måtte ta ut det markedet vil betale når det selger jakt- og fiskekort, og hvis det er grunnlag for å selge eller feste bort arealer, må en kunne anta at også Statskog vil gjøre slike disposisjoner.

Dette innebærer at Tromsøs befolkning og særlig tindens brukere må sette sin lit til at de folkevalgte politikerne og deres administrasjon, det være seg på kommunalt, fylkeskommunalt eller statlig nivå, bruker de virkemidlene de er gitt gjennom lovverket, som plan- og bygningsloven, naturvernloven og friluftsløven, til å påse at tinden og området rundt blir forvaltet på en måte som tjener samfunnets interesser, og ivaretar området som en kilde til rekreasjon og friluftsliv også for kommende generasjoner. Dette bør naturligvis skje i samråd og samarbeid med de grunneierne som i dag eier området i fellesskap.

Litteraturliste

Bratrein, H. D.: Karlsøy og Helgøy Bygdebok. Bind I: Fra Steinalder til år 1700. Hansnes, 1989

- Hansen, L. I. og Olsen, B.: Samenes historie fram til 1750. Oslo, 2004
- Hauglid, A. O.: Balsfjorden og Malangens historie. Storsteinnes, 1981
- Hålogaland lagmannsrett, dom i sak 115/1966 A, avsagt 2. september 1968
- Hålogaland lagmannsrett, dom i sak 34a/1989 A og 34b/1989 A, avsagt 24. august 1990
- Larssen, A.: Storsteinnæs – Gårdsnr. 17. Upublisert manus. 2000/2002
- Nord-Troms jordskifterett, rettsbok i sak nr. 13/1964 og sak 5/1962, avsluttet 22. juli 1966 (utskrift fra rettsbok nr. 3 for Malangen domssokn i Nord-Troms jordskiftesokn)
- Nord-Troms jordskifterett, rettsbok i sak nr. 8/1970, avsluttet 2. oktober 1974 (ekstraktutskrift fra jordskifterettsbok nr. 4, 6 og 7 for Nord-Troms jordskiftesokn, Malangen domssokn)
- Nord-Troms jordskifterett, rettsbok i sak 2/1986, avsluttet 15. september 1991
- Nord-Troms jordskifterett, rettsbok i sak 7/1985, avsluttet 20. august 1992
- Norsk rettstidende (Rt.) 1975 s. 508, 1986 s. 1122 og 2001 s. 1229
- NOU 1974: 8 Tromsdalstindområdet. Utredning nr. 1 fra Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms.
- NOU 1977: 16 Stormheimfeltet. Utredning nr. 3 fra Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms.
- Olafsen, O.: De norske Almenninger i Fortid og Nutid, med et kort Omrids af enhver enkelts Historie. Oslo, 1916
- Ræstad, A.: Lappeskatten og lappernes rettigheter i Norge før 1751. I: *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. Tromsø Museums skrifter II. 1928
- Statskog SF: Strategi for Statskog SF – 2003–2006. <http://www.statskog.no/omstatskog/strategi/> (11. mai 2005)
- Tank, G.: Uttalelse fra Riksarkivet om salget av allmenningene i Ranen og Vefsn. Oslo, 1928
- Taranger, A.: Fremstilling af de Haalogalandske almenningers retslige stilling. Bodø, 1892.

Del XIV

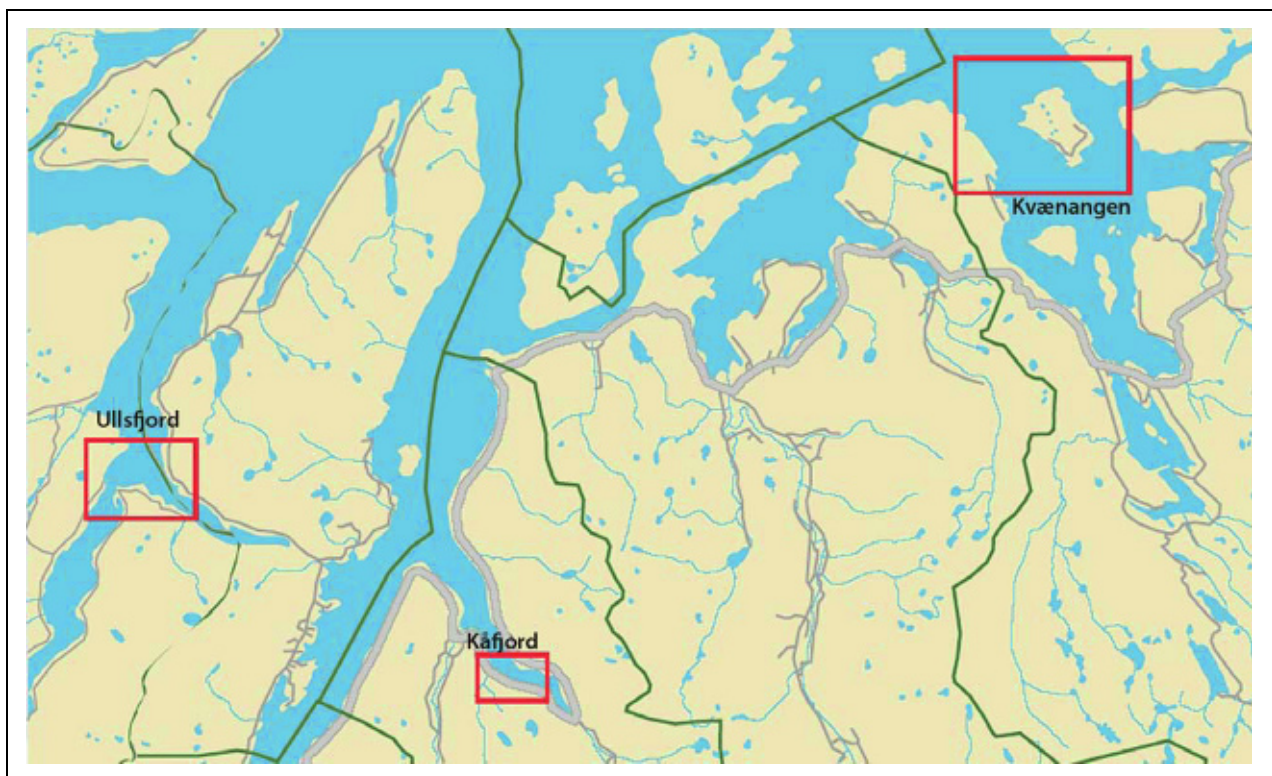
Bjørn Arntsen

*Lokale rettighetsoppfatninger og praksiser knyttet
til bruken av fiskeressursene i noen utvalgte
fjordområder i Nord-Troms*

Kapittel 1 Innledning

Oppdraget, som har hatt en tidsramme på fire månedsverk, inngår som en del av Samerettsutvalgets «*utredning av spørsmål knyttet til den samiske befolkningens rett til å disponere og bruke land og vann i samiske områder utenfor Finnmark fylke*» (prosjektnotat). Oppdraget skal, slik det ble presentert for meg i møte med Bjørn Bjerkli og Else Grete Broderstad 03.11.05, utrede sedvaner og rettsoppfatninger innenfor det fisket som har vært drevet i fjordområdene i Nord-Troms. Siden dette dreier seg om et stort geografisk område, og også tatt i betraktning undersøkelsens begrensede omfang, har det vært nødvendig å konsentrere oppmerksomheten mot noen avgrensede områder hvor det i tillegg til at fiskeriaktiviteten har vært betydelig, også foreligger et datamateriale i form av forskningsrapporter eller annen skriftlig dokumentasjon.

Den indre delen av Kåfjord i Lyngen peker seg ut som et interessant område i denne sammenhengen. Fjorden har hatt et omfattende lokalt fiske og en stor samisk befolkning. I 1971 ble Guolasjokka kraftverk satt i drift, noe som endret isforholdene i fjorden vinterstid. I høyesterettsdommen fra 1985 ble det stadfestet at fiskere i denne delen av Kåfjorden hadde rett til økonomisk erstatning for skader de var blitt påført i forbindelse med kraftutbyggingen. Fisket som har foregått i Indre Kåfjord blir derfor en interessant case når lokalbefolkningens rett til fiske i saltvann skal utredes. I Kvænanngen har også fiske i fjorden utgjort en viktig næringsvei for lokalbefolkningen. I de senere år har det vært en sterk satsing på oppdrett av laks i Kvænanngen. Det har i den forbindelsen oppstått konflikter mellom fjordfiskere og oppdrettsnæringen om bruk av sjøarealer i fjorden. Jeg vil her ta utgangspunkt i det fisket som har foregått rundt

Figur 1.1 De tre undersøkelsesområdene i Nord-Troms.

Illustrasjon: Bjørn Hatteng

Spildra, og de senere års møter mellom fiskeri og oppdrett i dette området. Situasjonen aktualiserer spørsmålet om hvilke rettigheter lang tids bruk av disse områdene til fiske skal gi når interessekonflikter med oppdrettsnæringen oppstår. Ullsfjord var lenge regnet som en svært rik sildefjord, noe som ga grunnlag for oppstarten av Jøvik sildoljefabrikk i 1911. Frem til slutten av 1960 tallet foregikk et omfattende sildnotfiske som sysselsatte mange i fjorden. Fabrikkarbeid i kombinasjon med fiske og småbruk var en vanlig tilpasning på østsida av fjorden i området Olderbakken/Jøvik/Bensnes. Det er derfor noen andre dynamikker som gjør seg gjeldende innenfor fiskeriene her enn hva som var tilfelle i de to andre fjordområdene.

Undersøkelsen har altså vært avgrenset geografisk til noen områder i tre store fjordsystemer i Nord-Troms: Ullsfjord, Lyngen og Kvænangen. At de tre utvalgte områdene ligger i tre ulike fjorder, bidrar til at fremstillingen i noen grad gir et tverrsnitt av det fisket som har foregått i fjordene i Nord-Troms. Det gir mulighet til å fange opp forskjeller og likheter i organisering og i oppfatninger av rettigheter.

I tillegg til å trekke på det som måtte finnes av relevant skriftlig materiale er utredningen basert på intervjuundersøkelser i de aktuelle områdene. Det dreier seg om dybdeintervjuer med personer i ulike aldersgrupper som har vært direkte involvert i de fiskeriene som beskrives. Det har altså ikke vært et ønske om å ende opp med et statistisk materiale. Gjennom å sammenligne utsagn i de enkelte intervjuene og i tillegg se disse i forhold til det som måtte eksistere av skriftlige kilder, blir det forsøkt gitt en dekkende beskrivelse av fisket som har foregått, og de rettighetsoppfatningene som har eksistert i de aktuelle områdene. Fremstillingen er gjort transparent ved at utsagn og beskrivelser knyttes til navngitte personer. Intervjuundersøkelsen begrenser seg til manns minne, og i hovedsak til hva informantene har opplevd selv. Det betyr at det er perioden etter andre verdenskrig og frem til i dag som vektlegges i utredningen. Delen om Ullsfjord baserer seg også på feltarbeid gjennomført i perioden 1991–93 knyttet til mitt hovedfagsprosjekt i sosialantropologi om fiskeriene i denne fjorden (Arntsen 1994).

Målsettingen for undersøkelsen har vært å gi en fremstilling av noen utvalgte ressursbruksystemer basert på tilgjengelig litteratur, dokumenter og intervjuer. Jeg vil altså være opptatt av hvilke oppfatninger som har eksistert og som eksisterer om rett til bruk av fiskeressursene i dette området, og jeg vil være opptatt av den konkrete praksisen, dvs. den faktiske bruken, i fortid

og nåtid. Dette reiser to spørsmål av grunnleggende betydning. For det første: Hvordan skal sedvane defineres? Og for det andre: Er det mulig, og i hvilken grad er det formålstjenlig, å identifisere eksklusive samiske rettigheter til fiskeressurser i et område som gjennom de siste hundreårene har vært preget av møter mellom tre ulike befolkninger, den samiske, kvenske og norske? Begge disse problemfeltene krever grundige overveininger. Jeg vil her klargjøre hvilken linje jeg har lagt meg på i forhold til disse spørsmålene.

1.1 Sedvane og rettsoppfatning

Det vil være formålstjenlig å skille mellom sedvane og rettsoppfatning. Mens sedvane er knyttet til faktisk bruk, er rettsoppfatninger knyttet til meninger om retten, enten den har vært gjeldende eller ikke (NOU 2001: 34: 20). Jeg vil her ha et særlig fokus på konkrete sedvaner i betydningen utbredte mønstre av faktisk forekommende praksiser i noen utvalgte områder, men vil forholde meg til begge de nevnte dimensjonene. Faktisk bruk vil stå sentralt, men rettsoppfatninger vil også gis oppmerksomhet. Et slikt fokus betyr imidlertid at jeg i liten grad vil beskjeftige meg med mer overgripende rettslige og sosiale ordninger som konkrete sedvaner er blitt utøvet eller utøves innenfor.

Det eksisterer ulike oppfatninger om hva som skal til for at en praksis skal anses som sedvane. Sentrale spørsmål har vært knyttet til hvilke krav som skal settes til kontinuitet og konsistens. Hvor man plasserer seg i forhold til disse spørsmålene blir av avgjørende betydning for hvilke konklusjoner man kommer frem til. Jeg vil her legge an et kultursensitivt perspektiv som forsøker å være lydhørt for nyansene i lokale praksiser og deltagernes oppfatninger av disse. Med praksis mener jeg mønstre av atferd med en viss varighet i tid. Bjørn Bjerkli og Trond Thuen påpeker imidlertid at det ikke trenger å være spesielle praksiser eller bruksformer som i seg selv regulerer adgangen til naturområder, men heller sosiale relasjoner mellom mennesker på stedet det gjelder (1998). En aktuell praksis skapes, opprettholdes og avvikles av mennesker som er relatert til hverandre på ulike måter. Praksisen er dermed knyttet til et samfunns sosiale organisasjon og til de tilhørende settene av kulturelle normer og regler. Flere sentrale poenger kan utledes av dette.

1. Sedvaner er en del av lokale sosiokulturelle forhold, som alltid har vært i endring, men i takt med økende transformasjonshastighet i det moderne samfunn skjer dette i tiltagende

grad. Som Ivar Bjørklund skriver: «*Det er lite statistisk over de lokale tilpasningsformer gjennom tidene, enten vi tar for oss teknologi, driftsmønstre eller sedvanerrettslige utforminger. Tvert imot har det vært en kontinuerlig utvikling fra veidesamfunnets kollektive naturalhusholdning via finnerydningenes husholdsbaserte flytninger til dagens stasjonære, markedsbaserte og høyteknologiske primærnæringer. Parallelt med dette har det også skjedd en kontinuerlig utvikling når det gjelder sedvaner og rettighetsforhold*» (2004: 61). Bruksformene endrer seg hele tiden; dels knyttet til den generelle samfunnsutviklingen, dels knyttet til fiskeressursenes utvikling og tilstand, som er lite forutsigbar og dermed har gjort det nødvendig med fleksible organisatoriske løsninger. Dette innebærer at kravene som stilles til kontinuitet i bruksform, ikke bør være for strenge. Den generelle bruken av fiskeressursene har imidlertid vært kontinuerlig.

2. Lokalsamfunn er ikke homogene enheter, men karakteriseres av ulike interesser. Alder, opprinnelse, økonomi, kjønn og andre aspekter ved sosiale identiteter deler lokalsamfunn på kryss og tvers. Ulikheter i verdioppfatninger og prioriteringer gjennomsyrrer sosialt liv, og betydningen dette har for hvordan ressursbruken organiseres må ikke undervurderes (Leach et al. 1997). Så selv om man er i stand til å identifisere en gjeldende norm på det angjeldende tidspunkt, så vil det kanskje være strengt å kreve intern konsensus og full oppslutning om den. Lokalt utformede organiseringsmåter av fisket har sameksistert med sentralt utformede nasjonale reguleringsordninger, som ikke har akseptert tilstedeværelsen av særskilte lokale rettigheter til områder og fiskeressurser. Til tider har disse normsystemene stått i motsetning til hverandre og bidratt til ulikheter i oppfatninger internt i lokalsamfunnene. Det er heller ikke slik at lokalsamfunn er lukkede enheter med faste grenser mot omverdenen. Deltagere i ressursbrukssystemer har relasjoner, for eksempel gjennom slektskap, som strekker seg ut over lokalsamfunnets grenser, også til ressursbrukere andre steder. Anita Maurstad viser hvordan kategorien 'fremmed fisker' ikke er en enhetlig kategori, men må nyanseres. Det finnes ofte både kjente og ukjente fremmede. Mens den kjente fremmede gjennom ulike former for tilknytning til lokale fiskerne kan innlemmes i det lokale fellesskapet, vil man ofte ha et ikke-forhold til den ukjente fremmede (1994: 114).
3. Alle folkegrupper har en sedvanerett, et system for orden og normer, men hos mange folkegrupper er disse ikke nedskrevet. Sedvanerett kan bestå av subtile og for en utenforstående kanskje uklare regler, som håndheves på til dels intrikate måter. Eksempler på slike subtile måter er når fiskere viser at andre fiskere ikke er ønsket gjennom å avstå fra å dele sin kunnskap med dem. Andre blir altså forsøkt holdt borte fra de gode fiskeplassene ved hjelp av hemmeligholdelse, desinformasjon eller utfrysning. Du viser dem at de ikke er ønsket, og deler ikke kunnskap med dem. Det settes altså ikke makt bak kravene i direkte forstand, men man oppfatter at man har en rettighet som man forsøker å forsvare på slike måter av mer subtil karakter. Sedvaneretten kan også stå klart i den kollektive bevisstheten og forsøk på å bryte med denne kan få håndfaste konsekvenser. Hvordan lokalbefolkningen møter enkeltaktørens forsøk på å etablere nye organiseringsformer kan være et mål på hvor sterkt sedvanen står lokalt. I enkelte tilfeller vil organiseringsformen endres, i andre vil endringsforsøkene møtes med sanksjoner, og det kommer da tydelig frem at det finnes regler. Det blir altså nødvendig å forsøke å fange opp slike atferdsmåter når man skal foreta en vurdering av hvilke oppfatninger som eksisterer om retten til fiskeressurser, og hvordan disse manifesterer seg i konkrete praksiser.
4. En sedvanerett basert på et klart skille mellom lokale rettmessige brukere på den ene siden og utenforstående på den andre er i liten grad til stede innefor de kystnære fiskeriene. Et unntak kan være laksefisket som har vært knyttet til eiendom på land og faste steder. Generelt har imidlertid bruken av fiskeressursene ikke vært klart avgrenset til lokalbefolkninger. Peter Ørbech argumenterer for eksistensen av en sedvanerett basert på fritt fiske (2001: 606). Det vil si at man har hatt en åpen fiskeriallmenning hvor alle har hatt lik adgang til å starte opp med fiske, og at man i liten grad har forsøkt å reservere områder fra å tas i bruk av andre. Dette blir kanskje en litt unyansert fremstilling. Bård Berg har observert den tilsynelatende motsetningen mellom at fiskere på den ene siden sverger til «fritt-hav-ideologien», at havet er fritt for alle, mens de på den andre siden har arbeidet for å stenge ressursbrukere som har benyttet seg av aktive redskaper, ute fra fjordområdene (2001: 527). Dette er et viktig funn i denne sammenhengen. Hvordan man forholder seg til båter utenfra er ikke entydig. Som vi skal se,

kan et lokalt fiskerimiljø på samme tid være åpent og ekskluderende i forhold til fiskere utenfra. Antakeligvis oppnår man en beskrivelse mer i overenstemmelse med hva som har foregått, hvis man i stedet for å forsøke å knytte adgangsreglene til folk heller forsøker å knytte dem til spesifikke redskaper. Mens tilstedeværelsen av fiskere utenfra med liknende teknologisk utrustning, det vil si passive redskaper som garn og line, i mange tilfeller er blitt tålt, har båter med aktive redskaper blitt forsøkt holdt borte.

For å summere opp: Det er altså gode grunner til å nyansere kravene til kontinuitet og konsistens. Fjordfisket som eksisterer i dag, skiller seg vesentlig fra fjordfisket på 1950- og 1960-tallet. Organiseringen av bruken av fiskeressursene er i kontinuerlig endring, men det har likevel vært kontinuitet i bruken i de områdene jeg har tatt for meg her. Lokalsamfunnene er heller ikke klart avgrensede og homogene enheter. Oppfatninger og praksiser vil derfor variere internt og det samme vil også forholdet til båter utenfra. Og til sist: Det er ikke nødvendigvis noen motsetning mellom fritt-hav-ideologien og ønsket om å reservere fiskeressurser for en bestemt gruppe av fiskere, men da ikke nødvendigvis utplukket på bostedsmessig grunnlag. En av de viktige oppgavene her blir å identifisere det eksisterende mønsteret av innlemmelse og avvising.

1.2 Lokal sedvane eller særegen samisk sedvane?

I fjordområdene i Nord-Troms har man hatt en sammensatt befolkning av samisk, finsk og norsk opprinnelse. Enkelte mener å ha identifisert en særegen samisk form for ressursbruk knyttet til mindre båter og enklere redskaper. I noen områder har det nok vært slik at det er fiskere med norsk bakgrunn som har hatt de større mobile båtene med de mest effektive redskapene, mens de samiske har drevet et heimefiske av mindre omfang hvor andre inntjeningsmuligheter også har vært viktige. I andre områder har situasjonen vært motsatt og det har vært fiskere med samisk bakgrunn som har drevet et mer intensivt fiske. Bjørn Bjerkli beskriver hvordan den samiske befolkningen i Mandalen i Kåfjord var tidlig ute med å installere motorer i båtene, og hvordan det i mellomkrigstiden eksisterte flere større motoriserte fiskeskøyter i denne bygda (2000). I Reiarvik i Ullsfjord, som også har hatt en stor samisk befolk-

ning, kom motoriseringen av fiskeflåten senere i gang. Utover i etterkrigstida ble det imidlertid investert i flere skøyter, og fra slutten av 1960-tallet, da fiskeriaktiviteten gikk tilbake andre steder i den indre delen av fjorden, var det i Reiarvik de fleste større skøytene befant seg (Arntsen 1994). Det er derfor lite som tyder på at det eksisterer en særegen samisk form for ressursbruk knyttet til etnisk bakgrunn. Det som imidlertid er helt klart er at det i disse fjordområdene eksisterer et lokalt tilknyttet småskalafiske som skiller seg på vesentlige punkter fra det fisket som har vært drevet ute på kysten. Dette fisket har foregått med mindre båter og med spinklere redskaper enn hva som har vært vanlig lenger ut mot havet.

Fiskere i disse fjordområdene har interesser som i mange tilfeller står i direkte motsetning til grupper av kyst- og havfiskere, som hevder at spesielle lokale rettigheter til geografisk avgrensede områder ikke eksisterer, og som til tider har motarbeidet forsøkene som lokalbefolkningen i fjordene har gjort på å stenge den mest effektive delen av kystflåten ute fra fjordområdene (Eythorsson 2003). Kyst- og havfiskeflåten har hatt et nært samarbeid med fiskerimyndighetene og til dels vært premissleverandører for den eksisterende nasjonale fiskeripolitikken. I de omfattende omveltningene som fiskerinæringen har vært inne i siden slutten av 1980-tallet, har småbåtflåten med tilhold i fjordene kommet svært dårlig ut.

I fjordområdene i Nord-Troms er en stor andel av befolkningen av samisk opprinnelse, jf. Bjørg Evjens utredning for Samerettsutvalget basert på materiale fra ulike folketellinger på 1800- og 1900-tallet. Dette er altså områder som kan ses som samiske områder. I *NOU 2001: 34 – Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – bakgrunnsmateriale for samerettsutvalget* benyttes betegnelsen samiske sedvaner i vid forstand om sedvaner som forekommer i samiske områder, men da uten at dette nødvendigvis knyttes til etnisk bakgrunn (2001: 28). Med en sterkt sammensatt befolkning og med en ensartet ressursbruk hvor særegne samiske tilpasninger vanskelig kan skilles ut, vil det etter min oppfatning være problematisk å benytte seg av denne betegnelsen i en utredning av det fisket som har foregått i fjordområdene i Nord-Troms.

Jeg har ikke gått inn i disse områdene og forsøkt å skille ut spesifikke grupper på etnisk grunnlag, men behandler lokalbefolkningen i så måte som en enhet. Det som blir interessant her er om det eksisterer lokale sedvaner som gir grunnlag for rettigheter til bruken av fiskeressursene i disse områdene. Om de skal karakteriseres som samiske eller ikke, er kanskje et underordnet

spørsmål så lenge samiske sedvaner også vil være lokale sedvaner, og så lenge dette dreier seg om geografiske områder hvor en stor andel av befolkningen har samiske røtter. Jeg oppfatter imidlertid

lokale sedvaner som å være en mer dekkende betegnelse siden dette dreier seg om lokalsamfunn med en sammensatt befolkning, og vil derfor benytte denne i fortsettelsen.

Kapittel 2

Fiskerier i Nord-Troms

Selv om fiskeriene har vært organisert forskjellig i de ulike fjordene i Nord-Troms er det også mange like utviklingstrekk. Befolkningene har forholdt seg til de samme norske offentlige myndighetene, har stått overfor de samme teknologiske endringene og tatt del i den samme velstandsutviklingen og økonomiske sentraliseringen utover i forrige århundre. Dette legger føringer som til dels kan overskygge lokale økologiske og kulturelle forskjeller.

2.1 Fiskens avgjørende betydning for bosetningen

Med et naturgrunnlag som har vært preget av kontinuerlige fluktuasjoner, er det mangesystemet som har dominert i fjordområdene. For å sikre overlevelsen har det vært nødvendig med en differensiert ressursutnyttelse i de enkelte husholdene, basert på fiske, dyrking, husdyrhold, sanking og jakt. Likevel har utnyttelsen av de rike fiskeressursene hatt en særlig betydning. Bjørklund konkluderer i sin historiske gjennomgang av nærings-tilpasninger i Kvænangen med at «*Da som nå var det sjøen som gjorde bosetning mulig i Kvænangen*» (1985: 44). I henhold til folketellingen for 1801 oppga en tredjedel av hovedmedlemmene i husholdene i Manndalen i Kåfjord at de hadde fiske som hovedaktivitet. De andre er betegnet som fiskere og gårdsmenn (Blytt Schjøtt 1958: 36). Fiskeriene dannet altså det næringsmessige hovedgrunnlaget for husholdene i disse områdene – en situasjon som vedvarte til langt utover i etterkrigstida da fiskebåten fortsatt var den viktigste arbeidsplassen for de fleste mannfolkene.

2.2 Heimefiske og sesongfiskerier – kombinasjonstilpasninger og helårsfiske

Richter Hansen skriver: «*Opprinnelig var fjordfisket og fisket ved øyene i Nord-Troms det viktigste fisket.*» (2004: 260). Utover 1800-tallet får de store sesongfiskeriene i Lofoten og i Finnmark større betyd-

ning. Dette bidro til en oppdeling av flåten i småbåter som i hovedsak ble benyttet i heimefisket på fjordene og større båter som deltok i de store sesongfiskeriene. Selv om en del fortsatt benyttet seg av småbåter under fiske i Lofoten og ved Sørøya vinterstid, eller under vårtorskefisket i Finnmark, ble denne inndelingen forsterket da motoriseringen av fiskeflåten kom i gang i Nord-Troms fra omkring 1910. Etter hvert ble det mange større skøyter¹ i fjordene. For eksempel er det i 1921 til sammen over 100 motoriserte skøyter i Ullsfjord og Lyngen. (NOS Norges fiskerier 1908–21. Tabell 1 Fiskere og farkoster. Referert i Richter Hansen 2004: 278).

Denne utviklingen bidrar også til økt yrkes-spesialisering. Satsing på nye båttypen og motor krevde større inntekter for å kunne forvalte kapital eller lån. Disse inntektene måtte i hovedsak skaffes ved å fiske mer og dermed ble helårsfiskeren etablert. Men husholdet var fortsatt den viktige enheten for produksjon og forbruk. Det som foregikk var en form for kjønns- og aldersbestemt spesialisering innenfor husholdet. Det ble altså ikke bare drevet fiske i helårsfiskernes hushold. Jordbruket var fortsatt viktig i de aller fleste hushold, men når mannen var borte på fiske store deler av året, måtte andre i husholdet ta seg av denne delen av produksjonen. Dette arbeidet falt gjerne på koner, yngre husholdsmedlemmer og innleid arbeidskraft, som også kunne drive heimefiske i perioder.

Det er heller ikke slik at heimefiskeren og helårsfiskeren var to fullstendig atskilte grupper. Mange reiste som mannskap på skøyter fra fjordene i enkelte sesonger, mens de drev heimefiske fra umotoriserte småbåter andre deler av året. Eller de reiste med skøyter i yngre år, men drev heimefiske i andre deler av husholdssyklusen hvor deres tilstedeværelse var mer påkrevd, eller når kreftene eller behovet for inntjening ble redusert i eldre år.

¹ Betegnelsen skøyte benyttes her om alle større kystfiskefartøy fra denne perioden. Det skilles altså ikke mellom skøyte, kutter og krysser, som var de tre vanligste båttypene i Nord-Norge.

Utover i etterkrigstida er det mulig å identifisere to hovedtilpasninger i fjordene: 1) den ene med utgangspunkt i større skøyter og etter hvert også sjarker, basert på helårsfiske og hvor fisket var den næringsmessige bærebjelken i husholdet, 2) den andre med utgangspunkt i småbåter som i mange tilfeller var umotoriserte til utpå 1960-tallet. For disse hadde gjerne jordbruk og andre inntjeningsmuligheter større betydning som grunnlag for det enkelte husholds overlevelse.

2.3 Fisken og fiskerne «forsviner» fra fjordene

Utover på 1950- og 1960-tallet er fiske fortsatt den sentrale aktiviteten i fjordene i Nord-Troms. Dagens generasjon av eldre menn var unge da, og de fleste av dem har erfaring fra arbeid i fiskebåten i denne perioden. Til de mange skøytene i fjordene ble mannskapet i hovedsak rekruttert lokalt, og det var en stor flåte av småbåter som drev fiske lokalt.

1970-tallet er en brytningstid på flere måter. Rekrutteringsgrunnlaget til fiskeflåten i fjordene var ikke lenger det samme. Nye muligheter ble etablert for den yngre generasjonen, og statusen til fiskeryrket var også dalende. En del av de yngre flyttet ut, og blant dem som ble værende, ble pendling, i særlig grad til Tromsø, men også til ulike bygge- og anleggsprosjekter i distriktene, et alternativ. Fortsatt frem til slutten av 1980-tallet, men i enkelte områder også ut på 1990-tallet, eksisterer det store vitale fiskermiljøer. I dag må imidlertid

situasjonen kunne betegnes som kritisk. Går man til Fiskeridirektoratets fartøyregister² ser man at det fortsatt befinner seg mange registrerte båter i disse fjordene. De fleste innefor gruppe 2, men også en del gruppe 1-båter. Det er imidlertid et generelt trekk for alle disse fjordene at det i den siste to–tre års perioden har vært få fiskere som har vært i regelmessig aktivitet. Når man i Kvængen og i Ullsfjorden er i stand til å telle antallet båter i aktivt fiske på to–tre hender, og de fleste som fisker i disse fjordene, nærmer seg eller allerede har nådd pensjonsalder, er situasjonen dramatisk. Miljøene som en nyrekruttering til yrket kunne integreres i, er i ferd med å forsvinne.

To forhold har bidratt sterkt til dette. 1) For det første er det innføringene av kvoteordningene i de kystnære torskefiskeriene fra og med 1989. Det er en kjent sak at den delen av fiskeflåten som har hatt tilhold i fjordområdene i Troms og Finnmark, har kommet særdeles dårlig ut i forhold til de reguleringsordningene som har vært innført. Dette er etter hvert fylldig dokumentert (Andersen 1999, Eythourson 1999, 2003, osv.) 2) Det andre er at fra midten av 1990-tallet uteble gytetorsken fra fjordene i Nord-Troms. Det er delte oppfatninger om hva som har vært årsakene til dette. Jeg vil komme tilbake til noen av disse etter hvert.

I de påfølgende delene vil jeg ta for meg de enkelte områdene som er valgt ut, og forsøke å følge de problemstillingene som er blitt presentert innledningsvis.

² <http://www.fiskeridir.no:8080/fiskeridir/liste1.jsp>

Kapittel 3 Kåfjord

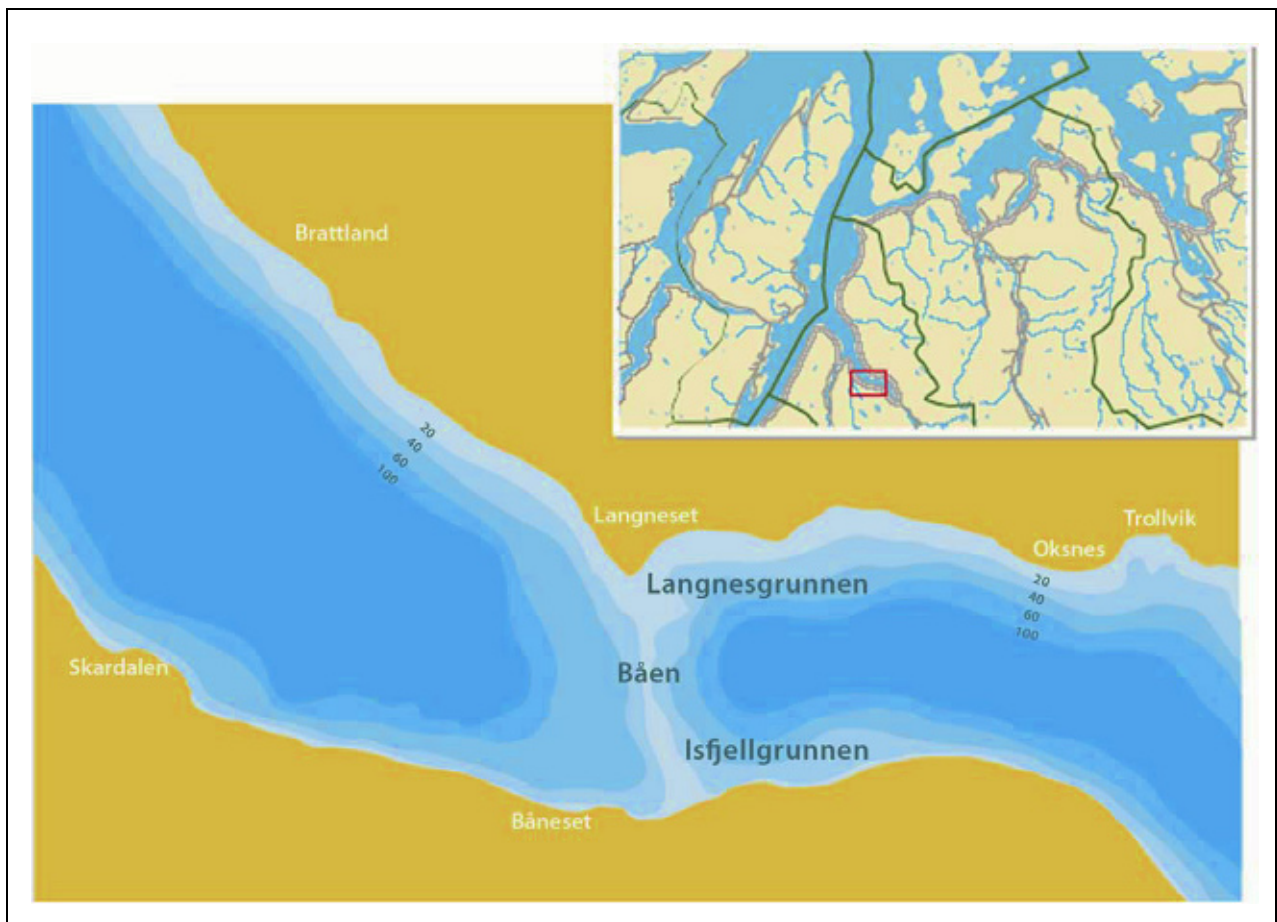
Kåfjorden, en sidearm til Lyngenfjorden, strekker seg i sørøstlig retning fra Nordnes og inn mot Birtavarre i fjordbunnen. En stor del av befolkningen i dette området har samiske røtter. På grunnlag av folketellingene fra 1875 og 1900 finner Bjørg Evjen at 80 prosent av befolkningen rundt Kåfjorden ble registrert som samer. Et annet interessant funn fra denne undersøkelsen er det omfattende inngiftet av kvener og nordmenn i den samiske befolkningen. Evjen finner at hele 60 prosent av denne samiske delen av befolkningen var av blandet opprinnelse i 1900 (Utredning for Samerettsutvalget).

Det eksisterer i dag tre fiskerimiljøer i Kåfjord kommune. I Manddalen har man mottaksstasjon, kaianlegg og omkring halvparten av båtene fra

kommunen som er registrert i Fiskeridirektoratets fartøyregister¹. Djupvik har også kaianlegg og mottaksstasjon og et mindre antall båter. Jeg skal konsentrere meg om det fiskerimiljøet som eksisterer i den indre delen av Kåfjorden. Her har det helt opp til våre dager foregått et omfattende heimefiske med småbåter på ettervinteren når gytetorsken har kommet inn fra havet.

Ved Langnes strekker en terskel seg på tvers av fjorden. I bakken opp mot og på denne grunnere delen av fjorden ligger Oksnes-Langnes-Isfjordgrunnen, også kalt Båen, som har vært det sentrale gyteområdet for denne torsken. Nils Samuelsen

¹ <http://www.fiskeridir.no:8080/fiskeridir/liste1.jsp>

Figur 3.1 Båen har vært det sentrale gyteområdet for torsk i Indre Kåfjord.

Illustrasjon: Bjørn Hatteng

forteller følgende: «Fisket på gytetorsk foregikk fra februar til slutten av april. Når vi hørte at de fikk torsken på garn ute ved Ystebyneset [ved innløpet til fjorden], visste vi at den var på tur innover. Tidlig på vinteren fikk vi den nede på leira, men etter hvert trakk den mer opp i bakkene på grunnere vann».

3.1 Tre ulike perioder

Fiskeriene i Kåfjorden etter andre verdenskrig kan deles inn i tre perioder.

1. Den første strekker seg frem til 1971 da Guolajokka kraftverk ble satt i drift. Hilmar Pedersen fra Tårnvik, som hadde sin første sesong i fiskebåten i 1938, sier at selv om vintertorskefisket på fjorden også var viktig for folk før den tid, så fikk det et oppsving på 1940- og 1950-tallet. Han mener at det skyldtes bedre avsetningsmuligheter for fisken, men det kan kanskje også finnes andre årsaker. Til langt ut på 1960-tallet ble det benyttet umotoriserte nordlandsbåter og spisser utstyrt med hampegarn i dette fisket. Nils Samuelsen fra Brattland hadde sin første sesong i 1965. I likhet med mange andre kombinerte han deltagelsen i dette vintertorskefisket med annet inntektsbringende arbeid. Han anslår at da han startet opp, var det fra Mandalsneset og innover til Kåfjorddalen rundt 100 småbåter med én eller to mann om bord som drev fiske på fjorden. Særlig i vintermånedene var aktiviteten på fjorden omfattende. Hilmar Pedersen navngir også følgende seks større skøyter fra fjorden som gikk til Lofoten og Finnmarka med garn og ellers drev med sei- og sil-denot: Langnes, Villfrem, Vårsol, Fugløyfjord, Øst-Lyngen og Kåfjord. De tre førstnevnte var i drift til utpå 1970-tallet.
2. Den neste perioden strekker seg fra kraftverket ble satt i drift i 1971 og frem til begynnelsen av 1990-tallet. Peder Nilsen fra Skardalen startet å fiske i 1961. I likhet med de andre jeg har intervjuet, mener han at det store vendepunktet i vintertorskefisket kom med kraftutbyggingen. Når store mengder ferskvann renner ut i fjorden vinterstid, fører det til at fjorden blir islagt. Forholdene forverret seg dermed dramatisk for fiskeriene. Mellom 1971 og 1974 foregikk fisket på isen. Fra 1974 startet isbrytingen, noe som bedret forholdene for fisket, men også etter dette utgjorde isen et problem. Den blir ofte liggende etter at den er brutt opp, og fryser dermed til igjen. Med stort ferskvannsinhold får den heller ikke den konsistensen som havis ofte har, men blir til stålis. Nils Samuelsen for-

teller at siden isen ikke ble brutt innenfor Langnes, mistet fiskere fra Kåfjorddalen, som tidligere hadde hatt båtene sine i fjordbotn nedenfor Birtavarre, sine båt plasser. Mange syntes det ble for tungvint å ha båtene lengre ut i fjorden og trakk seg derfor ut av fisket. I rettssaken som gikk til Høyesterett med endelig dom avsagt i 1985, ble 50 oppsittere tilkjent erstatning for de skadene som de var påført fra kraftverket kom i drift i 1971 til isbryting startet i 1974 (Rt. 1985 s. 247). Til tross for problemene som isen skapte, var det utover på 1970- og 1980-tallet mange som drev småbåtfiske i vintersesongen på Kåfjorden. Med solide motoriserte båter i aluminium og plast var det fortsatt mulig å drive fiske. Båtene ble imidlertid ikke større. Noe annet enn småbåter var lite aktuelt siden mangelen på isfri havn førte til at fiskerne var avhengig av å dra båtene på land i vintersesongen. Større båter måtte nødvendigvis plasseres i Manddalen eller Olderdalen, og dette ville resultere i svært lang arbeidsvei. Nils Samuelsen peker på dette som den viktigste årsaken til at fisket fortsatte som et småbåtfiske utover på 1970- og 1980-tallet. Selv om det årlige fangstkvantumet varierte, så hadde fjorden et rimelig godt innsig av gytetorsk helt frem til begynnelsen av 1990-tallet.

3. Den tredje perioden, fra begynnelsen av 1990-tallet og frem til i dag, preges av et svakt vintertorskefiske. I 2005 og 2006 har innsiget av gytetorsk nærmest helt uteblitt og bare fire–fem båter har vært i aktivitet på fjorden. To av disse har tilhold i Manddalen. Fortsatt er det åtte båter fra Indre Kåfjord registrert i Fiskeridirektoratets fartøyregister². Sju av fiskerne som står som eiere er i gruppe 2 i fiskerimantallet, mens én er i gruppe 1³. Årsaker som lokale fiskere nevner til at fisken blir borte, varierer, men flere mener at den harde beskatningen av torskebestandene i Barentshavet og ute på kysten har bidratt sterkt. Matfiskanleggene som har vært plassert på begge sider i utløpet av fjorden, nevnes også som en mulig årsak. De mener at gytetorsken skyr oppdrettsmerdene og derfor ikke kommer inn i fjorden.

² <http://www.fiskeridir.no:8080/fiskeridir/liste1.jsp>

³ Fra og med 1989 ble fiskerne delt inn i to ulike kategorier. Fiskerne i gruppe 1 ble tildelt faste kvoter av torsk, noe som senere er blitt utvidet med andre fiskeslag. Fiskerne i gruppe 2 ble tildelt en felleskvote som fungerte etter «først til mølla»-prinsippet, altså en kappfiskeordning. I dag er situasjonen den at antallet båter på gruppe 2-ordningen som ikke er i aktivt fiske, er blitt så stort at det heller er slik at denne felleskvoten ikke blir oppfisket.

3.2 Kåfjorddommen

Dommen fra Høyesterett (Rt. 1985 s. 247) blir interessant i denne sammenhengen. Fiskerne i Indre Kåfjord tilkjennes her erstatning for den uleiligheten kraftutbyggingen hadde påført dem. De får dermed aksept for at de har hevdvunne rettigheter knyttet til denne typen næringsvirksomhet i dette området. Dette kan få betydning når bruksrett til sjøarealer og rettigheter til fiskeresurser for fiskerbefolkningen i fjordområdene skal vurderes. Dommen tar utgangspunkt i situasjonen i det som jeg har benevnt som den første perioden, altså fisket slik det foregikk frem til Guolasjokka kraftverk ble satt i drift i 1971.

Jeg siterer fra dommen: «*Under dissens (3–2) fant Høyesterett at det forelå særlige grunner som er nødvendige for at tap ved inngrep i allemannsretten skal erstattes*» (side 247). De særlige grunnene som det refereres til her, er «*at utøvelsen av fisket har vært fast og varig, at det er tale om en begrenset krets av personer som har utøvet fisket på vesentlig samme måte som en særrett, og at fisket har avgjørende betydning som næringsgrunnlag for utøverne*» (side 249). Både flertallet og mindretallet erkjente at utøvelsen kunne karakteriseres som fast og varig. Mindretallet stilte seg imidlertid tvilende til den påståtte store økonomiske betydningen av fisket for de involverte siden andre næringer, særlig bygg og anlegg, sysselsatte mange. Mindretallet mente også at fisket ikke hadde vært utøvd som en særrett, og at dette punktet derfor ikke kunne sies å være oppfylt.

Flertallet legger til grunn følgende beskrivelse fra overskjønnsretten når de finner at kravet til eksklusivitet, at fisket er utøvet på vesentlig samme måte som en særrett, er tilstrekkelig ivaretatt: «*På grunn av at fiskeplassene er sterkt geografisk begrenset har det stilltiende etablert seg en faktisk deling av bruksmulighetene. Ordningen praktiseres ved at antall garn pr. båt begrenses, og det har i tillegg i den senere tid av fiskerimyndighetene vært utferdiget utrorsforbud for bestemte tider av døgnet. Overskjønnet uttaler videre at fiskerne i indre Kåfjord ut fra sin fangstutrustning og driftsform har utnyttet dette spesielle torskefisket i en begrenset periode av året på et meget begrenset fiskefelt. De særlige forhold ved fisket er utad blitt respektert som en næringsdrift, forbeholdt befolkningen i denne del av fjorden, ved at fiskere fra andre deler av kommunen ikke har deltatt i konkurranse med de lokale fjordfiskere. Fiskere utenfor Trollvik, som hadde større båter som primært var innrettet for ordinært kystfiske, har deltatt i fjordfisket bare i gode sesonger da en kunne få fangst utenom de ordinære gytel plasser, og vesentlig når fis-*

ken var på inn- eller utsig» (side 252). Det springende punktet i denne dommen er altså i hvilken grad fisket har vært oppfattet som en eksklusiv rett for de lokale småbåtfiskerne i den indre delen av Kåfjorden.

3.3 Ressursutnyttelse som eksklusiv rett for lokalbefolkningen?

Det synes ikke å være noen tvil om at det har eksistert et fiskerfellesskap over tid i dette området, og at det er blitt utformet regler lokalt som har organisert fisket av gytetorsk. For eksempel var oppslutningen om søndagsfredningen konsekvent. At læstadianismen har stått sterkt i Kåfjord, var nok hovedgrunnen, men at hampegarnene med jevne mellomrom måtte tas på land for å tørke for at de ikke skulle gå i forråtnelse, bidro antakeligvis også. Som nevnt i dommen ble det i en periode på 1960-tallet praktisert en ordning med felles utror. Når fisken samlet seg inne mot Båen, kunne garnlenkene bli stående svært tett. Det kunne da bli «avel», dvs. at lenkene ble vaset inn i hverandre. Da var det en stor fordel at fiskerne startet å dra lenkene samtidig. Det var også en akseptert ordning at garnlenkene skulle settes på tvers av fjorden når det ble satt nede på leira tidlig på vinteren. Når garnlenkene senere på vinteren ble satt i bakken, skulle de settes rett opp mot land. Om det eksisterte en stilltiende overenskomst som begrenset bruksmengden slik det beskrives i dommen fra Høyesterett, er mer usikkert. De fiskerne jeg intervjuet hadde ikke kjennskap til dette, men mente at bruksmengden på den enkelte båten i stor grad begrenset seg sjøl. Siden alt arbeidet foregikk med handmakt var det sterkt begrenset hvor mange garn den enkelte var i stand til å røkte. Med færre deltagende båter forsvant det faste systemet man satte garnlenkene etter. I dag settes det like gjerne på langs av fjorden som på tvers når fisken står nede på leira.

Det ser i liten grad ut til å ha eksistert oppfatninger om privat eiendomsrett til de enkelte garnsettene, men når en fisker først hadde lenka si stående på et sted, fikk han stort sett sette den igjen på samme sted etter at han hadde dratt den. Enkelte kunne forsøke å holde andre borte med ufin oppførsel eller ved at de behandlet andres garnlenker dårlig når de kom i «avel» med dem, men dette var ikke akseptert atferd. Det kunne imidlertid hende at de som hadde et garnsett i nærheten av støa si, fikk ha dette settet i fred for andre. På den måten kunne fiskere fra Brattland ha en fordel, siden de hadde gårder i nærheten av de beste

fiskeplassene. Camilla Brattland beskriver i sin mastergradsoppgave om fiskeriene i Kåfjord hvordan det kunne hende at enkelte ut fra bosted og i kraft av sin sosiale posisjon på denne måten kunne hevde særlige rettigheter til enkelte sett (2004: 25).

Stort sett ser det imidlertid ut til at fiskerne hadde en gjengs forståelse av at dette var en felles ressurs som alle hadde like rettigheter til. De etablerte ordningene viser at det eksisterte en felles organisering av dette fisket, noe det også konkluderes med fra flertallet i dommen fra Høyesterett. I hvilken grad fisket kan ses som å ha vært utøvd som en rett avgrenset til lokalbefolkningen, er et annet spørsmål. Det har vært et springende punkt når grupperes sedvanebaserte rettigheter til fiskeressurser i fiskeriallmenningen er blitt vurdert juridisk. I Kåfjorddommen vises det til Malangensaken (Rt. 1969 s. 1220), hvor man ikke fant at dette kravet i tilstrekkelig grad var oppfylt. Man fant her at fisket var fritt for alle og ikke kunne bygges på noen form for eksklusiv rett. I Kåfjordsaken mener flertallet at det er synliggjort at dette forholdet i tilstrekkelig grad er til stede.

I hvilken grad har fiskere utenfra oppfattet dette fisket som reservert for småbåtfiskerne i Indre Kåfjord? På direkte spørsmål fra meg svarer Peder Nilsen fra Skardalen følgende: *«Fiskere utenfra oppfattet vel ikke fjorden som kåfjordingenes eiendom. Når de i liten grad fant veien inn hit, var det vel fordi de ikke mente at det var bryet verd. For dem som hadde småbåter var det vel for langt å dra, mens det for de større var naturlig å trekke ut mot havet og rikere fiskerier».*

Som nevnt fantes det flere større skøyter i Kåfjorden, men disse deltok i de store sesongfiskeriene i Lofoten og i Finnmark, og fisket inne på fjorden foregikk med småbåter som bare drev fiske lokalt. Nils Samuelson forteller at det hendte at det kom sjarker utenfra, i hovedsak fra Manndalen og Olderdalen, når fisket var særlig godt. Disse hadde grovere bruk, noe som førte til at de lokale fiskerne fikk store problemer hvis de kom i avvel med dem. Fikk man opp andre småbåters bruk, så kunne man smøye for å komme løs. Det kunne man ikke med bruket til de større båtene, og man ble henvist til å passe dem opp og dra samtidig som de gjorde det.

Vintertorskefisket inne på Kåfjorden ser imidlertid ut til i stor grad å ha vært et fiske med lokal deltagelse. I den grad det kom båter utenfra så kom de fra steder i utløpet av fjorden. Det var fiskere de lokale fiskerne kjente til fra før av, og som hadde innblikk i de lokale forholdene i den indre delen av fjorden. Det dreide seg altså om det som Anita Maurstad benevner som kjente fremmede.

Fiskere som kom utenfra, men som man likevel kjente til fra andre sammenhenger og som man kanskje også hadde familie-/slektskapsrelasjoner til (Maurstad 1994: 114). De kunne dermed få innpass i det lokale fellesskapet.

I hvilken grad ble fiskere utenfra aktivt forsøkt holdt borte fra dette området? Alle jeg har intervjuet synes å være enig om at båter utenfra aldri ble forsøkt jaget, men det hendte at det kom til kjeftbruk når fremmedbåter satte på måter som gjorde at fisket til de lokale ble hindret. Camilla Brattland skriver at i forbindelse med saken i Høyesterett ble kanskje eksklusiviteten og særretten i noen grad overkommunisert (2004: 49). Man likte nok ikke at andre kom utenfra, og det ble vist gjennom lite imøtekomende atferd og hemmeligholdelse av kunnskaper, men man gikk ikke til det skritt å forsøke å stenge dem ute. Situasjonen på 1960-tallet var derfor kanskje ikke så ulik de forholdene som Karl Karlsen fra Manndalen møtte inne på Kåfjorden på 1980-tallet. Han kjøpte i 1980 en 26 fots sjark som han drev helårsfiske med, også inne på Kåfjorden under vintertorskefisket. Han mener at han ikke har følt seg uønsket av de lokale fiskerne. Han fikk imidlertid mange beskjeder om ikke å bruke dregger for å fortøye garnlenkene, fordi de små båtene ikke klarte å dra opp lenkene hans når han kom i avvel med dem. Han sier at han stort sett satte der hvor han ønsket å sette, men at han selvfølgelig måtte ta hensyn til de andre. Karl Karlsen bekrefter altså i stor grad fremstillingen til Nils Samuelson og andre lokale fiskere i Indre Kåfjord.

Når det gjelder den delen av fiskeflåten som benytter seg av annen teknologi, og i særlig grad fartøy med aktive redskaper, stiller saken seg annerledes. Camilla Brattland har tatt for seg protokollene til Indre Kåfjord fiskarlag og viser til flere «klageskriv» stilet til Norges Fiskarlag og fiskerimyndighetene, hvor det argumenteres for at båter fra større og mer effektive fartøygrupper må stenges ute fra fjorden. Særlig protesteres det mot bruk av trål, reketrål og lys under sildefiske (2004: 27). Liknende forsøk på få lagt restriksjoner på bruken av denne typen redskaper finner man igjen også i andre fjorder (Eythorsson 2003, Andersen 1994).

På den ene siden har befolkningen i Indre Kåfjord sett på fjorden som sin felles eiendom, men på den andre siden aksepteres tilstedeværelsen til fiskere utenfra som benytter seg av samme teknologi som dem, og som er villig til å tilpasse seg det regelverket som er utarbeidet lokalt for hvordan bruken av denne ressursen skal foregå. Større båter med fangsteffektive redskaper har man vært innstilt på å forsøke å holde borte med de midler

man har opplevd å ha til rådighet. I hovedsak har dette skjedd i form av vedtak i det lokale fiskerlaget og forsøk på å vinne gehør for disse innenfor Norges Fiskerilag og hos de statlige fiskerimyndighetene.

3.4 Fiskerfellesskapet i Indre Kåfjord – avsluttende bemerkninger

Det er trekk ved torskefisket i Indre Kåfjord vinterstid som gjør at bruken kan fylle kriteriene for sedvane. Det har eksistert et lokalt fiskerfellesskap hvor regelverk som har organisert fisket, har blitt utformet og i stor grad etterlevd. Fisket har vært organisert som en innvevd del av lokale sosiokulturelle forhold. Det har for eksempel eksistert atferdsregler knyttet opp mot religiøse normer. Søndagsfredningen er et eksempel på dette.

Bjørn Bjerkli beskriver hvordan man i Manndalen har oppfattet Svartskogen som en felles eiendom for manndalingene, men at de enkelte gårdsbrukene også har hatt sine faste steder for aktiviteter som for eksempel vedhogst. Så lenge disse stedene har vært i bruk, så har dette blitt akseptert av andre, men ved bortfall av bruk har de igjen blitt tilgjengelig for andre (2004: 24). Selv om frekvensen av skifter er langt hyppigere, ser man en liknende dynamikk mellom det kollektive og det individuelle på fiskeplassene i Indre Kåfjord. Når du allerede hadde garnlenka di stående et sted, så fikk du ha dette settet i fred for andre så lenge du passet på å sette med en gang. Men som en del av det lokale sosiokulturelle systemet, har det også vært variasjoner i hvordan folk har forholdt seg til dette regelverket. Selv om dette riktig nok hører til unntakene, har enkelte hevdet fastere personlige rettigheter til enkelte sett og i noen tilfeller også fått aksept for dette. Det generelle bildet er imidlertid at det har vært stor grad av enighet internt om felles tilgang på like fot til denne ressursen.

Kåfjorddommen går langt i å akseptere at lokalbefolkningen i dette fjordområdet har rettigheter knyttet til bruken av fiskeressursene i fjorden. Dommen konstaterer at alders tids bruk er til stede, og at dette gjør at tap av tilgang til fiskeres-

sursene skal kompenseres økonomisk. Lokalbefolkningen tilkjennes altså rettigheter til bruk av fiskeressursene i dette fjordområdet. Dommen er dermed av avgjørende betydning når rettigheter til fiskeressurser i saltvann skal vurderes.

Dommen konkluderer med at kravene om særrett på bostedsmessig grunnlag har vært til stede. Intervjumaterialet mitt, samt Brattlands (2004) undersøkelser, tyder på at både oppfatninger om retten og aktuell praksis i så måte må nyanseres i forhold til hva som fremkommer i dommen. Torskefisket i Indre Kåfjord har nok vært et fiskeri med større grad av eksklusivitet enn hva man finner mange andre steder i fjordområdene. På grunn av beliggenheten helt innerst i en dyp fjord og med rikere fiskerier ut mot kysten fikk småbåtfiskerne i Indre Kåfjord i stor grad være i fred for andre. Men selv om lokale fiskere ikke likte at fiskere utenfra med lik fangstutrustning kom inn i fjorden, så oppfattet man det ikke som om at de ikke hadde noen rett til å være der. Heller ikke av fiskere utenfra har dette vært oppfattet som Kåfjord-fiskernes eiendom. Hvordan man forholdt seg til fiskere utenfra tyder altså på at man lokalt i Indre-Kåfjord ikke har oppfattet at utnyttelsen av disse fiskeressursene har vært en eksklusiv rett forbeholdt lokalbefolkningen.

Fangsteffektive fartøy, i særlig grad med aktive redskaper, har imidlertid vært uønsket i fjorden. Grensene har altså gått mellom typer av fartøy og redskaper, og i mindre grad mellom folk bosatt lokalt og folk bosatt utenfor lokalsamfunnet. Noen utenfra er altså mer fremmede enn andre. Fremmedfiskere er som vi har sett, ikke en enhetlig kategori. Det går et skille mellom småbåtfiskere utenfra med lik fangstteknologi som de lokale, og «storingen som kommer inn fra havet». Mens lokale fiskere har tålt tilstedeværelsen av småbåtfiskere fra andre steder i fjorden og fra andre fjorder, har fisken i fjorden blitt forsøkt vernet mot fiskere som har benyttet seg av redskaper som man har oppfattet som ressursfientlige. Sjarkefisker Ragnar Isaksen fra Jøvik i Ullsfjord har vært på Kåfjorden for å fiske mange ganger, men sier han har følt seg atskillig mer velkommen de gangene han har kommet med garn enn når han har vært der med seinot.

Kapittel 4

Kvæningen

Kvæningen er det østligste fjordsystemet i Nord-Troms. Tidligere var den regnet som en god sildefjord, og fortsatt foregår et omfattende seinotfiske på seinsommer og tidlig høst. Kvæningen har også vært en god gytefjord for torsk. I Sørstraumen, Burfjord, Jøkelfjord og på Spildra er det i dag kai-anlegg og mottaksstasjoner for fisk, og i Reinfjord er fiskebruket igjen kommet i drift. I Kvæningen har det gjennom de siste tiårene vært satset på oppdrettsnæringen. Plasseringen av oppdrettsanlegg i og i nærheten av områder som har vært brukt av lokale fiskere, har utløst konflikter. Det eksisterer altså ulike interesser lokalt når det gjelder bruken av sjøarealene. Som en følge av endringene i plan- og bygningsloven fikk kommunene i 1989 planmyndighet for sine sjøarealer ut til grunnlinjen. I 2001 startet man i Kvæningen arbeidet med utformingen av en kystsoneplan for kommunen. I denne planen blir dagens bruk av disse områdene til fiske, akvakultur, ferdsel og fritidsbruk forsøkt beskrevet, og det blir også gjort forsøk på å foreta noen prioriteringer mellom ulike interesser.

I samme tidsrom som arbeidet med kystsoneplanen kom i gang, søkte Jøkelfjord Laks AS om å få plassere ut et nytt matfiskanlegg ved Ravelsnes på Spildra. Protestene som kom fra fiskerne på Spildra, og hvordan denne saken også har hatt sine forgreininger inn i arbeidet med å utforme en kystsoneplan for Kvæningen, blir derfor interessant å se nærmere på her. I særlig grad aktualiseres spørsmålet om hvem som skal ha rett til å bruke og eie sjøområdene i kystsonen. I hvilken grad skal fiskeres alders tids bruk av disse havområdene resultere i rettigheter til å benytte disse områdene i fremtiden? Mye kapital er involvert i oppdrettsvirksomhet, og med økende eierkonsentrasjon styres næringen i stadig større grad av mektige aktører. Da kan kanskje enkeltmannsbedrifter lokalisert til små fjordfiskefartøy, synes litt smått og puslete. Det ligger en fare for at man i denne prosessen svekker grunnlaget for et fremtidig fjordfiske.

Jeg vil starte med å gi et innblikk i de fiskeriene som har foregått fra Spildra. Dette øysamfunnet har vært og er fortsatt et av de sentrale fiskerimiljøene i Kvæningen. Med utgangspunkt i denne gjennomgangen vil jeg se nærmere på interesse-

motsetninger som eksisterer mellom fiskerier og oppdrettsnæringen om bruken av sjøarealene rundt Spildra.

4.1 Spildra som ressursbrukssystem

Med utgangspunkt i de svenske skattelistingene fra 1555 og skattematrikkelen fra 1667 daterer Ivar Bjørklund eksistensen av kombinasjonsbruket på Spildra, med en samtidig utnyttelse av sjøen og landjorda, minst tilbake til andre halvdel av 1500-tallet (2003: 54). De enkelte brukene hadde både sommer- og vinterboplass på øya, men ble i takt med befolkningsøkning og endrede økonomiske omstendigheter i løpet av 1700-tallet til stasjonære helårige bosettinger som i økende grad livnærte seg av salgfsfiske. Det er fiskerbondetilpasningen som vokser frem, hvor motorisering av fiskeflåten og avsetningsmuligheter for landbruksprodukter førte til at slike kombinasjoner ble et lønnsomt alternativ for stadig flere hushold utover på 1900-tallet (2003: 60). Basert på sitt arbeid med folketellingen i 1900, finner Bjørg Evjen at 80 prosent av Spildras befolkning hadde samisk bakgrunn (Utredning for Samerettsutvalget). I likhet med resten av Kvæningen har altså en stor andel av befolkningen på Spildra hatt samiske røtter.

I dag er Spildra den eneste av øyene i Kvæningen som fortsatt har fast bosetning. Øysamfunnet har vist seg å være svært livskraftig og har både skole og butikk. Moloen som kom på begynnelsen av 1980-tallet, var avgjørende for opprettholdelsen av bosetningen, og mottaksstasjonen for fisk som ble etablert i 1991, var med på å skape ny optimisme innenfor fiskeriene. Blant fiskerihusholdene finnes det både kombinasjonstilpasninger, hvor sauehold og annet inngår, og eneyrketilpasninger.

I likhet med hva jeg tidligere har skissert for indre Kåfjord, kan det være klargjørende også å dele fiskeriaktivitetene etter andre verdenskrig i denne delen av Kvæningen inn i tre perioder.

1. Den første perioden strekker seg frem mot slutten av 1960-tallet. Reidar Isaksen og Ole Isaksen, som begge startet å fiske i denne peri-

oden, forteller at selv om det var en del småbåter og etter hvert noen mindre sjarker på Spildra, så var det de store sesongfiskeriene som var viktigst for folk – Lofoten eller Breivikbotn i vintermånedene og deretter vårtorskefisket utenfor Finnmark. Flere reiste som mannskap på ei større skøyte med tilhold på Spildra. Heimefiske ble stort sett drevet av de gjenværende i husholdene og av mannfolkene når de var til stede mellom sesongfiskeriene.

2. Den neste perioden strekker seg fra slutten av 1960-tallet frem til slutten av 1990-tallet. Reidar og Ole Isaksen startet som de første et tilnærmet helårig heimefiske med båter på rundt 30 fot i området rundt Spildra. En tilpasning som også andre tok opp. Det kom etter hvert flere båter utenfra som deltok i vintertorskefisket ved Spildra, noe som tiltok ytterligere på 1980-tallet da fisket i perioder var svært godt. Da fiskemottaket ble åpnet i 1991, var det åtte-ti sjarker som fisket fra Spildra. I denne perioden fikk man en oppblomstring av sjarker også i andre deler av Kvæningen.
3. Fra slutten av 1990-tallet har aktiviteten gått tilbake. I dag er det tre sjarker igjen på Spildra med gruppe 2-kvotet. I tillegg har øya 60-fotingen Norrønna, som fisker fra Sørøya i Finnmark i sesongene. I følge styreformann ved fiskemottaket på Spildra, Per Ivar Larsen, ble det levert 220 tonn fisk til mottaket i 1991. De siste årene har det ligget mellom 50 og 70 tonn. Den samme utviklingen ser man også andre steder i Kvæningen. Selv om det totalt er over 50 båter registrert i Fiskeridirektoratets merke-register, så er antallet båter i aktivt fiske langt lavere. I følge Ole Isaksen har det i 2006 bare vært et titalls båter i aktivt fiske i resten av Kvæningen. Dette forklarer han i hovedsak med det dårlige innsiget av gytetorsk.

4.2 Organisering på fiskefeltene gjennom året

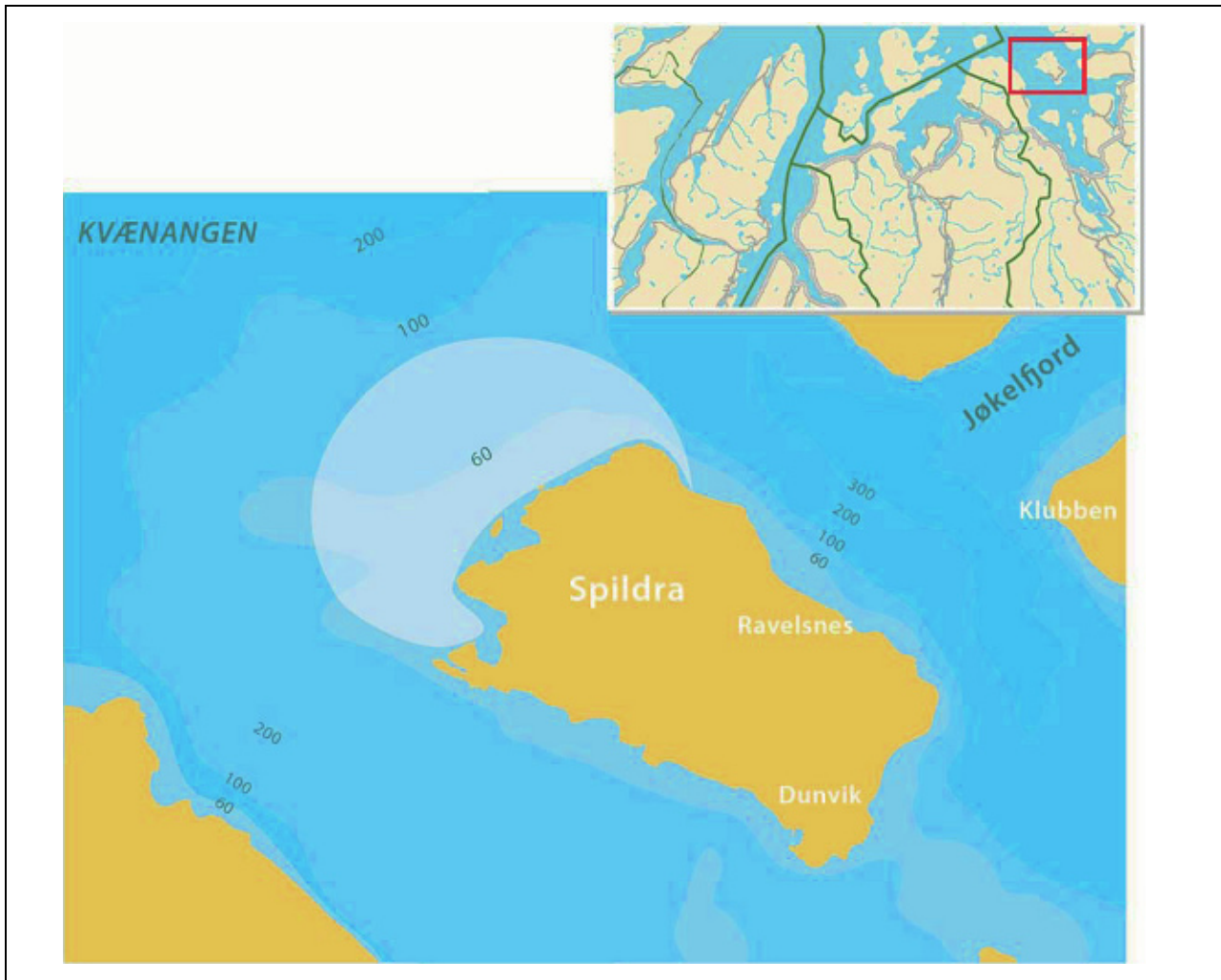
Årssyklusen for fiskeren på Spildra kan arte seg som følger: Året startet med garnfiske på det de benevner som gottfisk, i januar og februar. Denne torsken mener de ikke kom fra Barentshavet, men er fisk som kom inn fra områdene utenfor kysten. Antakelsen om at denne torsken kom derfra, begrunner de med at den ofte hadde den typen lineangler i seg som ble benyttet under bankfiske sent på høsten. I siste halvdel av februar kunne torsken gjerne utebli i en kortere periode før skreien fra Barentshavet kom inn på sin gytvand-

ring i mars og april måned. I mai og juni foregikk det et garnfiske etter sei øst for Spildra. Da kunne de også få en del mindre torsk. I september og oktober var det en del som fisket med seigarn fra Skorpa og utover på vestsida av Spildra. I enkelte år har noen fisket med line i det samme området.

Fisket rundt Spildra er en annen type fjordfiske enn det jeg tidligere har beskrevet fra Indre Kåfjord. Spildra ligger lenger ut mot havet, og værforholdene er tøffere. Fiskerne må derfor ha sjarker av en viss størrelse for å kunne drive fiske her vinterstid. Aktiviteten strekker seg ut over en større del av året, men i likhet med i Indre Kåfjord er det vintertorskefisket som danner hovedgrunnlaget for årsinntekten fra fisket.

Ole og Reidar Isaksen forteller at fiskerne stort sett har hatt sine faste plasser. Som kjent er det absolutt ikke likegyldig hvor man setter bruket. Det må tas hensyn til en mengde faktorer som strøm, bunnforhold osv. Fiskerne fant frem til sine steder som de benyttet seg av fra år til år, og dette ble stort sett respektert av andre lokale fiskere. Ivar Bjørklund beskriver også fra fiske på 1950-tallet i området sørøst av Skorpa at det var akseptert at fiskerne hadde sine faste plasser (1999: 18). Det ser altså ut til å ha vært en tradisjon med faste plasser som man ikke finner igjen på samme måte i Kåfjord og Ullsfjord. At Kvæningen er et større fjordsystem, og at konkurransen om plassene dermed kanskje ikke har vært så sterk, kan bidra til å forklare forskjellen.

Under innsiget av gytetorsk har fisket vært mer konsentrert og systemet med faste plasser mindre akseptert. Når fiskere uten inngående kjennskap til lokale forhold kommer, kan slike organiseringsformer være vanskelig å opprettholde. Et eksempel på dette er fra da fisket var særlig godt på 1980-tallet, og mange satte lenkene sine i gyteområdet nord for Spildra. Området er stort sett flatt, men det har vært et innarbeidet system at garnlenkene skulle settes i nord-sør retning. Med godt fiske og mange deltagere utenfra ble garnlenkene satt i alle retninger. Spildra-fiskerne forteller at dette skapte kaotiske forhold. Det ble gjort forsøk på å få fiskerne utenfra til å følge det innarbeidde systemet, men de lokale lyktes i liten grad med det. På spørsmål fra meg sier både Reidar og Ole Isaksen at de selvfølgelig ikke liker det når fiskere kommer utenfra, men det aksepteres. Reidar Isaksen føyer til at bare fiskere som aldri har vært andre steder, blir krigerske når fremmedbåter kommer. At båter utenfra har bidratt til å opprettholde driften på det lokale fiskebruket, bidrar kanskje til at de møtes med en positiv holdning.

Figur 4.1 Spildra med avmerket gyteområde for torsk.

Illustrasjon: Bjørn Hatteng

På Spildra har man altså akseptert at fiskere har kommet utenfra så lenge disse har benyttet seg av samme teknologi som de lokale. I forhold til flåtegrupper med svært effektive og det som de også har oppfattet som ressursdeleggende redskaper, har man forsøkt å yte aktiv motstand. I hovedsak gjennom å benytte de kanaler man har hatt inn i Norges Fiskarlag. I Kvæningen har fiskerne, som tidligere nevnt, også sett oppdrettsnæringen som en trussel mot fiskernes næringsutøvelse. I tillegg til at oppdrett legger beslag på sjøarealer som har vært benyttet av fiskerne, mener fiskerne på Spildra at oppdrettsanleggene også får betydning for deres næringsutøvelse på annen måte. De forteller at gytetorskens vandringssmønstre har endret seg over tid. Tidligere var både Jøkelfjorden og Burfjorden inn mot Alteidet viktige gyteområder for torsk. Fra begynnelsen av 1980-tallet gyter torsk stort sett bare nord for Spildra. Fiskerne på Spildra mener at matfiskanleggene er

skyld i at gytetorsken skyr sine tidligere gyteplasser. Dette er noe av bakgrunnen for konflikten knyttet til det planlagte oppdrettsanlegget ved Ravelsnes. I tillegg til at Spildra-fiskerne har hatt sine fiskeplasser i dette området er avstanden kort fra Ravelsnes til de nåværende gyteområdene for torsk nord for Spildra.

4.3 Matfiskanlegg ved Ravelsnes

Den 15.03.01 søkte Jøkelfjord Laks AS om å få legge et anlegg for oppdrett av matfisk til sjøarealer nord for Ravelsnes på Spildra. I brev av 29.03.01 og 10.02.03 går Spildra Fiskarlag mot at de får ta i bruk denne lokaliteten. Fiskarlaget skriver: «Vi opplever at våre gamle fiskeområder beslaglegges gjennom oppdrettsnæringas ekspansjon. ... Jøkelfjord, Storbukta, Skorpesundet (oppdrettsanlegg lagt midt i Sækkogærgi), Alteidet. Søknaden om anlegg

ved Godabælli, de gode gyteplassene nord for Spildra og nå mellom Gaskaspitta og Ravelsnes». Og videre: «Vi har fisket på våre tradisjonelle fiskeplasser i uminnelige tider og mener derfor å ha hevdvunnene rettigheter i fjorden». Fiskarlaget bruker videre både høyesterettsdommen fra Kåfjord, internasjonale konvensjoner om urfolksrettigheter og Carsten Smiths utlegninger om forholdet mellom bevaring av den samiske kultur og den samiske befolkningens tradisjonelle næringsutøvelse i sin argumentasjon for et vern av deres fiskeriinteresser.

Siden Kvæningen kommune på dette tidspunktet var i gang med oppstarten av arbeidet med kystsoneplanen, krevde Troms Fiskarfylking derfor i brev av 13.02.03 at kommunen stilte søknaden om lokalisering av et matfiskanlegg på Ravelsnes i bero inntil denne forelå. Under arbeidet med kystsoneplanen ble det nedsatt en arbeidsgruppe bestående av lokale fiskere som utarbeidet et kart over viktige fiskeplasser, gyteplasser, steder for låssetting av sei osv. I ettertid mener fiskerne at deres nedtegninger ikke i tilstrekkelig grad reflekteres i plankartet som foreligger i den endelige kystsoneplanen. Innsigelsen besvares på følgende måte i saksframlegget som fulgte kystsoneplanen til planutvalget i Kvæningen kommune 12.10.05: «Det er en svakhet at det i prosessen ikke har vært presisert at kartet skulle være et grunnlag for politiske beslutninger og at det ikke har vært foretatt en gradert vurdering av hvor viktig de forskjellige områdene er. De lokale fiskerne som har deltatt i utarbeidelsen av kartet har ingen enerett på sannheten omkring hvilke områder som er viktige». Motsetningen mellom fiskeri- og havbruksinteressene kom klart frem i arbeidet med kystsoneplanen. I samme saksframlegg beklages det at «stort fokus på konflikten mellom oppdrett og fiske har ført til at andre viktige tema som friluftsliv, turisme og biologisk mangfold i liten grad har fått fokus». Det påpekes også at denne interessekonflikten er en viktig årsak til at arealbruken ikke i større grad er spesifisert i planen.

Da kystsoneplanen forelå høsten 2005, hadde lokaliteten ved Ravelsnes mistet noe av sin aktualitet for plassering av matfiskanlegg, på grunn av oppdretteres dårlige erfaringer med liknende værutsatte lokaliteter andre steder i fjorden. Søknaden er derfor ikke fremmet på nytt. Likevel forteller casen at det eksisterer en reell interessekonflikt mellom lokale fiskeriinteresser og havbruksinteresser. I tillegg til at man ønsker å benytte seg av de samme sjøarealene mener Spildra-fiskerne at vi vet for lite om hvordan oppdrett av matfisk påvirker gytetorskens atferd. De har observert at gyte-

torsken påvirkes, og sier at om man velger ikke å feste lit til dette, så bør man uansett la føre-var-prinsippet gjelde – dvs. stoppe etableringen av nye matfiskanlegg som kan påvirke gytefiskens atferd inntil det foreligger tilstrekkelig kunnskap om dette fenomenet.

4.4 Rett til bruken av sjøarealene – avsluttende bemerkninger

I en analyse av utviklingstrekk i relasjonen mellom kystkommuner og havbruksnæringen påpeker Håkan T. Sandersen at mens kystkommuner lenge strakk seg svært langt for å stimulere til entreprenørskap og lokke til seg oppdrettsbedrifter, ser dette ut til å være i endring. Strukturendringer både i forhold til eierskap og driftsmønster, samt endringer i bedriftsbeskatningen, er utviklingstrekk som har bidratt til å gjøre denne næringen mindre interessant for mange kystkommuner. Sysselsetting og andre ringvirkninger lokalt fra virksomhetene har vært avtakende selv om produksjonen er mangedoblet. Oppdrettskonsesjoner har havnet på få hender og kontrolleres ofte av eksterne aktører. I enkelte kommuner opplever man til og med at røkterne kommer utenfra, og at all lokalbasert infrastruktur knyttet til anleggene, er borte. En stadig mindre del av verdiskapningen ender med andre ord opp i den kommunen hvor konsesjonen er lokalisert (Sandersen 2003).

I Kvæningen kommune er oppdrett fortsatt et satsingsområde. I kommunens nettpresentasjon vektlegges tilbakegangen innenfor de tradisjonelle næringene jordbruk og fiske, og oppdrett lanseres som en av de nye bæresøylene i det lokale næringslivet¹. Dette dreier seg ikke bare om et fortvilt håp fra en næringsfattig kommune. I Kvæningen har oppdrettsnæringen fortsatt en lokal forankring. Det lokalt eide Jøkelfjord Laks AS med sine 25 ansatte er en betydelig arbeidsplass med smoltanlegg, matfiskanlegg og eget slakteri. Likevel har det sine problematiske sider når sjøarealer tildeles oppdrettere. Selv om ikke tildeling av konsesjoner gir evig eiendomsrett til de aktuelle lokalitetene, så får konsesjonsinnehaverne fulle rettigheter til det aktuelle stedet så lenge konsesjonen er i drift. I økende grad ser man også at selve lokaliteten gis en verdi og kan omsettes. Selv om bruken i utgangspunktet hadde en lokal forankring, kan de

¹ <http://www.kvanangen.kommune.no/troms/kvanangen/kvanangenk.nsf/id/F9BACAE7C6AF07A8C1256C2E0046EBE0?OpenDocument>

raske strukturendringene innenfor oppdrettsnæringen føre til at både arbeidsplasser og lokalt eierskap forsvinner. Kollektive goder kan på denne måten tas fra det lokale fellesskapet uten at det kommer lokalsamfunnet til gode. Håkan Sandersen beskriver dette som en prosess fra «åpen allmenning til styrt teigdeling» (1998).

De lokale fiskerne oppfatter fisken som har tilhold i Kvænangen eller som kommer inn på nærings- og gytvandring, som ressurser som de som lokalbefolkning har retten til å høste av. De ser imidlertid ikke på fisken som ressurser som bare kan brukes av fiskere med tilhold lokalt. Har du som fremmedfisker tilsvarende båt og bruk som

de lokale, så tåles din tilstedeværelse, og du kan også opparbeide deg relasjoner som innbefatter kunnskapsutveksling. Fiskerne på Spildra ønsker imidlertid å forsvare seg mot andre flåtegrupper og næringer som ønsker å ta sjøarealene i bruk. Måten en ekspanderende oppdrettsnæring tar i bruk disse sjøarealene på går til tider på tvers av interessene til de lokale fiskerne. I tillegg til at sjøarealer båndlegges til oppdrett er det indikasjoner på at oppdrett av matfisk kan påvirke gytetorskens atferd. I likhet med overutnyttelse av fiskeressursene fra kyst- og havfiskeflåten kan oppdrett dermed representere en trussel for fjordfiskeflåten fremtid.

Kapittel 5 Ullsfjord

Ullsfjorden strekker seg i sørlig retning fra Lyngstuva og innover mot Jøvik, hvor den deler seg i de to fjordarmene Sørfjorden og Kjosens. Sørfjorden er avgrenset fra resten av fjorden av en sterk tidevannsstrøm. Utenfor Jøvik i innløpet til Kjosens ligger Revet, som er en markert terskel som skiller Kjosens fra resten av fjorden. Revet har vært det viktigste gyteområdet for torsk i fjorden. I likhet med hva som beskrives fra Kåfjord har det i Ullsfjord foregått et omfattende heimefiske. I denne tilpasningen har vintertorskefisket på Revet utenfor Jøvik vært særlig viktig. Jeg vil i denne delen i hovedsak konsentrere meg om dette fisket.

I materialet som foreligger fra folketellingen i 1900, fremgår det at i underkant av 90 prosent av befolkningen i Sørfjorden hadde samiske røtter. I området Jøvik, Bensnes og Svensby lå andelen med samisk bakgrunn på rundt 60 prosent i den samme folketellingen (Bjørg Evjens utredning for Samerettsutvalget). I Sørfjorden hadde altså et stort flertall av befolkningen samisk bakgrunn, mens det lenger ut i fjorden gjaldt i overkant av halvparten.

Fiskeriaktiviteten i den indre delen av Ullsfjorden er i dag knyttet til bygdene Jøvik, Svendsby og Reiarvik. Sistnevnte ligger på vestsiden inne i Sørfjorden. Her var det inntil nylig mottaksstasjon for fisk. Oldervik og Sør-/Nord-Lenangen ligger henholdsvis på vest- og østsiden i den ytre delen av Ullsfjorden. I Oldervik har det vært kontinuerlig drift ved mottaksanlegget i de senere år, og flere båter har tilhold her. I Nord-Lenangen har det vært satset på rekefiske, og stedet hadde tidligere egen rekefabrikk.

I Fiskeridirektoratets fartøyregister¹ er 51 fartøy registrert med tilhold i Ullsfjord, åtte i Reiarvik/Sjursnes-området, fire i Jøvik, elleve med postadresse Svendsby og sju i Oldervik. I Nord-Lenangen er det registrert 21 fartøy, hvorav fire er større kyst-/havfiskefartøy på mellom 70 og 80 fot. Bortsett fra rekefiske har båtene fra Nord-Lenangen i liten grad fisket inne på Ullsfjorden og faller derfor utenfor i den videre undersøkelsen. Hvis vi ser bort fra Nord-Lenangen, er det altså 30 båter

registrert fra resten av Ullsfjord. I følge Ragnar Isaksen fra Jøvik har 15–16 av disse båtene vært i aktivt fiske i 2006-sesongen.

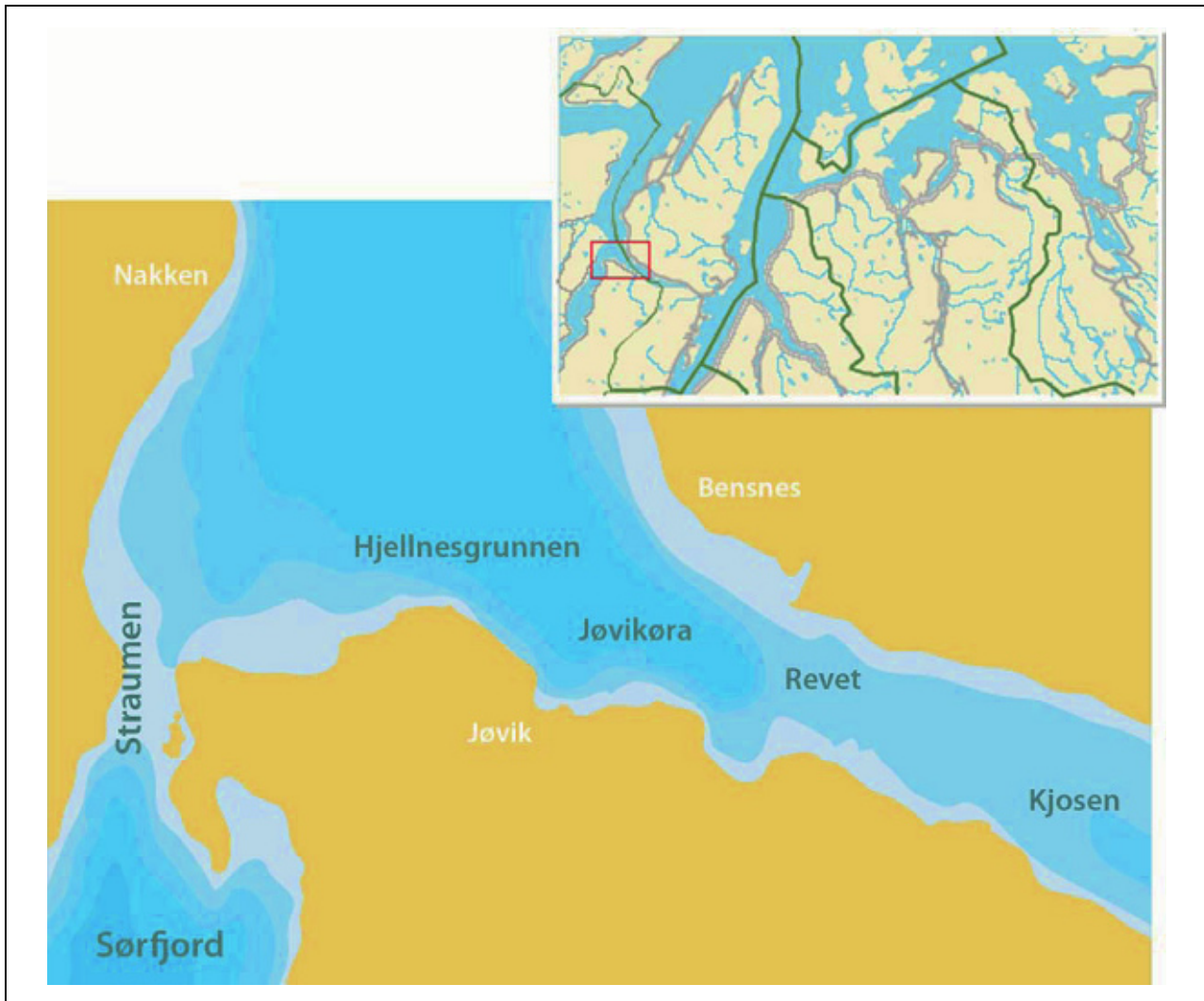
5.1 Heimefiske, fabrikkarbeid og jordbruk

I Ullsfjord omtales torsken ofte som 'feske'. At fisk og torsk i en del sammenhenger brukes som synonymer, forteller en hel del om hvor viktig torsken har vært for befolkningen. Tidlig på året kom gyte-torsken inn langs vestsiden av fjorden. Enkelte møtte den ved Nakkelandet og fulgte den etter hvert som den trakk over Hjellnesgrunnen, langs med Morriøra og mot Jøvikøra og Revet, hvor gytingen foregikk. I april begynte den så å trekke ut langs østsida av fjorden. På 1950- og 1960-tallet foregikk det i vintermånedene et omfattende småbåtfiske med stor deltagelse fra befolkningen i nærområdet. Ragnar Isaksen, som deltok i dette fisket fra midten av 1950-tallet, anslår at det kunne være i overkant av 30 båter som hadde lenkene sine på Revet og i Jøvikøra når torsken samlet seg der for å gyte. Utover på 1960-tallet ble deltagelsen noe mindre, men fortsatt kunne det være opp mot 30 båter med.

I Kjosens foregikk det et omfattende sildefiske med landnøter fra siste halvdel av 1800-tallet, noe som la grunnlag for sildoljefabrikken som ble satt i drift i Jøvik i 1911. Frem til fabrikken ble lagt ned på midten av 1990-tallet var dette arbeidsstedet for mange i området Olderbakken/Jøvik/Svendsby. Kombinasjonen fabrikkarbeid, jordbruk og småbåtfiske i nærområdet var vanlig og det utviklet seg en relativt stedbunden fiskeritilpasning i nærområdet til fabrikken. Med arbeid på fabrikken i perioder var det ikke anledning til å dra så langt for fiske.

Mens småbåtfisket i Indre Kåfjord i stor grad ble drevet med handmakt frem til slutten av 1960-tallet, investerte man i denne delen av Ullsfjorden i motorer allerede fra slutten av 1950-tallet. Det er rimelig å tenke seg at kontantinntekter fra fabrikkarbeidet bidro til at dette var mulig. At antallet båter som deltok i vintertorskefisket på Revet, ble

¹ <http://www.fiskeridir.no:8080/fiskeridir/liste1.jsp>

Figur 5.1 Jøvikøra og Revet har vært det viktigste gyteområdet for torsk i Ullsfjorden.

Illustrasjon: Bjørn Hatteng

redusert i tidsrommet rundt 1970, forklarer Ragnar Isaksen i hovedsak med at overgangen til loddeproduksjon ga jevnere sysselsetting ved fabrikken. Fiske ble dermed mindre aktuelt for dem som hadde sitt arbeid der. Fabrikken har altså påvirket fiskeritilpasningene i denne delen av Ullsfjorden. På vestsiden av Sør fjorden, hvor man verken hadde tilgang til fabrikkarbeid eller hadde fiskegrunnene rett utenfor stuedøra, utviklet det seg andre tilpasninger. Selv om det var fisk også i Sør fjorden i tidligere tider, så var mengdene betydelig mindre. Magnar Mortensen og Karl Johansen beskriver hvordan det for folk i Reiarvik var deltagelse i de store sesongfiskeriene i Lofoten og på Finnmarka som var det vanlige, med noe heimefiske utenom disse sesongfiskeriene samtidig som det ble drevet en del jordbruk.

Da jeg gjorde mitt første feltarbeid i Ullsfjord vinteren 1991, var det totalt sju båter som deltok i

fisket etter gytetorsk på Revet. Vinteren 2006 hadde to båter garn i dette området, begge hjemmehørende i Reiarvik. De resterende sjarkene i fjorden som har vært i drift, har fisket andre steder i vintersesongen, som Breivikbotn i Finnmark, Fugløyfjorden utenfor Nord-Troms eller Lofoten.

5.2 Organiseringen av fisket på Revet på 1960-tallet

Med mange båter til stede kunne konkurransen om settene være hard når torsken samlet seg inne på Revet for å gyte. Ingen fiskere hadde spesielle rettigheter til enkeltsteder. Her var det først-til-mølla-regelen som gjaldt. Hvis man først hadde ei lenke stående og passet på å ha ei ferdig greid garnlenke i båten når man dro den, og dermed var i stand til å sette med en gang man hadde fått opp

garnenden, så kunne ikke andre komme og ta fra dem settet. Når den kontinuerlige bruken av et sett opphørte, var det fritt frem for andre til å ta det i bruk. Da jeg var med under fiske på fjorden på 1990-tallet, var det heller ikke snakk om at spesielle garnsett var reservert for enkelte. Heller ikke under fiske på andre fiskeslag til andre tider på året. Var du ikke klar til å sette med en gang du hadde dratt opp lenka di, så kunne det hende at en annen av de lokale fiskerne kom og satte. Da var det bare å flytte seg og sette lenka en annen plass.

Garnlenkene ble satt på tvers i bakkene, men dette systemet ble på 1970-tallet utfordret av noen Jøvik-fiskere som begynte å sette lenkene sine på langs. Da ble hele lenka stående der hvor fisken befant seg, men samtidig ble det plass til langt færre lenker. I en del år ble dette praktisert utenom selve gytessesongen, men når denne startet og flere båter kom til, oppstod konflikter og alle gikk tilbake til å sette på tvers. Mange forsøkte å holde på den gamle organiseringen, men etter som tiden gikk ble det til at alle tilpasset seg det nye systemet, og det ble satt på langs i bakkene også i gytessesongen.

Flere sider ved hva bruksretten til disse fiskeressursene bestod i, kan knyttes til denne beskrivelsen av hvordan fisket på Revet var organisert .

1. Retten har ikke vært knyttet til eksakte plasser for individet. Fjorden har vært oppfattet som et felles høstingsområde for befolkningen, men så lenge du hadde satt lenka di og hadde et garnsett i kontinuerlig bruk, fikk du beholde det. Når dette ikke lenger var tilfellet, kunne andre ta det i bruk. Denne typen dynamikk mellom kollektive og individuelle rettigheter til bruken av fiskeressursene ligner på den som tidligere er beskrevet fra Kåfjord.
2. Denne organiseringsmåten har en fleksibilitet i seg knyttet til økologiske og sosiale endringer. Fisken er i kontinuerlig bevegelse, og selv om det finnes mønstre som gjentar seg, er ingen år like. Denne fleksibiliteten gir også rom for husholdstilpasninger basert på en differensiert ressursbruk, og kan også gi mulighet til å dekke skiftende ressursbehov avhengig av hvor man befant seg i husholdssyklusen.
3. Bruken endres når en bruksmåte av en eller annen grunn er på vikende front. Hvis ikke, vil endringsforsøkene stoppes gjennom sanksjoner. Når det i det hele tatt fås gjennomslag for at det skal settes på langs i bakkene på Revet på 1970-tallet, noe som gir plass til langt færre garnlenker, er det sannsynligvis knyttet til reduksjonen i antallet båter som deltok i dette fisket. Med like stor deltagelse som på 1960-tal-

let ville det antakeligvis blitt satt en effektiv stopper for denne nye bruksmåten.

Dette viser noe av dynamikken i lokale sedvaner innefor fisket i dette området. Bruksmåtene er på denne måten blitt endret, men bruken har vært kontinuerlig, og oppfatningene om retten til å bruke disse ressursene er ikke blitt endret i folks bevissthet.

5.3 Inkludering og ekskludering av andre

På 1950- og 1960-tallet deltok i liten grad ikke-lokale fiskere i vintertorskefisket utenfor Jøvik. I ei tid hvor småbåtene var lite mobile var det mindre aktuelt å bruke energi på å flytte seg over store avstander. For fiskerne i Reiarvik var det som nevnt mer nærliggende å dra til Lofoten enn daglig å ta seg gjennom tidevannsstrømmen for å fiske utenfor Jøvik i vintersesongen. Da deltagelsen av båter utenfra ble større på 1970-tallet, dreide det seg ofte om kjente båter fra Sørfjorden, de ytre delene av fjorden og i noen tilfeller også fra steder i Grøtsundet, nord for Tromsø. Det var fiskere de lokale var i stand til å plassere på en eller annen måte innenfor sitt sosiale univers. Som i Kvænangen tok fisket seg opp noen år midt på 1980-tallet. Da kom det mange båter utenfra, til og med større båter som kom inn fra havet. I denne perioden kom det også inn sild på høsten som dro med seg torsken. Det foregikk da et omfattende fløytgarnfiske inne på Kjosene med deltagelse av båter fra Grøtsund og Tromsø.

Situasjonen var antakeligvis ikke så ulik den jeg opplevde på begynnelsen av 1990-tallet under fiske på Revet. En fisker fra Oldervik i den ytre del av fjorden, som flere av de lokale kjente til fra fiske andre steder, kom da inn og forsøkte å skaffe seg informasjon om fisket, men uten å oppnå særlig respons. Han ble ikke forsøkt jaget på noen måte, men ble heller ikke ønsket velkommen. At man ikke deler kunnskap med folk utenfra, er en måte å verne om sine interesser på. De lokale opplever at de har noen spesielle rettigheter til fisk som befinner seg like utenfor stuedøra, samtidig som det aksepteres at andre som er som dem, også har rett til å benytte seg av disse ressursene. Men da oftest uten at man ønsker å oppmuntre til dette. Jan Støbukkt forteller at hemmelighetskremmeri også kunne foregå mellom de lokale, men at man internt var nødt til å trå mer varsomt. Fisken er i kontinuerlig bevegelse, og informasjonsflyt er derfor viktig for å kunne holde oversikt over hvordan forhold-

dene utvikler seg. Ved neste korsvei kan man være avhengig av imøtekommenhet og informasjon fra de andre. Da kan de slå tilbake hvis du har fått ord på deg for ikke å dele din viten med de andre.

Som i Kåfjord og Kvæningen har fiskerne i Ullsfjorden forsøkt å holde enkelte redskapsgrupper ute fra fjorden. Rekefiske slik den ble drevet før skillerista og 200-metersgrensen ble innført, gjorde store innhogg i yngelbestanden og var

derfor særdeles dårlig likt. Bruken av seinot har også vært omdiskutert, men oppfatningen har vært mer delt siden flere av de lokale sjarkene også har benyttet seg av dette redskapet. I de senere år har fiskerne engasjert seg når utplassering av nye oppdrettsanlegg har vært planlagt. Senest fikk man gjennomslag for at omlokalisering av oppdrettsanlegg planlagt i Jekteseglet mellom Breivik og Oldervik.

Kapittel 6

Sammenfatning

Fjordene er blitt benyttet som et felles høstingsområde for lokalbefolkningene fra langt tilbake i tid. I alle de tre undersøkelsesområdene står fjorden som felles eiendom sterkt i bevisstheten til folk. Dette avspeiler seg også i hvordan den faktiske bruken av disse ressursene har vært organisert.

I Ullsfjorden og i Kåfjord har forsøk på å hevde individuelle rettigheter til spesielle steder i liten grad blitt akseptert av andre. I Ullsfjord har først-til-mølla-regelen vært gjeldende, og fiskerne har kunnet sette redskapene sine der de ville. I Indre Kåfjord fortelles det at enkelte gjorde forsøk på å hevde spesielle rettigheter til sett som lå i tilknytning til deres eiendommer på land. I noen tilfeller kunne dette aksepteres av andre, men hovedregelen var også her at alle hadde lik adgang. I Kvæningen har situasjonen vært annerledes, noe som kan knyttes til forhold som fjordens størrelse og tilfanget av fisk. Det har dermed ikke vært konkurranse om plassene på samme måte som for eksempel i Indre Kåfjord. Den enkelte har i større utstrekning hatt sine egne garn- og linesett, og dette ser i større grad ut til å ha vært allment akseptert enn hva som har vært tilfellet i de to andre fjordområdene. Under fisket på gytetorsk i vinterhalvåret har imidlertid felles tilgang vært hovedregelen. At også båter med tilhold utenfor fjorden har vært involvert i dette fisket i de senere år, har bidratt til at lokalt utformede regler ikke har fått gjennomslag.

Lokale bruksmåter kan på denne måten være påvirket av økologiske forhold. Disse bruksmåtene er imidlertid også i endring over tid som følge av mer generelle samfunnsendringer. Fisket i fjordene var dominert av mindre, umotoriserte småbåter til langt ut i etterkrigstiden. Denne flåtens lave mobilitet var en viktig årsak til at enkelte bygder kunne ha sine egne fiskefelt som i liten grad ble besøkt av andre. Motoriseringen av småbåtflåten utover på 1960- og 1970-tallet ga den enkelte fiskeren økt aksjonsradius, og de gode områdene ble nå ofte benyttet av fiskere fra mange ulike bygder rundt de enkelte fjordene. Det hendte også at båter kom fra andre fjorder for å delta når det ryktes at fisket var særlig godt et sted.

Den generelle oppfatningen er at dette er ressurser som tilhører lokalbefolkningen, men at disse også kan benyttes av andre deler av kystbefolkningen som har en liknende ressursbruk som de lokale. Skillet mellom lokale fiskere og fiskere utenfra eksisterer likevel. Fiskere utenfra ønskes sjelden direkte velkommen. Det dreier seg vel i større grad om at deres tilstedeværelse har blitt tolerert av lokale fiskere. Kategorien fremmedfisker er heller ikke en ensartet kategori. Noen fiskere utenfra kan plasseres inn i det lokale universet gjennom slektskapsrelasjoner eller relasjoner knyttet til lokale fiskere når de har fisket sammen andre steder. Fiskere utenfra har altså hatt mulighet til å arbeide seg inn i det lokale sosiale systemet.

Dette er en sedvane som har vært basert på en nyansering mellom fartøy- og redskapsgrupper. Så lenge du har benyttet deg av de samme redskapene som de lokale, så har ingen forsøkt å jage deg. I forhold til større båter med effektive redskaper har holdningen vært en helt annen. I Kåfjord er «klageskriv» blitt stilet til Norges Fiskarlag og fiskerimyndighetene hvor det argumenteres for at båter fra større og mer effektive fartøygrupper må stenges ute fra fjorden. Særlig protesteres det mot bruk av trål, reketral og lys under sildefiske. Liknende brev har også vært utformet fra lokale fiskarlag i Kvæningen og i Ullsfjord. I Kvæningen har også Spildra fiskarlag forsøkt å forhindre at oppdrettsinteressene får ta over fiskeplasser som de har benyttet gjennom generasjoner.

Spørsmålet er da om ikke en rett basert på tilgang for alle, men også på en oppfatning av hva den enkelte kan foreta seg innenfor denne allmenningen, er like verdifull og like sedvane-meritterende når det gjelder rettigheter til fremtidig ressursutnyttelse, som en sedvane basert på at alle andre grupper utenfra ekskluderes fra deltagelse i et lokalt fiske, slik det forutsettes i Kåfjord-dommen. Den rådende oppfatningen i undersøkelsesområdene er at man ikke kan nekte andre å komme utenfra for å fiske i ens nærområde så lenge de benytter seg av samme type teknologi og forsøker å innrette seg etter lokale regler for hvordan fisket skal foregå. En slik aksept av andres tilstedevæ-

relse kan uansett eksistere samtidig som man er sterkt negativ til og forsøker med de midler man har til rådighet, å holde større båter med fangstefektive redskaper borte fra fjordene.

Litteraturliste

- Andersen, S.: Samiske fjordfiskere og offentlige myndigheter – et eksempel fra Vest-Finnmark. I Bjørklund, I. (red.): *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold. Om statlig styring, allmenningens tragedie og lokale sedvaner i Sápmi*. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 1994
- Arntsen, B.: *Navigasjon med lokal kunnskap som kompass. Et møte med fiskere i en fjord*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi. Universitetet i Tromsø, 1994
- Bjerkli, B.: *Svartskogen i Manndalen – samisk sedvanemessig bruk og forvaltning*. Nord-Troms Museums Skrifter. 2004
- Bjerkli, B.: Konfliktutvikelse eller konfrontasjon i sjøsamiske samfunn? Om forming av lokale etos. I Mathisen, Stein R. (red.): *Kulturens materialisering: identitet og uttrykk*. Kulturstudier nr. 13. Norges Forskningsråd, 2000
- Bjerkli, B. & Thuen, T.: *Om bruken av Svartskogen i Manndalen*. Rapport utarbeidet for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms. Stensilserie A nr 91. Universitetet i Tromsø, 1998
- Bjørklund, I.: Sedvaner og «tradisjon» i det kystsamiske samfunn – et eksempel fra Spildra. I Hauan, A.M., Niemi, E. m.fl. (red.): *Karlsøy og verden utenfor. Kulturhistoriske perspektiver på nordnorske steder*. Tromsø Museums Skrifter XXX. Tromsø Museum, 2003
- Bjørklund, I.: Når ressursene blir allmenning – samisk ressursforvaltning mot det 21. århundre. I Bjørklund, I (red.): *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold: om statlig styring, allmenningens tragedie og lokale sedvaner i Sápmi*. Ad notam Gyldendal, Oslo, 1998.
- Bjørklund, I.: *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Universitetsforlaget AS, Tromsø, 1985
- Blytt Schjøtt, T.: *Polmak og Manndalen. To samebygder*. Norsk folkemusum. Oslo, 1958
- Brattland, C.: *Fishing Under the Consent of the Kingdom. From local requests to indigenous claims in a costal Sami fjord*. Thesis submitted for the degree: Master of Philosophy in Indigenous Studies. Faculty of Social Sciences. University of Tromsø, 2005
- Eythorsson, E.: The Costal Sami: a 'Pariah Caste' of the Norwegian Fisheries? A Reflection on Ethnicity and Power in Norwegian Resource Management. I Jentoft, S. et al (eds.): *Indigenous Peoples: Resource Management and Global Rights*. Eburon Delft. The Netherlands, 2003
- Eythorsson, E.: Hvem skal forvalte ressursene? Forvaltning og rettigheter i fjordområdene i Nord-Norge. I Bjørklund (red.) *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold. Om statlig styring, allmenningens tragedie og lokale sedvaner i Sápmi*. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 1994
- Leach, M. et al.: *Environmental Entitlements: A Framework for Understanding the Institutional Dynamics of Environmental Change*. IDS Discussion Paper 359. Institute of Development Studies. University of Sussex, 1997
- Maustad, A.: Et tokt på Troms-havet i januar 1993. I Otterstad, O. & Jentoft, S. (red.): *Leve kysten? Strandhogg i fiskeri-Norge*. Ad Notam Gyldendal, 1994
- Nilsen, R.: *Mellom utmarkstragedie og bærekraftig utvikling i nord*. Forut Samfunnsplanlegging. Tromsø, 1991
- Richter Hansen, E.: *I stille vær, i storm og vind*. Lyngen Regionhistorie. Bind II. Lyngen bygdebok. 2004
- Sandersen, H. T.: Kommunen som utviklingsaktør i kystsonen – havbruksnæringen som *potensial og problem*. I Finnstad, N. & Aarsæther, N. (red.): *Utviklingskommunen*. Kommuneforlaget AS, Oslo, 2003
- Sandersen, H. T.: Kommunalisering av kystallmenningen? Offentlig planlegging i kystsonen. I Sagedahl, B. (red.): *Fjordressurser og reguleringspolitikk. En utfordring for kystkommuner?* Kommuneforlaget, Oslo, 1998

Utredninger og rapporter

Kystsoneplan for Kvænangen kommune 2005–2015. Vedtatt i kommunestyret den 08.11.2005, sak 47/05.

NOU Norges offentlige utredninger 2001: 34: Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – bakgrunnsmateriale for samerettsutvalget.

Utredning for samerettsutvalget 2006. Bjørg Evjen.

Høyesterettsdommer

Høyesterettsdom – Rt. 1985 s. 247: <http://sara.uit.no/SaraPost.aspx?PostID=170>

Høyesterettsdom – Rt. 1969 s. 1220: <http://sara.uit.no/SaraPost.aspx?PostID=117>

Del XV

Björg Evjen

*Samisk tilstedeværelse i området sør for
Finnmark 1865-1930*

Kapittel 1 Innledning

På oppdrag fra Samerettsutvalget og Senter for samiske studier ved Universitetet i Tromsø, har jeg vært engasjert for å dokumentere samisk tilstedeværelse i området sør for Finnmark ut fra folketellingsmaterialet fra 1865, 1875, 1900 og 1930, og så føre dette over på kart. Arbeidsplass har vært Senter for samiske studier.

Underveis i arbeidet ble det klart at det i mange tilfeller var vanskelig å skille mellom de to folkegruppene samer og kvener, noe som vil bli nærmere belyst på de følgende sidene. Jeg har derfor valgt, i tillegg til det samiske materialet, å ta inn kartmateriale for Troms og Ofoten med fokus på den kvenske befolkningen for 1865.

1.1 Samisk tilstedeværelse i området sør for Finnmark 1865–1930¹

I forbindelse med Samerettsutvalgets arbeid for området sør for Finnmark, ble det satt i gang et arbeid med å dokumentere samisk tilstedeværelse ut fra folketellingsmaterialet fra 1865 og framover. Det var videre ønskelig at arbeidet ble ført så langt opp i tid som mulig. Sistnevnte ønske innebar at folketellingen for 1930, som var den siste der etnisitet var registrert for store deler av landet, ble inkludert.

Etnisitet har vært del av de innhentede opplysningene i folketellingene fra 1845 og til 1930, med registreringer i et mindre omfang i 1950 og 1970. Fra 1865 har opplysningene vært gitt på personnivå, det var derfor naturlig å starte med denne tellingen. Tidligere oversikter fra Statistisk sentralbyrå fra folketellingene har alle hatt opplysninger om registrert etnisitet, det vil si samisk, kvensk eller norsk tilhørighet enten gjennom språk eller herkomst (NOS' folketelling for det enkelte år). Den statistiske oversikten har imidlertid hatt kommunenivå som minste enhet. Svakheten med et slikt utvalg er at det ikke kommer fram om det dreier seg om en kommune med en samisk eller en

fleretnisk befolkning bosatt i hele eller deler av kommunen. En høy andel ikke-norsk befolkning i en del av en kommune ble mindre synlig når hele kommunen ble regnet under ett. Det var ønskelig å kartlegge etnisk tilhørighet på tellekrets nivå for å få fram denne dimensjonen.

Tidligere undersøkelser har dessuten vist at den offisielle statistikken inneholdt en rekke svakheter når det kom til hvem som var definert som same, kven eller nordmann (for eksempel Hansen og Meyer 1991, Evjen 1998, Lie og Roll-Hansen 2001). Her kom det også fram at det i bearbeidningen av det statistiske materialet var gjort valg, som sammenslåinger og utelatelse av opplysninger, som med fordel kunne revurderes ut fra dagens situasjon. Det var behov for en grundig gjennomgang av den etniske registreringen i grunnlagsmaterialet, og så å koble det med bosted på tellekrets nivå.

Kartmaterialet som presenteres i denne publikasjonen, er satt opp på grunnlag av originalmaterialet fra folketellingene 1865, 1875 og 1900. Dette materialet er lagt inn på data der alle endringer og tilføyelser i originalen er lagt til. Her er imidlertid noen begrensninger. For 1875 gjelder den omfattende dataregistreringen bare for Nord-Norge. I kommunene lenger sør ble registreringen dette året ulikt praktisert, slik at det kan være huller i informasjonen om den samiske befolkningen i den elektroniske utgaven.

Den store fordelene ved likevel å bruke datautgaven har vært muligheten til å behandle og på en rimelig enkel måte kunne hente ut store mengder opplysninger om registrert etnisk tilhørighet. En annen fordel har vært å kunne behandle opplysninger på tellekrets nivå uten å måtte bruke uker og måneder på en manuell gjennomgang. Prosentandelen som er oppgitt på kartene, er i all hovedsak basert på opplysningene gitt på krets nivå (%). Alle opplysningene som er hentet ut på tellekrets nivå, blir av plasshensyn ikke tatt med. I en rekke tilfeller er opplysningene for flere kretser slått sammen. Sammenslåingen er i slike tilfeller gjort der kretsene har tilnærmet samme andel ikke-norsk befolkning.

¹ En annen versjon om folketellinger som kilde, av samme forfatter, finnes i Evjen og Hansen (red.) (under publisering), kapittel 1.

Tellingene er klausulert i 100 år, og det har følgelig ikke vært mulig å få dataregistrert noen som er nyere enn fra 1900. De senere måtte gås gjennom for hånd. Av arbeidsmessige årsaker har jeg valgt å ta med bare én av tellingene. Det var naturlig at valget falt på 1930-tellingen, som var den siste der det var lagt inn en rubrikk for registrert etnisitet. Av tidsmessige hensyn har det ikke vært mulig å regne ut prosentandelen. For å få det til måtte alle tellekretsenes innbyggere telles for hånd. Siden jeg ikke har hatt tilgang til opplysninger om den totale befolkningen på tellekrets nivå, som kunne vært brukt til å regne ut prosentandelen, er derfor opplysningene fra 1930 oppgitt i antall personer (p).

Det geografiske området sør for Finnmark er i dette arbeidet delt opp i åtte mindre områder: Nord-Troms, Midt-Troms, Sør-Troms og Ofoten, Lofoten og Vesterålen, Salten, Helgeland, Trøndelag og Sør-Norge. På kartene er områdene skravert der det er registrert samisk befolkning i de nevnte tellingene. De skraverte feltene må ikke oppfattes som eksakte avgrensede områder, men som et bo- og bruksområde der det i dette prosjektet av tidsmessige hensyn ikke har vært brukt tid og forskning på å fastsette grensene.

På grunn av de nevnte svakhetene ved den etniske registreringen i folketellingene er det nødvendig med en gjennomgang av denne hovedkilden til kartmaterialet.

1.2 Folketellingene fra 1800- og 1900-tallet, kilder til samiske bosettingshistorie

Fra midten av 1800-tallet og til 1930 er folketellingene den mest brukte kilden for å finne etnisk tilhørighet i befolkningen. Det henger sammen med at det fra og med tellingen i 1845 fra myndighetenes side ble bestemt at antallet samer og kvener innenfor landets grenser skulle registreres. En egen rubrikk for etnisk tilhørighet ble lagt inn i tellingen. Den skulle inneholde «Opgave over antall af de i Riget værende Lapper eller Finner og Qvæner». Det var ikke nærmere definert om dette skulle baseres på subjektive eller objektive kriterier. I tellingene var det alltid bostedet, gården og husholdet, som var den geografiske basisenheten. Folketellingene er derfor et godt utgangspunkt for å kartlegge bosettingshistorien. Her kan nevnes at tellingene før 1865 ikke ble ført på individnivå, men var summariske for hele husholdet eller gården.

Norge var ikke det eneste landet der myndighetene ville tallfeste minoriteter. I Canada ble det

tidlig innført lover som skulle beskytte urfolkernes politiske og sosiale rettigheter. Da de svenske myndighetene skulle identifisere de «ekte» samene, var det for å skille ut dem som kunne få rett til å drive reindrift (Amft 1998).

I Norge var det ingen rettigheter knyttet til minoritetsgruppene. Tvert imot. I liberalismens tidsalder hadde minoritetsgruppene begrenset næringsfrihet i forhold til den norske befolkningen. Hva skulle da myndighetene med en slik registrering? Historikere har kommet fram til at en forklaring kan være den statistiske analysen av forholdet mellom folkegrupper. Her var Eilert Sundt en metodologisk inspirator, blant annet gjennom sitt verk *Giftermål i Norge* fra 1866. En annen forklaring som i størst grad gjaldt forholdene i Finnmark og til dels i Troms, var den sikkerhetspolitiske. I områdene som grenset til Russland og Finland, var det til tider en usikker politisk situasjon. De norske myndighetene så derfor med skepsis på folkegrupper som hadde et kontaktnett og en slekt som gikk på tvers av statsgrensene, det vil i all hovedsak si samer og kvener (Eriksen og Niemi 1983). De ville derfor ha oversikt over omfanget av befolkningen. Det sikkerhetspolitiske argumentet var imidlertid i minkende grad til stede for områdene sør for Finnmark. «De fremmede nationer» skulle i neste omgang fornorskes for så å bli del av en mest mulig kulturelt homogen stat. En tredje forklaring kan derfor knyttes til fornorskningspolitikken som i tiden 1850 til 1940 var inne i sin strengeste periode. Ut fra statistisk analyse var det mulig å finne ut om og hvordan den etniske sammensettingen av befolkningen varierte fra telling til telling. Gjennom folketellingsstatistikken kunne myndighetene følge med på om assimilasjonspolitikken fungerte.

Det var den tids Statistisk sentralbyrå, Centralbureauet, som ga retningslinjene for dem som foretok selve tellingen. Her het det for eksempel i instruksene fra 1865 at «i ethvert Sogn hvor Befolkningen er blandet med disse Folkestammer, Kvæner, Finner eller Lapper» skulle dette føres inn i skjemaet. I retningslinjene for tellerne finner vi ingen klar definisjon på hvem de skulle stille spørsmålene til, hvordan de skulle vite om de stod overfor et hushold av norsk, samisk eller kvensk opprinnelse, og dermed skulle spørre nærmere om hvilken etnisk gruppe de tilhørte. Det var trolig forventet at tellerne hadde kunnskap om de lokale forholdene på dette området, og tok opp opprinnelsen i de rette husholdene. På den tiden var det sognepresten som stod som kontaktperson, og som skulle rekruttere tellerne. Lærere og prester ble valgt ut til denne oppgaven. Det var forventet at de

hadde «kjendskab til de lokale Forhold i Tællingskretsen» (NOS V 4 1906: 174). Utvalget av aktuelle hushold som skulle svare på spørsmålene, har en svakhet ved seg, og førte trolig til en underrapportering av den samiske og kvenske befolkningen (jf. instruksjer til tellerne, RHDs hjemmeside, se også Torp 1986).

Tellingen i 1865 inneholdt i tillegg et nytt spørsmål og en ny rubrikk om hvilket språk den enkelte forstod, slik at det nå ble to rubrikker angående etnisk tilhørighet. «Endelig bliver det i anmærkningsrubriken at anføre om vedkommende forstaar norsk,» het det i instruksjen til tellerne dette året. Dersom svaret på dette spørsmålet ble ja, ble det merket av for «norsk» i rubrikken, selv om personen snakket best samisk eller kvensk. Hovedsaken var om norsk språk ble forstått. Etnisk tilhørighet er her definert ut fra et snevert objektive kriterium, det å forstå norsk språk. Blant historieforskere har denne rubrikken i liten grad vært brukt, og i så fall som et supplement til andre opplysninger om etnisk tilhørighet, som rubrikken der foreldrenes etniske tilhørighet ble registrert.

1.3 Kartene til Jens Andreas Friis

Det var imidlertid én forsker som i siste halvdel av 1800-tallet tok i bruk språkkriteriet for å kartlegge befolkningens etniske sammensetning i det nordlige Norge. Språkforsker og teolog Jens Andreas Friis var på flere studiereiser i Finnmark og Troms for å sette seg inn i samiske og kvenske språkforhold. Han publiserte etnopolitiske kart både fra 1861 og 1888/1890.

I tillegg til eget innsamlet materiale innhentet han også opplysninger som var samlet inn av prester, materiale som ble nedtegnet etter instruksjer gitt av Friis, som her til sognepresten i Vardø: «Nationalitet bestemmes efter det sprog, som dagligdags tales af mand, kone og børn i hjemmet, uanset dragt, afstamning etc.» (brev av 06.08.1887, gjengitt i Hansen 1998: 47). Med utgangspunkt i disse detaljerte nedtegnelsene publiserte Friis i 1888/1890 etnografiske kart der hvert hushold ble tegnet inn etter et finurlig system med symboler. Til sammen ga dette en enestående visuell oversikt over en grunnleggende etnisk karakteristikk av familien, boligtype og språkkunnskap (Hansen 1998).

Språkbruken spilte en avgjørende rolle for Friis, med alle svakheter man kunne forvente at det innebar i forhold til å registrere etnisitet. En undersøkelse fra Sør-Troms viste imidlertid at Friis langt på vei kom ganske nær de kategorise-

ringsprinsippene som lokalbefolkningen selv la til grunn (Hansen 1994). Men hans opplysninger var, som nevnt, basert på et mer omfattende materiale enn det folketellingsstatistikken alene kunne gi han.

Friis stoppet sin undersøkelse i Ofoten, muligens fordi han erfarte at språkkriteriet ble mindre anvendelig jo lenger sør han kom, som følge av at samisk språk var på vikende front der i større grad enn lenger nord. En sammenligning mellom Friis sine kart fra 1861 og det foreliggende kartmaterialet viser stor grad av samsvar med hensyn til hvilke områder den ikke-norske befolkningen var bosatt i (www.tmu.uit.no).

Spørsmålet om hvorvidt den enkelte forstod norsk språk ble først i 1920 endret til hvilket språk som til daglig ble snakket i hjemmet. Denne endringen ble gjort «for å hindre at de som forstår norsk, men mest bruker sitt morsmål, skulde opgi sig som norsktalende» (NOS VII 81 1923: 41).

1.4 «Hel, halv- og kvartsamer»

Fra 1865 ble det bestemt at også «blandingsbefolkningen» skulle telles, og at det skulle spesifiseres hvilken blanding det var tale om mellom folkegruppene. Videre i denne retningen gikk man ved tellingen i 1875 da man definerte den etniske tilhørigheten ut fra slektsforholdene. Myndighetene bestemte at ethvert individs etniske tilhørighet skulle fastsettes på foreldrenivå. I et hushold med barn, foreldre og besteforeldre kunne nå etnisk tilhørighet følges bakover både i første, andre og tredje ledd. Etterkommere av samiske og norske foreldre eller besteforeldre kunne nå bli registrert som «blandet» uavhengig av om de selv regnet seg som samer eller ikke. Det førte til en samlet økning i den registrerte ikke-norske befolkningen.

I alle kommunene sør for Finnmark der det var samisk befolkning i 1865, var det i alt 500 personer registrert som «blandet». Ti år senere var dette økt til 3.500 personer. Det betyr ikke at det hadde vært en eksplosiv økning i antall interetniske giftermål, men heller at kategorien «blandet» tidligere var lite brukt.

Det ble lagt ned mye arbeid i å få på plass et statistisk materiale for blandingskategoriene. I det oppsummerte arbeidet fra Centralbyrået kom det fram om folk var «Blandet i første Led», i «andet Led» og/eller i tredje. De ble hel-, halv- eller kvartsamer, eller deres ulike etniske slektsbakgrunner ble regnet ut i prosent. Det endte opp i et virvar av kategorier.

I en undersøkelse fra Sør-Troms der flere typer kilder ble sammenlignet med folketellingene, kom det fram at registreringen av den blandede befolkningen i tellingene var mer pålitelig enn man tidligere hadde trodd. Den delen av lokalbefolkningen som var engasjert som tellere i dette området, hadde tydeligvis meget god oversikt over minoritetenes slektsbakgrunn, og kunne til og med føre «blandet» på personer som i samtiden stod fram som «rene» samer, men som riktignok hadde forfedre fra en av de andre folkegruppene. Registreringen av «blandet» ble brukt på grunnlag av genealogiske kunnskaper i lokalmiljøet (Hansen og Meyer 1991). Trolig var dette ikke et enestående tilfelle, men vi kan ikke med sikkerhet si at det fungerte slik overalt og i alle tellingene. Kanskje kan varierende kunnskaper hos tellerne også være med på å forklare de store endringene i antallet «blandet», som nevnt over. Hele eller deler av tellekorpset kunne være byttet ut fra en telling til den neste, ti år senere, og dermed kunne også kunnskapen om slektsbakgrunnen til lokalbefolkningen variere fra en telling til den neste. En annen årsak kunne være en varierende grundighet fra tellernes side.

Uavhengig av om registreringene var pålitelige eller ikke – kategorien «blandet» viste seg å være lite fruktbar og nærmest umulig å håndtere statistisk etter som blandingen ble ført gjennom flere generasjoner. En annen vurdering av kategorien som måtte komme etter hvert, var at det var vilkårlig når blandingen startet, og dermed når en «hundreprosent same» hadde levd. Det førte til at ved den statistiske bearbeidingen av tellingen i 1900, kom det pålegg fra ledelsen ved Centralbyrået om at kategorien skulle utgå. I veiledningen het det at «Personer af blandet Herkomst bleven henført til den nationalitet, til hvilken de antoges at høre efter det Sprog der taltes i Familien» (NOS V 4 1906: 78). Språket skulle være det viktigste kriteriet, noe som i så fall skulle fått store konsekvenser for utformingen av den endelige statistikken med et særlig stort avvik mellom den offisielle statistikken som var satt opp etter en større bearbeiding, og materialet i den originale tellingen i 1900. Her er nok et eksempel på at instruks og utført arbeid ikke alltid fulgtes ad. I den offisielle statistikken for 1900 var kategorien tatt inn! Ca. 12.000 personer hadde fleiretnisk bakgrunn ifølge statistikken. Dette stemmer med registreringene i den originale tellingen for 1900, der ca. 12.000 personer av blandet herkomst fantes i området sør for Finnmark².

² På herredsnivå er det derimot vanskelig å finne slike opplysninger, se Evjen og Hansen (under publisering), kapittel 1.

I statistikken etter 1900 er kategorien «blandet» imidlertid ikke tatt med. Kategorien må i første rekke anses som et skrivebordsprodukt, skapt av dem som ga retningslinjene for tellerne, og fjernet av de samme (Hansen 1994: 125). I de originale tellingene ble imidlertid slekt etter interetniske ekteskap fortsatt registrert, og «blandet» finnes fortsatt her. I dette prosjektet er kategorien også tatt med i 1930-tellingen. Her må tilføyes at det ikke alltid er klarlagt hvilke etniske grupper som inngår i «blandet». I enkelte tilfeller er det registrert «nolap» eller «kven-lap», i andre tilfeller bare «blandet». I tilfeller lik de nevnte eksemplene er det ikke forsøkt å skille de ulike gruppene, alle blir regnet som «blandet». Andelen som er registrert på denne måten, er synliggjort i søylene som følger hvert kart. I et materiale der en stor del av befolkningen er «same-kven», vil det være naturlig at også kvenenes bosettingsmønster tas med. En utvidelse av kartmaterialet til også å gjelde den kvenske befolkningen øker kunnskapen om tilstedeværelsen av både den samiske og den kvenske befolkningen, først og fremst i Troms fylke.

1.5 Uklare hovedkategorier – «lapp», «finn» eller «kven»?

Heller ikke registreringen av de øvrige «rene» kategoriene var uproblematisk. Det viser seg nemlig at innholdet i de enkelte kategoriene som ble brukt på offisielt hold, ble endret gjennom 1800-tallet. I Nordland og Sør-Troms ble det i 1700-tallets kildemateriale klart skilt mellom «lapp» og «finn». «Lapp» var brukt om nomadene, mens «finn» ble brukt både om sjøsamer og til dels om markebygdsbefolkningen, sistnevnte gruppe i noen områder kalt «bygdefinner». Mot slutten av århundret er dette skillet ikke like klart i kildene (Norsk historisk leksikon 1999). En sammenligning over tid kan derfor ikke uten videre gjennomføres uten en kildekritisk vurdering.

I instruksen til tellerne ble det blant annet listet opp hvilke kriterier som skulle legges til grunn for inndelingen av den ikke-norske befolkningen. I årene 1845, 1855 og 1865 var dette «Lapper eller Finner og Qvæner». «Lapper eller Finner» må tolkes som synonymer på samme gruppe, ellers ville det ha stått et komma mellom dem. I instruksen for 1865 ble det nevnt at noen «lapper eller finner» er omflyttende, og at dette i så tilfelle måtte nevnes spesielt. De som var fastboende av dem, skulle ikke ha noen særskilt merknad. Den sjøsamiske befolkningen, «finnene», kan ha utgjort en stor del av disse fastboende. En annen del av dem som kom

under betegnelsen fastboende «lap», var innflyttet fra Sverige, i kildene også kalt «bygdelapper». En slik bosetting hang blant annet sammen med uår i reindrifta på svensk side (Berg 1975, Kvist 1989, Nielssen og Pedersen 1994).

Går vi videre til instruksene for de neste tellingsårene, 1875, 1891 og 1900, blir hovedkategoriene definert på en ny måte. Her heter det i listen over den ikke-norske befolkningen at de skulle grupperes som «Kvæner (Finner) eller Lapper». Kategorien finn var med andre ord flyttet over fra å være synonym med «Lappene» til å bli ensbetydende med «Kvænene».

Et eksempel viser at kategoriene var i enda større bevegelse enn det her kan synes. I *Bidrag til en befolkningsstatistikk* av Centralbureauets leder A.N. Kiær, utgitt 1882, har han et eget kapittel om den lappiske og den finske befolkningen. Han velger der å bruke betegnelsene «norsk», «lappisk/lapp» og «finsk/finn» som forenklede kategorier. Når tellerne skrev ned «finn» i rubrikken for etnisitet, ble det fra Kiærs side tolket som en person av finsk opprinnelse. Betegnelsen kven valgte han bort, og slo sammen de to til «finn», i betydningen at de kom fra Finland (Kiær 1882: 144). For enkelte områder stemte nok dette, men i de fleste tilfellene i nordre Nord-Norge ville en «finn» fortsatt bety en same som ikke var reindriftssame, men som var sjøsame eller «bygdelapp». En med finske røtter ville bli betegnet som «kvæn» eller «finnlender». I den trykte statistikken forsvant dermed skillet mellom kvener og den sjøsamiske befolkningen, de ble alle «finsk». Kiærs valg førte statistikken på avveier, i hvert fall i nordre Nordland.

Som en finale kommer instruksene for 1930-tellingen, den siste folketellingen der det ble registrert etnisitet, nå kalt «rase» på tellingsskjemaet. Her er kategoriene «sam» og kven oppgitt som de eneste. I en nærmere forklaring om føring av listene heter det at det skal registreres om den enkelte er «av samisk (finsk) eller kvensk avstamning». Betegnelsen finn var ikke blitt borte, mange oppga fortsatt at de var «finn». Det ble statistisk løst ved at «finn» nå ble definert som ensbetydende med kategorien sam.

1.6 Hvor hørte «finnene» hjemme?

Som en sammenfatning kan vi si at myndighetene fra 1845 til 1930 som et hovedmønster kategoriserte den ikke-norske delen av befolkningen som *kvener* og som *samer*, inkludert både nomadiske og fastboende. Den tredje hovedkategorien, *finn*, var de tydeligvis mer usikre på. Myndighetene

trakk ikke kategorien ut som en egen, men slo den sammen med «lappene» ved tellingene 1845, 1855, 1865 og 1930, og regnet dem inn sammen med kvænene i 1875, 1891, 1900 og 1910. I de to første tellingene skulle den felles betegnelsen ifølge instruksene være «kvæner», i de to siste «finner». Det gir flere utfordringer. For det første ser vi at i disse tellingene er det vanskelig å skille mellom «finn» og «kven». For det andre at den felles betegnelsen varierer. Ikke rart at demografisk forskning som inkluderer etnisk tilhørighet, har vært ansett som nærmest umulig. Den beste tilnærmingen blir da å ikke forsøke å skille ut den ene kategorien uten å ta med noen av de andre. «Samer» kan vanskelig registreres uten at også «finnene» blir med, og «finnene» er ofte slått sammen med «kvænene». Ved å inkludere alle disse kategoriene, rekker vi over hele den registrerte ikke-norske befolkningen, selv om andelen og fordelingen mellom gruppene forblir uklar. Hvem var så «finnene»?

Betegnelsen «finn» er det gamle norske ordet for same. I Nord-Norge var finnene fra gammel tid inndelt i grupper etter bosted og kulturforhold, slik som bufinn, markefinn, bygdefinn, sjøfinn, fjellfinn og østenhavsfinn. I *Norsk historisk leksikon* (1999) slås det fast at: «finn brukes i Nord-Norge ikke om folk fra Finland, disse kalles finnlendere eller kvener». Myndighetene måtte kjenne til dette, og valgte å følge en slik forståelse for tellingene fra 1845 til 1865 og i 1930. I de mellomliggende årene ble imidlertid «finn» knyttet opp til det å være fra Finland. Det kan ha sammenheng med den nevnte direktøren for Centralbureauet, A.N. Kiær, som styrte kontoret og hadde stor innflytelse nettopp i disse årene. Etter hans mening hørte de to kategoriene til samme folkegruppe.

Ett unntak må nevnes: En vandrende gruve-slusk, en rallare, som var født i Finland og som tok seg arbeid ved de store industrianleggene i Sulitjelma eller Narvik, ville bli ført opp som finn eller finsk hvis vedkommende var på stedet da tellingen ble foretatt. Her kan vi imidlertid sjekke mot yrkesgruppe og statsborgerskap, og på den måten skille de aller fleste fra den gamle «finske» befolkningen i området.

Antall registrerte kvener i området sør for Finnmark var i 1865, det året de utgjorde en egen kategori, godt over fem tusen. Grue kommune i Hedmark var den største, der skogsfinnene, kalt kvener, utgjorde ca. 1.300 personer i 1865. Disse er tatt med på kartene over den kvenske bosettingen.

I Tysfjord kom det fram at samiske slekter i noen sammenhenger kalte seg samer, andre ganger kvener. En forklaring som ble gitt, var at enkelte familier kunne føre vandringer i slekta bak-

over fra finsk Østerbotten, gjennom Sveriges Lapp-land og til Tysfjord. De hadde aner både i en samisk og en kvensk befolkning, og valgte noen ganger å synliggjøre den ene delen av slekta, ved andre tilfeller den andre (Evjen 1998: 46). Det kunne føre til at de enkelte år ble registrert som samer, andre år som kvener. Men det finnes også eksempler der forklaringen må ligge i hvilke definisjoner som ble gitt i instruksene til tellerne. Hvis en familie regnet seg som «finn», kunne telleren i årene 1875 til 1910 fortelle at det var ensbetydende med at de hadde sine aner i Finland, betegnet som «kven» i 1875 og som «finn» i 1900 og 1910. For noen stemte det, men i områder der det fra gammelt av var en «sjøfinsk» bosetting, ble trolig kategorien «blandet» valgt i slike tilfeller.

Den gamle betydningen av «finn» knyttet til en samisk folkegruppe, ble borte i statistikken for tellingene 1865 til 1920, fjernet gjennom et skrivebordsvedtak. Når vi samtidig vet at det nettopp i disse årene skjedde en sterk fornorskning i samfunnet, kan det forklare at ingen gjorde noe for å få «finn» på plass i registreringene og statistikken der det hørte hjemme. Når tellerne kom for å registrere etnisk tilhørighet i en slekt med sjøsamiske røtter, og «finn» ikke var noe alternativ, var kategoriene blandet og kven de aktuelle alternativene. Det kan ytterligere forklare økningen i antallet «blandet» i originaltellingene i 1900.

1.7 Nomadene, en problemfri kategori?

Reindrift på norsk og svensk side er nært knyttet sammen. En stor del av samene som drev med reindrift, flyttet mellom Norge og Sverige, med vinterbeite på svensk side. I instruksene til tellerne er det ikke alle år det blir bemerket at gruppen nomadiske samer må merkes spesielt. Det skjer i 1865 da det heter at «Ved de Finner eller Lapper, der ere omflyttende bliver denne Omstændighed at anføre» (instruks fra 1865). I 1900 tas dette opp igjen: «nomadiske lapper regnes hvor de har tilhold på tællingstiden» (instruks fra 1910). Her må det legges til at folketellingene ble holdt midt på vinteren da den største delen av befolkningen var i ro på hjemstedet. De aller fleste samene som drev med grenseoverskridende reindrift, var da i Sverige, og kom følgelig ikke med i den norske statistikken over nomadiserende samer.

Folketellingene på svensk side kan ikke uten videre være til hjelp for å fylle ut bildet av hvor mange reindriftssamer som bodde i Nordland deler av året mens de benyttet beiteområder på

norsk side til sine reinflokker. Den svenske folketellingen fra 1890 kunne ha vært et verdifullt supplement. Den var imidlertid ført av presten ut fra hans innsamling av opplysninger gjennom hele året. Registreringene var dermed ikke et tidsbilde fra en fast dag eller to, slik tilfellet var på norsk side. Det kompliserer sammenstillingen av opplysninger om den grenseoverskridende reindriften. Her kan andre kildekategorier, som «lappefogdens» rapporter, utfylle tellingene, det har det ikke vært rom for i denne undersøkelsen.

Nomadene som kommer fram i statistikken, er i all hovedsak de som drev hele året på norsk side. Kategorien lappisk nomade er, i tråd med instruksene, registrert i statistikken fra alle tellingene unntatt 1875. I 1865 var det registrert 115, i 1875 ingen, mens det i 1900 var 336. Antallet registrerte nomader i området sør for Finnmark varierte som vi ser, mye fra telling til telling. Det avspeiler en ujevn registrering, men også at enkeltpersoner innen reindriften kunne skifte vinteropphold fra et år til et annet.

1.8 Den ikke-norske befolkningen sør for Finnmark

Hvilke konsekvenser har de kildekritiske vurderingene nevnt over, hatt for beregningen av størrelsen på den ikke-norske befolkningen i området sør for Finnmark?

Både i 1875 og 1900 ble «kven» og «finn», som nevnt over, definert som synonymer, og betegnet som «kvener» i 1875, som «finner» i 1900. I tabellen under kommer det fram hvilke tallmessige konsekvenser dette fikk under registreringene. I 1875 var det registrert bare to finner, mens det i 1900 var økt til 360. Omvendt var det for gruppen kvener. Antallet sank fra fire tusen i 1875 til bare fire i 1900. En del av endringene hadde nok med demografiske endringer å gjøre, med flytting eller fødseloverskudd eller -underskudd. Hovedforklaringen må likevel være hvordan kategoriene ble definert i instruksene til tellerne, og hvordan dette påvirket selve registreringene. Slike tilfeller er eksempel på at det kan være vanskelig å skille mellom samiske og kvenske bosettingsområder. Fra annen forskning vet vi at den kvenske andelen av befolkningen var høyest i Finnmark og Nord-Troms og synkende lenger sørover i landet, noe som også kommer fram på kartmaterialet.

I hvilken grad kan vi ut fra det foregående hevde at folketellingene er pålitelige når samisk tilstedeværelse skal kartlegges? Igjen må hensikten til dem som utarbeidet statistikken, analyseres.

Tabell 1.1 Oversikt over den ikke-norske befolkningen i området sør for Finnmark

	<i>L eller lf</i>	<i>finn</i>	<i>kvæn</i>	<i>blandet</i>	<i>Merknad</i>
1875	10.000	2	4.000	3.400	I instruksen er kvæn = kvæner + finner
1900	11.000	360	4	12.000	I instruksen er finn = kvæner + finner

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD

For myndighetene for 100 år siden var det et poeng å vise at landet var mest mulig kulturelt homogent. Personer som var «blandet», men der norsk språk var registrert som ett av flere brukte språk, kunne bli satt inn som «norsk» i statistikken. Den samfunnmessige konteksten var fornorskning.

I dag er situasjonen en helt annen. Fra forskerhold og fra myndighetenes side er det et ønske nettopp å synliggjøre befolkningens samiske og kvenske røtter. Det blir en utfordring når kildene er skapt slik det er drøftet over. Det må igjen understrekes at opplysningene vi får tak i, gir oss minimumstill. Hadde vi med dagens holdninger og metoder foretatt en folketelling rundt 1900, ville resultatet, målt i antall og andeler som var registrert som ikke-norske, med all sannsynlighet blitt betydelig høyere.

1.9 Hvem er så den «registrerte samiske befolkningen» som er tatt med på kartene?

I bearbeidingen av grunnlagsmaterialet til de samiske kartene er følgende kategorier slått sammen: «lap», «sam», «fin», «blandet», «lap + fin», «lap + norsk», «lap + kven», «lap + finn + norsk», «lap + kven + norsk» og «lap/svensk». For å få fram dette trekket, at en stor del av befolkningen var registrert med flere etniske røtter, er det satt opp søyler ved hvert kart der andelen «blandet» i den registrerte samiske befolkningen er lagt inn. «Blandet» i denne sammenhengen er alle sammenstillingene nevnt over, med unntak av de tre første. På tilsvarende måte er kategoriene som er tatt med på de kvenske kartene fra 1865, «kven», «finn», «kven + lap», «kven + finn», «kven + lap + norsk» osv. «Blandet» er alle kategoriene unntatt de to første. Den store gruppen «blandet» er i denne undersøkelsen regnet som del av den ikke-norske befolkningen, nettopp for å bidra til å vise omfanget av den flerkulturelle historien til dagens befolkning i området sør for Finnmark.

1.10 Selveiere

I tellingsmaterialet er det også registrert hvilket eiendomsforhold hovedpersonen i et hushold hadde til jord og jordeiendommer, for eksempel om vedkommende var selveier, brukseier eller husmann. Siden dette oppdraget er for Samerettsutvalget, der retten til land og vann skal analyseres, har jeg også tatt ut en oversikt over selveiere/brukseiere i de enkelte delområdene. Det totale antallet er så delt inn i samiske og ikke-samiske selveiere, og på lignende måte for den kvenske delen.

Det er ikke gjort noen forsøk på å kryssjekke opplysningene i denne kilden mot andre kilder. I tellingene er det imidlertid lett å se at det ikke er gjort slike registreringer for alle husholdene. Det er derfor grunn til å tro at tellingsmaterialet ikke gir det totale bildet. Men det er ingen grunn til å tro at en teller har utelatt å fylle ut denne rubrikken bare for den ene etniske gruppen. Underregistreringen har med all sannsynlighet slått likt ut både for nordmann, same og kven. Det kan derfor forsvares å gi en sammenligning av andelen selveiere i de tre folkegruppene basert på tellingsmaterialet.

1.11 Kraft, krutt og nye kart

I boka *Territories, boundaries and consciousness* (1995) analyserer den finske geografen Anssi Paasi hvilken kraft som ligger i det å skape et kart. Straks grenser er trukket, understreker han, vil de være utgangspunkt for diskusjoner og vurderinger.

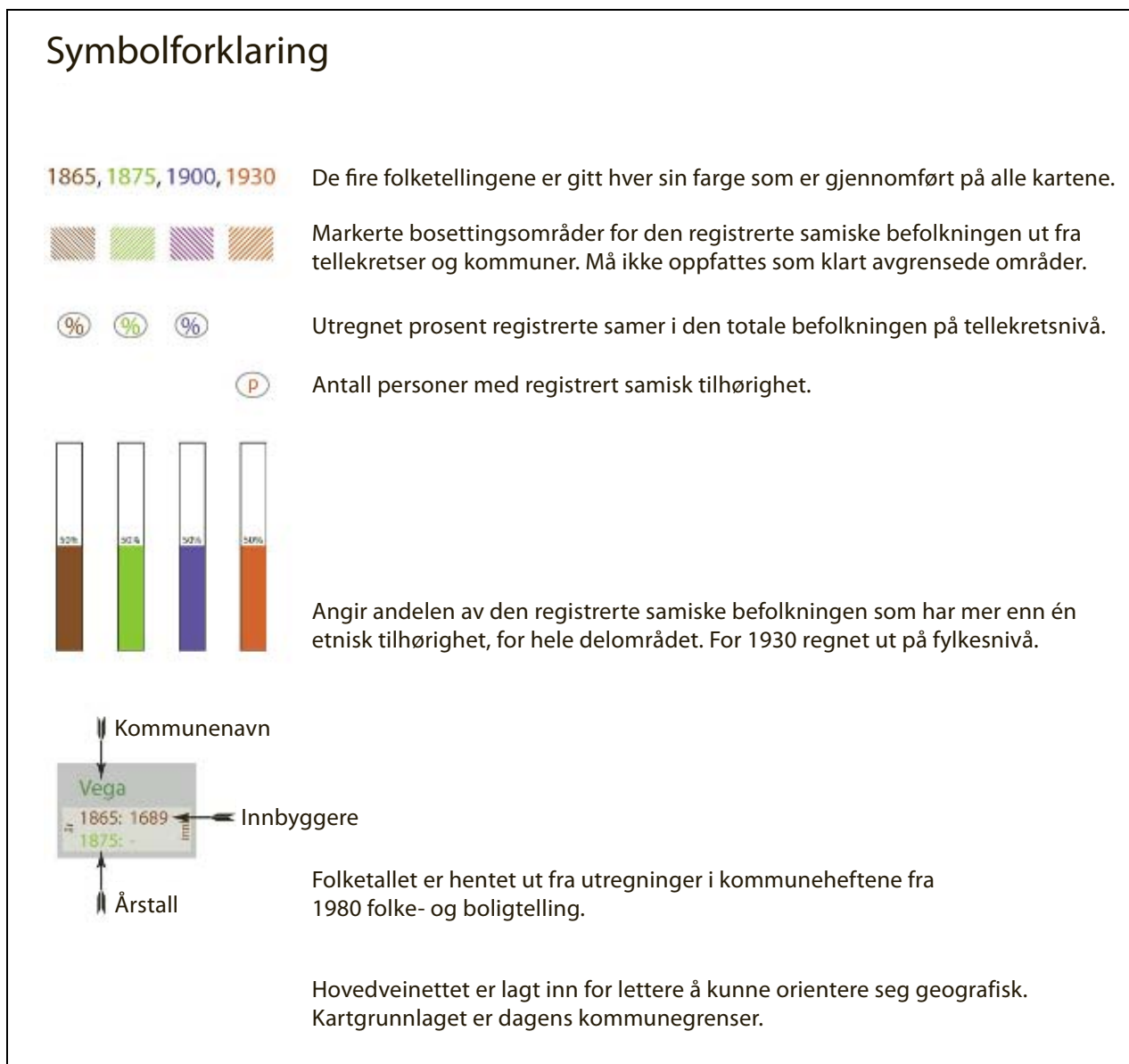
Kart er laget for å illustrere og visualisere sider ved samfunnet sett i et territorielt perspektiv. Men de er også med på å trekke opp grenser mellom «oss» og «de andre». Kartmateriale har følgelig alltid delvis blitt brukt som et sosialt og/eller politisk middel i spørsmål som angår råderett i et område, som nasjonale grenser, bygrenser og naturvern-områder. Her ligger mange muligheter for manipuleringer og tolkninger. Bak hver presentasjon finner vi argumenter for at dette er den rette tolkningen. Heller enn å være speil, er kart del av en kulturell tekst som konstruerer verden heller enn

reproduserer den. På denne måten er geografiske kart også trekte linjer som viser abstrakte og usynlig grenser for maktutøvelse som er en følge av sosial praksis og tradisjonelle menneskelige relasjoner.

Spørsmålet om sannhet og representativitet blir derfor viktig i forbindelse med ny samfunnsrelatert kunnskap. Hvert samfunn har sitt regime av sannheter om hvordan forhold henger sammen, hva som er korrekt og hva som er galt. I bunnen ligger oppfatninger både av ideologisk og hegemonisk karakter. Likevel er ikke den enhetlige forståelsen større enn at en inndeling som går på klasse, kjønn, alder eller etnisitet, kan bli mottatt med skepsis, og satt i sammenheng med maktutøvelse.

Som skapere av ny kunnskap, er vi ansvarlige for at dette formidles på en best mulig måte.

Kartene som nå følger, er konstruert på grunnlag av tolkninger av 100 år gamle kilder. Hadde kartene blitt laget den gang, ville de blitt framstilt på en annen måte fordi tolkningen var en annen, som vist tidligere. Om mine kart er bygget på den «rette» forståelsen, kan selvsagt diskuteres. Det er på sin plass å understreke at resultatet hviler på den ene kildetyper, og at metoden i tillegg ikke er utviklet nok til å angi presist de aktuelle områdene. I det foreliggende materialet må de skraverete feltene ses som antydete bo- og bruksområder. Et konkret eksempel kan illustrere dette. På kartene fra Salten finnes kommunen Sørfold med kommu-

Figur 1.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT og Bjørn Joachimsen

nesenteret Straumen. På kartene er områdene nordover fra Straumen og langs fjorden skravert i ett. Den sjøsamiske befolkningen bodde ut fra dette langs hele fjorden. Overført til det virkelige landskapet blir dette en umulighet. Nord for Straumen er det til dels bratte fjell langs sjøen der riksveien i dag går gjennom et stort tunnelanlegg. Selvsagt har ikke folket bodd i de bratte flågene, men på småstedene som lå der med ujevne mellomrom. I stedet for å prikke inn alle småstedene, som ville krevd tid, er hele området skravert.

I tillegg er grensene for statseiendommer lagt inn på kartene. Opplysningene er innhentet fra statsskogs kart fra 2007.

Materialet som foreligger her, illustrerer omfanget av den flerkulturelle befolkningen i

Norge sør for Finnmark. Det reiser samtidig mange problemstillinger som ny forskning kan ta utgangspunkt i, og som i neste omgang kan bidra til å utvide kunnskapen om den samiske befolkningen og samisk samfunn og kultur. I et større forskningsprosjekt vil det være naturlig å trekke inn et bredere utvalg kilder, og dessuten gå i dybden på tidligere forskning. Det er et spennende prosjekt som jeg håper noen tar tak i.

I teksten som følger kartene fra hvert delområde, er for det første endringene fra telling til telling kommentert, og forklart der det har vært mulig. Det samiske bosettingsområdet er kommentert, og i tillegg er særtrekk ved det enkelte delområdet trukket fram.

Kapittel 2

Nord-Troms

2.1 Endringer 1865–1930

Ved alle tellingene og i alle kommunene i Nord-Troms, det vil si dagens Kvænangen, Nordreisa, Kåfjord, Storfjord, Lyngen, Skjervøy og Karlsøy kommune, var det registrert en samisk del av befolkningen. I 1865 var den høyeste andelen i Lyngen-området, med 64 prosent i Kåfjord og 59 og 58 prosent i henholdsvis Storfjord og Lyngen kommune. Også ytre del av Kvænangen hadde en høy andel, 57 prosent i 1865. Indre del av Kvænangen hadde derimot en noe lavere andel, 46 prosent i 1865. Det var registrert samisk bosetting også på øyene helt ytterst på kysten både i Skjervøy og i Karlsøy kommune, der mellom 20 og 30 prosent av befolkningen i 1865 var registrert med samiske røtter.

Med få unntak var det ei økning i andelen fram til tellingen i 1875. Det kan bl.a. forklares som en følge av at kategorien «blandet» nå for alvor ble tatt i bruk, som vist i innledningen. Søylene over andelen av den samiskregistrerte befolkningen som hadde flere enn én etnisk registrering, var da også økt fra 5 prosent i 1865 til 37 prosent ti år senere. Denne gruppen bestod av personer som var registrert som samisk-norsk eller samisk-kvensk. Det var nemlig også et sterkt innslag av kvensk i den fleretniske befolkningen.

I de fleste lokale områdene var det igjen en økning i andelen samer i befolkningen fra 1875 til 1900. Dette året var det fortsatt de indre områdene som hadde den høyeste andelen registrert samisk befolkning. I Storfjord var andelen helt oppe i 91 prosent, mens den var 84 og 83 prosent i henholdsvis Nordreisa og indre Kvænangen. I ytre strøk var det en merkbart høyere andel i 1900 sammenlignet med 1875. Det var i denne perioden at Just Qvigstad samlet inn samiske stedsnavn på de ytterste øyene i området. Det kan ha medvirket til økt oppmerksomhet rundt det samiske, og dermed økt registrering for denne kategorien.

Økningen gjaldt ikke bare andelen personer med samisk herkomst, men også antallet personer generelt, som vist i tabellen under. Det var mer enn en fordobling av antallet for hele delområdet. Økningen er, ut fra folketallet som er angitt i tabel-

Tabell 2.1 Registrerte personer med samiske røtter i Nord-Troms

1865	1875	1900	1930
4.350	6.460	10.540	6.487

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale for 1930

lene på kartbladene, langt større enn tilfellet var med den totale befolkningen.

Historiker Håvard Dahl Bratrein skriver i Karlsøy bygdebok (1994) at den samiske befolkningen hadde den største utbredelsen nettopp i perioden 1860 til 1900. Årsaken kan ha vært av demografisk karakter, med fødselsoverskudd eller overskudd av innflytting. Trolig er hovedårsaken en stadig mer omfattende og grundig registrering av den fleretniske befolkningen i disse årene.

Etter 1900 gikk antallet registrerte samer tilbake i Nord-Troms, se tabellen. Det kan igjen skyldes demografiske endringer som utflytting og fødselsunderskudd, men hang trolig i størst grad sammen med en endret registrering og fornukspolitikk, som jo nådde et høydepunkt i mellomkrigstiden. En hovedpillars i denne politikken var å øke bruken av norsk språk og å framheve norsk kultur. Etter hvert som norsk ble tatt i bruk av flere, lot også stadig flere seg registrere som norske i forbindelse med folketellingene.

En fleretnisk befolkning

Nord-Troms peker seg ut fra de øvrige delområdene i denne undersøkelsen ved at blandingen same-kven-norsk var betydelig høyere enn i de andre. Ikke i noe annet delområde oppga en så stor andel å ha etnisk tilhørighet til tre folkegrupper. Tidligere forskning har vist det samme for mindre lokale områder, for eksempel fra Kvænangen: «Hele (Kvænangs-) fjorden er preget av tre stammers møte som bor om hverandre og ikke i atskilte samfunn.» (Richter Hansen 2004: 54).

I Kvænangen i 1930 var under halvparten, 44 prosent, av den ikke-norske befolkningen registrert i underkategorien samer alene. En av ti,

10 prosent, var derimot registrert med både norske, samiske og kvenske forfedre. De øvrige var kvener eller «blandet». Også i Skjervøy og Lyngen var det mange med flere enn to etniske røtter. Men det var i Nordreisa at det multi-etniske ga det største utslaget. Her oppga hele 40 prosent av dem som ikke var registrert som norske, at de var av både norsk, samisk og kvensk herkomst. I kommunen var det for øvrig kun 4 prosent av de ikke-norske som var registrert som same alene i 1930. De øvrige, 56 prosent, var registrert som kven, same-norsk eller same-kven.

Bosettingsområder

Hele området sett under ett, viser en jevn bosetting av ikke-norske, selv om andelen kunne variere fra en tellekrets til en annen. Fra de ytterste øyene til fjordene og dalene opp mot fjellet i øst var det registrert samisk bosetting. I de indre områdene utgjorde dessuten denne delen av befolkningen et flertall. I forbindelse med økningen i den registrerte befolkningen av samisk herkomst fram til 1900, ble det samiske bosettingsområdet noe utvidet i kommunene Kvæningen, Lyngen og Karlsøy mellom 1865 og 1900.

Høy andel samiske selveiere

I de tre tellingsårene var det også registrert samiske selveiere. Med unntak av Kvæningen i 1875, var det bare i 1900 at andelen nådde over 50 prosent, og da for kommunene Kvæningen, Nordreisa og Lyngen. Antallet i Kvæningen i 1900 er svært lavt, bare to selveiere totalt, og de var samer. Trolig er dette en feil i kildematerialet. I lokallitteratur oppgis antallet å ligge betydelig over dette (Bjørklund 1983: 213).

En sammenligning mellom andelen samiske selveiere og andelen samer i befolkningen slik sistnevnte kommer fram på kartmaterialet, viser stor grad av sammenfall. I Skjervøy i 1875 var det for eksempel 40 prosent av selveierne som var samiske, mens andelen samer i befolkningen lå mellom 40 og 42 prosent. De to andelene er imidlertid ikke direkte sammenlignbare. Andelen selveiere er regnet ut fra det totale antallet selveiere i kommunen som helhet, mens andelen samer i befolkningen er regnet ut på basis av en eller flere tellekretser. Dersom andelen samer hadde blitt regnet ut for kommunen under ett, ville den blitt lavere enn tilfellet er i denne utredningen, mens andelen selveiere ville vært den samme som i tabellen over. For eksemplet Skjervøy ville andelen samer i kommunen som helhet blitt lavere enn 40 prosent, mens andelen selveiere fortsatt hadde vært 40 prosent. Ut fra dette er det grunnlag for å hevde at i Skjervøy, og i Nord-Troms generelt, var det en større andel «ikke-norske» enn «norske» som satt som eiere av jord- og skogeiendommer.

Norskfødte nomader

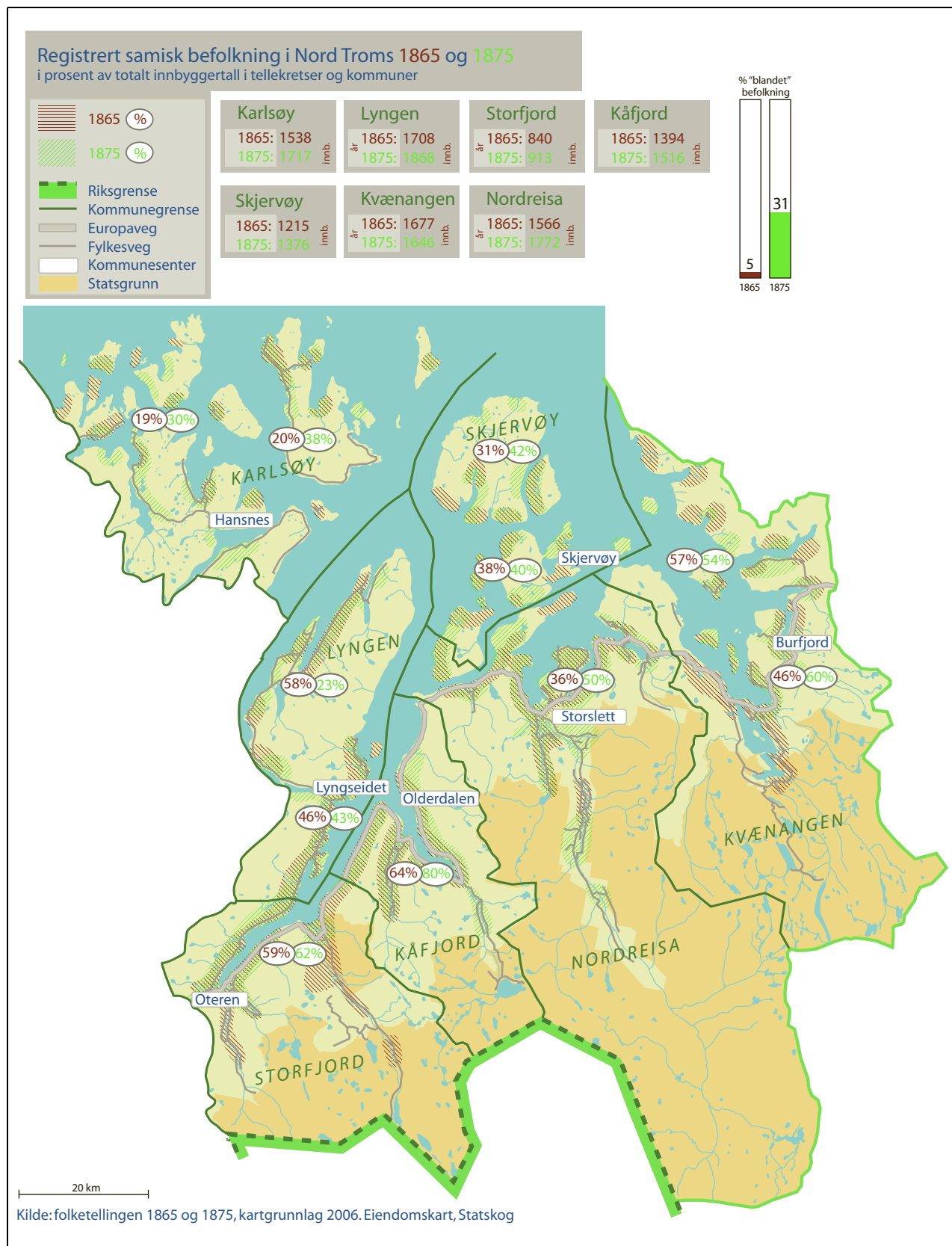
I det dataregistrerte tellingsmaterialet fra 1900 er personer som livnærer seg av reindrift, markert som «ln», «lappisk nomade». For Nord-Troms utgjorde dette bare 14 personer i 1900. Alle var født i Norge. Det var et lavt antall sammenlignet med det store antallet registrerte samer for hele fylket i 1891. I bokverket *Norges land og folk* for Troms fylke oppgir Amund Helland at det i 1891 var 141 nomader i amtet. Han bemerker imidlertid at antallet nok var for høyt fordi også reindriftsutøvere fra Kautokeino var regnet med (Helland 1899, bind 1, side 260–261). Nærmere undersøkelser må til for å forklare det lave antallet i 1900.

Tabell 2.2 Selveiere av samisk herkomst i Nord-Troms med jord- eller skogeiendommer

Kommune	1865		1875		1900	
	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>
Kvæningen	–		46/76	61 %	2/2	100 %
Nordreisa	–		–		68/78	87 %
Skjervøy	96/257	37 %	61/152	40 %	53/111	48 %
Lyngen	64/137	47 %	38/90	42 %	227/291	78 %
Karlsøy	39/193	20 %	22/128	17 %	14/82	17 %
Helgøy	–		–		29/100	29 %

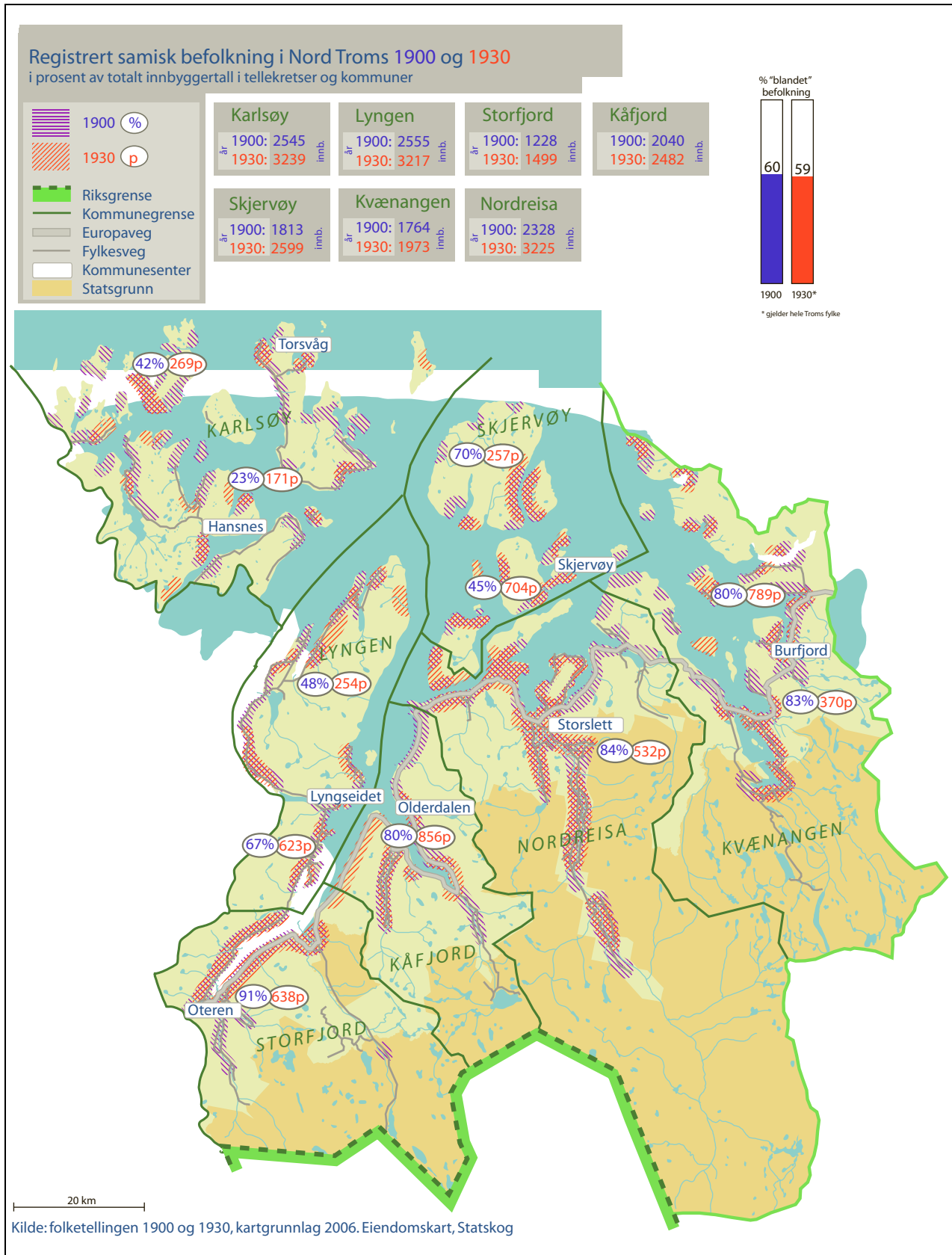
– ikke egen kommune på det tidspunktet

Kilde: Folketellingene, dataregistrert, RHD

Figur 2.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 2.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 3

Midt-Troms

3.1 Endringer 1865–1930

I dette delområdet var det registrert en samisk befolkning i nesten alle kommunene både i 1865, 1875, 1900 og 1930. Unntaket var Berg og Torsken i 1865, men her var det registrert en samisk befolkning i de senere tellingene. Trolig var dette ikke en følge av innflytting, men av underregistrering i 1865, jf. lokalhistorisk litteratur, som *Samer i Senja*. Det er derfor grunnlag for å hevde at deler av befolkningen i alle kommunene hadde samiske røtter.

Den største andelen registrerte samer i 1865, 41 prosent, bodde i den nordøstlige delen, rundt Sørfjorden i dagens Tromsø kommune, og rundt Balsfjorden, med 46 prosent. Også ute på øyene var den samiske andelen relativt stor, som på Kvaløya utenfor Tromsø, med 29 prosent i 1865, og på innersida av Senja der det var 26 prosent i 1865.

Mellom 1865 og 1875 viser hovedmønsteret at det var en økning i andelen av den registrerte samiske befolkningen. I området sørøst for Tromsø var økningen fra 16 til 30 prosent i Ramfjorden, mens Sørfjorden nå var kommet opp i en andel på 54 prosent. Forklaringen på økningen ligger delvis i en generell økning i folketallet og dermed også i den samiske delen av befolkningen, som oversikten på kartsidene viser. Den generelle økningen var delvis en følge av den store innflyttingen sørfra til Midt-Troms. Dette er i årene da Nord-Norge ble kalt Norges Amerika. I den samiske må årsaken ligge i indre faktorer, som fødselsoverskudd, og i tillegg en viss innvandring fra Finland av samer og kvener. En tredje årsak var, som for de øvrige delområdene, en økt satsing på å registrere den ikke-norske befolkningen i tellingene.

I 1900 var det fortsatt de indre områdene av Balsfjord og Tromsø kommune som hadde den høyeste andelen registrerte samer, med henholdsvis 71 og 88 prosent. Økningen gjaldt for de aller fleste områdene, som i Sørreisa der økningen var fra 13 til 22 prosent, og i Berg fra 1 til 11 prosent og Bardu fra 3 til 18 prosent. En av årsakene til denne økningen var økt fokus på å registrere «blandet»,

som tidligere vist. Andelen «blandet» økte fra 9 prosent i 1865 til 55 prosent 1900.

Antall personer som var registrert med samisk herkomst, økte betydelig mellom de tre tellingene, fra ca. 2.000 i 1865 til ca. 3.000 i 1875 og til ca. 4.000 i 1900. Det er en fordobling fra 1865 til 1900. Økningen var mye større enn for folketallet generelt. Forklaringene er flere – økningen var både en følge av innflytting av personer av samisk eller kvensk herkomst, og av en mer intensiv registrering av etnisitet ved tellingene.

Fram til 1930 var antallet gått tilbake til ca. 3.000. Det høyeste antallet var i Sørfjorden, 916 personer, i Balsfjord kommune med 531 personer og i Lenvik der det var registrert 526 personer av samisk herkomst.

Igen må vi ty til måter registreringene ble utført på, for å forklare endringene. I bygdebok for Balsfjord skriver Anders Ole Haugli (1981) at folketellingene ble brukt som «et fornorskende grep gjennom en underregistrering av den ikke-norske befolkningen». Trolig var det dette som var hovedårsak til nedgangen i delområdet fram til 1930.

En fleretnisk befolkning

Som vist over, var det en stor andel av den befolkningen som var registrert med samisk herkomst, som i tillegg til samisk hadde en annen etnisk tilhørighet. Andelen «blandet» i Midt-Troms var økt fra 55 prosent i 1900 til 59 prosent i 1930. Det skulle bety at seks av ti som var registrert med samiske forfedre, i tillegg var registrert med en etnisk tilhørighet utover den samiske, enten norsk, kvensk eller begge deler. Som i Nord-Troms ble uttrykket «de tre stammer» brukt om befolkningens etniske sammensetting. Det fantes nemlig innslag av registrert kvensk befolkning i alle kommunene.

Tabell 3.1 Registrerte personer med samiske røtter i Midt-Troms

1865	1875	1900	1930
2.040	3.060	4.090	2.750

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD og originalmateriale for 1930

Tabell 3.2 Selveiere av samisk herkomst i Midt-Troms med jord- eller skogeiendommer

Kommune	1865		1875		1900	
	Samisk/totalt	% samisk	Samisk/totalt	% samisk	Samisk/totalt	% samisk
Tromsø	11/185	6 %	15/189	8 %	44/341	13 %
Balsfjord	4/10	4 %	41/200	21 %	47/240	20 %
Malangen	–	–	–	–	10/124	8 %
Lenvik	53/289	18 %	45/313	14 %	52/397	13 %
Hillesøy	–	–	–	–	3/29	10 %
Berg	–	–	0/8	0 %	2/48	4 %
Tranøy	29/303	10 %	28/309	9 %	2/127	2 %
Dyrøy	–	–	–	–	11/115	10 %
Sørreisa	–	–	–	–	27/119	23 %
Målselv	7/182	4 %	15/237	6 %	18/369	5 %
Bardu	0/76	0 %	0/106	0 %	17/185	9 %

– ikke egen kommune på det tidspunktet

Kilde: Folketellingene, dataregistrert RHD

Bosettingsområder

Det samiske innslaget i Midt-Troms fantes både ute på øyene, langs fjordene og i innlandet.

Undersøkelser fra delområdet, på Senja spesielt, har vist at det fantes et betydelig innslag av «markebygdsbosetting» (Storm 1990). Dette bestod for en stor del av reindriftsnomader som hadde trukket seg helt eller delvis ut av reindrifta og tatt fast opphold innenfor deler av sine bruksområder i vest. I tillegg var det et tilskudd av etterkommere av tidligere sjøsamer, som nå bodde «oppe i marka». De hadde trukket seg unna gårdsbebyggelsen nede ved fjorden. Næringslivet i disse bygdene var i sterk grad preget av kombinasjonsdrift, med innslag av reindrift (NHL 1999).

Samiske selveiere

Andelen personer registrert med samisk herkomst som var selveier av jord- eller skogeiendom, var lav i Midt-Troms. Høyest var den i Sørreisa i 1900, da den var 23 prosent. Men sammenligner vi andelen selveiere med andelen registrerte samer i befolkningen, jf. kartene, finner vi flere tilfeller der andelen var omtrent like stor i de to tilfellene. I Sørreisa var det 22 prosent samer i 1900 og 23 prosent samiske selveiere. Ellers finnes det eksempler der forholdet mellom de to andelene varierte i alle retninger. I Tranøy i 1865 var andelen selveiere 10 prosent, mens det var 3–4 prosent samer i befolkningen. I Balsfjord i 1900 var det 20 prosent selveiere, mellom 14 og 71 prosent i befolkningen.

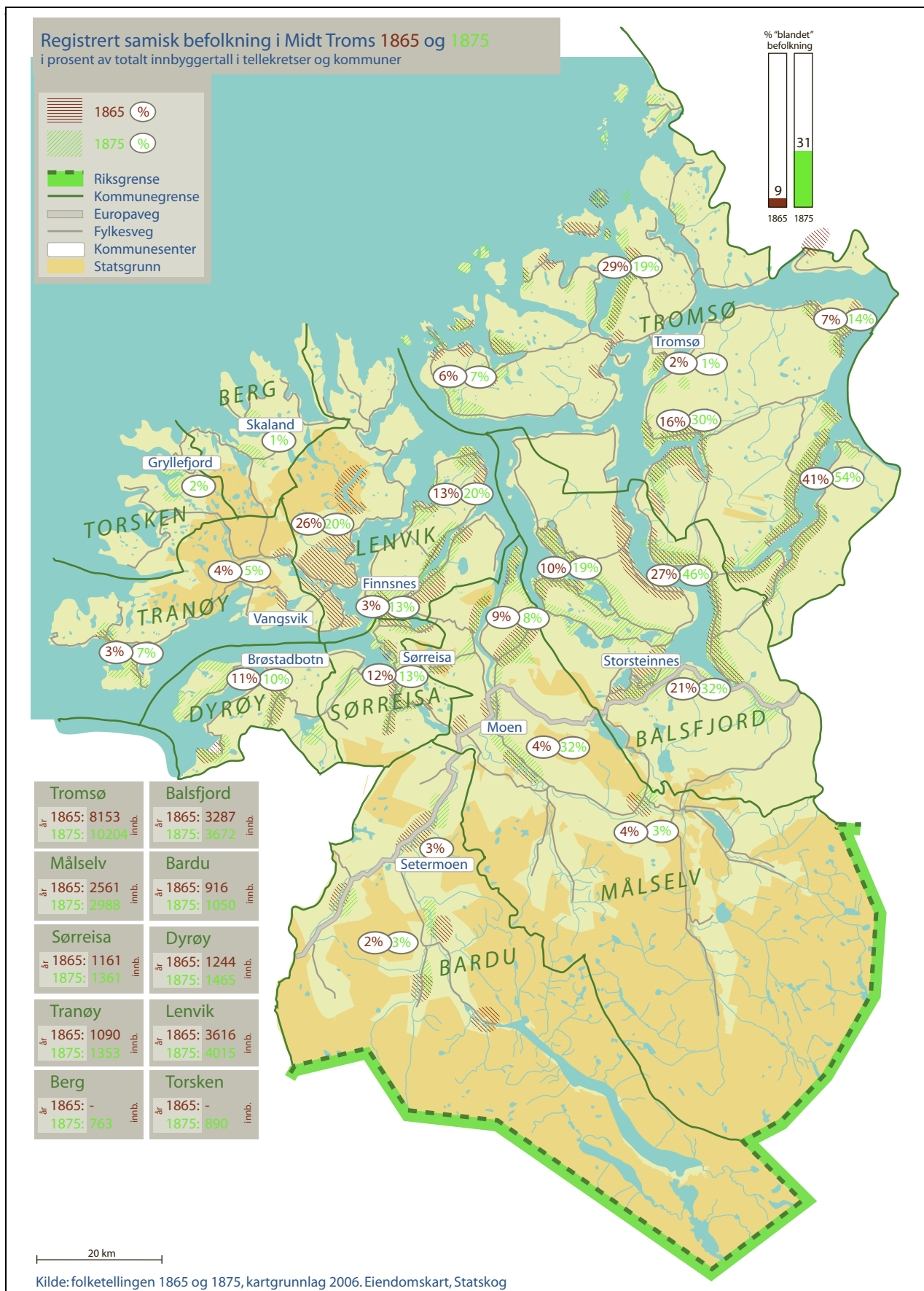
De to andelene er imidlertid ikke direkte sammenlignbare. Andelen selveiere er regnet ut fra det

totale antallet selveiere i kommunen som helhet, mens andelen samer i befolkningen er regnet ut på basis av en eller flere tellekretser. Dersom andelen samer hadde blitt regnet ut for kommunen under ett, ville den blitt lavere enn tilfellet er i denne utredningen, mens andelen selveiere ville vært den samme som i tabellen over. For eksemplet Balsfjord ville andelen samer i kommunen som helhet blitt lavere enn 14 prosent, mens andelen selveiere fortsatt hadde vært 20 prosent.

På grunn av de store variasjonene, som trolig delvis kommer av ujevn registrering, er det vanskelig å påpeke et mønster for forholdet mellom den samiske andelen i befolkningen og andelen samiske selveiere. Det kan imidlertid se ut som om samer i minst like stor grad som ikke-samer satt som eiere av jord og skog. Nærmere undersøkelser må til for å belyse denne sammenhengen.

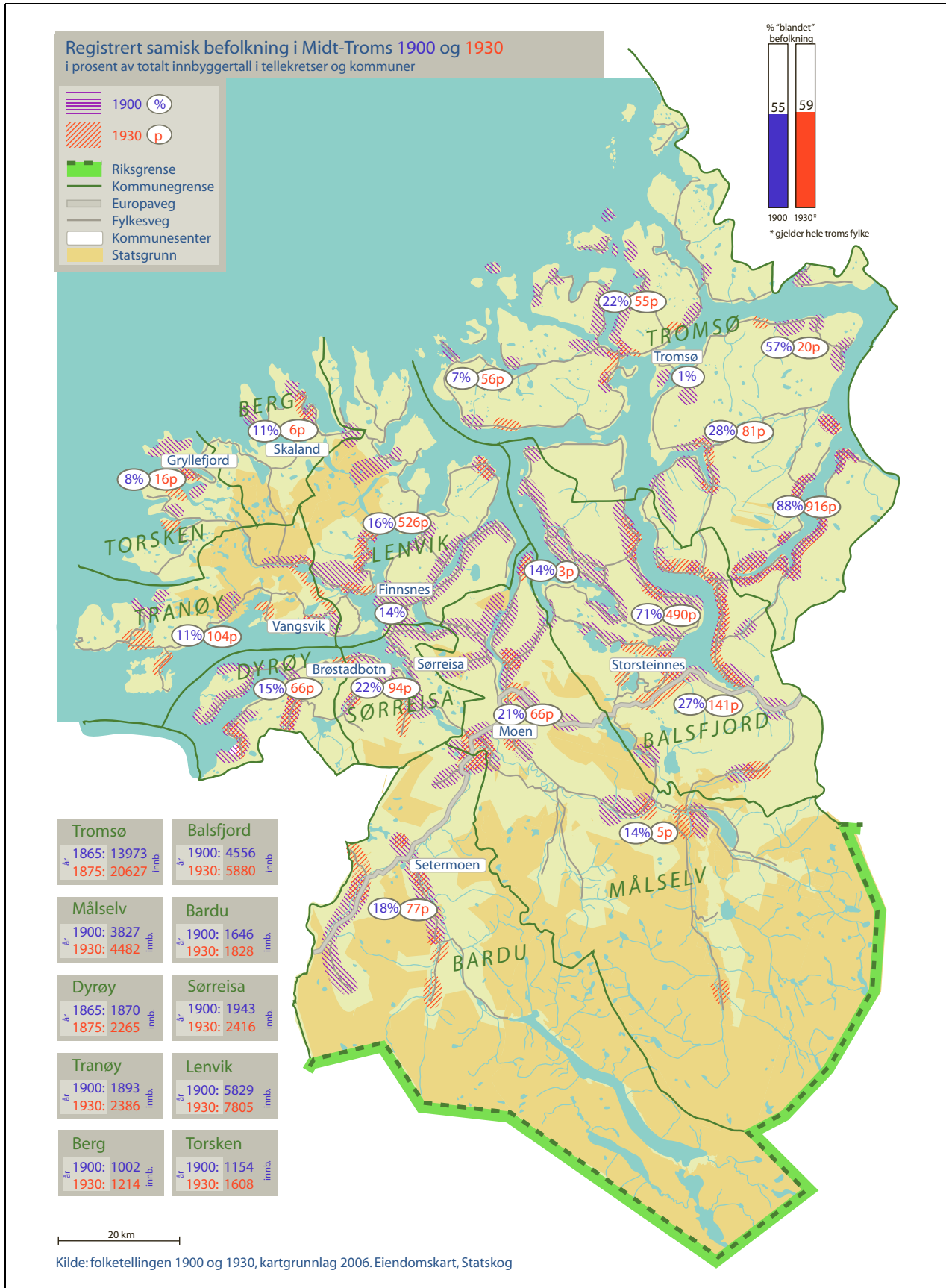
Flest nomader født i Sverige

Det var tolv personer som vinteren 1900 var registrert som reindriftssamer i Midt-Troms, et lavt antall. De fleste var født i Sverige, og hadde opphold i Tromsø kommune. Det var imidlertid ikke alle som var bofaste over vinteren. I et par tilfeller var de registrert som «flytlap paa Snartur forbi sit Hjem». I hele Troms fylke var det i 1891 antatt å være 141 reindriftsutøvere (Helland 1899, bind 1, side 260–261). I 1900 var det bare 63 i hele fylket. Det kan være årlige variasjoner som en følge av variasjoner innen reindrifta, eller det kan komme av en nedgang i næringen. En nærmere undersøkelse kan gi en utfyllende forståelse av dette forholdet.

Figur 3.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 3.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 4 Sør-Troms og Ofoten

4.1 Endringer 1865–1930

I delområdet som omfatter Ofoten og Sør-Troms, var det registrert en samisk befolkning i alle kommunene i noen av eller alle tellingsårene som omfattes av denne undersøkelsen.

I området nord for Ofotfjorden var det i 1865 de indre delene av Lavangen som hadde den høyeste andelen registrerte samer, 90 prosent. Også deler av Skånland hadde en høy andel, som Grovfjord med 62 prosent. For området sør for Ofotfjorden var det Tysfjord og Ballangen som hadde den høyeste andelen registrerte samer, med 19 og 22 prosent. Kommunene vest i delområdet lå betydelig lavere, som Kvæfjord med 6 prosent.

Det var ingen enhetlig økning for hele delområdet fram til neste telling, slik tilfellet var lenger nord. Både nord og sør for Ofotfjorden var det i 1875 registrert en mindre andel enn i 1865, som i Skånland/Grovfjord med en nedgang fra 62 til 33 prosent, og i Ballangen fra 22 til 21 prosent. I Tysfjord og Gratangen var det imidlertid en økning. Ellers kan det bemerkes at Esfjorden, som ligger mellom Tysfjord og Ballangen, kun hadde registrert samisk befolkning i 1875, og da med 15 prosent. I dette og andre lignende tilfeller skyldes det trolig ikke en inn- eller utflytting, men har delvis sin årsak i svakheter ved registreringene, som vist i innledningen, og delvis i årsaker som det vil kreve mer forskning for finne ut av. I alle kommunene hadde det vært en økning i folketallet i den samme tiårsperioden, en økning som kom av både den tidligere nevnte innflyttingen sørfra og en annen demografisk faktor, fødselsoverskuddet.

Fram til 1900 var det en økning i andelen i de aller fleste kommunene og tellekretsene, som i Tysfjord, der økningen var fra 29 til 32 prosent. I Skånland/Grovfjord-området var nå andelen kommet opp i 71 prosent. En rask gjennomgang av fødested for den ikke-norske befolkningen viser at økningen ikke kan være en følge av innflytting av samer de siste tiårene. Det store flertallet var født i hjemkommunen. Igjen må den varierende foringen av tellingene trekkes fram som hovedårsak til endingene. Også i området Bjerkvik/Vassdalen var det en økning, fra 16 prosent i 1875 til

26 prosent i 1900. I den vestlige delen av området var andelen samer i befolkningen stadig noe lavere, men også der er hovedmønsteret at det er en økning i andelen fram til 1900.

Når andelen i de ytre delene av Tysfjord går ned fram til 1900, kan det komme av at den sjøsamiske befolkningen nå ble registrert som norsk, som vist i tidligere forskning (Evjen 1998).

Også antall personer registrert med samisk herkomst økte mellom 1865, 1875 og 1900, alt i alt med mer enn det dobbelte, fra ca. 1.400 til ca. 3.000. Fram mot 1930 var antallet kommet ned i 2.300. Særlig høyt antall var det i Skånland med i alt nær 1.000 personer i 1930, Salangen med ca. 600 personer, Ballangen nær 500 og Tysfjord over 400 personer.

Markesamer og lulesamer

Et særtrekk ved den nordlige delen av dette delområdet, er den høye andelen markesamer. Opphavet til denne bosettingen, som i hvert fall har røtter tilbake til 1600-tallet, består for en stor del av tidligere reindriftnomader som ble fastboende, i tillegg til etterkommere av sjøsamere som hadde flyttet vekk fra fjorden. Bosettingen ble gjerne lokalisert til lave dalganger og eider oppe i marka, derav navnet (NHL 1999: 366). Dette avspeiles også i stedsnavn som ofte ender på -mark: Ballangsmarka, Evenesmarka og Forsåmark. En del av økningen i antallet registrerte samer fram til 1900 kan forklares ut fra dette.

Sammenlignet med områdene lenger nord er andelen «blandet» mye lavere i Ofoten, med en økning fra 7 til 30 prosent fra 1865 til 1930. Innslaget av kvener blir dessuten mindre jo lenger sør man kommer. I Sør-Troms og Ofoten var det bare i

Tabell 4.1 Registrerte personer med samiske røtter i Ofoten og Sør-Troms

1865	1875	1900	1930
1.410	1.800	3.050	2.320

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale fra 1930

Tabell 4.2 Oversikt over selveiere av samisk herkomst med jordbruks- eller skogeierdom

Kommune	1865		1875		1900	
	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>
Tysfjord	-		-		36/79	46 %
Lødingen	20/213	9 %	12/165	7 %	8/188	4 %
Evenes	33/244	14 %	37/262	14 %	66/253	26 %
Ankenes	-		-		42/193	22 %
Kvæfjord			12/149	8 %	0/226	
Trondenes	12/435	3 %	35/360	10 %	0/408	
Salangen	-		-		0/118	
Ibestad	96/432	22 %	95/361	26 %	0/353	
Bjarkøy	-		1/60	2 %	0/72	0 %

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RDH, originalmaterialet

de nordlige delene at det fleretniske også i en større grad inkluderte det kvenske. Her må det i tillegg en grundigere undersøkelse til for å finne ut om det er mulig å skille «finn» og «kven», jf. innledningen.

I den sørligste delen av delområdet, i Tysfjord, var det et flertall av fastboende samer som i dag kjennes under betegnelsen lulesamer. Disse hadde sin historiske bakgrunn både i en sjøsamisk befolkning og i tidligere reindriftsutøvere både fra norsk og svensk side (Evjen 2005).

Bosettingsområder

Tyngdepunktet av den registrerte samiske bosettingen lå langs en nord-sør-akse fra Salangen i nord til Tysfjord i sør. I de markesamiske områdene, som i Skånland og Ballangen, lå bosettingen et stykke opp fra sjøen. Øst og vest for denne linjen var den samiske bosettingen mindre og fordelt over et mer spredt område.

Store variasjoner av samiske selveiere

I de fleste kommunene i delområdet fantes samer som var registrert som selveiere. Unntakene var Bjarkøy og Tjeldsund, der andelen av samer i tillegg var lav. I Salangen, derimot, var andelen registrerte samer høy. Det er derfor overraskende at ingen av dem var registrert som selveiere i tellings-

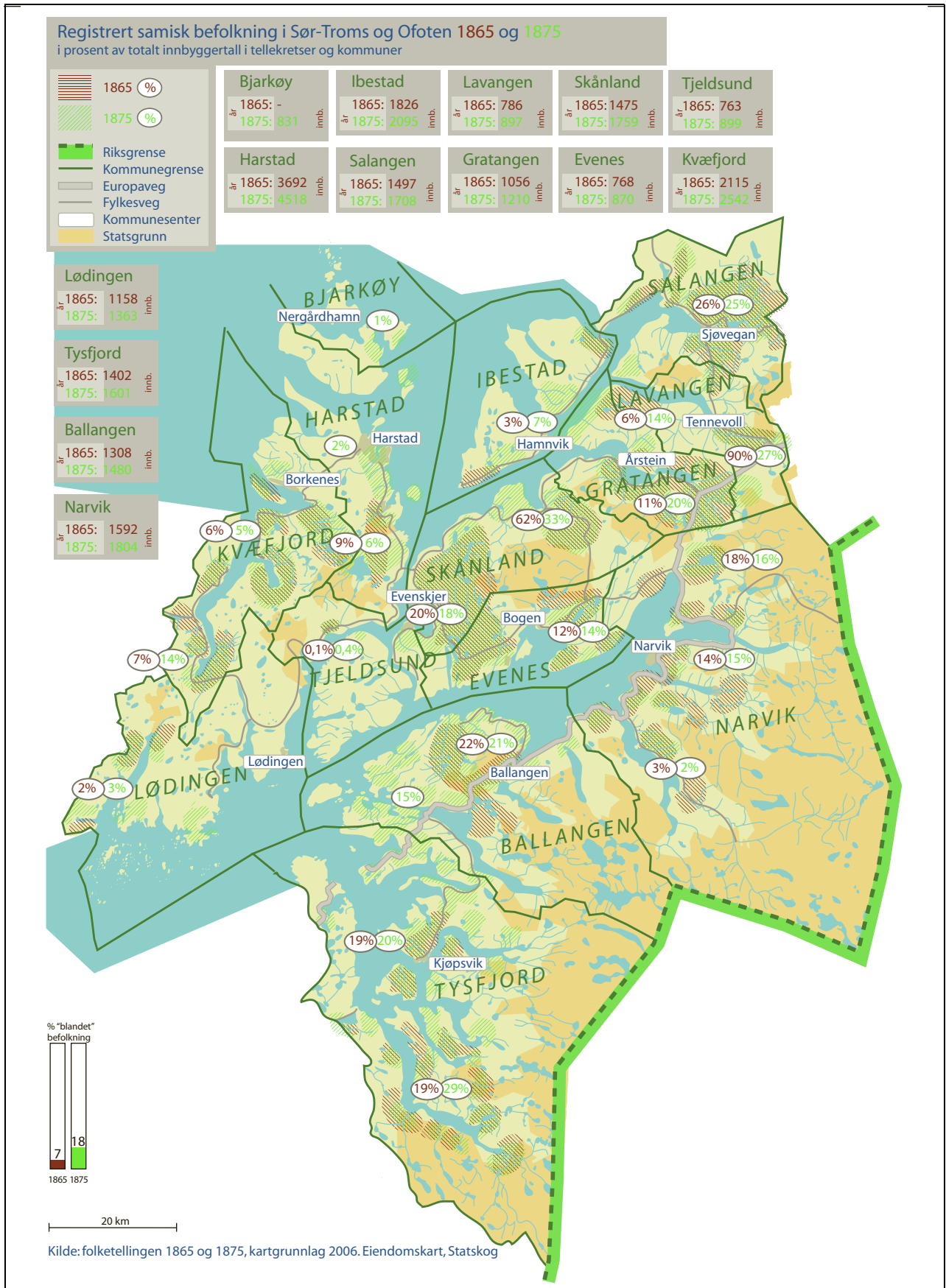
materialet. Det kan komme av at de ikke satt som eiere, eller at det var ujevn registrering ved tellingene. Nærmere undersøkelser kan gi oss svar på dette.

I Tysfjord var andelen høyest. 46 prosent av alle selveierne der var i 1900 registrert som samer. Andelen samer i befolkningen var lavere, opptil 30 prosent i tellekretsene. Det vil si at samer i stor grad satt som eiere i Tysfjord.

Evenes kommune utmerket seg ved at det var en økning både i antall og i andelen samer som var ført opp som selveiere. Også i Evenes satt samer i stor grad som eiere av jord og skog. Det må imidlertid nærmere undersøkelser til for å kunne gi en mer omfattende analyse av forholdene i dette delområdet.

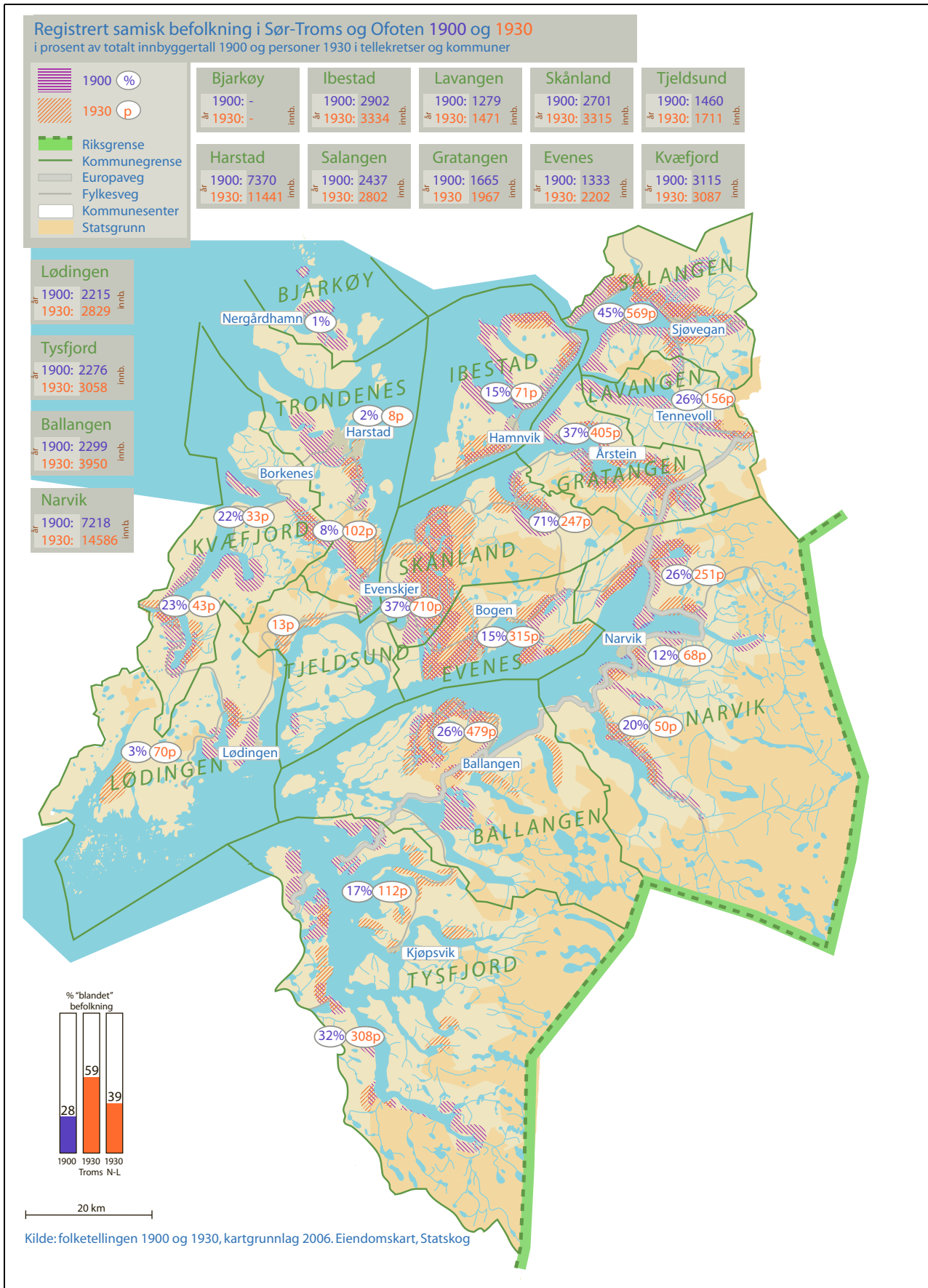
Nomader i en grenseoverskridende reindrift?

I hele delområdet var det i 1900 registrert 37 som «ln», «lappisk nomade». Disse var jevnt fordelt i kommunene Lødingen, Kvæfjord, Harstad og Bjarkøy. Fødestedet var for noen oppgitt å være på svensk side, for andre på norsk side. Vi vet at dette var et område der reinens beiteområder var på begge sider av grensen. Trolig er fødestedene en indikator på at det dreide det seg om reindriftssamer i kontakt med og kanskje i samarbeid med den grenseoverskridende reindriften. Nærmere undersøkelser kan gi oss mer kunnskap om dette.

Figur 4.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 4.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 5

Lofoten og Vesterålen

5.1 Endringer 1865–1930

I 1865 var den høyeste andelen registrerte samer i Lofoten og Vesterålen bosatt i Vesterålen, nærmere bestemt i deler av Sortland, Bø og Øksnes kommuner, med henholdsvis 8, 7 og 6 prosent. Andelene var lave sammenlignet med de andre delområdene som er presentert til nå. I 1875 var det bare i Sortland, nærmere bestemt rundt Sortland sentrum, at den kom opp i et tosifret tall, 14 prosent. Med unntak av Bø var det en økning mellom 1865 og 1875, men andelene var fortsatt lave. Det er gjort banebrytende forskning som har fått fram Vesterålens fleretniske fortid (Guttormsen 1990, Borgos 1999, Hansen 2000, mfl.). Det er imidlertid den eldre historien som her er satt under lupen. Perioden etter 1850 er i liten grad forsket på i et slikt perspektiv. For Lofotens del er lite gjort verken i eldre eller nyere tid. Den samiske delen av befolkningen er imidlertid, tross lav andel av befolkningen totalt, godt synlig i folketellingsmaterialet.

Fram til 1900-tellingen var det en liten økning i de fleste aktuelle tellekretsene. Området med registrert samisk befolkning ble samtidig utvidet. I de nye områdene i Lofoten, Værøy og Flakstad viste det seg at alle de registrerte samene i 1900 var født utenfor kommunen og utenfor Lofoten. Det kan bety at de var tilflyttet i mellomtiden. Bare en mer inngående undersøkelse kan vise om så var tilfelle og hvilke årsaker som lå bak (Nielsen 2007).

Også i Vesterålen ble området med samisk bosetting utvidet fram til 1900, f.eks. nord på Andøya.

Det var en betydelig økning i det totale folketallet i Lofoten og Vesterålen i årene fra 1865 til 1930, som vist i tabellene på kartbladene. I tabellen under over antallet registrerte samer i delområdet kommer det fram at også antallet samer økte betraktelig. Fra 1865 til 1900 var det mer enn en fordobling, fra 260 til 700 personer. Økningen kan trolig forklares ut fra demografiske faktorer, som fødselsoverskudd og innflytting. Antallet registrerte samer gikk imidlertid tilbake til 470 personer fram til 1930. Det var det motsatte av den gene-

Tabell 5.1 Registrerte personer med samiske røtter

1865	1875	1900	1930
260	460	700	470

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale fra 1930

relle utviklingen i folketallet. Forklaringen kan ligge i måten registreringene ble utført på, men her må nærmere undersøkelser til før det kan slås fast.

Ser vi hele delområdet under ett og for alle tellingene, var det bare i Røst kommune at det ikke var registrert noen samisk befolkning. De fleste var registrert som «lappisk», «lappisk fastboende» eller «blandet». Sistnevnte kategori økte kraftig, fra 13 prosent i 1865 til 74 prosent i 1900. Som tidligere nevnt kan dette ha hatt å gjøre med et økende fokus på herkomst og tilhørighet til flere enn én etnisk gruppe.

Spredt samisk bosetting

Et særtrekk ved dette delområdet er den spredte samiske bosettingen. Fra ytterst i Lofoten til nord på Andøya var det registrert en mindre samisk bosetting i ett eller flere av tellingsårene. I Vesterålen fantes en slik i alle kommunene og i alle tellingsårene. Der var det i all hovedsak de samme områdene som var bebodd fra 1865 og til 1930.

I Lofoten var det færre områder med samisk bosetting, og her varierte registrerte områder i stor grad fra telling til telling.

Få selveiere og nomader

Kommunene i tabellen over ligger alle i Vesterålen. Ingen samer i Lofoten var registrert som selveiere. I Vesterålen var det flest registrert i Hadsel i 1900, men antallet var lavt, bare åtte av totalt 319 selveiere. I Sortland og Andenes var det også et mindre antall samer som var registrert som selveiere. I alle tilfellene lå andelen samer i befolkningen til dels betydelig over andelen samiske selveiere. De

Tabell 5.2 Oversikt over selveiere av jordbruks- eller skogeiendom

Kommune	1865	1875	1900
	Samisk/ totalt	Samisk/ totalt	Samisk/ totalt
Hadsel	1/155	3/173	8/319
Bø	0/58	0/89	0/163
Øksnes	0/71	0/60	0/105
Sortland	1/86	4/99	2/122
Andenes	0/169	3/216	2/230

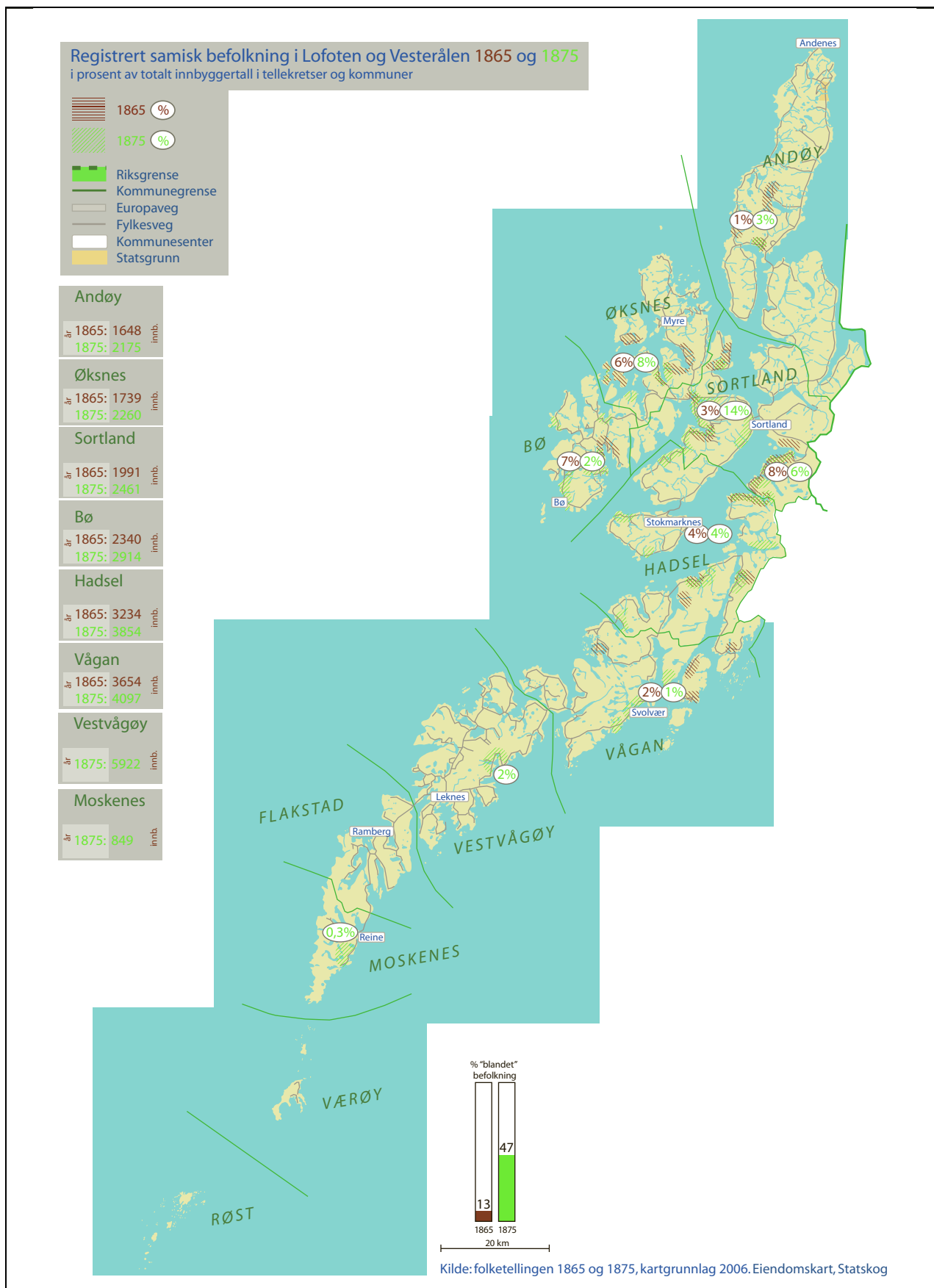
Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD

to andelene er imidlertid ikke direkte sammenlignbare. Andelen selveiere er regnet ut fra det totale

antallet selveiere i kommunen som helhet, mens andelen samer i befolkningen er regnet ut på basis av en eller flere tellekretser. Dersom andelen samer hadde blitt regnet ut for kommunen under ett, ville den blitt lavere enn tilfellet er i denne utredningen, mens andelen selveiere ville vært den samme som i tabellen over.

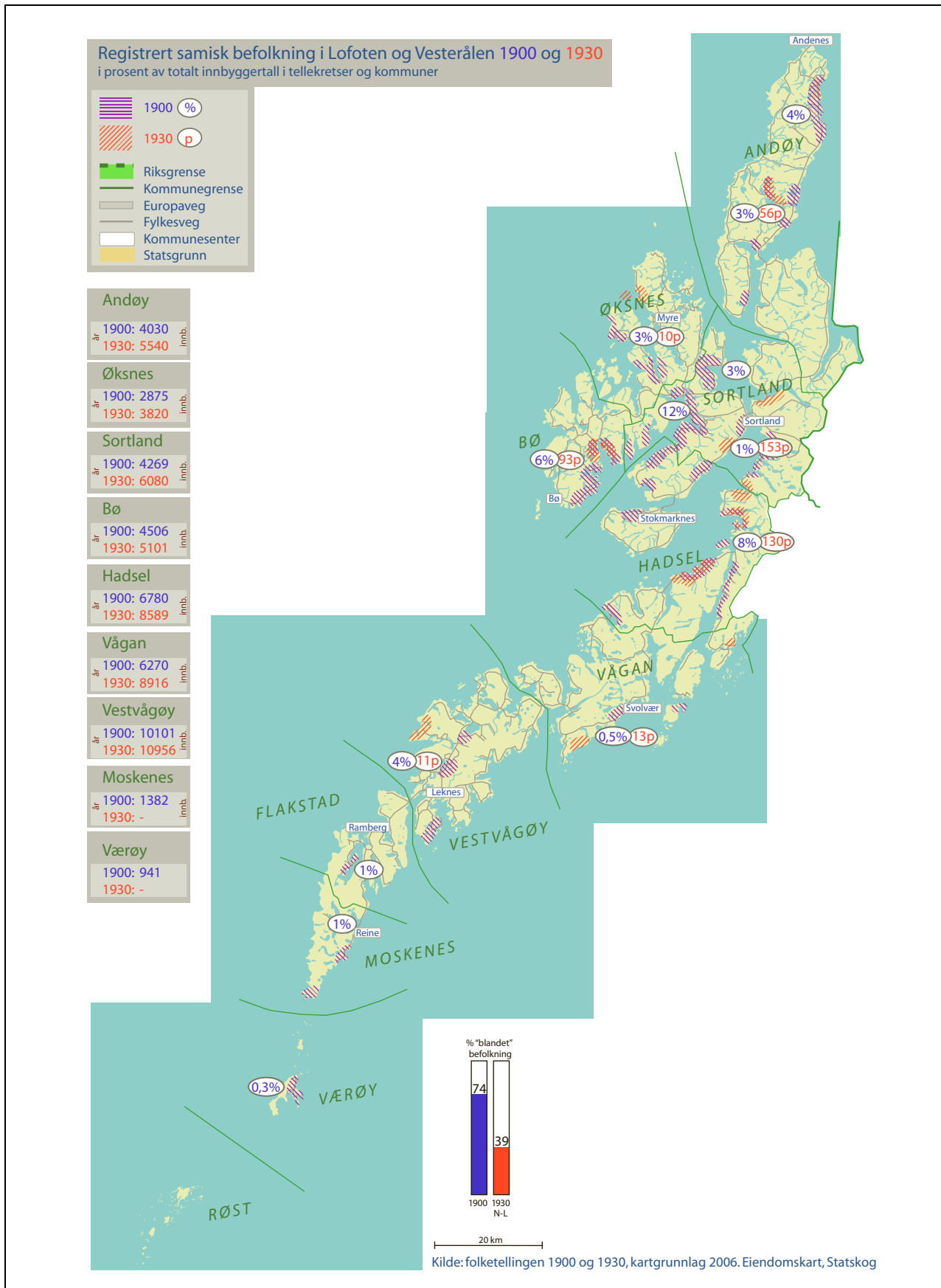
I Lofoten og Vesterålen var det relativt få samer som satt som eiere til jord. Om dette var en følge av ujevn registrering eller ikke, kan nærmere undersøkelser gi svar på.

Ingen var registrert som reindrifutøvere i Lofoten og Vesterålen i 1900. Av de utvalgte folketellingene var det bare i Bø i 1865 at noen var nomader. Ti personer i to familier var da registrert som «nom. Finner». Alle disse var født i Norge.

Figur 5.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 5.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 6

Salten

6.1 Endringer 1865–1930

I alle kommunene i Salten var det registrert en samisk befolkning enten for ett eller flere av de aktuelle tellingsårene.

I Sør-Salten i 1865 var det deler av kommunene Skjerstad og Saltdal som hadde den høyeste andelen. Den lå mellom 6 og 11 prosent. I Nord-Salten var andelen høyest i områder i Sørfold og Hamarøy, fra 11 til 18 prosent. Det er en hovedtendens at andelen var høyere på innlandet og inne i fjordene, enn ute ved kysten.

Sammenlignet med tellingen i 1865 er det enkelte steder store endringer fram til 1875. I Beiarn er andelen økt fra 2 til 14 prosent, i Sørfold fra 11 til 17 prosent. Ellers er det en økning for de aller fleste områdene, og det er også registrert samer i flere områder enn i 1865, både i Hamarøy, Steigen, Bodø og Beiarn.

Den mest markante endringen fram til 1900 er i indre deler av Sørfold der andelen gikk opp fra 11 prosent i 1875 til 38 prosent i 1900. I andre områder gikk andelen ned, som ved Innhavet i Hamarøy der nedgangen var fra 18 prosent i 1875 til 3 prosent i 1900.

Som i delområdene lenger nord, kan endringene forklares ved hjelp av demografiske faktorer som fødselsoverskudd og innflytting, eller som følge av varierende registrering under tellingene. I dette delområdet ble det bygget opp en betydelig industri etter 1877. Det førte blant annet til en økning i det generelle folketallet, særlig i Skjerstad/Fauske. Nyere forskning har vist at også den samiske befolkningen tok del i den tidlige industrialiseringen, men da som tilflyttere innenfor regionen, og ikke som del av den store tilflyttingen utenfra. I mange tilfeller førte flyttingen til det moderne industrisamfunnet til at den samisk-etniske tilhørigheten ble tonet ned (Evjen 2008). Denne påvirkningen var særlig stor etter 1910, og det kan være en av årsakene til at antallet registrerte samer i delområdet gikk så kraftig tilbake mellom 1900 og 1930, fra 1.200 til 260 personer, som vist i tabellen under.

Tabell 6.1 Registrerte personer med samiske røtter

1865	1875	1900	1930
680	980	1200	260

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale fra 1930

Et sjøsamisk tyngdepunkt

Salten er i eldre kilder omtalt som et tyngdepunkt for sjøsamene i Nordland, inkludert Tysfjord som i dette prosjektet er regnet med til Ofoten (Nielsen 1994, Hansen (under publisering)). Den gamle finneordningen var særlig utbredt i den nordligste delen av området. «Finner» er i dette delområdet i stor grad brukt for å betegne den samiske befolkningen. Nyere forskning har vist at befolkningen i de indre delene av Sørfold, som i 1900 ble registrert som «blandet», var etterkommere av den sjøsamiske befolkningen (Evjen 2008).

Andelen av befolkningen som oppga å ha flere enn én etnisk tilhørighet, var særlig stor i Salten. Fra 1865 til 1900 var den økt fra 12 til 74 prosent, sistnevnte andel er for øvrig den høyeste som ble registrert i denne undersøkelsen. Forklaringen er trolig det høye antallet sjøsamere, som var tidlig fornorsket, men som i 1900 ble registrert som «blandet», som vist i innledningen. Her ligger nok også en av forklaringene på det høye antallet registrerte samer i 1900. Det er vanskelig å si hvorfor den økte registreringen kom nettopp i 1900, kanskje hadde det med økt fokus på det samiske fra tellernes side.

Bosettingsområder

Den registrerte samiske bosettingen i Salten fantes særlig i de indre fjordområdene og i daler og eider mellom disse. Det har ikke vært vanlig å bruke betegnelsen «markasamer» om disse, selv om bosettingshistorie og næringstilpasning er lik markasamenes lenger nord. Sør i delområdet var det registrert en samisk bosetting helt ute på de ytterste øyene, mens de var nesten fraværende ute ved kysten i nord.

Tabell 6.2 Oversikt over selveiere av jordbruks- eller skogeiendom

Kommune	1865		1875		1900	
	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>
Gildeskål	1/119	1 %	1/141	1 %	0/261	
Beiarn	0/140		4/138	3 %	0/174	
Saltdal	4/115	3 %	4/138	3 %	4/276	1 %
Skjerstad og Fauske	3/170	2 %	4/187	2 %	15/443	3 %
Bodin	1/159	1 %	0/148		7/340	2 %
Sørfold	3/112	3 %	3/143	2 %	24/165	15 %
Steigen	0/164		0/176		7/308	2 %
Hamarøy	4/165	2 %	6/173	3 %	2/190	1 %

Kilde: Folketellingene

Fram til 1930 var det i kystkommunene, fra Meløy i sør til Steigen i nord, en redusering av områder der det var registrert en samisk befolkning. I de fleste tilfellene hang dette også sammen med en generell nedgang i andelen samer i det aktuelle området.

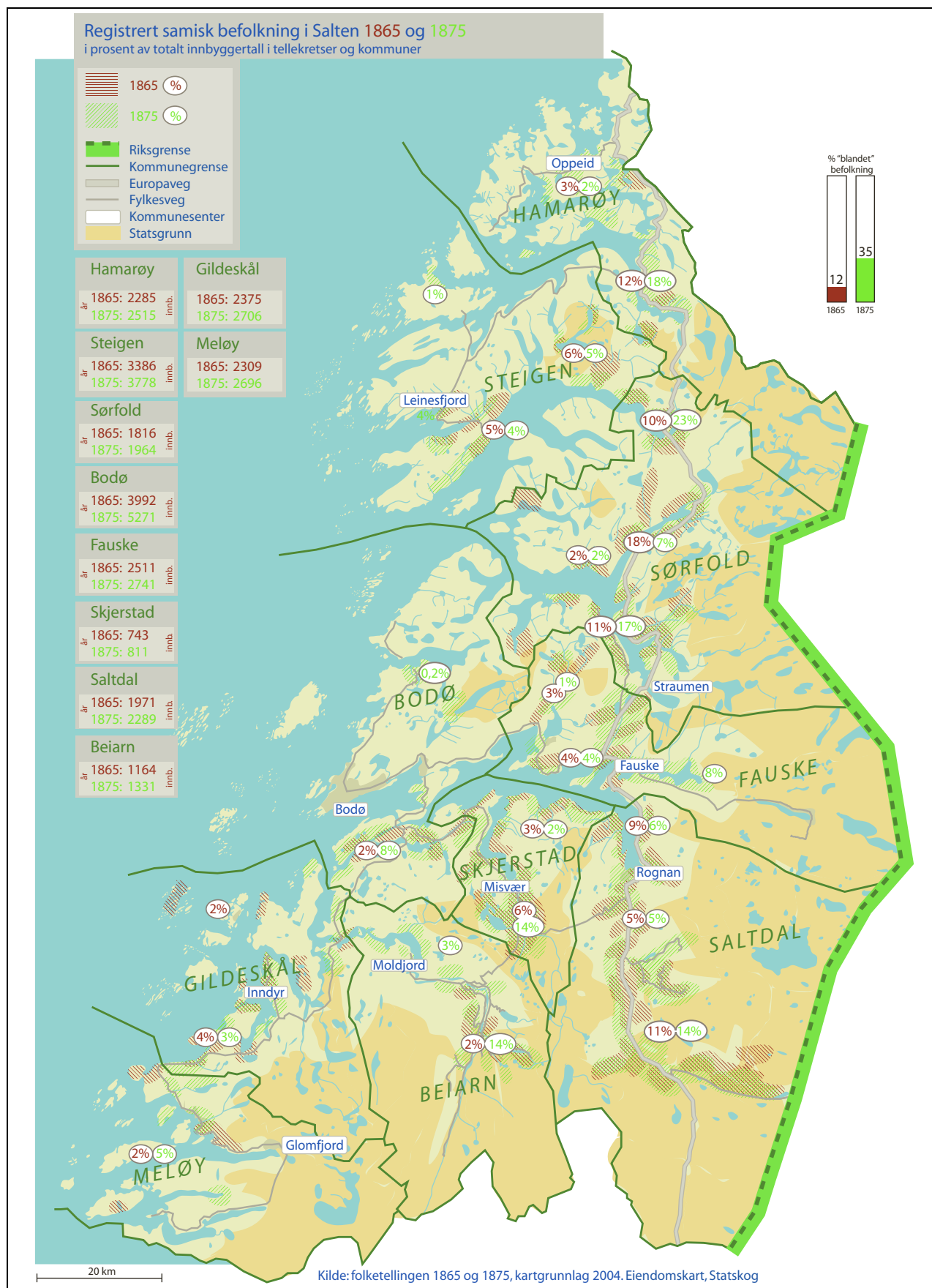
Selveiere og nomader

Som det kommer fram i tabellen under, var det i 1900 kun i Sørfold og Skjerstad/Fauske at antallet samer som var registrert som selveiere, kom opp i et tosifret antall, med henholdsvis 24 og 15 selveiere. Andelen samiske selveiere lå mellom 1 og 4 prosent med unntak av Sørfold i 1900 da andelen var oppe i 15 prosent. Det var også i Sørfold at andelen samer i befolkningen var høyest, med 38 prosent i 1900.

Det er et gjennomgående mønster i Saltenkommunene at andelen samer i befolkningen lå noe over andelen samiske selveiere. De to andelene er

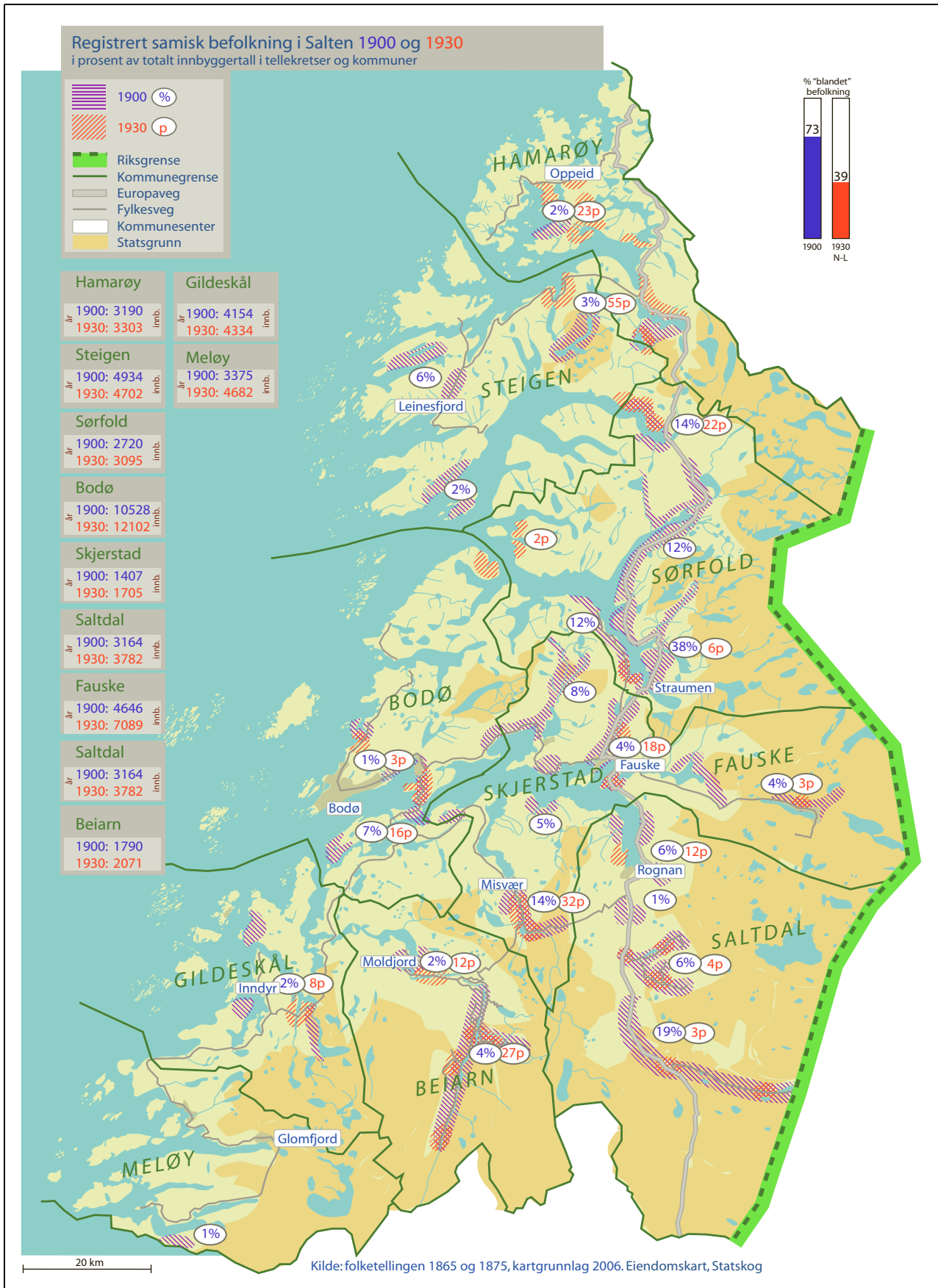
imidlertid ikke direkte sammenlignbare. Andelen selveiere er regnet ut fra det totale antallet selveiere i kommunen som helhet, mens andelen samer i befolkningen er regnet ut på basis av en eller flere tellekretser. Dersom andelen samer hadde blitt regnet ut for kommunen under ett, ville den blitt langt lavere enn tilfellet er i denne utredningen, mens andelen selveiere ville vært den samme som i tabellen over. For eksemplet Sørfold ville andelen samer i kommunen som helhet blitt langt lavere enn 38 prosent, mens andelen selveiere fortsatt hadde vært 15 prosent. En nærmere undersøkelse ville trolig vist at andelene i de to tilfellene var nær sammenfallende. Det skulle i så fall innebære at samer i Salten i stor grad var selveiere.

Bare tre personer var registrert som nomader i delområdet i 1900, alle med tilholdssted i Bodø kommune. To var født i Norge, en i Sverige. Dette kan igjen ses som et uttrykk for den nære kontakten mellom samer fra de to landene, og med den grenseoverskridende reindrifta.

Figur 6.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 6.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 7

Helgeland

7.1 Endringer 1865–1930

Det var registrert samisk befolkning i alle kommunene på Helgeland i ett av eller alle årene som er med i denne undersøkelsen. Ikke uventet var det flest i innlandskommunene. Den høyeste andelen var i 1865 i den sørlige delen av Hattfjelldal, mot Børgesfjell, der 37 prosent av befolkningen var samer. Også lenger nord i kommunen var andelen relativt høy, 28 prosent i 1865. Også i Grane og i Vefsn/Elsfjord-området kom andelen opp i et tosfret tall, med henholdsvis 10 og 21 prosent i 1865. Her var det tale om både reindriftssamer og rydningsmenn ifølge lokalhistorisk litteratur (Jacobsen 1975).

Fram til 1875 var det en nedgang i andelen registrerte samer, i Hattfjelldal (1891!) var andelen nå kommet ned i 16 prosent, i Grane 5 prosent. Dette var en tendens som fortsatte også fram til 1900. Her skiller Helgeland seg ut fra delområdene lenger nord, der hovedmønsteret var en økning i andelen fram til 1900. Dette må i stor grad forklares som en følge av at det totale folketallet hadde en betydelig økning. Før selv om andelen samer gikk tilbake, var det en økning i antallet. Ut fra antall samer følger også Helgeland det samme mønsteret som lenger nord. Økningen i antallet var imidlertid mindre enn i de andre delområdene, fra 570 i 1875 til 600 i 1900, se tabellen under.

I 1930 var det kun en håndfull samer registrert i kystkommunene, mens det i innlandskommunene, som i Hattfjelldal, var registrert like under 100 personer og i Grane og Vefsn og Hemnes rundt 50 personer. Fram til 1930 var antallet gått ned til under 400 personer, mens det i 1900 hadde vært 600. Nærmere undersøkelser kan gi en mulig forklaring på dette forholdet.

Det var, som vist på kartbladene, en stigende andel som oppga at de både var av norsk og samisk herkomst, fra 10 prosent i 1865 til 47 prosent i 1900. I 1930 lå andelen på 39 prosent, men det er regnet ut for hele fylket. Årsaken til at ikke mindre områder er tatt med, som for de øvrige årene, er

Tabell 7.1 Registrerte personer med samiske røtter

1865	1875*	1900	1930
490	570	600	380

* Materialet fra Hattfjelldal i 1875 er tapt, i stedet er tellingen fra 1891 tatt inn for denne kommunen.

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale

mangel på elektronisk bearbejdet tallmateriale fra 1930 på tellekretsniivå.

Flest «lf», «lappisk fastboende», men også mange nomader

Det er verdt å merke seg at også i kommunene lengst ute på kysten var det registrert en samisk befolkning. Fra eldre kilder kjenner vi til at det var en sjøsamisk befolkning på kysten av Helgeland (Qvigstad 1929). Det var imidlertid ikke denne som først og fremst var registrert i tellingene. En relativt stor andel var oppført som nomader, og hadde tydeligvis vinteroppholdet sitt ved kysten. I Alstadhaug/Tjøtta i 1900 var 21 av 25 samer registrert som nomader. Fra Lurøy kommune i 1875 kan vi hente et annet eksempel. Her var det halvt om halvt med samer som var nomader og drev med rein, og som var bofaste småbrukere og/eller fiskere. Vinteropphold på øyene var, ifølge lokalhistorisk litteratur, del av et nytt flyttemønster etter midten av 1800-tallet. I 1900 utgjorde den nomadiske befolkningen 93 personer, 15 prosent, av alle de registrerte samene.

I tillegg var det på Helgeland et betydelig innslag av nomadisk reindrift der utøverne hadde vinteropphold på svensk side. Det eksakte antallet kommer ikke fram i tellingene, som jo ble foretatt om vinteren. I *Norges land og folk* fra 1908, oppgir Amund Helland at det på Helgeland var 59 familier som levde av reindrift beskrevet som «Antal av svenske finner som antages virkelig at have været tilstede» (Helland 1908: 370). Med gjennomsnittlig fem personer i hver familie ville dette utgjort rundt 300 personer.

Bosettingsområder

Tyngdepunktet i det registrerte samiske bosettingsområdet lå i sørøst, i Hattfjelldal. Men også i de store dalførene i Grane, Vefsn og Rana og i fjellområdene var det registrert en slik bosetting. Til forskjell fra i Salten var samer også bosatt ute på øyene helt fra nord til sør i delområdet.

Fram til 1930 var det en tilbakegang i områder langs kysten der det var registrert samisk befolkning. Dette må delvis begrunnes i demografiske endringer, som flytting eller fødselsunderskudd, men er trolig i all hovedsak en følge av nye rutiner i registreringen av den samiske befolkningen, som vist i innledningen. På innlandet var utviklingen det motsatte. Her var det en økning i områder der det var registrert samisk befolkning, som i Rana kommune. Nærmere undersøkelser må til for å få en analyse av endringene.

Selveiere av jord- eller skogeiendommer

Også på dette området peker Helgeland seg ut sammenlignet med delområdene lenger nord. Bare i et fåtall av kommunene var det en fastboende samisk befolkning som også eide jorda og/eller skogen de drev, se tabellen under. Av delområdetets 16 kommuner var det i 1865 ingen der det var registrert samiske selveiere i tellingen. Her må det bemerkes at det kan være tellingsmaterialet som gir et galt bilde. En nærmere undersøkelse må til for å slå fast om forholdene virkelig var slik det kommer fram i tabellen under.

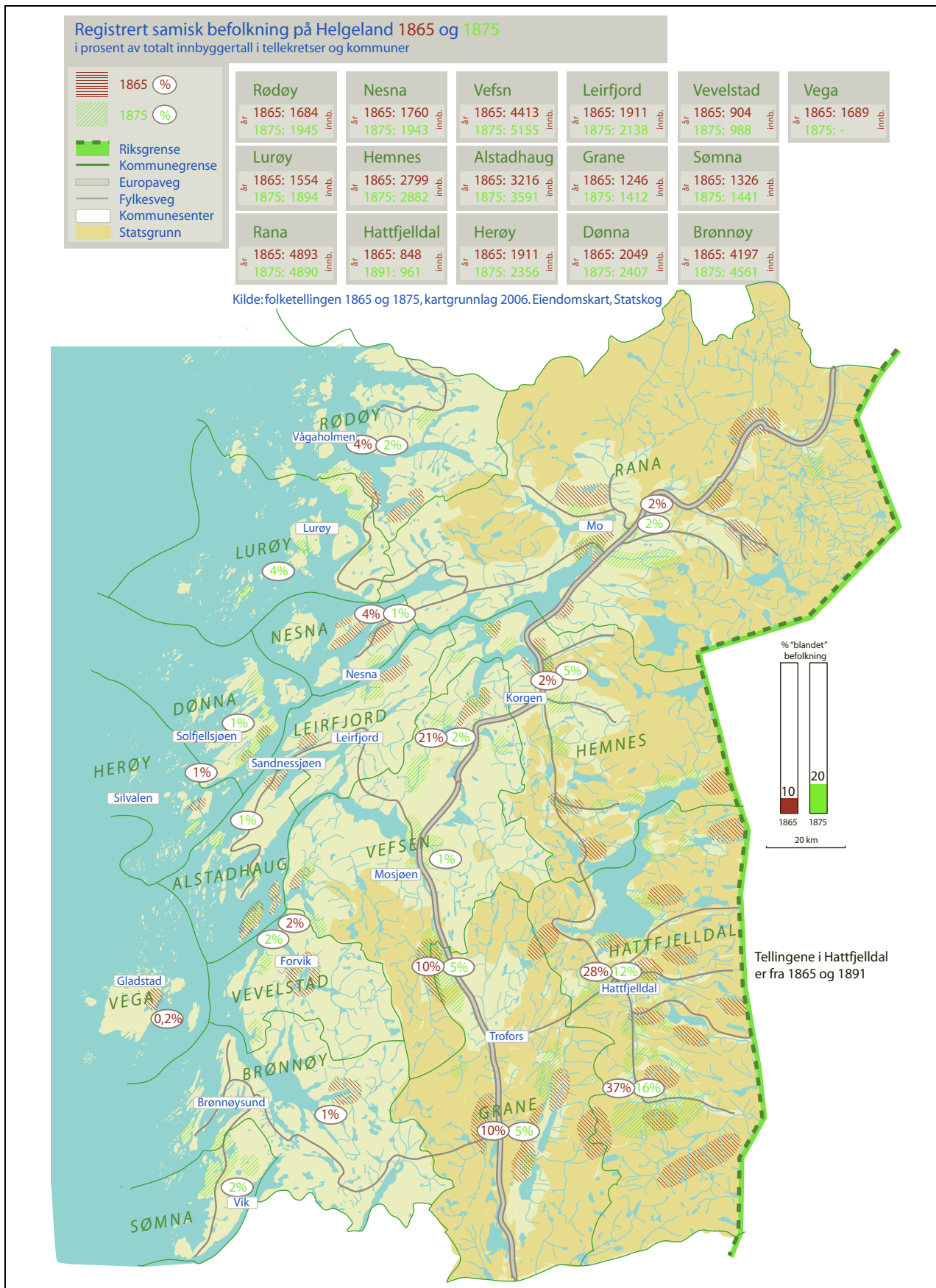
Ut fra tabellen var det et økende antall kommuner der samer stod som eiere, to i 1875 og seks i 1900. Høyest var andelen i Hattfjelldal i 1900, der 9 av 48 selveiere, 16 prosent, var oppgitt å være samer. I 1900 var andelen samer i befolkningen i denne kommunen 13–22 prosent. Det er grunnlag for å hevde at samiske fastboende i 1900 til en viss grad satt som selveiere. Nærmere undersøkelser må til for å analysere årsakene som lå bak.

Tabell 7.2 Kommuner der det var registrert samiske selveiere av jord- eller skogeiendom

Kommune	1865	1875*		1900	
	<i>Samisk selveier</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>	<i>Samisk/totalt</i>	<i>% samisk</i>
Hattfjelldal	0	-		9/48	16 %
Nesna	0	1/56	2 %	1/163	1 %
Hemnes	0	0		1/268	0,4 %
Rana	0	0		2/213	1 %
Lurøy	-	1/27	4 %	3/83	4 %
Rødøy	0	0		1/106	1 %

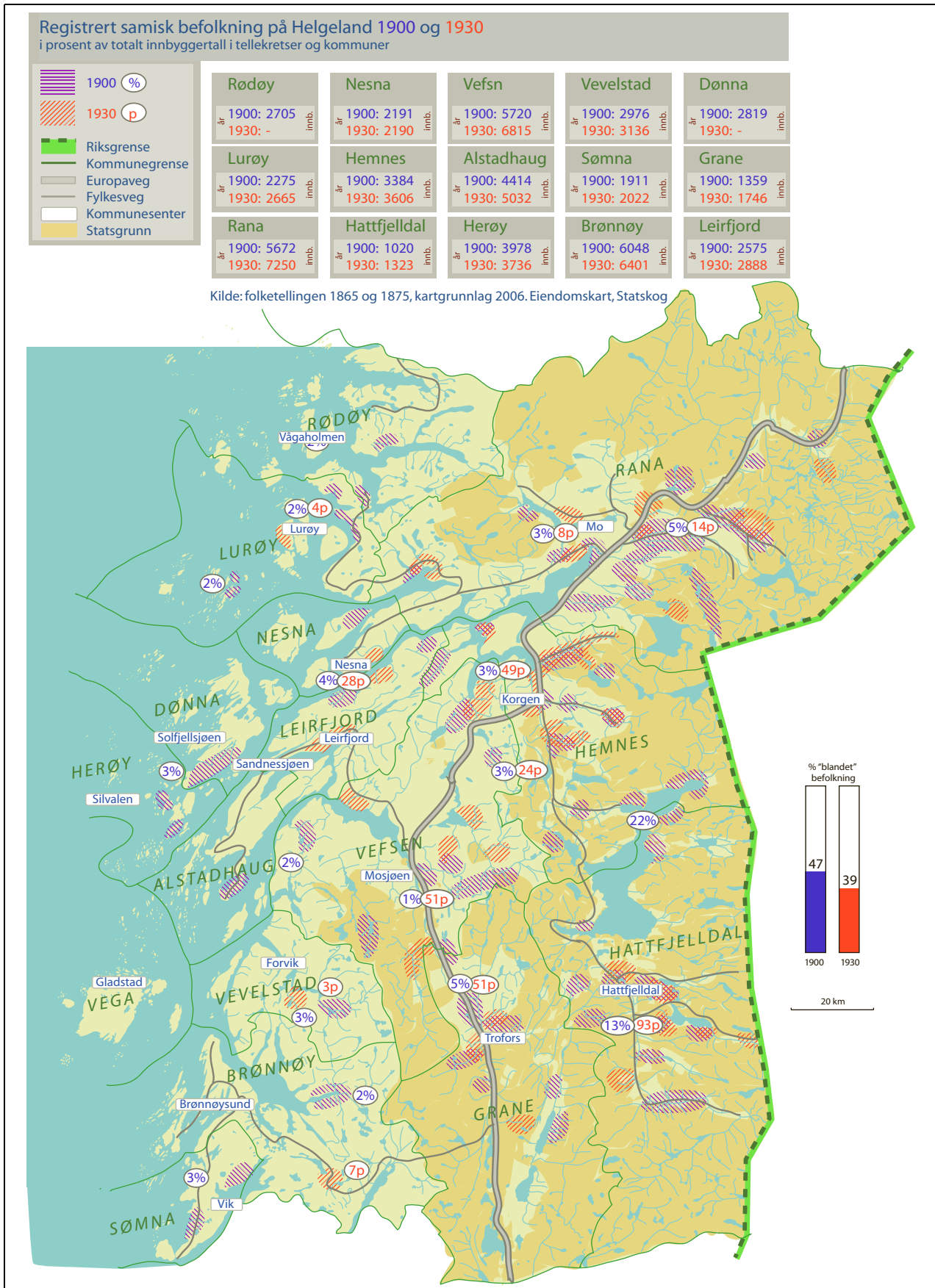
* Materialet fra Hattfjelldal i 1875 er tapt, i stedet er tellingen fra 1891 tatt inn for denne kommunen.

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD

Figur 7.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 7.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 8

Trøndelag

8.1 Endringer 1865–1930

Det dataregistrerte folketellingsmaterialet fra Trøndelag viste seg å ha store huller. I de ytre kommunene i Trøndelag var det ikke registrert noen samisk del av befolkningen i tellingen fra 1865. Opplysningene fra 1865-tellingen er derfor mangelfulle, og underregistreringen er trolig stor. Dette er bekreftet i en nyere undersøkelse der det kommer fram at det tidligere på 1800-tallet var registrert en sjøsamisk og en bygdesamisk bosetting i tillegg til reindriftsutøvere. Ut fra omtrentlige beregninger skulle etterkommerne av disse i 1865 utgjort 370 personer bare i den nordligste delen av Nord-Trøndelag (Hermanstrand 2005: 140). Årsaken til dette er ikke at personene er blitt borte fram til 1865, men at registreringen ikke fanget dem opp.

Heller ikke for tellingsåret 1875 var alle kommunene dataregistrert i materialet jeg hadde til rådighet. I noen tilfeller var en mindre andel av kommunene registrert gjennom et såkalt representativt utvalg. Det ble da meget tilfeldig om det var samer i den utvalgte delen. Langs trøndelagskysten i 1875 var det bare i Bjugn at det kom til et slikt sammenfall, der 0,3 prosent av utvalget var registrert som samer. I trebindsverket om Trøndelags historie er dette ikke problematisert. Heller ikke annen lokalhistorisk litteratur har, så langt mine kunnskaper rekker, drøftet endringer i den samiske bosettingen ut fra kildematerialet i den aktuelle perioden. Feilkildene til opplysningene som kommer fram på kartet, er derfor store i dette delområdet, noe som i neste omgang kan være med på å forklare hvorfor det er registrert samer i så mange flere kommuner i 1900 og 1930 i forhold til de to andre tellingsårene.

Et visst mønster kommer likevel fram. Både i 1865 og i 1875 var det de indre områdene som hadde den høyeste andelen samer, 36 prosent i Røyrvik og 30 prosent i Røros i 1865. I 1875 utgjorde reindriftsutøverne i Tydal tydeligvis en egen tellekrets. Det må være årsaken til at 100 prosent av befolkningen i Tydalsfjellene i 1875 var samer. I de øvrige områdene med samisk

befolkning utgjorde andelen i de fleste kretsene under 5 prosent.

Det kom fram store endringer ved tellingen i 1900. I de indre områdene der andelen tidligere var høy, var den nå kraftig redusert, i Røyrvik, Tydal og Røros til 3 prosent. Bare i Snåsa var andelen tosifret, 35 prosent. Men samtidig var nå det en samisk andel i befolkningen i langt flere kommuner. Kan sammenhengen være at de som tidligere overvintret i fjellene i de tre nevnte kommunene, på 1900-tallet spredte seg til et langt større område? Bare videre forskning kan bekrefte eller eventuelt avkrefte dette.

Også antall registrerte samer var relativt lavt i det store geografiske delområdet, se tabellen under. Det lave antallet i 1875, 90 personer, kommer nok av at ikke alle kommunene var registrert i databasen. Her er også andre særtrekk. Trøndelag var det eneste delområdet der antallet samer økte fra 1900 til 1930, selv om økningen ikke var særlig stor, fra 240 til 280 personer. Igjen må det påpekes at videre forskning må til for å finne årsaker, om dette skyldes underregistrering eller er en følge av demografiske faktorer som fødselsunderskudd eller utflytting.

Høy andel reindriftsutøvere

I dette delområdet fantes både det høyeste antallet og den høyeste andelen nomader blant de registrerte samene. I 1900 var det 112 personer og 47 prosent. Flest av disse holdt til i kommunene mot nord og mot øst, som Grong/Snåsa og Selbu/Holtålen. Men også i kommunene mot vest var det vinteren 1900 registrert reindriftssamer, som i Roan og Vikna. Nærmest av de andre delområdene

Tabell 8.1 Registrerte personer med samiske røtter i et utvalg av kommuner

1865	1875*	1900	1930
260	90	240	280

* Tellingsmaterialet som er ført inn på data, omfatter ikke alle kommunene.

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale fra 1930

med hensyn til andelen nomader, var Helgeland, med 93 nomader og 15 prosent. Til sammenligning var andelen nomader i Nord-Troms 14 personer og 0,1 prosent. I dette ligger en forskjell i reindriftsutøvernes flyttemønster og dermed hvor vinterbostedet lå, men det sier oss også at en eventuell fastboende samisk befolkning fra tidligere tider på Helgeland og i Trøndelag nå var registrert som norsk. De som var reindriftsutøvere, ble fortsatt registrert som «samer». Det å være same i Trøndelag var, ut fra dette, nærmere knyttet opp til reindrifta enn tilfellet var lenger nord.

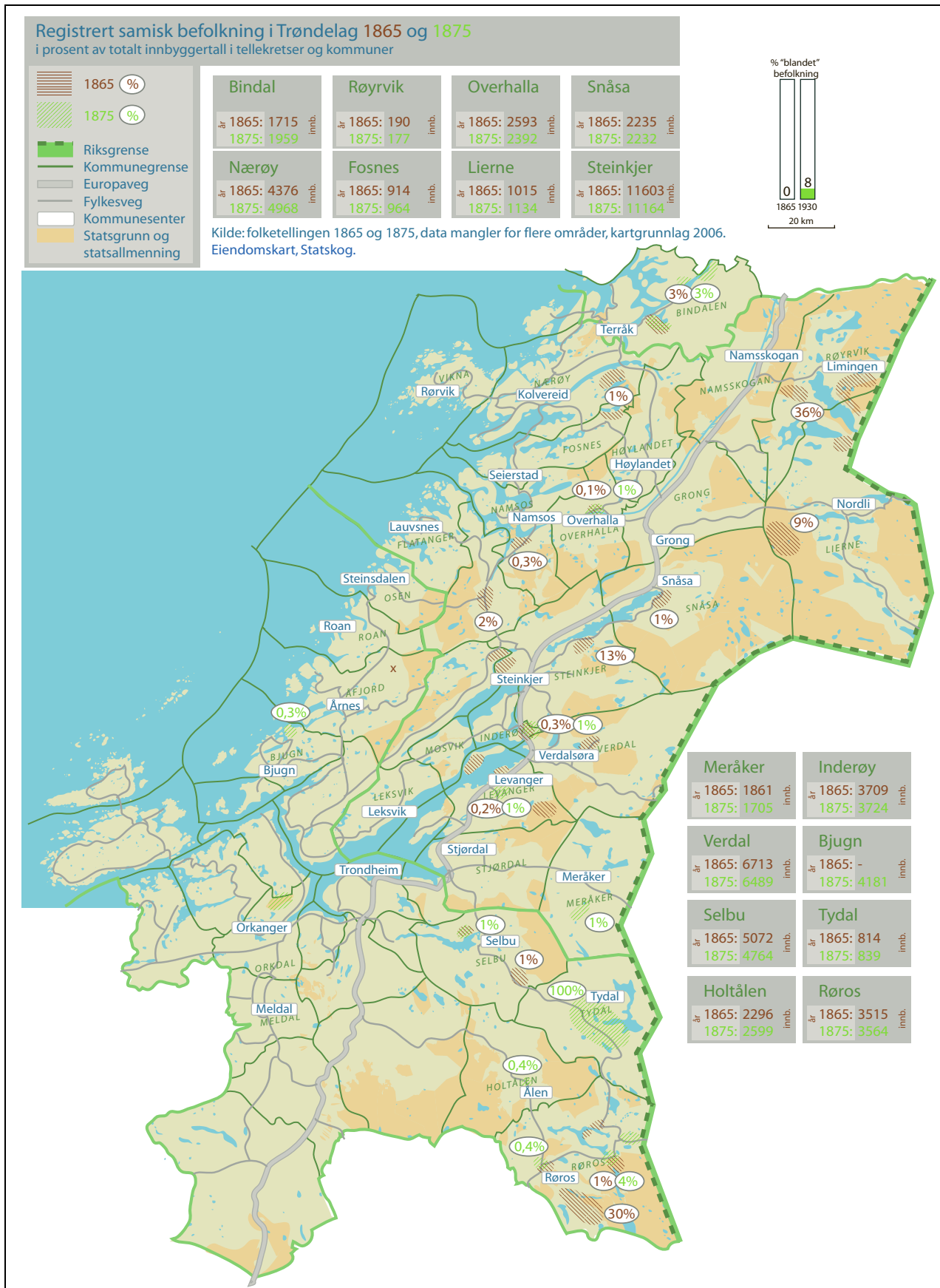
En slik tankerekke kan være med på å forklare hvorfor andelen «blandet» var såpass lav i dette delområdet; i 1865 var den 0 prosent, den steg til 8 prosent i 1875, mens den gikk ned igjen i 1900 til 4 prosent. Fra områdene lenger nord ga myndighetenes fokus på herkomst fra flere etniske grupper store utslag i andelen «blandet». Det skjedde ikke i Trøndelag. Det kan henge sammen med den høye andelen nomader. Fra nyere forskning vet vi at de langt fleste ektepar innen denne næringen var

registrert med lik etnisk tilhørighet. Det kunne være en følge av at giftermål helst skjedde innen næringen, men det kom også fram at etter at ekteskapet var inngått, ble partene ført opp med samme etniske tilhørighet, også om de opprinnelig hadde ulik bakgrunn (Evjen 2008).

Det er registrert samiske selveiere i kun to av kommunene, i Namsos og Bindal, med en eier i hver i 1900. Det må igjen bemerkes at også disse opplysningene bare gjelder for et utvalg av kommunene.

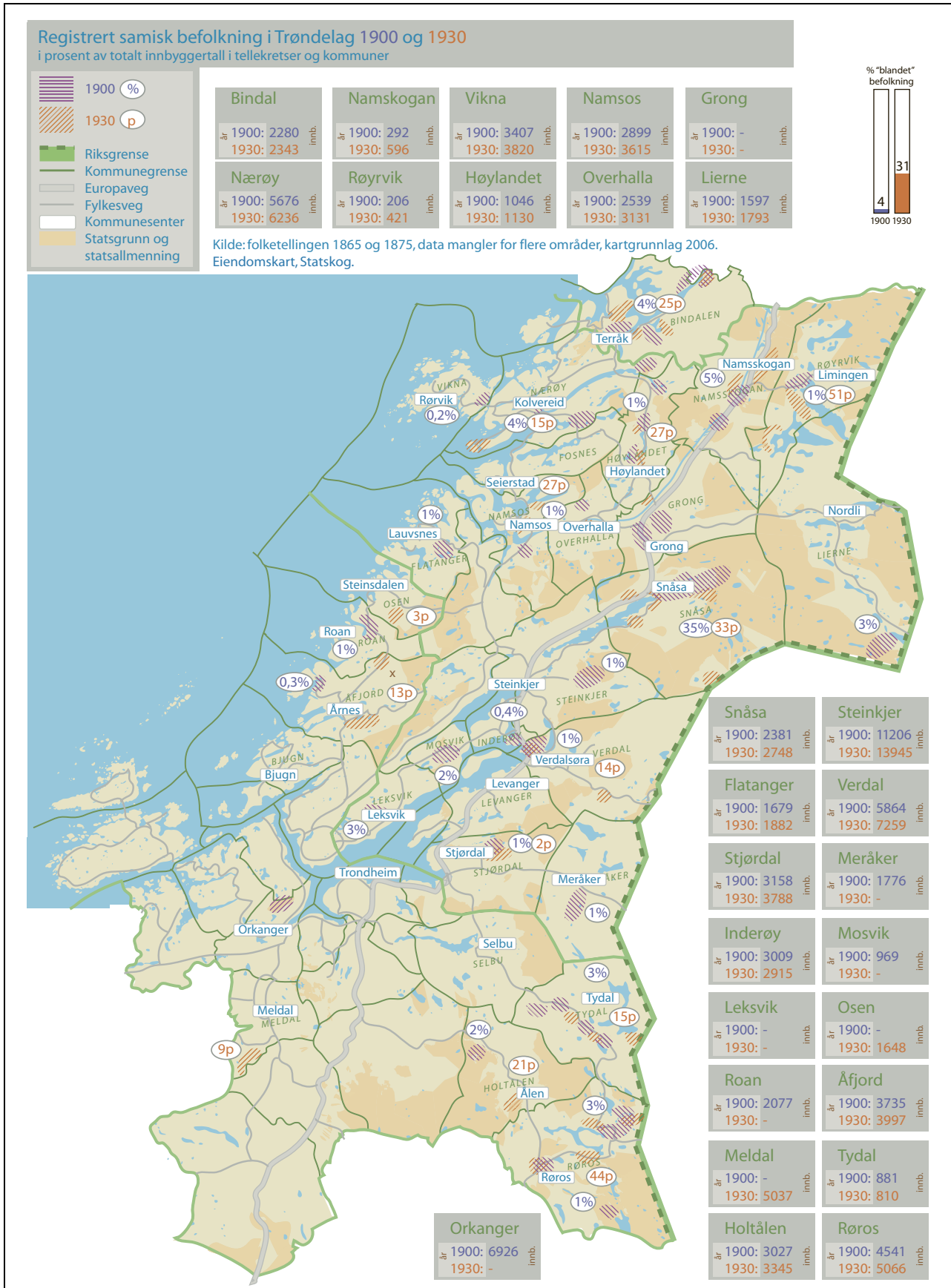
Bosettingsområder

Hovedområdet for samisk bosetting i Trøndelag var i de indre delene, fra nord til sør. I Nord-Trøndelag var det samisk bosetting i de fleste kommunene dersom alle tellingsårene ses under ett. I den sørvestlige delen av Sør-Trøndelag var det ikke registrert noen samisk bosetting i de aktuelle tellingsårene. Ellers var det spredt bosetting av samer i hele delområdet.

Figur 8.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 8.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 9

Sør-Norge

9.1 Endringer 1865–1930

En gjennomgang av det elektroniske tellingsmaterialet fra kommunene i Sør-Norge for 1865 og 1875 viste at det ikke var gjort noen registreringer av etnisitet. Det hang i første rekke sammen med at det ikke var egne rubrikker for etnisitet i tellings-skjemaene som ble brukt her, men også med at ikke alle kommunene var dataregistrerte. Om det fantes slike opplysninger i andre rubrikker, kunne det lettere ha kommet fram i en elektronisk utgave enn ved å sjekke i originalmaterialet for hånd om det var gjort tilføyelser eller merknader i for eksempel yrkesrubrikken. En slik manuell gjennomgang er ikke utført i denne undersøkelsen. Kart for årene 1865 og 1875 mangler derfor.

I 1900 og/eller 1930 ble det registrert samer i kommunene Kvikne/Tynset i Hedmark/Sør-Trøndelag, Ullensaker i Akershus, Skjåk i Oppland, Hol og Nore/Uvdal i Buskerud, Vinje i Telemark, Bykle/Valle og Gjerstad i Aust-Agder, Eidsfjord i Hordaland, Sunndal i Møre og Romsdal og Engerdal i Hedmark. For kommunene Ullensaker, Gjerstad og Eidsfjord dreide det seg bare om enkeltpersoner. Den høyeste andelen registrerte samer i 1900 var i Bykle, med 9 prosent samer i befolkningen nord i kommunen. I tellekretser med samisk befolkning i Engerdal, Vinje, Nore-Uvdal og Hol var andelen på 2–3 prosent. For materialet fra 1900 var det, som i de to forrige tellingene, ikke egne rubrikker for etnisitet. Siden tellingen var dataregistrert, lot det seg gjøre å finne fram til registreringer av etnisitet i andre rubrikker.

Til folketellingen i 1930 var det heller ikke egne rubrikker for etnisitet i skjemaene som ble brukt i Sør-Norge. Samene som til tross for dette er funnet i materialet, er hentet fra andre opplysninger, som «renlap» eller «lap» i yrkesrubrikken. Utgangspunktet for gjennomgangen har vært kommuner registrert med samisk befolkning i den offisielle statistikken, og så er det søkt for hånd i originalmaterialet. Av tids- og arbeidshensyn er ikke de andre kommunene i dette delområdet gjennomgått. En må derfor regne med underregistrering for Sør-Norge for alle tellingene.

I folketellingsmaterialet for Sør-Norge som er gjennomgått i denne undersøkelsen, er det registrert 60 samer i 1900 og 30 i 1930. I 1930 var det flest registrerte samer i Nore-Uvdal, der det bodde 12. Det var dette året ingen registrerte samer i Vinje, men nå var Skjåk og Sunndal kommet på kartet med henholdsvis 8 og 5 samer.

Av de registrerte samene var 21 prosent i 1900 og 33 prosent i 1930 oppgitt å være av delvis norsk, delvis samisk opprinnelse. Her må nevnes at det høyeste antallet ikke-norske samer i Sør-Norge fantes i områdene øst i Hedmark, blant annet i Grue kommune. Det var skogsfinner, som i dag er en av de fem nasjonale minoritetene vi har i Norge. Disse er ikke tatt med i denne undersøkelsen.

Reindrift, men ingen nomader

Kun én familie som var registrert som samisk, var samtidig oppgitt å være selveier. Det var i Valle kommune i 1900. Ingen samer var oppgitt å ha en nomadisk tilværelse.

I lokalhistorisk litteratur fra de nevnte kommunene er samene tatt med i varierende grad. De er oftest nevnt i forbindelse med tamreinlag fra Setesdal og i områdene rundt Hardangervidda. Her blir vi fortalt at det samiske innslaget i befolkningen kom etter innflytting rundt 1850. *Bykle kultursoge* av Knut Gjerden fra 1993 er den som går grundigst inn i temaet. Han drøfter «sameinnvandringa» til fjellene i Sør-Norge, og hevder at den kom fra Helgeland etter 1850 og fra Jämtland og Västerbotten etter 1890. En av årsakene til innflyttingen lå i press på beitelandet for rein i området de kom fra. Nærmere undersøkelser vil vise om denne «innvandringsteorien» lar seg utfordre.

Tabell 9.1 Registrerte personer med samiske røtter

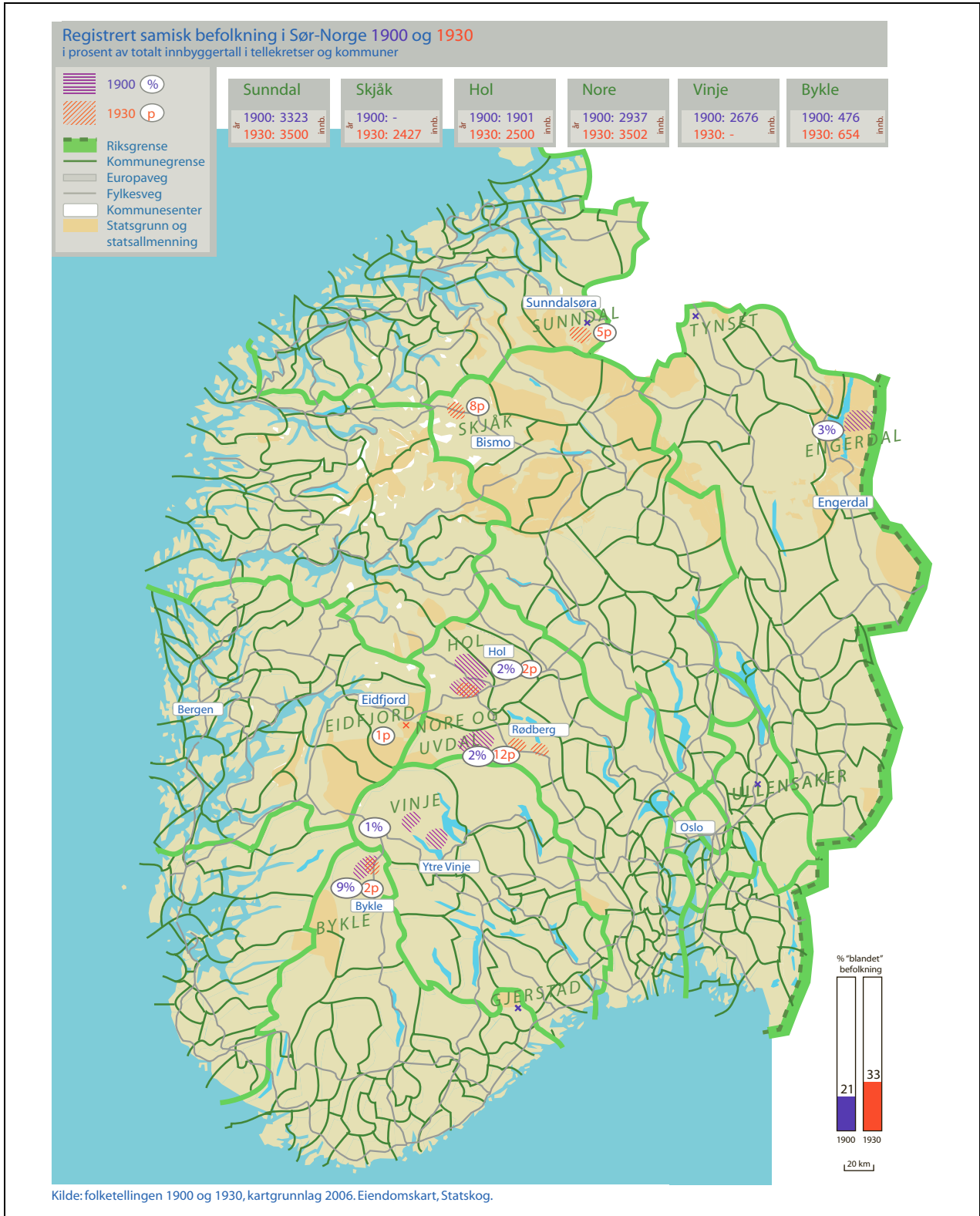
1865	1875	1900	1930
-	-	60	30

Kilde: Dataregistrerte folketellinger, RHD, originalmateriale fra 1930

Same og reindrift knyttes nært sammen der de er nevnt i den lokalhistoriske litteraturen fra de nevnte kommunene. I folketellingsmaterialet oppgir imidlertid de aller fleste samene at de er fastboende. Om det er en motsetning mellom disse to

opplysningene, vites ikke. Hvis det dreier seg om tamreinlag, skulle imidlertid ikke det ene utelukke det andre.

Den samiske bosettingen fantes øverst i daler og opp mot fjellområder.

Figur 9.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Kapittel 10

Registrert kvensk befolkning i folketellingen 1865 i Troms og Ofoten

Som tidligere nevnt, levde nordmenn, samer og kvener tett sammen, og interetniske ekteskap må ha foregått i hundrevis av år. Resultatet ble en befolkning der en stor andel hadde røtter i flere enn én etnisk gruppe. Det er grunnen til at også kart basert på den kvenske registreringen, presenteres her.

Bare ett år er tatt med på kvenkartene. I 1865 var «kven» en egen kategori ifølge tellingsinstruksen og som drøftet i innledningen. Som for kategoriene lapp og finn var det ikke alltid at instruksjonen ble fulgt, noe som også kommer tydelig fram i originalmaterialet. 1865 er likevel valgt ut som den tellingen der opplysningene om den kvenske befolkningen er mest pålitelig ut fra kildekritiske vurderinger.

Her må tilføyes at det var registrert «kvener» i alle delområdene i 1865, men at de langt fleste fantes i Troms fylke og Ofoten i Nordland. Derfor er bare delområdene Nord-Troms, Midt-Troms og Sør-Troms/Ofoten tatt med i denne utredningen.

På de kvenske kartene er det tatt utgangspunkt i den kvenske befolkningen, både der etnisitet var oppgitt å være «kven», «kvæn» eller «qven», i tillegg til oppgitt «blandet» etnisitet der utgangspunktet var «kven» kombinert med «same» og/eller «nordmann», eller der det var oppgitt bare «blandet».

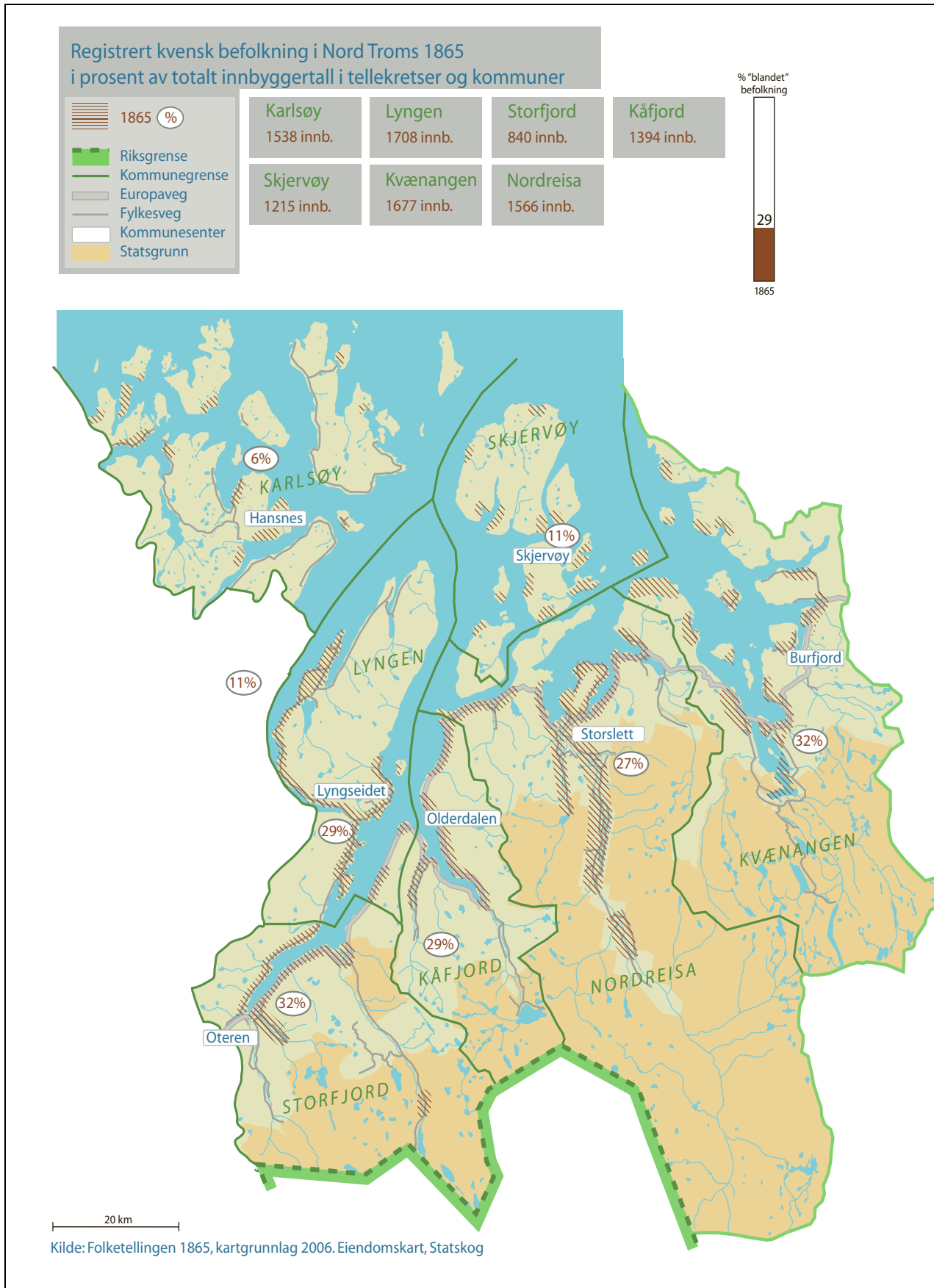
Som for de samiske kartene er tilstedeværelsen markert slik at skraveringene angir områder uten eksakte grenser. Tellekretser er også her utgangspunktet. Der andelen i flere kretser ligger nær hverandre, er disse angitt under ett, som i Nordreisa der andelen i de aller fleste tellekretsene lå på rundt 27 prosent. En av tre hadde kvenske røtter i denne kommunen i 1865. Samme år var det registrert 36 prosent av befolkningen i Nordreisa med samiske røtter. Siden «blandet» er tatt med i begge tilfellene, kan vi ikke uten videre legge sammen de to andelene for å finne andelen ikke-norske. I «blandet» vet vi nemlig ikke hvilke kategorier som er lagt sammen. Det er imidlertid

grunnlag for å hevde at minst én av to reisaværingene i 1865 hadde røtter i en ikke-norsk etnisk gruppe. For kommunene Kvænangen, Kåfjord, Storfjord og Lyngen lå den samlede andelen enda høyere enn for Nordreisas del. Bare 10–20 prosent av befolkningen var registrert som bare norsk. Det var også registrert en kvensk andel av befolkningen i de vestligste kommunene Skjervøy og Karlsøy. Andelen her var, som det framgår av kartene, betydelig lavere enn for innlandskommunene.

I Midt-Troms var det registrert kvener i alle kommunene i 1865, med unntak av Tranøy, Berg og Torsken. Andelen var tosifret i Målselv, 11 prosent, mens den i Ramfjord i Tromsø var 17 prosent, i Lenvik 19 prosent og i Balsfjord 33 prosent. I alle disse kommunene var andelen registrerte kvener faktisk høyere enn andelen samer. I dette området oppga én av to at de hadde slekt i flere etniske grupper enn den kvenske. Igjen var andelen «blandet» høyere for kvenene enn for samene.

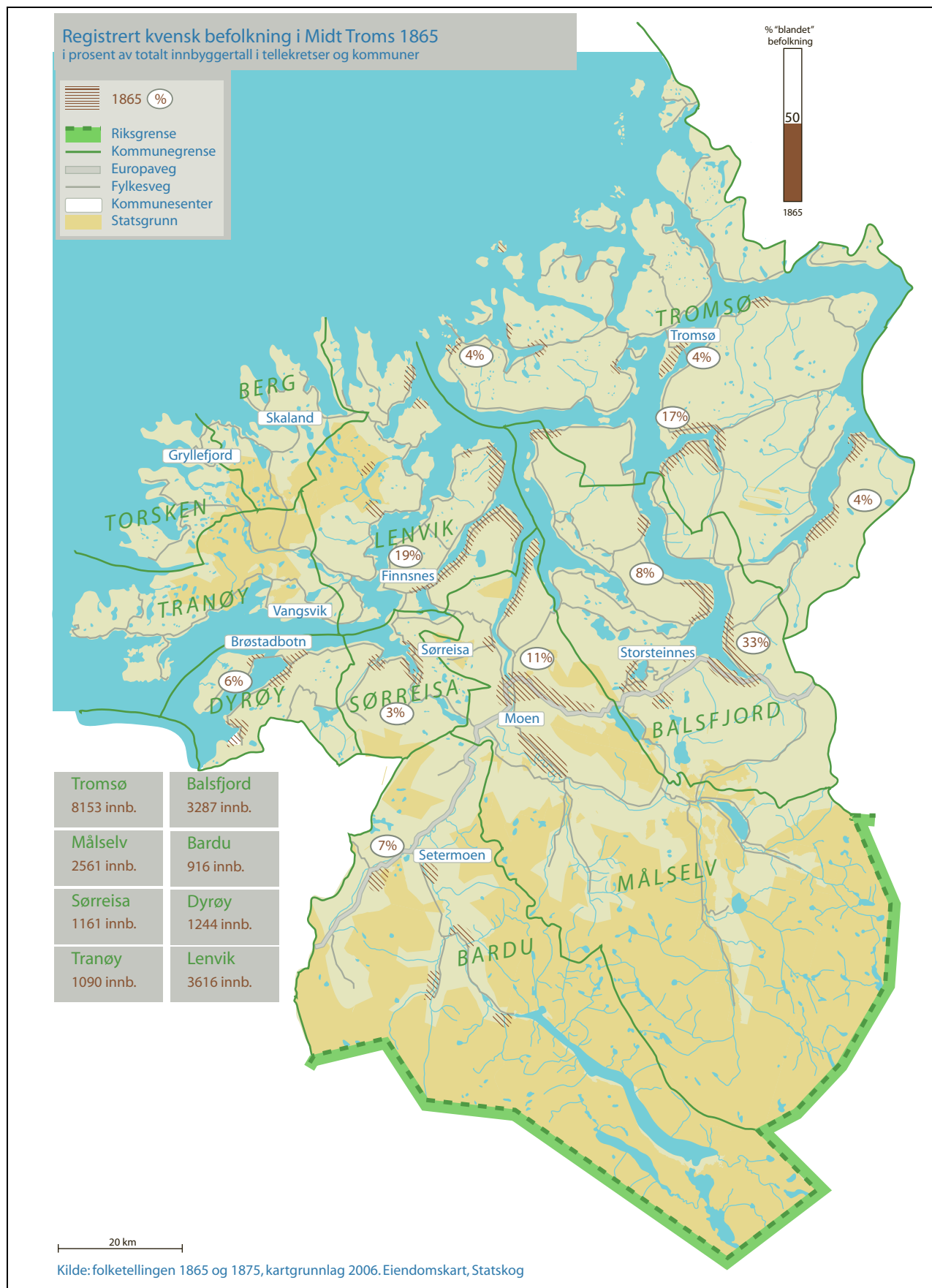
I Sør-Troms og Ofoten var andelen kvener betydelig lavere enn lenger nord. Det var områder i Salangen og Narvik som hadde den høyeste andelen kvener, 5 prosent. Det kvenske innslaget fantes i all hovedsak i de østligste kommunene, fra Salangen i nord til Narvik i sør. Til forskjell fra de to områdene lenger nord som er tatt med i denne undersøkelsen, lå andelen «blandet» på nivå med den registrerte samiske «blandede» befolkningen, ca. 5 prosent.

Disse funnene er tidligere delvis kommentert i lokalhistoriske verk fra enkeltkommuner, for eksempel fra Balsfjord og Lyngen (Haugli 1981, Richter Hansen 2004). En analyse av de fleretniske forholdene med utgangspunkt i hele Troms fylke er ennå ikke kommet. Her finnes mange spennende utfordringer for framtidig forskning. Det vi uansett kan slå fast, er at det var tette bånd mellom de «tre stammene» i Troms, spesielt i Midt- og Nord-Troms.

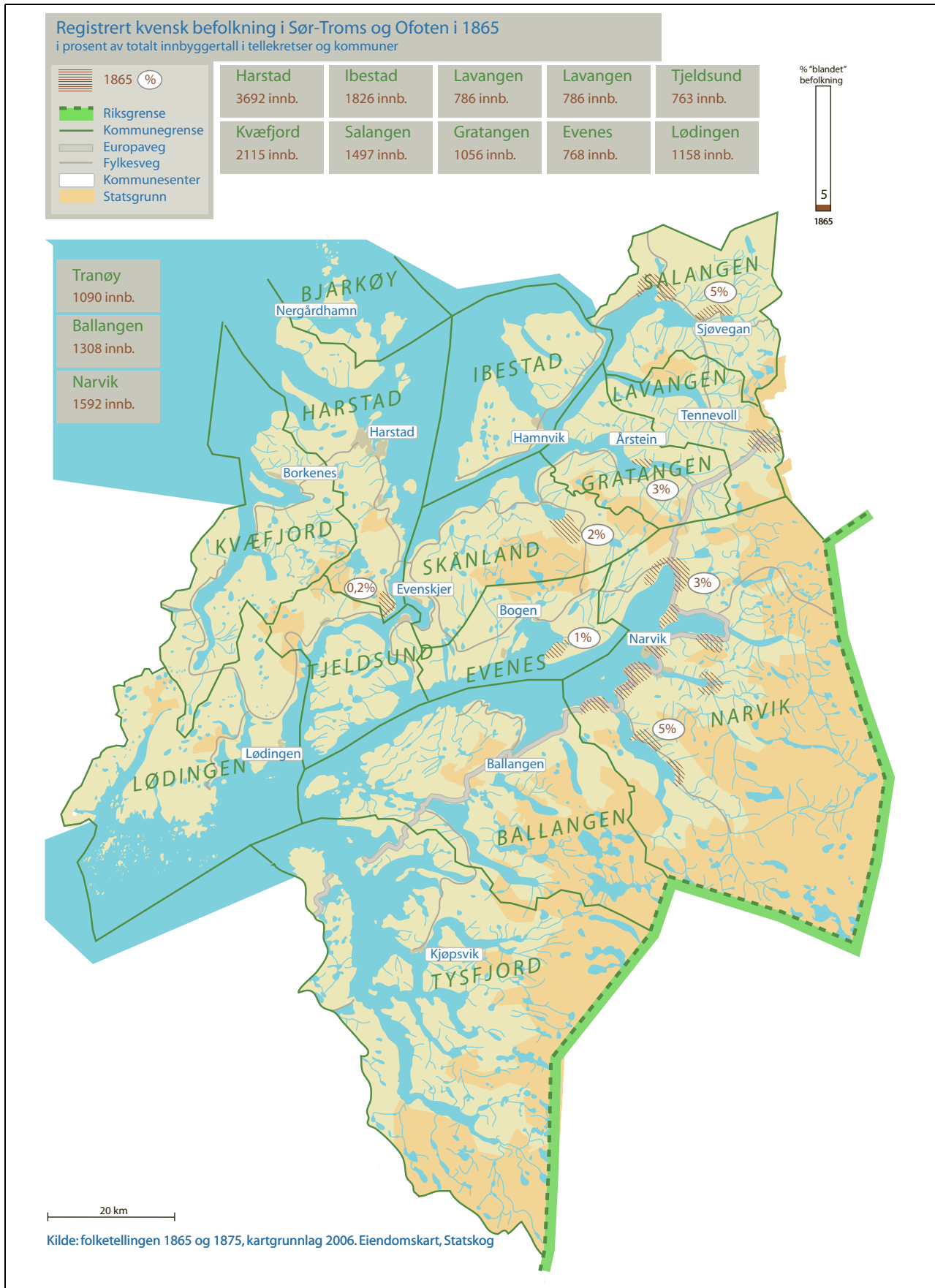
Figur 10.1

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 10.2

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Figur 10.3

Grafisk utforming: Bjørn Hatteng, Senter for samiske studier, UiT, og Bjørn Joachimsen

Litteraturliste

- Bjørklund, Ivar: *Fjordfolket, Kvænangens historie*. 1983
- Borgos, Johan: *De er her ennå*. 1999
- Bratrein, Håvard Dahl: *Karlsøy kommunes historie*. 1994
- Evjen, Bjørg: *Et sammensatt fellesskap, Tysfjord historie 1860–1950*. 1998
- Evjen, Bjørg: «Jeg trodde jeg var bare same, ikke lulesame». Om «lulesame» og «lulesamisk område» som nye politiske og identitetsskapende begrep, i Axelsson og Skjold (red.) *Ett land, ett folk, Såpmi i historia och nutid*, Umeå. 2005.
- Evjen, Bjørg og Lars Ivar Hansen (red.): *Etniske relasjoner i Nordre Nordland*. 2008
- Evjen, Bjørg: *Giftermål, næring og etnisk tilhørighet*. I: Evjen og Hansen (under publisering).
- Fjellheim, Sverre: *Samer i Rørostraktene*. 1999
- Folketellingsmateriale 1865, 1875 og 1900, Registreringsentralen for historiske data, RHD
- Gjerdrem, Knut: *Bykle kultursøge*. 1993
- Guttormsen, Helge: *Hvor lenge har det boss samer i Vesterålen*. I: *Viester-ålas – Samisk historie i Vesterålen*. 1985
- Hansen, Lars Ivar: *J.A. Friis' etnografiske kart over Troms og Finnmark*. I: *Ottar* nr. 221. 1998
- Hansen, Lars Ivar: *Astaffords historie*. 2000
- Hansen, Lars Ivar: *Den sjøsamiske befolkningen i Salten fogderi ca. 1600–1760*. I: Evjen og Hansen 2008.
- Haugli, Anders Ole: *Balsfjord og Malangens historie*. 1981
- Helland, Amund: *Norges Land og folk*. 1899–1911
- Hermanstrand, Håkon: *Sørsamiske samfunn i endring. Fokus på Åarjel – Njaarke 1775–1865*. 2005
- Jakobsen, Kjell: *Vefsn's historie*. 1975
- Junge, Åke: *Samar i sør, artiklar om sørsamiske forhold*. 2000
- Kiær, A.N.: *Bidrag til en Befolkningsstatistikk*. 1882
- Nielssen, Alf Ragnar: *Samisk historie i Lofoten – ei flerfaglig utfordring*. I: Evjen og Hansen 2008.
- Norges offisielle statistikk*, NOS
- Norsk historisk leksikon*, NHL. 1999
- Paasi, Anssi: *Territories, boundaries and consciousness*. 1995
- Richter Hansen, Einar: *Lyngens historie*. 2004
- Storm, Dikka: *Kystsamisk bosetting i Sør-Troms*. 1990
- Sundt, Eilert: *Om giftermål i Norge*. 1866/1969
- Qvigstad, Just: *Sjøfinnene i Nordland*. 1929

Del XVI

Nils Johan Päiviö

*Gränsöverskridande renskötsel.
Historisk belysning*

Kapittel 1 Inledning

Länge var norra Skandinavien ett gränslöst område befolkat av samerna med Ryssland, Sverige och Norge som närmaste statliga grannar. Redan innan gränsdragningarna mellan staterna i norra Skandinavien innehade samerna till renskötsel betesområden som efter gränsdragningarna kom att befinna sig inom två eller flera stater. Gränsdragningarna som sådana medförde inga omedelbara effekter på samernas markanvändning, utan det var respektive stats eget förhållningssätt till gränsens betydelse vid respektive tid som var avgörande för vilken verkan nationsgränsen fick för samerna.

En händelsekedja som markant har påverkat samernas markanvändning inleddes med att gränserna i nordligaste Skandinavien stängdes för gränsöverskridande renskötsel. Första gången detta hände var år 1852 då den ryska gränsen stängdes för norska samer på väg till sina vinterbeten i Finland. Andra händelsen var år 1889 då den finska gränsen stängdes för svenska samer på väg till sina vinterbeten i Finland. En tredje viktig händelse är resultatet av 1919- års renbeteskonvention, då svenska Karesuandosamer gjordes förlustiga på stora sommarbeten i Troms fylke i Norge. Dessa händelser har haft ett dramatiskt inflytande på samernas markanvändning inom hela det skandinaviska renskötselområdet, exempelvis medförde 1919- års renbeteskonvention att halva den renskötande befolkningen i Karesuando blev tvångsförflyttade med sina renar till sydligare renbetesområden, vilket i sin tur medförde ytterligare konsekvenser.

Till forståelse av dagens renbetesfråga mellan Norge och Sverige beskriver jag den kedja av händelser som tidigare har förekommit angående denna fråga mellan dessa stater. Denna rapport ämnar därför följa de fall där samerna förekommer i offentliga sammanhang vid staternas mellanhanden beträffande gränsdragning och samernas gränsöverskridande renskötsel.

Det är främst ur den gränsöverskridande renskötselns perspektiv jag har studerat utvecklingen, över en relativt lång tidsperiod, och hur denna har påverkat samernas möjligheter att flytta över nationsgränserna i takt med att dessa etablerades. Detta sätt att angripa det omfattande historiska

materialet har i förhållande till syftet varit rationellt och avgränsande. Denna rapport skall inte betraktas som en uttömmande fokusering på samernas rättigheter utan detta är endast en rättshistorisk bakgrund till dagsläget.

Det historiska materialet om samer är större än man, med anledning av det allmänt obefintliga medvetandet om samernas historia, kan ha anledning att tro. I vissa typer av internstatliga annaler, som skattelängder och jordeböcker, har samerna under de senaste århundradena redovisats frekvent, både i Norge och i Sverige. Även i vissa mellanstatliga avtal har samerna beaktats, i vart fall ett par gånger, t.ex. i vissa fredstraktat samt i 1751 års gränstraktat och senare tids renbeteskonventioner mellan Sverige och Norge.

Frågor jag i det följande kommer att belysa är exempelvis frågan om statservitut, som är ett begrepp som föddes vid Stettinfreden 1570. Detta begrepp omnämns uttryckligen i fredsfördraget och det har diskuterats om det gällde de nordliga delarna av Skandinavien eftersom inga gränser då var fastställda där, och det kan även diskuteras om någon stat vid denna tid verkligen hade suveränitet över dessa nordliga områden.

Jag kommer även att fokusera på upptakten till 1751- års gränstraktat mellan Sverige och Norge samt de undersökningar som då gjordes, tyngdpunkten härvid är lagd på Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjoner 1742 – 1745. Därefter ser jag närmare på Lappekodicillen, som var ett bihang till gränstraktaten år 1751. Det är ett folkrättsligt dokument varmed jag försöker anlägga en aspekt ur en folkrättslig synvinkel. Jag redogör även för Lappekodicillens enskilda artiklar och kommenterar kortfattat dessa.

Utvecklingen som ledde fram till 1883- års fellelag, samt unionsupplösningen och de problem som följde med denna studeras närmare för att visa och problematisera den händelsekedja som senare ledde fram till 1919- års renbeteskonvention med dess konsekvenser. Även 1972- års renbeteskonvention går kortfattat igenom.

Om man ser det som ovan beskrivits som en händelsekedja, så kanske det är lättare att få en forståelse av dagens situation.

Kapittel 2 Förhistoria

Redan vid Stettinfreden 1570, som var en följd av det nordiska sjuårskriget (1563-1570), slogs vissa rättsliga principer fast. I fredsfördraget, artikel 9, står det att de servitut och rättigheter som någon av staterna eller staternas undersåtar hade i något av de andra rikena skulle bestå. En del forskare anser att artikeln inte avsåg de norra delarna av Skandinavien, utan man hävdar att det snarare är landskapen Skåne, Halland och Blekinge som avses eftersom dessa då hörde till Danmark¹. Sverige hade sedan Gustav Vasas tid haft som mål att införliva dessa landskap med riket för att säkra en tullfri sjöfart genom Öresund och att undanröja det hot som dessa danska landskap utgjorde mot Sverige genom att många danska arméer hade satts upp där och sedan marscherat mot Sverige.

Tullsatserna som svenskarna tvingats betala till Danmark hade också varit mycket besvärande och verkat som ett hinder för svensk handel. Även Holland drabbades av dessa tullar och det var alltid svårt att förutsäga vilken sida dessa skulle ta vid krigen mellan länderna. Den sida som Holland grep in på vann ofta kriget, eftersom de hade en flotta som var helt överlägsen de svenska och danska flottorna. Hollands ingripanden vilade helt på taktiska övervägande utifrån vad som var bäst för deras handel.

Men en konsekvens av freden blev att Sverige avsåg sig alla anspråk på Norge, Skåne, Halland och Blekinge, Gotland, Jämtland och Härjedalen. Den danske konungen avsåg sig också alla anspråk på den svenska kronan. Det blev inga förändringar av de då bestående gränserna och man kan säga att fredsfördraget utgjorde det definitiva slutet på Kalmarunionen.

Artikel 9 i fredsfördraget är dock intressant eftersom den godtar och reglerar servitut som undersåtar i ett land har in i det andra. Detta kan också vara grunden till de föreställningar som än idag finns, och som fördes fram under unionsupplösningen, om den samiska rätten i Norge som ett statsservitut för Sverige som stat, och inte en civilrätt för de berörda samerna.

Denna artikel har också vid vissa tillfällen åberopats som stöd för svenska territoriella anspråk uppe i norra Norge och vise versa. Artikeln lyder som följer:

«9. Do auch die Kon. W. oder derselber underhane vom adel oder andere. auf und an den grenzen gesessen, von alters aus einem in der anderen reich und lande gerichtsgewaldt, rente, gulden, servitut an fischereyen, jagt, widtbanen oder andere nutzbarliche gerechtigkeit gehabt, soll ein ider beisollichem seinem alten gerach, besitz, und gerechtigkeit gelassen, und alle unrechtmessige turbation, hindernus und inhalt durch Ihre Kon. W. bey den amptleuten und underthanen mit ernst abgeschafft und abgestellt werden.»².

Det kan diskuteras huruvida det var omsorg om de enskilda människornas eller nationens egna regalanspråk, som var grunden till denna artikel. Då ländernas territoriella anspråk byggde på principen om att det landet som den enskilde skattade till, också ägde domicilet över det beskattade området, kan detta misstänkas vara den reella grunden till staternas positiva hållning till enskilda människors rättigheter i de andra länderna, vilket i förlängningen principiellt kunde vara en möjlighet till landanspråk i de delar som ej hade någon fastställd gräns.

Senare kom detta också att ske genom att Sverige hänvisade just till denna artikel när det gällde skattläggningen av olika samegrupper, speciellt längs den norska kusten, mellan Tysfjorden och Varangerfjorden.³

Detta kan vara en förklaring, förutom skatteintäkterna, till att det finns skattelängder upprättade ända sedan mitten av 1500-talet. Det låg i staternas intresse att visa att man hade överhöghet över samerna och detta skedde genom att skattlägga dessa. Från den första början hade säkert det ekonomiska incitamentet varit det viktigaste men till detta kom just de ovan nämnda politiska dimensionerna, vilka

¹ Raestad, Arnold, *Fra Stettin till Strömstad*, Historisk tidskrift, Oslo, 1930-1933, s 419.

² Laursen, L, *Danmark Norges Traktater 1523-1750, med dertil Hörende aktsstykker, bd.II, Köbenhavn 1912*, s 244.

³ Hansen Lars Ivar och Schmidt Tom, *Major Peter Schmitlers grenseeksaminasjonprotokoller, 1742-1745*, s 24.

med tiden blev allt viktigare i kampen om nordliga delarna av Skandinavien.

I traktatens 24 artikel finns också en bestämmelse hur man skall lösa tvister i de fall de uppstår. Där finns riktlinjer hur man skall gå till väga vid tvister eller olika uppfattningar mellan länderna. Enligt dessa riktlinjer skall det landet som är missnöjt först hänvända sig till det landet som tvisten berör och man skall gemensamt försöka komma till en lösning.

Om detta inte är möjligt finns ett skiljedomsinstitut föreskrivet i fredsfördraget. I skiljenämnden skall det ingå sex riksråd från respektive land. Detta skiljedomsinstitut var dock upprättat tidigare vid Brömsebrofreden 1541.⁴ Dessa riksråd var under processens gång fritagna från sin trohetsed till kungen. Om man inte lyckades lösa tvisten eller om någon fick enkel majoritet skulle kungarna gemensamt utse en ordförande, och om man ändå inte uppnådde enighet skulle ordföranden utses genom lottdragning.

Att samerna haft en politisk betydelse länderna emellan framgår av det faktum att de behandlats i två fredstraktat. Först vid freden i Teusina 1595, mellan Sverige och Ryssland, där Ryssland avstod från beskattningsrätten av lapparna från Österbotten till Varanger.

Den andra gången var i freden mellan Danmark och Sverige i Knäred 1613. Där avsäger sig Sverige överhögheten över samerna, mellan Tysfjord och Varanger, men har fortfarande en viss rätt att ta upp skatt i området.

Redan 1603 hade emellertid beskattningen av samerna föranlett ett nytt möte mellan de svenska och danska konungarna, det så kallade Flabäcksmötet 1603, som också ledde till en dom i enlighet med ovan beskrivna skiljedomsförfarandet. Vid dessa förhandlingar hänvisas till förhållanden vid Stettinfreden 1570 och parterna försöker flytta över bevisbördan, om hur rätten till beskattningen uppstått på motparten, vilket var svårt för att inte säga omöjligt att bevisa. Resultatet av förlikningen blev att Sverige tillerkändes beskattningsrätten över sjösamerna som de haft före Stettinfreden, medan Norge tillerkändes höghetsrätten. Sjösamerna ansågs vara norska undersåtar. Sverige fick alltså bara ett servitut över beskattningen. Fjällsamerna omnämndes inte alls i domen, utan dessa anspråk från norsk sida får nog anses vara underkända.⁵ I förberedelserna till mötet framgår

att båda länderna hävdar sin urgamla rätt att beskatta samerna och detta försökte man lägga till grund för de regalrättsliga territorialanspråken⁶. Det framgår tydligt att inget av länderna hade suveränitet över området utan det pågick en politisk maktkamp mellan länderna där samerna användes som slagträn. Det var tre länder som deltog i maktkampen, även Ryssland var med när det gällde de östliga delarna av Sápmi.

I diskussionerna talar man enbart om skatten som samerna betalade och inte om någon leija eller arrende eller bygsel. Den juridiska naturen av samernas rätt omnämns inte, och kanske var det inte heller något centralt tema på denna tid, utan man talar som sagt bara om skatten som samerna betalar till de olika länderna, i vissa fall till alla tre länderna. Detta är en klar indikation på att ingen av länderna kunde hävda någon suveränitet över området och utkrävandet av skatterna hade säkerligen många godtyckliga drag.

Flabäcksmötet 1603 hade som viktigaste punkt på dagordningen beskattningsrätten över samerna. Detta visar att samefrågan redan innan några gränser var fastställda var ett tvisteämne för de två staterna i vardande och deras expansionsansträngningar uppe i norr.

Efter domen i Flabäck som av Karl IX uppfattades som en framgång startade en mycket aktiv period från svenskarnas sida och man flyttade fram sina positioner, vilket ledde till motreaktioner från norsk sida. Efter diverse politiska turer ledde detta fram till att Danmark var berett på att gå i krig. I februari 1611 drev kung Kristian i igenom ett beslut i riksrådet om att till våren börja ett krig och den 4 april förklarar Danmark krig mot Sverige. Finnmarksfrågan var en av de viktigaste anledningarna till kriget. Men redan vintern 1611 hade svenskarnas aktiviteter i Finnmarken ebbat ut. Detta krig kallat Kalmarkriget pågick till freden i Knäred 1613. Karl IX hade haft en vision om ett ishavsvälde, som han med stor iver försökte upprätta. Men i och med Karl IX:s död i oktober 1611 försvann också drivkraften bakom dessa strävanden.

Gustav II Adolf efterträder Karl IX och avstår vid tillträdet att kalla sig «lapparnas konung» i sin långa titel, vilket dock Karl IX gjort. Han är helt inriktad på att få till en fred med Danmark och anser inte Finnmarken vara av samma vikt som sin företrädare. Efter ett krig som varade i två år är båda länderna tämligen krigströtta och detta underlättar fredsprocessen. Vid freden som sluts den 20 januari 1613 i Knäred avstår Sverige anspråk

⁴ Laursen, L, *Danmark-Norges Traktater 1523-1750...*, II, s 255-257.

⁵ Olofsson, Sven Ingemar, *Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustaf II Adolf*, s71.

⁶ A a s 45-72.

ken på Finnmarkskysten och de förhållanden som i princip kom att råda fram till 1751-års gränstraktat grundläggs. De tvister som förkommer är om det så kallade fellesområdet som bestod av Kautokeino, Avjovara och övre Tana (Polmak), vilka även fortsättningsvis kom att betala skatt till både Sverige och Norge, men kom att ligga under svensk jurisdiktion.

Efter Gustav II Adolf tillträde dras Sverige så småningom in i krigsaktiviteter nere på kontinenten, vilka med kortare avbrott kom att pågå till Karl XII:s död 1718, i princip 100 år. Någon kraft att på allvar hävda någon rätt till Finnmarkskysten hade inte Sverige och kolonisationen av norra Sverige kom också av sig och kom inte igång igen förrän efter mitten av 1700-talet, när befolkningen i Sverige sakta börjar återhämta sig efter de många krigen. Denna tid brukar i Sverige kallas knektänkornas tid. Däremot var skattetrycket mycket stort på samerna och kriget var säkert en bidragande orsak till detta eftersom Sverige var hårt ekonomiskt ansträngt. Samerna hade mycket stora svårigheter att klara skatterna. Om skattetrycket blev

för stort så flyttade samerna ofta över till Norge. Detta var ett problem som återkom i de svenska annalerna, vilket förde med sig att man från svensk sida var tvungna att inte utarma samerna så till den grad att de valde att flytta till Norge. Man kan förmoda att nationalitetskänslan inte var så djupt förankrad hos samerna eftersom nationsbildningsprocesserna i de olika länderna enbart inneburit problem för dem.

Norge hade också dispyter och diskussioner med ryssarna om beskattningen av östsamerna och Kola. Dessa diskussioner kan härledas ända tillbaka till 1251 då Norge och Novgorod i en gränsöverenskommelse delade beskattningsrätten av samerna mellan Malangen och Ummptokflännen i det inre av Kolahalvön⁷, men dessa problem ligger utanför ramen för det som avhandlas i denna studie. Gränsförhållandet mellan Norge och Ryssland blev inte slutgiltigt avklarat förrän 1826.⁸

⁷ Porsanger, Jelena, *Bassejoga Čáhci*, s 88-89.

⁸ Hansen, Lars Ivar och Schmidt Tom, *Major Peter Schmitlers grense-eksaminasjonprotokoller, 1742-1745*, s IX.

Kapittel 3

1751-års gränstraktat och dess förhistoria

Som jag tidigare nämnt händer i princip inte så mycket efter Knäredsfreden 1613, förutom mindre tvister om vart lappbyarna som är belägna på båda sidor om kölen skall betala skatt, eller vilket land de lyder under. Från norsk sida hävdas att enbart lappbyarna Siggevara och Sundavara betalar skatt till Sverige.¹ Detta kan ha sin förklaring i att de andra Lappbyarna ligger på båda sidor av kölen och därför betalar skatt till Norge för den delen som ligger väster om kölen och till Sverige för de delar som ligger öster om kölen. Detta kan också vara förklaringen till man från Norge hävdade att de lappbyarna var norska och från svenskt håll att de var svenska. Lappbyarna betalade alltså skatt till två länder och ibland till tre. Detta åberopades av länderna som bevis på att man hade överhöghet, fast man kan fråga sig om inte motsatsen bevisades.

3.1 Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjoner

De grundligaste undersökningar som gjordes före gränstraktatens tillkomst var den norsk/danske Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjoner 1742-1745. Detta var ett led i förberedelserna inför gränsförhandlingarna med Sverige. Undersökningen omfattade de nordligaste områdena av Skandinavien och delvis gränsen mot Kolahalvön. Undersökningen har karaktären av en bred genomgång av vilka ståndpunkter som Norge/Danmark skulle inta inför de kommande förhandlingarna. Naturligtvis blir det också Norge/Danmarks målsättningar som utgör arbetets ramar². Men trots detta har arbetet stor betydelse, speciellt när det gäller samernas rätt till de land de besitter. I undersökningen redogörs för förhållandena, delvis även för rättsförhållanden och samernas egna rättsuppfattningar. Det talas helt klart om äganderätt och skatteland på båda sidor om kölen. Men

man bör hålla i åtanke att när man talar om äganderätt på denna tid så avser man något annat än det moderna äganderättsbegreppet till mark som finns idag. Rättigheterna var flytande och ett stycke land kunde ha flera överlappande olika typer av rättigheter. Protokollen styrs av ett frågeschema på gott och ont. Å ena sidan får man fram samma typ av fakta längs hela sträckan, men å andra sidan styrs sagesmännen hårt av schemat och det som faller utanför schemats ramar kommer inte fram.

Någon motsvarande undersökning från svensk sida gjordes aldrig.

Däremot kan skriftväxlingen mellan den svenske delegaten Klinkowström och den norske delegaten Mangelsen anses var någon slags förarbeten till kodicillen och där talas speciellt om nödvändigheten att bevara den «lappiske nation».³

De svenska häradsrätterna gjorde också en undersökning med en del förhör med vittnen, men man var enbart intresserade av var gränsen gick och det är inte helt inom ramen för detta arbete. På denna tid var det så kallade lappskattelandsystemet rådande och det rådde inget tvivel om samernas rättsställning.

I Kaisa Korpijaakko-Labbas avhandling står det helt klart att samerna själva ansåg sig äga lappskattelanden och detta bekräftades också av det svenska rättssystemet. Denna avhandling blev mycket uppmärksamman eftersom man kan säga att den orsakade ett paradigmskifte beträffande synen på samernas rätt i äldre tid.⁴

Schnitlers undersökning är intressant eftersom den ändå är förhållandevis detaljerad, ned till personnivå.

3.1.1 Vittnesutsagorna

Major Schnitler genomförde ett stort antal vittnesförhör av både norska och svenska samer under ed och förhören utmärks av stor noggrannhet, men vittnesutsagorna styrs hårt av de schematiskt for-

¹ Olofsson, Sven Ingemar, *Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustaf II Adolf*, s 57.

² Hansen Lars Ivar och Schmidt Tom, *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjons-protokoller, 1742-1745*, s VIII:

³ Cramér Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbetslags-tiftning*, s 95.

⁴ Korpijaakko-Labba, Kaisa, *Om samernas ställning i Sverige-Finland*.

mulerade frågorna, vilkas främsta syfte var att utröna var gränsen skulle gå.

Är det då möjligt att ur utläsa något om den samiska rättsuppfattningen ur Schnitlers protokoll? Ja till en viss del kan man ur vittnesförhören utläsa en del fakta. Man kan inte säga att man får någon entydig bild. Ofta har någon norsk östlapp, som det står i protokollen betalat leija för något fjäll. Detta är också anledningen till att man kallas norska östlappar. De svenska östlapparna som skattar i Sverige har inte betalat någon skatt i Norge. De norska östlapparna har i sin tur inte betalat någon skatt under sin vistelse i Sverige. Jag har närmare analyserat ett antal vittnesutsagor som innehåller lite mer information. Någon egentlig rättsuppfattning kan man inte egentligen tala om, utan det som framskyntar i vittnesmålen är att man alltid brukat områdena i generationer och utsagorna förefaller påverkade av den förestående gränsdragningen.

Själva gränsdragningen har jag inte ägnat någon uppmärksamhet.

Saltens fögderi

7:e vittnet i Salten

Ett intressant vittnesmål lämnar «lappfinnen» Jon Pedersen som 7:e vittne i Saltens fögderi. Det ligger visserligen långt söder om det område som studien omfattar men är ändå intressant eftersom äldre samiska förhållanden kommer fram. Han säger att varken han eller hans kamrater har någon byxel- eller fastesedel och ej heller deras föräldrar har haft det, från den kungliga norska överheten, till deras «Norske Field-leje». De påstår sig inte veta någon annan rätt därtill annat än det som varit gammalt bruk bland dem. Barnen har ärvt föräldrarnas rätt till fjällen. Detta har varit skick och bruk bland dem och ingen har frågat efter deras rätt och de har inte i sin tur frågat någon, och så har det gått till sen «Arildz tid». De har inte begärt och ingen har heller av dem frågat efter någon «byksel-sedel». Detta har fört med sig att andra samer, både norska och svenska, av denna anledning har trängt in på deras land, påstående att de inte har mera rätt de till fjällen än någon annan. De hade inte i enlighet med lagen tordats ta någon byxel-sedel till fjällen, så man har bara fått finna sig i dessa intrång. Han begärde nu att han och hans kamrater skulle få en byxel-sedel på landet så att de skulle veta vad de hade att förhålla sig till och därmed hindra andra från att göra intrång på deras land.⁵

Av detta vittnesmål skulle man försiktigtvis kunna dra slutsatsen att det rått ett annat markan-

vändningssystem innan de svenska och norska rättssystemen började göra sig gällande. Detta förefaller i detta fall ha utnyttjats av andra samer i syfte att underslå sig nya betesmarker. Det är väl inte helt otroligt att detta påskyndats av de skattläggningar som båda länderna gjort, förmodligen som ett led i den kommande gränsdragningen. Det förefaller alltså som om en del av samerna levde med ett eget äldre markanvändningssystem fram till förhandlingarna om gränsdragningen började, men det har konkurrerats ut av de nationella systemen med byxel- och fastesedlar.

Senjens fögderi

1:a vittnet i Senjens fögderi

Henrik Mikkelsen Bjørndaler är svensk östlapp. På frågan om de har speciella fjäll som de använder årligen eller om de använder fjällen tillsammans säger han att de nog har fjäll som de brukar men annars tar den som kommer först på våren ett fjäll och de andra får anpassa sig. Han säger att hans «Fjeld-Leje» ligger öster om Lavangen fjord norr om nästa vittnes, sannolikt Blåfjell. Hans vittnesmål är lite motsägelsefullt och på frågan om de inte ville betala leja för ett var sitt område svarar han att det är bättre att det blir kvar vid det gamla som det hittills varit.⁶ Henrik Mikkelsen Bjørndahler finns för detta år på Talma och Woskowoma lappskatteländ i Tingvara.⁷

2:a vittnet i Senjens fögderi

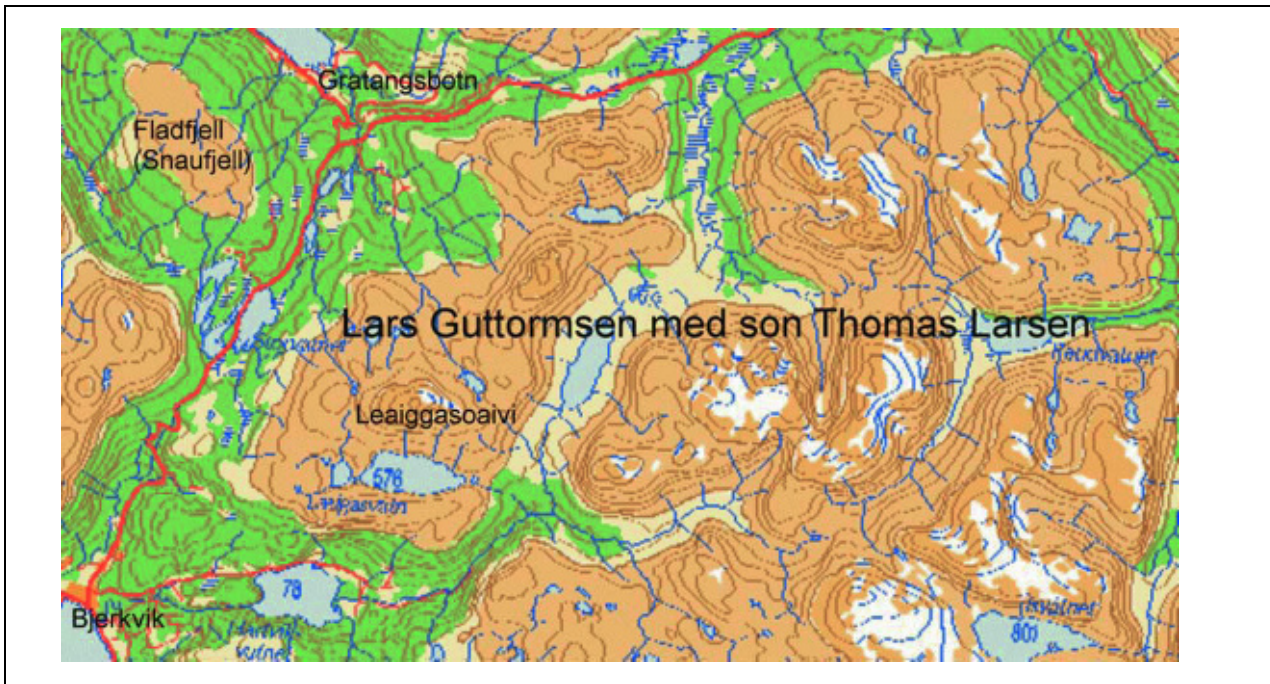
Lars Guttormsen är en svensk östlapp och har fjället mellan Gratangen och Ofotsfjorden som sommarland, tillsammans med sin son Thomas Larsen. Detta fjäll kallas enligt Schnitler, Fladfjäll. Öster om detta fjäll ligger Leigasfield, eller Leaiggasoaiivi som det heter idag, och sedan sträcker hans land sig mot Sverige och slutar vid Guoggil på den svenska sidan gränsen. Lars Guttormsen var 1743 skriven på Kadmatunduri och då är det fyra skattebetalare på landet medan han 1744 var skriven på Talma och Ripasenvuoma.⁸ På detta land var det året 107 skattebetalare skrivna. Det kan inte utslutas att denna förändring av skatteskrivningen på svensk sida var betingad av den förestående gränsdragningen och förställningen om att man inte

⁵ J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 127-128.

⁶ A a s 260.

⁷ *Jordebok och Uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756*, Transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A., s 135.

⁸ Päiviö, Nils Johan, *Lappskatteländens rättsliga utveckling i Sverige*, s 149.

Figur 3.1

skulle få flytta över till Norge med sina renar mer.⁹ Lars Guttormsen är av släkten Labba, men skriver inte sitt släktnamn i jordeboken.¹⁰

2:a vittnet i Senjens fögderi

Lars Guttormsen, svensk östlapp, brukar Fladfjell (Snaufjell), Leaiggasoavi och vidare östöver till Guoggil vid västra änden av Torneträsk.

3:e vittnet i Senjens fögderi

Som 3:e vittnet i Senjens fögderi uppträder Lars Mikkelsen, en svensk östlapp. Han uppger att han brukar fjällen Ritavara som ligger på Čoarvenjarga, Sissoive och Kierrom bl a och vidare österut mellan Torneträsk och Altevatten. Alla fjällen går att indentifiera. Han flyttar sedan på hösten österut in i Sverige, längs fjället mellan Altevatten och Torneträsk som av Schnitler kallas «Duoderek» eller nuvarande Talma. Hans skatteland i Sverige är sannolikt Jostojärfwi för vilket han betalar 1 dahler skatt och där är han upptagen som Lars Mikkelson Sarri. Skattelandet ligger i Tingivara.¹¹

8:e vittnet i Senjens fögderi

Anders Hendriksen Matt är norsk bygdelapp.¹² Det som intressant är hans svar på vilken rätt samerna har på den norska och svenska sidan. Här följer citat på svar och frågor från Schnitlers protokoll:

Sp. 21. Hvad adkomst de Svenske Østlappar have til at sidde pa disse Norske Fielde?

Resp: De have ingen førlov af den Norske Øvrighed, ei videre Ret til, at sidde her pa denne Side af Landzkiølen, end at de have saa holdet saaledes fra Arildz Tid, og ligger her i Norge, som deres Forfædre for dennem giort have.

Sp. 22. Hvad han i Sverrig nyder, og ma svare i Skat? Hvad Skikke og Love undergiven?

Resp: De Østlapper nyde Furre og Gran-Skougen for deres Dyr, og til Brende Hved; Vande til Fiskerie, Skytterie i Slougen; de svare ½. 1. 1 ½. 2. til 3. Rdler hver efter sin Formue til Cronen i Skat, og havar sit afdeelt Marke-Land, hvoraf han skatter, men bruger Lapmark Fælles.¹³

Av detta skulle man kunna dra slutsatsen att man i Norge alltid sedan «Arildz Tid» brukat landet långt innan gränsen mellan Norge och Sverige var påtänkt. Vad gäller Sverige så skattar man enligt vittnet för enskilda skatteland, men brukar Lapp-

⁹ A a s 54-57.

¹⁰ A a s 149.

¹¹ *Jordebok och Uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756*, transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A., s 137.

¹² J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 265.

¹³ A a s 266.

Figur 3.2 Erik Ammundsen var norsk østlapp og betalte skatt for Kårvikkjølen Anders Jakobsen var også norsk østlapp og betaler skatt for Kårvikkjølen og Vassbrunna

marken tillsammans. Utvecklingen verkar ha utvecklats mot ett gemensamt bruk, sannolikt som en följd av tamrenskötselns utveckling mot större renhjordar.

14:e vittnet i Senjens fögderi

Detta vittne är den norske østlappen Erik Ammundsen. Han betalar skatt till Norge men flyttar på vintern över till Sverige. Han betalar ingen skatt till Sverige eftersom han är «Norsk skattelapp». Han håller på sommaren till på «Corvigfield», eller Kårvikkjølen som det heter idag. Vittnesmålet är tämligen kortfattat och han utvecklar inte sin rätt eller ursprunget närmare.¹⁴ Detta är intressant eftersom hans norska skatteländ går att lokalisera. Detta distrikt kallades Aukolat av samerna själva, åtminstone senare under slutet av 1800-talet och fram till idag.

¹⁴ A a s 283-284.

15:e vittnet i Senjens fögderi

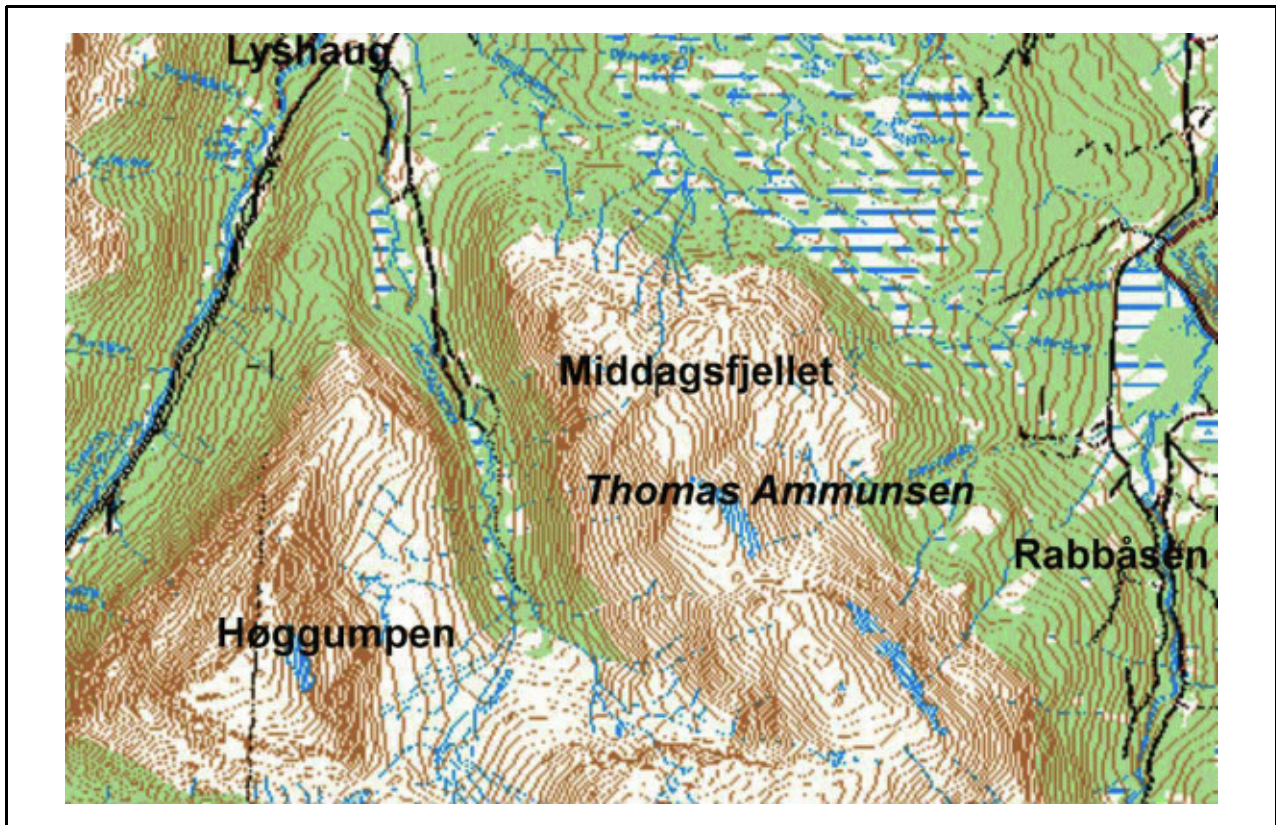
Även detta vittne är en norsk østlapp, Thomas Ammundsen, och han betalde skatt för Middagsfjell söder om Reisen fjorden, inte långt från Sörreisa och det går att lokalisera. Detta fjäll ligger i Stallonjarga distriktet eller Hjerttind som det heter idag.¹⁵ Också han flyttar till Sverige på vintern. Om han är släkt med tidigare vittnet framgår inte, men de har dock samma efternamn.

15:e vittnet i Senjens fögderi

16:e vittnet i Senjens fögderi

Detta vittne heter Lars Petersen och är svensk østlapp. Han är född vid kopparverket 3 mil öster om Jukkasjärvi lappkyrka av svenska föräldrar som var bönder. När han var 15 år flyttade han tillsammans med sina föräldrar till Norge där dom byxlade en gård. Efter deras död har barnen blivit kvar i

¹⁵ A a s 284.

Figur 3.3 Thomas Ammunsen, norsk østlapp, betalar skatt for Middagsfjellet

Norge, utom denna Lars Petersen som gifte sig med en svensk lappkvinna och övergick till lapplivet och lever nu som vilken lapp som helst.

Han håller till sommartid på Ritavarri norr om Nordfjorden. Det är det som på samiska kallas Jahkutnjarga och det ligger mellan Nordfjorden och Balsfjorden. Han brukar också fjället «Tolpolke» (Duolbaoalgi, kan vara Slettfjellet) och på vintern är han i Sverige enligt Schnitler.¹⁶

Han finns också upptagen i jordeboken för Tingivara i Sverige under namnet Lars Persson Swänsk och betalar en dahler i skatt för «Sikajärvi».¹⁷

16:e vittnet i Senjens fögderi

17:e vittnet i Senjens fögderi

Niels Ammunsen är norsk østlapp och betalar skatt för fjället Moike, med största sannolikhet Meuken. Han hade betalat skatt för fjället i 20 års tid. Också hans far skattade till Norge. På hösten flyttar han över till Sverige där han dock inte betalar någon skatt, i likhet med alla andra norska østlappar.

¹⁶ A a s 296-297.

¹⁷ *Jordebok och Uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756*, transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A, s 138.

Enligt vittnet är lapparna i Sverige inte indelade i några skatteland utan man flyttar som man vill där man finner bete.¹⁸

17:e vittnet i Senjens fögderi

18:e vittnet i Senjens fögderi

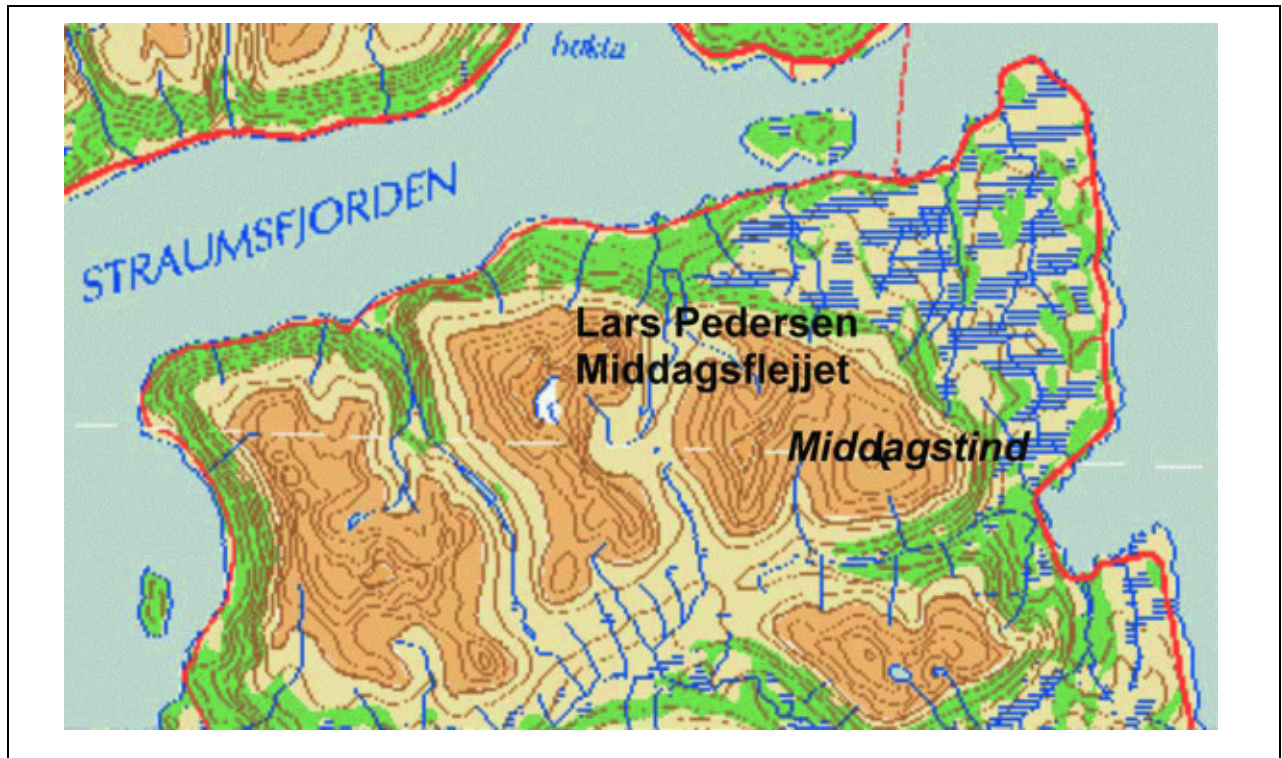
Även detta vittne, Anders Jacobsen är norsk østlapp. Han betalar skatt för Corvig field (Kårvikskjølen), och Vatsbrunfield. Även han hör till Aukolat distriktet. Han uppger att han betalat skatt för fjället i 10 års tid. Också detta vittne har sina vinterbeten på den svenska sidan av gränsen i likhet med de andra norska østlapparna. Även detta vittnes far har skattat till Norge.¹⁹

Tromsöens fögderi

I Tromsöens fögderi förefaller förhållandena varit sämre mellan svenska østlappar och den bofasta befolkningen. Av «Finne-Skolmester» Arne Pederesen Nideros fick Schnitler en lista över samerna vid Ulfsfjord vid sin vistelse där. Det var 27 sjösamer; vilka brukar gårdar, 3 sjösamer; barn till sjö-

¹⁸ J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 297-298.

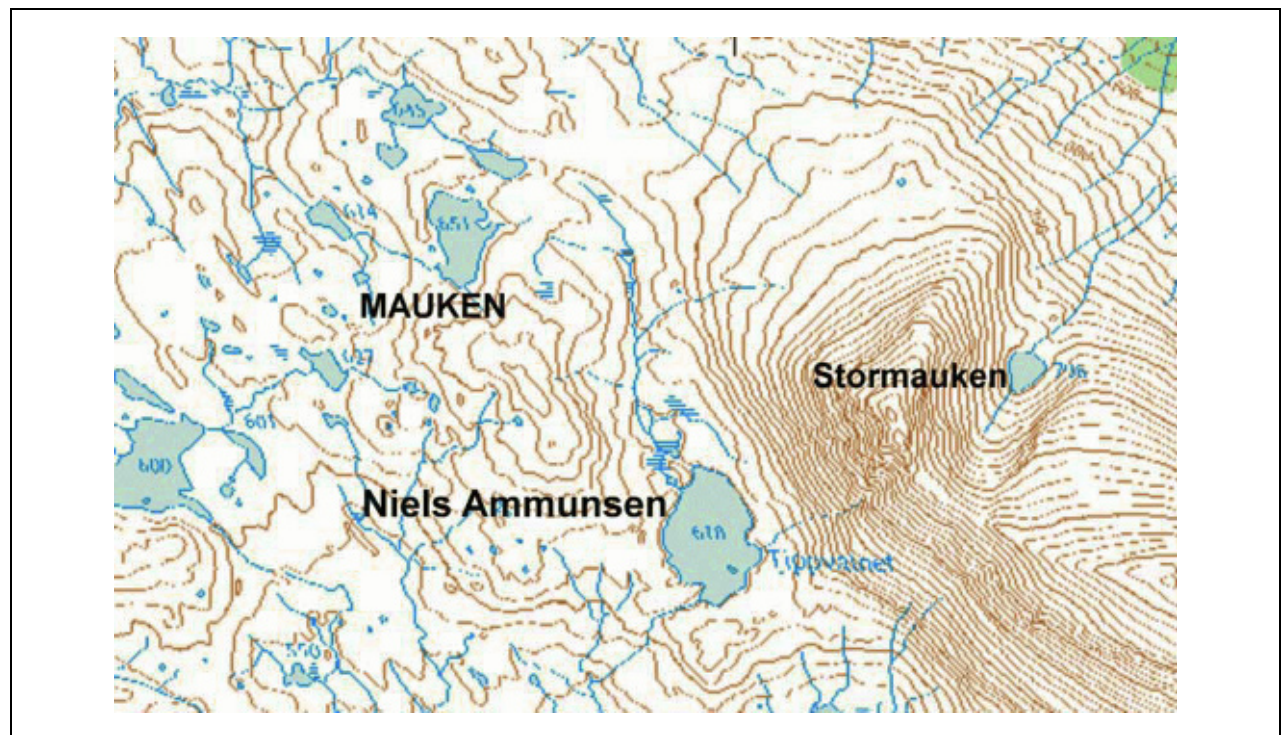
¹⁹ A a s 300.

Figur 3.4 Lars Petersen är svensk östlapp och har sommarbeten på Middagsfjellet norr om Nordfjorden.

samer som är husmän, 4 norska bygdelappar och 9 svenska östlappar som dock redan flyttat österut till Sverige, eftersom det redan var oktober. Vid vittnesförhören i Tromsens fögderi är bara en svensk östlapp med. Det nämns ingenting om nor-

ska östlappar och det är oklart om det finns sådana i Tromsöen. Bönderna klagar också över att renarna gör skador på deras marker. En bonde från Jägervatten beklagar sig över de svenska östlapparna och berättade att när han en gång besökte

Figur 3.5 Niels Ammunsen, norsk östlapp, betalar skatt för Mauken.

de samer, vilkas renar trampade ner hans ängar och jord och för dem talade om att de hade order av överheten att skjuta ner renar, förmodligen när de befann sig på hans marker, hade de svenska östlapparna svarat honom att om han hade bly och krut så hade de det samma att ge tillbaks.²⁰

De flesta samer som uppträder som vittnen i Tromsöens fögderi är därför bygdesamer. Detta har jag inte funnit så intressant eftersom deras utsagor inte innehåller några för mig intressanta upplysningar.

1:a vittnet i Tromsöens fögderi

Lars Larsen är bumand hos en norsk «Bue-Finn» efter att ha blivit fattig. Han hade tidigare varit svensk östlapp. På en fråga från Schnitler om vilken rätt svenska östlappar har i Norge svarar han att de inte hade något lov eller rätt till fjällen, men de tog det land de behövde efter eget behag utan att fråga Norge om det.²¹

21:e vittnet i Tromsöens fögderi

De flesta av de svenska östlapparna i Tromsöens fögderi har redan flyttat österut och Schnitler har svårt att få tag på vittnen bland dessa. Det kan tän-

kas att det berodde på rädsla för de norska myndigheterna eftersom de tidigare blivit förbjudna att flytta in på de norska fjällen av den tidigare, nu döde, norska fogden. Av denna anledning har man heller inte betalat skatt till Norge trots att man egentligen vill göra det. Detta framkommer genom Anders Jonsen Ommas vittnesmål som 21:a vittne. Han uppger emellertid inte vilka fjäll i Norge han brukar. Detta kan vara förklaringen till att det inte finns några norska östlappar i Tromsöens fögderi. Man har helt enkelt inte tordats ta kontakt med norska myndigheter, de 4-5 senaste åren. Av vittnesmålet framgår dock att man tidigare betalat skatt till Norge.²²

Han nämner också två andra samers sommarfjäll, Henrik Guttormsen, som håller till på Kolsvara (Kvalvikfjellet), vid Lyngseidet, och Per Andersen Pilto som är på Svartvara (Svartnestind) eller Andersdalen som distriktet kallades senare.²³

22:a vittnet vid Tromsöens fögderi

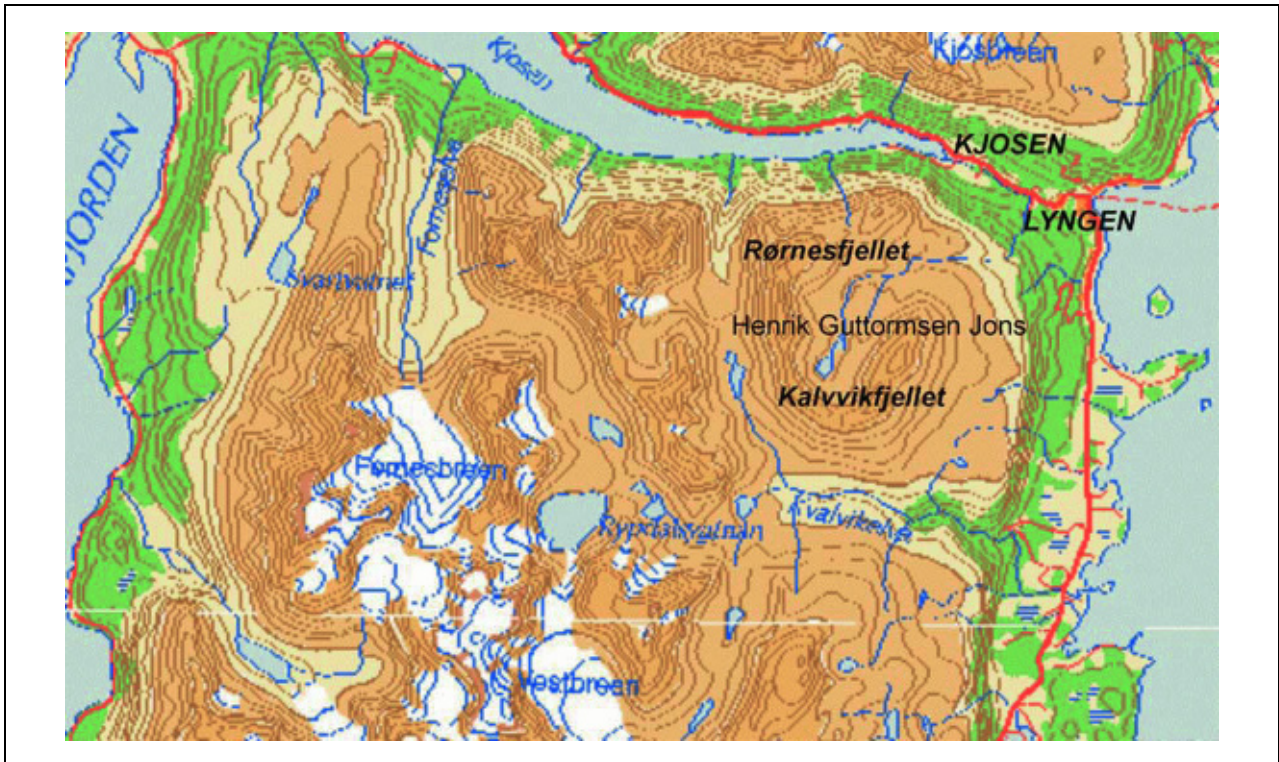
Eftersom så få svenska östlappar hittills framträtt som vittnen så sänder Schnitler bud efter flera att infinna sig vid Skibottens marknad i början på december. Som 22:a vittne framträder där den

²⁰ A a s 329.

²¹ A a s 315.

²² A a s 390.

²³ A a s 393.

Figur 3.6 Henrik Guttormsen är svensk östlapp och har sommarbeten på Kvalvikfjellet. Se karta nedan:

svenske östlappen Anders Pedersen Jons, närmare 80 år gammal. Han oppger dock inte var han är på sommaren, men han oppger att han betalar skatt till Sverige. I jordeboken för Enontekis och Rounala finns han upptagen på «Råmmawoma» lappskatteland som Anders Persson, tillsammans med sin bror Jon Person Jounus.²⁴

Han påpekar att i Sverige är markerna delade mellan samerna, så att var familj eller vissa familjer besitter sina egna land, vilket också framgår av jordeböckerna i Enontekis och Rounala.

23:e vittnet vid Tromsöens fögderi

Det 23:e vittnet är Henrik Guttormsen Jons, svensk östlapp, över 50 år gammal. Han uppehåller sig på de norska fjällen sommartid och då spesielt på Kvalvikfjellet söder om Lyngseidet. Han har betalt skatt till «Norske Mikkel Hvids Fuldmægtig» og visar också för rätten kvitteringar för åren 1729 og 1738, og detta påstår han sig ha gjort för vart år.²⁵ I Enontekis finns han i Rounala lappby og betalar där 1,16 Rdahler i skatt för «Rommawoma og Rustotunderi».²⁶

²⁴ *Jordebok och Uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756*, Transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A., s 140.

²⁵ J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 396.

²⁶ *Jordebok och Uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756*, Transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A., s 141.

23:e vittnet i Tromsöens fögderi

24:e vittnet vid Tromsöens fögderi

Jon Mortensen Nurte, är 50 år gammal og är svensk östlapp. Han oppger att han är på de norska fjällen om sommaren men anger inte närmare var.²⁷ I Sverige är han lapplänsman i Rounala vilket också framgår av jordeboken för Rounala detta år.²⁸ Han har emellertid aldrig betalt någon skatt till Norge.

Helt i slutet av förhöret bad dessa tre senaste vittnen om lov att få bruka de norska fjällen som man tidigare gjort, og till detta fick man lov, med det villkoret att man skulle följa med den «Norske FinneSkolemester» till fjälls, när de blev tillsagda, för att närmare bestämma riksgränsen efter deras egna vittnesmål.²⁹

25:e vittnet vid Tromsöens fögderi

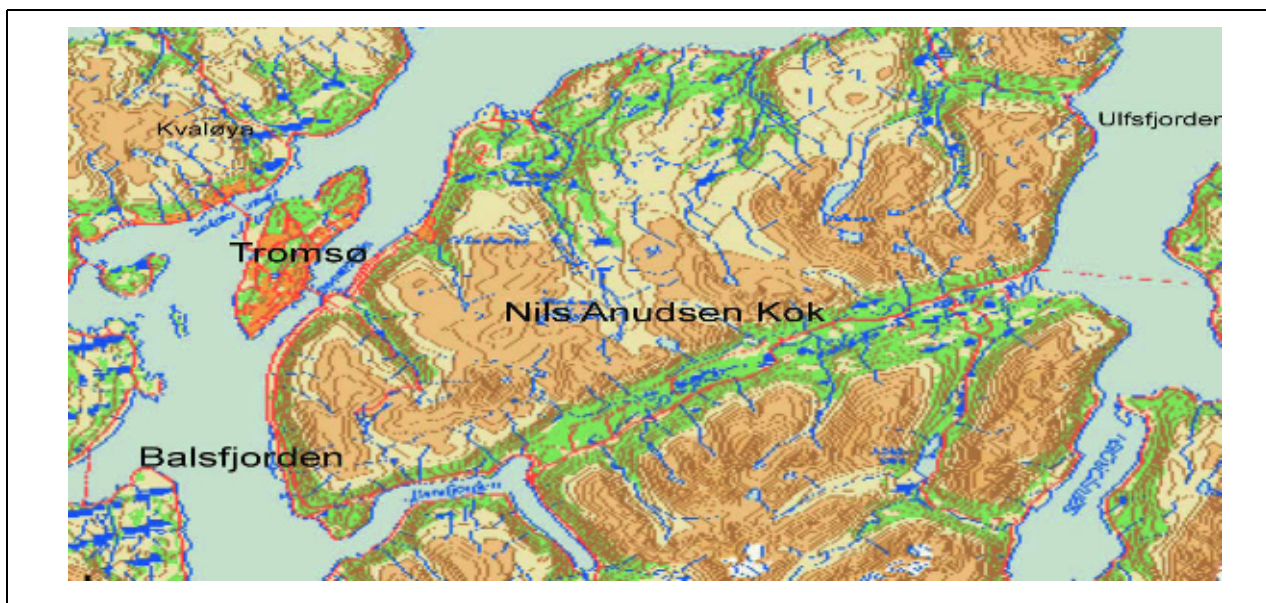
Nils Anudsen Kok, är 52 år gammal og är också han svensk östlapp. Han uppehåller sig på sommaren mellan Ulfsfjorden og Balsfjorden. Höstbeten har han i Skarvdalen, mot Kåfjorden norr om Lyngen. Hans svenska skatteland är Råmmawoma i Rounala og ligger nu i nuvarande Finland. Enligt Johannes Marainens släktbok var hans namn enligt kyrkoböckerna Nils Amudsen Kocki.³⁰

²⁷ J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 397.

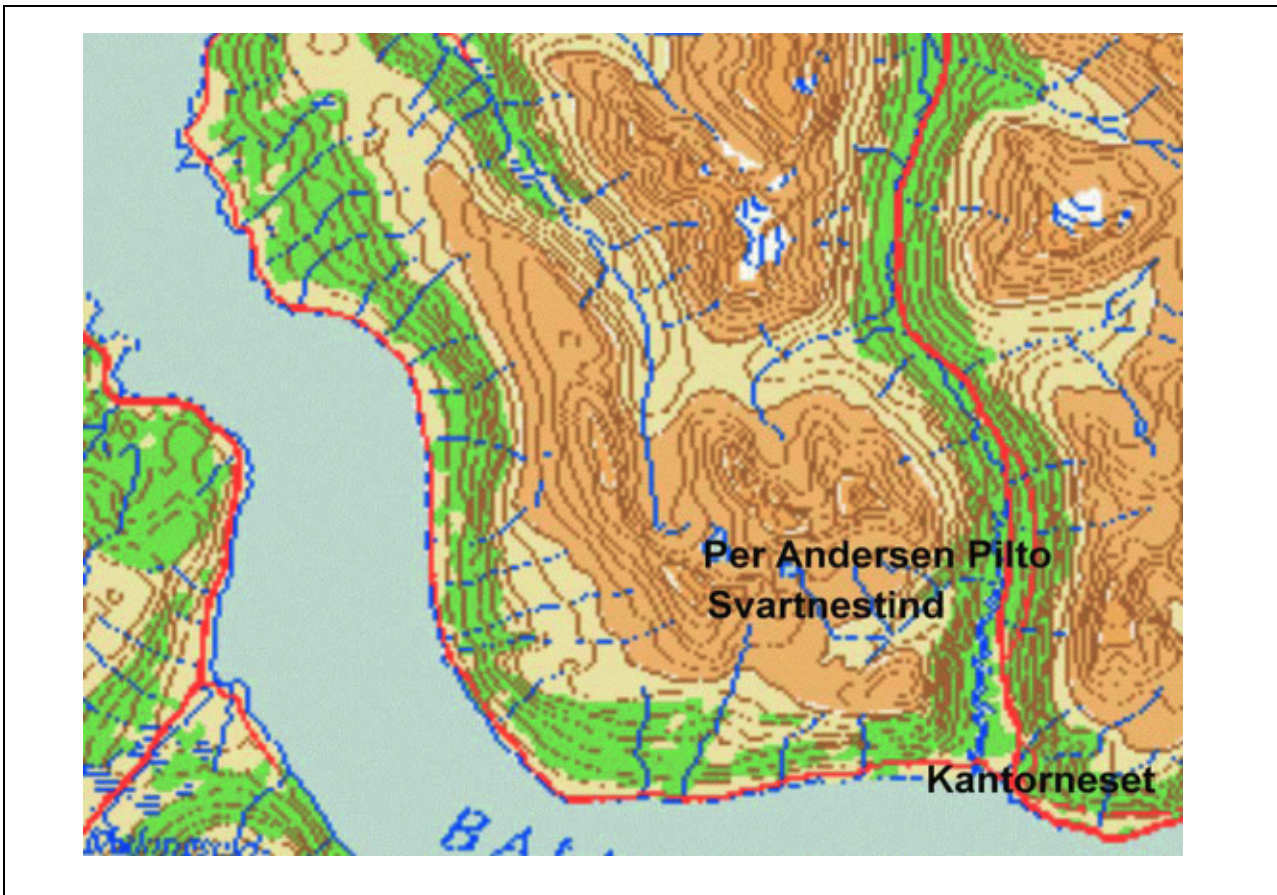
²⁸ *Jordebok och Uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756*, Transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A., s 139.

²⁹ J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 398.

³⁰ Marainen, Johannes, *Karesuandosläkter*, s 41.

Figur 3.7 Nils Anudsen Kok, svensk östlapp, sommarbeten mellom Balsfjorden og Ulfsfjorden.

Figur 3.8

Han har en gång betalat skatt till Norge för 3 år sedan.

25:e vittnet i Tromsöens fögderi

Per Andersson Pilto

I samband med förhöret av det 21:a vittnet Anders Jonsen Omma, omnämns det att Per Andersen Pilto har sommarbeten på Svartvara vilket enligt Schmitler skulle vara Svartnestind.

Per Andersen Pilto vittnar inte men omnämns på sidan 393 i Schmitler, bind II.

3.1.2 Diskussion

Man kan, vilket jag också gjort, till en liten del på kartor identifiera och åskådliggöra de områden som vissa av vittnena disponerade. Som framgått ovan har inte alla vittnen angett var de uppehållit sig på sommaren, utan enbart uppgett att de uppehållit sig i Norge. Som ovan framgår får man en stor spridning av sommarbetena.

En del har varit norska östlappar, eftersom de varit skattlagda i Norge, och åter andra har varit svenska östlappar, eftersom man varit skattlagda i

Sverige. Det förfaller som om de svenska östlapparna tidigare betalat skatt till Norge, men efter hotet från en norsk fogde om att de inte fick vara i Norge överhuvudtaget, undvikit kontakt med norska myndighetspersoner, åtminstone de 4-5 senaste åren innan Schmitlers undersökningar. Tonen synes ha varit speciellt hård i Tromsöens fögderi.

Det har säkerligen inte varit någon större skillnad på svenska och norska östlappar, utan dessa har säkerligen varit nära släkt med varandra och också flyttat tillsammans, eftersom bruksmönstret varit detsamma.

Uppgifterna är ibland motsägelsefulla och varierar något mellan de olika vittnena, men är i huvuddrag samstämmiga. Speciellt uppgifterna om skatten till Norge varierar, men det kan bero på ovan redogjorda förhållanden om rädsla för norska myndigheter och hot om förbud att beta sina renar i Norge.

Syftet har varit att få fram de områden som samer har brukat för renskötsel i området. Av de 18 vittnen som jag har valt framgår tydligt att man brukat i princip hela Troms fylke. Om Ringvassö, Kvalö och Senjen framkommer ingenting, men en

allmän uppfattning är att det funnits en äldre renskötsel där, men huruvida man flyttade över till Sverige på vintrarna framkommer inte av Schnitlers undersökningar. Att det bodde sjösamer där framkommer däremot av det äldre kamerala materialet.

I en uppteckning gjord av Peder Krog Hind kommer varje år till Lavangen, Salangen och Gråtangen 75 svenska östlappar.³¹ Utifrån vittnenas markdispositioner är det helt klart att det måste ha funnits östsamer på sommarbete i stora delar av Senjens och Tromsöens fögderi.

I Tingivara, på svensk sida, fanns detta år 120 skattebetalare registrerade på 40 lappskatteländ och de flesta kan man förmoda hade sommarbeten

³¹ J. Qvigstad, K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 416.

i Norge.³² I domboken för 1754 i Sverige framkommer att två tredjedelar av deras sommarbeten låg i Norge och uppgifterna är något så när samstämmiga.³³

Antalet norska östlappar förfaller vara betydligt färre, enligt Schitler. Antalet norska östlappar söder om Malangen förefaller ej ha varit fler än 6-7 till antalet.³⁴

En sak som också framkommer är att grunden till att man brukar dessa områden i Norge är att man alltid gjort det, sedan urminnes (Arildz) tid.

³² Päiviö, Nils Johan, *Lappskatteländens rättsliga utveckling i Sverige*, s 54.

³³ A a s 63.

³⁴ Qvigstad, J., K.B. Wiklund, *Major Peter Schnitlers Grenseek-saminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*, s 420.

Kapittel 4 Lappekodicillen

4.1 Bakgrund

Situationen som idag råder är minst sagt oklar. Från den 1 maj 2005 finns inte längre någon renbeteskonvention mellan Sverige och Norge sedan 1972-års konvention utlöpte 2002. Denna hade i omgångar förlängts i avvaktan på att en ny renbeteskonvention skulle komma på plats. Den sista förlängningen gick ut den 1 maj 2005, efter det att Sverige inte gått med på någon ytterligare förlängning. Från svensk sida hänvisas till 1751-års lappekodicill (bihang till 1751 års gränstraktat mellan Sverige och Norge/Danmark). Man kan konstatera att det idag finns en oenighet mellan länderna om den areella omfattningen av betesrätten för svenska renar i Norge.

Så länge traktater, som ett uttryck att reglera mellanstatliga angelägenheter, har funnits, har de varit föremål för olika tvistefrågor, inte minst hur de skall tolkas. Frågan som då reses är hur kodicillen skall tolkas

I Wienkonventionen¹ behandlas artiklarna 31-33 som berör tolkningen av traktater. Det finns även en del principer om hur traktattolkning skall genomföras, vilka tillämpas av den internationella domstolen i Haag som är den folkrättsliga juridiska instans som har att lösa traktatstvister.

I Wienkonventionens artikel 31 behandlas de allmänna principerna om traktattolkning. I princip kan man säga att tolkningen skall ske textuellt, vilket betyder att texten presumeras ge uttryck för parternas verkliga intentioner med traktaten. Arbetet med tolkningen skall ske «ärligt» i överensstämmelse med den «gängse meningen» med traktatets uttryck sedda i sitt sammanhang och mot traktatens ändamål och syfte². Om den aktuella traktaten är klar och entydig finns inget behov att använda de supplementära tolkningsmetoderna.

I artikel 32 uttrycks de supplementära tolkningsmetoderna, vilka används när det inte ur den aktuella traktattexten går att få en klar uppfattning om

traktatens intentioner. Denna supplementära tolkningsprincip brukar kallas den evolutiva tolkningsprincipen och verkar ha haft ett inflytande, inte bara på Internationella domstolen i Haags praxis utan även på andra internationella domstolar

Det kan konstateras att det finns en hel del problem när det gäller att tolka en traktat från 1751. Det är helt klart att traktaten inte kan tolkas statiskt utifrån de samhällsförhållanden som förelåg vid traktatens tillkomst, utan en tolkning görs utifrån att rättigheterna förändrats i takt med den allmänna samhällsutvecklingen..

En fara med denna metod anses vara att den kan bli lagskapande eftersom domstolen kan tillföra nytt innehåll i de av staterna kodifierade rättigheterna.³ Trots denna fara anses denna tolkningsprincip nödvändig för att konventionens rättigheter skall anses var reellt effektiva, och följa den allmänna samhällsutvecklingen.

Men traktattolkning är en mer komplicerad process än så, och det ovan skrivna är bara en liten problematisering av förhållandet. Hur domstolen, i det fall det kom upp till bedömning, skulle resonera är vanskligt att förutse.

Det kan dock konstateras att stora delar av kodicillen uppenbarligen förefaller obsoleta. Lappbyarna i den gamla meningen som juridiskt/kamerala enheter vid skatteuppbörden i Sverige finns inte längre, och lappskattelandsystemet har kommit ur bruk. I deras ställe har dagens samebyar uppstått, vilka i princip består av de gamla lappbyarna, men med nya gränstragningar dem emellan. Detta blev en följd av 1886-års renbeteslagstiftning i Sverige då samernas rättigheter kodifierades i något som kan liknas vid en särslagstiftning. Rätten som samerna haft blev en kollektiv rätt för medlemmarna i samebyn, jämfört med rätten av privaträttslig karaktär som de enskilda samerna tidigare haft. I samband med lagens tillkomst kan man säga att samernas rätt i Sverige förvandlades till en nyttjanderätt, vilket är en betydlig försvagning av samernas tidigare rättsposition.

Den rätt som i dag utgör stöd för överflyttningarna är utan tvekan artikel 10 i kodicillen, som slår

¹ *Vienna Convention on the law of treaties, 23 may 1969, 155 UNTS 331.* I kraft de 27 januari 1980.

² Mårsäter, Olle, *Folkrättsligt skydd av rätten till domstolsprövning*, s 63-64.

³ A a s 102-103.

fast samerna har rätt att bruka de land som de av gammal sedvana använt.

Andra delar av kodicillen är dock intressanta som en historisk beskrivning av hur förhållandena en gång var. Intressanta är de delarna som behandlar den såkallade lapperätten, artikel 22 och framåt, där man kan skymta reminisenserna av en gammal samisk rättsuppfattning, och kodicillen ger också ett utrymme för utövandet av denna rätt inom vissa ramar.

Utvecklingen kan sägas vara ett resultat av nationalstaternas tillväxt och med en allt starkare administration av de nordliga områdena som de tidigare inte haft full kontroll över. Koloniseringen av områdena med en allt större norsk befolkning som bredde ut sig i områdena bidrog naturligtvis också till att konkurrensen om områdena ökade. Samerna som politiskt sett var i minoritet var de som fick betala priset för utvecklingen. Detta har sin bakgrund i den utveckling som startade efter 1814 då Norge från att ha varit en del av Danmark, mot sin vilja hamnade i en personalunion med Sverige. Norge fick en mycket självständig roll, jämfört med den danska situationen, och då startade också en uppbyggnad av den norska nationella identiteten där samerna helt enkelt var bortdefinierade och på detta sätt kunde majoritetsbefolkningen definiera bort minoritetens rättsgrundlag.⁴

I resten av detta kapitel går jag kortfattat igenom och kommenterar kodicillen artikel för artikel. Detta med anledning av att lappekodicillen brukas i många sammanhang utan att man egentligen vet vad den närmare innebär. Denna kommentar gör inte anspråk på att vara någon helhetlig analys av kodicillen utan är min egen kortfattade analys med kommentarer. För en helhetlig analys krävs både en folkrättslig och en civilrättslig genomgång av kodicillen, och också av de samhällsförändringar som skett genom århundradena. En väl så komplicerad process där det inte är lätt att sia om utfallet.

4.2 Traktattext med kommentarer

Preamble (Ingress) På det att lapparnes wanlige öfwerflyttningar, samt den derföre betalande leija och jurisdiction öfwer de främmande Lappar under bemälte öfwerflyttningstid, hädanefter icke må gifwa någon anledning till oenighet och missförstånd, och man derjämte klarligen må kunna weta

hwilka hädanefter såsom Svenska eller Norrske Lappar blifwa att anse, samt huruledes med dem uti alle tillfällen reciprocé skall umgås, hafwe de uti förestående Gränsetractat nämde och här under teknade Commissiarier om wisse härtill hörande puncter förenadt sig således, som följer:

Kommentar till preamble

Syftet med en preamble i traktatsammanhang kan sägas vara att sätta traktaten i rätt politisk kontext. Där brukar redovisas staternas grundsyn och därmed syftet med traktaten. Den kan också anses vara ett tolkningshjälpmedel, om det finns tvetydigheter i traktattexten.

I preamble till kodicillen framgår att ett syfte var att reglera överflyttningen till respektive land och att jurisdiktionsfrågan löses på så sätt att det landets lagar som samerna för tillfället vistas i skall gälla (domicilprincipen).

Dessutom framgår att ett annat syfte är att lösa medborgarskapsfrågan. Detta omnämns också i preamble, men för hur det exakt skall gå till hänvisas till trakattextern, men helt klart är att samerna skall ha ett medborgarskap, svenskt eller norskt.

Dessa två frågor finns explicit uttryckta i preamble och man får väl anta att de var de viktigaste. I övrigt när det gäller preciseringen av alla andra förhållanden hänvisas till traktattextern.

§ 1 (Artikel 1)

Den sedan 1742 och under denna Gränss-Commissions tid de privative Swenske Lappar, på visse ställen uti Norrlands Amt, pålagde nye Norrske Lappeskatt, och det derigenom införde städjandet af sommarland, samt dess öfwerlemnande till bemälte Swenske Lappar emot årlig skattsats erläggande, skall afskaffas och upphöra, såsom stridande mot en del af de nedanstående betingade Articular, och bidragande oriktigheter uti Lappwäsendet, Hwaremotsådan inrättning som nedaföre på sine ställen anföres skall sättjas i wärket.

Kommentar till artikel 1

I denna artikel omnämns det förhållandet att sedan gränskommissionens tid 1742 betalade svenska samer i vissa delar av Nordlands fylke skatt till Norge för sommarskatteländ. Enligt artikeln skulle detta ha börjat 1742 och ansågs bidra till «oriktigheter uti Lappwäsendet», man förbjuder uttryckligen detta och hänvisar till senare artiklar.

§ 2

Ingen Lapp må hädanefter äga Skatte- eller Städjeland uti mera än ett Rike, på det all anled-

⁴ NOU 2001:34, s 373-374, Pedersen, Steinar, *Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke norsk-talende*.

ning till gemensamhet af undersåtare och Land hädanefter må kunna undvikas.

Kommentar till artikel 2

Denna artikel är helt klar, ingen same får äga eller städja skatteland i mer än ett rike, ett klarläggande av föregående artikel.

§ 3

Till underrättelse för närvarande tid betingas, att aldenstund från Börgefjäll till Bonnäs fjäll, det är, uti begynnelsen af Norlands Amt och för Helge-Lands fögderi på den Norrske sidan, men för Ångermanlands och Uhmeå Lappmarker på Svenska sidan, fjällryggen till Gräns är fastställd, och man således på bägge sidor derigenom mister de gamle skatteland och undersåtare, som man hitintills dersammanstädes inöfwer fjällryggen har hafft; så skola de Lappar med deras familler, som nu för tiden hafwa skatteland derstädes på den Swenske sidan af Gränsen, anses för Swenske undersåtare och höra samma sida till, oaktadt af hwilkendera sidan de förut hafwa byxlat Landet och till hwilken sida de deraf betalt skatt, lika som äfwen de Lappar med deras familler, som nu warande tid hafwa gammalt byxel-Land på Norrske sidan af Gränsen dersammanstädes, skola tillhöra Norrige.

Kommentarer till artikel 3

Denna artikel gäller sträckan från Börgefjäll⁵ till Bonnäs fjäll⁶ och i denna sträckning blir fjällryggen (kölen) riksgräns. Det blir nu belägenheten av skattelandet som bestämmer vilket lands medborgare man blir. Tidigare har det tydligen varit så att man kunnat betala skatt till ett land även om skattelandet legat på andra sidan kölen, förmodligen en effekt av att ingen gräns var fastställd. Nu stramas det hela upp och det land som skattelandet (byxel-landet) geografiskt ligger i efter fastställandet av gränsen bestämmer medborgarskapet.

§ 4

I fall någon Lapp för nuvarande tid befinnes hafwa ett på båda sidor af Gränsen liggande gammalt Swenskt eller Norrskt sommarskatteland, det är ett sådant Land, hwarav för 1742 till Sverige eller Norrige skatt hafwer blifwit betald, då hafwe han frihet att wälja hvilken sida undersåtare han hädaefter will wara, så framt han intet winterskatteland på någondera sidan äger. Hafwer han wintwrskatteland på någon-

dera sidan, den Swenska eller Norrska, tillhöre då den sidan på hwilkens territorio han sådant wintwrskatteland äger.

Kommentar till artikel 4

Om en same har ett sommarskatteland som ligger på båda sidor om gränsen kan han wälja i vilket land han vill vara medborgare. Om han därtill har ett winterskatteland så blir han medborgare i det landet där winterskattelandet ligger.

§ 5

I fall någon Lapp på den sträckningen emellan Bonnäs fjäll och Halde, Hwarest Koutokenogräns begynner, det är på den Norrske sidan för hela Saltens, Senjens och en del af Tromsöns Fögderier uti Norlands Amt, men på den Swenske sidan för hela Piteå och Luleå samt en del av Torneå Lappmarker, befinnes hafwa ett sådant sommarskatteland på Norrska siadan af Gränsen, hwarav för 1742 skatt till Norrige hafwer warit betald, men deremot att äga winterskatteland på Svenska sidan af Gränsen, då hafwe han frihet att wälja antingen han hädanefter will wara Swensk eller Norrsk undersåte, då han sedermera behåller det skatteland, han hafwer på samma sida om gränsen, men mister det skatteland han hafwer haft på den andra sidan om Gränsen.

Kommentarer till artikel 5

Denna artikel avhandlar sträckan Bonnäs fjell till Halde, där gränsen till Kautokeino börjar. Den innebär att om någon same äger ett sommarskatteland på norska sidan av gränsen och ett winterskatteland på den svenska sidan, så får han fritt wälja medborgarskap, men mister då skattelandet på den andra sidan gränsen.

§ 6

På det man må weta hwilke äro Swenske eller Norrske undersåtare, skall den uti förestående 4:de och 5:de §§: omrörde Lapparnes fra wal ske uti de commiterades närwaro wid Rörläggningen, så snart som möjligit är, utan hinder, läckande eller tubbande, mutors och skänkens gifwande, eij heller medelst löfte af en lindrigare skatt, eller eljest hwad sätt det wara må och af private jordägare eller andre på någondera sidan försökas kunde, utan komma de att äga ett aldeles fritt och otvunget wal.

Kommentarer till artikel 6

Relaterande till 4 § och 5 § stipuleras här att samerna vid val av medborgarskap inte skall utsättas för några påtryckningar i någon riktning utan valet

⁵ Börgefjell

⁶ Ligger högst upp i Vindelälvsdalen, inte långt från Mo i Rana.

skall vara helt fritt. Man skriver också i artikeln att de «commiterade» vid utsättningen av gränsrösende skall vara med vid dessa förrättningar, för att se att allt går rätt till. Uppenbart är att båda länderna är angelägna att så många samer som möjligt blir medborgare i det egna landet. Syftet är också att uttröna till vilket land de skall räknas.

§ 7

De Lappar som således hädanefter sedan denna convention är i wärket stäld, befinnas hafwa både sommar- och winterskatteland, eller alenast endera delen, nemligen, antingen sommar- eller winterskatteland på den Swenska sidan af Gränsen skola med deras familie, det är barneller de som äro i barns ställe, såsom foster barn och slägtingar uti ett och samma matlag, likaledes tjenare och husmän, anses som swenske undersåtare. Det samma är ock att förstå om de Lappar med deras familjer, som hafwa ett gammalt byxel Land på Norrske sidan af Gränsen, Hwarmedelst man hädanefter kan åtskilja hwilken Sidas undersåte han är, sedan ingen Lapp får äga skatte- eller byxel Land på bägge sidor, eij heller annorlunda kunna komma dertill än som i denna Convention föreskrifwit står.

Kommentarer till artikel 7

I denna artikel slås vidare fast att de samer som har både vinter- och sommarskatteland på svenska sidan skall tillsammans med sitt husfolk vara svenska medborgare. Det samma gäller också de som antingen har sommar- eller winterskatteland på svenska sidan gränsen. Detta gäller också de samer som har ett gammalt byxelland på norska sidan, med vilken man kan avgöra vilket lands medborgare han är, eftersom ingen enligt kodicillen kan äga skatteland i båda länderna.

§ 8

I fall någon swensk Lapp gifter sin med en Norsk Lappehustru, som uti Norrige har sitt eget skattland eller flere renar än han, hafwe han frihet, utan något hinder eller avgifft af dess egendom, att blifwa en norsk Lapp, då han då han sig derom hos Swenske fogden anmäler och bewislig, gör en sådan dess beskaffenhet, hwaruppå Fogden sedemera har att lemna honom dess skrifteliga tillstånd til öfwerflyttningen, och detsamma uti uppbördboken att antekna, samt honom ifrån Swenske skatten att utesluta. Således förhålls viceversa med en Norrsk Lapp uti lika tillfälle. Uti andre omständigheter följte hustrun mannen.

Kommentarer till artikel 8

Om en svensk same gifter sig med en norsk samekvinna, som har sitt skatteland i Norge eller har fler renar än mannen står det mannen fritt att utan hinder eller avgifter att bli norsk medborgare. Han måste dock anmäla detta till den svenska fogden och styrka förhållandena och i så fall måste fogden lämna honom skriftligt tillstånd till överflyttningen. Dessutom måste det antecknas i uppbördsboken och sammen i fråga, avföras från den svenska skatten.

Det samma gäller det omvända förhållandet. I andra fall följer kvinnan mannen.

§ 9

I fall en Lapp will öfwergifwa sitt Land och bliwa ett annat Rikes undersåte, förhålls med honom som med andre Swenske och Norrske underrätare uti lika tillfällen, neml:n han betalte tionde och sjetten penningen af hwad han äger, till den sidan, hwarifrån han will flytta, samt hafwe bewis med sig till den didan dit han flytta will, att afgiften riktigt är erlagd, och undfått tillstånd till afflyttningen.

Kommentarer till artikel 9

Om en same vill flytta till det andra landet behandlas han på samma sätt som alla andra svenska eller norska medborgare i samma situation. Det innebär att han betalar tionde eller sjätte penningen⁷ av allt han äger till det landet som han flyttar från. Därefter tar han med sig bevis på att betalningen är gjord och att han fått tillstånd till avflyttningen.

§ 10

Alderstund Lapparne behöfwa Bägge Rikens Land, skall det dem efter gammal sedwane vara tillåtit höst och wår att flytta med deras Renhjorder öfwer Gränsen in uti ett annat Rike, och hädanefter såsom tillförne lika med Landets undersåtare, undantagande på sådana ställen, som här nedanføre anföres, få betjena sig af Land och strand till underhåld för deras djur och sig sjelfwa, då de wänligen skola emottagas, beskyddas och hjelpas till rätta, äfwen uti Krigstider, hwilka uti Lappwäsendet aldeles ingen förändring skola göra, och aldraminist skola de främmande Lappar warda exponerade för plundring eller något slags twång eller öfwerwald som Krigstiderna medbringa, utan alltid blifwa såsom egne undersåtare ansedde och handterade på hwilken sida de då sig såsom främmande uppehålla.

⁷ Med detta menas med sannolikt en sextondel, eftersom någon annan tolkning vore ologisk.

Kommentarer till artikel 10

I denna artikel stadgas att i fall samerna behöver båda rikenas land så skall de efter gammal sedvana, få flytta mellan länderna. Detta stadgande beror sannolikt på det faktum att samerna, som en följd av kodicillen förlorat skattelandet i det andra landet ändå skall ges möjlighet att som förut flytta till sina marker, nu som sedvaneland. De skall dessutom behandlas på samma sätt som landets egna medborgare, bortsett från de undantag som följer på en del artiklar i kodicillen. Detta gäller även krigstider och samerna skyddas uttryckligen från våld mm. Krigstider skall inte alls påverka samernas överflyttningar utan de förutsätts behandlas på samma sätt som det egna landets samer.

Denna artikel är sannolikt grunden till den rätt som samer idag civilrättsligt (privaträttsligt) kan stödja sig på vid vistelsen i det andra landet eftersom lappskattelandssystemet sedan länge förlorat sin praktiska betydelsen och ingen kunskap längre finns om lappskattelandens gränser och exakta belägenhet.

§ 11

Ingen Lapp som behöfwer att flytta med sine djur öfwer gränsen, må uti Krigstider begå någon fientlig gjerning. Beträdes han dermed, förhålles icke med honom effter Krigsbruk, utan han straffes på lika sätt, som om han missgjerning wore uti fredelig tid begången.

Kommentarer till artikel 11

Denna artikel förpliktigar samer vid överflyttning under krigstid att inte begå några fientliga handlingar. I fall han ändå gör det skall han straffas enligt fredstids lagar och ej efter krigsrätt.

§ 12

Hwarest på Norrska sidan äro fredlyste sälfång och fogelduns samlande, som på Norrska kallas Kobbeweidw, Fugle- och Dun Waer, för hwilka wisse undersåtare årlig skatt betala, skall det under sådant straff, som Norrske Lagen för Norrske undersåtare stadgar, wara de Swenske Lapparne förbudit, att der bruka något skytteri, eller att på annat sätt skada göra. På alla andre ställen blifwer dem sådant och allt annat skytteri lika med Norrske undersåtare tillåtit, Äfwen njuta de Norrske Lappar en sådan frihet uti Lappmarken på den Swenska sidan.

Kommentarer till artikel 12

Här behandlas fridlysta sälfångstplatser eller platser för fågelduns samlande (på norska Kobbeweide

och Fugle- och Dun vaer), som vissa norska medborgare betalar skatt för. Dessa platser är undantagna för de svenska samerna både för jakt och för annat nyttjande. Vid brott mot detta stadgande skall de svenska samerna straffas efter norsk lag. På andra ställen har de emellertid samma rätt som norska undersåtar och omvänt har norska samer motsvarande rätt under vistelsen i Sverige och Lappmarken.

§ 13

De Swenske Lappar som wäl flytta öfwer Gränsen med deras djur in på Norrske grund, men dock icke komma till hafwet eller fjordarna och derstädes något fiskeri eller skälshytteri bruka, betala uti Leija för hwart tjugande djur som i deras följe ä, stort eller litet, af bägge kjön, undantagandes de kalfwar som samma wår äro födde, hwilka icke räknas, en skilling Dansk eller Swensk styfwer i kopparmynt, icke mera. Men bruka de fiskeri eller skälshytteri uti hafwet eller fjordarne på Norrska sidan, betale de för hwart tjugonde djur dubbelt så mycket som ofwan är förmält, nemligen två skilling Dansk eller två Swenske styfwer i Kopparmynt, samma wårskalfwar oberäknade. Mera må af de Swenske Lappar icke tagas under hwad namn eller skjen det wara will, ej heller må de med något personligt arbete eller tjenstgörande beläggas.

Kommentarer till artikel 13

I denna artikel behandlas storleken av skatten för de svenska samerna när de är i Norge. De samer som inte kommer ned till havet på norsk sida och inte jagar eller fiskar åläggs att betala i skatt (leija) «en skilling Dansk eller en Swensk styfwer i kopparmynt» för vart tjugonde djur, årskalvar oräknade. För de samer som kommer ned till havet och utnyttjar fisket och jakten är skatten (leijan) det dubbla. Dessutom påpekas att inget mer får krävas i skatt utöver detta, oavsett vad det kallas. Vidare slås fast att man inte får ålägga svenska samer under vistelsen i Norge något personligt arbete eller annan tjänstgöring.

§ 14

De Norrske Lappar, som om hösten flytta med djur öfwer gränsen in på Swenska sidan betale för hwart tjugonde djur som de med sig hafwa, stort eller litet, af bägge könen, samme års wårkalfwar med inberäknade två skilling Dansk eller två styfwer Swenske kopparmynt, aldenstund bemälte lappar derstädes den längsta tiden af året förblifwa och wårkalvarna på den tiden samma underhåld som de andra djuren behöfwa. Wilja de tillika idka fiske och

skytteri i Lappmarken, betale då dubblet så mycket, nemligen fyra styfwer i kopparmynt eller fyra skillning Danske. Mera må af de Norrske Lappar icke tagas, eij heller må de med något personligt arbete eller tjenstgörande beläggas, under hwad namn eller skjen det nämnas kan.

Kommentar till artikel 14

Artikel 14 är reciprok med artikel 13. Den avhandlar de norska samernas vistelse i Sverige och har principiellt samma lydelse. Det som skiljer dem åt är att skatten (leijan) som de norska samerna betalar är den dubbla, eftersom vistelsen i Sverige är mycket längre. Dessutom ingår årskalvar i underlaget eftersom de vid tiden för överflytningen övergått till naturbete från mjölk och har vuxit i storlek. I övrigt har de samma rätt till jakt och fiske i lappmarken som svenska samer. Förbudet mot privat arbete och annan tjänstgöring finns också i denna artikel.

§ 15

Uti hwart distrikt, Hwarest öfwerflyttande Lappar äro, skall förordnas en Lappelänsman och twänne Nämndemän, som för deras öfwerflyttningar inte skola betala.

Kommentar till artikel 15

Här finns bestämmelser om att för varje distrikt skall finnas en Lappelänsman och två Nämndemän, vilka är befriade från skatt (leija).

§ 16

Lappelänsmannen och Nämndemännene skola reciproce besörja, att de öfwerflyttande Lappar för ders djur njuta tillräckelig underhåld, dock så att Lappen sjelf som för Landet skattar icke af främmande Lappar uttränges och lider brist. För den ordsaken skuld skola Lapparnes Länsman och nämndemän wäl känna beskaffenheten af skatteländen på deras sida, samt weta antal på de djur som den Lappen äger, Hwilkw skattar för Landet, på det främmande Lappar, om så behöfwes och begäres, till beqwämlige ställen må kunna anwisas. Å ömse sidor skola de främmande Lappar noga akta sig att de icke under deras flyttningar göra Landets egne inwånare någon skada, hwarken winter eller sommar, på skog, åker och äng, Multebärs eller hjortronmyror, eller något annat, wid laga plikt, och bör skadan ersättjas effter mätismanna ordom.

Kommentarer till artikel 16

Lappelänsmannen och Nämndemännene skall reciprok se till att de överflyttande samerna och deras

renar har tillräckligt med bete för sina djur, men skall också se till att de inte inkräktar på de samers land som de skattar för. Lappelänsmannen och nämndemännene förutsätts ha god kunskap om skatteländen men också om det antal renar som varje same har för att kunna bedöma hur markerna effektivt skall kunna förvaltas så varje same får tillräckligt bete för sina djur. Dessutom förutsätts de främmande samerna ta hänsyn till dem som bor i landet så att varken vinter eller sommar någon skada orsakas på varken åker, äng, skog eller hjortronmyrar. Om skada detta till trots uppkommer skall enligt lagen skadan ersättas efter taxering av skadorna.

§ 17

Förr än någon Lapp, Svensk eller Norrsk, med sine djur flyttar öfwer Gränsen, skall han för sin egen Lappe-Länsman och Nämndemän angifwa antalet på de djur som i hans följe äro, det är så wäl på hans egne, som på hans barns, tjenares och husmäns, samt Leijan till bemälte Länsman lefwerera emot bewis så wäl på angifwandet, som för leijaan. Äfwen skall han då straxt angifwa sig om han will idka fiske och skytteri, hwarefter leijan kommer att proportioneras och betalas, samt på angifwelsen och bewiset att antecknas. Med detta ofwannämde bewis passerar han sedan utan hinder och vidare tilltal fram och tillbaka.

Kommentar till artikel 17

I denna artikel regleras hur det skall gå till rent praktiskt med redovisningen av folk och antal renar innan man flyttar över gränsen till det andra landet. Dessutom skall samerna uppge om de tänker jaga eller fiska i det andra landet. Han skall också ange antalet personer i hushållet och antalet renar och betalning ske efter den fastställda avgiften. Detta skall han göra till den egna lappelänsmannen. Därefter skall han av lappelänsmannen få ett intyg om att skatten är betald och med detta kvitto skall kunna färdas hur han vill över gränsen. De som avser att jaga och fiska betalar dubbel avgift.

§ 18

Förr än LappeLänsmännen med deras Lappar flytta öfwer gränsen, skola de tillställa den andra sidans LappeLänsman en af dem och nämndemännen underskrefwen Specificerad förtekning på de SkatteLappar och djur af deras district som samma år wilja flytta öfwer gränsen, då de tillika leijan till bemälte Lappelänsman lefwerera emot bewis på förmälte förtekning och betalning. I brist af Lappelänsman, som bemälte föreknung och betalning af den

främmande sidan kan emottaga, skall den eller de som leijan tillkommer, afsända en fullmäktig, som på ett så beqvämligt ställe som möjligt är, skall uppehålla sig, nemligen uti närmast intill gränsen liggande Lappesockn på Swenske sidan, och på den Norrske sidan uti en af de närmaste innanfjoridar och på fasta landet.

Kommentarer till artikel 18

Den egna lappelänsmannen skall sedan i sin tur lämna den enligt föregående artikel upprättade förteckningen under tecknad av honom själv och nämndemännen, till den andra sidans lappelänsman och också betala skatten (leijan) till honom, mot kvittering för leijan och förteckningen. Om inte den andra sidans lappelänsman finns på plats skall en fullmäktig för den som skall ha leijan finnas på ett så bekvämt ställe som möjligt, på den svenska sidan i närmaste «Lappesockn,» och på norska sidan i den närmaste fjordbotten eller på någon plats på fastlandet.

§ 19

Lapparna skola, om det åstundas, hwart år en gång för alla och icke oftare på den sidans territorio som leijan tillhör, för bemälte sidas Lappelänsman, eller hwem ägare af Leijan der till skriffteligen committerar, wara förpliktade att framwisa alla de djur, som uti deras följe äro, och låta räkna desamme till bewis på riktigheten af deras angifwande. Neka de sådant, eller bemälte personer med ord eller gerning illa bemöta, böte en Swensk, allenast för sin motsträfwighwt, Tålf daler silfwermynt, och en Norrsk Lapp Fyra Riksdaler Danske, hälften till bemälte oförättade personer och den andra hälften till Konungen. För hwar gång förseelse sker, fördubblas straffet. Förgriper Lappen sig på bemälte personer vidare, än att det till Simpel uppstudsighjet kan räknas, starffes han derföre efter lagen.

Kommentarer till artikel 19

Här stadgas att samerna är pliktiga att vid anmodan visa upp sina renar för kontrollräkning av lappelänsmannen i landet ifråga, eller av den som uppbär leijan. Om man inte efterföljer denna begäran så åläggs man böter, tolv dalar silvermynt för en svensk same och fyra danska riksdaler för en norsk same. Hälften går till den som äger leijan och den andra hälften till konungen. För varje gång det upprepas fördubblas bötessumman. Om någon förgriper sig på nämnda personer så straffas denne efter den vanliga lagen.

§ 20

I fall någon Lapp, Swensk eller Norrsk, befinnes hafwa falskeligen angifwit antalet på sine djur, så att han hafwer tjugo djur eller fler deröfwer, än han anmält, betale han för hwart tjugonde djur i hela flocken, twänne gånger så mycket som ofwan förmält är. Beträdes ha andre gången med sådan oriktighet, betale dubbelt så mycket som förste gången. Tredje gången dubbelt så mycket som andre gången och så vidare, så att straffet för var gång fördubblas, hwaraf angifwaren tager hälften och andre hälften tillfaller den som Leijan tillhör. Då ingen annan angifware är, behåller ägaren af leijan altsammans.

Kommentarer till artikel 20

Denna artikel är intressant på sätt att den bygger på ett angiverisystem där angivaren belönas ekonomiskt. Artikeln avhandlar vad som händer om någon uppgett för lite renar än han flyttat över med. Om samene uppgett tjugo renar mindre än han fört över gränsen så fördubblas leijan för hela flocken. Om han gör om det en andra gång fördubblas summan ytterligare och vidare fördubblas summan för varje gång det upprepas. Angivaren får halva summan medan den som äger leijan får hälften och finns ingen angivare så får ägaren av leijan hela summan.

§ 21

I fall Lappelänsmännen eller nämndemännen befinnas hafwa colluderat med Lappene uti deras oriktiga angifwande eller deras egen förteckning förfalskat och något innehållit af den leija som de uppburit plikte förste gången tre gånger så mycket som wederbörande derigenom blifwit eller kunnat blifwa beswekne, hälften till angifwaren och den andre hälften till den eller dem som Leijan tillhör.

Andre gången sättes de ifrån deras Ämbete och straffes som tjuvar.

Kommentarer till artikel 21

Om lappelänsmannen eller nämndemännen tillsammans med samerna fuskat eller lämnat oriktiga uppgifter om renantal eller liknande skall de betala tre gånger det undanhållna beloppet, hälften till angivaren och resten till den som rätteligen skulle ha haft beloppet.

Om det upprepas avsätts de från ämbetet och straffas som tjuvar.

§ 22

Då någon twistighet yppas emellan Lappar från en och samma sida, antingen angående

deras öfwerflyttningar och stället hwarest de under deras öfwerflyttningstid praetendera att uppehålla sig, eller om bortkomne Renar, slagsmål, små skuldfordringar, som icke stiga öfwer tålf daler Silfwermynt eller fyra Riksdaler Danske, alle arfskifften effter afdöde, eller andre små saker, Lappewäsendet in Specie och Lapparnas sedwanor beträffande, skola sådana saker, då de icke kunna förlikas, af samma sidas Lappelänsman och hans twänne Nämndemän straxt afgöras, och så framt wederbörande till Häradsrätten icke will wädja, dersammanstädes exequeras, utan afseende på hwilkens territorio factum är passerat eller saken påtald. Men äro sådana saker emellan parter af åtskild nation, eller emellan Svensk eller Norrsk Lapp, då tillkommer, utan hänseende til jus territorio, kärandens Länsman och nämndemän att straxt deruti döma, och domen, då, deremot eij appelleras, att exequera; dock således att rätten tillika med twänne Nämndemän ifrån Swarandes sida besättas, och att Länsmannen å samma sida, såsom dess försvar och ombud skall wara berättigad att wara tillstädes, om så åstundas, altsammans utan betalning för bemalte betjente uti bägge fallen. När en af parterna med denne Lapperätts förrättning är missnögd och med saken will gå vidare, skall appellationen ske till den Härads- eller Bögderätt Hwarest factum är begångit, eller i fall af arfskifften, der den döde i Lifstiden hänhördt.

Kommentarer till artikel 22

Denna artikel ger behörighet åt en speciell samisk domstol som brukar kallas lapperätten, att döma i vissa nedan specificerade mål.

I första delen avser den tvister mellan samer som är av samma nationalitet. Därefter räknas upp en hel katalog av ärenden i vilka lapperätten har kompetens att döma i.

Det är tvister vid överflyttningar eller om de platser där de uppehåller sig med renarna, bortkomna renar, slagsmål, små skulder som inte överstiger tolv daler silvermynt eller fyra danska riksdaler, arvskifften eller andra småsaker, samernas förhållanden eller «Lappewäsendet in Specie» som det uttrycks i artikeln och samernas sedvanor.

Sådana tvister skulle dömas av samma sidas lappelänsman och hans två nämndemän. Om inte domen besvärades till Häradsrätten eller Bögderätten så vann domen laga kraft, oavsett vilket territorium man befann sig på. Om däremot domen besvärades så gick den in i den instansordning som rådde i territoriet de befann sig på, det vill säga svenskt eller norskt.

I den andra delen regleras de fall där de tvistande är av olika nationalitet. I dessa fall skall den kärandes lappelänsman och nämndemän döma, oavsett vilket territorium man befinner sig på. Dessutom skall två nämndemän från den svarandes sida ingå i rätten. Utöver detta har den svarandes lappelänsman rätt att som försvarare för den svarande delta i förhandlingarna. Ingen ersättning betalas till någon för denna process. Om någon vill besvära sig över beslutet vänder man sig till den Härads- eller Bögderätt där saken hänt. När det gällde arvskifften så var det nationaliteten som bestämde forum.

§ 23

Alle andre saker emellan Lappar antingen af en och samma nation eller af olika nation höra till de wanlige Bögde eller Häradsrättersamt angifwas, dömas och, i fall de icke till högre rätt instämmas, dersammastädes exequeras, alt på det territorio hwarest gerningen är skedd, allenast med den åtskillnad, som i näst föregående §: är anfördt, nemligen att då en af parterne är en främmande undersåte eller factum på en främmande undersåte eller dess egendom begångit, skall uti Rätten tagas twenne Nämndemän från den främmande sidan, hwilka på alt sätt skola hafwa samma anseende, rätt och myndighet, som de öfrige nämndemännen, och skall den främmande Lappelänsmannen wara berättigad att dervid wara tillstädes såsom försvar och fullmäktig för den pparten som är af samma sida. När bewisligt är att berörde twänne främmande nämndemän äro lagligen tillsagde till bistjare uti en sådan Rätt, och de dock icke infinna sig, kan i deras ställe twänne förnuftige och ärlige lappar ifrån samma sida anragas. Kunna sådan icke erhållas, förblifwer det wid den wanlige Nämnden, och skall då domen på stället afkunnas, och acten deröfwer gifwas wederbörande som är tillstädes ifrån den främmande sidan, antingen Lappelänsmannen eller nämndemännen, uti wittnens närwaro eller emot deras bewis, utan betalning; på det man på samma sida kan weta huru Rätten handhafwes.

Förser sig någon domare emot någon af de i denna convention föreskrefne stadgar, hafwe han förbrutit sitt Ämbete.

Kommentarer till artikel 23

Alla andra ärenden oavsett nationalitet av de inblandade döms i vanlig ordning i enlighet med domicilprincipen och enligt svensk eller norsk rättsordning. Men om en av parterna är av annan nationalitet skall två främmande nämndemän tas in i rätten med samma myndighet som det egna lan-

dets nämдемән. Det andra landets Lappelәнsman har också rätt att agera som fullmäktig eller ombud för det egna landets undersåte. Om inte det andra landets nämдемән infinder sig kan två andra förnuftiga och ärliga samer träda in i deras ställe. Om sådana ej kan finnas, så avger rätten dom i alla fall.

När domen är avkunnad skall denna överlämnas till den främmande lappelәнsmannen eller nämдемәнnen i vittnens närvaro eller mot bevis.

Om någon domare bryter mot ovan nämnda regler förlorar han sitt ämbete.

§ 24

Wederbörande ifrån den främmande sidan, så wäl parter som vittnen, skola när de lagligen äro kallade och stämde wara pliktige att möta för denne combinerade Rätt och swara till saken eller att aflägga vittnesmål. Comparerar den Swarande icke, ej låter dess oumgängeliga förfall och hinder wid rätten, till samma tid han instämd är, anmäla och bewisa, och dock bewisligt finnes att han lagligen är stämd, förfares likafullt med saken, som om han wärkeligen wore tillståde, då klagemålet eller stämningen och de förewarande bewis domen afsäges och exequeras. Kan swarande wid nästföljande ting bewisligt göra dess förfall både att icke sjelf hafwa kunnat infinna sig, heller kunna det samma Rätten kundgöra å den dag han sjelf wid rätten comparera bort; så får saken åter upptagas och afdömas. Men uteblifwa vittnen ifrånförsta tinget, och saken utom dem ej kan uplysas; då får saken uppskjutas tillnästa ting, och plikte vittne som förefallelost utebliwit tre daler Silwfermynt eller en Riksdaler Dansk för utebliwandet, till den Crona hwilkens undersåte det är.

Kommentar till artikel 24

Här slås först fast att både parter och vittnen från den främmande sidan har en plikt att infinna sig till denna kombinerade domstols förhandlingar.

Om den tilltalade inte kan visa laga förfall för sin bortavaro, och om han är lagligen stämd till tinget, dömes i målet som om han vore närvarande.

Om den svarade vid nästa ting kan visa att han hade laga förfall för sin bortavaro och ej haft möjlighet att meddela rätten detta, så får saken tas upp igen och dömas på nytt.

Om vittnen inte kommer till den första förhandlingen, och saken utan dem inte kan avgöras, får saken skjutas upp till nästa ting, och dessutom utfärdas ett vite om tre daler silvermynt eller en dansk daler, som tillfaller den krona som vittnena lyder under.

§ 25

Ingen execution eller utpantning, undantagandes efter de domar som Lapperätten enligt 22:§: äger att afsäga och exequera, må uti någon främmande Lapps bo företagas, så framt icke skriftelig dom upwises och bewis för den utmätte betalningen till den Lappen uti hwilkens bo executionen eller utpantningen företages, genast på stället aflewvereras. Förser sig någon häremot, staffes som för wäldswerkan.

Kommentarer till artikel 25

I denna artikel slås fast att ingen exekution eller utpantning får göras i någon främmande sames bo, om inte en skriftlig dom och bevis för utpantningen uppvisas.

Domar enligt lapperätten i artikel 22 omfattas ej av denna bestämmelse. Om någon bryter mot denna artikel straffas han för våldswerkan.

§ 26

Rymmer någon Lapp för begången lifwssak öfwer det Rikes Gränsor hwarest gerningen är begången, förhålles med honom som med andre Swenske eller Norrske undersåtare i like fall.

Kommentarer till artikel 26

Om någon rymmer över gränsen efter att ha orsakat någons dödsfall, döms han i likhet med andra norska eller svenska medborgare.

§ 27

Alle Lappesaker skola på slätt och stämplat afhandlas och beskrifwas, då en främmande Lapp i saken är intresserad.

Kommentarer till artikel 27

Om en främmande same är part i målet, skall målet avhandlas på ostämplat slätt papper.

§ 28

Inbyggarna uti Utzjocki, som nu genom Gränssens förening äro blefne private Swenske undersåtare, skola på alt sätt handeln beträffande, så wäl med landets producter, som med de waror som bringas till landet, blifwa behandlade lika med de Komgl. Norrske undersåtarena der i landet, och lika med dem tillgodo njuta så wäl den nuwarande, som den hädanefter till utgifwande octroy och annan handels inrättning, så att hwad de till Norrske Köpmännen öfwerbringa skall dem efter octroyen blifwa betalt, och likaledes efter ocktroys priset uplåtät hwad de sig tillhandla wilja; men dock skall Compagniet ej wara för-

bundet att gifwa desse Swenske undersåtare den credit, som det i visse tillfällen, i följe af Octroyen, böra gifwa de Norrske.

Kommentarer till artikel 28

De som bor i Utsjoki och som efter gränsdragningen blivit svenska medborgare garanteras här samma rätt i Norge som landets egna medborgare, till handel såväl med landets egna produkter som med varor som tas in i landet. Uppenbarligen finns en oktroy för någon att bedriva handel däruppe och de svenska medborgarna försäkras att bedriva handel på samma villkor som de norska samerna. När det gäller krediter står det däremot oktrojnehavaren fritt att bevilja krediter till dessa främmande samer. Enligt oktrojen bör de dock vid vissa tillfällen ge de norska samerna kredit.

§ 29

Alle wederbörande Kongl. Betjente å både sidor, särledes LandsHöfdingar och Amtmännene, skola fliteligen efterforska huruledes de främmande Lappar blifwa medhandlade och troligen besörjda att den wederfares hwad rätt är och de efter denne Convention böra njuta. I lika måtto skola de, när de Landet igenomresa och på ämbetets vägnar besöka, tidigt låte samme Lappar weta på hwilken tid och ställe de komma uti deras granskning, på det de, ifall de hafwa något att klaga, personligen hos dem måge kunna infinna sig, och deras åliggande anddraga.

Kommentarer till artikel 29

Tjänstemän på båda sidor om gränsen, speciellt Amtmännen och Landshövdingarna åläggs ett ansvar att tillse att de främmande samerna inte särbehandlas. De skall när de besöker områdena i god tid tillkännage var och när de är i området och var och när de träffas så att de främmande samerna kan framföra sina klagomål eller synpunkter.

§ 30

Ändteligen finner man nödigt att härvid förklara, att desse här ofwanföre stipulerade öfverflyttningar med de deraf dependierande inrättningar, ingalunda således äro att förstå, som skulle KonungaRikerna Sverige eller Norrige derigenom någon jurisdiction eller annan rättighet, af hwad namn den wara må, in öfver gränssen i det andra Riket tillerkännas, men allenast såsom en toleranse och reciproque fogelighet, hwilken icke wäl kan umbäras, så framt annars lapparne på båda sidor skola blifwa wid magt, och in politics hållas uti tillbörlig skick och ordning. Alltså blifwer den uti

den uprättade Gränsetractaten öfwerenskomne GränssLinea, så wäl i anseende till Lapparne och deras Districter, som i öfrigt beträffande de andre Swenske och Norrske undersåtare och deras Districter aldeles vid sin fulla kraft, så att hvarken tidsen ålder, wederbörande betjentes och undersåtares försummelse, collusioner och ingrep eller någon häfd och bruk inöfwer samma gränst, den blifwe så gammal, samt af hwad art och beskaffenhet, den wara må, häruti någon förändring skall eller kan göra, men hwart rike skall hädanefter på sin sida om ofwannämnda gränser allena och utan intrång wara berättigat att utöfwa och behålla alla regalia och jura Majestatis så wäl uti andeliga som werdliga saker.

Detta bihang till Gränsetractaten skall uti alle sine puncter wara af samma kraft, som ofwanberörde Gränsetractat sjelf, aldeles såsom den ord ifrån ord deruti wore införd.

Till yttermera visso äro här af twänne exemplar författade, som af Bägge Deras Kongl. Maj:ttis Kongl. Maj:ttis befullmäktigade GränseCommissarier äro undertecknade och med deras wanlige Signeten bekräftade, som skedde i Strömstad år effter Christi födelse det Ett Tusende Sjuhundrade Femtionde.

Kommentarer till artikel 30

Slutligen förklaras uttryckligen i denna artikel att bestämmelserna i traktattexten inte innebär att någon stat har någon jurisdiction eller annan rättighet i det andra landet. Det är endast fråga om en ömsesidig tillåtelse att flytta över gränsen, som är nödvändig för att samerna skall kunna upprätthålla sitt levnadssätt och näringar och att vidmakthålla någon sorts legal ordning och rättsligt skydd för sina rättigheter i det andra landet.

Det slås också fast att den i traktaten överenskomna gränsen, såväl avseende samerna och deras distrikt, liksom övriga svenska och norska undersåtar, och deras distrikt, skall vara i sin fulla kraft, så att varken tidens gång eller ländernas tjänstemän eller undersåtarnas försummelse, konspirationer och ingrepp eller någon hävd över gränsen, hur gammal eller vilken art eller beskaffenhet den kan tänkas ha, skall eller kan ha någon inverkan på den hävden man har.

Men varje land skall ha överhöghet både juridiskt och ha suveränitet över områdena, såväl i andliga som världsliga frågor.

I andra stycket statueras att kodicillen skall vara av samma kraft som gränstraktaten sjelf, «aldeles såsom den ord ifrån ord deruti wore införd». Denna mening har tolkats som om kodicil-

len är ouppsägbar, och tolkningen är väl i allra högsta grad rimlig för att inte säga sannolik.

Slutligen är traktaten undertecknad i Strömstad 1751, men två datum är angivna den 21. sep-

tember och den 2. oktober. De som har skrivit under traktaten är gränskommissarierna, den svenska J. Mauritz Klinckovström och den norske J. Mangelsen.

Kapittel 5 Utvecklingen 1843-1883

5.1 1843-års kommission

Från Lappekodicillen fram till 1843 var tillståndet tämligen problemfritt. Men som en följd av att den bofasta befolkningen i Tromöens och Senjens fögderi ökade blev konflikterna med flyttsamerna oundvikliga. Den 7 december 1843 tillsattes en kommitté, på norskt initiativ, bestående av två svenskar och två norrmän för att utreda eventuella ändringar av eller tillägg till Lappekodicillen.¹ I sitt arbete inhämtade kommittén främst upplysningar från överhetspersoner. Den första som nämns är Erik Ulrich Grape som framför åsikten att renantalet gått ned med 20 000 renar de senaste åren på grund av dåliga betesförhållanden, trots att antalet familjer som flyttar till Norge på sommaren ökat från 70-80 till ca 100. Enligt Grape har flyttsamerernas områden i allt högre grad tagits i anspråk av de fastboende. I Balsfjorden och Ulfsfjorden har de fastboende slagit sig ner på flyttsamernas gamla flyttvägar och de ställen där de mjölkat sina renar. På dessa ställen har som en följd av flyttsamernas bruk marken blivit kraftigt gödslad, vilket gjort jorden särskilt bördig. Detta hade skett också på andra håll och på somliga ställen kunde inte flyttsamerna komma till kusten utan att passera de fastboendes egendomar. Enligt Grape var tvister mellan flyttsamer och fastboende sällsynta förr, men hade ökat de 10-15 senaste åren. Han menar också att konflikterna inte kunde skyllas på dålig bevakning, utan berodde snarare på att fastboende slagit sig ned på gamla flyttsamevisten.² De fastboende ansåg att samernas renar trampade ned åker och äng och flyttsamerna i sin tur hävdade att de fastboende sköt ned deras renar. Men det råder ingen tvekan om att det var frågan om en expansion av de fastboendes markanvändning som var en viktig förklaring till konflikterna.

Länsman Ole Ulrich Berg medger att på vissa ställen har de fastboende stängt av flyttlederna, men huvudorsaken till problemen enligt honom

skulle vara det ökande renantalet och dålig bevakning.³

De åtgärder som kommissionen rekommenderade var alla riktade mot rendriften. Det var flyttsamerna som var tvungna att anpassa sig till jordbrukets eller de fastboendes villkor.

Even Saxlund i Östfinnmark, från vilken kommissionen inhämtar en kommentar, har dock en helt annan uppfattning. Han anser att det inte kan vara tal om att flyttsamerna ensamma skall bära bördan, eftersom flyttsamerna är de ursprungliga brukarna av dessa områden och det ligger i sakens natur att de var de första som var i besittning av markerna. Han anser också att vore förnuftigt att i stället skydda flyttsamerna från att helt trängas undan av de fastboende.

En grund till att jordbruket skulle ha företräde till marken skulle enligt kommissionen vara samernas primitiva levnadssätt. Mot detta synsätt polemiserar Saxlund genom bl a följande uttalande:

«Den grad af Usselhed i Eet og Alt, som dessværre ei sjælden findes blandt de lavere Classer, er neppe nogensteds at see hos Noma-den.- Fjeldfinnens Liv i og for sig selv fortjener derfor Beskyttelse...»⁴

Saxlund menar också att lösningen inte enbart kan sökas i att ålägga flyttsamerna en massa plikter utan att krav också måste ställas på de fastboende. Han föreslår bland annat att de skall hägna in sina ägor. Han menar också att fastboende norrmän fritagit sig från alla slags förpliktelser mot flyttsamerna. Men samtidigt påpekar han att det är viktigt att flyttsamerna vaktar sina renar noggrant för att bland annat undvika renstölder och därmed slå vakt om sin ekonomi.

Kommissionen avvisar Saxlunds förslag till ingärdning bland annat för att det skulle vara omöjligt att bestämma sådant genom allmänna föreskrifter och att markerna var alltför vida och att denna kostnad inte stod i relation till värdet av de karga markerna.

¹ Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, Studier i renbeteslagstiftning, s 9.

² Strøm-Bull, Kirsti, Reindriften i Finnmark, s 66-67.

³ A a s 68.

⁴ A a s 69.

Resultatet av kommissionens arbeid blev att flyttsamerna ålades en långtgående plikt att vakta sina renar så att de inte skulle orsaka någon skada på de bofastas ägor.

Förslaget som kommissionen kom med ledde inte till någon lagstiftning, men kom att utgöra riktlinjerna för den kommande regleringen av förhållandet mellan de bofasta och flyttsamerna.⁵

En ytterligare komplikation var Finlands stängning av vinterbetet för norska samer 1852, vilket medförde en utflyttning av samer från Kautokeino till Karesuando, vilket spädde på de problem som fanns tidigare genom att antalet samer på sommarbete i Tromsö ökade. Detta beskrivs grundligare senare i utredningen.

5.2 1857-års kommission

Under hösten 1857 hänvände sig det norska departementet för Indre till den svenska justitieministern för att höra om de hade några invändningar mot att frågan togs upp igen. Den 27 september fick det norska departementet ett positivt svar. Men redan 27 februari hade den norska regeringen tillsatt en kommission för inomnorska samefrågor. Därför beslutade den norska regeringen att vänta ut denna utredning innan någon utredning om den svensk-norska problematiken tillsattes.⁶ Den interna norska utredningen förkastades emellertid av det norska odelstinget och därmed föll också den norsk-svenska kommissionen.⁷

5.3 1883-års felleslag

Den norska regeringen föreslog i två skrivelser den 2 mars och den 9 maj 1866 att en ny svensk-norsk kommission skulle tillsättas för återigen utreda samefrågan, speciellt i Tromsö, där konflikten hade trappats upp betänkligt. En kommitté tillsattes också den 29 maj samma år.⁸

Kommissionen avlämnade ett förslag redan 23 mars 1867. Förslaget överlämnades till den svenska regeringen 15 oktober 1867 tillsammans med den norska regeringens yttrande och förslag till ändringar.

Högsta domstolen gav ett utlåtande den 16 november 1868. Majoriteten av HD menade att

kommissionens upplysningar om orsaken till konflikten mellan fastboende och flyttsamerna var ofullständig. Det samma gällde upplysningarna om flyttsamernas behov och förhållanden. Det var därför enligt HD: s majoritet svårt att bedöma förslagets rättfärdighet och ändamålsenlighet.⁹ Departementet för Indre i Norge var starkt oenig med HD: s kommentarer och påpekade i sitt svar 2 februari att det var frågan om ett samstämmigt förslag från kommissionens både svenska och norska medlemmar. Jag skall av utrymmesskäl inte här närmare kommentera turerna, men dessa finns refererade i Kirsti Strøm-Bulls, *Reindriften i Finnmark*, s 89-108. Enligt Strøm-Bull är det en oenighet som bestått fram till i våra dagar.

Den 22 september 1869 fördrogs frågan inför ett sammansatt svenskt-norskt statsråd. Därefter inhämtades den norska regeringens utlåtande och det angavs den 12 augusti 1870. Därefter behandlades frågan åter i ett svenskt-norskt statsråd den 23 december 1870 och den 14 januari 1871 togs prop. Nr. 9 till 1871-års riksdag. Eftersom det på denna tid var en tvåkammarriksdag¹⁰ i Sverige och det krävdes enighet i båda kamrarna så föll propositionen på grund av skiljaktiga meningar.

Den fråga som mest debatterades i första kammaren var det kollektiva ansvaret för ersättning vid skada orsakad av renar, eftersom detta bryter mot svenska rättsprinciper.¹¹ En ledamot urskular paragrafen med att det har att göra med det alldeles exceptionella förhållandet med de nomadiserande lapparna. En annan åter anser förslaget nödvändigt, men förkastligt i teorin.¹² En tredje ledamot är av en annan uppfattning och anser att förslaget strider mot principen om sann rättvisa.¹³

Andra kammaren diskuterar mer den principiella frågan om samernas rättigheter till jorden, men också lagen som helhet. Debatten i kamma-

⁹ Strøm-Bull, Kirsti, *Reindriften i Finnmark*, s 98.

¹⁰ Riksdagsledamöterna utsågs genom val till båda kamrarna. Mandattiden i första kammaren var nio år och ledamöterna valdes av landstingen, och för de städer som inte hade landsting valde stadsfullmäktige ledamoten. Till ledamot i första kammaren kunde bara en man väljas som var över 35 år och ägde fastighet värd minst 80 000 riksdaler eller hade betalat minst 4000 riksdaler i skatt. Arbetet var inte arvoderat.

Mandattiden i andra kammaren var tre år och en ledamot valdes i princip för varje domsaga. Valbar var en man minst 25 år gammal som också i princip skulle vara ägare eller arrendator till fast egendom på landet värd minst 6000 riksdaler eller ha en inkomst på minst 800 riksdaler.

För båda kamrarna gällde också att ledamoten var tvungen att tillhöra den protestantiska läran. För att fatta ett beslut krävdes enighet mellan kamrarna.

¹¹ Första kammarens protokoll, 1871, band 3, s 141.

¹² Första kammarens protokoll, 1871, band 3, s 163.

¹³ Första kammarens protokoll, 1871, band 3, s 172.

⁵ A a s 70-71.

⁶ Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, s 10.

⁷ Strøm-Bull, Kirsti, *Reindriften i Finnmark*, s 88.

⁸ Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, s 10.

ren berör också det genensamma ansvaret vid skador orsakade av renar.¹⁴ Debatten i andra kammaren är dock betydligt kortare då man inte går in i några detaljdiskussioner, eftersom man tidigt beslutat sig för att avslå motionen. Andra kammaren avslår också förslaget i sin helhet.

Men frågan aktualiserades åter genom den norska regeringen 13 juli 1879 och den bifölls genom en norsk kunglig resolution 21 juli 1879.

Eftersom första kammaren 1871 var för lagen så var inte stämningen i kammaren förändrad. Man debatterade lagen efter liknande mönster och liknande argument och man var naturligtvis för lagen. Argumenten med underlägsna raser förekom och naturligtvis en del prosamiska stämningar. Man tyckte synd om de «stackars samerna».

I andra kammaren ville man nu inte åter riskera att frågan avlogs och av den anledningen inleddes debatten av konungens representant statsrådet von Steyern. Han är där för att bedriva lobbying för lagförslaget genomförande och man tar inga chanser med en trilskande andra kammare. Debatten liknar den förra debatten i andra kammaren 1871 och argumenten är i princip desamma. När det gäller problemet med civilisation visavi nomadism ställer en ledamot retoriskt frågan om nybyggarna verkligen kommit med upplysning, odling och civilisation. Han bevarar själv frågan med nej.¹⁵

Förslaget mynnade ut i en lag daterad 6 juni 1883 på svensk sida¹⁶ den 2 juni i Norge¹⁷. Lagen kom att gälla från den 1 januari 1884 och var tidsbegränsad till 15 år.

Man kan säga att felleslappeloven, som den kom att kallas i Norge, kom att vidareföra principen om «urminnes hävd» begreppet enligt svensk rätt eller motsvarande norska «alders tids bruk» begreppet. Felleslappelovens 3 § kan sägas vara en

Figur 5.1 Distriktsindelning enligt 1883-års felleslag

förlängning av sedvanebegreppet från Lappekodiciellens 10:e artikel (se ovan).¹⁸

En viktig förändring var att Tromsø amt 17 november genom en norsk kunglig resolution 17 november 1883 blev indelat i 27 distrikt. (Se karta på nästa sida). Varje svensk flyttsame som flyttade över till Norge på sommaren blev skyldig att anmäla sig till något distrikt. För ansvaret för skador som renarna gjorde på de fastboendes mark blev flyttsamerna i distriktet där skadan uppkom kollektivt ansvariga.¹⁹

I övrigt blev det inga areella begränsningar av betesrätten i Norge, men både från norsk och svensk sida, hade man bland jurister haft vissa betänkligheter mot det kollektiva ansvaret eftersom detta ansågs vara svärförenligt med både den norska och svenska juridiska traditionen, men lagen antogs trots dessa invändningar.

¹⁴ Andra kammarens protokoll. 1871, band 4, s 7.

¹⁵ Andra kammarens protokoll, 1882, em,band 2, s 28.

¹⁶ Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, s 11. Lagen kallades i Sverige Kongl. Maj:ts nådiga förordning, rörande de Lappar, som med renar flytta emellan de förenade konungarikena Sverige och Norge

¹⁷ Strøm-Bull, Kirsti, *Reindriften i Finnmark*, s 107. I Norge kallades lagen Lov 2. juni 1883 angaaende Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige (Fellesloven).

¹⁸ A a s 107

¹⁹ A a s 101-102 Se också § 9 p. 3 i felleslagen.

Kapittel 6

Unionsuppløsningen

En av de mest svårløste spørsmåla ved unionsuppløsningen mellom Sverige og Norge kom att bli flytt-samernas flyttingar mellom länderna. I tillegg till kampen om arealerna kom nationsbyggnadsprocesserna och de starka nationella strömningar som var ett resultat av detta att leda till en mycket negativ syn på det samiska eftersom dessa stod för något främmande, som passade dåligt in i den gängse uppfattningen.

Denna process hade i Norge börjat redan under första halvan av 1800-talet. Den har beskrivits av Steinar Pedersen och tar sig i uttryck genom en invandringsteori där normännen anses vara de första som befolkade den skandinaviska halvön före både svenskarna och danskarna. Samerna ansågs ha funnits där tidigare men på grund av sitt fåtal och för att de ansågs leva ett uselt liv i landets nordliga utkanter ansågs de ligga på en lägre nivå i alla hänseenden.¹

Ett motto på denna tid var «ett folk, ett land och ett språk». Kirsti Ström-Bull citerar i sin studie *Lappekodisillen og 1905*² den norske historikern Ernst Saas som 1903 uttalade:

«Yankeer vil ikke erkjende sine sorte Medborgere for Landsmend og det er vel ogsaa med sterke Forbehold at vi her i Norge taler om de i Finmarken og Nordland boende lapper som «Landsmend»»

Liknande tongångar hade några år tidigare hörts i den svenska riksdagen när 1886-års renbeteslagstiftning debatterades. Justitierådet Olivecrona redogör där för sin uppfattning om sedvannerätten utifrån 1734-års lag och om uttrycket landsed som förekommer där. Han menar att denna är ett undantag och att statens:

«förnuftiga intressen komma att i betänklig grad åsidosättas och den lag, som hittills skyddat äganderätten till jord, givas till spillo,... Ett för allt framåtskridande till högre civilisation gällande, oföränderligt villkor hos varje folk är, att detsamma äger fasta bostäder. De folkstam-

mar, vilka icke vilja lämna nomadlivet, måste med nödvändighet stanna på lägre kulturgrad, giva vika för de mera civiliserade, bofasta stammarna och slutligen, efter ett avtynande liv, utdö... Staten vars intresse det måste vara att befrämja en högre civilisation, kan icke annat än med rätta gynna åkerbruket.»³

På detta vis resonerar en ledamot i landets högsta domstol, med argument som idag skulle vara helt omöjliga att framföra, men i den tidens samhälle var helt vanligt förekommande.

Detta är stämningläget när samernas rätt avgörs i de högre maktsfärerna i de båda rikena. Socialdarwinistiska⁴ idéer starkt präglade av engelsmannen Herbert Spencer är rådande i samhällsdebatten och är en implicit premis för de beslut som fattas. Naturligtvis finns det mer moderata uppfattningar i båda länderna och lyckligtvis har de en återhållande effekt på de värsta ytterlighetsståndpunkterna. Jag skall dock inte närmare här gå in på detta utan vill bara med dessa två citat belysa diskursen i den tidens samhälle.

Några diskussioner om samernas eventuella civilrättsliga rättigheter förekommer knappast alls eftersom ett så primitivt folk inte kunde ha några.

Det är alltså jordbruket som prioriteras och samernas rättigheter tillpassas jordbrukets behov.

6.1 Karlstadförhandlingarna

Ett av de viktigaste svenska villkoren för att unionen skulle upplösas var de svenska samernas rätt att beta sina renar i Norge sommardag, som man alltid gjort sedan urminnes tid, skulle bestå. Bakgrunden till detta var säkerligen Norges inställning till Lappekodisillen. Norge hade 1897 tillsatt en kommission (lappekommisjonen) som skulle se speciellt på de svenska samernas bete av renar i Norge. I deras inställning ges en mycket negativ

¹ Pedersen, Steinar, *Lappekodisillen i Nord 1751-1859*, s 372-373.

² Rett, Nasjon, Union:Red: Mestad, Ola og Michalsen, Dag, Ström-Bull, Kirsti, *Lappekodisillen og 1905*, s 428.

³ Högsta Domstolen, Remissbetänkande, Bihang till riksdagens protokoll, 1885, 1 saml. 1 avd, a a s 9.

⁴ Socialdarwinismen är en politisk åskådning som bygger på Darwins läror. Begreppet dyker dock inte upp förrän efter 2:a världskriget och Herbert Spencer som anses vara hjärnan bakom denna kände säkerligen inte till begreppet.

bild av renskøtsel og man konstaterer at den var till stor skada för landet. Detta gäller inte bara de svenska renarna i Norge utan också den interna norska renskøtelsen. I Kautokeino påstås en gång ha vuxit furuskog men denna har föröfts av samerna och deras renar och situationen skulle ha varit den samma i Skoganvarre.⁵ Retoriken skulle kunna vara hämtad från dagens debatt om renantallet i Finnmark. Samerna skulle endast få disponera den mark som blev över när alla andra intressen var tillgodosedda. Det är denna inställning som gett upphov till den allmänt utbredda uppfattningen om att samernas rätt endast var ett «tält bruk». Kommissionens slutsats är också att det bästa vore om de svenska samernas renbete i Norge kunde upphöra helt eftersom detta vore det bästa för landet.⁶ Denna uppfattning kommer också fram vid Karlstadsförhandlingarna.

Vid förhandlingarna i Karlstad framfördes av den norske statsministern Michelsen åsikten om att Norge på grund av det skeva förhållandet mellan det antal svenska renar som betade i Norge sommartid och norska renar som betade i Sverige på vintern, skulle vara grund för en uppsägning av kodicillen. I Tromsø betade 60-70 000 renar och motsvarande norska renar i Sverige var 2400 och för Nordland var förhållandet 20-30 000 svenska renar i Norge och 4 500 norska renar i Sverige. Michelsen hävdar också att det från svensk sida inte förelåg något servitut (statsservitut). Enligt Lappekodicillen var det heller inte fråga om något servitut. Detta uttrycks helt klart, utan det är en civilrättslig på sedvanerätten grundad rätt.

I sin avhandling avlagd vid Tromsø Universitet i januari 2006 skriver Steinar Pedersen følgende:

«Der fokuseres det på at samene trengte begge rikenes land som livsgrunnlag for reinene sine. Samtidig presiseres det at kodicillen ikke skulle gi kronene noen som helst slags rettighet i det andre landet. Det var med andre ord et arrangement som ene og alene skulle gjelde samene».⁷

Servitutstänkandet är sannolikt en kvarleva från Stettinfreden. Michelsens synsätt är något betecknande för den rådande uppfattningen om samernas rätt både i Sverige och i Norge. Man talar inte om samernas eventuella rätt utan enbart om staternas rätt. En vanlig uppfattning bland en del av de norska ledamöterna var att frågan borde

avgöras genom en skiljedom, vilket svenskarna motsätter sig.

Från svensk sida krävs att Norge skall medge att Lappekodicillen är ouppsägbar. Den svenske ledamoten Lundeberg⁸ förde fram åsikten att Lappekodicillen inte var uppsägbar eftersom denna inte byggde på ömsesidighetsprincipen (reciprocitetsprincipen), och det var inte frågan om prestation och motprestation. Men även om den förändring som följde efter Rysslands stängning för norska renar att beta i Finland, som då var ett ryskt storfurstendöme, så kunde inte detta åberopas mot Sverige utan var en fråga mellan Norge och Ryssland.⁹ På detta sätt pågick diskussionerna och de bofastas besvär med flyttsamerna var ett ofta återkommande tema i förhandlingarna.

En anledning som också åberopades från svensk sida var humanitära skäl. Det var så synd om de «stackars samerna» och detta tema hade också varit uppe i debatten om 1886-års renbeteslags tillkomst.

Den juridiska grunden för flyttsamernas rätt förbigicks förutom att det nämndes att samerna alltid funnits där.

Så småningom kunde man enas om ett utkast till överenskommelse.

Andemeningen i förslaget är intressant. Den första artikeln lyder som följer:

«Begge riger forplikter sig af humanitaere hensyn til vedblivende at taale, at hvert riges flytlapper i den udstrekning, som fra gammel tid af har funnet sted, nyder de rettigheder i det andet land, som omhandles i 1ste kodicill til graensetraktaten af 7/18 oktober 1751, hvilken hvilken kodicill ikke nogen af rigene vill gøre krav på ensidigt opsige.»¹⁰

Här konstateras att det är främst humanitära skäl som ligger till grund att samerna fortsättningsvis skall få fortsätta att bruka sina gamla sommarbeten i Tromsø amt. Dessutom fastslås att ingen av länderna skall göra anspråk på att säga upp kodicillen. Det står dock inte uttryckligen att kodicillen är ouppsägbar.

Den andra artikeln bekräftar inledningsvis att 1883-års felleslov förlängs med tio år efter dess utgång 1907, dvs. fram till 1917.

⁵ Ström Bull, Kirsti, *Reindriften i Finnmark*, s 229.

⁶ *Rett, Nasjon, Union*:Red: Mestad, Ola og Michalsen, Dag, Ström-Bull, Kirsti, *Lappekodicillen og 1905*, s 430.

⁷ Pedersen, Steinar, *Lappekodicillen i Nord 1751-1859*, s 20.

⁸ Christian Lundeberg, Statsminister i Sverige 1905. Hans uppgift som statsminister var att lösa unionskrisen. När denna var löst genom Karlstadsöverenskommelsen lämnade han in sin regerings avskedsansökan.

⁹ *Rett, Nasjon, Union*:Red: Mestad, Ola og Michalsen, Dag, Ström-Bull, Kirsti, *Lappekodicillen og 1905*, s 431-432.

¹⁰ A a s 437.

I första punkten stadgas att överenskommelsen enbart avser Tromsö och Nordlands amter och Norrbottens och Västerbottens län.

I den andra punkten stadgas att samerna inte får medföra renar som tillhör fastboende eller aktiebolag.

Den tredje punkten är en begränsning av tiden man får vistas i Norge och den är satt till 15 juni för inflyttning, om inte exceptionella betesförhållanden föreligger. Artikeln ger dock Sverige rätt att på egen bekostnad hänskjuta just frågan om inflyttningstiden till Norge till skiljedomstol, och parterna förbinder sig också att efterkomma resultatet av förfarandet. Den tidigaste gränsen sätts dock till 1 maj.

Artikel 3 stadgar att parterna skall inleda nya förhandlingar om innehållet i överenskommelsen före utgången av 1917.

Artikel 4 som är den sista artikeln är en skiljedomsklausul. Den stadgar att vid eventuell oenighet vid tolkningen av överenskommelsen, så skall tvisten lösas genom ett skiljedomsförfarande. Skiljenämnden skall i sådant fall bestå av tre personer, en från vardera landet och den tredje medlem-

men utses av de två valda och om man inte kommer överens om den tredje medlemmen så skall det schweiziska förbundsrådets president utse ordförande.¹¹

Frågan gick senare vidare till det norska stortinget och den svenska riksdagen för godkännande tillsammans med alla andra frågor som avhandlades vid denna konferens. Renbetesfrågan var endast en av många frågor som skulle lösas inför den förestående unionsupplösningen, men kom att bli en av de mest komplicerade tillsammans med fästningarna längs gränsen. En del hävdar till och med att det var den svåraste frågan att lösa. Efter debatter i de båda ländernas riksdagar och storting, vilka i princip följde de mönster som fanns vid Karlstadskonferensen och med liknande argument, så godtogs överenskommelsen den 9 oktober av stortinget och den 13 oktober av riksdagen och den 26 oktober 1905 slöts den slutliga konventionen med Norge och unionen var därmed upplöst.

¹¹ Detta avsnitt avhandlas i Kirsti Ström-Bulls artikel «Lappekodisillen og 1905» i Rett, Nasjon, Union: Red: Mestad, Ola og Michalsen, Dag, s 437.

Kapittel 7

Utvecklingen mot 1919-års renbeteskonvention

En tid efter 1905-års konvention börjar en utveckling, vilken så småningom kommer att leda fram till 1919-års konvention. Flera kommissioner tillsätts och kommer med utredningar, men man når inte fram till en slutlig lösning. Därtill är lösningarna alltför stora och den nationella prestige väger tungt. Stämningarna efter unionsupplösningen är fortfarande uppskrivade. Men processen rullar vidare och efter många turer når man så småningom en lösning. I detta kapitel följer en kortfattad genomgång av ett skeende som i sig själv vore underlag för en avhandling.

7.1 1909-års renbeteskommission

Från svensk sida var man missnöjd med tidpunkten, den 15 juni, för inflyttningen av de svenska renarna till Norge. Speciellt då samerna i Karesuando och Jukkasjärvi, eftersom det var brist på vårbeten och kalvningsplatser på den svenska sidan. Som en följd av detta uppdrog den svenska regeringen den 16 juni 1906 åt en svensk kommission att undersöka de påstådda förhållandena i Jukkasjärvi och Karesuando. En annan anledning till att denna undersökning kom att göras på den svenska sidan var att man på den norska sidan var av den uppfattningen att det i Sverige fanns stora outnyttjade betesmarker och att behovet av bete i Norge inte var så stort och att man genom en «dislokation», via tvångsförflyttning av samer inom Sverige kunde lösa problemet.¹

Regeringen beslöt den 28 september 1907 att tillsätta en ny svensk-norsk kommission, vilken i sin tur tillsatte en svensk-norsk subkommission. Protokoll över de i Tromsø 1908 hållna förhören finns tryckta i Stockholm. Jag har emellertid av tidsskäl ej kunnat studera dessa, utan jag har koncentrerat mig på de två stora konventionerna från 1909 respektive 1913, vilka också kom att avhandla samernas marker på båda sidor om riksgränsen. 1909-års kommission behandlade den svenska sidan, och 1913-års kommission den norska. Dessa

kommissioner gjorde ett omfattande utredningsarbete på tillsammans drygt 20 band, utgörande någon hyllmeter.

Enligt 1905-års konvention hade Sverige, som bekant, förbehållit sig rätten att pröva frågan om inflyttningstiden till Norge genom skiljedom. Sverige tog också upp frågan om inflyttningstiden i förhandlingarna med Norge och krävde att den skulle vara 1 maj istället för det i 1905-års konvention fastställda datumet 15 juni. Under 1907 och 1908 togs frågan upp i många förhandlingar och det gjordes många undersökningar.

Efter omfattande förhandlingar, där ett av de stora problemen var inflyttningstiden till Norge, krävde svenskarna att denna skulle vara 1 maj och den norska ståndpunkten var den 15 juni.

Man kan konstatera att det var åtskillig nationell prestige med vid förhandlingarna och att detta naturligtvis satte sin prägel på processen. Som en följd av unionsupplösningen var de nationalistiska stämningarna mycket starka och förhandlingarna bar inte alltid saklighetens prägel. Först var det en diskussion om rennomadism kontra jordbruk, och dessutom var nomaderna i detta fall svenska medborgare och jordbrukarna norska och därmed borde det inte råda några tveksamheter om vems intressen man borde tillvarata först.²

De under 1907 inledda förhandlingarna mellan länderna hade emellertid stora svårigheter att leda till någonting konstruktivt och i januari 1909 beslöt Sverige att hänskjuta frågan angående inflyttningstiden till skiljedom i enlighet med Karlstadkonventionen 1905. Efter en notväxling mellan Sverige och Norge där man försökte att lägga skulden för avbrottet på varandra gick saken så till skiljedom (våldsgift).

Skiljedomstolen som kom att ha sitt säte i Köpenhamn beslutade den 16 december att tillsätta, en av sakkunniga personer bestående undersökningskommission, med uppgift att närmare undersöka förhållandena i området för att sedan redovisa dessa förhållanden och också redovisa sin uppfattning om dessa till skiljedomstolen.³ Under-

¹ Lae, Erling, *Fra Karlstadskonvention til reinbetekonvensjon*, Die?ut 2003:4, s 32-33.

² A a s 134-135.

³ Renbeteskommissionens af år 1909 handlingar, Band 1, s 1.

søkningskommissionens mandat begränsade sig helt till den svenska sidan och området utgjordes i princip av Karesuando och Jukkasjärvi socknar samt de delar av Pajala och Muoniolusta som samerna brukade använda för vinterbete.⁴ Kommissionens medlemmar var ordföranden V. Tanner från Helsingfors, kronolänsmannen J. Rossander från Rovaniemi, klockaren Y. Halonen från Enontekis, sognepräst N.K. Nissen från Karasjok och jägmästaren A. Montrell från Luleå.⁵ För att biträda kommissionen tillsattes också två finska lappar som var väl förtrogna med renskötsel, men samtidigt inte var besläktade med vare sig norska eller svenska samer. Dessa var nämndeman Samuel Valle och Antti Aikio, båda från Enare.⁶

Kommissionen konstaterar i sin rapport att om de renar som finns inom undersökningsområdet tvingas att beta inom området fram till 15 juni, innan man får lov att flytta in i Norge, som 1905 års konvention stadgar så kommer en katastrofal överbetning bli följden. Kommissionen tar inte ställning i sak utan redovisar endast resultatet av sin undersökning.⁷

Kommissionens slutrapport består av totalt 6 band. I det första bandet sammanställs undersökningen och kommissionens utlåtande till skiljedomstolen redovisas och den är naturligtvis själva rapporten. De andra delarna består av protokoll, register med mera som man upprättat under arbetes gång, d v s själva underlaget till rapporten.

Kommissionen betraktar inte alls de juridiska sidorna av problemet. Vad samerna kan tänkas ha för juridisk rätt till sina betesområden avhandlas överhuvudtaget inte. Detta ingick inte heller i kommissionens uppdrag, men det säger ändå något om staternas syn på problemet, och man kan således konstatera att samernas rättsställning inte var en frågeställning överhuvudtaget. Av det jag skrivit ovan framgår också att inte i något av länderna internt ansågs samerna ha någon rätt av starkare civilrättslig art.

Sverige har försökt hävda samernas rättsställning när det gäller områdena i Norge, men när frågan om samernas rättsliga ställning inom Sverige, vid tillkomsten av 1886-års renbeteslag debatterades i den svenska riksdagen hördes helt andra tongångar. En sorts dubbel standard kan man tycka. Även när det gällde de norska samernas rättsliga ställning i Norge var synen oerhört negativ, vilket också framgår av Kirsti Ström-Bulls studie om

«Reindriften i Finnmark». Renskötseln skulle helst avvecklas och rennäringen skulle vika undan så fort det konkurrerade med något norskt intresse, så kallat tålt bruk.

Naturligtvis var det svårt för Sverige att hävda att de svenska samerna skulle ha en starkare rättslig position i Norge än de man hade i Sverige. Den juridiska statusen av samernas rätt var så svag i båda länderna så det blev därför en nationell (politisk) fråga och inte en juridisk. Från norskt håll talas om ett statsservitut för nationen Sverige i nationen Norge, ett eko från Stettinfreden. Samernas rätt blir en statsrättslig konflikt. Mitt i alla konflikter mellan länderna var man outtalat eniga om sak, samernas obefintliga rättsställning. Därför blev det en fråga som skulle lösas på departements- och regeringsnivå i stället för att prövas inom ramarna för de rättsliga systemen eller utifrån rättsliga ställningstaganden.

Det kan väl diskuteras huruvida samerna skulle ha haft någon större framgång i domstolarna eftersom även dessa verkade i den tidens kontext då stadieteorier och folks olika utvecklingsnivåer med medföljande kompetens att äga mark mm var en implicit premis.

Skiljedomstolen bestämde att frågan skulle tas upp i två delar. Den första delen skulle omfatta skriftväxlingen och de muntliga förhandlingarna angående det sätt som de nödvändiga bevisen och upplysningarna skulle läggas fram.⁸ Sverige vann en betingad seger⁹ genom ett beslut av kommissionen angående den första delen av målet 1912 som gällde undersökningens omfattning. Där beslöts att den endast skulle avse Karesuando, Jukkasjärvi och delar av Pajala och Muoniolusta, ca 22 000 km². Området var dock 9500 km² större än vad Sverige hade begärt, men var dock mycket mindre än de 70 000 km² som Norge krävt. Anledningen till att Norges krav var så stort var att man ville ha hela renbetesområdet i Sverige undersökt för att problemet skulle kunna lösas genom en dislokation av samer, via tvångsförflyttning, från de nordliga delarna av Sverige till andra delar av renskötselområdet¹⁰. Detta avslöjar också synen på den juridiska naturen av samernas rätt. Tanken på att samer i andra delar av Sverige skulle motsätta sig detta fanns överhuvudtaget inte, utan det var en staternas angelägenhet. Att skiljedomstolen på detta sätt begränsade undersökningsområdet kom

⁴ A a s 1.

⁵ A a s 3.

⁶ A a s 3 och 8.

⁷ A a s 371-380.

⁸ Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, s 11-12.

⁹ Rett, Nasjon, Union: Red: Mestad, Ola og Michalsen, Dag, Ström-Bull, Kirsti, *Lappekodisillen og 1905*, s 443.

¹⁰ Lae, Erling, Fra Karlstadskonvention til reinbetekonvensjon, Die?ut 2003:4, s 71-72.

därför att uppfattas som en betingad svensk framgång. Detta skulle indikera hur domstolen såg på saken och på sina håll talas det om att det styrkte Sveriges position. Kjerschow var efter att ha studerat skiljedomstolens utlåtande övertygad om att Norge skulle förlora saken. Men allmänt i Norge ansågs, och Vogt i synnerhet ansåg, att möjligheten att vinna var rimligen god.¹¹ Även på svensk sida gjordes bedömningen att möjligheten att vinna saken var god. Men som alltid vid avgöranden vid domstolar kan man aldrig vara säker på utgången. Skiljedomstolen behövde dock aldrig mer ta upp frågan eftersom Sverige och Norge beslutade att tillsätta en ny kommission 8 april 1913.

7.2 1913-års renbeteskommission

Staterna agerade väldigt snabbt och redan en dryg månad senare var beslutet om en kommissionen signerad.

Den undertecknades den 9 maj av Sverige och den 13 maj av Norge.¹² Denna kommission skulle så småningom leda till den första renbeteskonventionen mellan Sverige och Norge 1919, vilken skulle komma att få så vådliga konsekvenser för de svenska Karesuandosamerna, med omfattande tvångsflyttningar som följd och än idag kan man skönja de negativa efterverkningarna av denna.

Undersökningarna som gjordes i samband med 1913-års renbeteskonvention kom att enbart beröra de norska delarna av Karesuando- och Jukkasjärvisamernas betesområden, d v s sommarbetesmarkerna.

Det bestämdes att kommissionen skulle bestå av tre finnar, fyra norrmän och fyra svenskar och en av finnarna skulle vara kommissionens ordförande. Det blev statsgeologen vid Helsingfors universitets zoologiska avdelning, fil. Dr. V. Tanner.

De norska ledamöterna blev prof. Konrad Nielsen, prof. Jens Holmboe, skogsinspektören E. E. Nilsen och sognepresten i Kautokeino P. Lorens Smith.

Svenska ledamöter blev jägmästaren Eric von Sydow, docent Thore C. E. Fries, rektorn Samuel Mårtensson och jordbrukskonsulenten W. L. Wanhainen.

Eftersom kommissionen var uppdelad i två underavdelningar blev de två återstående finska ledamöterna ordförande för var sin avdelning.

¹¹ A a s 75.

¹² Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, s 12.

Dessa var fil. Dr. B. Poppius och professor J. E. Rosberg.

Sekreterare blev en finne, docent Gunnar Ekman. Dessutom var två samiska representanter från vardera Sverige och Norge utsedda att medverka i arbetet, men naturligtvis utan rösträtt, enbart som sakkunniga. Från Norge var det Klemet Mathisen Somby från Karasjok och Samuel Samuelsen Anti från Nesseby. Från Sverige var samerna Jon Ersson Venni från Gällivare och Anta Pirak från Jokkmokk ledamöter för år 1914 och Petter Ivarsson Tuolja och Petter Amma Ammasson Grufvisare, båda från Jokkmokk för 1915.¹³

Kommissionen påbörjade sin verksamhet i Tromsö genom att sammanträda i Tromsö den 7 till 27 april 1914.¹⁴ 1914 och 1915 genomfördes ett antal undersökningar i omgivningarna hos svenska samer under våren och sommaren, med mellanliggande sammanträden i Tromsö, för att avslutas med ett sammanträde i Tromsö oktober 1915 där man den 12 oktober förklarade att alla praktiska undersökningar var avslutade.

Därefter fortsatte kommissionen sitt arbete i Köpenhamn under perioden 8 november 1915 till den 23 mars 1917. Den 23 mars skrevs utlåtandet under av kommissionen och därmed var kommissionens arbete avslutat efter nästa tre års arbete.¹⁵

Arbetet är oerhört omfattande och består av totalt 18 band. Band 1 som består av 3 delar utgör kommissionens utlåtande medan resten av banden är protokoll, namn register mm alltså kommissionens arbetsmaterial. Ett sådant stort material kräver åtskilligt med tid för att gå igenom och detta har jag inte haft, så av den anledningen är genomgången därför något summarisk och översiktlig.

7.2.1 Reflektioner över 1919-års konvention

Man kan konstatera att det i samband med tillkomsten av 1919-års renbeteskonvention inte gjordes några juridiska ställningstaganden överhuvudtaget. Enligt Lae hade länderna redan i Göteborg 1912 kommit överens om vilka ändringar man kunde tänka sig. Man hade där beslutat att man enbart skulle se till praktiska lösningar utan att vara bundna av juridiska hänsyn.¹⁶ Samernas juridiska rätt var alltså helt politiserad.

De huvudsakliga konsekvenserna blev att öarna Ringvassö, Kvalö och Senjen blev helt

¹³ Renbeteskommissionens af år 1913 handlingar, Band 1, s 21-22.

¹⁴ A a s 24-33.

¹⁵ A a s 33-34.

¹⁶ Lae, Erling, Fra Karlstadskonvention til reinbetekonvention, Dieđut 2003:4, s 150.

undantagna från bete av svenska samers renar. Dessa öar hade inte heller omfattats av kommissionens arbete och det var alltså från början redan bestämt att dessa områden skulle undantas från svenskt renbete. Dessutom bestämdes det att fyra av de största halvöarna skulle undantas plus en del områden i inre Troms.¹⁷

Ett annat resultat av 1919-års renbeteskonvention blev också, som en naturlig följd av redueringen av betesmarker, att antalet renar på sommarbete i Troms skulle reduceras till 39 000. Av dessa fick 16 000 renar beta under tiden 1 maj och 30 september medan de resterande fick beta mellan 15 juni och 30 september.

Enligt norsk uppfattning betade mellan 60-80 000 svenska renar i Troms på sommaren medan en officiell svensk renräkning kom till 45 000 renar. För 1909 var det uppgivna antalet svenska renar 37 591 och för 1908 var antalet 35 987. Den norske lappefogden beräknade dock antalet till 60-65 000 djur.¹⁸

En starkt bidragande orsak till att det var så svårt att få till en lösning på problemet var nationell prestige, eftersom renbetessaken var en del av unionsupplösningen. Det rådde ett ömsesidigt mistroendeförhållande mellan länderna. Men eftersom tiden gick började de värsta nationalistiska stämningarna att lägga sig. Därtill kom utveck-

lingen i Europa med 1:a världskrigets utbrott och den därpå följande kaotiska situation på kontinenten att sätta den gränsöverskridande renbetesrätten i ett annat perspektiv. När Sverige och Norge väl lyckades bortse från den nationella prestige så nådde de också fram till en lösning på problemet i form av en kompromiss. Lösningen hade naturligtvis ett pris och detta betalades av de svenska samerna som hade haft sina sommarbeten i Norge. Konventionen skulle gälla till 1952, men vid utebliven uppsägelse skulle den förlängas med tio år åt gången.¹⁹ Detta förhållande kom att gälla till den 15 juni 1962 då Norge sa upp konventionen.

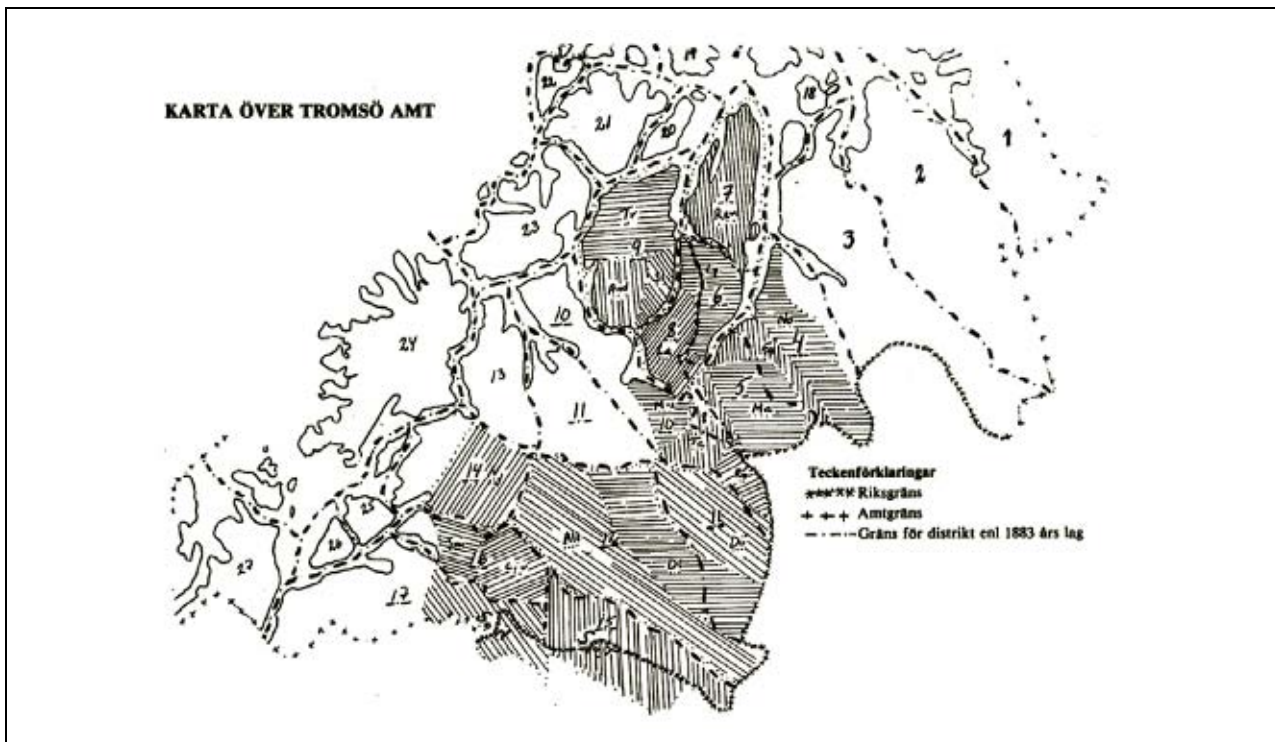
1919-års konvention fick omfattande konsekvenser för de svenska samerna i Karesuando och Jukkasjärvi. 75 familjer, huvudsakligen från Karesuando, med ca 20 000 renar blev under åren 1898 till 1928 mer eller mindre tvångsflyttade till sydligare områden i Sverige, ifrån Gällivare till Tärnaby. Kvar i Karesuando blev ett 80-tal familjer med ca 20 000 renar.²⁰ Konsekvensen blev att hälften av samerna i Karesuando fick lämna sina traditionella sedvanerättsliga områden. Den största utflyttningen skedde dock efter 1919-års renbeteskonvention. Flyttningarna innan var mer betingade av gränsstängningen av de finska vinterbetena för

¹⁷ A a s 150-151.

¹⁸ A a s 97.

¹⁹ Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, s 13.

²⁰ Manker, Ernst, *Vägen går krokigt*, s 195-196.

Figur 7.1 Karta över 1919-års konventionsområden

svenska samer 1889 och den trängsel som blev en följd av detta.

Idag finns Karesuandosamer utspridda över hela renskötselområdet i Sverige ända ned till Handölsdalen i Härjedalen.

Men redan innan 1889 hade många samer flyttat «frivilligt» till sydligare områden och också efter 1928 fortsatte utflyttningarna ända in på 1950-talet. Dessa utflyttningar hade dock inte samma omfattning som den stora utflyttningen mellan 1919 och 1928.

Kapittel 8 Mot 1972-års konvention

Först kan man konstatera att det finns väldigt lite skrivet om tillkomsten av 1972-års renbeteskonvention. Anledningen till detta kan vara att stora delar av materialet varit sekretessbelagd och inte funnits tillgängligt. Det är först under senare tid som man börjat lägga på sekretessen.

Av det material som jag haft för handen framskymtar dock att det finns många frågetecken när det gäller förhandlingarna. Den svenska delegationens taktik framstår inte som helt stringent. Man bör dock ha i åtanke att mycket har hänt efter 1972, när det gäller samernas rättställning, speciellt i Norge, där den rättsliga situationen har förbättrats åtskilligt. Flera rättsfall har vunnits av samerna, så av den anledningen måste man se 1972-års konvention som en produkt av sin tid och de förställningar som då rådde i samhället, både i Norge och i Sverige.

Den 5 maj 1968 träffades den svenska förhandlingskommittén och de sakkunniga inför de första förhandlingarna med Norge om en ny renbeteskonvention. Detta möte är intressant ur den aspekten att man får en inblick i hur de olika deltagarna resonerade och vilka överväganden man gjorde. Det förkommer olika uppfattningar om hur man skall gå fram, alltifrån en försiktig attityd i syfte att uppnå en «minikonvention» till att man närmare skulle analysera de rättsliga implikationer som Altevattendomen kunde tänkas ha på förhandlingarna och de svenska samernas civilrättsliga ställning¹

Altevattendomen anses allmänt vara en banbrytande och principiellt viktig dom, både för de svenska och för de norska samerna. Domen fastställer att samernas rätt är grundad på sedvanerätt, eller alders tids bruk som det kallas i Norge och är en rätt som åtnjuter ett civilrättsligt skydd. Domen har i och för sig endast rättsverkningar just i Altevatten, men i ett brev till ambassadör Nilsson skriver Eckhoff, som skrev Altevattendomen att i ett mål med liknande omständigheter skulle domstolen sannolikt komma till en liknande slutsats. Detta skulle innebära att man från norsk sida anser domen vara prejudicerande. Enligt brevet hävdar

Eckhoff också att det är tveksamt om man kan åsidosätta rättigheter som samerna förvärvat genom alders tids bruk genom en konvention. Jag har ej sett brevet, men Nilsson hänvisar till detta i ett brev till Love Kjellberg.² Domen var dessutom enhällig utan dissidenter.

Innan detta möte hade man haft ett antal informationsmöten med de berörda samebyarna på svensk sida och resultaten av dessa redovisades. Resultatet var i korthet följande. Det enda Talma hade att erinra var att betestiden på hösten skulle förlängas till den 15 september. För Sarivuomas vidkommande var det lite varierande från ett behållande av nuvarande områden till ett accepterande av kommissionens förslag. Men man var eniga om en förlängd betestid till den 15 september. För Lainiovuoma förelåg inga invändningar mot betesområdet men man ville i likhet med Talma och Sarivuoma ha betestiden förlängd till slutet av september men helst även november. Köngäma hade flera olika uppfattningar i frågan, men majoriteten verkade förespråka en samrenskötsel med de norska samerna, men det fanns ett motstånd mot detta på norsk sida. Men man beslutade dock att försöka förhandla om detta. Vid detta möte konstaterades också att kommissionens förslag i det stora hela accepterats, men på vissa håll fanns önskemål om att justera betesområden och betestider.

Vid detta möte förde sameombudsmannen Cramér fram de rättsliga aspekterna och då framför allt utfallet av Altevattendomen där svenska samer tillerkänts en rätt av privaträttslig (civilrättslig) natur grundad på «alders tids bruk». Utrikesrådet Kjellberg ansåg dock saken vara alltför osäker och han ville inte heller stöta sig med norrmännen och framförde tanken på en minikonvention. Han visade ingen större förståelse för de synpunkter som fördes fram av Cramér och argumenterade också mot honom. Wängberg, som också var medlem av den svenska förhandlingskommittén, förde fram att man borde argumentera för ett biologiskt behov av beten i Norge, vilket också använts som

¹ Norske Høyesterett, 20 april 1968, L.nr. 42, nr. 8/1966.

² Brev daterat 12/11 1968 från utrikesrådet ambassadör Nilsson till Kjellberg där han refererar till ett samtal med Eckhoff.

argument och också utgjort en viktig hörnsten vid tillkomsten av 1919-års konvention.

Cramér förde fram uppfattningen att det vore bra med en konvention men inte helt nödvändigt, utan juridiska argument och Lappekodicillen skulle räcka. Enligt Cramér skulle man spela bort de privaträttsliga rättigheter som tillerkänts av de norska domstolarna om man gick med på en mini-konvention.

Förhandlingarna fortsatte med i princip samma argument där Cramér hävdar att man skall lägga större tyngd på juridiken medan Kjellberg förespråkar en politisk lösning. Det fördes också fram kritik mot «den bristande logiken» i Cramérs resonemang, vilket kan vara svårt att förstå så här i efterhand.

Kjellberg konstaterar också att samerna ej lämnat några preciserade önskemål. Cramér förde också fram synpunkten att uti det fall de svenska samerna förlorade marker på norska sidan, så skulle dessa ersättas, utan att ha en klar uppfattning om av vem.

Cramér fick också i uppdrag att lämna besked om de önskemål som lappbyarna hade. Vidare bad Cramér om att han skulle hållas underrättad om resultaten av eventuella förhandlingskontakter med norrmännen.³

Den norska hållningen i konflikten framgår i St. nr. 136 (1962-63). Från den norska sidan försöker man att få hela frågan att bli en tvist mellan nationalstaterna. Man talar exempelvis om «svenska renar» och ytterst sällan om de samer det berör. Här framgår den gamla «devisen» om ett servitut för staten Sverige i Norge, en kvarleva från Stettinfreden. Man hänvisar också till den ojämlikhet i förhållandet mellan staterna som uppstått efter det att Ryssland frånträdde kodicillen genom att stänga vinterbetena för norska samer. Det förefaller som om man från norsk sida helst hade velat bli av med de svenska samerna, vilket också framgår i propositionen till stortinget.

Från norsk sida verkar man inte intresserade av att det skulle vara några privaträttsliga rättigheter för de svenska samerna, utan man vill i möjligaste mån kringgå juridiken.

I denna atmosfär kommer 1972-års konvention till och blir också en avsevärd inskränkning av de svenska samernas betesområden i Norge.

³ Detta kapitel är en sammanfattning av en promemoria över de första förhandlingarna som den svenska förhandlingsdelegationen höll de 2-3 maj 1968. Den är skriven av departementssekreteraren Henrik Liljegren. (HP 50 C) Den blev hemligstämplad av UD den 6 maj, men har sedan utgivits i censurerad form genom att en del «känslig» text har strukits över.

Eftersom så lite är skrivet om denna konventions tillkomst och mycket av materialet tidigare varit hemligstäplat på svensk sida så har inte någon analys kunnat göras. I dag förefaller det som om det är möjligt att ta del av det tidigare sekretessbelagda materialet, åtminstone i Sverige, och därmed närmare belysa problematiken. Som jag tidigare nämnt tyder mycket på att det inte blir någon upplyftande läsning, vare sig om den svenska eller den norska delegationen.

Jag har inte haft tid att inom ramen för mitt arbete göra detta eftersom det är förenat med en hel del arkivforskning.

Det finns dock en risk att man, även i fortsättningen faller in i gamla hjulspår, eftersom det hela fortfarande ligger på departementsnivå och folk från de politiska strukturerna i länderna skall förhandla. Visserligen är samerna representerade i den nya kommissionen genom att samingen i Sverige och Norge har fått utse två ledamöter var. Men genom att förhandlingarna fortfarande förs på departementsnivå finns risken att de politiska dimensionerna blir viktigare än de juridiska och då blir det lätt låsningar.

Man kan skymta två olika ståndpunkter som ligger till grund för ländernas ställningstaganden.

Den första ståndpunkten är idén om statsservitut som har sina rötter i Stettinfreden, detta argument har ofta använts från norsk sida.

Den andra ståndpunkten är att stadganden i Lappekodicillen som uttryckligen fastslår att samernas rätt inte är någon rätt för staterna, utan en rätt som enbart berör samerna på sina sedvane-rättsliga områden (se artikel 30). Detta argument har ofta använts från svensk sida, men utan någon konsekvens.

Enligt den första ståndpunkten är det en politisk fråga och hör då hemma på departementsnivå.

Enligt den andra ståndpunkten är det en juridisk fråga och borde då vara föremål för domstolsprövning.

En annan intressant fråga man kan ställa sig är om den pågående processen om vissa fjällområden i norra Jämtland kan ha haft implikationer på den svenska ståndpunkten. Samerna hade stämt svenska staten och de hävdade att de hade äganderätt eller i vart fall bättre rätt än staten till dessa områden. Staten hade en motsatt uppfattning och bestred samernas talan. Statens uppfattning var att samerna enbart hade en nyttjanderätt, men att staten ägde marken.⁴

⁴ Det så kallade skattefjällsmålet. Målet inleddes 1966 och avgjordes HD 1981. *NJA 1981 s 1.*

En delikat fråga som då oppkommer är hur staten i det ena fallet skall ta tillvara de svenska samernas rätt i Norge och i det andra fallet inom Sverige bestrida den.

Mot denna bakgrund kanske det är lättare att forstå den svenska kommissionens agerande.

Avslutningsvis kan jag konstatera att det jag har sett av de protokoll och annat material som finns från denna tid så är det inte speciellt smickrande för vare sig den svenska eller norska förhandlingsdelegationen. En implicit premis har hela tiden varit att inte anlägga några juridiska aspekter på problemet.

Kapittel 9

Gränsstängningarnas effekter

Riksgränsernas upprättande hade inga omedelbara effekter på samernas markutnyttjande. 1751 års gränsdragning mellan Sverige och Norge ändrade inte på bruket av markerna. Inte heller 1809 års gränsdragning mellan Sverige och Finland, då Sverige förlorade Finland som blev ett storfurstendöme inom det ryska väldet, förändrade markutnyttjandet. Det tog 100 år efter 1751 års gränsdragning innan flyttningarna började begränsas.

Det hela började 1852 då Ryssland stängde finska gränsen för norska samers vinterbete i Finland. Ur samisk synpunkt var det en dramatisk händelse som skulle sätta igång stora omflyttningar av samer, eftersom det ekologiska grundlaget för den tidigare renskötelsen undergrävdes.

9.1 1852-års gränsstängning

Denna gränsstängning var den första händelsen som kom att påverka samernas flyttningar. Den satte igång en reaktion som förde med sig att samer från Kautokeino på grund av brist på vinterbeten började flytta till andra områden. En del flyttade norrut till Karasjok och till Polmak.¹ Andra åter flyttade till Karesuandoområdet i Sverige och också in i Finland.

Jag berör i denna studie enbart de som flyttade till Sverige och då mera ur ett demografiskt perspektiv.

Som en följd av stängningen av den finska gränsen, skrev sig 72 familjer med ca 30 000 renar, från Kautokeino, som svenska undersåtar. En del av dem flyttade in i de svenska samebyarna, medan andra aldrig var på svenskt område trots att man var skrivna i Sverige, utan flyttade som vanligt mellan vinterbetena i Finland och sina vanliga sommarbeten i Norge.² Dessa flyttningar fick till följd att problemen i Tromsö förstärktes, mycket beroende på att en del av Kautokeinosamerna också började flytta till Tromsö och en del av dem var också mycket stora renägare.

¹ Strøm-Bull, Kirsti, *Reindriften i Finnmark*, s 185-187.

² A a s 57-59.

9.2 1889-års gränsstängning

Denna gränsstängning var också fatal för renskötelsen, eftersom alla i Suontavaara och Rommavuoma skrivna samer hade vinterbeten på den finska sidan gränsen. Dessutom hade en stor del av Köngämäsamererna också vinterbeten i Finland. Denna gränsstängning ledde till att de flesta i Suontavaara skrivna Kautokeinosamer flyttade tillbaka till Norge. En del av dem flyttade dock längre söderut i Sverige, främst till lappbyarna Saarivuoma, Talma och Norrkaitum. Dessutom tvingades en del Köngämä- och Rommavuomasamer att flytta, också till Norrkaitum och några familjer till Sörkaitum. Denna gränsstängning kom också att bidra till den omfattande omlokaliseringen av samer till sydligare delar av det svenska renskötelsesområdet.

9.2.1 1890-års folkräkning i Sverige

Enligt 1890-års folkräkning i Sverige var 88 Kautokeinosamer skrivna i Suontavaara lappby, mer än hälften av lappbyns totala antal på 164 personer. I Rommavuoma lappby fanns det 8 Kautokeinosamer, i Köngämä 15, i Lainiovuoma 9, i Saarivuoma 40 och i Talma 17. Det fanns alltså totalt 177 samer med ursprung i Kautokeino. Folkräkningen omfattade alla levande familjemedlemmar, även barn. I Rommavuoma fanns totalt 160 personer, i Köngämä 314, i Lainiovuoma 268, i Saarivuoma 208 och i Talma 183. Det totala antalet samer i alla dessa lappbyar var 1301, och den största delen av dessa flyttade över till Norge på sommaren.

Antalet Kautokeinosamer skrivna i Suondavara hade dock varit betydligt större tidigare, men en återflyttning till Kautokeino startade efter 1889-års gränsstängning för svenska samers vinterbete av renar i Finland. Det framgår med tydlighet att gränsstängningarna medförde en förskjutning av samer från Kautokeino söderut in i Sverige.

9.3 1919-års renbeteskonvention

Som ovan beskrivits var det denna konvention som fick de mest ödesdigra konsekvenserna för de

svenska samerna i Karesuando. Eftersom man förlorade stora delar av sommarbetena så blev det en omfattande tvångsflyttning till sydligare områden av det svenska renbetesområdet. Detta förde med sig att andra samebyar mot sin vilja fick ta emot dessa Karesuandosamer. Naturligtvis blev det konflikter på grund av kulturella skillnader och skillnader i renskötselmetoder.

I dag finns nordsamer i de flesta samebyarna i Sverige, ända ned till Handölsdalen i Härjedalen.

9.4 Sammanfattning

Dessa tre myndighetsåtgärder kom att få omfattande återverkningar för alla samer, inte bara i de områden som främst drabbades. Karesuando, både den svenska och finska delen, och Kautokeino blev helt söndertrasade av riksgränser. Dessa gränser kom med tiden ge återverkningar på samernas flyttningsmönster i området. Till en början försökte samerna strategiskt att anpassa sig till dessa nya förhållanden, genom att norska samer började skriva sig som svenska samer, eftersom 1852-års gränsstängning enbart gällde norska och finska samer. Detta fungerade fram till 1889 då gränsen helt blev stängd, även för svenska samer. I och med detta hade fördelarna som ett svenskt medborgarskap gav försvunnit, och då återgick merparten av de samer som skrivit sig som svenska samer till sitt ursprungliga norska medborgarskap. Men en stor del av dem blev kvar och flyttade längre in i Sverige. Under de 36 år som man hade varit skrivna i Sverige hade en omfattande socialisering ägt rum genom giftermål och man hade fått en generation som uppfattade sig som Karesuandosamer.

1919-års renbeteskonvention blev ett verkligt dråpslag mot den Karesuando samiska befolkningen i och med att man förlorade stora delar av sommarbetena i Troms fylke.

Karesuandosamerna och de från Kautokeino inflyttade samerna, nu som Karesuandosamer, blev helt enkelt tvångsflyttade till sydligare

betesmarker. Detta var ett trauma som fortfarande präglar samerna. Både de som tvångsflyttades och de som blev kvar. Familjer och släkten rycktes sönder. Berättelserna är många om de ögonblick, när man skildes åt, väl medvetna om att man aldrig mer skulle se varandra.

Karesuando som varit en samisk kommun i paritet med Kautokeino, förlorade bortåt hälften av sin samiska befolkning.

Även de samer i de lappbyar dit Karesuandosamerna tvångsflyttades drabbades hårt, genom att man mot sin vilja fick ta emot ett stort antal främmande samer, med ett annorlunda språk, andra vanor och renskötselmetoder.

Ingvar Åhren har i en uppsats i Norrbottens museums årsbok för 1976-77 beskrivit denna tvångsflyttning.³ Där framkommer att nordsamerna var mycket ovilliga att lämna sina gamla sedvaneområden och de ursprungliga samerna i de nya områdena var lika ovilliga att ta emot dem. Men detta var under lappfogdeväldets storhetstid och samerna hade ingen talan, utan fick snällt foga sig. När nordsamerna väl hade fått beslutet att de skulle flytta så fanns ingen återvändo. Med stigande vitesförelägganden blev de ekonomiska konsekvenserna så stora att man var tvungna att flytta. De som försökte stanna blev tvungna att foga sig eftersom myndigheterna konsekvent genomdrev vitesföreläggandena.

I likhet med konventionens tillkomst så fästes ingen vikt vid de civilrättsliga aspekterna av samernas rätt, utan detta beslutades långt över huvudena på de berörda.

En förklaring till detta kan kanske anses vara att samernas rätt i den tidens samhälle ansågs vara enbart en nyttjanderätt eller tålt bruk som det heter på norska. Därför ansåg man väl, utifrån denna svaga rättsliga position, att det inte heller var nödvändigt att ta hänsyn till samernas åsikter i frågan.

³ Åhren, Ingvar, Tvångsflyttning eller dislokation, *Norrbottens Museum, årsbok 1976-77, Luleå, 1979*, s 107-143.

Kapittel 10 Sammanfattning

Tanken om statsservitut for den svenska staten i Norge er av gammalt datum. Redan vid Stettinfreden 1570 kommer tankarna till uttryck första gången. Det har hävdats att det enbart var fråga om de dåvarande danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Men Sverige försökte senare att hänvisa till denna artikel, när det gällde skattläggningen av samer från Tysfjorden till Varanger. Man fick dock inget gehör för sina anspråk, utan beskattningsrätten tillföll Norge. Av detta kan kanske slutsatsen dras att servitutstanken i Stettinfreden inte avsåg de norra delarna av Skandinavien.

Att samerna haft en stor betydelse framgår av att de omnämndes i två fredstraktat, Teusina 1595 och Knäred 1613.

Sverige hade under Karl IX haft stora ambitioner om ett ishavsvälde, men efter dennes död 1611, upphörde dessa. Efterträdaren Gustav II Adolf skulle få helt andra saker att tänka på efter Sveriges inträde i krigen nere i Europa. När samernas beskattningsförhållanden hade preciserats inträdde en stabil period fram till gränsdragningen mellan Sverige och Norge.

1742 inledde den norske majoren Peter Schnitler undersökningar i syfte att närmare fastställa var gränsen skulle dras. Dessa undersökningar görs från ett norskt perspektiv, men är ändå intressanta för processen i sin helhet pga av noggrannheten. Huvudfokus är naturligtvis gränsens läge, men många andra intressanta upplysningar beträffande samernas markbruk och i viss mån rättsuppfattningar lyfts fram. Ett viktigt tema vid gränsdragningen var bevarandet av den samiska nationen. Det skulle tas hänsyn till samerna, så att dessa kunde fortsätta att utöva sina näringar som förut. Detta skedde genom att till gränstraktaten tillfogades ett bihang, Lappekodicillen, som kom att precisera samernas rättigheter. Denna var reciprok och infördes som gällande lag i de båda länderna. Kodicyllan ger samerna långtgående rättigheter och där slås uttryckligen fast att det inte är fråga om rättigheter för staterna i det andra landet, utan det är enbart fråga om rättigheter som samerna har. Det är alltså fråga om rättigheter av civilrättslig natur och inget servitut för någon stat.

I början av 1800-talet börjar konflikter mellan samer och jordbrukare dyka upp. Detta är naturligtvis en följd av att den norska befolkningen i Tromsø amt ökar och det uppstår en konkurrens om resurserna. Under 1800-talet börjar också en nationsuppbyggnadsprocess i Norge där samerna då ses som ett främmande element. Detta sätter igång en politisk process där de svenska samernas rättigheter ifrågasätts. Denna process leder så småningom fram 1883-års felleslag. Denna innebar inga areella begränsningar för samerna. Tromsø amt delas upp i ett antal renbetesdistrikt inom vilka samerna blir solidariskt ansvariga för skador som renerna gör på jordbruksmark. Det var främst ersättningsansvaret som preciserades och skärptes för samerna.

Inte heller unionsupplösningen 1905 medförde några nämnvärda försämringar för de svenska samerna i Tromsø. Trots att det var en del diskussioner om inflyttningstiden till den norska sidan. I 1905-års konvention fanns en skiljedoms klausul (våldsgift) om just inflyttningstiden och denna aktualiserades också av Sverige. De nationella känslorna var under denna tid upphaussade och diskussionerna bar inte alltid saklighetens prägel. Sverige ansågs ha vunnit en del seger genom att de områden i Sverige som blev föremål för skiljedomsstolens undersökning mer sammanföll med de svenska kraven än de norska. Skiljedomsstolen behövde dock aldrig ta ställning i sak, därför att de norska och de svenska regeringarna beslutade att tillsätta en ny renbeteskommission 1913. Denna konvention ledde så småningom fram till 1919-års renbeteskonvention, vilken fick ödesdigra konsekvenser för de svenska Karesuandosamerna. En omfattande tvångsförflyttning av Karesuandosamer till sydligare områden i Sverige blev följden av konventionen. Det är ingen tvekan om att detta var ett omfattande rättsövergrepp med dagens ögon sett. Följden har blivit att det idag finns Karesuando- och Kautokeinosamer över hela det svenska renskötselområdet. Övergreppet bestod inte bara av tvångsförflyttningen utan också av att samer i andra lappbyar söderut, tvingades att mot sin vilja ta emot dessa «dislokaliserade samer», för att använda ett vackrare ord.

1972-års renbeteskonvention begränsade ytterligare de svenska samernas områden i Troms. Det är intressant att se att det man diskuterade var staternas rätt, servitutstanken, och inte samernas eventuella privaträttsliga rätt. Det verkar som om varken de norska eller de svenska staterna hade något intresse att göra juridik av det hela. En förklaring kan vara att den rättsliga statusen av samernas rättigheter var under diskussion i båda länderna. Sverige kunde inte hävda att de svenska samerna i Norge skulle ha en starkare rätt i Norge än i Sverige, vilket de ju de facto hade enligt Altevattendomen. Någon liknande dom fanns inte på svensk sida. Den svenska delegationen hade inget intresse att använda denna dom i förhandlingarna, och detta gjordes inte heller. Dessa argument kunde tänkas slå tillbaka i Sverige och samernas rätt där.

Samtidigt pågick i Sverige det så kallade skattefjällsmålet, där samerna processade just mot den svenska staten om äganderätt eller bättre rätt än den svenska staten till vissa fjäll i norra Jämtland. Den allmänna uppfattningen i Sverige på denna tid kan nog liknas vid att samerna inte hade någon rätt utan enbart ett privilegium på den svenska statens mark. En dubbel roll där staten i det ena fallet skall tillvarata de svenska samernas rätt i Norge och i det andra fallet argumenterar man mot samernas rätt i Sverige.

Idag är förhandlingarna inför en ny konvention igång igen efter att ha misslyckats i första rundan. Sverige gick inte med på en förlängning av 1972-års konvention efter att denna förlängts ett antal gånger, utan hänvisade till Lappekodicillen. Som jag tidigare nämnt är det dock inte helt klart vad denna står för. Det är ju en drygt 250 år gammalt traktat och frågan är väl om inte den till vissa delar är obsolet. Vissa delar är dock tveklöst gällande, speciellt de delar som avhandlar sedvanerätten. Man kan också framskymta föreställningar om statsservitut i förhandlingarna, trots att det uttryckligen i Lappekodicillen slås fast att det inte är frågan om någon rätt för någon stat, utan för enskilda personer. Tankarna om statsservitut förefaller att vara en kvarleva från Stettinfredens dagar och saknar sannolikt relevans idag.

10.1 Avslutning

Denna rapport sträcker sig över drygt 400 år. Inom ramen för rapporten finns ämnen och företeelser som var för sig skulle utgöra underlaget för en doktorsavhandling. För att förstå utvecklingen från

början till dagens situation har jag valt att inte gå för djupt på någon enskild del, eftersom arbetet annars skulle bli ohanterbart inom de givna ramarna för arbetets fullförande. Istället har jag försökt få fram de huvudsakliga politiska och juridiska förklaringarna och bakgrunden till utvecklingen och dagens situation på ett sammanhängande sätt.

Under den undersökta tidsperioden har naturligtvis samhället i grunden genomgått en genomgripande förändring, från i princip senmedeltid till nutid. Stater har bildats, riksgränser har dragit över ett tidigare gränslöst område som behärskades av samer. Politiska beslut tagna långt över huvudena på dem som bebodde området har fått ödesdigra konsekvenser för dessa.

Min förhoppning är att detta arbete skall vara ett litet bidrag till förståelsen av den situation som råder idag.

Referenslista

Litteratur

- Cramér, Tomas och Prawitz, Gunnar, *Studier i renbeteslagstiftning*, P A Norstedt & Söners förlag, Stockholm, 1970.
- Hansen, Lars Ivar og Tom Schmidt, *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, 1742-1745*.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, Helsingfors, Juristförbundets förlag, 1994, Svenska upplagan.
- Lae, Erling, *Fra Karlstadskonvention til reinbeteskonvensjon*, Diedut 4/2003.
- Laursen, L, *Danmark-Norges Traktater, bd. II*, København 1912.
- Marainen, Johannes, *Karesuando samesläkter*.
- Manker, Ernst, *Vägen går krokigt*.
- Mårsäter, Olle, *Folkrättsligt skydd av rätten till domstolsprövning*, Universitets tryckeriet, Uppsala universitet, 2005.
- Olofsson, Sven Ingemar, *Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustav II Adolf*.
- Pedersen, Steinar, *Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke norsk-talende*, NOU 2001:34.
- Pedersen, Steinar, *Lappekodicillen i nord 1751-1859*.
- Porsanger, Jelena, *Bassejoga Čáhci*.
- Päiviö, Nils Johan, *Lappskattelandsens rättsliga utveckling i Sverige*, Diedut 3/2001.
- Qvigstad, J og Wiklund, K B, *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, 1742-1745, Bind II*.

Raestad, Arnold, *Fra Stettin til Strömstad*. Historisk tidskrift, Oslo.

Strøm-Bull, Kirsti, *Reindriften i Finnmark*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2001.

Strøm-Bull, Kirsti, *Lappkodisillen og 1905*, Rett, Nasjon, Union: Red: Mestad, Ola og Michalsen, Dag, Universitetsforlaget.

Åhren, Ingvar, *Tvångsflyttning eller dislokation*, Norrbottens Museum, årsbok 1976-77, Luleå, 1979,

Arkivkällor

Jordebok och uppbördsbok för Torne Lappmark, 1731-1756, Transkriberat Lenvik bygdemuseum 1995, Rauø, Kåre og Larsen, Dag A.

Högsta Domstolen, Remissbetänkande, Bihang till riksdagens protokoll, 1885, 1 saml. 1 avd.

Första kammarens protokoll, 1871, band 3.

Andra kammarens protokoll, 1871, band 4.

Andra kammarens protokoll, 1882, em, band,2.

Renbeteskommissionens af år 1909 handlingar, Band 1.

Vienna Convention on the law of treaties, 23 may 1969, 155 UNTS 331.

Brev daterat 12/11 1968 från utrikesrådet ambassadör Nilsson till Kjellberg där han refererar till ett samtal med Eckhof. Från UD:s arkiv, Stockholm.

Rättsfall

NJA 1989, s 1. (Skattefjällsmålet)

Norske Høyesterett, 20 april 1968, L.nr. 42, nr. 8/1966. (Altevattendomen)

Lagstiftning

Förste Bihang eller Codecill till Grænsse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännen beträffande.

Kungl.Maj:ts nådiga förordning 6 juni 1883 rörande de lappar, som med renar flytta emellan Sverige och Norge.

Konvention, avslutad i Stockholm den 26 oktober 1905, mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbete m.m.

1919-års renbeteskonvention

Konventionen 9 februari 1972 mellan Sverige och Norge om renbetning.

Del XVII

Øyvind Ravna

*Forvaltningspraksis, rettsoppfatninger og
løsningsmodeller i konflikter mellom bufehold og
reindrift i områder sør for Finnmark 1938–1978*

Kapittel 1 Innledning

En undersøkelse med fokus på praksis fra Landbruksdepartementet og de rådgivende utvalgene for sauedrift i reindriftsområder

1.1 Hva vil bli gjennomgått

I det følgende vil jeg gå gjennom deler av Landbruksdepartementets og underliggende organers praksis og rettsoppfatning i midtre del av det forrige århundret med tanke å se hvilken rettsoppfatning som lå til grunn for de departementale avgjørelsene. Tidsperioden er satt fra 1938 til 1978. Sistnevnte årstall er naturlig ut fra at det da ble etablert et nytt forvaltningsregime i medhold av ny reindriftslov. At 1938 er valgt framfor 1935, da landets forrige reindriftslov trådte i kraft¹, eller fremfor et annet fastsatt årstall, skyldes i første rekke tilfanget av kildemateriale, og kan bli endret hvis tilfanget endres.

Gjennomgangen omfatter saker om beiteordning, om tildeling og utleie av bufebeite, og om tvisteløsninger, og omfatter i stor grad bruksordninger og konfliktløsninger mellom reindriftsutøvere og organisert sauedrift. Landbruksdepartementet forvaltet og forvalter fortsatt reindriften i Norge og dermed i stor grad også reindriftssamenes landrettigheter. Jeg vil derfor legge særlig vekt på departementets praksis og oppfatning av reindriftssamenes areal- eller landrettigheter, og forholdet mellom disse rettighetene og bufeholderens beitebehov og -rettigheter.

Landbruksdepartementet opprettet *egne rådgivende utvalg* for å behandle sauedrift i reinbeiteområder. Disse utvalgene drev, prosessuelt sett, mekling og tvisteløsning ikke ulikt jordskifterettene. Praksis fra disse utvalgene er interessant som illustrasjoner på hvordan beitebruk kan ordnes og konflikter kan løses. Gjennomgangen av utvalgenes praksis er også interessant da den i like stor grad omhandler Landbruksdeparte-

mentets praksis og rettsoppfatninger som beslutende myndighet for utvalgenes tilrådninger.

Praksis fra disse utvalgene er også av interesse i forhold til problemstillinger knyttet til bruksordninger og rettsfastlegging, da de behandlet beite spørsmål som hvis det hadde gjaldt andre rettshavere enn reindriftssamer, trolig ville blitt fremmet for jordskiftedomstolene. Den er videre interessant fordi de fleste av utvalgene ble administrert av jordskiftedommere- eller jordskifteoverdommere, etter regler og prinsipper de var vant til fra jordskifteprosessen.²

Lappfogden var fram til reindriftsloven av 1978 trådte i kraft³, statens fagtjenestemann innen reindrift i den ytre etaten. I medhold av den hjemmelen forvaltningen hadde, var vedkommende gitt en sentral rolle i å ordne og løse beitekonflikter. Lappfogdenes praksis og oppfatninger vil derfor også bli viet oppmerksomhet.

Kildene til dette arbeidet er i all hovedsak Landbruksdepartementets arkiv, den delen av Landbruksdepartementets arkiv fra perioden som finnes i Riksarkivet, Reindriftsadministrasjonens arkiv, Statsarkivet i Trondheim, arkivet til Salten Jordskifterett (det rådgivende utvalget for sauebeiting i reinbeiteområder) og arkivet til Nord-Trøndelag jordskifterett.

Således kan dette arbeidet ikke sies å være rettsdogmatisk, da rettspraksis kun er nyttet for å belyse samsvar, eller mer korrekt, manglende samsvar mellom domstolenes og forvaltningens rettsoppfatning.

¹ Lov om reindrift av 12. mai 1933 nr. 3 § 103, bokstav a.

² Sammenlikningen til saker etter jordskifteloven § 2 c nr. 3 eller skjønn etter reindriftsloven § 15, tredje ledd, er nærliggende. Landbruksdepartementet, landbruksmyndigheter på fylkesnivå og reindriftsforvaltningen har alle lett etter muligheter for å finne måter å løse konflikter på mellom jordbruks- og reindriftsinteresser og konflikter innad i reindriften. Jeg vil derfor også se på om en kan dra noen erfaringer ut fra måten beitebrukskonfliktene er behandlet på av utvalgene, sett i relasjon til problemene en i dag står ovenfor. Dette er nærmere omtalt på s. 120.

³ Lov om reindrift av 9. juni 1978 nr. 49, i kraft 1. juli 1979 iflg. res. 22. juni 1979 nr. 3372.

1.2 Kort om hva materialet forteller

Gjennomgangen av Landbruksdepartementets avgjørelser gir et godt bilde av praksis og rettsoppfatninger hos en sentral forvaltningsaktør når det gjelder reindriftssamenes beiterettigheter og arealbrukstvister med organisert sauedrift i Nord-Trøndelag og Søndre del av Nordland. Det viser også hvilke hjemler departementet mente å ha for å avgjøre tvister og for å tildele fjellbeiter til organisert sauedrift. Det viser også at Landbruksdepartementet og underliggende organer i stor grad *ordnet beitebruk og løste tvister* mellom reindrift og sauedrift.

Materialet viser at departementets hjemmel for dette dels lå i å være grunneier, dels i å være tilskottsforvalter, og kanskje også i medhold av myndighet til å forvalte reindriften. Dette innebar at departementet også hadde hjemmel til å *tildele beiter* til organisert sauedrift på *statsgrunn*.⁴ Slik tildeling skjedde ut fra interesseavveininger mellom reindriftsnæringen, landbruket og samfunnet for øvrig. Det er også viktig å påpeke at ved etablering av slik sauedrift la departementet til grunn at reindriftssamene hadde en *virkelig rett*, noe som innebar at organisert sauedrift ikke kunne etableres hvis dette var til vesentlig skade eller fortrengsel for reindriften.

Departementets brede myndighetsutøvelse gjorde at svært få beitekonflikter mellom reindrifts- og jordsbruksinteresser havnet inn for domstolene, eller inn for jordskifterettene, som ellers ville ha vært et naturlig valg.

Med bakgrunn i den holdningen Landbruksdepartementet inntok under forarbeidet til reindriftsloven av 1978, særlig i Ot.prp. nr. 9 (1976–77), er det blitt dannet en oppfatning av at landbruks- og reindriftsforvaltningen gjennom store deler av 1900-tallet har sett på reindriftssamenes arealrettigheter som en form for tålt bruk eller en såkalt «uskyldig nyttesrett» de forholdsvis fritt kunne

regulere til fordel for «viktigere» samfunnsinteresser. Materialet underbygger *ikke* at departementet hadde denne oppfatningen i store deler av perioden som er undersøkt, men viser i stedet at departementet, og deres fagtjenestemenn lappefogdene, så det som sin oppgave å ivareta reindriftssamenes bruksrettigheter i en tid som var preget av sterk fornorsking, et nedlatende syn på samisk kultur, og et uttrykt ønske fra jordbrukshold om å avvikle reindriften i deler av reinbeiteområdene sør for Finnmark. Landbruksdepartementets oppfatninger og avgjørelser står her i kontrast til domstolene, som i deler av denne perioden avsa til dels kulturbetingede avgjørelser i samenes disfavør.

Materialet viser også at det tidvis var sprikende oppfatninger innad i departementet. Selv om jeg ikke har funnet noen dokumenter som viser at departementets embetsmenn ikke anså reindriftssamene å ha hevdvunne rettigheter innen sine gamle områder, var det til tider «tautrekking» mellom departementets mektige skog- og landbruksdirektorater og det langt mindre kontoret for reindrift og ferskvannsfiske. Pragmatiske betraktninger og vurderinger av hva som var «til samfunnets beste» i en aktiv gjenreisningstid, gjorde at reindriftsinteressene i en del sammenhenger måtte vike.

At departementet opprettet et *rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeiteområder* uten noen konsesjon fra lovgiver, viser lang på veg at det praktiserte *egne ordninger* ikke bare for å forvalte beiter, men også for å løse tvister, hvor sistnevnte ut fra maktfordelingsprinsippet burde være lagt til en domstol. Funksjonen til de rådgivende utvalgene var forskjellig i de ulike fylkene. I ettertid kan en vel si at utvalgene var personavhengige. Uten sammenlikning fungerte utvalget i Nordland fylke best, hvor det fikk en sentral rolle i ordning av beitespørsmål mellom reindrift og sauedrift. Så vel Landbruksdepartementet som reindriftsforvaltningen uttalte ved flere anledninger at utvalget var i stand til å blegge konflikter.

⁴ Vi skal imidlertid også se at det ble utøvd regulering av sauebeite på privat grunn.

Kapittel 2

Et bakteppe: eldre oppfatninger om samenes beiterettigheter

2.1 Beskatning var uttrykk for rett til beitestrekninger

Man må kunne anta at samene har hatt en urgammel rett til jakt, fiske og fangst, og at retten til å drive reindrift var en naturlig utvikling av denne retten etter hvert som samfunnet endret seg slik at det ble vanskelig å ha en leveveg kun basert på jakt, fiske og fangst. De eldste kildene til dette synes å være opplysninger om beskatning tilbake til middelalderen, noe *Arnold Ræstad* har gjort grundig rede for.¹

Den såkalte «lappeskatten» var opprinnelig betraktet som en personskatt som ikke ga samene noen særskilt hjemmel eller disposisjonsrett over grunnen (i motsetning til den svenske skattelandsinstitusjonen). På Helgeland ser vi at denne skatten utviklet seg til å bli en skatt knyttet opp mot retten til beitestrekninger. Ifølge *Ræstad* forelå det ikke nærmere opplysning om hvorledes lappeskatten ble oppkrevd i Helgeland i perioden fra 1620 til slutten av 1600-tallet. «Da var skatten gått over til å bli en bygselavgift, om enn navnet lappeskatt holdt sig. Skatten var blitt knyttet til besiddelsen og bruken av reinbeiteland.»²

2.2 Forbehold om lappenes rettigheter i kongeskjøtet av 1750

I 1750 overdro kong Fredrik den 5. allmenningene i «Ranens og Vefsens Fjerdinger» innenfor Helgelands fogderi til Petter Dass (sønnesønn av dikterpresten). I skjøtet var det tatt forbehold om samenes rett til å bruke visse strekninger og plasser idet det het: «Lapperne udi Almindingerne nyder til

Brug de Pladser eller Strækninger, hvor ingen Rydning kan ske eller Bofolk sig nedsætte.»

Det har i ettertiden vært forskjellige oppfatninger av hva dette forbeholdet innebar. Taranger hevdet i sin *Fremstilling af De Haalogaladske Almenninger* fra 1892 at de såkalte «lappestrekninger» ikke ble overdratt til privat eie ved dette skjøtet.³

*Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms*⁴, som utredet eiendomsretten til fjellområdene på Helgeland, presenterte *tre tolkninger* av skjøtet i 1975, hvor den første var tolkningen til Taranger. Utvalget la til grunn at Taranger mente at lappestrekningene ikke ble overdratt i privat eie fordi de allerede var solgt til Joachim Irgens i 1666 som del av proprietærgodset, og ikke kunne selges på nytt.⁵

Utvalget fant at dette var i samsvar med oppfatningen i en *høyesterettsdom fra 21. juni 1862*, sammendrag gjengitt i Rt. 1862 s. 654. Dommen bygget på at *proprietær Fredrik Holst* ble eier av det såkalte *Vefsens rydninger* i 1831 eller 1832, og at han i 1847 kjøpte «de tilgrænsende Fjelde, der fra gammel tid have været benyttede af Lapperne under deres aarlige Vandring om Sommeren ned imod Søkysten, og derfor ogsaa at være benævnedes 'lappestrekningerne'» av *proprietær Brodtkorb*. Av dette saksforholdet kunne en dra den slutningen at når Holst (som var rettsetterfølger etter Petter Dass, allmenningskjøperen i 1750) hadde kjøpt «Fjeldene i Vefsens» i 1847 av Brodtkorb (som var rettsetterfølger etter Irgens og Johan Hvid), så kunne ikke kongen i 1750 ha solgt fjellene til Petter Dass, for i så fall ville Holst ha vært eier av dem siden 1832, og Holst ville ikke i 1847 (skjøte av 14. juli 1849) ha kjøpt det han allerede eide fra før. Dommen, som gjaldt en reindriftssames rett til å ta tre-

¹ Ræstad: Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751 i Festskrift til rektor J. Qvigstad. Tromsø Museums skrifter II. Oslo 1928, s. 226–242.

² Ræstad: *Lappeskatten*, s. 227. Dette er også omtalt av Hansen og Olsen: Samenes historie, s. 308 flg., som skriver at madame Sverdrup, som satt som forpakter av en mindre del av Helgelandsgodset, «tiltok seg rett til å bygsle fjellbeitene til samene,... med grunnlag i det opprinnelige kongeskjøtet til Irgens fra 1666». Denne bygselavgiften var uttrykkelig knyttet til nomadens bruk av de aktuelle fjellområdene.

³ Taranger: *Fremstillingen af de Haalogalandske almenningers rettslige stilling*, s. 12. Denne oppfatningen er lagt til grunn av Hansens og Olsens i Samenes Historie.

⁴ Utvalget for Statseiendom avga til sammen innstillinger om rettsforhold i sju felter. Det var 1) Tromsdalstindområdene, NOU 1974: 8, 2) Fagervolltraktene, NOU 1975: 17, 3) Stormheimfeltet, NOU 1977: 16, 4) Mofjellet og Svartisfjellet, NOU 1977: 29, 5) Tysfjordfeltet, NOU 1980: 41, 6) Salt-dalfeltene, NOU 1980: 40 og 7) Tjeldsundfeltet, NOU 1981: 20.

⁵ NOU 1975: 17, s. 7.

virke under utøvelse av reindrift, er omtalt i punkt 2.3.

Den andre tolkningen av kongeskjøtet som utvalget presenterte, var hentet fra et bilag til utredningen til *Lappekommissjonen av 1892*.⁶ På side 120 i bilaget het det at «Kongeskjødet af 3die Marts 1750 hjemlede altsaa Peter Dass Eiendomsrett til alt Almenningsland i Ranen og Vefsen, men med Forbehold af Adgang for Lapperne til Brug af de Strækninger hvor ingen Rydning⁷ kan ske eller Bofolk sig nedsætte?». Ut fra denne forståelsen ble «lappestrekningene» overdratt til Petter Dass i 1750.⁸

En tredje tolkning av kongeskjøtet, som utvalget selv sto for, var at lappestrekningene ikke ble solgt verken i 1666 eller 1750. Dette var basert på at det i eldre tid var to slags rettigheter over fjellene i Rana og Vefsn, nemlig lapperetten (retten til å kreve skatt eller avgift av samer som oppholdt seg i distriktet) og rydningsretten (retten til å utvise og bli eier av nye rydningsplasser i allmenningen; og senere skyldsette dem og kreve inn landskyld). Ifølge utvalget var antagelig ikke disse rettighetene knyttet til hvert sitt bestemte område, men kunne vel dels bli utøvet over samme strekning; noen grense mellom slike områder var i alle fall ikke fastsatt. Lapperetten ble solgt i 1666 til Irgens, rydningsretten ble solgt i 1750 til Petter Dass, og lappestrekningene tilhører fremdeles staten med opprinnelig eiendomsrett. Etter den tolkningen som her er antydnet, er de såkalte lappestrekningene i det tidligere Rana og Vefsn «statens høgfjell» eller statsallmenning.

I *Rt. 1986 s. 1122, Stormheimdommen*, som gjaldt tvist mellom staten og omkringliggende grunneiere om et høgfjellsområde i Tromsø og Balsfjord kommuner, var det fra statens side erkjent at skjøtet til Petter Dass også tok sikte på å overdra fjellstrekningene innenfor området i Helgeland. Staten mente imidlertid at man ikke kunne trekke noen slutning ut fra dette om rettighetene til tvisteområdet i Troms. Førstvoterende la til grunn at det var «alminnelig godtatt at alt høgfjell fulgte med ved salget til Dass». At skjøtet til

Petter Dass, i motsetning til skjøtet til Johan Hvid over deler av dagens Troms, inneholdt en reservasjon med hensyn til samenes rettigheter til ubeboelige eller ikke ryddbare strekninger, fant han ikke å kunne tillegge noen vekt i den retningen at bare det førstnevnte skjøtet omfattet fjellstrekninger:

Bakgrunnen for denne forskjell i utformingen av dokumentene kan ha vært at samenes bruksutøvelse og forholdet vedrørende lappeskatten hadde vært sterkere fremme i forbindelse med salget på Helgeland enn i Tromsø fogderi, og at det derfor ikke har vært like aktuelt å innta en klausul om regulering mellom konkurrerende interesser ved salget av almenningene i det sistnevnte område (side 1129).

Som vi ser, ga Høyesterett uttrykk for å ha samme oppfatning som tolkningen i Bilag No. 12 til innberetningen fra Lappekommissjonen av 1892 for Nordland om hva som ble overdratt ved kongeskjøtet av 1750.

Dette er trolig den mest treffende tolkningen, og den innebærer at kongen ikke tok sikte på å holde igjen strekninger fra salg, men derimot tok forbehold om at samene skulle ha adgang til områdene. Tolkningen kan kanskje korrigeres noe, sett i forhold til Lappekommissjonens syn på reindriftssamenes rettigheter, nemlig at det ikke bare var tatt forbehold om en «Adgang» til å bruke strekninger «hvor ingen Rydning kan ske eller Bofolk sig nedsætte», men forbehold om en *rett* til dette. At Høyesterett i Stormheimdommen uttalte at forskjellen i utformingen av skjøtene ikke kunne tillegges vekt med tanke på hva som var overdratt, må implisitt tyde på at Høyesterett også har ment at klausulen ikke innebar at det var en realitetsforskjell i reindriftssamenes beiterettigheter i Helgeland og Troms fogderi.

Oppfatningen av at skjøtet innrømmet samene rett til å nytte fjellstrekningene til reindrift må også sies å være i tråd med det synet på reindriftssamenes rettigheter til å nytte beitestrekninger som kom til uttrykk i *Lappekodisillen*⁹, som ble skrevet året etter. Lappekodisillens ivaretagelse av samenes rettigheter var neppe en konstruksjon alene med tanke på grensetraktaten, men heller et

⁶ Bilag No.12 til innberetningen fra Lappekommissjonen av 1892 for Nordland.

⁷ NOU 1975: 17, s. 7.

⁸ Dette innbar videre at strekningene ikke var blitt solgt i 1666, eller eventuelt at kongen på en eller annen måte hadde fått eiendommen tilbake, og kunne selge dem på nytt. Ved salget fra Irgens' suksessor Brodkorb til Holst ved skjøte av 14. juli 1849 på de «tilhørende i Vefsen Præstegjæld beliggende Fjeldstrækninger, der har været afbenyttede og beboede af Fjeldlapper» fikk ikke Holst overdratt fjellstrekningene, men bare den lappeskatten som kongen solgte til Irgens i 1666.

⁹ I paragraf 10 het det: «Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det, efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige. Og herefter som tilforn, lige med Landets Undersaatter, undtagen paa de saadanne Steder, som her neden meldes, at betiene sig af Land og Strand til Underhold for Deres Dyr og sig selv, da de venligen skal imodtages, beskyttes og hielpes til Rette ... » (Gjengitt etter NOU 1984: 18 s. 620.)

uttrykk for datidens rettsoppfatning. I et slikt lys, altså at reindriftssamenes eksisterende, hevdvunde rettigheter ikke skulle innskrenkes av salget til Petter Dass, må man etter mitt syn også forstå skjøtet.

Dette kan også være en ballast å ta med seg når vi lenger bak i dette arbeidet skal vurdere Landbruksdepartementets oppfatning av reindriftssamenes rettigheter i det 20. århundre.

2.3 Hogstrettsdommen av 21. juni 1862

Høyesterettssaken gjaldt en anke fra påtalemyndigheten (Nordlands Amt) i straffesak mot reindriftssamen Peder Pedersen, som var blitt anmeldt, tiltalt og senere frikjent for ulovlige «eiendomsinngrep» på proprietær Holst eiendom. Saken er interessant ut fra flere forhold; rent faktisk fordi den omhandlet omfanget av reindriftssamenes rettigheter i de «lappestrekningene» (trolig de som er omtalt i kongeskjøtet til Petter Dass i 1750). Om strekningene rent faktisk var solgt til Dass eller ikke, er her ikke av avgjørende betydning, da proprietær Holst, uavhengig av hvordan han hadde ervervet områdene, på denne tiden ble ansett å være eier av «lappestrekningene.» Høyesterettsdommen må således kunne sees på som en tolking av hva forbeholdet i kongeskjøtet av 1750 innebar.¹⁰

Dommen er dessuten interessant fordi den har betraktninger både om rettsgrunnlaget for sameenes rett til reindrift og hvor langt reindriftssamenes bruksrettigheter (her rett til ferdsel og trefang) strakk seg i krysningen mot grunneiernes rettigheter. Den viser også at *Lappekodisillen* ble tillagt avgjørende vekt som intern norsk lov.

Proprietær Holst ville ikke innfinne seg med at samene under sine opphold nyttet strekningene og tok trevirke vederlagsfritt. Da «Lappebrødrene» Jon og Peder Pedersen nektet å betale for bruken, anmeldte Holst dem. Dette resulterte i offentlig påtale for ulovlige eiendomsinngrep mot Peder

Pedersen. Eiendomsinngrepene besto blant annet i hugst av to «friske Birketraer, hvoraf erholdtes 4 skiemner», flekking av never «hvilket... han benyttede til Udbedring af sin Kaata paa Fjeldet».¹¹ Av påtalen kan en også lese at tiltalte av og til «paa sin Vandring i Mangel af Kvist og tørt Træ m. v. hugget friske Træer til Brændsel».

Ved kjennelse av 3. januar 1861 ble tiltalte frikjent av Søndre Helgelands sorenskriver. Trondhjems stiftsoverrett stadfestet frifinnelsen 23. september 1861.

Da saken kom opp for Høyesterett, erkjente Peder Pedersen det faktiske forholdet, men benektet å ha gjort noe ulovlig «da han kun har brugt den samme Fremgangsmaade, som han tidligere har seet sine Forældre og mange andre Lapper udøve».

Førstvoterende kom til at tiltalte måtte frifinnes da han i alt vesentlig var fullt berettiget til den bruken han var tiltalt for. Innledningsvis påpekte førstvoterende at «historiske Forhold mellem Lapperne som de oprindelige Beboere af Landet og de indvandrede norske Eiendomsbesiddere» tilsa at «man maa opretholde og beskytte den Brugsret, som hine [samene] selv efter Okkupationen fra Sidstnævnte Side ere vedblevne at udøve over den tidligere herreløse Grund». Lovens grunnsetning om brukshevd kunne også påberopes til fordel for samene.

Han mente imidlertid at det ikke var nødvendig å gå til slike «almindelige Betragtninger» da frifinnelsen kunne bygges på et mer positivt grunnlag i lappekodisillen:

Thi uagtet Lovgivningen aldri har villet anerkjende Lappernes Folk for eiendomsberettiget til de Strækninger, det fra Alders Tid har benyttet som Græsgange m.V., har den dog stadig forudsat, at den for Lapperne aldeles nødvendige Omvanking med Reenhjorder ogsaa i Fremtiden vilde finde Sted, jfr. Tractat af 7. Oktober 1751 Cod 1 § 10. Men heraf følger igjen, at den med saadan Omvandring uundgaaelig forbundne Befattelse med og Disposition over andres Skov og Mark ikke i og for sig kunne ansees som straffbare Eiendomsindgrep fra Lappernes Side.

Førstvoterende drøftet også om samenes rett til beite kun gjaldt på strekningene som tilhørte staten. Med støtte i kongeskjøtet til Irgens fra 1666 kom han til at «dette ikke kan være Lovgivningens Mening». Det tyngste argumentet mot at beiteretten kun omfattet eiendom som tilhørte staten, fant

¹⁰ I saken var det lagt til grunn at proprietær Holst, som i 1831 eller 1832 var blitt eier av de såkalte «Vefsens Rydninger» som i sin tid var solgt til Petter Dass, i 1847 kjøpte de tilgrensende fjellområdene av Brodtkorb, «der fra gammel Tid have været benyttede af Lapperne under deres aarlige Vandring om Sommeren ned imod Søekysten, og derfor ogsaa sees at være benævnedes 'Lappestrækninger'». Brodtkorb var ved salget eier av de eiendommene Joachim Irgens i 1666 ervervet fra kong Fredrik den 3. Hvis man legger til grunn at strekningene var blitt solgt fra kongen enten i 1666 eller 1750, var Holst dermed eier av strekningene.

¹¹ Rt. 1862 side 654 på side 655, jf. NOU 1984: 18 s. 654 (hvor dommen er gjengitt i sin helhet).

han i grensetraktaten fra 1751 som «med Bestemthed» viste «at Lapperne Brugsret ogsaa strækker sig til Privateiendom». Lappekodisillen § 10 tillia «Svenske Lapper en ganske almindelig Ret til lige med Landets Undersaatter mod en vis Afgift at betjene sig af Land og Strand til Underhold for deres Dyr og dem selv». Norske samer («Landets Undersaatter») var i bestemmelsen således gitt samme rett som samer som hadde krysset grensen: «Eiendomsbesidderne og Nybyggerne i de af Lapperne fra gammel Tid befarede Strækninger skjønnes derfor ikke at kunne fordre mere end, at Lapperne holde sig borte fra Hjemmarken og andet dyrket eller opdyddet Land.[»^{12]}

Førstvoterende kom etter dette til at tiltalte ikke hadde gjort seg skyldig i noe straffbart eiendomsinngrep ved ikke å betale for trevirket han hadde tatt.

¹² Gjengitt etter vedlegg til NOU 1984: 18, *Om samenes rettsstilling*, s. 655 sp. 2. Spørsmålet om hvorvidt samenes beiterett var avgrenset til områder som tilhørte staten, var drøftet på 1840-tallet. I en norsk-svensk komité opprettet ved kongelig resolusjon av 1. april 1843, hevdet de to norske medlemmene, amtmann Cappelen og prost Rode, i sin innstilling av 7. august 1844 at samene bare hadde adgang til reinbeite på «de Steder der ikke er undergitt de Privates Eiendomsrett» (Jebens: *Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark*, s. 98). Førstvoterende viste i denne forbindelse til at lappekodisillens § 16 (foruten «Ager» og «Eng») nevnte «Skov» blant de gjenstandene samene skulle vokte seg for å påføre skade, men uttalte at dette uttrykket måtte forstås «cum grano salis» («en klype salt») samtidig som bestemmelsen ikke kunne anvendes på «Benyttelse av Træfang, der er foregaaet saa langt tilfjelds og under saadanne Omstændigheder, som i nærværende sag...».

2.4 Endring i oppfatningen av reindriftssamenes beiterettigheter

Oppfatningen om at reindriftssamene hadde virkelige rettigheter endret seg på slutten av 1800-tallet. Bakgrunnen for dette er forklart ut fra den kulturpolitiske utviklingen hvor rasemessig betingede utviklingsteorier slik som *sosialdarwinismen* fikk fotfeste, samtidig som den norske nasjonalitetsbevisstheten i forhold til Sverige gjorde det viktig å fremheve alt som var «ekte» norsk. Det må nok også kunne hevdes at bakgrunnen for endringen i oppfatningen av reindriftssamenes bruksrettigheter var økt utnyttning av fjellområdene til jordbruksformål, noe som særlig i Rørosområdet medførte tiltagende konflikter mellom reindriftssamene og jordbrukerne.

De tre «lappekommisjonene» som leverte sine innberetninger i perioden 1892 til 1904, var basert på en kulturhierarkisk tenkning hvor samenes beiterett måtte vike for mer nyttige samfunnsinteresser, framfor det tradisjonelle synet om at «eldst i tid» var «best i rett». Senere kom Høyesterett til å avsi dels kultur- og rasebetingede avgjørelser i samenes disfavør. Det kan her vises til Høyesteretts dom Rt. 1931 s. 57, hvor en reindriftssames rett til gamle m.m. måtte vike for de jordbrukende grunneieres behov for oppdyrking, og til Marsfjelldommen, Rt. 1955 s. 361, som for en periode skapte presidents for at reindriftssamenes bruk var en uskyldig nyttesrett som uttømmende var regulert gjennom lovgivningen.

Kapittel 3

Bureisning og jordrydding etter unionsoppløsningen

3.1 «Indre kolonisasjon» etter unionsoppløsningen

I prosessen for å oppløse Norges union med Sverige var det viktig å vise at Norge var en egen nasjon. Etter unionsoppløsningen i 1905 ble det også viktig å sørge for at den nye norske nasjonalstaten vokste i antall innbyggere. En måte å gjøre dette på var å begrense utvandringen, særlig til Amerika, som på denne tiden var stor. I 1908 ble *Selskabet til Emigrasjonens innskærnkning* stiftet.¹ Selskapet ble en drivkraft både overfor myndighetene og i praktisk arbeid for å begrense utvandring. Hovedmålet til selskapet skulle være å arbeide for «indre kolonisasjon». Dets første organiserte bureisningstiltak var feltet *Bjørndalen* i Nærøy i Nord-Trøndelag i 1912. Matforsyningskrisen under den første verdenskrig og arbeidsløsheten i mellomkrigstiden stimulerte arbeidet. Tanker om å motarbeide økonomiske og sosiale skadevirkninger av ensidig industrialisering kom inn i det ideologiske grunnlaget; man ville skaffe industriarbeiderne egne *arbeiderbruk*.

I 1920 vedtok Stortinget regler om statstilskudd og lån til bureisning, samtidig som det ble gitt regler om hvordan dette skulle organiseres. De uavhengige selskapene *Ny Jord* og *Selskapet for Norges Vel* fikk her sentrale roller.² Det samme fikk *Fylkeslandbrukselskapene*, som var statens regionale landbruksforvaltning. At den sentrale statsforvaltningen gjennom Landbruksdepartementet hadde en sentral rolle, er unødvendig å nevne. Sistnevnte kom imidlertid i en dobbeltrolle, idet det også skulle ivareta reindriftssamenes arealinteresser i de områdene som var gjenstand for «indre kolonisasjon».

¹ Selskapet endret i 1915 navn til «Selskapet Ny Jord», som i 1976 ble slått sammen med «Det norske myrselskap» til «Det norske jord- og myrselskap» (Aschehoug 1996).

² «Det Kongelige Selskap for Norges Vel» ble stiftet 1809 og skulle da arbeide «til Norges vel i litterær og økonomisk henseende». Stiftelsen var et av mange utslag av den sterke patriotiske stemningen i årene omkring 1809. I dag er stiftelsen en frittstående institusjon som arbeider med spørsmål vedrørende næringsliv og samfunnsutvikling i bygdene (Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon, 1991).

Bureisningen i Nord-Norge nådde sitt høydepunkt i moderne tid i perioden 1930–1960. Den innbefattet foruten rydding av nye gårder, også en planmessig organisert økning av bruken av fjellbeiter til bufe. Denne «indre koloniseringen» måtte komme i konflikt med reindriftssamenes arealbruk. På sikt skulle det vise seg at det ikke ble ryddig av nye bruk som ble det største problemet, men derimot organisert sauedrift i høyfjellstrekningene som tidligere kun var nytt til reindrift.

Fra slutten av 1930-tallet kom organisert sauedrift til å bli en vesentlig konkurrerende virksomhet i reindriftsområdene i Trøndelagsfylkene og Nordland.

3.2 Bakgrunnen for den organiserte sauedriften

Saueholdet fram til første halvdel av 1900-tallet var preget av beitebruk i gårdenes nære utmark, hvor jordbrukerne enten hadde allmenningsrett eller ble betraktet å ha en slags allmenningsartet gårdsbehovsrett. Denne beitebruken skjedde med små flokker nært opp til bygdene, og var ikke noen reell konkurrent til reindriftssamenes reindrift.

Som en del av utviklingen av saueavl i første halvdel av 1900-tallet ble det satt fokus på organisert felles bruk av fjellbeitene.³ Det hadde lenge vært påpekt det uheldige i at hannedyr ble sluppet på felles beite. I 1919 ble det vedtatt en ny «hannedyrlov» som fikk stor betydning for husdyrbruket.⁴ For saueholdet innebar den at bedekningstiden måtte reguleres for å unngå uøkonomiske vinter-

³ Funder, L.: *Om Høifjeldets utnyttelse*, Kristiania 1916. I framstillingen, som ble utgitt av Det Kgl. Selskap for Norges vel, oppfordret forsøksleder Funder saueholderne om å ta fjellbeitene i bruk. Funders framstilling ble prisbelønnet som landbruksvitenskaplig avhandling med H. M. Kongens fortjenestemedalje i gull.

⁴ Lov om innskrenkning i adgangen til å slippe hingster, graokser, geitebukker og graværer på beite av 4. juli 1919 nr. 1 (den første «hannedyrloven» ble vedtatt 17. mai 1873 og ble fulgt av flere endringer til man fikk loven av 4. juli 1919). Loven ble endret 13. mai 1938 og 9. juni 1939 og opphevet ved vedtakelse av någjeldende lov om avgrensning i retten til å sleppe hingstar, oksar, verar og geitebukkar på beite (lov om avgrensning i retten til beite) av 6. mars 1970 nr. 5.

lam. Statskonsulent *Jon Sæland*, som satte sterke spor etter seg i saueavlen, blant annet gjennom opprettelsen av en saueavlsgård for fjellbygdene, regnet loven av 4. juli 1919 som overmåte viktig for saueholdets utvikling. Fra denne tiden ble det nødvendig å holde værene hjemme om sommeren, etter hvert i inngjerde fellesbeiter. Søyene og lammene ble det derimot mer og mer vanlig å samle i spesielle «sambeiter» med felles gjeter, felles dreving og felles sanking om høsten.⁵

Behovet for å skille hunn- og hanndyr gjennom organisert beiting, samt oppfordringen om å ta i bruk fjellbeitene, gjorde at fokus ble satt på fjellområdene. En drivkraft til dette var Selskapet for Norges vel. Denne utviklingen fikk først fotfeste i sauefylket Rogaland. Bruken av fjellviddene til saubeite «spredte» seg på 1920- og 1930-tallet utover landet. Til Nord-Trøndelag kom den på slutten av 1930-tallet og til Nordland noe seinere.

Karakteristisk for denne organiserte sauedriften var at beitedyr ble transportert over lengre avstander, for eksempel fra kyststrøk til innland, og samlet i større konsentrasjoner på områder hvor de ikke hadde tradisjon for å være. Dyrene ble dermed flyttet fra sine nærområder, hvor bufeholderne ble ansett å ha en etablert beiterett til nye områder hvor de ikke hadde noen slik rett. De områdene hvor denne konsentrerte sauebeitingen fant sted, fikk dermed høy beitebelastning, som igjen kom i konflikt med reindriftssamenes beitebruk.

3.3 Rettsoppfatninger knyttet til bureisning i Nordland på 1930-tallet

På slutten av 1930-tallet var det planlagt flere bureisningsfelter i søndre del av Nordland fylke i skogsstrekninger staten eide. Eksempelvis forhandlet staten i 1938 med det statseide selskapet A/S Nes Trælastbruk⁶ om kjøp av 16 000–17 000 dekar utmark til et bureisningsfelt i Fiplingdal i Grane herred. Etter at planen for feltet var utarbeidet, ble lappfogden anmodet om å komme med «eventuelle forslag til forbehold som bør inntas i bureisernes skjøter av hensyn til reindriften».⁷

⁵ Borgedal, Paul: *Norges jordbruk i nyere tid*. Bind II om husdyrholdet. Oslo 1967, s. 267–271.

⁶ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Statens skogvesen, Nordlandske skoginspektorat til skogdirektøren (Landbruksdepartementet), datert 6. mai 1938. A/S Nes Trælastbruk Ltd ble i 1920 kjøpt av den norske statet. Selskapet ble fortsatt drevet som en selvstendig enhet med direksjon i Oslo.

I sitt svar ba lappfogd Peder Hagen⁸ om at det ble tatt inn en rekke forbehold. De gir innblikk i hvilken rettsoppfatning og hvilke begrensninger lappfogden mente bureisere måtte finne seg i når de etablerte seg i reinbeiteområder. Han ba om at det ble tatt forbehold om at reindriften i distriktet til enhver tid har rett til å nytte reinbeite på parsellene. Videre påpekte han at eiere eller brukere av parsellene ikke burde ha anledning til å ta inn fremmed bufe på beite, og at dyrket mark og kulturbeite måtte inngjerdes med gjerde som freder mot rein. «Unnlates dette kan ikke erstatning for mulig reinskade kreves.» Han påpekte også at nødvendige flytteveier for rein må holdes åpne over bureisningsfeltet, og at det ikke kunne kreves erstatning for beiteskade på utslåtter som var festet utenfor parsellenes grenser.⁹

I Landbruksdepartementet ble det påpekt at flere av disse punktene ville vanskeliggjøre bureisningen, og at om de skulle de opprettholdes uavkortet, var det tvilsomt om bureisningen kunne iverksettes.¹⁰ Byråsjef og leder av departementets reindriftskontor, *Jørgen Røstøen*¹¹, var imidlertid av den oppfatningen at det i salgsbetingelsene *burde* bli tatt forbehold om at det skulle oppføres gjerde som fredet for rein for parsellene som fikk reindriftssamenes flytteveg tett opp til sine grenser. Han anførte videre at særskilte forbehold *ikke* var nødvendig, da «området ligger i gammel lappetrakt og at lapperne derfor har rett til å ferdes der og at de har de i reindriftsloven fastsatte rettigheter med hensyn til trevirke, jakt, fiske m. v.». Ved salg av

⁷ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept fra Landbruksdepartementet til Lappfogden datert 22. februar 1938 AH (Arne Hallsjø, f. 1901 c. j. 1926, sekretær I i Landbruksdepartementet 1934–1945. Konstituert som byråsjef og sjef for Landbruksdepartementets kontor for reindrift og ferskvannsfiskeri i 1945 og utnevnt i 1949. Gikk av for oppnådd alder i 1971 [Norges Statskalender 1937/1951/1970]) og eksp. 24. februar 1938, LD 000213/1938 R.

⁸ Peder Hagen var lappfogd i Nordland fylke 1932–1958/59. Han utmerket seg i sitt arbeid for å ivareta reindriftssamenes interesser og var bl.a. medlem av samekomiteen som avgav sin innstilling i 1959.

⁹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappfogden i Nordland til Reindriftskontoret, Landbruksdepartementet, datert 2. mars 1938. Peder Hagen, f. 1889, var lappfogd i Nordland fylke 1932–1958/9.

¹⁰ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Internt notat i Landbruksdepartementet, undertegnet «15/3-38 J». (Baksiden av dokument 241/38 R.)

¹¹ Røstøen, Jørgen Steen, f. 1888, c. j. 1910. Byråsjef i Landbruksdepartementets skogkontor og reindrifts- og ferskvannsfiskerikontor 1922–1947. Konstituert ekspedisjonssjef i avdelingen for landbruk, reindrift og ferskvannsfiskeri, departementets personal- og administrasjonssaker fra 1947 og utnevnt i 1948. Røstøen var da en av to ekspedisjonssjefer, som var departementets høyeste embetsmenn, kun underlagt statsråden. Røstøen fratradte for oppnådd alder i 1958. (Norges Statskalender 1937/1951/1958.)

området ble det ikke tillagt kjøperne noen rett til beite utenfor de solgte parsellene:

Dette spørsmålet er av vesentlig interesse for lapperne fordi en sterk utnyttelse av beite i fjellet nødvendigvis må innvirke på reinbeite. Det må derfor være en bestemt forutsetning at hvis bureisningen blir tilstått beiterett utenfor egen eiendom *så må dette kun være for besetning som vinterfødes på eiendommen*.¹² (Uthevet av Røstøen.)

Viktigheten av å opprettholde reindriftssamenes flytteveg ble også påpekt av byråsjefen idet han anførte at det er «helt nødvendig at lappernes flytninger gjennom Singskardalen – mellom Fiplingsvatnene – ikke blir stengt».

Bureisningen foregikk ikke bare på statsgrunn. På 1930-tallet foregikk det også utskiftninger av private, felleseide utmarksstrekninger som lå i reinbeiteområder med tanke på bureisning, oppdyrking og mer intensiv beitebruk. Utskiftingene medførte at felleseide eiendommer ble delt opp til mindre individuelle eiendommer som ble inngjerdet og oppdyrket. Lappefogden i Nordland påpekte i et skriv til fylkesmannen at reindriftssamenes rettigheter med hensyn til reinbeite og nødvendige flytteveger ble oversett under utskiftningsforretningene, og at dette medførte tvister om beite og adgangen til gjennomflytting.¹³ Skrivet viser at lappefogden betraktet reindriftssamenes beiteadgang som en reell bruksrett, som ble fortrenget under jordskifte. Saken er omtalt nærmere i et eget, upublisert arbeid.

I forbindelsen med bureisningen¹⁴ i Søndre Nordland drøftet Landbruksdepartementet opprettelsen av et utvalg som skulle vurdere hvilke felter som kunne tillates nytt til bureisning, og hvilke områder som skulle reserveres «lappene». Dette gir også et innsyn i departemental rettsoppfatning. Drøftingene på embetsmannsnivå i departementet underbygger at departementet *ikke* betraktet reindriftssamenes beiterettigheter som noen tålt bruk eller «uskyldig nyttesrett» de kunne innskrenke til fordel for jordbruk og bureisning. De interne drøftingene endte opp i en Stortingsproposisjon for å bevilge penger til et utvalg som

skulle se på hvilke områder som skulle reserveres reindriftssamene.¹⁵

I Stortingsproposisjonen med tittelen *Om løyve for Landbruksdepartementet til å bruke inntil kr. 30 000 av Reinbeitefondet* het det blant annet:

Den stadig økende bureisninga, kultivering av beiter og skog har i de senere år gjort det mer og mer påkrevd å gjøre noe for å trygge lappene og reinrifta og få klarlagt hvor de kan regne med adgang til å drive reindrift i fremtida. Ettersom nye bureisningsfelter tas i bruk, minker de områder hvor flyttlappene fra eldgammel tid har derved sitt yrke, og ettersom veier og bebyggelse trenger seg innover disse områder, øker vanskelighetene og risikoen for reindriftsnæringa. Dette skaper uro og usikkerhet blant lappene, og en bør søke å få klarlagt hvilke områder av statens eiendom lappene i framtida kan gjøre regning med å få beholde for sitt spesielle yrke.¹⁶ Det er mange hensyn å ta her. Ved siden av de rent kulturelle hensyn må en legge vekt på at det er store strøk av vårt land som ikke lar sig utnytte på annen måte enn ved reindrift. Utnyttelsen av disse områder er imidlertid betinget av at det sikres lappene noen bevegelsesfrihet også utenfor dem.

Dette vil bli et arbeid som vil kreve undersøkelser av fagfolk i de fire fylker på de steder hvor det er og vil bli tale om bureisning. Departementet vil søke dette spørsmål løst ved et samarbeid mellom bureisninga, skogvesenet og reindriften og tanken er da at hver etat betaler utgiftene til sin mann. For reindriften var det da meninga å skaffe penger til dette arbeid fra Reinbeitefondet.

Den interne drøftingen i Landbruksdepartementet sommer og høst 1938 endte i en beslutning om at et tremannsutvalg med en representant for Nordlandske skogvesenet, en for reindriften og en for bureisningen, befarte de områder «hvor det er lappeinteresser og avgir forslag om de områder som bør reserveres lappene».

¹⁵ St.prp. nr. 31 (1939) *Om løyve for Landbruksdepartementet til å bruke inntil kr. 30 000 av Reinbeitefondet*. Tilrådning fra Landbruksdepartementet 3. februar 1939 godkjent ved kongelig resolusjon same dag.

¹⁶ Bekymringen kom bl.a. til uttrykk i et vedtak fattet av Vestre Namdal reinsogn 17. januar 1939, hvor det het:

«Reineierne er bekjent med at det aktes gått i gang med en større saudrift i Kjølstadjellet på strekningen... Beitestrekningen blir den same for sauene som for reinen og der aktes beitet på statens eiendommer så vel som på private. Denne saudrift vil, om den legges an i stor stil, komme i strid med reindriften sine interesser, idet reinbeitet ødelegges både ved at gras beites bort og ved at reinmosen trækkes ned og ødelegges. De reindriftsberettigede vil med nærværende vedtak protestere mot at det på statens eiendommer åpnes adgang til å beite med så store sauflokker at reinbeitet der ved forringes.»

¹² RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria av byråsjef Jørgen Røstøen, Landbruksdepartementet, datert 30. mai 1938.

¹³ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra lappefogden i Nordland til fylkesmannen s. s., datert 28. januar 1938.

¹⁴ Feltene det var tale om, var Bafjelldalen i Grane med ca. 3000 dekar tilhørende Nesbruket, et felt på 2000–3000 dekar ovenfor Hattfjelldal kirkested, og et felt på ca. 2000 dekar på vestsiden av Unkervand. De to siste tilhørte Hattfjelldal statskoger. (RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Landbruksdepartementet, internt notat, flere dateringer høsten 1938.)

Det var mening å sette komiteen i arbeid sommeren 1940. Den annen verdenskrig medførte at spørsmålet ble utsatt.¹⁷ Det skulle gå hele 10 år før et utvalg som skulle se på sauebeiting i reinbeiteområder, ble oppnevnt. Da med en ganske annen og langt mer uavhengig sammensetning enn forutsatt av Landbruksdepartementet i 1939.

3.4 Oppfatninger om etablering av sauedrift i reinbeiteområder på Fosen

I krigsårene kom spørsmålet om etablering av organisert sauedrift opp med fornyet styrke i Trøndelag, nærmere bestemt på Fosen.¹⁸ Korrespondansen mellom lappefogden, landbrukskontoret i Sør-Trøndelag og Landbruksdepartementet viser hvilken rettsoppfatning disse sentrale forvaltningsaktørene hadde.

I et skriv til fylkesagronom *Krister Histøl* påpekte lappefogd Ingvald Ornæs¹⁹ at det ikke kan etableres organisert sauedrift i større stil i trakter som ligger innenfor reinbeitedistrikt. Strekingen fylkesagronomen hadde påtenkt som sauebeite, lå i sin helhet innen Fosen reinbeitedistrikt:

I de forholdsvis begrensede områder av landet der flyttlappenes reindrift er anerkjent å ha eldgamle rettigheter, forutsettes den å ha retten til høyfjellsbeite så vel på privat- som på almeningsgrunn. Det er videre fastslått at det ikke skal kunne etableres utnyttelse av fjellstrekingenes beite i konkur[r]anse med flyttlappenes reindriftsnæring eller til ødeleggelse av reinbeitet. Således er det i lappetrakt bl.a. forbudt [for] andre enn flyttlapper å ha reindrift.²⁰

Lappefogden avsluttet med å gå ut fra at fylkesagronomen etter dette ikke ville iverksette planene. Skulle foretagende likevel bli søkt fremmet, ville han «på det bestemteste å tilråde Landbruks-

departementet å nekte godkjennelse». Fylkesagronomen skrinla ikke planene. I stedet framla fylkesagronomen overfor departementet det som over tid skulle være landbruksmyndighetene i Sør-Trøndelags syn, nemlig at: «Reindriftskontoret... i samsvar med Lov av 12. mai 1933, paragraf 5,... frede[r] den omskrevne strekingen for reindrift i tida 1. juni–30. september.»²¹]

Da saken kom på departementets bord, ble det vist til lappefogdens bestemte frarådning av at vedkommende strekning ble frigitt til sauebeite, og bedt om at saken ble «henlagt».²²

Men fylkeslandbruksmyndighetene hadde på langt nær henlagt saken. Den 23. februar 1944 fattet Landbruksrådet i Sør-Trøndelag vedtak hvor det henstilte Landbruksdepartementet om at det beskrevne beiteområdet i Nordre Fosen ble frigitt til organisert sauedrift.²³ I sitt svar påpekte departementet at Fosen var gammelt reinbeitedistrikt hvor «forholdene er stadig blitt vanskeligere for reieneierne, ikke minst på grunn av bureisningen i distriktet med derav følgende større husdyrbelegg». Videre ble det vist til lappefogden, som i sin årsmelding for 1941 hadde påpekt beitekonflikter hvor saueiere hadde tatt seg til rette:

så lenge de[t] nå gjelder størst mulig effektivitet i matforsyningen, vil det så lenge det går an for reinbeitet, fra reindriftshold neppe bli krevet at den nåværende sauedrift skal bli avvirket, men det er gjort forbehold om at den ikke uten Landbruksdepartementets godkjennelse må utvides, likesom det når normale tider inntreier igjen, vil bli satt fram krav om at søknad om fortsatt å bruke statsalmenningen til sauebeite må bli forelagt Landbruksdepartementet.²⁴

¹⁷ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Dette framgår av udatert påtegning av JR [Jørgen Røstøen, byråsjef reindriftskontoret] på brev fra Nordland fylke til Landbruksdepartementet, datert 1. august 1939, j.nr. 461 L/39 A/J.

¹⁸ Fosen reinbeitedistrikt tilhørte Nord-Trøndelag lappefogdbestilling (i dag reinbeiteområde), men ligger i Sør-Trøndelag fylke.

¹⁹ Jens Ingvald Johnsen Ornæs (1888 – 1959), ansatt som Lappefogd i Nord-Trøndelag lappefogdistrikt i 1930, og tjenestegjorde i stillingen fram til hans bortgang i 1959. Ornæs, som selv var gårdbruker i fjellbygd i Nord-Trøndelag, utmerket seg gjennom måten han ivaretok reindriftssamenes interesser på i en periode da deres interessert var svært truet av jordbrukets ekspansjon, og få andre hadde samme fokus.

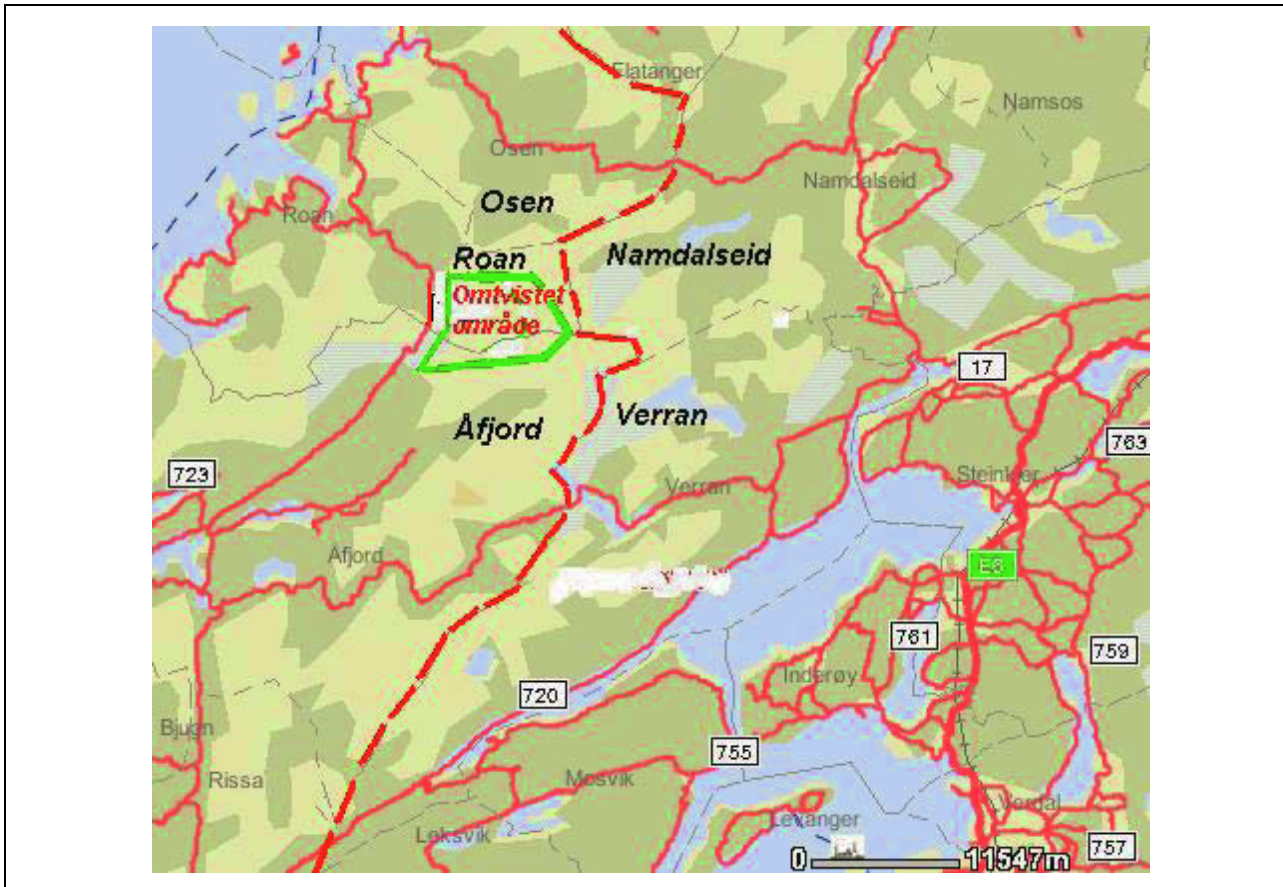
²⁰ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra lappefogden i Nord-Trøndelag til fylkesagronom Kristen Histøl, datert 26. feb. 1942, jnr. 61-1942, LD 000282 R/1943.

²¹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Kristen Histøl, fylkesagronom i Sør-Trøndelag, til Landbruksdepartementet, kontoret for reindrift, datert 12. januar 1944, jnr. 396/1944 000155/1944 R, med påtegning av landbrukssekretæren og lappefogden. Sør-Trøndelag Landbrukskontor uttalte at det helt og fullt støttet fylkesagronomens henvendelse: «Det er av meget stor betydning for utviklingen av sauholdet i distriktet at omskrevne beiteområde blir frigitt for beite for sau.» (RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Påtegning av 18. januar 1944 av landbrukssekretær Ingvald Grande på brev fra Kristen Histøl, fylkesagronom i Sør-Trøndelag, til Landbruksdepartementet, kontoret for reindrift, datert 12. januar 1944, jnr. 396/1944 000155/1944 R).

²² RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Landbruksdepartementet, kontoret for reindrift, til fylkesagronom Kristen Histøl, datert 22. januar 1944, jnr. 936/1943 LD 000253/1944 R. Undertegnet ekspedisjonssjef Einar Solheim og sjef for reindriftskontoret, byråsjef Jørgen Røstøen.

²³ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Sør-Trøndelag Landbrukskontor til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, datert 23. feb. 1944, jnr. 1037/44, LD 000253/1944 R.

²⁴ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Sør-Trøndelag Landbrukskontor, datert 22. april 1944 jnr. 253, 254/1944 R.

Figur 3.1 Kartutsnitt over Loninmarka og Åfjordstatsallmenning som Roan samarbeitlag for sau og Sør-Trøndelag Landbrukskontor ønsket fredet for rein etter reindriften av 1933, § 5.

Departementet avsluttet med å påpeke at det var oppmerksom på at det var vanskelig å finne andre muligheter for utvidelse av sauholdet på Fosen enn det som var foreslått, og at det spesielt under de nåværende forhold (sluttfasen av annen verdenskrig) kunne vært ønskelig å få utvidet sauedriften:

Men en finner på den annen side ikke å kunne medvirke til at reindriften på Fosen skal ytterligere vanskeliggjøres. Reindriften er en gammel rett for lappene i disse trakter. Driften foregår under vanskelige forhold og på en stadig vikende front overfor jord- og skogbruk. Når det da som i foreliggende tilfelle for tiden ikke er mulighet for å skaffe lappene nødvendig kompensasjon i tilsvarende, like gode beite-strekninger, må en avslå søknad om fredning av omhandlede strekninger for reinbeite.

3.5 «En sund og ønskelig utvikling mot en bedre utnyttning av distriktets jordbruksmuligheter enn det reinsdyrhold kan bringe»

De berørte sauebønderne på Fosen betraktet ikke saken som avgjort. Tidlig i 1945 henvendte Roan samarbeitlag seg til departementet hvor det viste til avslaget, samtidig som det argumentert for behovet for sommerbeite for den økende sauebestanden. Det ble også vist til at folketilveksten var stor, og da det var få muligheter for å skaffe jord og utkomme langs sjøen, måtte man mer enn før søke mot øvre og mindre opptatte delene av bygdene for å finne utkomme.²⁵

Samarbeitlaget viste videre til at departementet hadde nevnt at reindriften i Fosen var på vikende front overfor jord- og skogbruken. Hvis dette var tilfellet, så måtte det «staa i samband med framgang og en sund og ønskelig utvikling mot en bedre og meire intensiv utnyttning av distriktets jordbruks-

muligheter enn den driftsform som reinsdyrhold kan bringe. Ut fra disse forholdene finner vi at tida no maa være inne til aa gaa til en suksesiv avvikling av reindriften i Fosen reinbeitedistrikt.»^{26]}

Sambeitelaget ga samtidig uttrykk for at det var oppmerksom på at reindriften var en gammel rett for «lappene» i disse trakter, og de stilte derfor ikke krav om at de samene som for tiden drev reindriften, eller deres arvinger, skulle bli fratatt denne retten. Derimot mente laget at «samfundsganglige interesser» tilsa en omregulering av beiteforholdene, og at det ville «være uriktig over for jord- og skogbruksinteressene at en slik hevdsrett i privat eiendom skal bli overdradd til folk fra andre distrikter naar de gamle reineierne no etter hvert faller bort». Avslutningsvis anmodet beitelaget departementet om «aa gaa til en avvikling av reindriften i Fosen reinbeitedistrikt etter hvert som de gamle reineierne i distriktet faller bort samt aa regulere gjenværende reinbeiting saa den blir til minst mulig hindring for organisert sambeite med sau og andre husdyr».

Som følge av krigens slutfase fikk ikke lappfogden uttalt seg før i 1946. Han viste da til den tiltagende saubeitingen i reinbeitedistriktene. Også i Færen distrikt synes saubeitingen etter hvert å ville ta overhånd, skrev han²⁷, samtidig som han reiste spørsmål ved departementets *hjemmel* til å intervenere for å innskrenke saubeiting:

Jeg har ikke fått klarhet over i hvilken utstrekning saubeitingen her har foregått på områder tilhørende staten og om Departementets tilla-

telse i så fall er innhentet. Jeg er videre i tvil om hvorvidt det kan foretas noe for å innskrenke saubeitingen dersom denne foregår vesentlig på privat- og bygdealmenningsområde.²⁸

Avslutningsvis ba han meddelt fra departementet «om hvorvidt høyfjellsstrekninger på privat område i reinbeitedistrikt kan belegges med sauedrifter til fortregelse for reinen» (min utheving). I et promemoria ble dette vurdert av departementet. Hva angår spørsmålet om private kan legge ut sin eiendom i fjellet til saubeite til fortregelse for reinen, må vel dette besvares bekreftende, hvor det het at reindriften «må innskrenkes eller tilpasses i forhold til jordbruksinteressene. Slikt kan event. skje med anvendelse av bestemmelsen i reindriftenloven, for eksempel dens § 12 om henvisning.[»^{29]}

Drøye tre måneder senere sendte skogdirektøren i Landbruksdepartementet et brev til skogforvalteren i Grong angående en søknad om å nytte Steinfjellet til saubeite. Skogdirektøren viste her til en uttalelse fra departementets reindriftenkontor hvor det het:

Flyttlappene har gammel hevdvunnen rett til å utnytte fjellstrekningene til reindriften. (Min utheving.) Skal fjellet også utnyttes til sauedrift, vil reindriften måtte vike både på grunn av manglende beite og på grunn av den uro og forstyrrelse som vil følge med sauedrift i større omfang ... Departementet finner etter dette for tiden ikke å burde innvilge søknaden.³⁰

²⁵ Det hadde vært stor bureisning i de siste 10–20 årene i de øvre grendene. For uten en del nye bruk øverst i bygdene var det anlagt to større bureisningsfelter: Momyr-Loninfeltet og Børmarkfeltet i Aafjord og Roan herreder. Feltene hadde i alt 20 til 25 bruk og lå opp mot skoggrensa i 200–300 meters høyde, grensende mot de omhandlede fjellstrekningene. Det ble også opplyst at den samme utviklingen med bureisning og jordyrking opp mot fjellet foregikk i de tilstøtende herredene på indre side av Fosenhalvøya der det var ledig dyrkingsjord å finne.

²⁶ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Roan sambeitelag for sau v/Anton Nilsen, datert 30. januar 1945, LD 000128/1945 R.

²⁷ Han vedla en klage fra formannen i distriktet bilagt en avisartikkel i Stjørdalens blad for 15. juni 1946 som illustrerer forholdet.

²⁸ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra lappfogden i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, reindriftenkontoret, datert 1. juli 1946, jnr. 101 og 103-1946, LD 000672/1946 R.

²⁹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria i Landbruksdepartementet av 12. juli 1946 om interessekonflikter i Fosen og Færen distrikter, jf. brev fra lappfogden i Nord-Trøndelag av 1. juli 1946, jnr. 672-46-R, AD. (Arnulf Gudvin Dahl, f. 1909, cand. jur 1932, ansatt som sekretær I i 1942, senere byråsjef i Landbruksdepartementets veterinærkontor). Det må her bemerkes at Arnulf Dahl hadde en underordnet stilling, og dette synet ville trolig ikke bli støttet på embetsmanns nivå.

³⁰ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra skogdirektøren, Direktoratet for skogbruksvirksomhet og jaktvesen til skogforvalteren i Grong med gjenpart til Reindriften- og ferskvannsfiskerikontoret, datert 17. oktober 1946 B/RW, 0956/1946 R.

Kapittel 4

Utviklingen i etterkrigsårene

4.1 Økt fokus på fjellbeitene

Gjenreisningen etter annen verdenskrig førte til en ny ekspansjon i jordbruk og fehold, hvor det igjen ble satt fokus på det økonomiske potensialet som lå i å utnytte fjellbeitene for bufe, særlig gjennom samdrift av sau. Dette medførte at konfliktene som hadde oppstått før og under krigen i Sør-Trøndelag, raskt økte i omfang. I etterkrigsperioden skulle de sørlige delene av Nordland fylke, nærmere bestemt Helgeland, bli en arena for konflikter om bruk av beite mellom reindriftsutøvere og bufeholdere i et langt større omfang enn det en fram til da hadde sett i Trøndelagsfylkene.

Landbruksmyndighetenes økonomiske stimulering til organisert sauedrift i fjellstrekningene i Nord-Norge var med på å øke konfliktnivået. Sentrale aktører i denne perioden foruten reindriftsutøvere, reinbeitedistrikter, sauebønder og forskjellige saueavls og -beitelag, var Landbruksdepartementet, Selskapet for Norges Vel og deres beitekonsulent for Nord-Norge, fylkeslandbruks-selskapene og lappefogdene.

4.2 Anledningen til å begrense reindriften i relasjon til jordbrukets interesser

Våren 1947 hadde *Sør-Trøndelag Landbruksselskap*¹ kommet seg gjennom de mest prekære sakene som hopet seg opp under krigsårene, og var atter klar til å fronte bufeholdernes interesser i konfliktene med reindriftssamene. I en henstilling til Landbruksdepartementet ble det anmodet om ikke å gi tillatelse til ytterligere tilførsel av rein til Fosenhalvøya, da beitestrekningene på dette området trenges som beite for vanlige husdyr og da særlig for sau.²

¹ I brev og andre dokumenter er betegnelsen Sør-Trøndelag Landbrukskontor i stor grad nyttet fram til 1947. Etter dette er betegnelsen Sør-Trøndelag Landbruksselskap nyttet. I Norges Statskalender er betegnelsen Landbruksselskap nyttet allerede i 1937. Begge navnene betegner den statlige landbruksadministrasjonen på fylkesnivå.

I en uttalelse til departementet angående det samme, kom lappefogd Ornæs med et svar som inneholdt en del interessante betraktninger av juridisk art.³ Hva gjaldt kunnskapen om reindriftssamenes beiterett, påpekte han, så hersket det «en nok så stor uklarhet når det gjelder forståelsen av eller kjennskapet til flyttlappenes beiterett (understreket av lappefogden) i høyfjellstrekningene i lappetrakt». Han fortsatte med at:

Selv Sør-Trøndelag Landbruksselskap sees i sitt vedtak å ha gått ut fra at myndighetene uten videre kan innskrenke eller avvikle reindrift i distrikt, når dette kreves av en eller annen lokal organisasjon, kommunal eller fylkeskommunal innretning. Denne misforståelse gjør seg gjeldende hos en stor del både landbruks- og skogfunksjonærer. (Jfr. vedlagte korrespondanse med skogforvalter Heimbeck). Misforståelsen på dette område bidrar til å øke motsetningene når det gjelder anvendelse av fjellbeitene.

Skogforvalter Heimbeck hadde i brev av 20. mars 1947, i forbindelse med spørsmål knyttet til et festebrev av 16. oktober 1913 til nylig avdød rein-eier Anton Jonasen, hvor vedkommende hadde fått festet «en reinbeitestrækning omkring Østvatnet... i Bjørnør statsalmenning samt ret til at opføre et sæterhus ved Østvatnet paa følgende betingelser:...»,⁴ reist spørsmål om andre nå kunne påberope seg rett til reinbeite i dette området festekontrakten omfattet. I sitt svar hadde lappefogden gjort rede for reinbeiterettighetene:

² RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Sør-Trøndelag Landbruksselskap til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, datert 27. mars 1947, fylkeslandbruksstyrevedtak nr. 34/1947, jnr. 1928-1947. LD 000378/1947R. Som en ser av vedtaket, var ikke kravet lenger at Fosenhalvøya skulle fredes for reindrift i perioder. Landbruksmyndighetene på fylkesnivå ville imidlertid overstyre lappefogdens myndighet og reindriftssamenes rett til å overflytte tamrein til halvøya fra andre områder. I likhet med Roan samarbeidslag for sau hadde heller ikke fylkeslandbruksstyret helt gitt opp å få fredet halvøya for reindrift idet det i et vedlagt vedtak avsluttet slik: «Styret erindrer forøvrig om de tidligere fra fylkesagronom Histøl og Sør-Trøndelag landbrukskontor innsendte henvendelser om å frede Loninmarka for reinbeiting og slutter seg til disse.»

³ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappefogden i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, datert 9. april 1947. Jnr. 1928-1947. LD 000465/1947R.

Når festeforholdet i sin tid bortfaller, blir reinbeitet i omhandlede trakt stillet i klasse med reinbeitet forøvrig i Fosen reinbeitedistrikt eller andre reinbeitedistrikter i anerkjent lappetrakt, og kan av fylkesmannen tildeles den eller de reineiere som har tilhold i distriktet. Beitefordelingen skjer under hensyntagen til reinbeitets bevarelse, samtidig som til en fornuftig økonomisk utnyttelse av beitet. Reinbeiting med det antall rein som til hver tid finnes forsvarlig, kan finne sted uten hensyn til fastboendes eiendoms- eller bygselrett til strekninger.⁵

Lappefogden gikk deretter inn på ordlyden i reindriftsloven § 2:

Når det i reindriftslovens § 2 heter *hvor flyttlapper har hatt reindrift fra gammel tid og hvor det finnes hensiktsmessig å tillate utøvelse av reindrift*. ... Så vidt mulig må alene medtas områder hvor flyttlapper har hatt reindrift fra gammel tid og hvor det finnes hensiktsmessig å tillate utøvelse av reindrift' (lappefogdens understrekning), så betyr ikke dette at der vilkårlig kan foretas innskrenkninger eller avvikling av reindrift i et distrikt, om enkelte grupper eller avgrensede interesser krever dette.

Han fortsatte med å påpeke at en slik forståelse ville innebære *et spørsmål om reindriftenes fortsatte eksistens* av den grunn at ett område i «lappetrakt» ikke hadde mer rett til å kreve seg fritatt for reindrift enn et annet. Følgene av myndighetenes inngripen for å innskrenke eller avvikle reindriften i ett distrikt, ville da automatisk føre til krav i alle reinbeitedistrikter om innskrenkninger og avvikling.⁶ Lappefogden påpekte deretter at folks oppfatning av reindriftenes rettigheter ikke var i samsvar en rettighetenes reelle innhold:

Det er en utbredt oppfatning at flyttlappene har fått en særrett framfor andre i det siste, når det

⁴ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Festebrev til «lap Anton Jonasen» utstedt av Søndre Trondhjems Amtskasserer 16. oktober 1913, LD 03022/1947S. I festekontrakten het det blant annet: «Havnebelægget maa ikke overstige 600 ren og havningen maa ikke utøves til fortrængsel for de i trakten sæter- eller havneberettigede, og er fasteren i tilfælde pliktig til selv at avfinde sig med disse.» Videre: «Fæsteren bedes gjort opmærksom paa bestemmelserne i lov indeholdende bestemmelser angaaende lapperne og rensdyrdriften inden de søndenfor Finmarkens amt beliggende landsdele av 25. juli 1897 § 2, idet han i sin benyttelse av sæterhuset maaske kan bli anset som fastboende.»

⁵ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappefogden i Nord-Trøndelag til skogforvalter Heimbeck, datert 31. mars 1947, jnr. 95-1947, LD 000465/1947 R.

⁶ For øvrig viste lappefogden til den innskrenkningen av reindriftnæringen som bureisning og «den naturlige og økonomiske uunngåelige utvikling forøvrig fører med seg» og påpekte at det «behøves ingen inngripen fra det offentlige side til fredning for reindrift, for at disse innskrenkningene skal finne sted, de kommer likevel».

gjelder reinbeite i høyfjellet og tilstøtende strekninger. Det er en hel del som ikke er oppmerksom på at den rett som flyttlappene nå har, bare er en lovbeskyttet rest av de rettigheter de hadde lenge før den fastboende befolkning bygget sine hjem i reinbeiteområdene, og at myndighetenes befatning med sakene nå nærmest er av en regulerende art, slik at reinbeiteområdene blir rettfærdig fordelt og forstandig utnyttet, samtidig som at hensyn tas til de fastboendes berettigede adgang til beite for sine besetninger.

Lappefogden uttrykte seg kritisk til Sør-Trøndelag Landbruksselskaps vedtak i saken, og påpekte at siden landbruksselskapet var fylkets øverste autoritet på landbruk, måtte en ha rett til å kreve at det tar rimelig hensyn også til reindriftnæringen, som jo også er en landbruksnæring:

Det som da ved en slik objektiv bedømmelse kommer i forgrunnen må vel være bli de respektive næringsgrenenes lønnsomhet, samt rimelig og rettfærdig hensyntagen til de folkegrupper som driver næringene. En slik vurdering sees ikke landbruksselskapet i foreliggende sak i det hele tatt å ha vært inne på. Tvert i mot har det uten reservasjon gått inn for kravet fra den ene part om at den andre næringsgrenen ikke må gis tillatelse til å utnytte sine muligheter – og rettigheter.

Lappefogden påpekte at distriktet var reinbeite-land fra gammel tid, og foreslo 1) at henstillingen fra Roan samarbeidslag for sau om avvikling eller innskrenkning av Fosenhalvøyas reindrift ikke må bli tatt til følge, 2) at der ikke gis tillatelse til samarbeid med sau på statens allmenningstrekkninger på halvøya, eller fornyelser av tillatelser som allerede var gitt.

Brevet ble sendt Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Asbjørn Lindboe⁷, for videre ekspedisjon. I fylkesmannens ekspedisjon ble det vist til at sauens beiting i fjellet om sommeren etter lappefogdens oppfatning var «overordentlig skadelig» på reinbeitet:

Er dette korrekt, hva en vel ikke har noen grunn til å tvile på, vil reinbeitet sterkt forringes i Sør-Trøndelag, og beitingen forskyves over til Nord-Trøndelag, hvorved skader og ulemper kan oppstå. Jeg anmoder om at det ikke tillates noen endring i de nåværende faktiske forhold uten at spørsmålet er undersøkt på bred basis ... En slik inngående undersøkelse er også naturlig av den grunn at det *her gjelder*

⁷ Asbjørn Lindboe, f. 1889, cand. jur 1914. Utnevnt som fylkesmann i Nord-Trøndelag fylke 1945.

*samenes fra alders tid drevne legale næring.*⁸
(Min utheving.)

Departementets avgjørelse i saken gikk ut på at det verken ville gjøre innskrenkninger i reindriften i Fosen reinbeitedistrikt eller i saueholdet i statsalmenning på Fosenhalvøya.⁹

4.3 St.prp. nr. 141 (1947) om tilskott til frakting av sau på fjellbeite

Ekspansjon i jordbruket etter annen verdenskrig kom også til uttrykk gjennom en stortingsproposisjon. Som vi har sett var det allerede blitt gitt økonomisk støtte for å stimulere denne nye driftsformen. I *St.prp. nr. 141 (1947)* ble dette tatt opp med fornyet styrke hvor det ble foreslått bevilget tilskott til frakting av sau på fjellbeite. I proposisjonen het det:

Med sine store fjellvidder har våre fjell- og fjordbygder gode naturlige betingelser for sauhold. Det gjelder imidlertid å få disse fjellvidder utnyttet på en rasjonell måte, og det kan best skje ved at saueierne går sammen om å utnytte fjellviddene på samvirkemessig basis ved samdrift med sau. For å oppmuntre til dette finner en det riktig å ta opp igjen den ordning med fraktlette som en hadde under krigen.¹⁰

Til tiltaket ble det foreslått bevilget kr 100 000 for budsjett-terminen 1. juli 1947–30. juni 1948. Denne offentlige stimuleringen til å ta fjellbeitene i bruk for bufe også i reinbeiteområdene, måtte komme i konflikt med reindriftssamenes interesser.

Dette ble påpekt av lappfogdene i Nordland og Nord-Trøndelag. I årsmeldingen fra sistnevnte het det:

Den verste pågang på 'grensene' i Nord-Trøndelag nå er nettopp statens støtte av den lite

lønnsomme saudriften på samarbeidbasis til fortrengsel av den mer lønnsomme reindriften. Dersom alle fedriftsnæringer i fylket ble stillet likt, enten ved at reindriftsnæringen fikk den forholdsvis støtte som de andre, eller at de andre i likhet med reindriftsnæringen ikke fikk noen statsstøtte i heletatt, er det mye som taler for at reindriften ville klare seg relativt meget godt. Som det nå er, både m.h.t. bidragene til de andre næringers ordinære drift og bidrag til grener som tar beitelandet fra reindriften, er det å forutse at reindriften om noen år vil gå sterkt tilbake. Og uten drastiske forholdsregler senere, vil den etter hvert, om ikke alt for lang tid, helt forsvinne. ... vedkommende landsdel [har] da ... tapt på å ha mistet det på mer enn en måte verdifulle nærings- og kulturinnslag som samenes reindrift med dens eiendommelighet er.¹¹

Det het videre:

Å yte store summer til et ulønnsomt sauhold og dertil overlate statens høyfjellsstrekninger i reinbeitedistriktene til beiteland for dette, mens reindriften ennå er lønnsom uten statsbidrag og dertil har en solklar rett til beitestrekningene – ja, det må vel, selv om en ser bort fra overgrepet som derved finner sted, nærmest kunne betegnes som lite saklig begrunnet.

4.4 Rundskriv fra departementet om «lappenes» beiterett

Det økte presset på reinbeitestrekningene medførte at departementet i juni 1948 sendte ut et rundskriv til landbruksselskapene hvor de ble pålagt å forelegge søknader om støtte til organisert sauedrift for lappefogden. Rundskrivet har også betraktninger om samenes beiterett, og hadde trolig sammenheng med årsmeldingen til lappefogd Ornæs som det er vist til foran. I rundskrivet het det:

I de distrikter der lappene fra gammel tid har beiterett for sin rein, vil det ofte oppstå konflikter mellom disse og gårdbrukere i det samme distrikt om beite. Etter reglene for statsstøtte til utnytting av fjellbeitene gis det som kjent tilskott til frakting av sau til fjells, tilskott til gjæting, oppsetting av gjæterbu og inngjerding av beitestrekninger for sau. I reinbeitedistriktene kan disse tiltak komme til å virke uheldig for

⁸ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Nord-Trøndelag fylke, fylkesmannen til Landbruksdepartementet, datert 19. april 1947, Jnr. 2271/47 AL/HO LD 000465/1947 R.

⁹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, ekspedert 24. juli 1947, LD 465/1947 R. Etter fem år var saken således blitt avgjort med «et på stedet hvil resultat». Departementet tillot samdrift med sau, som var en mer tyngende beiteutnyttelse enn bygdelagenes «allmenningsbeiterett». På den annen side vektla departementet at reindriftssamene hadde en rettsbeskyttet beiterett, noe som innebar at den unnløt å støtte samdriften med sau økonomisk.

¹⁰ St.prp. nr. 141 (1947) Om bevilgning til nedsettelse av prisen på kunstgjødsel for mindre bruk, frakting av sau til fjellbeite, tilskott til potetkjeller og potetsiloer og til spesielle produksjonsfremmende tiltak. Tilrådning fra Landbruksdepartementet 22. august 1947 godkjent ved kongelig resolusjon samme dag.

¹¹ Årsmelding for 1947 om reindrifta fra lappefogden i Nord-Trøndelag innkommet til departementet ved ekspedisjon av 5. mai 1948 fra lappefogden, gjengitt etter promemoria i Landbruksdepartementet, datert 15. juli 1948 AD [Arnulf Dahl].

reinbeitingen. En bør derfor være forsiktig med på gi støtte til inngjerding og beitelag, der dette antas å ha skadevirkninger for reinbeitet.¹²

Rundskrivet ble avsluttet med et pålegg til Landbruksselskapene om å forelegge alle søknader om støtte til organisert sauedrift innen «lappenes reinbeitedistrikter» for lappefogden før saken sendes hit.

4.5 Lappefogden i Nordlands brev om flyttsamenes rett til reinbeite

I søndre del av Nordland fylke ble spørsmålet om organisert sauedrift aktualisert i 1947. Dette skjedde i Vefsn herred, hvor beitespørsmålet etter hvert viste seg å bli svært tilspisset. Det ble etter hvert den utløsende årsaken til at *Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeiteområder* ble oppnevnt av Landbruksdepartementet.

I et brev til Vefsn jordstyre viste lappefogd Hagen til at han gjennom media var blitt kjent med at det var planlagt organisert sauedrift på vestsiden av Vefsdalen. Brevet gir et godt innblikk i den retten han mente reindriftssamene hadde.¹³ Som jordstyret sikkert har godt kjennskap til, skrev lappefogden, drives det også reindrift i de samme strekninger. Sauehavning i den formen og det omfanget som her var planlagt, ville etter lappefogdens syn ta bort en stor del av beitestrekningene som reindriften har nyttet før, uten at det for denne næringen kan legges ut beite i andre områder:

Ved reindriftslovens bestemmelser er flyttsamenes rett til å nytte reinbeite i de avgrensede reinbeitedistrikter lovfestet som en *virkelig rett og kan således ikke betraktes som en tilfeldig eller midlertidig tålt bruk av beitet i området* [min utheving]. Grasbeitet i de fjell- og heiestreknin-ger hvor det drives reindrift ved flyttsamer kan derfor utvilsomt ikke disponeres helt fritt av de øvrige brukere av bufebeite i traktene uten at det blir tatt de fornødne hensyn til reindriftens behov. I de fleste reinbeiteområder i Nord-Norge er forøvrig også reindriftens beitebruk av eldre opprinnelse enn bufeets.

Lappefogden fortsatte med å påpeke at reindriftsloven for så vidt ikke utelukket bufebeiting i

reinbeitedistrikter, og at flyttsamene heller ikke hadde protestert mot den alminnelige bufebeitingen. «Det er først når beitebruken med bufe får en annen form enn vanlig..., ved hopsamling av sauer eller annet bufe i større antall som holdes under gjeting i avgrensede områder, at flyttsamene mener deres næringsinteresser i områdene blir skadelidende.» Lappefogden avsluttet med å påpeke at det var høyst uheldig at større, samlede sauedrifter ble sluppet på beitet i de trakter hvor også reindriften hadde sine vesentlige og opprinnelige sommerbeiter:

Bortsett fra den rett som loven gir reindriften til å nytte beiten bør det også ved en jevnstilling av de forskjellige næringers krav tas tilbørlig hensyn til at reindriften er en lønnsom næring og fremdeles helt berettiget i landet ved at den nytter de tarveligste beiter og dertil slike beiter som ikke kan nyttes av andre husdyr det hele år.

Han henstilte deretter til Vefsn jordstyre om at det ved planlegging av sauebeiting i større omfang i herredets fjellområder ble tatt fornødne hensyn til reindriftens rettslige og næringsmessige behov.

4.6 Reinbeiteretten og Nord-Norgeplanen

I 1951 forelå Landbruksdepartementets opplegg i utbyggingsprogrammet for Nord-Norge (Nord-Norgeplanen), for så vidt angående jordbrukssekto- ren, til uttalelse. I den sammenhengen kan det vises til en skriftlig meningsutveksling mellom Landbruksdepartementet og fylkeslandbruks- sjefen i Nordland om hvilken rett til beite reindriftssamene hadde. Etter å ha lagt vekt på lov- messig stopp av ukontrollert jorddeling, forsert investering for å øke bruksstørrelsen, moder- nisering av foreldede driftsbygninger og utbyg- ging av fagundervisning innen jordbruk, uttrykte fylkeslandbrukssjefen at hva han alvorlig ville sett fingeren på, var departementets uttalelse på side 19 i høringsutkastet vedrørende beite og sauehold, sålydende:

Departementet vil dog i denne forbindelse bemerke at arbeidet med økning av saueholdet i Nord-Norge må drives under tilbørlig hensyn- tagen til reindriftens berettigede interesser.¹⁴

¹² RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart fra Landbruksde- partementet, liktlydende brev til Sør- og Nord-Trøndelag, Nordland og Troms landbruksselskaper, datert 4. juni 1948. LD 00727/1948 R.

¹³ RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra lappe- fogden i Nordland til Vefsn jordstyre, datert 9. mars 1948, LD 000332/1948 R.

¹⁴ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra fylkes- landbrukssjef Bj. Hovde til kontoret for områdeplanlegging, Bodø, datert 9. august 1951. Sitert av fylkeslandbrukssjefen etter høringsutkastet.

Det ble vist til at fylkeslandbrukssjefen hadde lagt dette fram for Nordland fylkes sau- og geitavslag og Nordland bonde- og småbrukarlag (ved Peter J. Liland). Han var «forferdet over den behandling spørsmålet om samdrift av sau i våre uendelige fjellbeitestrekninger i Helgeland har fått av lappfogd og departement». Fylkeslandbrukssjefen skrev videre at dersom departementet med «reindriftens berettigede interesser» mente fortsatt å ville innta det standpunktet og treffe de avgjørelsene som den siste tiden er skjedd angående samdrift av sau i fjellbeitene i Vefsn og Velfjordområdet, «så er enhver mulighet for den ekspansjon i saueavlen det samme departement foran på samme side i opplegget beskriver ganske ugenomførbar».

Landbruksdepartementet uttalte i sitt svar at for å forebygge misforståelser angående uttalelsen om «tilbørlig hensyntagen til reindriftens berettigede interesser» siktet man til reindriftssamenes hevdvunne og lovfestede særrettigheter til reinbeite bl.a. i Nordland, jfr. reindriften av 12. mai 1933 §§ 1 og 2. Det er innlysende at man ikke kan begynne ny sauedrift i gamle reinbeitedistrikter uten å ha hørt reieneierne og tatt tilbørlig hensyn til reindriften i distriktet. Dette er også gjort i de tilfelle som har forekommet.¹⁵

Det ble videre vist til at departementet hadde oppnevnt et rådgivende utvalg i Nordland fylke (som vi kommer tilbake til), og at departementet hittil hadde fulgt innstillingene som var avgitt av utvalget. I brevet ble det også vist til at søknader fra Vefsn Saubeitelag og Grane Landbrukslag var innvilget henholdsvis 19. september 1951 og 6. september 1951, mens en tredje sak, som gjaldt søknad fra Brønnøy sauavslag om beite i Kilmarka i Vevelstad, var til behandling: «Departementet forstår derfor ikke landbrukssjefens og beitekonsulentens uttalelser når det gjelder departementets behandling av spørsmålet om samdrift av sau i reinbeitedistriktene.»

4.7 Betraktninger om reinbeiterett på Fosen

I et brev til sorenskriver Backe og Norges Bondelag i 1951 gjorde Landbruksdepartementet rede for dets oppfatning av reindriftssamenes rett til reinbeite.¹⁶ Brevet synes å være svar på en direkte henvendelse angående reinbeiting i Nord-Fosen.

¹⁵ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept fra Landbruksdepartementet til kontoret for områdeplanlegging, Bodø, ekspedert 29. november 1951.

I brevet svarte departementet på fire spørsmål. Svarene er gitt på en så fyldig måte at departementets rettsoppfatning klart framgår uten at en konkret kjenner spørsmålene.¹⁷

På spørsmål 1 svarte departementet: «Flyttsamene har rett til uten særavtale å drive reindrift så vel på offentlig som privat eiendom i områder hvor de har hatt reindrift ?fra gammel tid?, jfr. reindriften av 12. mai 1933 § 2.» Det ble videre gjort rede for at herredene Åfjord, Stokksund, Roan og Osen var en del av Fosen reinbeitedistrikt.

På spørsmål 2 svarte departementet: «Flyttsamenes rett består i at de ikke lovlig kan hindres i utøvelse av reindrift, herunder også bruk av flytteveger, forutsatt at reindriften foregår i samsvar med loven av 1933. Skade må erstattes, se særlig lovens § 39.»

Spørsmål 3 må ha vært knyttet til hevd, trolig om reindriften kunne utviskes ved hevd eller passivitet, da det er vist til loven av 1874.¹⁸ Til dette svarer departementet benektende idet den reindriften det her var tale om, i alle tilfeller var eldre enn loven av 1874.

Spørsmål 4 har trolig vært knyttet opp mot overførbarheten av reindriftsrettighetene ved arv og lignende. Departementet skrev her at: «Rett til reindrift er ikke knyttet til bestemte personer, men til flyttsamene, se lovens § 1. Reindrift kan etter departementets, fylkesmannens eller lappfogdens avgjørelse flyttes fra et fylke til et annet, eller fra et reinsnogn eller reinbeitedistrikt til et annet, jfr. lovens §§ 6 og 12.»

I brevet ble det også gjort rede for at det var nedsatt et konsultativt utvalg for Fosen distrikt når det gjaldt kollisjon mellom saue- og reindrift. «Departementet avgjør etter innhentede uttalelser om en sak skal forelegges utvalget, som avgir sin innstilling til departementet.»

4.8 Rollen til Selskapet for Norges vel og landbruksselskapene

Selskapet for Norges vel hadde i perioden etter krigen en sentral rolle i utviklingen av jordbruket på bygdene, blant annet gjennom et *seter- og beiteutvalg* hvor distriktskonsulent i beitebruk for Nord-Norge, sivilagronom *Erling Lyftingsmo*¹⁹, arbeidet

¹⁶ RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept stillet til sorenskriver Backe og Norges Bondelag, datert 8. juni AH (Arne Hallsjø) og ekspedert 9. juni 1951, LD 624/1951 R.

¹⁷ Det har ikke latt seg gjøre å få tak i brevet fra Åfjord, Stokksund, Roan og Osen jordstyre av 18. mai 1955.

¹⁸ Trolig Lov angående visse Brugsrettigheter over fremmed Eiendom av 23. mai 1874 (snikhevdloven).

med å granske fjellbeitene. På selskapets representantskapsmøte i 1948 ble spørsmålet om motsetningene mellom reinbeite og organisert sauedrift i reinbeitedistriktene tatt opp. Under møtet ble det drøftet hva Selskapet for Norges vel kunne bidra med for å fremme landbrukets interesser og hva en burde forvente av Landbruksdepartementet.²⁰

I november 1948 oppnevnte *Nordland Landbruks-selskap* en egen nemnd for å ta seg av spørsmål «angående mulig ordning av sauebeiter (fellesbeiter) på enkelte fjellvidder i Vefsn-distriktet».²¹ Bakgrunnen for oppnevningen var at utvalget i samarbeid med Selskapet for Norges vel skulle assistere de samarbeidsinteresserte jordbrukerne mot reinbeiteinteressene representert ved lappfogden.²²

I februar 1949 tok seter- og beiteutvalget i Norges vel opp de store interessemotsetningene mellom reineiere og saueiere i et brev til direksjonen i selskapet. Det ble påpekt at «reineigarane [hevdar] at dei har retten til alt det beite innan reinbeiteområda som det ikkje er særrettar til og at denne retten omfattar både sumar- og vinterbeite. I praksis har det – etter det vi har fått opplyst – vore slik at reineigarane ikkje har nekta nokon å sleppe eigne husdyr på sjølvstyr innan reinbeiteområda. Dei har derimot nekta samdrift av beitedyr.»²³ Det som ifølge utvalget var av stor interesse var: «I kor stor mon er det overskot av sumararbeite sett i samhøve til mengda av vinterbeite.» Vurderingsgrunnlaget for dette ventet utvalget å få lagt til rette «i stort mon» ved de fjellbeitegranskningene utvalget selv drev.

I Nord-Trøndelag reagerte fylkesmannen på den pågående landbrukspolitiske kampanjen for å utnytte fjellbeitene og Selskapet for Norges vels arbeid i tilknytning til dette. Tidlig på 1950-tallet

ble selskapets fjellbeiteundersøkelse omtalt av dagspressen i Nord-Trøndelag. Dette foranlediget en henvendelse fra fylkesmannen til lappfogd Ornæs, hvor førstnevnte ba om en uttalelse om hvorvidt denne forespeilede økte utnyttelsen av fjellbeitene kunne skape vansker av betydning for reindriften. Fylkesmann Lindboe hadde ved en tidligere anledning påpekt at sauebeiting i fjellet om sommeren var «overordentlig skadelig» på reinbeitet.²⁴

4.9 Litt om departementets holding til søknader om organisert sauedrift i Nordland

I 1948 kom det opp to saker for Landbruksdepartementet som følge av søknader om sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland. Den ene var en søknad om sauedrift i Mofjellet. Den andre var den allerede nevnte søknaden fra oppsittere i Vefsn om beite for 1500 sau på Nesbrukets og statens eieendom i Sørvasdalføret. Førstnevnte søknad ble forelagt departementets reindriftskontor. Søknaden gjaldt foruten områder som ble nyttet av norske reindriftssamer, også et beiteområde som traktatsmessig var forbeholdt svenske reindriftssamer. I saksframlegget for skogkontoret la reindriftskontoret til grunn at det var utelukket av den norske staten å leie ut områder som var forbeholdt svenske samer. Også når det gjaldt rent norske reinbeiteområder, ville departementet fraråde søknaden:

Reindriften har i lang tid vært på vikende front og da særlig i Nordland fylke hvor bureisningen til dels har fordrevet reinen fra gamle reintrakter. I det foreliggende tilfelle dreier det seg om en søker som kommer fra et annet yrke. Det er ingen grunn til å la ham starte nytt yrke på bekostning av reinsamene i distriktet med deres gamle rettigheter i fjellet. Det kan se så besnærende ut at fjellet lar seg utnytte meget bedre økonomisk enn nå. Det er mulig, men det er etter min mening ikke forsvarlig av det offentlige å gjøre det når det går ut over andres velervervede rettigheter ... Reinsamene er en minoritet i Norge og de føler seg som en mino-

¹⁹ Erling Lyftingsmo, f. 1903, NLH/Jordbruk (1927–30). Jorddyrkingsinspektør i Landbruksdepartementet 1945–46. Distriktskonsulent i Selskapets for Norges vel 1947–74. Selskapets for Norges vel ga ut 15-bindsserien *Norske fjellbeite*. Lyftingsmo var ansvarlig for bindene om Nordland, Troms og Finnmark.

²⁰ LDA: arkiv nr. 778.81. Brev fra Selskapet for Norges vel, seter- og beiteutvalget, til direksjonen i Selskapet for Norges vel, datert 26. februar 1949, LD 000516 R/1949.

²¹ Salten jordskifteretts arkiv, Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland (SJRA/RUN): Møtebok for utvalget oppnevnt av Nordland Landbruks-selskap, møte 22. des. 1948.

²² Dette er referert i gjenpart av brev fra Nordland Landbruks-selskap til Landbruksdepartementet datert 21. okt. 1949 (SJRA/RUN). I redegjørelsen for oppnevningen kan en lese at «samene i distriktet har protestert mot den paatenkte fellesbeiting, idet de paastaar at den vil virke skadelig for reindriften».

²³ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000516 R/1949. Brev fra Selskapet for Norges vel, seter- og beiteutvalget, til direksjonen i Selskapet for Norges vel, datert 26. februar 1949.

²⁴ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Nord-Trøndelag fylke, fylkesmannen til Landbruksdepartementet, datert 19. april 1947, jnr. 2271/47 AL/HO LD 000465/1947 R. Lappfogden uttalte i sitt svar at en «utvidelse til det seksdobbelte fra nå av sau-sambeitingen i fylket [vil] uten videre... medføre at samenes reindrift som næringsvei for dem, må utvikles. Da Selskapet for Norges Vel's virksomhet for en vesentlig del finansieres ved statsmidler, forutsettes at selskapet må ta hensyn også til nevnte side ved saken, slik at det ikke blir tillatt satt i verk tiltak som vil komme til å ødelegge en lønnsom næringsvei for en hel folkegruppe.»

ritet. Det er et spørsmål om de ikke har rett i denne følelsen når man ser hvor lite hensyn det ofte blir tatt til deres spesielle interesser.²⁵

Søknaden til Erichsen ble ikke innvilget.²⁶ Søknaden fra oppsitterne i Vefsn fikk man derimot, slik skogdirektøren hadde ønsket, høre mer om. Jeg vil komme tilbake til denne saken lenger bak. Denne saken var trolig medvirkende til at departementet kom til at det burde opprettes egne utvalg for å håndtere problemstillingene.

I mars 1949, som følge av utstrakte planer om å ta i bruk fjellbeite til organisert sauedrift, henstilte Selskapet for Norges Vel Landbruksdepartementet om å gi «klare, generelle regler for beiteutnyttelsen».²⁷ Forholdet var allerede til vurdering i departementet, og i et promemoria viste departementets ledelse til at det hadde forekommet mange tilfeller «hvor det har vært tvist om det var adgang til å gå i gang med samdrift av sau i reinbeitedistrikt». Det het videre:

Reindriftslovens § 1 slår fast lappenes beiterett som en rett. En slik rett kan selvsagt ikke utelukke at det innenfor det området retten omfatter også drives sauedrift når dette ikke går ut over lappenes faktiske utøvelse av retten. Både sauehold og reindrift må sees på bakgrunn av at det er *næringer* det er tale om og nasjonaløkonomisk sett er vi selvsagt interessert i en rasjonell utnyttelse av områdene. Men på bak-

grunn av at [en er?] i gamle reindriftstrakter må reindriften rett gå foran samdrift av sau.²⁸

To uker senere sendte Landbruksdepartementet ut et skriv til fylkesmennene hvor disse oppfatningene gjentas. I skrivet som var undertegnet statsråd *Kr. Fjell*²⁹, og som også *hjemlet opprettelsen av de rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeiteområde*, vises det til at interessen for organisert sauedrift hadde økt meget de senere årene, og at det offentlige gjennom landbruksselskapene hadde gitt tilskott til transport og oppføring av gjerder i tilknytning til dette. Det het videre at:

I reinbeitedistriktene vil en slik sams sauedrift lett komme i kollisjon med samenes gamle rett til reindrift, og det har fra reindriftshold særlig i Nord-Trøndelag og Nordland vært klaget over at denne nye form for sauedrift går ut over samenes faktiske utøvelse av reindriften, en rett som er fastslått i § 1 i lov om reindriften av 12. mai 1933. Departementet er klar over at samdrift av sau ikke kan utøves i gamle reindriftstrakter til skade for samenes reindrift. I slike tilfelle må reindriften gå foran samdriften av sau.³⁰

²⁵ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Internt notat/promemoria, sak forelagt kontoret for reindrift av skogkontoret, LD 478/1948 R., datert 19. mai 1948 AH (sign.).

²⁶ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra skogdirektøren til skogforvalteren i Nord-Helgeland, datert 25. juni 1949, LD 2935/1948 S/LD 000833/1948 R.

²⁷ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000516 R/1949. Brev fra Selskapet for Norges vel, direktøren, til Det Kgl. Landbruksdepartement om «Beiteforhold i Nord-Trøndelag, Nordland og Troms», datert 17. mars 1949. Påtegnet: «Jeg har i dag lagt fram utkast til rådgivende? Utvalg i Nordland og Nord-Trøndelag. 21/3.49 AN» [byråsjef Arne Hallsjø, reindriftskontoret].

²⁸ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000448 R/1949. Internt brev «Ad sauebeite – reinbeite», signert av ekspedisjonssjef Jørgen Røstøen, Landbruksdepartementet, 14. mars 1949. Understrekingen er departementets.

²⁹ NTJA: arkivmappe «Beitekollisjon mellom rein og sau», brev fra Fylkesmannen i Nord-Trøndelag til lappfogd I. Ornæs, vedheftet avskrift av Landbruksdepartementets brev av 28. mars 1949. Oversendelsesbrev til lappfogden i Nord-Trøndelag av samme dato var også underskrevet statsråden.

Av saksforberedelsen framgår det at brevet er gjennomlest av sjef for reindriftskontoret Arne Hallsjø, ekspedisjonssjef Røstøen og direktør for Landbruksdirektoratet S. Gulbrandsen. LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000448 R/1949, notat som grunnlag for brev av 28. mars 1949 om «Suedrift i reinbeitedistrikter» (se neste note).

³⁰ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000448 R/1949, gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til fylkesmennene i Nord-Trøndelag og Nordland om «Suedrift i reinbeitedistrikter», datert 28. mars 1949.

Kapittel 5

De rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeitedistrikter

5.1 Landbruksdepartementet oppnevner rådgivende utvalg

Departementet utelukket likevel ikke at det også kunne drives organisert sauedrift innen reinbeitedistriktene hvis dette ikke går ut over samenes faktiske utøving av sin reindriftsrett. Dette var bakgrunnen for at de rådgivende utvalgene ble opprettet:

For å få en sakkyndig upartisk uttalelse i de tilfelle hvor det er tale om samdrift av sau i reinbeitedistrikter har derfor departementet besluttet å nedsette et rådgivende utvalg i hvert av de to fylker Nord-Trøndelag og Nordland... Utvalget skal bestå av 1 representant utpekt av fylkets landbruksselskap, 1 representant for reindriften utpekt av lappfogden etter sådan konferanse med reieneierne som han finner nødvendig og som oppmann i utvalget en utskiftningsformann i fylket. Utvalget skal behandle alle de tilfeller hvor interessekollisjon mellom samdrift av sau og reindrift foreligger eller kan befryktes å oppstå, og avgir sin uttalelse til landbruksdepartementet etter å ha innhentet de opplysninger og foretatt de befaringer som det finner nødvendig.

Den 28. juli 1949 ble Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke og Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nord-Trøndelag fylke oppnevnt.

Oppnevningen av utvalgene skjedde i tråd med statsrådets skriv av 28. mars 1949 hvor fylkenes landbruksselskap utpekte ett medlem¹, og lappfogden etter konferanse med reieneierne utpekte det andre. Fylkesmannen ble bedt om å utpeke en utskiftningsformann som oppmann i utvalget. Sammensetningen minnet således mye om en voldgiftsrett, hvor hver part oppnevner ett medlem, jf. tvml. § 454.

¹ Det gikk egen ekspedisjon til fylkeslandbruksselskapet i Sør-Trøndelag, som ble bedt om å utnevne en representant for det rådgivende utvalget i Nord-Trøndelag hva gjaldt behandling av saker på Fosen-halvøya, som med unntak av Åfjord, Bjugn, Risse, Ørlandet og Stadsbygd, hørte inn under Nord-Trøndelag lappfogddistrikt.

I løpet av våren 1949 fikk Landbruksdepartementet forslag til medlemmer i utvalgene. Den 28. juli 1949 ble Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke og Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nord-Trøndelag fylke oppnevnt.²

I oppnevningsskrivene ble også utvalgenes mandat fastlagt. Det var å avgis uttalelser til departementet etter å ha innhentet de opplysninger og foretatt de befaringer som det finner nødvendig. Departementet avgjør hvilke saker [som] skal forelegges utvalget, men lappfogdens uttalelse skal i hvert enkelt tilfelle være innhentet på forhånd.³

5.2 Nordland fylke

5.2.1 Påtrykk fra Nordland Landbruksselskap

Utover høsten 1949 trykket Nordland Landbruksselskap ved flere anledninger på for å få det rådgivende utvalget til å trå sammen hurtigst mulig. Landbruksselskapet la samtidig opp til at deres nedsatte komité etter dette kunne avvikles, og arbeidet overlates til utvalget.⁴ Utvalgets formann,

² For Nordland ble utskiftningsformann Karl Skålvoll, Bodø, oppnevnt som formann. Fylkesmannen ble overlatt å oppnevne varamann. Som utvalgsmedlemmer ble oppnevnt småbrukerkandidat Petter J. Liland, Tjøtta, med varamann konsulent Petter Hansen, Sandnessjøen, og flyttsame Anton Lifjell, Tvervatnet i Nord-Rana, med varamann Kristian Toven, Drevja.

Da Skålvoll ble oppnevnt som formann i utvalget, var han utskiftningsformann i Salten utskiftningsdistrikt. Ved omorganisering og opprettelse av jordskifteoverrettene som følge av at jordskifteloven av 22. des. 1950 trådte i kraft 1. nov. 1951, ble Skålvoll beskikket som første jordskifteoverdommer for Nordland jordskiftedømme. Utvalgsleder vervet i Nordland fulgte etter dette embete.

For Nord-Trøndelag ble utskiftningsformann S. Aksnes, Steinkjær, oppnevnt som formann. Fylkesmannen ble overlatt å oppnevne varamann. Som medlemmer ble oppnevnt lappfogd Ingvald Ornæs, Nordre Grong, når det gjelder saker utenom Fosen reinbeitedistrikt, landbrukslærer Arne Vardehaug, Levanger. Når det gjelder saker i Fosen reinbeitedistrikt, bonde Lars Nesmo, Steindalen.

³ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 001081 R/1949. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nordland, datert 28. juli 1949.

Karl Skålvoll, fant seg imidlertid ikke i noe diktat fra fylkeslandbruks sjefen og avventet videre føringer fra Landbruksdepartementet. Med henvisning til utvalgets mandat – «Departementet avgjør hvilke saker [som] skal forelegges utvalget» – fant han ikke å kunne sammenkalle til møte

«førenn utvalget får seg forelagt fra Landbruksdepartementet hvilken eller hvilke saker som skal behandles av utvalget».⁵

I skriv av 15. desember 1949 fra Landbruksdepartementet ble utvalget bedt om å avgi sin første uttalelse. Saken gjaldt en søknad fra Vefsn saubeitelag til departementets skogkontor om å leie saubeite på en del av Nesbrukets eiendom.⁶ Anmodningen kom etter at Helgeland sau- og geitlagslag ved telegram til departementet av 9. desember d. s. hadde krevd at beitespørsmålet for Vefsn saubeitelag måtte bli ordnet snarest.

5.2.2 Utvalgets første sak: «Beitespørsmål for Vefsn Saubeitelag»

Som vi har sett søkte oppsittere organisert gjennom *Vefsn saubeitelag*, i 1948 om leie av saubeite på en del av det statside Nesbrukets eiendommer i Sørvassdalsfaret i Vefsn herred. I søknaden var det reist spørsmål om reindriftens bruk var til hinder for å nytte beitet for sau.

Nes Trælastbrug viste i sitt svar til en uttalelse fra lappefogden i Nordland av 10. april samme år hvor det het at de omsøkte beitetraktene lå innenfor Kvittfjell reinbeitedistrikt som fra gammel tid hadde vært nyttet som vår- og sommerbeiteland for reindriften:

Blir dette området tatt fra reindriften og lagt ut som saubeite vil derfor reindriften i denne trakt bli helt nødlidende for så vel kalvingsplasser som vår og sommerbeite,... og] må innstilles med årsak mangel på skikket beiteområde.⁷

⁴ SJRA/RUN: brev fra Nordland Landbruksselskap til utskiftningsformann Karl Skålvoll, datert 17. oktober 1949. Landbruksselskapet siktet her til den foran omtalte «Sauenemnda».

⁵ SJRA/RUN: gjenpart av brev fra utskiftningsformann Karl Skålvoll til Nordland Landbruksselskap, datert 20. okt. 1949. Med tanke på utvalgets legitimitet var det trolig et riktig trekk av Skålvoll å distansere seg fra landbruksselskapet. Dette avstedkom et skriv fra Nordland Landbruksselskap til Landbruksdepartementet, hvor det i forholdsvis krasse vendinger ba seg meddelt «hvordan det av Landbruksdepartementet oppnevnte utvalgs mandat er å forstå...».

⁶ RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til utskiftningsformann K. Skaalvoll, datert 9. mars 1948, LD 001739/1949 R. A/S Nesbruget Ltd. var i 1920 overtatt av staten. Brukets eiendommer ble forvaltet av Direktoratet for statens skoger

Lappefogden hadde fortsatt med å påpeke at sams saubeiting i høyfjellet, særlig da i reinbeiteområdene nordover i landet, er en helt ny form for bufeets nytting av fjellbeitene. De forskjellige distrikters reindrift måtte ha juridisk rett til å bli tilgodesett framfor slik saubeiting, da reindriften, foruten at denne næringen er den eldste i nyttingen av beitene, også har en lovfestet og virkelig praktisk rett til å utøve næringen i de fastsatte distrikter. Å ta fra reindriften dens gamle og fremdeles helt nødvendige beiteområder, betegnet han som et *rettslig overgrep* og en stor urett både overfor næringen selv og for den enkelte «flyttlapp» i distriktet. Lappefogden avsluttet med å frarå at det omhandlede området i Kvittfjell reinbeitedistrikt ble bortleid til felles saubeite. Landbruksdepartementet sluttet seg til dette. Nes Trælastbrug viste til lappefogdens og departementets uttalelser og avslo søknaden fra Vefsn saubeitelag.⁸

Dette resulterte i at det rådgivende utvalget for sauedrift i reinbeitedistriktene i Nordland trådte sammen 30. januar 1950 for å behandle «Beitespørsmål for Vefsn saubeitelag.» Utvalget kom til at det innen angjeldende område var tilstrekkelig beite for begge parters dyr. Etter utvalgets mening gjaldt det «å få etablert en ordning som begge parter kan være tjent med uten at den ene part derved blir skadelidende, eller i vesentlig grad hindres i utøvelse av sin næring.»⁹ Etter forhandlinger avviste ikke lenger lappefogden at beitet ble utnyttet til sauedrift. Men han framholdt at reindriften måtte få foregå uhindret, og hvis reinantallet i området med tiden skulle øke, måtte det innledes forhandlinger mellom partene med tanke på reduksjoner av sauedriften. Skader på vinterbeitet måtte eventuelt bli gjenstand for *erstatning etter skjønn*.

Saubeitelaget sa seg etter dette villig til å forandre sin søknad slik at de gav avkall på en del av det omsøkte området sør i feltet som var mest vesentlig for reindriften. Det rådgivende utvalget anbefalte etter dette at det ble gitt tillatelse til sauedrift i deler av det omsøkte området på de betingelsene lappefogden hadde foreslått. Av interesse er det også at utvalget tilrådte at eventuell *leieavgift* som saubeitelaget må betale for beiteområdet som tilhørte «statsselskapet» Nesbruget, måtte gå til fylkets reinbeitefond.

⁷ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart fra direksjonen i A/S Nes Trælastbrug Limit. til Skogforvalteren i Nedre distrikt, datert 25. juni 1948. LD 000836 (478)/1948 R.

⁸ Ibid.

⁹ SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 30. januar 1950.

I et promemoria i Landbruksdepartementet ble det anbefalt å følge utvalgets tilrådning. Departementet pekte særlig på utvalgets tilrådning om at den sørlige delen av beitefelt V ble unntatt fra sauebeiting. Lappefogden i Nordland hadde tidligere spesielt pekt på betydningen av dette området for reindrifta. Videre påpekte departementet at Sauebeitelaget ble kjent med reindriftslovens bestemmelser om bruken av hunder, og at utvalget hadde foreslått at leieavgiften ikke skulle gå til grunneier, men til reindriftsfondet i fylket. Søknaden fra Vefsn Sauebeitelag ble innvilget etter behandling i det rådgivende utvalget ved Nesbrukets brev av 19. juli 1951.¹⁰

5.2.3 Grane landbrukslags søknad om å leie sauebeite i reinbeitedistrikt

Den neste saken utvalget fikk til behandling, gjaldt en søknad fra *Grane Landbrukslag* om å leie beite for organisert sauedrift i Vestre Hausreisdalen i Grane herred, Brurskanken reinbeitedistrikt. Saken ble påstartet i august 1950 som sak 1/1950, og slutført i februar 1951. Utvalget tilrådte blant annet at sauedriftens beitebelegg måtte begrenses til maksimum 800 sauer, og hvis tallet på beitende storfe oversteg 20, skulle sauetallet reduseres med fem sauer per storfe. Det tilrådte videre at:

Reindriften i området må foregå uhindret. Det må ikke settes opp gjærder eller innretninger i området som hindrer reindriften eller sperrer naturlige drifteveger.

Begge parter gjør sitt beste for å opprettholde et godt forhold. Jaging av hverandres dyr må ikke finne sted. Gjeterbu som måtte oppføres skal kunne utnyttes til overnatting av de samer som har rein i området. Likeså at samer som er på reinleiting i området for lov å overnatte på gården Nygården, for tilfelle denne paktet eller leies bort til beitelaget.¹¹

I tilrådingen het det videre at så fremt reinantallet i området med tiden skulle øke, må det innledes forhandlinger mellom partene for mulig reduksjon eller omorganisering av sauedriften. Utvalget anbefalte etter dette at statsstøtte til omsøkte sauedrift, gjeterbu og sauegjerde ble innvilget. Støtten måtte gis under betingelse av at samer på reinleiting i området får høve til overnatting i bua.

¹⁰ Promemoria i landbruksdepartementet datert 4. oktober 1950 AD, 11. oktober 1950 AH og JR.

¹¹ SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 12.–14. februar 1951.

5.2.4 Rettsforhold ved leie av sauebeite på privat grunn (Kilmarksaken)

I 1952 behandlet det rådgivende utvalget en søknad fra Brønnøy saueavlslag om å leie beiter på den *private* eiendommen «Kilmark», gnr. 19, bnr. 1, i naboherredet Vevelstad.¹² Med bakgrunn i en henvendelse fra Landbruksdepartementet i april 1951 uttalte lappefogden at området i sin helhet lå innen Kvittfjell reinbeitedistrikt, og at det hadde vært nytet av flyttsamer til reindrift fra «uralders tid». Det offentlige hadde imidlertid en langt mer begrenset hjemmel for å gripe inn beitebruken, da Kilmark var privat eiendom:

Da det her gjelder bortleie av privat eiendom er det mulig at det fra offentlig hold ikke kan hindres at eierne leier bort området til sauehavn... Men da reindriften har sin sedvanemessige nyttesrett med hensyn til beite med rein og flytting og i dette område som for øvrig ellers i Kvittfjell reinbeitedistrikt, og dette er en virkelig rett for næringen, synes det å være meget tvilsomt om eieren av Kilmarken kan leie bort beitet til sau, uten å ta fornødne hensyn til reindriftenes beitebehov.¹³

I brev til beitekonsulent Lyftingsmo viste departementet til lappefogdens uttalelse og frarådte at Kilmark ble ytterligere belagt med sau.¹⁴ Det het imidlertid:

På den annen side er området leid privat, og man har ikke maktmidler til å hindre beiting på den private eiendom.¹⁵

Forhandlingene i det rådgivende utvalget strakk seg over tre dager og var preget av lange og dels fastlåste ordvekslinger mellom utvalgets fagmedlemmer.¹⁶ Under slutfasen foreslo utvalgsmedlem Liland (jordbruk) at utvalget

rår til at eieren får leie bort beitet på eiendommen Kilmark til et belegg tilsvarende 700 sau i kommende beitesesong.

¹² Eiendommen gnr. 19, bnr. 1 «Kilmark» i Vevelstad herred ble 17. september 1928 overskjøtet fra Anna Helgesen til Konrad Mikaelsen, som senere tok navnet «Kilmark». Konrad M. Kilmark var eier fram til 15. mai 1961, da eiendommen ble overskjøtet til hans sønn Kåre Kilmark (opplysningene er gitt per telefon 8. november 2004 fra tinglysningen, Brønnøy tingsrett).

¹³ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra Lappefogden i Nordland til reindriftskontoret, Landbruksdepartementet, datert 30. april 1951, LD 000517000943/1951 R. Lagt fram 15. februar 1952. Karl Skålvoll.

¹⁴ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Landbruksdepartementet til beitekonsulent Lyftingsmo, Mosjøen (i Selskapet for Norges vel), datert 27. juni 1951, 746-1951 R. (Jørgen Røstøen og Arne Hallsjø.)

¹⁵ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria (internt) på brevkonsept fra Landbruksdepartementet til beitekonsulent Lyftingsmo, Mosjøen, datert 27. juni 1951, 746-1951 R.

Førstkommende sommer burde utvalget befare eiendommen for å få førstehånds kjennskap til beitemulighetene, og da gi sin endelige tilråding om saka.

Forslaget fikk ikke samtykke av utvalgsmedlem Lifjell (reindrift), selv om han ikke formet noen dissens.

Utvalgets formann fant ikke å kunne komme med noen tilråding uten nærmere kjennskap og befaring av området.

Under befaringen høsten 1952 fikk utvalget fastslått at eiendommen Kilmark hadde uvanlig gode sommerbeiter både for sau og rein. Utvalget drøftet inngrepen i eieres rådighet:

Eiendommen Kilmark er eget gårdsnummer og et sjølstendig bruk, hvor ingen tidligere, så vidt en vet, har grepet inn i eierens råderett. ... Den gamle praksis, at beitende dyr får gå fritt og beite uhindret i fjellet har eieren av Kilmark, så vidt utvalget vet, aldri bestridt. Dette forhold fortsetter naturligvis som før, men utvalget vil særlig peke på betydningen av at disse store og gode beiteområdene blir mer forsvarlig utnyttet enn tilfelle er nå.

Etter befaringen trakk utvalgsmedlem Liland sitt forbehold. Avslutningsvis anførte utvalget at det ut fra «fra innhentede opplysninger, befaring og inngående drøfting mellom utvalgets medlemmer» fant å kunne tilråde at Kilmarks område kunne leies ut til en sauedrift begrenset oppad til 1000 sauer. Eieren ble pålagt å påse at leieren tar hensyn til samenes interesser og rettigheter i området.

Gjerder og andre innretninger må ikke settes slik at det hindrer reindriftens naturlige ferdsel. Reinen skal få beite uhindret i området. Begge parter gjør sitt for at dyrene som beiter ikke blir forstyrret eller jaget, f.eks. ved unødig bruk av hund.¹⁷

¹⁶ Møtet var preget av til dels krass ordveksling. Lappefogd Hagen følte at utvalgsmedlem Liland hadde omtalt han i personlig nedsettende ordelag til departementet, og uttrykte: «Reindriftens utøvere kan ikke sette seg imot at Kilmark leies ut til saubeite såfremt det blir tatt tilbørlig omsyn til reindriften. At jeg personlig blir angrepet av enkelte synes jeg er usmakelig og for så vidt injurierende mot meg. Som offentlig tjenestemann har jeg både rett og plikt å påse at de interesser jeg er satt til å passe, blir ivare tatt på en forsvarlig måte.» Formannen henstilte etter innlegget partene om å opp tre korrekte og sømmelige både i skrift og tale. SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 18.–20. februar 1952.

¹⁷ SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 28. august 1952.

Også i denne saken ble det tilrådd at hvis reingtallet i området skulle øke vesentlig, slik at det blir fare for at reinen får for lite sommerbeite, må det innledes forhandlinger mellom partene for mulig reduksjon av beitende sauer. Videre: «Suedriften bør så langt råd er holdes borte fra det område på Kilmarks eiendom hvor reinen fortrinnsvis har sitt sommerbeite.»

Tross uenighet under behandlingen var tilrådingen er enstemmig.

På oppfordring fra departementet ble lappefogden bedt om å gi en ny vurdering. Tross gode beiter var han forbeholden til et sauetall på 1000 og anbefalte i stedet 700–800 dyr. For øvrig tilrødde han

at utvalgets vedtak [skal være tilråding] blir godtatt, med tillegg av at prøvedriften med saubeite blir begrenset til en tid av 3 år regnet fra 1 april 1953.¹⁸

Da Landbruksdepartementet fattet beslutning i saken, innskrenket det utvalgets tilråding. I skriv til Brønnøy Saueavlslag ble det satt et øvre tall på 800 sauer som kunne nytte beitet på Kilmark. Departementet kalte dette en «prøvedrift» og lot tillatelsen gjelde for tre år:

Etter at det har vært drevet prøvedrift i tre år, må spørsmålet på grunnlag av de erfaringer som da er høstet, forelegges departementet på nytt.¹⁹

I et promemoria går det fram at departementet la stor vekt på lappefogdens uttalelse.²⁰ Avslutningsvis må man merke seg at til tross for at Landbruksdepartementet la til grunn at det ikke hadde «maktmidler» til å hindre beiting på private eiendom²¹, opptrådte de lang på veg som de hadde hjemmel til ved å regulere og innskrenke grunnei-

¹⁸ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappefogden i Nordland til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, datert 21. november 1952, LD 01643/1952 R.

¹⁹ SJRA/RUN: brev fra Landbruksdepartementet til Brønnøy Saueavlslag v/herr Peder Strand, datert 29. november 1952. Til undertetning er gjenpart sendt jordskifteoverdommer Karl Skålvoll.

²⁰ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria på brevkonsept fra Landbruksdepartementet til Brønnøy Saueavlslag, ekspedert 29. november 1952, LD 1643/1952 R. Det het følgende: «Beiteutvalget har ikke foreslått noen tidsbegrensning for prøvedriften. Treårsfristen er tatt med etter forslag av lappefogden, som ellers tilrår prøvedrift på de samme vilkår som utvalget.» KN. «Konseptet har tatt inn beiteutvalgets forslag i møtet 28/8 52 bortsett fra at de partene fastsetter maksimum 800 sau mot utvalgets siste forslag, 1000, og at det iverksettes prøvedrift begrenset til 3 år.» Påtegnet av AN (byråsjef Arne Hallsjø).

²¹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria (internt) på brevkonsept fra Landbruksdepartementet til beitekonsulent Lyftingsmo, Mosjøen, datert 27. juni 1951, 746-1951 R.

ers rett til å leie ut privat eiendom ved å sette både øvre dyretall og begrense beiteperioden tidsmessig.

5.2.5 Karakteristikk av utvalgets arbeid

Både i disse tre første sakene og i fire påfølgende saker som ble behandlet fram til og med 1961²², preges utvalgets behandling av grundighet med forhandlingsmøter, høring og befaringer før innstillinger ble avgitt. Fem av de sju sakene gjaldt søknad om leie av utmarksområder til sauebeite. Selv om utvalget i samtlige av sakene tilrådte utleie, ble det gjort reduksjoner i forhold til omsøkt beiteareal. Det ble også satt til dels strenge vilkår slik at gårdbrukernes aktivitet ikke skulle gå utover reindriftssamenes beitebruk, som det gjennomgående var lagt til grunn at hadde første prioritet. Det ble videre åpnet for å revurdere leiekontraktene hvis reindriftssamenes beitebehov skulle øke. I en sak som ble behandlet på Fauske 1957–1960, hvor gårdbrukere bl.a. klagde på at rein gjorde skade på innmark, ser vi at utvalget brukte mye tid på forhandlinger og vurderte mange alternativer i stedet for å henvise saken til erstatningsskjønn.

Både saksbehandlingen, utvalgets mandat og det forholdet at utvalget ble oppnevnt, viser at så

²² Utvalgets første periode har jeg valgt å definere med den første formannen, som gikk av i 1961.

vel Landbruksdepartementet som Nordland Landbruksseksjon og bøndene i området betraktet reindriftssamenes beiterettigheter som en «virkelig» bruksrett med forrang framfor sauebøndernes behov for driftsbeite, og ikke som noen «uskyldig nyttesrett».

Formannsvervet ble lagt til jordskifteoverdommeren i Nordland. Trolig skjedde dette som en tilfældighet. Like trolig var dette med på å styrke utvalgets integritet. Både fordi ledervervet ble løftet opp på et høyere nivå, men kanskje like mye fordi en fikk en annen kontinuitet på vervet, samtidig som én person fikk ansvaret for samtlige saker i fylket, og dermed kunne få bedre anledning til å sette seg inn i de reindriftsfaglige problemstillingene.

I relasjon til Landbruksdepartementet må det kunne sies at det la vekt på utvalgets tilrådninger. I forbindelse med at Norsk Sau- og Geitagslag i 1955 foreslo opprettelse av en landsomfattende nemnd for rein- og sauebeitespørsmål, påpekte departementet at «dei lokale nemnder som er satt ned for dei einskilde lappfoged-distrikt (f.t. Nord-Trøndelag og Nordland), [har] ikkje hatt vanskar med å greie ut dei spursmål som har vært lagt fram.»²³

²³ RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Norsk Sau- og Geitagslag til Landbruksdepartementet, datert 8. juni 1955, LD 00978/1955, og gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Norsk Sau- og Geitagslag datert 1. oktober 1955, LD 00978/1955 R.

Tabell 5.1 Skjematisk oppstilling av Det rådgivende utvalg for sauebeiting i reindriftsområders saksbehandling 1950–1961.

Nr/dato/ utvalg	Sakstype/ sted	Grunneier	Merknad/kommentar	Reinbeite distrikt	Vilkår	Vesnt. endring
30.1– 5.8.50/ Skålvoll	Leie av sauebeite/ Sørvass- dalen	Nes Trælast- brug (eid av staten)	Vefsn sauebeitelag fikk høve til sauedrift innen ett av fem områder vurdert av en beite- konsulent i 1943. Ifølge lappe- fogden måtte det innledes forhandlinger for reduksjoner eller omorganisering av saud- riften hvis reintallet igjen økte.	17 – Kvitfjell	- Gjerder o.a. innretninger i beiteområder må ikke hindre rein- flytteveger. - Reinen skal få beite uhindret i hele driftsområdet. - Begge parter gjør sitt for at dyrene ikke blir forstyrret / jaget ved unødig bruk av hund. - Ev. leicavgift sauebeitelaget må erlegge til Nesbruket, må gå til fylkets reinbeitefond.	
1/50 07.8.50 31.8.50 Skålvoll Liland Toven	Leie av sauebeite/ Vestre Haustreis- dalen m.fl. «Glug-vats- elven»	Næs Trælast- brug (eid av staten) og oppsittere på gården	Grane Landbrukslag gis anledning til å ha organisert sauedrift i området på Reinfellets austside. Området anslås til ca. 70 km ² .	22 – Bruur- skanken	- Maks 800 sauer. Hvis tallet på storfe overstiger 20, skal saue- tallet reduseres med 5 sauer per storfe over 20. -Reindriften i området må foregå uhindret. Det må ikke settes opp gjerder eller innretninger som hindrer reindriften eller sperrer driftsveger. - Begge parter gjør sitt beste for å opprettholde et godt forhold. Jaging av dyr må ikke skje. - Gjeterbu som måtte oppføres, skal kunne utnyttes til overnat- ting av de samene som har rein i området. - Samer som er på reinleiting, kan overnatte på gården Nygår- den.	
1/51 18.2.52 01.9.52 Skålvoll Liland Lifell/ Toven	Leie av sauebeite/ Kilmark, gnr. 19/1 i Vevelstad herred	Konr. M. Kilmark, gnr. 19/1 i Vevelstad herred	Twist om «utenbygds» sauer fra Brønøy saueavlslag skulle få leie beiter på privat eiendom «Kilmark» i nabokommunen Vevelstad.	17 – Kvitfjell	- Saueavllag får leie til maks 1000 sauer. - Eieren må påse at leieren tar hensyn til samenes interesser og rettigheter i området. - Gjerder og andre innretninger må ikke settes slik at det hindrer reindriftens naturlige ferdsel. - Begge partene gjør sitt for at dyrene ikke blir forstyrret / jaget ved unødig bruk av hund. - Hvis antall rein i området skulle øke vesentlig, må det inn- ledes forhandlinger om mulig reduksjon av sauetallet. - Sauedriften bør så langt råd er holdes borte fra sommerbeitet for rein	800 sau; prøvetid 3 år

Tabell 5.1 Skjematisk oppstilling av Det rådgivende utvalg for sauebeiting i reindriftsområdets saksbehandling 1950–1961.

Nr/dato/ utvalg	Sakstype/ sted	Grunneier	Merknad/kommentar	Reinbeite distrikt	Vilkår	Vesnt. endring
1/56	Sperre- gjerde for sau / Vesterfjel- let i Stormo Korgen (særskilt oppn. av LD)		Tvist. Korgen jordstyre var ikke enig i de kravene lappfogden satte for å godta gjerdet. Saken ble derfor sendt utvalget til behandling.	21 – Røså	- Tillates oppsatt sauegjerde etter beskrevne grenser (siste alternativ). Det må tas tilbørlig hensyn til de særkravene rein- driften stiller m.h.t. åpninger i gjerdet. - I tiden sauene beiter i området tilpliktes reineierne å lukke grindene ved gjennomdriving av rein. - Når sauene tas fra beitet om høsten, plikter saueeierne å åpne grindene for reinen. - Med hensyn til grindenes antall, plassering og bredde må lappfogden rådspørres.	
1/57	Rein-bei- ting på inn- mark / Fauske		Tvist. Klage fra bønder i Fauske om at rein gjør skade på innmark, og at reineiere foretar sanking av rein straks før sauesanking. Utvalget vurderte mange alternativer i stedet for å henvise saken til erstatningsskjønn	32 – Storskog og 33 – Sjunkfjell	- Reineiere kan fortsette med drift i Sjunkfjelldistriktet. - Reineiere pålegges å unngå driving og sanking av rein i Valnesfjordområdet etter 10. september. - Reineierne må sanke reinen fra østsiden av Valnesfjord så tidlig som mulig om våren for å unngå at okser rein trekker inn på innmark.	
1/61	Fellesbeite for sau/ Leirfjord S/L/T	Leirfj. herred, gnr. 84/1	Tvist. Påheftet rett til fri rein-beiterett. «Det har ingen betydning for å fastslå rein-samenes rett til beite ...» Dissens i utvalget.	23 – Toven	- Delt tilråding. - Liland: 600 (800) sau. Toven: 400 sau. Avgrensning mot nord-øst til Nonsvatnets sørende. Formannen unnlot å avgi innstilling.	
2/61	Leie av sauebeite/ Hatt- fjeldal S/L/T	Sør-Helgeland s.f. (staten)	Ikke innsigelser fra reineier. «Hattfjeldal saubeitelag får leie omsøkte beite... kan ikke sies å skade reindriftens interesser.»	19 – Susendal	- For så vidt gjeterhytte [for sau] oppføres med statsbidrag, bør denne kunne benyttes av norske samer som flytter med sine rein, eller leilighetsvis oppholder seg i området.	

Det må imidlertid også sies at departementet kanskje i enda større grad la vekt på lappfogdens vurderinger, og i flere saker korrigerste utvalget til fordel for reindriftssamene etter uttalelse fra lappfogden.

I 1964 fikk utvalget til behandling en sak om anlegg av geitseter i *Fiplingdal* i Grane herred, Kappfjell reinbeitedistrikt (jf. bureisningsspørsmålet fra 1938, omtalt foran).²⁴ I saken kom utvalget til at det under tvil ville tilrå anlegg av fellesseter. For å bedre forholdene for Kappfjell reinbeitedistrikt slik at de ulemper som oppsto ved anlegg av geitseter i Simskaret, helt eller delvis kunne kompenseres, tilrådte utvalget

«at myndighetene nå må gjøre fortgang i arbeidet med å regulering av grensen mot Trøndelag slik at grensen for Kappfjell reinbeitedistrikt mot sør og fylkesgrensen faller sammen.»²⁵

Utvalget satte videre som vilkår for å anlegge fellesseter for 200–250 geiter at *reindriften* skulle være uten ansvar for skade reinen måtte gjøre, og at eventuelle sperregjerder måtte forsynes med nødvendige porter for reindriften.

I utvalgets neste sak, som ble påbegynt høsten 1964 og sluttført sommeren 1966, ble det også utvist en restriktiv holdning til økt sauebeiting.²⁶ Saken hadde sitt utgangspunkt i at sauer fra et annet bygdelag, *Austerbygda*, trakk over Reinfjellet inn i Haustreisdalen i Grane herred. Grane landbrukslag hadde 10 års kontrakt med Nesbruket om beiterett, og hadde tilbudt *Austerbygda sauebeitelag* å ta del i deres drift. Sistnevnte hadde avvist dette, da det ville bli for dyrt. Beiteutvalget konkluderte her med at det ikke fant

grunn til å legalisere inntrengen av sauer fra *Austerbygda* i Haustreisdalen ved å tildele beitelaget et spesielt beiteområde eller ved at laget fikk ha hytte i området.

Videre la det til grunn at

hytta som beitelaget førte opp ved søndre ende av Holmvatnet i 1964 foreslås innkjøpt av Lappevesenet til bruk for reineierne i distriktet.²⁷

²⁴ Den 2. mars 1963 ble jordskifteoverdommer Helge Brekken oppnevnt som formann for utvalget.

²⁵ SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 30. sept. 1964. Dette hadde trolig betydning for bedre tilgang til beiter – sjekk.

²⁶ Helge Brekken avgikk ved døden i 1965. Saken ble sluttført under ledelse av Hans Christensen.

²⁷ SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 29. juni 1966.

I august 1967 tok utvalget til behandlingen en sak med bakgrunn i en søknad fra *Misvær Ysteri* til Direktoratet for statens skoger om leie av et område i Sjørdalen (i Harodal reinbeitedistrikt) til geitebeite og geitseter. Utvalget tilrådte etablering, men på et mer begrenset område enn det omsøkte, samtidig som det ikke anbefalte at det ble gitt anledning til omsøkt kafédrikt på sætrer i området. Det ble også tilrådd at virkningen for reinbeiteinteressene måtte vurderes av grunneier og forpakter når leietiden var utløpt. Det må nevnes at etableringen av geitseteren senere ble gjenstand for søksmål fra beiteberettigede bufeholdere som påsto at staten ikke hadde anledning til å leie bort arealer til fellesseter for geit i Misværmarka.

I dommen om geitseter og beiterettigheter i Sjørdalen var staten ved Landbruksdepartementet blitt saksøkt av ni grunneiere for å ha bortleid arealer til fellesseter i for geiter i Sjørdalen i Misværmarka, i et område hvor grunneierne mente å ha gamle beiterettigheter. Salten herredsrett kom i sak 65/1968 A til at staten måtte frikjennes for søksmålet. Saken var forent til behandling med sak 52/1868 hvor en av de beiteberettigede var saksøkt av staten for uten festekontrakt å ha hytte stående på statens høyfjellsgrunn ved Gåsvatn. Saksøkte ble dømt til å fjerne hytta. Avgjørelsene er trykt i RG 1971 s. 217.

I anledning sistnevnte sak forespurte utvalgsformannen departementet om instruks for utvalgets arbeid.²⁸ Når det gjaldt retningslinjer for utvalget, minnet departementet om tidligere korrespondanse og viste til: «Utvalget skal behandle de interessekollisjoner som blir forelagt av Landbruksdepartementet eller som utvalget selv finner grunn til å ta opp (min utheving), og avgi sin uttalelse til departementet etter å ha innhentet de opplysninger og foretatt de befaringer som utvalget finner nødvendige.»²⁹ Dette var en betydelig utviding av den hjemmelen som ble gitt 28. juli 1949, idet utvalget foruten saker forelagt fra departementet, av eget initiativ kunne behandle interessekollisjoner som «det fant grunn til ta opp».³⁰

Fra samme periode finner en også en annen interessant uttalelse. I forbindelse med en undersøkelse Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo foretok, mottok utvalgsformann Hans

²⁸ SJRA/RUN: gjenpart av brev fra beiteutvalget, jnr. 2/67, undertegnet Hans Christiansen, til Landbruksdepartementet, datert 19. mai 1967. I utvalgets mandat fra 1949 het det: «Departementet avgjør hvilke saker som skal forelegges utvalget.»

²⁹ LDA: arkiv nr. 778.81, ref. 4123/67 L. HG/IH. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til beiteutvalget i Nordland v/jordskiftedommer Hans Christiansen, datert 21. juni 1967.

Christiansen i oktober 1967 et skriv fra instituttet hvor han ble forelagt et spørreskjema om arbeidet til styrer, råd komiteer og utvalg.³¹

I sitt svar beskrev Christiansen utvalgets oppgaver slik:

1. Komiteen skal gi rådgivende uttalelser overfor kontoret for reindrift og ferskvannsfiske i Landbruksdepartementet i tvistetilfelle som angår saubeite og reinbeite i reinbeitedistrikter i Nordland fylke. Komiteen sammenkaller de interesserte parter, landbruksfunksjonærer, lappfogden i Nordland og evt. andre talsmenn for reindriftnæringens folk. Sakene tas opp etter anmodning fra departementet. Komiteen prøver å samordne synspunktene og jevne ut evt. motsetninger mellom partene. Videre samler komiteen inn konkrete opplysninger om beiteforhold m. v. som berører den enkelte sak. De tilrådninger komiteen har kommet med har alle vært enstemmige, så i alle fall innen komiteen har en hittil klart å samle mulige motstridende synspunkter [som vi har sett, var det to unntak her]. En har inntrykk av at komiteens tilrådninger stort sett blir fulgt av de bestemte myndigheter. Dersom dette inntrykk er riktig finner en det for så vidt rimelig ut fra den lokalkjennskap komiteen får til den enkelte sak og den aktuelle lokale problemstilling.

2. Helt siden komiteen ble opprettet har det vært vanlig at jordskifteoverdommeren i Nordland har vært formann i komiteen. ...³²

5.2.6 Leiekontrakter på reindriftens premisser

En konflikt mellom Brurskanken reinbeitedistrikt og Grane landbrukslag, Trofors, som hadde pågått over noe tid, og som ble aktualisert ved at landbrukslaget hadde søkt om fornyet festekontrakt for det området som ved kontrakt av 6. september 1951 / 25. mai 1955 var leid ut til beite for sau og ungfø på Nesbruket skogforvaltnings eiendom «Nygården» i Grane herred³³, kan stå som eksempel på at bufeholdere måtte leite beiter på statsgrunn på reindriftens premisser.

Spørsmålet hadde tidligere vært behandlet av utvalget i august 1950.³⁴ Formannen i Brurskan-

ken reinbeitedistrikt, *Thomas Renberg*, hadde i 1971 forsøkt å få opphevet leiekontrakten mellom Nesbrukets skogforvaltning og Grane landbrukslag, etter at landbrukslaget ifølge Renberg i lengre tid hadde nyttet beiteområdet utover forutsetningene i kontrakten.

I februar 1973 framla Statens skoger, Mosjøen, saken for det rådgivende utvalget.³⁵ Utvalget fikk samtidig en anmodning fra Landbruksdepartementet om å behandle saken og avholde de møtene og befaringene som måtte være nødvendig for å avgi uttalelse slik saken hadde utviklet seg. Det ble samtidig vist til vedtak i styret for Grane Landbrukslag.³⁶

Den 21. august 1973 tok utvalget saken til behandling. Thomas Renberg anførte som nevnt at beitet ikke var nyttet som forutsatt da beitelagets dyr i stor utstrekning hadde gått utenfor området. Videre var reieneierne «nå i ferd med å legge driften om til det tidligere brukte og rasjonelle mønster med utnytting av Brurskanken reinbeitedistrikt og med distriktet De syv søstere som vinterbeite. En familie kan ikke klare seg med 200 rein. Også samene har krav på høyere levestandard.»

Renbergs anførsler ble bekreftet av lappfogden.

I sin tilrådning foreslo utvalget å begrense sauebeitingen betydelig i forhold til den avgrensningen som var gitt for kontraktsperioden fra 1955, slik at reindriften fikk anledning til å utvide sin virksomhet:

Det synes naturlig og berettiget – sett fra reieierne interesser – at beiteområdet innskrenkes betydelig i utstrekning nordover... Etter utvalgets oppfatning er dette meget sentralt område for reindriften for arbeidet med reien og som tilstøtende beitefelt. For å gi den nødvendige arbeidsro for reindriften, synes det

³⁰ Påtegnet på departementets gjenpart av forannevnte brev til beiteutvalget er det anført: «Iflg. Riks. tlf. fra konsulent Roalkvam, kontoret for reindrift m.m. gjelder dette et brev som er sendt til Beiteutv. i N. Trøndelag i sin tid. Jnr. 3/67. Departementet mener imidlertid nå at samme retningslinjer skal gjelde for utv. i Nordland.»

³¹ SJRA/RUN: jnr. 22/67, [Rund]brev fra Universitet i Oslo, Institutt for statsvitenskap, datert 2. oktober 1967.

³² SJRA/RUN: jnr. 23/67, gjenpart av brev fra beiteutvalget til Universitet i Oslo, Institutt for statsvitenskap, datert 22. november 1967

³³ Eiendommen «Haustreisidalen vestre», gnr. 44, bnr. 1, i Grane kommune tilhørte i 1899 firmaet «The North of Europe Land co. Ltd.». I 1899 ble den solgt til A/S Nes Trælastbrug Ltd. I 1920 ble A/S Nes Trælastbrug Ltd. kjøpt av den norske staten. Selskapet ble fortsatt drevet som en selvstendig enhet med direksjon i Oslo. I 1956 ble «Nygården», gnr. 46, bnr. 1, sammenføyd med Haustreisidalen vestre. Nes Trælastbrug ble nå forvaltet av Nesbrukets skogforvaltning under Direktoratet for statens skoger. Den 25. august 1993 ble eiendommen gnr. 44, bnr. 1 m.fl. overført fra Landbruksdepartementet til Statskog SF for en sum av kr 10 013 360 (Alstahaug tingrett, pr. tlf. 3. nov. 2004; opplysningen om statens overtakelse av Nes Trælastbrug Ltd. er gitt samme dato pr. tlf. av Kjell Langlien, Eiendomssjef i Statskog, avd. Mosjøen).

³⁴ Dette spørsmål ble behandlet av utvalget som sak nr. 1/1950 i perioden 7. til 31. aug. 1950, se 53.

³⁵ LDA: arkiv nr. 778.81, A 002349 24.4.73. Gjenpart av brev fra Statens skoger, Forvaltningskontoret i Mosjøen, til Det rådgivende beiteutvalget i Nordland v/jordskifteoverdommer Øyvind Strand, datert 5. feb. 1973.

naturlig at dette området holdes utenfor bufebeiteområdet...³⁷

Utvalget må således ha vært av den oppfatningen at sauedriften måtte innskrenkes når reindriftens behov økte.

Renberg foreslo videre et *kompensasjonsområde* til Grane landbrukslag slik avtalt i forlikforslaget fra 27. april 1972. Utvalget støttet forslaget og begrunnet det med at reiene hadde behov for «den nødvendige driftsplass og tilhørende beiteområder». Dette må i praksis betegnes som et *jordskifte*, hvor utvalget tok en gitt beiterett fra ett område og la det ut på et annet sted. I tilrådingen ble det opprinnelige saubeiteområdet redusert med om lag 50 prosent. Utvalget foreslo dessuten

³⁶ SJRA/RUN: brev fra Landbruksdepartementet til Det rådgivende utvalg, datert 15. mai 1973. Vedtaket i styret for Grane Landbrukslag av 17. jan. 1973 hadde følgende ordlyd: «Beiteområde på Nygården, ny avtaleperiode. Grane Landbrukslag ønsker ny beitekontrakt på samme vilkår som i den tidligere avtale. Grensene for området bør av praktiske grunner ikke endres. Dersom samene ikke finner å kunne godta den hittil gjeldende ordning bør Det rådgivende beiteutvalg for Nord-Norge kontaktes for om mulig å få fastsatt ny beiteavtale. Ved tvist ber en om en midlertidig kontrakt inntil saken evt er løst. Vedtaket oversendes de berørte parter.»

³⁷ SJRA/RUN: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 23. august 1973.

at kontrakten bare ble gjort gjeldende fram til 1. januar 1980 ettersom det var vanskelig å ha noen sikker formening om den fremtidige bruken av området. Det ble ikke foreslått noe øvre tak for antall sauer.

Landbruksdepartementet sluttet seg til Det rådgivende utvalgs innstilling og anbefalte i februar 1974 at ny kontrakt ble inngått under de betingelsene utvalget hadde foreslått.³⁸ Nesbrukets skogforvaltning inngikk etter dette kontrakt med Grane Landbrukslag hvor beitebelegget var avgrenset til 600 sauer eller 120 ungdyr. Det het videre at hvis antallet unge oversteg 20, skal sauetallet reduseres med fem per unge. Kontraktsområdets avgrensning ble fastlagt i samsvar med Det rådgivende utvalgs tilråding, innbefattet det foreslåtte makeskiftet. Den 14. juni 1974 fra ble kontrakten godkjent av Direktoratet for statens skoger.³⁹

³⁸ LDA: arkiv nr. 778.81, ref 4153/73 JA. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Direktoratet for statens skoger, Oslo-Dep, datert 5. feb. 1974. Av et internt notat kan en se at Landbruksdepartementet hadde saken under observasjon fram til kontrakt var inngått. I brev av 25. juni 1974 ble lappegoden i Nordland orientert om kontrakten samtidig som han bes orientere berørte reieiere.

³⁹ LDA: arkiv nr. 778.81, jnr. 003033 20.6.74. Gjenpart av brev fra Direktoratet for statens skoger til Nesbrukets skogforvaltning, datert 14. juni 1974.

Tabell 5.2 Skjematisk oppstilling av Det rådgivende utvalg for sauebeiting i reindriftsområdets saksbehandling 1964 – 1982.

Nr./dato/ utvalg	Sakstype/ sted	Grunneier Merknad/kommentar	Reinb. distrikt	Vilkår	Vesent. endr.
28.9.64	Anlegg av geitseter /	Staten v/ DSS/LD	18 –	Det gis anledning til anlegg av felleseter for geit for 200–250 voksne geiter.	
30.9.64	Fiplingdal, Grane	(Nes- bruket s.f) tilråddes fortgang i arbeidet med å regulere grensen mot Trøndelag for Kappfjell reinbeitedistrikt.	Kappfjell	Reindrifta er uten ansvar for reinskade. Eventuelt sperregjerde mot dalen nedenfor skal for- synes med nødvendige porter for reindriften.	
01.10.64	Utlegg av beitfelt for	Staten v/ DSS/LD	22 –	Mulig gjeterhund må holdes under tilsyn. Hytta som beitelaget førte opp, foreslås innkjøpt av Lappevesenet til bruk for reineierne.	
29.06.66	Brekken/ sau / Haust- reisdalen i	Grane landbrukslag hadde kontrakt om bruket s.f) beite og tilbød Austerbygda del i drifta.	Brur- skanken	Hvis Austerbygda sauebeitelag er interessert i å ha kontroll med sine dyr i Haustreisdalen, bør de søke kontakt med Grane landbrukslag som har plass til det aktuelle saueantallet i sin drift.	
Hersoug Pavall	Grane	gnr. 44/1 Dette ble avvist. «Ikke grunn til å legalisere inntrengen av sauer fra Austerbygda ved å tildele et spjestelt område.»			
22.8.67	Leie av geit- beite / Sør- dalen	Statens skog	30 -	Når det gjelder gjerder innafor geitbeiteområde, viser en til bestemmelsene i reinbeiteoven.	
23.8.67	Christ. Hanssen Pavall	gjaldt vestre del av det omsøkte området, kom utvalget til at det er vesentlige reinbeiteinteresser. Dette området ble avgrenset i forhold til søknaden.	Harodal	Utvalget vil ikke tilrå at det gis anledning til kafé- drift på eventuelle setre i området. Dette for i størst mulig grad å redusere framtidige skadevirkninger for reindrifta som økt ferdsel kan føre med seg. Reinbeiteinteressene blir vurdert av grunneier og forpakter når forpaktningstida er ute.	

Tabell 5.2 Skjematisk oppstilling av Det rådgivende utvalg for sauebeiting i reindriftsområdets saksbehandling 1964 – 1982.

Nr./dato/ utvalg	Sakstype/ sted	Grunneier Merknad/kommentar	Reinb. distrikt	Vilkår	Vesent. endr.
21.8.73	Ny feste- kontrakt for	Staten v/ DSS/LD i for- hold til den avgrensningen som var	22 –	For å gi den nødvendige arbeidsro synes det naturlig at deler av området holdes utenfor bufeiteområdet.	Nei. Arealet i utv. forslag vedtatt.
23.8.73	leie av beite / Vestereøy, Grane	(Nes- bruket s.f) 1955: «Området synes å egne seg utmerket som reinbeite og bør inngå som del av området Asskaret, som særlig omfatter flatene, liene og fjellet rundt Asskartjern. Dette er et meget sentralt område for reindriften, for arbeidet med reinen og som tilstøtende beitefelt. For å gi den nødvendige arbeidsro synes det naturlig at dette området holdes utenfor bufeiteområdet.»	Brur- skranken	I forslaget ble saueiteområdet kraftig innskrenket og kompensert ved makeskiftet. Utvalget foreslo at kontrakten bare skulle gjøres gjeldende fram til 1. jan. 1980 ettersom det er vanskelig å ha noen sikker formening om den fremtidige bruken av området. Utvalget støttet forslaget fra en reineier om alternativt beite for bufé.	DSS fastsatt saue- tall.
17.8.82	Beite for sau/ Hattfjelldal	Søknad om sommerbeite for sau i innlandet for sau fra Ytre Helgeland. Innvilget. Svært lang og uryddig behandling av LD/R.adm. etter at utvalget var ferdig.	20 – Hattfjelldal (brukes av Brur- skranken)	«Beitesøkerne får tillatelse til å beite med 3000 sau totalt fra 20. juni og til 10. september for en foreløpig periode på 10 år i Kritfjellet.»	

5.2.7 Beiteutvalget var i stand til å bilegge tvistes spørsmål

Da reindriftsloven ble vedtatt i 1978⁴⁰, reiste reindriftsagronomen i Nordland på generelt grunnlag spørsmål om hjemmelen for utvalgets videre virksomhet. Han viste til at utvalgene hadde blitt oppnevnt i 1949, og at det siden det hadde vært et utvalg i funksjon i Nordland. Reindriftsagronomen anførte videre at «beiteutvalget var i stand til å bilegge flere tvistes spørsmål som gjaldt utnyttelsen av utmarks- og fjellbeitene». Den nye reindriftsloven gjorde det vanskelig å se hvordan utvalget kunne innpasses i systemet. Han ba derfor «opplyst hvorledes Departementet ser på dette.»⁴¹

Lov om reindrift av 9. juni 1978 innførte ny offentlig styring og administrasjon av reindriften. §§ 6–8 har bestemmelser om reindriftsstyre, område styre for reinbeiteområdene og tillitsmannsutvalg. I Innst. O. nr. 37 (1977–78) ble regjeringen bedt om å opprette et sentralt reindriftsstyre med en faglig administrasjon. Dette ble fulgt opp i statsbudsjettet for 1979, da Reindriftsstyret med reindriftsadministrasjonen som fagorgan og sekretariat, og område styre for reinbeiteområdene med et reindriftskontor ledet av en reindriftsagronom, ble opprettet. I tillegg fikk en formenn for reinbeitedistriktene og tillitsmannsutvalg. Med unntak av oppsyns- og kontrollfunksjonen overtok reindriftsagronomene lappefogdenes oppgaver.

Departementet videresendte forespørselen til Reindriftsadministrasjonen idet det ba om uttalelse til de spørsmålene som ble reist:

Spesielt ber vi om Deres vurdering av spørsmålet om det vil være hensiktsmessig å søke etablert slike rådgivende utvalg, og hvilke retningslinjer som disse i tilfelle skal arbeide etter osv.⁴²

Etter det en kan se, ga ikke Reindriftsadministrasjonen noe generelt svar på forespørselen fra departementet. Derimot ble spørsmålet besvart i en konkret sak.⁴³

5.2.8 Reindriftsloven av 1978 og det rådgivende utvalget

Den konkrete saken gjaldt søknad fra sauebønder fra Ytre Helgeland om å etablere *fellesbeite for sau i Krutfjellet i Hattfjelldal reinbeitedistrikt*. Saken ble behandlet av område styret som sak 79/81, 14. og 15. oktober 1981.

I møtet ble det fattet vedtak om at saken skulle tas til behandling på nytt når det var tatt standpunkt til eventuell ny etablering av reindrift i distriktet. Saken hadde da allerede vært oppe i område styret for reindriften i Nordland. Under behandlingen av sak 61/81 den 25. og 26. juni 1981 hadde område styret med tre mot to stemmer, etter forslag fra reindriftsagronomen, gått inn for å tillate adgang til fellesbeite med inntil 3000 sau i Krutfjellet for en 10-årsperiode. Distriktet var da ikke i bruk av norsk rein, men det var avertert ledig med søknadsfrist til 1. oktober 1981. Svenske reindrifts-samer hadde etter reinbeitekonvensjonen av 1972 anledning til å nytte deler av distriktet. Mindretallet i område styret hadde foreslått å utsette realitetsbehandlingen inntil spørsmålet om nyetablering av reindrift i distriktet var avgjort. Vedtaket ble påklagd av Nordland Reindrifts-samers fylkeslag, som ikke var blitt hørt under saksbehandlingen.

I framlegget for sak 79/81 var det blant annet anført:

Det har vært en viss tvil om hvilken instans som burde ta endelig standpunkt i saken, og saksdokumentene ble, ved ekspedisjon av 14. juli 1981, oversendt Reindriftsadministrasjonen for videre forføyning. Etter at dokumentene var ekspedert mottok Reindriftsagronomen brev av 13. juli fra Nordland Reindrifts-samers Fylkeslag. Fylkeslaget fremsatte her sterk kritikk mot behandlingsmåten av saka. Saka burde, før den ble behandlet av område styret, ha vært forelagt fylkeslaget til uttalelse ...

Fylkeslaget har derfor anmodet om at saken blir tatt opp til ny behandling. Det synes ellers å framgå av brevet at Fylkeslaget betrakter område styrets vedtak som en gitt tillatelse, noe som ikke er riktig.

Område styret har ikke ansett seg selv å ha kompetanse til å gi eller nekte tillatelse i et tilfelle som dette. Område styret har derfor for-

⁴⁰ Lov om reindrift av 9. juni nr. 49 1978, i kraft 1. juli 1979 iflg. res. 22 juni 1979 nr. 3372. Stillingen som lappefogd ble samtidig omgjort til reindriftsagronom.

⁴¹ LDA: arkiv nr. 778.81, A 000126. Brev fra reindriftsagronomen i Nordland til Det Kgl. Landbruksdepartement, datert 1. desember 1980.

⁴² LDA: arkiv nr. 778.81, ref. 126/81. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Reindriftsadministrasjonen, datert 17. februar 1981.

⁴³ I et skriv i en konkret søknad fra sauebønder fra Ytre Helgeland om å etablere fellesbeite for sau i Krutfjellet i Hattfjelldal reinbeitedistrikt, skrev Reindriftsjefen: «Dersom det i fylket er opprettet samarbeidsorganer for jordbruk og reindrift bør saken forelegges dette organet.» LDA: arkiv nr. 778.81, RN, jnr. 1296/8. Brev fra Reindriftsadministrasjonen til reindriftsagronomen i Nordland, datert 2. november 1981.

met sitt vedtak som en anbefaling. Som anført i saksfremstillingen har representanter for saubeiteinteressene drøftet planen med reineierne fra nabodistriktet til Hattfjelldal reinbeitedistrikt og har kommet fram til en anbefaling som det ble lagt betydelig vekt på ved områdestyrets behandling av saken.

I møtet 14. og 15. oktober ble saken enstemmig vedtatt utsatt. Dette ble begrunnet med at saken skulle tas opp til ny behandling på neste møte, etter at områdestyret hadde tatt standpunkt til etablering og eller utnyttelse av Hattfjelldal reinbeitedistrikt.⁴⁴

I desember 1981 ble saken på nytt tatt opp i områdestyret, som viste til reindriftsagronomens forespørsel til Landbruksdepartementet av 1. desember 1980 om det rådgivende utvalgets funksjon. Områdestyret anførte at det ikke var kommet noe svar på dette brevet: «Etter det som er anført av Reindriftssjefen er det imidlertid klart at saken om fellesbeite for sau i Krutfjellet må bringes inn for det rådgivende utvalg for sau- og reindrift.» Dette kunne først skje på barmark sommeren 1982. Saken ble etter dette vedtatt utsatt med tre mot en stemme.⁴⁵

Den 31. desember 1981 oversendte reindriftsagronomen i Nordland saken til Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, som i januar 1982 rettet spørsmål til departementet om utvalgets funksjon, herunder om det skulle behandle saken. Utvalgsformann Strand viste til skriv fra reindriftsagronomen hvor det framgikk «at Reindriftssjefen har anmodet om at saken blir forelagt Det rådgivende utvalg for sau og reindrift eller for samarbeidsorganer for jordbruk og reindrift».

Strand var i tvil om utvalget etter dette var koblet inn i saken og ba om departementets vurdering av om utvalget skulle behandle saken: «Så vidt jeg har forstått er det landbruksdepartementet som må treffe avgjørelse om dette (skriv hit av 21. juni 1967), så fremt ikke direktivene etter den nye reindriftsloven av 1978 bestemmer noe annet.»⁴⁶

I sitt svar ba Landbruksdepartementet om at utvalget behandlet saken.⁴⁷ Noen prinsipiell avkla-

ring i forhold til de spørsmålene Strand hadde reist, ble ikke gitt. Det går imidlertid fram av brevet at departementet ikke ville samtykke i etablering av fellesbeite for sau før spørsmålet om reetablering av reindrift i distriktet var avgjort. I et promemoria påført departementets brevkonsept, vedrørende samme skriv står det at i

saker om forpaktning antar jeg at det er DSS [Direktoratet for statens skoger] som har avgjort søknadene. I tilfelle hvor interessene har stått mot hverandre har vel antagelig deptet avgjort saken.

Den 17. august 1982 tok det rådgivende utvalget saken til behandling.⁴⁸ Reineierne i Brurskanken reinbeitedistrikt, representert ved Thomas Renberg, anførte at det først burde avgjøres om det burde etableres selvstendig reindrift i Hattfjelldal reinbeitedistrikt før man tok stilling til etablering av sauedrift. Dersom så ikke var tilfelle, ville de gi sin tilslutning til et begrenset sommerbeite for sau på Krutfjellet. I sin tilrådning la utvalget til grunn at begrensning i sommerbeite ikke var anført som argument mot etableringen av sauedrift i området. Derimot var det sannsynlig at sauedrift i Sordalsområdet, som var kalvingsplass for reinen, kunne virke forstyrrende på reindriften. Sauedriften måtte derfor holdes borte fra dette området i kalvingstiden. Utvalget foreslo etter dette at «beitesøkerne får tillatelse til å beite med i alt 3000 sau totalt fra 20. juni og til 10. september for en foreløpig periode på 10 år i Krutfjellet». Tilrådingen ble sendt departementet 1. november 1982.

Departementet anmodet Reindriftsadministrasjonen om å foreta en faglig vurdering av saken slik den nå forelå etter det rådgivende utvalgets utredning.⁴⁹ I februar 1983 etterlyste Direktoratet for statens skoger departementets avgjørelse i saken.⁵⁰ Departementet viste da til at saken var oversendt Reindriftsadministrasjonen som ville

⁴⁴ RAA: kopi av møtebok for områdestyret i Nordland av 14. og 15. november 1981, sak 79/81.

⁴⁵ LDA: arkiv nr. 778.81, Kopi av møtebok for områdestyret i Nordland av 17. desember 1981, sak 104/81.

⁴⁶ LDA: arkiv nr. 778.81, A 000179. Brev fra Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, datert 25. januar 1982.

⁴⁷ LDA: arkiv nr. 778.81, ref. 179/82 L. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til jordskifteoverdommeren i Nordland, datert 17. februar 1982.

⁴⁸ Saken var allerede forelagt Det rådgivende utvalg av Nesna Sauavslag den 21. april 1980, som da ønsket bistand for å få etablert et fellesbeite for sau. Utvalgets formann anmodet i brev av 30. mai s.a. Nesna Sauavslag om å rette en skriftlig henvendelse til Direktoratet for statens skoger som rette myndighet (SJRA/RUN). Søknad ble etter dette rettet til Statens skoger og til reindriftsagronomen i Nordland. Innkalt i saken var reinbeitedistriktene Røsåga, Brurskanken og Susendal, Nordland Reindriftssamers fylkeslag, reindriftsagronomen, søkerne Nesna sau- og geitavslag og Dønna Sauavslag, Sør-Helgeland skogforvaltning. Beitekonsulent Lyftingsmo var innkalt som sakkyndig etter ønske fra både reindriftsagronomen og utvalgets formann.

⁴⁹ LDA: arkiv nr. 778.81, jnr. 2580/82 L. Brev om innstilling fra Det rådgivende utvalg for sau- og reindrift i Nordland fylke, datert 23. november 1982. Departementet antok «at det er hensiktsmessig at Reindriftsadministrasjonen avgir sin uttalelse direkte til Direktoratet for Statens Skoger, med gjenpart hit».

avgi uttalelse direkte. «En har muntlig purret på saken.»⁵¹

Reindriftssjefen hadde i mellomtiden bedt områdestyret om å behandle saken på nytt. Områdestyret fikk en kort frist, og tok derfor opp saken utenom saklisten i møte 10. desember 1982 som sak 92/82. Områdestyret opprettholdt da sitt opprinnelige vedtak i sak 61/81 om å tillate etablering av fellesbeite for sau med inntil 3000 sau. Reindriftssjef Ole K. Sara uttalte at han var enig i tilrådingen fra det rådgivende utvalget og områdestyrets vedtak. «Saken er imidlertid av en slik prinsipiell betydning at vi finner å måtte forelegge den Reindriftsstyret. Reindriftsstyret har sitt neste møte 21/4-83. Vi vil legge fram saken med anbefaling om at styret gir sin tilslutning til tilrådingen fra det rådgivende utvalg.»⁵²

Saken kom ikke opp i Reindriftsstyret som forespeilet, og arkivmaterieell viser en uryddig administrativ behandling.⁵³

I et promemoria går det fram at skogavdelingen i departementet har ment at departementet ikke burde komme med noen anbefaling til en bestemt løsning siden det teoretisk kan risikere å få saken som klagesak.⁵⁴ Den 21. juni 1983 påklaget Nordland Reindriftssamers fylkeslag områdestyrets vedtak i sak 61/81, og ba om at Reindriftsstyret opphevet dette inntil spørsmålet om nyetablering var avklart. Avslutningsvis påpekte fylkeslaget at «reindriften daglig blir fratatt beitearealer uten forespørsel fra noen og uten at reindriften får mulighet til å uttale seg. En vet også at reindriften totalt har behov for alt areal som er tilgjengelig.»⁵⁵

Den 19. august 1983 ble saken behandlet av Reindriftsstyret som sak 23/83. I forslaget til vedtak anbefalte reindriftsstyret at det gis tillatelse i overensstemmelse med tilrådingen fra det rådgivende utvalget. Også dette vedtaket ble påklagd av Nordland Reindriftssamers fylkeslag, som blant annet anførte:

Fylkeslaget har med skuffelse mottatt reindriftsstyrets vedtak sak 23/83 hvor de gir anbefaling til at det etableres fellesbeite for sau i

Kruttfjell i Hattfjelldal reindriftsområde. Fylkeslaget må igjen beklage myndighetens skjeve politikk som føres overfor reindriftsnæringen og som går ut på det at det tas bort beitearealer bit for bit fra reindriften.⁵⁶

Fylkeslaget viste videre til departementets brev av 17. februar 1982 hvor det het «at samtykke ikke kan gis før spørsmålet om etablering av reindrift er avgjort, og tillitsmannsutvalget eller reineierne har uttalt seg om saken, jfr. lov om reindrift av 9. juni 1978 § 15». Fylkeslaget viste deretter til at det ikke var gitt noen tillatelse til å etablere reindrift, men at det derimot var gitt anbefaling til etablering av saudrift i området. Departementet avviste klagen og anførte:

Reindriftsstyrets vedtak innebar ingen avgjørelse om bortleie av saubeite, men en anbefaling til de besluttende myndigheter. En slik anbefaling eller innstilling er ikke gjenstand for klage. Vedtaket om bortleie av statens grunn til saubeite er truffet av Direktoratet for statens skoger, som forvalter statens grunn på vegne av den norske stat. Direktoratets avgjørelse kan påklages til Landbruksdepartementet.⁵⁷

5.3 Nord-Trøndelag fylke

5.3.1 Den «gamle» beitetvisten på Fosen ble utvalgets første sak

I likhet med Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, ble utvalget i Nord-Trøndelag utnevnt i medhold av Landbruksdepartementets skriv av 28. juli 1949. Utskiftningsformann S. Aksnes, Steinkjær, ble oppnevnt som

⁵⁰ LDA: arkiv nr. 778.81, A 2580/82 L. Gjenpart av brev fra Statens skoger, forvaltningskontoret i Mosjøen, datert 1. februar 1983.

⁵¹ LDA: arkiv nr. 778.81, ref. 285/83 L. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Statens skoger, forvaltningskontoret i Mosjøen. I internt pm. er det anført: «Snakket med Riseth om saken 14/2. Saken skulle ha vært oppe på forrige reindriftsstyremøte, men de rakk visstnok ikke å få den med. Det er mulig at saken nå behandles administrativt. Riseth skulle drøfte dette med Sara.»

⁵² LDA: arkiv nr. 778.81, A. 2580/82 285/82. Likelydende brev fra Reindriftsadministrasjonen, Reindriftssjefen og Landbruksdepartementet, ktr. for reindrift og Direktoratet for statens skoger, Oslo, datert 24. februar 1983.

⁵³ I brev av 19. mai 1983 fra Reindriftssjefen framgår det at saken «skulle blitt behandlet på reindriftsstyrets møte den 21. april 1983, men ved en feil hos oss ble den dessverre glemt. Den 2. mai ble vårt fremlegg til vedtak sendt reindriftsstyrets medlemmer ... Vi har mottatt innsigelser ... fra to av reindriftsstyrets medlemmer. Den endelige behandling av saken vil finne sted på reindriftsstyrets møte den 19. august 1983.»

I et skriv av 31. mai 1983 fra departementet til Direktoratet for statens skoger, ble det vist til at saken ikke var behandlet, og at Reindriftssjefen på denne bakgrunnen muntlig overfor departementet hadde gitt uttrykk for at eventuell tillatelse i første omgang bare burde gis for 1983. LDA: arkiv nr. 778.81, ref. 1471/83 L. Brev fra Landbruksdepartementet til Direktoratet for statens skoger, Oslo, datert 31. mai 1983.

I internt notat AGA (Arne G. Arnesen) til konsulent Thor Nøsterud, 25. mai 1983, LDA: arkiv nr. 778.81, er saken også drøftet. Her het det: «Slik dette nå ligger an, med adm. forglemmelse, og med enstemmig anbefaling fra områdestyret, tror jeg LD bør skjære gjennom. Ytterligere forsikelse vil nok bli oppfattet som forhaling, og skade en ellers fornuftig og positiv interesseavveining. Imidlertid bør R-styret i allefall fullføre sin behandling, og LD bør derfor i første omgang gå inn for en tillatelse for 1 år.»

Figur 5.1 Kart over Nord-Trøndelag fylke. Markering med «rød prikk» viser en del av de organiserte sauebeitetiltakene. Som en ser, skjedde slik etablering i de fleste høyfjellsområdene i fylket. Årsmelding for 1947 om reindrifta fra lappfogden i Nord-Trøndelag viser at omfanget er langt større enn her vist. I årsmeldingen viste lappfogden til at hele 23 samebeitelag i 16 av Nord-Trøndelags 43 herreder hadde mottatt statsstønad til sin virksomhet.

formann.⁵⁸ Våren 1951 fikk Nord-Trøndelag Landbrukselskap en klage fra *Inderøy Seterlag*, hvor

⁵⁴ LDA: promemoria påtegnet brevkonsept jnr. 1471/83 L, eksp. 31. mai 1983, T.N (Thor Nøsterud), 27. mai 1983. Det het: «Men å gi uttrykk for reindriftssjefens mening skulle vel være i orden.» AGA sa seg enig i dette.

⁵⁵ LDA: arkiv nr. 778.81, A 002914. Brev «Klage over områdestyrets vedtak...» fra Nordland Reindriftssamers fylkeslag v/Anders Eira til Reinstyret v/Reindriftssjefen, datert 21. juni 1983.

⁵⁶ LDA: arkiv nr. 778.81, A 002914-1471/83. Brev «Klage over Reindriftstyrets vedtak...» fra Nordland Reindriftssamers fylkeslag v/Anders Eira til Reinstyret v/Reindriftssjefen, datert 21. juni 1983.

⁵⁷ LDA: arkiv nr. 778.81, ref 2914/83 L. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Nordland Reindriftssamers fylkeslag v/Anders Eira til Reinstyret v/Reindriftssjefen, datert 27. oktober 1983. I promemoriaet på brevkonseptet er det uten underskrift anført: «Jeg er i tvil om vi skulle ha sendt saken over til DSS, men fylkeslaget ser ut til å være klar over at reindriftsstyrets vedtak bare var en anbefaling. 21/10-83.» *Hvilken avgjørelse Landbruksdepartementet eller DSS endelig kom til, går ikke fram av de dokumentene jeg så langt har fått tak i. Skriv fra R.adm til DSS av 2. sept 1983 med anbefaling.*

det het at Langvassliseterområdet i *Sandsæter almenning*, hvor laget hadde sauedrift, hadde «vært sterkt belagt med reinsdyr tilhørende fjellsamer fra Aafjord.»⁵⁹ Klagen ble ekspedert til Landbruksdepartementet med anmodning om at saken ble forelagt. Saken ble berammet til behandling i utvalget 19. juli 1951.

Selv om departementet ikke hadde lagt restriksjoner på sambeiting med sau i *Åfjord statsallmenning* slik lappfogden hadde foreslått, var spørsmål

⁵⁸ Sefanias Olsen Aksnes, f. 1881. Landbr.-k 1908, utsk.-k. 1917. Tilsatt som utsk. landmåler i Lofoten og Vesterrålen 1908, formann i Finnmark Jordsalgskommisjon i 1917 og som utsk. formann i Hedmark 1920. I 1925–1949 utsk. formann i Nord-Trøndelag. Øvrige medlemmer var lappfogd Ingvald Ornæs, Nordre Grong, landbrukslærer Arne Vardehaug, Levanger (saker utenom Fosen reinbeitedistrikt) og bonde Lars Nesmo, Steindalen (saker i Fosen reinbeitedistrikt).

⁵⁹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev til Nord-Trøndelag landbrukselskap fra Inderøy Seterlag datert 14. mars 1951, med påtegning ekspedert til Landbruksdepartementet 20. mars 1951. LD 000354/1951 R.

om *tilskott* til sambeiting med sau ikke innvilget.⁶⁰ I forbindelse med behandling av det første kravet om sak for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeiteområder; beitetvist i *Sandsæter allmenning* sommeren 1951, se neste avsnitt, fant det rådgivende utvalget også å kunne behandle spørsmålet om sambeite for sau i Åfjord herred på nytt, trolig for å legge til rette for innvilging av tilskott. Roan sambeitelag for sau fikk dermed initiert en ny «kamp» om beiterettighetene.

I juli 1951 hadde det rådgivende utvalget berammet møte på gården Lunde i Roan herred. Da utvalgsmedlem Lars Nesmo var inhabil⁶¹, var varamann innkalt. Vedkommende møtte imidlertid ikke.

For at reisen ikke skulle vere helt forgjeves blev de tilstedeværende medlemmer (Aksnes og Ornæs) enig om å holde møte med partene og avgi uttalelse hver for sig om forholdet.⁶²

Bøndene arbeidet på dette tidspunktet med å organisere sambeitelag for sau. Laget var ennå ikke organisert, da en avventet mulighet for å oppnå statsstøtte. Reineier Peder Jåma framholdt at saueierne krevde stor plass, og at sauen tok det beste sommerbeitet fra reinen. Han erklærte at han ikke kunne godta noe forlik i beitespørsmålet. Han var ikke mot de fastboendes rett til beite, men de problemene den organiserte sauedriften skapte. Utvalgsformann Aksnes anmerket at samene og de fastboende ikke bestred hverandres beiterett, men at samene var imot at de fastboende skulle organisere seg og få statsstøtte, formodentlig av den grunn at de regnet med større beitebelegg enn om beitingen ble drevet som før. Formannen mente selv at sauetalet på ca. 2000 dyr neppe ville øke vesentlig som følge av at driften ble organisert:

Etter min mening er statsstønad [til sauedrift] her likesaa berettiget her som mange andre steder, og jeg vil på det bedste anbefale at det

⁶⁰ Departementet hadde liggende til behandling en søknad fra Osen Sau- og geitalslag om organisert samdrift av sau, datert 5. april 1949 (RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Sør-Trøndelag Landbruksselskap datert 31. oktober 1951).

⁶¹ Lars Nesmo, sauebonde på Fosen, Roan sambeitelag (i området som departementet ikke fant å kunne frede for reindrift i skriv av 24. juli 1947), var oppnevnt som medlem av det rådgivende utvalget.

⁶² NTJA: arkivmappe «Beitekollisjon mellom rein og sau», avskrift av protokoll for møte i Det rådgivende utvalg for sambeite med sau i reinbeitedistrikter i Nord-Trøndelag, den 17. juli 1951. Av partene møtte Lars Nesmo og John Hagen (Osen herred), John Groven og Haakon Volden (Roan herred) og Erling Stjern og Per Hunstad (Aafjord herred). Videre møtte formann i Fosen reinbeitedistrikt Peder Jåma og reineier Julius Larsen.

erede departement gir tilsagn om saadan stønad under forutsetning av at det dannes et eller flere sambeitelag innen herredene.

I lappefogdens uttalelse het det at området saken gjaldt, var det samme som var omhandlet i Roan sambeitelags henvendelse av 30. januar 1945, og som var avgjort av departementet i skriv av 24. juli 1947. Han viste videre til at saken som nå kom opp, i realiteten gikk ut på det samme som i de tidligere henvendelsene, «nemlig at de områder som ønskes opptatt til organisert saubeiting må bli fredet mot reinbeiting».

Reineierne ville ikke reise innvending mot at det beites med sau hvis dette skjer i fri konkurranse med reinbeitingen, fortsatte Ornæs. «Derimot hevdet reineierne at det ikke på noe hold i distriktet måtte bli etablert saubeiting med enerett til beitelandet, slik som det uvergelig må bli når det gis statsstønad til sambeiting med større sauflokker.» At distriktsformann Jåma ikke gikk med på å forhandle om en minnelig overenskomst, fant lappefogden naturlig, da

en hvilken som helst mindelig overenskomst som kunne tenkes å tilfredsstille de sauintereserte ville måtte gå ut på at reindriftens folk frivillig skulle gi avkall på sin rett til å bruke større eller mindre strekning av distriktets beste reinbeiteland.⁶³

Avslutningsvis påpekte lappefogden at selv om han kunne være enig med utvalgets formann i at statsstønad til saueholdet i Fosen var like berettiget som mange andre steder, «så kan jeg likevel ikke slutte meg til hans anbefaling av sådan stønad til ett eller flere sambeitelag innen herredene. Tvert i mot deler jeg distriktsformannens syn når jeg... fraråder at det blir gitt lovnad om statsstønad til sambeite i Fosen reinbeitedistrikt.»

Strategien til Roan sambeitelag viste seg å føre fram. Høsten 1951 ga departementet den organiserte sauedriften tilskudd til gjeting av sauene på fjellbeite «etter de satser som til hver tid gjelder for slike tiltak.»⁶⁴ Det het videre at:

sauedriftene må respektere reindriftenes interesser I tilfelle det er mulig burde en ordning med gjæting av sau legges slik til rette at den også kom reindriften tilgode.

⁶³ NTJA: arkivmappe «Beitekollisjon mellom rein og sau», gjenpart av brev fra lappefogden i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, 3. september 1951, jnr. 267-1951. En kan merke seg til at Ornæs ikke la til grunn at samene selv ikke kan forhandle om beite, slik hans kollega i Nordland gjorde to år tidligere.

⁶⁴ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Sør-Trøndelag Landbruksselskap datert 31. oktober 1951.

Formelt hadde ikke Landbruksdepartementet satt til side sine egne avgjørelser i saken fra henholdsvis 22. april 1944 og 24. juli 1947. Med forbeholdet som er sitert over, hadde de heller ikke gitt sauebøndene anledning til å krenke reindriftssamenes rettigheter. Men i praksis, ved å innvilge statstilskudd til driften, støttet departementet et inngrep i reindriftens rettigheter. En nesten tiårig kamp om beiten på Fosen var med dette over. Selv om det ikke ble noe av å frede områdene for reindrift, kan en ikke si at reindriften gikk styrket ut av konflikten.

5.3.2 Bønders beiterett i statsallmenning i Fosen reinbeitedistrikt

I en tvist om beiterett mellom allmenningsberettigede sauebønder organisert gjennom Inderøy Seterlag, og fjellsamer fra Åfjord kan en se hvordan forvaltningen vurderte rettsforholdet mellom de to partene. Som bakgrunn for saken hevdet sauebøndene at tvisteområdet, Sandseter allmenning, fra eldgamle tider hadde vært brukt som seter for Inderøy, og ved Høyesteretts dom av 21. september 1935 var bygda tilkjent seterretten og allmenningsretten i Sandseter allmenning.⁶⁵

Vi mener at der må finnes andre plasser for reinbeiter og vi kan ikke godta at disse våre eldgamle rettigheter fratras oss.

Under forhandlinger for det rådgivende utvalget for sauedrift i reinbeiteområder i Nord-Trøndelag, som ble oppnevnt i 1949 og periodevis var i funksjon fram til 1975, ba Inderøy seterlag at en strekning på ca. 30 km² ble fredet for rein fra midten av juni til først i september. Fra reindriftens side ble det framholdt at dersom denne delen av reinbeitedistriktet i det hele skulle kunne brukes, så vil det på grunn av naturgitte forhold ikke være

mulig å holde reinen borte fra det området som kreves fredet.

Utvalgets flertall la til grunn at samene har en gammel rett til reinbeite på Fosenhalvøya. Hvorvidt denne var eldre enn de fastboendes beiterett, var av mindre betydning, da de ikke hadde til hensikt å få etablert en tilstand som umuliggjorde reinbeiting:

Men at rendriften som er en nomadedrift og som følge derav er ekstensiv i sitt vesen, skal kunne stoppe eller kvele en mer moderne utnyttelse av de fastboendes rettigheter enn tidligere, forekommer oss aa vere en for ensidig tolkning av samenes rettigheter. [Flertallet] vil derfor anbefale at reinen holdes borte fra det nevnte omraade fra mitten av juni til første september.⁶⁶

Flertallets oppfatning synes således å sammenfalle med «domstolsoppfatningen» som blant annet kom til uttrykk i Marsfjelldommen, Rt. 1955, s. 361. Utvalgets mindretall, lappfogd Ornæs, sluttet seg ikke til tilrådningsen om hel eller delvis fredning for rein og påpekte at samene hadde rett til å bruke området til reindrift på rasjonell måte. Han bemerket også at den retten til beite som forannevnte høyesterettsdom (Rt. 1935 s. 761) hadde tilkjent gårdbrukerne på Inderøy, omfattet bare rett til beite etter fjellovens bestemmelser. Med andre ord forelå det *ingen særrett* for bestemte navngitte gårder.

Tilrådningsen fra utvalget ble gjenstand for drøftinger i Landbruksdepartementet hvor fredning av hensyn til jordbruksinteressene ble vurdert etter reindriftslovens § 5.⁶⁷ Departementets reindriftskontor ville ikke være med på å frede området for reinbeiting:

Dette vil bety at flyttsamene var undergitt straff hvis deres rein tilfeldigvis kom inn i området på nevnte tid. Jeg viser til distriktsformannens og lappfogdens innvendinger som for meg synes overbevisende. Det lengste jeg kan strekke meg til er å anbefale en henstilling til flyttsamene gjennom lappfogden om i størst mulig utstrekning å holde reinen unna Langvasslisseteren i Sandseter statsallmenning i tiden 15. juni–1. september.⁶⁸

Landbruksdepartementets avgjørelse ble som foreslått av dets reindriftskontor, som anmodet lap-

⁶⁵ Rt. 1935 s. 761. Inderøy herredsrett avsa 16. februar 1931 dom hvor Peder K. Kvam og Peter Heggstad fra Inderøy ble frifunnet for uberettiget beite, og ble således erkjent å ha seter- og allmenningsrett i Sandseter statsallmenning i Verran herred. Retten kom til at den utøvede beiteretten under hensyn til de endrede økonomiske forholdene måtte anses lovlig: «Naar utviklingen medfører nye bruksbehov, antar retten at disse maa søkes tilfredsstillt naar det ikke hindrer eller vanskeliggjør andres utnyttelse av deres rettigheter. Selv om en ny bruksutøvelse kan medføre nogen gene for andres bruksutøvelse, antar nian [man?] at den ikke uten videre kan hindres. Det maa tas et visst hensyn til de kryssende interesser Forutsetningen maa dog være at de ikke inntar fe fra ikke bruksberettigede uten fjellstyrets samtykke, og at fe ikke inntas i større utstrekning enn beitet og de andre berettigedes tarv tilsier.» Høyesterett var enig med herredsretten i at det var allmenningsrett som var utøvet av gårdbrukerne fra Inderøy, og stadfestet domen.

⁶⁶ RA: eske 26. Utdrag av utvalgets protokoll, møte 19.–20. juli 1951, s. 2, LD 000993 R/1951.

⁶⁷ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. AD (Arnulf Dahl), promemoria 31. august 1951, LD 001071/1951R

⁶⁸ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. AH, promemoria 13. oktober 1951, LD 001071/1951R.

pefogen om å rette en henstilling til flyttsamene i Fosen reinbeitedistrikt om å holde reinen unna tvisteområdet i nevnte tidsperiode.⁶⁹ Da lappefogden fikk saken på bordet sitt, rettet han henstillingen til flyttsamene slik han var anmodet om å gjøre. Han påpekte dog:

En slik omlegging bør selvsagt bare skje dersom det er til gagn for reinbeitet eller i hvert fall ikke forringer dette.... Beitene må ikke bli fastsatt av hensyn til de fastboendes beitebruk på slik måte at noen favoriseres ved at reinen av hensyn til enkeltes bufe skal holdes unna noen del av distriktet, men at andre deler av distriktet derved påføres økte ulemper.⁷⁰

Reineierne i Fosen reinbeitedistrikt fant det vanskelig å kunne etterkomme Landbruksdepartementets henstilling. I en uttalelse het det at vi håper at Landbruksdepartementet vil finne det rimelig og forståelig at vi ønsker å forsvare våre rettigheter fra Arilds tid i fjellet, og ikke stiltiende kan finne oss i å bli berøvet det området som alltid har vært tyngden i sommerbeitet for reinen i Søndre del av Fosen reinbeitedistrikt.⁷¹

Det ble anført at flertallet i utvalget ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om hvilke rettigheter samene hadde, idet det mente at samenes rettigheter i fjellet måtte beskjæres når det var nødvendig for å unngå å

stoppe eller kvele en mer moderne utnyttelse av de fastboendes rettigheter enn tidligere. Mot en slik innstilling overfor samenes hevdvundne rettigheter i fjellet, må det være oss tillatt bestemt å protestere. Vi har trodd og har fremdeles den tro at vi samer nå innrømmes den samme eksistensberettigelse som de fastboende har i vårt land, og at alle er klar over den store betydning det har nasjonaløkonomisk sett å bevare reindriften i våre fjelltrakter.

Det ble videre vist til at reindriftslovens § 4, som gjaldt fylkesmannens hjemmel til å regulere årstidsbeiter. Forutsetningen for bestemmelsen var at slik ordning skulle skje av hensyn til reinbeitingen og ikke til de fastboende. Reineierne viste også til at Inderøy seterlag hadde påberopt seg

Høyesteretts dom i Rt. 1935 s. 761. Samene var ikke part i saken, het det: «Og i dommen er overhode ikke berørt samenes eldgamle rettigheter i almeningsområdet.» Det ble også vist til at Høyesterett uttalte at gårdbrukerne ikke var berettiget til å ta innbufe i allmenningen som ikke tilhørte bruksberettigede. Og det var åpenbart at en slik «veldig ansamling» av sauer i det området hvor reinen før har hatt sitt naturlige og vesentlige sommerbeite, må bli til skade for reindriften:

Hvis det er slik at omleggingen av sauedriften med et langt sterkere beitebehov var berettiget, så må Inderøy seterlag også når det gjelder sauedrift i almenningen innrette seg slik at ikke samenes gamle beiterettigheter i fjellet reduseres til det helt utilstrekkelige for den reinhjurd som er henvist til å ha sitt tilhold i almenningen.

Uttalelsen ble oversendt lappefogden i Nord-Trøndelag, som sluttet seg til reineiernes henstilling. Den 16. februar 1952 ble skrevet påtegnet av fylkesmann Asbjørn Lindboe, som var av samme oppfatning som reindriftsamene og lappefogden (fylkesmannen henholdt seg til lappefogdens uttalelse) og ekspederte saken til Landbruksdepartementet.⁷²

5.3.3 Anledning til å oppføre sperregjerder for sau i reinbeitedistrikter

I 1954 kom en tvist om gjerder Klingens sambeite-lag hadde ført opp ved Blåberga i Færen reinbeitedistrikt, opp for det rådgivende utvalget for sauedrift i reinbeiteområder. Utvalget avgå på nytt sin tilrådning med dissens, hvor reindriften representant var i mindretall⁷³ (se kartutsnitt s 588).

I et promemoria i Landbruksdepartementet het det at saken var vanskelig og påstand sto mot påstand.⁷⁴ Det gikk videre fram at fylkesmannen sluttet seg til uttalelsene fra reindriften representant i utvalget. I påtegning på samme promemoria skrev sjef for reindriftskontoret at dette var en vanskelig og ømtålig sak:

Noen fordeling av sauebeiter og reinområder lar seg neppe ordne i dette distrikt. Det avgjø-

⁶⁹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept ekspedert 5. desember 1951. Signert RN (Rasmus Nordbø, landbruksminister 1951-1955).

⁷⁰ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra lappefogden i Nord-Trøndelag til reineierne i Fosen reinbeitedistrikt v/Peder I. Jåma m.fl., datert 28. desember 1951, jnr. 349-1951. LD33/1952R.

⁷¹ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Uttalelse fra reineierne i Fosen reinbeitedistrikt v/formann Peder I. Jåma og nestformann Antha Johnsen til Landbruksdepartementet, Oslo, datert 21. januar 1952, Lf. I N. T 22/1952. LD 000293/1952R.

⁷² Hva som skjedde i Landbruksdepartementet har jeg ikke funnet dokumentasjon på utover en merknad på fylkesmannens påtegning hvor det het: «Det er nå formodentlig blitt ro om reinbeitingen på Fosen, i alle fall foreløpig. Saken avs. derfor. A.L (Aslak Lidtvedt, Underdirektør Landbrukskontoret, Fagsaker). 24/7-53 A. H (Arne Hallsjø). RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2, LD 000292/1952 R.

⁷³ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept, eksp. 18. februar 1954 til fylkesmannen i Nord-Trøndelag, LD 170/1954R.

⁷⁴ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria av 25. august 1955 HP, Landbruksdepartementet.

rende hensyn må da etter min mening bli at reindriften som den eldste må ha førsteretten i fjellstrekningene og at sauedriften i tilfelle må ta de nødvendige hensyn til reinen.

Han påpekte videre at sperregjerdene var satt opp uten at det var innhentet tillatelse, og påpekte samtidig at reiene måtte finne seg i å gjete reinen og eventuelt ta følgene hvis reinen gjorde skade. Etter hans mening måtte dette også gjelde for sauedriften. Videre anførte han at «det er urimelig i dette distrikt hvor beitemulighetene er så begrenset, at sau fra bygdelag som ikke sogner til disse fjellstrekningene, skal få adgang». I skriv til fylkesmannen i Nord-Trøndelag uttalte departementet at sauedriften ikke burde ha adgang til å oppføre gjerder som hindret og skadet reindriften:

Reiene er forpliktet til å gjete sin rein og må i tilfelle betale erstatning hvis reinen gjør skade. Saueeierne bør ha samme forpliktelse til å gjete sauen og må finne seg i å avstå fra å bygge gjerder som er til ulempe og skade for reindriften. Reindriften er en eldre næring i dette distrikt enn samdrift med sau. Etter reindriften av 12. mai 1933 §§ 1 og 2 har flyttasamene i et reinbeitedistrikt en rett til å drive reindrift så vel på offentlig som privat eiendom, og det er således rettsstridig å legge hindringer i veien for deres lovlige reindrift.⁷⁵

Det ble videre påpekt at det var uten betydning at det i det omhandlede området ikke var statseieendom, selv om det innebar at Landbruksdepartementet ikke hadde hjemmel til å gripe inn. Departementet foreskrev i stedet, hvis det ikke ble oppnådd enighet, at vedkommende reieiere ved sin distriktsformann kunne gjøre rettskrav gjeldende for å få fjernet gjerder som beviselig hindret eller skadet deres reindrift, likeså få fjernet sau som beitet i området uten berettigelse og til skade for reinbeitet, og likeså reise sak for «å få fastsatt størrelsen av eventuell skadeerstatning».

Da departementet manglet hjemmel, anmodet det i stedet fylkesmannen om å henstille til Klungen sambeitelag om å *fjerne flere navngitte gjerder*, unnlate å sette opp et planlagt gjerde, anskaffe grunder på de steder og av slik beskaffenhet som lappegogden måtte fastsette i gjerdet mellom Færen og Fundsjøen, og til slutt redusere i størst mulig utstrekning antall beitende sau i området til vesentlig å omfatte sau fra Meråker.

I 1956 kom det opp en liknende sak som følge av at distriktsformannen i Færen reinbeitedistrikt,

Fjelner Stenfjell, *fjernet* en del av et sperregjerde for sau som var ført opp av Verdal Fjellbeitelag med støtte fra Landbruksdepartementet. Foruten å nekte å betale erstatning, forlangte Stenfjell hele gjerdet revet med begrunnelse at det hindret reiene å utnytte beiteområdene.

Verdal Fjellbeitelag hadde i 1944 inngått overenskomst mellom fjellbeitelaget og Verdalsbruket som grunneier om bruk av beiter i Skardfjellet og Drivsjøfjellet i Verdal (se kartutsnitt s. 588). Grunneier hadde gitt beitelaget rett til å sette opp flere gjerder.⁷⁶ Overenskomsten hadde ingen bestemmelser som berørte reinbeitingen. I 1947 ble det opprettet en ny overenskomst mellom de samme partene om utvidet gjerding. Heller ikke i denne overenskomsten var det tatt inn noen bestemmelse om reindriften.

Fjellbeitelaget anmeldte saken til lensmannen i Verdal, med krav om erstatning. Formannen i Færen reinbeitedistrikt hadde i svar til lensmannen vist til at han ikke hadde noen avtale med Verdal Fjellbeitelag om nevnte gjerde, og at gjerdet var satt opp innen distriktets lovlige reinbeite til stor ulempe for reindriften. Han nektet å betale erstatning. Lensmannen og lappegogden ble enige om at saken burde forelegges fylkesmannen.

I et promemoria i Landbruksdepartementet het det: «Berettigelsen av Steinfjells aksjon er en sak for seg, men hans motivering har krav på interesse.»⁷⁷ Samme sted ble det redegjort for saken.

Etter søknad fikk Verdal fjellbeitelag den 27. desember 1948 tilsagn om kr. 4200 til oppføring av sauegjerde i Skardfjellet, som ligger i Færen reinbeitedistrikt på ca. 5000 meter. Lappegogden og Landbruksdepartementets kontor for reindrift og ferskvannsfiske hadde meget sterkt frarådet at bidraget ble innvilget. Det ble fra disse anført at statsstøtte til sauebeitetiltak innenfor et reinbeitedistrikt reduserer reindriftenes konkurransevne, idet reindriften ikke mottok slike bidrag eller på annen måte fikk kompensasjon for det tapet den ble påført ved organisert sauedrift. Det ble også gitt uttrykk for at et sauegjerde ville være til stor ulempe for reindriftenes flytting. Det ble også anført at Verdal fjellbeitelag var et sambeitelag, og at det tok med på beite sau fra bygdelag og bruk som ikke hadde beiterett i vedkommende fjellstrekning. Dette forverret ytterligere forholdene for

⁷⁵ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, datert 10. oktober 1955. AH/GS 1165/55R.

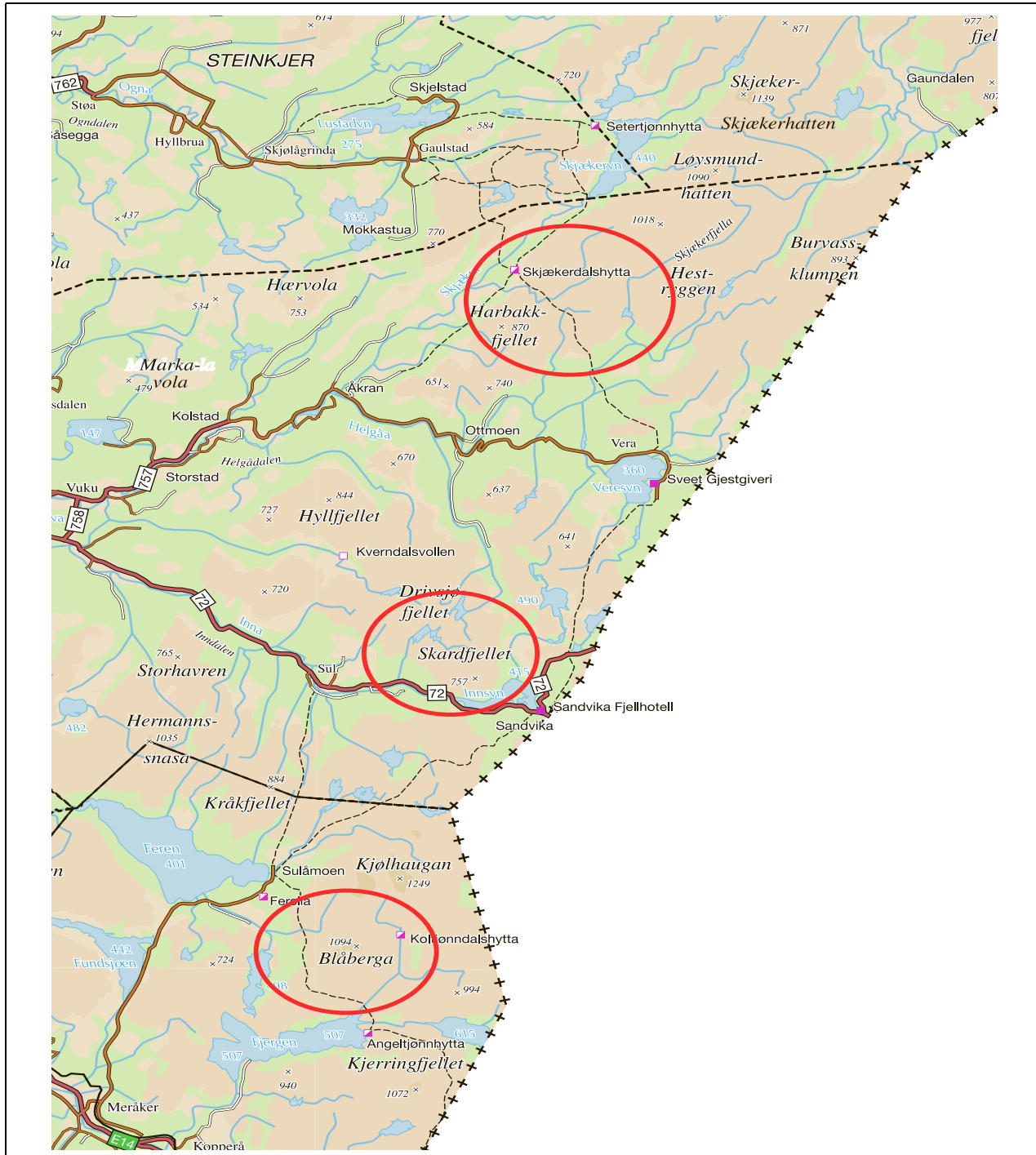
⁷⁶ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Verdal Fjellbeitelag til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, datert 8. september 1956. N-T Fylke A. 05461/10.9.56 Ark XI i.e. Lf. I N. T. 17/9-56 Jnr 305/1956.

⁷⁷ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria i Landbruksdepartementet «Reindrift-saudrift i Færen reinbeitedistrikt, Nord-Trøndelag fylke,» ktr. R 5. november 1956. H.S.

reindriften. Hvorvidt den sauedriften det her var tale om, var nasjonaløkonomisk mer verdifull enn reindriften, kunne det herske delte meninger om. Det ble også påpekt at gjerdet skapte problemer både for norske og svenske samer i forhold til å holde reinen på rett side av riksgrensen.

I promemoriaet het det avslutningsvis:

Samene har lovfestet rett til å drive reindrift i dette distriktet og det kan neppe være tvil om at det oppsatte gjerde innskrenker retten på en følbart og formentlig også ulovlig måtet. Deptet kan ikke påby gjerdet fjernet, men samene kan gjøre sine rettskrav gjeldende.

Figur 5.2 Kartutsnitt over Blåberget i Meråker kommune, Færen reinbeitedistrikt (nederste sirkel), hvor Klingen samarbeidslag ønsket å føre opp flere sperregjelder. Kartutsnitt over Skardfjellet i Verdal kommune, Færen reinbeitedistrikt (midtre sirkel), hvor Verdal fjellbeidslag hadde ført opp en rekke sperregjelder. Også i Skjækerdalen i Verdal kommune, Skjækerfjellet reinbeitedistrikt (øvre sirkel) ble det etablert ungebeite i 1955.

På oppfordring av lappfogden i Nord-Trøndelag var distriktsformann Stenfjell bedt om å uttale seg om hvordan inngjerdingen hadde virket på reindriften. Han beskrev i detalj hvordan inngjerdingen av Skardfjellet var til skade og ulempe for distriktets reindrift, og påpekte at det beste og sikreste høst- og vinterbeitet blir totalt ødelagt for reindriften i distriktet. Stenfjell avsluttet med å kreve at gjerdene i Skardfjellet ble fjernet, og at bare de gårdene som hadde beiterett, fikk fortsette å beite med egne buskaper i området. Han kunn gjorde også at han kom til å kreve Verdal Fjellbeitelag for erstatning for tap og arbeid.⁷⁸

I et promemoria i Landbruksdepartementet fra mars/april 1957 het det:

I 1944 ble det gitt tilsagn om stønad på i alt kr. 7 600 til oppsetting av gjerde og gjeterhytte. Saken foranlediget den gangen ingen diskusjon. I 1948 kom det inn en ny søknad om tilskott til oppsetting av gjerde. Landbrukskontoret var den gangen i tvil om søknaden skulle innvilges. Kontor R. var absolutt imot. Daværende landbruksdirektør fulgte landbruksselskapets innstilling og foreslo søknaden innvilget, noe ekspedisjonssjef og statsråd gikk med på under tvil. Stønad var på kr. 4 200,-.

Dette omstridte gjerde hadde vel kommet opp, enten dept. hadde ytt stønad eller ikke. (Gjerdet var satt opp før søknad var innsendt.) Noen direkte skyld eller ansvar kan derfor ikke tillegges Landbruksdept. selv om det til slutt gav tiltaket sin velsignelse. Landbruksdept. kan vel neppe gjøre noe for at striden kan bli bilagt. Dette er noe de lokale myndigheter i fylke og kommune bør ta seg av. Det var jo å håpe at saken kunne bli ordnet i minnelighet. Lar ikke dette seg gjøre, får vel domstolene avgjøre det hele. 29/3-57 L.H 8/4 A.N 10/4 A.L. [Aslak Lidtveit, direktør landbruksdirektoratet].»

I brev fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag ble det vist til at det i henhold til reindriften §§ 1 og 2 var rettsstridig å legge hindringer i vegen for reinsamenes reindrift, jf. også reindriften § 27 c og d.

Hvis sauegjerdet beviselig er til skade for reindriften, antar man at vedkommende samer ved sin distriktsformann kan kreve gjerdet fjernet. Dette er en sak som hører under domstolene. For øvrig vil departementet henstille til herr fylkesmannen å undersøke om det er muligheter til stede for en minnelig ordning som i størst mulig utstrekning imøtekommer berettigede interesser.⁷⁹

⁷⁸ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Skriv fra Fjelner Stenfjell til lappfogd Ornæs, datert 8. oktober 1956.

5.3.4 Slående bevis for meningsløsheten av statsbidrag innen reinbeitedistrikt

Våren 1947 ble det gitt tilsagn om støtte til samarbeidet i Jomafjell opp mot svenskegrensen i Røyrvik reinbeitedistrikt. Lappfogd Ornæs uttalte i anledningen at Jomafjellet var privateid, og da var det vel ikke adgang til å nekte at det settes i gang organisert sauedrift. Han kritiserte imidlertid at det ble gitt statsstøtte til dette, noe som var

helt uforsvarlig, og her vil en da også få et av de mest slående bevis for meningsløsheten av disse statsbidragene innen reinbeitedistrikt.⁸⁰

I 1957 søkte Sæterfjell Saubeitelag om tilskudd til å sette opp et sperregjerde i tilknytning til samarbeidsaktiviteten. Søknaden ble avslått av Landbruksdepartementet som samtidig anførte at hvis laget kunne komme fram til en ordning med stedets reieneiere, ville departementet ta søknaden opp til fornyet overveielse. Av et promemoria gikk det fram at Sæterfjellet saubeitelag tidligere hadde fått avslag på søknad om tilskudd.⁸¹ Departementet uttalte at grunnen til avslaget var de innvendigene som var kommet fra reieneierne og lappfogden:

Landbruksdepartementet er ikke interessert i å være med på å fremme tiltak som er egnet til å skape strid og ytterligere motsetninger innen stedets befolkning, i dette tilfellet mellom reindriften og sauenæringen.⁸²

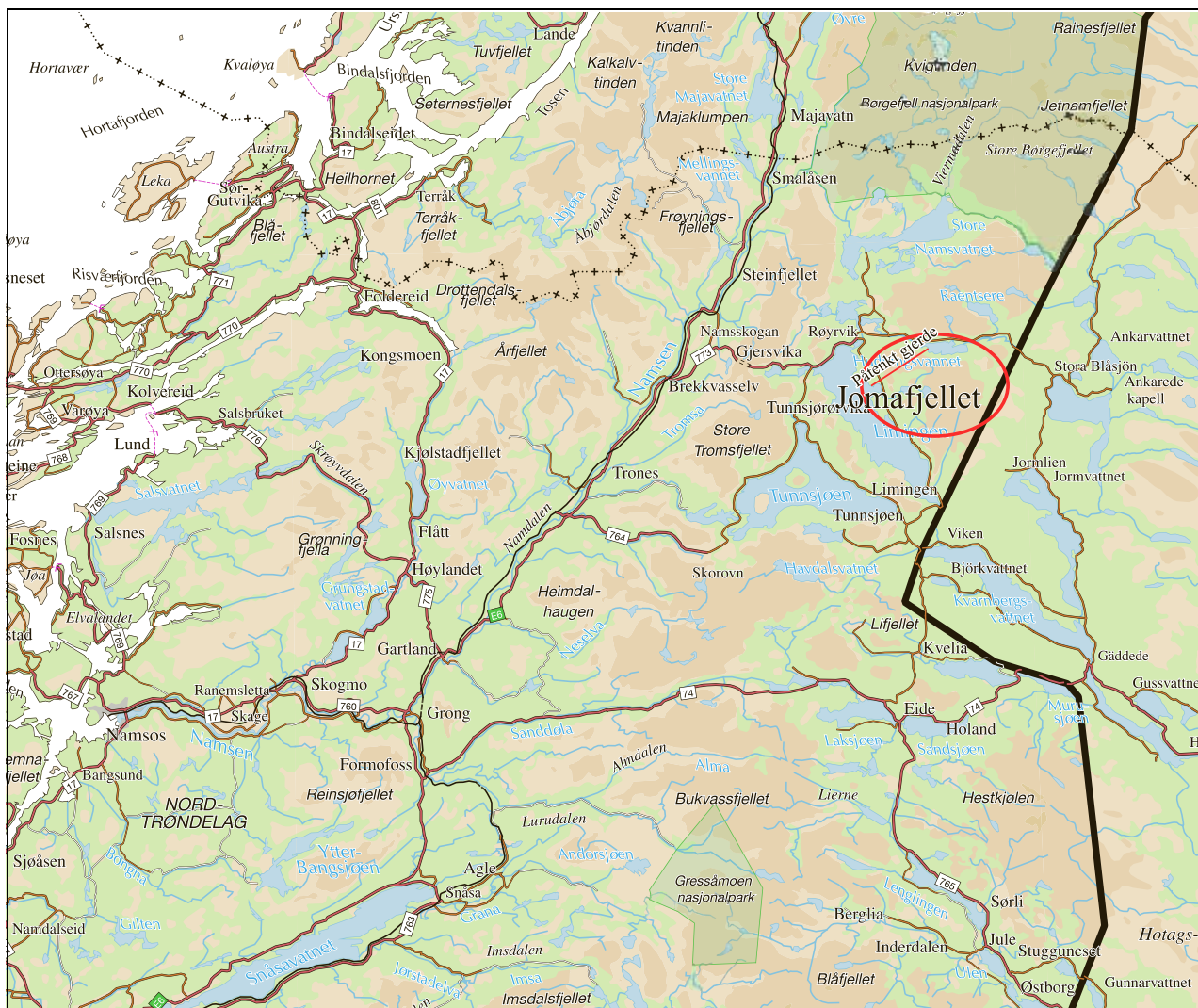
Saken ble behandlet i det rådgivende utvalget 1. juli 1958. Behandlingen ga samme resultat som tidligere, nemlig 2-1 i jordbrukets favør (mangler imidlertid dokumentasjon, da jeg ikke har lyktes å

⁷⁹ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/2/2. Brevkonsept for brev fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, eksp. 12. april 1957. L.D. 299/57R.

⁸⁰ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappfogden i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, reindriftenkontoret, datert 12. juni 1947. LD 000741/1947R. Det het videre at Jomafjellet med sin ringe utstrekning raskt ville bli sterkt forringet som reinbeite. Det ville selvsagt også skje hvis samarbeidet med sau sattes i gang uten statsstøtte, «men i dette tilfellet er det så temmelig klart at det ikke ville ha blitt noe av foretagende, dersom ikke offentlig lønnet landbruksfunksjonær hadde tatt seg av å agitere, organisere og rådgjøre, samt love ut statsbidrag til gjæting, hus og gjerder.... De bidrag som her er stillet i utsikt til samarbeide med sau i Jomafjellet, er bevilget uten at reindriften folk – hvis vitale interesser her går for nær – er gitt anledning til å uttale seg, hvorfor må ansees at bidraget er tilsagt på sviktende grunnlag. Det er derfor full grunn til at bidraget stoppes – og jeg vil på det bestemteste tilrå at så skjer.»

⁸¹ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Promemoria i Landbruksdepartementet av 18. mai 1957. LD 799/57 R.

⁸² RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Likelydende brev fra Landbruksdepartementet til Nord-Trøndelag landbruksselskap, lappfogden i Nord-Trøndelag og jordskiftedommer S. Aksnes, datert 2. august 1957. LD 01270/1957 R.

Figur 5.3 Kartutsnitt over Jåvma/Jomafjell i Røyrvik og Lierne kommune i Østre Namdal reinbeitedistrikt hvor Sæterfjell Saubeitlag førte opp flere sperregjerder.

framskaffe utdrag av protokoll). Da saken på nytt kom opp i Landbruksdepartementet, ble det i brevkonsept fra reindriftskontoret til landbrukskontoret i departementet vist til uttalelsen fra reindriftens representant i det rådgivende utvalgets møte den 1. juli s. å., som både lappfogden og fylkesmannen hadde sluttet seg til. Med bakgrunn i uttalelsen ble det frarådet at Sæterfjell samarbeidlag for sau fikk offentlig tilskott til oppsetting av sauegjerdene fra Nyviken ved Limingen til Huddingsvannet.⁸³

⁸³ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/2/2. Brevkonsept fra reindriftskontoret i Landbruksdepartementet av 6/8-58 H.P Eksp. 7. august 1958 til landbrukskontoret i Landbruksdepartementet L.D. 1187/58 R.

5.3.5 Utvalgets arbeid på 1960- og 1970-tallet

Etter å ha vært i virksomhet gjennom store deler av 1950-tallet, hadde utvalget en inaktiv periode. I 1964 ble det igjen satt fokus på utvalget. I et skriv til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag viste departementet til et møte i Steinkjær den 10. s. m. hvor det ble besluttet: »det rådgivende utvalg til behandling av interessekonflikter mellom sauedrift og reindrift... skal bestå av 5 medlemmer, nemlig en jordskiftedommer oppnevnt av fylkesmannen som formann i utvalget, to medlemmer utpekt av fylkeslandbrukskassene og to medlemmer oppnevnt av lappfogden. Utvalget skal behandle de interessekonflikter som blir forelagt av Landbruksdepartementet eller som utvalget selv finner grunn til å ta opp.»⁸⁴ I en kort periode var utvalget ledet av jordskiftedommer Einar Norheim, aktivt.⁸⁵

I skriv fra Fylkesmannen i januar 1975 blir det vist til at lappfogden i Nord-Trøndelag hadde anmodet om at utvalget burde trå i funksjon igjen, og at Nord-Trøndelag landbruksseksjon hadde sluttet seg til dette. Skrivet sluttet med:

Da det er gått så vidt lang tid siden opprettelsen av utvalget og sammensetningen til dels er ny, går jeg ut fra at en anmodning til utvalget om å tre i funksjon for å behandle et par foreliggende saker bør komme fra Landbruksdepartementet.⁸⁶

Departementet fulgte anmodningen og ba om at det rådgivende utvalget ble satt i funksjon med sammensetning som angitt av fylkesmannen.⁸⁷

Den 3. juni 1975 holdt det rådgivende utvalget møte i Levanger for å behandle spørsmål om samdrift med sau i Færen reinbeitedistrikt.⁸⁸ Utvalget var kalt sammen etter oppfordring fra Landbruksdepartementet og lappfogden i Nord-Trøndelag for å drøfte uoverensstemmelser som var oppstått i forbindelse med sauebeiting innen reinbeitedistrikt. Særlig gjaldt det spørsmål om sperregjerder som sauavslagene i henholdsvis Hegra og Frol aktet å sette opp.

Det første spørsmålet gjaldt en søknad fra Hegra saueavlslag til fjellstyrene for Elgvadfoss og Vigden statsallmenninger om å få sette opp et sperregjerde for sau fra Elgvadet ved Forra til Vigda elv. Dette var blitt godtatt på visse betingelser. Saueavslagene sendte fjellstyrenes vedtak til skogforvaltningen for godkjenning, som igjen sendte dem til lappfogden. Sistnevnte frarådet gjerdet da han mente det var til ulempe for reindriften. Dette resulterte i at Direktoratet for statens skoger tok hensyn til lappfogdens innvendinger og avslø søknaden.

Det andre spørsmålet angikk et sperregjerde som Frol sauavlslag hadde planlagt. Etter at laget hadde fått grunneiernes tillatelse, søkte de Levanger jordstyre om økonomisk bidrag til gjerdet.

Søknaden ble anbefalt og sendt til Nord-Trøndelag landbruksseksjon, som sendte søknaden til lappfogden for uttalelse. Lappfogden mente at to viktige flytteveger for reinen ble stengt av tiltaket, og frarådet at planene ble realisert.

Under forhandlingene redegjorde lappfogden for forholdene i Færen reinbeitedistrikt. Han anførte at reinbeitedistriktet var sterkest belastet av alle distriktene i Nord-Trøndelag, blant annet med et stort skytefelt og utstrakt hyttebygging, samtidig som det var populært jaktterreng. Flere hindringer for reindriften ville være svært uheldig. Slike sperregjerder som det omsøkte, kunne vanskeliggjøre reindriften. Fra jordbrukets side ble det framholdt at det nesten var umulig å drive med sau hvis en ikke fikk sette opp sperregjerder.

Utvalget uttalte:

Begge parter erkjenner fullt ut motpartens rett til beite, og begge er interessert i at beitet blir utnyttet. Reineierne er derimot svært engstelige for at de sperregjerder som sauavslagene ønsker å sette opp vil være til hinder for utøving av reindrifta.

Når det gjaldt sperregjerdet Hegra saueavlslag ønsket å føre opp, kom utvalget til at fordelene med dette var langt større enn ulempene. Reineierne ville etter utvalgets syn i svært liten grad bli skadelidende. Utvalget la vekt på at det ble satset på å få reinbeitet i god stand igjen i distriktet, noe som tilsa at det burde settes tak på antall sauer som burde slippes på beitet.

I utvalgets konklusjon ble det anbefalt et tak på 1500 sauer og lam som kunne få beite i Elgvadfoss og Vigden allmenninger. Utvalget anbefalte de omsøkte sperregjerdene, under forutsetning av at Sauavslaget tok ned gjerdet senest 1. oktober hvert år. Oppsetting kunne skje etter den 10. juni.

Når det gjaldt sperregjerdet Frol saueavlslag ønsket å føre opp, var utvalget inneforstått med reineiernes påstand om at det ville føre til store ulemper for reindrifta. Særlig uheldig var det at to viktige flyttleier ble stengt. Utvalgets flertall, bestående av jordbruksmedlemmene og utvalgsformannen, uttalte at dersom det skulle være mulig å nytte fjellet til sauebeiting, måtte det settes opp et gjerde som tvang sauen opp på fjellet. Hvis ikke, måtte en anta at saueholdet ble nedlagt. De mente at et gjerde også var til fordel for reindrifta i og med at dette freder store områder vestenfor Tomtevatnet både for sau og rein på sommerstid.

Reindriftsmedlemmer Jåma og Stenfjell kom til at de ikke kunne tilrå oppsetting av sperregjerde. De var engstelige for at et gjerde vil tvinge reinen til andre strøk; blant annet østover til Sverige. Fler-

⁸⁴ LDA: arkiv nr. 778.81, ref 625/54 R. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, datert 24. september 1964. Undertegnet Leif Granli og Henry Nærstad.

⁸⁵ Einar Norheim, f. 1918 i Kvam, NLH/U (1943–46), jordskiftedommer i Namdal 1960–1970.

⁸⁶ LDA: arkiv 778.81 (i LD). Skriv fra Fylkesmannen i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, undertegnet Leif Granli og Dagfinn Sakshaug. LD 000599/1975.

⁸⁷ LDA: arkiv 778.81. Skriv fra Landbruksdepartementet til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag datert 28. februar 1975.

⁸⁸ LDA: arkiv nr. 778.81, A 003210 25.6.75. Utskrift av forhandlinger i Det rådgivende utvalg for samarbeid for sau i reinbeitedistrikter i Nord-Trøndelag. Utvalget besto av Einar Norheim (leder), bonde Gunnar Aasvold, Meråker, reineier Evald Stenfjell, Snåsa, bonde Petter Vekterli, Røyrvik, og reineier Oskar Jåma, Limingen.

tallet kom likevel til at det måtte tilrå at det ble gitt tillatelse til å sette opp gjerde under forutsetning av at gjerdet ble tatt ned på visse strekninger om vinteren etter samråd med formannen i reinbeitedistriktet. Også her mente utvalget at det burde foreslå tak på antall sauer som saueavlslaget kunne slippe i beiteområdet for å beskytte reinbeitet.

I utvalgets konklusjon ble det satt et tak på 1500 sauer og lam, samtidig som gjerdeseøknaden ble anbefalt under forutsetning av at gjerdet ble tatt ned på visse strekninger i perioden 1. oktober til 1. juni.⁸⁹

5.4 Troms fylke

I Troms fylke ble det ikke oppnevnt noe utvalg i 1949, idet departementet ønsket å se an utviklingen. Den 10. juni 1955 oppnevnte departementet et rådgivende utvalg for reindrift og jordbruk i Troms.⁹⁰ I skriv fra Fylkesmannen i Troms til Landbruksdepartementet av 13. desember 1961 går det fram at utvalget ikke hadde avholdt noe møte. Utvalgsmedlem Tyssø, som nå var blitt fylkeslandbrukssjef, antok imidlertid at slik situasjonen hadde utviklet seg, var det behov for et utvalg. Den 9. januar 1962 ba Landbruksdepartementet lappfogden i Troms uttale seg om behovet for et utvalg. Lappfogden viste til at det forelå forslag til ny distriktsinndeling med fastsettelse av høyeste reintall, og videre at dagjeldende reindriftslov var under revidering.

Ved disse forandringer av gjeldende lover og bestemmelser må en gå ut fra at det ikke vil oppstå vesentlige u-overstemmelser mellom disse næringer, og et utvalg som det her er tale om kan derfor neppe få noen særlig misjon å utføre.

Han påpekte dessuten at et utvalg hadde bestått i flere år uten at det hadde vært avholdt møter, noe som måtte tyde på at det ikke har vært særlig behov for det i dens funksjonstid.⁹¹

⁸⁹ LDA: arkiv nr. 778.81, A 003210 25.6.75. Utskrift av forhandlinger i Det rådgivende utvalg for samarbeid for sau i reinbeitedistrikter i Nord-Trøndelag. Protokollen bærer preg av reelle og intense forhandlinger, blant annet med dissens hvor mindretallets syn er begrunnet. Protokollen er i stor grad ført som en jordskifteprotokoll. Den 24. juni 1975 oversendte utvalget sin uttalelse til Landbruksdepartementet.

⁹⁰ Skriv fra Fylkesmannen i Troms til Landbruksdepartementet av 13. desember 1961. Jordskifteoverdommer S. Kaasen, Harstad, ble oppnevnt som formann, med lappeoppsynsmann Kristen A. Figenschou og fylkesagronom i husdyrbruk J. Tyssø som medlemmer.

I henvendelse til Fylkesmannen i Troms skrev Landbruksdepartementet at det på tross av lappfogdens uttalelse var i tvil om man skulle sløyfe utvalget:

Erfaringer fra de andre fylkene har vist at utvalget har sin store misjon når det gjelder å få bilagt eller forebygget konflikter og interessekollisjoner mellom de to næringene. Man må vel også regne med at slike konflikter meget lett kan oppstå i fremtiden, særlig når man tar i betraktning at reintallet i Troms lappfogddistrikt har en økende tendens, samtidig som det også innen jordbruket foregår en viss ekspansjon. Det overlates likevel til Dem å avgjøre om utvalget fortsatt skal bestå.⁹²

Troms fylkeslandbruksstyre behandlet spørsmålet som sak 97/62 den 28. mars 1962 og vedtok at de var enig i at det rådgivende utvalget for reindrift og jordbruk i Troms måtte bestå.⁹³

5.5 Sør-Trøndelag fylke

Også i Sør-Trøndelag har det vært oppnevnt et rådgivende utvalg for å gi tilrådning om beiteforholdene.⁹⁴ Dette utvalget hadde dog et langt mer begrenset mandat enn utvalgene som var oppnevnt i de øvrige fylkene, idet det kun skulle avgi uttalelse om beiteforholdene i Femund reinbeitedistrikt. Således ble utvalgets funksjonsperiode også tilsvarende kort. Utvalget ble oppnevnt av Fylkesmannen i Sør-Trøndelag den 22. mai 1959, og avleverte sin tilrådning 31. oktober samme år.

Rammene for oppnevning av utvalget avvik noe fra utvalgene i Nord-Trøndelag, Nordland og Troms. Selv om det går fram at oppnevning skjedde etter godkjenning fra Landbruksdeparte-

⁹¹ RA: boks 26 5/01/1/2, Reindrift og saudrift – Troms 1949, 1965, hyllenr. 3A 174 3/2. Brev fra lappfogden i Troms til Landbruksdepartementet, datert 15. januar 1962.

⁹² RA: boks 26 5/01/1/2, Reindrift og saudrift – Troms 1949, 1965, hyllenr. 3A 174 3/2. Brevkonsept fra Landbruksdepartementet ekspedert til Fylkesmannen i Troms, 1. februar 1962.

⁹³ Som landbruksselskapets representant ble oppnevnt fylkeslandbrukssjef Jonas Tyssø, med ordfører Fr. Olsborg, Kvesmenes, som varamann. Jordskiftedommer ved Nord-Troms jordskifterett (1959–63) Hans Vikhagen ble beskikket som oppmann i utvalget. Etter Vikhagens avskjed ved Nord-Troms jordskifterett, ble Gjermund Liahell, jordskiftedommer ved Nord-Troms jordskifterett i perioden 1964–69, ved skriv av 20. april 1964 beskikket som oppmann av fylkesmannen i Troms (jeg så langt ikke funnet saker utvalget behandlet, men Statsarkivet i Troms er ikke undersøkt med henblikk på dette).

⁹⁴ Statsarkivet i Trondheim: avskrift av forhandlingsprotokoll for utvalg av 22. mai 1959 til uttalelse om beiteforhold i Femund reinbeitedistrikt, Sør-Trøndelag fylke. Lappesaker 1905–1968, PD 3, div. saker 1950–67.

mentet, var det Fylkesmannen i Sør-Trøndelag som foretok oppnevningen. Sammensetningen var gjort etter samme modell som i de øvrige nevnte fylkene. Som utvalgets formann var oppnevnt jordskifteoverdommer O. Øvsti. Øvrige medlemmer var fylkesagronom Peter P. Haave, Trondheim, og reineier Richard Mortensson, Elgå.

Utvalgets oppgave var i oppnevningen følgende: «Befare distriktet og gi uttalelse om beiteforholdene for såvel husdyrdrift som reindrift, og om i hvilken utstrekning den reinbeiting som har foregått der året rundt kan antas å være skadegjørende for beiteforholdene.» Utvalgets korte funksjonstid og beskjedne rolle gjør at jeg ikke går videre inn på dette her.

5.6 Finnmark fylke

Selv om søknader om organisert forpaktning av statsgrunn til jordbruksformål, herunder også organisert sauedrift i reindrifsområder i Finnmark, har vært rettet til statens grunneierrepresentant⁹⁵, som i hele etterkrigsperioden har vært Finnmark jordsalgskontor i Vadsø, så har det også i Finnmark vært oppnevnt rådgivende utvalg eller nemnder med det formål å løse konflikter og komme til ordninger mellom næringsutøverne.

⁹⁵ Søknader om organisert beiting oversendes den aktuelle kommunen, som sender den på høring og behandler den etter plan- og bygningslovens regler. Vedtak gjøres etter dette av jordsalgskontoret. Klagesaker blir brakt inn for jordsalgssstyret, som er oppnevnt etter forslag fra fylkestinget med tre politisk og tre fagpolitisk (reindrift, jordbruk, skogbruk), og eventuelt for Statens landbruksforvaltning. I følge tidligere jordsalgssjef Olav Joki (pers. med. pr. tlf. 12. juli 2004) hadde en tidligere praksis for at beitelag måtte søke jordsalgskontoret for tillatelse til organisert beiting. Selv om søkerne ofte var av en slik oppfatning, gav ikke en slik tillatelse søkeren en sterkere rett i forhold til reindriften. I den senere tid har jordsalgskontoret *oppfordret beitelag til å unnlate å søke, da en har ansett sauebeiting som en rett eller en tålt bruk som ikke fordrer noen kontrakt.*

I Finnmark har det vært oppnevnt to slike utvalg. Det første utvalget ble oppnevnt av Finnmark fylke og Finnmark landbruksselskap og skulle forestå forhandlinger om beitespørsmål i forbindelse med organisert sauebeiting.⁹⁶ Nemnda synes å ha vært av mindre formell karakter enn utvalgene vi har sett på foran. Den hadde ikke fått noe formelt mandat, og hadde heller ikke en formelt oppnevnt formann. I perioden 1951–1957 behandlet utvalget tre saker. Sakene dreier seg i hovedsak om vilkår for inngjerding av beiter for sau. Utvalgets oppgave var å forestå forhandlinger, og må således kunne karakteriseres som et forhandlings- og meklingsorgan.

Den 28. desember 1957 oppnevnte Fylkesmannen «*Samarbeidsutvalget for reindrift og jordbruk i Finnmark*». I utvalgets møteprotokoll av 10. februar 1958 kan en lese at utvalgets saksområde var gitt av fylkesmannen, og omfattet søknader om forpaktning eller avhendelse av større beiteområder av statens jord. Videre var det forutsatt at utvalget skulle virke som et rådgivende organ for jordsalgssformannen og fylkesmannen. Man «håpet derved å slippe mye av den vanlige rundgang ved behandling av jordsaker av denne kategori».

Som utvalgsformann var oppnevnt *jordsalgssformann Bjarne Sletbak*.⁹⁷ I to møter i 1958 behandlet utvalget til sammen 26 saker. Behandlingen synes summarisk. Det går ikke fram at det har vært noen dissenser, og utvalgsmedlemmenes standpunkter er ikke gjengitt i protokollen i de enkelte sakene. Berørte parter er ikke innkalt, og det synes ikke å være avholdt befaringer. Utvalgets arbeid etter 1958 har jeg så langt ikke funnet dokumentasjon på.

⁹⁶ Statsarkivet i Tromsø: Finnmark landbruksselskaps arkiv, katalog 136.

⁹⁷ Øvrige medlemmer var lappfogd Arne Pleyrn, landbruks-sjef A. Bartholdsen, flyttsame Anders Bær jr. for reindriftnæringen, og gårdbruker Ole Helgesen for jordbruksnæringen.

Kapittel 6

Vurdering av rettsoppfatninger og praksis

6.1 Landbruksdepartementets rettsoppfatning og praksis

6.1.1 I gamle reindriftstrakter gikk reindriftens rett foran organisert sauedrift

Gjennomgangen av Landbruksdepartementets og underliggende organers praksis med vekt på forvaltningen av beitestrekningene i reinbeiteområdene i Nord-Trøndelag og Nordland, samt skriftlig uttrykte oppfatninger knyttet til dette, synes å vise at forvaltningsorganene har anerkjent reindriftssamenes beiterettigheter som «virkelige rettigheter» som hadde krav på rettsbeskyttelse, og ikke som noen form for tålt bruk. Betegnende kan være en uttalelse fra mars 1949 hvor det het: «Reindriftslovens § 1 slår fast lappenes beiterett som *en rett*. i gamle reindriftstrakter må reindriftens rett gå foran samdrift av sau.»¹ Lovhenvisningen kan neppe sees på som at departementet mente at beiteretten var gitt i medhold av nevnte lov. At beiteretten omtales som «en rett i gamle reindriftstrakter» eller «en gammel rett for lappene» (se side 552) må tyde på at departementet mente at den hadde et eget rettsgrunnlag, eldre enn reindriftsloven. Dette understrekes også i en henvendelse til fylkeslandbruksmyndighetene i Nordland i 1951 hvor det het at med «tilbørlig hensyntagen til reindriftens berettigede interesser» siktet man til «reindriftssamenes *hevdivunne* og lovfestede særrettigheter til reinbeite bl.a. i Nordland, jfr. reindriftsloven av 12. mai 1933 §§ 1 og 2» (min utheving²).

Et annet eksempel på Landbruksdepartementets oppfatning kom til uttrykk i et skriv til lappfogd Arne Pleym i Finnmark i 1951. I skrivet til lap-

pefogden het det at hovedproblemet selvsagt er om det er nok beite i vedkommende distrikt til begge næringer:

«Hvis ikke, må man selvsagt hevde at reindriften som eldste næring og med lovfastsatt rett må gå foran.»³

Det kan dermed settes spørsmål ved den oppfatningen som departementet la til grunn i Ot.prp. nr. 9 (1976–77) om at retten til å drive reindrift er uttømmende fastlagt i daværende lovgivning, og at rettens omfang og innhold kan endres ved ny lov, var riktig. Ot.prp. nr. 9 (1976–77) var med på å skape et bilde av at landbruks- og reindriftsforvaltningen gjennom store deler av 1900-tallet hadde hatt en slik oppfatning. Gjennomgangen viser at dette ikke er riktig. Se for øvrig drøftingen i punkt Oppfatningen av reindriftens rettsgrunnlag i Ot.prp. nr. 9 (1976–77).

Gjennomgangen viser også at reindriftssamiske *arealrettigheter* var under sterkt press. For reindriftssamene var det langt på veg fånyttet å bringe rettstvister inn for domstolene, noe Marsfjelldommen, Rt. 1955 s. 361, var ett av flere eksempler på. Materialet underbygger ikke at departementets embetsmenn var av samme oppfatning som Høyesterett i Marsfjelldommen. Tvert i mot viser det at departementet og deres fagtjenestemenn lappefogdene langt på veg så det som sin oppgave å *ivareta* reindriftssamenes beiterett i en tid som var preget av sterk fornorsking og et nedlatende syn på samisk kultur generelt, og reindrift spesielt.

Fram til om lag 1950 synes Landbruksdepartementet å ha hatt en svært restriktiv holdning til etablering av organisert sauedrift innen reinbeiteom-

¹ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000448 R/1949. Internt brev «Ad sauebeite – reinbeite», undertegnet ekspedisjonssjef Jørgen Røstøen, Landbruksdepartementet, 14. mars 1949. Lovhenvisningen kan neppe sees på som at Røstøen mente at beiteretten var gitt i medhold av nevnte lov. At beiteretten omtales som «samenes gamle rett» må tyde på at han mente at den hadde et eget rettsgrunnlag, eldre enn reindriftsloven.

² RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brevkonsept fra Landbruksdepartementet til kontoret for områdeplanlegging, Bodø, ekspedert 29. november 1951. Se for øvrig punkt Reinbeiteretten og Nord-Norgeplanen.

³ Henvendelsen hadde sin bakgrunn i at Pleym hadde holdt et kåseri om reindrift og sauehold på NRK Sámi Radio, hvor han beskrev problemene som kunne oppstå ved felles beitebruk mellom rein og sau. Han gikk imidlertid ikke inn på rettssituasjonen (RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Kåseri: «Reindrift og sauehold» i samisk sending i kringkastingen den 5. januar 1951, jf. skriv av 7. januar 1951, LD. 000040/1951 R). Dette ble påpekt av departementet. RA: eske 24 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Landbruksdepartementet til lappfogd Arne Pleym, Vadsø, datert 17. januar 1951, 40/1951 R. Av brevkonseptet framgår det at brevet er skrevet av Arne Hallsjø, sjef for departementets reindriftskontor.

rådene. Dette ble etter hvert «myket» noe opp. Oppmykningen skjedde trolig ikke som en følge av endret oppfatning av reindriftssamenes arealrettigheter, men som følge av andre samfunnsinteressers krav i gjenreisningstiden. Opprettelsen av organer for å vurdere tiltak og sette betingelser for å tillate organisert sauedrift i reinbeitedistriktene, gjorde trolig at departementets grunnlag for avgjørelser ble bedre, og dermed kunne nyanseres.

Utgangspunktet for departementets oppfatning synes å ha vært at reindriftssamene hadde en «*virkelig rett*» mens sauebøndene, utover sin «*gårdsbehovsbeiterett*» i hjemmemark, kun hadde et *beitebehov*. Reindriftssamenes rett hadde dermed forrang framfor organisert sauedrift, som ikke kunne foregå til skade for reindriftssamenes beiterett. I slike tilfelle må reindriften gå foran *organisert sauedrift*.⁴ Sauebøndernes behov kunne dog tilfredsstilles der dette ikke var til vesentlig skade for reindriftssamene. Oppfatningen gjaldt primært høyfjellet og tradisjonelle reinbeiteområder. I lavlandet og dalførene hadde også lokalbefolkningen en form for allmenningsrett, en gårdsbehovsrett til å beite med sitt bufe.

Landbruksdepartementet og lappfogdene la i store deler av perioden til grunn at reindriftssamenes beitebruk hadde sitt grunnlag i «gammel rett»⁵, noe som i dag må kunne sammenfalle med alders tids bruk i reindriftsområder. I det materialet jeg har gått gjennom, har jeg utover lovforarbeidene til reindriftsloven av 1978, ikke funnet uttrykk oppfatning om at reindriftssamenes arealrettigheter kun hadde sitt grunnlag i reindriftslovgivningen.

6.1.2 Ble samfunnets behov satt framfor reindriftssamenes rett?

Reindriftssamenes rettigheter måtte i mange sammenhenger vike, som sakene fra Fosen langt på veg viser. Dette skyldes etter det jeg kan se, ikke departementets rettsoppfatning, men heller en *pragmatisk holdning* hvor politikken fikk styre. I flere saker ser man at det var uenighet mellom departementets avdelinger, hvor «lettvekteren»

Kontoret for reindrift og ferskvannsfiskeri måtte vike for det sterkere Landbruksdirektoratet. Dette kunne medføre at reindriftingsinteressene falt gjennom.⁶

Denne pragmatiske holdningen hadde også sin «hjemmel» i argumentet om samfunnets utvikling og behov. Det er etter mitt skjønn ikke rett direkte å sammenlikne dette med «teorien bak jordbrukes forrang» som blant annet kom til uttrykk i Kjerschows utkast til lov om reindrift i 1922. Det må derimot være mer relevant å sammenlikne holdningen med prinsippet i oreigningslova § 2, annet ledd, som gir hjemmel for å gjøre inngrep i den private sfæren hvis dette «tvillaust er til meir gagn enn skade» for samfunnet. Her dog uten at det utløste erstatning, selv om det tidvis var drøftet.

6.1.3 Rettsgrunnlaget for organisert sauedrift kontra beite i «hjemmemarka»

Som vi har sett, ble reindriftssamenes beiterett oppfattet å ha et langt sterkere rettsgrunnlag enn organisert samdrift med sau. Denne oppfatningen synes å ha vært basert på en vurdering av hvilken rett som var mest etablert, eller rettssetningen *eldst i tid, best i rett*.⁷ I motsetning til reindriften var den organiserte sauedriften av nyere dato. Bufeholderne hadde dermed ikke etablert noen rett til dette, og trengte således tillatelse for å oppnå lovlig adgang.

Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at dette *ikke* var en generell oppfatning av bufeholdernes beiterett. Før den organiserte sauedriften kom opp som en ny driftsform, hadde bufeholderne tradisjonelt nyttet gårdens nære utmark som beite. I dette området, uavhengig av om det var statsgrunn, allmenning eller privat eiendom, ble det lagt til grunn at bufeholderne *hadde en beiterett, en allmenningsartet «gårdsbehovsbeiterett»* oppad avgrenset til det antallet dyr gårdsbruket kunne vinterføde.

I *konflikter mellom gårdsbehovsbeiteretten og reindriftssamenes beiterett* er det neppe gitt at reindriftssamenes beiterett ville bli funnet å veie tyngst. Nå skal det sies at slike konflikter ikke var

⁴ Se for eksempel gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til fylkesmennene i Nord-Trøndelag og Nordland om «Suedrift i reinbeitedistrikter», datert 28. mars 1949. LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000448 R/1949.

⁵ Om begrepet «gammel rett» og «gammel lappetrakt» slik det ofte ble brukt av lappfogdene og Landbruksdepartementets byråkrater, hadde et særskilt opphav i relasjon i eldre lovgivning, har jeg ikke kunnet finne. I reindriftsloven av 12. mai 1933 § 2 het det i første ledd, annen setning at «Så vidt mulig må alene medtas områder hvor flyttlapper har hatt reindrift fra gammel tid...».

⁶ Pers. med. tidl. konsulent i Landbruksdepartementet Hjalmar Pavel, 10. desember 2004.

⁷ Ved prioritering av rettigheter i norsk rett er hovedregelen «eldst i tid, best rett». I et arbeid under publisering har jeg påvist at det utviklet seg en prinsipielt annen rettsoppfatning basert på kulturhierarkisk tenkning. Den la til grunn at «primitive folks» bruksutøvelse, herunder nomadisk bruk, ikke kunne være rettsskapende, og således måtte vike for «utviklingens lov». Denne oppfatningen preget domstolene på midten av 1900-tallet, hvor Marsfjelldommen, Rt. 1955 s. 361, er den mest kjente avgjørelsen.

like praktiske av to årsaker. Dels fordi reindriftssamene ikke i samme grad nyttet beitene i bygdenes nære utmark, og dels fordi denne sauedriftsformen ikke skapte det samme beitetrykket og dermed ikke var gjenstand for særlig konflikt.⁸ Av uttalelser fra lappfogdene i Nord-Trøndelag og Nordland går det da også fram at reindriftssamene aksepterte bufeholdernes gårdsbehovsbeiterett. Rettslig fordi denne også ble vurdert å være en etablert bruk, og faktisk ut fra at denne forholdsvis spredte beitingen med lite beitetrykk ikke ble vurdert som særlig belastende for reindriften.

6.1.4 Landbruksdepartementets hjemmel for å avgjøre tvister og ordne beitebruk

Gjennomgangen viser at Landbruksdepartementet i stor grad ordnet beitebruk og løste tvister ut fra en avveining av hva de mente tjente reindriftsnæringen og samfunnet for øvrig. I medhold av å være grunneier hadde departementet hjemmel til å beslutte om organisert sauedrift skulle tillates på *statens grunn*, herunder også til å behandle konflikter som vanligvis burde være løst av de ordinære domstolene eller jordskifterettene. Når det gjaldt reindrift, synes departementets oppfatning å ha vært at dette var en rett basert på et selvstendig grunnlag som grunneier ikke kunne regulere i samme grad. På *privat utmark* var departementets myndighet begrenset til å komme med bestemte «henstillinger» foruten å avslå søknader om økonomisk støtte til tiltak. I statsallmenningene, det vil her si Nord-Trøndelag og på Fosenhalvøya i Sør-Trøndelag, var denne hjemmelen til å regulere organisert sauedrift ikke like sterk.

Som vi har sett, ble det opprettet tilskottsordninger på 1940-tallet for å stimulere til økt jordbruksmessig bruk av fjellbeitene. I de fleste tilfellene var tilskottene en forutsetning for at det ble etablert organisert sauedrift. Landbruksdepartementet var forvalter av disse tilskottene, og hadde således myndighet til å avslå søknader om støtte. En grunn for å gi avslag kunne være at tiltaket var til skade for reindriftsnæringen.

En tredje, om enn ikke like tydelig hjemmel, lå antagelig i departementets oppgave i å forvalte reindriften; altså en slags generell reguleringshjemmel, slik den blant annet er uttrykt av Thor

⁸ Det er lite praksis hvor denne beiteretten kom i konflikt med reindriftssamenes beiterett, men noe finnes, f.eks. sak 1/57 fra Fauske for det rådgivende utvalg i Nordland, og dessuten i noen av sakene fra Fosen og Nord-Trøndelag, som beitetvistene i Loninmarka (Åfjordstatsallmenning) og Sandseter allmenning. I de to sistnevnte sakene hadde imidlertid bufeholderne ordinær allmenningsrett.

Falkanger.⁹ Der departementet utøvet myndighet utenfor statsgrunn, og hvor den vedtaket rettet seg mot, ikke hadde en forventning om å oppnå tilskott, kan det tenkes at dette var hjemmelen. Samtidig ser en at Landbruksdepartementet ved flere anledninger drøftet egen myndighet til å foreta reguleringer på privat grunn, og selv anførte at denne var svært begrenset. Det finnes også eksempler, som i Skardfjellsaken fra Nord-Trøndelag, på at departementet ikke så seg kompetent til å gripe inn, men anbefalte reineierne med bistand fra lappfogden å bringe spørsmålet om sauebeiting og gjerdeoppsett i reinbeitedistrikt inn for domstolene. I Kilmarksaken så vi at til tross for departementets egen vurdering om at det «ikke [hadde] maktmidler til å hindre beiting på den private eiendom», ser vi at det likevel både regulerte sauetallet og satte begrensninger i tid for utleie av eiendommen.

Som motsatt eksempel kan en vise til sakene i Roan og Sandsæter statsallmenning i Nord-Trøndelag, hvor Landbruksdepartementet var påholden med å regulere beitebruk i statsallmenning, hvor de burde ha en bredere hjemmel. Således må en kunne hevde at departementet var rettspragmatisk, hvor rettsoppfatningen nødvendigvis ikke alltid var den faktoren som veide tyngst når en avgjørelse skulle fattes.

Avslutningsvis kan det sies at Landbruksdepartementets praksis og rettsoppfatninger lett kan kritiseres i ettertid. Sett i datidens lys, da det var et uttrykt ønske blant jordsbruksorganisasjoner og landbruksmyndigheter på regionalt nivå om å avvikle reindriften i deler av områdene sør for Finnmark, er slik kritikk ikke særlig berettiget. Det må kunne sies at departementets oppfatninger og avgjørelser sto i kontrast til domstolene, som fra slutten av 1800-tallet og fram til slutten av nevnte periode avsa til dels kultur- og rasebetingede avgjørelser i samenes disfavør.

6.1.5 Vurderingen i relasjon til den senere bestemmelsen i reinl. § 15

Ett kriterium for å tillate organisert sauedrift inn i reinbeiteområdene, var at denne ble vurdert *ikke å være til vesentlig skade for reindriften*. Landbruksdepartementet så det som sin oppgave, trolig både i medhold av å være grunneier og forvalter av reindriften, å ta stilling til om den organiserte sauedriften krenket reindriftssamenes bruksrett. Til hjelp for vurderingene nyttet departementet *lappfog-*

⁹ Falkanger, Thor: *Tingsrett*. Oslo, 1987. Femte utgave 2000. S. 402

dene. Denne formen for vurdering skulle også bli det mest sentrale spørsmålet *de rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeiteområder* skulle prøve.

Det må her påpekes at vurderingstemaet var analogt til bestemmelsen i dagens reinl. § 15, første ledd, om at «grunneier eller bruksberettiget må ikke utnytte sin eiendom i reinbeiteområde på en slik måte at det er til vesentlig skade eller ulempe for reindriftsutøvelse». Forskjellen ligger i at dagens reindriftslov har gjort unntak for «vanlig utnytting av eiendommen til jordbruk, skogbruk eller annen utnytting av utmark til landbruksformål». Således ville organisert sauedrift trolig ikke være omfattet av bestemmelsen i reinl. § 15.

6.1.6 Oppfatningen av reindriftens rettsgrunnlag i Ot.prp. nr. 9 (1976–77)

I forarbeidet til reindriftsloven av 1978 var Landbruksdepartementet av den oppfatningen at retten til å drive reindrift utelukkende var grunnet i lovgivning, og uttømmende var regulert av denne. I Ot.prp. nr. 9 (1976–77) het det:

Gjeldende reindriftslov av 1933 bygger på samme måte som lappeloven av 1883 på at retten til å utøve reindrift m.v. i reinbeitedistrikt er fastlagt på uttømmende måte i selve loven, slik at denne rett har det omfang og det innhold som loven til enhver tid bestemmer. Den forutsetning er også kommet til uttrykk i forarbeidene til de nevnte lover og ligger til grunn for reinbeitekonvensjonene mellom Norge og Sverige. Det ligger i denne grunnoppfatning at rettens omfang og innhold kan endres ved ny lov. Landbruksdepartementets utkast til ny lov bygger på samme prinsipp.¹⁰

At dette var Landbruksdepartementets oppfatning i 1976–1977 er neppe tvilsomt. Mer tvilsomt er det om beskrivelsen er treffende for den oppfatningen som lå til grunn i lovforarbeidene til reindriftslovene av 1883 og 1933.¹¹

At Landbruksdepartementets anførsel angående 1883- og 1933-lovene ikke var riktige, ble påpekt av høyesterettsadvokat Bjørn Dalan i en betenkning allerede i juni 1977. Artikkelen var basert på en betenkning Dalan gjorde på oppdrag fra Sámi Instituhta i Kautokeino. Dalan anførte blant annet: «Lovforslagets utforming og dets moti-

ver gir klart uttrykk for den oppfatning at reindriftssamene ikke har noen særrett eller privatrettslig rett overhodet», og viste så til samme i sitat Ot.prp. nr. 9 (1976–77) som jeg har vist til over.

Han anførte videre:

Departementets uttalelser er helt nye toner i vår reindriftslovgivning. Departementet har ingen dekning for dette uttalte prinsippet [at reindriftssamene kun har den retten loven til enhver tid gir] ved å vise til tidligere lovgivning. Tidligere lovgivning bygget til dels på gammel samisk rettsoppfatning og har nøyhet seg med å gi regulerende bestemmelser uten å ta bestemt standpunkt til hvilke privatrettslige rettigheter reindriftssamene har. Lovene har stort sett nøyhet seg med å være en skjerm over de rettigheter som reindriftssamene fra tidligere har ervervet.

Oppfatningene som lå til grunn i disse lovforarbeidene, er også gjennomgått av Kirsti Strøm Bull.¹² Hun er av den oppfatningen at det i begge disse forarbeidene var lagt til grunn at retten til å drive reindrift hvilte på sedvane eller alders tids bruk.

Oppfatningen i ot.prp. nr. 9 (1976–77) brøt konsekvent med *Reindriftslovkomiteens innstilling* fra 1966, noe departementet ikke la skjul på idet det anførte at dets lovutkast

«avviker på mange måter fra Reindriftslovkomiteens forslag når det gjelder form og innhold».¹³

I Reindriftslovkomiteens innstilling het det blant annet (på side 11) at «reindriften må i alle fall være så gammel at den allerede før lov-konsipistenes tid hadde fått hevd. Slik hevd har den samiske reindriften fått i Finnmark, Troms, Nordland, Nord-Trøndelag og deler av Sør-Trøndelag fylker samt en mindre del av Hedmark fylke.»

Ifølge tidligere konsulent Hjalmar Pavel, som var sekretær for utvalget, var denne formuleringen tema da Landbruksdepartementet refuserte lovforslaget. Ifølge Pavel skrev Helge Christensen «motforslaget» hvor reindriftssamene ble sagt kun

¹⁰ Ot.prp. nr. 9 (1976–77) *Om lov om reindrift* s. 42. Lenger nede på samme side står det dog (i en viss motsetning?) at: «Når det gjelder det rettslige grunnlag for reindriftsnæringen i de områder hvor flyttsamene har utøvet sin reindrift fra gammelt av, mener departementet at det vil være riktig å bygge videre på det bestående rettsgrunnlag med dets forankring i tradisjon og sedvane, lov og rettspraksis.»

¹¹ At Landbruksdepartementets anførsel angående 1883- og 1933-lovene ikke var riktige, ble påpekt av høyesterettsadvokat Bjørn Dalan i artikkelen «Forslag til ny reindriftslov» i avisa *Sáogat* allerede 17. juni 1977. Artikkelen var basert på en betenkning Dalan gjorde på oppdrag fra Sámi Instituhta i Kautokeino. Oppfatningene som lå til grunn i disse lovforarbeidene, er også gjennomgått av Kirsti Strøm Bull: *Studier i reindriftsrett*, s. 37–41. Hun er av den oppfatningen at det i begge disse forarbeidene var lagt til grunn at retten til å drive reindrift hvilte på sedvane eller alders tids bruk.

¹² Strøm Bull, Kirsti: *Studier i reindriftsrett*, s. 37–41.

¹³ Ot.prp. nr. 9 (1976–77), s. 44

å ha de rettighetene som den norske staten og lovgivningen innrømmet dem.¹⁴

Reindriftslovkomiteen hadde videre foreslått at § 1 i lovforslaget skulle ha følgende ordlyd:

På de områder hvor reindrift har vært drevet eller drives i kraft av alders tids bruk, skal denne næring fortsatt kunne drives med de rettigheter og forpliktelser som fra gammelt av har tilligget næringen og etter de bestemmelser som er fastsatt i denne lov (Side 54).

Etter mitt skjønn brøt oppfatningen i Ot.prp. nr. 9 (1976–77) også med Landbruksdepartementets oppfatning i etterkrigsårene. På 1950-tallet var departementets oppfatning at reindriftssamene hadde «en gammel rett i lappetrakt». Denne retten hadde blant annet forrang framfor nye utnyttingsmåter i fjellet, som organisert sauedrift. Jeg har tidligere vist til ekspedisjonssjef Røstøen oppfatning om dette.

Gjennomgangen av Landbruksdepartementets saksbehandling viser at praksis og rettoppfatning et stykke på veg var personavhengig, hvor departementets avgjørelser kunne bero på de ledende embetsmennes oppfatning av reindriftssamenes rettigheter på et gitt tidspunkt. Når det er sagt, må det tilføyes at Landbruksdepartementet gjennom de embetsmennene som var satt til å forvalte reindriftsinteressene¹⁵, i stor grad synes å ha vært bevisst på at reindriftssamenes beiterett var en «virkelig» rett. Alt tyder på at dr. juris Henry Nærstad¹⁶, som etterfulgte Jørgen Røstøen og var ekspedisjonssjef i Landbruksdepartementet i perioden 1959–1969 med ansvar for departementets forvaltning av reindriften, også var det. Det er heller intet annet i det materialet jeg har gått gjennom, som tyder på at departementets oppfatning av reindriftssamenes arealrettigheter på 1960-tallet avvek fra oppfatningen som preget Reindriftslovkomiteens innstilling fra 1966. Dette ville for så vidt være påfallende all den stund Nærstad var medlem av komiteen.

Oppfatningen i Ot.prp. nr. 9 (1976–77) kom trolig inn i Landbruksdepartementet i forbindelse med det *generasjonsskiftet* som skjedde omkring 1970, da flere sentrale byråkrater som hadde sittet

i posisjoner siden annen verdenskrig, gikk av for pensjon. Etter Henry Nærstads avgang som ekspedisjonssjef ble *Helge Christensen* konstituert i stillingen.¹⁷ Dette må sies å ha innebåret et generasjonsskifte også i rettsoppfatning og forvaltningspraksis. I Christensens periode som ekspedisjonssjef var daværende lappefogd og politiker, senere reindriftssjef, *Ole Klemet Sara* statssekretær i Landbruksdepartementet. Christensen og Sara hadde en avgjørende betydning på utformingen av norsk reindriftspolitikken på 1970-tallet. I perioden ble fokus på rettigheter og kultur trolig satt til side for målsettingen om å utvikle reindriften som en næring, noe som kom til uttrykk gjennom etablering av *reindriftsavtalen* og reindriftsloven av 1978. Dette kan ha hatt bakgrunn i et sterkere ønske om å kunne regulere reindriften, noe som lettere kunne nås gjennom en oppfatning om at reindriftsretten var uttømmende gitt gjennom lovgivningen, og at reindriftsretten var en *kollektiv næringsrett*.

6.2 Lappevesenet og lappefogdene

Det såkalte «lappevesenet» var Landbruksdepartementets «ytre» etat når det gjaldt reindrift. Det var inndelt i lappefogddistrikter administrert av lappefogder som til sammen utgjorde de områdene som var inndelt i reinbeitedistrikter og reinsogn i henhold til reindriftsloven av 1933 § 2. Lappefogddistriktene sammenfalt i stor grad med fylkesgrensene.¹⁸

Lappefogdene var statens representant og fagperson i forhold til reindriftsnæringen, med kontroll- og en begrenset politimyndighet. Det har ikke vært vanlig å oppfatte lappefogdene som «for-svarere» av reindriftssamenes interesser, i alle fall ikke før *Hans Prestbakmo*¹⁹ tiltrådte stillingen som lappefogd i Troms i 1965. Det materialet jeg har gått gjennom som bakgrunn for dette kapitlet, gir rom for å gi et annet bilde av lappefogdenes rolle

¹⁴ Pers. med. pr. telefon, Hjalmar Pavel 14. desember 2004.

¹⁵ Departementet var ledet av den samme generasjonen byråkrater fra slutten av 1930-tallet fram til ca. 1970. Av navn kan nevnes ekspedisjonssjef *Jørgen Steen Røstøen*, byråsjef i reindriftskontoret *Arne Hallsjø* og ekspedisjonssjef *dr. juris Henry Nærstad*. Alle tre var jurister med klare oppfatninger av reindriftssamenes rettigheter.

¹⁶ Henry Nærstad, f. 1900, cand. jur. 1926, dr. juris 1942, kst. byråsjef fra 1945, kst. ekspedisjonssjef fra 1955, utnevnt 1959. Nærstad hadde et bredt juridisk forfatterskap.

¹⁷ Samme år ble han oppnevnt som formann for Utvalget til å utrede forskjellige spørsmål vedrørende reindriftens administrasjon, fagopplæring, veiledningstjeneste og forskning. NOU 1975: 5.

¹⁸ Unntakene var sørlige del av Nordland fylke, Trøndelagsfylkene og Hedmark. Nord-Trøndelag lappefogddistrikt omfattet størstedelen av Nord-Trøndelag fylke, en mindre del av Sør-Trøndelag fylke (Fosen) og deler av Bindal, Grane og Hattfjelldal herreder i Nordland fylke. Sør-Trøndelag lappefogddistrikt omfattet en større del av Sør-Trøndelag fylke og en mindre del av Hedmark og Nord-Trøndelag fylker.

¹⁹ Hans Prestbakmo, f. 1936, NLH J 1963, forskningsassistent i reindrift, NLVF 1963–1965, lappefogd i Troms 1965–1972. Senere naturvern- og friluftskonsulent i Tromsø og selvstendig utreder.

fra midten av 1930-tallet og fram til nevnte årstall. Som leder av statens ytre faginstans for reindrift spilte flere av dem en fremtredende rolle for å ivareta reindrifftsutøvernes interesser.

Også dette var naturlig nok personavhengig. I mitt bakgrunnsmateriale har jeg primært hatt høve til å se på rollene til lappefogdene Peder Hagen i Nordland og Ingvald Ornæs i Nord-Trøndelag.²⁰ Disse to framsto utvilsomt som reindriftssamenes talsmenn overfor andre myndigheter og jordbruksinteresser, framfor som interne kontrollører. Dette tross både saklig og usaklig kritikk fra andre fagmyndigheter og lokalsamfunn, og det kan nærmest se ut som de hadde en egen drivkraft hvor de satte sin posisjon og ære inn på å forsvare reindrifftsutøverne. De hadde begge stor integritet og sterk posisjon i forhold til Landbruksdepartementet. Både Hagen og Ornæs, som ikke hadde juridisk utdanning (begge var skogbruksutdannet), var i stand til å påvirke Landbruksdepartementet så vel praktisk som juridisk, noe de også gjorde.²¹ I Nord-Trøndelag synes det videre som om lappefogden hadde svært god kommunikasjon med fylkesmannen, som ved en anledning påpekte at reindriftssamenes rett bygde på «alders tids bruk», og i stor grad støttet lappefogden i mange av konfliktene med fylkeslandbruksmyndighetene.

De to nevnte lappefogdene var meget bevisste på at reindriftssamene hadde en «gammel rett i lapetrakt», at dette var en «virkelig rett», og at denne var eksklusiv i høyfjellsområdene. Videre viste de en uredde holdning i forhold til å kritisere det de oppfattet som urett fra andre myndigheter når det gjaldt forståelse for og behandling av reindriftssamenes rettigheter. Eksempelvis var Ornæs rask til å påpeke at Sør-Trøndelag Landbruksselskap hadde en uriktig oppfatning av reindriftssamenes arealrettigheter da selskapet i et vedtak i 1947 syntes å ha vært av den oppfatningen at myndighetene kunne innskrenke eller avvike reindrift i distriktet

«når dette kreves av en eller annen lokal organisasjon, kommunal eller fylkeskommunal innretning.»²²

Lappefogd Hagen var heller ikke tilbakeholden med å påpeke det han oppfattet som inngrep i reindriftssamenes arealrettigheter, som da spørsmålet om organisert sauedrift kom opp i Nordland i 1948. Andre eksempler på lappefogdene Ornæs og Hagens uredde holdninger finnes det som vi allerede har sett i fremstillingen foran, mange av.

6.3 Landbruksmyndighetene på fylkesnivå

Om landbruksselskapene, landbruksorganisasjonene, Selskapet for Norges vel og for så vidt også bufeholderne var av samme rettoppfatning som Landbruksdepartementet og lappefogdene, kan ikke fastslås uten videre. Det er imidlertid tydelig å se at de var inneforstått med departementets rettsoppfatning. Om de «innerst inne» ikke delte den, så innrettet de seg likevel etter denne. Samtidig ser vi at disse myndighetene ut fra at «det var endeløse beitevidder» og at bufebeitingen ikke var til skade for reindriften, argumenterte for tilgang til beite på statsgrunn. Samfunnshensyn og behov for utvikling i samfunnet var også brukte argumenter.

At reindriftssamene hadde beiterettigheter det måtte tas hensyn til, synes å ha vært en akseptert oppfatning også hos landbruksmyndighetene og organisasjonene på fylkesnivå. At det var legitimt for landbruksinteressene å argumentere for å få tilgang på utmarks- og fjellbeitene, er en annen sak. Materialet jeg har gått gjennom, slik som for eksempel søknaden fra Vefsn jordstyre fra 1948, viser at der man ikke har hatt en oppfatning om at reindriftssamene hadde reelle rettigheter, fikk man på et gitt tidspunkt «føle det på kroppen».

Landbruksmyndighetene på fylkesnivå synes å ha vært meget sektororientert og svært opptatt av å leve opp til den forespeilede prognosen om ekspansjon og vekst i jordbruket. De synes videre i liten grad å ha tatt noe forbehold om at reindriftssamene hadde etablerte rettigheter ved tilsagn om tilskott til organisert sauebeiting og liknende, før de ble tvunget til dette av Landbruksdepartementet.

²⁰ Det kan også vises til rettsforhandlingene for Nord-Østerdal jordskifterett i Brekkensaken, som senere ble avgjort av Høyesterett, Rt. 1968 s. 394, hvor *lappefogd Galøen*, i likhet med reindriftssamene, uttalte at samene hadde særrettigheter til visse områder i Brekken sameie. (*SAT: Jordskifterettsbok for Gauldal domssokn nr. 53 (1963–1974), sak 2/1953 fol. 28–37.*)

²¹ Pers. med. tidl. lappefogd, statssekretær og reindriftssjef Ole K. Sara 14. desember 2004. Dette bekreftes også av Hjalmar Pavel.

²² RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappefogden i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, reindriftskontoret, datert 9. april 1947. Jnr. 1928-1947. LD 000465/1947R.

6.4 De rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeiteområder

6.4.1 Karakteren av arbeidet til de rådgivende utvalgene

I 1949 var den utviklingen myndighetene hadde sett konturene av før krigen, kommet dit hen at departementet kom til at det måtte oppnevne et eller flere utvalg for å behandle spørsmål knyttet til etablering av organisert sauedrift i reinbeitedistriktene. Dette kom i erkjennelsen av «at samdrift av sau ikke kan utøves i gamle reindriftstrakter til skade for samenes reindrift. I slike tilfeller må reindriften gå foran samdriften av sau.»²³ Utvalgene ble oppnevnt fylkesvis og besto av en representant fra reindriften, en fra jordbruket og en uavhengig «oppmann», sistnevnte utskiftningsformann, senere jordskiftedommer eller jordskifteoverdommer. Utvalgene skulle ta for seg de enkelte søknadene om sauedrift i reinbeiteområder, og så gi tilrådning til om, og på hvilke vilkår, organisert sauedrift skulle få nytte områdene.

Prosessuelt fulgte utvalgene langt på veg saksbehandlingsreglene som utvalgets formann hadde med seg fra sin praksis som jordskiftedommer. Hovedsakelig lå skillet i at utvalgsformannen som jordskiftedommer administrerte tvisteløsning og bruksordning gjennom å avsi en dom, mens han som utvalgsformann administrerte tvisteløsning og bruksordning gjennom forhandlinger og megling. Hvis meglingsorganets syn skal bli fulgt, ligger det i sakens natur at det er langt viktigere at organet leverer en enstemmig innstilling enn det vil være hvis organet som en meddomsrett kunne avsi en dom. Det skal vi også se var tilfellet når det gjaldt de rådgivende utvalgene.

I 1949 ble det oppnevnt utvalg i Nordland og Nord-Trøndelag fylker, der omfanget av organisert sauedrift var størst. Generelt må det sies at utvalgenes tilrådninger i liten grad var basert på betraktninger om partenes materielle rettsgrunnlag. Dette synes nærmest å ha blitt tatt for gitt. Utvalgets vurderinger var av faktisk art framfor rettslig. Jeg kan ikke påvise at utvalgene hadde annen en annen rettsoppfatning enn den Landbruksdepartementet og lappfogdene la til grunn, altså at reindriftssamene hadde en «gammel» rett til å drive reindrift i de områdene deres rettsforgjengere hadde drevet det. Dette gjør at en kan dra interes-

sante sammenlikninger og trekke ut erfaringer fra utvalgene som ennå i dag kan være av interesse.

6.4.2 Sammenlikning av de rådgivende utvalgene i Nordland og Nord-Trøndelag

Kildematerialet mitt omfatter hovedsakelig utvalgene i Nordland og Nord-Trøndelag, hvorav førstnevnte er tilnærmet fullstendig, mens sistnevnte har en del mangler. Materialet viser at utvalgene i de to fylkene tross lik sammensetning og saksbehandling etter de samme prinsippene hadde ganske forskjellig arbeidsform og kom med svært forskjellige tilrådninger. Utvalgsformannens vekt på «tilbakeholden nøytralitet», intern forhandling i utvalget og enstemmig tilrådning, var også svært forskjellig i de to utvalgene, noe som nok var av betydning for at det ene utvalget i langt større grad enn det andre lyktes i sitt arbeid.

Det rådgivende utvalget i Nordland behandlet i perioden 1950–1982 tolv saker. Etter å ha gått gjennom utvalgets kronologisk førte forhandlingsprotokoll, må det kunne slås fast at utvalget har hatt høy faglig kompetanse og integritet i forhold til å vurdere så vel reindriften som sauedriftens rettigheter og behov, og at de har hatt forståelse for og tatt høyde for den kompleksiteten og variasjonen som ligger i reindriften beitebruk. Eksempelvis har vi sett at det la vekt på underliggende forhold som driftsmåte, topografi, alternative flytteveger og alternativ drift, framfor å henvise en sak om reinbeiting på innmark til lensmannsskjønn. Generelt synes det som om utvalget har brukt mye tid på å la parter og sakkyndige uttale seg om faktiske forhold i sakene.

Et annet gjennomgående trekk er at før områder ble tillatt brukt som saubeite, ble det satt som vilkår at reindriften fortsatt skulle kunne foregå uhindret, og det ble gitt forbud mot gjerder og andre innretninger som ville hindre reindriften, gjensidig forbud mot jaging av dyr og forbud mot unødig bruk av hund; et annet vilkår sa at reindriften ikke skulle være ansvarlig for skade rein måtte gjøre på anlagt felleseter, og at leieavgift fra saubeitelag burde erlegges fylkets reinbeitefond. Ved tre anledninger tilrådte utvalget også at hytter ført opp til gjeting av sau, måtte tillates brukt av reindriftssamene. Langt på veg må det kunne sies at slike tilrådninger bærer preg av at man betraktet reinbeiteretten som en tinglig, ekspropriasjonsrettslig vernet rett.

Etableringen av organisert sauedrift på statsgrunn var søknadsbelagt og måtte saksbehandles før eventuelle tillatelser ble gitt. Her var de rådgi-

²³ LDA: arkiv nr. 778.81, LD 000448 R/1949. Gjenpart av brev fra Landbruksdepartementet til fylkesmennene i Nord-Trøndelag og Nordland om «Suedrift i reinbeitedistrikter», datert 28. mars 1949.

vende utvalgene gitt en sentral rolle i å gi tilrådning til Landbruksdepartementet, som hadde beslutningsmyndigheten. At reindriftsinteressene ble vurdert før sauedriften fikk slippe til, understreker at reindriftssamenes beiterett *ikke* ble betraktet som en uskyldig nyttesrett som måtte vike for jordbrukets interesser. Når jordbruksinteressene likevel fikk slippe til, synes det å ha vært etter en vurdering av at reindriftssamenes beiterettigheter ikke ble skadelidende, eller etter at det ble satt vilkår om tiltak for å begrense eller unngå skadevirkninger.

Utvalgene ble satt sammen med to *næringsoppnevnte* medlemmer. Det synes å ha vært brukt mye tid på forhandlinger mellom utvalgsmedlemmene. Med ett unntak ble tilrådingene avgitt enstemmig. Utvalgsformannen synes å ha lagt stor vekt på å inneha en nøytral rolle. Betegnende er det at i den eneste påviste saken med dissens, sak nr. 1/1961 – Fellesbeite for sau i Leirfjord – avsto utvalgsformannen fra å gi sitt votum.

Utvalgets saksbehandling underbygger at reindriftssamenes beiterettigheter ble behandlet som reelle bruksrettigheter. Dette gir seg særlig uttrykk i saker der det er lagt til grunn at sauebøndernes interesser må vike og innskrenkes hvis reinierne øker sin drift.²⁴ Således må en kunne si at det rådgivende utvalget i Nordland arbeidet ut fra en erkjennelse av at reindriftssamene hadde etablerte rettigheter og ikke bare utøvde en tålt bruk som måtte vike for andre interesser. Trolig har denne erkjennelsen både hatt en psykologisk og rettslig virkning på partene, som nok har virket konfliktdempende og åpnet for større forhandlingsvilje. At partene selv fikk være med på å framforhandle løsninger, basert på at begge sider hadde rettigheter, var nok også med og bevirket det samme. Utvalgets tilråding gir inntrykk av at reindriftssamenes rettigheter er gitt en høyere rettslig status enn det en vanligvis har lagt til grunn var oppfatningen i etterkrigsperioden. Utvalgets rettsoppfatning blir særlig interessant sett i forhold til den behandlingen reindriftssamenes rettigheter ble gitt av domstolene på 1950- og 60-tallet i nabo fylkene Nord- og Sør-Trøndelag.²⁵

Hvis vi ser på *Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeiteområder i Nord-Trøndelag* og sammenlik-

ner det med utvalget i Nordland, så er forskjellene åpenbare. Av de fem sakene som utvalget i Nord-Trøndelag behandlet på 1950-tallet, er *ikke en eneste* tilrådning avgitt enstemmig. Videre må en merke seg at i tilrådingene er utvalgsformannen *alltid* i flertall sammen med jordbrukets representant. Det må kunne slås fast at dette ikke styrket utvalgets integritet og rolle som uheldet «rådgiver» for departementet. Ved gjennomgang av Landbruksdepartementets etterfølgende behandling av utvalgenes tilrådning, ser en også klart betydningen av dette. Mens tilrådingene fra utvalget i Nord-Trøndelag i stor grad ble satt til side, ble tilrådingene til utvalget i Nordland i all hovedsak fulgt.

Ut fra det materialet jeg har gått gjennom, må en kunne si at utvalget i Nordland fikk langt større betydning enn utvalget i Nord-Trøndelag. Etter mitt skjønn skyldes det primært at utvalgsformannen la vekt på å være nøytral og noe tilbaketrukket i forhandlingene i forhold til de konfliktene utvalget hadde, og dernest at så vel formannen som de to næringsrepresentantene i utvalgene hadde nødvendig fagkompetanse og nøyttillitt blant næringsutøverne.

6.4.3 Hvordan karakterisere de rådgivende utvalgene

Utvalgenes mandat var å gi tilrådning til Landbruksdepartementet. Således må utvalget formelt sett betraktes som et forvaltningsorgan. Hvis en derimot ser på utvalgets sammensetning, uavhengighet i behandlingen, prosessuelle saksbehandlingsmåte og innholdet i tilrådingene, må en langt på veg kunne sammenlikne dette med *jordskifterettslig arbeid*. Noen konkrete vurderinger basert på de materielle vilkårene for jordskifte, jf. jskl. §§ 1 og 3a, om å oppnå bedret bruksforhold, og at ingen part blir påført tap, har jeg ikke *direkte* kunnet påvise. Når det gjelder det rådgivende utvalget i Nordland, må det likevel kunne sies at utvalget arbeidet med en målsetting om å bedre bruksstrukturen i forhold til etableringen av et tiltak. Videre synes det også å ha lagt til grunn en underliggende oppfatning av at den eller de partene som hadde etablerte rettigheter, ikke skulle bli beskåret, noe som kan sammenliknes med bestemmel-

²⁴ Salten jordskifteretts arkiv: forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, sak nr. 1/1951, møte 1. sept. 1952, hvor Brønnøy saueavslag gis tillatelse til å leie sauebeite i Vevelstad herred, og forhandlingsprotokoll for Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland fylke, møte 23. august 1973, hvor beiteomfanget for sau faktisk blir redusert i forhold til tidligere kontrakt.

²⁵ Det kan her vises til Marsfjellsaken, Rt. 1955 s. 361, og Frostating lagmannsretts forutgående behandling, hvor en reindriftssames bruksrett ble betraktet som en «uskyldig nyttesrett». Denne oppfatningen finner en også i underinstansenes behandling av tvisten om jakt- og fiskerett for reindriftssamer i Riast/Hyllingen reinbeitedistrikt, som skulle ende opp i Høyesterett (som hadde et annet syn), Rt. 1968 s. 394.

sen i dagens jordskiftelov § 3a. Således må en kunne sammenlikne utvalgets arbeid, selv om det ikke ble foretatt noen formell verdsetting av skiftegrunnlag, med en form for bruksordning etter dagens jordskiftelov § 2 c nr. 3.²⁶

I dag kan det for så vidt være mer nærliggende å sammenlikne utvalgets tilrådninger med et skjønn etter reglene i gjeldende reindriftslov § 15 om at «grunneier eller bruksberettiget ikke må utnytte sin eiendom i reinbeiteområde på slik måte at det er til vesentlig skade eller ulempe for reindriftsutøvelse» i samsvar med reindriftsloven. Skjønn om slike spørsmål ble etter reindriftsloven av 1978 tillagt lensmennene og er ved lovendring i 1996 overført til jordskifterettene. Dette skjønnsinstituttet er i praksis ikke nyttet.

Sammensetningen av utvalget, hvor man i stor grad la vekt på at «meddommerne» hadde særlig kunnskap i det saken gjelder, må sies å være svært viktig. Selv om de to fagmedlemmene representerte hver sin næring, balanserte de hverandre, og ga utvalget både nødvendig integritet, tillit og faktisk kunnskap om forholdene de skulle behandle. Sammensetningen gjorde det kanskje relevant å sammenlikne utvalget med en *voldgiftsrett*, hvor hver part velger en voldgiftsmann, jfr. tvistemålsloven § 454.

En må kunne anta at utvalgsbehandling med mekling og en faglig velbegrunnet tilrådning, har vært konfliktdempende. I dette ligger det antagelig også en psykologisk konfliktdempende effekt av at reindriftssamenes rettigheter er blitt erkjent som «virkelige rettigheter». Således kan de rådgivende utvalgene ha vært med på å redusere antall retts-tvister.

6.4.4 Ble utvalgets tilrådninger fulgt?

I Nordland ble utvalgets tilrådning i all hovedsak fulgt, selv om det er eksempler på at lappefogden i enkelte tilfeller «overprøvde» utvalget, og at Landbruksdepartementet vektla dette.²⁷ I Nord-Trøndelag ble utvalgets tilrådning i liten grad fulgt. I perioder satt lappefogden i Nord-Trøndelag som

utvalgsmedlem for reindriftsinteressene. Lappefogden kom i disse periodene i mindretall i utvalget. I flere av disse sakene, som sakene om bufeholderens rett til å føre opp sperregjerder i Blåberget i Færen reinbeitedistrikt og Jomafjell i Østre Namdal reinbeitedistrikt, ser en at departementet satte til side utvalgets flertallstilrådning og la vekt på lappefogdens tilrådning som mindretallet i utvalget.

Etter mitt skjønn må enstemmig tilrådning og grundig saksbehandling hvor begge parter standpunkter ble hørt og vektlagt i tilstrekkelig grad, ha vært tungtveiende årsaker for at Landbruksdepartementet fant å kunne fatte avgjørelse i tråd med utvalgenes tilrådning.

6.4.5 De rådgivende utvalgene – en egnet måte å løse konflikter på?

De rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeiteområder hadde forholdsvis små økonomiske ressurser til disposisjon. I Nordland fylke må utvalget sies å ha fylt en funksjon som et kompetent rådgivende organ, hvor det var i stand til å løse slike konflikter, samtidig som det på faglig grunnlag var i stand til å foreslå løsninger som i stor grad var akseptable både for reindrifts- og jordbruksinteressene. Ved å legge stor vekt på forhandlinger både mellom partene og internt blant utvalgets medlemmer, fungerte utvalget ut over intensjonene som et meglingsorgan. Trolig har det hindret at både tviste- og erstatningssaker ble brakt inn for domstolene.

Prosessene i utvalgene var basert på at partene var selvprosederende, og på tilrådninger basert på en kombinasjon av juridiske og faktiske hensyn, slik utvalgsformannen var trenet til gjennom praksis fra jordskifterettene. Med riktig sammensetning kan slike utvalg trolig være en bekreftelse på at beite- og brukskonflikter kan behandles av utvalg eller særdomstoler med en tverrfaglig sammensetning hvis lovverk og utdanning blir tilrettelagt for det.

Tidligere jordskifteoverdommer Øyvind Strand, som var den siste formannen i utvalget, er av den oppfatningen at jordskifterettene kunne ha behandlet slike saker. Strand understreket imidlertid at dette måtte være under forutsetning om en annen sammensetning av retten enn den ordinære, og muligens bredere bruk av sakkyndige. Videre understreket han betydningen av befaringsarbeidet i marka. Han påpekte at for det rådgivende utvalget hadde det vært avgjørende at det hadde kunnskapsrike fagmedlemmer. Gjennom utvalget fant man en god måte å løse konflikter på gjennom

²⁶ Tidligere fylkesjordskiftesjef i Nordland, Harald Estensen, karakteriserte i et brev til Landbruksdepartementet 5. mars 1993 utvalgets arbeid «som en vanlig jordskiftesak med innkalling av partene til møte, hovedforhandlinger med partsforklaringer, sakkyndige m.m., deretter befarung i marka og til slutt en begrunnet tilrådning fra utvalget». SJRA: brev fra Fylkesjordskiftekontoret i Nordland til Landbruksdepartementet, datert 5. mars 1993.

²⁷ SJRA/RUN: brev fra Landbruksdepartementet til Brønnøy Sauavslag v/herr Peder Strand, datert 29. november 1952. Til underretning er gjenpart sendt jordskifteoverdommer Karl Skålvoll.

forhandlinger og megling, slik at utvalget klarte å skape ro i området på Helgeland.²⁸

Vi har også sett at reindriftsagronomen i Nordland i desember 1980 etterlyste utvalgenes funksjon etter at ny reindrift var blitt vedtatt 9. juni 1978, og påpekte at «beiteutvalget var i stand til å bilegge flere tvistesporsmål som gjaldt utnyttelsen av utmarks- og fjellbeitene».

Reindriftsloven av 1978 innførte ordningen med lensmannsskjønn for å vurdere skadevirkninger av tiltak i reindriftsområder. Denne ordningen har i praksis aldri blitt nyttet. Det synes heller ikke som om ordningen har fungert etter at denne kompetansen ble overført til jordskifterettene ved lovendring i 1996.²⁹

Landbruksdepartementet har på 1990-tallet lett etter et organ som kan løse brukskonflikter mellom jordbruks- og reindriftsinteresser.

I stortingsmelding nr. 28 (1991–92), *En bærekraftig reindrift*, het det blant annet:

Det mangler i dag et redskap for å behandle og avveie slike konflikter [om beitebruk] mellom rettighetshavere. Prinsipielt er det ikke noen hindringer for å utvikle et rettsapparat for å behandle denne typen situasjoner etter modell som for landbruket. Departementet mener derfor det kan være aktuelt å utvide jordskiftelovens og reindriftslovens bestemmelser slik at jordskifteretten også kan avsi dom i brukskonflikter innen reindrift, og mellom reindrift og andre arealinteresser (side 109).

Forslaget i Stortingsmelding 28 (1991–92) ble sterkt endret og begrenset, slik at lovendringen av 23. februar 1996 ikke fylte departementets opprinnelige intensjoner (dette er behandlet i et særskilt arbeid som er under publisering).

Det kan også vises til at departementet kort tid etter endringen av jordskifteloven og reindriftsloven opprettet *meklingsråd i reinbeiteområder (regionale konfliktråd)*. I retningslinjene for opprettelsen het det i § 1:

Ved uenighet mellom reindriftsnæringen og andre private rettighetshavere om areal- og resursutnyttelse innen de samiske reinbeiteområdene, jf. § 2 i lov om reindrift av 9. juni 1978 nr. 49, kan det opprettes meklingsråd for å søke minnelige løsninger.

Meklingsrådet skal bestå av 7 medlemmer, herunder en leder. Fylkesmannen i det aktuelle fylket er rådets leder. Partene i den konkrete konflikten peker ut 2 representanter hver. I tillegg skal rådet bestå av 2 personer som er fagkyndige i de hovedspørsmål saken reiser. Fylkesmannen peker ut disse. Fylkesmannen kan fravike disse bestemmelsene der dette etter en nærmere vurdering framstår som hensiktsmessig.

Partene kan sammen eller hver for seg ta initiativ til at saken bringes inn for meklingsråd ved begjæring om dette overfor fylkesmannen. Fylkesmannen kan av eget tiltak ta et slikt initiativ.³⁰

De øvrige paragrafene i retningslinjene er hovedsakelig av prosessuell art. Langt på veg må en kunne si at disse meklingsrådene, som ikke var noen «forliksinstans» for en eventuell påfølgende behandling i jordskifterettene, nærmest ble opprettet som en alternativ ordning i konkurranse med den myndigheten som var gitt jordskifterettene ved lovendring halvannet år tidligere. Heller ikke meklingsrådene har fått særlig anvendelse. Meklingsrådet er nyttet i Stonglandseidesaken i 1999 uten særlig nytte. Saken endte i Høyesterett, Rt. 2004 s. 1092).³¹

Samtidig som Landbruksdepartementet lette etter nye måter å løse konflikter på, synes det som om det hadde oversett et organ som uten å ha fast ansatte eller fast årlig bevilgning, likevel i deler av landet hadde fungert mer eller mindre kontinuerlig over en 30 års periode. For de rådgivende utvalgene synes nettopp å være et eksempel på det organet departementet lette etter på 1990-tallet. Det rådgivende utvalget i Nordland hadde vist at det var i stand til å fylle en slik rolle. Samtidig var det på dette tidspunktet så veletablert at det naturlig burde være gitt en slik rolle.

²⁸ Pers. med. (telefon), Øyvind Strand, 7. juli 2004.

²⁹ Ordningen med lensmannsskjønn ble endret til skjønn ved jordskifterettene ved lov av 23. februar 1996 nr. 8 om endringer i reindriftsloven, jordskifteloven og viltloven. Etter lovendringen har det etter det jeg har brakt på det rene, bare vært avholdt ett skjønn med hjemmel i reindriftsloven § 15, 3. ledd. Det var sak nr. 16/1997 for Nord-Helgeland jordskifterett, som gjaldt skjønn krevd av grunneier etter nevnte bestemmelse for å få vurdert om bygging av minikraftverk kom i strid med paragrafens første ledd. Nord-Helgeland jordskifterett kom til at tiltaket ikke var til vesentlig skade eller ulempe for reinbeitedistriktet og således kunne gjennomføres. Røssåga reinbeitedistrikt ble pålagt alle kostnader med saken.

³⁰ Rundskriv til fylkesmenn, reindriftsforvaltning, fylkesjordskiftekontor innen det samiske reinbeiteområdet m.fl., datert 8. september 1997 vedheftet retningslinjer: Meklingsråd i reinbeiteområder – retningslinjer. Fastsatt av Landbruksdepartementet 4. september 1997. Det er vist til meklingsråd i reinbeiteområder i forskrift for tilskott til konfliktforebyggende tiltak i forholdet mellom reindrift og jordbruk, § 4, annet ledd, fastsatt av Landbruksdepartementet 3. juli 1996 med hjemmel i jordbruksavtalen og reindriftsavtalen samt Stortingets årlige budsjettvedtak. Endret 14. aug. 2000 nr. 817.

³¹ Pers. med. (telefon) reindriftsagronom i Troms, Sveinung Rundberg, 10. februar 2005.

Slik gikk det ikke. Utvalgenes arbeid hadde foregått i stillhet. Antagelig så stille at da deres oppdragsgiver, Landbruksdepartementet, la fram St.meld. nr. 28, *En bærekraftig reindrift*, la det til grunn at det manglet et redskap for å behandle og avveie konflikter om beitebruk. Dette må sies å være en lite tilfredsstillende attest overfor et utvalg som gjennom tre tiår hadde behandlet saker hvor nettopp avveining av konflikter sto sentralt. Om dette var grunnen til at departementet samme sted sterkt argumenterte for jordskifteretten som konfliktløser, vites ikke. Utvalgets arbeid og erfaringer synes imidlertid ikke å være nevnt i Stortingsmeldingen om bærekraftig reindrift. Den manglende kunnskapen om utvalget ble påpekt overfor Landbruksdepartementets jordskiftekontor av daværende fylkesjordskiftesjef i Nordland, Harald Estensen, i et brev av 5. mars 1993.³² Fylkesjordskiftesjefen anførte her at det ikke var noen ny problemstilling for Jordskifteverkets folk å ta opp konflikter mellom reinbeiting og andre beiteutnyttninger, samtidig som han også viste til en tidligere samtale med departementet hvor det gikk fram at dette var nye opplysninger for departementets juridiske konsulent.

Fylkesjordskiftesjefens oppfatning av utvalgets arbeid var at det hadde «vært lagt opp som en vanlig jordskiftesak med innkalling av partene til møte, hovedforhandlinger med partsforklaringer, sakkyndige m.m., deretter befarung i marka og til slutt en begrunnet tilrådning fra utvalget».³³ Opplysningene den tidligere fylkesjordskiftesjefen kom med, synes ikke å ha vært så vidt interessante at de ble fulgt opp i det videre lovarbeidet. I Ot.prp. nr. 28 (1994–95), *Om lov om endringer i reindriftsloven, jordskifteloven og villloven*, er erfaringene fra utvalget ikke drøftet. Det burde de trolig vært.

6.5 Andre myndigheter og organisjoner

Med henblikk på forvaltningen av reinbeiterettighetene i Nord-Trøndelag på 1950-tallet, synes fyl-

³² SJRA: brev fra Fylkesjordskiftekontoret i Nordland til juridisk konsulent Torgeir Magnussen, Landbruksdepartementet, datert 5. mars 1993. Den siste saken utvalget behandlet var i 1982, fortsatte Estensen i skrevet, og avsluttet med å påpeke at «så vidt jeg vet er utvalget ikke formelt nedlagt, men det er knapt noen som vet at det eksisterer, og hvem som er medlemmer i dag... Jeg går ut fra at Reindriftskontoret i departementet kan gi flere opplysninger...». Dette var siste gang utvalget ble omtalt i noen korrespondanse med Landbruksdepartementet.

³³ Dette har jeg senere fått bekreftet av Harald Estensen, pers. med., Stjørdal 11. november 2004.

kesmannen å ha hatt en forholdsvis aktiv rolle. En ser ved flere anledninger at fylkesmann Asbjørn Lindboe personlig har deltatt i den skriftlige ordvekslingen. Fylkesmannen har vært påfallende lydhør overfor reindriftssamenes interesser, bl.a. gjennom å uttrykke at de har rettigheter basert på *alders tids bruk*.³⁴

Ved gjennomgang av sakene på Fosen, hvor tvisteområdet Loninmarka lå i Sør-Trøndelag fylke samtidig som reinbeiterettighetene ble forvaltet av lappfogden i Nord-Trøndelag, kunne en anta at dette var avgjørende for fylkesmannen i Nord-Trøndelags holdning. Ved gjennomgang av saker i Indre Nord-Trøndelag var imidlertid fylkesmannens oppfatning den samme.

Rollen til Selskapet for Norges vel har jeg omtalt tidligere. Rollen kan ikke undervurderes som støtteorgan for «fjelljordbruket» gjennom beiteundersøkelser og agitasjon for å ta fjellbeitene i bruk til sauebeite.

Avslutningsvis må en kunne si at ulike myndigheter forholdt seg til dels svært ulikt til reindriftsamenes interesser. Dette ble særlig påfallende innenfor landbrukssegmentet, hvor sektororganene ikke bare konsentrerte seg om sine sektorer, men hadde veldig forskjellige oppfatninger knyttet til reindriftnæringen både når det gjaldt rettsforhold og økonomi. Landbruksdepartementet som administrator av de regionale sektororganene har her hatt en dobbeltrolle.

6.6 Advokater og retts hjelp

Tilspissede konflikter, også i tvister som bringes inn for forvaltningen, resulterer ofte i engasjement av advokater. I de sakene som jeg har sett på i dette arbeidet, er det verken på jordbrukets eller reindriften side nyttet advokater eller annen retts hjelp. Dette til tross for at det forelå mange og høyst reelle tvister om så vel rettslige som faktiske forhold. Dette må langt på veg forklares ut fra at de regionale fagmyndighetene, det vil si lappfogdene, funksjonærer på fylkeslandbruksselskapene og beitekonsulentene i Selskapet for Norges vel, iva- retok sine respektive næringsgrupperingers interesser.

³⁴ RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Nord-Trøndelag fylke, fylkesmannen, til Landbruksdepartementet, datert 19. april 1947, Jnr. 2271/47 AL/HO LD 000465/1947 R.

6.7 Fragmenter av reindriftssamisk rettsoppfatning

Reindriftssamenes reaksjon på bureising, etablering av organisert sauedrift og myndighetenes håndtering av dette, viser at den forholdsvis lille gruppa av reindriftssamer i Fosen, Nord-Trøndelag og søndre del av Nordland i hele perioden var meget bevisst på at deres rett til reindrift var en gammel rett som hadde beskyttelse både i reindriftsloven og ut fra gammel bruk.

I Nordland og Nord-Trøndelag ble reindriftssamenes stemme oftest hørt gjennom lappfogdene. Forholdsvis få ganger kom de til uttrykk skriftlig fra samene selv. Når det skjedde, var det gjerne gjennom vedtak eller resolusjoner fra samiske organisasjoner som Nord-Trøndelag samelag eller Norske reindriftssamers landsforening (NRL).

Eksempelvis har vi sett at NRL på årsmøtet i 1951 drøftet spørsmålet om sauedrift i reinbeiteområder. I en uttalelse het det at NRL var oppmerksom på Landbruksdepartementets bestemmelse om at bufeholderne hadde plikt til å ta hensyn til reindriftenes rett til høyfjellsbeitene når beiteforetagende med sau skulle iverksettes. NRL var imidlertid av den oppfatningen at bestemmelsen alene ikke trygget reindriftenes rettigheter, og henstilte derfor Landbruksdepartementet om ikke å tillate noen som helst form for sauehold i reinbeitedistrikter dersom saueholdet var avhengig av reinbeiteland i høyfjellet som beite. Den samme henstillingen ble også gitt når det gjaldt statsallmenninger i reinbeitedistrikter.³⁵

Av dette må en kunne lese at NRL ikke uventet oppfattet reindriftssamene å ha en rett til beite i høyfjell og stasallmenninger. Samtidig må dette også kunne leses slik at reindriftssamens landsforening oppfattet Landbruksdepartementet til å ha i oppgave å beskytte deres interesser overfor nye tiltak i reinbeiteområdene.

Unntaksvis tok enkeltssamer selv til pennen. Foran har vi sett at reindriftssame Fjelner Stenfell formulerte et eget brev i gjerdekonflikten mellom han og Verdal Fjellbeitelag.

Våren 1960 kom det opp en sak som følge av at reineier John O. Steinfjells rein hadde beitet på innmark på Finnvollan. Etter at fungerende lappfogd Johannes Moe ved to anledninger hadde anmodet Steinfjell om å fjerne reinen fra Finnvollan, skrev Steinfjell til Landbruksdepartementet, hvor det het at:

Finnvollan ligger midt i reinbeitedistrikt. Så må jeg spørre Reinkontoret om Dere vil være så vennlig, og gi meg et råd, vor jeg skall gjøre av reinen? Jeg synes at Lappfogden må vite, at reinen hålder til i låglandet om våren. Finnvollan har navnet efter finner (samer) så jeg mener at bøndene må tåle å se rein. I tilfelle bøndene forlanger erstatning, må det bli den Norske stat som må erstatte, da staten har solgt samernes land til bøndene. Erbødigst John O Steinfjell, Brekkvasselv den 29-4-1960.

³⁵ RA: eske 25 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Norges reindriftssamers landsforening til Landbruksdepartementet, datert 4. og 6. juli 1951, LD 001280/1951 R.

Kapittel 7

Oppsummering

Materialet jeg har gått gjennom, gir ikke grunnlag for å hevde at det har vært en rådende oppfatning hos Landbruksdepartementet eller innen øvrig landbruksforvaltning i perioden 1938 fram til ca. 1970 at reindriftssamenes landrettigheter var en form for «tålt bruk» hvor reindriftssamenes rettsgrunnlag kun hvilte på lovgivningen. Tvert imot viser materialet at oppfatningene i denne perioden synes å ha vært at reindriftssamenes rettigheter i all hovedsak hadde sitt grunnlag i sedvanemessig bruk fra gammel tid, hvor begrepet «hevdvunnen rett» gjentatte ganger er brukt. Altså langt på veg det vi i dag omtaler som rett basert på *alders tids bruk*. Landbruksdepartementet synes dermed å ha hatt en rettsoppfatning om at reindriftssamene hadde en sterkere rett til å nytte sine beiteområder enn det som på denne tiden kom til uttrykk ved domstolene.¹

Rettsoppfatningen som kom til uttrykk i Ot.prp. nr. 9 (1976–77), som var en sentral del av lovforarbeidet til reindrifftsloven av 1978, synes således ikke å ha vært en oppfatning som hadde vært etablert over tid, men derimot noe som kom inn sammen med et generasjonsskifte i Landbruksdepartementet omkring 1970. Paradoksalt nok skjedde dette kort tid etter at Brekkendommen, Rt. 1968 s. 394, og Altevann II-dommen, Rt. 1968 s. 429, var avsagt.

Oppfatningen som kom til uttrykk i Ot.prp. nr. 9 (1976–77) må således sies ikke bare å bryte med Reindrifftslovkomiteens innstilling fra 1966, men også Landbruksdepartementets oppfatning gjennom etterkrigstiden om at reindriftssamenes «gamle rett» hadde forrang framfor nye utnyttingsmåter i fjellet, som organisert sauedrift. For øvrig

er det heller intet i materialet som tyder på at departementets oppfatning av reindriftssamenes arealrettigheter på 1960-tallet avvek fra Reindrifftslovkomiteens innstilling fra 1966.

I tvister behandlet av både Landbruksdepartementet og de rådgivende utvalgene i hele perioden, synes *faktisk bruk* i tid og geografisk utstrekning å være av betydning for hvilken rett grupper av reindriftssamer ble ansett å ha. Samtidig ser vi at departementet vektla at reindriftssamene hadde rettigheter på et *selvstendig grunnlag* til å nytte områdene til reindrift. Som vi har sett, var begreper som «hevdvunnen rett» nyttet gjentatte ganger i departementets korrespondanse og beslutninger. Henvisninger til reindrifftsloven synes primært å være gjort for å understreke rettens tyngde, framfor å presisere at retten er gitt i medhold av lov. Høyesteretts dommer og lovforarbeid tilknyttet reindrifftslovene av 1883 og 1933, synes i perioden ikke å ha vært vektlagt av Landbruksdepartementet i like stor grad som man skulle anta.

Formuleringen til lappfogd Ingvald Ornæs i et brev fra 1947 er i så måte betegnet for rettsoppfatningen som ble delt både av departementet og av de lappfogdene jeg har hatt mulighet for å kunne etterprøve. Ornæs tok i brevet utgangspunkt i at det var en utbredt oppfatning at flyttsamene nylig hadde fått en særrett framfor andre når det gjaldt beite i høyfjell og tilstøtende strekninger:

Det er en hel del som ikke er oppmerksom på at den rett som flyttlappene nå har, bare er en lovbeskyttet rest av de rettigheter de hadde lenge før den fastboende befolkning bygget sine hjem i reinbeiteområdene, og at myndighetenes befatning med sakene nå nærmest er av en regulerende art, slik at reinbeiteområdene blir rettferdig fordelt og forstandig utnyttet, ...²

Etter det jeg kan se, har ikke forvaltningens praksis og rettsoppfatninger når det gjelder beitebrukskonflikter mellom rein og sau i perioden før, omkring og etter annen verdenskrig, tidligere vært

¹ Det kan her vises til Marsfjelldommen, Rt. 1955 s. 361, og STJA: Frostating lagmannsretts dom av 14. nov. 1966 i ankesak 83/1964. Samtidig må det anføres at disse to dommene ikke gir direkte uttrykk for oppfatningen i beitekonflikter mellom reindrift og bufehold, da de omhandler reindriftssamers rett til jakt, fiske m.m. Av høyesterettsavgjørelser som tok stilling til beitebrukskonflikter mellom reindriftssamer og bufeholdere, kan det nevnes de to tendensiøse domene fra 1890-tallet, Rt. 1892 s. 411 og Rt. 1897 s. 759, som i tid faller utenfor min undersøkelsesperiode. Jeg ser også bort fra Korssjøfjelldommen, Rt. 1988 s. 1217, Aursunden II-dommen, Rt. 1997 s. 1608, og Selbu-dommen, Rt. 2001 s. 769, da også disse i tid faller utenfor perioden.

² RA: eske 26 ark. nr. 5/01/1/2. Brev fra Lappfogden i Nord-Trøndelag til Landbruksdepartementet, reindrifftskontoret, datert 9. april 1947. Jnr. 1928-1947. LD 000465/1947R.

systematisk belyst. Det er således på sin plass å reise spørsmål ved om en relevant rettskildedefaktor fra den mest sentrale forvaltningsaktøren langt på veg er oversett både i lovforberedelse, rettsanvendelse, teori og i framstillingen av nyere historie. Dette innebærer etter mitt skjønn at deler av reindriftens rettshistorie fra det forrige århundre må sees i et annet lys, og at Landbruksdepartementet og lappfogdenes rolle i deler av perioden må revurderes. Betydningen av at Landbruksdepartementet som lovforbereder og Stortinget som lovgiver har hatt en annen oppfatning av reindriftssamens arealrettigheter og rettsgrunnlag når nåværende reindriftslov ble vedtatt i 1978 og revidert i 1996, bør dermed også sees nærmere på.

Når det gjelder de rådgivende utvalgene for sauedrift i reinbeiteområder, kan det synes som de ble opprettet i stedet for at departementet initierte at beitekonflikter mellom rein og sau kunne behandles av jordskifterettene. Det kunne det etter mitt skjønn vært naturlig å legge opp til etter den omfattende endringen i jordskifteprosessen som ble gjort med vedtakelsen av jordskifteloven av 1950. Når det gjaldt andre rettsforhold enn sameenes reinbeiterettigheter i utmark og høyfjell, ser vi også at dette ble gjort.³

Om dette var et bevisst valg fra departementet har jeg ikke funnet dekning for i materialet. Derimot ser man at departementet var bevisst på at det var praktiserende jordskiftedommere som ble oppnevnt som utvalgenes formenn framfor eksempelvis herredsrettsdommere eller andre jurister.⁴ Utvalgets sammensetning gjorde at det fikk nødvendig faglig legitimitet gjennom å ha medlemmer som behersket jordbruks- og reindriftsfaglige beitevurderinger, og som var i stand til å kombinere praktisk og rettslig arbeid.

Muligens har departementet valgt den løsningen de gjorde ut fra at det praktisk sett var en enkel måte å opprette et konfliktløsningsorgan på hvor det ikke trengte å gå vegen om noen lovendring.

³ Før Høyfjellskommissjonen ble oppløst ved kgl.res. av 18. des. 1953, ble det i brev fra Landbruksdepartementet til Justisdepartementet lagt til grunn at de «tvistigheter som heretter måtte oppstå må kunne løses i de fleste tilfelle gjennom den vanlige behandling etter jordskiftelovens bestemmelser om grensegang». Justisdepartementet la dette til grunn for å oppheve lov av 8. august 1908 nr. 6 (opphevet ved lov 9. april 1954 nr. 1. 1953), ot.prp. nr. 1 (1954) s. 2.

⁴ Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms, som ble oppnevnt ved kgl.res. av 11. juni 1971 og bl.a. skulle klarlegge rettsforholdene, herunder bruksrettigheter, for de fjellområder staten gjør krav på å eie i Nordland og Troms, og gi tilrådning om grensedragning, ble sammensatt av erfarne jurister.

Sammenliknet med å nytte jordskifterettene innebar utvalgene at en fikk konsentrert fagkunnskapen på noen få hoder, noe som ga grunnlag for å styrke fagkunnskapen og bedre kontinuiteten sammenliknet med om saksbehandlingen for de forholdsvis få sakene skulle spres over mange jordskiftesokn. Det gav også bedre mulighet til å oppnevne fagkyndige utvalgsmedlemmer enn det en under vanlige omstendigheter kunne trekke ut fra de ordinære jordskifteutvalgene. Valget kunne også forklares ut fra at behovet i utgangspunktet lå i å vurdere et tiltaks innvirkning på reindriften, og i å megle fram løsninger framfor å avgjøre rettstvister. Som grunneierrepresentant hadde Landbruksdepartementet en formell avgjørelsesmyndighet når det gjaldt organisert sauedrift på statens eiendommer. Det er derfor ikke usannsynlig at departementet valgte løsningen med rådgivende utvalg, da det på denne måten kun fikk presentert en tilrådning framfor en rettsavgjørelse, og således selv beholdt avgjørelsesmyndigheten.

Litteratur

- Borgedal, Paul: *Norges jordbruk i nyere tid*. Bind II om husdyrholdet. Oslo, 1967
- Falkanger, Thor: *Tingsrett*. Oslo, 1987. Femte utgave. 2000
- Funder, L.: *Om Høyfjeldets utnyttelse*. Kristiania, 1916
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo, 2004
- NOU 1975: 17: Fagervolltraktene.
- NOU 1984: 18: Om sameenes rettsstilling.
- Ræstad, Arnold.: Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751. I: Festskrift til rektor J. Qvigstad. Tromsø Museums skrifter II. Oslo, 1928. S. 226–242
- St.prp. nr. 31 (1939) Om løyve for Landbruksdepartementet til å bruke inntil kr. 30 000 av Reinbeitefondet.
- St.prp. nr. 141 (1947) Om bevilgning til nedsettelse av prisen på kunstgjødsel for mindre bruk, frakting av sau til fjellbeite, tilskott til potetkjeller og potetsiloer og til spesielle produksjonsfremmende tiltak.
- Strøm Bull, Kirsti: *Studier i reindriftsrett*. Oslo, 1997
- Taranger, Absalon: *Fremstilling af de Haalogalandske almenningers retslige stilling*. Bodø 1892. Reprod. ved Landbruksdepartementets opplysningstjeneste. 1960

Muntlige kilder:

Hjalmar Pavel tidl. konsulent i Landbruksdepartementet

Ole K. Sara tidl. lappfogd, statssekretær og reindriftssjef

Øyvind Strand tidl. jordskifteoverdommer og formann i Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland

Ikke standardiserte forkortelser:

LDA: Landbruksdepartementets arkiv

NTJA: Nord-Trøndelag jordskifteretts arkiv

RA: Riksarkivet

RAA: Reindriftsadministrasjonenes arkiv

STJA: Sør-Trøndelag jordskifteretts arkiv

SJRA/RUN: Salten jordskifteretts arkiv, boks: Det rådgivende utvalg for sauedrift i reinbeitedistrikter i Nordland

SAT: Statsarkivet i Trondheim

Del XVIII

Øyvind Ravna

*Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms og
de samiske interessene*

Kapittel 1 Innledning

1.1 Mandat, problemstillinger og rammer

1.1.1 Utredningens bakgrunn og mandat

Denne utredningen er initiert av det gjenopnevnte Samerettsutvalget¹. Bakgrunnen for utredningen er et behov for å få gjennomgått visse sider av en del av dommene til *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*². Samerettsutvalget har særlig hatt et ønske om at Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale blir gjennomgått for å se på hvordan dette materialet samsvarer med kommisjonens avsatte dommer. Å se på i hvilken grad samisk bruksutøvelse og samiske rettigheter og rettsoppfatninger er belyst i så vel kommisjonens grunnlagsmateriale som i kommisjonens domspremisser, står dermed sentralt i dette utredningsarbeidet.

Samerettsutvalget har gitt følgende mandat:

- Hva kan mer generelt utledes av grunnlagsmaterialet når det gjelder faktisk bruk av områdene (samisk bruk og andre gruppers bruk)?
- I hvilken grad er det samsvar eller mangel på samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelsene?
- I hvilken grad gir grunnlagsmaterialet et dekkende bilde av bruken av de ulike områdene?
- Hvilke deler av statens grunn i Nordland og Troms var gjenstand for konkrete vurderinger (kommisjonens enkelte avgjørelser gir ikke selv noe godt grunnlag for å skaffe seg en slik oversikt)?³

¹ Samerettsutvalget ble gjenoppnevnt ved kgl.res. av 1. juni 2001 nr. 19 og hadde sitt første møte 23. august 2001. I resolusjonen tilrødde justisstatsråden bl.a.: «Samerettsutvalget har nå fullført størstedelen av sitt mandat. Det gjenstår imidlertid å vurdere bruk og forvaltning av grunn og naturgoder i samiske bruksområder utenfor Finnmark fylke, og jeg vil tilrå at utvalget gjenoppnevnes for å fullføre sitt mandat.»

² *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms* ble opprettet ved lov av 7. juni 1985 nr. 51. Den er nærmere omtalt i pkt. 1.4.

³ Mandatet er gitt i e-post fra Samerettsutvalgets sekretariat v/ Jon Gauslaa, videresendt 14. juli 2005 fra Terje Lilleeng ved Senter for samiske studier.

Gjennom mandatet for utredningen har Same-
rettsutvalget også ønsket at det skal rettes fokus på
hvordan det samiske aspektet har kommet fram i
dommene. Det samiske aspektet kan igjen deles
opp i to interessegrupperinger. Det er *reindriftssa-
mer og den fastboende samiske befolkningen*.

Når det gjelder hvilke konkrete avgjørelser
som bør stå i fokus, heter det at «det særlig dreier
seg om avgjørelser som gjelder områder hvor det
er grunn til å tro at samiske brukerinteresser er av
en viss tyngde».

1.1.2 Sakene som er valgt ut for utredning

Som et utgangspunkt for denne utredningen har
det gjenopnevnte Samerettsutvalget valgt ut en
bestemt gruppe saker behandlet av Utmarkskom-
misjonen for Nordland og Troms, som de har
ønsket nærmere belyst. Dette er saker hvor et
samisk aspekt har vært framme.⁴

Når det gjelder reindriftsberettigedes rettighete-
ter i sakene som har vært oppe for Utmarks-
kommisjonen, må det nevnes at med unntak av
Kvæningen-Nordreisasaken, inngikk de reindrifts-
berettigede forlik med staten, og har derfor ikke
vært part i sakene som har vært oppe. Forlikene
innebar at statens søksmål ikke ble rettet mot de
reindriftsberettigede, noe som igjen innebærer at
Utmarkskommisjonens avgjørelser ikke har bin-
dende virkning overfor disse partene. Spørsmå-
lene om deres rettigheter står da rettskraftsmessig
fritt til å kunne tas opp i framtiden. Disse forlikene
ble inngått med de respektive reinbeitedistriktene,
se eksempelvis forlik i Kåfjord-Manndalensaken
gjengitt i punkt 2.4.3.

Utmarkskommisjonen behandlet til sammen
36 saker. *Utmarkskommisjonen for Nordland og
Troms 1985–2004, bind IV* inneholder innlednings-
vis en oversikt over samtlige saker. For ordens
skyld gjengis de her:

Skjerstadfeltet (sak 3/1987, dom avsagt 26. april
1990)

⁴ I møte med prosjektkoordinator Bjørn Bjerkli 9. september
2005 ble en nærmere bestemt gruppe saker definert.

Beiar Vest og Beiar Øst (sak 1 og 2/1987, dom avsagt 28. april 1990)
 Gildeskål og Meløy Nord, (sak 1/1989, dom avsagt 7. juli 1990)
 Nordreisa og Kvænangen (sak 6 og 7/1987, dom avsagt 5. juli 1991)
 Tjeldsundfeltet (sak 2/1991, dom avsagt 9. desember 1992)
 Senja Sør (sak 4/1990, dom avsagt 19. april 1993)
 Senja Nord (sak 2/1988, dom avsagt 19. april 1993)
 Meløy Sør og Rødøy (sak 1/1991, dom avsagt 21. april 1993)
 Tysfjordfeltet (2/1992, dom avsagt 28. oktober 1993)
 Mauken/Blåtind/Rostadalen (sak 1/1990, dom avsagt 30. november 1993)
 Saltdalfeltet (sak 1/1993, dom avsagt 16. november 1993)
 Snøhetta og Rubben (sak 1/1992, dom avsagt 14. april 1994)
 Ragofeltet (sak 2/1994, dom avsagt 17. november 1994)
 Kampen og Hjerttind (sak 1/1994, dom avsagt 24. januar 1995)
 Storfjordfeltet (sak 3/1993, dom avsagt 25. januar 1995)
 Børsvatnfeltet (sak 1/1995, dom avsagt 8. mai 1996)
 Salangen og Lavangfeltet (sak 2/1995 dom avsagt 8. mai 1996)
 Hamarøy (sak 3/1995, dom avsagt 8. mai 1996)
 Istindanfeltet (sak 1/1996, dom avsagt 10. desember 1996)
 Læigasfeltet (sak 2/1996, dom avsagt 06. mai 1997)
 Nord-Rana allmenning (sak 3 og 4/1994, dom avsagt 1. juli 1997)
 Sjunktindanfeltet (sak 1/1997, dom avsagt 10. oktober 1997)
 Småtindfeltet (sak 1/1998, dom avsagt 8. desember 1998)
 Kåfjord/Mannadalen (sak 2/1998, dom avsagt 5. mars 1999)
 Hinnøya Vest-feltet (sak 3/1998, dom avsagt 30. november 1999)
 Navitdalen (sak 3/1999, dom avsagt 7. november 2000)
 Melfjord Sør (sak 1/1999, dom avsagt 25. april 2001)
 Alappen (sak 2/1999, dom avsagt 21. mars 2001)
 Tysfjord Nord (sak 1/2000, dom avsagt 25. juni 2002)
 Hinnøya Øst (sak 2/2000, dom avsagt 27. juni 2001)
 Narvik (sak 1/2001, dom avsagt 11. september 2002)

Efjord (sak 2/2001, dom avsagt 5. april 2002)
 Skjomen (sak 3/2001, dom avsagt 16. september 2003)
 Vassbrunafeltet og Tamokdalen (sak 1 og 2/2002, dom avsagt 16. september 2003)
 Grytåfeltet (sak 4/2002, dom avsagt 9. desember 2003)
 Storvatnet i Steigen og Sørfold Nord (sak 3/2002, dom avsagt 1. april 2004)

Av disse er følgende saker valgt ut for nærmere gjennomgang i denne utredningen:

Sak nr. 3/1987 (Skjerstad-feltet)
 Sak nr. 1 og 2/1987 (Beiarfeltene)
 Sak nr. 6 og 7/1987 (Nordreisa og Kvænangen)
 Sak nr. 2/1992 (Tysfjord)
 Sak 2/1998 (Kåfjord og Mannadalen)
 Sak nr. 1/2000 (Tysfjord Nord)
 Sak nr. 1/2001 (Narvik)

1.1.3 Grunnlagsmateriale, andre kilder og metodisk tilnærming

Utmarkskommissjonens grunnlagsmateriale vil, som utredningens mandat og tittel tilsier, være den primære kilden for denne utredningen. I og med at materialet er utarbeidet for en domstol, kan det i utgangspunktet sies å være forholdsvis tradisjonelle rettskilder, som dermed også gir uttrykk for gjeldende rett.

Sakenes karakter, hvor bevisene i stor grad var basert på kontraktsrettslige dokumenter (eiendommenes adkomstdokumenter slik som skylddelingsforretninger o.l.) eller historiske kildedokumenter, har likevel gjort kildematerialet spesielt og omfattende. Samtidig må det påpekes at kommisjonens særegne prosessregler, bl.a. med en selvstendig opplysningsplikt, trolig har gjort at dette materialet er blitt langt mer omfattende enn det ville ha vært hvis sakene hadde vært ført etter reglene i den alminnelige sivilprosessen (tvistemålsloven av 13. august 1915 nr. 6). De enkelte sakenes omfang har dessuten i seg selv bidratt til at grunnlagsmaterialet er blitt svært omfattende.

Grunnlagsmaterialet danner ikke noen ensartet kilde. Det består for det første av særskilte utredninger utarbeidet for Utmarkskommissjonen, eventuelt med tilleggsutredninger, knyttet opp mot de enkelte feltene. Disse utredningene er utarbeidet av arkivarer ved Riksarkivet eller statsarkivkontorene. Utredningene omfatter en generell gjennomgang av eiendoms- og bosetningshistorie, områdenes bruk, gjennomgang av eiendommenes adkomstdokumenter, rettspraksis m.m. Det er også framlagt andre utredninger for kommisjonen,

som Bjerkli og Thuen: *Om bruken av Svartskogen*. Begge de to siste er sosialantropologer, tilknyttet Universitetet i Tromsø.

Hver utredning har som regel også flere bind med dokumentbilag, omtalt som *bilag og utdrag (rettslige utdrag* eller andre utdrag). Dette utgjør et bredt spekter av kilder og inneholder bl.a. utdrag av høyesterettsdommer, aktuelle lover og lovforarbeider, jordskifte- og grensegangsforetninger, annen underrettspraksis, skylddelingsforetninger, juridisk teori og annen teori. Det kan påpekes at innslaget av ubearbeidet historisk arkivmateriale og førstehåndskilder fra privat og statlig praksis har en bred plass i grunnlagsmaterialet. Det samme gjelder også rettsavgjørelser fra utskiftings- og jordskifterettene. Det siste er for så vidt naturlig, da det i hovedsak var denne særdomstolen som hadde behandlet tilsvarende saker i Nordland og Troms før Utmarkskommisjonen ble opprettet. For Beiarn-Skjerstadsakene og Tysfjordsakene må også utredninger utarbeidet for *Utvalget for statseiendom for Nordland og Troms*, se side 61, regnes som en del av grunnlagsmaterialet.

Foruten det som er definert som *Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale*, har jeg gått inn på visse andre kilder som naturlig hører sammen med grunnlagsmaterialet og som kan kaste lys over dette. Eksempel på dette er deler av *Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller* som ikke er tatt med i grunnlagsmaterialet, samt litteratur som etter mitt skjønn naturlig burde vært lagt fram for kommisjonen til deler av de feltene jeg har sett på, som Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*. Generell tingsrettslig teori, som Falkanger: *Tingsrett* og Brækhus og Hærem: *Norsk tingsrett*, er også nyttig der dette har vært naturlig. Likeledes annen juridisk teori som er kommet til etter Utmarkskommisjonens arbeid, se side 55. Ankene over Utmarkskommisjonens avgjørelser som er avgjort av Høyesterett, er naturlig nok også en del av dette materialet.

Til sammen dreier det seg om et ikke ubetydelig antall hyllemeter med utredninger og dokumenter. Omfanget av dette materialet, særlig mengden av kopierte bilag, vedlegg og utdrag, tilsier at det ikke har vært mulig å gjøre noen fullstendig gjennomgang av disse innenfor rammene av den tiden som er stilt til disposisjon for arbeidet. Dette må man ha med seg når mine vurderinger i kapittel tre leses.

Den metodiske tilnærmingen må sies å være forholdsvis tradisjonell rettslig, eller – om man vil – rettsdogmatisk. Der jeg presenterer egne synspunkter, vil dette framgå. Dette gjelder så vel for *de*

lege lata- som for *de lege ferenda*-betraktninger, i den grad sistnevnte finnes.

Grunnlagsmaterialet omfatter hovedvekten av de rettskildene Utmarkskommisjonen hadde til disposisjon for sine avgjørelser, og dermed også kildene til gjeldende rett på domsavsigelsestidspunktet. I den grad jeg vil komme til at det foreligger manglende samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsgrunnene, må det dermed også langt på veg kunne sees på som manglende samsvar mellom domsgrunnene og dagjeldende rett.

1.1.4 Rammen for denne utredningen

Den tidsmessige rammen for mitt arbeid er fire månedersverk. Innholdsmessig er rammene gitt gjennom det mandatet det er vist til foran. I relasjon til mandatet er tyngden av mitt arbeid lagt på punkt 1 og punkt 2, som for punkt 1 nødvendigvis også må omhandle de noen av de *rettslige konsekvensene* av faktisk bruk.

Med utgangspunkt i at min utredning skal være en vurdering av *samsvaret* mellom Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale og domsgrunnene, følger det at jeg ikke har hatt anledning til å forholde meg til faktisk bruk utover det som er beskrevet i kildematerialet. Jeg har eksempelvis ikke hatt særlig anledning til å kontrollere dette opp mot annen beskrivelse av faktisk bruk, eller gjennom bruk av informanter og andre førstehånds kilder.

1.2 Litteratur om Utmarkskommisjonen

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, dens avgjørelser og eventuelle ankebehandlinger, er i liten grad omtalt i juridisk eller annen teori. Av verker som omhandler Utmarkskommisjonens avgjørelser, kan det vises til noen arbeider av Thor Falkanger, til Geir Stenseths rettslige gjennomgang av allmennings- og sameieforhold i norsk utmark, til Borgar Høgetveit Bergs verk om hevvd, og til en mastergradsavhandling av Kristin E. Hage, sistnevnte levert ved det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo i 2005.

Thor Falkanger: Tingsrett og Fast eiendoms rettsforhold

I *Tingsrett* har Thor Falkanger en kort, generell beskrivelse av Utmarkskommisjonen under avsnittet «Avgjørelser av spesialdomstoler»⁵. Han bruker ikke plass på kommisjonens avgjørelser.

Falkanger bruker imidlertid forholdsvis mye plass på ankebehandlingen av Beiarn-Skjerstad-sakene, hvor han på side 58 skriver at «Beiarn-Skjerstad-saken i Rt. 1991 s. 1311 viser at også en urettmessig praksis etter omstendighetene kan føre til rettstap. «Han påpeker at dommene fra Trøndelag, Hoåsdømmen, Rt. 1940 s. 407, og Bruåsdømmen, Rt. 1935 s. 876, ikke ble fulgt. Ved å sitere Rt. 1991 s. 1311 viser han derimot at Høyesterett la vekt på «den meget klare prinsippdom i Veikvatnet-saken [Rt. 1918 s. 454], og den etablerte rettstilstanden er opprettholdt i Nordland etter at den er blitt endret i Nord-Trøndelag».

Betraktninger i relasjon til «festnede forhold» er drøftet på side 320, og drøfting av begrepet allmenning gjøres på side 437. I forhold til det siste påpeker Falkanger at Utmarkskommissjonen velger en «vid definisjon» av begrepet samtidig som «det til gårdbrukerne i disse fylkene [Nordland og Troms] ikke har ligget noen rett vedrørende skogen».⁶

De øvrige av Utmarkskommissjonens avgjørelser som ble anket til Høyesterett, er gitt svært liten plass. Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232, er omtalt i fotnote på side 320. Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, ble avsagt etter at boka ble utgitt, og er derfor ikke omtalt.

I *Fast eiendoms rettsforhold*, 3. utgave (2005), finner vi igjen den samme generelle omtalen av Utmarkskommissjonen som i *Tingsrett*. Drøftingen av Beiarn-Skjerstaddømmen og Tysfjorddommen belyses ikke utover det som er skrevet i *Tingsrett*.

Svartskog-dømmen – eller Manndal-dømmen, som Falkanger velger å kalle den – i Rt. 2001 s. 1229, er her gitt noe plass som eksempel på hvilke krav Høyesterett har stilt til god tro o.a. ved erverv ved hevd eller alders tids bruk.⁷

Falkanger skrev i 1998 også en betenkning for Norges Bondelag kalt *Fjellovens anvendelse i Nordland og Troms*, hvor han kommer med visse interessante betraktninger om rettsanvendelsen til så vel Utmarkskommissjonen som Høyesterett. Dette er behandlet i tilknytning til Beiarn-Skjerstad-saken på side 701.

⁵ Falkanger: *Tingsrett*, 5. utg. (2000), s. 108.

⁶ I nærværende utredning er Utmarkskommissjonens behandling av allmenningsretten i Beiarn-Skjerstadsakene gjennomgått i pkt. 2.1.2 og Høyesteretts dom i ankebehandlingen i pkt. 2.1.3.

⁷ På s. 110 påpekes det med henvisning til dommen at det ikke kan stilles noe ubetinget krav om granskning av hjemmelsdokumenter for å være i god tro, på s. 115 er dommen vist til som eksempel på hevd av eiendomsrett, på s. 119 som eksempel på at Høyesterett i dag har godtatt alders tids bruk som ervervsgrunnlag (og ikke bare som bevis for bruk), og på s. 121 som eksempel på at samtlige pretendenter ikke må være i god tro ved erverv ved alders tids bruk.

Geir Stenseth: Almenningens janusansikt

En interessant gjennomgang av de tre høyesterettsdommene som er avsagt som følge av anker på avgjørelsene til Utmarkskommissjonen, finner vi i Geir Stenseths verk, som er hans avhandling for doktor juris-graden ved Universitetet i Oslo.

Stenseth gir også en beskrivelse av Utmarkskommissjonen, og påpeker følgende på side 135:

Som den nyeste domstol vi har hatt med spesialkompetanse til å avgjøre tvister mellom staten og private om eiendomsrett til utmarksgrunn, vil dens uttalelser kunne tillegges en større rettskildeverdi enn hva som ellers er vanlig når det gjelder underrettspraksis.⁸

På side 174 går han spesielt inn på ankene over Utmarkskommissjonens avgjørelser og skriver at det er

aspekter ved dommene [Rt. 1991 s. 1311, Rt. 1996 s. 1232 og Rt. 2001 s. 1229] som har betydelig interesse for spørsmålet om hvordan Høyesterett argumenterer i saker der retten skal ta stilling til om utmarksstrekninger er statsalmenning eller noe annet.

Han påpeker videre at Høyesterett har valgt en begrepsbruk i relasjon til allmenning som «avviker fra den vi kan utlede fra Høyesteretts praksis om tilsvarende strekninger i Sør-Norge». I motsetning til Falkanger gir Stenseth en forholdsvis grundig drøfting av sider av Svartskogdommen på side 181–183. Det som etter mitt skjønn er av størst interesse i Stenseths arbeid, er gjennomgått lenger bak i relasjon til min gjennomgang av de enkelte sakene, se henholdsvis punkt 2.5.6 og punkt 3.2.3.

Borgar Høgetveit Berg: Hevd. Lov om hevd 9. desember 1966 nr. 1 med kommentarer

Borgar Berg gir i *Hevd. Lov om hevd 9. desember 1966 nr. 1 med kommentarer*, som kom ut i 2005, en rask innføring i Utmarkskommissjonens kompetanse i relasjon til søksmål om hevd på side 98–101. Gjennomgangen er i denne sammenheng ikke mer enn det man må kunne forvente i en lovkommentar om hevdslova, eller en «håndbok» slik forfatteren selv omtaler verket i innledningen. At forfatteren i samme kapittel også gjennomgår tingrettenes og jordskifterettens kompetanse når det gjelder tilsvarende søksmål, må sies å være av interesse. Det gir leserne anledning til å sammenlikne saklig kompetanse og prosessform mellom disse domsto-

⁸ Dette kan ha metodisk interesse. De enkelte sakene bør etter mitt syn likevel vurderes konkret.

lene som alle tidvis må ta stilling til slik rettsverv gjennom ulegitimert bruk.

På andre områder er boka dypere enn det man kan forvente av en «håndbok», med en bred gjennomgang av rettspraksis. I vår sammenheng er det av interesse at noen av Utmarkskommisjonens dommer drøftes, bl.a. sak 1/2001-Narvik (se side 156), samtidig som rettspraksis fra Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, dras frem i en rekke sammenhenger.

Kristin E. Hage: Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms fylker

Kristin E. Hage leverte våren 2005 en masteroppgave ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, med tittelen *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms fylker. En redegjørelse for Utmarkskommisjonen og dens praksis*.⁹ Oppgaven gir en redegjørelse for Utmarkskommisjonen, og deler av prosessreglene som gjaldt for kommisjonen. I tillegg går Hage nærmere inn på enkelte utvalgte dommer, med den hensikt å belyse praksis og ulike metodiske spørsmål.

En del av arbeidet er en ren deskriptiv framstilling basert på Ot.prp. nr. 59 (1984–85). Det kan likevel sies å ha interesse som generell innføring om Utmarkskommisjonen og dens prosess- og kompetanseregler. Det må også påpekes at arbeidet så langt er den eneste større framstillingen av Utmarkskommisjonens arbeid. Dette alene tilsier ikke at arbeidet fortjener særlig oppmerksomhet. Forfatteren foretar imidlertid en kritisk tilnærming til enkelte sider av kommisjonens arbeidsmåter og avgjørelser, noe som etter mitt skjønn fortjener nærmere oppmerksomhet.

Gjennomgangen av kommisjonens oppbygning på side 10–11 er i så måte av interesse. Her reiser Hage relevante spørsmål knyttet til kommisjonens oppnevning, uavhengighet og legitimitet. I relasjon til de to siste punktene, anfører hun: «Når det gjaldt Utmarkskommisjonen, kunne det innvendes at dette hensynet ikke ble like godt ivaretatt som ved de alminnelige domstoler.»

Drøftingen av avvísingsreglene, og hvorfor staten i enkelte tilfeller valgte å anlegge sak for kommisjonen framfor jordskifteretten (side 23), er en naturlig oppfølging av dette. En tenkelig årsak til det siste kunne være at «Utmarkskommisjonen sto noe friere med hensyn til fastlegging av hensiktsmessige grenser slik at saksøker, som i dette

tilfellet [Grytåssaken, dom avsagt 9. desember 2002], så seg best tjent med en sak for denne instansen».¹⁰

At det forelå «få eller ingen rettsmidler» mot prosessuelle avgjørelser mens saken pågikk, er et annet forhold Hage poengterer (side 32). Hun reiser også spørsmål ved Utmarkskommisjonens rettsmiddelordning mer generelt, og viser til at bare tre [skal være fire] av til sammen 33 [skal være 36] dommer ble realitetsbehandlet etter anke til Høyesterett. Hun drar parallell til Høyfjellskommisjonen, hvor de fleste av kommisjonens 26 avgjørelser ble anket og gitt ny behandling av Høyesterett. Innvendingen mot rettsmiddelordningen blir utdypet på side 42 og omtalt som «betenkelig ut fra rettssikkerhetshensyn».

Hage påpeker også det problematiske i en vid skjønnsmessig og diskresjonær kompetanse, samtidig som begrunnelsen ikke alltid er fullstendig, slik at avgjørelsene «kan bære preg av vilkårlighet» (side 43). Særlig betenkelig kan dette være ettersom

det er et generelt inntrykk at statens påstandslinje følges i disse tilfellene hvor drøftelsene er lite utfyllende og mangelfulle i forhold til opplysninger. Dette kan til en viss utstrekning gi inntrykk av raske beslutninger. Mer spissformulert kan det nær sagt synes som hovedregelen er at statens påstandslinje følges, slik at eventuelle unntak fra denne regel, i form av privat eiendomsrett eller tilkjennelse av bruksrettigheter, må begrunnes nærmere. (side 47).

Hage mener et stykke på veg å finne dekning for dette når Høyesteretts annenvoterende i Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232, på side 1252 «trekker fram nettopp ... sparsommelige opplysninger, i forhold til utøvet bruk på den private siden, som et problem».

Generelt påpeker Hage også følgende:

Det rettslige utgangspunktet er i det overveiende flertall av tilfellene tolkning av hjemmelsdokumenter, men avgjørelsene baseres likevel i stor grad på en skjønnsmessig helhetsvurdering av faktiske og praktiske forhold. Inntrykket er derfor at drøftelsene ikke får det typisk juridiske preg med anvendelse av den metode

⁹ Se *DUO Digitale utgivelser ved UiO*, <http://wo.uio.no/as/WebObjects/theses.woa/wa/these?WORKID=26283> (besøkt 20. desember 2005).

¹⁰ Til orientering (forf. anm.) har jordskifteloven § 88 femte ledd følgende bestemmelse om fastlegging av uhensiktsmessige grenser: «Ulagelege grenser prøver retten å få regulert ved minnelig makeskifte. Kjem ein ikkje fram til semje, kan jordskifteretten regulere grensene på den måten han meiner er mest tenleg for dei eigedomane det gjeld. Dersom det ikkje er landbrukseigedom på nokon av sidene, kan jordskifteretten berre regulere ulagelege grenser etter krav frå ein part.»

og tydelighet som man for eksempel ser hos Høyesterett i Svartskogsaken.

Hun viser videre til at noe av argumentasjonen ved opprettelsen av kommisjonen var viktigheten av å ha høyt juridisk kvalifiserte kommisjonsmedlemmer ut fra sakenes kompliserte rettslige natur:

Det er tankevekkende at dette ble fremhevet så sterkt, ettersom sakenes juridiske kompleksitet ikke kommer særlig til uttrykk i enkelte av dommene. (side 48–49).

Det kan synes som om Hage enkelte steder går langt i sin kritikk av Utmarkskommisjonen, noe som kan tillegges en students frimodighet. Uten å ta tingene på forskudd, vil jeg allerede nå våge å påstå at sider av Hages kritikk er berettiget. Det kan også vises til at Hage har hatt Kirsti Strøm Bull som veileder.

1.3 Samiske spørsmål og rettskraftsvirkninger

1.3.1 Hvorfor vurdere kommisjonens avgjørelser i forhold til samiske rettigheter?

Sameretten har utviklet og endret seg i vesentlig grad etter at Utmarkskommisjonen ble oppnevnt i 1985. Dette er bl.a. påpekt i kgl.res. av 1. juni 2001 nr. 19 (da Samerettsutvalget ble gjenoppnevnt), hvor det bl.a. het:

I løpet av den tid som er gått siden mandatet ble gitt [i 1980], er det skjedd endringer i rettstilstanden, både nasjonalt og internasjonalt. Bl.a. ledet forslagene i Samerettsutvalgets utredning NOU 1984: 18 «Om samenes rettstilling» fram til sameloven 12. juni 1987 nr. 56 og Grunnloven § 110 a, vedtatt 27. mai 1988. Ved lov 21. desember 1990 nr. 78 fikk sameloven et nytt kapittel 3 om samisk språk. Med menneskerettsloven 21. mai 1999 nr. 30 ble bl. a. FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter inkorporert i norsk rett.

Sameloven ledet bl.a. til opprettelse av Sametinget. I tillegg til den utviklingen som er beskrevet, kan det også nevnes at Norge den 20. juni 1990 ratifiserte ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater, og at bevisbedømmelsesregelen for reindriftssamenes beiterett ble endret ved lov nr. 8/1996, jf. reindrifftsloven § 2, første ledd.¹¹

¹¹ Lov av 23. februar 1996 nr. 8 om endring av reindrifftsloven, jordskifteloven og viltloven.

Det økte rettsvernet samene er gitt i norsk lov, må sies å bygge på erkjennelsen av at Kongeriket Norge er grunnlagt på territoriet til to folk, og at samene som folk var etablert i Norge før deres landområder ble innlemmet i den norske stat og kolonisert av en etnisk norsk eller norrøn befolkning. Rettslig status som urfolk pålegger myndighetene bl.a. å ta nødvendige skritt for å identifisere samenes landområder, samt å sikre effektivt vern av deres eiendomsrett og besittelsesrett, jf. ILO-konvensjon nr. 169, artikkel 14. I samme artikkel nr. 3, heter det:

«Hensiktsmessige ordninger skal etableres i nasjonal rettsorden for å avgjøre rettskrav knyttet til landområder fra vedkommende folk.»

Foruten endring i lovgivning, har vi også sett en endring i rettspraksis de siste årene, hvor domstolene har vist vilje til å tilpasse bevisbedømmelsen og lovanvendelsen slik at samisk bruksutnyttelse har dannet grunnlag for selvstendig rettserverv. Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, som vil bli gjennomgått under, er ett av to viktige eksempler på dette. Det andre er Selbudommen, Rt. 2001 s. 769, avgjort av Høyesterett i plenum. Her uttalte førstvoterende som i dette spørsmålet hadde en samlet Høyesterett bak seg, at kravene til erverv ved alders tids bruk måtte tilpasses «de særlige forhold innen reindriften». Han uttalte videre at «momenter som har vært fremhevet for andre beitedyr, kan ikke uten videre overføres til reinbeite» og fremhevet særlig «at reindriften er svært arealkrevende, og at arealbruken varierer fra år til år avhengig av vær, vind og beitenes beskaffenhet. Det kan således ikke kreves at reinen har beitet i et bestemt område hvert år» (s. 789). At samene har hatt en nomadisk livsform, ble også trukket fram.

Førstvoterende kom deretter til at det ikke var nødvendig å gå inn på de folkerettslige bestemmelsene, da «de norske rettsreglene om alders tids bruk, basert på tradisjonelle norske rettskilder og med den tilpasningen som må gjøres for reindriften, [er] tilstrekkelige til å begrunne beiterett».

Den seneste utviklingen innen Sameretten må sies å ha kommet til uttrykk ved vedtagelsen av Finnmarksloven 17. juni 2005, hvor ILO-konvensjon nr. 169 blir gitt forrang framfor norsk rett, samtidig som loven legger opp til å tilbakeføre landområder staten har tilegnet seg fra de opprinnelige rettighetshaverne, basert på et «festnet rettsforhold».¹²

¹² Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (finnmarksloven) 17. juni 2005.

1.3.2 Rettskraftvirkninger

Hvilken vekt som er lagt på samiske rettsspørsmål i utmarkskommisjonens avgjørelser, vil kunne ha betydning for vurderingen av mulige *rettskraftsproblemer* som kan oppstå ved en eventuell kommende utredning og avgjørelse av samiske landrettigheter i Nordland og Troms. Det gjenoppnevnte Samerettsutvalget har i relasjon til Utmarkskommisjonens dommer uttrykt at et *hovedformål* nettopp vil være å identifisere eventuelle rettskraftsproblemer som kan oppstå for et eventuelt organ foreslått av Samerettsutvalget. En gjennomgang av Utmarkskommisjonens avgjørelser og dens bakgrunnsmateriale vil da samtidig «avdekke om Utmarkskommisjonens avgjørelser vil ha betydning for hvilke regler utvalget kan eller bør foreslå»¹³.

Før jeg går inn på Utmarkskommisjonens konkrete avgjørelser, har jeg derfor funnet det naturlig å se på noen sider av denne rettskraftsproblematikken. Det kan påpekes at det i utgangspunktet reiser seg *to problemstillinger* knyttet til rettskraft. Det er problemstillinger knyttet til henholdsvis *formell* og *materiell* rettskraftsvirkning.¹⁴

1. Til den formelle rettskraften må det undersøkes om spørsmålet har «vært oppe» i slik grad at eventuelle krav om eier- og bruksrett er rettskraftig avgjort.
2. Til den materielle rettskraften ligger det å vurdere om eventuell mangelfull vektlegging av samisk eller annen bruksutøvelse og sedvane kan ha medført at gitte interesser *ikke* har fått sine rettigheter fastlagt. Fordi spørsmålet formelt sett er rettskraftig avgjort, kan det innebære at disse partene i sakene *har lidt* rettstap.

Generelt må det sies at rettskraftige dommer kan tas opp til ny behandling under visse forutsetninger.¹⁵ I relasjon til gjenopptagelse av de av Utmarkskommisjonens avgjørelser som berører samiske interesser, må gjenopptagelsesadgangen trolig være noe videre enn det tvistemålsloven generelt gir adgang til. Uttalelsen fra *Stortingets justiskomite* i Innst. O. nr. 64 (1984–85) om Samerettsutvalgets kompetanse i forhold til Utmarkskommisjonens avgjørelser, må etter mitt skjønn ha

betydning for rettskraftsspørsmålet. Justiskomiteen uttalte her at den hadde merket seg at flere samiske organisasjoner hadde reist innvendinger mot at det var planlagt å opprette en utmarkskommisjon før Samerettsutvalget hadde avsluttet sitt arbeid. Den hadde også notert seg at Samerettsutvalget ved formannen ikke hadde reist slike innvendinger. Komiteen viste deretter til at Samerettsutvalgets mandat dels var å utrede på generell basis hva som var gjeldende rett hva angikk eiendoms- og bruksrett i samiske områder, og dels å foreslå eventuelle nyordninger. Utmarkskommisjonen skulle derimot bare ta stilling til konkrete rettsspørsmål etter gjeldende rett, og var ikke til hinder for at Samerettsutvalget kunne foreslå endringer i den rettsstilstanden Utmarkskommisjonen fastsatte. Justiskomiteen understreket at

Utmarkskommisjonens avgjørelser selvsagt ikke er til hinder for at Samerettsutvalget kan foreslå endringer i den rettsstilstand som kommisjonen legger til grunn. Etter dette kan komiteen vanskelig se at det er avgjørende grunner for å utsette oppnevningen av Utmarkskommisjonen til Samerettsutvalget har avsluttet sitt arbeid når det gjelder Nordland og Troms fylker.¹⁶

Selve gjenoppnevningen av Samerettsutvalget, og det mandatet regjeringen ga utvalget i kgl.res. av 1. juni 2001 nr. 19 for å utrede spørsmålene omkring den samiske befolkningens rettslige stilling til og disponeringen og bruken av land og vann i samiske bruksområder utenfor Finnmark, peker også på at rettskraftige avgjørelser under gitt forutsetninger skal kunne vurderes på nytt.

Mandatet for nærværende utredning må dermed også ses i lys av en slik oppfatning.

1.4 Utmarkskommisjonens bakgrunn og opprettelse

1.4.1 Uklare grenser mellom statlig og privat grunn

I en av stortingsmeldingene om norsk samepolitikk blir det gitt et noe forenklet, men likevel trefende bilde av eiendomssituasjonen for fjellstrekningene i Nordland og Troms. Her heter det:

«I Nordland og Troms har staten lenge vært ansett for å eie store arealer hvor også samiske interesser gjør seg gjeldende. Grensene mellom statlig og privat grunn har imidlertid mange steder vært ansett som uklare.»¹⁷

¹³ Samerettsutvalget, internt notat, punkt 3.1 (sekretariatets utheving).

¹⁴ Skoghøy: *Tvistemål*, 2. utg. (2001) s. 775, hvor formell rettskraft er knyttet til at en dom ikke lenger kan angripes med ordinære rettsmidler, jf. tvml. § 161. Materiell rettskraft knyttes til konsekvensene eller betydningen av den formelle rettskraftige dommen for *senere saker*.

¹⁵ Jf. tvml. kapittel 27 (§§ 405–415). Se også Skoghøy: *Tvistemål*, 2. utg. (2001) s. 957 flg.

¹⁶ Innst. O. nr. 64 (1984–85) s. 4 sp. 1.

I lovforarbeidet som lå til grunn for opprettelsen av Utmarkskommisjonen, kan man lese at grunnarealene i offentlig eie «i Nordland og Troms består dels av opprinnelig statsgrunn, og dels av såkalt innkjøpt statsgrunn».¹⁷ Førstnevnte omfattet også høyfjellsområder, som staten lenge anså seg å eie med bakgrunn i «læren om statens høyfjell».¹⁸ Denne oppfatningen ble frafalt etter *Stormheimdommen*, Rt. 1986 s. 1122, da Høyesterett ikke fulgte denne oppfatningen for et fjellområde i Troms.

Opprettelsen av en dømmende kommisjon ble begrunnet slik:

Det er behov for å få avklart eiendoms- og bruksrettsspørsmålene i de to fylkene bl.a. for å få avgrenset privateiendom fra statens eiendom i forbindelse med vasskraftutbygging og utnyttning av fjellstrekninger til fiske, jakt og fangst. Det er også blitt hevdet at Nordland og Troms som landsdel har et rimelig krav på å få avgjort disse rettsspørsmål på samme måte som man har fått det i Sør-Norge. Rettsforholdene var ikke i tilstrekkelig grad blitt avklart gjennom avgjørelser i jordskifterettene og de alminnelige domstoler slik som forutsatt i 1953 da Høyfjellskommisjonen ble oppløst.²⁰

I Sør-Norge hadde uklare grenser i fjellområdene blitt fastsatt av *Høyfjellskommisjonen* oppnevnt i 1908.²¹ Dette var en særdomstol med mandat til å fastsette grenser mellom statens grunn og tilstøtende grunnarealer med bindende virkning. Den hadde også kompetanse til å avsi dom i saker mellom det offentlige og enhver som gjorde krav på eiendomsrett, bruksrett eller andre rettigheter til grunn. Kommisjonen behandlet i alt 26 distrikter i Sør-Norge. Den fikk ikke tildelt felter i Nord-Norge.

I perioden mens Høyfjellskommisjonen var i virksomhet, var jordskifterettens kompetanse saklig

sett blitt betydelig utvidet. Ved lov av 22. juni 1934 ble jordskifterettene (den gang: utskiftningsrettene) gitt hjemmel til å holde grensegang som egen sak. Jordskifteloven av 1950 ga nye prosessregler for vitneavhør m.v. Det ble også gitt ny rettsmiddelordning som sidestilte jordskifterettene med de alminnelige førsteinstansdomstolene idet lagmannsrettene ble ankeinstans for rettsbruk og saksbehandling. Rent faktisk var kompetansen også bedret gjennom opprettelsen av en egen utskiftningslinje ved Norges Landbrukshøgskole i 1897.

Da Høyfjellskommisjonen ble oppløst i 1953²², ble det lagt til grunn at de «tvistigheter som heretter måtte oppstå... må kunne løses i de fleste tilfelle gjennom den vanlige behandling etter jordskiftelovens bestemmelser om grensegang».²³

I september 1952 krevde Staten ved Landbruksdepartementet en slik type sak for å fastsette grensen mellom statens høyfjell og en rekke gårder i Beiarn. Saken ble fremmet for Salten jordskifterett som grensegang, hvor de omtvistede grensene ble fastlagt. Avgjørelsen ble påanket av staten da grensen var lagt høyere til fjells enn det staten hadde påstått. Under saksforberedelsene for Hålogaland lagmannsrett reiste eierne av de berørte gårdene spørsmål om jordskifterettens saklige kompetanse og påsto kjennelsen opphevd og saken avvist. Dette ble tatt til følge av lagmannsretten.

Staten påanket avgjørelsen til Høyesterett med påstand om at lagmannsrettens kjennelse ble opphevet, og at saken ble hjemvist til realitetsbehandling ved Hålogaland lagmannsrett. Høyesterett tok anken til følge, og kom i kjennelse gjengitt i Rt. 1959 s. 1059, til at jordskifteretten hadde saklig kompetanse selv om eiendomsrettsspørsmålet var omtvistet. Det hadde ikke «betydning for kompe-

¹⁷ St.meld 41 (1996–97) om norsk samepolitikk, pkt. 17.1.1.

¹⁸ Ot.prp. nr. 59 (1984–85) s. 4–5.

¹⁹ Læren om statens høyfjell ble utviklet på 1800-tallet og gikk i korthet ut på at høyfjell som ikke eies av private, uten videre var statseiendom, men som sådan ikke allmenning (Utmarkskommisjonens dom for Kvenangen-Nordreisa, s. 61).

²⁰ Ot.prp. nr. 59 (1984–85) s. 5 sp. 1. I Innst. O. nr. 64 (1984–85), s. 3 sp. 2, gjentok Stortingets justiskomite med samme begrunnelse at det var et klart behov for en utmarkskommisjon med dømmende myndighet for Nordland og Troms fylker. Det het også at «[d]et synes klart at de ordinære domstolene og jordskifterettene ikke har kapasitet til å håndtere disse omfattende og meget kompliserte spørsmålene på en tilfredsstillende måte.»

²¹ Høyfjellskommisjonen ble oppnevnt ved kgl. res. av 9. oktober 1908 med hjemmel i lov om ordning av rettsforholdene vedkommende statens høifjeldsgrund m. v. av 8. august 1908 nr. 6.

²² Høyfjellskommisjonen ble oppløst ved kgl. res. av 18. desember 1953. Høyfjellskommisjonsloven ble opphevet ved lov 9. april 1954 nr. 1.

²³ Brev fra Landbruksdepartementet av 16. juni 1952 som Justisdepartementet la til grunn for å oppheve lov av 8. august 1908 nr. 6. I Justisdepartementets forslag til opphevelseslov § 2 het det at «Grensegangssaker vil høre under jordskifterettene..., mens saker av den art som er nevnt i høyfjellslovens § 2 b vil høre under herreds- eller byretten» (ot.prp. nr. 1 [1954] s. 2 sp. 2). Justiskomiteen var av samme oppfatning, men mente at dette ikke var nødvendig å innta i loven. Komiteen synes derimot å ha vært bekymret for jordskifterettens arbeidsbyrde: «Jordskifterettene ligger tilbake med Jordskiftene. Det er betenkelig om arbeidsbyrden økes ved at de også får de grensegangssaker som hittil har hørt under Høyfjellskommisjonen.» Komiteen var imidlertid informert av Justisdepartementet om at det ikke ble særlig mange saker av denne art, og lot derfor spørsmålet ligge, Innst. O. nr. 9 (1954) s. 3 sp. 1.

tansen om rekvirentens interesse av å få fastslått at han er eier skulle være primær og overveiende i forhold til hans interesse av å få fastslått de bestemte grenser for hans eiendomsområde» (side 1063).²⁴ Dommen er regnet som den prinsipielle bekreftelsen (jf. lov av 22. juni 1934) på at jordskifteretten hadde analog kompetanse til de alminnelige domstolene i grensetvister. Da saken kom opp på nytt, kom lagmannsretten med fem mot to stemmer til samme resultat som jordskifteretten, se RG 1961 s. 24.²⁵

Melåheisaken var en liknende tvist som også startet i jordskifteretten, men som gikk helt til Høyesterett, hvor jordskifterettens kjennelse i all hovedsak ble stadfestet, se Rt. 1967 s. 313. Dommen er gjennomgått på side 646. På samme tid pågikk det også flere grensetvister for jordskifteretten i Nord-Troms. Felles for disse sakene var at grunneierne i stor grad fikk medhold i sine påstander mot staten. Eksempelvis avgjorde Nord-Troms jordskifterett ved kjennelse av 20. juli 1966 at staten ikke hadde eiendomsrett til fjellplatået ved fjellheisen i Tromsø. Kjennelsen ble stadfestet av Hålogaland Lagmannsrett. I kjennelse av 26. august 1972 (i sak nr. 8/1970) kom Nord-Troms jordskifterett til at staten ikke eide et høyfjellsområde på vestsiden av Tromsdalen opp mot Tromsdalsstinden.²⁶ Staten anket avgjørelsen til Hålogaland lagmannsrett. Staten trakk senere anken, se neste punkt. Se for øvrig også punkt 3.4.1.

1.4.2 Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms 1971–1985

I 1969 foreslo *Norges Bondelag* at det ble opprettet en høyfjellskommisjon for Nordland og Troms. Dette ble avvist av Direktoratet for statens skoger, Justisdepartementet og Regjeringsadvokaten. Sistnevnte konkluderte med at

det var fullt mulig å avvikle tvistene mellom offentlig og privat eiendom ... på en tilfredsstillende måte dersom sakene i større utstrekning innbringes for de ordinære domstolene og ikke for jordskifteretten.²⁷

²⁴ I 1934 ble grensegang tillagt utskiftningsrettene som egen sakstype. Dommen er regnet som den prinsipielle bekreftelsen på at jordskifteretten hadde analog kompetanse til de alminnelige domstolene i grensetvister.

²⁵ Flertallet besto av lagdommer Tank og domsmennene. Lagmann Walen og sorenskriver Underthun utgjorde mindretallet. Dommens innhold er gjennomgått i pkt. 2.1.2. Saken ble nektet fremmet for Høyesterett.

²⁶ NOU 1974: 8 s. 6–7.

²⁷ Brev av 26. september 1969 fra Justisdepartementet til Landbruksdepartementet, gjengitt i Ot.prp. nr. 59 (1984–85) s. 5.

Landbruksdepartementet foreslo, med erfaring fra et rådgivende utvalg i Trøndelag, at det ble oppnevnt et utvalg for Nordland og Troms med høyt kvalifiserte folk som kunne foreta den nødvendige gjennomgåelsen og vurderingen av det historiske grunnlagsmaterialet og komme med tilrådninger i saken.²⁸ Ved kgl.res. av 11. juni 1971 ble *Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms* (også omtalt som «Nord-Norge-utvalget») oppnevnt. Utvalget besto av erfarne jurister samt et mindretall lekfolk, og fikk i mandat:

- Å klarlegge den rettslige karakteren av grunnealer – fjellområder og annen grunneiendom – som staten gjør krav på å eie i Nordland og Troms og å gi tilrådning om grensedragning mellom slik statseiendom og privateiendom
- Å granske spørsmålet om bruksrett, bl.a. om det finnes lovbestemte bruksretter nå, ta stilling til om slike rettigheter bør tilståes heretter i statseiendom i Nordland og Troms og i denne sammenheng gi råd om hvorvidt fjelloven helt eller delvis bør gjøres gjeldende.

Utvalgets første utredning, som ble avgitt i desember 1973, gjaldt nettopp *Tromsdalstindområdene*. Utvalgets flertall kom til samme resultat som jordskifteretten i sak nr. 8/1970, noe som medførte at statens anke til lagmannsretten, som var blitt utsatt i påvente av utvalgets utredning, ble trukket. I årene fram til 1980 avga utvalget innstillinger i til sammen sju felter.²⁹

Den 20. desember 1979 tok Norges Bondelag på nytt opp spørsmålet om en dømmende kommisjon. I brev til Landbruksdepartementet den 28. desember 1979 ble forslaget om å gjøre Utvalget for statseiendom om til en dømmende kommisjon støttet av advokat Erik Bryn, som hadde representert grunneierinteressene i en rekke saker for utvalget. I brevet het det bl.a. at slik situasjonen var blitt, ville «man kunne få høyst sprikende resulta-

²⁸ Departementet siktet her til det første Trøndelagsutvalget: Utvalget for almenningsspørsmål i Trøndelag, oppnevnt av Landbruksdepartementet 7. oktober 1955, se St.meld. nr. 19 (1958) og St.meld. nr. 48 (1965–66) om utvalgets innstillinger. Et nytt rådgivende utvalg for Trøndelag ble oppnevnt ved kgl.res. 7. april 1967, se utvalgets innstillinger m.v. i St.meld. nr. 42 (1973–74).

²⁹ 1) Tromsdalstindområdene, avgitt 18. desember 1973, NOU 1974: 8, 2) Fagervolltraktene, avgitt 8. februar 1975, NOU 1975: 17, 3) Stormheimfeltet, avgitt 13. august 1976, NOU 1977: 16, 4) Mofjellet og Svartisfjellet, avgitt 15. mars 1977, NOU 1977: 29, 5) Tysfjordfeltet, avgitt 24. oktober 1979, NOU 1980: 41, 6) Saltdalfeltene, (Saltdal-nordøst og Saltdal-sørvest), avgitt 24. okt. 1979, NOU 1980: 40, 7) Tjeldsundfeltet, avgitt 22. mai 1980, NOU 1981: 20. Etter 1980 avga utvalget ingen innstillinger, selv om det ikke ble formelt oppløst før Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms ble opprettet i 1985.

ter, avhengig av i hvilken grad utvalgets innstillinger overprøves av de enkelte jordskifteretter... En slik utvikling vil være direkte i strid med hensikten bak opprettelsen av utvalget».³⁰

Justisdepartementet utdypet senere dette ved å få påpekt det problematiske i at utvalgets tilrådninger i flere tilfeller ikke var blitt akseptert av partene, slik at man hadde fått rettstvister om retts spørsmål som allerede var behandlet av utvalget, både ved jordskifterettene og de ordinære domstolene. Det ble bl.a. vist til utredningen om Fagervolltraktene, NOU 1975: 17, hvor jordskifteretten hadde fraveket utvalgets tilrådning, men hvor en etter anke til lagmannsretten fikk det sluttresultatet utvalget hadde foreslått. I saken om Svartisfeltet, NOU 1977: 29, krevde Landbruksdepartementet grensegang ved Nord-Helgeland jordskifterett for å få stadfestet utvalgets forslag. Jordskifteretten kom imidlertid til annet resultat enn utvalget. Saken måtte helt til Høyesterett, Rt.1982 s. 1541, for å få sin endelige avgjørelse, påpekte Justisdepartementet, samtidig som man kan få inntrykk av at det syntes dette var uheldig.³¹ Dette til tross for at Høyesterett også fravek utvalgets tilrådning på vesentlige punkter og stadfestet avgjørelsene til jordskifteretten og lagmannsrettens flertall.

Stormheimfeltet, NOU 1977: 16, ble dratt fram som enda et eksempel på at rettsspørsmålet måtte domstolsbehandles tross utvalgets tilrådning. Saken var på dette tidspunktet ikke sluttbehandlet i ankeinstansene. Ved Høyesteretts dom gjengitt i Rt. 1986 s. 1122, fikk den sin endelige avgjørelse som innebar at staten tapte saken.

Landbruksdepartementet og Direktoratet for statens skoger uttalte senere, i forbindelse med høringen til utkast til odelstingsproposisjon om en Utmarkskommisjon for Troms og Nordland, at rettsavklaring gjennom de vanlige domstolene tok for lang tid, og at det var vanskelig å oppnå ensartede og godt underbygde avgjørelser. Det ble hevdet at «situasjonen særlig er lite tilfredsstillende for tvister som bringes inn for og avgjøres av jordskifterettene, fordi verken jordskifterettens faglige bakgrunn eller prosessregler er fastsatt med sikte på så kompliserte rettsspørsmål som det her til dels er tale om».³² Uttalelsen fikk tilslutning fra Justisdepartementet.

Også Utvalget for statseiendom, som bl.a. understreket behovet for «rettsenhet» var av den

oppfatning at det burde oppnevnes en særdomstol for å løse oppgavene utvalget var tiltenkt. Sammen med regjeringsadvokatens råd, som også vektla behovet for en særskilt kommisjon framfor behandling av slike sakstyper ved de alminnelige domstolene (inkl. jordskifterettene), fant Justisdepartementet å legge avgjørende vekt på utvalgets uttalelse.³³

1.4.3 Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms

Ved lov om utmarkskommisjon for Nordland og Troms av 7. juni 1985 nr. 51 ble *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms* etablert. Som vi har sett må kommisjonen langt på veg sies å ha framkommet som en omdanning av Utvalget for statseiendom,³⁴ bl.a. som følge av misnøye med den rettsbehandlingen og de rettsavgjørelsene som hadde framkommet de to-tre foregående tiårene, og som et ønske om å få et organ som kunne levere «ensartede» rettskraftige avgjørelser framfor rettslig begrunnede tilrådninger. Denne omdanningen var trolig medvirkende til at man samtidig avvek fra den rettssammensetning som gjaldt før Høyfjellskommisjonen, hvor de juridiske dommerne var i mindretall, jf. høyfjellskommisjonsloven § 1, første ledd. I sivile meddomsretter inkl. jordskifterettene, gjaldt det samme prinsippet, jf. tvml. §§ 323 og 324 og jskl. § 9, første ledd.

Kommisjonen var en særdomstol med myndighet til å avgjøre om staten har eiendomsrett til grunnarealer, fastsette grenser mellom statens grunnarealer og tilstøtende grunn, og å fastslå om private har bruksretter på de arealene staten tilkjennes eiendomsretten til. Virkeområdet er som lovens navn og formålsparagraf (§ 1) tilsier, Nordland og Troms fylker. Loven trådte i kraft 1. februar 1986, jf. kgl.res. av 17. januar 1986. Kommisjonens virksomhet er pr. i dag avsluttet med siste domsavsigelse 1. april 2004 i sak nr. 3/2002 (Storvatnet i Steigen og Sørfold Nord).

³⁰ Gjengitt fra Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 8 sp. 2.

³¹ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 7 sp. 1.

³² Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 11–12.

³³ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), hhv. s. 8–9 og 12. I ettertid, særlig sett i forhold til de dommene det ble vist til i proposisjonen, må det være lov å reise spørsmål ved om Justisdepartementet og Landbruksdepartementet tegnet et for dystert bilde av den rettsavklaringen som hadde skjedd gjennom jordskifterettene og ankeinstansene.

³⁴ Utvalget for statseiendom for Nordland og Troms ble opphevet ved «Forskrift om ikrafttredelse av lov 7. juni 1985 nr. 51 om utmarkskommisjon for Nordland og Troms. Delegering av myndighet» fastsatt ved kgl. res. av 17. januar 1996. Forskriften er gjengitt i note 49.

1.4.4 Samisk protest

Opprettelsen av Utmarkskommisjonen var ikke uproblematisk i relasjon til samiske organisasjoner og samiske landrettigheter. Da utkast til odelsingsproposisjon om opprettelsen av en dømmende utmarkskommisjon for Nordland og Troms ble sendt på høring i februar 1983, ble det fra samisk hold uttrykt stor skepsis til dette. *Nord-Salten Sameforening, Norske Reindriftsamers Landsforbund (NRL) og Norske Samers Riksforbund (NSR)* mente alle at Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms ikke burde opprettes før Samerettsutvalget hadde avsluttet sitt arbeid med å utrede retten til land og vann.³⁵ NRL begrunnet dette med at den ikke kunne gå inn for at

grensene mellom 'stat' – og 'privateiendom' avgjøres gjennom en særdomstol eller på annen måte før dette [Samerettsutvalgets] arbeid er sluttført.

NSR begrunnet sin motvilje med følgende:

I de tilfeller hvor tvister oppstår, må det føles svært mye tryggere for alle parter med ordinær behandling for domstolene. Ekstraordinære framgangsmåter som særdomstoler, direkte behandling for Høyesterett o.l. i tilfeller der minoritetsinteresser er med i bildet kan ikke være en akseptabel linje å velge for den norske stat når den selv i høy grad vil opptre som part,... NSR anser denne saken som et grunnleggende spørsmål i forhold til Samerettsutvalgets opprettelse og den politiske erkjennelse det representerer. Vi må derfor appellere til de politiske myndigheter å ikke tillate opprettelse av en særdomstol til å rokke ved det fundament og utgangspunkt som Samerettsutvalget representerer i forhold til samiske rettighetsspørsmål om Justisdepartementet skulle fremme det foreliggende utkast til proposisjon.³⁶

Justisdepartementet så ingen grunn til å ta NSRs appell til følge. Det så heller ikke «at den «overlappingen» som forelå mellom Samerettsutvalget og forslaget til Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, kunne skape vanskeligheter for Samerettsutvalget i ettertid. Justisdepartementet syntes i stedet å være av den oppfatning at

Utmarkskommisjonens klarlegging av gjeldende rett vil kunne være til nytte for Samerettsutvalget og vil i enkelte tilfelle kunne bidra til å avlaste Samerettsutvalget arbeidsoppgaver.³⁷

Det ble også uttalt følgende: «Sammen med Samerettsutvalget innebærer opprettelsen av Utmarkskommisjonen at samfunnet i realiteten tilfører flere ressurser til disse områdene av landet.» Det het som vi allerede har sett, at kommisjonens avgjørelser ikke ville være til hinder for at Samerettsutvalget foreslo endringer i den rettsstilstanden som kommisjonen legger til grunn.

Justisdepartementet fant dessuten grunn til å understreke at opprettelsen av Utmarkskommisjonen egentlig bare betydde en *omorganisering* av «våre domstolars arbeid»:

I stedet for at de rettsaker det her gjelder behandles av jordskifteretten og de vanlige domstolene ellers, skal disse rettsakene behandles av den foreslåtte Utmarkskommisjonen.³⁸

I en noe belærende tone, og med henvisning til de samiske organisasjonenes innvendinger mot kommisjonen, påpekte departementet at opprettelse av kommisjonen ikke førte til noen samlet utvidelse av domstolenes myndighet, «og det har jo aldri vært meningen at våre domstoler skal stanse sin dømmende myndighet pga Samerettsutvalgets arbeid».

Det må her bemerkes at departementet ikke syntes å ta noe forbehold om at prosessvilligheten, framdriften og antallet saker naturlig ville øke som følge av at staten dekket sakenes omkostninger fullt ut, inkludert partenes kostnader til prosessfullmektiger.³⁹ Som begrunnelse for at staten skulle utrede kostnadene, ble det nettopp vist til en mer offensiv holdning fra staten for å få fastlagt rettsforholdene. Det het:

I saker hvor staten går offensivt til verks for å få fastsatt omfanget av sine rettigheter i forhold til private, synes skjønnslovens [framfor tvistemålslovens eller jordskiftelovens] regler å være mest nærliggende.⁴⁰

Dette førte til at departementet kom til at det burde «innføres en generell regel om at staten skal betale de private parters omkostninger».⁴¹

³⁷ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 15 sp. 1. Se det gjenoppnevnte Samerettsutvalgets bemerkning om at dette i ettertid «synes noe optimistisk» i siste setning i punkt 1.4.5.

³⁸ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 15 sp. 2.

³⁹ Det må påpekes at kostnader til prosessfullmektiger ikke hadde vært dekket for sakene som gikk for Høyfjellskommisjonen, se ot.prp. nr. 32 (1908) s. 8 sp. 2, hvor det het: «Utgifter til juridisk bistand maa dog utredes av vedkommende part.»

⁴⁰ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 19 sp. 2. Det er tankevekkende at det ble dratt parallell til prosessreglene for ekspropriasjonsskjønn, framfor prosessreglene som ble nyttet ved tvist om grenser i fasteiendom.

³⁵ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 14 sp. 2.

³⁶ Gjengitt etter Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 14 og 15.

Også regjeringsadvokaten var i all hovedsak av samme oppfatning som Justisdepartementet, og så ikke at det kunne ligge noe problematisk i å opprette en dømmende utmarkskommisjon i relasjon til Samerettsutvalgets påtenkte arbeid. I Innst. O. nr. 64 (1984–85) uttalte Justiskomiteen at heller ikke den kunne se noen motstrid mellom arbeidet i Samerettsutvalget og i kommisjonen.⁴²

Sametinget var ikke opprettet da utkast til odelstingsproposisjon om opprettelsen av en dømmende utmarkskommisjon for Nordland og Troms ble sendt på høring. I forbindelse med forslag til endringer i utmarkskommisjonsloven som var ute på høring i 1993, uttalte imidlertid Sametinget seg svært kritisk til kommisjonen. I sak 61/93, møte 10. og 11. mai 1993, fattet Sametingsrådet vedtak hvor det bl.a. ble vist til at Utmarkskommisjonen var opprettet tross skarpe protester fra samiske organisasjoner, og at kommisjonen i prinsippet var tildelt det samme mandatet som Samerettsutvalget som var opprettet fire år før kommisjonen.

I vedtaket ble det også vist til rettsutviklingen vedrørende retten til land og vann i de samiske områdene, bl.a. med henvisning til Grunnlovens § 110a, sameloven av 12. juni 1987, ILO-konvensjon nr. 169. Med henvisning til ILO-konvensjon nr. 169 artikkel 14 nr. 3 uttalte Sametinget at kommisjonen etter Sametingets oppfatning ikke var en «hensiktsmessig ordning» for å avgjøre rettskrav knyttet til landområder for vedkommende folk (samene).

Det framgikk også at Sametinget mente at prosessen i Utmarkskommisjonen var i strid med de folkerettslige forpliktelsene Norge hadde gjennom Grunnloven § 110 a og ILO-konvensjon nr. 169.

Sametinget understreket viktigheten av at man ikke etablerer ny retts- og forvaltningspraksis med hensyn til landområder i samiske områder før de samiske rettighetene i området er nærmere avklart. «Med bakgrunn i dette ber Sametinget myndighetene om å stille utmarkskommisjonens arbeid i bero inntil Samerettsutvalget er ferdig med sitt arbeid.»

Lovendringsforslaget som var sendt på høring, omfattet fire forhold: 1. ansvar for grensemerking overføres jordskifterettene, 2. bestemmelser om forenklet kunngjøring av dommer, 3. forenklede regler om avvisning og 4. en nærmere presisering

⁴¹ Forslaget ble vedtatt og inntatt i utmarkskommisjonsloven § 18, første ledd, hvor det heter: «Utgifter i forbindelse med kommisjonens virksomhet utredes av Statskassen.» I de følgende fire leddene gis det en nærmere presisering av hva dette innebærer.

⁴² Se gjennomgangen i punkt 1.3.2 foran, særlig i punktets siste sitat, i relasjon til problemstillinger og rettskraftvirkninger.

av hvem som skal anses som «staten» i utmarks-kommisjonslovens forstand.⁴³ Behovet for presisering lå i at Direktoratet for statens skoger med virkning fra 1. januar 1993 var blitt omorganisert til statsforetak under navnet Statskog SF. For å avklare situasjonen som var oppstått, foreslo Justisdepartementet følgende tilføyelse i utmarks-kommisjonsloven § 1: «Som staten regnes i denne lov også andre som forvalter eiendom på statens vegne.» Ved lov av 22. april 1994 nr. 8 ble bestemmelsen inntatt som annen setning i lovens § 1.

Når det gjaldt det konkrete lovendringsforslaget, valgte Sametinget kun å uttale seg om det som gjaldt omorganiseringen av Direktoratet for statens skoger. Det het at: «Sametinget er sterkt kritisk til at et eget rettssubjekt, som Statskog, skal kunne opptre på statens vegne, uten politisk kontroll.» Det ble vist til tidligere uttalelse fra Sametinget (sak 31/91), hvor det hadde uttalt seg sterkt kritisk til omorganiseringen av Statens skoger, for Sametinget avsluttet med følgende:

Ved at Statskog etter høringsnotatets forslag, på statens vegne skal stå som saksøker i forhold som gjelder rettigheter til land og vann, mister en den politiske kontrollen og rådgivningen over saker som gjelder Utmarkskommisjonen... Sametinget vil derfor gå sterkt i mot at § 1 i Lov om Utmarkskommisjon endres slik at Statskog SF, som eget selskap, kan få partsstilling på statens vegne i saker som sterkt berører samiske interesser.

Noe påfallende blir Sametingets høringsuttalelse *ikke* referert i Ot.prp. nr. 27 (1993–94) når det gjelder drøftingen av omorganisering av Direktoratet for statens skoger og endringen i Utmarks-kommisjonensloven § 1. Det het kort at «Ingen av høringsinstansene har hatt innvendinger mot en slik løsning».⁴⁴ Det er likevel drøftet og presisert at det fortsatt skulle være staten ved Landbruksdepartementet som opptrådte som part i saker for Utmarks-kommisjonen der eiendommene forvaltes av Statskog SF på vegne av staten.

1.4.5 Samerettsutvalgets paradoks

Formannen i Samerettsutvalget da utkast til forslag om opprettelsen utmarks-kommisjonen ble sendt på høring i februar 1983, *Carsten Smith*, fikk også forelagt utkastet til uttalelse. I likhet med Justisdepartementet og regjeringsadvokaten så heller

⁴³ Ot.prp. nr. 27 (1993–94) s. 3.

⁴⁴ Ot.prp. nr. 27 (1993–94) s. 12 sp. 2. Dette er så vidt påfallende at det kan tyde på at Sametingsrådets vedtak ikke var innkommet til Justisdepartementet.

ikke han at det kunne ligge noe problematisk i å opprette Utmarkskommisjonen i relasjon til Same rettsutvalgets arbeid. Han uttalte bl.a.:

Det har aldri vært meningen at samerettsutvalget skal ha noen dømmende funksjon. Det har heller aldri vært meningen at våre domstoler skal stanse sin dømmende virksomhet på grunn av samerettsutvalgets arbeid. ... Høyfjellskommisjonen vil ikke medføre noen større 'overlapping' av arbeidsoppgaver enn den 'overlapping' som allerede foreligger i forhold til de ordinære domstoler. Det vil derfor etter mitt skjønn ikke være noe faglig grunnlag for å rette noen innvending fra Samerettsutvalgets side mot opprettelsen av en høyfjellskommisjon som omhandlet.⁴⁵

Det må være lov til å påpeke det paradoksale i denne uttalelsen sett i relasjon til at det gjenoppnevnte Samerettsutvalget drøye 20 år senere arbeider for å se på hvilke problemer rettskraften i Utmarkskommisjonens avgjørelser skaper for en eventuell ny kommisjon som skal utrede og avgjøre samiske rettsforhold i de samme områdene. Samerettsutvalgets utredninger av gjeldende rett «til land og vann «skulle bli et navigasjonsinstrument» i relasjon til *hvordan* den samiske befolkningens bruk skulle vektlegges som grunnlag (og rettskildefaktor) for rettserverv. Noe de langt på veg også ligger an til å bli når det gjelder forholdene i Finnmark. I en slik sammenheng virker Samerettsutvalgets uttalelse i 1983 noe forhastet. Dette er for så vidt erkjent i dag idet Samerettsutvalget med henvisning til ot.prp. nr. 59 (1984–85) s. 15 forsiktig påpeker:

Bemerkningen om at Utmarkskommisjonens 'klarlegging av gjeldende rett vil kunne være til nytte for Samerettsutvalget og vil i enkelte tilfelle kunne bidra til å avlaste Samerettsutvalget arbeidsoppgaver', kan vel imidlertid i ettertid synes noe optimistisk.⁴⁶

1.5 Utmarkskommisjonens prosessregler

1.5.1 Sivilprosessens regler gjelder så langt ikke annet er bestemt

Utgangspunktet for Utmarkskommisjonens prosessuelle regler er rettergangsreglene i sivilprosessens, slik disse er gitt i domstolloven, og tvistemålsloven gjelder «så langt de passer og annet ikke er bestemt» i utmarkskommisjonsloven.⁴⁷ Men

som vi skal se i det følgende, er «annet bestemt» for en rekke forhold.

Raskt nevnes at reglene om mekling i forliksråd ikke skal finne sted, jf. utmarkskommisjonsloven § 7. Annen mekling er ikke nevnt, slik som det eksempelvis er i jordskifteprosessen, hvor retten skal forsøke mekling før dom avsies, jf. jordskifteloven § 17. Avvisning av saker som ikke finnes «å egne seg for behandling i kommisjonen» kan skje ved kjennelse, jf. utmarkskommisjonsloven § 8. Denne kan ikke angripes ved kjæremål eller anke, jf. utmarkskommisjonsloven § 9. Fremming av saker skjer uten formelt vedtak.⁴⁸ Det er neppe forutsatt at dette kan være gjenstand for bruk av rettsmiddel. Se for øvrig drøfting av dette på s. 668.

Kommisjonen kan på eget initiativ utvide saken «når den finner det nødvendig for å skape en naturlig og hensiktsmessig avgrensning av tvisteområdene når det gjelder utstrekning og rettslig og historisk sammenheng», jf. utmarkskommisjonsloven § 11. Heller ikke dette kan angripes ved kjæremål eller anke.

Kommisjonen har dessuten eksklusiv kompetanse for saker som hører inn under kommisjonen, jf. utmarkskommisjonsloven §§ 1 og 2, med mindre kommisjonen har avvist saken, jf. § 15. At saksomkostningsreglene ligger nærmere opp til prosessreglene i ekspropriasjonssaker enn sivilprosessens for øvrig, jf. utmarkskommisjonsloven § 18, hvor staten dekker partenes omkostninger, har jeg allerede påpekt foran.

I tillegg er det noen sider av Utmarkskommisjonens prosessuelle regler jeg har funnet det naturlig å gå noe nærmere inn på. De er gjennomgått i de følgende punktene.

1.5.2 Oppnevning av kommisjonen og dens sammensetning

Utgangspunktet i Norge er at dommere utnevnes av Kongen i statsråd, jf. domstolsloven av 13. august 1915 nr. 5 § 55, jf. Grunnloven § 21, første ledd. Også for Utmarkskommisjonen var dette utgangspunktet, jf. utmarkskommisjonsloven § 3, annet ledd. Denne regelen ble imidlertid bare fulgt ved beskikkelsen av de første medlemmene av kommisjonen. Myndigheten til å beskikke medlemmer ble deretter delegert til Justisdepartementet.⁴⁹

⁴⁵ Gjengitt etter Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 15 sp. 1 og 2.

⁴⁶ Samerettsutvalget, internt notat, note 8 til pkt. 14.10.2.

⁴⁷ I utmarkskommisjonsloven § 2 heter det: «Bestemmelsene i lov av 13. august 1915 nr. 5 om domstolene og lov av 13. august 1915 nr. 6 om rettergangs måten for tvistemål gjelder så langt de passer og annet ikke er bestemt i loven her.»

⁴⁸ Sammenlikn jskl. § 14, første ledd.

I tilknytning til domstolens uavhengighet og legitimitet må det kunne reises spørsmål ved denne delegeringen – særlig sett i relasjon til Justisdepartementets klart uttalte argumentasjon for oppnevningen av Utmarkskommisjonen bare to-tre år tidligere, og at staten ikke bare var part, men rekvirent eller saksøker i de aller fleste av kommisjonens saker.⁵⁰

Strukturutvalget for herreds- og byrettene som ble oppnevnt i 1997, vektla nettopp dette da det foreslo Utmarkskommisjonen nedlagt. Utvalget uttalte:

at det kan rettes prinsipielle innvendinger mot at en bestemt type privatrettslige tvister mellom staten og private skal legges til en egen domstol. I saker hvor staten er part, gjør behovet for uavhengige domstoler seg i særlig grad gjeldende. Etter Strukturutvalgets oppfatning bør det kreves særlig sterke grunner for å ta slike saker ut av de alminnelige domstoler.⁵¹

Angående forholdstallet mellom jurister og ikke-jurister i Utmarkskommisjonen, sett i forhold til domstoler det er naturlig å sammenlikne den med, må det også være tillatt å gjøre noen betraktninger. Utgangspunktet i norsk alminnelig sivilprosess er at retten settes uten lekdommere. Om det kreves av en part, skal imidlertid lekdommerne oppnevnes, og de skal da som hovedregel være i flertall, jf. tvml. §§ 323 og 324. Inntil 1987 var imidlertid det lovbestemte utgangspunktet at det skulle være to meddommere i «søksmaal om faste eiendoms grænser, om servitutter over fast eiendom eller om erstatning for skade skade på fast eiendom», jf. dagjeldende tvml. § 323, første ledd, punkt 1 og § 22. Dette ble endret ved lov av 27. juni 1986 nr. 48, i kraft 1. januar 1987.

Utgangspunktet for at det skulle være meddommere i saker om fast eiendom, var at «det i disse sakene måtte holdes åstedsbefaring. Doms menn burde da delta. En kunne heller ikke for-

vente at fagdommeren hadde kjennskap til lokale forhold som var nødvendige i slike saker.» Ved lovrevisjonen i 1985–86 fant departementet det imidlertid ikke betenkelig at man overlot til partene og fagdommeren å vurdere om domsmenn burde tilkalles.⁵²

I jordskifterettene var og er utgangspunktet fortsatt at retten skal settes med meddommere, jf. jskl. § 9, første ledd.

Unntaket er gitt i samme paragraf, annet ledd, hvor det heter:

Såframt jordskiftedommaren finn det ubetenkeleg, kan jordskifteretten settast utan jordskiftemeddommarar dersom ein part gjer framlegg om det og ingen andre partar protesterer innan ein frist som jordskiftretten fastsett.

Tanken bak denne bestemmelsen var at regelen skulle brukes ved enkle saker der det primært var landmålingsteknisk arbeid.⁵³ I NOU 1976: 50 s. 64 sp. 2 framgår det at slik rettssammensetning ikke var tiltenkt saker hvor «det skal utøvas eit skjønn eller når ein tvist skal avgjærast». Samme sted blir det vist til at «i vanleg rettgang blir heradsrettene alltid sett med to domsmenn under hovudfarhandlinga når tvisten gjeld m.a. grenser for fast eiendom og servituttar over fast eiendom, jfr §§ 323, 22 og 23 a i tvistemålsloven».

Unntaksregelen i jordskifteprosessen kom inn med jordskifteloven av 1979, hvor partene inntil lov nr. 84/1998 trådte i kraft 1. januar 1999, måtte gi skriftlig samtykke til at retten ble satt med enedommer.

Som nevnt ble prinsippet i norsk sivilprosess om at lekdommerne bør være i flertall i en meddomsrett, som blant annet ble fulgt ved oppnevningen av Høyfjellskommisjonen, brutt ved oppnevningen av Utmarkskommisjonens medlemmer. Dette ble påpekt av Den Norske Advokatforening, som viste til at tre av de fem medlemmene burde være lekdommere, da dette var «mer i samsvar med det som ellers gjelder for behandling av saker om fast eiendom».⁵⁴ Dette ble avvist av Justisdepartementet med begrunnelse i at «kommisjonen vil måtte ta standpunkt til omfattende og kompliserte juridiske spørsmål».⁵⁵ Som vi ser var dette en begrunnelse som nærmest sto i direkte motsetning til den begrunnelsen som var gitt i NOU 1976: 50 for at hovedreglen i jordskiftesaker inkludert

⁴⁹ Med hjemmel i lovens §§ 3 og 14 fremmet Justisdepartementet kgl.res. av 17. januar 1986 om «Forskrift om ikrafttredelse av lov 7. juni 1985 nr 51 om utmarkskommisjon for Nordland og Troms. Delegering av myndighet.» Forskriften hadde følgende ordlyd: «Kongens myndighet etter loven § 3 til å oppnevne kommisjonsmedlemmer delegeres til Justisdepartementet. Når antallet faste varamedlemmer ikke er tilstrekkelig, kan Justisdepartementet tilkalle sette dommere for den enkelte sak eller for et avgrenset tidsrom. Kongens myndighet etter loven § 14 til å gi nærmere regler om kommisjonen delegeres til Justisdepartementet. Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms oppnevnt ved kgl.res. 11 juni 1971 oppløses.»

⁵⁰ Sak nr. 3 og 4/1994, Nord-Rana Allmenning, ble reist ved stevning fra grunneiere repr. ved adv. Ola Brekken.

⁵¹ NOU 1999: 22 punkt 5.1.3. Se s.630, 631 hvor forslaget er grundigere gjennomgått.

⁵² Ot.prp. nr. 47 (1985–86) s. 96. Jf. Lov nr. 48/1996.

⁵³ Austenå og Øvstedal: *Jordskifteloven*, 3. utg. (2000) s. 74. Se også NOU 1976: 50 s. 64 og Ot.prp. nr. 56 (1978–79) s. 58 og 78.

⁵⁴ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 22 sp. 1.

⁵⁵ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 22 sp. 1.

grensegangssaker som gikk for jordskifteretten, skulle være meddomsrett med lekdommere i flertall. Det kan også nevnes at i skjønnsprosessen, som departementet i andre sammenhenger dro sammenlikninger til, se side 621 foran, skulle det som utgangspunkt være *fire* skjønnsmenn og en fagdommer, jf. skjønnsprosessloven av 1. juni 1917 § 11, første ledd,

Argumentet om at lekdommerne skulle gi retten nødvendig *lokalkunnskap*, noe som hadde vært årsaken til at det på denne tiden var lovpålagt med meddommere i saker om fast eiendom, ble også behandlet forholdsvis lettvinnt.⁵⁶ Departementet foreslo at den ene lekdommeren burde være hjemmehørende i Nordland, og den andre i Troms. Således ville man sikre kommisjonen nødvendig lokalkunnskap for hele dens virkeområde. Å oppnevne et særskilt ikke-juridisk medlem av kommisjonen med lokalkunnskap for hvert enkelt felt eller sak, slik det var blitt gjort ved oppnevningen av medlemmene til Høyfjellskommisjonen, ble ansett å være «upraktisk og heller ikke nødvendig».⁵⁷

At lekdommerne var i mindretall, samtidig som de ikke hadde den lokalkunnskapen en oppnevnt lekdommer «fra distriktet» ville ha, gjør at det i større grad enn for andre meddomsretter, kan reises spørsmål ved lekdommernes mulighet til å ha innflytelse på avgjørelsene. At de samme lekdommerne ble oppnevnt og faktisk fungerte for hele kommisjonens virkeperiode, er et annet aspekt som ikke er vanlig i norsk rett.⁵⁸ Det samme kan sies om at partene ikke har mulighet til å påvirke rettens sammensetning, noe de har i så vel jordskifteprosess som skjønnsprosess og alminnelig sivilprosess, jf. jskl. § 9, annet og tredje ledd, skjønnsprosessloven § 11, første ledd og tvml. §§ 323 og 324.⁵⁹

⁵⁶ Se Ot.prp. nr. 47 (1985–86) s. 96.

⁵⁷ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 22 sp. 2. Jf. høyfjellskommisjonsloven § 1 første ledd: «Til ordning af retsforholdene mellem staten og andre vedkommende høifjelds- og almeningsgrund kan kongen nedsætte en kommission bestaaende af fem medlemmer, hvoraf to, deriblandt formanden, skal være i besiddelse af de for dommere foreskrevne egenskaber. Af de øvrige medlemmer bør de to saavidt muligt have kjendskab til høifjeldsforhold. Kommissionens femte medlem kan beskikkes særskilt for hvert enkelt nærmere bestemt distrikt, inden hvilket kommissionens virksomhed falder, og bør være en med forholdene i dette distrikt kjendt person.»

⁵⁸ Ved alminnelig sivilprosess, herunder også jordskifteprosess, oppnevnes lekdommere for fire år, jf. domstolloven § 64 og jskl. § 8. Videre vil en lekdommer som er oppnevnt for fire år, bare delta i et mindretall av domstolens saker i denne perioden.

⁵⁹ Med unntak av sammensetning av tingrettene, gjelder dette også antall lekdommere.

I dette lys synes det tankevekkende at kun en av Utmarkskommisjonens dommer (Tysfjord-saken), ble avsagt med dissens.⁶⁰

1.5.3 Utmarkskommisjonens opplysningsplikt

Utmarkskommisjonen har et selvstendig ansvar for sakens opplysning. I utmarkskommisjonsloven § 13 heter det: «Kommisjonen har selv ansvar for at saken så langt det er mulig, blir fullstendig opplyst.» Denne opplysningsplikten går atskillig lenger enn den de alminnelige domstolene har i sivil rettergang, hvor prinsippet er at partene har ansvaret for sakens opplysning, jf. tvml. § 86, første setning. Det synes også som den går lenger enn plikten etter høyfjellskommisjonsloven, som ikke hadde en tilsvarende bestemmelse. Utmarkskommisjonen er heller ikke bundet av disposisjonsprinsippet, slik de alminnelige domstolene er, jf. tvml. § 85, men kan av eget tiltak beslutte å utvide saken, jf. utmarkskommisjonsloven § 11. En kan også merke seg at begjæring om opplysning av saken etter § 13 fra en part, kunne avvises av kommisjonen uten at dette kunne angripes ved kjæremål eller anke.

Selv om utmarkskommisjonsloven også pålegger partene et ansvar for sakens opplysning, jf. § 14, innebærer kommisjonens opplysningsplikt, i motsetning til for de alminnelige domstolene, at mangelfull opplysning av saken kan være saksbehandlingsfeil. Videre må man være oppmerksom på at opplysningsplikten kan medføre at enkelte sider av et sakskompleks kan bli bedre belyst enn andre, noe som kan falle ut i den ene partens favør.

Det kan reises spørsmål ved i hvilken grad eventuelle slik manglende opplysninger bør vektlegges ved vurdering av rettskraftsvirkninger, særlig med hensyn til fokuset på og kunnskapen om, samiske forholds betydning hos *partene*.

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms er i utmarkskommisjonsloven § 1 gitt dømmende myndighet og er dermed å betrakte som en særdomstol. En særdomstol betegnes av at den har *positivt avgrenset kompetanse*, dvs. at den kan behandle bare de sakene som ved lov er tillagt vedkommende særdomstol. Videre er utgangspunktet at hvis det ikke finnes holdepunkter for annet, må særdomstolens kompetanse forutsettes å være *eksklusiv*.⁶¹

⁶⁰ Sak Tysfjordfeltet (2/1992, dom avsagt 28. oktober 1993). Høyfjellskommisjonen hadde for øvrig langt flere dissenser, se Lassen: *Utdrag av Høyfjellskommisjonens dommer og kjennelser (1946 og 1954)*, sammendragene.

Utmarkskommisjonens prosessregler kan sammenliknes med jordskifterettens. Også med henblikk på formell kompetanse kan disse to domstolene i noe henseende sammenliknes, jf. utmarkskommisjonsloven § 2 og jordskifteloven § 88 og 88 a. Tvistemålsloven § 86 er gjort gjeldende i jordskifteprosessen, slik at utgangspunktet er at opplysningsplikten påhviler partene. Likevel er det flere bestemmelser som i praksis pålegger jordskifterettene en selvstendig opplysningsplikt.⁶² Både jordskifteloven og den praksis som har utviklet seg, tilsier at jordskifteretten har et større ansvar for materiell prosessledning (gjøre partene oppmerksomme på relevante faktiske omstendigheter de ikke har påberopt seg), jf. jordskifteloven § 16, annet ledd, enn de alminnelige domstolene. Høy grad av selvprosederende parter har dessuten medført at jordskifterettene har tradisjon for å framskaffe opplysninger utover det som er vanlig ved de alminnelige domstolene.

Det må kunne hevdes at et ansvar for *materiell* prosessledning tilsvarende jskl. § 16, burde vært tillagt Utmarkskommisjonen, sett i relasjon til opplysnings- og avgrensingsansvaret. Motsatt kan det framholdes at med opplysnings- og avgrensingsansvar, alminnelig adgang til *formell* prosessledning og dekning av utgifter til prosessfullmektig, som i praksis ofte hadde spesialkompetanse innen denne typen saker, var behovet for dette ikke til stede i nevnt grad.

I tilknytning til dette kan det vises til at *Løkenutvalget* skriver at forhandlingsprinsippet er

dels begrunnet i nøytralitetshensyn og dels i en ryddig arbeidsdeling mellom retten og partene. Jordskifteretten har tradisjonelt tatt mer aktiv i del i saker enn de alminnelige domstolene. Bakgrunnen for dette er blant annet at partene tradisjonelt har vært selvprosederende. Det er reist spørsmål om jordskiftepro-

sessen kommer i utakt med forhandlingsprinsippet.⁶³

Magne Reiten har en noe mer nyansert oppfatning av dette og påpeker:⁶⁴

For de alminnelige domstolene kommer partene kun med de rene tvister. For jordskifterettene vil spørsmålet kunne være å kartlegge samtlige rettigheter innenfor et område, uavhengig av om de er omtvistet eller bare uklare fordi dette må avklares før rettene kan omformes. Det å overlate det til partene å skulle løse dette ville kunne problematisere ellers enkle og oversiktlige saker og rettsforhold.

Jordskifteretten er heller ikke den bundet fullt ut av disposisjonsprinsippet, jf. jordskifteloven § 25, tredje ledd.⁶⁵ Rammene for materiell prosessledning er omtalt av Hov, Rettergang I, med henvisning til annen teori.⁶⁶

Hvilke rettslige konsekvenser manglende opplysning av eksempelvis historiske rettigheter og annen bruk kan ha, ligger utenfor mitt mandat. Hvis vi ser på Kåfjord-Manndalenfeltet, ligger det implisitt i Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, at Utmarkskommisjonen i for liten grad la vekt på så vel bygdefolkets bruksutøvelse som rettshistoriske forhold, samtidig som den la for stor vekt på formelle eiendomsoverdragelser gjennom adkomstdokumenter.

Mangelfull opplysning av slike forhold kan være en saksbehandlingsfeil fra kommisjonen, jf. utmarkskommisjonsloven § 13, første ledd, noe som igjen kan ha ført til at grupperinger av bygdefolk ikke har fått forhold av betydning for deres rettigheter utredet og behandlet. Således kan disse betraktningene ha betydning i felter behandlet av kommisjonen hvor den lokale befolkningen *ikke* vant eiendomsrett, og hvor Høyesterett ikke har overprøvd Utmarkskommisjonens avgjørelse.⁶⁷

Samtidig må det påpekes at rettsmidler som hovedregel må nyttes innen de fristene som er gitt

⁶¹ Skoghøy: *Tvistemål*, 2. utg. (2001) s. 215–216. Jf. utmarkskommisjonsloven § 15.

⁶² Det kan her vises til jskl. § 3a: «Jordskifte kan ikkje fremmast: a) dersom kostnadene og ulempene blir større enn nytten for kvar einskild eigedom.»; § 16, første setning: «Jordskifteretten skal klarleggje grensene for skiftefeltet.»; § 19, annet ledd: «Det som går i byte skal alltid verdsettast.»; § 20: «Når alt førebuande arbeid er gjort, skal jordskifteretten lage utkast til skifteplan som skal leggjast fram til drøfting med partane i rettsmøte. §17a andre ledd tredje til sjette punktum gjeld tilsvarende. Det skal gjerast greie for det rettslege grunnlaget, faktiske omstende og andre tilhøve som har hatt mest å seie for skifteplan, skjønn og takstar.»; og § 20a: «Jordskifteretten skal samrå seg med offentlege styresmakter dersom skifteplanen har verknad for tilhøve som ligg under slike organ. Det same gjeld når tilhøve som krev vedtak av offentlege styresmakter, har verknad for skifteplanen.»

⁶³ NOU 2002:9 s. 59

⁶⁴ Jordskifteoverdommer Magne Reiten, Frostating og Hålogaland jordskifteoverrett, e-post, 1. februar 2006.

⁶⁵ Ved lov om endringer i lov av 21. desember 1979 nr. 77 om jordskifte o.a. og endringer i einskilde andre lovar av 18. desember 1998 nr. 84 (i kraft fra 1. januar 1999) ble jordskifteloven endret slik at det ikke lenger er anledning til å utvide saker etter jordskifteloven §§ 88 og 88 a uten at dette er krevd av en part.

⁶⁶ Hov: *Rettergang I. Sivil- og straffeprosess* (1999) s. 22–24.

⁶⁷ Dette må etter mitt skjønn gjelde selv der partene ikke har prosedert på slik rett som følge av eksempelvis manglende kunnskap, da det er kommisjonens ansvar i siste instans å belyse saken. I hvilken grad dette gir anledning til å sette til side fristene for gjenopptagelse i sivile saker, jf. tvml. § 408, eller på annen måte reiser spørsmål ved rettskraften i Utmarkskommisjonens avgjørelser, er utenfor mitt mandat.

for dette. Når det gjelder Utmarkskommissjonens avgjørelser, vil de fleste rettsmiddelfrister for lengst være oversittet.

Det foreligger meg bekjent ikke rettsavgjørelser hvor konsekvensene av mangelfull opplysning har ført til opphevelse eller omgjøring ved anke, eller senere gjenopptagelse, når det gjelder Utmarkskommissjonen eller Høyfjellskommissjonens avgjørelser. Når det gjelder avgjørelser av de alminnelige domstolene, som i utgangspunktet *ikke* har en selvstendig opplysningsplikt, men som av eget tiltak kan beslutte bevisførsel, jf. tvml. §§ 86, annet ledd og 190, har Høyesterett i en avgjørelse gjengitt i Rt. 1963 s. 966, kommet til at undersøkelsesplikten i tvml. § 86, annet ledd ikke var oppfylt, og opphevet dommen. Det foreligger også en dom fra Eidsivating lagmannsrett av 17. oktober 1980 (sak 141/79) hvor lagmannsretten opphevet en dom avsagt av jordskifteretten, da saken var for dårlig opplyst fra jordskifterettens side.⁶⁸ En må imidlertid være oppmerksom på at dette var avgjørelser der det ble nyttet *ordinære rettsmidler* rettidig, og ikke spørsmål om rettskraft eller senere gjenopptagelse av saken.

1.5.4 Utvidet partsforhold

Utgangspunktet i norsk rett er at rettsavgjørelser avgjør forhold mellom de som er parter i saken. Avgjørelsene regnes vanligvis ikke å være bindende for de som ikke er lovlig innkalt, eller de som har lovlig fravær. Utmarkskommissjonens avgjørelser er imidlertid avsagt etter stevning i medhold av utmarkskommissjonsloven § 12, som igjen viser til bygdeallmenningsloven §§ 1-7 og 1-8. Disse bestemmelsene tillater forenklet forkynning av stevning og innkalling for et større eller ubestemt antall bruksberettigede i en bygdeallmenning gjennom kunngjøring i Norsk lysningsblad, samt lokalt på hensiktsmessig måte.⁶⁹ Vi har her å gjøre med et såkalt *utvidet partsforhold* med bakgrunn i reglene om forkynnelse m.v. i allmenningssaker.

Ved utvidet partsforhold ansees alle potensielle eiere og rettshavere innen et gitt geografisk

område å være varslet på lovlig måte, uavhengig om de rent faktisk er varslet eller har tatt del i rettsprosessen.

Rekkevidden av slik stevning blir drøftet i forarbeidet til utmarkskommissjonsloven. Av Ot.prp. nr. 59 (1984–85) legges det til grunn følgende:

Kommissjonens avgjørelser om grenser og om eiendomsrett (f eks at staten er eier av en utmarksstrekning), må legges til grunn i forhold til alle berørte, uansett om vedkommende rent faktisk har opptrådt under saken eller ikke.

Det blir imidlertid gjort et skille mellom bruksrettigheter og eiendomsrettigheter i proposisjonen. Når det gjelder bruksrettigheter, er ikke rettskraftsvirkningen like altomfattende:

det er bare de konkrete bruksrettsspørsmål som domsslutningen omhandler som er bindende avgjort. Spørsmålet om bruksrett f eks for et bygdelag eller for gårdene i et dalføre som ikke er tatt opp av kommissjonen, er ikke bindende avgjort. På samme måte blir det f eks dersom eventuelle særlige bruksretter for samiske reindrifutøvere ikke har vært tatt opp under kommissjonens forhandlinger.⁷⁰

Bruksrettigheter som ikke er drøftet og inntatt i domsslutningene, kan således fortsatt eksistere.

«Allmannastevningen» begrenser trolig Utmarkskommissjonens opplysningsplikt etter utmarkskommissjonsloven § 13 til å gjelde kun de parter som har meldt sitt krav etter slik stevning. En opplysning utover dette synes praktisk lite gjennomførbart, selv om det kan hevdes at dette kunne hatt relevans for samiske rettighetshavere, som på gitte tidspunkter ikke har vært bevisste på, eller hatt kunnskap om, sine rettigheter, eller av andre grunner ikke har meldt inn sine krav om rettigheter for kommissjonen.

Utvidet partsforhold gjennom såkalt «summarisk innkalling» har sin analogi gjennom «summarisk innkalling» ved jordskifterettene. Bestemmelsen kom inn i jordskifteprosessen gjennom utskiftningsloven av 1882 § 16, tredje ledd, jf. § 107, og hadde i likhet med utmarkskommissjonsloven før 1993 henvisning til lov av 9. juli 1851 § 1.⁷¹ Bestemmelsen ble modernisert ved lov av 5. desember 1917, hvor reglene i lov av 9. juli 1851 § 1 ble innarbeidet i utskiftningsloven. Bestemmelsen finnes i dag i jskl. § 13, tredje ledd, hvor det heter:

⁶⁸ Avgjørelsen er omtalt av Austenå og Øvstedal: *Jordskifteloven*, 3. utg. (2000) s. 117.

⁶⁹ Opprinnelig viste utmarkskommissjonsloven § 12 til lov av 9. juli 1851 om Forkyndelsesmaaden af Indkaldelser og Stevninger i visse Sager andgaande Almindinger § 1. Gjennom lov nr. 61/1992 (i kraft 1. januar 1993) er reglene modernisert og tilpasset gjeldende prosesslovgivning etter reglene gitt i bygdeallmenningsloven §§ 1-7 og 1-8, men svarer innholdsmessig stort sett til loven av 1851. Det kan imidlertid sies at bestemmelsene fra 1851 synes mer presise, hvor det bl.a. settes uttrykkelig krav om innrykk i lokale aviser, og med andre frister enn de alminnelige.

⁷⁰ Ot.prp. nr. 59 (1984–85) s. 27.

⁷¹ Lov av 9. juli 1851 om Forkyndelsesmaaden af Indkaldelser og Stevninger i visse Sager andgaande Almindinger.

Er skiftefelt stort eller egedoms- eller brukstilhøva ugroe, kan departementet gje løyve til innkalling ved lysing i «Norsk lysningsblad» og i eitt eller fleire lokalblad og med oppslag. Varslet skal i slike tilfelle vere gitt minst 6 veker på førehand rekna frå den dagen kunngjeringa står i lysingsbladet.

Jordskifteloven har således den hjemmel som er nødvendig for å kunne innkalle store samlede felt eller områder med uklare eiendomsforhold. Jordskifteloven og jordskifteprosessen burde dermed vært godt tilpasset behovet for grensegang og rettsutgreiing i høyfjell og større sammenhengende utmarksområder gjennom bruk av bestemmelsen om summarisk innkalling. Dette ble påpekt av Norges Jordskifte kandidatforening under høringen til utkastet til odelstingsproposisjon om en utmarkskommissjon for Nordland og Troms, men avvist av Justisdepartementet uten begrunnelse utover henvisning til anførsel fra Landbruksdepartementet og Direktoratet for statens skoger (gjengitt foran i punkt 1.4.2).

Som vi ser av jskl. § 13, tredje ledd, har jordskifteretten noe strengere regler om bruk av summarisk innkalling enn reglene i bygdeallmenningssloven § 1-7. Etter jordskifteloven forutsettes det *tillatelse* fra Landbruksdepartementet for hver enkelt sak. Rekkevidden av summarisk innkalling er ikke gitt gjennom noen lovbestemmelse, men bestemmelsen synes etter sin ordlyd å være omtrent lik rekkevidden av stevninger etter utmarkskommissjonsloven § 12.

I en høyesterettsdom gjengitt i Rt. 1971 s. 1002, er virkningen av slik innkalling drøftet. Fra de ankende parter ble det bl.a. anført at utskiftningsloven (av 1882 § 16) ikke ga hjemmel for å tillegge unnlattelse av å møte etter summarisk innkalling *preklusiv virkning*, med den følge at den som ikke møter, kan lide rettstap, selv om han ikke har hatt kjennskap til innkallelsen.

Førstvoterende, med tilslutning fra de øvrige dommerne, fant at anken ikke kunne føre fram. Han uttalte at loven ikke inneholdt bestemmelse om virkningen av summarisk innkalling:

Hensikten med bestemmelsen synes dog klart å være at de avgjørelser som blir truffet, har gyldighet for alle dem som innkallelsen er rettet til, uansett om de møter, og uansett om de i det konkrete tilfelle har hatt kjennskap til innkallelsen. Jeg antar videre at den summariske innkallelse i et tilfelle som det foreliggende, må anses som lovlig varsel i forhold til dem innkallelsen omfatter, ikke bare for utskiftningsrettens behandling av tvisten, men også for den videre behandling av den ved herredsretten

som ankedomstol.⁷² Etter min mening må behandlingen av tvisten ses som en enhet, slik at det ikke kreves noen ny innkallelse etter lovens § 16 i forbindelse med anken til herredsretten. (side 1004–1005).

Høyesterett la heller ikke avgjørende betydning på at utskiftningsrettens kjennelse ikke nevnte eiendomsgrensene, men bare bruksrett, da det utvetydig fremgikk av rettsboken at også spørsmålet om eiendomsgrensene var gjenstand for tvist allerede for utskiftningsretten.

Av nyere rettspraksis kan det vises til en dom avsagt av Hålogaland lagmannsrett 23. mars 1999 (LH-1998-707), hvor et krav om grensegang ble påstått avvist av Statskog SF med bakgrunn i at eiendomsrett var bortfalt som følge av at en part hadde unnlatt å gjøre sine krav gjeldende i en tidligere sak (på 1950-tallet) hvor det var nyttet summarisk innkalling. Jordskifteretten hadde imidlertid ikke fattet noen bindende avgjørelse om eiendommen utover et notat i takymeterboken (bok for å notere landmålingsobservasjoner) om senere å skaffe til veie skjøte for eiendommen:

Etter lagmannsrettens oppfatning kan ingen konkrete rettslige konsekvenser for eiendommen Sletten trekkes av det forhold at samtlige eiere og brukere av eiendommer i grensegangsfeltet i 1958 ble varslet om saken ved summarisk innkalling... For at en 'tvist om grenser, egedomsrett, bruksrett eller anna slikt' skal kunne sies å ha vært 'framme' eller avgjort på jordskiftet, jfr. 1950-lovens § 68, nå § 70, må det være et vilkår at det dreier seg om en notorisk avgjørelse eller beslutning for eiendommens vedkommende som gir den ene eller annen part oppfordring til å overveie anvendelse av rettsmiddel. Noe slikt foreligger ikke i dette tilfellet.

Man kan imidlertid merke seg at lagmannsretten la til grunn at følgene av at et konkret retts spørsmål ikke var behandlet, innebar at også *eiendomsrett* fortsatt eksisterte, til tross for at det opprinnelige grensegangskravet hadde som målsetting å avklare eiendomsgrensespørsmålet fullstendig innen området som geografisk sett var gjenstand for krav om grensegang.

Det må bemerkes at det trolig ligger en forskjell i rettsvirkningen for en eiendom hvor eier ikke melder seg, hvis den ligger innenfor eller støtter opp mot «*umatrikulert*» statsgrunn uten adkomstdokument, slik tilfellet var i nærværende

⁷² Etter utskiftningsloven av 1882 § 65, første ledd, skulle anke som ikke angikk «det skjønsmessige ved utskiftningen» ankes til herredetsretten.

sak, i forhold til en eiendom som ligger innenfor eller støter mot en *matrikulert eiendom* opprettet med basis i en skylddelingsforretning. I førstnevnte tilfelle vil det formodentlig være større mulighet for at eiendommen, tross summarisk innkalling, kan eksistere etter at saken er rettskraftig, da den omliggende eiendom ikke gir noen indikasjon på at det kan eksistere en annen eiendom i konflikt med denne. Hvis en matrikulert eiendom blir fullstendig behandlet under en grensegangssak, noe den høyst sannsynlig vil bli hvis det er nyttet summarisk innkalling, vil gjennomgang av dens adkomstdokumenter (skylddelingsforretning e.l.), påvise konflikt med eventuelle tilstøtende eller innenforliggende eiendommer hvor eier har meldt sitt krav. Hvis slik konflikt ikke blir påvist, vil innehaverne av tilstøtende eller innenforliggende eiendom(mer), i motsetning til førstnevnte tilfelle, trolig lide rettstap ut fra det faktum at det helt eller delvis vil bli gått opp rettskraftige grenser for en annen eiendom på det samme arealet.

Jordskifteloven har således den hjemmelen som er nødvendig for å kunne innkalle store samlede felt eller områder med uklare eiendomsforhold. Jordskifteloven og jordskifteprosessen burde dermed vært tilpasset behovet for grensegang og rettsutgreiing i høyfjell og større sammenhengende utmarksområder gjennom bruk av bestemmelsen om summarisk innkalling.

1.5.5 Rettsmiddelordningen

Utmarkskommisjonslovens bestemmelser om anke og kjæremål avviker både fra sivilprosessen og jordskifteprosessen, hvor ankepostene kan prøves av to instanser.⁷³ Som vi allerede har sett, er det ikke anledning til å nytte rettsmidler mot en rekke prosessuelle eller andre avgjørelser mens saken pågår, selv ikke for så vidt sentrale avgjørelser som avvising av krav eller opplysning av saken.

Mer betenkelig er det at toinstansprøving av anker ikke er mulig, da de ordinære rettsmidlene for Utmarkskommisjonens avgjørelser er anke og kjæremål til Høyesterett.

I denne sammenheng må det påpekes at for de alminnelige «første ankeinstansdomstolene»; lagmannsrettene (og jordskifteoverrettene for prøving av anke over ikke-rettslige spørsmål i et jordskifte), er det ingen prøving av om anken kan tas til behandling, utover verdigrensens og at ankeerklæringen fyller de formelle kravene til anke.⁷⁴ Tvistemålsloven § 373, første ledd nr. 1-4, som gjelder for anke på avgjørelsene avsagt av Utmarkskommisjonen, setter imidlertid en høy terskel for hva som skal slippe inn for realitetsbehandling.

Av i alt 36 avsagte dommer ble 15 påanket til Høyesterett. Tvistemålsloven § 373, første ledd, ble nyttet for å avvise 10 av 15 påankede avgjørelser.⁷⁵ En gjenopptagelsesbegjæring (Tysfjordsaken, Rt. 2002 s. 550) ble avvist etter tvistemålsloven § 412, første ledd, annet punktum.⁷⁶ Fire anker ble fremmet, hvorav to ble forent til én sak for Høyesterett. Det var Beiarn-Skjerstadsaken, Rt. 1991 s. 1311. De to andre to var Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232, og Svartskogsaken, Rt. 2001 s. 1229.

Denne statistikken som framkommer ved bruk av lovdata (<http://websir.lovdata.no>), viser at det kan reises spørsmål ved hvilken adgang partene hadde til å nytte rettsmiddel.⁷⁷

Selv om også Høyfjellskommisjonen og stor-skiftekommisjonene i medhold av utskiftningsloven av 13. mars 1882 kapittel 1 (i kraft fram til 1. november 1951), kunne ankes direkte til Høyesterett, var ankeadgangen likevel ikke sammenliknbar. Høyfjellskommisjonen avsa 26 avgjørelser, hvor de fleste ble anket og realitetsbehandlet av Høyesterett. Hage reiser spørsmål om «hvorfor bare et fåtall av Utmarkskommisjonens dommer ble påanket»⁷⁸.

Forklaringen ligger i lov av 22. mai 1981 nr. 24 om endringer i rettergangslovgivningen m.m. Utgangspunktet for rettsmiddeladgang finner vi i Grunnloven § 88 hvor det i første setning heter at «Høiesteret dømmer i sidste Instans». I annen setning er imidlertid lovgiver gitt mulighet for å innskrenke denne rettsmiddeladgangen.

I brev til Justisdepartementet av 18. juli 1979 tok Høyesterett opp forslaget om å innskrenke ankeadgangen ved å utvide Kjæremålsutvalgets adgang til å nekte å fremme anker i medhold av tvistemålsloven § 373, første ledd nr. 4.⁷⁹

I brevet var dette bl.a. begrunnet med følgende:

⁷³ I jordskifteprosessen er det for øvrig også et tosporet ankesystem, som har sin bakgrunn i våre eldste regler om skjønn og deling av jordeiendommer, Austenå og Øvstedal: *Jordskifteloven*, 3. utg. (2000), s. 256. Nevnte verk tar for øvrig for seg de enkelte bestemmelsene som regulerer jordskifteprosessen. Det kan også henvises til to bidrag fra undertegnede: «En sammenlikning av prosessforutsetninger i sivilprosessen og i jordskifteprosessen» i *Kart og Plan* 1 2004 (64) s. 20–34 og «Avgjørelsesformene i jordskifteprosessen – med vekt på lovrevisjonen av 1998 og noen utilsiktede virkninger» i *Kart og Plan* nr. 2 2005 (65), s. 87–97.

⁷⁴ Lov om mekling og rettergang i sivile tvister av 17. juni 2005 nr. 90 (tvisteloven) som ennå ikke er trådt i kraft, er det i § 29-13, annet ledd bestemt at «anke over dom kan nektes fremmet når lagmannsretten finner det klart at anken ikke vil føre fram». Det blir dermed innført en terskel utover verdigrensens, også for ankebehandling ved lagmannsrettene.

Hovedoppgaven for landets øverste domstol er å ivareta rettsenheten og å lede rettsutviklingen på områder hvor lovgivningen ikke strekker til. Denne hovedoppgaven kan Høyesterett bare makte dersom prosesslovgivningen gir mulighet for at retten kan bruke den nødvendige tid til behandling av de saker som har størst betydning for rettsenheten og rettsutviklingen...

Avslutningsvis het det at Høyesterett etter dette vil foreslå at:

tvistemålslovens § 373 tredje ledd nr. 4 gis denne ordlyd: '4. eller finner at verken avgjørelsens betydning utenfor den foreliggende sak eller andre forhold gir grunn til at anken blir prøvet av Høyesterett.'⁸⁰

Av lovforslaget ser vi at ordlyden «avgjørelsens betydning for partene» ble foreslått fjernet.

Justisdepartementet forela forslaget for Regjeringsadvokaten, Den norske Dommerforening og Den Norske Advokatforening. Regjeringsadvokaten støttet forslaget, men ønsket å gå enda lenger da «den foreslåtte lovendring neppe vil være tilstrekkelig til i vesentlig grad å bedre Høyesteretts arbeidssituasjon». Den Norske Advokatforening var derimot imot forslaget og uttalte at «tvistemålsloven [bør] ikke endres dit hen at adgangen til å anke sivile saker til Høyesterett ytterligere begrenses». Den norske Dommerforening ga sin tilslutning til forslaget.

⁷⁵ Tvistemålsloven § 373, tredje ledd har følgende ordlyd: «Kjæremålsutvalget kan nekte å fremme anken helt eller for en del, når det enstemmig

1. finner det klart, at anken ikke vil føre frem,
2. eller finner at anken ikke vil kunne gis medhold uten at Høyesterett fraviker den påankede avgjørelse i et punkt hvor det antas å ha vært av vesentlig betydning, at retten har hatt høve til umiddelbart å høre forklaringer av parter eller vitner eller til å foreta en granskning, som ikke kan foretas av Høyesterett,
3. eller finner, at den ankende part ikke har sannsynliggjort, at det er uten hans skyld at nye påberopte beviser som under punkt 2 nevnt ikke har vært ført umiddelbart for den rett som har dømt i saken,
4. eller finner at verken avgjørelsens betydning utenfor den foreliggende sak eller andre forhold gir grunn til at anken blir prøvd av Høyesterett.

Kjæremålsutvalget bestemmer hvorvidt uttalelse bør innhentes fra den ankende part før det treffes avgjørelse etter tredje ledd.

Dersom avgjørelsen i annen ankesak for Høyesterett kan ha betydning for henvisningsspørsmålet, kan Høyesteretts kjæremålsutvalg enstemmig beslutte at behandlingen av en ankesak skal stanses i inntil seks måneder. Dersom det foreligger særlige grunner, kan tiden forlenges. Før det treffes beslutning om stans eller forlengelse av slik stansing, skal partene gis anledning til å uttale seg.»

Av de 10 ankene er *tre* avvist etter nr. 1, *én* etter nr. 1 og 2, *én* etter nr. 2, *tre* etter nr. 2 og 4 og *to* etter nr. 4.

Justisdepartementet støttet forslaget og uttalte bl.a. at det ikke kunne se

at den bestemmelse som Høyesterett har foreslått vil være i strid med grunnloven § 88. Det ligger i sakens natur at det i dagens samfunn må fastsettes begrensninger i adgangen til å få saken prøvd for Høyesterett.⁸¹

Forslaget ble støttet av en enstemmig justiskomite og vedtatt som lov av 22. mai 1981 nr. 24 om endringer i rettergangslovgivningen m.m.

Som vi alt har sett ble 10 av de 15 framsatte ankene på utmarkskommisjonens avgjørelser avvist med hjemmel i tvml. § 373, første ledd; tre etter nr. 1, én etter nr. 1 og 2, én etter nr. 2, tre etter nr. 2 og 4 og to etter nr. 4.

I ny tvistelov er bestemmelsen videreført.⁸²

1.5.6 Strukturutvalget for herreds- og byrettens forslag

Strukturutvalget for herreds- og byrettene foreslo å legge med Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms og å legge de saker som hører under den, til de alminnelige førsteinstansdomstolene.⁸³

Det ble vist til at opprettelsen av Utmarkskommisjonen særlig var begrunnet i de ordinære domstolenes manglende kapasitet til å behandle disse sakene, som «ofte vil være spesielt kompliserte og store i omfang». Gjennom de forslagene til styrking av førsteinstansdomstolene som Strukturutvalget fremmet, mente utvalget at dette argumentet ikke lenger hadde samme vekt, og uttalte at hensynet til samordnet behandling ikke var mer fremtredende i disse sakene enn i de fleste andre

⁷⁶ Tvistemålsloven § 412, første ledd, annet punktum har følgende ordlyd: «Finder retten det åpenbart, at den grund, som angives, er ulovhjemlet, eller at de omstændigheder eller bevis, som påberopes, er utilstrækkelige, forkaster den begjæringen.»

⁷⁷ Se også Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, bind IV, innledningsvis.

⁷⁸ Hage: *Utmarkskommisjonen*, s. 33.

⁷⁹ Tvml. § 373, første ledd nr. 4 ble innført ved lov av 26. februar 1960 nr. 1. Bestemmelsen hadde følgende ordlyd: «Anken kan avgjøres uten ankeforhandling (...) eller finner i særlige tilfelle, at hverken avgjørelsens betydning for partene eller utenfor den foreliggende sak eller andre grunner gjør det rimelig at anken blir prøvet av Høyesterett.»

⁸⁰ Ot.prp. nr. 41 (1980–81) s. 4–6.

⁸¹ Ot.prp. nr. 41 (1980–81) s. 7 sp. 2.

⁸² I lov om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven) av 17. juni 2006 nr. 90 (ennå ikke i kraft) heter det i § 30-40, første ledd: «Anke over dommer kan ikke fremmes uten samtykke. Samtykke skal bare gis når anken gjelder spørsmål som har betydning utenfor den foreliggende sak, eller det av andre grunner er særlig viktig å få saken avgjort i Høyesterett.»

⁸³ NOU 1999: 22, punkt 5.1.3

saker domstolene behandler, herunder saker knyttet til eiendomsgrenser og bruksrettigheter.

Etter Strukturutvalgets oppfatning bør særdomstoler ikke opprettes uten tungtveiende grunner. På bakgrunn av de endringer som er påpekt ovenfor, og de forslag til ny domstolsstruktur utvalget foreslår i kapittel 7, er behovet for Utmarkskommisjonen etter utvalgets mening ikke lenger til stede.

Som vi alt har sett, uttalte utvalget også at det kan rettes prinsipielle innvendinger mot at en bestemt type privatrettslige tvister mellom staten og private skal legges til en egen domstol.

I saker hvor staten er part, gjør behovet for uavhengige domstoler seg i særlig grad gjeldende. Etter Strukturutvalgets oppfatning bør det kreves særlig sterke grunner for å ta slike saker ut av de alminnelige domstoler.

Man kan også merke seg at Strukturutvalget var skeptisk til Utmarkskommisjonens rettsmiddeordning, og påpekte at hvis sakene gikk for de alminnelige domstolene, ville man bedre sikre toinstansprøvingen:

Ved å legge de saker som hører under Utmarkskommisjonen, til de alminnelige domstolene, vil man også sikre at slike saker kan prøves fullt ut i minst to instanser. Etter utmarkskommisjonsloven § 17 hører anke over dom av Utmarkskommisjonen under Høyesterett. De muligheter Høyesterett har for å overprøve Utmarkskommisjonens avgjørelser er imidlertid begrensede. Høyesterett foretar ikke befarung, og ved behandling for Høyesterett må parter og vitner forklare seg skriftlig eller ved bevisopptak for stedets herreds- eller byrett. Topografiske forhold og opplysninger om hvordan området har vært brukt fra gammelt av, står sentralt i slike saker. Det er derfor av vesentlig betydning at den dømmende rett kan foreta befarung og selv avhøre parter og vitner.

1.6 Kort om hva materialet forteller

Utredningen omfatter gjennomgang av sju saker som Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms behandlet og avgjorde. Gjennomgangen er gjort med henblikk på en vurdering av samsvar mellom kommisjonens rettskildemateriale (grunnlagsmateriale) og domsgrunnene. Videre er det også utredet om det kan utledes mer av grunnlagsmaterialet når det gjelder faktisk bruk og rettslige konsekvenser. Systematisk er utredningen delt i tre, hvor kapittel 1 foruten innledning også inne-

holder en gjennomgang av bakgrunnen for Utmarkskommisjonens opprettelse og sider av de særlige prosessreglene i utmarkskommisjonsloven. Kapittel 2 er en deskriptiv gjennomgang av grunnlagsmaterialet og domsgrunnene i de tre sakene som er belyst, mens kapittel 3 inneholder vurderingene av domsgrunnene sett i forhold til grunnlagsmaterialet.

Generelt må det kunne sies at beskrevet samisk bruk og besittelser i grunnlagsmaterialet er tillagt liten vekt i domsgrunnene. Domsgrunnene viser at Utmarkskommisjonens avgjørelser kan sies å være preget av lovpositivitet, og at kommisjonen har utvist forsiktighet når det gjelder å utlede rettigheter ut fra bruk og sedvanerettslig oppfatning. Kjente kontraktsrettslige adkomstdokumenter som skjøter og skylddelingsforretninger, er tillagt vesentlig vekt når grenser og rettigheter er fastsatt. Det samme er utskiftnings- og jordskifteforetninger og andre rettsavgjørelser hvor eiendomsgrenser og bruks- og eiendomsrett blir fastlagt. I den grad bruksutøvelse er vektlagt, er dette som tolkningsmoment for adkomstdokumenter, og ikke som grunnlag for selvstendig rettsverv.

Det er lagt fram grunnlagsmateriale som peker på at den fastboende kystsamiske befolkningen kan ha hatt rettigheter og privilegier med basis i et særskilt rettsgrunnlag, og at det ikke kan utelukkes at eldre samiske rettsoppfatninger og rettsinstitutter kan ha blitt videreført i slik grad at dette kan ha dannet et eget grunnlag for rettigheter i deler av det utmarksområdet som tidligere ble omtalt som allmenning i Nordland og Troms.

Grunnlagsmaterialet viser at det var omfattende samiske besittelser og landrettigheter i Nordland og Troms på 1700-tallet. I Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller framkommer det opplysninger om «adkomsten» for så vel reindriftsamenes som fastboende samers rettigheter. Dette er ikke vektlagt i nevnbare grad, til tross for at kommisjonen i Skjerstaddommen uttrykte at «sjøsamens bruk klarligvis ikke [må] oversees». Av særlig interesse i så måte synes Schnitlers opplysninger fra Salten om «Bue-Finner» som «fra ældgammel Tid og u-mindelige Aarer her have siddet paa deres eegene Gaarder, hvilke gemeenlig kaldes *Finne-Odel*; dem de bruge og drive, som andre Norske Bønder». Samtidig var Salten et av få steder i Nord-Norge hvor det på denne tid var selveidende bønder. Beskrivelsen kan således tyde på at fastboende samer satt på selveidee gårder som formodentlig også hadde rettigheter i utmarksressursområdene. Materialet viser også at Schnitler dro et tydelig skille mellom «Bue-Finner» og

«Bøyde-Lapper». I motsetning til de førstenevnte var de sistnevnte stort sett forarmede og levde som husmenn uten egne garder. Materialet viser også at begge disse sosialt forskjellige samegruppene er omtalt i Kåfjord.

Både grunnlagsmaterialet så vel som eldre og nyere juridisk teori viser at Utmarkskommissjonen har lagt en annen oppfatning til grunn for innholdet i allmenningsretten enn det som tidligere har vært vanlig. Foruten Beiarn-Skjestadsakene, hvor Høyesterett stadfestet denne oppfatningen, jf. Rt. 1991 s. 1311, er oppfatningen om allmenningsrettens innhold også blitt fulgt i Kvæningen-Nordreisasaken, Tysfjordsakene og Kåfjord-Manndalsaken, noe som kan ha medført at grunneiere og rettighetshavere ikke har fått medhold i påstand om andre allmenningsrelaterte rettigheter enn bufebeite. I anken over Kåfjord-Manndalsaken, Rt. 2001 s. 1229, kan det sies at Høyesterett langt på veg la denne oppfatningen til side, basert på en endret (bevis)vurdering av krav til bruksutøvelse og god tro.

Tysfjordsaken hvor Utmarkskommissjonen avsa dom 28. oktober 1993, kan sies å stå i en særstilling når det gjelder vektlegging av bruken til de samiskættede gårdeierne som grunnlag for eiendomserverv. Selv om de private partene ikke ble erkjent eiendomsrett ut fra selvstendig erverv eller okkupasjon, gikk kommisjonen langt i å legge til grunn bruk av utmarksområdene som tolkningsmoment for hva salgene i sin tid hadde omfattet, slik at de private partene i stor grad ble tilkjent

eiendomsrett til sine ressursområder. At allmenningsrelaterte rettigheter utover beite ikke ble tilkjent, hadde dermed mindre betydning. Dommen ble tilsidesatt av Høyesterett i Rt. 1996 s. 1232.

I avgjørelsen av reindriftssamenes rettigheter i Kvæningen-Nordreisasaken, synes grunnlagsmaterialet tidvis å være brukt utpreget selektivt, hvor kommisjonen synes å ha vektlagt kilder som også i samtiden var foreldet, som Marsfjelldommen, Rt. 1955 s. 361. Det samme må kunne sies om anvendelsen av lappekommissjonens innberetning fra 1904 og Kjerschows lovutkast fra 1922. Denne avgjørelsen synes ikke å ha vært i samsvar med den høyesterettspraksis vi hadde fått fra 1968 og framover.

I de seneste kommisjonssakene er domsgrunnene blitt påfallende kortere enn dommene avsagt på 1990-tallet. Begrunnelsene synes her å være summariske, og foruten adkomstdokumenter vektlegger de topografi og hensiktsmessige grenser som grunnlag for grensedragningen. Noe påfallende er også vektleggingen på Høyfjellskommisjonens «Ullensvangkjennelse» fra 1924. Landbruksmessig bruksutnyttelse av utmark er vektlagt som tolkningsmoment for hva adkomstdokumentene var ment å omfatte.

Foruten vurderingene av sakene, reises det i kapittel 3 også spørsmål knyttet til om de rettsforholdene og privilegiene som i samtiden trolig var knyttet til «finneodel», «finnydninger» og «buefinner», kan antas å ha noen rettslig betydning for gjeldende rett.

Kapittel 2

Grunnlagsmaterialet og domsgrunnene i sju saker med samisk aspekt

2.1 Beiarn- og Skjerstadvfeltene

Beiarn- og Skjerstadvfeltene omfatter til sammen tre saker for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms. Det er sak nr. 1/1987 Beiarn Vest, sak nr. 2/1987 Beiarn Øst og sak nr. 2/1997 Skjerstadvfeltet. Samtlige saker ble reist ved stevning av staten ved Landbruksdepartementet 12. januar 1987. Rettsforhandlinger i samtlige tre saker ble påstartet 11. mars 1987. De to Beiarnsakene ble forenet til felles behandling og felles avgjørelse, jf. utmarkskommisjonsloven § 10, første ledd.

Det ble avsagt dom i Beiarn- og Skjerstadvfeltene 26. april 1990. Dommene innholdt en del prinsipielle fellesbetraktninger som ble uttrykt i Skjerstadvfeltet, som det ble direkte henvist til i Beiarnsaken. Det at dommene hadde fellesbetraktninger, samt at Høyesterett behandlet anken i begge sakene under ett, har gjort at også jeg har funnet det naturlig å gå gjennom dommene samlet.

De to sakene kan ikke sies å ha hatt et utpreget samisk aspekt eller behandlet rettsforhold i særlig grad, selv om det i Beiarnsaken var gjort gjeldende rettspretensjon til fiske m.m. med bakgrunn i eldre samisk bruk. Skjerstadvfeltet er likevel av stor betydning, fordi den inneholder en grundig gjennomgang av allmenningsretten (og eiendoms- og rettshistorien i Nordland og Troms), hvor Utmarkskommisjonen legger til grunn en annen definisjon av begrepet enn det som inntil da hadde vært vanlig, noe som kom til å prege flere etterfølgende saker.

2.1.1 Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale

Lågs utredning

For Beiarn- og Skjerstadvfeltene har arkivar *Torbjørn Låg* kun utarbeidet to utredninger.¹ Den førstnevnte av disse omhandler Beiarnfeltet og har hovedvekt på tiden etter 1860, da forstvesenet i

¹ Låg: *Beiarnfeltet. Rydningsplasser i Beiardalen* og Låg: *Skjerstadvfeltet, tilleggsutredning. Om utvisning og salg av tømmer på rot og om utøvelse av havning og slått.*

Nordland ble etablert. I utredningen framgår det at praksisen med salg av rydningsplasser ble innskjerpet i denne tiden, og at det vedvarte inn i det forrige århundre. Rydningsplasskommisjonen, som skulle bringe klarhet i forholdet med rydningsplasser i statens almenninger, blir omtalt. Den ble opprettet i 1886. En stor del av utredningen er viet «grensebeskrivelser og bruk» med omtale av de enkelte gårdsbruks eiendomshistorie.

Bakerst i utredningen blir det gått nærmere inn på bruksrettsspørsmålet. Det framgår at «en ikke har tatt sikte på å belyse spørsmålet om statens grunneiendom er almenning eller ikke» (side 33). Vekten blir lagt på bruksrettighetene for rydningsplassene i Beiardalen. Intet av dette er her rubrert som rettigheter knyttet til samer eller samiske bosetninger. Jeg går dermed ikke videre inn på denne utredningen her. I tillegg til utredningene har jeg hatt tilgjengelig: Beiarnfeltene, dokumentvedlegg bind 1–3 (dokument 1–561); Beiarnfeltene. Bilag til utredning 21.07.1988, bind 1 og 2; juridisk utdrag for Skjerstadvfeltet og tilleggsutdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms; og sak 1 og 2 for 1987 Beiarn Øst og Beiarn Vest.

Når det gjaldt bruksrett på statens grunn i Beiarnfeltet generelt, viser Låg til *utredning for Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms* av Ola Brekken.²

Tilleggsutredningen for *Skjerstadvfeltet* inneholder som tittelen sier opplysninger om utvisning og salg av tømmer på rot, herunder også opplysninger om tømmerpriser og vedtiende. Utøvelse av beiting og slått er omtalt, og videre en forholdsvis ny underrettsavgjørelse om beiterett i Misværmarka.

Grunnlagsmaterialet fra Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms

Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms forberedte en utredning av statseiendom i Beiarn

² Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Beiarnfeltene, redegjørelse fra utvalgets sekretær* (76 s.), utkast 30. juli 1976.

og Skjerstad på midten av 1970-tallet. Dette arbeidet endte aldri opp med noen tilrådning gitt i en Norsk offentlig utredning (NOU). Arbeidet ble stoppet opp som følge av de forhold jeg har vist til foran i omtalen av Utvalget for statseiendom, jf. punkt 1.4.2.³

Selv om utvalget ikke leverte noen utredning, utarbeidet utvalgets sekretærer, Johan Fr. Remmen og Ola Brekken, to forholdsvis omfangsrike redegjørelser, samtidig som de samlet inn omfattende dokumentasjon, stiftet i fire hefter på til sammen 496 sider kalt Utdrag for Skjerstadfeltet (del I og II). I og med at det ikke ble utarbeidet noen egen dekkende utredning for Utmarkskommissjonen for disse områdene, samtidig som arkivar Torbjørn Låg i sin utredning viste til Utvalget for statseiendoms redegjørelser når det gjaldt bruksrett på statens grunn i Beiarnefeltet generelt, må Utvalgets redegjørelser kunne betraktes som en del av Utmarkskommissjonens grunnlagsmateriale.⁴

Skjerstadfeltet, redegjørelse fra utvalgets sekretær, utkast juni 1976

I denne utredningen, eller *redegjørelsen*, som ble utarbeidet av utvalgets sekretærer Johan Fr. Remmen og Ola Brekken, blir eiendomsforholdene i Skjerstadområdet og Misvær i eldre tid beskrevet. Det heter at en del av brukene dels var eid av kongen, dels kirken og dels Preben von Ahnen (som formodentlig var proprietær). Det heter videre at deler av Brekke, Stolpe og Breivik øvre var i privat eie. Av særlig interesse er det påpekes at «det var selveiere på Stolpe, Skar, Misvær nedre og Breivik øvre og nedre», noe som var sjeldent i en tid da de fleste bønder var leilendinger under kronen, kirken eller en proprietær. De fleste gårdsbruk som staten og kirken eide, ble solgt til brukerne i siste del av 1800-tallet. Omtrent samtidig ble proprietærgodsene i Salten oppløst.

«Samebosetting i Skjerstad» omtales særskilt. Det blir vist til at en del av gårdene i Skjerstad var blitt tatt opp og brukt av samer. Det het følgende:

Denne gruppen av den samiske befolkning i eldre tider er den som av major Schnitler i sin «Relasjon af 15de April 1744 om Fjeld-Lapperne Tilstand paa de Norske Fjelder» kaller «Bufinner».⁵ Dette var alminnelige fastboende bønder av sameætt som etter hvert ble assimi-

lert og ble en del av den norske bondebefolkning. (side 4).

«Bygdefinner» og «fjellfinner» ble også omtalt. Førstnevnte var samer som hadde sluttet med rein-drift, og som hadde tatt opp rydningsplasser eller arbeidet som husmenn hos bøndene i bygda. Den største gruppen av samer på den tiden var «fjellfinnene», het det: «De fleste av de var såkalte svenske østlapper som hver sommer holdt til i beiteområdet i fjellet omkring bl.a. Skjerstad.»

En kan særlig merke seg at Remmen og Brekken skrev at flere og flere samer sluttet med rein-drift. «I eldre tider tok mange opp rydninger slik at gruppen «bufinner» stadig økte på bekostning av de to andre gruppene Schnitler delte samene i.» Det henvises her til Bygdebok for Skjerstad og Fauske fra 1975 av Gunnar Berg, som var inntatt i utdraget, del I, s. 474–489, hvor det skulle være gjort nærmere rede for det samiske befolknings-innslaget i Skjerstad.

Paradoksalt ga Berg her en ganske annen fremstilling enn det Remmen og Brekken gjorde. Berg var enig i at «en etter alt å dømme må regne med [at det var] en meget gammel kystsamerbefolkning i ytre strøk av Nordland». Disse «våre sjøsamere, eller «bufinner»» ble imidlertid ifølge Berg

assimilert eller fortrent nordover eller inn i fjordene slik at sporene viskes... mer og mer ut, slik at vi i begynnelsen av 1600-tallet bare finner rester igjen av disse menneskene i særlig avstengte fjorder fra Salten og nordover. I 1594 nevnes verken Skjerstad eller Saltdalen som såkalte «finnebygder», mens det heter at «Finne-Fiorde i Salten Lehn ere seks, nemlig Beiarne, folden, Rotingen (Sagfjorden), Tysfjord, Eidsfjord og Ofoten.

Berg forsøkte i det videre å vise til at de opprinnelige samene forsvant, samtidig som en ny samebefolkning med basis i svenske flyttsamer etter hvert ble bofaste i Norge. Med svært selektiv sitering refererte han hva Schnitler hadde skrevet om «Bøye-Lappene» (se side 639), samtidig som han utelot å nevne Schnitlers protokollering av at det «stadig [foruten Øst-Lapper] her i Norge sidde... 2 Slags [Lap-Finner]». Han utelot også å nevne den påfølgende protokolleringen om «Bue-Finner»

⁵ *Bufinner* er uthevet av undertegnede. Det vises her til Qvigstad og Wiklund: *Dokumenter angaaende flyttlapperne m.m.* I s. 447, det kan også vises til det som er sitert fra Schnitler, bind II (se s. 639, 640). Schnitler bruker betegnelsen «Bue-Finner», «Boe-Finner» og «Busidendes Finner». «Bufinner» er en mer «modernisert» betegnelse, som bl.a. ble nytt av Utvalget for Statseiendom i Nordland og Troms i *Beiarnefeltet og Skjerstadfeltet, redegjørelse fra utvalgets sekretær*.

³ Johan Fr. Remmen, pers. med., 9. desember 2005. Remmen var på dette tidspunktet en av utvalgets sekretærer.

⁴ Låg: *Beiarnefeltet, Rydningsplasser i Beiardalen*, s. 33.

som «fra ældgamel Tid og u-midelige Aarer have siddet paa deres eegne Gaarder, hvilke gemeenlig kaldes Finne-Odel», se nærmere gjengivelse på side 639. Berg kunne deretter, på tvers av Schnitlers eksaminasjonsprotokoller, konkludere med at det skulle

gå klart frem at det må bero på en liten misforståelse når det i en del framstillinger – generelt og uten forbehold – blir hevdet at det som er igjen av dagens samebefolkning i indre Salten, skulle være fjerne etterkommere av en opprinnelig samisk urbefolkning i disse traktene – og at de med tiden er blitt skjøvet lenger og lenger ut mot utkantene og til sist opp i fjellene av en stadig ekspanderende norsk befolkning (side 89–90).

I de påfølgende sidene av redegjørelsen fra utvalgets sekretærer tok Remmen og Brekken for seg grensebeskrivelser og bruk. De førstnevnte er i all hovedsak basert på de mange utskiftnings-, jordskifte- og grensegangsforretningene det hadde vært i området. På side 30 nevnes de mye omtalte forordningene fra henholdsvis 1743 og 1745 som resulterte i at fogden tok til å avkreve almuen «recognition» for det som ble avvirket i Beiarn og Saltdalen allmenninger.

På den følgende siden er det vist til at det på tingen 16. juli 1746 ble foretatt eksaminasjon og undersøkelser av beskaffenheten av eventuelle *finnerydninger* i Skjerstad og Dalens fjerding.⁶ Remmen og Brekken viste til at forretningen gjaldt en tvist mellom oppsitterne på Kosmo og seks rydningskvinner og -menn. Av ekstraktutskriften framgår det at oppsitterne hadde satt fram klagemål mot seks lapper for at de

har indtrenget sig uden tilladelse j deres March, hvor de forbrender Skougen, og udj andre maader ruinerer dend saaledes, at de som bønder, hans Kongl: Mayts tilhørende, ej har til fornødenhed, men effter nøyere undersøgning om disses Rødninger skal det befindes, at hvor disse forbem 6 Lapper har optaget Rødninger, skal være i Kongens Alminding, som hverchen hører Gaarden Kosmoe eller nogen andgrendzende Gaard til.

Av utdraget, del II s. 309, framgår det videre at lensmannen med to laugrettemenn så snart som

mulig skulle befare de omtvistede finnerydningene, vurdere beskaffenheten, om deres grenser kom i konflikt med gårdene (om de kd være de andgrentzende Gaarder til Præjudice), og holde skjønn over hva hver enkelt av rydningene kunne tåle årlig å yte til kongen i skatt.

I redegjørelsen blir det også vist til en promemoria fra lensmann Eberhartsen til amtmannen i Nordland fra 8. juni 1792 hvor nødvendigheten å sette i verk tiltak for å bevare skogen som tidligere hadde blitt benyttet av «enhver efter eget Behag», ble påpekt. «Enhver» sammenfalt her med betegnelsen som var nyttet i Norske Lov på bruksberettede i allmenning. Av særlig interesse er det at «enhver» «især» synes å ha vært «de der liggende lapper». Promemoriaet resulterte i at fogden Arnkiel 24. oktober 1792 fredlyste skogen for å beskytte den mot ytterligere ødeleggelse (side 33).

Det blir vist til en rekke steder hvor spørsmålet om skogenes rettslige status var drøftet. Ennå i 1850 var skogen av amtmannen i Nordland betraktet som allmenning (side 37). Det blir videre påpekt at staten fra et noe senere tidspunkt og utover etter hvert i større grad anser seg som skogeier. Det er også vist til at det ble gitt «uttrykk for stor forbitrelse over statens overgrep mot almuen i sin alminnelighet, og spesielt «skovfuten»... og deres assistenters framferd i Skjerstad» (side 45).

I redegjørelsen side 53 flg. er reindriften omtalt. Det heter innledningsvis: «Major Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll 1743 gir ingen opplysninger av særlig interesse om reindriftssamenes bruk av fjellområder i Skjerstad.»⁷ Til dette må det være tillatt å bemerke at eksaminasjonen av fjellsamene angående deres egen bruk, bl.a. av «Det søndre Field-Leje af Saltdalens Fielde, som nærmes følger paa Bejerdals Fielde i Nord» på side 120 flg. i Schnitlers protokoll, bind II, ikke er medtatt i utdraget.⁸

Det er samme sted vist til at fjellstrekningene i Skjerstadfjellet ble nyttet som reinbeite på så vel 1800- som 1900-tallet.

Redegjørelsens siste del, kapittel IV, har tittelen «nærmere om problemstillingene». Den deles i to deler hvor den første omhandler grensespørsmålet

⁶ Ekstraktutskrift av justisprotokoll nr. 7 (1745–1750) for Salten sorenskriveri er vedlagt utdraget for Skjerstadfeltet, del II, s. 308–310. Av justisprotokollen framgår det også at til behandling forelå hva navngitt «bue-Findlapperne» med bakgrunn i «deres havende Rødninger [kunne] formaae at yde til hans kongel: Mayts som til Skatt eller Leeding». Det framgår også at flere var så forarmede at de ikke var i stand til å betale skatt.

⁷ Med henvisning til Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Utdrag for Skjerstadfeltet*, s. 300. Jf. *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll Schnitler* bind II, s. 107 flg.

⁸ Trolig omhandler dette primært områder lenger øst, men det burde likevel etter mitt skjønn dokumenteres at denne beskrivelsen er gjennomgått, hvor datidens samiske navnebetegnelser plasseres på dagens kart, før man kan avvise Schnitlers protokoll som en kilde til opplysning om reindriftssamenes bruk av fjellområdene i Skjerstad.

og den andre spørsmålet om bruksrettigheter. Når det gjelder grensdragningen, blir det bl.a. vist til prinsippene lagt til grunn i Rt. 1967 s. 313, Melåheiddommen (se side 646).

Når det gjelder *bruksrettsspørsmålet*, vises det til hvilke vilkår som må være til stede for at allmeningsrett skal eksistere i henhold til Norske Lov. Det heter at vilkåret er at «retten til bruk i allmenningen [skal] være som bruk «af gammel Tid» eller «Alders Tid»». Det blir videre påpekt som et *første* grunnleggende vilkår at lovens vilkår har vært oppfylt i kjent tid. Det blir her vist til Tarangers *De Hålogalandske Almenningers rettslige stilling*, om at de gamle norske lovene og Norske Lov av 1687 har vært gjeldende for de Hålogalandske allmenninger, med en påpekning: «En kjenner ikke til at noen annen oppfatning har vært hevdet.»

Som et *andre* grunnleggende vilkår vises det til at det må kunne føres bevis for at det fra *bygdelaget* har foregått bruk av et visst omfang. Denne må ha vært utøvd i *alders tid*. Det blir vist til at kildene fra ca. 1750 og framover viser at bøndene, allmuen eller oppsitterne på gårdene brukte allmenningen til å ta trevirke og never, samt til beite for sin buskap.

Et *tredje* grunnleggende vilkår for at allmeningsrett skal kunne anerkjennes, heter det, er at den ikke må ha falt bort. Det blir her vist til at det for hogstretten foreligger en omfattende rettspraksis som fastslår at allmeningsretten er bortfalt for en rekke allmeningsområder. Det må her være tillatt å påpeke at dette «tredje vilkåret» er rimelig selvsagt, og knapt kan karakteriseres som et vilkår. At det kan ha hatt betydning å fremheve det, kunne nok skyldes den rettsutviklingen som hadde funnet sted i Nordland. En annen side av dette er at allmeningsrett ikke faller bort på samme måte som rettigheter ervervet på særskilt grunnlag, altså gjennom passivitet, men primært når behovet for retten faller bort, jf. fjellova § 2, annet ledd, bygdeallmeningsloven § 2-6, statsallmeningsloven § 2-6

«Rettigheter i tilknytning til reindriften» er gjennomgått i et eget underkapittel (side 64–66). Det innledes med å anføre følgende:

Reindriftssamenes rettigheter på områder som nyttes til reindrift har så langt ikke vært drøftet av utvalget. I den utstrekning det dreier seg om rettigheter som bygger på bestemmelsene i reindriftsloven av 12.5.1933 nr. 3, er dette heller ikke en oppgave for utvalget.

Det blir videre påpekt at det ikke er grunn til å anta at utøvelsen av reindrift hadde noen særlig betydning for grense- og bruksrettstvistene mel-

lom staten og de private grunneierne på de feltene utvalget hadde til behandling.⁹ Det kunne dog «tenkes at en ved grensetrekningen for reinbeitedistriktene f.eks. ved reinbeitekonvensjonen av 1913 har tatt hensyn til antatte grenser mellom stat og private». Dette muligens ut fra «hensiktsmessighetsbetraktninger, de mer omfattende rettigheter som knytter seg til reindrift på statsgrunn eller for å unngå interessekollisjoner».

Remmen og Brekken så ikke bort fra at reindriftssamene kunne ha ervervet rettigheter på et selvstendig, privatrettslig grunnlag. De uttalte at

reindriftssamene som gruppe eller mer presist som personer som driver med reindrift kan tenkes å ha ervervet bruksrettigheter på privatrettslig grunnlag innen feltene utvalget behandler. Grunnlaget for bruksrettigheter må være de alminnelige regler om bruksrettshevd og/eller alders tids bruk.

Problemet knyttet til hvem (blant reindriftssamene) som i en slik forbindelse hadde ervervet eventuelle rettigheter, og hvem som følgelig i dag er rettighetshaver, blir drøftet, uten at det synes å komme særlig nytte ut av dette. Det blir videre påpekt at de rettigheter som kunne være aktuelle, var beiterettigheter eller andre rettigheter som er nevnt i reindriftsloven, særlig dens § 38 om jakt, fangst og fiske. Man kan merke seg at Remmen og Brekken pekte på at det var

«tale om eventuelle rettigheter ervervet på privatrettslig grunnlag med den betydning dette har i ulike sammenhenger uten at en her går nærmere inn på spørsmålet om hva som ligger i begrepet bruksrettigheter».

For det nærmere innholdet i bruksrettsbegrepet, ble det vist til Tønnesen: *Retten til jorden i Finnmark*, side 158 flg. Selv om Remmen og Brekken heller ikke gikk inn på hva privatrettslig grunnlag betydde «i ulike sammenhenger», er det naturlig at de her siktet til det utvidede vern rettigheter som er ervervet på selvstendig grunnlag, har framfor rettigheter gitt eller fullt ut regulert i medhold av lov. De forsøkte også kort å gå inn på reindriftsbrukens rettslige karakter. Selv om verken Høyesterett eller overskjønnet, slik de selv uttrykte det, sa noe om brukens rettslige karakter, ble Altevanndommen sitert over en hel side. Noen

⁹ I Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232, uttalte flertallsvotumet med henvisning til NOU 1980: 41 s. 46 at reinbeiting i reinbeitedistrikter kan «foregå i samsvar med gammel tradisjon og med lovgivning, og beiteretten har omfattet så vel statsområde som privat område. Reinbeiting antas derfor ikke å innebære uttrykk for privat eierrådighet over grunnen» (s. 1251).

andre rettskilder blir også referert, uten at det går inn på betydningen av disse.

Avslutningsvis anføres det at en «neppe [kan] foreta en helhetsvurdering av grense- og bruksrettsspørsmålet uten å ta opp spørsmålet om reindriftssamenes rettigheter i området en har til behandling så lenge det forekommer reindrift der. Dette til tross for at reindriftsnæringen har gått sterkt tilbake i en del distrikter slik at gruppen av eventuelle rettighetshavere er liten». Det ble også påpekt endringer i flyttemønster og behov for å oppholde seg på fjellet sammen med reinen. Remmen og Brekken foreslo til slutt:

En må i tilfelle enten ta stilling til rettighets-spørsmålet ved å realitetsbehandle det og dermed trekke inn denne brukerinteressen i arbeidet, eller påpeke at problemkomplekset forelig-ger og ta forbehold på dette punktet uten å ta stilling til realiteten.

Beiarnfeltene, redegjørelse fra utvalgets sekretær, utkast juli 1976

Som vi har sett, viste Låg på side 33 i sin Beiarnutredning til Ola Brekkens *redegjørelse for Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms* av Beiarnfeltene.¹⁰ Redegjørelsen for Beiarnfeltene er naturlig nok i stor grad bygd opp på samme måte som redegjørelsen for Skjerstadfeltet.

I likhet med en del av gårdene i Skjerstad, blir det vist til at også noen gårder i Beiarn ble tatt opp og brukt av samer, bl.a. gården Troli. Opplysningene som gis her, er i all hovedsak lik de som blir gitt på side 4 i redegjørelsen for Skjerstadfeltet. Det ble vist til at opplysninger om samene finnes i bygdeboka *Beiarn soknekalls historie* av E.V. Eriksen.¹¹ Det framgår også at det i Beiarn var private grunneiere uten at begrepet «selveiere» er nyttet.

I de følgende sidene ble redegjørelsen delt i Beiarn øst og Beiarn vest med hensyn til grensebeskrivelser for de enkelte brukene og bruksopplysninger. For grensebeskrivelsene ble det vist til et spekter av utskiftings- og jordskifteforretninger. I underkapitlet om bruksopplysninger for Beiarn øst blir det vist til matrikuleringen i Salten i 1666–67 og matrikelutkastet av 1723, uten at det er nevnt noe om dette ga opplysninger om samer eller samiske rydninger eller gårder. Det blir vist til Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll fra 1742, Utdraget s. 446, hvor det ble gitt opplysninger om

samenes bruk av Beiernområdet. Det het her bl.a. at

Siur Andersen Tolaadal, «Anders Andersen Ibm.» og «Peter Andersen Ibm.» ... besidde de fjelde, Raudjock-field, Gielgesoive med de 2de Fiske-vande, de Større og mindre Rodejaure, samt Furre- og Bierche-Skoug i Tolaadalen (side 16).

I redegjørelsen er det vist til Utdraget side 446. Da referansen ikke svarer til Utdraget for Skjerstadfeltet, har jeg ikke hatt anledning til å kontrollere dette i utdraget. Jeg har i stedet gått til originalkilden og funnet den i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll II, side 58. Fra det protokollerte fra rettsmøtet 18. september 1742 hitsettes:

nest forrige Viidne Viidere forcklarede om No. 5: Siur Andersen Tolaadal, og (6) Anders Andersen ibm og (8) Peter Andersen ibm at disse 3 Mænd besidde de fielde, Raudjock-field, Gielgesoive med de 2de Fiske-vande, det Større og mindre Rodejaure, samt Furre- og Biercke-Skoug i Tolaadalen.

Dette sitatet må sees i sammenheng med en opplisting på den foregående siden av til sammen ti «ved Grændserne nærmeste Norske Field-Finner» som alle får sine «innnehavelse» eller «besittelser» beskrevet.

Det kan også nevnes at fra samme «Examinations-Rætt», i møte avholdt den foregående dag, 17. september 1742, kan en lese forklaringen til «Beierns-Finn» Anders Mortensen, født i Sverige i Pite Lappmark av «Finne-forældre». Under spørsmål 2, som bl.a. omfattet «hva adkomst hand der til have [til Hands field-Sæde]» ble det forklart at

Hans Field-Sæde [lang stedsnavnsbeskrivelse med hovedsaklig norske navn]; Disse fielde, Skoug og Vand ligge i Saltens-Fogderie Gilleschaals Præstegield; Til dette field-Sæde har hand ingen bøxel-Sæddel eller nogen anden Adkomst, end at have faaed den efter sine Vær-Foreldre; Skatt der af Svarer hand ickke til Norge, men hands Vær-Fader tilforn har betalt Skatt til Norges Riige, 48 å: som de er bleven befriet for, Siiden afdøede Lector von Wæstens tiid (første utheving av undertegnede).

Angående bruksopplysninger for Beiarn vest, ble så vel matrikuleringen i 1666–67, matrikelutkastet i 1723 samt Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll gjennomgått uten at noen samisk bruksutøvelse, rydninger eller gårder ble nevnt. For sistnevnte ble det imidlertid vist til det som var anført på side 16 om bruk under Beiarn Øst (se over).

¹⁰ Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms, *Beiarnfeltene, redegjørelse fra utvalgets sekretær*.

¹¹ Det er her henvist til utdraget s. 669 (som jeg ikke har hatt mulighet til å kontrollere, da jeg ikke har utdraget).

Også i denne redegjørelsen er reindriften beskrevet. Det er også her vist til Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll fra 1742. Det blir også vist til opplysninger på lappetinget for Saltens fogderi i 1746,¹² hvor det ble gitt opplysninger om samenes bruk av fjellområdene omkring Beiardalføret.

Nærmere om Utvalget for statseiendom sitt Utdrag for Skjerstadfeltet

I tilknytning til de to forannevnte redegjørelsene for Utvalget for statseiendom for Nordland og Troms, som er gjennomgått foran, fulgte det som nevnt også en omfattende dokumentasjon.¹³

I Utdrag for Skjerstadfeltet, del II, er en del av Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller gjengitt.¹⁴ Det er imidlertid svært sparsomt med henvisninger til dette kildematerialet i redegjørelsene.¹⁵ Da det etter mitt skjønn også her finnes en del interessante opplysninger om samisk bruk hvor bl.a. begrep som «besiddes» og «indehaves» nyttes, har jeg funnet det naturlig å referere deler av utdraget side 303–307.

Disse opplysningene er fremkommet da «Examinations Retten» ble satt på Rognan i Saltdalen den 10. juni 1743. På spørsmål om landets beskaffenhet, herunder hvor bøndenes gårder lå, ble det gitt en detaljert forklaring hvor det fremgår at gårdene lå på øyene ute i havet, langs Saltenfjorden og andre navngitte fjorder, samt langs Saltelven og Misværelven.

Uden derfor er Landet fieldet og skouget: mens for Bønder u-beboelig; Besiddes derfor kun av Lap-Finner (utdraget, side 303).

På spørsmål om hvilke skoger som fantes, og om de tilhørte private eller var «Kongens Alminding», ble det forklart:

Den Furre-Skoug i Misværdal, som fra Bønder-Gaardene i Syd-ost omtrent ½ Miil lang, og 1/8 Miil meer og mindre breed er, hører til Kongens Alminding, og benyttes af Bønderne til Hus-bygning. Furre-Skougen ved Langvatten er paa den Nordre Side ½ Miil lang og breed, og ved Østre Enden ligesaa stor, Kongens Aldminding, og kan kun Lapfinnerne gjøre sig den til Nytte.

Det ble videre forklart at furuskogen ved Saltelven hører gårdene til, og skal «temmelig være afhuggen til Baaders og Jægters Bygning, hvorvi Saltdalingerne søge en stor Deel af deres Næring». Furuskogen ligger lengre inne i landet, og kan ikke brukes av bøndene:

Thi oven derfor er Elven grundt og fuld af store Steene, at den ei fører noget Timmer; Følgelig benyttes den kun af *Lapfinner*.

Det framgår at det samme gjaldt andre skoger oppover langs elvene. En kan også merke seg at samiske betegnelser ble brukt på vassdragene, for eksempe «Tebunjok», «Gaterjok» og «Laamj-Jaure».

Angående fjellene ble det forklart at dem viste ikke bøndene navn på, bortsett fra «dem, som ligge nærmest til og under Bønder-Gaardene, og disse Fielde have deres Navn, hver af sin Gaard, som det hører til». De øvrige fjellene er så mangfoldige at bøndene ikke viste antall eller navn på dem: «Mens de Fielde, som af Lap-Finnerne indehaves, beskrives siden ved hvers Field-Leje.»

På spørsmål om det eksisterte veg mellom bygda og Sverige, ble det svart benektende utenom den «*Lapfinner* fare derimellom». Det ble videre forklart: «Om Vinteren er ikke fremkommendes med Hest, eller til Fodz: men man maa enten løbe paa Skier, eller kiøre i Keredst [samisk pulk, anm.], som Finnen gjør; Paa denne Maade man paa Sneen farer allestedz over Bierg og Dale.»

Eksaminator stilte spørsmål om hvor mange samer som holdt til i bygda. En kan merke seg at det ble skilt mellom «Norske Lapfinner af denne Bøydz Østlige Fielde, hvilke i Sverrigs Lapmark overvintre», altså de vi i dag vil kalle fjellsamer, og «Norske Bøydde-Finner, hvilke heele Aaret igjenem i Norge i dette Præstegield sidde», altså fastboende samer. Antallet ble forklart å være henholdsvis fem (til stede) og elleve. Begge tall gjaldt formodentlig familieoverhoder.

Disse *Lap-Finner* forklarede nu, at det Field-Leje, som de her i Norge besidde, det have de alle 5 tillige med *Peter Larsen*, som var paa Fjeldene hieme tilbage, til sammen under fælles Brug, ... Fremdeles at de side norden for de 2de

¹² Det er her vist til utdraget side 456.

¹³ Utvalget for Statseiendom i Nordland og Troms: *Utdrag for Skjerstadfeltet, Del I: Opplysninger om grenser for de private eiendommer, til sammen tre bind og Del II: Opplysninger om statsgrunn m.v., ett bind*. Til sammen utgjorde bindene 496 paginerte sider.

¹⁴ Utdrag av Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll bind II, 1743 Saltdal, gjengitt på side 300 flg. i Utdrag for Skjerstadfeltet, del II: Bruksopplysninger, opplysninger om statsgrunn m.v., bind 1 s. 298–407. Sidereferanse i kilden er 107–108, 115–119 og 135.

¹⁵ Med ett unntak har jeg ikke funnet at det er vist til denne delen av utdraget i de to forannevnte redegjørelsene. Unntaket er en henvisning på s. 53 i redegjørelsen for Skjerstadfeltet, hvor det som foran nevnt er påstått at Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll ikke gir opplysninger av særlig interesse om reindriftssamenes bruk av fjellområdene i Skjerstad, se s. 636. Som også nevnt må denne delen av protokollen etter mitt skjønn undersøkes nærmere før man eventuelt kan stå inne for en slik fremstilling.

Lapfinner, hvilke nu fra Retten ere fraværende; og have deres Field-Leje i sør, nærmest de Bejerske Fielde i den saa kaldede *Junkerdal*.

På side 307 (side 135 i Schnitler, bind II) framgår det at de 11 *Bøyde-Lapper* i *Saltdalens* sogn ble eksaminert. De forklarte at de med bøndenes «Forlov» satt på deres gårders «Marke-Pladser» i fjellet, hvor de holdt noe småfe som geiter og sauer. De arbeidet også for bøndene med å lage skinnfeller til «Fin-skoe af Lær og Reen-skind» og der det var skog: «Træ-Kjøreler». Når deres barn vokste opp, ble de satt til tjeneste hos bonden. For å få sitte på markplassene i bøndenes fjell, måtte de gjøre en dags arbeid for bonden.

Det må bemerkes at de såkalte «bygdelappene» var omstreifende fattigfolk som ofte hadde forlatt reindriften i Sverige etter at de ble utarmet og ikke lenger kunne svare skatt. Skillet mellom de to «samekategoriene» som *ikke* var fjellsamer, er gjengitt hos Schnitler, side 146, basert på forklaringen til to bønder opptatt på gården *Hellan* ved *Sørfoldens* Botten i *Rørstads Sogn*, også det i Bodø prestegjeld.¹⁶ Dette er *ikke* gjengitt i utdraget. Her het det at de andre «*Norske Lap-Finner*, som stadig her i Norge side, ere 2 Slags». Det er:

Bøyde-Lapper og Bue- eller *Boe-Finner*. *Bøyde-Lapper* ere efter Afkom fra *Sverrigs Lapmark*, og de enten selv, eller deres Forældre, efterat de i *Sverrig* ere bleven udarmede, derfra hid til *Norge* overkomne; Disse *Bøyde-Lappers* Tilstand og Vilkaar her er den samme, som i *Saltdalens Sogn* under Bodø Præstegjeld pag: 135 er forklaret, at de gemeenligen ere fattige, og, ligesom Huusmænd kan have en liden JordPladz under en Norsk Bonde, saa have disse *Bøyde-Lapper* med Bøndernes Forlov, en liden Marke-Pladz paa deres Gaardes Fielde.¹⁷

Ifølge de to bondevitnene som ble eksaminert på gården *Hellan*, var det også *en annen gruppe samer i Salten-området* som satt på egne gårder med «Finneodel». Det var såkalte «Bue-Finner» som

fra ældgammel Tid og u-mindelige Aarer her have siddet paa deres eegene Gaarder, hvilke gemeenlig kaldes *Finne-Odel*; dem de bruge og drive, som andre Norske Bønder, med Heste, stor og smaa Fæe, og deraf svare Skatt til Cronen, de fare og du i Fiordene og Havet paa Fiskerie, og nære sig paa eet Stæd i alle Maader, ligesom andre Normænd: Dog gifte de sig kun i deres Æt og med deres Folk indbyrdes (side 146).

Dette innebærer altså at «bufinnene» satt på egne gårder. Sett i forhold til at det på denne tiden var selveiere i Skjerstadområdet og trolig også i Beiarnområdet, jf. side 634 og side 637, og sammenholdt med «bufinnene» ble sammenliket med «andre Norske Bønder», må «finne-odel» her trolig innebære at disse samene var selveiere i eiendomsrettslig forstand. Sannsynligvis hadde de da også rettigheter til å bruke utmarka som skrev seg tilbake fra «eldgammel og umindelig tid», kanskje helt tilbake til tiden før landsloven eller landskapslovene fikk sin anvendelse i disse områdene. Eller slik Utmarkskommisjonen senere skulle uttrykke seg i relasjon til bosetningen, nemlig at den var «eldre enn rikssamlingen og kongemakten».¹⁸

At sjøsamenes jordbruk i høy grad var ekstensivt og i hovedsak var basert på høsting i utmark hvor føret i overveiende grad ble hentet fra utslåtter som ofte lå langt fra boplassene, slik Utmarkskommisjonen også uttrykte det i samme dom, side 89, skulle underbygge påstanden om at disse samene på denne tiden hadde tinglige rettigheter til utmarka.

Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll som ikke er inntatt i utdraget

Det videre utdraget av Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll, som omhandler fjellsamene i *Saltdalen* (bind II, side 120–134), er utelatt i Utdrag for Skjerstadfeltet. Det framgår ikke hva som er bakgrunnen for denne utelatelsen, men det kan formodes at utvalgets sekretær har vurdert rettighetsspørsmålet til ikke å gjelde reindriftssamer, eller at man har hatt en oppfatning av at reindriftsrettighetene var regulert i reindriftsloven, og ikke trengte noen særlig utredning.¹⁹

Om en slik utelatelse er riktig eller ikke, vil jeg ikke gå inn på her. Opplysningen som fremkommer på sidene 120–135, er etter mitt skjønn interessante da de går direkte inn på eksaminasjonen av de fjellsamene som oppholdt seg i *Saltdalens* fjell-

¹⁶ Vitnene var Jacob Rasmussen Ørnæs fra Leerfiorden og Christopher Olsen *Hellan* (Schnitler II, s. 137).

¹⁷ Det kan nevnes at «*Bøyde-lappene*» i *Saltdalen*» forklarte (s. 135) at «*Bøyde-Lappene*» i «*næste Skierstad-Sogn*» i Bodø prestegjeld hadde bedre vilkår da de «sidde nær Saltenfiord, beleilig til at fiske; Nogle deraf have og røddet sig Jorder ved *Bør-Vatten*, og i *Hongdalen*, som løbe i Elv-Fiorden ad Saltens Fiord, og der baade slaee Græs og saar Korn.» De samme vitnene fortalte også at «*Bøyde-Lappene*» i Bodø Hovedsogn «entremeleres med Bønderne, og bruge baade Gaarder, og Fiskeri i Havet, ligesom andre Bønder; Endeel af dem bliver og gift med Bønder-Folk; Hvilket andenstedz her i Sonden for ei brugelig er.»

¹⁸ Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, sak nr. 3/1987, Skjerstadfeltet, dom avsagt 26. april 1990, s. 87.

områder om sommeren, og bl.a. gjengir hvilken rettsoppfatning de hadde til bruken av sine beiteområder. Jeg har derfor valgt å gjengi det mest sentrale fra denne delen av eksaminasjonen.

På side 119–134 ble det sjuende vitnet, fjellsamen *Jon Pedersen*, eksaminert. Han ga en detaljert beskrivelse av hvor han var født, døpt, oppvokst, hvor han holdt til (om sommeren «i Norske Fielde» og om vinteren i «Sverrigs Pita Lapmark») og hvilken næring han drev. I spørsmål nr. 7 (side 120) ble den samme Jon Pedersen først for de to fraværende samene Anders Aanensen og Ole Aanensen og deretter for seg selv eksaminert om hvilket «Field-Leje» de hadde.

Av særlig interesse er eksaminators spørsmål om hvilken «Adkomst han dertil haver, eller hans Formænd dertil haft have», og om hva årlig måtte svares for dette til Norges krone. Det ble også spurt om området ikke var tilstrekkelig til å føde han og hans folk uten å måtte flytte til Sverige om vinteren.

Jon Pedersen beskrev områdene inngående og detaljert og omtrent uten unntak med samiske stedsnavnsbetegnelser. Områdene ble beskrevet i to deler: Det søndre Field-Leje som tillå de to nevnte samene Aanensen, og det Norderlige Field-leje i samme Saltdal, som ble brukt av en annen navngitt gruppe inklusive vitnet selv. I den grad grenseskillet mellom Norge og Sverige var kjent for vitnet, ble det redegjort for dette. Beskrivelsen avsluttes med å påpeke at kongens allmenning lå mellom Saltdalens fjelldistrikt og «Bonde-Bøydene ved *Saltens* Fiord og Elv». Skoger i samenes fjell-eier ble deretter beskrevet.

På spørsmålet om rett til området forklarte vitnet at de ikke hadde hatt noen tillatelse til bruk fra den norske øvrighet, og at *de ikke visste om noen annen rett enn den som fulgte av gammel skikk og bruk*. Når det gjaldt adkomst, som bygsel, feste eller forlov, hadde

han, eller hans Camerater ingen, ei heller have deres Forfædre haft nogen fra den Kongelige *Norske Øfrighed* til deres *Norske* Field-Leje; De vide sig ingen anden Rett dertil, end at det har været en gammel Skik og Brug, at Børnene efter Forældrenes Død have holdet sig til Forældrenes Fieldleje, uden at spørge nogen derom, eller af nogen at vorde spurgt derom, og saaledes er det gaet til med dennem fra Arildz Tid, Mand efter Mand; Paa samme Maade sidder han, Vidnet, i sin afdøde Faders Fieldleje, Jkke er det bleven af dennem fodret, ei heller have de begiert, at tage nogen Bøxel-Sedel (side 127).

Vitnet forklarte videre:

at de ingen Bøxel-Seddel, eller noget Vist for sig have, hender det sig undertiden, at andre fremmede *Lap-Finner* baade Norske Norden ifra, og *Svenske* Østen ifra have trengt sig ind i deres Field-Lejes *district*, forgivendes, at de ikke meere Rett, end de fremmede, til Fieldene hafde; Og som de efter Loven ei have tordet tage, eller forskafe sig selv Rett, saa have de maattet tie dertil, og taale det; Saa at Fieldene ere anseende ligesom de have ingen især tilhørt, og at en hver, som kom der, hafde Rett, at benytte sig deraf.

I dette lå det formodentlig at vitnet og hans folk vanskelig kunne håndheve sin rett, da de ikke hadde noen dokumentasjon på retten, slik at de «undertiden» måtte finne seg i at andre fjellsamer tok deres beiter i bruk.

Det het videre:

Herved loed Vidnet med de andre sine Camerater indføre, at de ønskede, at de maatte faae Bøxel-Seddel eller noget skriftlig for sig, enhver paa sit Field-Leje, at han kunde vide, hvad han hafte med Rette at holde sig til, og imod Fremmedes Jndtængsel efter Landz Loven forsvares (side 128).

Eksaminator spurte videre vitnet om kongelige svenske betjenter hadde gitt dem noen tillatelse til å beite på norsk område. Dette ble besvart negativt, samtidig som det framgikk at vitnet «og de andre Norske Lapfinner» var vel vitende om at svenskene ingen rett hadde i de norske fjellene.

Om skatt forklarte vitnet at han «indtil han blev udarmet, [hadde] svaret 1 par Finn-Skor og 2 Reen-Ost aarlig, og det har hans Fader for ham givet... den Skatt blev kaldet *Kiøben-Skatt*». Vitnet forklarte også ut fra beiteforhold hvorfor det var påkrevd å oppholde seg i Sverige om vinteren.

På spørsmål om hva de i Sverige nøt (av naturherligheter) og hva de betalte for dette, ble det svart at de fikk nødvendig ved til brensel, samt før

¹⁹ Dette støttes imidlertid ikke av redegjørelsen til Remmen og Brekken, jf. sitatene på s.636. Johan Fr. Remmen, pers. med. 9. desember 2005, ga uttrykk for at reindriftsspørsmålet ikke ble tillagt særlig betydning for spørsmålet om grenser mellom staten og private eller spørsmålet om bruksrett på statsgrunn. En oppfatning av at reindriftsrettighetene var regulert i loven, kan ha vært medvirkende. Hvis vi går fram i tid til Utmarkskommisjonens premisser i Skjerstaddommen, synes samisk bruk primært å være drøftet som bevis for hva som kunne være privat eller statlig grunn. Det synes å ha ligget til grunn en oppfatning om at sjøsamene på 1700-tallet ikke kunne nytte andres private grunn. Deres bruk kunne dermed si noe om hva som i dag måtte oppfattes som statsgrunn. Det het her at siden reindriftssamene derimot hadde «rett til å utøve bruk også på privat eiendom, går en ikke i denne sammenheng () inn på reindriften» (s. 89).

til underholdning av reinen. Det het videre at de norske ikke fikk bygslet noe skog eller mark i Sverige, «men de leje sig ind hos en Svensk Lap-Finn i hans Marke-Land, og lige der den haardeste Vinter over, som er fra Andreæ Tid, nemlig den 30. Novbr: til Vor Frue Messe, nemlig den 25. Martii». For dette betalte de til den svenske samer en riksdaler i sølv. De som hadde mindre, kunne betale mindre, men mer enn en sølvriksdaler ble ikke krevd inn, uansett hvor mange dyr man hadde. Vitnet redegjorde også for hvilke regler som gjaldt for svenske samer i Sverige når det gjaldt beskatning.

Det ble også gjort rede for det svenske systemet med «lappskatteland», hvor det ble dratt sammenlikninger med «Field-Leje» på norsk side. Det ble forklart at:

De Svenske Lappe-Finner have hver sit Skatte- eller Marke-Land fra Cronen i Fæste: Dog faae de ingen Bøxel- eller Fæste-Seddel derpaa: mens naar de fæste deres Land, skeer det til Ting, og bliver det i Ting-Protocollen indført.

Det ble videre forklart:

Samme Lappers Markeland, hver i sær, er ved ordentlig Marke-Gang, ligesom Bønder-Gaarder i Norge, tilforn afdeelt, og den Eenes Landz Strekning fra den Andems ved visse Raa-Merker adskildt.

Det ble også forklart at «Justitz-Sager» ble foretrukket løst om vinteren på tinget i «Ariplo i Pita Lapmark» (Sverige), selv om det gjaldt «trette» som hadde oppstått om sommeren under opphold i «Norske Fielde». Det samme gjaldt arveskifte, som i Sverige ble utført av en «Laug-Rett» som besto av en «Lappe-Lensmand og 2 Lapp Finner». At «Justitz-Sager» ble foretrukket behandlet i Sverige, kunne ha sin årsak i at «Laug-Rette Mændene» var samer. I Arjeplog var det «12 stadige Laug Rettens Mænd, alle Lapper».

Eksaminatoren reiste også spørsmål om hvilke som var de nærmeste «Finne-Field-Stæder til Grendserne paa den Norske Side, Søndrenfra at reigne?» Vitnet forklarte at sør for «Saltdalens Norske Lapfinner, sidde Bejerdals Norske Lapfinner af Gilleskaals Preæstegield ... Hvor paa i Nord Saltdalens Lapfinner, og i sær de af det Søndre Field-Leje i Junkerdalen tage ved». Deretter fulgte vitnet og hans folks fjelleie i Saltdalen og «der paa i Nord Foldens Lapfinner, som svare under Foldens Norske Kirke-Sogn».

På spørsmål om hvor langt kongens allmenning strakk seg, forklarte vitnet: «All Lapfinnernes Field-Leje, saaledes som tilforn er beskrevet, hører

Kongens Alminding til, og bruges af Lapfinnerne, til deres Reendyrens Ophold.» Det ble også forklart at det ikke hadde vært tvistighet mellom de «Norske og Svenske Lapper» om bruken i grenseområdene, da de norske «uden Trætte [have] besiddet Fieldene til de opgivne Grendse-Merker». På spørsmål om hvilken nytte og godhet som lå i disse grensestedene, ble det forklart at «De ere til ingen Nytte, uden for Lap-Finnerne». De øvrige frammøtte fjellsamene fikk vitnets utsagn opplest og fortolket, og de vedsto «eenstemmig... rigtig at være». Fjellsamene ble deretter «dimitterede».

2.1.2 Utmarkskommisjonens avgjørelser

Avgjørelsene i Beiarn-Skjerstadvfeltene var de første dommene Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms avsa. Selv om avgjørelsene i liten grad berørte samiske rettsforhold, er de viktige, da de langt på veg la prinsipielle føringer på hvordan senere saker skulle bli avgjort, også i mer utpregede samiske områder som Kvæningen-Nordreisa og Kåfjord-Manndalen. Samtidig omfattet de, som vi alt har sett, områder hvor man har bred dokumentasjon for samisk tilstedeværelse, endatil med dokumentasjon på tidlig samisk eiendomsrett til gård og grunn.

Drøftingene av allmenningsrettens innhold er også av prinsipiell interesse, noe som også går fram av Høyesteretts ankebehandling av Beiarn-Skjerstadsaken, Rt. 1991 s. 1311.²⁰

Noen hovedspørsmål i emnet stats- og allmenningsgrunn i Nordland-Troms

Det 26. april 1990 avsa Utmarkskommisjonen sine to første dommer. Den første gjaldt tvist om eiendoms- og bruksrettsforholdene i Skjerstadvfeltet (sak 3/1987). Den andre gjaldt tilsvarende forhold i de to Beiarnfeltene (sak 1 og 2/1987). Når det gjaldt «en del hovedspørsmål i emnet statsgrunn/allmenningsgrunn i Nordland og Troms» ble disse redegjort for og tatt stilling til i Skjerstaddommen. Det samme synspunktet ble langt til grunn i Beiarn dommene (side 43).

I det følgende skal vi kort se på hvilke prinsipper Utmarkskommisjonen rubriserte under dette hovedspørsmål som i domsgrunnene i Skjerstaddommen fyller hele 51 sider (side 54–105).

²⁰ Beiarn-sakene ble også påanket, men ble nektet fremmet av Høyesterett, jf. Høyesteretts kjæremålsutvalgs kjennelser (av) 23. juni 1992 (HR-1992-00346k) og 30. september 1992 (HR-1992-00530k).

Allmenningsretten

Et hovedspørsmål i Utmarkskommisjonens behandling av Skjerstad- Beiarnfeltene var om det «hvilker bruksrettigheter, herunder allmenningsrettigheter på de områder som finnes å tilhøre staten, jf. lovens § 2 pkt. 3». Kommisjonen uttalte at dette fikk betydning for vurdering av utstreknin- gen av de private jordbrukseiendommene, hvor det het:

Når disses grenser mot tilstøtende statseiendom ikke kan fastlegges på grunnlag av grense- beskrivelse i hjemmelsdokumenter eller andre grenseforretninger, må stedfunnen bruk tilleg- ges vekt, jf. særlig Rt. 1967 s. 313 flg. (Melåsa- ken). Av særlig betydning er om utøvet beite har vært ansett for dels å ha foregått på statseiend- om i kraft av allmenningsrett eller om beiteom- rådene – i alle fall med tiden – har blitt ansett for å tilligge gårdene som eiendom. (side 54).

Melå- eller Melåheidommen (også kalt Kvæ- fjorddommen) hadde sin bakgrunn i tvist om avgrensning av statens umatrikulerte grunn (sta- tens høyfjell) i et fjellområde i Sør-Troms. Den vil bli nærmere gjennomgått under, se side 645, 646.

Som en motvekt til den eventuelle retten som var skapt gjennom bruk, pekte kommisjonen på at staten hadde inntatt det standpunkt at det på sta- tens umatrikulerte grunn ikke hvilte *allmen- ningsrettigheter*, noe som innebar at beitet som fak- tisk foregikk, var en form for tålt bruk.

Kommisjonen gikk deretter gjennom hoved- trekkene i og utviklingen av allmenningsretten i det sørlige Norge. Her ble det bl.a. drøftet til hvil- ken *brukerkrets* allmenningsretten lå. Det ble antatt at dette tidligere omfattet kretsen «enhver» (slik det er formulert i Norske Lov, forf. anm.) innen et gitt distrikt, mens den etter hvert ble tillagt «den jordbrukende klasse».²¹

Kommisjonen reiste også spørsmål om allmen- ningsretten var en «legal rett» alene hjemlet i byg- defolks lovfestede rett. Dette avviste den ved å vise til at i tilfeller med tvist om rettighetenes opprinne- lige adkomst og eksistens hadde det vært reist spørsmål om det hadde vært utøvet bruk fra byg- delagets side eller vedkommende gård, hvor bevis for bruk fra gammel tid har vært krevd (side 59).²²

Utmarkskommisjonen viste videre til teori hvor det sies at allmenningsrett til bestemte strekninger

hjemler alle former for bruk, f.eks. at «allmen- ningsretten har helt fra de eldste tider vært hel og udelelig».²³ Kommisjonen uttalte at dette *ikke* var i samsvar med forholdene i store deler av det sørlige Norge.

Kretsen av de berettigede til hugst, beite og seter i en bestemt allmenning kan være for- skjellig, jfr. herom St.meld. nr. 19. For de for- skjellige allmenningsstrekninger har det fra gammel tid dannet seg faste kretser av brukere med hensyn til beite, hugst og seter. I utgangs- punktet må det derfor for hver enkelt allmen- ning undersøkes hvem som i kraft av bruk fra gammel tid (alders tids bruk) har rett til de enkelte bygdeområder det kan være tale om. (side 60).

Kommisjonen drøftet også om jakt og fangst i gammel tid ble utøvd i kraft av allmenningsrett. I relasjon til at jakt var blitt hevdet å være fri for enhver norsk borger, ble det anført at kildemateri- ellet var «for svakt til at det med noenlunde sikker- het kan sluttes at jakt og fangst i allmenning, på samme måte som beite, seter, hugst og fiske, ifølge generell lovordning i eldre tid, var forbeholdt alene bygdelagsmennene» (side 63). Det ble også vist til fjellovkomiteens innstilling av 1916 side 123 hvor det het at: «Jagt- og fangstretten i almenning er en personlig rett – en allemandsret for dem, som er fastboende i vedkommende bygd eller del av en sådan», altså en «allemannsrett» for bygdefolk i motsetning til allmenningsrett som kun er knyttet til bygdens gårder.

Kommisjonen påpekte videre at rettsforhol- dene med hensyn til både eierrådighet og visse for- mer for bruk, særlig jakt, fangst og fiske, utviklet seg noe forskjellig for de usolgte allmenninger (statsallmenninger) og de som er solgt av Kongen eller etter 1814 av den norske stat (bygdeallmen- ningene og privatallmenningene). Denne etter hvert ulike rettsstilstanden hadde sin bakgrunn både i varierende lovgivning og rettspraksis hvor stedfunnen bruk og festnet oppfatning var lagt til grunn som utslagsgivende:

De allmenningsrettslige hovedregler som er kommet til uttrykk i dommer i forbindelse med tvister om bruksrett for eiendommer som lig- ger i en bygd eller grend hvortil det tilligger en allmenning, og hvor eiendomsutviklingen og bruksutøvelsen har fulgt det mer regulære mønster, kan derfor ikke uten videre legges til

²¹ Slik også Stenseth: *Almenningens janusansikt* (2005) s. 207.

²² Det ble her vist til Heibergdommen, Rt. 1931 s. 110, som referanse for at allmenningsretten er en legal rett. Se også mandatet til Utvalget for Statseiendom i Nordland og Troms, punkt b, gjengitt foran på s.619, 620. St. meld nr. 19 (1958) er referanse for det motsatte syn (som kommisjonen synes å legge til grunn).

²³ Schiefloe: *Kritiske bemerkninger til norsk almenningensrett* (1952). Slik også Stenseth: *Almenningens janusansikt* (2005), s. 178, hvor han synes å være kritisk til Skjerstad- dommen, Rt. 1991 s. 1311.

grunn over alt uansett forholdene. Om gårdbrukerne i en bygd idag kan utøve visse former for bruk i et område som opprinnelig har vært allmenning, og som fortsatt i visse henseende må betraktes som sådan, må avgjøres etter forholdene på stedet (side 66–67).

Det ble videre påpekt at om det på en allmeningsstrekning hviler bruksrettigheter til hogst, beite og seter m.v., avhenger av om det fra gårder eller gårdgrupper ved alders tids bruk er ervervet slik rett. Utmarkskommissjonen gikk deretter langt i det som må kunne sies å være en omdefinering av begrepet «statsallmenning» idet den uttalte at

det riktige [vil] være å betegne all grunn i vårt land som staten er blitt ansett for å eie i kraft av opprinnelig eiendomsrett, og som uavbrutt og fortsatt er i statens eie, for statsallmenning. En er derved også fortsatt på linje med det som synes å fremgå av de gamle norske lover og Chr. V' Norsk lov hvor det skilles mellom «alminding» og «nogens egen jord» (side 71).

Ved å karakterisere opprinnelig statsgrunn som statsallmenning oppnådde man ifølge kommisjonen også et rettslig sett enhetlig allmenningsbegrep, noe som også ble anført som et argument for en slik omdefinering.

Statsgrunn i Nordland og Troms

Kommisjonen forlot deretter drøftingen av allmeningsretten på generelt grunnlag og gikk inn på forholdene i Nordland og Troms. Med henvisning til førstearkivar Magnus Robberstads utredning av 14. august 1969 og de utredninger som var foretatt av Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms, la kommisjonen til grunn at forholdene med hensyn til statsgrunn i Nordland og Troms i sine hovedtrekk var blitt gjort kjent.

Robberstad ga følgende sammenfatning om allmeningsrettsspørsmålet:

I Helgeland gjelder dette strekninger som staten solgte som allmenning i 1750 og som senere var i privat eie i omkring 140 år inntil staten kjøpte dem igjen. Høyesterett har svart nei på spørsmålet om det fremdeles hefter allmeningsrettigheter på dette statens innkjøpte gods, og begrunnelsen har vært at det ikke er ført bevis for bruksutøvelse.

I Salten hvor staten ikke har solgt allmenninger, er det ved lagmannsrettsdom 2. august 1960 [RG 1961 s. 24] i Beiarndommen fastslått at det fins statsallmenning.

I Lofoten og Vesterålen har lagmannsrettsdommen i Blokkensaken 25. september 1964

gitt uttrykk for same syn på allmenningsspørsmålet som i Beiarndommen.

I Senja er stillingen at Høyesterett i dommen i Kvafjordsaken 4. [skal være 18] mars 1967 har funnet at et fjellområde med goldfjell og uopptatt snaufjell er statens og at det er 'et område der bygdefolk i kraft av loven ikke hadde bruksrett (allmenningsrett)' (Rt. 1967 s. 320 [skal være 313]).

I det tidligere Tromsø fogderi foreligger visstnok ikke noen prinsipiell avgjørelse i allmenningsspørsmålet.²⁴

De forhold som var blitt gjort kjent gjennom Robberstads og andre undersøkelser, innebar ifølge kommisjonen at det ikke var fremkommet noe som kunne danne grunnlag for å si at Kongen i kjent tid har hatt annen rådighet over uopptatt grunn i Nordland og Troms enn i det sørlige Norge. Følgende beskrivelse i relasjon til dette ble gitt:

Ved de foretatte arkivundersøkelser er det intet fremkommet som kan gi grunnlag for å si at Kongen i kjent tid har hatt annen rådighet over uopptatt grunn i Nordland og Troms enn i det sørlige Norge. Det må antas at Kongen også i den nordlige del av landet, som i landet for øvrig, i kraft av den generelle rettsordning som etter hvert festnet seg, er blitt eier av grunn som ikke har vært opptatt av private. Kongens rettsstilling til den uopptatte grunn var i Nord-Norge den samme som i det sørlige Norge (side 72).

Det ble vist til at helt fram mot slutten av 1800-tallet ble den opprinnelige statsgrunnen i Nordland og Troms disponert over og forvaltet som om det var allmenning. Kongen solgte «allmenningene» på Helgeland i 1750 og i Troms fogderi i 1761. Det heter videre at rydningsplasser også i disse to fylker ble bortbygget i medhold av NL 3-12-4:

Når det gjelder rydding i uopptatt utmark, er i det hele bestemmelsene om dette for allmenning anvendt. En har heller ingen holdpunkter for å anta at de øvrige bestemmelser om allmenning i Magnus Lagabøters landslov av 1274, Chr. IV' lov av 1604 og Chr. V' Norske Lov av 1687 – derunder N.L. 3-12-3 og 3-12-6 – ikke gjaldt for Nordland og Troms. Om de to nevnte lovsted ikke har vært uttrykkelig framme i forbindelse med spørsmålet om hugst, beite, mosetak m.v., er det i alle fall ikke grunnlag for å anta annet enn at rettigheter

²⁴ Robberstad: Om allmenning og høgfjell i Nordland og Troms, 14. august 1969, inntatt som vedlegg til Innstilling om Lov om utnyttelse av rettigheter og herligheter i statsallmenningene (fjellogen), avgitt desember 1969, s. 86–119.

også i denne landsdel kunne erverves ved alders tids bruk... også på opprinnelig statsgrunn (i statsallmenning) (side 73).

Kommisjonen påpekte videre at å si at Norske Lov 3-12-3 og 3-12-6 ikke gjaldt eller ikke var anvendelig i Nordland og Troms, i realiteten var det samme som å si at bruk i god tro i alders tid på opprinnelig statsgrunn der ikke har hatt lovens vern.

Norske Lov Tredie Bog, 12 cap. 3 og 6 artikkel hadde følgende bestemmelser:

3 Art. En hver skal nyde Sætter og Fædrift i den Alminding, som ligger til hans Bøjgdela. Sættersmark skal være til Fields, som det haver været af gammel Tid, Sættersmerke maa ingen flytte, uden det flyttis did, som ingen Mand er til Skade. Til Sætter skal holdis den rette Drift, som af Alders Tid haver været, og skal der møde Horn mod Horn, og Kløv mod Kløv. En hver skal gjøre sig Sætterboel i Alminding, som vil sidde der om Sommeren.

6 Art. Almindings Skov maa en hver bruge, som boer der, som den tilligger af Alders Tid saa vit, som behøvis til en hvers Brændefang, nødig Bygnings Tømmer og Gaards Brug. Hvo som fælder mere Skov ned i Alminding og brænder Braader uden Bevilling til Oprydding, som nu er sagt, søgis derfor, som den der hugger udi fremmet Skov.

Det ble deretter uttalt at forholdet med tanke på hogst i skogstrekningene kommisjonen nå valgte å omtale som «statens opprinnelige grunn i Nordland og Troms», både i faktisk og rettslig henseende hadde utviklet seg noe forskjellig fra hva som er hovedmønsteret i skogallmenningene i landet for øvrig.

Det kan imidlertid se ut som rettsutviklingen m.h.t. hugsten har hatt virkning for de offentlige myndigheters generelle syn når det gjelder rettskarakteren av statens opprinnelige grunn i de to fylker. Medvirkende for så vidt kan det ha vært at myndighetenes forvaltning vedrørende allmenning – foruten nyrydning – på 17- og 1800-tallet i første rekke omfattet skogsdriften. Det offentliges interesse knyttet seg derfor særlig til skogstrekningene (side 74).

Kommisjonen viste også til korrespondansen mellom fylkesmannen i Nordland og Landbruksdepartementet på 1930-tallet, angående drøftinger om opprettelse av fjellstyrer for «statsallmenningene» i Nordland i medhold av fjelloven av 1920. Det ble vist til at førstearkivar Magnus Robberstad, med henvisning til departementets brev, i utredningen av 14. august 1969 anførte at departementet var kommet til at det ikke eksisterte statsallmenninger i Nordland. Dette syn er senere fastholdt.

Kommisjonen påpekte etter dette følgende: «Noen egen og helhetlig grunngivning basert på en dokumenterbar rettshistorisk utvikling for det syn, at der overhode ikke finnes statsallmenning i Nord-Norge – er så vidt vites aldri gitt fra Landbruksdepartementets side» (side 76).

Kommisjonen viste videre til at førstearkivar Magnus Robberstad i samme utredning antydde at hovedpunktene i den utviklingen som har ført frem til det standpunkt statsadministrasjonen idag har, kan være: «begrensning av hogstrett gjennom regler om utvisning og betaling av rekognisjon, avskaffelse av hogstretten gjennom først krav om straff for uberettiget bruk, senere ved tyvstraff, teorien om at når det ikke består hogstrett så er det heller ingen annen bruksrett (jfr. Rt. 1885 s. 604), teorien om at beiteretten ikke er noen rett, men bare en tålt bruk, endelig innføring av begrepene statsskog og statens høyfjell som skal avløse og utslette ordet allmenning, et ord som vekker forestillinger om rett til bruk.»

Kommisjonen uttalte i tilknytning til Robberstads utredning at det synes som om Robberstad har «påpekt tenkelige synspunkter. Hva som egentlig har vært tankeføringen til Landbruksdepartementet, lar seg imidlertid ikke etterspore. Det standpunkt at det uten forbehold for noen strekning, ikke finnes statsallmenning i Nord-Norge, er i alle fall nå påvist å ha oppstått i dette århundre» (side 76). Det ble deretter vist til at i enkelte områder aksepterte ikke allmuen at de fikk innskrevet sine hogstrettigheter, noe som hadde resultert i at departementet eksempelvis hadde approbert bruksregler og valg av allmenningsstyre for Tørfjorden statsallmenning i 1909.

At lov om allmenningsskoger av 1857, skogloven av 1863, fjelloven av 1920 og den nåværende fjellov av 6. juni 1975 ikke var anvendt i Nordland og Troms, kunne ikke i og for seg ha medført noen direkte virkning for spørsmålet om det på statens grunn i disse fylker hviler rettigheter til hogst, beite eller annen jordbrukstilknyttet bruksrett, uttalte kommisjonen, da slike rettigheter frem gjennom tidene var ervervet ved alders tids bruk så vel på privat eiendom som på statsgrunn. «Når rettighetene hviler på allmenning, er de også blitt kalt allmenningsrettigheter.»

Det ble påpekt at de nevnte lovene ikke berørte spørsmålet om hvem som har bruksrett til hogst, beite og seter i allmenning. Lovene inneholder alene bestemmelser om utøvelsen av de berettigtes bruk.

Når lovene ikke er blitt anvendt i Nordland og Troms, innebærer det ikke mere enn at eventu-

elle – fra gammel tid ervervede – rettigheter ikke er blitt regulert i medhold av lovene for så vidt angår utøvelse av bruken. Om lovene av offentlige myndigheter ikke er blitt ansett for å gjelde de to fylker, har ikke det medført at eventuelle fra alders tid ervervede rettigheter dermed er bragt til opphør (side 82).

Selv om det i prinsippet ikke burde ha betydning at de nevnte lover om regulering av bruk i statsallmenning ikke er anvendt i Nordland og Troms, mente kommisjonen likevel at dette kunne ha medvirket til en særlig utvikling for denne landsdelen med en utvikling bort fra forestillingen om allmenningsbruk også på felter hvor retten til bruk ikke ved lov er regulert på en måte som avviker fra det som har vært fastsatt i våre fjellover. Eksempelvis kunne beitebruk som opprinnelig har vært utøvet under forutsetning av allmenningsbruk, senere ha blitt oppfattet som å være utøvet med bakgrunn i forestilling om eiendomsrett til grunnen. Påvirket av dette kan videre beiterett på annen mans grunn, derunder statens, ha blitt ansett avhengig av kontraktsbestemmelse.

Kommisjonen var også av den oppfatning at den spesielle utviklingen vedrørende hogst på statens grunn i Nordland, hadde bidratt til en generell utvikling i landsdelen bort fra allmenningsbruk.

Det ble deretter påpekt at det framgikk av det fremlagte materialet for kommisjonen at staten hadde hevdet å eie fjellområder med bakgrunn i læren om statens høyfjell. Slik statseiendom var ikke påheftet bruksrettigheter som i en allmenning. Dette standpunktet var blitt forlatt etter Stormheimdommen, Rt. 1986 s. 1124.

Med bakgrunn i at «statens opprinnelige grunn i Nordland og Troms» lenge ikke hadde vært forvaltet etter lovgivningen om statsallmenning, uttalte kommisjonen:

Om opprinnelig statsgrunn i de to fylker fortsatt har rettslig karakter av statsallmenning, avhenger av hvilke momenter som tillegges hovedvekten ved definisjon av allmenningsbegrepet. Legges det avgjørende vekt på ervervs måten vil all opprinnelig statsgrunn, som uavbrutt har vært og fortsatt er i statens eie, måtte karakteriseres som statsallmenning ... Hvis derimot hovedvekten legges på forvaltning og bruk vil opprinnelig statsgrunn hvor forholdet for så vidt i det alt vesentlige avviker fra det ordinære mønster for statsallmenning, ikke bli å karakterisere som statsallmenning. Opprinnelig statsgrunn som idag i enhver henseende handteres som privat eiendom ..., vil da klart falle utenfor gruppen statsallmenning (side 83).²⁵

Angående rettspraksis ble det vist til at Hålogaland lagmannsrett i dom inntatt i Rt. [skal være RG] 1961 s. 24, la til grunn at det eksisterte statsallmenning i Beiarn, i «utpreget goldfjellområde» hvor de nærmeste tilliggende gårdene ikke hadde utøvet bruk av betydning.

Saken gjaldt fastsettelse av eiendomsgrense mot statens grunn i fjellet for gårder i Beiarn solgt av staten i årene 1787–1866. Hålogaland lagmannsrett, satt med fire domsmenn, stadfestet jordskifterettens dom. Ifølge Lagmannsrettens flertall var løsningen betinget av om området kunne sies å ha vært eller er statsallmenning.

Hvis staten eiet området som almenningseier, ville det være naturlig å fortolke skjøtene derhen at det ikke var meningen å overdra det til oppsitterne til eiendom, men kun å tillegge dem en bruksrett i almenningen som et aksessorium til den solgte eiendom. Annerledes vil det stille seg om området ikke var almenning, men eiedes av staten fordi det utgjorde en del av det område som eksklusivt tillå de gårder som var gjenstand for salgene. I så tilfelle er det ikke naturlig å fortolke skjøtene derhen, at eiendomsretten til fjellområdet skulle være unntatt ved salgene. Hvis staten skal kunne gis medhold i sin påstand om eiendomsrett til området, må det da etter flertallets syn være på det grunnlag, at det har vært og fremdeles er statsallmenning (side 32–33).

Staten ble ikke gitt medhold i eiendomsrett til denne del av tvistefeltet: «Da staten ikke kan sies å ha ført bevis for at området i kjent tid har vært betraktet som og behandlet som statsallmenning.»

Tilbake sto da å behandle motanken fra de private for det området de ikke hadde fått medhold i å eie. Lagmannsrettens flertall fant, i likhet med jordskifteretten, ikke å kunne gi ankemotpartene medhold i påstanden om eiendomsrett.

Området må betegnes som et utpreget goldfjellområde – og det er intet som tyder på at det fra ankemotpartenes gårder har vært utøvet noe bruk av betydning her. Området må da anses som statsallmenning – med mindre det skulle være grunnlag for å anvende impediment-betraktningen. Det kan det ikke være i dette tilfelle, idet det er på det rene at Lurfjellpartiet ligger inntil anerkjent statsallmenning på den annen side av herredsgrensen (side 34).

²⁵ Samtidig ble det uttalt at spørsmålet om områdene var statsallmenning eller ikke var «uten betydning for rettsstillingen med hensyn til jakt, fangst og fiske på statens opprinnelige grunn i Nordland og Troms» når det gjaldt dagens situasjon. Dette var alene lovbestemte rettigheter for personer bosatt i Norge (s. 84).

Saken ble nektet fremmet for Høyesterett. Utmarkskommisjonen viste imidlertid til at en liknende sak, *Melåheisaken*, som gjaldt fjellpartiet Melåheia på Hinnøya i Kvæfjord kommune, kom opp for Høyesterett i 1967 og er inntatt i Rt. 1967 s. 313. Her var som allerede nevnt stedfunnen bruk tillagt vekt, da grensene mot tilstøtende statseiendom ikke lot seg fastlegge på grunnlag av grensebeskrivelse i hjemmelsdokumenter eller andre grenseforretninger.

Melåheisaken hadde sin bakgrunn i tvist om avgrensning av statens umatrikulerte grunn (statens høyfjell) i et fjellområde i Sør-Troms. Synspunktene som anføres av jordskifteretten med tanke på grenseoppgang mellom privat- og statsgrunn, og som blir stadfestet av ankeinstansene, er prinsipielt viktige, noe som gjør at jeg har funnet det riktig å gjengi deler av dette under. Saken ble påbegynt i Trondenes jordskifterett i 1956. I en kjennelse fra 1963 gjengitt i Rt. 1967 s. 313 på side 322–329, la jordskifteretten til grunn at den sto overfor samme oppgave som Høyfjellskommisjonen har hatt i Sør-Norge, og uttalte: «Det kan ikke antas at det særskilt for Nord-Norge skulle være dannet presumsjon for annen rettspraksis enn det som gjelder sørpå.» Videre ble det uttalt at retten søkte å legge til grunn de bevisreglene som var blitt etablert gjennom Høyfjellskommisjonens og Høyesteretts praksis. Førstnevnte hadde lagt til grunn følgende hovedsynspunkter:

- a) Høgfjellsstrekninger som ligger praktisk talt unyttet må i og med dette anees som statens høyfjell eller statsalmenning.
- b) Grensene for statens høyfjell ble som regel dratt etter høgste fjell – ikke etter fjellfoten.
- c) Goldfjell eller utløpere av sådant ble ved avgrensinga tatt med i privateiendommene som «fjellislett» eller impedimenter, når impedimentene var forbundet med det øvrige villfjell med forholdsvis smale belter.
- d) Beitestrekninger som ligger noenlunde i sammenheng med beitemarker nede i dalene og kunne tenkes å ha vært gjenstand for mer eller mindre regelmessig utnyttning, ble lagt til privateiendommene.
- e) Den beiting som etter forholdene blir utøvd snart av en gårds - snart av flere forskjellige gårders smale, kan ikke regnes som utslag av privat eierrådighet, men er alene almenningsbruk.
- f) Det vil også kunne spille en avgjørende rolle for grensefastsettelsen hvor stort det snau eller ubrukelige fjellområde er, hvor langt det ligger fra bygdene og lignende faktiske forhold.

Med bakgrunn i dette kom jordskifteretten til at en del av det omtvistede fjellområdet var statens eiendom.

Hålogaland lagmannsrett stadfestet i hovedsak jordskifterettens dom og uttalte på side 330–331: «Et viktig bevis for hvor langt eiendommen rakk, er såleis den bruk som faktisk har vært utøvd i området. En viser om dette til det som er sagt i Beiarndommen, RG-1961-24.»

Høyesterett stadfestet lagmannsrettens dom, som bygget på den oppfatningen at de strekninene som ble tilkjent gårdene, hadde disse ervervet ved de opprinnelige salgene fra staten. Det ble lagt til grunn at staten ved salg til private brukere måtte formodes å ha solgt all den grunnen som på salgstidspunktet naturlig hørte til gårdenes næringsgrunnlag av så vel innmark som utmark. Av hjemmelsdokumentene kunne man ikke utlede en bestemt grense, og hva salgene omfattet måtte bero på en samlet vurdering av en rekke omstendigheter. Førstvoterende uttalte bl.a.:

Bruken kommer således her inn i vurderingen – etter omstendighetene med større eller mindre styrke – sammen med en rekke andre momenter. Avgjørende behøver det derfor i og for seg ikke være om det er ført et absolutt bevis for regelmessig, eksklusiv bruk av området. Avgjørelsen av hva kjøpene omfattet vil som nevnt bero på en samlet vurdering av en rekke forskjellige omstendigheter, og jeg kan ikke se at lagmannsretten i dette tilfelle har stilt for små krav til bevis for bruk (side 320).

At gårdene ikke hadde allmenningsrett i de tilstøtende utmarksområdene, synes å ha blitt tillagt betydelig vekt ved avgjørelsen av *utstrekning av gårdenes eiendommer*:

Et særskilt viktig moment ved vurderingen må etter mitt skjønn behovet være idet det her gjelder et område der bygdefolket i kraft av loven ikke hadde bruksrett (almenningsrett). Det vil under disse omstendigheter være rimelig og naturlig å anta at en romslig grensetrekning for gårdenes grenser i fjellet vil svare til hva partene mente skulle følge med i de forskjellige gårdssalg, når som her ingen grense kan utledes av hjemmelsdokumentene (side 320–321).

En dommer dissenterte og stemte for at hele området hørte til gårdene.

Av interesse er det at denne betraktningmåten senere fikk tilslutning i Svartisheidommen, Rt. 1982 s. 1541, som ble hevdet å være en medvirkende årsak til at Utvalget for statseiendom ble «omgjort» til Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, se side 61 foran.

I relasjon til Melåheidommen bemerket kommisjonen: «Hensatt til tvistens art og partenes standpunkter synes det ikke å kunne sluttet at det i dommen vedrørende Melåheia er fastslått av Høyesterett at der finnes et goldfjellområde, tilhørende staten med opprinnelig eiendomsrett, som *ikke* har rettslig karakter av statsallmenning» (side 85, min utheving).

Skogallmenningene

I beskrivelsen av hogstrett i skogsallmenningene i Nord-Norge synes kommisjonen å ha vært av den oppfatning at det i tidligere tider nærmest var drevet fri hogst for vide kretser innen landsdelen. Fram til midten av 1700-tallet hadde det ikke utviklet seg en rettsoppfatning som tilsa at hogsten alene var forbeholdt en nærmere definert lokalbefolkning. Den rettsordningen som kommer til uttrykk i NL 3-12-6, var ifølge kommisjonen således ikke etablert:

Det ligger nærmere å tale om en allemannsrett for befolkningen i flere fogderier [framfor en allmenningsrett]. Uansett forholdenes rettslige klassifisering er det i alle fall klart at presset på skogen ble for stort... Slik forholdene var i en del skogallmenninger i Nord-Norge, kan det reises spørsmål ved om det der – som antatt av Taranger 1.c. og før han, advokat Berg – var lovstridig inngrep i «allmenningsbruk» (side 91–92).

Kommisjonen beskrev deretter utviklingen på 1800-tallet inngående, bl.a. med henvisning til Høyesterettssaker på 1850-tallet og en i 1866. Det blir for omfattende å gå inn på disse dommene her, men de kan kort oppsummeres med at det ble lagt til grunn at bevilling og betaling av rekognisjon ble ansett som avgjørende for adgang til hogst. Kommisjonen brukte deretter stor plass på behandlingen av hogstretten i «Veikvatnets almenning» med grundig gjennomgang av underinstansene før den gikk inn på Høyesteretts dom i saken, gjengitt i Rt. 1918 s. 454. Førstvoterende, som representerte flertallet, kom her til at all skog i Nordland

som ikke er tilhjemlet enkeltmand og som andetsteds vilde været almenning, er statseieendom, hvori almuens hugstret er utelukket.

Det går videre fram at førstvoterende var av den oppfatning at resultat var «i strid med N.L. 3-12-6». Dommen ble avsagt med dissens. I vår sammenheng kan det være av interesse å se på mindretallsvotumet, gjengitt på s. 456–457, som også kommisjonen valgte å sitere på side 99. Her ble det vist til Tarangers fremstilling, som også var påberopt av førstvoterende. Ifølge denne framstillingen var «det «hævet over tvil», «at staten juridisk set oprin-

delig ikke har hat nogen større ret til almenningene i Salten end almenningene ellers i landet.» Men i slutningen av det 18de århundrede indførte statsmyndighetene kontrol med allmenningsskogene i Nordland og paabød rekognition til Kongens kasse for bruken i disæ skoger, hvilket medførte, at staten tvertimot N.L. 3-12-6 har tilegnet sig eiendomsret over almenningene i Salten bl.a. i «Foldens Fjerdings». Herved har staten, siger Taranger, «hittført en lovstridig tilstand, idet den har berøvet almuen en ældgammel og overmaade betydningsfuld rettighet, nemlig adgang til av allmenningsskogene uten vederlag at bekomme skog til gaardsfornödenhet».

Således var i prinsippet en samlet Høyesterett i Veikvatnetdommen enige om at staten juridisk sett *i tidligere tider* ikke hadde hatt noen større rett til allmenningene i Salten enn ellers i landet. Uenigheten var knyttet til følgene av den utviklingen Taranger beskrev som «lovstridig». Flertallet mente at dette urettmessige inngrepet hadde blitt til en «retstilstand, som ikke længre kan rokkes, og som er indgaat i den alminnelige bevissthet som en fastslaat kjensgjerning». Mindretallet mente derimot ikke at:

staten med hjemmel av det oprinnelige overgrep, hvorved den søkte at tilvende sig eneraadighet over de nordlandske allmenningsskoger, har erhvervet nogen ret over Veikvatnets almenning... Jeg mener saaledes, at opsitterne paa Sørfjordskar ikke har tapt, men beholdt den ret som i henhold til N.L. 3-12-6 altid har tilligget gaardene til trævirke i den heromhandlede almenning.

Mindretallsvotumet viste også til at av i alt 29 «statsskoger» som var oppført «i indberetningen for 1875–80», var bruksrett fortsatt i behold for almuen i ni av disse.

Vi skal senere se at Utmarkskommisjonen *verken* delte flertallet *eller* mindretallets syn i Veikvatnetdommen, men i stedet la til grunn at staten gjennom en forvaltningsmessig inngripen for å stoppe et uforsvarlig uttak av trevirke, langt på veg også hadde rett til å bemektige seg en eksklusiv bruksrett til skogen.

I hvilken grad er samisk bruk drøftet av Utmarkskommisjonen?

Under drøftingen av emnet stats- og allmenningsgrunn i Nordland og Troms kom kommisjonen inn på *sjosamenes* plass og rolle i Nord-Norges bosetningshistorie, hvor det blant annet het at så vel norsk som samisk bosetning i Hålogaland er eldre

enn rikssamlingen og kongemakten. På side 88–89 er sjøsamisk bruk omtalt. Det heter her at

utmark i Nord-Norge ikke [var] brukt alene av norske oppsittere. Sjøsamene har spilt en dominerende rolle når det gjelder bosetningshistorien i Nord-Norge. Eldre skattelister, senere manntallslistene og folketellinger viser at hovedtyngden av samer i Norge har holdt til i kystsonen i Nord-Norge og ikke drevet reindrift som hovednæring.

Det ble her, uten nærmere spesifisering, vist til major Schnitlers eksaminasjoner i årene 1742–1745 og professor J. A. Friis' etnografiske kart fra 1888–1890, hvor det het at Schnitler «registrerte ved sine eksaminasjoner i årene 1742–45 sjøsame-samfunn ved så godt som alle fjorder på strekningen fra Salten og nordover til Kvæningen. Av professor I. [J.] Friis' etnografiske kart fra 1888–1890 fremgår at sjøsamebefolkningen var spredt på mange boplasser på strekningen fra Varanger til Salten og dessuten på enkelte steder noe lenger sud i Nordland fylke» (side 88). Utmarkskommissjonen framholdt deretter:

Sjøsamene satt lenge på sine boplasser uten noe hjemmelsdokument. Plassene – «finnerydningene» – var ikke matrikulert. Oppsitterne betalte hverken landskyld eller matrikkelskatt, men den særskilte finneskatt og finneledning, som var personskatter.

Det het videre at sjøsamene ernærte seg ved variert drift. Foruten sjøfiske, som var hovednæringsveien, drev de også med noe jordbruk. «Jordbruket var i høy grad ekstensivt, i hovedsak et høstingsjordbruk i utmark. Fôret ble i overveiende grad hentet fra utslåtter som ofte lå langt fra boplassene.»

Kommisjonen framholdt deretter at da den norske bosettingen bredte seg innover i fjordene, var områdene mange steder fra før av befolket av sjøsamere «som i lang tid hadde utøvet bruk av utmarken». Det ble imidlertid slått fast at det er *uten betydning* om denne bruken ble betegnet «som allmeningsbruk i samsvar med bestemmelsene derom eller ei». Bruken synes å ha vært lite påkattet, uttalte kommisjonen, selv om statsmyndighetene var klar over den, samtidig som den var helt livsnødvendig. Kommisjonen viste også til at det av

reskripter av 27. september 1726 fremgår... at de sentrale myndigheter søkte å verne same-nes bruk mot inngrep fra lokale myndigheter og nordmenn. Ved vurderingen av om bruk på statens opprinnelige grunn i Nordland og Troms fra eldre tid er utøvet må sjøsamenes bruk klarligvis ikke oversees.²⁶

Til tross for uttrykt vilje om ikke å overse sjøsamenes bruk, fremstår kommisjonens omtale av sjøsamenes bruk av landområder, herunder «utslåtter som ofte lå langt fra boplassene», som en akademisk øvelse skrevet for historiens skyld, og ikke som et nødvendig ledd i å komme fram til dagens rettssituasjon. I de etterfølgende 70 sidene fram mot kommisjonens domsslutning, synes det ikke som om sjøsamenes bruk eller rettigheter spesifikt er nevnt. Beskrivelsen i Skjerstaddommen er ment å gjelde både dette og Beiarnfeltene. I sistnevnte foreligger det ingen selvstendig omtale av samisk ressursutnyttning og bosetning. For øvrig må det påpekes at det bildet kommisjonen tegner, både i relasjon til Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller og i relasjon til den redegjørelse som er gjort for Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms, er lite nyansert.²⁷

Utmarkskommissjonens dom for Skjerstaddfeltet

Staten fikk fullt medhold i sin grensepåstand.²⁸ I domsslutningen kom Utmarkskommissjonen til at staten var eier av de i saken omtvistede fjellstrekninger (side 159). Når det gjaldt det konkrete krav om bruksrett innen disse områdene, hadde de private gårdeierne påstått rett til beite, jakt, fiske og hogst. Hva gjaldt krav om beiterett la kommisjonen til grunn at feltet «i alle fall i visse henseender har vært, og fortsatt blir, brukt som allmenning» (side 144). Kommisjonen kom etter dette til at

alle krav om beiterett på statens grunn må tas til følge så langt rett er påstått. Beite-retten er begrenset til den buskap som kan vinterfodes på vedkommende eiendom og er også for øvrig, med bakgrunn i sitt opphav, av innhold som beiterett i allmenning (side 150).

Når det gjaldt krav om utnyttning av skog på statens grunn, sto denne ifølge kommisjonen i en annen stilling enn kravene om beiterett. Kommisjonen beskrev utviklingen av statens rådighet over skogen, og uttalte: «Dette er tilstrekkelig til å vise at de framsatte krav om rett til utnyttelse av skog i Sjødalen og Øverdalen ikke kan bli å ta til følge.» Det ble bl.a. vist til at gårdeierne, som pre-

²⁶ Samtidig påpekes at reindriftssamene hadde rett til å utøve bruk også på privatgrunn (noe sjøsamene formodes ikke å ha hatt). Kommisjonen gikk derfor i denne sammenheng ikke nærmere inn på reindriften (s. 89).

²⁷ Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Skjerstaddfeltet, redegjørelse fra utvalgets sekretær for Skjerstad og Beiarnfeltene* er gjennomgått foran på s. 634-637.

²⁸ De private partene representert ved adv. Erik Bryns påstand framgår ikke av rettsboka (det er vist til bilag til prosesskrift av 29. juli 1988). Det har dermed ikke vært mulig for meg å sette opp noe grensepåstandskart.

tenderte å ha hogstrett, ikke hadde gjort noe forsøk på å hindre at skogen ble «ruinert», også ved bruk av andre, endogtil utenbygdsboende.

I det hele kan kommisjonen ikke se at det for gårder var etablert en rett av allmenningsrettslig eller liknende art da statsmyndighetene grep inn med en forvaltning som ville ha vært i strid med rettsreglene for allmenningsbruk (side 153).

Utmarkskommisjonen synes å ha vært av den oppfatning at dette legitimerte statens bemektigelse av hogstretten. Kommisjonen kom etter dette til at det ikke eksisterer noen bruksrett til hogst for gårdeierne. Samtidig ble det påpekt at «noen bestemt bortfallsgrunn for retten kan ikke påvises». Det avgjørende synes her å være utviklingen over tid.

Når det gjaldt rett til jakt og fiske, ble grunneierne heller ikke tilkjent noen bruksrett.

De saksøkte grunneiere har adgang til å utøve jakt, fangst og fiske etter bestemmelsene i lakse- og innlandsfiskelovens § 18 jfr. § 12 og viltlovens § 31, og forskrifter gitt i medhold av disse lovbestemmelser. Ut over dette har de imidlertid ingen rett til nevnte utøvelser (side 156–157).

Det ble ikke satt fram rettskrav med bakgrunn i samisk bruk o.l. Utmarkskommisjonen fant heller ikke av eget tiltak å følge opp sin egen uttalelse (på side 89) om at «sjosamenes bruk klarligvis ikke [må] oversees» ved «vurderingen av om bruk på statens opprinnelige grunn i Nordland og Troms fra eldre tid er utøvet ...».

Reindriftssamenes rettigheter ble ikke drøftet eller avgjort gjennom noen positivt uttrykt rettsavgjørelse i Skjerstaddommen. Etter å ha lest domspremissenes formulering på side 89, synes det som reindriftssamenes rettigheter ikke har blitt vurdert å være av interesse, da disse kunne utøves på så vel statseid som privat grunn, og således ikke var noe indisium for grunneierforhold.

Utmarkskommisjonens dom for Beiarnefeltene

Utmarkskommisjonens dom i de to Beiarnefeltene er basert på det samme prinsipielle utgangspunktet som Skjerstaddommen. Det framgår av dommen at statsgrunnen i Beiarne betraktes som statsallmenning i 1853: «Etter at statens forstvesen ble opprettet i 1860-årene, blir det tidligere allmeningsområdet, her som ellers i Nordland, etter hvert i offentlige dokumenter kalt statsskog.» Det het videre: «Betegnelsen allmenning forsvinner i

slutten av det forrige århundre og begynnelsen av dette.»

Når det gjaldt grensefastsettingen, fikk staten medhold i Beiarne Øst-feltet, se , mens for Beiarne Vest ble de private partene tilkjent en forholdsvis stor del av området som staten hadde påstått å eie, se

Anførselen om at de første rydningene på 1860-tallet ble tatt opp av en person med samisk herkomst, ble ikke framsatt før under ankesaken. På samme måte som i Skjerstaddommen, fikk de private grunneierne ikke erkjent annen bruksrett enn beiterett. Dette på allmenningsrettslig grunnlag. Beiterettsspørsmålet ble ikke påanket av staten, verken i Beiarnefeltene eller Skjerstaddfeltet.

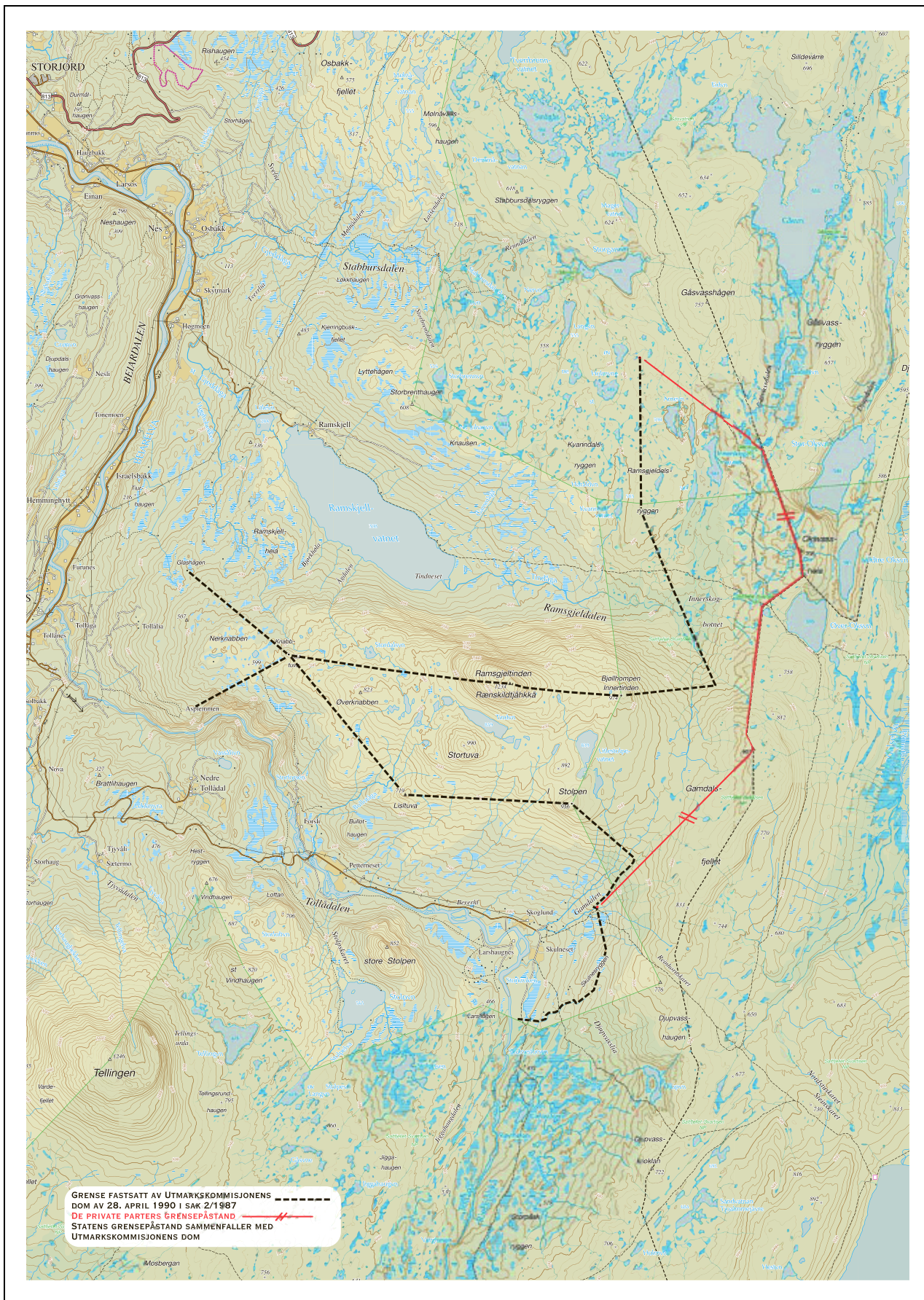
Når det gjelder *samisk bruk* som grunnlag for rettserverv, har Beiarndommen mer «substans» enn Skjerstaddommen. De saksøkte anførte: «Utgangspunktet for bruken er i disse områder [Øvre Beiarne] samenes opprinnelige utnyttelse av hele distriktet. De som etterhvert slo seg ned i området, var ofte etterkommere av samer. Bruken kan dels ha skapt grenser, dels rettigheter» (side 31–32).

Også når det gjaldt Beiarne Øst, ble det vist til at de saksøkte i stor utstrekning var etterkommere av samer som utnyttet hele området som det nå var tvist om. Det ble bl.a. vist til Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll fra 1742, side 57 om besittelsene til Siur Andersen Tolaadal, Anders Andersen og Peter Andersen. Raudjock-fjell skal være Bjøllvassfjell og Rodejaure Bjøllåvatn. Med bakgrunn i disse samenes bruk, ga dette ifølge de saksøkte grunnlag for enkelte særkrav. Det ble videre anført følgende:

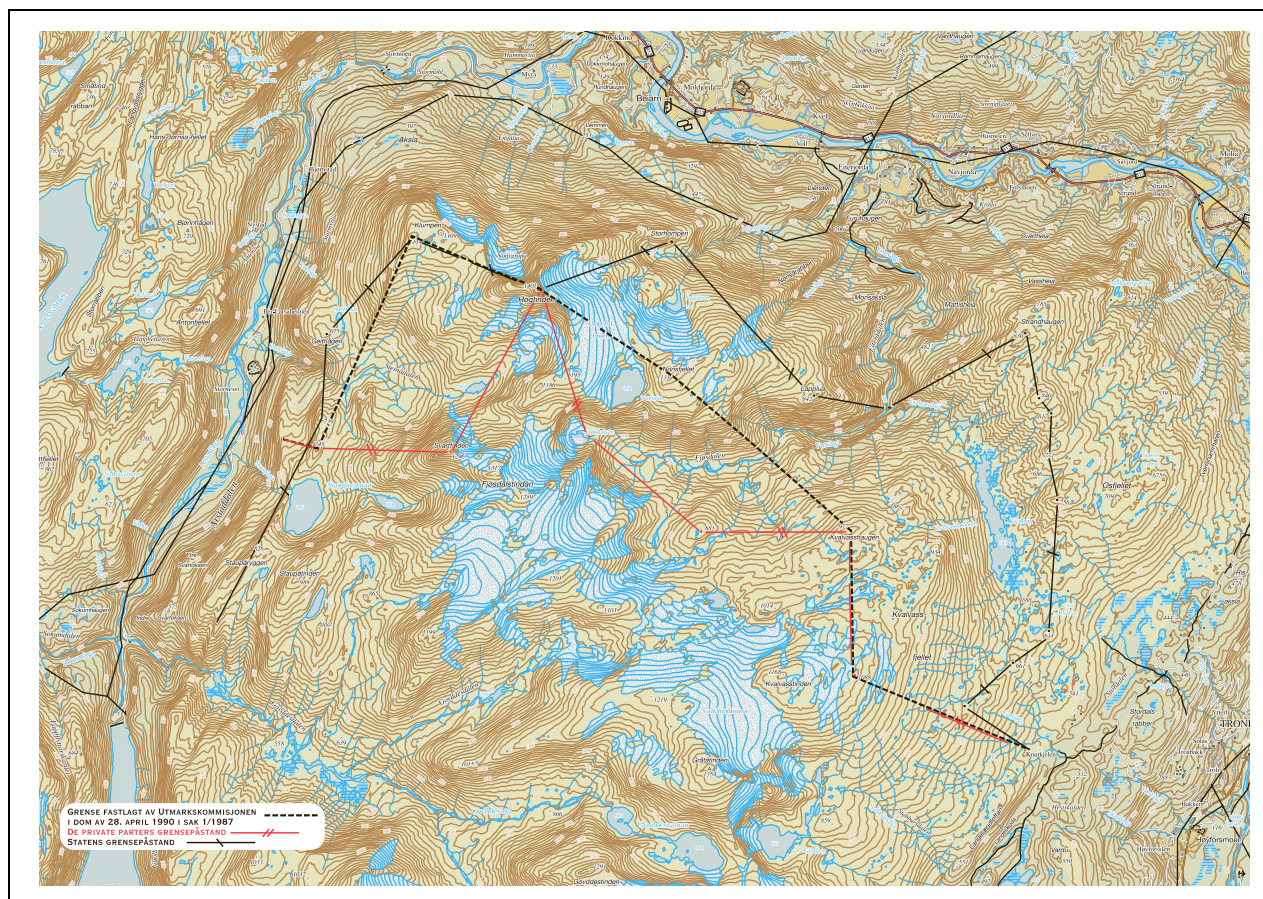
Enkelte av samene drev regulær reindrift, andre kombinasjonsbruk, og atter andre var bofaste, jfr. Schnitler side 63 og Lappetingsprotokollen for Salten fogderi 1744 (side 457–459).²⁹ Dokumentasjonen viser at samene ga uttrykk for noe langt mer enn en rett til å la reinen beite; de hevdet å besitte skog, mark, vann og fjell (side 34).

Det ble også påpekt det uholdbare i at staten som basis for sine påstander har valgt en angivelig situasjon på et bestemt tidspunkt. «Går man tilbake

²⁹ Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll referer her til avhør av «Bøide-fin Mogens Andersen» som i snart 20 år hadde oppholdt seg permanent i «Beiernes bøid i bødenes du-Marck paa dend Nordre Siide af Beier-fiord botten hvor han... holder Kiør, Giedder og Sauer, og har nogle Faae Reen, som hand om Høsten sænder over til Sverrig, der føedes om Viinteren». Avhøret synes ikke å dokumentere rett eller rettsoppfatning i like stor grad som de refererte avhørene fra Schnitler vi allerede har gått gjennom på s. 637, 638 flg. Lappetingsprotokollen for Salten fogderi 1744 er ikke gjennomgått.

Figur 2.1 Beirne Øst-feltet

Figur 2.2 Beiar Vest-feltet.

i historien, var alt opptatt og bruksopptatt av samene. Den senere bruk av områdene må sees i lys av dette utgangspunkt.»

I sine premisser legger ikke Utmærkskommisjonen noen vekt på den påståtte samiske bruken og besittelsen. Under drøftingen av spørsmålet om fiskerett på side 83 i dommen, blir *all* samisk bruk knyttet til tamreindrift, formodentlig på 1900-tallet. Det heter at dette ikke kan danne grunnlag for rettserverv, da «Retten til fiske under lovlig opphold med rein i distriktet har nå lenge vært uttrykkelig hjemlet og nærmere regulert ved lov, jfr. reindriftsloven av 9. juni 1978 nr. 49 § 14, jfr. § 9 og tidligere reindriftslov av 12. mai 1933 nr. 3 § 38.»

2.1.3 Høyesteretts dom i Beiar-Skjerstad-saken, Rt. 1991 s. 1311.

Hogstrett

De private partene, i hovedsak gårdeierne, anket Utmærkskommisjonens dommer avsagt 26. april 1990. Avgjørelsen er vanligvis omtalt som Beiar-Skjerstaddommen, men en del av ankebehandlingen omfattet også feltet Beiar Øst. Innen sistnevnte område påanket fem private parter grensedragningen. Subsidiært påsto de bruksrettigheter

i tvisteområdet. De påanket også spørsmålet om rett til jakt, fangst og fiske på statens grunn. Denne ankeposten ble begrenset til å gjelde fiskerett.

Innen Skjerstadfeltet påanket 71 parter kommisjonens domsslutning punkt 6 og 7 hvor det ble fastsatt at de private ikke hadde rett til jakt, fangst og fiske på statens grunn utover det som er lovbestemt, og at øvrige bruksrettigheter ikke ble tilkjent de private. Førstnevnte ankepunkt ble begrenset til å gjelde fiskeretten. Ingen av ankepostene førte fram. I det følgende konsentrerer jeg meg om det sistnevnte punktet, som i praksis gjaldt de ankende parters rett til å utnytte skogen på allmenningsrettslig grunnlag innen Skjerstadfeltet.

Ankepartene påsto at vilkår for erverv av allmenningsrett var til stede, da det fra gammel tid av hadde vært gårder i bygdelagene som hadde utøvet bruksrett på statens grunn. Hogstrett var utøvet i medhold av NL 3-12-6. Det ble videre påpekt at myndighetenes rettsstridige praksis ikke kunne komme bygdefolket til skade. Det ble her vist til rettsavgjørelser om tilsvarende forhold fra Nord-Trøndelag, gjengitt i Rt. 1929 s. 817, Rt. 1935 s. 876 og Rt. 1940 s. 407, og påpekt at allmenningsretten ikke var bortfalt til tross for at myndighetene hadde grepet inn i forvaltningen av hogsten.

Staten ved Landbruksdepartementet anførte at Utmarkskommisjonen hadde vurdert spørsmålet om retten til å utnytte skog på statsgrunn på riktig måte. Det ble vist til at bl.a. det opprinnelige bosetningsmønsteret i tvistefeltet var annerledes enn i Sør-Norge, hvor det ikke kunne antas at det på begynnelsen av 1700-tallet var etablert faste bygdelag som hadde ervervet bruksrett til skogen på allmenningsrettslig grunnlag. Det ble også vist til at kommisjonen hadde lagt til grunn at da myndighetene begynte å gripe inn i hogsten, forelå en allemannsrett til hogst. «Selv om dette ikke skulle være riktig, må den utvikling som senere er skjedd være avgjørende for vurderingen i dag. Poenget er at skogen måtte vernes, også mot lokalbefolkningen.» Det ble hevdet at situasjonen i Nord-Trøndelag hadde visse likheter med situasjonen i Nordland og Troms, men det var også forskjeller hvor statens antatte enerett til skogen på statsgrunn ikke var håndhevet like konsekvent.

Førstvoterende viste til at det fra statens side ble hevdet at skogen ble utnyttet *langt ut over* det som var hjemlet i N. L 3-12-6, og at utnyttelsen ble betraktet som en *allemannsrett*. Etter hans mening var det

vanskelig å gjøre seg opp noen sikker mening om dette på det grunnlag som foreligger. Det må imidlertid antas at de nærmestliggende gårder utnyttet skogen til husbehov slik det skjedde ellers i landet. Etter mitt syn er det da tvilsomt om den videre utnyttelse som fant sted, kunne medføre at de nærmeste bygdelag ikke fikk den sterkere stilling som allmenningsretten gir.

Rovhogsten førte imidlertid til at det ble nødvendig for myndighetene å gripe inn. Dette måtte i og for seg kunne gjøres uten å krenke bygdefolks eventuelle rettigheter etter NL 3-12-6 (side 1319).

Til tross for dette kom ikke Høyesterett til at anken kunne føre frem. Førstvoterende uttalte:

Etter Veikvatnetdommen er det gått over 70 år. Uansett hvordan det måtte være med den opprinnelige allmenningsrett, er det nå gått så lang tid etter at staten rent faktisk etablerte seg som vanlig eier av skogen, at dette forhold nå for lengst har *festnet* seg. Det dreier seg om et tidsrom på minst 150 og kanskje 200 år. Det kan spørres om det er rimelig at gårdbrukere i Nordland skal ha en svakere stilling når det gjelder utnyttelse av statens umatrikulerte grunn enn gårdbrukere ellers i landet. Hvis den etablerte tilstand skal endres, må dette imidlertid skje ved lovendring eller tiltak fra staten som grunneier (side 1321, min utheving).

Utmarkskommisjonens dom ble dermed stadfestet. Man kan imidlertid merke seg at Høyesterett ikke forsøkte, slik Utmarkskommisjonen gjorde, å gi statens bemektigelse av hogstretten noen legitimitet i sin samtid, men alene la til grunn «festnede forhold» som ervervsgrunnlag – se også drøfting av dette nedenfor.

Samisk aspekt i fiskerett og grensetvist?

Som vi har sett hadde de saksøkte gårdeierne henvist til eldre samisk bruk som et utgangspunkt for de rettighetene de påsto å ha til innlandsfiske. Under ankebehandlingen for Høyesterett påsto de ankende partene (gårdeierne) at «man uten videre må kunne legge til grunn at bygdefolket fra gammel tid har fisket i vannene på statens grunn» (side 1316–1317). De ankende partene bestred videre at dette dreier seg om en rett som fritt kan reguleres av lovgiveren, slik Utmarkskommisjonen var kommet til, men påsto at de «må ha rett til fiske på allmenningsrettslig/privatrettslig grunnlag, eventuelt etter fjelloven av 6. juni 1975 nr 31 § 28».³⁰

Når det gjaldt grensetvisten for de fem ankende partene med bruk under gnr 55 i Beiarn, ble det vist til at det første bruket under nåværende gnr 55 i Øvre Tollådalen ble tatt opp i 1864 av en mann med samisk bakgrunn. Ingen av dokumentene vedrørende brukene ga helt klar beskjed om hvor langt opp i fjellet de strekker seg. Utgangspunktet måtte da være at salget omfattet all den grunnen som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag, jf. Melåheidommen, Rt.1967 s. 313, og Svartiseidommen, Rt.1982 s.1541. Subsidiært hevdes det at de ankende partene må ha fulle bruksrettigheter i det omtvistede området på enten privatrettslig eller allmenningsrettslig grunnlag.

Høyesterett fant ingen grunn til å drøfte noen særskilt adkomst eller rettsgrunnlag for de ankende partene. Førstvoterende viste til Ot.prp nr 3 (1962–63), hvor det ble forutsatt at fjellovens regler ikke uten videre skulle gjelde for fiske, selv om fjelloven for øvrig skulle bli gitt anvendelse. «Situasjonen er således at lovgiver bevisst har valgt en annen løsning for fisket på statseiendom i de nordligste fylker enn i landet for øvrig. Jeg er derfor enig med kommisjonen i at det er innlandsfiske-loven regler som gjelder i de områder som denne sak angår.» Han uttrykte også enighet med Utmarkskommisjonen om «at det heller ikke i statsallmenningen foreligger egentlige subjektive

³⁰ I fjelloven § 28, annet ledds tredje punktum heter det: «Dei gardar og bygdelag som har drive fiske med faststående reiskap frå gamal tid, skal ha førerett til slikt fiske framom andre.»

rettigheter til fiske på allmeningsrettslig grunnlag. Noe privatrettslig grunnlag for fiskerett er ikke godtgjort.»

Når det gjaldt grensetvisten, fant Høyesterett ikke i det hele å nevne at den eldste rydningsplassen i tvisteområdet var tatt opp av en mann med samisk bakgrunn. Førstvoterende uttalte at det ikke var noen grunn til å tro at Utmarkskommisjonen ikke har hatt for øye det som kan utledes av de to høyesterettsdommene som de ankende partene har vist til, nemlig at man må ta utgangspunkt i at salget omfattet all den grunnen som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag. I dette tilfelle var det på det rene at mulighetene for jordbruk i egentlig forstand var nokså begrenset, og at man var avhengig av å holde dyr som kunne beite. Han påpekte videre at

Utmarkskommisjonen har kommet til at eiendommen hadde beiterett på allmeningsrettslig grunnlag, og det må antas at det faktisk er beitet også på uomtvistet statsgrunn. Grensedragningen i et tilfelle som dette må nødvendigvis bli noe skjønsmessig, og jeg kan ikke se at Høyesterett har grunnlag for å komme til et annet resultat enn Utmarkskommisjonen, som har vært på befaring. Det subsidiære krav om bruksrett i det omtvistede område ut over den som de ankende parter allerede har på statens umatrikulerte grunn, kan åpenbart ikke føre frem (side 1323).

2.2 Kvæningen-Nordreisafeltet

Utmarkskommisjonens behandling av Kvæningen-Nordreisafeltet er viktig av flere årsaker. Det var den første saken kommisjonen fikk til behandling i Troms fylke, slik at avgjørelsen således var med på å dra opp prinsipielle sider for hvordan saker skulle bli løst. Videre var det den første og en av de få sakene hvor rettighetene til reindriftssamer ble behandlet. Dette medførte at kommisjonen foretok en utførlig drøfting av reindriftssamenes rettigheter. Sett i relasjon til at staten og de reindriftsberettigede i mange påfølgende saker inngikk forlik om at søksmålet ikke skulle omfatte forholdet mellom staten og reindriften, og at utmarkskommisjonens dom ikke hadde rettskraftvirkning for reindriften,³¹ er denne dommen av stor interesse. Saken var også den første som omfattet områder nord for Malangen,³² hvor det på 1700-tallet hadde vært samiske kystbosetninger

som i kildematerialet var omtalt som *finnerydninger*.

Staten tok ut stevning for Kvæningen-Nordreisafeltet den 10. juli 1987. Feltet var opprinnelig krevd som to saker; sak nr. 6/1987 Nordreisa og sak 7/1987 Kvæningen. Selv om begge sakene var omfattende, la kommisjonen til grunn at eiendomsutviklingen i hovedtrekk var likeartet, og forente sakene til felles behandling og avgjørelse, jf. Utmarkskommisjonsloven § 10, første ledd.

2.2.1 Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale

Lågs utredninger

Torbjørn Lågs utredninger i saken består av tre volumer. Det er *Kvæningsfeltet*, *Nordreisafeltet* og *Kvæningsfeltet, tilleggsutredning*.³³ I tillegg har jeg hatt tilgjengelig Utdrag til Kvæningsfeltet og Nordreisafeltet, bind I–IV, *Kvænings- og Nordreisafeltene*, bilag til Utredning om bergverksvirksomhet, bind I og II, *Kvæningsfeltet*, bilag til tilleggsutredning av 01.12.88 og *Nordreisafeltet*, bilag til utredning fra riksarkivet, bind I–III.

Kvæningsfeltet

I utredningen om Kvæningsfeltet skrev Låg innledningsvis at samene var de første som drev med jordbruk i området, og at det foreligger både norske og svenske kilder tilbake til 1500-tallet som beretter om dette.

Låg ga finnerydningene forholdsvis bred plass i utredningen og ga uttrykk for det som synes å være den allment aksepterte oppfatning i dag, nemlig at

samene hadde av gammelt bruksrett til den jorda de brukte uten å betale landskyld og byggesavgift. Dette ble av statsmakten sett på som en «frihet» (se f.eks. vedlegg 5 side 13.)³⁴ I stedet betalte de finneskatt.

Låg var forholdsvis klar på at finnerydningene utgjorde et selvstendig samisk rettsinstitutt. Inntil 1723 hadde kun rydninger som ble tatt i bruk av nordmenn og kvener, blitt skyldsatt. Matrikuleringen fra 1723, hvor samene skulle betale landskyld av finnerydningene, var «et brudd på samenes gamle rettigheter»³⁵.

³¹ Slik i Kåfjord-Manndalen-saken, se s. 682.

³² I høymiddelalderen ble Malangen regnet som Norges nordlige grense se note 2 side 698.

³³ Kvæningsfeltet, utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, Nordreisafeltet, utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, og Kvæningsfeltet, tilleggsutredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms.

³⁴ Vedlegget har ikke vært tilgjengelig for kontroll.

Låg peker dessuten på at landskylda, som samene skulle betale til godseieren, utgjorde et *mindre* beløp enn finneskatten. Finneskatten var blant de rettigheter kongen hadde solgt til *Joachim Irgens* i 1666.³⁶ Matrikuleringen medførte derfor at godseieren fikk mindre inntekt, noe som skal ha vært den direkte årsaken til at skyldsettingen ble opphevet i 1726.

At skyldsettingen ble opphevet, innebar at finnerydningene fortsatt ikke var underlagt proprietæren som leilendingsbruk. Låg viser også til at i årene som fulgte, ble det i Troms bare skyldsatt finnerydninger som nordmenn slo seg ned på. I 1755 ble det bestemt at finnerydningene skulle innføres i matrikkelen, og at det skulle svares skatter av dem på samme måte som alle andre undersåtter måtte gjøre av sine jorder.

Låg ga i sin utredning en fortegnelse over finnerydningene i feltet nevnt i matrikelutkastet i 1723. Det er også av interesse å merke seg at disse ikke ble sagt å være rydninger, «men gamle jorder som det har vært forundt en del finner å bebo».³⁷ Dette kan etter mitt skjønn underbygge at det var tale om et selvstendig rettsinstitutt, og ikke gårder som var under rydning, og som på et gitt senere tidspunkt skulle skyldsettes.³⁸

Kvænangsfeltet, tilleggsutredning

Tilleggsutredningen hadde sin bakgrunn i en anmodning fra statens side om en tilleggsundersøkelse for strekningen *Alteidet – Badderer* for så vidt gjeldende 1) adkomsten til de private eiendommene, 2) bergverksdriften og 3) kraftutbygginger.

I utredningen er det vist til Hvidskjøtet av 1761, hvor det er tatt forbehold om at allmuen fremdeles skulle kunne nytte allmenningene slik loven ga dem rett til, og som de tidligere hadde nyttet dem.³⁹ Låg drøftet her det reelle innholdet i bestemmelsen. I tilknytning til dette skrev han at styresmaktene så på de gamle finnerydningene som liggende i allmenning:

Men en har ikke funnet konkrete opplysninger om hva slag rettigheter det er tatt sikte på å beskytte. Det er derfor mulig at bestemmelsen

i skjøtet av 1761 både tok sikte på de fastboendes bruk i området og reindriftssamenes.⁴⁰

Låg skrev også at det er vanskelig å etterspore konkrete opplysninger i kildematerialet om enkeltpersoners og enkeltgårders bruk, noe som innebærer at fremstillingen må få et generelt preg, og at «det vil være vanskelig å få opplyst noe nærmere om hvorvidt de har sitt utspring i rettigheter som skjøtet av 1761 tok sikte på å beskytte».

Med hensyn til de fastboendes bruk konkluderte Låg med at i kildematerialet som er gjennomgått, har det ikke vært mulig å påvise at noen av de eiendommene som er berørt innenfor området mellom Alteidet og Badderer, har hatt utslåtter, setrer, beitestrekninger eller drevet med fiske eller annen virksomhet i høyfjellet eller utenfor det som har vært betraktet som gårdens grenser.

Men det må da også tilføyes at slik virksomhet som det her er tale om, bare sjelden nedfeller seg i skriftlig kildemateriale for hver enkelt gård.⁴¹

Med hensyn til omtale av reindriftssamenes bruk av området, vises det til punkt 2.2.2.

Nordreisafeltet

I utredningen om Nordreisafeltet påpekte Låg på samme måte som i utredningen om Kvænangsfeltet, at det er dokumentert at samene var bosatt i området på 1500-tallet. Også her blir finnerydningene omtalt.

Når det gjaldt utviklingen av eierforholdene, vises det til Kvænangsutredningen. Det ble vist til at etter at Hvid fikk skjøte også på allmenningene i 1761, er det «ikke funnet noe som tyder på at det har vært tvil eller strid om eiendomsretten til rydningsplassene i Nordreisa. De har blitt tillagt eieren av Skjervøygodset etter hvert som de ble tatt opp. Alle gårdene som omfattes av undersøkelsen tilhørte eierne av Skjervøygodset inntil Foreningen til Ophevelse af Leilendingsvesenet i Skjervøy begynte å selge gårder etter 1850.»⁴²

Reisa allmenning gis forholdsvis bred plass i utredningen hvor så vel utstrekning, eiendomsrett, bruk og rettspraksis gjennomgås. Av interesse er omtale av en rettssak fra 1867 hvor retten antok «at «den saakalte Reisens Almindig» som ideell del av et samlet proprietærgods, opphørte å være allmenning ved salget fra staten til private, og at

³⁵ Låg: *Kvænangsfeltet*, s. 3. Slik også Hansen: *Samiske rettigheter til jorden* (1986), se omtale på s. 679 flg., Bjerkli og Thuen: *Om bruken av Svartskogen*, se omtale på s. 677 flg. og Hansen og Olsen: *Samenes historie* (2004).

³⁶ Eiendomshistorien og kong Fredrik den 3s salg til Joachim Irgens er omtalt på s. 678 flg.

³⁷ Låg: *Kvænangsfeltet*, s. 3

³⁸ Rett nok må det kunne hevdes at dette «kun» var en form for «tålt bruk».

³⁹ Forbeholdet er referert på s. 658, 660.

⁴⁰ Låg: *Kvænangsfeltet, Tilleggsutredning* s. 6.

⁴¹ Låg: *Kvænangsfeltet, Tilleggsutredning* s. 11.

⁴² Låg: *Nordreisafeltet*, s. 6.

bestemmelsene som den i N.L. 3-12-2, ikke lenger er anvendelige etter denne tid».⁴³

I 1893 var det imidlertid en overrettssak hvor en person ble frikjent for påstått ulovlig fiske. Overretten bygget på et tingsvitne som forklarte «at laksefiske med not, garn og lystring var blitt drevet av alle som bodde i Reisadalen, til dels også av «Løskarle»».

I en sak fra 1930 reist mot tre personer for ulovlig jakt i statens skoger i Nordreisa, la retten til grunn at den rett leilendinger hadde i jordeierens skog ikke var allmenningsrett, men leilendingsrett etter N.L. 3-14-34.⁴⁴ Retten uttalte videre: «Når en almenning er solgt til de bruksberettigede og utskiftet mellom disse, opphører karakteren av almenning og det eksisterer ikke lenger noen allmenningsrett. Det samme må etter rettens mening gjelde når en og samme person blir eier av såvel almenning som de allmenningsberettigede eiendommer uten hensyn til om disse er bortbygget til leilendinger som som leilendinger har rettigheter i den tidligere almenning. Disse leilendingsrettigheter er bortfalt ved leilendingsgodsets senere salg.»

Låg viste til at saken ble pådømt i Høyesterett 27. juni 1933. Forsvarerne framholdt da at en må gå ut fra som historisk sikkert at skogen opprinnelig var statsallmenning og at allmenningsrettighetene ikke var bortfalt. Høyesterett fant det ikke nødvendig å ta stilling til om allmenningsretten var bortfalt, og uttalte:

Før jaktloven av 20. mai 1899 var jakt uten hund på småvilt fri for enhver norsk borger. Den jaktrett som de tiltalte påstår almuen har hatt fra gammel tid, er således ikke noen allmenningsrett, men en rett som etter loven tilkommer enhver norsk borger. En slik allemannsrett er underkastet de innskrenkninger som følger av jaktloven, og siden statsskogen ble matrikulert i 1819 og innkjøpt av staten i 1866, kommer jaktlovens paragraf 8 til anvendelse.

Det må trolig kunne anføres at «allemannskretsen» i 1899 var mer lik de som i dag har allmenningsrett til jakt, dvs. bygdefolk uavhengig av tilknytning til gårdsbruk. Det var knapt tenkelig å se for seg tilreisende utenbygdsboende jegere i noe omfang pga. av datidens transportmidler o.l.

2.2.2 Grunnlagsmateriale om reindriftens faktiske bruk og rettslige status

Lågs utredninger

Reindriftssamenes bruk av tvistefeltet er i relativ liten grad omtalt i Lågs tre utredninger i saken. Det kan dog vises til *Kvænangsfeltet*, side 30–31, Nordreisafeltet, side 30–31, og *Kvænangsfeltet, tilleggsutredning*, side 11–15. De to førstnevnte er forholdsvis generelle i sin omtale av reindriftssamenes bruk og tilstedeværelse i området. Den siste er noe mer spesifikk, men bringer etter mitt skjønn ikke fram opplysninger om bruk og sedvaner som skulle tilsi at reinbeitedistriktene skulle ha bruksrettigheter utover det som er kodifisert i reindriftsloven. Samtidig er det heller ikke noe i utredningen som dokumenterer at daværende bruk sammenfaller med den bruken som i dag nyter rettsbeskyttelse gjennom reindriftsloven.

Det må imidlertid påpekes at Låg har funnet det interessant å fremlegge Høyesteretts dom av 21. juni 1862 i denne utredningen.⁴⁵ Hans begrunnelse for dette er at den «kan ha prinsipiell interesse når det gjelder reindriftssamenes bruksrett». Låg viser til at to reindriftssamer som var innklaget for skogtyveri fordi de ikke ville betale for trevirke de brukte under flytting til kysten med rein, ble fullstendig frifunnet av Høyesterett.

Det må i tilknytning til dette bemerkes at det her er tale om en rett som ble innskrenket av § 4 i «felleslappeloven» av 1883.⁴⁶ Bestemmelsen er videreført og finnes med omtrent samme meningsinnhold i gjeldende reindriftslov § 13, annet og tredje ledd.

Utdrag til Utmarkskommisjonen

Grunnlagsmaterialet om reindriftens faktiske og rettskapende bruk finnes i første rekke i de rettslige utdragene utarbeidet for Utmarkskommisjonen. Her må særlig påpekes utdrag bind I, som blant annet inneholdt bilag 1: Liste over rettsavgjørelser vedrørende reindriftsnæringen (dette er en kopi av vedlegg 2 til Innstilling fra Reindriftslovkomiteén fra 1966), bilag 2: Oversikt over relevant rettspraksis som angår reindriftsnæringen og bilag 3: Konklusjon over rettspraksis fra advokat Per

⁴³ Låg: *Nordreisafeltet*, s. 35. Formodentlig må retten her ha siktet til overdragelsen fra kongen til Hvid i 1761.

⁴⁴ NL 3-14-34 er gjengitt i note 22, side 704.

⁴⁵ Låg: *Kvænangsfeltet, tilleggsutredning*, s. 15. Høyesterettsdommen er i sin helhet gjengitt i vedlegg 7 *NOU 1984: 18* s. 654–657 (avskrift av Skriftlig Voteringsprotokol, Høyesteretts arkiv, jf. Rt. 1862 s. 654).

⁴⁶ I § 4 i «felleslappeloven» av 1883 ble det bestemt at reindriftssamene måtte betale for friskt løtvrevirke til eget bruk. Bemektigelse av løtvrevirke i større mengde enn til eget bruk, eller annet trevirke, ble straffet med bøter «saafremt ikke Forseelsen efter den almindelige Lovgivning medfører større ansvar».

Faye-Lund, og utdrag bind III som omfattet lover og lovforarbeider.⁴⁷

Dette grunnlagsmaterialet er omfattende og dekket de rettskildene som på dette tidspunkt forelå når det gjaldt reinbeitedistriktenes rettskrav i tvisteområdet, og reindriftssamenes bruksrettigheter på generell basis. Jeg går ikke gjennom rettskildene i detalj her, men vil heller vise til dem i gjennomgangen av kommisjonens avgjørelse av reindriftssamenes rettigheter, se punkt 2.2.5.

2.2.3 Utmarkskommisjonens avgjørelse om eiendomsrett til fjellstrekningene

Et hovedspørsmål i saken var om staten eide fjellstrekningene i de trakter i Nordreisa og Kvæningen kommuner hvor staten påsto grenser trukket mot private eiendommer. Etter press fra egen prosessfullmektig, advokat Per Faye-Lund, fremmet ikke reinbeitedistriktene påstand om å eie disse områdene.⁴⁸ Det ble heller ikke fremmet noe krav fra grunneierne om eiendomsrett til utmarksstrekninger med basis i samisk bruk eller samiske rettigheter, kollektive eller individuelle, slik vi senere skal se at det blir gjort i Tysfjordfeltet og Kåfjord-Manddalenfeltet.

Partenes påstander

Staten ved Landbruksdepartementet gjorde gjeldende at staten måtte ansees som eier til de omtvistede fjellstrekningene. Staten fremmet sitt krav med bakgrunn i at staten i 1866 måtte ansees å ha kjøpt fjellstrekningene som var omtvistet i saken. Det ble vist til at *Foreningen til Ophævelse af Leilendingsvæsenet i Skjervøs* allmenningsskjøp i 1850 omfattet de fjellstrekningene som ikke ble ansett for å tilligge plassene (gårdene), og det ble anført at det ikke var grunnlag for å oppfatte statens kjøp i 1866 annerledes når det gjaldt allmenningenes omfang. At staten forholdsvis nært opp til vår tid har ervervet fjellstrekningene i dette området, gjorde at problemstillingene ble annerledes i forhold til Beiarn-Skjerstadfeltet og øvrige felter hvor

godset kongen solgte til Irgens i 1666, kom tilbake på statens hender allerede i 1682.

De private gårdeierne representert ved advokat Erik Bryn, fremmet sitt krav med basis i at staten kun hadde ervervet spesifikke arealer i 1866 hvor det prinsipalt ble påstått at staten «i 1866 alene kjøpte skogstrekninger» og at «staten ikke eier noen av de fjellstrekninger som det kreves trukket grenser for mot privat eiendom».

Utmarkskommisjonens domsgrunner

I relasjon til spørsmålet om eiendomsrett er det således grensdragningen mellom statens grunn og privat grunn i områder, hvor private grunneierne ikke har formell adkomst gjennom skjøte o.l., som er av interesse. Spørsmålet ble av kommisjonen løst ut fra at de høyfjellsstrekningene som salgsdokumentene ikke uttrykkelig omhandlet, ble fordelt på matrikulerte eiendommer, statlige som privateide, etter nærmere angitte prinsipper.

I kommisjonens dom heter det: «Partene er enige om at fjellstrekningene som opprinnelig var kongeallmenning, ble solgt til Johan Hvid ved kongeskjøte av 25. mai 1761. Partene er videre enig om at fjellstrekningene – som proprietærgods – ble overdratt fra madam Lyngs dødsbo til *Foreningen til Ophævelse af Leilendingsvæsenet i Skjervø* ved skjøte 21. desember 1850» (side 44).

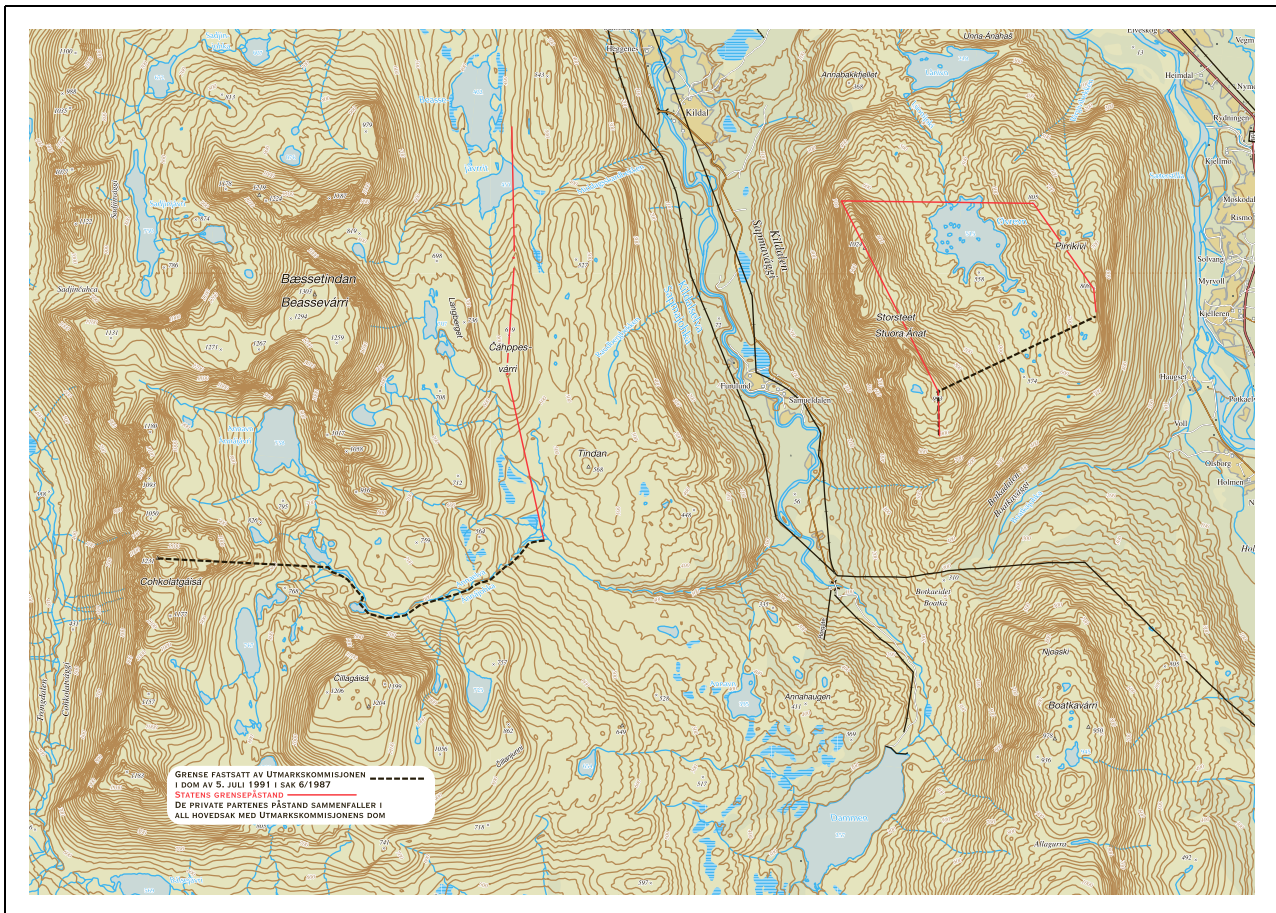
I 1866 kjøpte staten opp visse skogallmenninger fra Foreningen. Staten hevdet at dette omfattet de omtvistede fjellstrekningene, noe som ble bestridt fra gårdeierhold. Gårdeierne påpekte at staten inntil Stormheimdommen, Rt. 1986 s. 1122, ikke anså det omtvistede området som eiendom innkjøpt i 1866, men som *opprinnelig statsgrunn* som heller ikke ved Hvidskjøtet i 1761 ble solgt av kongen.

Kommisjonen uttalte at det for Kvæningen som for Nordreisa ikke var «grunnlag for å slutte at andre fjellstrekninger ble overdratt til staten [i 1866] enn de som må sees som naturlig liggende til de gårder og de skogallmenninger som statens kjøp uttrykkelig omfattet» (side 60). Kommisjonen kom til at statens innkjøp *ikke* innebar at kjøpet omfattet tvisteområdet og uttalte: «Ved at statens grunn avgrenses etter retningslinjer som foran angitt, vil store fjellområder falle utenfor. Disse kan imidlertid ikke ansees som usolgt av foreningen og ha blitt liggende tilbake som eiendom for denne» (side 92).

Etter eiendomsutviklingen innen Skjervøygodset, og innen Tromsøgodset for øvrig, er det ikke plass for den avgrensingsmetode som har vært anvendt lenger sør ved fastsettelse av

⁴⁷ Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, Kvæningenfeltet og Nordreisafeltet, bind I: Rettsdokumenter med vedlegg og bind III (A-C): Lovtekster og lovforarbeid.

⁴⁸ Reinbeitedistrikt nr. 34 Aborassa ønsket å sette fram påstand om eiendomsrett over sine beiteområder (skriv av 2. juni 1988). Per Faye-Lund gjorde distriktet oppmerksom på at han ikke ville føre sak med en slik påstand, og oppfordret distriktet til å finne en annen advokat hvis de ville holde fast ved krav om eiendomsrett (Utdrag, bind I, s. 86–89).

Figur 2.3 Nordreisa vest for Kildalen og området Store Ste

grenser for gårder mot statsgrunn. Staten kjøpte ikke gjenværende allmenningsgrunn innen Skjervøygodset. Den allmenningsgrunn som staten kjøpte i 1866, må på et eller annet vis ha sammenheng med de matrikulerte eiendommer «Reisen Alminding med Røiedalen» og «Kvænangens Alminding», hvis kjerneområder ligger h.h.v. i Reisadalen i Nordreisa og i botnen av Kvænangen, på begge sider av Kvænangselva som der kan betraktes som hovedvassdraget. I mangel av holdepunkter for noe annet er man henvist til å foreta en fordeling av høyfjellsstrekningene mellom på den ene siden statens innkjøpte eiendommer og de private eiendommer på den annen. Derved blir – som statens prosessfullmektig har vært inne på – statens allmenningskjøp ikke gjenstand for noen innskrenkende fortolkning. Staten får, som de private, sin del av de høyfjellsstrekninger som salgsdokumentene ikke uttrykkelig omhandler (side 93).

Med «avgrensingsmetode som har vært anvendt lenger sør ved fastsettelse av grenser for gårder mot statsgrunn» er det trolig siktet til Melåheiddommen, Rt. 1967 s. 313 (se foran på side 645, 646), og Svartiseiddommen, Rt. 1982 s. 1541, hvor

gårdene fikk det området som naturlig lå til disse, der det ikke forelå grensebeskrivelser eller andre adkomstdokumenter.

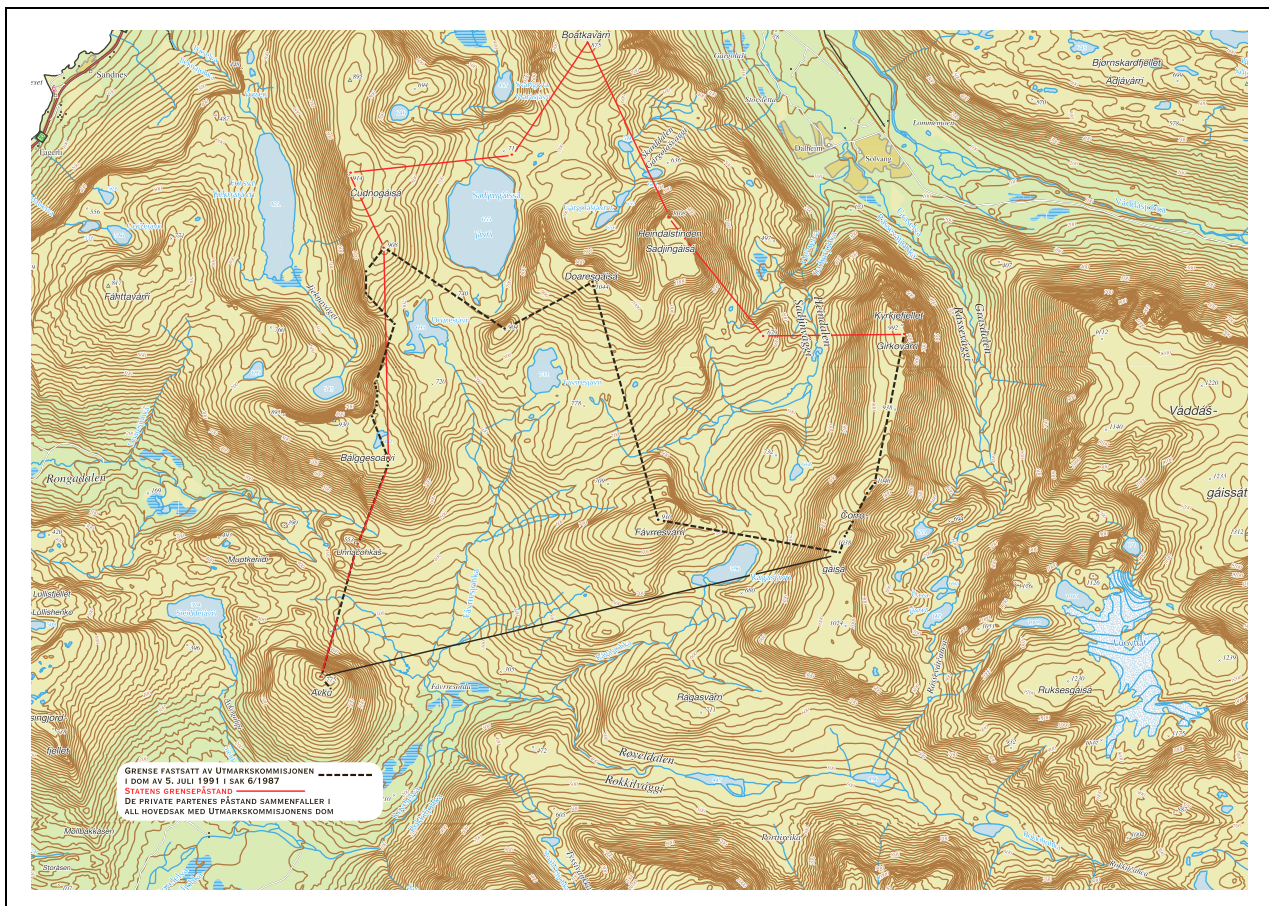
Hvordan grensen rent faktisk ble trukket i forhold til partenes påstander, framgår av figur 2.3, figur 2.4 og figur 2.5. Som man vil se, fikk de private i stor grad medhold i sine påstander i Nordreisa vest for Kildalen og området Store Ste. I de øvrige delene av Nordreisa-Kvænangfeltet fikk ingen av partene medhold; grensene ble trukket mellom partenes påstander.

2.2.4 Utmarkskommisjonens avgjørelse om gårdeierens bruksrettigheter

Partenes påstander

Staten gjorde gjeldende at det ikke hvilte bruksrettigheter på grunnlag av allmenningsrett, alders tids bruk eller hevd på statens grunn.

Under forutsetning av at staten ble tilkjent eiendomsrett innenfor tvistefeltet, krevde så vel gårdeierne i Kvænangfeltet som i Nordreisafeltet seg «berettiget på almenningsrettslig grunnlag/privatretslig grunnlag til beite, jakt, fiske, utnyttelse av skog, bærplukking – herunder multer –

Figur 2.4 Nordreisa, området Reisadalen–Oksfjorddalen

samt avgiftsfri utvisning av grunn til nødvendig husvære i forbindelse med utnyttelse av bruksrettigheter» (side 34–35).

Prinsipalt ble dette påberopt med grunnlag i allmenningsretten. Det ble hevdet følgende: «Rydningsslassene i allmenning fikk her som andre steder bruksrett i allmenningen. Allmenningsrettighetene er hverken ved Hvidskjøtet av 1761 eller senere falt bort. Allmenningsbegrepet er ikke forsvunnet, og rettighetene er, uten inngripen, utøvet bortsett fra den frie bruk av skogen som er hindret ved ulovlig inngrep fra allmenningseieren.»

Subsidiært påsto gårdbrukerne som grunnlag for bruksrettighetene «alders tids bruk, hevd og forutsetninger ved opptagelse og kjøp av gårdene, samt festnede rettsforhold». En kan merke seg at i forhold til bruksrettighetene ble det påpekt at «befolkningen i de bygder det her gjelder, som for den vesentligste del er av *samisk herkomst*, har gjort en utstrakt bruk av fjellet» (min utheving).

Utmarkskommisjonens domsgrunner

Da kommisjonen kom til at staten eide deler av det omtvistede høyfjellsområdet – høyfjell tilliggende

Reisen allmenning, gnr. 29, bnr. 1 i Nordreisa kommune og Kvænangen allmenning, gnr. 34, bnr. 1 i Kvænangen kommune – måtte kommisjonen ta opp til drøfting grunneierens subsidiære påstand som omfattet bruksrettigheter på statens grunn. Innledningsvis uttalte kommisjonen følgende: «Selv om det er slik, at verdigrunlaget ved skyldsetningen i 1819–20 av de to nevnte allmenninger var skogverdien på eierens hånd, må all grunn, som ble solgt til staten – i 1866 – som henhørende til de to allmenninger, regnes som matrikulert grunn. Det blir derfor spørsmål om eventuelle bruksrettigheter på statens matrikulerte grunn.»

Kommisjonen la til grunn at tvisteområdene, da de ble gjenstand for fast bosetning og rydning, rettslig sett hadde karakter av allmenning. Det het at:

Rydningsslasser ble opptatt i allmenning, og bruk i den omliggende utmark kunne i og for seg av rydningsmennene tas opp i kraft av allmenningslovgivningen. Noen endring i denne rettslige situasjon inntrådte ikke ved at allmenningene ved skjøte av 25. mai 1761 ble overdratt fra Kongen til Johan Hvid. I skjøtet er det også inntatt bestemmelse om «at almuen i følge av Loven derav (i allmenningen) fremdeles nyder det som Loven dennem derav bevilger og da

Figur 2.5 Kart 5: Kvænangsfjeldet

bestandigen derav tilforn nødt haver,... ..» . Matrukuleringen i 1819–20, overdragelsen til Foreningen i 1850 og dennes videresalg til staten i 1866 medførte heller ikke uten videre noen endring i den opprinnelige allmenningsgrunns rettslige karakter med hensyn til bruk.

Selv om eiendomsoverdragelsene i hhv. 1850 og 1866 ifølge kommisjonen ikke medførte endring i den opprinnelige allmenningsgrunns rettslige karakter, slik vi har sett at det ble lagt til grunn av domstoler i siste halvdel av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet, viste Kommisjonen til utviklingen på 1800-tallet og uttalte at da Foreningen til Ophævelse af Leilendingsvæsenet i Skjervø ervervet Skjervøygodset i 1850, forutsatte og forholdt den seg som om det ikke forelå noen bruksrett til allmenningsskogene i Reisadalen og Kvæningen. «Foreningen gjennomførte også en nyordning når det gjelder selve avvirkningen. Ingen fikk lenger, etter utvisning og betaling av rekognisjon, hugge selv. Alt trevirke ble besørget hugget av Foreningen, og de som ønsket det, fikk kjøpe materialer av denne.» Kommisjonen framholdt deretter, uten noen nærmere begrunnelse, at det ikke forelå tilstrekkelige holdepunkter for å anta at skogene noen gang hadde vært gjenstand for allmenningshogst etter NL 3-12-6, og viste til at hogstbehovet, slik en domstol i 1930 hadde lagt til grunn, kunne være dekket gjennom bestemmelsene i NL 3-14-34 som omhandlet leilendingenes adgang til hogst.⁴⁹

Utmarkskommisjonen reiste her i prinsippet spørsmål om allmenningsretten i det hele hadde eksistert i tvisteområdet, til tross for at den forut hadde lagt til grunn at områdene da de ble gjenstand for fast bosetning og rydning, rettslig sett hadde karakter av allmenning. I stedet uttalte den at hogst i allmenningen kunne være basert på leilendingenes adgang til å ta ut trevirke i området de bygslet, og ikke en allmenningsrett. Her må det påpekes at i 1759 og 1761, på det tidspunktet da Hvid henholdsvis kjøpte allmenningene og fikk utstedt skjøte, kan man knapt kan tale om at leilendingsvesenet var et etablert institutt som omfattet den samiske befolkningen innen tvisteområdet, se nærmere drøfting i punkt 2.5.2.

Beiterett for bufe ervervet gjennom alders tids bruk

Allmenningsrett til hogst ble avvist. Rett til jakt og fiske ble heller ikke tilkjent utover den adgang allmenheten er gitt gjennom lovgivning. Det het videre: «At de saksøkte gårdeiere ikke har noen rett til *bærplukking* ut over det som følger av lovens

alminnelige regler, er åpenbart.» Noen begrunnelse ble ikke gitt. Videre ble kravet om avgiftsfri utvisning av grunn til nødvendig husvære i forbindelse med utnyttelse av bruksrettighetene, avvist. Dette var «hverken hva grunnlag eller nærmere innhold angår, belagt med anførsler. Nødvendighetskriteriet er overhodet ikke berørt».

Staten ble etter dette «med unntak for beiterett for gårdene under gnr. 21 Hysingjord i Nordreisa og for gårdene under gnr. 24-26 i Kvæningen, frifunnet for krav om bruksrettigheter» (side 109). Når det gjaldt disse gårdene, la imidlertid kommisjonen til grunn at beiterett for bufe var ervervet gjennom *alders tids bruk*. Innen Nordreisafeltet hadde eierne under gnr. 21 Hysingjord, skyldsatt i 1788, utøvet havning i godt tro fra tiden etter at gårdsdriften ble opptatt og uten forandring etter at staten ble eier i 1866. «Retten til beite er derfor hjemlet ved alders tids bruk» (side 104).

Innen Kvæningfeltet kom kommisjonen også til at enkelte gårder hadde ervervet beiterett gjennom alders tids bruk. Det het:

Etter det som er fremkommet, og etter de topografiske forhold, finner kommisjonen det tilstrekkelig godt gjort at det fra lang tid tilbake og i god tro om rett, fra gårdene under gnr. 24 Undereidet, gnr. 25 Nappen og gnr. 26 Badderbotn, er utøvet fast beite med sau på nordre side av Badderelvas dalføre. En rett til beite der er, uansett eiendomsutviklingen, ervervet ved alders tids bruk (side 105).

Finnerydningene som rettsgrunnlag

I relasjon til den fastboende befolkningens bruks- og eiendomsrettigheter i det som har vært allmeningsområder, kan det samiske *finnerydningsinstituttet* ha betydning. Jeg har ikke drøftet dette særskilt i relasjon til Kvæningen- og Nordreisafeltet. Det er derimot grundig drøftet ved gjennomgangen av Kåfjord-Manndalenfeltet, se punkt 2.5.2. Betraktningene som jeg gjør gjeldende der, vil i stor grad også gjelde for Kvæningen- og Nordreisafeltet.

2.2.5 Utmarkskommisjonens dom om reindriftssamenes rettigheter

Partenes påstander

Under utmarkskommisjonens behandling av Kvæningen- og Nordreisafeltet fremmet reinbeitedistrikt nr. 33, 34, 35 A, 35 B, 36 og 40 krav om bruksrettigheter som gikk ut over de rettighetene som var lovfestet i reindriftsloven. I utmarkskommisjonens beskrivelse av tvistefeltet framgår det at

⁴⁹ Se s. 643, 644.

så vel Kvænangen- som Nordreisafeltet har vært nyttet «som sommerbeite for rein som er på vinterbeite på Finmarksvidda», og at de i sin helhet ligger innenfor reinbeitedistrikt. Feltene må dermed sies å ha utgjort en del av årssyklusbeitet til reindriftsutøvere som drev tradisjonell, samisk reindrift med nomadisk flytting mellom innland og kyst.

Fra staten ved Landbruksdepartementet ble det i saken hevdet som hovedsyn

at gjeldende lovgivning – reindriftslovgivningen og annen lovgivning som gjelder grunnutnyttelse – er bindende for reindriften. Ved lovgivningen er reindriften rettigheter til bruk av statens grunn uttømmende regulert. Reindriftsutøvere kan som andre erverve særlige rettigheter på grunnlag av hevd og alders tids bruk. Slike rettserverv må imidlertid knyttes til avgrensede områder.⁵⁰

Staten la ned påstand om at «på statens grunn hviler ikke bruksretter på grunnlag av allmeningsrett, alders tids bruk eller hevd, jfr. stevningen» (side 27).

Som vi alt har sett, ønsket deler av de reindriftsberettigede å påstå eiendomsrett til sine beiteområder, noe de sterkt ble frarådet av deres prosessfullmektig. Fra reinbeitedistriktene ble det i stedet anført at reindriften hadde «en sterk bruksrett som av innhold er en fortrinnsrett i forhold til konkurrerende bruk og en enerett der det ikke er plass for andre». Denne retten var «ervert ved okkupasjon før statsmakten kom inn i bildet og er dessuten sikret ved alders tids bruk og sedvane». I deres påstand var dette formulert som 1) fortrinnsrett til jakt på alt vilt som er tillatt jaktet, 2) fortrinnsrett til all slags innlandsfiske, 3) utstrakt rett til trevirke, 4) forbud mot at staten kunne selge, utmåle eller bortfeste tomter til hytter, nydyrking eller lignende mot distriktets protester.

Påstanden ble framsatt med bakgrunn i omfattende rettskildemateriale og konklusjoner knyttet til dette, se særlig utdragene bind I bl.a. med inngående gjennomgang av rettspraksis utarbeidet av advokat Per Faye-Lund, og bind III som omfattet lover og lovforarbeider.⁵¹

Staten ved Landbruksdepartementet påsto seg frifunnet for reindriften krav. Også de private gårdeierne la ned påstand om at reinbeitedistriktene

nes påstand og fortrinnsrett og andre disposisjoner ikke skulle tas til følge.

Utmarkskommisjonen tok i sin domsslutning statens påstand til følge og kom til at «Staten frifinnes for de krav som er fremsatt av reinbeitedistriktene» (side 138).

Utmarkskommisjonens domsgrunner og kildebruk

I sine domspremisser la kommisjonen betydelig vekt på forarbeidene til så vel eldre lovgivning som gjeldende reindriftslov. Siktemålet med dette synes i utstrakt grad å ha vært å vise at lovgiver har ansett seg berettiget til ved lov å bestemme hvilke rettigheter som skal tilligge reindriftssamene i reinbeiteområdet, og til å fastlegge rettighetenes nærmere innhold og omfang.

Det har vært siktemålet fra man omkring midten av 1800-tallet tok opp arbeidet med en lovregulering på dette felt. Lovgiverens vilje er også kommet klart til uttrykk både i forarbeider og i lovbestemmelsene. Man har med en klar lovgivning å gjøre (side 122).

Det ble i denne sammenheng vist til forarbeidene til «felleslappeloven»⁵² hvor det het at det ble tatt sikte på «å fastlegge reindriftssamenes rettigheter på uttømmende måte», og til forarbeidene til lov om reindriften av 1933 hvor det ble uttalt at det må «av loven bestemmes, hvor og hvorledes dem [flyttlappenes næringsvei] kan tillates drevet».⁵³ Det ble videre i omfattende utstrekning sitert fra Ot.prp. nr. 9 (1976–77), bl.a. for å vise at det så vel i gjeldende lov som i tidligere lover bygget på den oppfatning at retten til å utøve reindrift er fastlagt på uttømmende måte i loven.

I domspremissene viste kommisjonen også til at *Reindriftslovkomitéen av 1960* hadde foreslått å lovfeste reindriftsrettens grunnlag i alders tids bruk,⁵⁴ og uttalte deretter: «Reindriftslovkomitéen fikk under det videre lovrevisjonsarbeide ikke gjennomslag for sitt hovedsyn og sitt lovforslag.» Kommisjonen uttalte videre:

Med henblikk på de krav som nå er reist av reinbeitedistriktene, er det særlig å merke seg at reindriftslovkomitéens forslag i dens lovtekst §§ 10 og 11, jfr. foran [at tiltak som ikke har ekspropriasjonsrett eller avløsningsrett, ikke kan iverksettes dersom de er til vesentlig skade eller ulempe for reindriftnæringen eller den

⁵⁰ Utmarkskommisjonens dom i sak 6 og 7/1987 (Nordreisa og Kvænangen), s. 22–23.

⁵¹ Utdrag til Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, Kvænangensfeltet og Nordreisafeltet, bind I: Rettsdokumenter med vedlegg og bind III (A–C): Lovtekster og lovforarbeid.

⁵² Lov av 2. juni 1883 angående Lapperne i de forende Kongeriger Norge og Sverige.

⁵³ Dommen s. 115, sitert Utkast til lov om reinbeiting av 1904, s. 195 flg.

⁵⁴ Innstilling fra Reindriftslovkomitéen.

enkelte utøver, og at andre tiltak kan gjennomføres mot erstatning], ikke førte fram (side 122).

Kommisjonen kom også inn på at rettsgrunnlaget for reindriftssamenes bruksutøvelse hadde vært drøftet av Stortingets landbrukskomité under forarbeidet til gjeldende reindrifftslov uten at det ble tatt noen bestemt stilling til dette. «Spørsmålet er ikke tillagt betydning for lovgivningsmyndighetens adgang til å regulere hva retten til å utøve reindrift i alle deler skal omfatte.»

Kommisjonen gikk deretter inn på rettspraksis, hvor den viste til at hva retten til å utøve reindrift skal omfatte, også hadde vært oppe for domstolene. Det ble her lagt vesentlig vekt på Høyesteretts dom i Rt. 1955 s. 361, Marsfjell, blant annet for å vise at reindrifftsloven (av 1933) var ment uttømmende å regulere reindriftssamenes rettigheter. Kåfjorddommen, Rt. 1979 s. 1283, ble også vektlagt for å vise at den reindrift som var utøvet innenfor reinbeiteområdet i alders tid, dvs. den tradisjonelle reindrifftsrett, ikke kunne påberopes som rettsgrunnlag likestilt med loven. Kommisjonen uttalte etter dette:

Etter den stilling som lovgiveren og Høyesterett har inntatt – at reindriftssamenes rettigheter er uttømmende regulert ved lov – finner Utmarkskommisjonen, for de avgjørelser denne skal ta, ikke grunn til å komme nærmere inn på spørsmålet om rettsgrunnlaget for reindriftssamenes bruk av land og vann (side 125).

Det ble videre uttalt følgende: «Selv om det er slik, som anført av reinbeitedistriktet, at deres rett opprinnelig er ervervet ved sedvane eller alders tids bruk, må statsmakten ha adgang til ved lov å regulere retten. Det må for reindriftens rettigheter stille seg som for andre rettigheter. En regulering ut fra samfunnsmessige interesser kan uten erstatning foretas når rettighetene i det alt vesentlige blir som før» (side 125).

2.2.6 Høyesteretts kjennelse

Reinbeitedistriktene nr 33, 34, 35A, 35B, 36 og 40 påanket Utmarkskommisjonens dom av 5. juli 1991. Den 23. juni 1992 kom Høyesteretts kjæremålsutvalg i kjennelse enstemmig til at anken nektes fremmet til Høyesterett i samsvar med bestemmelsen i tvistemålsloven § 373 tredje ledd nr 1 som sier: «Kjæremålsutvalget kan nekte å fremme anken helt eller for en del, når det enstemmig finner det klart, at anken ikke vil føre frem.»⁵⁵

Det framgår av kjennelsen at de ankende partene har fått adgang til å uttale seg om dette. Kjennelsen er ubegrunnet. Ankemotparten påsto seg tilkjent saksomkostninger, noe som ble tatt til følge med kr 1.500.

2.3 Tysfjordfeltet

Utmarkskommisjonens behandling av Tysfjordfeltet må i likhet med de foregående avgjørelsene som er gjennomgått, sies å være prinsipielt viktig. Dette fordi saken omhandlet krav om eiendomsrett til utmarksressursområdene framsatt av samer og samiskættede i et utpreget sjøsamisk område. Videre var dette den første saken Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms behandlet hvor partene i all hovedsak var samer eller samiskættede, og hvor det målbevisst ble prosedert på at den fastboende samiske befolkningen i området hadde ervervet eiendomsrettigheter på særskilt grunnlag.

Saken er også interessant fordi de samiske partene, om enn ikke i prinsippet, men derimot rent faktisk, i stor grad fikk medhold i sine grensepåstander hos Utmarkskommisjonen. En delt Høyesterett satte imidlertid til side Utmarkskommisjonens dom i Rt. 1996 s. 1232.

For Utmarkskommisjonen startet saken med at staten ved Landbruksdepartementet 5. november 1992 tok ut stevning mot grunneiere og rettighetshavere i området omkring Hellemofjorden og Grunnfjorden. Stevningen ble tatt ut fordi gårdeierne ikke godtok innstillingen fra Utvalget for statseiendom, NOU 1980: 41. Men selve tvistesaken var betydelig eldre enn som så. Allerede høsten 1976 startet Utvalget for statseiendom behandlingen av Tysfjord-Hamarøyfeltet. Som følge av at tvisten innen den delen av feltet som lå i Hamarøy kommune, i første rekke gjaldt spørsmålet om bruksretter på statens grunn på allmenningrettlig grunnlag, mens tvisten i den delen som lå i Tysfjord kommune, gjaldt grenseforløpet mellom statens grunn og de private eiendommene, ble saken delt.

Tysfjordfeltet er et nærmere avgrenset område omkring Hellemofjorden (Oaejevuotna) og Grunnfjorden (Rudnavuotna) i Tysfjord kommune i Nordland. Feltet strekker seg fra fjellområdet omkring kommunegrensen mellom Tysfjord og Hamarøy i sørvest til eidet mellom Grunnfjorden og Mannfjorden (Speallavuotna) i nordøst. I sørøst støter feltet mot svenskegrensen. Utvalget for statseiendom avga sin innstilling NOU 1980: 41 Tysfjordfeltet den 9. august 1979.

⁵⁵ HR-1992-00346k (ubegrunnet).

I motsetning til de øvrige feltene som blir behandlet i denne utredningen, forelå det altså for Tysfjordfeltet en tilrådning fra Utvalget for hvor grensen mellom staten og de private grunneierne burde gå.⁵⁶

2.3.1 Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale

Bevismateriale som ble framlagt for Utvalget for statseiendom er i all hovedsak også kommisjonens grunnlagsmateriale. Dette består av *Utredning (nr. 5) Tysfjordfeltet* (144 s) som er uttrykt utgave av *NOU 1980: 41 Tysfjordfeltet*,⁵⁷ utdrag (bind I–III, 471 s), tilleggsutdrag (bind I–II, 187 s) og utredning av Ørnulv Vorren og Johan A. Kalstad: *Bosetning og ressursutnyttelse i Hellemo-området*. Videre finnes det et hefte på ca. 90 sider med brukeropplysninger m.v. for de enkelte gårdene.

Utvalget for statseiendom hadde dessuten følgende materiale til disposisjon: major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–45 og relasjon om fjellappene 1744, allmenningsberetninger fra 1700- og 1800-tallet, *Forskjellige Indberetninger fra de ved Statens Forstvæsen ansatte Funktionærer* (1857–1873), Absalon Tarangers avhandling av 1892: *De Haalogalandske almenningers retslige stilling*, innberetning fra Lappekommisjonen 1892 av 24. juni 1894, Amund Helland: *Norges land og folk*, XVIII Nordlands amt II (1908), J. Qvigstad og K. B. Wiklund: *Dokumenter angaaende flytlapperne* (1909), dokumenter fra Norges Geografiske Oppmålings grensearkiv vedrørende tvist om herredsgrensen mellom Tysfjord og Hamarøy 1920–1933, Arnold Ræstad: *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751* (1928), betenkning fra arkivkonsulent Gunnar Tank om Bekkenesholmen i Tysfjord av 14. april 1929, innstilling fra den norsk-svenske reinbeitekommisjonen av 1964, innstilling fra Fjellovkomitéen av 1965, innstilling fra Reindriftslovkomitéen av 1960, regjeringsadvokatembetets samling av dommer og annet materiale vedrørende statens høyfjell i Nordland og Troms og Torgeir Fryjordet: *Generalforstamtet 1739–*

1746 (1968), Sverre Tønnesen: *Retten til jorden i Finnmark* (1972).⁵⁸

Vorren og Kalstads utredning

Til bruk for Utvalget for statseiendoms utredning av Tysfjordfeltet utarbeidet professor Ørnulv Vorren og konservator Johan A. Kalstad i 1977 redegjørelsen *Bosetning og ressursutnyttelse i Hellemo-området*.

I redegjørelsen er den gamle veidekulturen beskrevet, som utmerket seg med sine flyttinger fra boplass til boplass etter fangstmulighetene i de forskjellige sesongene. Innfjorder som Hellemofjord og Grunnfjord, som klimatisk hadde langt hardere vilkår om vinteren enn områdene lenger ut mot havet, er beskrevet som sommerland «for veidesamene i tiden før den framtrengende norske bonde- og fiskerkulturen bragte med seg kvegavl og gjorde veidesamene til det P. Schnitler i sine Eksaminasjonsprotokoller betegner som «buefinner» og som seinere er karakterisert som sjøsamer» (side 2).

Omkring 1600 var det etablert en såkalt «fast» sjøsambosetning i Tysfjord. Det ble bl.a. vist til at Knut Kolsrud i sin avhandling «Sommersete» refererte til en rekke kilder som dokumenterte dette, bl.a. en liste fra Hartvig Billes skatteregnskap fra ca. år 1600, som oppga 31 sjøsamerydninger med 98 «skattefinner». Kolsrud hadde også referert til Claus Urnes' fortegnelse fra 1599 over «finnegaarder» i Tysfjord, hvor det het at det i Hellemofjord ikke bor samer, men at sjøsamer som har sine vintersetter lenger ute i fjorden, har sommerseter der inne. Det samme gjaldt for Grunnfjord og de andre innfjordene av Tysfjord (side 3).

Vorren og Kalstad understreket betydningen av denne sesongflyttingen, som kan sammenliknes med flyttingene langs fjordene i Finnmark, men med den forskjell at man i Tysfjord trakk *innover* om sommeren og utover på høst og vinter. Selv om det ikke kunne dokumenteres fast bosetning i Grunnfjord og Hellemofjord før henholdsvis i 1743 og 1769, viser redegjørelsen at sjøsamene hadde et fast bruksmønster atskillig lengre tilbake i tiden. Samtidig påpekes det at det skjedde en stor overflytting av samer fra Sverige til Hellemofjorden fra 1770-årene og utover 1800-tallet (side 5).

Rapporten inneholder for øvrig en forholdsvis detaljert beskrivelse over utviklingen av bosetning og ressursutnyttelse fram mot vår tid, med beskri-

⁵⁶ Også Beiarn-Skjerstadvfeltet har vært gjenstand for utredning fra Utvalget for Statseiendom for Nordland og Troms. Men i motsetning til sistnevnte, hvor utredningen var blitt stoppet, var utredningen av Tysfjordfeltet gjennomført som NOU 1980: 41.

⁵⁷ Henvisninger (sidetall) i det følgende refererer seg til NOU 1980: 41. Utredning Tysfjord-Hamarøyfeltet, utkast av november 1977, utarbeidet av utvalgets sekretær, påtegnet «Sammendrag med penn» (93 s.), er et utkast til samme innstilling, som også omfattet eiendommer i Hamarøy kommune.

⁵⁸ NOU 1980: 41 s. 7 sp. 1. Utredningens omfang og mitt mandat gjør at jeg i liten grad har funnet å ettergå hvordan Utvalget for statseiendom har nyttet disse kildene.

velse av når de enkelte gårdene ble ryddet, skattekyld og besetning på gårdbrukene.

Fra side 12 og utover beskrives reindriften omkring Hellemofjorden. Det framgår at reindriften dels har bestått av innlandsreindrift (sommerbeiter ved norskekysten og vinterbeite i svensk innland) og dels av innlands-/halvøyreindrift og høyfjellsreindrift. De siste karakteriseres av forholdsvis korte flytteavstander hovedsakelig på norsk side av grensen.

Det framgår også at Tysfjordsamene utviklet sin egen reindrift, basert på sytingsrein de hadde hos sine slektinger i de svenske flokkene og på kjøp av rein. «Gjennom tidene har nok reindriften ikke betydd så lite for Tysfjordsamene. Bl.a. har så å si hver eneste familie hatt sytingsrein.» Det framgår også at enkelte familier satset på reindrift i større stil ved å ha egne flokker. «Bare i mer sjeldne tilfeller har det hendt at man har drevet med bare reindrift, det vanlige har vært i kombinasjon med andre næringer, ...» (side 22).

NOU 1980: 41 Tysfjordfeltet

Innstillingen er bygd opp med en innledende beskrivelse av tvistefeltets beliggenhet, utvalgets mandat⁵⁹ og sammensetning.

Av større interesse er opplysninger om eienomsforhold. Når det gjelder private eiendommer, vises det til at de eldste er fra Landkommisjonens jordebok fra 1661. Gressvik, Hellemofjord, Hedningjord og Grunnfjord ble alle skyldsatt i 1776. En del gårder lenger innover i Hellemofjord ble skyldsatt i 1838–47.

Med unntak av to embetsgods er alle gårder i feltet antatt opprinnelig å ha vært *finnerydninger*, som ved skyldsetting ble tillagt kronen. Med henvisning til major Schnitler skiller det her, slik som i Salten, se 639 flg., mellom *fellfinner*, *bygdefinner* og *sjø- eller bufinner* (her omtalt som bofinner).⁶⁰ Også her gikk det fram at bygdefinnene var forarmede fjellfinner som tok arbeid som husmenn hos bøndene, mens sjøfinner eller bofinner hadde samme opprinnelse som øvrige finner, men hadde

ryddet seg gårder (finnerydninger) og ble fastboende som andre nordmenn.

I utredningen het det: «Det vites ikke sikkert når finnerydningene i feltet oppsto. På grunn av spesielle regler kunne det gå lenger tid før disse ble skyldsatt enn andre rydninger. Fra 1591 har en tingsvitne om at de innerste fjordherreder i Salten fogderi var tatt i bruk av finner.» Det ble her vist til Qvigstad og Wiklund: *Dokumenter angaaende flytlapperne II*. Samme kilde omtalte også et privilegium om rett til å bosette seg ved fjordene, *gitt finnene av kong Håkon Håkonson*.⁶¹ Matrikelkommissjonen av 1666–1667 førte opp flere finnerydninger i Tysfjorden. I utvalgets felt gjaldt dette gårdene Drag, Helleland Vestre, Helleland Østre og Tømmervik. Her het det: «Oppsitterne på rydningsplassene betalte så vel før som etter matrikuleringen bare sjøfinneskatt og leding, ikke landskyld (jordleie)»⁶² (min utheving).

Med henvisning til Tank ble det også vist til at antallet finnerydninger var blitt redusert i perioden 1682–1724. Dette skyldes imidlertid ikke at rydningene var blitt skyldsatt som følge av at de ikke lenger var rydninger, men gårdsbruk, men at de var overdratt fra samer til nordmenn. «Amtmann Scheldrup ønsket å hindre dette og utstedet 21.7.1724 en ordre om at ingen måtte handle til seg jorder som var overdratt finnene til bruk, men ikke til eiendom. Bare hvis finnejord ble ledig og ingen andre finner ville ha jorden, kunne den bortfestes til nordmenn. Da skulle også plassene skyldsettes på vanlig måte og oppsitterne betale landskyld til kongen» (side 9 sp. 2).

Ved matrikelutkastet i 1723 ble, som vi også har sett andre steder, finnerydninger skyldsatt og matrikulert. Av særlig interesse, og som ikke framgår av det av Utmarkskommissjonens grunnlagsmateriale jeg tidligere har sett på, er at det ved kongelig reskript av 27. september 1726 ble bestemt «at finner og lapper ikke skulle pålegges flere skatter og avgifter enn de hadde hatt fra alders tid. Dessuten skulle det undersøkes om lappene kunne føre bevis for sin eiendomsrett ved kongelige privilegier eller på annen måte» (side 9 sp. 2.)

Undersøkelsen resulterte i at det etter amtmannens ordre ble holdt tingsvitner. Lappene i Tysfjord kunne naturlig nok ikke vise til konkrete hjemmeldokumenter, men de påberopte seg gammel

⁵⁹ Utvalgets mandat er gjengitt på s. 619.

⁶⁰ NOU 1980: 41 s. 9 sp. 1 med henvisning til «Relation af 15de April 1744 om Field-Lapperne Tilstand paa de Norske Fielde» i Qvigstad og Wiklund: *Dokumenter angaaende flytlapperne I* s. 447. Dette fremgår også av Schnitler, bind II s. 183. Her er det vist til pag. 167 (som igjen viser til pag. 166) hvor det heter: «Et Slags Finner sidde her i Gieldet i Hammerø-Sogn ved Gaarder, entremelerede imellem andre Bønder-Gaarder; De Folk kalder man Bue- eller Boefinner, og Gaardene Finne-Odel; Disse nære sig paa samme Maade, som de andre Norske Bønder.»

⁶¹ NOU 1980: 41 s. 9 sp. 2 henvisning til Qvigstad og Wiklund: *Dokumenter angaaende flytlapperne II* s. 277 og s. 284.

⁶² Det ble her henvist til Tank: *Betenkning av 24. april 1929 om Bekkenesholmen i Tysfjord*. At det ikke ble betalt landskyld, er en indikasjon på at oppsitterne ikke var leilendinger, noe jeg kommer tilbake til under drøftingen i punktet om Tysfjordfeltet.

skikk og bruk. Dette var imidlertid ikke tilstrekkelig til at kongen endret sin oppfatning av å være eier (side 10 sp. 1).

Samenes fritak for å betale landskyld ble opphevet i Tromsø fogderi ved kgl.res. av 15. april 1755. Det ble da bestemt at rydningsplassene skulle skyldsettes og innføres i matrikkelen. For Salten fogderi, som på denne tiden omfattet Tysfjord, ble fritagelsen opphevet ved rentekammerbeskrivelse av 20. mai 1758.

En del finnydninger i Salten ble skyldsatt i 1761. Neste skyldsetting av finnydninger i Salten fant sted i 1776. Dette gjaldt blant annet Grunnfjord, Gressvik, Hellemofjord og Hedningjord. Samene ble da likestilt med andre nordmenn med hensyn til skatter og avgifter.

I utredningen blir det påpekt at «sjøfinneskatten» ikke var en avgift for leie av boplasser, men en personlig skatt. «Det samme var visstnok opprinnelig tilfelle med fjellfinneskatten eller *lappeskatten* som fjellfinnene betalte den norske konge.» Det blir vist til at oppfatningen av denne skattens grunnlag har var variert. Avslutningsvis i avsnittet om finnydninger påpekes det at om lappeskatten var en skatt eller en leieavgift til eieren av fjellstrekningen, kan ha betydning for forståelsen av kongeskjøtene av 1666 og 1750. At de også kan ha betydning for forståelsen av fjellsamenes rettigheter, er kanskje unødvendig å si.

Det ble understreket at lappeskatten imidlertid ikke har noe med finnydningene å gjøre.

Når det gjelder opplysninger om bruk på side 16, vises det i utredningen til Schnitler, bind II (protokoller III) side 181, om at det ikke bodde noen omkring Hellemofjorden i 1743. Samtidig vises det ikke til side 183 hvor det het følgende: «*Lap-Finner* ere i *Tysfjorden*, som i *Rotangensfiord* 3. Slags... Det 3die Slags *Lap-Finner* ere,... *Bue-* eller *Boe-Finner*, som ere boe-siddende ved deres Gaarder, og bruge deres Jorder og Fiskerie, ligesom andre *Norske Bønder*.»

Når det gjelder Grunnfjord, vises det til at Schnitler ga opplysninger om et høstmarked i Grunnfjorden (side 20 sp. 1). Det framgår imidlertid ikke at «*Lappe-Lensmanden i Tysfjorden*, *Bue-Finn Lars Pedersen Grundfiord*» bodde i Grunnfjorden ved Tysfjord.⁶³

Utredningen har et eget kapittel om opplysninger om statsgrunn, som innledningsvis viser til kongens salg til Irgens, og tilbakeervert av eiendommene i Salten til staten i 1682: «Allmenningene der har siden den gang blitt ansett for å være statens eiendom» (side 24 sp. 1). Det ble deretter

redegjort for Hellemobotn allmenning, som var en definert skogallmenning. Det blir også vist til forordningene av hhv. 10. juli 1743 og 28. desember 1745 som var hjemmelen for at fogden startet med å kreve «recognition» eller avgift for skog som ble avvirket i Beiarn og Saltdalen allmenninger.

Om «Hellemoens Almindig» het det: «Der har tilforne været en temmelig Deel af Fyre-Skou, men samme er forhen af Field-Lapperne og Finnerne meget Ruineret» (side 25 sp. 1). På side 27–28 er det også redegjort for Grunnfjorden allmenning.

Av Utvalgets bemerkninger framgår det at det historiske utgangspunktet er at fjellområdene innen tidligere Salten fogderi siden 1682 har vært på statens hånd i den grad de ikke ved særskilt rettsovergang er gått over i privat eie. Utvalgets oppgave ble å trekke grensen mellom anerkjent statsgrunn og anerkjente private områder. Det ble uttrykt at problemstillingen dermed ble «hvordan den eiendomsrett som er ervervet ved salgene, skal avgrenses i forhold til det staten fremdeles eier». Som et utgangspunkt ble det slått fast at salgene var det avgjørende for omfanget av de private rett:

Utgangspunktet blir at en må finne fram til hva salgene omfattet. Når det er salg fra staten som påberopes som grunnlag for et erverv, må det også være salget som avgjør omfanget av den rett som dermed er overført. Dett forhindrer imidlertid ikke at så vel tidligere som etterfølgende bruk kan være av betydning når det gjelder å tolke og utfylle hjemmelsdokumenter som selv ikke sier klart hvor grensene skal gå (side 45 sp. 1).

Som vi ser kunne bruksutøvelse ha betydning for tolkningen av adkomstdokumentene. Når det gjaldt bruksutøvelse som selvstendig ervervsgrunnlag, het det samme sted:

Bruken kan også være et selvstendig grunnlag for erverv av rett, som ved hevd. Med den avgrensning utvalget er kommet fram til, synes det imidlertid ikke å være plass for hevd som selvstendig ervervsgrunnlag. I de tilfelle der det fra private gårders side er utøvd en slik rådighet at det i og for seg kunne tenkes å være grunnlag for hevd av eiendomsrett, vil det være en mer naturlig synsvinkel at det dreier seg om en del av vedkommende gårds naturlige bruksområde, som må ansees for å høre med til gården i kraft av salget ved en naturlig fortolkning av dette.

I de tilfeller hvor de private gårdene hadde utøvd en slik bruk at det kunne ha dannet grunnlag

⁶³ Schnitler, bind II, s. 182.

for hevd av eiendomsrett, ble det uttalt at det ville være en mer naturlig synsvinkel å betrakte dette som gårdens naturlige bruksområde, som måtte ansees for å høre med til gården i kraft av salget ved en naturlig fortolkning av dette.

Det ble vist til at sivilingeniør Dahl har hevdet at det forelå en opprinnelig eiendomsrett for de private grunneierne eller for samiske storfamilier, siedda'er, og at ervervene av vassdragsrettigheter fra private således ikke var avhengig av salgene fra kongemakten som de private grunneiere representert ved adv. Erik Bryn, påberopte seg som ervervsgrunnlag.

Som det vil framgå av den senere drøftelse, finner utvalget det klart at en i dag må bygge på det rettsgrunnlag som følger av at området både av private og av statens representanter har vært ansett som et statsområde, og at staten har overdratt deler av området til private (side 45 sp. 2).

Vassdragssalgene tydet heller ikke på noe annet. De kunne ikke gi noen rett til de delene av vassdragene som ligger utenfor grensene for de private eiendommene. Disse tilhører fortsatt staten. Utvalgets konklusjon med hensyn på vassdragsrettighetene ble derfor at «rettighetene til vassdragene er begrenset ved den samme grenselinje som ellers er trukket opp mellom statsområde og privat område» (side 57 sp. 2).

Utvalgets tilrådning for grensen mellom statens fjellstrekninger og privat eiendom i Tysfjordfeltet går:

Fra det nordligste punkt i grensen mellom statens eiendom og Sannes, gnr 112 i Hamarøy, fastlagt ved Hålogaland lagmannsretts dom av 23. juli 1953, går grensen i rett linje i nord-nordøstlig retning til toppen av Gussavarri (999/ [1014]), derfra i rett linje i øst-nordøstlig retning til Ruossavákkejohkas utløp av Nordre Kudalsvatn [Nedre Gussagobejavri], derfra i tilnærmet øst-sørøstlig retning i rette linjer mellom høydene 930, 983 [989], 1125 [1120], 1037 [1036] (Goigecohkka), 890 [925] (Ytre Vasjafjell [Vássavárri]) og 826 [853] (vest for Gielddajávri), derfra videre i rett linje i tilnærmet sørlig retning til Hestdalsfjell [Rossevarri] (1061[1067]), derfra videre i rett linje i øst-sørøstlig retning til høyeste punkt på Biekkervárri, derfra videre i rett linje i nordøstlig retning til grensen mellom Indre Vasja [østre], gnr 55 i Tysfjord og Hellemobotn statsskog, fastsatt i grenseforretning av 1. juli 1885, og derfra etter denne grenselinje til Hellemofjorden. Grensen går fra Hellemofjorden som beskrevet i grenseforretning av 30. juni 1885 mellom Hellemobotn, gnr 53 i Tysfjord og Hel-

lemobotn statsskog, til den der angitte sten ved Njallaslofossen, derfra videre sørover langs den elv som kommer fra Hievstenjávri, til toppen av Triangelfossen, ... [UTM 646 192], derfra videre i rett linje i retning øst-nordøst til høyde 1375 [1374] på Tjorrofjell [Coruk], derfra videre i rett linje i tilnærmet nordlig retning til høyde 527 [545], derfra videre igjen i rett linje i nordvestlig retning til Helligaksla [Basseoalggecohkka/Vuotnabadacohkka] (937 [942]), derfra i rett linje i nordlig retning til Cielomcohkka (925), derfra i rett linje i nordøstlig retning til høyde 913 [920] sørøst for Oroirebjavrrre, derfra videre i rett linje i nordvestlig retning til den sørlige bredd av vatn 582, som ligger nord for elveløpet mellom Cierregjavras og Steingjerdevatnet, derfra videre i rett linje i vest-sørvestlig retning til høyde 754 [769] på fjellbrinken nordvest for gården Nordbukta, derfra videre i nordvestlig retning langs fjellkammen, i rette linjer mellom høydene 754, 698, 735 og Lauknesfjellet (967) [i rette linjer til høydene Noroldahkvárri (729) og Basotiscohkka (954)], derfra videre i rett linje i nord-nordøstlig retning til Cielomvárri (999), videre i rett linje i øst-nordøstlig retning til Sáltvuophppecohkka høyde 882, derfra videre i tilnærmet samme retning til Sáltvuohppenj-rga ved Grunnfjorden etter den grenselinje som er beskrevet i grenseforretning av 1. juli 1885 mellom Grunnfjorden statsskog og Gressvik, gnr 45 i Tysfjord. Grensen går fra Grunnfjorden langs Ytre Belka opp til dennes utløp av vatn 607, derfra videre i rett linje i sørøstlig retning til Indre Belkas utløp av vatn 541, derfra videre i rett linje i øst-nordøstlig retning til Middagstind (816) [Stuorcohkka høyde 810], derfra videre i rett linje i øst-sørøstlig retning til utløpet av vatn 780 på vestsiden av Reinjfjell, derfra i rett linje i tilnærmet nordlig retning til utløpet av et lite vatn... nordvest for Rundajavrrre, og derfra videre i rett linje i tilnærmet nordlig retning til høyeste punkt av Bjørnfjell (1051) [Bjertnacohkka høyde 1052], hvor den ender.⁶⁴

Grensedragningen framgår av figur 2.6, side 675. Den sammenfalt i stor grad med statens påstand, hvis vi ser bort fra strekningen fra høyde 826 (vest for Gielddajávri) til Hestdalsfjell [Rosse-

⁶⁴ NOU 1980: 41 s. 58. Tysfjordsaken bar preg av en rekke forslag til grensedragninger hvor den først foreslåtte grensen fra Utvalget for statseiendom, i all hovedsak skulle vise seg å bli den endelige grensen, til tross for at Utmarkskommissionens flertall gikk inn for en annen grense. Jeg har derfor funnet det naturlig å gjengi grensebeskrivelsen i sin helhet. Høydereferanse i hakeparetes referer seg til M771/N50 kartserien til Statens kartverk, som også er nyttet i Høyesteretts dom. Likeledes er navn i hakeparentes skrevet etter ny samisk rettskrivning, også nyttet i Høyesteretts dom. Grensen er avlagt på figur 2.6, s. 675.

varri] (1061 [1067]), videre til Biekkertvárri, og derfra til grensen mellom Indre Vasja og Hellembotn, hvor Utvalget tilnærmet valgte å følge de private partenes påstand. Øst for Hellembotnfjorden valgte Utvalget dels å følge statens påstand, og dels å tilrå at grensene ble trukket noe lenger inn på fjellet.

Når det gjaldt spørsmål om bruksrettigheter på det utvalget mente var statsgrunn, uttalte utvalget at

det her ikke er påstått bruksrettigheter på allmenningsrettslig grunnlag. Erverv av bruksrett ved hevd eller alders tids bruk synes å være utelukket. I den grad det har foregått en tilstrekkelig regelmessig bruk, er denne tatt i betraktning ved fastleggelsen av vedkommende gårds naturlige næringsområde og det som må antas å ha fulgt med i salgene fra staten (side 57 sp. 1).

2.3.2 Utmarkskommisjonens avgjørelse av krav om avvisning

Staten ved Landbruksdepartementets stevning av 5. november 1992 mot grunneiere og rettighetshavere i området omkring Hellembotnfjorden og Grunnfjorden ble tatt opp til muntlige forhandlinger 22. og 23. juni 1993. Grunneierne og rettighetshaverne var delt i to grupper, hvor den ene grupperingen var representert ved advokat Ola Brekken, Oslo og den andre ved advokat Roald Engeness, Trondheim. Ved rettsforhandlingenes innledning fremmet grunneierne representert ved advokat Engeness krav om at saken ble avvist, subsidiært stanset og atter subsidiært utsatt. Dette ble begrunnet med at det her dreide seg om et tvistefelt som i sin helhet var utnyttet av en sjøsamisk befolkning. «For å få klarlagt den samiske befolknings rett til land og vann er det nedsatt et eget samerettsutvalg som utreder dette – et arbeid som har særlig betydning for sjøsamene. Det vises til Sametingets uttalelse og vedtak om denne saken» (side 6).

I sak 23/93 «Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms» behandlet Sametinget saken i plenumsmøtet den 8.–10. juni 1993. I vedtaket ble det bl.a. vist til den folkerettslige utviklingen som hadde skjedd etter at Utvalget for statseiendom behandlet NOU 1980: 41, Tysfjordfeltet (bl.a. Grunnlovens § 110a, sameloven av 12. juni 1987 og ILO-konvensjon nr. 169). Med henvisning til ILO-konvensjon nr. 169 artikkel 14 nr. 3 uttalte Sametinget:

Etter Sametingets oppfatning er kommisjonen ikke «hensiktsmessig ordning» for å avgjøre

rettskrav knyttet til landområder for vedkommende folk (samene). Det råder derfor en stor usikkerhet om hvorvidt kommisjonen har tatt og vil ta tilbørlig hensyn til samisk bruk og sedvanerett som artikkel 8 omtaler og hvordan dette eventuelt gjøres.

Det framgikk også at Sametinget mente at prosessen i utmarkskommisjonen var i strid med de folkerettslige forpliktelsene Norge hadde gjennom Grunnloven § 110 a og ILO-konvensjon nr. 169.

Sametinget uttrykte videre skepsis til at staten forutsatte at de private partene nytter advokaten knyttet til Norges Bondelag: «Det er særdeles betenkelig at staten henvender seg til en organisasjon hvis rettsoppfatning ikke er almengjengelig i disse tvistefeltene... bondelagets og samenes interesser [er] ikke nødvendigvis... sammenfallende i alle henseende.»

Plenumsvedtaket, som tidvis minnet om Sametingsrådets vedtak i forbindelse med uttalelse til endringen av utmarkskommisjonsloven en måned tidligere, se side 622, avsluttet med å understreke viktigheten av at man ikke praktiserer dagens retts- og forvaltningspraksis med hensyn til landområder i samiske områder før de samiske rettigheter i området er nærmere avklart:

Forutsetningen for Samerettsutvalgets arbeids utredning og forslag er at de skal underlegges en grundig politisk gjennomgang på alle nivå, med høringer der samiske organer får delta, før Stortinget gjør sine vedtak. En tilsvarende prosess er ikke mulig med det opplegget som utmarkskommisjonen arbeider etter... Sametinget krever derfor at prosessen i utmarkskommisjonen stilles i bero. Det er videre grunn til å stille spørsmål om de dommer som utmarkskommisjonen allerede har avsagt, er fattet på sviktende grunnlag.

Grunneierne og rettighetshaverne representert ved advokat Engeness anførte at Indre Tysfjord i denne sammenheng er et helt spesielt område idet det utelukkende er bebodd av samisk befolkning som gjennom hundrevis av år og helt fram til etter krigen har utnyttet sitt område i samsvar med hevdvunnen samisk skikk. «Statens søksmål om eiendomsrett og bruksrett i dette området er basert på storsamfunnets tingsrettslige tradisjon og fanger ikke opp de særlige samiske rettstradisjoner. Når disse ikke er skikkelig utredet, er det ventelig at kommisjonen vil treffe sin avgjørelse på et ufullstendig rettslig grunnlag sett fra samisk synspunkt.» Det ble også anført at det ut fra en samlet vurdering ville være i strid med ILO-konvensjon nr. 169 artikkel 14 å behandle søksmålet,

og at det måtte avvises etter utmarkskommisjonsloven § 8.

Partene representert ved advokat Ola Brekken, som utgjorde flertallet av eiendomsbesitterne, motsatte seg at saken ble stanset eller utsatt, og begjærte i likhet med staten saken fremmet.

Kommisjonen kom enstemmig til at saken måtte fremmes. Dette ble begrunnet med at det påla kommisjonen, på samme måte som de ordinære domstolene, fortløpende å behandle de saker som ble anlagt. Kommisjonen uttalte at søksmålet gjaldt en tvist den var gitt eksklusiv kompetanse til å behandle: «Det framgår helt klart av lovens forarbeider at lovgiveren var oppmerksom på at kommisjonen i sitt arbeid måtte ta til behandling saker i områder hvor det fra gammelt av helt eller delvis har vært samisk bosetning. Det er hverken i denne lovs § 8 eller prosesslovgivningen for øvrig hjemmel til å avvise statens søksmål» (side 7–8).

Kommisjonen uttalte videre at ILO-konvensjon nr. 169 ikke begrenset statens eller de privates rett til å bringe tvister inn for domstolene, og at det ikke var i strid med konvensjonen at Utmarkskommisjonen behandlet saken. Kommisjonen framholdt at utmarkskommisjonslovens prosessuelle regler satte de berørte private parter i en *bedre rettsstilling* framfor en verre. «Slik kan det snarere hevdes at opprettelsen av Utmarkskommisjonen i større grad enn de vanlige domstolene oppfylder kravene i konvensjonens art. 14 nr. 3 om at det skal etableres hensiktsmessige ordninger i nasjonal rettsordning for å avgjøre rettskrav om landområder fra vedkommende folk.»

Det ble også uttalt at om saker av denne typen gikk for Utmarkskommisjonen eller for de ordinære domstoler, ville forholdet til Samerettsutvalgets arbeid være det samme:

Konklusjonen må etter dette bli at det ikke foreligger noe rettslig grunnlag for avvisning av søksmålet. Kommisjonen kan heller ikke se at det er rettslig grunnlag for å ta begjæringen om stansing til følge. Tvistemålsl. § 107 annet ledd gjelder ikke utredninger som offentlig oppnevnte komiteer arbeider med. Dette gjelder også samerettsutvalget (side 9).⁶⁵

Kommisjonen vektla også at det gjennom Utvalget for statseiendoms arbeid var fremskaffet alt overveiende av tilgjengelig bevismateriale, som var systematisert og gjennomarbeidet i NOU 1980:

⁶⁵ Vi skal senere se at det ikke alltid har vært argumentert slik. Se kjennelse avsagt av Hålogaland lagmannsrett 27. februar 1973, ankesak 120/1972 A (Nord-Troms jordskifte-rechts arkiv), drøftet i punkt 3.4.1 Krav om avvisning.

41. Det ble også vist til at det i brev av 9. mars 1993 var åpnet for at partene kunne kreve ytterligere arkivundersøkelser uten at det var reist slikt krav fra grunneierhold utover påstand om at Vorren og Kalstads utredning var foreldet, noe som ikke var fulgt opp i senere prosesskrift.⁶⁶ Når det gjaldt spørsmål om utsettelse, ble det bl.a. vist til det utredningsarbeid Utvalget for statseiendom hadde gjort i NOU 1980: 41. «Kommisjonen kan etter en samlet vurdering ikke se at en utsettelse av saken vil kunne gi et bedre faktisk grunnlag for avgjørelse.»

2.4 Utmarkskommisjonens avgjørelse av eiendomsgrenser og bruksretter

Utmarkskommisjonens avgjørelser om avvisning var ikke gjenstand for kjæremål, jf. utmarkskommisjonsloven § 9. Rettsforhandlingene fortsatte med realitetsbehandling etter beslutning om at avvisning, stansing eller utsetting ikke førte fram, samtidig som det i rettsmøtet ble opplyst at premissene for beslutningen ville bli inntatt i dommen (side 7). Dom ble avsagt 28. oktober 1993.

Om avgjørelse om fremming kunne vært gjenstand for bruk av rettsmiddel, framgår ikke direkte av utmarkskommisjonsloven, da §§ 8 og 9 gjelder kun avvisning. § 17 annet ledd må dermed komme til anvendelse, jf. tvml. § 95, hvor vi har å gjøre med en formløs beslutning om å fremme saken. Tvistemålsloven §§ 396 og 397 blir da avgjørende for kjæremålsadgangen.

For øvrig kan det vises til at det i jordskifteprosessen er satt formelle krav til fremming gjennom begrunnet vedtak, jf. jskl. § 14, første ledd. Ved lov nr. 84/1998 ble det gitt formkrav for vedtak (som tidligere formelt var formløse beslutninger), jf. jskl. §§ 17 a og 17 b. Vedtak er en forutsetning for forhåndspåanke av fremming, jf. jskl. § 62, femte ledd. Begrunnet fremmingsvedtak, hvor hjemmel for fremming bør framgå, må også kunne sies å være en følge av særdomstolens positive avgrensede kompetanse. I Ot.prp. nr. 57 (1997–98) side 66 flg. er også kontradiksjon og begrunnelse dratt

⁶⁶ Det ble vist til at partene representert ved advokat Egeness i prosesskrift 11. juni 1993 meldte behov for undersøkelser i marken om eldre bruk av tvisteområdet. Dette ble avvist gjennom uttalelsen om «at det hverken for utvalget [for statseiendom] eller under saksforberedelsen for kommisjonen er bestridt at tvisteområdet i generasjoner har vært benyttet av den samiske befolkning,... ytterligere påvisning av rester etter reingjerder og eventuelle spor etter villrein-jakt i eldre tid [vill] ikke kunne bidra ytterligere til opplysning av saken» (s. 11).

fram som begrunnelse for å formalisere vedtak som beslutningsform.

Partenes påstander

Staten ved Landbruksdepartementet, representert ved regjeringsadvokaten, anførte innledningsvis at det har vært vanlig lære at uopptatt jord ikke kan okkuperes av private. Dette var statseiendom, og slik hadde det vært siden middelalderen. «Man kan ikke i en praktisk juridisk virkelighet endre festnet rettsoppfatning som har eksistert i flere hundre år, og som også den samiske befolkningen i Tysfjord beviselig innrettet seg på ved sine kjøp. Dokumentene for samtlige gårder viser uomtvistelig at de ble tatt opp som rydninger i statens allmenning og etter hvert kjøpt av rydningsmennene, og dette utelukker helt klart en forestilling om privat okkupert jord også ut over det som ble kjøpt» (side 15).

Når det gjaldt *grensedragningen* bygget statens påstand her på den samme grensedragningen som staten hadde påstått for Utvalget for statseiendom, som i hovedsak innebar at lavlandet og dalsidene var i privat eie, mens fjellplataet var statseiendom. Påstanden var med noen få unntak tatt til følge i NOU 1980:41, se figur 2.6, s. 675.

Som begrunnelse viste staten til prinsippet som var blitt nedfelt i Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313, om at

det er en grunnleggende presumpsjon for at salget omfattet all den grunn som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag på salgstiden. Det må da ses på bruk og utmarksområdenes tilgjengelighet sett fra bebyggelsen.» Det het videre at skal bruken «ha betydning som moment ved vurdering av eiendommenes utstrekning, må det dreie seg om bruksformer som etter sin art anses for å være utslag av eksklusiv eierrådighet, såsom hogst, utslåtter, beite med storfe og innenfor visse grenser et eksklusivt utnyttet beiteområde for småfe, herunder sau.

Når det gjaldt *bruksretter*, viste staten til Utmarkskommissjonens rettspraksis om allmeningsrett, som innebar at staten erkjente *allmeningsrettslig beiterett* for de dyr gårdene kan vinterfode. Spørsmål om bruksrett på annet grunnlag ble avvist. Det gjaldt rett til hogst, som ble avvist med henvisning til Beiarn-Skjerstaddommen, Rt. 1991 s. 1311. Rett til utslått ble avvist med begrunnelse i at dette for lengst var opphørt, og rett til småviltjakt og fiske ble også avvist, da dette helt opp til vår tid hadde vært allemannsrettigheter som ikke kunne erverves på allmeningsrettslig grunnlag. Det ble

presisert at noe særrett til reinbeite utover reindriftslovens regler, ikke forelå. ILO-konvensjon nr. 169 ble avvist å ha betydning som tolkningsmoment da den siktet mot forhold der staten som grunneier har nektet bruksutøvelse i en eller annen form. Slik situasjon forelå ikke i feltet. Det ble dessuten vist til at Høyesteretts kjæremålsutvalg enstemmig hadde avvist anken over Utmarkskommissjonens dom i Kvænangen-Nordreisafeltet, som var basert på forholdet til ILO-konvensjonen, da dette klart ikke ville føre fram.

Selv om de private partene hadde vært delt i spørsmålet om saken skulle utsettes, hadde de nå en felles strategi hvor begge prosessfullmektiger prosederte ut fra oppfatningen om et eget sjøsamisk rettsgrunnlag. Prosessfullmektigene hadde fordelt tvistefeltet så vel geografisk som tematisk. Slik sett må det sies at saken var enestående, da det prinsipalt og med tyngde for første gang ble *prosedert på rettserverv ut fra en sjøsamisk ressursutnyttelse* og samisk materiell-kulturelt særpreg.

Fra partene representert ved advokat Brekken ble det vist til Vorren og Kalstads redegjørelse hvor det framgikk at man fra 1600-tallet hadde en fastboende sjøsamisk befolkning i Tysfjorden som fra midten av 1700-tallet også ryddet jord i Hellemo fjorden og Grunnfjorden. I tillegg kom det fra siste halvdel av 1700-tallet en tilflytting av svenske reindriftssamer, som tok opp sjøsamisk levesett, men samtidig hadde rein og dermed et utpreget forhold til ressursutnyttningen i fjellet. Befolkningen snakket lulesamisk og hadde i det hele en kulturell bakgrunn som har særpreget denne helt til etter siste krig. Det var nødvendig å se sammenhengen i ressursutnyttelsen og det kulturelle særpreget for å kunne danne seg et riktig bilde av så vel eiendomsoppfatning som bruksutøvelse.

Advokat Brekken framholdt videre at det var «påfallende i forhold til andre deler av landet at det ikke har latt seg påvise dokumenter som angir spor av interne tvister mellom gårdene ... Det er naturlig å tenke seg at slike tvister ble ordnet etter samisk skikk og uten innblanding fra myndighetene» (side 30). Brekken viste videre til at området hadde hatt naturalhushold fram til etter krigen, og at de små innmarksteigene ikke kunne gi livsgrunnlag for befolkningen uten at utnyttelse av samtlige ressurser i fjellstrekningene inngikk i gårdsdriften. «Man har derved holdt i hevd gammel bruk av fjellstrekningene, så som høsting av senegress og syregress.» Helt spesielt i dette området er at reindriften forgikk som et ledd i gårdsdriften. Denne gårdsreindriften mente partene at burde sammenliknes med sørnorsk «drifte-

fedrift». Reinbeitet måtte derfor betraktes som beiteområde for gårdene. Det ble også framholdt

at tilvante tingsrettslige forestillinger i norsk rett er utviklet gjennom rettspraksis om bruk av fjellstrekninger i Sør-Norge, og i utpreget grad gjennom Høyfjellskommisjonens praksis fra 1908 og utover. Vurderingsnormene har fulgt med på lasset ved rettsavgjørelser i Nord-Norge. Poenget med ILO-konvensjonen er at man må ta opp i seg de særlige bruksområder til den samiske befolkningen ... konvensjonen [må] i hvert fall anvendes som tolkningsmoment (side 30–31).

Bruken av utmarksområdene ble framholdt ikke å være noe utslag av allemannsrett, men en bruk basert på gårdsdrift i sammenheng med gårdenes uomtvistede områder eller i fortsettelsen av disse.

Når det gjaldt bruksrettigheter, omfattet kravet både de områdene som uomtvistet var statseiendom, og deler av tvistefeltet som staten eventuelt måtte bli tilkjent eiendomsrett til. «At gårdene har bruksrett i statsallmenning, er ikke et argument ved avgjørelsen av eiendomsgrenser slik at man – som staten synes å antyde – kan trekke snevrere grenser enn om gårdene ikke hadde slik bruksrett» (side 39). Det ble påstått allmenningsartet beiterett for gårdsrein på samme måte som sau som kunne vinterfodes på gårdene.

Når det gjaldt utslått, hadde kommisjonen i dommen om Senja Nord, s 102, lagt til grunn at slik rett var bortfalt. Partene viste til gjeldende oppfatning om allmenningsartet rett og anførte:

Dersom det først er ervervet [allmenningsartet] rett til utslått i statsallmenning, er dette en rett som ikke kan atskilles fra gårdene og den bortfaller ikke ved passivitet eller ikke-bruk.⁶⁷ ... Kommisjonen kan ikke – med slik begrunnelse som gitt i ovennevnte dom – unnlate å ta stilling til spørsmålet om disse rettighetene. Det samme gjelder for øvrig rett til beite for rein og rett til å høste syregress.

Det ble ikke påstått rett til jakt. Fiske i fjellvann, som fra gammelt av jevnlig hadde vært drevet med garn, og som hadde økonomisk betydning for gårdene, ble derimot påstått å være drevet i den tro at man hadde en særrett. De respektive gårdene måtte derfor bli tilkjent rett til fiske. Om dette var en særrett for den samiske befolkning eller en allmenningsrett var i og for seg uten betydning da ILO-konvensjon nr. 169 art. 14 tilsa anerkjennelse

⁶⁷ Det ble også vist til at fjelloven § 2 ikke gjaldt bortfall av allmenningsrett, men nye bruksmåter i konkurranse med eldre.

og rettsbeskyttelse for bruk som er av vesentlig betydning for samisk gårdsdrift.

Fra partene som ble representert ved advokat Roald Engeness, ble det hevdet at lenge før staten hevdet å ha noen eiendomsrett her, hadde området vært *okkupert* av den samiske befolkningen. At staten på 1700-tallet ga seg til å matrikulere og skyldsette samenes boplasser, hadde sin bakgrunn i behov for registrering og skatteklegging. Det ble vist til Vorrens og Kalstads utredning som bevis for at samene, i lang tid før dette, hadde utnyttet disse områdene eksklusivt, og anført at saken dreier seg om å få akseptert sjøsamenes rett til de landområdene som de har brukt fra gammelt av:

Forestillingen om at uopptatt land tilhørte staten, ligger til grunn for statens påstand om eiendomsrett, men denne holder ikke mål i og med at dette landområdet var opptatt før middelalderen og deretter kontinuerlig har vært opptatt. (side 46).

Det ble anført at det sjøsamiske samfunnet i indre Tysfjord er et av få gjenværende samfunn av denne art i Nordland og Troms. Gårdene ble drevet etter gammel skikk til ca. 1960. For disse samene er mulighetene for eksklusivt å kunne utnytte utmarken innenfor de påståtte grenser like viktig som kulturbærer som reindriftsretten for de nomadiske samer. Det ble også vist til at saken var en enestående mulighet til å etterleve det staten hadde forpliktet seg til etter ILO-konvensjon nr. 169, da alle grunneierne i området var av samer, og tilkjenning av eiendomsrett således ikke ville gå ut over andre rettshavere:

Ved ratifisering av ILO-konvensjon nr. 169 har staten endelig forpliktet seg til å anerkjenne samenes rett til det landområdet de fra gammelt av besitter, jfr. art. nr. 14. Grunneierne i dette området er alle av samisk nedstamning, og en anerkjennelse av eiendomsrett til de landområder som de selv og deres slekt gjennom generasjoner har benyttet eksklusivt, vil dermed ikke berøre andres rettigheter. Slik sett hadde staten i dette området en enestående mulighet til å vise at man ville etterleve forpliktelsene etter konvensjonen uten å risikere komplikasjoner ved samtidig å komme i konflikt med utenforstående som i god tro har kjøpt jord av staten (side 46–47).

Subsidiært, dersom man ikke fikk medhold i eiendomsrett til det brukte landområdet basert på okkupasjon, ble det påstått at man måtte komme til samme resultat ut fra de alminnelige tingsrettslige regler.

Utmarkskommisjonens domsgrunner

Utmarkskommisjonen kom til at partene ikke hadde hatt noen opprinnelig eiendomsrett til tvisteområdene. Det ble her vist til Utvalget for stats-eiendom, som i NOU 1980:41 ikke kom til at det var grunnlag for en slik eiendomsrett, bl.a. med henvisning til Vinstradommen, Rt. 1963 s. 1263.⁶⁸ Det ble også uttalt at oppfatningen om opprinnelig eiendomsrett til deler av fjellheimen ikke hadde vært utbredt blant gårdeierne, men var kommet opp i forbindelse om spørsmål om rett til vassdrag. «Kommisjonen er i spørsmålet om okkupasjon av grunn i tvistefeltet enig med utvalget [for statseiendom] og kan i det alt vesentlige slutte seg til utvalgets begrunnelse» (side 53).

Det ble lagt vekt på at den faste bosetningen i området først utviklet seg fra midten av 1700-tallet.

Før 1700-tallet har antallet sjøsamer med virksomhet i dette området vært beskjedent. Befolkningsøkningen skjedde først og fremst som en tilflytting av samer fra svensk side, og denne tilflyttingen falt i tid sammen med kjøpene av rydningsplassene langs disse to fjordarmer.

Det ble her vist til Vorren og Kalstads redegjørelse.

Kommisjonen uttalte deretter at utviklingen i området hadde vært som i det øvrige landet, med tilflytting til områder med ledig jord, «hvor rydningsmennene fikk fradelte og kjøpt eiendommene ut fra det samme grunnleggende mønster som man finner ellers i landet».

Det ble gjort et poeng ut av at det ikke fantes »noen spor i skylddelingsforretninger eller skjøter som tyder på at den opprinnelige sjøsamiske befolkningen – i den utstrekning de hadde slått seg til som rydningsmenn på sine sesongbosteder ved sjøen – har oppfattet seg som eiere fra før». Kjø-

pene måtte vurderes ut fra at det i Norge helt siden middelalderen har vært uomtvistet at ledig jord tilhørte staten. Slik også i Nordland og Troms.

Dette innebærer – slik fremhevet av utvalget – at staten eide all den jord som ikke var ervervet av private på annet særlig grunnlag. Dette innebærer også at det er de private grunneierne som må dokumentere et slikt særlig rettsgrunnlag for at statsallmenning er privat eiendom, eventuelt tilhørte et samisk fellesskap.

Noe demente uttalte Utmarkskommisjonen:

Man kan naturligvis i ettertid se at samene ikke hadde ressurser til å sette seg opp mot eller fremføre sine eventuelle overbevisninger i forhold til statens embets- og tjenestemenn, men dette er ikke det samme som at de samiske rydningsmenn ikke forsto at staten disponerte over allmenningen som eier av denne, og at de nettopp i kraft av denne rettighetsoppfatning fra statens side fikk fradelte og etter hvert kjøpt sine gårder.

Tilbake sto muligheten at den samiske befolkningen har opprettholdt en overbevisning om eiendomsrett til fjellstrekningene gjennom bruksutøvelse uavhengig av kjøpene av gårdene. Dette ble avvist da det ble vist til at

gårdene hadde områder i fjellet som de har benyttet eksklusivt. En slik eksklusiv bruk må dermed knyttes til den enkelte gård og de rettigheter som tilligger den.

Det ble dratt sammenlikning til den rettsoppfatning som lå til grunn ved salg av vassdragsrettigheter kort før første verdenskrig. Salgene gjaldt rettigheter i fjellområdene, hvor både dokumenter og vederlag var knyttet opp mot den som hadde ervervet rett gjennom adkomstdokumenter fra staten, og ikke et samisk fellesskap.

Etter mitt skjønn må det kunne sies at i likhet med det manglende uttrykket for eieroppfatning hos samene i de opprinnelige adkomstdokumentene, må det sies at det hadde vært ganske ekstraordinært om et samisk fellesskap i tiden både før og etter så vel første som annen verdenskrig, sto som selger av rettigheter under vassdragsutbygging. At enkeltsamer i det hele tatt kunne selge vassdragsrettigheter i fjellområder som lå utenfor de områdene som uomtvistelig hørte til privat eiendom ut fra ordlyden i eiendommenes skjøter, må heller tyde på en oppfatning av det motsatte, nemlig at samene hadde rettigheter i fjellområdene. Kommisjonen åpnet ikke for videre drøfting av noe særskilt rettsgrunnlag:

⁶⁸ Vinstradommen (også kalt Frondommen) gjaldt tvist om eiendomsrett til en statsallmenning, herunder hvem som hadde fallrettighetene ved vassdragsutbygging. I 1955 bortleide staten ved Direktoratet for statens skoger fallrettighetene i elvene Vinstra, Hinøgla og Hølsa i den delen av elvene som ligger innen Fron statsallmenning for 80 år og en årlig leie på kr 60.000 til Opplandskraft. Kraftlaget fikk bl.a. rett til å tørrlegge elvene og ta nødvendig grunn til veg, grustak, byggetomter m.v. Allmenningsstyret og fjellstyret mente at staten var uberettiget til dette, da statens eiendomsrett til allmenningen var av begrenset og særlig art og ikke omfattet råderett over fallrettighetene i elvene. De påsto derfor leiekontrakten kjent uberettiget og påsto seg på de bruksberettigedes vegne tilkjent det nevnte vederlag. Etter en gjennomgang av rettsutviklingen i det forrige århundre og statens eierforhold i statsallmenninger ble staten frifunnet. Leiekontrakten var heller ikke i strid med § 38 i lov av 20. august 1821 om benefisert gods. Den skade som var påført de enkelte bruksberettigede, var fastsatt ved særskilt skjønn i ekspropriasjonssak.

«Sett i sammenheng med at rydningene for ca. 200 år siden ble kjøpt fra staten på vanlig måte, og at de private grunneiere deretter har innrettet seg på dette rettslige grunnlaget, vil dette i seg selv utelukke at en sjøsamisk bosetning er et slikt særlig rettsgrunnlag for privat eiendomsrett til allmenningen eller deler av denne» (side 55–56). Kommisjonen fant heller ikke at ILO-konvensjon nr. 169 her kunne anvendes som grunnlag for eiendomsrett basert på «privat okkupasjon».

Det ble etter dette konkludert med at de *private grunneieres grensepåstander* i forhold til statsallmenningen *ikke kunne fastsettes ut fra opprinnelig eiendomsrett*. «Gårdenes grenser mot statsallmenning må fastsettes ut fra de vanlige rettslige normer slik som disse er utviklet gjennom rettspraksis ut fra en formodning om at salget av den enkelte rydningsplass skulle omfatte all den grunn som naturlig hørte til en gårds næringsgrunnlag på den tiden salget skjedde, jf. Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313 og Svartisheidommen, Rt. 1982 s. 1541.»

Kommisjonen åpnet imidlertid for *ikke* bare å ta hensyn til topografiske, klimatiske og øvrige naturgitte forutsetninger for gårdsdriften, men også å vektlegge *samiske tradisjoner* i relasjon til hva som var tillagt gårdene gjennom salg. Dette innebar:

Det er steder i vårt land hvor samiske tradisjoner og driftsmåter har vært fremtredende og til dels enerådende, og i slike områder må det i totalvurderingen legges vekt på alle de sidene ved den stedlige driftsmåte som har relevans for rettighetsoppfatningen, herunder gårdenes utstrekning mot statsallmenning, selv om driftsmåten fraviker fra mer tilvante forhold ellers i landet. Eksempelvis er det her påvist sæterdrift hvor selve driften ikke er knyttet til faste bygninger, men hvor folkene bodde i telt. Dyrene, rein, geit og kyr, ble samlet på faste steder hvor de ble bundet under melking ... I prinsippet har sæterdrift den samme betydning for grensedragningen selv om den ikke er knyttet til mer varige anlegg. Det avgjørende er at driften er uttrykk for en eksklusiv eierrådighet i området. Mangelen av faste anlegg innebærer derfor først og fremst et bevismessig problem (side 57–58).

I praksis innebar dette at kommisjonen åpnet for å sette en langt lavere terskel enn Utvalget for statseiendom når det gjaldt å tillegge gårdenes faktiske bruk av fjellområdet vekt som uttrykk, og tolkningsmoment, for utnyttelse av det *ressursområdet* som var ervervet gjennom kjøp fra staten. Blant annet er begrepet «kjerneområde» til fjells nytt. Kommisjonen uttrykte bl.a. at *samiske tradi-*

sjoner kunne ha betydning ved vurderingen av salgenes omfang, idet det kunne

legges vekt på at disse [salgene] skjedde til en samisk befolkning som på salgstiden måtte forutsettes å opprettholde sitt tradisjonelle bruksmønster i tilknytning til gårdsdriften. En samlet vurdering av disse forholdene tilsier at det til gårdene hørte fjellstrekninger selv om dette nesten unntaksvis ikke kommer fram i de opprinnelige skylddelingsdokumentene (side 59).

Dissens når det gjaldt grensedragningen

Kommisjonen delte seg når det gjaldt selve grensedragningen. *Flertallet*, formannen og medlemmene Jakobsen, Prestbakmo og Nordås, gikk med to mindre unntak inn for å dra grensen betydelig lenger inn på fjellet enn det Utvalget for statseiendom hadde tilrådd. Når det gjaldt området sørvest for Hellemofjord, gikk flertallet inn for at grensen i sørvest skulle følge vannskillet og grensen mot Hamarøy kommune fram til Bulgavarri, noe som sammenfalt med de private partenes påstand. Videre østover ble grensen i hovedsak foreslått trukket noe nærmere fjorden enn de privates påstand, men fortsatt betydelig lenger inn på fjellet enn statens påstand og tilrådningen fra Utvalget for statseiendom.

Øst for Hellemofjorden startet flertallet med å følge grensetilrådningen fra Utvalget for statseiendom fram til Coruk, hvor flertallet også her trakk grensen betydelig lenger inn på fjellet enn Utvalget. Her må det samtidig sies at de private partenes påstand gikk atskillig lenger øst; i deler av strekningen fulgte den riksgrensen mot Sverige. Statens påstand fulgte dels tilrådningen fra Utvalget for statseiendom og dels gikk den nærmere Hellemofjorden, se figur 2.6, s. 675.

Utmarkskommisjonens mindretall, bestående av advokat Ingebjørg Roll-Matthiesen, ønsket ikke å trekke grensen så langt inn i fjellområdene som flertallet foreslo. Selv om også hun erkjente at det fra gammelt av hadde foregått en utstrakt bruk av fjellområdet, så hun dette som et utslag av en allemannsrett. Hun fant heller ikke dekning i rettsoppfatningene for at de enkelte gårdene hadde slik utstrekning som påstått, og syntes i all hovedsak å ville følge tilrådningen fra Utvalget for statseiendom. Hun fant da også «å bemerke at utvalgets grense fremstår som riktig og hensiktsmessig, dog slik at den ut fra topografiske forhold synes å gå noe langt ned i Goigevaggi» (side 71–72).

Når det gjaldt spørsmål om *bruksrettigheter* i den såkalte statsallmenningen, var kommisjonen enstemmig. Det ble uttalt at staten har innrømmet

beite i statsallmenning for de dyrene som kan vinne fødes på gårdene. Staten innrømmet ikke gårdene noen beiterett for reinsdyr. Kommisjonen viste til at «Statsallmenningen her inngår i reindriftsområde, og dette innebærer at reindrift er regulert gjennom reindriftsloven. Ut fra de bruksopplysninger som er tilgjengelige, foreligger det ikke rettslig grunnlag for en beiterett for rein utover den reindriftsrett som følger av reindriftsloven» (side 74).

Når det gjaldt krav om andre bruksrettigheter i statsallmenningen, ble dette avvist av kommisjonen i tråd med statens påstand – med begrunnelse i at grensene var trukket slik at en vesentlig del av de forskjellige bruksområdene til gårdene lå på privat grunn. Dette innbefattet det meste av de nyttede fiskevann. I den utstrekning det som ledd i den reindriften enkelte grunneiere hadde drevet, også ble drevet hogst og høsting av sennegress, var det «mest naturlig å se dette i sammenheng med de rettigheter som følger av reindriftslovens regler og/eller allemannsrett» (side 74–75).

2.4.1 Høyesteretts dom i Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232

Staten påanket Utmarkskommisjonens dom til Høyesterett. For Høyesterett var statens påstand den samme som for Utvalget for statseiendom og Utmarkskommisjonen. Det omtvistede arealet mellom statens påstand og kommisjonens grensefastsetting var beregnet til å utgjøre 123,5 km². Elleve private parter som eide bruk under gnr 53 Hellemobotn, påanket også dommen. Både statens anker og de private ankene gjaldt rettsanvendelsen og bevisbedømmelsen.

Under ankeforhandlingene anførte staten at den var enig i den veiledende normen som kommisjonen hadde stilt opp: at salget må formodes å ha omfattet all den grunn som naturlig hørte til en gårds næringsgrunnlag på den tid salget skjedde. Men etter statens syn hadde kommisjonen anvendt dette utgangspunktet på en uriktig måte og derfor kommet til helt andre resultater enn i sine øvrige avgjørelser med hensyn til å legge områder av høyfjellet under privat eiendomsrett. Dette hevdet staten hadde sammenheng med at Utmarkskommisjonen hadde lagt for liten vekt på adkomstdokumentene også der hvor disse var klare. Staten bestred ikke de brukeropplysningene som forelå. Men etter statens oppfatning manglet så vel den eksklusiviteten som den intensiteten som må kreves for at bruken skulle resultere i eiendomsrett. Staten mente også at kommisjonen i altfor stor grad har føyd ytterligere

gjere fjellgrunn til de private områdene ut fra såkalte impedimentbetraktninger.⁶⁹ Endelig bestred staten at ILO-konvensjon nr. 169, som var påberopt av de private, hadde betydning i saken. Statens grensepåstand samsvarte med tidligere påstand, se figur 2.6. Når det gjaldt bruksrettigheter på statens grunn, ble dette avvist utover beiterett på allmenningsrettslig grunnlag.

De private partene, med unntak av de 11 som hadde påanket Utmarkskommisjonens dom, påsto dommen stadfestet. Det ble hevdet at den aksepterte, eksklusive bruken som gårdene har utøvet i sine kjerneområder, dannet grunnlag for eiendomsrett. Rettoppfatning har vært at de områdene i fjellet som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag, var tillagt gården som eiendom.

Høyesterett var i likhet med Utmarkskommisjonen enig, og av samme oppfatning som kommisjonen, når det gjaldt det prinsipielle utgangspunktet for grensedragningen mellom statens grunn og de fradelte private gårdene. Det var dermed enighet om at gårdenes omfang måtte ta sitt utgangspunkt i hva partene avtalte ved overdragelsen. Høyesterett sto også samlet i oppfatningen av at Utmarkskommisjonen hadde gått for langt i å anvende impedimentbetraktninger når det gjaldt et 12 km langt og 2–3 km bredt fjellområde mellom Grunnfjordbotn og Nordbukta.

Når det gjaldt den faktiske grensedragningen, delte Høyesterett seg (3 mot 2), hvor mindretallet i hovedsak støttet Utmarkskommisjonens grensedragning, mens flertallet støttet Utvalget for stats-eiendom.

For øvrig kan det sies at Høyesterett uttrykte enstemmighet når det gjaldt anvendelsen av ILO-konvensjon nr 169 i saken, og når det gjaldt bruksrettigheter på statens grunn. Det kan likevel ikke være riktig å legge til grunn at det var

⁶⁹ Prejudikatet for den såkalte «impedimentbetraktningen» er Setertangendommen, Rt. 1975 s. 508. Ved vurderingen av hvilken virkning impedimentbetraktningen har for utstrekningen av erverv gjennom hevd, ble det lagt vekt på geografiske og topografiske betraktninger og bruken. Høyesterett uttalte enstemmig at impedimentbetraktningen innebar «at impedimentet hevdes samtidig og sammen med en annen eiendom, og slik at det er bruken av denne annen eiendom som er hevdsgrunnlaget. Dette innebærer at det ikke blir spørsmål om tilstedeværelsen av de vanlige hevdsvilkår for impedimentet isolert sett. Høyfjellskommisjonen sier da også i sin kjennelse [av 5. august 1940] at de områder som her er ansett som impediment, ikke er opplyst å ha vært gjenstand for noen rådighet som er egnet til å endre deres karakter av allmenning om en var nødt til å betrakte dem som selvstendige eiendommer. Impedimentet kommer som tillegg til det hevdede område - som en naturlig avgrensning av dettes fysiske utstrekning» (s. 513). Se for øvrig også betraktninger om dette i Trondenes jordskifteretts kjennelse fra 1956 på s. 646.

enighet om anvendelsen av ILO-konvensjonen og spørsmålet om bruksrettigheter, da utgangspunktet for flertallet og mindretallet var ganske forskjellig. Førstvoterende, som representerte mindretallet i grensedragningen, la til grunn at den relevante bestemmelsen i ILO-konvensjonen, artikkel 14 første punktum – «hvoretter urbefolkningers rett til å eie og besitte de landområder der de tradisjonelt lever, skal anerkjennes» – ikke var relevant ut fra den grensedragningen han foreslo, da «den festnede bruk av fjellområdene ... [hadde] gitt grunnlag for eiendomsrett». En stor majoritet av de private grunneierne hadde da også akseptert denne grensedragningen og påstått den stadfestet. Således ble ILO-konvensjon nr. 169 som kilde til å få tilkjent ytterligere arealer eller bruksrett på statsgrunn som kompensasjon for manglende eiendomsrett, helt riktig «av nokså underordnet betydning». I relasjon til det arealet flertallet tilkjente de private eiendomsrett til, som var langt mindre i omfang, ville spørsmålet om så vel ILO-konvensjonens anvendelse som behovet for bruksrett på statens grunn være av høyst aktuell betydning.

Mindretallet, representert ved førstvoterende, støttet så vel Utmarkskommisjonen prinsipielle utgangspunkt som størsteparten av kommisjonens faktiske grensedragning:

Arealet nede ved kysten er meget smalt og gir beskjedent med både dyrkings- og beiteareal. Gårdene var derfor avhengig av å utnytte fjellstrekninger blant annet til beite og slått, og jeg finner det godt gjort at bruken av fjellområdene var et helt nødvendig trekk ved driften av gårdene i Tysfjord. Til dette kommer at gårdene unntaksfritt i de 200–300 år de var bebodd, ble drevet av samer som tradisjonelt og kulturelt var vant til å utnytte fjellets ressurser, og som til dels nyttiggjorde seg flere av disse ressursene enn befolkningen ellers, slik som sanking av sennegress til innlegg i fottøy, og syregress. På denne bakgrunn konkluderer kommisjonen med at det var en nødvendighet at gårdene ble tillagt fjellområder ved salget. Også dette slutter jeg meg til (Rt. 1996 s. 1232 på side 1243.)

At Utmarkskommisjonen senest hadde hørt parter og vitner, ble av førstvoterende anført som begrunnelse for å legge kommisjonsflertallets bevisvurdering til grunn: «Tvistespørsmålene har på dette stadium vært mer avklart gjennom utvalgets tilråding.»

I faktisk grensedragning støttet han kommisjonsflertallet fra grenselinjens start ved Hamarøy kommune fram til Gussacohkka. Derfra fulgte han

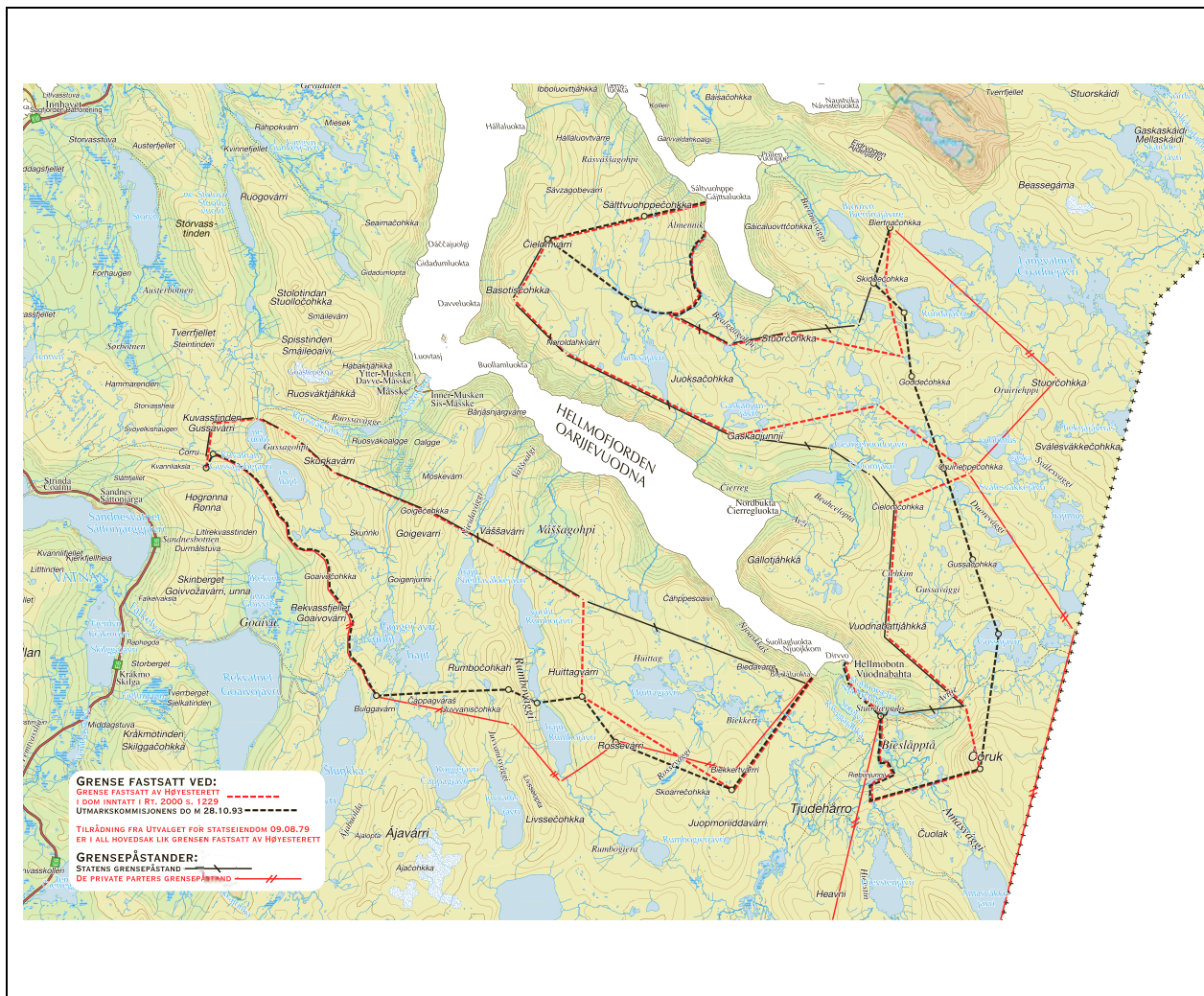
Utvalget for statseiendoms og kommisjonens mindretalls tilråding, bl.a. med bakgrunn i at kommisjonen her hadde trukket impedimentbetraktningene for langt.

Annenvoterende, som representerte flertallet, uttalte at han var «kommet til at grensene mot fjellet må trekkes på samme måte som utvalget anbefalte i NOU 1980:41». Under utmarkskommisjons-saken var det ikke fremkommet tilstrekkelige holdpunkter for å trekke videre grenser for de private eiendommene enn det utvalget hadde anbefalt. I den sammenheng synes han å ha vektlagt at utvalget foretok omfattende befaringer i tvisteområdet, noe kommisjonen ikke hadde gjort. Hun sluttet seg til synspunktene til Utmarkskommisjonens mindretall, og bemerket

at utvalget etter min mening har trukket relativt vide grenser mot fjellet for de enkelte eiendommer (side 1250).

Å fastsette grenser i fjellet der verken adkomst-dokumenter eller opptegnelser fra tiden omkring overskjøtingen gir holdpunkter av særlig verdi for grensetrekkingen, var ikke særegent for denne saken. I likhet med førstvoterende viste også annenvoterende til de prinsippene som var uttrykt i Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313. Hun understreket at det var en samlet vurdering som skulle foretas, og at hensikten var å finne ut hva salget naturlig må antas å ha omfattet. Det måtte skilles mellom bruksformene, hvor visse bruksmåter ikke kunne tillegges så stor betydning i relasjon til eierådighet og eiendomsverv som Utmarkskommisjonens flertall hadde gjort.

Utvalget for statseiendom hadde i NOU 1980:41 s. 46, etter blant annet å ha redegjort for uttalelsene i Melåheisaken om betydningen av at bygdefolket ikke hadde allmenningrett, uttalt at det ikke fant «å kunne gå så langt som til å anta at enhver mulig bruk av fjellområdene dermed er et moment som gir uttrykk for gårdenes behov i relasjon til de synspunkter som ble anført i Melådommen, og at enhver mulig bruk dermed er et tolkingsmoment som medfører at vedkommende fjellområde må anses for å ha fulgt med i salget». Utvalget hadde spesielt vist til ekstensiv bruk som skjæring av sennegrass, jakt og fiske. «Slik bruk må som hovedregel antas å ha foregått fordi fjellet har ligget der til fri avbenyttelse, og kan ikke ses som uttrykk for eiendomsrådighet eller som bevis for at det var meningen at salgene fra staten i sin tid skulle omfatte områdene. Heller ikke er det vanlig å legge vekt på småfeite.»

Figur 2.6 Tysfjordfeltet

Annenvoterende sluttet seg til dette og viste til at utvalget også hadde gitt uttrykk for at det primært vil være den naturlige grensen for storfebeite som angir grensen trukket etter næringsgrunnlaget, med tillegg av annen intensiv eiendomsrådighet, som hogst.

Utvalget hadde også drøftet det forholdet at grunneierne var samer og holdt reinsdyr. Dette tilsa imidlertid ikke andre prinsipper for grensdragningen enn det som ellers var vanlig. Når det spesielt gjelder reinbeite i reinbeitedistrikter, la utvalget til grunn at den adgangen reindriftsamene hadde til å beite med rein ut fra tradisjon og lovgivning, medførte at dette ikke kunne anses som uttrykk for eiendomsrett over grunnen:

I slike distrikter kan reinbeiting foregå i samsvar med gammel tradisjon og med lovgivning, og beiteretten har omfattet så vel statsområde som privat område. Reinbeiting antas derfor

ikke å innebære uttrykk for privat eierrådighet over grunnen. Det må videre antas at selv om de bofaste grunneiere også har hatt rein, har beitingen hatt prinsipielt det samme rettsgrunnlag som annet reinbeite, slik at den ikke kan tas til inntekt for at beiteområdene hørte til gårdene. Spesielt kan i denne forbindelse vises til den skikk å ha gårdenes rein som sytingsrein hos andre reieiere, som drev reinflokkene på fjellet etter de vanlige regler om dette. Dette synes å tale klart mot at grunneierens reindrif skal ses under en annen synsvinkel enn vanlig reindrif i reinbeitedistrikter.⁷⁰

Annenvoterende sluttet seg også til dette. Reindrif, selv om den var knyttet til gårdsdriften, kunne ikke danne grunnlag for eiendomsverv, slik storfebeiting eller eksklusiv saubeiting kunne. Hun uttalte også at ved vurdering av behov

⁷⁰ NOU 1980: 41 s. 46 gjengitt etter Rt. 1996 s. 1232 på s. 1251.

for eiendomsrett for gårdene måtte det tas i betraktning at det fantes ressurser som kunne utnyttes av enhver. Det ble vist til at befolkningen fra gammel tid hadde brukt fjellet til fangst og fiske, innhøsting av sennegras, syregras og multer m.v. Som utgangspunkt må det gjelde

at partene i salget – i den grad de har tenkt på det – har forutsatt at fjellet ville bli utnyttet som tidligere, uten at kjøperne ved å erverve enerådighet skulle fortrenge andre som måtte ha interesser knyttet til utnyttelse av høyfjellet. At sau og geit skulle kunne beite i fjellområdene, må ha fremstilt seg som opplagt, uavhengig av hvilket rettslig grunnlag dette hvilte på ... Det skal etter min mening også mye til for at beite og hogst av bjerkeskog i fjellet kan gi grunnlag for eksklusiv eiendomsrett til områder som har vært benyttet på tilsvarende måte av flyttsamer, slik tilfellet er for store deler av tvisteområdet. (side 1251).

Gårdeiernes behov for naturressursene i utmarka var understreket som et særlig viktig moment ved grensevurderingen i Melåheiddommen, da bygdefolket ikke hadde allmenningsrett. Slik bruksforholdene var i Tysfjordsaken, var det først og fremst i relasjon til behovet for skog at manglende allmenningsrett kunne få betydning for grensefastsettelsen. At det gjennom tidene kunne bli slik at gårdeierne i en viss utstrekning rent faktisk fordelte bruken av fjellområdene seg imellom, og at det ut fra dette kunne oppstå forestillinger om eiendomsrett, er forståelig, særlig når topografien er som i disse områdene. Men en slik etterfølgende oppfatning om eiendomsrett kan ikke ha avgjørende betydning for spørsmålet om hva som i sin tid ble solgt.

Høyesteretts flertall gikk deretter inn for at grensen skulle gå slik fastsatt av Utvalget for stats-eiendom, se side 666.

2.5 Kåfjord-Manndalenfeltet

2.5.1 Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale

Lågs utredning

Vi har sett at Torbjørn Låg i utredningene for Kvæningen-Nordreisafeltet vektla betydningen av finnerydningene. I Lågs utredning av Kåfjorden-Manndalenfeltet er det reist flere spørsmål knyttet til dette.⁷¹ Låg viser til at *finnerydningene* første gang dukket opp i kildene i dette området i 1723. I fortegnelsen over finnerydningene fra 1723 nevnes i Kåfjord Trollvika, Skarvedalen og Manndalen.⁷² Han viser videre til undersøkelsene som var gjort i *Kvæningen*, og påpeker at det ikke er gjort liknende undersøkelser for Storfjord og Kåfjord.⁷³

Låg påpeker at finnerydningene innebar at «samene [hadde] rett til den jorda de brukte uten å betale landskyld, bygselsavgift og skatter utlignet på jord». Han påpeker også at statens forsøk på å skyldsette finnerydningene gjennom matrikkelukastet i 1723 *brøt med samenes gamle rettigheter* (min utheving) og skapte problemer i forhold til godseierne i en slik grad at skyldsettingen ble opphevet i 1726. Han skriver videre at da det i 1755 ble bestemt at finnerydningene skulle føres inn i matrikkelen, innebar det at «det skulle svares skatt av dem på samme måte som alle andre undersätter måtte gjøre av sine gårder».⁷⁴

Av særlig interesse er Lågs henvisning til Schnitler, som i 1743 nevnte at fem «Boe-Finner» hadde tilhold i Kåfjorddalen.⁷⁵ Videre viste Låg til at i hele Kåfjord oppga skolemesteren at det bodde 24 familier av «Bue-Finner» og 15 familier av «Bøyde-Lapper». De førstnevnte var «Busidendes Fienner» mens de sistnevnte «Besider Andres Jorder og Kand Regnes for hus Mænder».⁷⁶ En kan merke seg at Låg oversetter «Busidendes» med fastboende.⁷⁷ Dette er etter mitt skjønn upresist, da

⁷¹ Låg: *Kåfjorden/Manndalenfeltet*, utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms

⁷² Låg: *Kåfjorden/Manndalenfeltet*, s. 7.

⁷³ Bjørklund: *Fjordfolket i Kvæningen*, s. 36 flg. Med henvisning til svenske kilder ble det vist til at finnerydningene var gruppert i byer, noe Bjørklund tok som et tegn på at den sjøsamiske bosettingen var organisert i siida'er.

⁷⁴ Låg: *Kåfjorden/Manndalenfeltet*, s. 7–8. Det kan her synes som om Låg mente at finnerydningen ble oppsitterens, og ikke proprietærens, eiendom etter skyldsettingen. Lågs omtale av rydningene andre steder i utredningen, viser at det neppe har vært hans mening.

⁷⁵ Låg viser til bilag (vedl.) s. 8 i *Låg: Kåfjord/Manndalenfeltet*, bilag, bind 1. Originalkilden som bilaget er kopier fra, er Schnitler: *Grenseeksaminasjonsprotokoller*, bind II, s. 339.

⁷⁶ Låg: *Kåfjord/Manndalenfeltet*, bilag, bind 1 (vedl. s. 12–13), jf. Schnitler: *Grenseeksaminasjonsprotokoller* bind II, s. 424–425.

⁷⁷ Låg: *Kåfjord/Manndalenfeltet*, s. 8.

begge samegruppene var fastboende, men «Bøyde-lapperne» brukte andres jord og kunne regnes som husmenn. Skillet mellom «Bue-finner» og «Bøyde-lapper» synes her å samsvare med den definisjonen Schnitler hadde gjort tidligere, se sitat foran på side 639. Dette kan innebære at «Bue-Finnerne» satt på egne jorder som selveiere.

Man kan også merke seg at i relasjon til opplysningene om det han antok var statsgrunn, anfører han: «Den eiendomshistoriske utviklingen for statsgrunnen i Kåfjord fram til 2. halvdel av 1800-tallet er helt parallell til det som er tilfelle i Kvænan-gen og Nordreisa.» Han viser i tilknytning til dette til sine tidligere utredninger, samt NOU 1977: 16 side 22–25 og side 30–33.⁷⁸

Bjerkli og Thuens utredning

Utredningen til Bjørn Bjerkli og Trond Thuen ble utarbeidet etter anmodning fra tillitsmennene for grunneierne i Mandalen i forbindelse med Utmarkskommisjonens behandling av Kåfjord-Mandalenfeltet.⁷⁹ Rapporten gir en bred innføring i bosetning og eiendomsutvikling i Mandalen. Den tar også for seg Mandalen i et samisk perspektiv og går eksplisitt inn på bruken av Svartskogen.

Bjerkli og Thuen konkluderer med at den lokale utnyttelsen av ressursene i Svartskogen har vært preget av *kontinuitet, fleksibilitet og omfang*.⁸⁰ Når det gjelder samiske rettigheter i eldre tid, viser de til at disse «etter tradisjonen var anerkjent av Kongen fra gammelt av, dvs. fra Håkon 5.s tid på 1300-tallet» noe som kom til uttrykk ved at det ikke ble krevd inn verken bygselsavgift eller landskyld. Det ble vist til at denne retten til ikke å betale jordleie eller eiendomsskatt av jorden ble kalt «finneodel», og den jorden de brukte ble kalt «finnerydninger».⁸¹

Bjerkli og Thuen påpeker videre det folkerettslige aspektet i saken, nemlig at

staten eller kolonimakten i kraft av sin lovgivningsmyndighet som suverene stat har definert eiendomsspørsmålet etter den lovgivning og de rettsprinsipper som var etablert i jordbruks-samfunnet... I følge denne rettstradisjonen er det Kongen som er eier av den grunn som ikke er blitt ervervet og ryddet av private. Kongen solgte altså «sine» eiendommer i Nordland og

Troms uten noensinne å ha ervervet dem på rettsgyldig vis... fra den befolkning som «fra alders tid» hadde brukt dem, fordi denne bruksretten hadde vært av en slik karakter at den ikke var «gjenkjennelig» innenfor statsmaktens rettstradisjon når det gjaldt eiendomsrett (side 19).

I relasjon til spørsmålet om eiendomsrett og bruksrett i et urfolksrettslig perspektiv overlot Bjerkli og Thuen i sin utredning det til «den juridiske ekspertise å drøfte disse sammenhengene i relasjon til Svartskog-saken». De oppsummerer med å konkludere med følgende:

Mandalen er en samisk bygd som har praktisert en særegen sedvanemessig utnyttning av Svartskogen over så lang tid som det er mulig å dokumentere ut fra kildematerialet og sannsynligvis adskillig lenger.⁸²

2.5.2 Annet materiale til opplysning av saken

Finnerydningene i eiendomshistorien

Finnerydningene har en sentral plass i samisk rettshistorie i den delen av Troms som ligger nord for Malangen, og representerer et rettsinstitutt som er antatt å ha gitt den samiske kystbefolkningen i dette området et særlig rettsvern og en frihet fra å yte landskyld, slik andre rydningsmenn måtte gjøre etter at gården var ryddet og bruket skyldsatt. Dermed hadde de åpenbart en betydning i samtiden.

Med bakgrunn i at både Låg og Bjerkli-Thuen har vektlagt finnerydningene i sine utredninger, samt at dette instituttet under gitte forutsetninger kan ha hatt betydning for rettssituasjon og rettsoppfatning i ettertiden, har jeg funnet det naturlig kort å gå gjennom hva som ligger i dette begrepet.

På et gitt tidspunkt i middelalderen må den dansk-norske kongemakten ha ansett seg som eier av landområdene i dagens Troms og Nordland. I eneveldetiden (etter 1660) kom kong Fredrik den 3. (1648–1670) i en presset økonomisk situasjon blant annet som følge av kostbar krigføring. For å styrke sin finansielle situasjon gikk han da til omfattende salg av krongods.⁸³ «De nordlandske amter og fogedreier» ble ved skjøte av 12. januar

⁷⁸ Låg: Kåfjorden/Mandalenfeltet, s. 25.

⁷⁹ Bjerkli og Thuen: *Om bruken av Svartskogen*.

⁸⁰ Bjerkli og Thuen: *Om bruken av Svartskogen*, s. 73. Dette synes Høyesterett å ha vektlagt, jf. Rt. 2001 s. 1229 sitert lenger bak på s. 686.

⁸¹ Bjerkli og Thuen: *Om bruken av Svartskogen*, s. 16.

⁸² Bjerkli og Thuen: *Om bruken av Svartskogen*, s. 139.

⁸³ Enkelte allmenninger ble solgt til de allmenningsberettigede bøndene, og ble da til bygdeallmenninger. Andre ble solgt til folk utenfor bygdene, og ble da til privatallmenninger. De allmenningene som ikke ble solgt, ble kalt statsallmenninger. Privatallmenningene ble senere skiftet mellom eierne og de bruksberettigede, og eksisterer ikke lenger (Brækhus og Hærem: *Norsk Tingsrett*, s. 359).

1666 avhendet til *Joachim Irgens*, som eide Røros Verk.

Eiendommene som ble overdratt, ble etter dette omtalt som *proprietærgods*. Salget ble ansett å omfatte det på salgstidspunktet oppdyrkede jordegods (kronngods, proprietærgods og kirkegods) med strekninger av skog og utmark som naturlig lå til disse, samt hva som innenfor disse eiendommers grenser ble ryddet. Med på salget fulgte statlige inntekter av annet jordgods, vesentlig lokalt kirkegods, prestegårder og private eiendommer. Overdragelsen innbefattet også kongens rett til å kreve inn skatt fra samene. Foruten «Landskyld, Tiende, af alle slags, Græs og Grundleje, Laxevarper, [og] saugleje» omfattet det også «Finde-Leeding, Søe Finde-Skatt, Landvare, Huusfrelse [og] Lappeskatt».⁸⁴

Lappeskatten var opprinnelig betraktet som en personsatt som ikke ga samene noen særskilt hjemmel eller disposisjonsrett over grunnen (i motsetning til den svenske skattelandsinstitusjonen). På *Helgeland* ser man at denne skatten utviklet seg til å bli en skatt knyttet opp mot retten til beitestrekninger. Ifølge Ræstad forelå det ikke nærmere opplysninger om hvorledes lappeskatten ble oppkrevd i Helgeland i perioden fra 1620 til slutten av 1600-tallet. «Da var skatten gått over til å bli en bygselavgift, om enn navnet lappeskatt holdt sig. Skatten var blitt knyttet til besiddelsen og bruken av reinbeiteland.»⁸⁵

Om «allmenningene» og «allmenningsretten» fulgte med i salget, var uklart. Spørsmålet var omstridt både i datiden og senere, og har vært utgangspunktet for statens krav om rett til høyfjellet i Nordland og Troms. Helt opp til vår tid har rettshistorikerne delt seg i to leirer. *Absalon Taranger*, *Gunnar Tank* og *Axel Coldevin* har hevdet at allmenningene fulgte med ved kronngodssalget i 1666, noe som ble bestridt av Magnus Robberstad ved Riksarkivet i 1972.⁸⁶ Robberstads oppfatning

sammenfalt med den *O. Olafsen* og *Arnold Ræstad* tidligere hadde gitt uttrykk for.⁸⁷ Fra statens side var det helt fram til *Stormheimdommen* i Høyesterett, Rt. 1986 s. 1122, lagt til grunn at deler av fjellstrekningene ikke var solgt av kongen verken i 1666 eller 1761, men at de tillå staten som *opprinnelig statsgrunn*. Etter høyesterettsdommen ble dette standpunktet frafalt.

Etter Irgens' død kom Senjen og Tromsø fogderi tilbake på statens hender. Proprietærgodset ble i 1682 overtatt av *baron de Petersen* fra Holland.

Eiendomsforholdene på 1600- og 1700-tallet innebar at det store flertallet av gårdbrukere i datidens Troms og Nordland derfor var leilendinger. På denne tiden var en del boplasser i Troms og Nordland ennå ikke blitt skyldsatt eller matrikulert. Oppsitterne var dermed heller ikke pålagt å betale landskyld eller bygselavgift til noen jordeier. Disse oppsitterne var i all hovedsak samer, og plassene ble kalt *finnerydninger*. De betalte heller ikke skatt utliknet på jord, med derimot en «hodeskatt» kalt *finneskatt*. I hvilken grad disse rydningene kan sammenliknes med det rydningsinstituttet som den gang eksisterte i lovgivningen, er åpenbart av betydning for vurdering av finnerydningenes rettslige status i datiden. Det kan også være av betydning for vurderingen av om disse rydningene kan ha betydning for rettsoppfatningen og rettssituasjonen i ettertid.

Rydningsinstituttet finnes i Norges eldste lovgivning. Allerede i landskapslovene var det bestemt at Kongen kunne feste bort jord i allmenning til *rydningsmenn* hvor de nye brukene som ble ryddet, ble Kongens eiendom.⁸⁸ Rydningsmennene var jordbrukere, eller nybyggere om en vil, som hadde fått tillatelse til å rydde jord i allmenningen. Rydningsinstituttet innebar at de var fritatt for å betale leidang, senere landskyld for en nærmere bestemt periode etter at bruket var ryddet. Etter denne perioden ble bruket matrikulert og skyldsatt, og brukeren ble da leilending på samme vilkår som de øvrige jordbrukerne.

I Christian den femtes Norske Lov, Tredie Bog, Cap. 12, var det gitt følgende bestemmelser om rydningsinstituttet:

7 Art. Hvo, som optager nogen øde Jord, enten udi Herret, eller udi Almindig og bygger derpaa, da skal hand beholde det i [sex] Aar uden Leje og Ledingsbud og ikke være pliktig til Budbyrd, [eller at flytte nogen Veffarendis fatig Mand,] og siden beholde den sin Livs-Tid,

⁸⁴ Etter skjøte fra kong Fredrik den 3. til Joachim Irgens, gjen-gitt etter Taranger: *Fremstillingen af de Haalogalandske almenningers rettslige stilling*, bilag 1. Det finnes for øvrig bred dokumentasjon på at samene har vært gjenstand for beskatning helt tilbake til middelalderen. Dette er blant annet grundig gjennomgått av Ræstad i *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751*. Ifølge Ræstad er de eldste bevarte regnskapene som gir opplysning om den såkalte lappeskatten, fra 1566–1647.

⁸⁵ Ræstad: *Lappeskatten*, s. 227. Dette er også omtalt av Hansen og Olsen: *Samenes historie*, s. 308–310, som skriver at madame Sverdrup, som satt som forpakter av en mindre del av Helgelandsgodset som var blitt pantsatt av Irgens' enke, «tiltok seg rett til å bygsle fjellbeitene til samene... med grunnlag i det opprinnelige kongeskjøtet til Irgens fra 1666». Denne bygselavgiften var uttrykkelig knyttet til nomadens bruk av de aktuelle fjellområdene.

⁸⁶ NOU 1974: 8, s. 8.

⁸⁷ Hansen og Olsen: *Samenes historie*, s. 309.

⁸⁸ Brækhus og Hærem: *Norsk Tingsrett*, s. 359 som blant annet viser til Gulatingsloven art. 145.

om hand den holder ved lige, og gjør Ret deraf som Loven formælder. Haver hand Hustrue, eller Børn, efter sig, da ere de næst at besidde den for Skillighed.

8 Art. Naar de [sex] Aar ere forløbne, da skal Gaarden sættis for Leje og Leding af [Sorenskriveren og sex skiellige Mænd], siden skal hand bære Bud [og flytte fattige Folk] til næste Bolig, eller bøde derfor efter Loven. Bli- ver Trætte om hvilken Bolig næst ligger, som tilflyttis, eller Bud tilbæris skal, da maa Vejen maalis med Stang. Bliver siden samme Gard igien øde, da bæris Tingbud som tilforn baris, før end den Gaard blev opryddet.

NL 3-15 «Om Rydning» har ytterlige bestem- melser om dette.

I 1730-årene oppsto det et skille mellom to slags allmenninger i Tromsø fogderi. Det var såkalte «bygdeallmenninger» som lå i umiddelbar tilknyt- ning til bygdene med gårdsbosetning, og «kon- gens allmenning» som omfattet skog- og fjellområ- der utenfor disse. Dette skillet kom som følge av en strid om inntektene fra *finnerydningene* eller «*fin- neodelsgårdene*», som ble oppfattet som rydninger i allmenningene.⁸⁹

Bakgrunnen for striden var at da det på 1720- og 1730-tallet ble gjort forsøk på å skyldsette finne- rydningene som var kommet til siden krongods- salget i 1666, oppsto det uklarhet og tvister. Noen rydninger ble ved skyldsettingen lagt til proprie- tærgodset, mens andre rydninger ble lagt til kronen, med den begrunnelsen at kronen fortsatt dis- ponerte over allmenningene. Dette utløste kraf- tige protester fra proprietæren. Om råderetten over allmenningene kunne være omtvistet, så var proprietærens rett til *finneskatt* og *finneleidang* en ubestridt rett hjemlet i kongeskjøtet fra 1666. Når finnerydningene ble skyldsatt og lagt til kronen, ble de samiske oppsitterne der strøket fra «finne- manntallet» og skattelagt som ordinære bygsel- brukere (leilendinger), slik at proprietæren tapte inntekter.

I 1736 grep amtmann Schjelderup inn og defi- nerte skillet mellom de to typene allmenning. Året etter fulgte Rentekammeret Schjelderups defi- nisjon ved tolkingen av kongeskjøtet, og uttalte at bygdeallmenningene måtte anses som solgt i 1666, mens de fjerntliggende utmarksarealene og furu- skogene var usolgte og fortsatt tilhørte kronen.⁹⁰

I 1751 ble *Tromsgodset*, som var en del av pro- prietærgodset, solgt fra Baron de Petersens arvin- ger til godsforvalterens sønn, Trondheimsborge- ren *Johan Christian Hvid*. Han mente at allmennin-

gene også var med i salget, men fikk ikke medhold for dette hos fogden i Senja og Tromsø fogderi. Fogden la til grunn at kongen hadde retten til disse allmenningene, selv om en rekke gårder som var blitt ryddet her, var tillagt proprietæren.

Striden ble løst ved at Johan Hvid på auksjon 26. april 1759 kjøpte både allmenningene og kon- gens gjeninnløsningsrett til godset som ble solgt i 1666. Ifølge skjøtet av 25. mai 1761 omfattet skjø- tet «de Almindinger som findes i Tromsø fog- deri, uden at røre ved andre Ejeres Gods men lig- ger afsides til Fjelds eller ved Søe Kantene». I skjø- tet er det også inntatt bestemmelse om «at almuen i følge av Loven derav (i allmenningen) fremdeles nyder det som Loven dennem derav bevilger og da bestandigen derav tilforn nødt haver...»⁹¹

Et lokalt utslag av rydningsinstituttet eller et eget samisk rettsinstitutt?

I hvilken grad finnerydningene var et lokalt utslag av rydningsinstituttet som den gang eksisterte i lovgivningen, eller et eget samisk rettsinstitutt, kan som nevnt være av betydning for finnerydnin- genes rettslige status i ettertiden. En undersø- kelse av *Lars Ivar Hansen* er i så måte av slik inter- esse at jeg har funnet det påkrevd å gå inn på noe av hans framstilling og konklusjoner.⁹² Hansens framstilling tyder på at oppsitterne på kystsamiske lokaliteter hadde en *annen* rettslig status enn «ordinære» rydningsmenn. Det synes også som *Låg* har vært av samme oppfatning. Med bak- grunn i undersøkelser fra Salangen i Sør-Troms har han konkludert med at gjennom *finneodelsin- stituttet* fikk kystsamene i dette området faktisk aksept for en særstatus i forhold til de lokalitetene de satt på:

I en situasjon hvor de var konfrontert med det ordinære norske jordleie- eller bygselsystemet, fikk de sikret eksklusive rettigheter til utnyttel- sen av ressursene som lå til disse lokalite- tene,... Dersom en hadde lagt til grunn de van- lige «norske» rettsregler som gjaldt på dette tidspunktet, skulle kystsamenes lokaliteter der- imot ha blitt oppfattet som ordinære «rydnin- ger i almenning»,... I så fall skulle kystsamene ha blitt oppfattet som «kongens leilendinger», slik

⁸⁹ Hauglid: Balsfjorden og Malangens historie, s. 140.

⁹⁰ Hauglid: Balsfjorden og Malangens historie.

⁹¹ NOU 1977: 16, s. 22 sp. 1 At skjøtet ble utstedt 25. mai 1761, har medført at overdragelsen til Hvid som oftest er beskrevet å ha skjedd to år *etter* at kammerkollegiet vedtok at gjenstående finnerydninger skulle skyldsettes som leilendingsbruk, 31. mars 1759, mens realiteten var at kjøpet skjedde med *knapt en måneds mellomrom*.

⁹² Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*.

bygselretten og landskyld-innkrevningen skulle tilligge kronens ombudsmann, fogden.⁹³

Hansen viser innledningsvis til at det fra om lag 1600 forelå en tradisjon om at kystsamene i Nordland og Troms faktisk skal ha vært gitt særskilte rettigheter eller privilegier. På 1600-tallet inneholder kildematerialet begrepet «finnerydninger», og på 1700-tallet lages begrepet «finneodel». Tradisjonen gikk ut på at kystsamenes privilegier skulle være tildelt dem av en «Kong Håkon» uten noen nærmere presisering.⁹⁴

Hansen drar sammenlikninger mellom «finneodelen» og «norsk odel» og konkluderer med at «finneodelsinstitusjonen» synes å ha hatt samme grunnleggende funksjon, nemlig: «Å sikre rådigheten over, og kontrollen med suksessjon til et sett med ressursenheter knyttet til land og vann, for en særskilt gruppe, som er definert gjennom trangere eller videre slektskapsbånd.»

I relasjon til min utredning er det av betydning å se på om Hansens konklusjoner kan ha betydning for området nord for Malangen, som i middelalderen antagelig ikke var innbefattet i «det egentlige Norge»,⁹⁵ og dermed om *finnerydningene i større grad* burde ha vært gjenstand for oppmerksomhet fra Utmarkskommissjonen i forbindelse med dens avgjørelser både i Kvæningen-Nordreisafeltet og Kåfjord-Manndalenfeltet.

I 1661 ble finnerydningene i Salangen i Sør-Troms innført i matrikkelen på linje med andre leilendingsbruk, noe som innebar at kystsamenes fritak for å betale landskyld opphørte. Hansen påpeker at ordninger som det er vist til i Salangen, ikke synes å ha eksistert nord for Malangen på 1600-tallet. Han er imidlertid av den oppfatning at det på 1700-tallet ble forsøkt innført «finneodelskategorier» også i dette området, noe som innebar at liknende ordninger eksisterte i dagens Nord-Troms på 1700-tallet.⁹⁶ Han viser her til forsøket med å skyldsette kystsamiske lokaliteter i 1723, hvor blant annet 43 finnerydninger i Skjervøy tingsted

ble skyldsatt i 1723.⁹⁷ Matrikuleringsarbeidet ble trukket tilbake ved reskript av 1724. I to reskripter av 27. september 1726 stillet til henholdsvis stiftsamtmannen og biskopen i Trondheim, og til Rentekammeret, viser Hansen at kongen stadfestet samenes privilegier gitt av tidligere konger, idet han konfirmerte:

Finnernes og Lappernes Privilegier, som dem af de Kongelige Forfædre i en og anden Maade kunde være givne». I reskriptet som er særskilt rettet til Rentekammeret gis det ordre til en nøye granskning av samenes rettigheter: «... de Finnerne og Lapperne givne Kongelige Breve og Privilegier uden Ophold nøie efterforske, og til Rentekammeret Gjenparter deraf indsendes, som bemeldt Finner og Lapper endnu skulle nyde...⁹⁸

Med henvisning til Hauglid og Minde⁹⁹ konkluderer Hansen med at ordren fra sentralt hold i 1726 var utlagt som en «retrett i første omgang» fra kongens side, overfor synspunkter fra enkelte misjonærer og lokale embetsmenn som «mente at finnerydningenes spesielle rettsstilling berodde på etnisitet... og som gikk inn for at rettighetene skulle beskyttes på dette grunnlag».¹⁰⁰

Foran har vi sett at Låg har et annet syn på dette, hvor proprietærens interesse var satt fremst. Låg pekte på at matrikuleringen i 1723 medførte at proprietæren fikk mindre inntekt, som følge av at landskylda, som samene ble pålagt å betale til proprietæren i 1723, utgjorde et *mindre* beløp enn finneskatten, som kong Fredrik hadde solgt til *Joachim Irgens* i 1666.¹⁰¹ Dette skal ifølge Låg ha vært den direkte årsaken til at skyldsettingen ble opphevet i 1726.

Hansen viser også til at Hauglid og Minde ikke entydig kan knytte etniske kriterier til finneryd-

⁹³ Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 128, med henvisning til Holmsen: «Overgangen til selveie i Norge» i *Gard, bygd, rike*, Oslo 1966, særlig s. 222–225.

⁹⁴ Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 13. Tradisjonen førte bl.a. til at kong Christian IV engasjerte seg og fikk satt i gang undersøkelser, tilsynelatende uten noe resultat. I samband med matrikuleringsarbeidet på 1720-tallet fortelles det imidlertid at Christian IV selv skal ha tilstått kystsamene de privilegier «at Rydde sig Jorder I Fiorder udj Kongens almindig...», og at samene og deres barn siden har «tilholdt sig» disse plassene «som sit Odel». Dette gjaldt kystsamene i Ofoten. Foran har vi sett at *Bjerkli-Thuen* knytter dette til *kong Håkon den 5. på 1300-tallet*, s. 677, uten at noen kilde for dette er oppgitt.

⁹⁵ Tønnesen: *Retten til jorden i Finnmark*, s. 9. Se for øvrig note 2, s. 698.

⁹⁶ Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 132, påpeker at det kan være greit å skille mellom «finneodel» og «finnejorder & dets rydning» og viser i den forbindelse til Tønnesen: *Retten til jorden i Finnmark*, s. 125, som gjennom henvisning til sjøsamenes forklaring til Schnitler anfører at «Malangen [er] det siste sted hvor man hører tale om finneodelen».

⁹⁷ Av interesse er at Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 134, viser til at amtmann Scheldrup i en påtegning på dokumentet vedrørende selve skyldsettingen anmerker at «mand har maatt sette Finnernis Forige Friheder til Side...» Da det også kunne herske tvil om de skyldsatte brukene skulle tilligge kongen eller proprietæren, overlot amtmannen avgjørelsen til sentralmyndighetene, og innstilte på at det ikke skal kreves inn landskyld for Kammerkollegiet har behandlet saken. Hansen angir geografisk beliggenhet for de 43 finnerydningene som ble skyldsatt i 1723, på s. 33. Av disse er åtte beliggende i Kåfjord.

⁹⁸ Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 134, med henvisning til Fogtman: *Kongelige Rescripter...*

⁹⁹ Hauglid og Minde: *Sesongboplass – finnerydning – gård. Samisk bosetningshistorie...*, s. 496.

ningene. I en drøfting av om det var *driftsform* eller *etnisk tilhørighet* som var avgjørende for skyldsettingen av tidligere finnerydninger, kom de til at det var «driftsformen eller næringsformen som vedkommende lokalitet inngikk i, som etter de lokale myndigheters vurdering var bestemmende – og ikke den etniske tilhørigheten».¹⁰² Med henvisning til skyldsettingen av Laksvatn og Thomasjord (i 1738) ble det vist til at *brukets karakter* var avgjørende. Etter påbudet om skyldsetting i 1759/1760, vises det til at tidligere finnerydninger på 1770-tallet ble skyldsatt på grunn av driftsmåten.

At sjøsamene i stor grad hadde fjordfiske som hovednæringsvei, kan ha hatt betydning for skyldsettingen. I Utmarkskommisjonens dom for Skjerstadfeltet side 89 het det: «Jordbruket var i høy grad ekstensivt, i hovedsak et høstingsjordbruk i utmark. Fôret ble i overveiende grad hentet fra utslåtter som ofte lå langt fra boplassene.» Dette kan ha medført at det tok tid før bruket kom på et nivå som tilsa at det kunne skyldsettes.

Bjørn Bjerklis utredning om samisk naturbruk og rettsforhold

Bjørn Bjerkli har i en nylig avgitt utredning skissert utviklingen fram til finnerydningene formelt ble avvirket i 1759.¹⁰³ Denne utredningen er selvfølgelig ikke direkte relevant i relasjon til Utmarkskommisjonens vekt på grunnlagsmateriale. I relasjon til om det kan utledes noe mer av grunnlagsmaterialet, synes den imidlertid å være av interesse.

I utredningen reiser Bjerkli spørsmål om alle rettigheter som tidligere var knyttet til de sjøsamiske oppsitterne på finnerydningene, gikk tapt ved matrikuleringen.¹⁰⁴ Samtidig påpeker han at

utøvelsen av de rettighetene som eventuelt var knyttet til finnerydninger utover 1700-tallet, i mindre grad har vært gjenstand for studier. I utredningene og rettsprosessene vedrørende statsgrunn i Nord-Troms var heller ikke dette ansett som nødvendig å avklare, heter det.

I 1755 ble det bestemt at finnerydningene nord for Malangen skulle føres inn i matrikkelen. Den formelle avviklingen av finnerydningensinstituttet skjedde den 31. mars 1759 etter en forordning fra Kammerkollegiet som sa at gjenværende finnerydninger skulle skyldsettes.¹⁰⁵ Oppsitterne ble dermed leilendinger med forpliktelser overfor proprietæren Hvid, som samme år kjøpte det meste av allmenningene i dagens Nord-Troms, også «de ubebodde allmenningene. Skjøtet til Hvid nevnte ikke eventuelle rettigheter som tidligere lå til oppsitterne av finnerydningene.

Bjerkli påpeker videre at det i vilkåret for salget til Hvid i 1761 het: «at Almuen i følge Loven derav fremdeles nyder det som Loven dennem derav bevilger og da bestandigen derav tilforn nødt haver».¹⁰⁶ Dette mener han kan ha vært en heftelse som skulle ivareta sedvanerettslige forhold.¹⁰⁷ Bjerkli drøfter om heftelsen kun gjaldt allmenninger som «lå avsides til» eller også allmenninger brukt av bygdene. Han antar at det er

rimelig å anta at heftelsen generelt sett kunne sies å være relatert til allmenningsområder som også på tidspunktet var utnyttet av bygdefolk. Den rett oppsitterne hadde i allmenninger de brukte, uavhengig av om disse skal tolkes som del av salget eller ikke må uansett anses som underlagt de samme rettigheter. Tønnesens utsagn om at proprietæren etter 1761 kunne bruke eiendommen fullstendig som en privat eiendom synes derfor noe problematisk. Spesielt på de gamle finnerydningene må vi anta at oppsitterne opplevde bruk i allmenninger som en rett fra alders tid.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 135. Han påpeker likevel at dersom en imidlertid betrakter begge reskriptene, og legger hele ordlyden til grunn, framholder Hansen: «kan det være grunn til å anta at sentralmyndighetene har vært vel så influert av den utenrikspolitiske konteksten, og har sett situasjonen med uklarhet omkring samenes rettigheter som en anledning til å fremstille seg som «forsvarer» av samenes «friheter.»»

¹⁰¹ Eiendomshistorien og kong Fredrik den 3s salg til Joachim Irgens er omtalt på s. 118 flg.

¹⁰² Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s. 24, jf. Hauglid og Minde: *Sesongboplass*, s. 498.

¹⁰³ Bjerkli: *Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Troms*.

¹⁰⁴ Bjerkli: *Samisk befolkning*, s. 41.

¹⁰⁵ Hansen og Olsen: *Samenes historie*, s. 303.

¹⁰⁶ Sitert etter *NOU 1977: 16*, s. 24 sp. 2.

¹⁰⁷ Bjerkli: *Samisk befolkning*, s. 41, er inneforstått med at dette også er en henvisning til Christan Vs Norske Lov av 1687, men reiser spørsmål ved om «lovoppfattelsen i 1761 i større grad baserte seg på forestillinger av sedvanerett enn vurderinger av lovens bokstav slik rettsoppfatningen utvikles senere».

¹⁰⁸ Bjerkli: *Samisk befolkning*, s. 42.

2.5.3 Ingen avklaring av reindriftssamenes rettigheter

Når det gjelder reindriftssamenes interesser i området, foreligger det et forlik mellom staten og reinbeiteberettigede i distrikt 36 og 37.¹⁰⁹ Forliket har slik ordlyd:

Staten erklærer at søksmålet ikke gjelder i forhold til reindriften, og at den dom som Utmarkskommisjonen vil måtte komme til å avsi i saken ikke har noen rettskraftsvirkning i forhold til reindriften. Reinbeitedistrikt 36 og 37 er derfor reservert det rettslige grunnlag distriktet eventuelt måtte ha for utøvelsen av rettighetene i området. Om det noen gang skulle bli aktuelt å få rettsstillingen prøvet for domstolen, har Reinbeitedistriktene i behold sin prosessuelle adgang til dette, såfremt de øvrige prosessuelle regler gir adgang til dette, herunder kravet til rettslig interesse. Partene er derfor enige om at saken kan heves forsåvidt gjelder Reinbeitedistrikt 36 og 37.¹¹⁰

Forliket innebærer at det ikke er relevant å gå inn på grunnlagsmaterialet i relasjon til bruk og rettsavklaring for reindriftssamenes vedkommende i denne saken. Jeg har dermed heller ikke funnet det naturlig å se på om grunnlagsmaterialet gir et dekkende bilde av bruken av områdene. Det kan imidlertid slås fast at det ikke ble gjort konkrete vurderinger av reindriftssamenes rettigheter på det som den gang ble påstått å være statens grunn i Manndalenfeltet. I dag er det som kjent fastslått at det daværende tvisteområdet i Manndalen ikke lenger er statsgrunn.

Forliket mellom staten og reinbeitedistriktene i Kåfjord-Manndalenfeltet antas å ha sin bakgrunn i et svar fra landbruksministeren i Stortingets spørretime 17. november 1993, hvor det ble reist følgende spørsmål: «Hva akter landbruksministeren å gjøre slik at det ikke oppstår unødvendige konflikter mellom utmarkskommisjonen og samiske interesser, og vil for eksempel landbruksministeren ta initiativ til at arbeidet i Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms ses i forhold til Samerettsutvalgets arbeid?»¹¹¹

¹⁰⁹ Reinbeitedistrikt 36 Cohkolat ja Biertavárri og reinbeitedistrikt 37 Skárfvággi under Vest-Finnmark Reinbeiteområde.

¹¹⁰ Forliket ble framsatt i felles prosesskrift av 17/24. april 1998 fra adv. Fougner (Reinbeitedistriktene) og adv. Magli (staten), UNT, Kåfjord/Manndalenfeltet s. 3. Det er gjengitt samme sted. Det er av kommisjonen bemerket at reinbeitedistrikt 24, Helligskogen i Troms reinbeiteområde, ikke har meldt seg som part.

¹¹¹ Spørsmålet ble stilt av representanten Mimmi Bæivi (A) og tatt opp av representanten Gunnar Breimo (A), se <http://www.stortinget.no/spti/1993/dw-o1993111703-004.html> (sist besøkt 18.11.05).

I sitt svar på vegne av Statskog SF som grunneier og part i sakene for Utmarkskommisjonen, uttalte landbruksminister Gunnhild Øyangen at:

På bakgrunn av innsigelser fra samisk hold i sommer har vi vurdert situasjonen fremover. I samråd med kommunal- og arbeidsministeren og justisministeren har jeg gitt beskjed til regjeringsadvokaten og Statskog SF om at staten inntil videre, så langt det er mulig, skal prioritere saker for kommisjonen med minst konfliktpotensial i forhold til samiske interesser. Kommunal- og arbeidsministeren har i brev av 8. juli 1993 meddelt dette til Sametingets president, og Regjeringen har også gitt uttrykk for dette overfor Stortinget i St.meld.nr.52 (1992–1993) om norsk samepolitikk, inntatt på side 36.

Utmarkskommisjonens praksis viser at det ble inngått liknende forlik i relasjon til reindriftssamenes rettigheter for feltene Snøhetta-Rubben, Kampen-Hjerkind, Storfjord, Læigas og Sjunktindan. Et annet spørsmål som kan reises i relasjon til Landbruksministerens svar i Stortingets spørretime 17. november 1993, er hvorfor det ikke ble inngått forlik med andre samiske interesser. Når det gjaldt sak 2/1992 Tysfjordfeltet, var Utmarkskommisjonens dom allerede avsagt (28. oktober 1993) da spørsmålet kom opp i Stortingets spørretime. Dette hindret imidlertid ikke at forlik kunne vært inngått forut eller under ankeforhandlingene. Når det gjelder Kåfjord-Manndalen-feltene, er spørsmålet under alle omstendigheter relevant.

Det kan for øvrig vises til at det gjenoppnevnte Samerettsutvalget foretar en inndeling i seks kategorier basert på i hvilken grad samiske (primært reindriftssamiske) interesser er behandlet.¹¹²

De forannevnte sakene havner her i kategori I.

2.5.4 Utmarkskommisjonens avgjørelse om eiendomsrett

Utmarkskommisjonens dom i Kåfjord-Manndalenfeltet kom opp etter at staten ved Landbruksdepartementet tok ut søksmål mot grunneiere og rettighetshavere i Kåfjord kommune som mente seg berørt av statens grensepåstand. Søksmål ble først tatt ut 16. juni 1993. I medhold av utmarkskommisjonsloven § 10 ble feltet senere delt slik at stevningen av 1993 for den delen som lå i Storfjord kommune, ble fremmet til behandling høsten 1994, hvor dom ble avsagt 25. januar 1995. På grunn av kravet om allmannainnkalling ble det utarbeidet ny stevning for Kåfjord-Manndalenfeltet, datert 1.

¹¹² Samerettsutvalget, intern notat punkt 3.1.26

desember 1997. Dom i saken ble avsagt 5. mars 1999.

Saken gjaldt dels avgrensning av statens eiendom, og dels spørsmål om de tilstøtende eiendommene hadde bruksrett på statens grunn, i en fjellstrekning i indre del av Kåfjorden, en arm av Lyngsfjorden. Feltet strakk seg fra grensen mot Nordreisa kommune i øst til grensen mot Storfjord kommune i sørvest og vest. Mot sør var feltet avgrenset av riksgrensen.

Partenes påstander

Statens krav om eiendomsrett i fjellområdet var basert på den rettsstilstanden som ble avklart ved Stormheimdommen, Rt. 1986 s. 1122, nemlig at allmenningene i Tromsø fogderi med tilliggende fjellområder ble overskjøtet fra kongen til proprietær Johan Hvid i 1761, og at staten senere har kjøpt tilbake deler av allmenningen. Fra statens side ble det hevdet at når det gjaldt spørsmålet om eiendomsrett, var problemstillingene i saken de samme som i Utmarkskommisjonens dommer i sak 6 og 7/1987, Nordreisa og Kvæningen, og sak 3/1993 Storfjord (avsagt 25. januar 1995).

Statens grunn er innkjøpt fra private grunneiere slik at det er tale om å få fastslått grensene for innkjøpte eiendommer – ikke å fastsette grensen mellom private og staten der hvor staten eier høyfjellet i kraft av opprinnelig eiendomsrett.

Det ble anført at «denne forskjellen i rettslig utgangspunkt får betydning for fastsettelsen av grensen der hvor man har grensebeskrivelser i salgsdokumentene ... idet det ikke blir plass for slike betraktninger som er sentrale i Melåhei- og Svartisheidommene, Rt. 1967 s. 313 og Rt. 1982 s. 1541. Utstrekningen av statens eiendommer må fastsettes etter ren tolkning av hjemmelsdokumentene.»

I Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313, gjaldt tvisten om grensene for statens umatrikulerte grunn for et fjellområde i Troms. Høyesterett stadfestet lagmannsretten dom (som hvilte på samme grunnlag som jordskifterettens dom), som bygget på at de strekningene som ble tilkjent de tilstøtende gårdene, hadde disse ervervet ved de opprinnelige salgene fra staten. Av hjemmelsdokumentene kunne man ikke utlede en bestemt grense, og hva salgene omfattet måtte bero på en samlet vurdering av en rekke omstendigheter, bl.a. gårdenes behov for fjellområdet. Fra staten ble det hevdet at lagmannsrettens dom på dette punktet (at det var utøvd regelmessig, eksklusiv bruk) er i strid med

det prinsippet som blant annet er kommet til uttrykk i Høyesteretts dom i Rt 1957 s. 1178, særlig side 1185–1186. Høyesterett anså det ikke avgjørende om det var ført absolutt bevis for regelmessig, eksklusiv bruk. En subsidiær anførsel om at lagmannsrettens dom av formelle grunner måtte oppheves, jfr. tvistemålsloven § 144 nr. 4, ble forkastet. En dommer dissenterte og stemte for at hele området hørte til gårdene.

Svartisheidommen, Rt. 1982 s. 1541, gjaldt fastsettelsen av grensen mellom en eiendom tilhørende staten og et bygselsbruk, Svartishei, som i 1901 ble solgt av staten til brukeren. Jordskifteretten og lagmannsretten tilkjente Svartishei et noe større område enn det som var foreslått i NOU 1977:29 (av utvalget som skulle gi tilråding om grensedragninger mellom statseiendom og privat eiendom i Nordland og Troms). Høyesterett kom til samme resultat. Verken i skylddelingsforretningen eller ved salget var det for Svartishei fastsatt grenser mot fjellet. Det var enighet om at overensstemmende med problemstillingen i Rt. 1967 s. 313 måtte man ta utgangspunkt i at salget omfattet all den grunnen som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag. Staten fremholdt at dette bare gjaldt grunn hvor gården hadde utøvd en eksklusiv rådighet, således hvor melkekyrne hadde beitet. Høyesterett la imidlertid også vekt på sauebeiting, utøvelse av snarefangst og bruk av et fiskevann.

Fra grunneiernes side ble det bestridt at staten eide Svartskogen øverst i Manndalen. «Dersom staten skal hevde å være eier av dette området, må den i tilfelle ha kjøpt området, og den må ha kjøpt det av rette eier.» Det ble vist til at Høyesterett i Stormheimdommen, Rt. 1986 s. 1122, hadde lagt til grunn at proprietærene hadde liten eller ingen interesse for fjellområder som ikke ble ansett for dyrkbare (impedimentområder), og at det ved salg til leilendinger var vanlig å anse tilliggende fjellområder som medfulgt i salget av leilendingsbrukene. «Det samme resonnement er lagt til grunn av Utmarkskommisjonen helt fra de første dommene i Nordreisa/Kvæningen- og Skjerstadfeltet.» Det ble videre pekt på at det i Manndalen før salget til staten hadde vært foretatt salg og utskiftning fra proprietæren til leilendingene. «Forutsetningen for statens krav om grensefastsetting er at Svartskogen ble holdt tilbake ved salg til de private. Dette er i tilfelle en forutsetning som ikke samsvarer med det som forøvrig skjedde ved tilsvarende salg i Skjervøy-Kvæningen-Nordreisa og Storfjord» (side 23).

Som vi ser her, pekte grunneierne kun på at det var vanlig at proprietæren ved salg til leilendingene

anså tilliggende fjellområder som medfølgende, altså at dagens eiere *utledet sin rett i utmarka fra proprietærgodset*. Noe særskilt rettsgrunnlag med bakgrunn i samisk bruksutøvelse og sedvane, eller den retten som var knyttet til finnyrdningene før allmenningene ble overført til proprietær Hvid, og etterfølgende «festnet» rettsoppfatning, ble ikke hevdet.

Det kan nevnes at grunneierne pekte på at saken dreide seg om rettighetene til en samisk befolkning, men kun i relasjon til et folkerettslig aspekt, hvor det ble vist til at Manndalen var et samisk kjerneområde som falt inn under de områdene som nyter særskilt beskyttelse etter ILO-konvensjon nr. 169.

Utmarkskommisjonens domsgrunner

Innledningsvis, under «Nærmere beskrivelse av feltet», viser Utmarkskommisjonen til at det i «prøvematrikkelen av 1723 er nevnt finnyrdninger i Kåfjord – Trollvika, Skarvedalen og Manndalen». Det het videre: «At gårdene er benevnt som «finnyrdninger» innebærer at de ble bebodd og drevet av samer som etter datidens regler var fritatt for skatt. Besetningen på disse gårdene var for øvrig som vanlig på gårder langs kysten i den tiden, jfr. vedleggene side 52–53.»¹¹³

I Utmarkskommisjonens domspremisser (bemerkninger side 39 flg.) er eierspørsmålet for Kåfjorddalen og Manndalen drøftet over fem sider, hvorav *kun to avsnitt* (på side 45–46) ble brukt til å drøfte oppsitternes påstand om eiendomsrett til Svartskogen. I relasjon til dette ble staten gitt fullt medhold i sin påstand om eiendomsrett gjennom det erverv den gjorde fra «Foreningen til Ophævelse av Leilændingsvæsenet i Skjervø» i 1885. Kommisjonen uttalte at den

ikke [finner] det tvilsomt at statens kjøp av «Manndalen øvre Alminnding» fra Foreningen er bindende også i forhold til oppsitterne i dalen. Kommisjonen viser her til statens anbefølsler ..., idet den kan slutte seg fullt og helt til disse.

Kommisjonen nevnte i tillegg at vitneforklaringer som oppsitterne hadde avgitt til Reinbeite-

kommisjonen av 1913 og til politiet i 1921 og 1946, viste at den alminnelige overbevisning blant oppsitterne var at de utøvet sin bruk i Svartskogen i kraft av bruksrett. Utmarkskommisjonen holdt seg strengt til rettsutviklingen etter at staten ervervet «Manndalen øvre Alminnding» i 1885, og fant i det hele tatt ikke behov for å drøfte, verken ut fra intern rett eller folkerett, om det samiske aspektet eller den samiske bruken hadde rettslige konsekvenser for eiendomsretten til Svartskogen. Et eksempel i så måte kunne være om finnyrdningens rettslige betydning i sin samtid på 1700-tallet kunne ha betydning for rettsforholdene i ettertiden.

2.5.5 Utmarkskommisjonens avgjørelse om bruksrett

Partenes påstander

I Kåfjorddalen aksepterte staten at de tilstøtende gårdene hadde beiterett på allmennrettslig grunnlag. I Manndalen, het det, «er det opp gjennom årene utøvet forskjellig bruk i den delen av dalen som staten kjøpte i 1885. Staten hevder at det ikke foreligger noe rettslig grunnlag for å tilkjenne noen rettigheter for gårdene eller for innbyggerne» (side 12).

Det ble særskilt pekt på at rett til fiske og småviltjakt med gevær var tidligere fram mot århundreskiftet ansett som en allemannsrett. «Utøvelsen har dermed ikke gitt grunnlag for noen rett – hverken som særrett eller som en rettighet på allmennrettslig grunnlag.»

Når det gjaldt krav om rett til beite, hogst og sætring, viste staten til Utmarkskommisjonens dom i Nordreisa/Kvænangen side 99 og 105 og Rana side 39 og anførte at det ikke forelå noe rettslig grunnlag for å akseptere noen av disse kravene. «Når det gjelder hogst, er det vanskelig å si om den startet opp før 1761, men den hogst som er foretatt i ettertid, er i alle fall ingen utøvelse av allmenningensrett. Snarere må den kunne karakteriseres som en slags rovhogst ...» (side 19.) «Når det gjelder beiterett, står saken i samme rettslige stilling som rett til hogst.»

Fra de private grunneierne ble det subsidiært påstått bruksrett. Det ble vist til at staten, hvis den eide tvisteområdet, gjorde det i kraft av salget fra Foreningen til Ophævelse av Leilændingsvæsenet i Skjervø. Staten kom da i samme stilling som enhver som kjøper privat grunn, og det har ikke skjedd noen ekstinksjon av eksisterende rettigheter idet salg av en eiendom ikke fører til bortfall av påhvilende bruksrettigheter. Det ble vist til at det

¹¹³ Utmarkskommisjonens dom i sak 2/1998 (Kåfjord-Manndalenfeltet), s. 6–7. Her må det påpekes at selv om dette nok ikke er tilsiktet, vil en påpekning av at finnyrdningene hadde en besetning som andre gårder langs kysten på denne tiden, samtidig som de var fritatt for skatt, være en påpekning av at samene nøy et privilegium. Motsatt hadde det vært hvis gårdene var under rydding og oppdyrking, og av denne grunn ikke ble beskattet. Med besetning menes det her dyretall.

dreide seg om en kontinuerlig og omfattende bruk av tvisteområdet som i hvert fall har pågått siden 1820-årene. Noe samisk aspekt ved denne bruken ble ikke framholdt. I relasjon til folkerettens bestemmelser (ILO-konvensjon 169), ble det vist til at «det dreide seg om en kollektiv bruksutøvelse slik som har vært vanlig i den samiske befolkningen» (side 31).

Utmarkskommisjonens domsgrunner

I relasjon til spørsmålet om det forelå bruksrettigheter på statens grunn i Manndalen, tok kommisjonen utgangspunkt i eiendomshistorien tilbake til 1723 og viste til at det den gang var nevnt finnyrdninger i alle dalmunningene rundt Kåfjorden; Trollvik, Kåfjord, Skarvdalen og Manndalen. Det synes som om kommisjonen la vekt på disse ryrdningene og den bruk oppsitterne hadde utøvd, idet den uttalte: «Det er åpenbart at disse brukene har benyttet dalføret som er flatt og lett tilgjengelig med stigning fra sjøen og helt inn i dalbotnen på ca. 200 meter – en strekning på ca. 20 km» (side 48.) Lenger bak kom kommisjonen til at «det i utgangspunktet dreier seg om en bruk ut fra allmenningsrettslige forestillinger» (side 51). Om hogstretten på det som kommisjonen kom til var statens grunn, het det at det rettslige grunnlaget «synes ut fra det bruksmønsteret som utviklet seg, å være basert på en lokal sedvane» (side 52). Også beitebruk og slått ble vurdert å ha et grunnlag i en allmenningsrettslig oppfatning.

Grunneiere i Manndalen ble erkjent å ha *beiterett* på et allmenningsrettslig grunnlag, dvs. rett til å beite for de husdyrene som kunne vinterfôres på gården, mens fastboende, også på et allmenningsrettslig grunnlag, ble erkjent å ha *hogstrett* til eget husbehov. Kommisjonen kom til at

oppsitterne i Manndalen har rett til hogst på statens grunn til dekning av eget behov for brensel, samt at gårdsbruk har rett til hogst for gårdsfornødenhet – i dette tilfelle gjerde – og hesjemateriell. Gårdsbruk i Manndalen har videre beiterett for de dyr som vinterfôres på gården.

Etter drøftelsene ovenfor foreligger det ikke grunnlag for tilkjennelse av øvrige bruksrettigheter og ILO-konvensjon nr. 169 om urbefolkninger gir heller ikke selvstendig grunnlag for slike rettigheter (side 54–55).

Når det gjaldt rett til *slått*, ble det lagt til grunn at denne hadde vært «tuftet på allmennrettslige forestillinger». Bruken var imidlertid «opphevet like etter krigen» og var «ikke lenger i samsvar med rasjonell drift, og som heller ikke lengre er

naturlig «etter tida»». Man kan merke seg at Utmarkskommisjonen her viste til fjelloven av 6. juni 1975 § 2, til tross for at fjelloven ikke er gitt anvendelse for Nordland, Troms og Finnmark. Uten ytterligere begrunnelse ble kravet om slåtterett avvist.

I relasjon til sætring og bygging av innretninger og anlegg, ble også et særskilt rettsgrunnlag avvist. Det samme ble utfallet i relasjon til jakt, fangst og fiske. Noen drøfting av om det kunne ligge noe selvstendig rettsgrunnlag i de rettighetene den kystsamiske befolkningen fikk anerkjennelse for på 1700-tallet, ble ikke foretatt.¹¹⁴

2.5.6 Høyesteretts dom i Svartskogsaken, Rt. 2001 s. 1229

Grunneierne anket saken til Høyesterett, hvor den ble en av tre saker fra Utmarkskommisjonen som slapp gjennom kjæremålsutvalgets «nåløye». For Høyesterett la grunneierne og rettighets-haverne i Manndalen ned prinsippal påstand om hevd eller alders tids bruk fra befolkningen i Manndalen som grunnlag for at staten ikke eier Svartskogen.

Førstvoterende fant i relasjon til at det var påbe- ropt bruk i mer enn 100 år, det naturlig først å vur- dere om den påståtte bruken hadde gitt grunnlag for rettservert ved alders tids bruk. Det het at alders tids bruk som ervervsgrunnlag, forutsatte at det har foregått en viss *bruk*, som har funnet sted i *lang tid* og har skjedd i *god tro*.

Førstvoterende drøftet først kravet om en *viss bruk* gjennom *lang tid*. Det må her påpekes at hel- ler ikke han synes å finne rettsforhold i tiden før 1879, da området ble utskiftet, rettslig relevant. Foruten denne utskiftningen, hvor en del av «Man- dalen Almindig» ble fordelt på 19 bruk i dalen, la Høyesterett til grunn at den del av allmenningen som ikke ble utskiftet, ble solgt til staten fra *Foren- ingen til Ophævelse af Leilendingsvæsenet i Skjervø* i 1885. Etter å ha gått gjennom den bruken som var

¹¹⁴ For øvrig har verken staten ved Landbruksdepartementet eller grunneierne ved advokat Ola Brekken vektlagt finnyrdningene i sine prosedyrer. Staten nevner i det hele ikke finnyrdningene. Når det gjelder den historiske framstillingen, går staten for Kåfjorddalens del tilbake til de eldste skyldsetning av «rydningsplasser» i 1780. For Manndalens del går en ikke lenger tilbake enn til 1879 da «den nedre del av allmenningen [ble] delt mellom matrikelgårdene i Manndalen». Som kjent la staten ned påstand om følgende: «På statens grunn... Manndalen hviler det ikke bruksrettig- heter på grunnlag av allmenningsrett, hevd eller alders tids bruk.»

Grunneierne ved advokat Ola Brekken påpekte det samiske aspektet med henvisning til ILO konvensjon 169. Men hel- ler ikke de fant å påpeke at det kunne ligge noe særlig retts- grunnlag i «finnyrdningene».

utøvet av befolkningen, konkluderte førstvoterende med at «nesten helt siden utskiftningen i 1879 har befolkningen i Manndalen, med unntak for reindriften, utnyttet alle de bruksmåtene Svartskogen gir adgang til» (side 1244). Han understreket videre: «at utnyttningen har skiftet karakter i samsvar med hva som har vært naturlig utnyttelse i de ulike periodene. I stikkords form preges bruken av kontinuitet, at den har vært altomfattende og intensiv, og av fleksibilitet. Kravet både til bruken omfang og varighet for erverv av eiendomsrett er etter dette oppfylt.»

Han gikk deretter over til å drøfte det tredje vilkåret for erverv av eiendomsrett; spørsmålet om *god tro*, og kom til at det ikke var forhold som tilsa at grunneierne og rettighetshavernes gode tro var blitt brutt i perioden fram til slutten av 1970-tallet, men at befolkningen fra dette tidspunktet i noen større utstrekning hadde forholdt seg til staten. Førstvoterende fant det

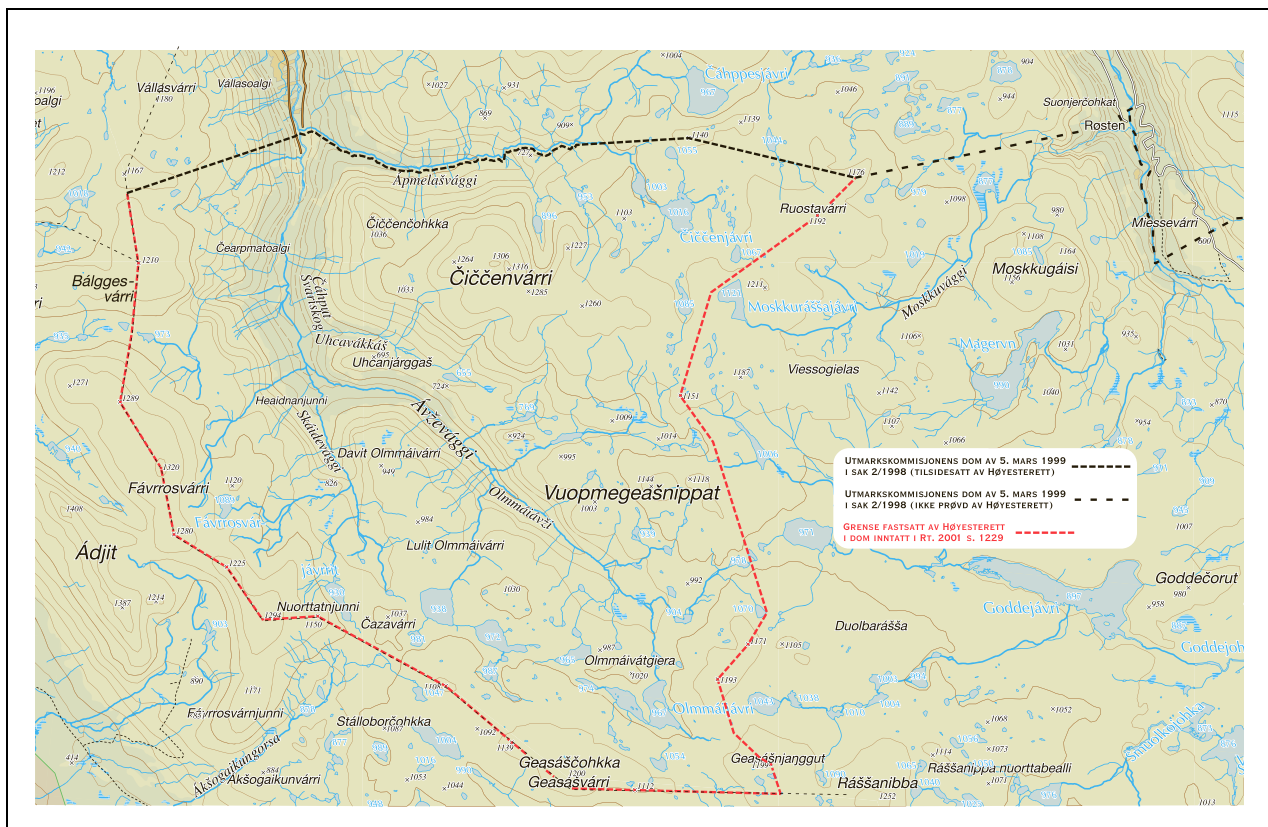
ikke nødvendig å drøfte om vilkårene for rettserverv ved alders tids bruk nå ikke lenger var oppfylt. Siden salget i 1885 hadde det forut for denne perioden i nærmere 100 år vært utøvd en bruk som omfattet alt området har kunnet nyt-

tes til. Og etter min mening er denne bruken utøvd i god tro (side 1251).

Førstvoterende kom etter dette til at «den altomfattende bruken som er beskrevet foran... Uavhengig av Norges folkerettslige forpliktelser tilsier... at bruken gir grunnlag for rettserverv ved alders tids bruk, og at statens eiendomsrett til Svartskogen ikke er forenlig med de rettigheter Manndalens befolkning har ervervet» (side 1252). Han fikk tilslutning fra de øvrige dommerne.

Hvilke rettslige konsekvenser den fastboende samiske befolkningens bruksutnyttelse har fått, ble således avgjort av Høyesterett. Det som var det avgjørende for at grunneierne og rettighetshaverne i Manndalen ble erkjent å ha eiendomsrett til tvisteområdet i øvre del av Manndalen, var *omfanget og innholdet i den bruk* de hadde utøvd fra om lag 1880 og 100 år framover i tid, at det hadde skjedd i god tro. At grunneierne og rettighetshaverne selv i stor grad ikke hadde omtalt sin bruk som utøvelse av eiendomsrett, men en bruksrett, fant Høyesterett ikke å tillegge særlig vekt.¹¹⁵

I et nylig publisert verk basert på hans avhandling til dr. juris-graden har *Stenseth* påpekt at Høyesterett har lagt et annet innhold i statsallmen-

Figur 2.7 Kåfjord-Mandalenfeltet

ningsbegrepet i Nordland og Troms enn i Sør-Norge.¹¹⁵ I Sør-Norge, skrev Stenseth, har:

Høyesterett under henvisning til almenningsbegrepet og Chr. Vs Norske Lov vært svært påpasselig med å påpeke at bygdefolk fortsatt vil ha rett til å utøve alle tradisjonelle bruksmåter, selv om staten tilkjennes grunneiendomsretten. I de ankesaker fra Utmarkskommisjonen som vi nå har sett på, har Høyesterett, i kontrast til dette, bare gjort en del av de tradisjonelle bruksrettighetene (beiteretten) til et positivt kjennetegn ved statsalmenningsbegrepet (og almenningsretten til trevirke og fiske har uttrykkelig blitt unntatt som begrepskjennetegn). Når begrepet i denne form brukes som argument for å unnlate å tilkjenne private parter grunneiendomsrett i en utmarksstrekning, jfr. Rt. 1996 s. 1232 [Tysfjorddommen], vil ikke resultatet, som i sør, være at de private implisitt også gis rettsbeskyttelse for all tradisjonell almenningsbruk» (side 180).

Stenseth har videre påpekt at «den statsalmenningsdefinisjon som nå var gjort gjeldende [av Høyesterett] for Nord-Norges del, i prinsippet kunne ha kommet de private parter til hjelp» i Svartskog-saken. Med den siste formuleringen må Stenseth trolig ha siktet til at den omfattende bruken som var dokumentert, gikk utover den «Nordnorske almenningsretten» og dermed kunne gi grunnlag for erverv av eiendomsrett. Dette underbygges også av hans anførsel:

Hadde saken angått en høyfjellssteking i Sør-Norge, kan det antas at staten mot grunneierpåstanden hadde anført at innbyggerne bare hadde gjort seg den bruk av området som de i utgangspunktet hadde rett til etter almenningsreglene, slik at eiendomserverv allerede av den grunn var avskåret.»

Noen slik argumentasjon finnes imidlertid ikke i Rt. 2001 s. 1229. Spørsmålet der var ganske enkelt om den omfattende bruken bare ga grunnlag for bruksrett (slik Utmarkskommisjonen hadde sett det), eller om «den altomfattende bruken som beskrevet foran, [må] få større rettslige konsekvenser».

I relasjon til «Høyesteretts påstand om at en tilsvarende bruk ville ha medført eiendomsrett, dersom den var utøvet av personer med ikke-samisk bakgrunn», og at Høyesterett av den grunn måtte ta «befolkningens eiendomsrettspåstand... til følge,

¹¹⁵ Jeg har tidligere drøftet denne dommen og noen konsekvenser av den i *Kritisk juss* 2002 (29) s. 75–90 og *Kritisk juss* 2004 (30) s. 35–57.

¹¹⁶ Stenseth: *Almenningens janusansikt*.

for å unngå å sette den samiske befolkningen i en ugunstig særstilling i forhold til befolkningen for øvrig» påpekte Stenseth at:

på bakgrunn av de konklusjoner som ovenfor er trukket om rettsforholdene i Sør-Norge, er Høyesteretts betraktningssmåte spinkelt fundamentert. For Sør-Norges del er det alt i alt konkludert med at rådighetsutøvelsen over en fellesbruksstrekning i utmark har liten relevans for avgjørelsen om grunneiendomsretts-spørsmålet. – På den annen side kunne Høyesterett til støtte for sitt resultat, ha trukket frem at de begrep om almenning som nå blir benyttet i Nordland og Troms, avviker fra den begrepsbruk som har vært vanlig i Sør-Norge. Med begreper om at statsalmenning der ikke samtlige tradisjonelle bruksformer blir gjort til begrepskjennetegn, bør det i prinsippet være lettere for brukerne av et utmarksområde å nå frem med at området ikke betraktes som statsalmenning, men som privat grunn.¹¹⁷

Følgene av det Stenseth påpeker er at utøvd bruk over tid av alle tradisjonelle bruksformer i utmark, i Sør-Norge *vil tilsi at allmenningsrett foreligger*. I Nord-Norge synes det å være etablert en rettspraksis som innebærer at *beitebruk* utøvd over tid, tilsier at allmenningsrett (begrenset til beite) foreligger, mens bruk av flere eller alle tradisjonelle bruksformer i utmark over tid, kan medføre grunnlag for å erverv grunneiendomsrett.

2.6 Tysfjord Nord-feltet

Høyesterett avsa Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, den 5. oktober 2001. Sammen med Selbudommen, Rt. 2001 s. 769, avsagt drøye tre måneder tidligere, signaliserte disse to dommene en endret rettspraksis når det gjaldt samiske landrettigheter.

Ut fra dette kan det være interessant å se på de til sammen sju sakene Utmarkskommisjonen avgjorde etter at Svartskogdommen var avsagt.¹¹⁸ I det følgende vil jeg ta for meg de to av disse sakene hvor spørsmålet om samiske rettigheter kanskje har vært fremme i størst grad. Behandlingen av

¹¹⁷ Stenseth: *Almenningens janusansikt*, s. 183.

¹¹⁸ Etter 5. oktober 2001 avsa Utmarkskommisjonen dom i Tysfjord Nord (sak 1/2000, dom avsagt 25. juni 2002), Narvik (sak 1/2001, dom avsagt 11. september 2002), Eufjord (sak 2/2001, dom avsagt 5. april 2002), Skjomen (sak 3/2001, dom avsagt 16. september 2003), Vassbrunafeltet og Tamokdalen (sak 1 og 2/2002, dom avsagt 16. september 2003), Grytåfeltet (sak 4/2002, dom avsagt 9. desember 2003) og Storvatnet i Steigen og Sørfold Nord (sak 3/2002, dom avsagt 1. april 2004), Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms 1985–2004, bind IV. Ingen av disse dommene ble påanket.

sak 1/2000, Tysfjord Nord-feltet, er en av disse. Saken kom opp etter at staten ved Landbruksdepartementet den 18. januar 2000 tok ut stevning mot grunneiere og rettighetshavere i Tysfjord og deler av Ballangen kommuner som mente seg berørt av statens grensepåstand.

2.6.1 Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale

Grunnlagsmaterialet i Tysfjord Nord-saken var basert på arkivgranskning utført av førstearkivar Eilert Bjørkvik ved statsarkivet i Trondheim, og omfattet en utredning på 117 sider datert 22. juni 2000, samt tre dokumentvedlegg på til sammen 1147 sider. Utredningen og dokumentvedleggene er således omfattende.

I utredningen framgår det at samtlige av gårdene i feltet trolig har vært finnergydninger. I ekstraskattemanntallet fra 1762 framgikk det at en rekke «Finner» ennå bebodde «uskyldsadt Pladser». Også for dette området ble det vist til at major Peter Schnitler i 1743 delte samene i tre grupper.

Lap-Finner ere i Tysfiorden, som i Rotangenfiord 3. Slags: (1) Svenske Østlapper... Norske Bøyde- eller Field-Lapper... Det 3die Slags Lap-Finner ere, ligesom i Rotangensd Fiord, Bue eller Boe-Finner, som ere boe-siddende ved deres Gaarder, og bruge deres Jorder og Fiske-rie, ligesom andre Norske Bønder; hvilket pag. 167. med meere er beskrevet.¹¹⁹

På side 79 i utredningen tegnes det et særs interessant bilde av hvilket rettsforhold myndighetene i samtiden mente var knyttet til finnergydningene. I prøvematrikkelen for 1723 var det oppført en rekke finnergydninger, og om disse, under Tjeldsund fjerding, het det:

hva sig Findejordene Angaaer som Begyndes paa No 56 og endes Paa No 91. Da haver Finderne for deres I æld gamle Tiid Befundne Troesckap Faaed Privilegier, udj H. Høilofflig Ihukommende Christiani Qvartii Tiid, at Rydde sig Iorder I Fiorderne udj Kongens Almindig som græntzer paa eendeel Stæder under Skie Vejen mod Sverrig, hvilcke Finderne og deres Børn har tilholdt sig, som sit Odel, dog aldrig gaaed udj arf eller Skifte, Kiøb eller Sahl I hvor Giældbunden Finderne har efterladt deres Boe; Men I orden Blefven tiltræd af Eldste Søn mens de hafver været til, eller af Eldste Datter eller Hendes Mand, naar ingen Sønn hafver været, og naar ingen af disse hafver været har Gaar-

den til deels nogle Aar Ligget Øde, uden Ringeste Skatters svarelse til Kongen, indtil andre af Finderne hafver Kommet og Regnet sig Odelsmand og Gaarder igien paa nye optaget. Hvilcke sidste Bemeldte af de comitterede Persohnligen er Besigtiget, og Lagt forskrefne sckylsætning.¹²⁰

Tidligere har vi sett at det også i andre dokumenter er vist til privilegier samene skulle være gitt av statsoverhoder, slik som Qvigstad og Wiklunds henvisning til kong Håkon IV Håkonsons (1247–1263) privilegier (se side 664 foran). Av ovenstående sitat framgår det også at kong Christian den 4. kvart (1588–1648) ga samene privilegier.¹²¹

Rettsforholdet som her knyttes til disse «finnejordene», må sies å være uvanlig detaljerte, og beskriver rettsforhold med spesielle karakteristika med en tydelig privilegiepreferanse til samene. Som vi ser hadde besitterens arvinger odels- og arverett. Derimot ser det ikke ut som jordene kunne omsettes ved salg eller kunne være gjenstand for kreditorbeslag som følge av pantegjeld. Av interesse er det også at gården ble lagt øde hvis besitteren ikke hadde arvinger, og at den lå øde inntil andre samer kom «og Regnet sig Odelsmand og Gaarder igjen paa nye optaget».

Når det gjaldt eiendomsforhold og opplysning om de private eiendommene, framgår det av utredningen at gårdene i feltet ble solgt ved kongeskjøter i perioden 1785–1919. Ikke alle gårdene ble kjøpt av brukerne. En stor part av de tidligst solgte eiendommene var kjøpt av proprietærer, noe som innebar at brukerne var leilendinger.

Utredningen inneholder en bred gjennomgang av befarings- eller skyldelingsforretninger med grensebeskrivelser for de enkelte gårdene innen tvistefeltet. Den omfatter også en beskrivelse av næringsliv, jordbruk, jordsmonn, landbruksmessig avkastning m.m., bl.a. basert på Amund Helands *Norges land og Folk* fra 1908 og beskrivelser av landmålere som tok opp gradteigskart tidlig i det forrige århundre.

¹¹⁹ Gjengitt etter Bjørkvik: *Tysfjorden Nord, Utredning*, s. 6. Opprinnelig i Schnitler bind II s. 183. Henvisningen til pag. 167 er gjengitt i note 59 s. 664.

¹²⁰ Gjengitt etter Bjørkvik: *Tysfjord Nord, Utredning*, s. 79, men henvisning til vedlegg s. 8 til utredningen, som er en avskrift fol 213b–214a.

¹²¹ For begge monarkene refererer årstallene seg til regjeringstiden. Christian den 4. førte 1611–1613 Kalmarkrigen mot Sverige. Som kjent var et av stridens kjernepunkter herredømme over Finmarken, som i denne tiden også omfattet store deler av de sjøsamiske bosetningene i Troms, og adgangen til havet i det som i dag er Nordland-Troms. Med «I æld gamle Tiid Troesckap» som ledet til privilegier, kan det godt være siktet til den kystsamiske befolkningens støtte til den dansknorske kongen under Kalmarkrigen.

Når det gjaldt statsgrunn, ble det vist til at dette området, som hørte inn under krongodset Senja og Salten, var en del av det krongods som ble overdratt fra kong Fredrik til Joachim Irgens i 1666, og som kom tilbake på statens hender ved en utleggsforretning i 1682.

Utredningen inneholder også en omfattende og detaljert beskrivelse av allmenningene i området, hvor de eldste er basert på Generalforstamtets «Forst Beschreibung» fra 1737–1739, på major Peter Schnitlers eksaminasjonsprotokoller og på amtmann Knagenhielms «Underretning og Betækning om Skovene og Saugene i Nordlands Amt».

Reindriften i området er kort beskrevet med henvisning Alf Ragnar Nielsens framstilling i hans bygdebok for området, til uttalelser fra Lappefogden i Nordland i forbindelse med utbygging av Sørfjord kraftverk av hhv. fra 25. september 1995 og 9. juni 1977.¹²² Det ble også vist til en utredning fra samisk-etnografisk avdeling ved Universitet i Tromsø fra 1976, utarbeidet i forbindelse med utbyggingen av Sørfjord kraftverk. Her het det bl.a.: «Fra gammelt av har reguleringsområdet med omegn vært samisk bruks- og bosetningsområde.» En av samegruppene som hadde nyttet området, var «reindriftssamer som i vinterhalvåret har hatt sine beiteområder i innlandet mens de i store deler av sommerhalvåret holdt til i kystområdet» (svensk reindrift). Det het også at i dag er det ingen svensk reindrift i området. «Tross gammel hevdvunnen rett til sommerbeiting i kystområdene har svensk-samene (innlandssamene) over tid stadig mistet (tapt) beiteområder. Ved reinbeitekonvensjonen av 1972 mellom Norge og Sverige mistet (tapte) de praktisk talt alt beiteland på norsk side.... I dag er det heller ingen norsk reindrift, men reguleringsområdet ligger innenfor et tradisjonelt driftsområde.»¹²³

For mer informasjon om reindriften er det henvisning til Alf Ragnar Nielsens framstilling i hans bygdebok fra 1994.

2.6.2 Utmarkskommisjonens avgjørelse

Rettsforhandlingene i saken ble holdt 13.–16. august 2001 i Kjøpsvik. Etter drøye 10 måneder avsa Utmarkskommisjonen dom i saken den 25. juni 2002. Innledningsvis i dommen er feltet, geografiske forhold og administrativ inndeling beskrevet. Under bosetning er det vist til Bjerkviks utred-

ning side 5, hvor det ble gjort rede for at de fleste gårdene er skyldsatt på 1700-tallet, men at bosetningen er langt eldre, og at samtlige bruk ser ut til å ha vært finnerydninger.

Partenes påstander

Staten ved Landbruksdepartementet anførte innledningsvis at problemstillingen var «etter en totalvurdering å finne fram til hva som fulgte med i salget av rydninger ut fra en formodning om at salget av den enkelte rydningsplass skulle omfatte all den grunn som naturlig hørte til en gårds næringsgrunnlag på den tid salget skjedde».

En kan merke seg at staten ikke lenger viste til Melåheidommen som rettskilde idet det het: «Det er ikke grunnlag for å anvende romslighetsbetraktninger ved grensedragningen slik den er uttalt i Melåheidommen i Rt. 1967 s. 313, idet grunneierne her har beiterett på allmenningsrettslig grunnlag i fjellområdet.»

I stedet viste staten til Høyesteretts dom av 22. oktober 1996 vedrørende Tysfjordfeltet (Rt. 1996 s. 1232). Det ble også presisert at sauebeite ikke ga grunnlag for krav om beiterett, «med mindre bruken har vært eksklusiv».

De private partene i saken tilnærmet seg også tvisten på annen måte enn det de private hadde gjort i den første Tysfjordsaken (sak 2/1992). Det ble ikke lenger påstått eiendomserverv ut fra opprinnelig okkupasjon, eller ut fra hevd eller alders tids bruk på selvstendig grunnlag. Derimot ble hevd og alders tids bruk gjort gjeldende som et *utfyllende* grunnlag for eiendomserverv i tillegg til den retten som var overført fra staten gjennom salg, hvor utgangsdokumentene – kongeskjøter og skylddelinger – ikke ga særlig veiledning for grensedragningen. Hevd og alders tids bruk ble dermed kun et «støttegrunnlag» der utgangsdokumentet ga manglende veiledning.

At erverv basert på hevd og alders tids bruk ble gjort gjeldende, var begrunnet i

høyesteretts dom i Rt. 2001 s. 1229 [hvor] Høyesterett [tok] standpunkt til hvilken bruk Manndalens befolkning hadde utøvd og hvor lenge, og kom til at kravene til brukens omfang og varighet oppfylte kravene for erverv av eiendomsrett på grunnlag av alders tids bruk (side 21).

Det ble også påstått at høyesterettspraksis la vekt på momenter som Utmarkskommisjonen hadde sett bort fra i sine avgjørelser. Det ble videre vist til prinsippet i Svartiseidommen, Rt. 1982 s. 1541, om at salget skulle anses å omfatte all den

¹²² Nielsen: *Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune*, s. 1014–1019 og 1055–1067.

¹²³ Gjengitt etter Bjørkvik: *Tysfjord Nord, Utredning*, s. 94.

grunnen som naturlig hører til gårdenes næringsgrunnlag. Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232, endret ikke rettstilstanden fastlagt gjennom Svartishedommen eller Utmarkskommisjonens praksis. Trolig som et svar på statens vektlegging av Tysfjorddommen, ble det anført følgende: «Det er vanskelig å se hva man generelt kan trekke ut fra Tysfjorddommen.»

Når det gjelder partenes anførsler til de enkelte delfeltene, er det redegjort for disse i det følgende i tilknytning til Utmarkskommisjonens begrunnelse for grensedragnings.

Utmarkskommisjonens domsgrunner

Utmarkskommisjonen la innledningsvis til grunn at de fleste gårdene i feltet var såkalte finnergydninger, som ble skyldsatt på 1700-tallet. Bosetningen i områder var imidlertid langt eldre. At samene fram til ca. 1750 var fritatt for å betale skatt på jord, medførte at finnergydningene ikke ble skyldsatt før i andre halvdel av 1700-tallet. Alle matrikkelgårdene hadde det til felles at det forelå unøyaktig og sparsomt skriftlig materiale om utstrekning. «For de gamle matrikkelgårderene – herunder finnergydningene – må grensene trekkes på grunnlag av opplysninger om bruk, rådighetsutøvelse, topografi og oppfatning.»

I likhet med staten unnlot også Utmarkskommisjonen, noe overraskende, å legge vekt på de to tidligere mye påberopte Melåhei- og Svartishedommene. I stedet viste den til en kjennelse fra Høyfjellskommisjonen fra 1926 hvor det framgikk at «løsningen av grensespørsmålet [må] skje på rettslig grunnlag etter prøvelse av beviselighetene og uten nogen presumpsjon til nogen av sidene, som ensidig velter bevisbyrden over til den ene kant».

Betydningen av Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, som var gjort gjeldende av de private partene, ble ikke drøftet.

Når det gjaldt de enkelte delene av tvistefeltet, var partene i delfelt 1: Mannfjorden – Inner Tysfjord, naturlig nok enige om utgangspunktet for grensen på Bjertnacohka, da dette var endepunktet for den grensen som var rettskraftig avgjort av Høyesterett i Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232. Enigheten strakk seg videre gjennom fjellpartiet overfor botnen av Mannfjorden fram til høyde 1045 på Mannfjellet. Herfra påsto staten grensen dratt vestover til Multinden og videre bak høyeste punkt på Kråkviktinden. Dette ble i all hovedsak begrunnet ut fra områdets topografi og at påstandslinjen «ikke [var] i konflikt med kubeite og slått».

De private påsto fra høyde 1045 grensene dratt i nordøstlig retning, da området staten påsto å eie, omfattet eksklusive sauebeiter. «Statens påstandslinje medfører at gårdenes behov ikke blir tilfredsstilt.» Det ble også gjort gjeldende at staten hadde akseptert at tvisteområdet var privat grunn i forbindelse med kraftutbygging og kraftledningsskjønn.

Utmarkskommisjonen ga staten medhold. Som begrunnelse ble det særlig lagt vekt på topografiske forhold. I begrunnelsen het det:

Fjellpartiet stiger bratt opp fra sjøkanten i vest og sør. Adkomsten fra gårdene til fjellet i dette området er vanskelig. Topografisk fremtrer brinken som en naturlig avgrensning sett fra sjøkanten. Området er en naturlig forlengelse av statsallmenning i øst. Fjellpartiet har vært brukt til beite for sau fra flere bruk. Beitebruket har ikke vært eksklusiv. Særlig ut fra topografi og bruk, finner Utmarkskommisjonen at fjellpartiet må tilkjennes staten (side 33).

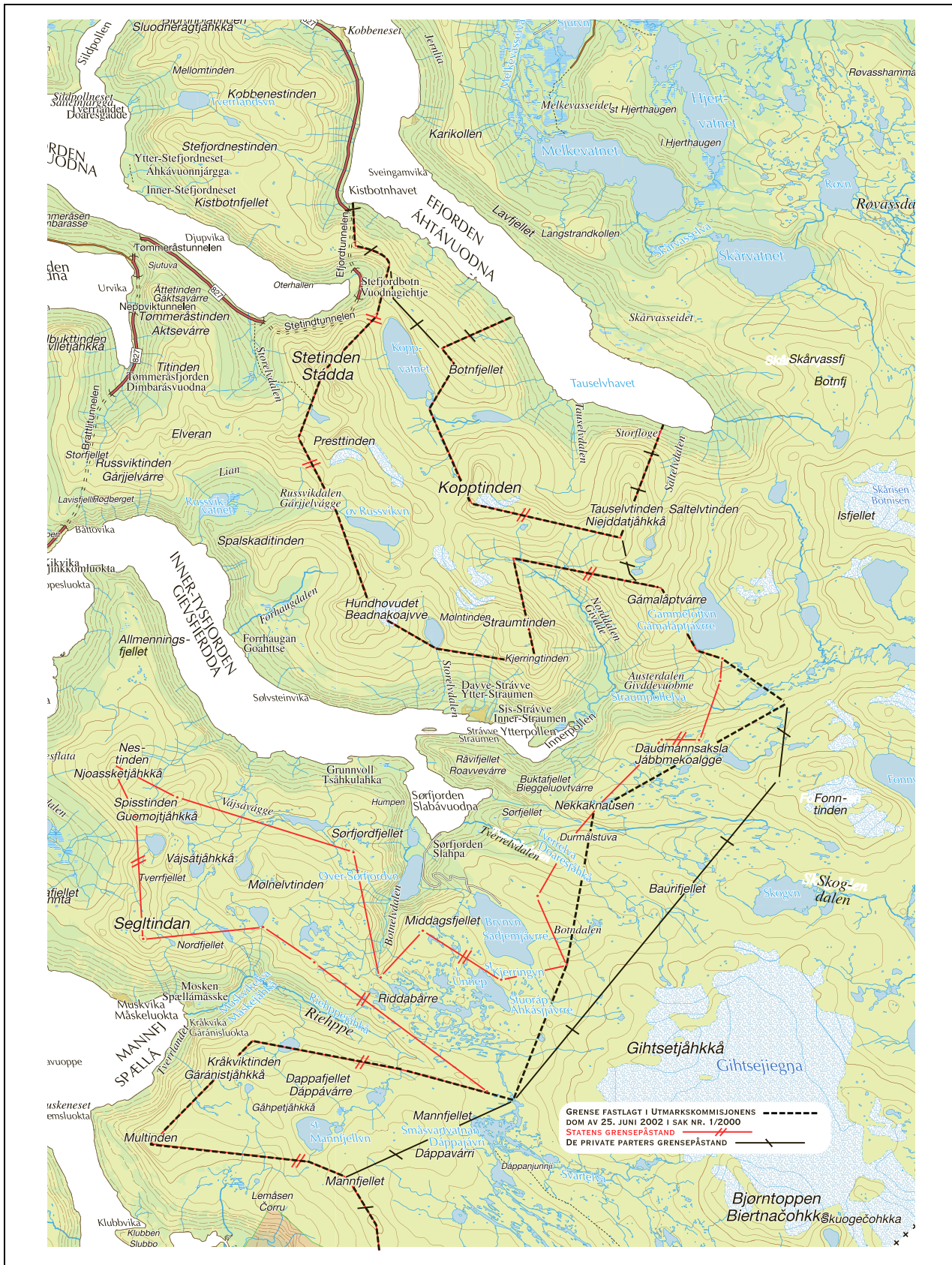
Staten hadde også påstått å eie et fjellparti på ca. 15 km² som lå i 1000–1100 meters høyde på halvøya mellom Mannfjorden og Inner Tysfjord, og som var omkranset av gårder i sør, vest og nord. Her fikk staten ikke medhold:

Kommisjonen ser ikke midtfjellpartiet på halvøya som en naturlig fortsettelse av det store sammenhengende fjellområdet lenger øst, men som et selvstendig midtfjellpart. Ut fra impedimentbetraktninger og topografi finner kommisjonen det naturlig at tvisteområdet tilkjennes de private (side 33–34).

Som vi ser, var betraktninger om topografi og impedimentsbetraktninger, som igjen må sies å være avledet av topografibetraktninger (se note 68 på side 673), de sentrale begrunnelsene for kommisjonens grensedragnings. For øvrig må det kunne sies at begrunnelsene har et skjønnsmessig preg over seg.

Det synes ikke som Utmarkskommisjonen i særlig grad tok hensyn til den kritikken Høyesterett uttalte i Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232, om at kommisjonen hadde gått for langt i å anvende impedimentbetraktninger når en stripe fjellområde drøyt 10 km langt og 2–3 km bredt, uten påvist eksklusiv bruk ble tillagt de private eiendommene. Førstvoterende, som her fikk tilslutning fra en samlet rett, uttalte at «jeg [finner] det vanskelig å slutte meg til at grensene trekkes så langt, ganske særlig når det har den følge at også det vestenforliggende området da naturlig ses som impediment» (side 1248).

Når det gjaldt området fra Gjuvet og østover, hadde staten akseptert de private eiendomsrett til

Figur 2.8 Tysfjord-Nord-feltet (utsnitt)

Brynavatn (Sadjemjávrrre), som sammen med Kjerringvatn (Áhkásijávrrre) hadde vært gjenstand for kraftutbygging. Når det gjaldt området omkring Kjerringvatn, hadde staten «en usikker oppfatning om sin eiendomsrett i området».

Kommisjonen synes å ha vektlagt statens usikkerhet og uttalte: «Ovennevnte medfører at området rundt Kjerringvatn av kommisjonen anses privat.»

I den videre grensedragningen var det forholdsvis stor avstand mellom partenes påstander, hvor staten i all hovedsak påsto at grensen fulgte synsranden sett fra sjøen («Topografisk fremtrer brinken som en naturlig avgrensning sett fra sjøkanten.»), mens de private gjorde sin eiendomsrett gjeldende betydelig lenger inn på fjellet. Kommisjonen valgte her med forholdsvis små justeringer å følge statens påstand.

I delfelt 2: Inner Tysfjord – Efjorden fulgte utvalget statens påstand fullt ut. Dette ble begrunnet ut fra «særlig vekt på topografi og hensiktsmessige grenser» (side 35).

Når det gjaldt bruksretter, hadde grunneierne påstått rett til jakt, fangst og fiske. Slike krav ble avvist med henvisning til Utmarkskommisjonens dom i Skjerstadfeltet fra 1990, hvor grunneierne i likhet med andre hadde lovbestemte rettigheter til fiske etter lakse- og innlandsfiskeoven og viltloven. I tillegg hadde eiere av bestemte gårder lagt ned påstand om særrett til fiske. Dette ble også avvist med henvisning til kommisjonens tidligere praksis og at «den aktuelle bruk av vannene til fiske ikke har hatt et slikt omfang, kontinuitet og intensitet at den kan begrunne noen særrett».

Dommen ble ikke påanket.

2.7 Narvikfeltet

Twisten om Narvikfeltet kom opp etter at staten ved Landbruksdepartementet den 12. februar 2001 tok ut stevning mot grunneiere og rettighetshavere i Narvik kommune som mente seg berørt av statens grensepåstand.

2.7.1 Utmarkskommisjonens grunnlagsmateriale

I likhet med Tysfjord Nord-feltet foretok førstearkivar Eilert Bjørkvik ved Statsarkivet i Trondheim arkivgranskninger for Utmarkskommisjonen og framla en utredning, datert 26. juli 2001 med tre dokumentvedlegg.

I utredningen er eiendoms- og bosetningsutviklingen omtalt. Her heter det at alle gårdene i feltet

som er oppført i skattematrikkelen av 1647, var krongods. Det samme var tilfelle i Landkommisjonens jordebok av 1661. I prøvematrikkelen av 1723 omtales finneodel, men blant gårdene i feltet som nevnes, var det kun gårdene i Beisfjord som synes å komme inn under den kategorien.

2.7.2 Utmarkskommisjonens avgjørelse

Utmarkskommisjonens dom ble avsagt 11. september 2002. Innledningsvis er feltets geografiske forhold og administrativ inndeling beskrevet. Henvisning til finneodel og finnerydninger i Beisfjord i utredningen til Bjørkvik, er referert under bosetning. Det het videre at saken reiser to hovedspørsmål: «Det ene er en fullstendig grensesetting mellom statens eiendommer og de tilstøtende private eiendommene. Det er sikker tradisjon for at staten er eier av høyfjellsområdene i Narvik. Spørsmålet er rekkevidden av statens eiendomsrett i forhold til de private eiendommenes utstrekning i og mot fjellet.»

Det ble også påpekt at adkomstdokumentene for de private gårdene gir et beskjedent og utilstrekkelig grunnlag for å fastsette gårdenes utstrekning mot statens allmenning.

Før partenes anførsler er inntatt, uttalte kommisjonen:

Grensene må derfor fastsettes etter en samlet vurdering, hvor det legges vekt på foruten adkomstdokumenter også opplysninger om eiendomsoppfatninger, bruksopplysninger, rådighetsutøvelse, faktiske- og juridiske disposisjoner, samt topografiske forhold. Om dette tema vises det til Høyfjellskommisjonens kjennelse i Ullensvangforretningen av 02.06.1924 (side 8).

Det andre spørsmålet gjaldt bruksrettigheter. Det forelå enighet om at gårdene hadde beiterett på allmenningsrettslig grunnlag. Gårdeiere under gnr. 31 Romsbakbotn påsto dessuten felles bruksrett til skog på statens grunn. Dette ble avvist av staten.

Partenes påstander

Staten ved Landbruksdepartementet anførte at saken reiste kjente problemstillinger fra tidligere felt om avgrensning av gårder og rydninger utgått til privat grunn. Det ble gjort gjeldende at det i «denne forbindelse [ikke] er... stor forskjell på finnerydninger og matrikkelgårder... Utgangspunktet må være at man skal tolke en kontrakt fra 1800-tallet om hva som fulgte med i salget av en landbrukseiendom.»

Det het videre at det ikke var overdratt noen områder i fjellet til private. Skulle slik eiendomsrett anerkjennes, måtte det skje på annet grunnlag. Her nevnte staten «hevde, alders tids bruk e.l.».

Staten oppstilte deretter seks momenter for vurdering av salgenes innhold. Det var 1) adkomstdokumentene: skyldsettingsforretninger, avstikningsforretninger, skylddelingsforretninger, kjøpekontrakter og skjøter, 2) arealbehovet på den tiden gården ble solgt, 3) den bruken som er utøvd; herunder allmeningspreget eller eksklusiv, 4) rettslige disposisjoner, deling, salg, utskiftning og grensegang, 5) rettsoppfatninger og 6) topografiske forhold.

Fra de private partene som var representert ved advokat Tor N. Rekve, ble det gjort gjeldende at adkomstdokumentene i saken ikke sto sentralt.¹²⁴ Andre dokumenter og aktiviteter var av større betydning. Det ble her vist til Ofofbanens utbygging i 1883–1903, Forsvarets engasjement i Sildvika, Vassdragskjøp og AS Taraldsviks eiendomsaktivitet i området. Det ble dessuten anført at gårdene i østfeltet (Rombaken) var finnerydninger. «I ettertid må også samiske bruks- og rettsoppfatninger komme inn i bildet, jf. Manddaldommen i Høyesterett 2001.»

Statens forvaltning av jakt og fiske ble anført som en medvirkende årsak til at grense ble satt noe tilfeldig på kartet for å vise hvor jakt og fiske kunne utøves.

Utmarkskommisjonens domsgrunner

I sine domsgrunner viste Utmarkskommisjonen innledningsvis til kommisjonens dom i sak nr. 3/1998 Hinnøya, side 11, hvor det ble uttalt at det dreide seg om gamle gårder, hvor hjemmeldokumentene ga få holdepunkter for hvilke vidder som tilfalt brukerne ved salg: «Dersom det ikke er holdepunkt for annet, må det antas at gårdene ble solgt til brukerne med de fjellområder som på salgstiden ble regnet for å tilligge gårdene som bygselbruk.»

Det ble deretter vist til at Utmarkskommisjonen i samme dom hadde vektlagt Ullensvangforretningen av 2. juni 1924, hvor det på side 39 var drøftet hvordan en skulle trekke grenser mellom privat eiendom og allmenning der disse kun kunne fastsettes ut fra rådighetsutøvelse, naturforhold og alminnelig oppfatning. Det het følgende:

Mellom de utvilsomme almeningsstrekninger og de utvilsomme private strekninger blir det igjen et belte av snart større og snart mindre bredde, hvor tvil om eiendomsretten gjør seg gjeldende. Her må løsningen av grensespørsmålet skje på rettslig grunnlag etter prøvelse av beviselighetene og uten nogen presumpsjon til nogen av sidene, som ensidig velter bevisbyrden over til den ene kant.... Det gjelder å fastslå den rette grense i fjellet for gårder med støler og beiter, hvis første optagelse ligger i en ukjent fortid. De private skal ha sitt, resten er almenning (side 24–25).

Manglende veiledning i adkomstdokumentene, innebar dermed at de retningslinjer Høyfjellskommisjonen hadde trukket opp i Ullensvangkjennelsen, og som senere var blitt fulgt opp i Utmarkskommisjonens avgjørelser, måtte vektlegges. Dette innebar at kommisjonen måtte foreta en helhetsvurdering hvor bruk, rettslige disposisjoner, oppfatninger, topografi og hensiktsmessige grenser er momenter. Noen henvisning til de tidligere vektlagte Melåhei- og Svartiseidommene ble ikke gitt.

Når det gjaldt den faktiske grensedragningen for delfelt 1, fant kommisjonen støtte i grense fastlagt i dom av Trondhjem Stiftsloverrett fra 1916, videre i en grenseoverenskomst fra 1925. En utskiftningsforretning fra 1890-tallet ble også vektlagt for å vise at fjellområdet var uinteressant for gårdene. Grenseoverenskomsten fra 1925 var inngått mellom staten og private i forbindelse med ekspropriasjonsskjønnene i 1921 i samband med Ofofbanens fjernledning. Overenskomsten ble lagt til grunn som en bindende avtale mellom de private og staten. Rett nok var ikke alle grunneierne omfattet av overenskomsten, men «det er ingen grunn til at disse teigene skulle strekke seg lenger inn i fjellet enn de øvrige teiger både øst og vest».

Når det gjaldt det videre grenseforløp vestover, omfattet det eiendommen Sildvikas utstrekning mot fjellet. Det ble her vist til dokumentasjon, bl.a. fra Finans- og Tolldepartementet, om at Sildvika hadde et meget beskjedent, om noe jordbruk på midten av 1800-tallet. Kommisjonen uttalte at:

Det var og er ingen grunn til... at eiendommen Sildvika og forsåvidt heller ikke Kuberget gnr 33, skulle strekke seg lenger inn i fjellet sør for Rombaken, enn gården Rombakbotn. Den riktige grensen, jf det overnevnte, må slik kommisjonen ser det, følge statens påstandslinje, hvor de iøynefallende fremspringene i terrenget Kvitura og Sildviktoppen danner naturlige avgrensingspunkter for gårdenes utstrekning.

¹²⁴ I samtlige av de øvrige utmarkskommisjonssakene som er gjennomgått, var majoriteten av de private partene representert ved advokat Erik Bryn eller advokat Ola Brekken.

Kommisjonen reiste spørsmål om rettslige disposisjoner senere på 1900-tallet endret på det bildet de gjengitte kildene dannet. Etter å ha kommet til at Forsvarets ekspropriasjon av et areal ikke kunne tillegges særlig vekt utover selve saken, samt at eldre vitner; jegere og fiskere fra Narvik, påsto at området var statsgrunn, kom kommisjonen til det samme. Også i siste del av delfelt 1 ble statens påstand tatt til følge. Kommisjonen uttalte her at den la «vesentlig vekt på gårdenes behov og bruk, samt topografiske forhold». Når det gjaldt behov for utmarksarealer, må en anta at dette var marginalt, da det knapt var drevet jordbruk på gårdene, samtidig som oppsitterne hadde hatt utkomme som fiskere. Det ble også vektlagt at Statens skoger som grunneier hadde bortfestet tre hyttetomter i det omtvistede området.

For delfelt 2 het det innledningsvis at det syntes som om statens påstandslinje i feltet var den mest naturlige. Det ble imidlertid vist til at AS Taraldsvik som privat grunneier gjorde «en klar eiendomsmarkering» i 1947 da firmaet inngikk avtale med Narvik kommune om disponering av området rundt Forsnesvatnet til kommunalt vannverk. Området lå midt i det nå omtvistede området. Både AS Taraldsvik og Narvik kommune oppfattet da området å være privat grunn. Staten var ikke aktiv som potensiell grunneier i denne perioden. Først i 1974 markerte staten sitt syn som eier gjennom skogforvalteren.

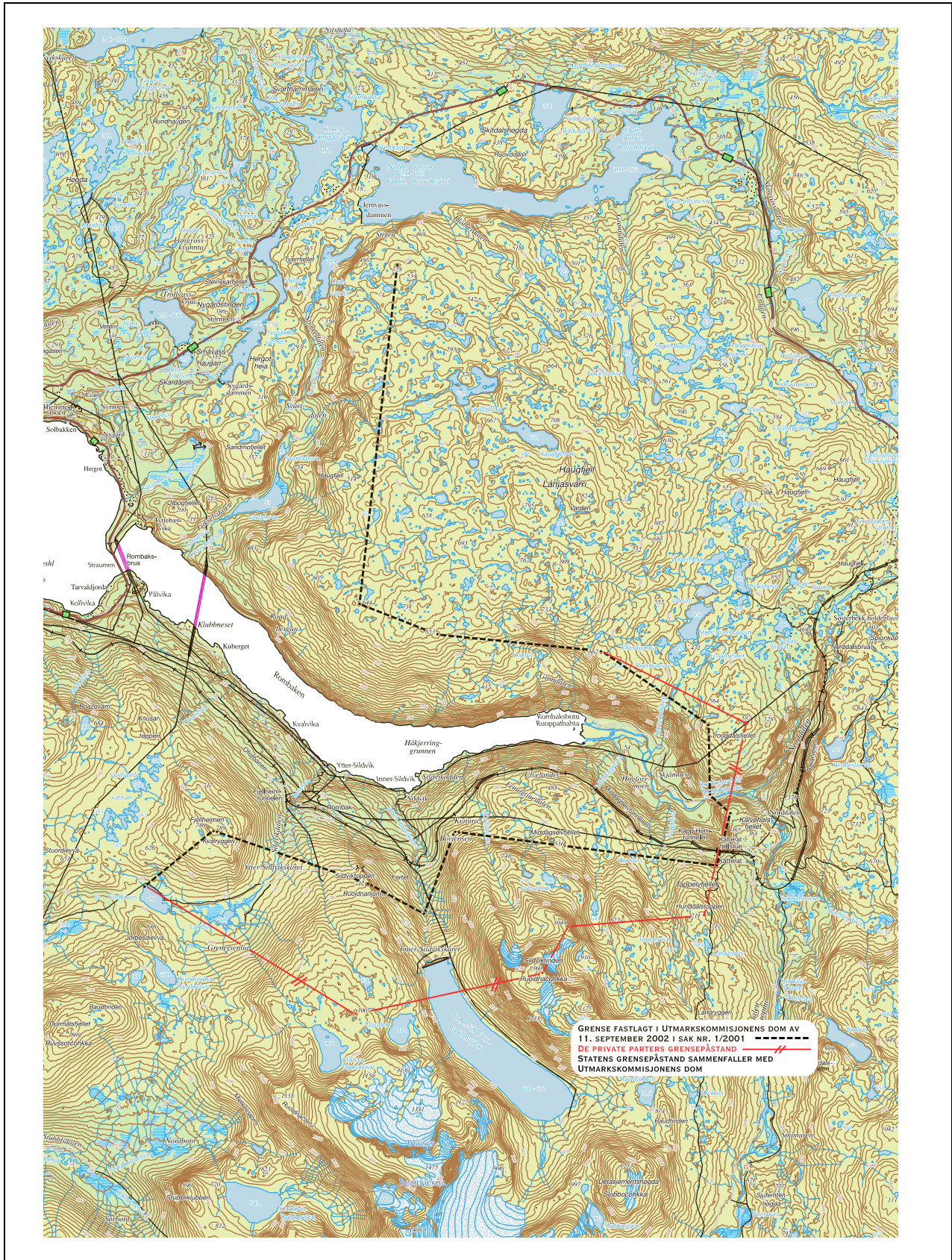
Kommisjonen la imidlertid til grunn at staten egentlig ikke hadde noen stor foranledning til å hevde sin eiendomsrett, og ble selv om dette ikke anføres av kommisjonen, ikke rammet av reglene

om passivitet. Saken i 1947 var dessuten en spesiell engangsbegivenhet av privat eiendomsmarkering, «uten å representere en mer generell og allmenn utøvelse av eksklusiv eiendomsrådighet fra den private grunneiers side». Dessuten forholdt også jegere og fiskere i området, Narvik Jeger- og Fiskerforening, seg i dette området til Statens Skoger som grunneier. Grensedragningen ble også begrunnet ut fra at AS Taraldsvik som stor grunneier i noen grad hadde tatt seg til rette, samtidig som det var betimelig å reise spørsmål om firmaet hadde vært i god tro med hensyn til eiendommens utstrekning mot statsgrunn.

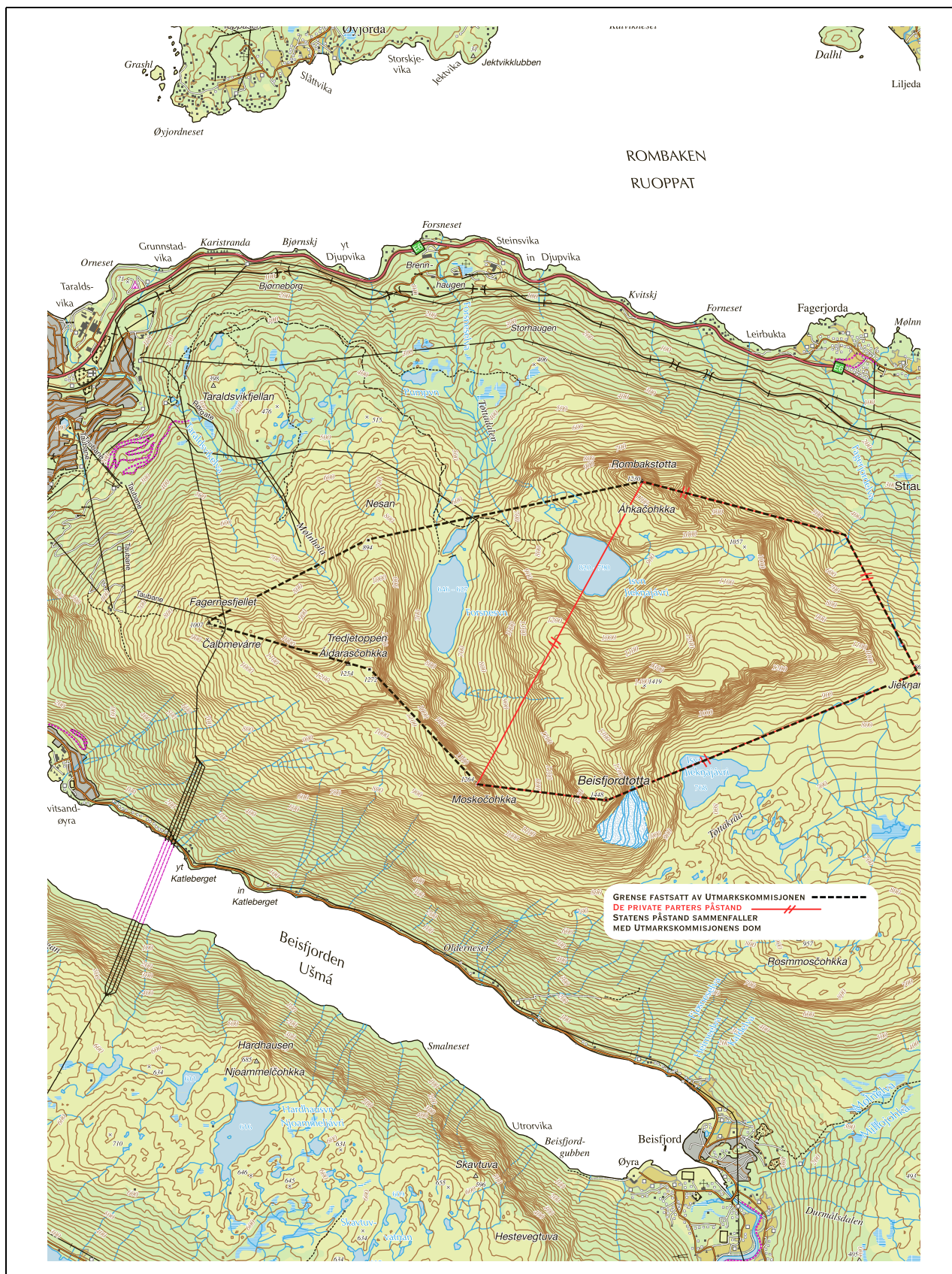
Når det gjaldt grensedragningen, het det avslutningsvis at området har et helt utpreget høyfjellspreg, goldfjell, som gjør at staten må gis medhold i at grensepunkter mellom de private gårdene og staten må og skal være på Fagernestoppen. «Etter dette blir kommisjonens konklusjon at grenseforløpet i feltet skal følge statens påstandslinje slik den er beskrevet i statens påstand for delfelt II.»

Når det gjaldt bruksrettigheter, ble det lagt til grunn at det forelå enighet om at de private hadde beiterett på statens grunn på allmenningsrettslig grunnlag. «For øvrig hviler det ikke bruksrettigheter på allmenningsrettslig grunnlag, hevd eller alders tids bruk.» Påstand om bruksrett til skog for eiere under gnr. 31 Rombakbotn ble avvist da dette ikke var påtegnet i adkomstdokumentene, eller det var grunnlag for at dette var ervervet gjennom hevd.

Dommen ble ikke påanket.

Figur 2.9 Narvikfjeldet, delfelt 1

Figur 2.10 Narvikfeltet, delfelt 2

Kapittel 3

Vurdering av grunnlagsmaterialet sett i forhold til domsavsigelsene

3.1 Innledning til vurderingene

Mitt mandat har vært å se på om det kan utledes mer av grunnlagsmaterialet når det gjelder faktisk bruk og rettslige konsekvenser av dette, enn det Utmarkskommisjonen har kommet til. Videre har mandatet gått ut på å vurdere graden av samsvar eller mangel på sådant, mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelsene, og om grunnlagsmaterialet gir et dekkende bilde av bruken av de ulike områdene.

En del av disse vurderingene er gjort underveis i gjennomgangen av hver enkelt sak. I dette kapittelet gjøres det en systematisk gjennomgang, hvor det gjennomgatte grunnlagsmaterialet og domspremissene vurderes i forhold til mandatet. I den grad det har vært naturlig, er grunnlagsmaterialet supplert med generell teori. Dette er primært juridisk litteratur som det må kunne forutsettes at en spesialdomstol er kjent med og har brukt der det er nødvendig.

3.2 Beiarn-Skjerstadvfeltene

3.2.1 Fastboende samers landrettigheter: Hva kan utledes av grunnlagsmaterialet?

For Beiarn-Skjerstadsakene må det generelt kunne sies at beskrevet samisk bruk i grunnlagsmaterialet er tillagt svært liten vekt. Nå må det tilføyes at dette selvfølgelig har mye av sin årsak i at samer og personer med samisk bakgrunn i liten grad pretenderte rettigheter slik som i Kåfjord-Mannalssaken, Tysfjordsakene og Lægassaken. Det må likevel påpekes at de saksøkte i Beiarnfeltene påsto å utlede sine rettigheter til utmarksressursene fra samisk bruk (trolig samiske forfedre) framfor statens opprinnelige rett.

De omfattende samiske besittelsene og landrettighetene som er beskrevet av Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll, bind II, og som lå til så vel reindriftssamer som bofaste samer (bufinner) i Saltenområdet, er dermed ikke tillagt vekt i nevnbare

grad. Dette til tross for at kommisjonen uttrykte at «sjøsamenes bruk klarligvis ikke [må] oversees».¹

Av særlig interesse i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller synes opplysningene om «adkomsten» eller grunnlaget for reindriftssamenes rettigheter (gjengitt foran på side 640), og opplysningen om «finneodelen» til «bue-finnene» i Salten (gjengitt foran på side 639). Det siste kan tyde på at fastboende samer satt på selveide gårder det hvilte «finne-odel» på.

I Skjerstaddommen drøftet ikke Utmarkskommisjonen samiske rettigheter utover den forholdsvis overflatiske gjennomgangen som ble gjort på side 88–89. Noen avgjørelse ble ikke fattet.

Når det gjaldt Beiarndommen, påsto de saksøkte som nevnt å ha rettigheter med bakgrunn i gammel samisk bruk. De framholdt at den gamle samiske bruken hadde omfattet langt mer enn rett til reinbeiting; samene hevdet å besitte skog, mark, vann og fjell. Samene det gjaldt, var ikke nødvendigvis reindriftssamer, men også fastboende. Det ble også påstått det uholdbare i at staten, som basis for sine påstander, har valgt en angivelig situasjon på et bestemt tidspunkt.

Går man tilbake i historien, var alt opptatt og bruksopptatt av samene. Den senere bruk av områdene må sees i lys av dette utgangspunkt, het det (side 34).

Utmarkskommisjonen fant ikke grunn til å legge noen vekt på den påståtte samiske bruken og besittelsen i sin dom. Under drøftingen av spørsmålet om fiskerett, ble all samisk bruk knyttet til tamreindrift. Det het at dette ikke kan danne grunnlag for rettserverv, da

¹ Utmarkskommisjonen viser til Schnitlers «grenseeksaminasjoner» i Skjerstaddommen, s. 88, og deler av denne er framlagt som grunnlagsmaterialet gjennom Utvalget for Staseiendom for Nordland og Troms: Utdrag for Skjerstadvfeltet, del II. Imidlertid er ikke alt som etter mitt syn er av interesse i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, kopiert i utdraget Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll som ikke er inntatt i utdraget. Jeg tar meg den frihet å referere til deler av grenseeksaminasjonsprotokollene og ikke bare det som er opptrykt i Utdraget.

Retten til fiske under lovlig opphold med rein i distriktet har nå lenge vært uttrykkelig hjemlet og nærmere regulert ved lov, jfr. reindrifftsloven av 9. juni 1978 nr. 49 § 14, jfr. § 9 og tidligere reindrifftslov av 12. mai 1933 nr. 3 § 38 (side 83–84).

Det må påpekes at det her synes som om de saksøkte og kommisjonen taler om to vidt forskjellige forhold, med to vidt forskjellige tidsperspektiver. Mens saksøkerne viser til Scnitlers eksaminasjonsprotokoller fra 1742, og den omfattende samiske besittelsen som der er dokumentert, taler kommisjonen om den lovfesting av reindriftssamers fiskerett som kom inn i reindrifftslovgivningen i 1933.

Som vi har sett, tyder grunnlagsmaterialet på at fastboende samer, såkalte «bufinner», satt på selveide gårder med «finne-odel». Den henviste kilden i grunnlagsmaterialet er dessuten en av de tydeligste indikasjonene på at finneodelen innebar at de fastboende samene som var oppsitterne på gårder med slik «odel», også var selveiere (og ikke leilendinger) etter datidens forstand. Dette har trolig også omfattet rettigheter til utmarksressursene, herunder fiske. Rettighetene kunne ha sin basis enten i allmenningsrettigheter eller rettigheter ervervet ut fra et annet grunnlag de måtte ha i en eldgammel bruk.

Betydningen av «finneodelen» og den «besittelse» samene i Salten hadde til utmarksområder på 1700-tallet, er i dag uviss. Etter mitt skjønn burde Utmarkskommisjonen ha lagt større vekt på å belyse om de fastboende samene der kunne ha vært selveiere, også når det gjaldt utmarksarealer og fiskerett, og om dette kunne ha fått betydning for gjeldende rett. Dette på grunn av den rettsprentensjonen som ble gjort med bakgrunn i samisk bruk i Beiarn, på bakgrunn i det forholdsvis klare grunnlagsmaterialet, og på grunn av at kommisjonen hadde et selvstendig opplysningsansvar.

Om dette kan ha betydning for andre områder hvor det er dokumentert at det var «finneodel», «finnerydninger» eller «bufinner», men ikke at andre «norske» gårdbrukere var selveiere, kunne på generelt grunnlag vært gjenstand for drøfting.

Det må også kunne sies at Utmarkskommisjonens uttalelser på side 72 i Skjerstaddommen om at det ikke var framkommet noe som ga «grunnlag for å si at Kongen i kjent tid har hatt annen rådighet over uopptatt grunn i Nordland og Troms enn i det sørlige Norge» og «at Kongen også i den nordlige del av landet ... i kraft av den generelle rettsordning som etter hvert festnet seg, er blitt eier av grunn som ikke har vært opptatt av private», ikke synes å ha dekning verken i grunnlagsmaterialet eller

andre kilder. Det samme må kunne hevdes i forhold til kommisjonens uttalelse samme sted om at «Kongens rettsstilling til den uopptatte grunn var i Nord-Norge den samme som i det sørlige Norge».

Blant litterære kilder synes det å være en etablert oppfatning at riksgrensa langt ut i høymiddelalderen ble antatt å gå ved Malangen.² Nå er det imidlertid en allment akseptert oppfatning at kongen rådde over grunnen i 1666, og at han anså seg å kunne selge allmenningsgrunn både på dette tidspunktet og på midten av 1700-tallet, noe det er redegjort for under på side 677, 678 flg. Følgene av rådigheten i høymiddelalderen blir dermed ikke videre betydningsfull i relasjon til dagens rettsituasjon. For områdene nord for Malangen vil jeg dog ta et lite forbehold i relasjon til folkerettslige bestemmelser om urfolks selvråderett.

Rettigheter basert på samisk bruk eller på annet selvstendig grunnlag ble heller ikke vektlagt av Høyesterett i ankebehandlingen av Beiarn-Skjerstadsakene, Rt. 1991 s. 1311. Grunneierne påsto å ha rett til fiske på allmenningsrettslig eller privatrettslig grunnlag, eventuelt etter fjelloven av 6. juni 1975 § 28. Høyesterett fant ingen grunn til å drøfte noen særskilt adkomst eller rettsgrunnlag. Førstvoterende sa seg enig med Utmarkskommisjonen om «at det heller ikke i statsallmenningen foreligger egentlige subjektive rettigheter til fiske på allmenningsrettslig grunnlag. Noe privatrettslig grunnlag for fiskerett er ikke godtgjort.»

Når det gjaldt grensetvisten som fem parter under gnr 55 i Beiarn hadde påanket, hvor det ble vist til at den første rydningen under samme bruksnummer i sin tid ble tatt opp av en mann med samisk bakgrunn, fant Høyesterett dette så uvesentlig at det overhodet ikke ble nevnt i domsgrunnene, uten at dette for så vidt er bemerkelsesverdig. Staten ble gitt medhold i sin grensepåstand. Når det gjaldt det subsidiære kravet om bruksrett i det omtvistede området ut over den som de ankende partene allerede hadde på statens umatri-

² I middelalderen ble Norges riksgrense oppfattet å gå ved Malangen, jf. Tønnesen: *Retten til jorden i Finnmark*, s. 9. I note 2 til s. 9 (på s. 317) vises det til Magnus Lagabøtes testamente fra 1277, hvor det framkom at Finnmark ikke var norsk i forsvarsmessig henseende. Tønnesen skrev videre at i ettertalen til sagaen etter *Håkon Håkonson*, som døde i 1264, berømmes kongen for å ha kristnet Malangen. Nordenfor var vel da landet ikke norsk heller i *geistlig* henseende. Disse to eksemplene skulle gjøre det trolig at den *egentlige* riksgrensen gikk ved Malangen (eller i hvert fall i Nord-Troms). Slik også Johnsen, Oscar A.: *Nord-Norges politiske historie*, Oslo 1943, s. 4, hvor det er vist til Rymbe-gla, hvor det het: «På er fjördur er Malangur heitir, han skilir Finnmörk vid bumenn». Tønnesen viser for øvrig til Håvard Dahl Bratrein: «Befolkningsforhold og kirkebygning nord for Malangen i eldre middelalder» i *Håløygminne* XIII 1970 s. 33 flg.

kulerte grunn, uttalte Høyesterett at dette «kan åpenbart ikke føre frem» (side 1323).

3.2.2 Reindriftsrettighetene: Hva kan utledes av grunnlagsmaterialet?

Med hensyn til reindriftsrettighetene i Beiarn-Skjerstadsakene er det ikke naturlig å se på *samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelse*, da dommen ikke omfatter de reindriftsberettigedes rettigheter. Disse var heller ikke representert i sakene. At det kan utledes mer av grunnlagsmaterialet med tanke på reindriftssamenes faktiske bruk av området enn det som framkommer i dommene, blir dermed ganske åpenbart. Til en viss grad gjelder dette også rettslige konsekvenser av bruken.

I likhet med Kvæningen-Nordreisafeltet, hvor Utmarkskommisjonen avsa dom året etter, utgjør også Beiarn-Skjerstadsfeltene en del av det samiske reinbeiteområdet. Av grunnlagsmaterialet framgår det at det fra gammelt av har vært drevet reindrift i distrikter som berører kommunene Beiarn, Salt-dal og Skjerstad, og at det fortsatt ble drevet reindrift i de to aktuelle reinbeitedistriktene Glomen og Harodal. Per 1974 var det totale antall dyr 1610 i begge distriktene.³

Beiarn- og Skjerstadsfeltene hadde således en samisk tamreindrift på samme måte som Kvæningen-Nordreisafeltet. Som vi skal se, var spørsmålet om reindriftssamenes rettigheter i Kvæningen-Nordreisafeltet gjenstand for en omfattende behandling fra Utmarkskommisjonens side, mens reindriftssamenes rettigheter knapt er nevnt under behandlingen av Beiarn- og Skjerstadsfeltene.⁴

Reindriftssamenes rettigheter ble verken drøftet eller rettskraftig avgjort i Beiarn-Skjerstaddommene. I redegjørelsene for *Utvalget for statseiendom* het det: «I den utstrekning det dreier seg om rettigheter som byger på bestemmelsene i reindriftsloven av 12.5.1933 nr. 3, er dette heller ikke en oppgave for utvalget.»⁵ Det het videre at «det heller ikke var grunn til å anta at utøvelsen av reindrift hadde noen særlig betydning for grense- og bruks-

rettstvistene mellom staten og de private grunneierne innen de felter utvalget har til behandling».

Selv om Utmarkskommisjonen ble betraktet som Utvalgets etterfølger, er det neppe trolig at det alene var denne oppfatningen som var årsaken til at reindriftssamenes rettigheter innen feltene ikke ble drøftet og avgjort. Den mest tungtveiende årsaken lå nok i at de reindriftsberettigede *ikke meldte* inn sine rettskrav for Utmarkskommisjonen. Etter utmarkskommisjonsloven § 12, første ledd, var Kommisjonen pålagt å stevne «enhver rettighets-haver med eiendoms- eller bruksrett som kan tenkes å bli berørt» etter nærmere bestemte regler, se side 627. Følgene av slik innkalling ble at enhver som var omfattet av innkallingen, ble bundet av kommisjonens avgjørelser, uavhengig av om vedkommende hadde møtt eller faktisk kjente til stevningen.⁶

Vi har tidligere sett på rekkevidden av slik stevning i punkt . Utgangspunktet er at spørsmål om eiendomsrett innen de feltene kommisjonens hadde til behandling, utfyllende er rettskraftig avgjort. Men som vi også har sett, presiserte Jus-tisdepartementet i forarbeidet til utmarkskommisjonsloven at dette kun gjaldt «de spørsmål som kommisjonen har tatt til drøftelse i sine domspre-misser og som er uttrykkelig avgjort i kommisjo-nens domsslutning som bindende avgjort 'for alle vedkommende'».⁷

Således må det kunne legges til grunn at spørsmålet om reindriftssamenes rettigheter, i alle fall hvis vi forholder oss til dem som *bruksrettigheter*, *ikke* er avgjort av Utmarkskommisjonen. Om kommisjonen i medhold av utmarkskommisjonsloven § 13 hadde et selvstendig ansvar for å belyse saken, blir dermed ikke like betydningsfullt som hvis spørsmålet hadde blitt realitetsbehandlet.

3.2.3 Hogstretten: samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelse

Foruten fiskeretten og grensetvisten som vi har sett på, var tvisten som senere ble gjenstand for

³ Skriv fra Lappefogden i Nordland til Utvalget for Statseiendom for Nordland og Troms, datert 6. november 1975 (Utvalget for Statseiendom i Nordland og Troms: *Skjerstadsfeltet, redegjørelse*, s. 54a og 55, *Beiarnfeltene, redegjørelse*, s. 64, med henvisning til Utdraget s. 491).

⁴ I Utmarkskommisjonens Skjerstaddom, s. 89, het det: «Da reindrift[s]samene har rett til å utøve bruk også på privat eiendom, går en ikke i den sammenheng det her gjelder nærmere inn på reindriften.»

⁵ Utvalget for Statseiendom i Nordland og Troms: *Skjerstadsfeltet, redegjørelse*, s. 64, *Beiarnfeltene, redegjørelse*, s. 74.

⁶ En naturlig følge av at de reindriftsberettigede ikke var part i saken, er at de ikke meldte sitt krav ved stevning, noe som skjedde i Kvæningen-Nordreisasaken. Dette bekreftes langt på veg av telefonsamtale med adv. Johan Fr. Remmen 9. desember 2005, som også antok at det at staten som part ikke var mer opptatt av å få reindriftsrettsspørsmålet avklart, kunne ha kommet av at staten mente at det ikke var av betydning for spørsmålet om rettigheter mellom staten og private. Han sa videre at statens oppfatning kan ha vært at reindriftsrettsforholdet fullt ut var regulert i loven, slik det ble prosedert i Kvæningensaken. Remmen var utreder for Utvalget for statseiendom og prosessfullmektig for staten i saken i Beiarn-Skjerstadsakene.

⁷ Ot.prp. nr. 59 (1984–85), s. 27 sp. 1.

anke til Høyesterett i Beiarn-Skjerstadsaken, Rt. 1991 s. 1311, spørsmålet om grunneierne hadde rett til å utnytte skogen på allmenningsrettslig eller privatrettslig grunnlag i de områdene som ved Utmarkskommisjonens dom ble tilkjent staten. Kommisjonen hadde her kommet til det samme resultat som Høyesterett kom til drøye 70 år tidligere i Veikvatnetdommen, Rt. 1918 s. 454, dvs. at hogstretten tilhørte staten.

Denne delen av avgjørelsen reiste ikke spørsmål som kan sies å ha direkte samisk interesse, utover at grunneierne eller deres forfedre kan være samer. Jeg har likevel funnet det naturlig å gå noe inn på denne her, da avgjørelsen danner basis eller «presedens» for hvordan liknende allmennrettslige forhold blir løst i saker med uttrykte samiske rettighetshavere, som Kvæningen-Nordreisasaken, Tysfjordsakene og Kåfjord-Mannaldsaken.

Grunnlagsmaterialet viser at til tross for Høyesteretts domsslutning i Veikvatnetsaken, kunne det på *etisk* grunnlag reises spørsmål ved måten staten hadde ervervet hogstrett på.⁸ Dette fordi Høyesterett, i strid med dagjeldende NL 3-12-6, hadde tilkjent staten hogstretten til en «allmenningsskog» hvor staten inntil omkring år 1900 verken hadde utvist myndighet eller eierrådighet. Bakgrunnen for tilkjennelsen var statens erverv av hogstrett i *andre* deler av Nordlands skoger fra midten av 1800-tallet og utover, noe som var blitt (og fortsatt blir) karakterisert som en rettsstridig bemektigelse. Dette var også lagt til grunn av så vel underinstansene som Høyesteretts mindretall i Veikvatnetdommen, som derav hadde kommet til at statens bemektigelse ikke kunne føre til erverv av rett til hogsten.

Utmarkskommisjonen gjorde etter mitt skjønn to «utradisjonelle» grep som også medførte at eventuelle etiske betenkeligheter med Veikvatnetdommen ikke lenger ble like påtrengende.

For det første foretok kommisjonen en omdefinering av begrepet *statsallmenning*. Dette ble gjort gjennom først å slå fast at allmenningsrett ikke er en «legal rett» kodifisert gjennom NL Det var dermed ikke en selvfølge at allmenningsberettigede har de rettighetene som tidligere var gitt i NL 3-12-3 og 3-12-6. I likhet med rettigheter ervervet på særskilt grunnlag, kom kommisjonen til at allmenningsrettens adkomst måtte dokumenteres ved «Bevis for [at] bruk fra gammel tid (alders tid)» hadde funnet sted. I forlengelsen av dette foreslo

kommisjonen at begrepet «statsallmenning» skulle gis et nytt meningsinnhold; nemlig at det skulle omfatte *all statsgrunn* (side 71), samtidig som allmenningsbegrepet ikke automatisk skulle innebære at gårdene som fra gammel tid hadde utnyttet allmenningene, skulle ha lovbestemte bruksrettigheter til f. eks. beite, seter og hogst, som fastsatt i NL Dette måtte prøves i hvert enkelt tilfelle, basert på om bruken var så omfattende at det var ervervet rettigheter ut fra prinsippet om alders tids bruk. I dette lå det at allmenningsretten kunne ha varierende innhold fra sted til sted, basert på lokale tradisjoner, og videre: Dette kunne også innebære at bruksberettigede *kunne tape allmenningsrett gjennom passivitet*, samtidig som staten, gjennom eierrådighet (som i praksis kanskje var myndighetsutøvelse), kunne *ervert rett*.

I og med at Utmarkskommisjonen med basis i grunnlagsmaterialet, herunder St.meld. nr. 19 (1958), valgte å legge en annen mening i innholdet i statsallmenningsbegrepet enn det som inntil da hadde vært vanlig, og at Høyesterett senere ikke fant å endre på dette i Beiarn-Skjerstaddommen, er det naturlig å se på hvordan begrepet er blitt definert i mer generell juridisk teori.⁹ *Falkanger* skriver at det ikke har vært full enighet om begrepet, samtidig som han viser til den ofte gjengitte definisjonen hos Meinich Olsen: *Norsk Almenningsrett* fra 1928, side 220, hvor det heter:

Ved almenning forstaar jeg en strækning, hvor et eller flere bygdelag i kraft av loven har bruksret.¹⁰

Man kan merke seg at Meinich Olsen definerte begrepet som en bruksrett «i kraft av loven». Han utdypet dette samme sted, samtidig som han begrunner hvorfor eiendomsforholdet ikke var medtatt i definisjonen:

det som karakteriserer almenningbegrepet [er] ikke i første rekke ... eiendomsforholdet til almenningen, men bygdelagets lovbestemte bruksret. Eiendomsforholdet til almenningen skiller de forskjellige almenninger fra hverandre, mens almuens bruksret etter loven er det for alle almenninger fælles og karakteristiske.¹¹

⁸ Særlig Veikvatnetdommen, Rt. 1918 s. 454 og Taranger: Fremstilling af de Haalagalandske almenningers retslige stilling.

⁹ Selv om dette ikke er oppkopiert blant de mange bilagene/utdragene for Utmarkskommisjonen, er dette etter min mening så vidt generell litteratur at det bør sees på. Det kan innvendes at noe av dette er trykt etter at kommisjonen avsa sine avgjørelser. Litteraturen er imidlertid i stor grad basert på eldre praksis, lovgivning og teori, som Meinich Olsen: *Almenningsret*, som må betraktes som et standardverk innen allmenningsrett.

¹⁰ Falkanger: *Tingsrett*, 5. utg., Oslo 2000, s. 437.

¹¹ Meinich Olsen: *Norsk almenningssrett*, Oslo 1928 s. 220.

Når det gjaldt vilkåret for allmenningsrett, viste Meinich Olsen til NL 3-12-3 og 3-12-6 og uttalte at for å «faa almenningensret, kræves efter disse bestemmelser for det første, at det godtgjøres at man hører til en bygd eller grænd som almenningen *tilliger av alders tid*». Meinich Olsen viste til at samme regel også var uttalt i fjeldloven (av 1920).¹² Videre at:

Når de foran citerte bestemmelser i N. L. og fjeldloven henviser til bruksforholdet «fra gammel tid», kan man paa den anden side ikke fortolke disse uttrykk derhen, at hver den som paastaar bruksret i almenning maa kunne beviseliggjøre, at der fra gammel tid har været utøvet almenningsbruk fra vedkommende gaard eller bruk. Almenningensrettem hviler *paa lovens almindelige bud og kræver ikke for sin utøvelse paa same maate som en servitut eller anden bruksret nogen speciel hjemmel* for at kunne gjøres gjældende.¹³

Det kan også være av interesse å se på hva rettsvitere har uttrykt etter Utmarkskommisjonens dommer ble avsagt. I en betenkning fra 1998 gikk Falkanger inn på om fjelloven kan gis anvendelse i Nordland og Troms.¹⁴ Falkanger drøftet bl.a. hvilken betydning Beiarn-Skjerstad- og Tysfjorddommene har hatt for fjellovens anvendelse i Nordland og Troms, herunder definisjonen av allmenningsbegrepet. Han uttalte bl.a.:

Utmarkskommisjonen har i sin definisjon av allmenningsrett ... forlatt det tradisjonelle syn: Almenningensbetegnelsen innebærer ikke nødvendigvis at det foreligger bruksrettigheter for almenheten. Og Utmarkskommisjonen fortsetter med å si at hvorvidt det eksisterer bruksrettigheter i en almenning, vil bero på om det på vedkommende sted (i vedkommende almenning) ved alders tids bruk er ervervet noen slik rettighet.

Med bakgrunn i dette utleder Falkanger at:

Det kan derfor være ikke bare kvantitative forskjeller mellom rettighetsforhold i to almenninger (den ene gir tilstrekkelig revirke for gårdsbehov, den annen gir bare delvis dekning ...), men også kvalitative (i den ene har man rettighet x og y, i den annen bare x). Og hva som er av spesiell betydning her: Fjelloven opererer ikke med et særlig, definert allmenningsbe-

grep. Men forarbeidene har rimelig klare forutsetninger om at almenning og bruksrett hører sammen, hvilket – med unntak for Utmarkskommisjonen – svarer til den tradisjonelle oppfatning, representert ved Meinich Olsens definisjon.

Falkanger gikk også inn på om allmenningsstatus i Nordland og Troms kunne anses som «rettslig fastslått» gjennom nyere rettspraksis. Han viste til at en beiterett på annen manns grunn kan ha sitt grunnlag bl.a. i hevd, alders tids bruk, festnede rettsforhold eller lokal sedvane. At Utmarkskommisjonen ikke bygde på noen av disse adkomstgrunnlagene, noe man måtte ha gjort hvis det var tale om liknende beiterett på privat grunn,

kan vanskelig forstås annerledes enn at det er en rett som springer ut av et allmenningsforhold, jfr. følgene uttalelse fra Kommisjonens side: «For så vidt beite angår, kan man derfor si at man har med et allmenningsområde å gjøre (Rt. 1991 s. 1311 på s. 1329).» ... Vi står etter dette tilbake med at den umatrikulerte grunn idag må oppfattes som almenninger, men almenninger av særlig karakter ved at de bruksberettigede ... ikke har ytterligere almenningsrettigheter (av betydning) ut over beiteretten.

Falkanger reiste avslutningsvis spørsmål om slik allmenning kunne falle inn under forarbeidernes «statsallmenning». Han svarte positivt på dette, noe som innebar at «de bruksberettigede skal delta i forvaltningen av ressursene på liknende måte som i landet for øvrig» og at fjelloven dermed burde gis anvendelse i Nordland og Troms.

Et viktig tilleggsmoment, uttalte Falkanger, «er at det antagelig må legges til grunn at gårdbrukerne (de opprinnelig berettigede) har tapt sin allmenningsrettslige hogstrett – hvilket det i ettertid må sies skyldes uriktig opptreden fra statens side». At Falkanger tillå dette momentet *rettspolitisk karakter*, innebærer at det kan oppfattes dit hen at denne uriktige opptreden burde tilsi en tilbakeføring av hogstrettighetene til de opprinnelig berettigede.

Stenseth har som vi har sett, også påpekt at Høyesterett la et annet innhold i statsallmenningsbegrepet i Nordland og Troms enn i Sør-Norge (se sitat foran på side 687). Han har også påpekt det problematiske i at Høyesteretts flertall i Rt. 1996 s. 1232 viste til allmenningsargumentasjonen i Melåheiddommen, Rt. 1967 s. 313 (se foran på side 646), hvor man åpenbart hadde det allmenningsbegrepet som var lagt til grunn for Sør-Norge

¹² I dag finnes samme bestemmelse i fjelloven av 6. juni 1975 § 2, første ledd.

¹³ Meinich Olsen: *Norsk almenningensret*, Oslo 1928, s. 137 (min utheving).

¹⁴ Falkanger: *Fjellovens anvendelse i Nordland og Troms*, betenkning på oppdrag fra Norges Bondelag, datert 26. mai 1998.

i tankene, nemlig at bygda ikke hadde allmenningsrett etter Norske Lov:

dette argumentet kan ikke uten videre brukes på en antitetisk måte, i saker der dommerne inntar en markant avvikende holdning til allmenningsbegrepet for så vidt gjelder rettsbeskyttelsen av bruk. En slik praksis kan lede til at avgjørelsen av grunneiendomsrettsspørsmålet også får betydning for den tradisjonelle bruksutøvelsen (side 180).

Med dette må Stenseth ha siktet til at eiendomspretendentenes allmenningsrett medførte at de *ikke ble* tilkjent eiendomsrett, samtidig som de *ikke fikk* tilkjent de allmenningsbaserte bruksrettighetene de hadde krav på etter Norske Lov og nyere lovgivning.

Stenseth påpekte også at den statsallmenningsdefinisjonen som Høyesterett hadde gjort gjeldende for Nord-Norge, kunne ha kommet de private partene i Svartskog-saken, Rt. 2001 s. 1229, til hjelp. Dette drøftes senere under behandling av Kåfjord-Manndalfeltet.

Oppfatningen til tidligere jordskifteoverdommer i Nordland jordskiftedøme, Øyvind Strand, kan også være verdt å merke seg. Strand uttalte at det var en vanlig oppfatning hos jordskiftedommere at allmenningsretten ikke var gjort gjeldende i Nord-Norge. Dette innebar at i grensetvister med staten, ble gårdene tilkjent det de naturlig utnyttet av utmark (dit buskapsen kunne gå fram og tilbake på en dag), dette innbefattet også skogen opp mot skoggrensa.

Denne etablerte praksisen var også anerkjent og stadfestet av Hålogaland lagmannsrett. Domstolene var derfor inne i et leie med en etablert praksis for å fastlegge grensene mellom stat og private i fjellområdene. I de fleste av sakene vant staten ikke fram med sin påstand.

For det andre synes Utmarkskommissjonen å sette til side den oppfatningen som kom til uttrykk i det grunnlagsmaterialet det er vist til i note 8 på side 700 om at statens rett til skogen var basert på en opprinnelig rettsstridig handling. Kommisjonen var av den oppfatning at hogsten på 1700-tallet nærmest var en «allmannsrett for befolkningen i flere fogderier» og ikke en allmenningsrett knyttet til bygdelag. Det framgår videre av kommisjonens fremstilling at presset på skogen ble for stort (dommen, side 91), og at statsmyndighetene måtte gripe inn for å redde skoger som var «sterkt forhugget». Kommisjonen reiste deretter spørsmål ved om det slik forholdene i en del skogallmenninger i Nord-Norge virkelig var, kunne regnes som et lovstridig inngrep i «allmenningsbruk» å regulere

hogsten, slik antatt av Taranger og før han, advokat Berg.

Et argument om at statens fordums rettsstridige handlinger kunne tilsi en endret forvaltning med større selvstyre og mulig tilbakeføring av rettigheter i dag, slik det langt på veg har utviklet seg i relasjon til statens grunnrettigheter i Finnmark, ble dermed gitt mindre vekt.

Hogstrettsspørsmålet ble påanket til Høyesterett i den senere omtalte Beiarn-Skjerstaddommen, Rt. 1991 s. 1311. Selv om Høyesterett kom til samme resultat som Utmarkskommissjonen, kan man merke seg at Høyesterett *ikke støttet* oppfatningen om at statens bemektigelse av hogstretten var legitim i sin samtid. Høyesterett var av den oppfatning at det var tvilsomt om statens inngripen for å verne skogen kunne «medføre at de nærmeste bygdelag ikke fikk den sterkere stilling som allmenningsretten gir» og videre at en nødvendig inngripen fra myndighetene «måtte ... kunne gjøres uten å krenke bygdefolks eventuelle rettigheter etter N. L. 3-12-6».

Det må dermed kunne sies at Høyesterett alene la til grunn «festnede forhold» i de over 70 årene som var gått etter Veikvatnetdommen fra 1918, som grunnlag for erverv av hogstretten, trolig da hevd eller alders tids bruk ikke ville føre fram som følge av at kravet til god tro ikke var oppfylt. «Festnede forhold» må således, i relasjon til allmenningsskogene i Nordland, kunne innebære at hvis en lovstridig handling gjentas tilstrekkelig lenge, vil den bli lovlig, *uavhengig av utøverens subjektive oppfatning* av hva som er rett eller galt. Det må dessuten være tillatt å reise spørsmålet om «festnede forhold» på et slikt grunnlag kunne framstå som ervervsgrunnlag for andre enn staten.

Falkanger synes ikke å være av en slik oppfatning. Blant annet med henvisning til Beiarn-Skjerstaddommen, Rt. 1991 s. 1311, skriver han at hvorvidt «festnet bruk» og «alders tids bruk» faller sammen, først og fremst er et terminologisk spørsmål.¹⁵ Videre med henvisning til rettspraksis skriver han: «Efter mitt syn må det her kunne sies: Dommene der 'festnet bruk' er tillagt avgjørende (eller iallfall dominerende) vekt, gir ikke grunnlag for å anta at det dreier seg om kortere tidsrom eller mindre intensiv bruk; ei heller at god tro-kravet er annerledes enn der drøftelsen knytter seg til 'alders tids bruk'.»¹⁶ Jamfør for øvrig Falkangers anførsel om dette sitert foran på side 613, 614.

Berg: *Hevd* omtaler ervervsgrunnlaget «festna rettshøve» som «ei sanksjonering av ei ordning av

¹⁵ Falkanger: *Fast eiendoms rettsforhold* (2005) s. 122.

¹⁶ Falkanger: *Tingsrett*, s. 320.

rettsleg karakter som feilaktig er lagt til grunn av begge parter. Dette er den karakteristiske skilnaden frå reglane om alders tids bruk.» Han skriver vidare at det ikke er et vilkår at den som vinner rett, ikke kan lastes.

«På denne bakgrunn vil erverv under merkelappen 'festna rettshøve' ofte like gjerne kunne hatt merkelappen 'klanderverdig passivitet' eller 'ulovfesta ekstinksjon'.»¹⁷

3.3 Kvæningen-Nordreisafeltet

3.3.1 Bruksrettigheter for gårdeierne: svar med mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelsen

At staten så sent som i 1866 ervervet fjellstrekningene i dette området gjennom kjøpt fra suksessoren til proprietæren, gjør at staten i større grad kom i en mer lik stilling til de private som ervervet grunn fra staten, ut fra «statens opprinnelige eiendomsrett» slik forholdene var i Beiarn-Skjerstadfeltet og Tysfjordfeltet.¹⁸

Av grunnlagsmaterialet, særlig kongeskjøtet til Johan Hvid, kan det påpekes at det neppe var tvilsomt at det forelå allmenningsrett til skogene i Kvæningen og Nordreisa i 1761. Dermed må det kunne legges til grunn, slik kommisjonen for så vidt også gjør, at allmenningsretten, innbefattet hogstretten, på et senere tidspunkt ble ensidig avvirket fra statens side. Dette tidspunktet synes kommisjonen å mene var i 1850 (selv om det synes noe uklart), da *Foreningen til Ophævelse af Leilendingsvæsenet i Skjervø* ervervet Skjervøgodset, noe som innebar at allmenningsrett til hogst og beite ikke forelå da staten kjøpte allmenningene i 1866, 16 år senere. Hvordan denne utviklingen skjedde, framgår som nevnt ikke med tilstrekkelig klarhet, men trolig mente kommisjonen at dette skjedde som en *bemektigelse* fra nevnte forening eller fra staten, hvor de allmenningsberettigede, samer som ikke-samer, gjennom passivitet mistet sin rett.¹⁹ Situasjonen kan således likne den Utmarkskommisjonen og Høyesterett har lagt til grunn gjelder i Beiarn-Skjerstadfeltene.

At det *ikke* forelå tilstrekkelige holdepunkter til å anta at skogene noen gang hadde vært gjenstand for allmenningshogst etter NL 3-12-6, kan for så vidt godt være tilfellet. Dette må likevel sies å være basert på spekulasjon om forhold som ligger så vidt lang tilbake i tiden at det er vanskelig å framskaffe presis dokumentasjon om dette. Grunnlagsmaterialet eller andre relevante rettskilder kan etter mitt skjønn ikke tas til inntekt for dette. Realiteten må kunne sies å være at Christian den femtes Norske Lov av 1687 på denne tiden regulerte deler av de forholdene kommisjonen har hatt oppe til avgjørelse. Ordlyden i skjøtet til Hvid har en klar henvisning til loven. Her het det at:

Almindingerne udi Tromsøe, med alt det som dertil hidindtil lagt haver og med rette tilligge bør, baade av Skov med videre; ... med de Vilkaar, at Almuen i følge av Loven derav fremdeles nyder det som Loven dennem derav bevilger og de bestandigen derav tilforn nødt haver.²⁰

Det framgår ikke hvilken lov det her siktes til, men det er ikke unaturlig å anta at det kan være Christian den femtes Norske Lov.

Hvis vi går inn på ordlyden i NL 3-12-6, som regulerte hogst i allmenning, het det:

Almindings Skov maa en hver bruge, som boer der, som den tilligger af Alders Tid saa vit, som behøvis til en hvers Brændfang, nødig Bygnings Tømmer og Gaards Brug. Hvo som fælder mere Skov ned i Almindig og brænder Braader uden Bevilling til Oprydding, som nu er sagt, søgis derfor, som den der hugger udi fremmet Skov.

Den som over to hundre år senere vil framholde at «det ikke forelå tilstrekkelige holdepunkter til å anta at skogene noen gang hadde vært gjenstand for allmenningshogst etter NL 3-12-6», må etter mitt skjønn ha bevisbyrden. Vel kan det vises til at domstolene i siste halvdel av 1800-tallet og i første halvdel av 1900-tallet til en viss utstrekning var avskaffet. Man må likevel ha i bakhodet at disse dommene ble avsagt i en periode hvor staten var svært bevisst på å hevde sin eiendomsrett, jf. *«Læren om statens grunn»*.²¹ I tilknytning til denne læren kan det hevdes at den primært var rettet mot den umatrikulerte grunnen i Finnmark. Samtidig må vi være oppmerksom på at *Finmarkens amt*

¹⁷ Høgetveit Berg: *Hevd*, s. 74.

¹⁸ Egentlig gods solgt av kongen til Joachim Irgens i 1666, som kom tilbake på statens hender allerede i 1682.

¹⁹ Kommisjonen synes her å legge til grunn en argumentasjon lik Taranger: *Fremstilling af de Haalogalandske almenningers retslige stilling*, hvor han mente at det var «begått en urett mot bygdefolket ved at staten har tilegnet seg de fleste almenningene i Nordland, men at det etter omkring 100 år ikke er noe å gjøre med dette» (gjengitt fra Rt. 1991 s. 1311 på s. 1320).

²⁰ Kongeskjøtet til Johan Hvid er en del av grunnlagsmaterialet, se Låg: *Kvæningsfeltet, tilleggsutredning*, s. 5–6 (kopi av skjøtet er lagt frem som vedlegg 17 til Låg: *Kvæningsfeltet*), se også *NOU 1977: 16* s. 24. N. L. 3-12-6 er i sin helhet gjengitt på s. 643, 644.

også omfattet Tromsø og Senjen fogderi i perioden 1787 til 1866.

Det blir dermed etter mitt skjønn for enkelt pre-judisielt å slå fast at skogen ikke hadde vært gjenstand for allmenningshogst. At rydningsmennenes behov for trevirke «ser ut til å ha vært dekket i samsvare med N. L. 3-14-34», blir etter mitt skjønn også spekulativt.²²

I relasjon til statens erverv uttalte kommisjonen at «skogstrekningene i Reisadalen og i Kvænangen – som formentes å måtte bevares for et større distrikt – av Foreningen ble forutsatt solgt til staten i 1866 uten påhefte av hugstrettigheter – synes utvilsomt» (side 102). Som vi ser er kommisjonen sikker i sin sak, til tross for at dette ikke kan dokumenteres ut fra grunnlagsmaterialet eller andre kilder. Det eneste man etter mitt skjønn med sikkerhet kan gi kommisjonen rett i her, er følgende: «Under enhver omstendighet må det være helt klart at det i dag ikke eksisterer rett til hugst i statens skoger i Nordreisa og Kvænangen med grunnlag i allmenningsrett.»

Dette kan dermed innebære at allmenningsretten til hogst og de øvrige rettighetene med unntak av beite, som gårdeierne påsto å ha, se side 657, 658, i prinsippet kan være ensidig avvirket av staten som grunneier i perioden etter 1866, slik Taranger formodet når det gjaldt de Haalogalandske allmenninger, se note , og slik vi har sett at utviklingen har vært i Saltenområdet. En slik ensidig avvikling vil i så fall også i Kvænangen-Nordreisaområdet være rettsstridig. Den kan likevel ha fått sin legale konfirmasjon gjennom aksept og passivitet fra de allmenningsberettigede, som på denne tiden i stor grad var samer, eller gjennom festnede forhold, jf. Beiarn-Skjerstaddommen, Rt. 1991 s. 1311.

Når det gjaldt bruksrettigheter til beite med bufe, kan man noe overraskende merke seg at i Nordreisa-Kvænangenfeltet ble beiterett ervervet

gjennom grunnlag i *alders tids bruk* og ikke som en allmenningsartet rett, slik tilfellet var for øvrige gårder som ble tilkjent beiterett for bufe. Den prinsipielle forskjellen synes imidlertid ikke å være særlig vektlagt av kommisjonen.

3.3.2 Noen følger av grunnlaget for dommen og den seneste rettsutviklingen

Situasjonen likner ikke bare på utviklingen i Salten. Vi står her i en situasjon ikke ulik den vi har hatt i Finnmark, hvor staten har «utøvd både myndighet og eierrådighet uten et klart skille mellom funksjonene», slik det heter i ot.prp. nr. 53 (2002–2003). Som rettslig relevant historisk fakta i tilknytning til situasjonen i Finnmark, er det videre lagt til grunn følgende: «Statens rolle som myndighetsutøver og eier på samme tid har vært uklar. Det har ikke vært behov for å markere tydelig og konsekvent når staten har opptrådt som myndighetsutøver, og når den har opptrådt som grunneier ... Dermed har det vært liten foranledning til å avklare rettsforholdet mellom staten og brukerne».²³

Denne rolleblanding har i Finnmark blitt ansett å ha medført at det har vært vanskelig for den samiske bygdebefolkningen å vite om de forholdt seg til en grunneier eller en myndighetsutøver når staten disponerte rettslig over naturressurser de hadde nyttet gjennom alders tid. I forhold til situasjonen i Finnmark uttrykte Justisdepartementet i proposisjonen: «Statens eierposisjon i fylket har blant annet medført at mange har oppfattet rettsstillingen slik at den bruk som har vært utøvd har vært en tålt bruk fra statens side og dermed ikke har gitt uttrykk for selvstendige rettigheter.»²⁴ I relasjon til dette ønsket man med bestemmelsen i Finnmarksloven § 5 klart å gi uttrykk for at en slik forståelse ikke kunne legges til grunn.²⁵

Man kan ikke se bort fra at befolkningen i Kvænangen og Nordreisa som følge av statens eierposisjon har kommet i en situasjon hvor så vel de som statens representanter har «oppfattet rettsstillingen slik at den bruk som har vært utøvd har vært en tålt bruk fra statens side og dermed ikke har gitt uttrykk for selvstendige rettigheter». Hvis så er tilfelle, bør det reises spørsmål ved om det er riktig at befolkningen i de to kommunene i Troms som ligger nærmest opp til Finnmark, som i perioder har tilhørt «Finnmark amt», og som befolknings-

²¹ «Læren om statens grunn» var dominerende gjennom store deler av 1900-tallet, og ble første gang utfordret akademisk av Tønnesen: *Retten til jorden i Finnmark*. Jeg har tidligere behandlet dette i «Jordutvisning og jordordning i Finnmark i et historisk perspektiv», i *Kart og Plan 1999* (59) s. 132–45 og «Retten til jorden i Finnmark, samenes rettigheter og forslaget til Finnmarkslov» i *Kritisk juss 2005* (31) s. 200–211.

²² NL 3-14-34 har følgende ordlyd: «Skov maa Lejlændingen nyde til fornøden Brændeved, Bygnings Tømmer og Gaards Brug, og derforuden saa meget Tømmer, eller Trælast, som hans halve Landskyld beløber, [hvilket Jorddrotten er nærmest til at kjøbe frem for en anden, om hand det begærer for det, som anden vil give i Billighed]. Hugger Lejlændingen mere, da have det i Minde og Samtykke, [eller og give derfor Landnam til Jorddrotten, og forbryde til hannem hvis hugget er]. Gjør han de saa groft, at Dommere og uvillige Lavrettismænd kunde kiende, at Gaarden deraf merkelig svækkis, da miste hand derfor sin Gard.»

²³ Ot.prp. nr. 53 (2002–2003), s. 7–8 og s. 13 sp 2.

²⁴ Ot.prp. nr. 53 (2002–2003), s. 106 sp. 2.

²⁵ Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (Finnmarksloven) av 17. juni 2005 nr. 85.

messig og kulturelt ligger nært opp til fylket, blir behandlet på en vesensforskjellig måte i relasjon til befolkningen i Finnmark.

At man kan stå igjen med en situasjon hvor staten for inntil mindre enn 140 år siden ikke eide allmenningene i Reisa og Kvænangen uten påheftede allmenningsrettigheter for lokalbefolkningen, og at endringen i rettsforholdene ikke følger av avtaler, overdragelser eller lovvedtak, men har sin rot i misforståelser, gjør at man kan havne i en lite verdig situasjon. At regelen gjelder til tross for at endring i rettsforhold ikke behøver å bygge på avtaler eller lovvedtak, men «har sin rot i misforståelser ... [som] i sin tid vanskelig lot seg unnskyldes» var et av argumentene *Samerettsutvalgets rettsgruppe* viste til som begrunnelse for at staten hadde ervervet rett til grunnen i Finnmark gjennom festnede forhold.²⁶

Det kan i dag knapt settes spørsmål ved om argumentet om festnede forhold er holdbart ut fra norsk intern rett, Rt. 1991 s. 1311. I en slik sammenheng kan det sies at det *er* samsvar mellom Utmarkskomisjonens domsavsigelse og grunnlagsmaterialet når det gjelder bruksrettigheter for den fastboende befolkningen i Kvænangen og Nordreisa på det tidspunkt dommen ble avsagt.

Når det gjelder bruksrettigheter knyttet til en befolkning som omfattes av bestemmelsene i ILO-konvensjon nr. 169, sett i relasjon til den rettsutviklingen som har skjedd i deler av de samiske områdene (Finnmark), er det tvilsomt om slike betraktninger lenger er rettslig holdbare. Utviklingen gjennom 1990-tallet og fram til Finnmarkslovens vedtagelse den 17. juni 2005, viser at den norske stat ikke kan ha sett «misforståelser» som et særlig «legalt» grunnlag for å eie grunnen i Finnmark, noe som har endt med en overføring av grunnen der til et selvstendig rettssubjekt som styres av representanter utpekt av samefolkets og finnmarksbefolkningens folkevalgte organer. Etter at Utmarkskomisjonen hadde sluttført behandlingen av Kvænangen-Nordreisafeltet, er det kommet til uttrykk en endret rettsoppfatning både hos lovgiver, jf. vedtagelsen av Finnmarksloven, og hos domstolene, jf. Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, og Selbudommen, Rt. 2001 s. 769. Dermed må det kunne hevdes at en dom angående gårdeierens bruksrettigheter i Kvænangen-Nordreisafeltet *i dag* trolig ikke hadde fått samme slutning som i 1991.

Rettsferdighetsbetraktninger tilsier for øvrig at befolkningen i Kvænangen og Nordreisa, som neppe skiller seg særlig ut fra Finnmarks befolk-

ning, burde bli erkjent de samme rettighetene til sine utmarksområder som folk i Finnmark. En slik erkjennelse kan den norske stat gi gjennom å overføre de rettighetene den vant ved Utmarkskomisjonens dom, til lokalbefolkningen gjennom stortingsvedtak eller lovgivning.

3.3.3 Reindriftsrettighetene: samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelse

Omfattende grunnlagsmateriale

Utmarkskomisjonens grunnlagsmateriale i saken var omfattende og synes langt på veg å favne over all relevant rettspraksis og alle relevante lovforarbeider. Kommisjonen gikk dessuten langt i å bruke dette materialet gjennom en grundig gjennomgang med tanke på å komme fram til hvilke rettigheter reindriftssamene har innen feltet kommisjonen hadde til behandling.

Om Utmarkskomisjonens avgjørelse er riktig, eller om reinbeitedistriktene burde ha vunnet fram med påstand om å ha rettigheter som går utover det som innholdsmessig er gitt i reindriftsloven, er ikke innenfor mitt mandat å drøfte. Derimot ligger det innen mitt mandat å se på i hvilken grad det er samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelsene; videre i hvilken grad grunnlagsmaterialet gir et dekkende bilde av bruken og den rettslige konsekvensen av denne i de ulike områdene.

Etter det jeg kan se, har Utmarkskomisjonen hatt tilgjengelig det rettskildematerialet som var relevant på det tidspunkt dommen ble avsagt. Det savnes likevel etter mitt skjønn et bedre samsvar mellom grunnlagsmaterialet og domsavsigelsen.

Kommisjonen synes i likhet med Stortingets landbrukskomité i Innst. O. nr. 98 (1976–77) å unnlate å ta stilling til om reindriften har et selvstendig rettsgrunnlag eller om rettighetene uttømmende er gitt gjennom lovgivning, og uttalte at spørsmålet ikke var «tillagt betydning for lovgivningsmyndighetens adgang til å regulere hva retten til å utøve reindrift i alle deler skal omfatte». Derimot synes kommisjonen *bestemt* å være av den oppfatning at reindriftsretten *uttømmende* er *regulert* gjennom lovgivningen. Om dette innebærer noe annet enn at den er *uttømmende gitt* kan drøftes. Språklig sett skulle sistnevnte standpunkt sikte mot selve *rettens grunnlag*, mens førstnevnte i større grad sikter til de *rettslige rammene* for å drive reindrift. Trolig taler vi likevel om nyanser som neppe har stor praktisk betydning i dag, noe Utmarkskomisjonens avgjørelse i praksis lang på veg viser. Det må være tillatt å reise spørsmål ved om kommisjonens

²⁶ NOU 1993: 34 s. 263 sp. 1.

oppfatning var treffende så vel i sin samtid som i dag.

Kommisjonen la til grunn på side 130 at de rettighetene som er opplistet i reindrifftsloven, «i all hovedsak [hjemler] den bruk av land og vann som de har utøvd fra eldre tid», noe som innebærer at reindrifftslovens bruksrettsbestemmelser samsvarer med de rettighetene reindriftssamene vil ha i medhold av alders tids bruk. Dette kan ha vært utgangspunktet for at kommisjonen var av den oppfatning at rettens grunnlag ikke var nødvendig å avklare.

Hvis den retten reindriftssamene er hjemlet i medhold av reindrifftsloven, sammenfaller med den retten de måtte ha i medhold av alders tids bruk, kunne man formodentlig la dette spørsmålet stå åpent slik Landbrukskomitéen gjorde i Innst. O. nr. 98 (1976–77) og Utmarkskommisjonen synes å ha gjort i nærværende sak. Dagens oppfatning tilsier imidlertid at loven kun kan betraktes som en *kodifisering* av den retten samene hadde fra før lovgivningens tid. Spørsmålet kan sies å være av mindre praktisk betydning slik Samerettsutvalgets rettsgruppe synes å mene,²⁷ så lenge reindrifftsretten ikke ble innskrenket.²⁸ Prinsipielt har det vesentlig betydning. Hvis retten er gitt i medhold av lov, kan den i teorien endres eller fjernes av lovgiver uten at det utløser ekspropriasjonsrettslig ansvar for staten. Har retten derimot et eget grunnlag, kan dette ikke skje uten ekspropriasjonserstatning eller annen kompensasjon, noe også Samerettsutvalgets rettsgruppe uttrykker samme sted. Det må i den sammenheng påpekes at også anledningen til å gjennomføre innskrenkninger mot vederlag kan være bortfalt hvis dette rokker ved samenes mulighet til å utøve sin næring eller kultur, sett i relasjon til Grunnloven § 110a og Norges folkerettslige forpliktelser overfor samene som folk.

Tidvis selektiv kildebruk

Som jeg alt har påpekt, har kommisjonen funnet å sitere de lovforarbeidene som særlig vektlegger at reindrifftsretten uttømmende er fastlagt gjennom lovgivning, bl.a. Kjerschows *Utkast til lov om reindrifften av 1922*. Det vises til at Kjerschow unnlot å ta stilling til grunnlaget for flyttsamenes rett da dette hadde mer «teoretisk end praktisk interesse,

all den stund der ikke reises krav på forholdenes opphør, og aldenstund nødvendigheten og berettigelsen av dets regulering i overensstemmelse med det hele samfunds tarv ikke bestrides», samtidig som han uttalte at det må «av loven bestemmes, hvor og hvorledes dem [flyttlappenes næringsvei] kan tillates drevet».

Peder Kjerschow, hvis tankegods første gang kom til uttrykk i Lappekommisjonens innberetning og lovforslag fra 1904, og som senere ble gjentatt i utkastet til lov om reindrifften i 1922, må sies, rettslig sett, å ha vært den fremste eksponenten for den *kulturhierarkiske tenkningen* som fikk fotfeste også i Norge på denne tiden.²⁹ Dette er et rettslig tankegods og et syn på samisk kultur og reindrift som få, om noen, vil støtte i dag.

Kjerschows oppfatning kom til uttrykk i Lappekommisjonen av 1897 hvor han var medlem, som i *Utkast til lov om reinbeiting* fremlagt i 1904 uttalte at reindrift var en «historisk overlevering, der i ikke ringe grad virker som en hemske på utviklingen av bedre berettigede og formålstjenligere samfundsinteresser». Grensene for reindriffts krav var dermed gitt. «Og disse grenser må efter forholdets natur være *vikende*» (*Utkast til lov om reinbeiting*, som i året 1904 ble avgitt av den ved Stortingets beslutning av 27. juli 1897 og kongelige resolusjon av 9. september s.a. nedsatte kommisjon (Lappekommisjonen av 1897), side 195–197). Synet fikk også tilslutning i *Utkast til Lov om reindrifften* utarbeidet av riksadvokat [Peder] Kjerschow i 1922, side 43, som sitatet er gjengitt etter.

Utmarkskommisjonen siterte videre i omfattende utstrekning fra *Ot.prp. nr. 9 (1976–77)*, bl.a. for å vise at eldre så vel som gjeldende lovgivning bygget på «at retten til å utøve reindrift m.v. i reinbeitedistrikt er fastlagt på uttømmende måte i selve loven, slik at denne rett har det omfang og det innhold som loven til enhver tid bestemmer». Det ble videre sitert at det i denne grunnoppfatning lå «at rettens omfang og innhold kan endres ved ny lov».

Utmarkskommisjonen synes å ha vært selektiv i vektleggingen av det framlagte rettskildematerialet, blant annet ved å legge stor vekt på høyesterettsdommer som kan tas til inntekt for synet om at staten så seg berettiget til fullt ut å regulere rein-

²⁷ NOU 1993: 34 s. 217 sp. 2.

²⁸ Jeg sikter da til innskrenkning i rettens innhold, for eksempel reindriftssamers adgang til å fiske på grunn som ikke lenger tilhører staten. Arealinngrep som følge av utbygging og lignende, vil under alle omstendigheter utløse erstatning etter Grunnloven § 105 hvis dette medfører økonomisk tap over en gitt tålegrense.

²⁹ I 1859 publiserte Charles R. Darwin (1809–1882) avhandlingen *On the origin of Species by Means of Natural Selection* (norsk oversettelse: Artenes opprinnelse). Raseteoretikere og filosofer med Herbert Spencer i fremste rekke, koblet Darwins biologiske utviklingsteori med datidens liberalistiske ånd og økonomiske teorier, og fikk dermed et «vitenskaplig» fundament for den kulturhierarkiske tenkningen, i ettertid omtalt som *sosialdarwinisme*. Den ga et «legalt» grunnlag for å rangere folkegrupper etter «kulturnivå» og «utviklingsstadium».

driftssamens rett gjennom lov. Jeg sikter her særlig til bruken av *Marsfjelldommen*, Rt. 1955 s. 361, hvor kommisjonen uttalte:

Hva retten til å utøve reindrift omfatter, har også vært oppe noen ganger for domstolene. Om dette viser Utmarkskommisjonen særlig til Høyesteretts dom i Rt. 1955 s. 361 (Marsfjell).

Dette kan igjen forklare at domsutfallet i mindre grad samsvarer med oppfatningen i nyere rettspraksis.

Kommisjonen viste til Marsfjelldommen for å synliggjøre hva Høyesterett har ment retten til å utøve reindrift omfattet. Det ble vist til at tvisten gjaldt fiskerett i et vann som var gått over fra å være privat eiendom, og at reindriftssamene hadde gjort gjeldende at lappeloven av 1883 og reindrifftsloven av 1933 kun ga regulerende forskrifter, men «ikke i seg selv hjemmelen for de rettigheter som samene har». Samene fikk ikke medhold for dette. Kommisjonen siterte i den sammenheng førstvoterende i Marsfjelldommen, som uttalte:

Når man leser lappeloven av 1883 og reindrifftsloven av 1933 på denne bakgrunn, forekommer det meg nokså klart at lovgivningen har ment å ville gi en uttømmende regulering av flyttsamenes rettigheter til å bruke annen manns eiendom og statens fjellstrekninger. Det er ikke utvilsomt at lovgivningen i flere henseender begrenser samenes rett i forhold til den bruk de fra gammel tid har utøvet. I dette finner vi nettopp et uttrykk for den interesseavveining som lovgiverne mente at de måtte foreta.

Det ble videre vist til formuleringen i samme dom om at loven ikke har etablert noen fiskerett for samene på privat grunn, noe som «etter min mening [må] bety at loven for så vidt har villet gi eierne hele den rådighet som følger med eiendomsretten».

Om Utmarkskommisjonen var oppmerksom på at den rettsoppfatningen som lå til grunn for Marsfjelldommen, nærmest direkte var tilsidesatt av *Brekkendommen*, Rt. 1968 s. 394, går ikke fram av domspremissene.³⁰ Under alle omstendigheter må det betraktes som *feil rettsanvendelse* å vektlegge Marsfjelldommen i den grad det er gjort, noe som innebar at Utmarkskommisjonen i 1991 forholdt seg til rettspraksis som *entydig var tilsidesatt allerede i 1968*. For en særdomstol hvor det forutsettes spesialkompetanse, må det kunne hevdes at en slik rettskildebrev er mer betenkelig enn om det hadde skjedd ved en alminnelig domstol.

I Utdrag til Utmarkskommisjonen, Kvænan-genfeltet og Nordreisafeltet, bind I, s. 49, er Høyesteretts mest sentrale uttalelser i Brekkendommen

sitert og understreket. Eksempelvis førstvoterendes uttalelse på side 401 om at:

Det er nok så at samene hvert år flyttet fra sted til sted, og at deres bruksutøvelse var skiftende, men iallfall i området øst for den senere fastsatte 'finnelinje' synes bruksutøvelsen gjennom lang tid å ha vært stedbundet og i sin kjerne så festnet at den ikke uten videre kan sidestilles med utøvelse av en uskyldig nyttesrett eller en allemannsrett ...» På side 60 i samme utdrag er det av de reindrifftsberettigedes prosessfullmektig påpekt at Brekkendommen, Rt. 1968 s. 394, viste følgende:

«Samenes reindrift er ikke alene basert på den til enhver tid gjeldende lovgivning – det foreligger selvstendig rettslig grunnlag for reindriften der den har funnet sted gjennom alders tids bruk.³¹

Som kjent kom Høyesterett etter dette enstemmig til at «Samene i Riast-Hyllingen reinbeitedistrikt har under opphold med rein rett til å drive jakt, fangst og fiske til husbehov i Brekken sameie» innenfor det omtvistede området. Denne prinsipielt viktige dommen synes kommisjonen *fullstendig å forbigå*; den er kun nevnt ett sted i kommisjonens avgjørelse, og da i et sitat fra Kåfjorddommen, Rt. 1979 s. 1283, uten at kommisjonen tilla det vekt.

Etter mitt skjønn må det også være av betydning at en av de sentrale tvistegjenstandene i Brekkendommen, så vel som i Marsfjelldommen, var *samenes fiskerett i privateide innsjøer*. Man hadde dermed også å gjøre med rettsavgjørelse som gjaldt samme type tvistegjenstand, en tvistegjenstand som samene ikke var hjemlet bruksrett til i medhold av daværende reindrifftslov (av 1933), jf. § 38.³² Således kunne Utmarkskommisjonen godt vise til at Høyesterett i Marsfjelldommen mente at

³⁰ I ankeerklæringen til samene i Riast-Hyllingen reinbeitedistrikt på Frostating lagmannsretts dom i Brekken-saken, framgår det at den ble framsatt «på prinsipielt grunnlag [rettet seg] mot hele den oppfatning av samenes rettslige situasjon, som hos Lagmannsretten i nærværende sak – og forut i Marsfjell-saken - er rubisert som en 'uskadelig nyttesrett' som samene til enhver tid har vært tillatt å utøve. Denne bruksutøvelse kan, iflg. Lagmannsretten, '... ikke ved hevd eller alders bruk skapte et særskilt rettsgrunnlag som senere lovgivning ikke fritt kan regulere' (L.m.r. domsuttsettelse s. 21, ned).» (Prosesskrift til Frostating lagmannsrett av 27. oktober 1966. Gjengitt fra Utdrag for Høyesterett i sivil ankesak nr. 58/1967, s. 93, Brekkendommen, Rt. 1968 s. 394. Dokumentet var ikke framlagt for kommisjonen.)

³¹ Det kan nevnes at Faye-Lund også viser til avgjørelsene i Rt. 1931 s. 57 og Rt. 1979 s. 1283, som etter mitt skjønn ikke er like relevante som rettskilder her.

³² Bestemmelsen er videreført i reindrifftsloven § 14, noe som innebærer at reindriftssamenes fiske utenfor statsallmenning og annen statsgrunn må ha særskilt hjemmel.

«loven for så vidt har villet gi eierne hele den rådig-
het som følger av eiendomsretten». Å slutte av
dette at et rettsgrunnlag *utover* loven *ikke* kunne gi
samene særskilt fiskerett, fører derimot galt
avsted. Høyesterett kom i Brekkendommen nett-
opp til at så var tilfelle, når den på side 404 kom til
at samene i Riast/Hylling reinbeitedistrikt hadde
ervert en rett som gikk lenger enn daværende
reindriftslov.³³

Etter Brekkendommen og Altevann II-dom-
men, Rt. 1968 s. 429, må det sies at spørsmålet om
hvorvidt reindriftssamisk bruksutøvelse kunne
danne grunnlag for rettserverv på selvstendig
grunnlag, var avklart. I Kåffjorddommen, Rt. 1979
s. 1283, synes Høyesterett imidlertid ennå ikke
helt å være ferdig med dette spørsmålet. Riktignok
viste den til Brekken- og Altevann II-dommen og
anførte at reindriftsrettighetene kunne ha et selv-
stendig grunnlag, for eksempel alders tids bruk.
Samtidig uttalte Høyesterett at dette måtte være
knyttet til *bestemte eiendommer* eller *avgrensede
arealer*. De reindriftsberettigede i saken hadde
påberopt seg «den reindrift som er utøvet innenfor
reinbeiteområdet i alders tid, dvs. den tradisjonelle
reindriftsrett ... som rettsgrunnlag likestilt med
loven» for bl.a. å kunne sette opp gjerder for slakte-
plass for å dekke dagens behov. Dette sluttet ikke
Høyesterett seg til. Etter denne oppfatningen kan
man altså slutte at rettigheter til *særskilt avgrensede
områder* kan være basert på erverv ved alders tids
bruk, samtidig som man har den *tradisjonelle rein-
driftsretten* innen reinbeitedistriktet, som angivelig
ikke har et særskilt grunnlag, men sin basis i lov-
givningen.

Utmarkskommisjonen synes å gå langt i å
slutte seg til den oppfatningen. Med bakgrunn i at
reinbeitedistriktene i nærværende sak ikke hadde
«påstått at rettigheter til avgrensede arealer eller
bestemte vann er vunnet ved særskilt adkomst»,
synes det dermed som om kommisjonen har vært

svært påholden med å vurdere om det kunne eta-
bleres et særskilt rettsgrunnlag.

Omtrent sammenfallende i tid med Utmarks-
kommisjonens behandling av Kvæningen-Nord-
reisafeltet, drøftet *Samerettsutvalgets rettsgruppe*,
som må sies å ha bestått av noen av de mest frem-
tredende rettsviterne i Norge på dette tidspunktet,
reindriftssamenes rettigheter, herunder *Kåffjord-
dommen*.³⁴ Tidvis kan det synes som om retts-
gruppa sluttet seg til Høyesteretts standpunkt i
denne dommen. En kan imidlertid merke seg at
rettsgruppa på side 222 sp. 1 la et annet menings-
innhold i dommen enn det kommisjonen gjorde,
når den uttalte:

Ved første øyekast kan det her synes som man
avviser muligheten av en alminnelig reindrifts-
rett på et alternativt rettsgrunnlag. Som i Mars-
fjelldommen, tror vi imidlertid Høyesterett
bare tar avstand fra deler av det som anføres.
Både av det siterte og etterfølgende uttalelser
synes det å fremgå at det man reagerer mot, er
anførselene om at reindriftens generelle rettig-
heter skulle gå utover loven, med andre ord at
loven ikke uttømmende regulerer rettsstillin-
gen. Selve påstanden om at rettighetene har et
annet grunnlag enn loven, kommenteres ikke.

Litt senere i dommen kommer Høyesterett
med en uttalelse som tyder på at den alminne-
lige reindriftsretten har et slikt grunnlag.

I sin konklusjon var rettsgruppa rimelig klar på
at også den «alminnelige reindriftsretten» har sitt
grunnlag utenfor loven, og uttalte:

Ved reindriftslovgivningen opp igjennom
tidene kan all uskrevne rettsdannelse fra gam-
melt av, individuelle og mer generell, sies å
være standardisert og gitt et likt innhold.
Denne prosess, som det er blitt gitt så klart
uttrykk for i forarbeidene til den gjeldende
reindriftslov, har imidlertid ikke medført at ret-
tighetenes gamle grunnlag er falt bort. Hvis det
som er sagt er riktig, innebærer det at reindrift-

³³ Fra Brekken-saken foreligger det også andre eksempler på
at samene ble hevdet å ha særrettigheter. Da saken lå til
behandling for Gauldal og Strinda jordskifterett, som var
sakens førsteinstans, uttalte lappefogd Galåsen under sin
forklaring at samene etter reindriftsloven § 39 var pliktig til
å betale for den skade som reinbeitingen forårsaker. Men
han gjorde unntak for området som var behandlet i utskift-
ningen fra 1883, og sa seg enig med reinbeitedistriktets
representant i at samene ikke var erstatningspliktige for
skade innenfor det feltet som var behandlet i utskiftningen
av 1883. Han sa videre at så vidt han viste så er det bare i
Brekken sameie at samene har særrettigheter innen Sør-
Trøndelag distrikt (SAT: Jordskifterettsbok for Gauldal
domssokn nr. 53 (1963–1974), fol 282). Tvisten omfattet
ikke dette spørsmålet. Det ble derfor ikke tatt stilling til det
verken av underinstansene eller Høyesterett.

³⁴ Samerettsutvalgets rettsgruppe ble oppnevnt av Justisde-
partementet 10. mai 1985 og hadde opprinnelig følgende
medlemmer: 1. Professor Carsten Smith, Oslo (formann),
professor Torgeir Austenå, Ås, professor Thor Falkanger,
Oslo, høyesterettsadvokat Otto Jebens, Trondheim, profes-
sor Mons Sandnes Nygard, Bergen og professor Gudmund
Sandvik, Oslo. Carsten Smith fratradte 1. november 1985.
Lagdommer Sverre Dragsten, Trondheim, overtok da som
formann. Han ble i 1987 avløst som formann av sorenskriver
Tor Falch, Levanger. Ekspedisjonssjef Stein Owe ble
oppnevnt som medlem 5. desember 1989. Mons Sandnes
Nygård avgikk ved døden 26. mars 1991 uten at det ble opp-
nevnt noe nytt medlem i hans sted. Rettsgruppa avga
sammen med forvaltningsgruppa utredningen *NOU 1993:
34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark* til Jus-
tis- og politidepartementet i desember 1993 som grunnlags-
materiale for Samerettsutvalget.

slovgivningen fra Lappekodisillen og frem til våre dager er en reguleringslovgivning, jfr. Jebens i Tfr. 1982 på side 675. Reindrifftslovgivningen konstituerer ikke de sentrale reindrifftsrettigheter, men regulerer dem på samme måte som andre lover regulerer andre rettigheter av opprinnelig karakter, f.eks. eiendomsretten eller allmeningsretten.³⁵

Kirsti Strøm Bull er kritisk til rettsgruppas fremstilling av et skille mellom en «alminnelig reindrifftsrett» og en «særskilt rettsdannelse» slik det også formodentlig ble gjort av Høyesterett i Kåfjorddommen.³⁶ Hun påpeker at spørsmålet om skillet mellom «en alminnelig reindrifftsrett og en særskilt rettsdannelse for en større eller mindre krets» ikke er særlig fruktbart, da «det sentrale spørsmål for reindrifften [vil] være rettsgrunnlaget for å drive reindrift innenfor reinbeiteområdet. Skal man undersøke rettsgrunnlaget må man nettopp sette fokus på det Rettsgruppen kaller særskilt rettsdannelse.»

Overensstemmelse mellom rettsavgjørelsen og dagjeldende rett?

Som en oppsummering av det som er gjennomgått med tanke på Utmarkskommissjonens behandling av reinbeitedistriktenes krav i Kvæningen-Nordreisafeltet, må det kunne framholdes at kildematerialet er selektivt brukt, og at den rettsoppfatning Utmarkskommissjonen bar fram som grunnlag for sin avgjørelse om reinbeitedistriktenes rettigheter i Kvæningen-Nordreisafeltet, ikke var dekkende sett i relasjon til kommisjonens grunnlagsmateriale. Det må med styrke også kunne framholdes at den ikke er i overensstemmelse med gjeldende rett. Om den var det i samtiden, vil jeg også anse som tvilsomt, selv om et liknende synspunkt ble båret av Landbruksdepartementet i Ot.prp. nr. 9 (1976–77).³⁷ At kommisjonen la til grunn rettspraksis som langt på veg må kunne sies positivt å være satt til side, gjør at det må kunne settes spørsmålstegn ved dens rettsanvendelse i saken.

³⁵ NOU 1993: 34 s. 224 sp. 1

³⁶ Strøm Bull: *Studier i reindrifftsrett*, s. 45–46, med henvisning til NOU 1993: 34 s. 217.

³⁷ Det kan her vises til at Landbruksdepartementet i ot.prp. nr. 28 (1994–95) Om endring i reindrifftsloven, jordskifte-loven og viltloven, s. 28, uttalte: «Departementet finner det unødvendig å presisere i lovs form at reindrifften har sitt eget rettsgrunnlag, uavhengig av loven. Dette er et forhold som i stor utstrekning er fastslått i rettspraksis. Rettighetenes grunnlag er også eldre enn loven. Det er dermed ikke reindrifftsloven som konstituerer reindrifftsretten. Reindrifftsloven gir imidlertid en nærmere definisjon av innholdet i disse rettighetene, samt en regulering og styring av utøvelsen.»

I relasjon til det som har skjedd i den etterfølgende behandlingen av reindrifftsamenenes rettigheter av Utmarkskommissjonen, hvor staten har inngått forlik med de fleste øvrige reindrifftsberettigede, kunne det være en gest fra statens side ensidig å sette strek over avgjørelsen i Kvæningen-Nordreisasaken, slik at rettsspørsmålet var «uprøvd» og de reindrifftsberettigede her sto «likt for loven» i forhold til øvrige reindrifftsberettigede.

3.4 Tysfjordfeltet

I Tysfjordfeltet, i motsetning til Beiarn-Skjerstadsakene og Kvæningen-Nordreisasaken, kan det *ikke* sies at beskrevet samisk bruk i grunnlagsmaterialet i liten grad ble vektlagt. Dette kan selvfølgelig sies å ha sammenheng med at Tysfjordfeltet utgjorde den første saken for Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms hvor det målbevisst ble prosedert på at den fastboende samiske befolkningen i området hadde rettigheter på et særskilt grunnlag. Samtidig må det også sies at Utmarkskommissjonen i større grad enn tidligere åpnet for å legge vekt på samisk bruksutnyttelse. Saken framstår som den eneste av de her gjennomgatte kommisjonssakene hvor de private, samiskættede partene i stor grad *ble* tilkjent eiendomsrett til sine ressursområder.

Når dette er sagt, må det påpekes at kommisjonen var svært forsiktig med å erkjenne at samisk bruk kunne danne et selvstendig grunnlag for eiendomserverv gjennom okkupasjon, alders tids bruk eller som følge av de folkerettslige bestemmelsene Norge har sluttet seg til. Samtidig innebar kommisjonens praktiske grenseoppdragning at de samiskættede private partene langt på veg fikk medhold i sine grensepåstander og ble tilkjent eiendomsrett til sine ressursområder. Avgjørelsen ble imidlertid tilsidesatt av Høyesterett i dommen gjengitt i Rt. 1996 s. 1232.

3.4.1 Krav om avvising

Innledningsvis vil jeg kort gjøre noen betraktninger rundt spørsmålet om avvising, som ble reist innledningsvis under rettsforhandlingene. Som vi har sett i punkt , påsto partene representert ved advokat Roald Engeness saken avvist, subsidiært stanset og atter subsidiært utsatt med begrunnelse i at det her dreide seg om et tvistefelt som i sin helhet var utnyttet av en sjøsamisk befolkning. Mer konkret ble det vist til at Samerettsutvalget var nedsatt for å utrede den samiske befolkningens

rett til land, og at dette arbeidet hadde særlig betydning for sjøsamene.

Det ble også påpekt at Indre Tysfjord i denne sammenheng var et helt spesielt område idet det utelukkende var bebodd av samisk befolkning som har utnyttet sitt område i samsvar med hevdvunnen samisk skikk. Statens søksmål om eiendomsrett og bruksrett i dette området var basert på stor-samfunnets tingsrettslige tradisjon. Det ble hevdet at den ikke fanger opp de særlige samiske rettstradisjonene. «Når disse ikke er skikkelig utredet, er det ventelig at kommisjonen vil treffe sin avgjørelse på et ufullstendig rettslig grunnlag sett fra samisk synspunkt.» Det ble også anført at det ville være i strid med ILO-konvensjon nr. 169 å behandle søksmålet, som dermed måtte avvises etter utmarkskommisjonsloven § 8.

Partene framsatte her en konkret påstand om at saken ble avvist, eventuelt utsatt, inntil det «navigasjonsinstrumentet» i samerettslige landrettighetsspørsmål som Samerettsutvalgets utredning om retten til land og vann var ment å bli, forelå. Kommisjonen fant som vi har sett, ikke å kunne ta begjæringen til følge, og besluttet enstemmig å fremme saken. Dette ble begrunnet med at det pålå kommisjonen, på samme måte som de ordinære domstolene, fortløpende å behandle de saker som ble anlagt.

I hvilken grad det pålå kommisjonen å behandle anlagte saker fortløpende, kan det reises spørsmål ved. I en tvist om eiendomsrett til en del av *Tromsdalstinden* i Tromsø kommune, som ble stilt til forhåndspåanke av Nord-Troms jordskifte-rett i kjennelse 26. august 1972 (sak 8/1970), og rettidig påanket av staten, ble ankebehandlingen i Hålogaland Lagmannsrett utsatt i påvente av tilrå-ningen til Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms.³⁸

Staten ved Landbruksdepartementet, som var den ankende part, og som kunne ha fordel av en utsettelse, begjærte i ankeerklæringen av 9. november 1972 behandlingen av saken utsatt. Det het at «først etter at utvalgets innstilling foreligger, vil staten ha tilstrekkelig grunnlag for å treffe endelig avgjørelse om hvilket standpunkt man skal innta i ankesaken». Fra staten var det også anført at grensespørsmålet i saken måtte sees i sammenheng med spørsmål om eiendomsretten til den øvrige del av fjellstrekningene i området. «Videre vil man måtte overveie hvilken betydning avgjørelsen vil ha for andre fjellområder i ytre Troms hvor grenseforholdene ikke er avklaret.»

³⁸ Saken er referert i NOU 1974: 8 s. 6–7. Utskrift av rettsbok finnes i Nord-Troms jordskifteretts arkiv.

Tromsø kommune, som var en av ankemotpartene, motsatte seg at behandlingen ble stilt i bero til innstillingen fra Utvalget for statseiendom forelå, idet den hevdet å måtte ha et rimelig krav på å få grensen for sin eiendom endelig fastlagt. Tromsø kommune påsto derfor jordskifterettens kjennelse stadfestet. Etter ytterligere prosesskrift-utveksling gikk imidlertid Tromsø kommune ved prosesskrift av 20. februar 1973 med på utsettelse av ankebehandlingen.

I kjennelse avsagt 27. februar 1973 (ankesak 120/1972 A) kom Hålogaland lagmannsrett til at saken ble å utsette i medhold av tvml. § 96.³⁹ Slutningen hadde slik ordlyd: «Behandlingen av saken utsettes inntil det foreligger uttalelse om eiendomsretten til fjellområdene i Ramfjorden og østover til Ullsfjorden fra det utvalg som er nedsatt ved kgl.res. av 11/6 1971.»⁴⁰

I prosesskrift av 15. mars 1974 meddelte staten at den etter å ha gått gjennom Utvalget for stats-eiendoms innstilling, hadde besluttet å frafalle anken.⁴¹ Tvist om omkostningsspørsmålet ble avgjort i kjennelse av 15. august 1974 hvor lagmannsretten kom til at Tromsø kommune hadde krav på erstatning for sine omkostninger ved ankesaken fullt ut. I begrunnelsen het det bl.a.: «Lagmannsretten kan imidlertid ikke se at det fra statens side er ført tilstrekkelig bevis for at det forelå fyldestgjørende grunn til å erklære anke.»

Med hensyn til avvisning, eventuelt utsettelse, av saken kan det for øvrig også vises til landbruksminister Gunnhild Øyangens svar på vegne av Stat-skog SF som grunneier og part i sakene for Utmarkskommisjonen, i Stortingets spørretime. Der uttalte hun at saker med konfliktpotensial i for-

³⁹ Tvml. § 96 har følgende ordlyd:

Retten kan ved kjendelse utsætte behandlingen av en sak, naar det særlig er bestemt ved lov, og ellers naar retten finder det nødvendig. At parterne er enige om utsættelse, er ikke avgjørende.

Utsættelse efter begjæring av en part maa ikke besluttes, uten at der saavidt mulig er git den anden part adgang til at uttale sig. Mot negtelse av at utsætte kan kjæremaal ikke anvendes.

Utsættelse bør saavidt mulig gives paa bestemt tid.

⁴⁰ Hålogaland Lagmannsrett, ankesak 120/1972 A. Kopi av kjennelse av 27. februar 1973 finnes i Nord-Troms jordskifteretts arkiv.

⁴¹ Utvalgets flertall (Erling Haugen, Sverre Dragsten, Lars Foshaug og Ivar Refset) fant grunnlag for å tilrå: «Staten bør ikke gjøre krav på å være eier av fast eiendom i Tromsdalstindområdet.» I begrunnelsen het det avslutningsvis: «Uansett det syn en måtte ha på retten til fjellpartiene i dag, bør de derfor overlates til de tilgrensende private områder som impedimenter» (NOU 1974: 8 s. 17 sp. 2). Mindretallet (Carl August Fleischer) konkluderte med «at de forhold som er anført, ikke gir dekning for påstanden om at det her foreligger fakta som i henhold til gjeldende rettsregler har ført til erverv av eiendomsrett for hele det aktuelle området etter 1666 og 1761».

hold til samiske interesser skulle nedprioriteres. Svaret er i sin helhet gjengitt i petit tekst på side 682. I ettertid kan det synes som om Statskog SF og Landbruksdepartementet i stor grad satte likhetstegn mellom reindriftsinteresser og samiske interesser, da det i bred utstrekning ble inngått forlik mellom staten og reindriftsberettigede om å unnta reindriftsspørsmål fra behandling for Utmarkskommisjonen.

Kommisjonen la vekt på at dette var en tvist den var gitt eksklusiv kompetanse til å behandle, og at lovgiver hadde vært oppmerksom på at kommisjonen i sitt arbeid måtte ta til behandling saker i områder hvor det fra gammelt av helt eller delvis har vært samisk bosetning. Det het at verken utmarkskommisjonsloven eller prosesslovgivningen for øvrig ga hjemmel til å avvise statens søksmål. Som vi også har sett, påpekte kommisjonen at utmarkskommisjonslovens prosessuelle regler satte de berørte private partene i en *bedre rettsstilling*, slik at behandlingen i større grad enn i de vanlige domstolene oppfyller kravene i ILO-konvensjon nr. 169 art. 14 nr. 3 om at det skal etableres hensiktsmessige ordninger i nasjonal rettsordning for å avgjøre rettskrav om landområder fra vedkommende folk.

Kommisjonen kom etter dette til at det ikke var rettslig grunnlag for å avvise, stanse eller utsette saken.

Om det er grunnlag for å si at grunnlagsmaterialet eller rettskildene for øvrig tilsa at kommisjonen burde avvist eller utsatt saken, vil jeg ikke ta stilling til her. Saken viser imidlertid, bl.a. i relasjon til saken om eiendomsrett til området ved Tromsdalstinden, at konklusjonen, i alle fall når det gjaldt utsettelse, ikke var så opplagt som det kommisjonen la til grunn. Vilkåret i tvml. § 96, første ledd, om at kan utsette en sak når den «finder det nødvendig», åpner for skjønn knyttet til vurderingen av «nødvendighet».⁴²

Tidsaspektet kunne heller ikke være et tyngende argument her, all den stund rettsforholdene til Tysfjordområdet fjellvidder lenge hadde vært uavklart, og det ikke forelå noen nært forestående begivenhet som tilsa raskt behov for rettsavklaring.

Argumentet staten nyttet i Tromsdalstidsaken om at først etter at Utvalget for stateiendomsinnstilling forelå, «ville staten ha tilstrekkelig grunnlag for å treffe endelig avgjørelse om hvilket stand-

punkt man skal innta i ankesaken», kunne med letthet også overføres til Samerettsutvalgets innstilling.⁴³ Særlig sett i forhold til at det var prosedert på et særskilt retts- og ervervsgrunnlag gjennom samisk bruk og okkupasjon, som lå i Samerettsutvalgets mandat å drøfte.

At kommisjonen sikret partene en bedre rettsstilling, blir et argument som neppe kan tillegges vekt, hvis man ikke setter likhetstegn mellom rettsstilling og sikkerhet for ikke å bli påført prosessomkostninger. Her vil jeg bare kort vise til rettsmiddelordningen og andre sider av prosessreglene som er gjennomgått i kapittel 1.5.5.

3.4.2 I prinsippet får staten rett, i praksis samene

Som jeg alt har påpekt, var Utmarkskommisjonen forsiktig med uttalt å erkjenne at samisk bruk kan danne et selvstendig grunnlag gjennom okkupasjon, alders tids bruk eller som følge av folkerettslige bestemmelser. Samtidig innebar kommisjonens faktiske grenseoppdragning at de samiskættede private partene langt på veg fikk medhold i sine grensepåstander og ble tilkjent eiendomsretten til sine ressursområder. Grensedragningen ble begrunnet ut fra den tradisjonelle tingsrettslige læren som var utviklet av Høyfjellskommisjonen, og som var stadfestet gjennom rettspraksis, jf. Melåheidommen, Rt. 1967 side 313, og Svartiseidommen, Rt. 1982 side 1541. Denne læren innebar at gårdenes grenser mot statsallmenning må fastsettes ut fra en vurdering om «hva som fulgte med i salget av rydningene ut fra en formodning om at det skulle omfatte all den grunn som naturlig hørte til en gårds næringsgrunnlag på den tiden salget skjedde». Tidligere og nåtidig bruk ble vurdert som et uttrykk for hva som opprinnelig var inngått i salgene.

Prinsipielt sett støttet kommisjonen dermed det synet som var fremmet av Utvalget for stateiendom i NOU 1980:41, som innebar at partene *ikke* hadde hatt en opprinnelig eiendomsrett til tvisteområdene. Dette ble bl.a. begrunnet med henvisning til Frondommen, Rt. 1963 s. 1263, som gjaldt tvist om eiendomsrett og fallrettigheter i en statsallmenning i Oppland fylke. Det het følgende:

Kommisjonen er i spørsmålet om okkupasjon av grunn i tvistefeltet enig med utvalget og kan i det alt vesentlige slutte seg til utvalgets begrunnelse.

⁴² Praksis er ikke omfattende på dette området. Nylig har nødvendigheten av utsettelse vært vurdert av Høyesteretts kjæremålsutvalg i en helt annen sammenheng, se Rt. 2005 s. 1598.

⁴³ Hålogaland Lagmannsrett, kjennelse av 15. august 1974 (ankesak 120/1972 A) s. 1. Kopi av kjennelsen finnes i Nord-Troms jordskifteretts arkiv.

At det ikke var spor i adkomstdokumentene av at den sjøsamiske befolkningen hadde oppfattet seg som eiere i eldre tid, ble gjort til et poeng. Til dette må det sies at å forvente slike spor i et område med en oralbasert kultur, hvor ferdigheter så vel i norsk språk som i skriftlig framstilling i stor grad var fraværende, virker nærmest illusjonistisk.

Problemene i møtet mellom en skriftbasert kultur er behandlet av flere forfattere.⁴⁴ Dette er nylig behandlet i en artikkel av Benny Solheim, hvor det vises til at en muntlig rettskultur vil benytte seg av andre medier for formidling av tradisjon og verdier.⁴⁵ Solheim viser til: «Dette er kilder man ikke har erfaring med å tolke ved rettsanvendelsen etter den tradisjonelle rettskildelæren, og som tradisjonelt ikke har blitt tillagt særlig vekt i den nordiske juridiske metode.» Han reiser i artikkelen spørsmål om man likevel kan se bort i fra slike kilder i vurderingen av rettsspørsmål der samiske interesser er involvert (side 33).

Kommisjonen modererte seg da også noe, idet den uttalte: «Man kan naturligvis i ettertid se at samene ikke hadde ressurser til å sette seg opp mot eller fremføre sine eventuelle overbevisninger i forhold til statens embets- og tjenestemenn, men dette er ikke det samme som at de samiske rydningsmenn ikke forsto at staten disponerte over allmenningen som eier av denne.» Kommisjonen må dermed ha vært av den oppfatning at det hadde utviklet seg et festnet rettsforhold med basis i statens opprinnelige eiendomsrett og salg for ca. 200 år siden og de private grunneiernes innretning etter dette, som «i seg selv [vil] utelukke at en sjøsamisk bosetning er et slikt særlig rettsgrunnlag for privat eiendomsrett til allmenningen eller deler av denne» (side 55–56). Kommisjonens «moderasjon» gjaldt dermed ikke spørsmål ved legitimiteten i statens tilegnelse, men kun om samene i Tysfjord forsto at staten hadde tilegnet seg og disponerte over allmenningen i slik grad at det utviklet seg et festnet rettsforhold.

En annen side av dette er at de bofaste samene trolig har hatt et ønske om å få et skjøte, uavhengig av grunnlaget for dette, da det var en formell sikring av landområdene deres, og noe som inngår rettsvern for deres bruk ved en norsk domstol. Slik har vi også sett det uttrykt overfor major Schnitler under hans grenseeksaminasjoner. Å få sin rett dokumentert gjennom skjøte, på liknende måte som gjennom bygsel, var en måte å tilpasse seg og

sikre sin rett i det nye tekstbaserte samfunnet som utviklet seg etter at det dansk-norske statsstyret utviklet seg og ble mer synlig i eneveldetiden etter 1660.⁴⁶

Kommisjonen drøftet også muligheten for at den samiske befolkningen *hadde* opprettholdt en overbevisning om eiendomsrett til fjellstreknin-gene gjennom bruksutøvelse uavhengig av kjøpene av gårdene. Men også dette ble avvist på et noe tynt grunnlag hvor det ble vist til at «gårdene hadde områder i fjellet som de har benyttet eksklusivt. En slik eksklusiv bruk må dermed knyttes til den enkelte gård [og ikke til et samisk siidafelleskap] og de rettigheter som tilligger den.»⁴⁷

Kommisjonen synes dermed ikke å ha vært i tvil om at statens opprinnelige eiendomsrett gjaldt fullt ut også i Nordland og Troms, noe som innebar at kommisjonen la bevisbyrden på de private grunneierne for å dokumentere hva som ble lagt til gårdene ved salg eller gjennom særskilt erverv senere.

Som en følge av dette må det kunne hevdes at kommisjonen satte *lave krav til bevis* for at salgene hadde omfattet forholdsvis store fjellområder over skoggrensen langt fra gårdenes boplasser. I denne sammenheng, altså som utfyllende dokumentasjon til salgenes omfang, er det ganske opplagt at kommisjonen åpnet for at samiske tradisjoner kunne ha betydning ved vurderingene. Dette ga den uttrykk for da det kunne «legges vekt på at disse [salgene] skjedde til en samisk befolkning som på salgstiden måtte forutsettes å opprettholde sitt tradisjonelle bruksmønster i tilknytning til gårdsdriften».

At kommisjonen ikke bare la vekt på topografiske, klimatiske og øvrige naturgitte forutsetninger for jordbruksmessig gårdsdrift, men også vektla *samiske tradisjoner* i relasjon til hva som hørte til gårdenes ressursområde, ble uttrykt ved at:

⁴⁶ Perioden 1660–1814 er historisk omtalt som eneveldetiden. Det har sin bakgrunn i at kong Frederik den 3. i 1660 ble hyllet som arvekonge og overlatt makt til å gi de dansk-norske rikene en ny forfatning. Den danske adels maktstilling ble dermed brutt, samtidig som grunnlaget ble lagt for den eneveldige kongemakten med sterkt embetsmannsstyre. Lokalforvaltningen ble under eneveldet i høyere grad enn tidligere avhengig av kongemakten. Lensherrene, som hadde vært lokale maktfaktorer, ble nå avløst av amtmenn, kongens lønnete embetsmenn. Skattene ble oppkrevd av fogdene, som betalte inn direkte til rentekammeret i København. Hovedprinsippet var at all makt, politisk, militær og økonomisk, skulle samles hos den eneveldige kongen i København.

⁴⁷ Hvordan man her kan skille mellom gårdene eller oppsitternes mer eller mindre eksklusive bruk, og en mer allmeningsartet samisk bruk ut fra det kildemateriellet som forelå, er vanskelig å få tak i; særlig siden kommisjonen heller ikke legger vekt på å begrunne dette.

⁴⁴ Se Skogvang: *Samerett: om samenes rett til en fortid, nåtid og framtid* (2002) og Eriksen: «Tilvenningen til samisk kultur og rettstenkning i norsk høyesterettspraksis», *Kart og Plan*, 2002.

⁴⁵ Solheim: «Lost in translation», *Retfærd*, 2006.

Det er steder i vårt land hvor samiske tradisjoner og driftsmåter har vært fremtredende og til dels enerådende, og i slike områder må det i totalvurderingen legges vekt på alle de sidene ved den stedlige driftsmåte som har relevans for rettighetsoppfatningen, herunder gårdenes utstrekning mot statsallmenning, selv om driftsmåten fraviker fra mer tilvante forhold ellers i landet (side 57).

Totalt sett kan det nok likevel hevdes at staten fikk medhold i sine prinsipielle standpunkter, samtidig som dens faktiske grensepåstander ikke ble fulgt på noe punkt der grensedragningen var omtvistet. Nettopp dette ble påpekt av regjeringsadvokaten i statens anke over Utmarkskommisjonens dom, hvor han sluttet seg til «den veiledende norm kommisjonen stiller opp». Han mente imidlertid at «kommisjonen [hadde] anvendt dette utgangspunkt på en uriktig måte og har derfor kommet til helt andre resultater enn i sine øvrige avgjørelser med hensyn på å legge områder av høyfjellet under privat eiendomsrett» (Rt. 1996 s. 1232 på s. 1235).

Ut fra hva som faktisk ble tillagt de samiskættede gårdeierne, må det sies at Utmarkskommisjonen i denne saken la langt større vekt på både beskrevet samisk bruk i grunnlagsmaterialet og partenes fremstillinger under rettsforhandlingene, enn det den hadde gjort tidligere. At Høyesteretts flertallsvotum, som tilsidesatte Utmarkskommisjonens flertallsbegrunnelse, uttalte at «kommisjonsflertallet ... har gitt svært knappe beskrivelser av den bruk som skal begrunne grensefastsettelsen» må etter mitt skjønn kunne sees i et slikt lys.

3.4.3 Høyesterettsdom i saken

Staten ved Landbruksdepartementet påanket Utmarkskommisjonens dom. Med knapt flertall (3 mot 2 stemmer) satte Høyesterett til side Utmarkskommisjonens dom hva gjaldt grensefastsettelse, og stadfestet i stedet grensen som Utvalget for statseiendom hadde tilrådd i 1979, som også i stor grad samsvarte med statens påstand. Dermed endte den første av Utmarkskommisjonens avgjørelser hvor grunneiere som tydelig hadde proserderte på rettsverv i medhold av et eget samisk ervervsgrunnlag, og rent faktisk var gitt medhold i dette, med omgjøring av Høyesterett. I ettertid kan dette se ut som et paradoks, sett i forhold til Høyesteretts senere Svartskog- og Selbudom, og den kritikken som er blitt reist mot Utmarkskommisjonen for i andre sammenhenger manglende vektlegging av samisk kultur og arealbruk.

At staten ikke aksepterte dommen i Utmarkskommisjonen, kom nok ikke uventet, sett i forhold til standpunktene den hadde inntatt i de øvrige utmarkskommisjonssakene, og sett i forhold til det «tapet» den ble påført i saken. Når det gjaldt Høyesteretts dom i saken, kan det kanskje hevdes at samfunns- og rettutviklingen ennå ikke var kommet dit hen at Utmarkskommisjonens dom kunne bli stående. På den annen side var det tale om en dom med minst mulig margin i de private samiske partenes disfavør, slik at vi godt også kan tale om at det var en viss grad av tilfeldighet som medførte at staten og ikke de samiskættede grunneierne vant saken.

Man kan merke seg at kommisjonen la til grunn at den gårdsreindriften som var drevet, ikke hadde noe rettslig grunnlag utover det som fulgte av reindriftsloven (side 74). Av Høyesteretts flertallsvotum, side 1251, framgår det videre at denne reindriften, selv om den var knyttet til gårdsdriften, ikke kunne danne grunnlag for eiendomsverv, slik storfebeiting eller eksklusiv sauebeiting kunne.

3.4.4 Finnerydninger

Finnerydningene gis en forholdsvis inngående beskrivelse i NOU 1980: 41. De synes imidlertid kun å ha blitt omtalt i rettshistorisk sammenheng hos så vel Utvalget for statseiendom som hos Utmarkskommisjonen, og er ikke vektlagt som en faktor som kunne ha hatt betydning for rettsforholdene i ettertiden. Indirekte kan man imidlertid kanskje si at kommisjonen berørte dette når den avviste muligheten for at den samiske befolkningen hadde opprettholdt en overbevisning om eiendomsrett til fjellstrekningene gjennom bruksutøvelse uavhengig av kjøpene av gårdene.

Med bakgrunn i den framstillingen som er gitt av finnerydningene og bufinnenes rettssituasjon i grunnlagsmaterialet NOU 1980: 41 side 9–10, vil jeg i det følgende komme med noen få betraktninger. Her framgår det: «Oppsitterne på rydningsplassene så vel før som etter matrikuleringen bare betalte sjøfinneskatt og leding, ikke landskyld (jordleie).»⁴⁸

Dette kan være en indikasjon på at oppsitterne ikke ble oppfattet som leilendinger, men som en slags selveiere. At amtmann Scheldrup ønsket å hindre at samiske rydninger ble overdratt til nordmenn gjennom forordning av 21. juli 1724, indikerer også at vi har å gjøre med et særegent rettsfor-

⁴⁸ Det ble her henvist til Tank: Betenkning av 24. april 1929 om Bekkenesholmen i Tysfjord.

hold, kanskje et eget samisk rettsgrunnlag eller en «*finneodel*».

Av særlig interesse er det at det ved kongelig reskript av 27. september 1726 ble bestemt «at finner og lapper ikke skulle pålegges flere skatter og avgifter enn de hadde hatt fra alders tid», og at samene ble pålagt å «føre bevis for sin eiendomsrett ved kongelige privilegier eller på annen måte». ⁴⁹ At samene den gang som nå ikke kunne vise til konkrete hjemmelsdokumenter, men påberopte seg gammel skikk og bruk, noe som ikke var tilstrekkelig til at kongen endret sin oppfatning av å være eier, er for så vidt betegnende for oralbaserte kulturers problemer med å dokumentere sin rett overfor tekstbaserte kulturer. ⁵⁰

3.5 Kåfjord-Manndalenfeltet

Rent faktisk, om ikke prinsipielt, må det kunne hevdes at Høyesteretts dom i Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, innebar det samme resultatet som mindretallet i Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232, gikk inn for, nemlig at de private ble tilkjent eiendomsrett til sine ressursområder. I Svartskogdommen ligger det implisitt at Utmarkskommisjonen i for liten grad la vekt på bygdefolkets bruksutøvelse som grunnlag for rettserverv, samtidig som den la for stor vekt på formelle eiendomsoverdragelser gjennom adkomstdokumenter. I dette ligger det dermed også et signal om at det kan være manglende samsvar mellom grunnlagsmaterialet og utmarkskommisjonens dom.

Høyesterett gikk imidlertid ikke nærmere inn på det rettslige grunnlaget for bygdefolkets bruk, og drøfter ikke om noe samisk rettsgrunnlag, som lokal sedvane eller finneredningsinstituttet, i så måte kan ha hatt noen rettslig betydning. Høyesterett gjør i stedet en forholdsvis tradisjonell prøving av om vilkårene for alders tids bruk er til stede (selv om noen vil hevde at prøvingskriteriene var «utradisjonelle») gjennom å vurdere *bruk, tidsaspekt* og *erhververs gode tro*.

Dette kan selvfølgelig begrunnes i at ingen av partene prosederte på dette, og at det ikke var nødvendig som følge av at bruken som hadde pågått i perioden 1880–1980, var tilstrekkelig til at grunneierne vant eiendomsrett. Om Høyesterett under andre omstendigheter ville ha gått inn på finneredningene, blir således stående ubesvart.

I relasjon til Kåfjord-Manndalenfeltet vil betraktninger om hvorvidt Utmarkskommisjonens dom samsvarte med kommisjonens grunnlagsmateriale, kun være av teoretisk interesse, da de relevante forholdene rettskraftig er avgjort av Høyesterett. I relasjon til de øvrige feltene Utmarkskommisjonen behandlet, hvor eiere av tilstøtende grunn eller gårder *ikke* vant fram med sine krav om eiendoms- eller bruksretter, må man som et utgangspunkt også formode at spørsmålet er rettskraftig avgjort av kommisjonen. Her kan det imidlertid være viktig å skille mellom *grensespørsmål* som *er behandlet* og *bruksrettigheter* som nødvendigvis *ikke er behandlet* i domsslutningen.

Et av utgangspunktene for denne utredningen er som nevnt innledningsvis, en vurdering av muligheten for at enkelte rettsspørsmål kan bringes opp på nytt. Dermed er slike betraktninger av interesse, sett i relasjon til at lik rettshistorie og langt på veg også lik rettssituasjon og likt rettsgrunnlag har endt opp med så vidt forskjellig resultat. I en slik sammenheng synes det naturlig å se på om den bruken og det rettsvernet det er dokumentert at den sjøsamiske befolkningen i deler av Nord-Norge utøvde og nøt i eldre tid, burde ha fått større rettslige konsekvenser i relasjon til flere av de andre feltene Utmarkskommisjonens behandlet.

3.6 Utviklingen etter Svartskogdommen

Høyesterett avsa Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, den 5. oktober 2001. Sammen med Selbdommen, Rt. 2001 s. 769, avsagt drøye tre måneder tidligere, signaliserte disse to dommene en endring i rettspraksis når det gjaldt samiske landrettigheter. Ut fra dette kan det være interessant å se i hvilken grad Utmarkskommisjonen i de dommene som ble avsagt etter Svartskogdommen, la vekt på de signalene som ble gitt av Høyesterett.

Jeg har foran gått gjennom to saker fra denne perioden med et samisk aspekt, hvor de private partene gjorde prinsippene om eiendomserverv fra Svartskogdommen gjeldende. I det følgende skal det nærmere vurderes hva som kan trekkes ut av disse avgjørelsene, herunder samsvaret mellom grunnlagsmaterialet og domsgrunnene.

3.6.1 Tysfjord Nord-feltet

Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, signaliserte som nevnt en dreining i rettspraksis når det gjaldt samiske landrettigheter. Foruten de prinsipielle

⁴⁹ NOU 1980: 41 s. 9 sp. 2. Se for øvrig det refererte fra prøvematrikkelen fra 1723 på s. 668..

⁵⁰ Slik Solheim: «Lost in translation», *Retfærd*, 2006.

signalene Høyesterett ga gjennom Svartskogdommen, innebar dommen at Høyesterett, om enn ikke i begrunnelse, men i faktisk resultat, i praksis kom til det samme resultatet som det Utmarkskommissjonen hadde gjort i Tysfjorddommen av 28. oktober 1993, nemlig at de samiskkættede private partene ble tilkjent eiendomsrett til sine ressursområder. Dette synes imidlertid ikke å ha inspirert Utmarkskommissjonen til å forsøke å fastsette grensene ut fra de samme prinsippene i Tysfjord Nord-saken. Dette til tross for at adkomstdokumentene ga liten veiledning, slik at det var åpent for bruk av vidt skjønn når grensene skulle fastlegges.

Formodentlig motiverte Svartskogdommen de private partene til å legge vekt på de argumentene som Høyesterett avviste i anken på den tidligere Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232. Samtidig synes også den rettspraksisen som ble etablert gjennom Utmarkskommissjonens avgjørelser, å ha påvirket partene. Anførsler om eiendomserverv ut fra opprinnelig okkupasjon eller ut fra hevd eller alders tids bruk på selvstendig grunnlag, som formodentlig kunne ha vært relevant ut fra Svartskogdommen, var nå forlatt. Selv om det ble gjort gjeldende at vilkårene for erverv på grunnlag av hevd og alders tids bruk var til stede, med henvisning til Svartskogdommen, ble dette kun prosedert på som et *utfyllende grunnlag* for det egentlige eiendomservervet, som hadde skjedd gjennom kjøp fra kongen eller staten. Hevd og alders tids bruk framsto dermed kun som «støttegrunnlag» der utgangsdokumentet ga manglende veiledning.

At Utmarkskommissjonen i sin dom av 25. juni 2002, knappe ni måneder etter at Svartskogdommen ble avsagt, overhodet ikke nevner denne dommen, er under alle omstendigheter påfallende. Påtakelig må det også sies å være at kommissjonen forlot den praksisen som var etablert gjennom Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313, og Svartshaidommen, Rt. 1982 s. 1541. I stedet forholdt den seg her og i Narvikdommen, se punkt , til praksis Ullensvangforretning av 2. juni 1924, hvor det framgikk at «løsningen av grensespørsmålet [må] skje på rettslig grunnlag etter prøvelse av beviselighetene og uten nogen presumpsjon til nogen av sidene, som ensidig velter bevisbyrden over til den ene kant».

Skillet mellom Ullensvangkjennelsen og den høyesterettspraksisen som her er nevnt, er kanskje ikke veldig stor. Et viktig skille synes likevel å være at Høyesterett ikke bare la vekt på eksklusiv bruk eller rådighetsutøvelse og topografi i relasjon til hva som fulgte med i salgene, men også gårdenes *naturlige ressursbehov*, jf. Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313.

Ullensvangforretningen må som utgangspunkt anses *relevant* som rettskilde, ettersom det dreier seg om tilsvarende vurderingstemaer. Spørsmålet blir imidlertid *hvilken vekt* det kan legges på avgjørelsen. At det er en underrettsavgjørelse kan et stykke på veg kompenseres av at det kan anføres som naturlig at Utmarkskommissjonen så hen til en tidligere spesialdomstol innen samme felt.⁵¹ Alderen taler isolert sett for å legge mindre vekt på den, særlig sett i sammenheng med at det ikke er en høyesterettsavgjørelse. At den ikke er publisert i fulltekst og i liten grad er henvist til i andre sammenhenger, trekker i samme retning⁵². Rommet for vektlegging av Ullensvangforretningen og tilsvarende avgjørelser bør som et utgangspunkt være begrenset til temaer Høyesterett ikke har uttalt seg om, eller hvor høyesterettspraksis ikke finnes. Dette er imidlertid ikke tilfelle her. At Ullensvangforretningen blir anvendt som rettskilde framfor Melåheidommen og Svartshaidommen, som er avsagt av Høyesterett over liknende problemstillinger fra et geografisk område ikke langt unna Tysfjord og Narvik, synes dermed metodisk og rettskildemessig betenkelig. Dette leder igjen til at det kan reises spørsmål ved det *ovenfor nevnte normative skillet* mellom Ullensvangforretningen og de to høyesterettsdommene gjengitt i hhv. Rt. 1967 s. 313 og Rt. 1982 s. 1541, som er utgangspunktet for dette valget.

Selv om Melåheidommen er gjennomgått på side 646, rekapitulerer jeg noe av dommens rettsnorm. Høyesterett uttalte at resultatet måtte bygge på «en samlet vurdering av alle de relevante omstendigheter som i dette tilfelle kan komme i betraktning». Som ervervsgrunnlag ble bruk av området likestilt med andre momenter som topografiske forhold og adkomstmuligheter, og det ble uttalt at det ikke var avgjørende om det var ført absolutt bevis for regelmessig, eksklusiv bruk av området. *Behovet* ble derimot gjort til et viktig kriterium, særlig i relasjon til at gårdene ikke hadde allmenningsrett:

Et særskilt viktig moment ved vurderingen må etter mitt skjønn behovet være idet det her gjel-

⁵¹ Eckhoff og Helgesen: *Rettskildelære* (2001) s. 171. Jf. også Stenseth: *Almennyttens janusansikt*, s. 135.

⁵² Ibid. s. 156. Del av avgjørelsen er trykt i Lassen: *Utdrag av Høyfjellskommissjonens dommer og kjennelser 1945-1953* (1954) s. 22–24. Henvisning finnes i *Hålogaland lagmannsretts dom som ledet til Melåhei-dommen*, (Rt. 1967 s. 313 på s. 330–331), hvor flertallet la til grunn «det syn som er kommet til uttrykk i Høyfjellskommissjonens kjennelse av 2. juni 1924, Ullensvangforretningen av 1ste felt, at grensene følger fjellkammen og ikke fjellfoten». For øvrig er kjennelsen kun henvist til ut fra den faktiske betydningen den hadde for grensedragning i det aktuelle området.

der et område der bygdefolket i kraft av loven ikke hadde bruksrett (almenningsrett). Det vil under disse omstendigheter være rimelig og naturlig å anta at en romslig grensetrekning for gårdenes grenser i fjellet vil svare til hva partene mente skulle følge med i de forskjellige gårdssalg, når som her ingen grense kan utledes av hjemmelsdokumentene (side 320–321).

Utmarkskommisjonenes noe endrede anvendelse av rettspraksis og dermed rettsnorm, kan kanskje enklest forklares ut fra at den la til grunn statens endrede prosedyre hvor det ble gjort gjeldende at sider av Melåheiddommen, Rt. 1967 s. 313, ikke kunne gis anvendelse «idet grunneierne her har beiterett på allmenningsrettslig grunnlag i fjellområdene». Som påpekt tidligere, siktet Høyesterett i Melåheiddommen fra 1967 til en mer omfattende «sørnorsk» allmenningsrett enn den allmenningsretten Høyesterett i 1991 la til grunn som gjeldende norm for Nordland og Troms gjennom Beiar-Skjerstaddommen, Rt. 1991 s. 1311⁵³.

Den endrede rettsanvendelsen innebar også at gårdens behov eller naturlige ressursgrunnlag på salgstidspunktet ikke skulle være et kriterium som veide tyngre for vurdering av eiendomsrett enn øvrige momenter. Det skulle ikke være «nogen presumpsjon til nogen av sidene, som ensidig velter bevisbyrden over til den ene kant». Det skulle heller ikke være presumpsjon til noen av kriteriene for eiendomserverv.

Den praksis kommisjonen tidligere hadde vektlagt, fikk således mindre betydning, mens Svartskogdommen i det hele ikke synes å ha blitt vektlagt. Det avgjørende for Utmarkskommisjonens grensefastsettelse ble dermed primært tvisteområdes topografi og til en viss grad bruken.

3.6.2 Narvikfeltet

Som vi har sett i punkt 2.7, tok Utmarkskommisjonen utgangspunkt i at det var «sikker tradisjon for at staten er eier av høyfjellsområdene i Narvik», og at spørsmålet var hvor langt «ned» mot de private eiendommene denne strakk seg.

I saken ble staten gitt fullt medhold. Selv om saken ikke på noen måte hadde i seg det samme samiske aspektet som Kåfjord-Manndalen-saken eller Tysfjordsakene, gjorde de private partene gjeldende at samiske bruks- og rettsoppfatninger var av betydning, og at Svartskogdommen var av interesse som rettskilde. Kommisjonen la, som vi har sett, ikke vekt på dette.

Ullensvangsforretningen av 2. juni 1924, og tidligere utmarkskommisjonspraksis hvor denne kjennelsen var vektlagt, ble i likhet med Tysfjord Nord-dommen trukket fram som rettskilde. Ved å plassere dette før partenes anførsler (på side 8) får avgjørelsen nærmest en form for rettskildemessig utgangspunkt. Et slikt avsnitt i en dom inntatt før partenes anførsler, må sies å være uvanlig, og det kan gi inntrykk av at kommisjonen utpensler dommens hovedspørsmål, med kildehenvisning, før partenes anførsler.

Dette *kan* gi et inntrykk av at anførselene ikke er tillagt tilbørlig vekt. På side 18 anfører da også de private Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, som kommisjonen ikke nevner verken før eller etter. Hvis Svartskogdommen ble betraktet som irrelevant ut fra de faktiske forhold eller andre forhold, burde dette etter mitt skjønn ha vært uttalt, framfor kun å ignorere partenes påberopelse av dommen ved ikke å drøfte den eller tillegge den noen form for vekt.

At de privates påstand ikke førte fram for delfelt 1, er kanskje ikke overraskende ut fra de adkomst-dokumentene som forelå. Det kan likevel nevnes at kommisjonen ikke fant at de privates disposisjoner i Sildvika ledet til rettserverv. Dette til tross for at Forsvaret, som gjennom ekspropriasjon i 1913 var blitt grunneier, ikke motsatte seg vedkommendes bruk. Kommisjonen mente at dette måtte «sees som et enkeltstående og noe spesielt tilfelle». Det ble uttalt at «Forsvarsdepartementet bare hadde øye å få etablert forsvarsanlegget. Det var Statens Skoger som på statens vegne hadde kompetanse til å forholde seg til grensespørsmålet mot private i utmarks- og fjellområder». Det ble også påpekt at den juridiske disposisjonen i 1913 fra de privates side i forhold til Forsvarsdepartementet kaster lite lys bakover i tid, om hvilken utstrekning eiendommen var ment å ha. De privates påstand kunne dermed ikke føre fram.

Når det gjaldt delfelt 2, synes resultatet å ha vært mer åpent. I tvistefeltet hadde en privat grunneier etter avtale med Narvik kommune anlagt vannverk i 1947. Kommisjonen la til grunn som faktum at både grunneieren og Narvik kommune oppfattet området å være privat grunn. Samtidig synes kommisjonen nærmest å bære over med staten for ikke å ha grepet inn, da den «ikke var aktiv som potensiell grunneier i denne perioden». Først i 1974 markerte staten sitt syn som eier gjennom skogforvalteren. Kommisjonen la til grunn at staten, som her var representert ved Direktoratet for statens skoger gjennom skogforvalteren, «egentlig ikke hadde noen stor foranledning til å hevde sin eiendomsrett», og ble, selv om

⁵³ Slik også Stenseth: *Almenningens janusansikt*, s. 180.

dette ikke anføres av kommisjonen, formodentlig ikke rammet av reglene om passivitet. At den private grunneieren ikke hadde ervervet eiendomsrett, ble også her begrunnet ut fra at saken i 1947 var spesiell og enkeltstående. Det het at denne saken, som saken i 1913, «synes å være en spesiell engangsbegivenhet med privat eiendomsmerking, uten å representere en mer generell og allmenn utøvelse av eksklusiv eiendomsrådighet fra den private grunneiers side».

Det ble videre vektlagt at grunneieren var en «meget stor grunneier i Narvik den gang, [som] nok må ha tatt seg til rette i noen grad», og at det måtte, slik staten hadde hevdet, «kunne stilles et betimelig spørsmål ved [grunneierens] gode tro med hensyn til eiendommenes riktige utstrekning mot statsallmenningen».

Om grunneiers passivitet ville blitt bedømt på samme måte, kan det kanskje være betimelig å reise spørsmål om. Å legge stor vekt på jegere og fiskere i området, inklusive Narvik Jeger og Fiskerforening, som nok så seg tjent med at Statens Skoger var grunneier, for oppfatningen av hva som var statsgrunn, synes heller ikke å være helt uproblematisk.

Det kan nevnes at Borgar Høgetveit Berg viser til Utmarkskommisjonens Narviksak som eksempel på at rettslige disposisjoner ikke alene er tilstrekkelig for å slå fast eiendomsrett. Han viser til at Utmarkskommisjonen både i tilfellet med forsvarsanlegget og etableringen av damanlegg og pumpehus, kom til at dette var spesielle engangsbegivenheter. «Sjølvsom hevde – uvisst av kva grunn – ikkje var påberopt som eige ervervsgrunnlag, og det difor berre var tale om prov for kven som var eigar ... syner dommen at rettslege disposisjonar – som kan ha *synleg verknad* over tid – ofte ikkje *åleine* er nok til å oppfylle vilkåret 'har ein ting som sin eigen' i hevdsløva § 2».⁵⁴ I en note reiser Høgetveit Berg også spørsmål om i hvilken grad Narvik kommune kunne ha ervervet bruksrett ved sin faktiske og rettslige utnyttning i hevdstiden. Spørsmålet ble imidlertid ikke prøvd av Utmarkskommisjonen.

3.6.3 Samsvar mellom grunnlagsmateriale, andre kilder og domsgrunnene

I det følgende vil jeg se på samsvar mellom grunnlagsmateriale, rettskildebruk og begrunnelse for øvrig i relasjon til domsgrunnene. Selv om det samiske aspektet åpenbart er mer fremtredende i Tysfjord Nord-saken enn i Narviksaken, har jeg ut

fra kommisjonens behandling av sakene funnet å ville behandle dette samlet. At jeg tar med «andre kilder» i avsnittsoverskriften, peker i første rekke på den senere rettspraksisen, som formelt ikke var en del av grunnlagsmateriale, men åpenbart var en del av rettskildematerialet.

Det bør kunne hevdes at Svartskogdommen nærmest ble ignorert som rettskilde i de to avgjørelsene som ble avsagt etter Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229. Betydningen av annet kilde- eller grunnlagsmateriale som peker i retning av at den fastboende samiske befolkningen kan ha hatt rettigheter på et særskilt grunnlag, slik som den klare referansen i prøvematrikkelen fra 1723 når det gjaldt «Tjeldsund fjerding» synes å vise, se side 688, ble heller ikke drøftet.

Kommisjonen synes derimot å ha festet seg ved grensedragningsprinsipper basert på helhetlig vurdering av bruk, topografi og hensiktsmessige grenser, noe som ga rom for forholdsvis bredt skjønn. Landbruksmessig utnyttelse og annen naturbasert høsting synes i noen grad å ha blitt vektlagt som tolkningsmoment for hva adkomstokumentene omfattet.

Dette gjør at sakene kan minne om grensegangssaker for jordskifterettene, imidlertid med den viktige forskjellen at utmarkskommisjonsloven ikke har noen formulert målsetting om å gjøre eiendommer eller grenser mer tjenlige⁵⁵. Utstrakt bruk av kontraktsrettslige adkomstokumenter peker i samme retning.

Oppsitternes bruk ble dels brukt som tolkningsmoment for hva salgene fra staten opprinnelig innebar, men ikke som grunnlag for selvstendig eiendomserverv. Bruken av områdene ble i liten grad belyst selv om partene påberopte seg eiendomserverv ut fra hevd og alders tids bruk som et utfyllende grunnlag. Når slike ervervsgrunnlag påberopes, må det kunne stilles krav om at vilkårene for dette drøftes av kommisjonen, så sant pretensjonen ikke er helt urealistisk. Et av de bærende hensynene bak opprettelsen av kommisjonen var nettopp å få en domstol med særlige forutsetninger for å vurdere rettserverv gjennom slik særskilt adkomst. At det med få setninger konstateres hvilken karakter den aktuelle bruksutøvel-

⁵⁴ Høgetveit Berg: *Hevd*, s. 165.

⁵⁵ I jskl. § 1, første setning, heter det: «Eigedomar som det er vanskeleg å nytte ut på tenleg måte etter tid og tilhøve, kan leggjast under jordskifte etter denne loven.» Jskl. § 88, femte ledd har følgende ordlyd: «Ulaglege grenser prøver retten å få regulert ved minneleg makeskifte. Kjem ein ikkje fram til semje, kan jordskifteretten regulere grensene på den måten han meiner er mest tenleg for dei eigedomane det gjeld. Dersom det ikkje er landbrukseigedom på nokon av sidene, kan jordskifteretten berre regulere ulaglege grenser etter krav frå ein part.»

sen har, og dermed hvilke følger dette skal ha for grensedragningen, kan virke lite tilfredsstillende for partene. Det må også vektlegges at begrunnelsen har større betydning i saker som dette, sett i forhold til de begrensede ankemulighetene.

Elisabeth Hage har påpekt betenkelighetene ved de etter hvert kortfattede dommene begrunnet i generelle vendinger.

Særlig betenkelig kan dette være ettersom det er et generelt inntrykk at statens påstandslinje følges i disse tilfellene hvor drøftelsene er lite utfyllende og mangelfulle i forhold til opplysninger. Dette kan til en viss utstrekning gi inntrykk av raske beslutninger. Mer spissformulert kan det nær sagt synes som hovedregelen er at statens påstandslinje følges, slik at eventuelle unntak fra denne regel, i form av privat eiendomsrett eller tilkjennelse av bruksrettigheter, må begrunnes nærmere.⁵⁶

3.7 Noen betraktninger omkring et særlig samisk rettsgrunnlag

3.7.1 Finneodel, finnerydninger og bufinner

Basert på det gjennomgåtte grunnlagsmaterialet framlagt for Utmarkskommisjonen, og retts- og eiendomshistorien til Troms og Nordland slik den framkommer i nyere framstillinger, vil jeg i det følgende forsøke å reise noen relevante spørsmål knyttet til betydningen av «finneodel» og «finnerydninger» og «bufinnes» status.

Låg synes å legge stor vekt på finnerydningens betydning. Som vi har sett, var han av den oppfatning at samene hadde rett til den jorda de brukte uten å betale landskyld, bygselsavgift og skatter utlignet på jord, og at statens forsøk på å skyldsette finnerydningene i 1723 brøt med samenes gamle rettigheter, noe som var en del av årsakskomplekset som førte til at skyldsettingen ble opphevet i 1726.

Henvisningen til disse gamle samiske «rettsinstituttene» i utredningene til Låg viser at fastboende kystsamer i samtlige av de feltene vi har sett på i kapittel to, på midten av 1700-tallet sannsynligvis har hatt rettigheter på et selvstendig grunnlag som i datiden kan sammenliknes med eiendomsrett (å ikke betale landskyld, innebar at brukeren var selveier og ikke underlagt noen jordeier). Så vel i Beiarnområdet som i Kåfjorden har vi sett at *Schnitler* omtalte *bufinner*. I Beiarn het det at de var fastboende samer som «fra ældgammel Tid og

u-mindelige Aarer her have siddet paa deres eegene Gaarder, hvilke gemeenlig kaldes Finne-Odel; dem de bruge og drive, som andre Norske Bønder». Selv om nevnte beskrivelse var gitt av to vitner som ble eksaminert i Salten, synes beskrivelsen også å kunne passe på «bufinnene» i Kåfjorden, se side 677. Som selveiende bønder måtte disse samene på denne tiden formodentlig ha hatt rettigheter i allmenningsskogene.

Uavhengig av formell rettsutvikling kan det ikke utelukkes at eventuelle rettigheter som lå til disse «bufinnene» som eiere eller oppsittere på gårder og rydninger, gjennom lokal rettsoppfatning kan ha blitt videreført framover i tid. Selv om finnerydningene formelt forsvant som følge av skyldsetting, ble den *faktiske* bruksutnyttelsen av utmarks- og allmenningsressursene som lå til disse rydningene eller gårdene, videreført i en slik grad at utøverne eller deres suksessorer på et tidspunkt kan ha kommet i god tro, samtidig som proprietæren og hans etterfølger (staten) forholdt seg passiv. Brukerne hadde dermed etter hvert ervervet et selvstendig rettsgrunnlag. I relasjon til innmarka og de matrikulerte eiendommene mistet dette etter hvert sin betydning. I forhold til rettigheter i det som tidligere var omtalt som allmenning, kan dette derimot fortsatt ha betydning.

Selv om utgangspunktet kan ha forsvunnet inn i fortidens glemsel, kan det tenke seg at dette har vært et grunnlag for den standhaftighet befolkningen i Kåfjord og Manndalen har vist i forhold til sine rettigheter. Utmarkskommisjonen synes langt på veg å ha vært av den oppfatning at befolkningen i Manndalen hadde ervervet rettigheter basert på *et selvstendig sedvanerettslig grunnlag*, når det gjaldt tradisjonelle allmenningsartede utnyttingsformer, noe som medførte at kommisjonen erkjente gårdeierne rett til *beite* og lokalbefolkningen generelt rett til *hogst*. Men i motsetning til Høyesterett ville ikke kommisjonen legge så mye i denne sedvanen at de innrømmet brukerne eiendomsrett.

Sånn sett må det kunne sies at både Utmarkskommisjonen og Høyesterett kom til at befolkningen i Manndalen hadde ervervet selvstendige rettigheter; hhv. bruksrett og eiendomsrett. Ingen av disse to domstolene sier imidlertid noe om grunnlaget utover de vanlige vilkårene som er nødvendige for å erverve rett gjennom alders tids bruk. En mulig tilnærming kan ha vært at dagens oppsittere kan ha utledet sin rett til bruken av utmarka fra *opsitterne av finnerydningene*. At eiendomsretten til de matrikulerte eiendommene i dag har sin adkomst gjennom *proprietærgodset*, som leilendingene fikk kjøpe etter 1850 da «Foreningen til

⁵⁶ Hage: Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms fylker, s. 47.

Ophevelse af Leilendingsvesenet i Skjervø» gikk i gang med å realisere godset gjennom å selge ut leilendingsbrukene, trenger ikke å endre på dette.

3.7.2 Spørsmål som kan reises

Grunnlagsmaterialet i de gjennomgåtte sakene tilsier at betydningen av finneodelen, bufinnenes status og allmuens bruk av allmenningene kan tenkes å ha hatt betydning for rettsoppfatningen i ettertid. Derfor burde dette etter mitt syn vært gjenstand for undersøkelser. Særlig gjelder det opplysningene som fremkom i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll, bind II, om «Bufinnerne» og deres status i så vel Beiarn som Kåfjorden.

Om finnerydningene kan sees på som et utslag av *rydningsinstituttet* som den gang eksisterte i lovgivningen, eller som et uttrykk for at den kystsamiske befolkningen ble ansett å ha privilegier eller rettigheter på et selvstendig grunnlag, er drøftet av *Lars Ivar Hansen*, som langt på veg har lagt det sistnevnte til grunn. Som vi har sett kan også *Låg* forstås slik. Det ligger ikke innen mitt mandat å vurdere om finnerydningene og finneodelen og de privilegier disse ordningene ga kystsamene på 1700-tallet, kan peke i den retning at oppsitterne på disse rydningene i prinsippet ikke var leilendinger, men selveiere, slik eksempelvis Hansen og Olsen gjør.⁵⁷ Spørsmålet synes imidlertid å være av interesse, og bør ikke uten videre avvises som irrelevant for gjeldende rett. Prinsipielt bør det derfor undersøkes om den kystsamiske befolkningen kan ha hatt rettigheter *utover* det andre rydningsmenn hadde, og i så fall om de *formelt og reelt* tapte sine rettigheter da finnerydningene ble matrikulert.

Av særlig betydning i denne sammenhengen vil det være å se på om oppsitterne på rydningene kun var ment å ha et *tidsavgrenset* fritak for å betale landskyld i en rydningsperiode, slik andre ikke-samiske rydningsmenn hadde, og slik skyldsetting fra Laksvatn i 1738 (se foran på side 681) kan tyde på. Var derimot oppfatningen at fritaket for å yte landskyld var av permanent art, kan dette tyde på at de kystsamiske privilegiene innebar at samene var en form for selveiere.

Det bør videre være av interesse å forsøke å belyse om overgangen fra å sitte på en rydning til å bli leilending på matrikulert jord i praksis var føl-

bar for oppsitterne; slik at de burde forstå at de kom i en annen rettslig stilling. I tilknytning til dette kan det påpekes et annet forhold som kanskje ikke har vært særlig påaktet⁵⁸. *For det første*: Hvis finneskatt og landskyld ble innkrevd fra samme hold, altså av proprietæren, var det mindre oppfordring for de som skulle yte disse avgiftene, til å reagere på en eventuell ny rettssituasjon hvor de angivelig ble fratatt rettigheter. *For det andre*: Hvis situasjonen var slik at dette reelt sett var en *skattelette* framfor en skjerpelse, slik vi har sett at *Låg* hevdet, kan dette i seg selv ha gjort at befolkningen bevisst unnlot å reagere. *For det tredje*: Situasjonen kan godt tenkes å ha vært at oppsitterne *ønsket* bygsel for å få et dokument som sikret deres bruksrett⁵⁹. Bygselsbrev kunne trolig også være et utgangspunkt for pantsetting og lån.

Hvilke former for skatt som ble utredet, og hva dette ga uttrykk for i relasjon til landrettighets-spørsmål, kan trolig også vært gjenstand for nærmere undersøkelse. Det bør for eksempel undersøkes om innføring i matrikkelen innebar nye typer skatt som ga uttrykk for et leilendingsforhold⁶⁰.

Videre bør det sees på den faktiske bruken av allmenningene i tidligere tider med henblikk på om oppsitterne fortsatt kunne nytte allmenningene i mer eller mindre god tro om at de var i sin fulle rett, samtidig som proprietæren ikke reagerte på dette. Om dette ikke var tilfellet i 1759 eller på et annet tidspunkt hvor rydningen ble skyldsatt, kan det tenkes at passivitet fra den «rette» rettshaver medvirket til god tro, som på sikt kunne føre til eiendoms- eller rettserverv? Eller kan det tenkes at oppsitterne ikke på noe tidspunkt hadde selvstendig eierrådighet til rydningene før matrikuleringen, men at de hadde gitte rettigheter på selvstendig grunnlag i allmenningen, og at bruken av disse allmenningsrettighetene i praksis ikke endret karakter etter matrikuleringen? At den kystsamiske befolkningen hadde sin egen kultur og eget språk, samtidig som de ikke hadde tradisjon for statsdannelse med formell lovgivning, bygsel og leilendingssystem, må trolig også tillegges vekt, se Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229 på s. 1249 og 1252. Se også Selbusaken, Rt. 2001 s. 769 på s. 813.

⁵⁷ Hansen: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*, s 670, se også Hansen og Olsen: *Samenes historie*, s. 299 hvor det bl.a. heter «med det avgiftsfritaket som lå i 'finneodelen', kom faktisk disse samiske brukerne ut på linje med det en ellers ville ha kalt 'bygselrådige selveiere på eiendommer som det heftet odel på'»

Innen rammen av denne utredningens mandat, vil jeg ikke gå videre inn på dette.

⁵⁸ Se dog Bjerkli: *Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Troms*.

⁵⁹ Se eksempelvis ønsket som ble uttrykt under Schnitlers grenseeksaminasjon, gjengitt foran på s. 640, 641.

⁶⁰ Det finnes bred dokumentasjon på at samene har vært gjenstand for beskatning helt tilbake til middelalderen, se Ræstad: *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751*. Former for skatt som ble innkrevd, er omtalt i petittsnett på s. 118.

I Saltenområdet har vi sett at *Schnitler* omtalte omfattende besittelser som lå til så vel rein-driftssamer som fastboende samer (bufinner) i 1742–1745. Bufinner med rett til egne gårder har han også beskrevet i Kåfjorden. At Schnitlers eksaminasjonsprotokoller skriver seg fra dette tidspunktet, er i relasjon til samiske besittelser en tilfeldighet. Et naturlig spørsmål i tilknytning til dette blir dermed: Hvor nært opp mot vår tid kunne man fått tilsvarende beskrivelser? Forsvant de etter grensefastsettingen i 1751, eller kunne tilsvarende forklaringer vært tatt opp på 1800-tallet? Kanskje de kunne vært tatt opp helt fram til fornorskingsprosessen satte inn med tyngde i siste halvdel av 1800-tallet⁶¹.

Betydningen av de privilegiene norske og dansk-norske monarker skal ha gitt samene, som det er vist til i grunnlagsmaterialet, se side 664 og side 688, burde kanskje også ha vært drøftet.

Før jeg runder av dette avsnittet, vil jeg igjen minne om at de spørsmålene som er reist her, kun er *spørsmål*. Enhver drøfting av finneodelens rettslige betydning, i fortid så vel som i nåtid, må ta høyde for at rettigheter ervervet med grunnlag i et særlig samisk rettsinstitutt, godt kan være *bortfalt*⁶², slik Høyesterett har fastslått at hogstretten i «allmennings-skogene» i Nordland og Troms er, jf. Rt. 1991 s. 1311. En drøfting av dette ligger imidlertid utenfor dette arbeidets mandat.

3.8 Avsluttende bemerkninger

3.8.1 Liten vekt på samisk bruk

Inntrykket etter å ha gått gjennom sakskompleksene med varierende grad av samisk innslag i kapittel 2 og 3, er at avgjørelsene preges av lov-

positivitet og forsiktighet når det gjelder å utlede selvstendige rettigheter ut fra bruk og sedvane-rettslige oppfatninger. Kommisjonen har dermed hatt en helning mot å vektlegge kontraktsrettslige adkomstdokumenter når grenser og rettigheter skulle fastsettes. Der det har vært nødvendig, har dette blitt supplert med andre tradisjonelle rettskilder som rettsavgjørelser og lovforarbeider. I de seneste avgjørelsene til kommisjonen synes foruten egen tidligere praksis og eldre underrettspraksis⁶³, topografi og «hensiktsmessige grenser» å ha blitt vektlagt som begrunnelse. I den grad bruk er vektlagt er dette primært som et tolkningsmoment for hva adkomstdokumentene omfattet på overdragelsestidspunktet. Kvæningen-Nordreisafeltet er dog et unntak, hvor private parter ble tilkjent beiterett i medhold av alders tids bruk.

Generelt må det kunne sies at beskrevet samisk bruk og besittelser i grunnlagsmaterialet er tillagt liten vekt i domsgrunnene. Så vel dokumentert samisk historisk bruk som mulige samiske rettsprivilegier og påstått samisk bruk og rettsoppfatning, synes langt på veg å ha blitt sett bort fra som grunnlag for rettsetablering. Det kan dog tas et forbehold for den første Tysfjordsaken, hvor bruken til de samiskættede oppsitterne ble vektlagt som tolkningsmoment for å tilkjenne oppsitterne store utmarks- og fjellarealer. Totalt sett kan dette likevel skape et bilde av at samiske parter ikke fullt ut har fått ivaretatt sine interesser.

Rettspraksis og juridisk teori viser at Utmarks-kommisjonen har lagt en annen oppfatning til grunn for innholdet i allmenningsretten enn det som tidligere har vært vanlig. Foruten Beiarn-Skje-stadsakene, hvor Høyesterett stadfestet denne oppfatningen, jf. Rt. 1991 s. 1311, er oppfatningen om allmenningsrettens innhold også blitt fulgt i Kvæningen-Nordreisasaken, Kåfjord-Manndalsaken, Tysfjord Nord-saken og Narviksaken, noe som kan ha medført at grunneiere og rettighetshavere ikke har fått medhold i påstand om andre allmenningsrelaterte rettigheter enn bufebeite. I den første Tysfjordsaken er allmenningsrettsspørsmålet av mindre betydning i Utmarks-kommisjonens dom, da de private partene ble tilkjent eiendomsrett til en vesentlig del av ressursområdene sine. Høyesteretts dom i Tysfjordsaken, Rt. 1996 s. 1232, gjenaktualiserer imidlertid spørsmålet. I anken over Kåfjord-Manndalsaken, Rt. 2001 s. 1229, kan det sies at Høyesterett langt på veg la denne oppfat-

⁶¹ Som vi har sett, var den eldste rydningen under nåværende gnr 55 i Øvre Tollådalen i Beiarn i 1864 tatt opp «av en mann med samisk bakgrunn». Vi har også sett at samene Siur Andersen Tolaadal var beskrevet med omfattende besittelser av *Schnitler* i 1742 (*Schnitler* bind II, s. 57, foran sitert på s. 637).

⁶² Bortfall av allmenningsrett synes ikke å være drøftet i særlig grad. Generelt må det sies at som hovedregel vil landbrukseiendommer innen allmenningskretsen ha allmenningsrett, og den vil bare falle bort dersom eiendommen ikke lenger driver landbruk, samtidig som den kan gjenoppstå ved reetablert landbruksdrift. Ifølge Geir Stenseth (pers. med. 16. mars 2006) er grunnen til at det er blitt slik, at allmenningsretten har mer karakter av en lovbestemt rettighet enn av en rent privatrettslig opparbeidet rettighet, og dette er befestet i den gjeldende allmennings-lovgivningen. I mer spesielle tilfelle kan det riktignok tenkes at allmenningsrett kan falle bort ved passivitet eller frihevd, men det vil helst være der vedkommende område er solgt til privatmann, og derfor ikke fremstår utad som allmenning.

⁶³ Høyfjellskommisjonens Ullensvangkjennelse av 2. juni 1924 er som vi har sett, viet plass som en prinsipielt viktig rettskilde. Andre underrettsavgjørelser er også nyttet, men da kun for den faktiske grensedragningen.

ningen til side, basert på en endret vurdering av krav til bruksutøvelse og god tro for rettserverv.

I avgjørelsen av reindriftssamenes rettigheter i Kvænangen-Nordreisasaken synes grunnlagsmaterialet tidvis å være brukt selektivt, hvor kommisjonen synes å ha vektlagt kilder som også i samtiden var foreldet, som Marsfjelldommen, Rt. 1955 s. 361. Det samme må kunne sies om anvendelsen av lappekommisjonens innberetning fra 1904 og Kjer-schows lovutkast fra 1922. Denne avgjørelsen synes ikke å ha vært i samsvar med den rettspraksisen Høyesterett har lagt til grunn etter 1968, jf. Brekkendommen, Rt. 1968 s. 394, og Altevann II-dommen, Rt. 1968 s. 429. At gårdsreindrift heller ikke kunne være et tolkningsmoment for hva adkomstdokumentene var ment å omfatte, framgår for øvrig av så vel Utmarkskommisjonens Tysfjord-dom som av Høyesteretts dom gjengitt i Rt. 1996 s. 1232.

I motsatt retning må det kunne sies at den bruken og de rettsoppfatningene som fra samisk hold og kanskje også mer generelt fra grunneierhold var hevdet kunne danne grunnlag for rettserverv, i dag enten kan være bortfalt, vanskelig lar seg dokumentere, eller er rettsforhold som partene kan ha svært ulike oppfatninger av.

Slik sett kan Utmarkskommisjonen ha ment at det var bedre å være på trygg grunn og forholde seg til veletablerte rettskilder, enn å legge vekt på kilder som kunne være tvilsomme eller omtvistede. Videre kan det hevdes at fastboende samer eller samiskættede personer i liten grad pretenderte sine rettigheter med bakgrunn i samisk bruksutøvelse, hvis vi ser bort fra partene i Kåfjord-Mannaldsaken og Tysfjordsakene.

3.8.2 Særlig om nordnorske forhold

Som vi har sett, la Utmarkskommisjonen, bl.a. med henvisning til Magnus Robberstads arkivundersøkelser, til grunn at det ikke var fremkommet noe som kunne danne grunnlag for å si at Kongen i kjent tid har hatt annen rådighet over uopptatt grunn i Nordland og Troms enn i det sørlige Norge. Når det gjaldt rydding i uopptatt utmark, la kommisjonen til grunn at bestemmelsene om allmenninger i eldre norsk lovgivning var anvendt:

En har heller ingen holdepunkter for å anta at de øvrige bestemmelser om allmenning i Magnus Lagabøters landslov av 1274, Chr. IV' lov av 1604 og Chr. V' Norske Lov av 1687 – derunder N.L. 3-12-3 og 3-12-6 – ikke gjaldt for Nordland og Troms. Om de to nevnte lovsted ikke har vært uttrykkelig framme i forbindelse med spørsmålet om hogst, beite, mosetak m.v., er

det i alle fall ikke grunnlag for å anta annet enn at rettigheter også i denne landsdel kunne erverves ved alders tids bruk ... også på opprinnelig statsgrunn ... (Utmarkskommisjonens Skjerstaddom, side 73.)

At senere allmenningslovgivning som lov om allmenningsskoger av 1857, skogloven av 1863, fjelloven av 1920 og den nåværende fjelloven av 6. juni 1975, ikke var anvendt i Nordland og Troms, kunne ikke i og for seg ha medført noen direkte virkning for spørsmålet om det på statens grunn i disse fylkene hviler rettigheter til hogst, beite eller annen jordbrukstilknyttet bruksrett, uttalte kommisjonen. Dette fordi slike rettigheter frem gjennom tidene var ervervet ved alders tids bruk så vel på privat eiendom som på statsgrunn. «Når rettighetene hviler på allmenning, er de også blitt kalt allmenningsrettigheter.»

Selv om det i prinsippet ikke burde ha betydning at de nevnte lovene om regulering av bruk i statsallmenning ikke er anvendt i Nordland og Troms, mente kommisjonen likevel at dette kunne ha medvirket til en særlig utvikling for denne landsdelen med en utvikling *bort fra forestillingen om allmenningsbruk* også på felter hvor retten til bruk ikke ved lov var regulert på en måte som avvek fra det som har vært fastsatt i våre fjellover. Eksempelvis kunne beitebruk som opprinnelig hadde vært utøvet under forutsetning av allmenningsbruk, senere ha blitt oppfattet for å være utøvet med bakgrunn i forestilling om eiendomsrett til grunnen. Påvirket av dette kan videre beiterett på annen manns grunn, derunder statens, ha blitt ansett avhengig av kontraktsbestemmelse.

I Skjerstaddommen viste Utmarkskommisjonen til at normen en kan lese ut av Melåheidomen, Rt. 1967 s. 313, var at «stedfunnen bruk [må] tillegges vekt ...». Av særlig betydning er om utøvet beite har vært ansett for dels å ha foregått på stats-eiendom i kraft av allmenningsrett, eller om beite-områdene – i alle fall med tiden – har blitt ansett for å tilligge gårdene som eiendom (Utmarkskommisjonens Skjerstaddom, side 54). I Melåheidommen la Høyesterett til grunn at gårdeierne *ikke* hadde slik allmenningsrett som brukerne i Sør-Norge, noe som ledet til at bruken og gårdsbrukets behov ble ansett som et uttrykk for hva gården mente å omfatte av utmarksareal. Oppfatningen ble langt på veg stadfestet gjennom Svartiseidommen, Rt. 1982 s. 1541.

Utmarkskommisjonen la i de fleste av sine avgjørelser det motsatte syn til grunn (at beite skjedde i kraft av allmenningsrett), noe som i praksis ledet til at de private gårdeierne ble tilkjent min-

dre eiendom i utmark og fjell. Samtidig var kommisjonen av den oppfatning at den spesielle utviklingen vedrørende hogst på statens grunn i Nordland, hadde bidratt til en generell utvikling i landsdelen bort fra allmenningsbruk, en oppfatning kommisjonen også la seg på i sine avgjørelser. Denne oppfatningen resulterte i at allmenningsrettighetene i Nord-Norge fikk et annet og mer begrenset innhold enn tilsvarende rettigheter i Sør-Norge. Dette ble stadfestet av Høyesterett i Rt. 1991 s. 1311.

Om nordnorske forhold for øvrig skulle tilsi at rettspraksis fra andre deler av landet bør ha mindre vekt, er ikke drøftet direkte av kommisjonen. Av det foregående (og drøftinger i nevnte dom på side 86–87) kan det imidlertid synes som om kommisjonen var av den oppfatning at så ikke var tilfellet⁶⁴. Den senere bruken av Høyfjellskommisjonens Ullensvangforretning av 2. juni 1924 framfor høyesterettsdommer vedrørende samme forhold fra Nordland og Troms, bekrefter dette.

Selv om det ikke ble antatt at rettspraksis fra Nord-Norge var en annen enn den som gjaldt i Sør-Norge, endte *Utmarkskommisjonens praksis* med at det ble dannet en forskjell i rettspraksis mellom Sør-Norge og Nord-Norge. Denne forskjellen kom særlig til uttrykk med tanke på allmenningsrettens innhold, der gårdsbrukenes beite- og trevirkebehov ikke ble dekket gjennom egen eiendomsrett.⁶⁵

3.8.3 Dømmende kommisjon, en hensiktsmessig ordning?

Lovgiver har gjennom det siste hundreåret valgt varierende rettsordninger når eiendoms- og rettsforhold i utmark og høyfjell skal avklares⁶⁶. Betraktninger om hvilke framtidige ordninger som skal velges på dette feltet, er ikke en del av mitt mandat. Med bakgrunn i den rettspraksisen og de prosessreglene jeg har gått gjennom for å løse mitt mandat, og med bakgrunn i den erfaringsbakgrunnen jeg har fra jordskifteretten i Finnmark, har jeg likevel funnet det naturlig å frembringe noen betraktninger om dette.

Utgangspunktet for å opprette Utmarkskommisjonen var å etablere en domstol med særlige for-

utsetninger for å avklare eiendoms- og bruksrettsforhold i Nordland og Troms:

Det er tale om omfattende og kompliserte eiendomsaker som omfatter lang mer enn grensefastsetting.⁶⁷

Kommisjonen ble etablert etter modell av Høyfjellskommisjonen, som var opprettet i en tid med tradisjon for å nytte dømmende kommisjoner. Det kan eksempelvis vises til de tre «Finnmarkskommisjonene» og til storskiftekommisjonene.⁶⁸

I 1954 valgte lovgiver å oppheve høyfjellskommisjonsloven selv om Midt- og Nord-Norge ikke var behandlet. Fire år tidligere hadde reglene om storskifte blitt tatt ut av jordskifteloven samtidig som det ble innført en ny rettsmiddelordning hvor jordskifterettens kjennelser bl.a. skulle ankes til lagmannsretten⁶⁹. I perioden mens Høyfjellskommisjonen var i virksomhet, hadde jordskifterettene fått betydelig utvidet kompetanse⁷⁰.

Det ble som vi alt har sett på side 618, lagt opp til at spørsmålene skulle avgjøres av de ordinære domstolene, og fortrinnsvis da gjennom jordskifterettene⁷¹, noe som også skjedde. Melåheidommen, Rt. 1967 s. 313, Svartiseidommen, Rt. 1982 s. 1541, og Beiarndommen, RG 1961 (Hålogaland) side 24, er eksempler på dette.

Jeg vil ikke gå inn på om de sakene som ble behandlet med jordskifterettene som førsteinstans, ble håndtert på en slik måte at den kritikken som ble framsatt i Ot.prp. nr. 59 (1984–85) og ledet til opprettelsen av Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, var berettiget. Gjennomgangen av grunnlagsmaterialet, partenes anførsler og domsgrunnene gjør imidlertid at det kan reises spørsmål ved om forutsetningene for Utmarks-

⁶⁴ I en kjennelse fra 1963 som ledet til Melåheidommen (gjengitt i Rt. 1967 s. 313 på s. 322–329), la jordskifteretten la til grunn følgende: «Det kan ikke antas at det særskilt for Nord-Norge skulle være dannet presumsjon for annen rettspraksis enn det som gjelder sørpå.» Høyesterett uttalte seg ikke om hvorvidt rettspraksis var relevant, men la til grunn at tradisjonell allmenningsrett ikke eksisterte i Melåhei.

⁶⁵ Stenseth: *Almennyttens janusansikt*, (2005) s. 180.

⁶⁶ Nærmere om dette i Ravna og Reiten: *Grensegang og rettsavklaring i utmark og høyfjell* (2007).

⁶⁷ Ot.prp. nr. 59 (1984–85) s. 12 sp. 1.

⁶⁸ Det ble nedsatt tre dømmende kommisjoner i Finnmark i perioden 1870–1899 i medhold av lov om ordning av jordforholdene i Finnmarks amt av 24. april 1869. Jeg har omtalt disse i Kart og Plan 2 1999, s. 132 flg. Utskiftningsloven av 1882 kapittel 17 hadde regler for *storskiftekommisjoner*. Slike kunne opprettes der «fellesskap har betydelig omfang, eller rettsforholdene innen samme er særdeles innviklet», og skulle ledes av en jurist. Sakskostnadene ble dekt av det offentlige, og Høyesterett var ankeinstans.

⁶⁹ I Ot.prp. nr. 31 (1950) s. 2 sp. 2 ble det foreslått å ta reglene om storskifte ut av jordskifteloven da dette ikke var «turvande»: «Jordskiftesaka vert ikkje betre utford, men berre meir oppstykkja og kostnadene større, om ein skal bruke storskifte istadenfor vanleg jordskifte.»

⁷⁰ Ved lov av 22. juni 1934 fikk jordskifterettene hjemmel til å holde grensegang som egen sak vedtatt. I 1917 ble utskiftningsrettene også gitt anledning til «summarisk innkalling» hvis «fellesskapet var stort eller innviklet», jf. utskiftningsloven (av 1882) § 16, tredje ledd (Gausland, utskiftningsloven av 1882, s. 113).

⁷¹ Se Ot.prp. nr. 1 (1954) s. 2 sp. 2 og Innst. O. nr. 9 (1954) s. 3 sp. 1.

kommisjonens opprettelse ble oppfylt som forventet. De prinsipielle juridiske drøftingene med en metodisk tilnærming til de ervervsgrunner partene gjorde gjeldende, synes i liten grad å ha kommet til uttrykk, kanskje med unntak av de tidligste dommene. Kommisjonen har foruten adkomst-dokumenter i stor grad nyttet egen praksis som rettkilde. De seneste dommene synes dessuten også å være begrunnet ut fra skjønsmessige vurderinger og topografiske forhold, og der landbruksmessig utmarksutnyttelse er vektlagt, som tolkningsmoment for hva adkomstdokumentene omfattet.

Da Utmarkskommisjonen ble opprettet, var et vesentlig forhold endret i relasjon til tidspunktet for høyfjellskommisjonslovens opphevelse. Tvistemålsloven var ved to anledninger, senest i 1981, endret slik at Høyesterett hadde fått en annen rolle som rettsmiddelinstant, se side 629. Dette ble ikke problematisert i Ot.prp. nr. 59 (1984–85), selv om det åpenbart fikk betydning for ankeadgangen. At man tilsidesatte behovet for lokal kompetanse for å få et flertall av juridiske dommere i kommisjonen, ble heller ikke problematisert.

For det kommende rettsavklaringsarbeidet i Finnmark er det vedtatt å opprette en særdomstol med samme rettsmiddelladgang. Verken dette eller andre prinsipielle sider ved en slik domstol er drøftet i særlig grad i lovforarbeidet. Man kan imidlertid merke seg forslaget til Samerettsutvalget⁷². Kontrasten fra Samerettsutvalgets forslag, hvor man ville starte på et nivå hvor lokalbefolkningen ble gitt innflytelse, til Justiskomiteens Innst. O. nr. 80 (2004–2005), hvor spørsmålene skal løses av en kommisjon og en særdomstol bestående av et flertall av høyt kvalifiserte jurister, med direkteanke til Høyesterett, er stor.

Det ligger ikke i mitt mandat å anbefale noen løsning på dette spørsmålet for de samiske områdene utenfor Finnmark. Jeg vil imidlertid påpeke at så vel jordskifterettene som de alminnelige dom-

stolene er vel kvalifiserte til å løse de spørsmålene det her er tale om. Om nødvendig kan faktisk kompetansen styrkes gjennom oppnevning av sakkyn-dige meddommere. Jordskifterettene har særlig kompetanse på grensegang og rettsutgreiing, hvor fagdommerne har utdanning tilpasset dette, med tingsrett, prosess, verdsetting, landbruksfag og kartografi i fagkretsen. Erfaringen tilsier dessuten at et stort antall av sakene som startes på dette nivået, forlikes med de fordelene det innebærer. Samtidig vil rettsbruk og saksebehandling kunne prøves fullt ut av lagmannsretten som ankeinstans og eventuelt av Høyesterett. Framdriften vil neppe avhenge av domstolsformen, men heller hvilke økonomiske rammebetingelser lovgiver setter.

Man kan merke seg at strukturutvalget for herreds- og byrettene uttalte at det «bør ikke opprettes særdomstoler uten at det foreligger meget tungtveiende grunner»⁷³. Om slike tungtveiende grun-nene er til stede, fikk ikke den grundige drøftingen spørsmålet hadde fortjent i relasjon til kartlegging av samiske rettsforhold i Finnmark. Det bør den få i relasjon til avklaring og kartlegging av samiske rettsforhold utenfor Finnmark. *Om grunnene er til stede*, bør så vel en dømmende kommisjons sammensetning som rettsmiddelordningen være gjenstand for oppmerksomhet.

3.8.4 Utmarkskommisjonen, Høyesterett og rettsutviklingen

Hvis man ser på de fire utmarkskommisjonsan-kesakerne Høyesterett realitetsbehandlet (som tre ankesaker), hver for seg, fremstår de som begrun-net med en mer metodisk tilnærming til de retts-lige problemstillingene som ble reist, enn Utmarkskommisjonens drøfting av tilsvarende problemstillinger. Når det er sagt, må det samtidig sies at Høyesterett samlet sett ikke synes å ha gitt Utmarkskommisjonen klare rettslige føringer gjennom de tre ankesakene. Selv om Høyesterett i Svartskogdommen var tydelig på at den samiske arealbruksutnyttelsen som hadde pågått i Mannda-len, ga grunnlag for erverv av eiendomsrett, kan det knapt sies at Høyesterett ga kommisjonen enty-

⁷² I NOU 1997: 4 s. 247 ble det foreslått å opprette en nemnd for hver kommune til å fastslå bygdebruksområdene. «Her vil man ha tilstrekkelig lokalinnsett til å foreta velbegrun-nede avgrensninger, samtidig som kryssende lokale inter-esser kan gis innflytelse på avgrensningen.» Utvalget foreslo jordskifterettene som overprøvingsorgan. Dette ut fra at «Jordskifterettene har lang erfaring med konkrete grensefastsettelser og peker seg derfor ut som naturlig overprøvingsorgan. Videre synes grensegangssak iht. jord-skifteloven ...§ 88 og § 89 å være den mest nærliggende 'prosessform' når det gjelder avgrensningsspørsmålet.» Det het at jordskiftetretten ville være «egnet til å vurdere de frem-satte krav ut fra den bruk bygdefolk og andre har gjort av et område i tidligere tider og i dag». Det ble derfor foreslått som et alternativ at sakene kunne bringes direkte inn for jordskifterettene. Det ble samtidig foreslått at staten dekket prosessomkostningene.

⁷³ NOU 1999: 22 kapittel 3.5. Som vi har sett på s. 630, foreslo utvalget å legge ned Utmarkskommisjonen. Utvalget påpekte særlig det betenkelige ved slike kommisjoner i saker hvor staten er part, hvor «behovet for uavhengige domstoler seg i særlig grad gjeldende. Etter Strukturutval-gets oppfatning bør det kreves særlig sterke grunner for å ta slike saker ut av de alminnelige domstoler». Utvalget var også kritisk til kommisjonens rettsmiddelordning. Det må også nevnes at utvalget i punkt. 5.1.2 foreslo å gjøre om jordskifterettene til et forvaltningsorgan med begrenset tvisteløsningsmyndighet.

dige føringer hvis man holder saken opp mot Tysfjord-dommen. Om det var overraskende at Høyesterett satte til side Utmarkskommisjonens dom i Tysfjordsaken, må det samme kunne sies om tilsidesettingen av Utmarkskommisjonens dom i Kåfjord-Manndalensaken.

For klarere å ivareta rettsenheten og lede rettsutviklingen på områder hvor lovgivningen ikke strekker til, slik det var forutsatt da lov av 22. mai 1981 nr. 24 om endringer i rettergangslovgivningen m.m. ble vedtatt, kunne det vært ønskelig med flere realitetsbehandlede anker. På 1990-tallet avviste Høyesteretts kjæremålsutvalg et forholdsvis stort antall anker. At det ikke foreligger ankeavgjørelser etter Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, kan man imidlertid ikke klandre Høyesteretts kjæremålsutvalg for. Hvis man ser bort fra gjenopptagelsesbegjæringen av Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232, var Utmarkskommisjonens dom i Kåfjord-Manndalen-feltet den siste i rekken av Utmarkskommisjonens dommer som det ble nyttet rettsmiddel mot⁷⁴.

Samtidig må det kunne sies at de tre høyesterettsdommene som ble avsagt med bakgrunn i anker over Utmarkskommisjonens avgjørelser, illustrerer en *rettsutvikling*, hvor betydningen av samisk og kanskje også annen bruksutnyttelse tillegges økende vekt ved rettsverv. I Beiarn-Skjerstaddommen, Rt. 1991 s. 1311, ble grunneierne ikke tilkjent ordinære allmenningrettigheter. Påstand om rettigheter grunnet i samisk bruksutnyttelse, ble heller ikke tatt til følge, se side 652. Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232, ble derimot avgjort med dissens hvor et knapt flertall i hovedsak fulgte statens ankepåstand, mens mindretallet gikk inn for å tilkjenne de samiskættede gårdeierne de ressursområdene de og deres forgjengere hadde nyttet. I Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, førte de samiskættede partens påstand om eiendomsrett fram, slik at så vel de allmenningrettslige betraktningene fra Høyesteretts Beiarn-Skjerstaddom som de samerettslige betraktningene fra Høyesteretts Tysfjorddom, langt på veg må kunne sies å ha blitt satt til side.

Det som på 1990-tallet kunne betraktes som rettslig tvilsomt, har dermed gjennom Høyesteretts rettsutviklende rolle i dag langt på veg blitt til gjeldende rett. Jeg sikter da primært til Selbudommen, Rt. 2001 s. 769, og Svartskogdommen, selv om man kanskje også kunne ta med mindretallsvotumet i Tysfjorddommen. De to avgjørelsene fra 2001, som *Gunnar Eriksen* omtaler som et paradigmeskifte⁷⁵, er komponenter som har bidratt til en

endret oppfatning slik at det fra samisk hold, og trolig også fra annet hold, i større grad har blitt legitimt å reise spørsmål ved Utmarkskommisjonens avgjørelser.⁷⁶

Det må kunne sies at de to nevnte avgjørelsene stiller deler av tidligere og samtidig rettspraksis i et dårlig lys. Blant disse er Utmarkskommisjonens avgjørelser de yngste. Ut fra at de er avsagt i perioden tett opp til dette «paradigmeskiftet» hvor framtidrettede dommere kanskje burde tatt innover seg de nye signalene som var kommet fra så vel Høyesterett, Samerettsutvalget, Sametinget, samt den politiske utviklingen som hadde skjedd etter Samerettsutvalgets opprettelse, blir Utmarkskommisjonens avgjørelser de mest angripelige. Bruk av rettskilder som dels var foreldet i sin samtid, samtidig som man har hatt et forholdsvis kort perspektiv bakover i tid med tanke på skillet mellom hva som har *rettskildemessig* verdi og hva som har *rettshistorisk* verdi, er med på å underbygge dette. Det samme synes mangelfull «korrigerende» av for-norskningpolitikk og kulturhierarkisk tankegodt i eldre rettskildemateriale å gjøre.

Høyesterett har med de to forannevnte dommene satt en ny standard i norsk tingsrett når det gjelder bevisvurderinger og rettsanvendelse i relasjon til samiske bruks- og eiendomsrettigheter, og har med dette også tatt avstand fra eldre kultur- og rettsoppfatning.

Det kunne reises spørsmål ved sider av både Utmarkskommisjonens legitimitet og rettsanvendelse i dens samtid, bl.a. med bakgrunn i kommisjonens opprettelse, oppnevning, rettsmiddeladgang og de innvendingene som den gang ble fram-satt fra de samiske organisasjonene, og som det kan hevdes langt på veg viste seg å holde stikk. Høyesteretts omdefinering av bevisvurderingen

⁷⁵ Eriksen: «Samiske sedvaner og bruk av naturressursene før og etter Selbu- og Svartskogdommene fra 2001». Han påpeker også at Høyesterett i Selbudommen slo fast et svært viktig prinsipp (som strengt tatt burde være en selvfølge): «at innholdet av reglene om alders tids bruk må tilpasses samisk kultur, tenkemåte, og de særlige forhold innen reindriften». Han påpeker videre at et fremtredende trekk ved dommen var «nettopp at bevisvurderingene som tidligere hadde gått i samisk disfavør, nå er snudd til å gå i deres favør». Her må det legges til at de endrede bevisvurderingsreglene i reindrifftsloven § 2 også var av betydning.

⁷⁶ Det kan vises til begjæringen om gjenopptagelse av Tysfjorddommen, Rt. 1996 s. 1232. Selv om begjæringen av 22. oktober 2001 ikke direkte var grunnet i Svartskogdommen, Rt. 2001 s. 1229, som var avsagt drøye 14 dager tidligere, var Svartskogdommen trolig en viktig medvirkende årsak til at begjæringen, som ble avvist av Høyesterett, se Rt. 2002 s. 550, ble framsatt. At andre forhold også kan ha medvirket til det samme, slik som Norges ratifisering av ILO-konvensjon nr. 169 og de endrede bevisbyrdereglerne i reindrifftsloven, må også antas.

⁷⁴ Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms, bind IV.

innen sameretten de seneste årene, gjør slike spørsmål langt mer relevante i dag.

Rettsutviklingen illustrerer samtidig også at spørsmålet om hvem som skal ha rettighetene til våre fjellvidder og utmarksområder, kanskje er et spørsmål som må avgjøres ut fra andre kriterier enn de rent juridiske. Til tross for at det er brukt store ressurser på å framskaffe kildemateriale til bruk for Utmarkskommisjonen, kan det sies at det er forholdsvis liten veiledning i mye av dette materialet ut fra en tradisjonell juridisk tilnærming. Hvem som skal ha rettigheter og adgang til å nytte våre utmarksområder og fjellvidder, må sies å være av stor samfunnsmessig betydning. At så vidt upresise kriterier skal være avgjørende som vi her har sett anvendt, hvor det kan være vanskelig å forutsi domstolenes beslutninger, gjør at det kan reises spørsmål om slike samfunnspolitiske spørsmål bør løses ut fra andre tilnæringsmåter. For i grunnen er dette politiske spørsmål om fordeling; om hvem som skal ha fortrinnsrett til ressurser og goder det i varierende grad kan sies noe konkret om hvem eier ut fra kildematerialet. Mulige interesse motsetninger kan da være flerfoldige, her nevnes bare noen: allmennheten vis-à-vis gårdeiere, lokalbefolkningen vis-à-vis tilreisende, næring vis-à-vis friluftsliv, reindrift vis-à-vis jordbruk.

Samene er i denne sammenhengen en så uensartet gruppe at de trolig vil finnes i alle disse interessegruppene. Sett i et slikt lys kan det kanskje være på sin plass også å se det positive i at Utvalget for statseiendom og Utmarkskommisjonen har vært forbeholden med å tilkjenne gårdeiere og andre eiendomsrett til landets fjellvidder. Det innebærer i alle fall at landets myndigheter har en større mulighet til fortsatt å kunne påvirke fordelingen av disse verdifulle områdene – ikke rettslig sett, men gjennom politiske prosesser lokalt og sentralt.

Kildehenvisninger

Domsregister
 Rt. 1862 s. 654
 Rt. 1885 s. 604
 Rt. 1918 s. 454 *Veikvatnet*
 Rt. 1929 s. 817
 Rt. 1931 s. 57
 Rt. 1931 s. 110
 Rt. 1935 s. 876 *Bruås*
 Rt. 1940 s. 407 *Hoås*
 Rt. 1955 s. 361 *Marsfjell*
 Rt. 1957 s. 1178
 Rt. 1959 s. 1059 *Beiarn*
 Rt. 1963 s. 966

Rt. 1963 s. 1263 *Vinstra*
 Rt. 1967 s. 313 *Melåhei*
 Rt. 1968 s. 394 *Brekken*
 Rt. 1968 s. 429 *Altevann II*
 Rt. 1971 s. 1002
 Rt. 1975 s. 508 *Setertangen*
 Rt. 1979 s. 1283 *Kåffjord i Alta*
 Rt. 1982 s. 1541 *Svarishei*
 Rt. 1986 s. 1122 *Stormheim*
 Rt. 1991 s. 1311 *Beiarn-Skjerstad*
 Rt. 1996 s. 1232 *Tysfjord*
 Rt. 2001 s. 769 *Selbu*
 Rt. 2001 s. 1229 *Svartskog*
 Rt. 2002 s. 550 *Tysfjord (gjenopptagelse)*
 RG 1961 s. 24 (Hålogaland) *Beiaren*

Litteratur og offentlige dokumenter

Austenå, Torgeir og Øvstedal, Sverre: *Jordskifteloven med kommentarer*. 3. utg. Oslo, 2000
 Bang, Hans Peder (red.): *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms 1985–1995 Bind I*, Statskog SF, Namsos 1995.
 Bang, Hans Peder (red.): *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms 1985–1995 Bind II*, Statskog SF, Namsos 1995.
 Bang, Hans Peder (red.): *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms 1995–2000 Bind III*, Statskog SF, Namsos 2001.
 Berg, Borgar Høgetveit: *Hevd. Lov om hevd 9. desember 196 nr. 1 med kommentarer*, Oslo, 2005
 Bjerkli, Bjørn og Thuen Trond: *Om bruken av Svartskogen i Mannsdalen*. Rapport utarbeidet for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms. Stensilserie A nr. 91 (bind 1 og 2 – vedlegg). Institutt for sosialantropologi, Universitet i Tromsø, 1998
 Bjerkli, Bjørn: *Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Troms*. Upubl.
 Bleikvassli, Siw (red.): *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms 1985–1995 Bind IV*, Statskog SF, Namsos 2005.
 Brækhus, Sjur og Hærem, Axel: *Norsk Tingsrett*. Oslo, 1964
 Bjørklund, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Tromsø, 1985
 Bjørkvik, Eilert: *Tysfjord Nord*. Utredning 22.06.2000 (I). Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms
 Bjørkvik, Eilert: *Tysfjord Nord*. Utredning 22.06.2000, vedlegg (II–IV). Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms. 3 bind, 265 vedlegg, 1147 sider

- Eckhoff, Torstein: *Rettskildelære*. 5. utg. Jan E. Helgesen. Universitetsforlaget, Oslo, 2001
- Eriksen, Gunnar: Tilvenningen til samisk kultur og rettstenkning i norsk høyesterettspraksis. I: *Kart og Plan 2002 (62)*: 230–247
- Eriksen, Gunnar: Samiske sedvaner og bruk av naturressursene før og etter Selbu- og Svartskogdommene fra 2001. I: *Kritisk juss 2004 (30)*: 289–304
- Falkanger, Thor: *Fast eiendoms rettsforhold*. 3. utg. Oslo, 2005
- Falkanger Thor: *Fjellevens anvendelse i Nordland og Troms*. Betenkning på oppdrag fra Norges Bondelag. Datert 26. mai 1998
- Falkanger Thor: *Tingsrett*. 5. utg. Oslo, 2000
- Gausland, G.: *Utskiftingsloven av 1882*. Kommentarer. Oslo, 1947
- Hage, Kristin E.: *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms fylker. En redegjørelse for Utmarkskommisjonen og dens praksis*. Masteroppgave ved det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2005 (<http://wo.uio.no/as/WebObjects/theses.woa/wa/these?WORKID=26283> [besøkt 20. desember 2005])
- Hansen, Lars Ivar: *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet: «finnejorder» i Sør-Troms*. Oslo–Tromsø, 1986
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo, 2004
- Hauglid, Anders Ole: *Balsfjorden og Malangens historie*. Storsteinnes, 1981
- Hauglid, Anders Ole og Minde, Henry: Sesongboplass – finnerydning – gård. *Samisk bosetningshistorie i Heimen – Lokalhistorisk Tidsskrift, 1980*
- Helland, Amund: *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrevet*. Topografisk-statistisk beskrivelse over Kristiania. 1885. (1908)
- Holmsen, Andreas: *Overgangen til selveie i Norge*. I: *Gard, bygd, rike*. Oslo, 1966
- Hov, Jo: *Rettergang I. Sivil- og straffeprosess*. Oslo, 1999
- Innstilling fra Reindriftslovkomiteén: *Komiteen oppnevnt ved kongelig resolusjon av 29. april 1960*. Innstilling avgitt 23. november 1966
- Innst. O. nr. 9 (1954): Innstilling fra justiskomiteen om lov om opphevelse av lov av 8. august 1908 om ordning av rettsforholdene vedkommende statens høifjeldsgrund m.v.
- Innst. O. nr. 64 (1984–85): Innstilling fra justiskomiteen om lov om utmarkskommisjonen for Nordland og Troms
- Innst. O. nr. 80 (2004–2005): Innstilling fra justiskomiteen om lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (Finnmarksloven)
- Lassen, Edvard: *Utdrag av Høyfjellskommisjonens dommer og kjennelser 1909–1944*. I: Juridiske småskrifter. Utgitt av Tidsskrift for rettsvitenskap. Bind 5. Oslo, 1946
- Lassen, Edvard: *Utdrag av Høyfjellskommisjonens dommer og kjennelser 1945–1953*. I: Juridiske småskrifter. Utgitt av Tidsskrift for rettsvitenskap. Bind 6. Oslo, 1954
- Låg, Torbjørn: *Kvænangsfeltet, Utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Avgitt 23. juni 1987
- Låg, Torbjørn: *Beiarnfeltet. Rydningsplasser i Beiardalen, Utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Datert 23. november 1987
- Låg, Torbjørn: *Skjærstadvfeltet, tilleggsutredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms. Om utvisning og salg av tømmer på rot og om utøvelse av havning og slått*. Datert 5. august 1988
- Låg, Torbjørn: *Nordreisafeltet, Utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Avgitt 9. februar 1988
- Låg, Torbjørn: *Kvænangsfeltet, Tilleggsutredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Avgitt 1. desember 1988
- Låg, Torbjørn: *Kåfford/Mannadalenfeltet, Utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Avgitt 23. juli 1993
- Låg, Torbjørn: *Kåfford/Mannadalenfeltet, Utredning for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Bilag, bind 1–3 (bilag 1–460)
- Meinich Olsen, K.: *Norsk almenningsret*. Oslo, 1928
- Nielsen, Alf Ragnar (red.): *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie 1700–1870*. Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune. Lødingen kommune, 1994
- NOU 1974: 8: Tromsdalstindområdene
- NOU 1975: 17: Fagervolltraktene
- NOU 1976: 50: Revisjon av jordskifteloven
- NOU 1977: 16: Stormheimfeltet
- NOU 1977: 29: Mofjellet og Svartisfjellet
- NOU 1980: 41: Tysfjordfeltet
- NOU 1980: 40: Saltdalfeltene (Saltdal-nordøst og Saltdal-sørvest)
- NOU 1981: 20: Tjeldsundfeltet
- NOU 1984: 18: Om samenes rettsstilling
- NOU 1993: 34: Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark
- NOU 1999: 22: Domstolene i første instans
- NOU 2002: 9: Jordskifterettens stilling og funksjoner

- Ot.prp. nr. 32 (1908): Angaaende utferdigelse av en lov om ordning av retsforholdene vedkommende statens høifjeldsgrund m.v.
- Ot.prp. nr. 31 (1950): Om lov om jordskifte o.a.
- Ot.prp. nr. 1 (1954): Lov om opphevelse av lov av 8. august 1908 om ordning av retsforholdene vedkommende statens høifjeldsgrund m.v.
- Ot. prp. nr 3 (1962-63): Om lov om lakse- og innlandsfiske
- Ot.prp. nr. 9 (1976-77): *Om lov om reindrift*
- Ot.prp. nr. 56 (1978-79): *Om lov om jordskifte o.a.*
- Ot.prp. nr. 41 (1980-81): Om lov om endringer i rettergangslovgivningen m.m.
- Ot.prp. nr. 59 (1984-85): Om lov om utmarkskommission for Nordland og Troms
- Ot.prp. nr. 47 (1985-86): Om lov om endringer i rettergangslovgivningen.
- Ot.prp. nr. 27 (1993-94): Om lov om endringer i lov 7 juni 1985 nr. 51 om Utmarkskommissionen for Nordland og Troms m.fl.
- Ot.prp. nr. 28 (1994-95): Om endring i reindriften, jordskifteloven og viltloven
- Ot.prp. nr. 53 (2002-2003): Om lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (Finnmarksloven)
- Qvigstad, J. og Wiklund, K. B.: *Dokument angaaende flyttlapparna m.m./ (Renbeteskommissionen af 1907)*. Saml. av K. B. Wiklund og J. Qvigstad. Kristiania, 1909. 2 bind
- Ravna, Øyvind: Jordutvisning og jordordning i Finnmark i et historisk perspektiv. I: *Kart og Plan 2 1999 (59)*: 132-145
- Ravna, Øyvind: En sammenlikning av prosessforutsetninger i sivilprosessen og i jordskifteprosessen. I: *Kart og plan 1 2004 (64)*: 20-34
- Ravna, Øyvind: Forslaget til 'Finnmarkslov' og bygdefolks rettigheter. I: *Kritisk juss 2004 (30)*: 35-57
- Ravna, Øyvind: Retten til jorden i Finnmark, sameenes rettigheter og forslaget til Finnmarkslov. I: *Kritisk juss 2005 (31)*: 200-211
- Ravna, Øyvind: Avgjørelsesformene i jordskifteprosessen – med vekt på lovrevisjonen av 1998 og noen utilsiktede virkninger. I: *Kart og Plan nr. 2 2005 (65)*: 87-97
- Ravna, Øyvind og Magne Reiten: Grensegang og rettsavklaring i utmark og høifjell i Øyvind Ravna (red.) *Areal og eiendomsrett*, Oslo 2007 s. 483-510 .
- Robberstad, Magnus: *Om allmenning og høgfjell i Nordland og Troms*. 14. august 1969. Inn tatt som vedlegg til Innstilling om Lov om utnyttelse av rettigheter og herligheter i statsalmenningene (fjellevnen). Avgitt desember 1969. S. 86-119
- Ræstad, Arnold: Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751. I: *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. Tromsø Museums skrifter II. Oslo, 1928. S. 226-242
- Schiefloe, Asm.: *Kritiske bemerkninger til norsk almenningsrett*. Trondheim, 1952
- Schnitler, Peter: *Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745. Bind II*. Ved J. Qvigstad og K. B. Wiklund. Oslo, 1929
- Skoghøy, Jens Edvin A.: *Twistemål*. 2. utg. Oslo, 2001
- Skogvang, Susann Funderud: *Samerett: om sameenes rett til en fortid, nåtid og framtid*. Oslo, 2002
- Solheim, Benny: Lost in translation. I: *Retfærd 2006 (29)*: 32-46
- Statsarkivet i Trondheim: *Jordskifterettsbok for Gauldal domssokn nr. 53. (1963-1974)*
- Stenseth, Geir: *Almenningens janusansikt*. En sammenliknende rettslig analyse av almennings- og sameieforhold i norsk utmark. Oslo, 2005
- St.meld. nr. 19 (1958) Ålmenningsspørsmål i Trøndelag
- St. meld. nr. 41 (1996-97) *Om norsk samepolitikk*
- Strøm Bull, Kirsti: *Studier i reindriften*, Oslo 1997
- Taranger, Absalon: *Fremstilling af de Haalogalandske almenningers retslige stilling*. Bodø 1892. Reproduert ved Landbruksdepartementets opplysningstjeneste. 1960
- Tønnesen, Sverre: *Retten til jorden i Finnmark*. Bergen, 1972
- Utdrag for Høyesterett i sivil ankesak nr. 58/1967* (Brekkendommen, Rt. 1968 s. 394). Prosesskrift til Frostating lagmannsrett av 27. oktober 1966
- Utkast til lov om reinbeiting av 1904*. Indstilling fra den ved Stortingets Beslutning af 27de Juli 1897 og kongelig Resolution af 9de September s. Å. nedsatte Kommission, der har havt at tage under Overveielse, hvilke Lovregler m.v. vedkommende Lappevæsenet der blive at istandbringe, efterat Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige af 22de Juni 1883 er traadt ud af Kraft (Lappekommissionen av 1897), avgitt 1904.
- Utkast til Lov om reindriften 1922*. Utarbeidet av riksadvokat P. Kjerschow
- Utmarkskommissionen for Nordland og Troms 1985-2004. Bind I – IV Hans P. Bang og Siv Bleikvassli (red.).
- Utmarkskommissionen for Nordland og Troms: *Beiarnfeltene*. Utredning av avdelingsarkivar Låg. Riksarkivet. Bind 1-3 (dokument 1-561)

- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Beiarnfeltene*. Bilag til utredning 21.07.1988 fra Riksarkivet. Bind 1 og 2
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Juridisk utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Skjerstadfeltet
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Tilleggsutdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Sak 1 og 2 for 1987 Beiarn Øst og Beiarn Vest
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Kvæn-angefeltet og Nordreisafeltet. Bind I: Rettsdokumenter m. vedlegg. 169 s.
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Kvænangefeltet og Nordreisafeltet. Bind II: Utredning 24.7.1984 av Hans Prestbakmo. 167 s.
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Kvænangefeltet og Nordreisafeltet. Bind III (A–C): Lovtekster og lovforarbeid. 603 s.
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Kvænangefeltet og Nordreisafeltet. Bind IV: Juridisk litteratur. 238 s.
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Kvænangefeltet og Nordreisafeltet. Bind V: Rettspraksis. 129 s.
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Nordreisafeltet. Bilag til utredning fra Riksarkivet. Bind I–III
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Utdrag til utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*. Kvænangefeltet. Bilag til tilleggsutredning av 01.12.88
- Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms: *Kvænangs- og Nordreisafeltene*. Bilag til utredning om bergverksvirksomhet. Bind I og II
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Skjerstadfeltet, redegjørelse fra utvalgets sekretær* (Johan Fr. Remmen og Ola Brekken). Utkast. 29. juni 1976
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Beiarn-feltene, redegjørelse fra utvalgets sekretær* (Ola Brekken). Utkast 30. juli 1976
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Utdrag for Skjerstadfeltet*. Del I: Opplysninger om grenser for de private eiendommer. Bind 1–3
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Utdrag for Skjerstadfeltet*. Del II: Opplysninger om statsgrunn m.v. Ett bind
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Tysfjord-Hamarøyfeltet*. Utdrag I–III. Udatert. 323 s.
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Tysfjordfeltet*. Utredning nr. 5. Udatert. 144 s.
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Tysfjord-Hamarøyfeltet*. Tilleggsutdrag I (120 s.) og II (67 s.). Udatert
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Tysfjord-Hamarøyfeltet*. (Sammendrag). Utkast nov. 1977. 93 s.
- Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms: *Tysfjordfeltet*. Bruksopplysninger m.v. Udatert
- Vorren, Ørnulv og Kalstad, Johan A.: *Bosetning og ressursutnyttelse i Hellemo-området*. Redegjørelse for Utvalget for statseiendom i Nordland og Troms. Tromsø 9. mars 1977

Muntlige kilder

Advokat Johan Fr. Remmen, formann i Utmarkskommisjonen, soren skriver Knut Sandvik, Siw Bleikvasslimo og Odd Vestgård hos Statskog SF og advokat dr. juris Geir Stenseth har gjennom telefonsamtaler og e-post bidratt til opplysninger som har hatt betydning i arbeidet. Det er imidlertid bare Johan Fr. Remmens og Geir Stenseths bidrag det er referert direkte til i teksten. Undervegs i arbeidet har jeg også hatt telefonisk kontakt med Jon Gauslaa i Justisdepartementet / Samerettsutvalgets sekretariat, medlem av Utmarkskommisjonen Hans Prestbakmo, Dagfinn Reiersen ved Statskog SF i Troms og Kyrre Rystad, tidligere utreder for Utmarkskommisjonen. Gunnar Eriksen ved Det juridiske fakultet og Bjørn Bjerkli ved Institutt for sosialantropologi, Universitet i Tromsø, har begge lest gjennom deler av manuskriptet og kommet med nyttige råd og innspill. Det samme har Bernhard Vigen i det gjenoppnevnte Samerettsutvalgets sekretariat.

Vedlegg 1**Prosjektbeskrivelse: Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Troms, Nordland, Midt- og Sør-Norge**

Prosjektbeskrivelsen er forfattet av Bjørg Evjen, Lars Ivar Hansen, Bjørn Bjerkli og Sverre Fjellheim. De tre førstnevnte har sitt arbeid ved Universitetet i Tromsø. Sverre Fjellheim har vært ansatt i Sametinget og ledet kulturminnevernets sørsamiske avdelingskontor i Snåsa. Bjørg Evjen har bidratt med drøfting av samisk befolkningshistorie, Lars Ivar Hansen om det rettighetshistoriske feltet og Bjørn Bjerkli om bruk av naturen. Sverre Fjellheim har behandlet sørsamiske forhold med referanse til de nevnte tre tema.

Samerettsutvalget skal utrede spørsmål omkring den samiske befolkningens rettslige stilling når det gjelder retten til og disponeringen og bruken av land og vann i samiske bruksområder utenfor Finnmark fylke. Generelt sett regner en med samisk bosetting i dette området å gjelde fylkene Troms, Nordland, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Hedmark. Samisk befolkning i andre områder i Sør-Norge i tidligere tider kan imidlertid ikke utelukkes.

I mandatet sies det at

«Utvalget bør gi en historisk redegjørelse for hvilke sedvaner, rettsoppfatninger og rettsregler som har gjort seg gjeldende når det gjelder retten til og bruken av land og vann i samiske bruksområder i den utstrekning det er nødvendig for å klarlegge gjeldende rett ...».

Videre sies det at

«På samme måte bør det gis en historisk redegjørelse for den faktiske bruken av land og vann i disse områdene og for eventuelle uoverensstemmelser mellom rett og faktisk bruk».¹

Dette prosjektutkastet tar utgangspunkt i disse formuleringene, og undersøkelsene som foreslås er vurdert i forhold til kriterier som «nødvendig» og «tilstrekkelig» for å kunne oppfylle de kravene mandatet stiller. I forbindelse med Samerettsutvalgets tidligere arbeid er en rekke publikasjoner utgitt (NOU 1984:18, NOU 1993:34, NOU 1997:4, NOU 1997:5, NOU 2001:34). Videre har arkeologene Inger Zachrisson og Lars F. Stenvik, språk-

viterne Knut Bergsland og Ola Stemshaug og historikeren Jørn Sandnes tidligere vært oppnevnt som sakkyndige for de sørsamiske områdene. Disse har avlevert rapporter innenfor sine fagfelter.

Undersøkelsene som foreslås i dette prosjektet vil bygge på det allerede avleverte materialet slik at undersøkelser på områder som allerede er gjort ikke gjøres på nytt.

Med hensyn til den siterte delen av mandatet vil særlig to hovedproblemstillinger være relevante. Det ene er under hvilke rettslige rammer bruken har vært utøvet, det andre er bruksutøvelsen i seg selv. Undersøkelsesområdet, «sør for Finnmark», er imidlertid stort. Historisk er dette et område som har vært befolket både av nordmenn og samer. For å avklare spørsmål om samisk bruk av land og vann, vil det følgelig også være nødvendig med en befolkningshistorisk undersøkelse. En avgrensning av forskning/utredning til disse tre hovedproblemstillingene må anses som et minimum for Samerettsutvalgets arbeid.

Tilstedeværelsen av norsk og samisk bosetting innenfor det samme området samt at samer har vært underlagt norske myndigheters retts- og forvaltningsordninger tilsier også at samisk tilstedeværelse, rettsforhold og bruk må vurderes i forhold til og sammen med den norske. Begrepet *historisk* vil vi i denne sammenhengen forstå som særlig å gjelde fra seinmiddelalder og fram til nyere tid. I den grad tidligere kilder kaster lys over senere forhold vil en også måtte ta hensyn til dette.

I ulike kilder og litteratur hvor samer er omtalt er det blitt brukt forskjellige benevnelser om dem. Begreper som «lapper», «finner», «fjellfinner», «sjøfinner», «sjøsamers», «bufinner», «markafinner/-samer», «lulesamer», «pitesamer», «sørsamer» etc. forekommer. Generelt kan vi si at de ulike benevnelser representerer former for variasjoner blant samer og er forsøk fra myndigheter og/eller forskere på å kategorisere samer ut fra ulike karakteristikk ved næringstilpassning, språk, geografisk tilhørighet og historisk tidsrom og kontekst for bosetting. Terminologien faller delvis sammen med, men er også til dels forskjellig fra

¹ Kgl. res. av 1. juni 2001 nr. 19.

de gjensidige kategoriseringene som samene har benyttet seg i mellom, og som kan ha utspring i så vel tilpasningsmessige forhold som bosetningens lokalisering (jfr. f.eks. «mearra-sámit», «badje-sámit», «badjeolbmot», osv.). I hovedsak kan vi likevel si at det terminologiske mangfoldet refererer til to ulike tilpasningsformer, en nomadisk og en sedentær. I noen tidsrom og noen områder har skillet mellom tilpasningene vært nokså tydelig. Til andre tider og i noen områder er det imidlertid vanskeligere å operere med slike entydige kategorier for tilpasninger, da det har vært både utveksling mellom tilpasningene og en kombinasjon ved at reindrift også er utøvet som del av en jordbruks/feholdstilpasning. Tidligere var også sesongflyttinger vanlig ved tilpasninger som ikke var reindriftsbasert. Vi ser det likevel som hensiktsmessig å ta utgangspunkt i undersøkelser av tre forhold; nomadisk reindrift, sedentær/semi-sedentær fehold/fiske og undersøkelser av relasjoner og utveksling mellom disse to tilpasningene. Innenfor et slikt opplegg vil de ulike kategoriseringer som kilder og litteratur opererer med bli fanget opp.

Samisk befolkningshistorie sør for Finnmark

Innenfor samisk forskning generelt og samisk befolkningshistorie spesielt har den største forskningsinnsatsen hittil vært rettet mot det nord-samiske området, særlig da Finnmark. Tidligere forskning fra de samiske områdene sør for Finnmark har i all hovedsak vært enkeltoppgaver, noen med et mer syntetiserende grep, men de fleste fra mindre lokale områder. Det har dessuten vært en tendens til å trekke analogier fra Finnmark til områdene lengre sør. Som en foreløpig konklusjon kan det derfor sies at det er behov for prosjekt som både tar for seg ny forskning, og sammenfatninger av tidligere forskning. Her må det tilføyes at sistnevnte bare i liten grad dreier seg om forskning som tar for seg den samiske befolkningshistorien spesielt. Den må i stedet søkes gjennom en sammenfatning av tema innen sosial- og kulturhistorie. Det må også presiseres at fokus vanskelig kan settes bare på den samiske delen av befolkningen. Grensen mellom samer og ikke-samer er vanskelig å gå opp, slik at også den norske befolkningen og bosettingshistorien må trekkes med i en viss utstrekning.

Klimatisk, topografisk og økonomisk skiller området det her er tale om seg fra Finnmark. Samtidig er det store interne ulikheter fra sør til nord, og fra kyst til innland, med egne særlige utviklings-trekk. Det er dessuten et komplekst område med hensyn til befolkningens etniske sammensetting. I

et historisk perspektiv kan den samiske delen av befolkningen i Troms og Nordland deles i flere grupper, hovedsakelig inndelt etter næringstilpasning; sjøsamer/kystsamer og reindriftssamer, og etter geografisk/kulturell tilhørighet; nordsamer, markasamer, lulesamer, pitesamer og sørsamer. I tillegg finnes et innslag av kvener. Kontakten øst mot svensk og finsk lappmark har i tillegg i større eller mindre grad vedvart hele perioden, avhengig av tid og sted i det aktuelle området. I dag er kunnskapen om disse gruppene varierende.

Fra gammelt av er det skrevet flere verk om den samiske befolkningen i området. Just Qvigstad studerte sjøsamenes språk og kultur både i Troms og Nordland. Henrik Kvandal skrev Samens historie i tre bind, men ble kritisert for å ikke legge noen vitenskapelige undersøkelser til grunn for sitt arbeid. Knut Kolsruds bøker *Finnfolket i Ofoten* og *Sommersete* viste at samenes halvnomadiske flyttinger i Nordre Nordland ikke var lik den i Øst-Finnmark. Ørnulv Vorren publiserte *Reindrift og nomadisme i Helgeland* som viste en annen type reindriftsnomadisme enn i Finnmark. (Qvigstad 1929, Kvandal 1934, Kolsrud 1947 og 1961, Vorren 1986.) I disse verkene er befolknings- og bosettingshistorien ingen sentrale tema, og faller dermed inn i mønsteret nevnt over. I tidligere forskning er det som regel gjennom kultur- og sosialhistorien at befolknings- og bosettingshistorien kan søkes.

Nye metoder og kildemessige utfordringer

Siden 1970-tallet har den historiefaglige utviklingen i tillegg til nye teorier og metoder gitt muligheter til bred forskning på samisk befolkningshistorie, selv om det ikke automatisk har ført til at dette er blitt en prioritert forskningsoppgave. Samtidig har det skjedd en profesjonalisering av lokalhistoriske forfattere. De aller fleste bygdebøkene blir i dag skrevet av faghistorikere. Denne typen forskning har bidratt til at større områder og flere temaer med relevans til den etniske befolkningshistorien er blitt synlig. Et annet moment er at det har skjedd en utvikling de siste tiårene med hensyn til bevissthet blant folk om egen og steders samiske bakgrunn. Dette gir også inntak til bedre kunnskap om omfanget og utbredelsen av samiske bosettingsområder.

Den første delutredningen fra det forrige Same-rettsutvalget var NOU 1984:18 *Om samenes rettsstilling*. Her ble det gitt en generell beskrivelse av den demografiske utviklingen og bosettingen (s.70-87). Det ble pekt på at data som var tilgjengelig til dels var mangelfulle og usikre. Dette gjaldt

særlig området sør for Finnmark. I utredningen blir det forsøkt å tallfeste den samiske befolkningen, selv om det blir pekt på at det er forbundet med betydelige problemer. For Troms og Nordlands del henger det sammen med flere forhold, blant annet flytende grenseforhold og kildesituasjonen. Fram til ut på 1700-tallet varierer kildedekningen i betydelig grad fra område til område. I nyere undersøkelser er det imidlertid utviklet metoder for kartlegging av eldre samisk bosetting og virksomhet, der stedsnavnmateriale og landskapsanalyse kombineres med samstilling av langsgående skriftlige kilder av seriekarakter. Dette har per i dag ført til at det er dokumentert ei omfattende samisk bosetting i Vesterålen (Borgos 1999). Metoden er også brukt for Astafjords samiske historie, med godt resultat (Hansen 2000, og 2003 upublisert). Sett i forhold til den ytterst ringe kunnskapen man hadde om samene før disse undersøkelsene ble gjort, virker metoden lovende for undersøkelser også i andre områder.

Den nye datateknologien gjør det enklere å samstille opplysninger fra flere ulike kildekategorier. For å få fram den eldre samiske bosettingen kan også kilder fra finsk og svensk side tas i bruk, slik som svenske skattelister og husforhørslistene. Ved å samstille kilder fra norsk og svensk side, vil særlig den eldre nomadiske befolkningen kunne synliggjøres, selv om det er mange kildemessig og metodiske utfordringer underveis (Hansen 2000). De siste årene er det samlet og skrevet ned større kildesamlinger ved Midt-Troms museum og ved Universitetet i Umeå, avdeling Karesuando og Kalix. Dette har til nå blitt lite brukt for å få fram samisk bosettingshistorie og flyttinger over de nasjonale grensene.

I kildemateriale fra Nordland og Sør-Troms fra 1700-tallet vet vi i dag at det klart ble skilt mellom betegnelsen lapp, som ble brukt om nomadene, og finn, som dekket både sjøsamene og markasamene. I Nordland kunne samer med fast bosetting nær kysten også bli kalt bygdefinner. Dette kan lette arbeidet med å finne de ulike gruppene samer, men betegnelsene må undersøkes nærmere, både hvor lenge de ble brukt slik, og hvordan systemet fungerte i praksis. Det ser ut til at dette relativt faste klassifikasjonssystemet har gått i oppløsning mot slutten av 1800-tallet. (Norsk historisk leksikon 1999, s.366)

Den offentlige fornorskningspolitikken fra 1880-tallet og utover ble satt inn i såkalte «overgangsdistrikter», det vil si områder/kommuner der innslag av samer og/eller kvener var av en viss størrelsesorden. Nord-Troms kom med, men for eksempel ikke Tysfjord kommune, til tross for at

den var sett som den største samekommunen i Nordland. (Ervjen 1998.) Det er ikke gjort samlende forskning som kan vise hvilke vurderinger og hvilket grunnlagsmateriale myndighetene gikk ut fra.

Folketellinger som kilde til samisk befolkningshistorie blir til dels grundig drøftet i NOU 1984:18 s.82ff. Som det der blir vist, har kriteriene for samiskhet og registrering av blandingskategorier vært varierende behandlet fra en folketelling til den neste. Flere forskere tar opp dette spørsmålet. Før 1875 er det ikke minst språkbruken som avgjør den etniske statusen på enkeltindividene. I de tre folketellingene fra 1875 og 1900 er det avstamning som er nøkkelen til folks etniske tilhørighet, også oppgitt i en «brøkmessig» tilknytning. En grundig undersøkelse fra Sør-Troms der kirkebøker og folketellinger er sammenstilt, viser at blandingskategorien i tellingene etter 1875 i første rekke var et skrivebordsprodukt. (Torp 1986, Hansen og Meyer 1991, Hansen 1994.) Forholdet må vurderes i hvert enkelt prosjekt.

Her må videre nevnes at ved dataregistrering av folketellingsmateriale har det også variert om kategorien etnisitet har blitt tatt med. Datatilsynet har ikke villet akseptere at etnisitet ble registrert inn på internettutgaven fra 1900-tellingen, den nyeste tellinga der grunnlagsmaterialet er offentliggjort. Begrunnelsen skal ligge i EØS-bestemmelser.

Fram mot andre verdenskrig økte oppmerksomheten mot de «fremmede». Det ble fra myndighetens side lagt særlig vekt på å klassifisere landets borgere. Selv om føringen av tellingene varierer noe fra sted til sted, og selv om rasebetegnelsen er brukt, er både 1910-, 1920- og 1930-folketellingene gode, men ikke fullstendige, kilder til å finne befolkningens etniske sammensetting. Grunnlagsmaterialet er klausulert, og har til nå vært lite brukt. For tellingene etter andre verdenskrig vises til utredningen fra 1984, s.72ff.

Forskningsstatus

Det er behov for en historisk utredning for Rørostraktene tilpasset Samerettsutvalgets antatte behov. Med Rørostraktene forstås i denne sammenheng både selve Rørosområdet og tilgrensende områder i sør og vest med Østerdalen, Trollheimen og Gauldalsvidda. Dette kan begrunnes bl.a. ut fra at det i mer enn hundre år har vært påstått at samene «innvandret» Rørostraktene først på 1700-tallet. Denne historieoppfatningen bygger på Yngvar Nielsens ulykksalige foredrag om «lappenes fremrykking mot syd», og som på sentrale

punkter gang på gang er tilbakevist av forskere i vårt århundre. Reindriftsloven av 1897 inneholdt en bestemmelse om innføring av tamreinforbud utenfor reinbeitedistriktene, noe som i sin tur innebar at 33 kommuner i Sør-Norge innførte forbud mot reindrift (Severinsen 1979). Dette innebar at samer som drev reindrift i Nord-Østerdalen, Trollheimen og Gauldalsvidda ble vist bort fra disse områdene. Lappekommisjonens begrunnelse for sitt standpunkt var at samene ikke hadde historisk rett til disse områdene. Nå vet vi at dette ikke er riktig, men det finnes faktisk skriftlige kilder som forteller at samer ble forsøkt fordrevet fra disse områdene både på 1600-, 1700-, og 1800-tallet. Nettopp de mange konfliktene og rettssakene har medført at det etter hvert er framskaffet en del skriftlig kildemateriale for dette området. Den til dels intense debatten med faghistorikerne i Trondheim, har nok også vært sterkt motiverende for forskningsinnsats om disse traktene.

Et annet moment er at det mest spennende innen sørsamisk arkeologi faktisk har foregått og foregår nettopp i Rørostraktene. Inger Zachrissons arbeid fra Vivallen er etter hvert godt kjent. Men allerede i 1980 skrev Arne Skjølsvold at han ikke hadde fått det helt til å stemme at graver i fjellområdene i Nord-Østerdalen skulle være bondekulturens graver. Han nevner i den sammenheng gravfunn som han gjorde på 1960-tallet langt inne på Eltdalsfjella i Trysil. Disse gravene betegnes av arkeologer i dag som såkalte fangstmarkgraver fordi de ligger i gode fangstområder og langt fra bondebygdene.

I dag har nye forskere tatt tak i denne spørsmålsstillingen i disse områdene. I forbindelse med etablering av den nye Rena leir på Rødsmoen i Åmot kommune, ble det i perioden 1994-1996 foretatt store arkeologiske undersøkelser, og da Rena leir åpnet i 1997 var det frigitt 423 kulturminner. En av arkeologene som var med på disse utgravningene var Lars Erik Narmo som i dag er fylkesarkeolog i Nordland fylkeskommune. Han har skrevet ei bok som er utgitt av Åmot historielag i 2000 som bygger på dette materialet. Han konkluderer blant annet med at samisk kultur må ha vært dominerende i Østerdalen, i alle fall fram til 700-tallet e.Kr. Jostein Bergstøl som også er arkeolog var også med på utgravningene på Rødsmoen. Han har f. t. doktorgradsstipend og arbeider med det samme materialet. Bergstøl er enig med Narmo, og mener at de fangstfolkene som bebodde fjell og skogsområdene ved Rødsmoen var samer.

I *Samer i Rørostraktene* fra 1999 blir det ut fra et bredt kildemateriale konkludert med at den nomadiske reindrifta blant annet i Østerdalen må ha

vokst fram fra en lokal fangstkultur. Både Narmos og Bergstøls forskning, som har foregått etter denne boka kom, underbygger en slik slutning. Ut fra dagens forskningsstatus er det mulig å konkludere med at samer har lang historisk rot i Rørostraktene.

Hva gjelder de øvrige sørsamiske områdene, er det i svært liten grad reist tvil om at samene har vært i disse traktene «fra gammelt av». I den lokalhistoriske litteraturen er samene tatt med særlig fra de eldre tidene. Framstillingene er imidlertid sterkt knyttet opp til en forståelse for at «samer» bare omfatter reindriftssamer. Ute av reindrifta er de ute av «stammen» (Åsvang 1974). I dette området har det ikke vært ført store rettssaker slik som i Rørostraktene, som bestrider reindriftsretten verken i Nord-Trøndelag eller Nordland. Det har ført til at det er gjort lite forskning som kan bidra til den samiske befolkningshistorien i området. Det forrige Samerettsutvalget ga på bakgrunn av dette en rekke forskere innen arkeologi, historie og språkvitenskap i oppdrag å utrede om sørsamisk historie (NOU 1997:4 s.45). Ett resultat ble levert fra Knut Bergsland som laget en grundig utredning for Samerettsutvalget, *Sørsamenes historie språklig belyst* (1987). Denne trenger imidlertid en faglig og pedagogisk bearbeiding og tilrettelegging.

For kystområdene i Nord-Trøndelag og Helgeland er det gjort lite forskning som synliggjør den samiske befolkningen. Qvigstad skriver i 1925 at den sjøsamiske befolkningen sør for Bodø er «borte». I nyere lokalhistoriske litteratur er sjøsamene nevnt, men langt fra utfyllende, se for eksempel Nærøy bygdebok (Bremset Hansen 2000). Ny forskning basert på nye historiske metoder kan sette farge til dette hvite feltet.

Med hensyn til den sjøsamiske befolkningen i Nordland nord for Saltfjellet er forskningsstatus noe bedre. Den sjøsamiske befolkningen har vært bofast i fjordområdene i Nordland i alle fall siden slutten av middelalderen. I løpet av perioden 1700-1950 skjedde det store endringer i det sjøsamiske samfunnet i Nordre Nordland. Studiene som har vært gjort i Ofoten (Kolsrud 1947), i Tysfjord (Kolsrud 1961, Nielssen og Pedersen 1994) og i Vesterålen (Borgos 1999), viser samiske samfunn i forandring. Det synes klart at sjøsamene på denne tida ble utsatt for et fornorskingspress i samspill med flere faktorer. Den sjøsamiske bosettingen ble utfordret av ei raskt økende norsk befolkning som søkte nye bosteder i fjordene. Etablering av handelssteder i de sjøsamiske områdene og misjonen utsatte samene for ytterligere et kulturelt press.

I tillegg kom det en samisk flyttebølge til indre daler og fjordstrøk fra øst omtrent samtidig som

den norske fra vest. Gjennom en avskalling fra svenske reindriftssamer i ei krisetid på 1700-tallet slo mange seg ned i vest ved kysten (Kvist 1987). Som nevnt over hadde de samiske gruppene tradisjonelt hatt god kontakt med hverandre. Dagens lulesamer og pitesamer er etterkommere av denne innflyttingen og inngifte med sjøsamer (Evjen 1998 og 2001, Nielssen og Pedersen 1994). Også dette er best dokumentert for Tysfjords del og for Ofoten, mens i naboområdet Indre Salten, som trolig har den samme historiske utviklingen, er det lite gjort per i dag.

Også i Sør-Troms kom ei lignende avskalling fra reindriften (Andresen 1991). Dette ga opphavet til en tilflytting til de såkalte markebygdene i Nordre Nordland og Sør-Troms. Disse bygdene og kjernen av deres ressursområder ligger i dalganger og på lave eid et stykke opp for selve strandsonen, uten direkte adgang til sjøen. Gårdene ligger dermed i «utmarka», eller «oppe i marka», betraktet fra gårdsbosetningen langs sjøen, og dette har gitt opphav til betegnelsen markasamer.

Det kystnære landskapet i dalgangene og på høyderyggen over eidene som hadde vært lite intensivt utnyttet av bosetningen i strandsonen, bød på gode muligheter til en samisk kombinasjonsdrift, basert på fehold, delvis stasjonær reindrift, høsting av utmarksressurser samt jakt og fangst. Dessuten engasjerte den samiske befolkningen seg i de kommersielle fiskeriene, både på Lofoten og etter hvert også i Finnmark. I tillegg drev markebygdsbefolkningen med forskjellige typer håndverk og husflid, og skaffet seg dermed kontanter ved salg av ulike produkter til den norske befolkningen, slik som båter, årer, øsekar, skåler, trau og andre bruksgjenstander (Storm 1982). Markebygdsbosetningen ga dermed opphav til en egen samisk tilpasningsform, som langt på vei kan karakteriseres med det moderne begrepet «mangesysleri».

I de skriftlige kildene kan fremveksten av markebygdene følges fra 2. halvdel av 1600-tallet, og fram gjennom 1700- og 1800-tallet. Det er imidlertid fortsatt uavklart i hvilken grad markebygdene også tok opp i seg elementer av den tradisjonelle sjøsamiske befolkningen i Sør-Troms og Nordre Nordland. Nyere arkeologiske undersøkelser (Andersen 2002) har dessuten godtgjort menneskelig påvirkning på kulturlandskapet ved et utvalg av de seinere kjente markesamiske gårdene allerede i høymiddelalderen, om ikke enda tidligere, noe som gjør det nødvendig å reise spørsmålet om den samiske bosetningen og bruken av disse

områdene kan ha en langt større tidsdybde enn tidligere antatt.

Den hittil grundigste analysen av fremvekst, bosetning og ressursutnyttning i en markebygd er foretatt for Gressmyrskogen på innersida av Senja (Storm 1990). Hvilken betydning den tradisjonelle ressursutnyttningen kan sies å ha i dagens situasjon, er blitt drøftet særskilt (Storm 1993). En del av markebygdene lenger sør, på Stuoranjårga (Skånlandshalvøya), har også vært behandlet, med særlig vekt på deres omtale i litteraturen og interetniske relasjoner på 1800-tallet (Minde 2000). Dessuten er det gjennomført et par samfunnsvitenskapelige studier med fokus på etnisk artikulering og identitetsforvaltning blant den markesamiske befolkningen i dagens situasjon, innenfor ulike sektorer (Torp 1994, Grenersen 1995). Pr. dato foreligger det imidlertid ingen sammenfattende fremstilling av den markesamiske bosetningen, ressursutnyttingsmønstrene og de dertil knyttede rettighetsspørsmålene.

Eldre samisk befolkningshistorie er tema for nyere forskning i Sør-Troms, og de nevnte nyere metodene har vært tatt i bruk (Hansen 2000). Det siste hundreårets historie og en oppsummering av den eldre samiske befolkningshistorien formet etter Samerettsutvalgets mandat, gjenstår imidlertid.

Når det gjelder Indre Troms er det kommet mindre lokalhistoriske arbeider om samisk bosetting. Det meste er av den eldre typen historieforskning med hensyn til etnisitet (Kiil 1981, Eggen 1950). Det samme kan sies om Midt-Troms, men her er det også publisert noen mindre verk om den samiske historien (Eriksen 1989). Helgøyprosjektet fra 1970-tallet omfattet dette området. I forbindelse med den foreslåtte utbyggingen av Mauken-Blåtind området er det bl.a. publisert arkeologiske funn (Sommerset 2001). Men det er ingen forskning av en mer syntetiserende art som går på den etniske bosettingshistorien.

De indre delene av området nord for Saltfjellet har tradisjonelt vært brukt av svenske og norske reindriftssamer. De aller fleste siidaene i området utviklet seg til langstrakte, øst-vest orienterte ressursområder, organisert rundt vassdrag i innlandet eller fjordlandskap langs kysten. Det vanlige flyttemønsteret for nomadene er sommerbeite i høyfjellet eller langs kysten, vinterbeite i skogslandet på svensk side. Omfanget varierer etter topografien i området, og etter åpning eller stengning av de nasjonale grensene. Flere mindre undersøkelser er gjort, men ikke noen helhetlig eller sammenfattende studie. (Kalstad 1982, Evjen 1998)

Nord-Troms er det området der forholdene ligner mest på Finnmark. For enkelte områder, Kvænangen og Balsfjord, ble det på 1980-tallet gjort omfattende lokalhistoriske studier som var banebrytende arbeid med hensyn til å synliggjøre den samiske delen av historien (Haugli 1981, Bjørklund 1984). De øvrige kommunene gjenstår, eller det er gjort mindre arbeider som går direkte på det aktuelle temaet. (Lanes 1973, Larsen 1976.) I forbindelse med Svartskog-saken ble det lagt vekt på å få fram samisk befolkningshistorie i Manddalen (Bjerkli 1998). Den samiske befolkningshistorien i store deler av området mangler, både med hensyn til fastboende sjøsamer og nomadiserende reindriftssamer.

I dag framstår store deler av undersøkelsesområdet som norskdominert. Ideelt sett burde derfor en generell befolknings- og bosettingshistorisk studie være gjennomført før andre undersøkelser iverksettes. Det trenger imidlertid ikke være et absolutt krav da mange områder er kjent for å ha en fastboende samisk befolkning, og nærmere undersøkelser kan starte på slike steder. Her kan også tilføyes at det ut fra Samerettsutvalgets mandat ikke er behov for en dyptpløyende demografisk analyse av det samiske samfunnet, heller en befolkningshistorie som dokumenterer samiske bosetting og flytting/bruk av områder gjennom flere generasjoner.

Det rettighetshistoriske feltet

Siktemål

Det er trolig tre hovedtema som bør fokuseres gjennom et videre forskningsarbeid med sikte på å klarlegge samenes rettighetssituasjon i historisk perspektiv, når det gjelder områdene sør for Finnmark:

- Karakteren av kystsamenes tradisjonelle, historiske rettigheter til sitt ressursgrunnlag, konkretisert i den særskilte rettslige og kamerale institusjonen «finneodel»,
- Karakteren av reindriftsnomadenes rettigheter til sine beiteområder, under delvis tillempling av norsk allmenningsrett på utmarksområder, med institusjonalisert «bygsling» av fjellbeiter til følge,
- Hvilke premisser den historiske utviklingen på disse to områdene har lagt for den seinere og aktuelle rettighetssituasjon for henholdsvis jordbruks-, februks- og fiskeribasert samisk bosetting, og for reindriften.

Emnet

Spørsmålet om «samiske rettigheter» må betraktes relativt, i forhold til hvilket rettssystem eller hvilken «rettsorden» det er snakk om. På den ene siden har forskningen siden begynnelsen av 1900-tallet - basert på rekonstruksjon av eldre tiders siida-ordninger og ressursforvaltningssystemer - påvist at samene i en rekke områder har hatt egne, interne regler for fordeling av råderett til ulike typer ressursenheter, så langt tilbake det er mulig å overskue. På den annen side - og fordi de omkringliggende nasjonalstatene gjennom 1600- og 1700-tallet klarte å skaffe seg entydig overhøyhetsrett til forskjellige deler av det samiske bosetningsområdet - har «samiske rettigheter» i stadig økende grad kommet til å dreie seg om hvilken rettsstilling samene og deres næringer inntok i forhold til nabofolkeslagenes rettssystemer. Dvs. i hvor stor grad de særskilte samiske næringene og tilpasningsformene nøygd av et rettsvern på linje med andre næringer, hjemlet innenfor de rettssystemene som nasjonalstatene utviklet.

Sett under ett, må det sies at den rettshistoriske forskningen i Skandinavia og Nord-Finland hittil har godtgjort at samiske næringer og bruk er blitt møtt på tre prinsipielt forskjellige måter:

- a) Den særskilte samiske bruken og næringsutøvelsen har - med delvis unntak for reindriften - blitt satt til side og ikke undergitt noe særskilt vern, ved at statsmaktene har prioritert og oppfattet som «det normale» den form for bruk og næringsutøvelse som majoritetsbefolkningene stod for, særskilt innenfor februk, åkerbruk og fiske. Dette synes å ha vært tilfelle for hovedtyngden av den sedentære, kystsamiske bosetningen i Nordland og Troms.
- b) Den samiske næringsutøvelsen er i en del områder og i relativt lange perioder blitt oppfattet som parallell med majoritetsbefolkningens bruk, slik at den i praksis hjemlet tilsvarende, om enn forskjellige rettigheter. De konkrete beføyelser som ble tillagt «lappskattelands»-instituttet på svensk side synes å være et eksempel på dette. (Jfr. Korpjaakko-Labba 1994.)
- c) Endelig finner en også i noen tilfeller at det er opprettet særskilte «formidlende kategorier», som har bevirket at hjemmelen for den samiske næringsutøvelsen er blitt «frikoplet» fra nasjonalstatens jordeiendomsrettslige (kamerale) system, slik at samene er blitt tillatt å praktisere sine egne prinsipper for ressursutnyttning og overdragelse, uavhengig av jordeiendomsforholdene for øvrig. Den såkalte «finneode-

len» i Nordland og Troms utgjør et eksempel på dette (Hansen 1986).

Bakgrunn

Innholdet i «finneodels»-institusjonen bestod i at en del av kystsamene fikk benytte og rå seg selvstendig på sine boplasser, uten å måtte betale ordinær jordleie og bygselavgifter for dem, slik det ellers var vanlig for norske fiskerbønder, som i all overveiende grad var leilendinger i eldre tid, - under kronen, kirken eller enkelte proprietærer. Disse samene slapp med å betale vanlige personskatter, og boplassene med tilleggende ressurser var dermed «satt utenfor» det vanlige byggsystemet. Funksjonelt og praktisk stod derfor disse samene i samme stilling som selveiende norske bønder som satt på jord det heftet odel på, - slik det i varierende grad forekom i Sør-Norge. «Finneodelens» historie er tidligere behandlet for Sør-Troms' vedkommende av Hansen 1986, men i dette området avvikles ordningen allerede i 1661. Både i Nordland og Nord-Troms står ordningen med «finnerydninger» ved lag hundre år lenger frem til om lag 1759/60 (1780). En del sentrale trekk ved «finneodelens» historie i Tysfjord er kartlagt av Alf R. Nielssen (Nielssen 1990 og Nielssen & Pedersen 1994) og her dokumenteres flere særskilte, interessante trekk: Bl.a. kunne eiendomsforholdene på én og samme gård omfatte både «finneodels»-status og krongods, og «finneodels»-plassene kom utover 1700-tallet til å bli gjenstand for omfattende salg, noe som viser at samene oppfattet sine rettigheter til plassene som så grunnleggende, at de også hadde rett til å avhende dem. Dette ble imidlertid bestridt av myndighetene. Det er imidlertid fortsatt behov for å undersøke disse fenomenene i sin fulle bredde, og klarlegge hvor representativt det mønstret som er påvist for Tysfjords vedkommende, er i en videre sammenheng.

Hva angår reindriftsnomadene og deres rettighetsforhold til sine ulike beiteområder, er den historiske utviklingen i Troms og Nordland mangslungen og kompleks, med store variasjoner fra region til region. Utviklingen bør derfor studeres separat for hver region, men også med et komparativt siktemål for øye. Med bakgrunn i de omfattende krongodssalgene i 1660-årene innledet noen av proprietærene på Helgeland, som hadde fått hånd om godset, innkreving av såkalt «bygsel» fra nomadene, for deres bruk av fjellbeitene. Den rettslige hjemmelen som ble påberopt for dette, var at så vel «allmenningene» som innkrevingen av den såkalte «lappeskatten», hadde blitt overdratt

ved krongodssalgene. Imidlertid hersket det uklarehet om dette, og på Helgeland ble «allmenningene» solgt på nytt i 1750, til en proprietær som dermed hevdet å ha overtatt statens tradisjonelle rett til rydningsplasser i allmenningene (Hansen 1987). Ved midten av 1700-tallet hadde man således den paradoksale situasjon at én privat eier bygslet bort «fjellstrekningene» til nomadene, mens en annen krevde leie av rydningsplassene. En summarisk komparasjon med forholdene i Nord-Troms, tyder på at man la seg på stikk motsatte prinsipper, når det gjaldt en eventuell territoriell inndeling av de områdene hvor bygselretten til nyrydningene skulle gjelde, og hvilke områder som skulle få disponeres av nomadene (Hansen 1987). I andre deler av Nordland - i Salten og Lofoten/Vesterålen - var imidlertid krongodset blitt slått inn under kronen igjen sist på 1600-tallet. Her ser det derfor ikke ut til å ha utviklet seg noen tilsvarende bygslingspraksis.

Denne sammensatte situasjonen innbyr derfor til sammenliknende undersøkelser, hvor ikke bare de forskjellige forutsetninger og lokale drivkrefter (eierforhold, befolkningsutvikling, etterspørsel etter rydningsjord m.v.) som kan tenkes å ligge bak søkes kartlagt, men også hvordan den forskjelligartede rettslige og kamerale situasjon som oppstod, fikk konsekvenser for nomadenes og de øvrige samenes tilpasningsformer og kulturelle utvikling. Her må det også tas hensyn til hvordan statlige hensyn og målsettinger om å trekke den nomadiske befolkningen tettere inn under statlig kontroll, og med nærmere tilknytning til den dansk-norske misjonen tidlig på 1700-tallet, kan ha spilt inn. Spørsmålet om det i det hele tatt eksisterte «allmenninger» i samme forstand som i Sør-Norge - med tilsvarende rettigheter for befolkningen i de tilstøtende bygdelag («de bruksberettigede») - er dessuten i høyeste grad et omstridt spørsmål innenfor norsk rettshistorie, som har vært besvart like mye bekreftende som benektende. Spørsmålet om karakteren til «bruksberettigedes» rettigheter, i tilfelle det eksisterer «allmenninger» og disse ikke i sin helhet må betraktes som å være tilfalt staten igjen, har likeledes vært omstridt (Taranger 1892).

I denne sammenheng bør også den såkalte «lappeskatten» underkastes en nøyere granskning. Historisk sett har den spilt en viktig rolle som påberopt hjemmel for norske myndigheters og private aktørers forskjellige rettigheter overfor samene - ikke minst nomadene - men samtidig hersker det atskillig tvil om dens egentlige karakter og opphav, til tross for at den har vært debattert i forskningen siden forrige århundreskifte (Taranger 1892,

Ræstad 1928, Kolsrud 1947). Det har således både vært hevdet 1) at den var en ordinær personskatt - med utspring i den middelalderske finneskatten - 2) at den var en såkalt «kjøpskatt» for å få tilgang til markeder og handel på norsk side, og 3) at den egentlig var en gjenytelse for nomadenes bruk av bestemte områder til beite (Ræstad). Siden en ikke kan utelukke at det her har funnet sted en glidning i norske aktørers og dansk-norske myndigheters oppfatning av «lappeskattens» karakter, i tråd med endrede bruksformer og endret politikk overfor samene, bør praksisen med denne skatten underkastes en nøye granskning, hvor en søker å avdekke det konkrete innhold og de konkrete forutsetningene som ligger til grunn, i ulike epoker.

Problemstillinger

Generelt og gjennomgående gjelder det at innholdet av de samiske rettighetene må søkes kartlagt både m.h.t. konkret omfang og rettslig utstrekning: Det vil altså for det første si hvilke ressursenheter eller hvilke sider ved ressursgrunnlaget de omfattet - og dernest hvor langt samenes rådighet eller «beføyelser» strakte seg: Var det bare snakk om en form for «bruksrett» eller «tålt bruk» av ressurser andre ble betraktet som større rettighetshavere til, eller var samene i stand til å gjøre større inngrep og disposisjoner med ressursenheter, f.eks. gjennom salg, avståelse eller overdragelse. - Dernest kommer spørsmålet om hva slags individuelt rettsvern slik bruk eller rådighet eventuelt kunne ha, - overfor andre samer, overfor norske bygdefolks interesser, og overfor dansk-norske myndigheters eventuelle inngripen. I denne sammenhengen blir det viktig å trenge bakenfor den substantivistiske oppfatningen av eiendomsrettbegrepet som kom til å dominere norsk rettsvitenskapelig tenkning i løpet av 1800-tallet, og som synes å ha ført til «omkodning» av en rekke tidligere konkrete rettigheter til skilte deler av ressursgrunnlaget, over til en mer omfattende, grunnleggende «eiendomsrett» på den ene siden, og angivelige svakere «bruksretter» på den andre side. (Jfr. begrepet «kløyvd eieomsrett», Robberstad 1963). - Endelig blir det også viktig å forsøke å avklare hvem eller hva slags gruppe som kunne påberope seg slikt eventuelt vern eller bruksrettighet? Hvem opptrådte som «rettssubjekt» i de ulike tilfellene - den enkelte bruksutøver og/eller vedkommendes familie, en videre definert slektsgruppe, eller større sosiale enheter? I de situasjonene der utnytting av særskilte ressurser underlegges forskjellige typer «bygsling», blir det også vesentlig å avklare det konkrete innholdet av den

råderetten som derved ble hjemlet, i forhold til andre mulige rettigheter/råderetter over områdene. - På alle disse tre nivåene er det likeledes viktig å prøve å avdekke lokale rettsoppfatninger og hvordan disse har endret seg over tid.

Med utgangspunkt i disse gjennomgående problemstillingene som vil dekke de fleste felt, kan det skisseres en rekke mer avgrensede og spesifikke spørsmål:

- Hvilket omfang og hvilken utstrekning hadde «finneodels»-institusjonen i Nordland og Troms på 1600- og 1700-tallet?
- I hvilken grad anså samene seg å ha fri disposisjonsrett over plassene/rydningene - også ved eventuelt salg?
- Hvilke drivkrefter lå bak transaksjonene med «finnerydningene» og bak den endelige avviklingen på slutten av 1700-tallet?
- I hvilken utstrekning eksisterte det på 1600- og 1700-tallet «allmenninger» i tradisjonell norsk tingsrettslig forstand i Nordland og Troms, og hva slags rettigheter hadde omkringboende norsk befolkning og samer innenfor og i tilknytning til dem?
- I hvilken grad sprang eventuelle «allmenningsoppfatninger» ut av de lokale forhold, eller ble det - også overfor samisk bruk - tillempet allmenningsrettslige oppfatninger som i utgangspunktet var utviklet innenfor rene agrarsamfunn og i forhold til kvalitativt andre topografiske vilkår, som i Sør-Norge?
- Solgte kronen (staten) virkelig allmenningene i Nordland på 1600- og 1700-tallet, - og skjedde det eventuelt flere ganger? Hvilke konsekvenser hadde dette i så fall for bygdelagenes og reindriftsnomadenes rettigheter? - Hvilket forhold var det mellom utmarksrettighetene til den sedentære, kystsamiske befolkningen, og den norske fiskerbondebefolkningen? - Var disse gruppernes interesser av samme, men konkurrerende natur, eller skilte de seg kvalitativt fra hverandre? - I den utstrekning kildematerialet gir mulighet for det, bør også lokalbefolkningens (samers og nordmenns) rettsoppfatning på dette punkt søkes klarlagt. Hadde de noen oppfatning om at utmarksområdene utenfor jordbrukets umiddelbare nedslagsfelt ble eid av noen (kronen, staten, eventuelt private), på en måte som muliggjorde «salg»?
- Fantet det tilløp til innføring av en tilsvarende «bygsling»-ordning som på Helgeland, også andre steder i Nordland (i Salten)? Hvilken hjemmel ble i så fall påberopt? Hvordan stod de enkelte private proprietærers initiativ i forhold til statens og misjonens politikk?

- Hva var egentlig opphavet og det konkrete innholdet av «lappeskatten» på 1600-tallet? - Hvordan utviklet dette seg fram på 1700-tallet, og frem til tidspunktet for grenseavtalen m/lappeskodisillen i 1751? Hvordan ble ordningen med «bygselland» og «lappeskatten» utnyttet i forhandlingene omkring nasjonalstatenes grenseoppgjør?

Særskilt om det sørsamiske området

Hva angår den eiendomsrettslige historien i det sørsamiske området, vil det for det første være vesentlig å klarlegge hovedtrekkene i framveksten av *privat grunn*. Dette må bl.a. sees i sammenheng med koloniseringen og framveksten av jordbruket i de samiske kjerneområdene (både i Rana, Vefsn og Rørostraktene) gjennom 1600-, 1700- og 1800-tallet, og faktisk helt inn på 1900-tallet. Spesielt i fjellnære områder ble det bygd setrer og etablert gårder bokstavlig talt over gamle samiske boplasser og trøplasser (reingjerder). Dels skjedde dette i forbindelse med etablering av store gruveselskaper, dels foregikk det gjennom en ekspansjon av jordbruket som hang sammen med gruveetableringene, slik som i Rørostraktene.

I denne sammenhengen bør det også gis en oversikt over de gamle *sijth* («samebyer», «lappbyer», «lappmarker»), med den bruk og de rådigheter som disse omfattet. De samiske *arvefjella*, som har en helt særegen status på sørsamisk område, må trekkes inn i denne forbindelse. Og ikke minst kommer spørsmålet om *lappeskatten* inn. Særlig på sørsamisk område må lappeskattens karakter og dens utvikling over tid undersøkes og klarlegges, særskilt i forhold til *bygsel* og såkalte *jordboksrettigheter*. I dette området synes nemlig lappeskatten å ha gått over til å bli betegnet/oppfattet som bygsel. Jordboksrettigheter er en fellesbetegnelse på en rekke avgifter som fra gammelt hvilte på jordeiendom, dels med utgangspunkt i opprinnelig kontraktmessige ytelser, men også rene skatter. Spørsmålet om hvilke rådigheter, beføyelser som ble hjemlet gjennom betaling av slike jordboksrettigheter må underkastes en grundig drøfting, både i forhold den betydning den ble tillagt av myndighetene, og den betydning den hadde i de samiske brukernes øyne. Til belysning av disse spørsmålene foreligger det et omfattende materiale - både fra norsk og svensk side - som er innhentet og delvis tilrettelagt av Knut Bergsland (jfr. Bergsland 1975, 1978 og 1994). Slik det foreligger, er imidlertid Bergslands materiale til dels noe usystematisk framstilt og dels svært forsiktig tolket (- i den grad det foreligger tolkning). Dette

materialet må derfor underkastes en fornyet granskning og systematisering, med henblikk på hvilke konklusjoner som kan trekkes når det gjelder faktisk bruk og hjemlet råderett.

Metode

Kildematerialet vil i hovedsak bestå av individualiserende, kvantitative kilder til belysning av skattlegging, bruk og demografiske forhold, slik som *skattelister*, *jordbøker*, *matrikler*, *folketellinger* og til en viss grad også *kirkebøker* - i tillegg til det som *tingboksmateriale*, *skjøter* og andre overdragelsesdokumenter samt enkelte *embetsmannsberetninger* kan belyse når det gjelder bruks- og konfliktforhold mer generelt. Deler av dette materialet vil også måtte brukes i samband med de øvrige deler av undersøkelsen, som gjelder bosetnings- og befolkningsforhold, samt dagens bruk. Generelt gjelder det derfor at undersøkelsen av rettighetshistorien også må skjele til resultatene som forekommer på disse feltene. Tidligere studier (bl.a. Hansen 1986) har demonstrert at det er vesentlig å kunne studere den samiske og ikke-samiske (norske) bruksutviklingen parallelt og i sammenheng, for å kunne avdekke hvilket innhold og hvilket rettsvern den samiske bruksutøvelsen *faktisk* hadde. Ikke minst for det rettighetshistoriske feltet er det derfor viktig å kunne betrakte utviklingen folkegruppene imellom *relasjonelt*, slik at både det gjensidige samspillet og konkurransen/konfrontasjonen m.h.t. ressursutnyttelse og bruksutøvelse blir klarlagt.

Bruk av naturen i samiske områder sør for Finnmark.

Et prosjekt som skal dokumentere bruk av naturen bør gjelde både historisk og dagens bruk, samt redegjøre for kontinuitet og sammenhenger mellom tidligere og dagens bruk. Det vil være viktig med undersøkelser av den faktiske bruken og hvordan ulike bruksformer er eller har vært relatert til hverandre. Den faktiske bruken kan være knyttet til det som er betraktet som kollektive bruksområder, ikke eid av privatpersoner og til bruk på det som rettslig er å betrakte som privat eller statlig grunn. Bruken kan videre være regulert gjennom myndighetenes forvaltningsapparat og/eller gjennom sedvanemessig bruk.

Bruk av naturen, eller av land og vann, er undergitt ulike formelle vilkår i det samiske bosetningsområdet sør for Finnmark. Sjøarealer utenfor eiendomsgrenser er som statlige arealer å regne, med i prinsippet fri tilgang for alle. Et betydelig areal er videre statsgrunn. Forvaltningen av dette

er imidlertid underlagt ulike lover og regler. I sør finner vi statsallmenninger underlagt fjelloven, mens lengre nord, hvor vi finner mest statsgrunn, forvaltes denne av Statsskog. Fjelloven gjelder ikke i Nordland og Troms. Videre eies landarealer i stor utstrekning av private gårdeiere. I søndre Nordland og Trøndelag er store arealer også eid av foretak. Disse ulike formelle eierformene har satt og setter selvfølgelig noen ulike formelle rammer for den faktiske bruken av naturen, både historisk og i dag. Den bruken som utøves er også i stor grad regulert ved lover og forskrifter, f.eks. rein driftsloven, og avklaring av bruks- og andre rettighetsforhold har kontinuerlig vært underlagt domstolsbehandling. Siden midten av 1980-tallet har f.eks. Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms tatt for seg område for område og fastsatt grenser mellom statlig og privat grunn og hvilke bruksretter som foreligger på statens grunn. Dette er et arbeid som ikke er avsluttet. Utmarkskommisjonen har imidlertid i utgangspunktet ikke hatt som mandat særskilt å vurdere samisk bruk av naturen og eventuelle konsekvenser av dette. Noen Utmarkskommisjonssaker hvor samiske problemstillinger har vært aktualisert² sammen med flere andre saker angående rettighetsproblemer vedrørende land og vann har vært behandlet av Høyesterett de senere tiårene.³

I forbindelse med domstolsbehandlingene vedrørende retts- og bruksspørsmål er bruk av land og vann ofte inngående belyst og dokumentert, både ved hjelp av historiske dokumenter og ved forskningsmessige utredninger. Enkelt saker kan slik være godt dokumentert og belyst med henblikk på domstolens behov. Dette kan representere et rikt kildemateriale. I noen av disse sakene er likevel ikke dokumentasjonen og forskningen rettet mot en bredere forståelse av samisk bruk av land og vann som sådan eller for å se bruken i et større perspektiv, regionalt og/eller sosialt og kulturelt. En slik bruk bør redegjøres for både historisk og slik den eventuelt framstår i dag og da både i forhold til sedvanemessig bruk og oppfatninger om bruk og den faktiske bruken. Eventuelle uoverensstemmelser mellom sedvane og faktisk bruk og rett vil også være viktig å redegjøre for.

Lokalhistoriske publikasjoner, f.eks. bygdebøker, kan i større eller mindre grad ha beskrevet bruk av naturen. Eldre bøker av denne typen foku-

serer i mindre grad på samiske problemstillinger. Etter 1980 har vi imidlertid fått en ny generasjon lokalhistorie hvor også det samiske er viet betydelig plass. Eksempler på slike er Bjørklund (1985) fra Kvænangen, Hauglid (1981) fra Balsfjord, Hansen (2000) fra Astafjord og Nielssen (1990) og Nielssen og Pedersen (1994) og Evjen (1998, 2001) fra Lødingen/Tjeldsund/Tysfjord. Hvor spesifikt sedvanemessig bruk av naturen er behandlet varierer. Lokalhistoriske verker har ofte brede tilnæringer. Både i denne og i annen litteratur som tar opp ulike aspekter ved samisk befolkning i nord vil likevel bruk av naturen svært ofte ligge som et underliggende element da primærttilpasninger har vært dominerende.

Enkelte forskningsarbeider fra undersøkelsesområdet tar opp bruk av naturen i større detalj. I forhold til bygdefolks bruk av naturen dreier dette seg ofte om undersøkelser knyttet til enkeltlokalteter, f.eks. Bjørklund (2003) om Spildra i Kvænangen, Bjerkli og Thuen (1998) om Manndalen i Kåfjord, Storm (1982, 1990) om markebygdene i Sør-Troms, Sommereth (2001) om Mauken/Blåtind og Andreassen (1997) om Vassdalen i Ofoten. Men det varierer også mye mellom disse bidragene med hensyn til hovedfokus, f.eks. fra Bjerkli og Thuen som spesifikt handler om naturbruk til Andreassen som i hovedsak er en analyse av identitetshåndtering. To dr. gradsavhandlinger fra området gir dessuten inngående studier av bruk av naturen innenfor noen større områder i avgrensede tidsperioder. Andresens (1991) avhandling er om den grenseoverskridende nomadiske reindriften i Torne lappmark i Sverige og Troms i perioden 1840 - 1920. Andersens (2002) avhandling analyserer reindrift og sedentær bruk av naturen i Sør-Troms og nordre Nordland i eldre tid. Grydelands (1996) hovedoppgave i arkeologi omhandler også tidligere sjøsamisk ressursbruk og organisering i Kvænangen. Bulls (2001) analyse av reindriften rettshistorie i perioden 1852 - 1960 trekker også noen linjer til området sør for Finnmark, selv om hovedfokuset er Finnmark.

Selv om enkeltstudier og noen større studier er gjort, så preges likevel den eksisterende kunnskapsproduksjonen om bruk av naturen at den er ujevn (særlig med henblikk på samiske perspektiver). På den ene siden er noen få enkeltstudier viet naturbruk eksplisitt som tema, på den andre side problematiseres naturbruk mer generelt som faktor i forhold til andre temaer. I noen lokaliteter og områder finnes til dels god dokumentasjon mens det i andre områder ikke finnes slike studier. Dokumentasjonen som er frambrakt i forbindelse med saker som er ført for rettsinstanser vil det

² F.eks. sak nr. 2/1991: Tysfjordfeltet og sak nr. 2/1998 Kåfjord/Manndalen-feltet.

³ Aktuelle saker i Høyesterett er f.eks. Brekkendommen (Rt. 1968, s.394), Maukendommen (Rt. 1985, s.532) og Korssjøfjelldommen (Rt.1988, s.1217) og Manndalen/Svartskogdommen (2001).

også være nødvendig å analysere med henblikk på en mer overordnet framstilling. Et prosjekt om bruk av naturen vil slik både måtte rette seg mot områder hvor det finnes mindre forskningsmessig dokumentasjon, og å samstille forskning som er gjort med henblikk på problemstillingen å utrede sedvanemessig og faktisk bruk i det større undersøkelsesområdet.

Om sedvaner

Bull, Oskal og Sara (2001) sier følgende om sedvaner: «Sedvane er en betegnelse på hva man pleier å gjøre, en fast praksis eller tradisjonell handlemåte». Man omtaler det gjerne som festnet praksis. Dette reiser spørsmål om hvordan forstå begreper som «fast praksis» eller «tradisjonell». En vanlig måte dette festner seg og blir tradisjonelt, er gjennom «kodifisering», at det gjøres til norm/lov på noe vis og at det finnes eller etableres et apparat som kan sanksjonere folks handlinger. Woodman (1999) påpeker da også at det i prinsippet ikke er noen forskjell på sedvanelov og annen lov. Et viktig element for begge er at sosial aksept danner basis for både eksistens og innhold.

Samiske samfunn har imidlertid ikke vært skriftsamfunn, hvor sedvanemessig bruk eller annen bruk er nedfelt skriftlig i forordninger. Maktstrukturen har også vært lite hierarkisk med fravær av samiske maktsentre som kunne sanksjonere bruksformer. Eventuelle sanksjoner har vært lokale. Dette kan selvsagt ha ført til at ulike lokale sedvaner har utviklet seg. Norske/danske/svenske maktsentre har imidlertid opp gjennom tiden virket, gjennom domstoler, administrasjon og forvaltning. Slike rammebetingelser kan over tid også ha påvirket lokale sedvaner blant samer (Bjerkli 2002).

Et annet aspekt ved sedvaner tenkt som «fast» eller «tradisjonell» praksis er at vi ofte har forventninger til det tradisjonelle ut fra et tankemessig skjema som forstår forskjellen mellom fortid og nåtid og forskjellen ut fra motsetningen stabilitet/ending, eller at det finnes en opprinnelig autentisk form. Det vil si at det tradisjonelle «bare» er representert i festnede praksiser av spesielle typer, f.eks. brukstyper som beite, setring, hogst etc. (Bjerkli 1999, Bjørklund 2003). Det trenger imidlertid ikke være spesielle praksiser eller bruksformer som i seg selv regulerer adgangen til naturområder, men heller sosiale relasjoner mellom mennesker på stedet det gjelder (Bjerkli og Thuen 1998). Bruken av og oppfatninger om rett til bruk kan dermed delvis avledes av det vi kan kalle for «sosial organisasjon». Her finner vi også en link til

sosial aksept (Woodman op.cit.). Vi finner sedvanen vel så mye i de organisatoriske prinsippene, som i den spesifikke brukspraksisen som kan knyttes til former for bruk. Sosiale relasjoner er videre situerte i historiske utviklingsforløp og er dynamiske, hva som anses som rett og galt kan utvikles avhengig av situasjonen. Undersøkelser av bruk og bruksformer er likevel viktig, det er den konkrete manifestasjonen av de sosiale og kulturelle forholdene. Med sedvanemessig bruk må en forstå både bruken slik den arter seg rent konkret og hvordan slik bruk reguleres gjennom kulturelle og sosiale mekanismer (f.eks. lokale normer og regler, oppfatninger, relasjoner mellom mennesker, institusjoner og sanksjoner).

Et nærliggende spørsmål er hvorvidt vi kan skille samiske sedvaner fra andre sedvaner. I praksis kan dette være vanskelig. En sedvane kan i seg selv neppe knyttes til etniske merkelapper, hvis vi med det mener at det skal og må være særegent for en spesifikk folkegruppe. De forhold som sedvaner utvikles under kan selvfølgelig føre til at ulike folk utvikler samme praksis. Men det i seg selv kan heller ikke diskvalifisere en sedvane fra å kunne benevnes som en «samisk» sedvane. Ut fra fraværet av sentrale samiske maktstrukturer er det likevel urimelig å forvente at det skulle utvikle seg et felles sett av etnisk spesifikke sedvaner. Det er den sedvanemessige bruken av områder knyttet til spesifikke brukere, eller grupper av brukere, som etablerer sedvaner, ikke en overordnet felles korpus av etniske sedvanerrettslige forestillinger. Dermed vil et metodisk utgangspunkt som hevder at det finnes spesifikke samiske sedvaner, og at vi må lete etter dem, være problematisk. Det er de lokale bruksmåtene, og de sosiale relasjonene og forestillingene disse er forankret i, som bør være utgangspunktet.

Et annet problem er den komplekse etniske sammensetningen i store deler av undersøkelsesområdet. I mange områder hvor det vil være aktuelt å reise problemstillingen om samisk bruk, vil en måtte vurdere bruken i forhold til lokale forståelser som er farget av at ulike brukere, uavhengig av etnisitet, utnytter de samme områdene. Det vil være nødvendig å gå historisk til verks og undersøke under hvilke betingelser de organisatoriske rammer for bruken er blitt etablert, og eventuelt se om senere eller dagens bruk er videreføring av bruk som har sitt opphav i mer entydige samiske samfunn.

Samer som gruppe lever i liten grad som isolerte enheter, selv om vi noen steder finner det vi kan benevne som samiske bygder. Det innebærer også at bruken i sin helhet, uavhengig av eventu-

elle gruppetilhørigheter, må redegjøres for innenfor det som generelt kan benevnes som samiske bosettingsområder. Det er likevel en utfordring å redegjøre for sammenfall og eventuelle kontraster mellom ulike gruppers bruk og eventuelle prosesser knyttet til utvikling over tid med hensyn til dette.

Bruksformer

Bruksformene i undersøkelsesområdet varierer og det vil være hensiktsmessig å skille ut enkeltprosjekter med hensyn til dette. I forhold til den samiske befolkningen finner vi i hovedsak to ulike former med hensyn til økologisk tilpasning, nomadisk/pastoral tilpasning knyttet til reindrift, og fastboende⁴ (sedentær) tilpasning knyttet til jordbruk/fehold, og utnyttelse av utmark og fiske. Et begrenset reinhold kunne tidligere også inngå i tilpasningen. I den fastboende tilpasningen kombineres ofte utnyttelsen av flere ressurser (næringskombinasjon), men det kan variere noe med hensyn til hvilke naturressurser som har vært viktigst. Ulike betegnelser som sjøsamer, markasamer, bufinner, etc. er knyttet til fastboende samer, noe som til dels er relatert til regionale forskjeller og ulike historiske kontekster.

Det trenger videre ikke være et absolutt skille mellom fastboende og nomadisk bruk. I enkelte tidsperioder har det forekommet utveksling av personell mellom bruksformene, eller at personer innenfor et livsløp har vekslet mellom en nomadisk og en fastboende tilpasning. F.eks. er de såkalte markesamiske områdene i det sørlige Troms og nordre Nordland i stor grad et resultat av slik veksling (Andresen 1991). En problemstilling som kan reises i forbindelse med dette er om rettigheter i arealer endres eller tapes om den økologiske tilpasningen endres. Dette tilsier at det kan være hensiktsmessig med en særlig undersøkelse av sammenhenger mellom pastoral nomadisk og fastboendes bruk av naturen.

Når det gjelder det sørsamiske området har bruk av naturressurser i det vesentlige vært knyttet til utøvelse av fangst og reindrift. I deler av området (f.eks. Helgeland) har det imidlertid også vært en fastboende samisk befolkning hvis bruk av naturen også bør redegjøres for.

Reindriften historie kan deles i tre hovedfaser, fangstbasert reindrift, nomadisk eller intensiv reindrift hvor melking av rein inngikk og dagens rein-

driftsform som gjerne betegnes som ekstensiv reindrift. I forbindelse med reindriften er også andre nødvendige ressurser utnyttet, for eksempel bærplukking, fangst av rovdyr og pelsdyr, jakt og fangst av matnyttig vilt som elg, fiske og trematerialer til redskap og utstyr, ved og gjerdematerialer med mer. Det vil være særlig viktig å gi en god beskrivelse av den intensive reinnomadismen som har vært en del av en relativt uendret livsform hos sørsamene i hvert fall fra ca. 1500-tallet fram til begynnelsen av 1900-tallet. I noen kystdistrikt fortsatte det intensive melkebruket helt inn på 1960-tallet.

Det vil være viktig å redegjøre for systematikken og intensiteten i hvordan naturressurser ble utnyttet i reinnomadismens dager, og hvordan dette produserte og etablerte nære relasjoner mellom menneske og territorium. Arbeidet med å melke reinen dreide seg ikke bare om å utføre visse arbeidsoperasjoner, men inngikk i en livsform. Det meste av det som foregikk i sommerseongen hadde relasjon til melkinga, døgnet rundt, dag som natt. Hele familien var involvert. Barn som voksen, kvinne som mann. Årstid, vær og beite bestemte oppholdssted for reinen, og dermed bosted for familien. Familiene bodde i telt, gamle eller andre former for temporære boplasser, eller oppholdt seg rett og slett under åpen himmel. Her var samisk det sjølsagte dagligspråket som ble snakket og forstått av alle. Dette totale arbeids- og sosiale livsmønnet var nært knyttet til det intensive melkebruket i nomadesamfunnet, og representerte en livsform som rommet en rekke kulturbevarende forutsetninger som utvilsomt er hovedgrunnen til at bl.a. det sørsamiske språket fortsatt er levende.

Det er også viktig å undersøke hvorvidt det samiske landskapsrommet ikke bare var organisert ut fra rasjonelle strategier omkring det å skaffe seg det daglige brød. Ned gjennom historien er det også knyttet sterke bånd mellom territorium og menneske som bygger på religiøse forestillinger (offerplasser, hellige plasser, arvefjell, gravplasser med mer). Det har samer felles med andre urfolksgrupper.

Dette nære forholdet til territorium og landskap gjelder naturligvis ikke bare dagens reindriftsutøvere. De fleste av dagens sørsamer har nær tilknytning til en region og et landskap, og har vokst opp med de samme mytene, fortellingene og forestillingene som er forankret i tradisjonene, og mytenes egentlige liv og virkelighet hører opprinnelig heime i landskapet. Samenes røtter i et landskap eller territorium er holdt i live i en sterk bevissthet om at forfedrene har levd og virket i

⁴ Fastboende er brukt som begrep for å skille tilpasningen fra den nomadiske reindriften. Tilpasningen innebar tidligere svært ofte sesongflyttinger (Jf. Kolsrud 1961).

landskapet. Sjøl om det i dag er bare ca. halvparten av sørsamene som er reindriftsutøvere, har de fleste etterkommere etter reindriftsutøvere i første eller andre generasjon i hovedsak en felles erfaring og opplevelsesbakgrunn. Dette innebærer at de fleste sørsamer har røtter i et landskap og en region der forfedrene har virket og satt sine spor, og som man derfor regner som sin egen. (Fjellheim 1991).

Metodiske tilnærminger

Undersøkelser av bruk av naturen må ta utgangspunkt i den relevante litteraturen (faglig og annen) som eksisterer. Det må følgelig settes av tid til litteratursøk og gjennomlesning.

Videre må relevant arkivmateriale gjennomføres. I forbindelse med arbeidet til Utmarkskommissjonen for Nordland og Troms er det innsamlet et relativt stort arkivmateriale med betydning for den enkelte sak som har vært oppe for domstolen. En komparativ gjennomgang av dette materialet kan gi inntak til en mer helhetlig analyse av bruksforhold innenfor videre områder. Et annet viktig materiale som bør gjennomgås er registreringer av kulturminner i regi av fylkenes og sametingets kulturminnevernetater.

Innenfor avgrensede områder bør det videre utføres feltundersøkelser for nærmere å kunne forstå grunnlaget for den faktiske bruken. Dette kan gjøres ved hjelp av intervjuer og samtaler, gjennomgang av relevant statistisk materiale (gårdsbruk, reindriftsenheter, dyrehold, produksjon etc.), og feltbefaringer. Det vil være viktig å redegjøre for sedvanemessig bruk, hva som har regulert denne bruken og oppfatninger om rettsforholdene. Sedvanemessig bruk kan vanskelig redegjøres for bare ved å spørre brukerne hva som regnes som sedvaner. En slik bruk kan imidlertid avdekkes ved å analysere en rekke faktorer som faktisk bruk, oppfatninger om bruk, organisering, lokale konflikter, sanksjoner, etc. For å se forbindelser tilbake i tid må feltstudier kombineres med litteratursøk og arkivstudier. Undersøkelsene bør særlig rettes mot bruk av det som kan benevnes som kollektive bruksområder. Da må vi se bort fra de lover og forskrifter som regulerer bruk av stats- og annen grunn i dag. Vi kan dele dette inn i flere typer bruksområder; det som folk har benevnt som allmenning, bruk av statsgrunn, felles bruk av privat utmark og bruk av lokale sjøområder (f.eks. fjorder).

Hver feltundersøkelse bør gjøres ut fra en felles mal, men likevel ha en mulighet til å redegjøre for og analysere spesielle forhold av betydning som

måtte finnes. Generelt bør følgende forhold undersøkes:

Naturressurser: Hvilke naturressurser ble/blir utnyttet?

Brukerne: Hvem utnyttet hvilke naturressurser. Reineiere, jordeiere, jordløse, etc.?

Praksis: Brukens faktiske karakter (utnyttelse og teknologi), så langt tilbake den kan dokumenteres og fram til i dag.

Sammenhenger: Hvordan henger de ulike utnyttelsesformene sammen i næringsmessige tilpasseingsmønstre?

Relasjoner: Hvilke relasjoner eksisterte mellom brukerne, i samtid og over tid?

Organisering: Hvordan var bruken organisert, samarbeid eller individuell bruk? Det er viktig å se dette i sammenheng med generell organisering av sosiale fellesskaper i de enkelte områdene.

Oppfatninger om bruk: Eventuelle oppfatninger om legitim vs. ikke legitim bruk.

Konflikter: Konflikter om bruken mellom lokale brukere og mellom lokalbefolkning og andre.

Sanksjoner: Eventuelle sanksjoner mot bruk som ble/er oppfattet som ikke legitim.

Oppfatninger om rettigheter: Bygdefolks og andre brukeres oppfatninger om rettigheter til områder og ressurser. Slike oppfatninger kan lokalt være forskjellige og være påvirket av mange forhold, noe en bør søke å avklare så langt det lar seg gjøre.

Kontinuitet og endring: Hvordan har bruken utviklet seg, med hensyn til de øvrige komponentene? Hvilke sammenhenger finnes mellom tidligere og senere bruk? Hva har vært årsak til endring av bruk? Har endring av bruk endret eventuelle rettsoppfatninger?

Generell prosjektutforming

Undersøkelsesområdet er stort og som denne gjennomgangen har vist er forskningsstatusen ujevn med hensyn til de problemstillinger som er aktuelle. Noen tema i noen områder er godt dekket, mens det i andre områder og på andre felt er gjort lite. Dette tilsier at det generelt sett vil være behov for to typer forskningsbidrag. Det ene er en samstilling av eksisterende forskning. Det andre vil være nye undersøkelser på enkelte felter innenfor noen områder. For bedre å kunne ta stilling til hvilke nærmere undersøkelser som bør gjøres kan hele undersøkelsesområdet deles inn i tjenlige mindre områder, ut fra det vi kjenner til om samisk bosettingshistorie og topografi, med formål å foreta en grundig gjennomgang og drøfting av

eksisterende publikasjoner med referanse til de tre skisserte tema.

I tillegg til å dele undersøkelsene inn i mindre geografiske områder, vil det også være hensiktsmessig å dele undersøkelsen med hensyn til de to ulike hovedformer, reindriftens og de fastboendes bruk. Områdeavgrensninger for bruksformene trenger ikke være sammenfallende. Reindriftsamers bruk av naturen er arealmessig langt mer omfattende enn fastboendes bruk og gjelder store deler av undersøkelsesområdet uavhengig av om det finnes en fastboende samisk befolkning med annen næringsmessig tilpasning eller ikke i området. Her er det antagelig hensiktsmessig å ta utgangspunkt i distriktsinndelingen, slik også NOU 1984:18 anbefaler.

Det vil også være nødvendig at bosetting, rettsforhold og bruk med hensyn til både nomadisk og fastboende samisk befolkning behandles med sikte på kartmessig framstilling, f.eks. som digitale kart.

En geografisk inndeling av undersøkelsesområdet trenger ikke være lik for de tre skisserte hovedtemaene, men som et utgangspunkt for nærmere undersøkelser vil det kunne være hensiktsmessig å se disse i sammenheng. Områdekriterier for en undersøkelse av rettighets- og bruksmønstre kan bl.a. for fastboende samers del ta utgangspunkt i ulikheter i eiendomshistoriske forhold. Et eksempel på slike ulikheter finner vi mellom Nord-Troms og resten av Troms/nordre Nordland, både med hensyn til statlige tilbakekjøp av «allmenninger» etter at store deler av undersøkelsesområdet var solgt til private i 1666 og til den tidligere såkalte «finneodelen» og/eller det som benevnes som «finnerydninger». Videre bør en ved en inndeling ta hensyn til samiske bosettingsmessige karaktertrekk og historiske forløp og til geografi. Samiske dialektskiller kan også tas i betraktning.

To prosjektfaser

Det vil være hensiktsmessig med to prosjektfaser, hvor den første prosjektfasen (A) vies litteraturgjennomgang, og den andre prosjektfasen (B) nærmere undersøkelser på områder hvor litteraturgjennomgangen kan vise til mangler og behov med hensyn til de tre hovedproblemstillingene.

En geografisk inndeling med henblikk på en første prosjektfase bør organiseres slik:

1. *Nord-Troms*: Kommunene Balsfjord, Tromsø, Karlsøy, Storfjord, Lyngen, Kåfjord, Nordreisa, Skjervøy og Kvænanen. Her finnes en eldre sjøsamisk tilpasning som har overlevd og til

dels er revitalisert i dag. Særlig i fjordområdene var de fleste gårdene før 1750 beskrevet som finnerydninger.

2. *Sør-Troms og nordre Nordland*: Resten av Troms som ikke dekkes av Nord-Troms og kommunene Narvik, Evenes og Tjeldsund i Nordland. Området kan til dels karakteriseres med markesamiske bosettinger etablert på 1700-/1800-tallet som et resultat av at personer knyttet til reindriften, gradvis endret tilpasning.
3. *Ballangen/Tysfjord sør til Saltfjellet i Nordland*: Dette er hovedområdet for den faste lulesamiske og pitesamiske bosettingen i Norge. Nyere forskning har i noen grad fokusert på og dokumentert samisk bosetting i *Lofoten og Vesterålen*. Relativt lite om samiske forhold er publisert fra dette området og gjennomgangen av dette kan med fordel knyttes til området sør til Saltfjellet. Området sør for Saltfjellet er generelt nevnt som sørsameområde og i hovedsak er det samiske knyttet til reindriften. Eldre fastboende samisk befolkning i området er antagelig tidlig assimilert inn i norsk bosetting, men enkelte samiske familier i området kan antagelig knyttes til gårdsbruk og bruk av naturen som følger derav. Dette området bør deles i to.
4. *Helgeland*. Området er dominert av reindrift i samisk sammenheng, men et visst innslag av fastboende samisk befolkning har forekommet.
5. *Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Hedmark med tilstøtende områder*. Området har forskningsmessig en spesiell historie og det samiske er knyttet til fangst og reindrift.

En gjennomgang og sammenstilling av eksisterende publikasjoner fra disse 5 områdene kan med fordel omhandle samer generelt, både reindriftsamere og fastboende samer. For nærmere undersøkelser vil det imidlertid være hensiktsmessig med en oppdeling med hensyn til nomadisk og fastboende bruk.

Konklusjon

- a) Første prosjektperiode bør vies til en sammenstilling og kritisk litteraturgjennomgang knyttet til de fem skisserte områdene i fem delprosjekter. Formålet med en slik gjennomgang vil være todelte. For det første vil det frambringe en grundigere klargjøring av forskningsstatus med hensyn til de aktuelle problemstillingene for samerettsutvalget. For det andre vil en gjennomgang og en drøfting av eksisterende forskning klarere kunne avgrense nye forskningsprosjekter. Med hensyn til at gjennomgangen

også vil ha et analytisk preg vil det være rimelig at det settes av 4 månedesverk til hvert delprosjekt.

- b) Etter første prosjektperiode vil mer spesifikke delprosjekter rettet mot de tre hovedproblemstillingene og avgrenset med hensyn til geografi og tilpasningsformer iverksettes. Slike prosjekter vil være mer tidkrevende og det bør avsettes gjennomsnittlig ett årsverk til hvert delprosjekt. På nåværende tidspunkt kan det være noe vanskelig å fastslå hvor mange slike delprosjekter det vil være behov for. Tatt i betraktning at det er skissert tre hovedproblemstillinger, at området grovt sett er delt i fem og at reindriftens og fastboendes situasjon bør analyseres til dels separat, vil dette teoretisk kunne innebære 30 delprosjekter. Vi kan imidlertid på nåværende tidspunkt fastslå at det ikke vil være behov for så mange delprosjekter. I det sørligste undersøkelsesområdet vil det f.eks. ikke være hensiktsmessig å foreta en inndeling i reindriftens vs. fastboende samisk bruk. Enkelte problemstillinger innenfor noen områder vil antagelig også være relativt godt dekket av eksisterende forskning. Et anslag om gjennomsnittlig to delprosjekter innenfor hvert område vil tilsi 10 delprosjekter. Da vil vi også måtte ta hensyn til at det kan være behov for flere delprosjekter, men at enkelte kan være av mindre omfang.

Litteratur

- Andersen, Oddmund (2002): Flyttefolk og bofaste; en studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland. Dr.art. avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Andreassen, Lars Magne (1997): Kommer ikke Rigoberta Menchu? En studie av identitetshandlinger i et samisk lokalsamfunn. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Andresen, Astri (1991): Omstillingstid: Nomadisk reindrift i Torne lappmark og Troms 1840-1920. Dr. philos avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Bergsland, Knut (1975): Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområders historie til omkring 1751. *Samernas Vita Bok III:1 og 2*. Stockholm.
- Bergsland, Knut (1978): Lais Lappebyen. I *Kultur på karrig jord. Festskrift til Asbjørn Nesheim*. By og bygd, bd. XXVI, Oslo.
- Bergsland, Knut (1987): Sørsamenes historie språklig belyst. Utredning for Samerettsutvalget. Upublisert.
- Bergsland, Knut (1994): Samiske perspektiver i Helgelands historie. I *Helgelands historie bind 2*. Mosjøen.
- Bergstøl, Jostein (2002): Gravene høyt til fjells og langt til skogs. Hvem ligger der, og hvorfor? I Rapport fra Seminar om samisk kultur og historie på Femund fjellstue, Elgå 29.-31. mai 2002.
- Bjerkli, Bjørn (1999): Hva er tradisjon? Begrepsbruk, forståelse og rettighetsdebatt. I Ivar Bjørklund: *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Bjerkli, Bjørn og Trond Thuen (1998): Om bruken av Svartskogen i Manndalen. Rapport utarbeidet for Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms. Stensilserie A nr 91, Universitetet i Tromsø.
- Bjørklund, Ivar (1985): *Fjordfolket i Kvænangen*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Ivar (2003): Sedvaner og «tradisjon» i det kystsamiske samfunn - et eksempel fra Spiltra. I *Karlsøy og verden utenfor*. Festskrift til Håvard Dahl Bratrein. Tromsø Museum.
- Borgos, Johan (1999): *De er her ennå*. Sortland.
- Bull, Kirsti Strøm (2001): Rettshistorie 1852 - 1960. I Bull, Oskal og Sara: *Reindriften i Finnmark - Rettshistorie 1852 - 1960*. Oslo.
- Bull, Kirsti Strøm, Nils Oskal og Mikkel Nils Sara (2001): *Reindriften i Finnmark - Rettshistorie 1852 - 1960*. Oslo.
- Eggen, Eystein (1950): *Bardu bygdebok 1886-1973*. Bardu kommune.
- Eriksen, Hans Kristian (1989): *På mjuke skinnsko gjennom historia*.
- Evjen, Bjørg (1998): *Et sammensatt fellesskap. Tysfjord kommune 1869-1950*.
- Evjen, Bjørg (1999): Fra eksotiske forskningsobjekter til aktive forskere, *Bårjås*, Arran lulesamisk senter, Tysfjord.
- Evjen, Bjørg (2001): *Velferd og mangfold, Tysfjord kommune 1950 - 2000*.
- Fjellheim, Sverre (1991): Kulturell kompetanse og områdetilhørighet. Metoder prinsipper og prosesser i samisk kulturminnevernarbeid.
- Fjellheim, Sverre (1999): *Samer i Rørostraktene*. Snåsa.
- Grenersen, Geir (1995): Kulturell gjenreising i et markesamisk kjerneområde. Dr. polit avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Grydeland, Sven Erik (1996): Den sjøsamiske bosetting i Kvænangen fra seinmiddelalder til ny tid. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Hansen, Lars Ivar (1986): Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. «Finnejorder» i Sør-Troms. *Tromsø Museums Skrifter XX*.

- Hansen, Lars Ivar (1987): «Retten til land og vann i Nordland og Troms.» (Innlegg på seminar om samiske rettighetsproblemer og Sametinget, avholdt i samband med Norske Samers Riksforbunds landsmøte, Kárášjohka, 24.-25.06.1987.)
- Hansen, Lars Ivar (1989): «Hvilken betydning fikk de dansk-norske og svenske lokalundersøkelser for utformingen av Lappecodicillen?» Innlegg på symposiet: «Lappecodicillen av 1751 - Var den samenes Magna Charta?», arrangert av Nordisk Samisk Institutt, 16. - 19. sept. 1986. (*DIEDUT*, nr. 1, 1989, s. 23 - 61.)
- Hansen, Lars Ivar og Meyer, Tore (1991): The Ethnic classification in the late 19th-century censuses. A case-study from southern Troms, Norway. I *Acta Borealia* 2.
- Hansen, Lars Ivar (1994): Samene i forrige århundres folketellinger. I *Festskrift til Ørnulv Vorren*. Tromsø Museums skrifter XXV.
- Hansen, Lars Ivar (2000): *Astafjord bygdebok Historie I*. Lavangen kommune.
- Hauglid, Anders Ole (1981): *Balsfjorden og Malangens historie*. Balsfjord kommune.
- Kalstad, Johan Albert (1982): Kystsamisk reindrift, *Ottar* 4 (137), 39-43.
- Kiil, Alf (1981): *Målselv bygdebok til 1920*. Målselv kommune.
- Kolsrud, Knut (1947): Finnfolket i Ofoten. *Nordnorske Samlinger*, bd. VIII.
- Kolsrud, Knut (1961): Sommersete. *Samiske samlinger*, bd. V.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa (1994): *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland: en rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*, Helsingfors.
- Kvandal, Henrik (1932): *Samenes historie*. Trondheim.
- Kvist, Roger (1989): *Rennomadismens dilemma*. Umeå.
- Larsen, Emil (1976): *Lyngen bygdebok*. Lyngen kommune.
- Minde, Henry (1989): *Om befolkningsutvikling og ressursforvaltning i samiske lokalsamfunn*.
- Minde, Henry (2000): Diktning og historier om samene på Stuoranjárga. *Dieđut*, nr. 4.
- Narmo, Lars Erik (2000): *Oldtid ved Åmøtet*. Åmot historielag.
- Nielsen, Alf Ragnar (1990): *Fra steinalderen til 1700-tallet. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie bd. IV*. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord kommuner.
- Nielsen, Alf Ragnar & Pedersen, Hildgunn (1994): *Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords allmenne historie 1700-1870*. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord kommuner.
- Norsk historisk leksikon*, 2. utg. (1999).
- NOU 1984:18 *Om samenes rettstilling*.
- NOU 1993:34 *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*.
- NOU 1997:4 *Naturgrunnlaget for samisk kultur*.
- NOU 1997:5 *Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett*.
- NOU 2001:34 *Samiske sedvaner og rettsoppfatninger*.
- Qvigstad, Just (1929): *Sjøfinnene i Nordland*, Tromsø Museums Årshefter, Humanistisk avd. nr.1, Tromsø.
- Robberstad, Knut (1963): «Kløyvd eidegodsrett», i: *Lov og Rett* 1963, s. 162 - 166.
- Ræstad, Arnold (1928): «Lappeskatten og lapperens rettigheter i Norge før 1751». I: *Festskrift til rektor J. Qvigstad, Tromsø Museums Skrifter, vol. II*.
- Sandnes, Jørn (1996): Samer, rein og bønder. Trekk av sørsamisk historie til ca. 1900. Utredning for Samerettsutvalget, upublisert.
- Severinsen, Anne (1979): Opprettelse av reinbeitedistrikt i Sør-Norge – overgrep eller tilrettelegging. *Ottar* nr. 116-117.
- Skjølsvold, Arne (1980): Refleksjoner omkring jernaldergravene i sydnorske fjellstrøk. *Viking* nr. 43. Oslo.
- Sommerseth, Ingrid (2001): Den samiske kulturhistoria i Mauken-Blåtind. Rapport fra Sametinget, Miljø og kulturvern avdelingen.
- Stemshaug, Ola (1987): Vitnemål om sørsamisk tilhald og gjeremål i norskspråklege stadnamn. Utredning for Samerettsutvalget, upublisert.
- Stenvik, Lars F. og Inger Zachrisson (1987, ajourført 1996): Arkeologisk materiale som grunnlag for slutninger om sørsamisk historie. Utredning for Samerettsutvalget, upublisert.
- Storm, Dikka (1982): Markebygder. Bosetting og ressursutnyttning fra 1600-tallet til slutten av 1800-tallet, *Ottar* 4(137), 36-38.
- Storm, Dikka (1990): Kystsamisk bosetting i Sør-Troms, etablering av en markebygd og ressursutnyttning i området; en undersøkelse i Gressmyrskogen på Senja. Hovedoppgave i geografi, Universitetet i Bergen.
- Storm, Dikka (1993): Sámi natural resource exploitation in a markebygd and its significance today, *Acta Borealia*, 2/1993, (47-61).
- Taranger, Absalon (1892): *Fremstilling af de Haalogaalandske almenningers retslige stilling, af assistent i Rigsarkivet A. Taranger*, dat. 23. April 1892, Bodø.

Torp, Eivind (1994): *Fra markafinn til same. Etnopolitisk mobilisering i en læstadiansk kontekst*. Center for Arctic Cultural Research, Rapport nr. 30, Luleå.

Vorren, Ørnulv (1986): *Reindrifft og nomadisme i Helgeland*. Tromsø Museums Skrifter XXI.

Woodman, Gordon R. (1999): Customary Laws and Customary Legal Rights. I Tom G. Svensson

(ed.): *On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway*. Skriftserie - nr. 8, Senter for samiske studier, Tromsø.

Zachrisson, Inger (red.) (1997): *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm.

